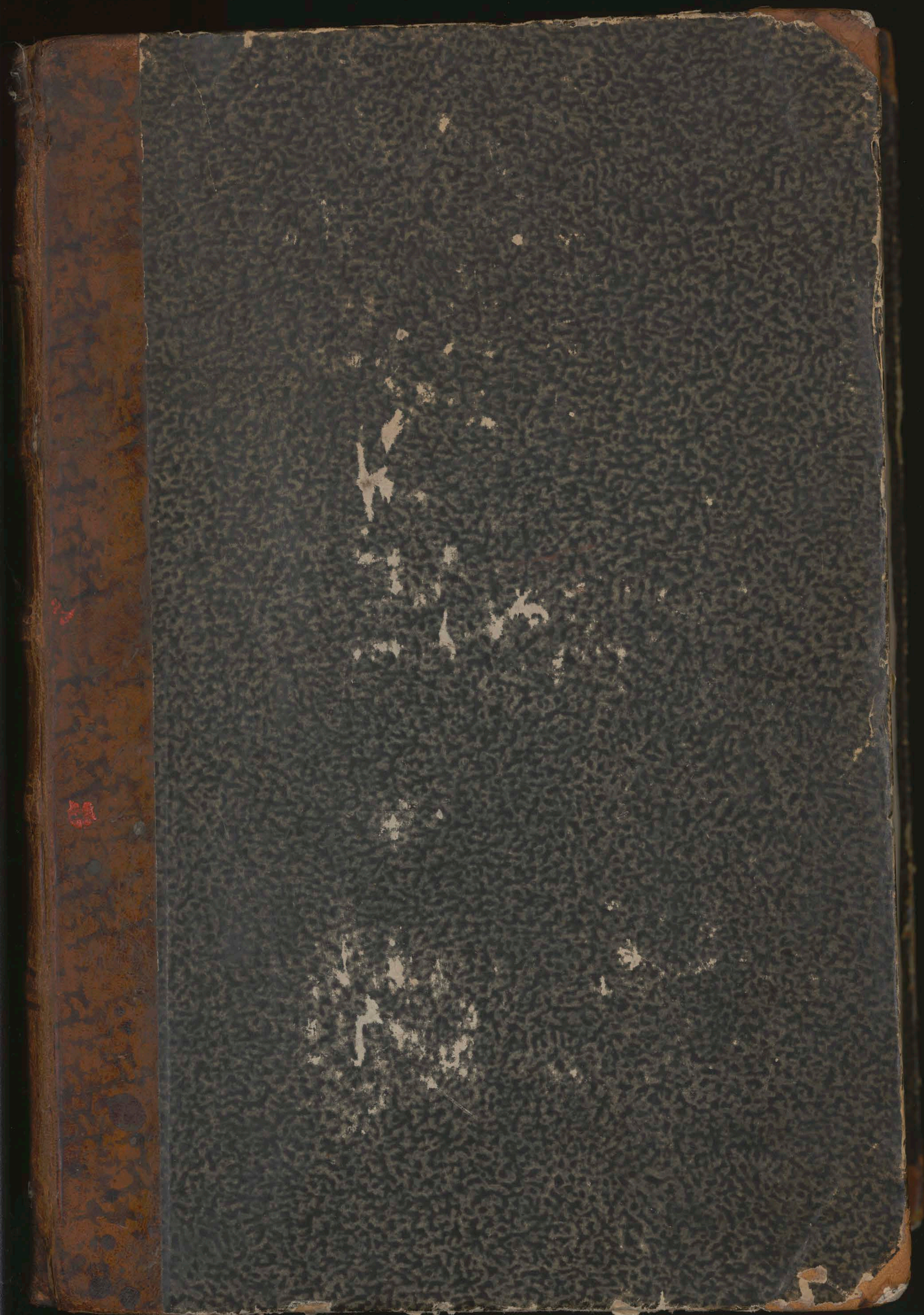
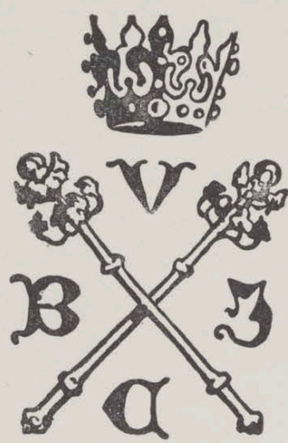
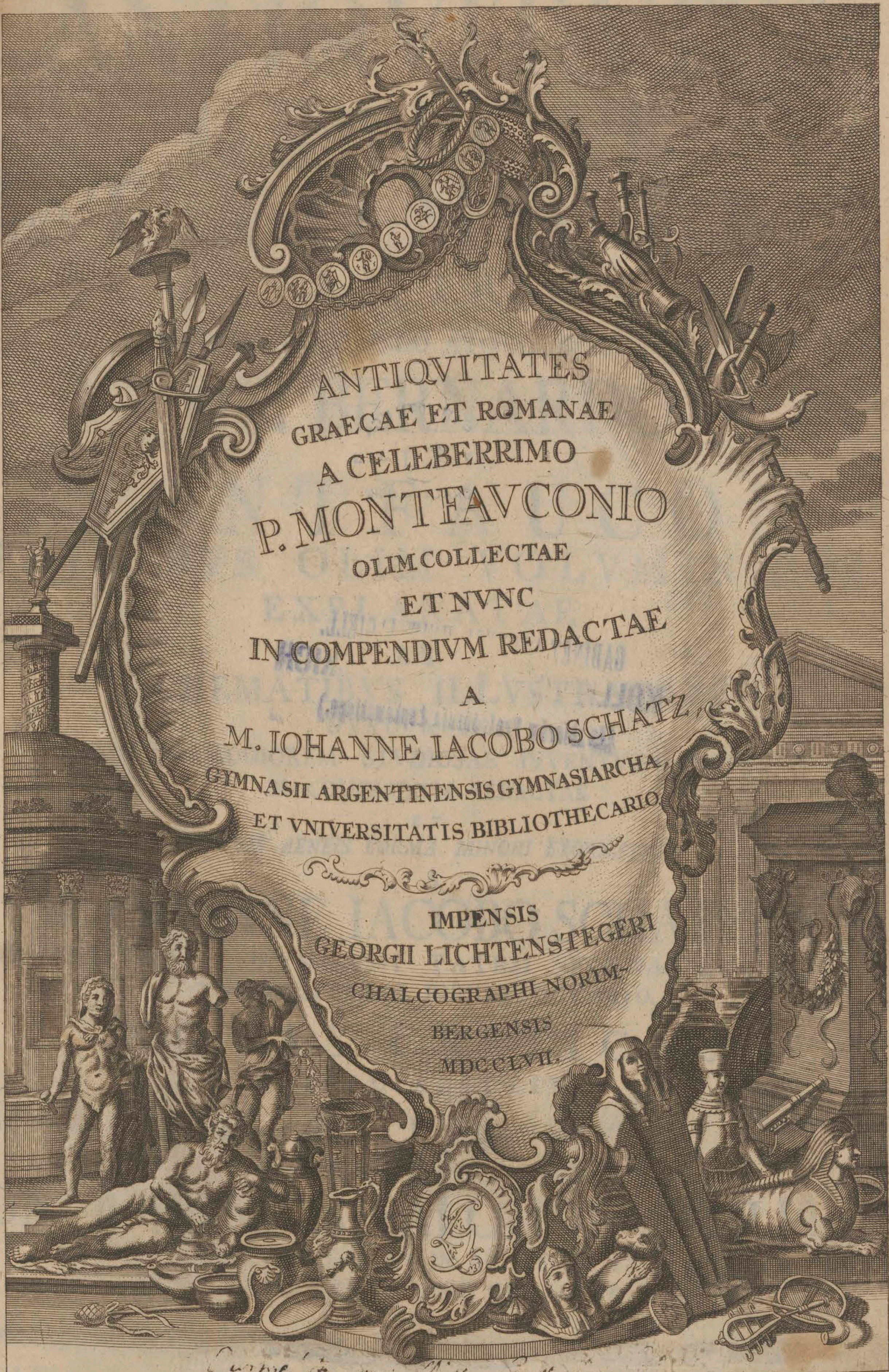
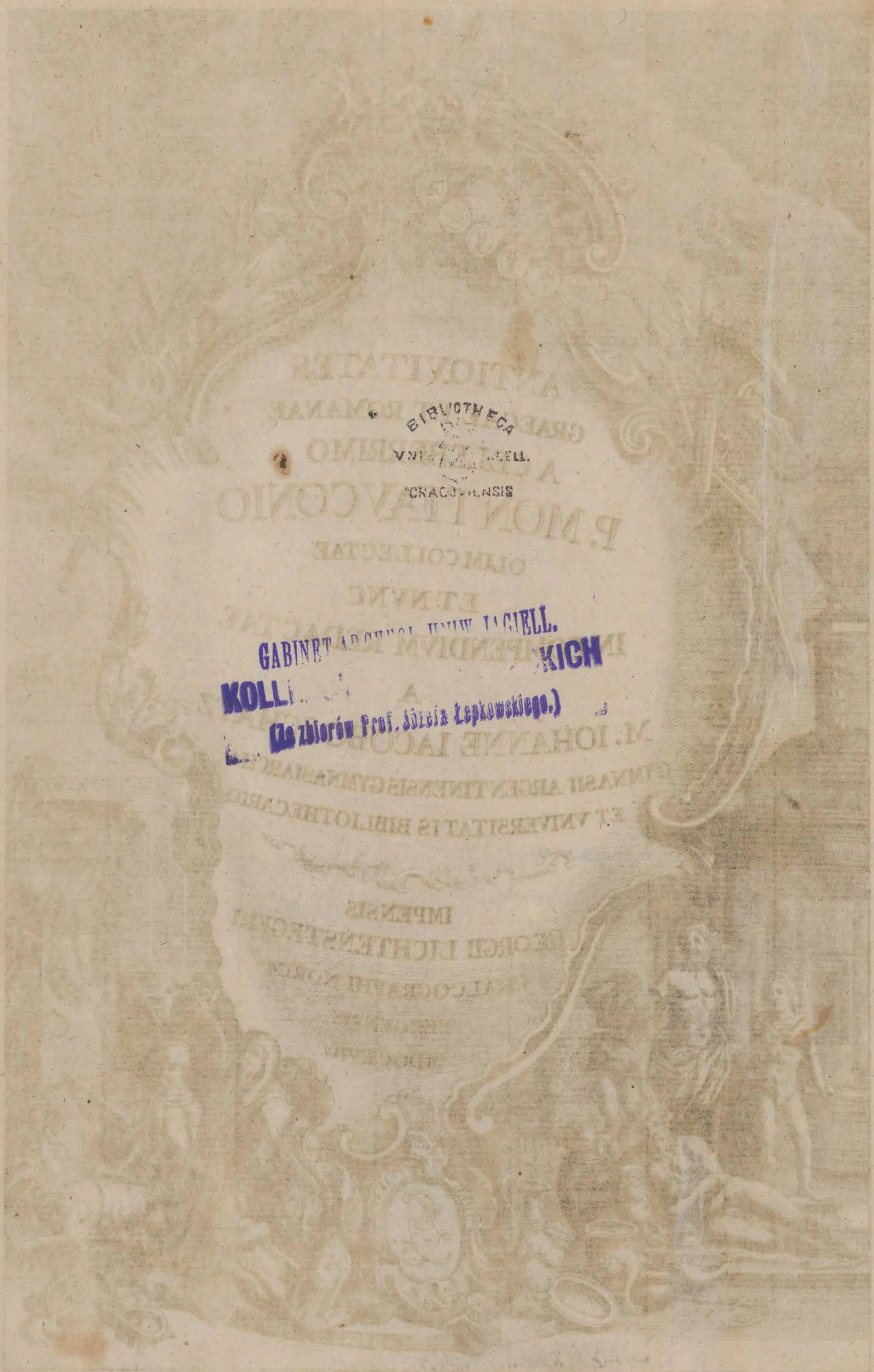

Tu razem oprawne dzieło Antiquitates Etruscae.

ANTIQVITATES
GRAECAE ET ROMANAE
A CELEBERRIMO
P. MONTFAVCONIO
OLIM COLLECTAE
ET NVNC
IN COMPENDIVM REDACTAE
A
M. IOHANNE IACOBO SCHATZ
GYMNASII ARGENTINENSIS GYMNASIARCHA
ET VNIVERSITATIS BIBLIOTHECARIO
IMPENSIS
GEORGII LICHTENSTEGERI
CHALCOGRAPHI NORIM-
BERGENSIS
MDCCLVII.
G. Müller inv. et del.

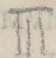
ANTIQVITATES GRAECAE ET ROMANAE

A VIRO
MAXIME REVERENDO ATQVE DOCTISSIMO
DN. BERNARDO
DE
MONTFAUCON
PLVRIBVS OLIM VOLVMINIBVS
EXPLANATAE
ET
SCHEMATIBVS ILLVSTRATAE,
NVNC AVTEM
AD COMMODIOREM STVDIOSAE IVVENTVTIS VSVM
IN COMPENDIVM REDACTAE
ET
FIGVRIS AENEIS FORMA MINORI EXORNATAE
A
M. IOHANNE IACOBO SCHATZIO,
ARGENTINENSI, GYMNASII PATRII GYMNASIARCHA ET
VNIVERSITATIS BIBLIOTHECARIO.

NOTAS CRITICAS
PASSIM ADIECIT
VIR
MAXIME REVERENDVS ATQVE DOCTISSIMVS
DN. IOHANNES SALOMON SEMLER,
SS. THEOLOGIAE DOCTOR ET IN ACADEMIA FRIDERICIANA
PROF. PVBL. ORD. LONGE CELEBERRIMVS.

IMPENSIS GEORGII LICHTENSTEGERI, CHALCOGRAPHI NORIMBERGENSIS.
TYPIS FLEISCHMANNIANIS. MDCCLXIII.

LECTORI!

Non multa ſunt, quae praefando hic dicere habeo; nec ſunt illa eximii momenti; eius enim generis, ut ad me praecipue pertineant, cui ratio quaſi reddenda eſt publice, et excuſatio diſpicienda curae illius exiguae, quam in hoc antiquitatum corpuſculum uidebor impendiſſe; et multo certe ampliorem in illud conferri ius fas erat, ſi meam ipſe dicere ſententiam iubear. Inibo autem uel eo nomine aliquam a lectoribus gratiam, quod ſatis breuiter illa dixero, quae ad id, quod parum referat ea dici, inuitus ipſe, ut dicam, quod res eſt, attingo, quam prodo. Quod ad ipſum colligendi huius ex Montfauconiano grandi et ſplendidiſſimo corpore, operis attinet conſilium uniuerſum: nihil eius mihi praecipue tribui uolo. Temere quaſi, poſt aleam iam iactam, nihil eius rei meditatus ipſe aut cogitans ad illud acceſſi; poſtquam ſua iam ipſi, aliisque conſtabat omnis ratio. *Altdorfium* mihi euocato honoris cauſſa compellandus erat Perilluſtris ille *Ebnerus* ab *Eſchenbach*, Norimbergenſis Duumuir, cet. de re iſta omni publica, deque omni litteraria aeternum meritiſſimus; quem *Peireſcium* aetatis huius habere fas eſt. Commodum Perilluſtrem uirum ego ſecundum aut tertium adieram, cum intellexi, quantum ualuerit apud eum amicorum quorundam mei commendatio; mihi enim, et uix ordiundae conſuetudini tribuere nihil poſſum. Inter plura clementer atque longe humaniſſime communicata mecum conſilia, quibus me admoturum ſe ſignificabat, mentionem ille facere etiam huius inſtituti, de quo *Lichtenſtegero* cum Argentoratenſis Gymnaſii directore iam conuenerat; illud collaudare, atque me id adiuuare uelle, imo iubere. Promittere enim liberaliſſime, ex ipſius arculis opulentis uariorum κειμηλίων nouas imagines, operi iſti tandem adiiciendas. Idem eius auctoritate me rogabat honeſtiſſimus *Lichtenſtegerus*, Norimbergenſis ciuis, inter alios artifices aenearum imaginum caelandarum non ignobilis. Iſtud igitur negotii, quantumuis ſub auſpicia noui tum et grandis muneris graue futurum, nefas uidebatur deprecari atque omnino a me amoliri, cum praecipue hac illa ratione ſatis prodeſſe dicerer; ne parum liberalem mentem de me ipſe praedicarem. Condixi itaque, in partem aliquam, ut iam poſſem, me uenturum. Recenſui autem manuſcriptas terniores, quas per otium Cel. *Schazius* confecerat, et ad *Lichtenſtegerum* miſerat; Argentoratum et ipſe aliquoties, quae hanc in rem conducere uidebantur, perſcripſi. Immutaui autem hic ibi ſcribendi genus, ut ne uerboſo nimis ſtilo hoc opus excreſceret, ſi forte breuiori ratione tradi illa, quae auctore argentoratenſi Directore, ex grandi illo opere Montfauconii erant ſelecta, recte poſſent. Hic quae partes meae fuerint, multis dicere non attinet. Adieci autem ueterum ſcriptorum quaedam teſtimonia; quibus res praecipue mytholo-

gicae niterentur; rarius addidi quaedam de meo, ſi qua inter recenſendum commode notare licebat, ſiue ita comparata, ut meliora uiderentur, quam quae ſcripſerat *Montfauconius*, ſiue quod illuſtrandae magis rei inſeruirent. Itaque facile apparet, meo me ipſius arbitrio, conſilioque, hoc in negotio, parum potuiſſe uti: ſecutum ſcilicet inſtitutam iam et munitam a cel. *Schazio* uiam. Huc et illud a me eſt referendum, quod haec omnis epitome, *Montfauconii* in illuſtrandis aeneis figuris imitabatur praecipue ingenium atque exemplum: hiſtoricum nempe et enarrandis ipſis figuris, quam cauſſis et rebus ipſis deſtinatum. Quod quidem, ſi uel paululum mutare ego, atque proponere mihi aliud, forte magis frugiferum, uolebam: oportuerat nouam atque aliam omnino ſuſcipere in me prouinciam, quae ab ipſa grandioris indole operis diſſidebat multum, atque in me, tenendamque tum perſonam, non conueniebat. Itaque uel inuitus, (quod ſine inuidia uolo dicere) id ita eſſe paſſus ſum; cum non ignorarem, hoc corpuſculum, non ſuperare uelle grandis illius honorem; nec eſſe id eruditiſſimis deſtinatum uiris, ſed parari lectoribus aliis, quibus aut ſtomachus quaſi harum litterarum mouendus eſſet, aut hoc ipſum enarrandi genus cetera ſatis conueniret. Licebit igitur ſperare, benignam me impetraturum a lectoribus ueniam, cum et hoc conſilium, et meum hic modulum praetuli; addixeram certe mediocre tantum otium, quod ſubtrahere maius negotiis aliis, maxime Halae poſtea in me ſuſcipiendis, fas non erat. Illud omnino ita habet: maiora me mihi hic proponere, ſi quidem poteram, quod ipſum dubitabam, pluribus de cauſſis non licuiſſe. Neque uero omnino eſſe uidetur, quam ob rem plane me pudeat uel leuis illius operae, quam huc contuli; licet commemorandis iis, quae mea hic ſint, operam dare nolim. Illuſtrium certe perſonarum non obſcurus fauor, quem hoc inſtituto experti ſumus; atque non pauca nomina honeſtiorum hominum, iuuenumque bonae indolis clara ſtudia in hoc corpuſculum, facile tantum mihi ſuppeditant, quo a mea me opera conſoler. Cum uero his pluribus amatoribus fuerit danda opera: abſtinui, ut maxime aliter facile poteram facere, a notarum grandi mole; de rebus quibusdam utilioribus, aut rarioribus, indicaui ſcriptorum meliorum, qui et aliis facilius poſſint haberi, nomina: quorum qui in conſuetudinem uoluerint uenire, facillime haurire ampliora illa poterunt, quae aliorum parum interfuerint. Id praecipue mihi poſtea uidendum fuit, ne epitomen non minimam iſtis acceſſionibus mole improba augerem. Fuerat ad id illud propoſitum, de quo antea faciebam mentionem, auctore Perilluſtri *Ebnero* ſuſcipiendum: ut ſupplementa quaſi aliquando conſcriberentur; qua eadem opera de quibusdam olim agere copioſus, meo certe uti in meis conſilio, conſtituebam. In idem illud tempus differebam, quod quorundam intererit, dicere breuiter, ſed utili ratione, de commentariis, armariisque et theſauris, ex quibus *Montfauconius* aeneas imagines prodire iuſſit: uidebatur enim optime res illa eo remitti; ſi quidem in nouo etiam illo opuſculo plures excutiendae erunt antiquarii ſupellectilis quaſi apothecae, de quibus, librisque et adiumentis ad rem cognoſcendam antiquariam aliis dicere, locus ibi opportunus erit. Iſte breuis ſed accuratus catalogus ita tamen conficietur, ut poſſit etiam ſeparatim haberi, ſine nouo illo corpuſculo; ne uideatur illi aliquid adiungi, quod praecipue cum hoc coniunctum eſſe debuerat. Inſtitutum illud differet a FABRICII *bibliographia* antiquaria; a me autem deſtinatum fuit appendicis utilis loco, ad nouam editionem, cuius curandae ſpes inter Batauos eſt, *artis criticae* CLERICI, obſeruationibus et additamentis augendae; pars ſcilicet *bibliothecae criticae ſelectae.*

Liberaliter interea indulgere licet gaudio, quod intelligimus, a fautoribus quibusdam huius epitomes ultro expeti ſupplementa, quae inter etiam a quibusdam appendix quaedam illarum rerum poſtulatur, quarum eſt ad libros ſacros illuſtrandas

propria

propria utilitas. Id ego ita interpretor: hoc ipso nomine eos iubere, doctos quosdem uiros in societatem aut administrationem huius prouinciae addi, a quibus plus beneficii, quam a me, expectare certo possint. Gratissimum certe mihi accidit, quod *Lichtenstegerus* nuper et de publica ista in hoc opus voluntate, et de sociis, aut administris nouae operae certiorem me fecit; designans et Celeb. *Nagelium*, Altdorfensem Professorem meritissimum, et clar. *Schwebelium*, Aegidiani Gymnasii Professorem, Rectoremque dignissimum: Viros elegantissimos, harumque peritia rerum, studiisque inclytos, mihi vero, quod eximie laetari soleo, amicissimos. Exstabit propediem de nouae huius collectionis consilio indicium luculentius; quam non dubito fore plures, qui fauore continuo et prolixa voluntate adiutam velint.

Duo omnino superesse videntur; alterum, ut typorum menda, non pauca illa, et generis varii, excusatum eam, quorum, ut fieri assolet, fuit vis quasi liberior, quo aberam ipse interuallo longiori; alterum illud est: ut honestissimum *Lichtenstegerum*, a quibusdam suspicionibus, iniquis defendam. Huic viro patrocinium parum necessarium esse videtur; licet fuerint, qui publice, consilio dedito eum fraudi et lucro studuisse inhoneste, prodere ausi sint: quod, qua ratione iusta arbitrari aut suspicari possint, rogo, ipsi viderint. Si paulo tardius uniuersum opusculum confectum est, partesque aequaliter grandes non exierunt: lucri profecto exinde spes nulla esse potuit; uituperio autem uir honestus minus, quam ipse ego dignus eram; licet nullo meo destinato consilio id ita acciderit. Illud facile intelligi poterit, nihil temere honestum virum promisisse, quod fraudulenter ab ipso postea fuerit immutatum.

Iam gratias ago, habeoque magnas, imo ingentes, si qui paulo aequius et benignius de me arbitrari uoluerint; cuius satis mediocris hic exstitit opera. Quo pauciora uel in meam ipsius caussam hic dixi, qui uerbosissime et iustissime poteram: eo certius spero et confido, aequos habiturum me gesti a me, ut licuit, negotii arbitros: etsi nullis me aliis meritis studiisque publicis meis consolari, atque istorum præsidio huius rei hanc uariam caussam tutari possum. Scrib. Halae in Regia Fridericiana d. XXI. Mart. MDCCLVII.

D. IOH. SALOMON SEMLER.

)( )(PRAEFA-

PRAEFATIO.

L. B. S.

Tandem aliquando huic operi, ante lustri, et quod excurrit, spatium haud infelicibus auspiciis coepto, et nunc, iuuante Deo, ad finem perducto, ultimam admouere manum licet. Studium Antiquitatis et, quibus illud nititur, variae monumentorum reliquiae non litteratis tantum, sed etiam illitteratis vario sese nomine commendant. Quam praeclaram illa Historiae atque Iurisprudentiae facem praeferant, apud omnes illos, qui his studiis dediti sunt, in confesso est. Quantum porro multifaria, quae passim conspiciuntur, monumenta, si quidem illa peritissimi alicuius artificis manu fabrefacta si nt, arti pictoriae et sculptoriae, nec non chalcographiae promouendae iam olim profuerint, et adhuc prodesse credantur, uel ex eo intelligi potest, quod omnes ii, qui has artes exercent, optimorum eiusmodi monumentorum exempla magno sumtu undique corradunt, eaque imitari non minori studio laborant.

Insignem itaque laudem illi merentur, qui certissima istiusmodi canae Antiquitatis et variae eruditionis documenta per totum ferme orbem habitatum colligere, eaque commentariis suis illustrare studuerunt; in quo Graeuii inprimis atque Gronouii labores, nec non Thesauri Italici opus splendidissimum immortalem auctoribus suis famam conciliarunt. Iure suo his iungi meretur maxime reuerendus P. Bernhardus de Montfaucon, quem magnum Antiquitatis apparatum pretiosissimis pulcherrimisque monumentorum apographis, quae uere regiis inpensis aeri incidi curauit, adornatum, et decem uoluminibus comprehensum, nobis reliquisse constat. Haud exiguam quoque laudem illi promeruerunt, qui praecipua huius doctrinae capita in compendium redegerunt, eoque ipso iis potissimum consuluerunt, quibus maiora ista opera, uel ob sui raritatem, uel pretii quantitatem, euoluere non ubiuis contingit; in quo Rosini inprimis, Cellarii, Hildebrandi, Neuporti, Heineccii, aliorumque operae prae multis aliis commendari merentur.

Sed ne hi quidem omnium desiderio satisfecerunt. In studio scilicet Antiquitatis quum multa passim occurrant, quae, nisi uiuis quasi figurarum aenearum imaginibus Lectorum oculis clarius subiiciantur, uix ac ne uix quidem intelligi possunt; haec uero compendia istiusmodi schematibus plane destituantur: minime mirum est, si multa multis obscura maneant, quae adminiculis modo laudatis illustrari melius possent. Gratissimum itaque nos laborem iis omnibus praestitisse autumamus, qui maiorum rariorumque commentariorum usu exclusi, in compendiis istis quam quaerunt illustrationem non inueniunt; dum elegantissimo doctissimi Montfauconii opere una cum figuris illius aeneis in compendium redacto defectui isti, quoad fieri potuit, mederi laborauimus.

Minime negamus, multo magis plerisque consultum fuisse, si huius operis Montfauconiani loco ex omnibus, saltem praecipuis Antiquitatum Graecarum Romanarumque collectionibus paullo ampliorem aliquem epitomen concinnare licuisset. Sed praegnantiores *in promtu* fuere caussae, ob quas hoc tempore solis Montfauconii commentariis insistere magis placuit. Etenim lubentes quidem fatemur, Doctissimum hunc diligentissimumque uariae Antiquitatis custodem, si ipsam huius studii materiam atque complexum respiciamus, multa uel plane omisisse, uel non dilucide satis explicasse; ita quidem, ut ex uberioribus aliorum commentariis permulta hic suppleri potuissent et certe debuissent, nisi et sumtibus et tempori quodam modo parcendum fuisset. Quum etiam perspiceremus, saepius laudati Montfauconii nostri operas, tum ob accommodatissimum, quo in tradenda hac institutione usus

est,

est, ordinem, tum ob singularem plane schematum, quibus commentarios suos illustrauit, elegantiam atque multitudinem plerisque aliis certo modo praeferendas esse: minime culpandi nobis uidemur, si concinnum aliquod uariae antiquitatis compendium, praecipuis monumentorum typis instructum, edituri illum cumprimis Ducem nobis sequendum esse putauimus.

Vt autem totius instituti ratio Lectoribus nostris clarius innotescat, sequentia nobis monuisse sufficiat. Prima nobis cura fuit, ut Montfauconium nostrum per singula capita presso pede sequentes, summeque necessaria, et quae prae ceteris notari merentur, excerpentes, tironibus in hoc studio, qua fieri potuit, stili breuitate, ea omnia ob oculos poneremus, quae ignorari ab illis non facile possunt. In inferendis figuris aeneis magno quoque selectu, nec minori cautione usi sumus. Primo quidem non alias hic exhibendas esse duximus, quam quae uel firmiori Antiquitatis testimonio, uel artificio suo atque elegantia sua prae ceteris sese commendare, et ad ipsam, quam proponendam nobis sumsimus materiam uberius illustrandam, haud parum facere nobis uisae sunt; qua ratione adhibita nullus facile iis locus concedebatur, quae nec antiquitatis fidem, nec artificii praestantiam prae se ferebant, nec maiorem aliquam in doctrina hac utilitatem habere putabantur. Nulli tamen dubitauimus, quin statuas et figuras bene multas, quamuis unam eandemque rem atque personam, sed diuerso habitu atque positu repraesentarent, pluribus exemplis exhiberemus; eo quod non tantum multae Deorum Dearumque statuae atque imagines passim conspiciuntur, quae non omnibus, quibus alias solent, signis atque symbolis satis distinguuntur, et ab aliis dignoscuntur; qua de causa in pluribus monstrandum erat, quod in una alteraue deprehendere non semper licuit. Immo ingenue fatemur, nos uaria quoque huic compendio inseruisse anaglypha, quibus litterati huius studii amatores carere facile potuissent, nisi sculptorum quoque, pictorum atque chalcographorum aliquam habere rationem animus nobis fuisset. Etenim minime diffitemur, quod, primarius licet in edenda hac epitome scopus nobis hic fuerit, ut studiosae potissimum iuuentuti consuleremus, iis simul seruire annixi simus, qui artibus paullo ante laudatis operam dantes in sola fere figurarum contemplatione et admiratione acquiescunt, ipsum uero textum uel uberiorem materiae explicationem parum curant, sed satis edoctos et felices sese putant, si elegantioris alicuius statuae uel anaglyphi protypum, quem ad imitandum sibi proponant, passim deprehendant; quo plurium commodis seruiendi studio inducti, idem hoc compendium eodem tempore lingua etiam uernacula in uulgus edi curauimus; ut illiterati quoque aliquem ex labore nostro fructum capere possint.

Alia eaque maior difficultas in eo sese offerebat, quod uerebamur, ne figurae in ipso Montfauconii opere maiori exhibitae, si eadem, qua ibidem conspiciuntur formae magnitudine describerentur, compendii nostri complexum atque pretium nimium quantum adaugerent. Sed huic quoque incommodo felicissimo conatu ita prouidebatur, ut, figuris istis coarctatis et in minorem formam redactis, in una epitomes nostrae tabula longe plura saepius deprehendere liceat, quam quae decem pluresue Operis maioris tabulas continere uidemus; quumque iustam schematum illorum proportionem atque elegantiam Chalcographus noster, in arte sua peritissimus, summo studio seruauerit, minime uereamur, ne notabilis haec figurarum coarctatio atque diminutio ipsi formae quicquam detraxerit.

Haec ferme ea sunt, quae sub initium laboris nostri nos praestituros esse peculiari indicio publice promisimus, certissima spe freti, neminem facile futurum, qui, si quidem propositi nostri rationem atque finem accuratius perspexerit, a nobis plura desideraturus sit. Verum enim uero uix in uulgus emanauit publicus iste instituti nostri interpres, quum uaria hinc inde litteratorum uota tanta animorum contentione

tione confluerent, ut si morem iis omnibus gerere uoluissemus, compendii loco spissius aliquod uolumen, multis obseruationibus criticis refertum compilandum nobis fuisset. Minimum in desideriis istis hoc erat, ut singulis figuris musei uel possessoris nomen adscriberetur, quô schematum illorum archetypos oblata forte occasione propius contemplari liceat; cuius uoti ut lectores nostros compotes faceremus, eo facilius et lubentius induci nos passi sumus, quod ipse Montfauconius fere ubique idem significauit.

Maioris uero difficultatis et altioris prorsus indaginis illud nobis uisum est, quum nonnulli hoc quoque a nobis peterent, ut non tantum Montfauconii naeuos ubique notaremus, sed et ea passim supplere niteremur, quae is intacta reliquit. Haec autem quum scopo nostro plane repugnare nobis uisa sint: nemo nobis uitio uertat, si, quod quidem non sine ratione petitum est, uel modeste declinare, uel in tempus aliud idque commodius differre maluimus.

Minime negandum est, Doctissimum nostrum Montfauconium uariis in locis aliquid humani passum esse, dum uel in coordinandis schematibus suis non ubiuis satis fuerit attentus, uel in explicandis iis, coniectura sua nimium nonnunquam praecipitata confisus, multa passim asseruerit, quibus paucissimi subscripturi forent. Sicut enim nonnullas figuras alieno *iniusto* plane loco collocauit, ita memoriae lapsu alias praeter omnem necessitatem bis nobis exhibet. Haec autem et eiusmodi alia quum in minimis iure ponantur: tantum abest, ut tanti Viri diligentiam atque famam aliqua cauillatione obfuscare audeamus, ut potius summam illius in colligendis praecipuorum monumentorum protypis industriam atque solertiam uehementer etiam atque etiam collaudemus; quodque summa illius et primaria cura in eo potius consisteret, ut pleniorem, quam ab aliis factum monumentorum collectionem nobis offerret, quam cetera omnia, quae ad antiquitatem tum Graecam tum Romanam pertinent, penitus exhauriret: minime certe culpandus est, si multa silentio praeteriit, quae tamen plane negligi uel ignorari minime possunt. Nos autem cur ea supplere hoc tempore noluerimus, eius rei iam supra rationem reddidimus, quum causam indicaremus, de qua solis Montfauconii uoluminibus nobis inhaerendum esse duximus.

Ne tamen iusta doctissimorum Virorum desideria plane contemnere et negligere uideremur, Vir Maxime uenerandus atque Doctissimus Dn. Iohannes Salomon Semler, nuper in Academia Altorfina Historiarum et Poeseos Professor meritissimus, nunc autem in Fridericiana SS. Theologiae Doctor & Prof. Publ. Ord. celeberrimus, nec nôn in hoc etiam studiorum genere consummatissimus, pro humanitate sua hoc a nobis sibi persuaderi passus est, ut textui nostro notas aliquas criticas adiiceret, et eruditorum voto aliquo saltem modo satisfaceret; donec nouum aliquod supplementorum uolumen (Montfauconiana quippe supplementa suo quodque loco inseruimus) et huic compendio addere liceat; cuius instituti rationem peculiari programmate suo tempore clarius et uberius explicabimus.

Denique silentio minime praetereundum est nouum aliquod institutum ab eodem Semlero et eiusdem Collega Dn. Iohanne Simone, Historiae S. et Antiquitatis in eadem Vniuersitate, Professore dignissimo, haud ita pridem fuisse promulgatum; quo scilicet Viri hi Doctissimi, Antiquitates quoque Iudaicas et Christianas temporibus successiuis eadem forma edituri sunt; quo ipso haud incongrue pro secundo & tertio Compendii nostri Tomo in posterum haberi poterunt. Quae in operam nostram forte irrepsere sphalmata, illa B. L. pro humanitate sua aequi bonique consulat, aque homine nihil plane perfecti unquam exspectari posse in mentem suam reuocet, enixe rogamus. Argentorati d. 2. Maii A. O. R. cIↃIↃCCLVII.

CONSPE-

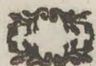
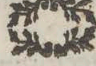
CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

)()()(

TOMI TERTII.

TOMI QVARTI.

TOMI QVINTI.

DISQVI-

DISQVISITIO PRAEVIA
DE
ORIGINE IDOLOLATRIAE,
ET QVAE VETERVM PAGANORVM DE NVMINIBVS IPSORVM FVERIT OPINIO.

§. I.

Quonam omnino tempore ſimulacrorum uſus uariorumque apud gentiles Numinum cultus coeperit, certo definiri nequit. Sunt quidem nonnulli, qui idololatriam iam ante orbis inundationem ſubortam eſſe perhibent 1): uulgatior tamen illorum eſt opinio, qui cultum Idolorum demum poſt diluuium in orbem inuectum eſſe contendunt 2). Atque in his ſunt, qui *Nimrodum*, poſt obitum, omnium primum diuinis honoribus mactatum, atque a gentibus ad orientem ſitis paene omnibus, ſub *Beli* nomine cultum fuiſſe, putant. Sacrae quidem litterae Numinum ſimulacra in domo *Tharae* (Abrahami hic pater erat) prima nobis oſtendunt, quae inde ad *Labanem* peruenerunt. Quo uero pacto religioſus iſte ſimulacrorum cultus inter mortales inualuerit, & quomodo haec ſuperſtitio ad uarias gentes promanauerit, de eo nihil fere certi cognoſci poteſt. Illud notiſſimum eſt, antiquiſſimos Idololatras eo usque tandem in ſuperſtitione ſua fuiſſe progreſſos: ut non tantum eiusdem ipſorum naturae homines diuino honore proſequerentur, ſed et plantas, fluuios, montes, immo uero animalia quoque bruta, aues, piſces, et huius generis alia, in numerum Deorum referrent. Quibus uero gradibus per plura ſaecula haec impietas prouecta fuerit, id prorſus ignoramus.

§. 2. De numero Deorum, quos Graeci & Romani (nam de his in primis nobis ſermo erit) potiſſimum coluerunt, ſi quaeras, infinitus ille fuit. Quamuis enim in eo utrique conſenſerint, quod duodecim Deos praecipuos, quos *Ennius* 3) hoc ordine recenſet:

Iuno, Veſta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iouis', Neptunus, Vulcanus, Apollo,

in

1) Conueniebat omnino idololatriam et ſiniſtram religionem diſtingui, quae hic miſceri uidentur. Nam, ſi qui iam ante inundationem terrae deſciuiſſe homines a uera religione putent, ii ideo ſimulacra diuino honore aucta non ſimul omnes credant. Iſta in ſententia Iudaeorum quosdam fuiſſe, ex Hieronymo, et targum 1 Moſ. 4, 26. ſcimus, licet chaldaicae editiones ibi diſſentiant. Altera ratio, quae quosdam mouit, eſt eadem, quae deum ſeuerum uindicem et illud ſupplicium flagitauit i. e. omne genus ſcelerum; ergo et hoc.

2) *Eberi* iam tempore quidam; *Seruchi* plerique: patrum ſcita, uid. in *Fabricii* C. Pſeud. V. T. De cauſſis et inde probabili origine idololatriae, inferius §. 4. dicitur. Laban ſua ſimulacra ipſe *deos* appellat.

3) Excitat *Apuleius* de deo Socratis, ſtatim poſt initium; uid. fragmenta *Ennii*. Martianus Capella de nuptiis lib. 1. conſiſtorium iouis illuſtrat.

in honore habuerunt: ingentem tamen *Deorum Minorum* numerum admittebant. Graecia certe Numinibus plena fuit; quandoquidem montes fere omnes, flumina atque fontes 4), totidem illis Dii erant. Nec sufficiebat illis, quae à maioribus suis acceperant Numina, colere atque placare, sed noua quotidie prioribus adiiciebant. Ceterum communior ueterum paganorum opinio erat, Deos in coelis praecipue sedes suas habere, sed ex sedibus istis coelestibus in terras nonnunquam descendere; ut e. c. *Mercurius* e coelo a Ioue missus in hanc terram modo, modo in ipsum quoque infernum delatus legitur. Deos item singulos loca quaedam prae aliis adamare fingunt Poetae. Sic *Jupiter* in siluae *Dodonaeae* fago habitare credebatur; *Neptunus* in mari domicilium habebat; *Apollo* Delphis et in monte Parnasso, *Mars* in Thracia, *Vulcanus* in Lemno insula, aut ardente Siciliae monte Aetna; *Minerua* Athenis, *Diana* Ephesi &c. immo profanum uulgus ipsis, quas diuino cultu prosequebantur, statuis Numina ista inesse credebant. Inde factum, ut pro diuersitate locorum, in quibus Deos suos commorari putabant, *Coelestes* alios, alios *Terrestres*, nonnullos etiam *Inferos* 5) appellitarint.

§. 3. Romani duodecim maiores istos, quos supra ex *Ennii* carmine nominauimus, Deos *Consentes* 6) uocabant, quod idem ac *Consentientes* significare uolunt; eo, quod in consilium Iouis adhiberentur, eiusdemque deliberationibus consentirent. Alio nomine etiam *selecti*, 7) *Coelestes* et *Maiorum gentium* 8) Dii apellabantur, quum alii contra *Minorum gentium Dii*, *Semidei* et *Semones* dicantur. *Semones* nonnulli dicti, quasi *Semihomines*, qui mediae quasi conditionis inter maiores minoresque Deos essent, et ob meritorum paupertatem non digni iudicarentur, qui *Coelestibus* adscriberentur, *Terrestribus* tamen maiores reputati 9). Notari quoque merentur epitheta quaedam, quae Deorum nominibus a priscis addi nonnunquam solent. Sic *Auerruncos* 10) illos interdum cognominari notum est, quod mala auerruncent, prohibeant siue tollant; item *Indigetes* 11), quod uel ipsi nullius auxilio indigeant, uel nos ope ipsorum indigeamus; *Geniales* alii uocantur a *gerendo*, quod multa gerere posse putabantur; unde sequiori tempore etiam *Geruli* a nonnullis dicebantur 12). Poetae uero atque Mythologi innumera Diis epitheta tribuunt, quae uel ab ipsorum gestis et operibus, uel aliis caussis desumuntur.

§. 4. Inter praecipuas autem Idololatriae caussas 13) communi omnium consensu haec referatur: quod homines rerum diuinarum imperiti uiris quibusdam, qui uel rebus bene gestis quam maxime inclaruerunt, uel inuentis nonnullis ad uitam humanam opportunis nominis sui celebritatem commeruerunt, statuas erexerint, ut eorum memoriam ad posteritatem transmitterent. Romani tamen, *Varrone* teste apud *Augustinum* de Ciu. Dei V, 31. totos centum et septuaginta annos ab urbe condita sine ullis Idolis fuisse leguntur. Postea uero etiam aliunde aduecta est uesana religio, et eo creuit, ut Roma et omne illud imperium Romanum Deorum uariis simulacris, seque et alios illa impleuerit. Graeci uero aeque ac Romani depi-

4) Vid. libell. de *fluminibus*, *Plutarcho* tributus, a *Maussaco* et *Hudsono* inter geogr. *minores* editus.

5) Triplicis generis deorum sacra diuersa notat *Festus* uoce *Altaria*, et similiter scholiastes ad *Statii* Thebaid. lib. 5. *Varro* ap. *Augustinum* de Ciuit. Dei, 3, 12, praeter hos, *marinos*, *fluuiales* etc. nominat.

6) S. P. *Festus* seruauit nobis *consentia* sacra; *consere*, συμβουλευειν, uid. *Vossii* Etymolog. nisi idem sit, ac qui *una* et simul sunt, ut praesens, absens, ita consens. Homerus θεοι ἀνα δωμα Διος. *Consentes deos* nominat *Varro* de re rustica lib. 1. 1. idem de l. l. 7, c. 38, aedes *deum Consentum*. Hos *Plato* apud *Apuleium* de Deo Socrat. incorporeos et *animales* Deos existimat.

7) *Selecti* dii cum dicuntur, non *consentes* innuuntur soli, sed simul 8 alii, ut sint numero 20; ut *Varro* apud *Augustin.* de ciuit. Dei lib. 7, c. 2. Ianus, Saturnus, Genius, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Luna.

8) *Cicero* Tuscul. 1. c. 13. *Coelestes*, ὀλυμπιοι, saepe appellantur. *Plautus* Deo *magnos*, *minutos* et *patellarios* dicit in Cistell. 2, 1.

9) Ita *Fulgentius* de prisco sermone, num. 11. *Semideos*, *Varro* apud *Augustin.* et alii nominant: *Hesiodus*: ἀνδρων ἡρωων θειον γενος, οἱ καλεονται Ἡμιθεοι.

10) *Auerruncum*, Deum *unum* innuere uidetur *Varro* de lat. ling. 6, c. 5. post medium; graeci ἀποτροπαιυς etc. nominant.

11) *Virgil.* Georg. 1. ultimo: Dii patrii, *indigetes*, et ibi *Seruius*, qui etiam exponit, in diis agentes, Deos ex hominibus factos.

12) ex *Festo*, uoce *geniales*. *Martian. Capella* Philol. nuptiar. lib. 2. Melius, qui nos genuerint.

13) Vid. interpretes ad Sapient. 14, et in primis *Aug. Calmeti* dissertationem; *Fulgentii* mythol. lib. 1. c. 2. *Banier* mythol. expliquée par l'hist. tom. I. livre 1. qui tamen mythologiae caussas iusto plus auget. *Bertholdus* de ara, thes. *Graeuii* tom. 7. p. 373 seq. *Clasenius* in thes. *Gronouii* tom. 7. pag. 22, *Vossius* de theol. gentil. lib. 1. *Herbert Cherbury*; et *Varro* apud *Augustinum* de ciuitate Dei lib. 6. et 7, qui theologiam fabulosam, naturalem et ciuilem, eiusque rationes distinguit. Histor. uniuersalis, quae auspiciis S. V. *Baumgarten* prodit tom. 1. et 3.

depictis primum tabulis, statuis, anaglyphis Deos eorumque fabulosas historias conseruarunt, nullum non criminis genus illis affingentes, raptus scilicet, adulteria, furta, παιδεραςίαν, homicidia &c. Haec uero spectacula, quae in templis atque aedibus essent, carere uix poterant pessimo ad peius aberrandum exemplo. Imperita plebs et profanum uulgus insignia ista Deorum facinora, quia interprete destituebantur, sinistre accipiebant; eorumque gesta ideo minus uidebantur turpia, quod a Diis ipsis perpetrarentur; quin imo admiratione et stupore digna habebantur. Philosophi uero postea de natura Deorum differentes 14), ubi hanc summam ineptiam tolerari ultra non posse intellexerunt: eiusmodi explicationibus operam dederunt, quae Numina ista, eorumque facinora, ad res naturales referrent. Sed in iis explicandis tanta deprehenditur sententiarum diuersitas: ut uel hinc appareat, explicationes istas non ad rerum uera primordia pertinere, sed postea demum esse adinuentas; spurcissimas uero religiones ineptissima illa habuisse principia. Ceterum exploratum esse uidetur, cultum hunc impium in multis regionibus a *Sole* coepisse, nulla alia aduecta imagine; quum nulla etiam fuisse deprehendatur, quae sensus magis feriat ipso *Sole*. *Persae* nulla alia imagine adhibita *Solem* ipsum tanquam Deum colebant; sequenti uero tempore hominis iuuenis, quem *Mithram* uocabant, illi imaginem affinxerunt. *Graeci* quoque *Solem*, diu ante in Deorum numerum retulerunt, radiato capite ipsum efformantes, ac saepius quoque quadrigis equorum uectum. Alii non *Solem* modo, sed *Lunam* quoque et sidera micantia omnia adorabant 15), eo quod corpora ista coelitus splendentia, ad ipsorum cultum rudes homines facile allicerent.

14) Vid. *Plato* et discipuli; item *Stoici*; *Plutarchus* uariis libellis; scholiastae graec. et lat. poetarum, mythologi editi per *Gale*; *Cicero* de natur. deor. et plerisque libris philos. *Varro* ap. *Augustinum*, *Apuleius*; *Lucretius* lib. II. et alibi, et apologi nostrae relig.

15) Antiquissimo errore, ut ex sacris libris multis, et *Iobi* 31, 26. 27. constat. Adde *Vossium*. *Platonem* in Cratylo.

LIBER PRIMVS.

DE

PRIMA DEORVM CLASSE, DE CYBELE, SATVRNO, COELO ET TERRA, TITANIBVS, OCEANO, PROMETHEO ET IANO.

CAPVT I.

De Dea Cybele, uariis illius nominibus, cultu, et Sacerdotibus, item de comite illius Attide.

§. 1.

CYBELE, quod nomen a monte quodam, uel alio loco uenisse uidetur, uariis aliter nominibus nuncupari solet 1). Praeter enim id, quod plerumque *Magna Mater* siue *Mater Deûm* uocatur: ab *Ida* monte, in quo celebris illius cultus erat, *Idaea*, et a Berecyntho, Phrygiae loco, *Berecynthia* dicitur. *Rheae* quoque nomen illi tribuitur, quo *Saturni* uxor fuisse perhibetur; item *Ops*, quo nomine, teste *Cicerone* Lib. III. de Natura Deorum, ueteres terram intellexerunt, eo quod opes omnes ex illa proueniant.

§. 2. Non minor autem in exponenda illius historia, quam in eiusdem nominibus, deprehenditur uarietas. *Diodoro* Siculo teste, (Lib. III.) *Cybele* Maeonis, Phrygiae et Lydiae Regis, filia erat, quam ex uxore Dindyme susceperat; quia uero recens nata statim a parentibus in montem Cybelem exposita fuit: montis illius nomen ipsi haesit. Hic peculiari nume-

1) Vide *Strabonem* lib. 10. *Vossium* lib. 11. c. 52. Matrem tot deorum Attin amare, ridet *Lucian.* in sacrificiis.

ne prospiciente pardales aliaeque ferae illam aluisse dicuntur; donec a mulieribus pastoritiam agentibus inuenta et dein educata fuit. Annis et uiribus aucta, ceterisque uirginibus corporis forma et ingenii acumine praestans, syringem, siue tibiam multis calamis concinnatam, cum tympanis, quibus ad lusum et choreas utebantur, inuenit. Pharmaca quoque, quibus infantium pecorumque morbi abigerentur, excogitauit. Frequens porro illi usus erat cum *Marsya* Phryge, ob fistulam, ad perfectiorem harmoniae modum ab eo compositam, et quod castitatis laude celebris fuit. Quum ad adultiorem aetatem peruenisset, adolescentem quendam ex indigenis, nomine *Attin*, amauit. Ab hoc autem postquam utero grauis facta est: pater illius, re comperta, non nutrices tantum illius, sed etiam Attin e medio sustulit, et cadauera illorum insepulta abiecit. Cybele uero hac re in furorem acta, passis crinibus discurrens, femineo ululatu tympanique sono omnia repleuit; cuius calamitatem miseratus *Marsyas*, illam adiit et consolandi gratia comitatus est. Vtrique occurrit Apollo, cum quo Marsyas de praestantia in arte Musicae certare *) aggressus est; cuius certaminis iudices Nisaei constituebantur. Horum autem iudicio quum Apollo uictor abiret: indignam contentionem auersatus, Marsyae pellem detraxit; paullo uero post ultionis saeuitiam ipse damnans, citharam, ruptis antea neruis, cum tibiis in antro Bacchi deposuit. Hinc Apollo ipse Cybeles amore inflammatus ad Hyperboreos usque cum ea aberrasse perhibetur. Quum uero Phryges interea morbus inuaderet, et terra sterilitate laboraret: oraculum de mali remedio consultum, respondit, ut Phryges Attidis corpus sepelirent, et Cybelem pro Dea colerent. Phryges itaque Attidis cadauer frustra quaerentes, tandem statuam adolescentis fecere, quam multo honore prosequebantur, et largis patratum a Maeone facinus lacrimis expiantes, a grassante lue liberati sunt.

§. 3. Cybelem uero ab hoc tempore Deam coluerunt, ipsique templum *Pessinunte* construxerunt; opem ferente Mida rege. Ibi Cybeles statua posita fuit, adstantibus pardis atque leonibus, ferarum beneficii memoriam conseruantibus. Haec omnia uero quum minime doceant; cur 2) *Mater Deûm* uocata fuerit, et *Rhea*, quae pro una eademque Dea cum Cybele plerumque haberi solet, alias Apollinis auia dicatur: narratio ista non admodum uerisimilis esse uidetur. A ueri specie minus cedat illud, quod *Hesiodus* in Theogonia refert, qui Rheam Coeli et Terrae filiam esse contendit; qua de re aliis quoque conuenit. Vna etiam fere omnium est sententia, Cybelem hanc ex Phrygia fuisse oriundam. Amores quoque illius atque Attidis, pastoris, plurimi referunt. In hoc autem differunt, quod nonnulli Attin a Cybele 3) tandem castratum fuisse perhibent, eo quod Nympham aliam adamasset; quamuis alii rem ita narrent, quod Attis Cybelae perpetuam continentiam pollicitus, clam cum alia quadam Nympha, contra datam fidem, rem habuerit, quo Cybele indignata, de Nympha poenas sumserit, Attis uero hac re in furorem actus, se ipsum exsecuerit 4). Cybele autem tandem illius miserta, non uulnus modo curauit, sed etiam inde famulo & comite illo usa fuit.

§. 4. De forma Cybeles, si quaeras, pauca numina pluribus gaudent formis, quam ipsa haec Cybele. Conspicitur autem modo stans, modo leoni uel currui insidens, comite plerumque Attide. Caput illius uel turre uel corona muros urbis referente ornari solet, unde *tarrita* uulgo dicitur; quoniam tellus, quae ueterum sententia eadem cum Cybele, urbes ciuitatesque omnes et sustineat, et fulciat 5). Tab. I. fig. 1. sinistro pede prorae nauis insistens, dextro uero terrae innitens effingitur; quo illud innui creditur, quod utrique elemento imperet, eo quod orbis terrarum, siue Tellus, quae, uti iam supra diximus, eadem cum Cybele esse creditur, utrumque elementum, terram scilicet et mare, complectitur. Dextra muralem monstrat coronam, quo significat, ipsam urbes fulcire et alere. Eodem ferme redit, *fig. 2.* sinistra uas aquarium gestans, dextra uero terram ostendens. Sic urbis cuiusuis symbolum erat mulier muris turribusque coronata.

Tab. I.

§. 5. Cybelem adhuc stantem uidimus, quae tamen frequentius sedens depingitur; eo quod terra, quam ueteres immobilem putabant, commodius sedens exhibetur. Sic *fig. 3.* leoni insidentem conspicimus, sinistra tympanum, quod inuenisse supra iam dicebamus, dextra hastam tenentem, hinc solem, inde lunam; quo ipso significari uidetur, quod siderum istorum ui atque motu foecunda terra annuos fructus proferat. Leoni insidet, quod indicat, quam familiariter olim cum leonibus, a quibus nutrita fuerat, uixerit 6).

§. 6.

*) de Marsya, *Fulgent* Mythol. lib. 3. *Apuleius* initio *Floridor.*

2) *Lucretius* lib. 2, 657.

3) *Lactantius* 1, c. 17. *Minutius Felix* Octauio.

4) *Ouidius* Fastor. 4, v. 237. *Catullus* Carm. 64.

5) *Lucretius*, lib. 4, 607. *Ouidius* minus apte Fastor. 2, 220. adde *Arnob.* lib. 5.

6) Aliter exponit *Varro* apud *August.* de ciuit. D. lib. 7, c. 24 ibidem explicantur plura, *Tympanum*, quod rotunda terra.

Tab. I.

1 et 2. Cybele Mater Deum; prior sinistro pede prorœnavis, dextro terræ innititur, ut posterior sinistra vas aquarium tenet, dextra vero terram ostendit, quo imperium eius in utrumque hoc elementum innuitur. 3. Eadem leone vecta. 4. Eadem curru iunctis leonibus vecta, et coram illa Attis, quem adamabat, veste talari indutus. 5. Idem Attis vestitu virili, cum fistulis pastoritiis et pedo. 6. Cybele eadem cum Attide suo monstro insidens. 7 et 8. Capita Cybeles corona turrita ornata. 9. Tres mulieres corona murali instructæ, quæ nomine totidem civitatum ad peragendum sacrificium et vota pro salute vel Principis vel sua facienda pergere videntur.

Conv. S. P. Nri Elid Czernensis

§. 6. Eamdem Cybelem, ſiue Magnam Matrem, in Phrygiae campis, uel aliis regionibus, magnifice incedentem exhibet *fig. 4;* quae pro more ſuo turrita currui inſidet, cui duo leones iuncti ſunt: altera manu tympanum, altera ſpinas, uel pini forte ramum, geſtat. E regione illius Attis ueſte talari indutus ſiſtitur, altera manu inſtrumentum quoddam non ſatis notum, myſteriis Matris Deum forte deputatum, altera pedum paſtorale tenens. A Rhea enim poſtquam caſtratus eſt: uiri perſona exutus, ueſtitum quoque muliebrem affectauit; non niſi raro uero hac ueſte exhibetur. Pone Attin pinus 7) collocata eſt, arbor Rheae ſacra, ex qua ſyrinx ſuſpenſa conſpicitur: ſub pino aries, quo ad *Criobolia* Cybeles ſacrificia reſpicitur. Loco arietis nonnumquam taurus eidem additur, quo Taurobolia innuuntur; de quibus myſteriis infra plura dicentur.

§. 7. Virili habitu Attin oſtendit *fig. 5.* ubi anaxyridas, ſeu braccas habet fiſſuris atque rimis arte diſtinctas, paſtoritias fiſtulas manu dextra tenet, pedum ſiniſtra. Erat autem ille adoleſcens forma praeſtans, genere Phryx, aut, ſi *Luciano* 8) credendum, Lydus, qui primum paſtorem egit, deinde uero Cybeles ſacerdos factus eſt. Is ipſe cultum caerimoniasque eius inſtituit, aliasque ex aliis regiones peragrauit, ut populis nationibusque ſingulis colendam Magnam hanc Matrem perſuaderet; ipſe demum in numerum Deorum relatus eſt.

§. 8. Quae uero in monumentis eiusmodi exhibentur Cybeles obambulationes, ſiue peregrinationes, illae a Gallis et Miniſtris huius Deae reipſa fiebant. Hi quippe Deam ſuam uariis modis per urbes, uicos et regiones ducebant, ſtipemque ubique 9) locorum colligebant Magnae, ut iactitabant, Matri: ſed illius nomine quaeſtum ipſis proprium paraturi. Variis autem modis illam geſtabant. Saepe curru uecta eſt, ut iam conſpeximus, iunctisque etiam ſubinde leonibus: frequens enim iis temporibus uſus erat, leones aliasque feras manſuetas curribus iungere. Galli quoque, aliique ſacerdotes, illius imaginem in pectore prominentem geſtabant. Nonnumquam hanc Deam aſini dorſo imponebant, addito tympanorum tibiarumque ſono, quo ſtipem cogentes populi liberalitatem et pietatem excitarent; cuius exemplum *Lucianus*, in fabula de homine in aſinum mutato, refert. Sacerdotes huius Deae *Galli* 10) uocabantur, quorum Princeps *Archigallus* erat. Alio item nomine *Metragyrtae* 11) appellabantur, quia pro Magna Matre ſtipem publice cogebant; item *Menagyrtae*, quoniam ſingulis menſibus hoc miniſterium obibant. Hi uero ſceleſti fere atque impudentes homines erant, qui rudem populum uario aſtu circumueniebant. Deprehenſos narrat *Lucianus* l. c. teterrima perpetrantes; quodque ſingularis nequitiae argumentum fuit, cum Cybeles ſtatuam in alterius numinis templo depoſuiſſent, ut ibi pernoctaret, phialam auream ſuffurati in Deae ſinu abſconderunt; qua re comperta infames habiti et eiecti ſunt. Magnæ ſe Matri contra omnem uirorum mulierumque uerecundiam conſecrarunt, madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, inceſſu femineo per plateas uicosque decurrentes, et a populis, unde turpiter uiuerent, exigentes 12). Romae Deam hanc quotannis menſe Aprili ad Almonem fluuium ducebant, ibique abluebant 13).

§. 9. Aliud illius monumentum, idque pulcherrimum, exhibet *Figura 6.* Cybele quippe monſtro cuidam humano partim, partim ferino 14), inſidet, tamquam Mater DEVM, murali corona inſtructa, Attin a dextris habens, tergo illius quaſi inhaerentem, et caput tiara Phrygia tectum exerentem. Tympanum pro more tenet, ſub quo ſerpens arboris truncum flexuoſis ſinibus amplectitur. Serpens ſolis alibi ſymbolum eſt; hic autem pro Medicinae potius ſymbolo habendus. De cetero uiuidam hic naturam exhibitam eſſe cernis. Cornu copiae omnium fructuum genere, nominatimque ſtrobilis, Magnae Matri ſacris, inſtructum; quo ipſo ſignificatur, Magnam Deorum Matrem non aliam eſſe, quam

terram

7) *Martialis* lib. 13, ep. 25. *Poma ſumus Cybeles.* Inſtrumentum, quod *Montfauc. non ſatis notum* dicit, putem crepitaculum eſſe, in his ſacris uſitatum.

8) de Dea Syria.

9) *Cic.* de legib. 2. 9. *Auguſtin.* de ciuit. D. 7, 26. de cetera pompa *Dionyſ. Halic.* 2 *Lucianus*, *Apuleius* lib. 8. et 11. *Lucret.* 2, 612. ſeqq.

10) a flumine *Gallo* Phrygiae, quem propter ſacra fiebant, *Herodian.* 1, 20. *Ouid.* Faſt. 4, 361. aut a primo huius nominis ſacerdote, *Stephan.* de urbibus. *Archigallum* nominant *Plinius* maior, et *Gruteri* inſcriptiones.

11) *Athenaeus* lib. 12, et Lexicographi. μητριαζειν, Pollux; μητριζοντες *Porphyr.* epiſtola ad Aneb.

12) *Auguſtini* fere verba, libro 7, 26. *Apuleius.*

13) *Ouidius* Faſtorum 4, 340. *Cicero* legum 2, c. 16. paucos dies feſtos illi concedit, quia etc.

14) *Montfauc.* ita deſcribit, cetera nihil addit. Debuerat uero Sphingem haud dubie imitari, niſi ſculptoris uitium eſſet, quemadmodum figura ap. *Boiſſardum* ibi alia cum inſcriptione, *magnae matri*, *Lucilla Aug.* in qua utrimque ſphinx. Signum myſteriorum.

terram, siue naturam ipsam. Addimus huic monumento *Fig. 7. & 8.* duo capita Cybeles perpulchra et turribus ornata.

§. 10. Tandem ob summam artis elegantiam hic locum meretur Anaglyphum Romanum marmoreum in uia *Appia* repertum, iam in aedibus *Borghesianis*, tres mulieres exhibens murali corona instructas, quas *Fig. 9.* sistimus. Monumentum sane singularissimum est, sed sine inscriptione, quae tanti spectaculi caussam historiamque nobis aperiat. Hoc certum fere esse uidetur, in hac imagine tres urbes exhiberi, forte Graecas, quae sacrificatum eunt. Prima, uelo caput inde a corona murali obtexit, quod est singulare. Sacerdotis munere fungi uidetur. Sub corona murali singulae coronam aliam lauream gestant; indicium, sacrificium pro re quadam feliciter gesta persolui. Eaedem mulieres inaures habent; secunda ramum tenet, tertia uas quoddam praefericulo simile. Ceterum cultus et uestes uenerabilem omnino harum mulierum speciem efficiunt. Fortasse marmor illud quaedam Graeciae urbes pro salute et incolumitate *Augusti*, qui tunc imperium tenebat, siue pro felici exitu belli cuiusdam, siue demum in gratiarum actionem pro accepto beneficio fieri curarunt; certe constat, Graecas urbes nonnumquam ejusmodi monumenta Romae et in Italia uoti aut gratiarum nomine posuisse.

§. 11. Cybele praeterea *Dea Phrygia* nuncupari solebat, quia ex Phrygia orta esset. *Dea* item *Pessinuntia*, quia eius imago quaedam de coelo delapsa sit, cui loco a re, ἀπὸ τῦ πεσεῖν, Pessinus deinceps nomen fuit; Pessinunte uero Romam delata fuit bello Punico secundo. Oracula enim Sibyllina, Decemuiris interpretibus, hostem Italia pelli uincique posse promittebant, si Mater Idaea Pessinunte Romam adueheretur. Senatus igitur legatos ad Regem *Attalum* in Asiam misit, a quo comiter accepti in Phrygiam deducti sunt, et sacrum lapidem, quem incolae Matris Deum esse dicebant, Romam deportarunt, ibique in templo Victoriae collocarunt; unde *megalesia* festum celebratum. Nullum autem frequentius est illo nomine, *Dea Syria*, cuius origo inde petitur, quod magno illa in Syria honore afficiebatur. Graeci Matrem Deum 15) frequentius *Dindymene*, a monte, seu a matre, uocabant. *Pindarus* illi Thebis iuxta domum suam templum extrui curauit, quod *Pausaniae* tempore adhuc superstes erat. Vid. eius lib. 9.

CAPVT II.

De Saturno et Tempore.

§. I.

SATVRNI pater Coelus, mater Vesta, siue Tellus, ut perhibent Mythologi. Is patrem exsecuisse 1) fertur, ne filios alios susciperet. Vxorem habuit Rheam, quæ plurimos ipsi filios peperit: ueritus autem, ne filiorum aliquis imperium raperet 2), singulos statim, ubi nati essent, deuorauit. Iouem enixa Rhea, quum seruare uellet, patri eius loco lapidem substituit, quem ille deglutiuit. Iupiter, postquam adoleuisset, patrem Saturnum bello persecutus, deuicit, uinculis constrinxit, et cum commilitonibus eius 3) ad inferos praecipitauit. Habuerat Saturnus ex Rhea tres filios, *Iouem*, *Neptunum* et *Plutonem*, filiamque *Iunonem*, Iouis et sororem et coniugem; addunt alii *Vestam* et *Cererem*. Mythologia uero, Rheam eamdem Coeli et Terrae filiam inducit.

§. 2. Saturnum elapsum ex carcere, in Italia post Ianum regnasse, narrant Scriptores Romani: qui iidem eum adeo collaudant a iustitia, ut neque seruierit sub eo quisquam, nec quidquam priuatae rei habuerit: sed omnia communia et indiuisa omnibus fuerint, quasi unum cunctis patrimonium esset. Hinc cautum est, ut in *Saturnalibus*, exaequato tantisper omnium iure, passim in conuiuiis serui cum Dominis accumberent; immo, ut alii perhibent, heri

15) dicitur etiam *mater Sipylena*, a monte Sipylo, in foedere Smyrnaeorum et Magnetum; uide Marmor. Oxon. Eadem, *Bona Dea*, *Isis* (*Apuleius*) Vesta etc. quatenus *terra* esse creditur. Confer. *Menetresi* symbolica Dianae Ephesiae statua exposita, in *Gronouii* thesauro tom. 7. p. 359. seqq. *Bellorii* deae Syriae simulacri expos. ibid. p. 426. *Pignorii* magnae Deum matris idaeae et Attidis initia, ibid. p. 510. seq.

1) *Cicero* de nat. deor. 2, c. 24. *Lactant.* 1, 12.

2) *Ouid.* Fast. 4, 200. *Hesiodus* Theogon. v. 459. seq.

3) *Aeschylus* in Prometheo uincto.

1

Boissard.

2

Maffei.

3

4

3. et 4. memoriæ Brixenses.

5

Foucaultius

6

in numophyl. Regis Gall.

7

Præsidum princeps Bon.

8

9

10

8. 9. 10. gema.

1. Saturnus arboris trunco a serpente circumvoluto nixus, cum falce, proprio eius symbolo. 2. Saturnus aliger incurvato corpore falci innixus, cuius pedes vinculo singulari modo ligati. 3. idem in Hermæ formam desinens, et ambabus manibus globum tenens. 4. Idem dextra facem ardentem a serpente circumdatam, sinistra perpendiculum tenens; vestis humanis oculis consperso pedibusq. alæ affixæ. 5. operculum monumenti cuiusdam, in quo quatuor anni tempestates repræsentantur, quas etiam nummus fig. 6. exhibet. 7. Imagines septem dierum hebdomadis in navi. 8. Imago crepusculi. 9. Imago auroræ. 10. Imago vesperæ.

heri ſeruis miniſtrarent. Hoc Saturni regnum aureum ſaeculum 4) nominatum eſt. Qui mons poſtea Capitolinus dicebatur, ille ex Saturno antea Saturnius cognominatus eſt. Immo tota Italia olim *Saturnia* 5) dicta. *Saturnus*, *Cicerone* teſte, Lib. II. de natura Deorum, ideo appellatus eſt, quod annis *ſaturetur*. Ex ſe autem natos comeſſe fingitur, quia aetas temporum ſpatia conſumit, annisque praeteritis inſaturabiliter expletur. Vinctus dicitur a Ioue, ne immoderatos curſus haberet; atque ut eum ſiderum uinculis alligaret. Graece κρόνος, ſeu χρόνος dicitur, quod nomen tempus denotat; eo, quod curſum et conuerſionem temporum continere credebatur.

§. 3. Hinc ſenex et curuus fingitur; falcem tenens, quo, ipſum agriculturae praeeſſe, ſubindicatur 6). Talis Tab. II. *Fig.* 1. exhibetur, ubi arboris trunco innititur, qui a ſerpente circumdatur; pedibus falx adiacet. Praeter filios ſupra nominatos ex Rhea, etiam *Chironem*, Medicinae patrem; ex *Philyra* 7) ſuſcepiſſe fertur. Vinctis nonnunquam pedibus pingitur, quo, ut refert *Apollodorus* 8), innuitur; terrae ſemina, quibus Saturnus praeeſt, uincta quaſi et inanimata eſſe ad Saturnalium uſque diem, quo creſcendi initium habent. Talem ſiſtit *Fig.* 2. ubi ſingulari modo alligatus conſpicitur. Vinculum ſcilicet inter tibias delapſum in faſcias duas diuiditur, quae utrinque ſuper malleolos annexae haerent. In poſteriore autem parte, quo loco uinculum annexum ſit, non apparet; quoniam altera tantum ſimulacri facies conſpici poteſt. Vincula, *Apollodoro* teſte, lanea erant, et ad diem ipſi feſtum ſoluebantur; unde prouerbium, *Deos laneos habere pedes* 9), i. e. lento et tacito gradu ad ſcelerum uindictam procedere, nec tamen inulta crimina ſinere, ſed tarditatem ſupplicii grauitate compenſare. Cur uero ſenex hic alatus duplici falce nitatur, non ſatis liquet: niſi forte iſta facta, quae Saturno uulgo tribuuntur, innuantur; quod Coelum patrem caſtraſſe dicitur, et quod meſſes frugesque ſecare docuit.

Tab. II.

§. 4. In ueterum monumentis falx non ſemper cum Saturno, uel Tempore, comparet. In his nempe ſequentibus iconibus, quae arcanam quandam ſignificationem habere uidentur, nulla falx occurrit. Prima ſcilicet, *Fig.* 3. quae in Hermae morem deſinit, ſenem exhibet prolixa barba, lauro coronatum. Capiti illius imminet maior ſtella, qua ſol ſine dubio indicatur; id quod in aliis quoque imaginibus obſeruatur. Tempus alis inſtructum eſt, ambabusque manibus amplum tenet globum; quo haud dubie mundus ipſe ſignificatur, ſeu orbis terrae, quem tempus, ſeu ſpatium illud aethereum, quod et Saturnum et tempus appellabant, complectitur, coniunctimque cum Sole horarum dierumque ſpatia metitur. Non minus ſuſpiciendum eſt ſimulacrum ſequens *Fig.* 4. Senex itidem promiſſa barba, ut praecedens, tunicam humanis oculis undique diſtinctam, Zonaque praeinctam geſtans. Dextra facem magnam accenſam ſerpente circumdatam tenet. Serpens ille gyris plurimis faci adhaerens multis ſtellis decoratur. Ille ſerpens facem circumplicatus ſtellisque diſtinctus, Zodiacum, et ſidera illius, ſignificat. Tunica oculis humanis conſperſa forte ſubindicat, quod, quaecunque in ſaeculorum annorumque ſpatiis gerantur, ſub oculis Temporis, humana forma induti, fiant, ipſique praeterita, praeſentia et futura, pateant. Non ita facile eſt, dicere, cur ſenex ille Saturnus perpendiculum, quo architecti et latomi utuntur, teneat. Forte, architectorum uel latomorum quaedam familia, qui Saturnum praecipue coluerunt, hanc erexiſſe ſtatuam, atque in ejus manibus hoc inſtrumentum poſuiſſe credatur: quo artis ſuae Patronum tutelaremue Deum Saturnum eſſe indicarent; quemadmodum et piſtores Romani, ut Veſtam peculiarem ſibi eſſe Deam ſignificarent, eius ſtatuae ſpicas et molam addiderunt; de quo inferius. Saturnus hic alas quoque exiguas pedibus affixas habet, quales paſſim Mercurio uidemus. Hae forte ſignificent, quod haec imago non tempus uniuerſum exhibeat, ſed aliquam tantum eius partem, annum ſcilicet; id quod adhuc magis probabile erit, ſi ſerpentem illum ſtellatum faci circumplicatum pro Zodiaco accipere licet 10).

 §. 5.

4) *Ouid.* Metam. 1, 89. ſeqq. *Virgil.* Aeneid. 8, 319. Iuſtinus lib. 48. *Saturnalia*, etiam κρονια dicta. *Macrob.* 1, 7.

5) *Dionyſ.* Halic. lib. 1. *Ouid.* Faſtor. 1, 235.

6) *Macrob.* 1, 7. Alii monumentum facinoris in Vranum patrem admiſſi, dicunt; uid. quae de δρεπανη geographi ueteres perhibent.

7) *Apollon.* Rhod. argonaut. lib. 1. et 2. *Ouid.* metam. 6, 126.

8) ap. *Macrob.* 1, 8. ita et *Plutarch.* de Iſide, et alii; uide apologos chriſtianos.

9) *Macrob.* loco cit. *Eraſmi* adagia Chiliad. 1. centur. 10, num. 82. Leon. *Auguſtinus* part. 1, 105. Saturnalibus ſoluebantur Saturni compedes, *Statius* lib. 1. Siluarum carm. 6.

10) Praeſtat omnino exſpectare plus lucis, ut ipſe *Montfauc.* tandem ſperat, quam omnia ipſi hic accredere. Vbi talis anguis pro Zodiaco occurrit? Zodiacus facem ambit? Adeo non ſatis certum eſt, Saturnum innui. Plura alio tempore: Suſpicarer Mercurium hic fingi; iſtud inſtrumentum inuentorem geometriae deceret etc. ueſtis oculata, quia Argum occidit, μυριοφθαλμον.

§. 5. Quum uero Saturni nomen, quem Graeci χρόνον dixere, pro ipso saepius tempore sumatur: hic porro notandum, quod ueteres non modo tempus omne diuersis formis atque figuris expresserint, sed illius partibus quoque diuersas formas atque figuras adscripserint. Sunt autem illae temporis partes Αἰών *aeuum*, γενεὰ *generatio*, et *saeculum*. Αἰὼν apud Graecos uariis modis accipitur. Saepius pro tota humana uita: aliquando etiam pro longo et non definito spatio; nonnumquam pro aeternitate. De uocibus γενεὰ siue *generatio*, et *saeculum*, satis diu disputatum fuit, quantum scilicet temporis spatium cuique tribuendum sit. Quidam utroque tempus 30. annorum comprehendi putarunt: tandem eo uentum est, ut omnium fere consensu saeculum 100. annos exprimeret; γενεὰ uero s. generatio, pro 30 annorum spatio, plerumque habebatur. Mos autem numerandi annos per generationes est antiquissimus. Sic *Herodotus* temporis et annorum spatia per γενεὰς computat.

§. 6. Post maiores illas temporis partes hae minores numerantur: *Lustrum*, πεντέτηρις a Graecis dictum, quia πέντε ἐτῶν, quinque annorum numerum complectitur; *Annus*, *Horae* siue *tempora tempestatesque anni*, *Menses*, *Hebdomadae*, *Dies*, secundum illam rationem acceptus, qua ad Hebdomaden pertinet, *Crepusculum matutinum*, *Aurora*, *Meridies*, *Vesper*, *Crepusculum uespertinum*, *Nox*. Hae omnes temporis partes humana forma ipsis propria depingebantur.

§. 7. *Penteteris*, siue *Lustrum*, a Graecis muliebri forma pingebatur, quia πεντέτηρις nomen, est generis femin. Nam a genere nominum humanam rebus adscripsere formam; ita, ut, quod masculinum genus haberet, uir; quod femininum, mulier fere fingeretur. In *Ptolemaei*, Philadelphi, pompa, haec Penteteris emicuit tamquam formosissima mulier, procerae quatuor cubitorum staturae, uestitu splendidissimo, auroque fulgens; altera manu coronam tenebat ex foliis arboris, cui *Persea* nomen, altera uero palmam. Sed quomodo haec symbola cum numero quinario conspirent, ignoramus. *Annus* Graecis Ἐνιαυτὸς (quod nomen generis masculini) in eadem pompa forma uiri exprimebatur, qui lustrum, seu Penteterin illam praecedebat. Hic uir similiter quatuor cubitorum erat, laruam gestabat et tragico habitu incedebat, cornu copiae aureum gestans. Larua illa et habitus tragicus hoc fortasse significant, quod annus infortuniis, tragicisque rebus plerumque non careat. Cornu uero copiae idonea est figura anni, physice considerati, secundum quatuor illas anni tempestates, quibus omnia ad uictum necessaria proueniunt.

§. 8. *Tempora* siue *Tempestates anni* a Graecis ὧραι uocabantur, proque Iouis et Themidis filiabus habebantur. Graecorum maximam partem priscis illis temporibus tres tantum anni tempestates admisisse 11) exploratum est; Ver scilicet, Aestatem atque Hiemem. Nullum tamen monumentum superest, in quo tres tantum horae conspiciantur. Quatuor anni tempestates, totidem mulieribus exprimuntur in operculo tumuli cuiusdam *fig. 5.* exhibito; quae mulieres tum coronarum uarietate, uestitu, fructuumque, quos gerunt, genere, tum geniorum puerorumque ipsas comitantium habitu, quam quaeque tempestatem exprimat, accurate adumbrant. Aestas Hiemsque oppositae et aduersae tempestates, per extremas oppositasque figuras designantur. Altera nempe a dextra ad laeuam, altera a laeua ad dextram, recubat; inter utramque sunt Ver et Autumnus, utpote Aestatis perinde atque Hiemis participes. Genii quatuor eumdem ordinem seruant. Prima mulier a dextra ad sinistram iacens, *Aestatem* refert; hinc seminuda spicisque coronata conspicitur, spicas alias in cornu copiae positas attingens; genius coram illa positus spicas itidem tangit, manuque messoriam falcem tenet, signum tempestatis metendarum frugum. Altero extremo latere *Hiems*, a laeua ad dextram recubans, mulieris uestimentis undique tectae forma conspicitur, cuius caput uestimenti aliqua parte obtegitur; manus illa porrigit ad fructus hibernos. Genius coram illa positus non alatus est, sed uestitus; leporem tenet, quoniam uenatus hieme solum in agro est exercitium. *Autumnus* uersus Aestatem conuertitur palmitibus et uuis coronatus, dextra palmites tangit; genius quoque uuas in cornu copiae concinnat. Autumnus partem illam corporis nudam exhibet, qua Aestatem respicit, illam uero, quae uersus Hiemem spectat, operit. *Ver* dorso haeret Autumni, mulierisque forma, floribus coronatae exhibetur; floribus quoque repletum est cornu copiae, quod Genius eius sustinet. Pes autem illius, quem aduersus Hiemem profert, calceo munitus est; sinus ea tantum pars nudatur, quae Aestatem respicit.

§. 9.

11) uid. Hieron. *Aleandri* explic. tabulae heliacae, in thes. *Graeuii* tom. 5. p. 735. et *Steph. Pighii* mythologia εἰς τὰς ὥρας in thesauro *Gronouii* uol. 9.

DVODECIM ANNI MENSES. Tab. III

§. 9. Eaedem anni tempestates, in nummo regis Galliar maximo, pueri quatuor, clarius sistuntur. *Fig. 6. Hiems* puellus exhibetur uestibus calceisque instructus, qui altera manu auem grandem tenet, altera sarcinam baculo, quem humero gestat, annexam gestare uidetur. Tres reliqui pueruli sunt nudi. *Ver* altera manu flores, altera capreolum gestat. *Aestas* falcem, *Autumnus* canistrum fructibus plenum capite gerit. Inscriptio est *Temporum felicitas*, id quod uel de felicitate temporum in genere, uel de felicitate illius anni, quo nummus hic ab Imperatore Commodo cusus fuit, intelligi potest.

§. 10. Vtrum Graeci mensibus humanam formam adscripserint, non plane scimus. Sed quum Romani, quorum illi quasi doctores fuerant in iis, quae uel ad religionem, uel ad artes spectant, hominum forma menses quoque expresserint: probabile omnino est, Graecos in hoc etiam praeiuisse illis; Penteterida siue Lustrum, Annum, Tempestates s. Horas anni, utrumque crepusculum, auroram, diem, meridiem, uesperam atque noctem, humana forma pingebant, Graeci; menses autem pari modo quidni efformauerint? Etsi uero quos hic proferimus menses, ii tempore *Constantii*, Imperatoris Christiani, (anno fere 354.) depicti fuerint, profanae tamen religionis notae omnes hic comparent. Praeterquam enim, quod illis temporibus plurimi adhuc erant istis erroribus addicti: Christiani quoque multa conseruarunt, sequentibus etiam saeculis, ex iis nuentis, quae profani maiores inuexerant; illaesa tamen Christiana religione. *Ausonius* certe saepius ritu profanorum loquitur, ita ut etiam damnatas illas religiones profiteri 12) multis uideatur. Sunt MSSta saeculi 10. & 11, quae *noctis* et crepusculi similes imagines ostendunt. Neque tamen credendum, antiquos eadem semper forma menses delineasse; cum uideamus eosdem et Tempus et anni Tempestates uariis modis pinxisse.

§. 11. *Mensium* figurae, quas hic *Tabula III.* sistimus, ex Manuscripto ueteri Bibliothecae Caesareae *Lambecius* (13) protraxit, quibus Calendarium antiquum exornatum fuit, quod tamen hic omitti posse putauimus. Menses a Ianuario incipiunt; qui olim undecimus erat, uti Februarius locum duodecimum obtinebat; quod inde palam esse uidetur, quod, qui Ianuarium praecedunt menses, Quintilis, Sextilis, September, October, Nouember et December, nomine suo satis ostendunt, non a Ianuario, sed Martio potius, numerum eorum esse ineundum. *Plutarchi* quaest Rom. quaestio 19. Ceterum notum est, primis Romae temporibus decem tantum menses, in quos annus diuidebatur, numeratos fuisse. Tab. III.

§. 12. *Ianuarius* hic imaginem Consulis ostendit, ut tempore imperatoris *Constantii* ornatus fuit. Vestimentum obseruatu dignissimum est; quum uestis eius aeui Consularis uix alibi occurrat. Consul induitur primo tunica ad mediam usque tibiam defluente, cujus ora infima, ipsaque latissima, gemmis decorata apparet. Tunica manicata contra morem ueterum Romanorum fere ad manum usque protensa est; quum illi manicis longe breuioribus uterentur. Ad humerum dextrum obseruatur latus balteus gemmis 14) ornatus, qui in latus alterum descendebat, in ipsa ueste contextus. Putatur autem ex transuerso illo balteo amictui illi Romano, qui toga longe breuior erat, trabeae nomen inditum fuisse. At balteus ille; si sic appellari potest, hic non trabeae, sed tunicae annexus uidetur. Sed res uestiaria ueterum, temporum decursu multis omnino mutationibus, quarum scriptores nusquam mentionem faciunt, obnoxia fuit. Pallium uero, quo tunica hic tecta uidetur, trabea esse poterit. Sinistra hic Consul tenet florem, trifolio similem: qua quid denotetur, ignorare ingenue fatemur. Thura in focum arae iniicit in honorem Iani atque Larium, ut in tetrasticho *Ausonii* legitur. Ara 15) haec formâ singularis est, speciem enim

12) Addit uero *Montfauc.* sed ualidissimis aliunde sumtis argumentis christianus fuisse probatur: quod examinare aut refellere uerbosius, hic iam non est locus. Vid. *Fabricii* bibl. lat. lib. 3. c. 10. nota b.

13. Exstant in commentar. biblioth. Vindob. lib. 4. appendicis additamento 1. p. 271. seqq. unde *Graeuius* tom. 8. thesauri inseruit; recudi curauit *Fabricius* in menologio, uersus hos, pag. 111. qui pag. 95. ex *Eustath.* lib. 4. de Ismeniae amoribus descriptiones aliarum imaginum exhibet. Prima tabula, quae hic omissa est, exhibet dedicationem *Valentino* cuidam factam, et monogramma, quod *Lambecius imperium in oriente* exponit, *Montfaucon* uero, (uaticinationem id dicens) *Valentino Frater*; quod omnino est ariolari. Ille, qui *titulasse* se dicit, forte id uoluit, *anno feliciter oriente*; oriente, clare exstat, item anno, et F est feliciter.

14) Vid. Albert. *Rubenium* de re uestiar. lib. 1. c. 22. *Graeuii* thes. tom. 6. p. 999. Octauius *Ferrarius* tum alibi, tum lib. 2, c. 6. pag. 707, ibid. Trabea fuit toga, magistratuum propria, i. e. consulis in officio reserandi templi Iani. *Montfaucon* uidetur se ipsum impedire.

15. Tripodum uaria est figura. *Lambecius* iam excitauit acta S. Marcelli: Deferatur tripoda (tripus), thurificent maiestatibus. Poeta *Montfauconio* imposuit. Mensae certe genus est, non arae.

columellae cuiusdam in aedibus noſtratium uſitatiſſimae, quam *Gueridon*, ſiue menſulam imponendis candelabris potiſſimum deſtinatam, referre uidetur. Proxime aram gallus 16) eſt; quo forte indicatur, ſacrificium horis matutinis primi Ianuarii diei peractum fuiſſe. In altero tabellae depictae latere ara alia conſpicitur formae conſuetae, cui uas magnum, quo liquidum 17) aliquod ad libandum contineri uidetur, impoſitum eſt. *Auſonii* tetraſticha, quae in edito *Lambecii* cuiusque menſis tabellae ſubiunctae leguntur, in editionibus *Auſonii*, quae quidem in manus inciderunt, non comparent 18): *Auſonii* tamen et aetatem et ſtilum redolent. Ad 19) menſem Ianuarium legimus ſequentia,

Hic Iani menſis ſacer eſt: en aſpice ut aris
Thura micent, ſumant ut pia thura Lares.
Annorum ſeclique caput, natalis honorum,
Purpureos faſtis qui numerat Proceres.

Obſeruandum porro, hunc Conſulem calceos habere, quorum pars ſuperna exciſa non totum pedem, ſed dimidium tantum et illius articulos tegit.

§. 13. *Februarius* menſis ſolus, muliebri forma 20) depictus eſt. Ornatus capitis non uulgaris eſt. Tunicata mulier Zona praecincta anatem manibus tenet, quod menſem pluuiis atque imbribus obnoxium eſſe ſignificat; quod ipſum ex urna inuerſa, quae in aere ſuſpenſa copioſiſſimam aquam emittit, colligi quoque poteſt. Ad latera mulieris hinc ardea, aquatilis auis et paluſtris, inde piſcis apparet; quae omnia id ipſum ſignificant, menſem multis imbribus madidum, qualis hic eſt, praecipue in Italia, ubi hiems remiſſior eſt et breuior, quam in his regionibus; quorſum etiam hoc Auſonii reſpicit,

At quem caeruleus nodo conſtringit amictus,
Quique paludicolam prendere gaudet auem;
Daedala quem iactu pluuio circumuenit Iris 21)
Romuleo ritu Februa menſis habet.

Hoc ſcilicet menſe *Februa* ſiue expiationes fieri ſolebant, unde Februario nomen haeſit. Hoc item menſe *Feralia*, ſiue ſacrificia pro defunctis, celebrabantur.

§. 14. *Martium* menſem exhibet uir lupae pelle obtectus et Zona praecinctus. Lupa quippe Marti ſacra erat, quod Remum Romulumque, filios eius, lactauerat; id quod ſequens *Auſonii* tetraſtichon innuere uidetur,

Cinctum pelle lupae promtum eſt cognoſcere menſem,
Mars illi nomen; Mars dedit exuuias.
Tempus Ver, hoedus petulans et garrula hirundo
Indicat et ſinus lactis et herba uirens.

Menſe enim Martio initium Veris erat.

§. 15. *Aprilis* ſingulariſſimus eſt, ſi ueſtem, ſi geſtus, ſi figuram ſpectaueris. Vir tunica praecincta indutus, ſuperne globulis attracta, ſaltantis tripudiantisque ſpeciem prae ſe fert; manibus inſtrumenta tractat, quae crotala forte dixeris. Sex fiſtulas coniunctas, quae Panos Syringa referunt et inſtrumentum, quod pedibus pulſandum exprimere uidetur, pede premit. Ante Veneris autem ſtatuam, cuius baſis lineis geometricam figuram prae ſe ferentibus inſtructa eſt, tripudiat. Venus haec ſtrue quadam myrtea tegitur, cuius rami ex ara exoriri uidentur, atque in ſuprema parte reducti portae quandam ſpeciem praebent.

Ante

16) *Lambec.* ſymbolum larium et uigilantiae exponit. *Pauſanias* lib. 5. gallum ſoli ſacrum dicit.

17) *Lambec.* melius dicit pyxidem thurariam; hic libationi nullus locus.

18) *Lambecius* pag. 297. Eliae *Vineti* editionem operum *Auſonii* 1580. Burdigalae nominat, in qua iſti uerſus leguntur; et Syntagma epigrammatum et poematiorum ueterum Pariſiis 1590. in 12. editum excitat. Adeo non opus erat argumentum a ſtilo deriuare tantum, ſed poterat prouocare ad eruditorum ſententiam, *Lambecii* certe et *Graeuii*. Ille pag. 276. et p. 294. *MStum Auſonii* appellat, quo *Vinetus* uſus ſit. *Fabricius* in menologio pag. 111. dicit . . ex *Auſonio*.

19) Non uero in MSto, ſed quia *Lambecius* ipſe imaginibus ſubiecit; qui pag. 276. id clare dicit, imaginibus maioris auctoritatis gratia *adiecti* tetraſticha illa, quibus *Auſonius* easdem ornare ac illuſtrare dignatus eſt. Videtur *Fabricius* biblioth. latina pag. 587. id neglexiſſe: *in uetuſtiſſimo calendario romano, imaginibus menſium ſubiecta ſunt*; quod facile alios in errorem induceret. Ergo *Lambecius* primus iſta tetraſticha pro commentariis harum imaginum habuit; et ſunt, ſed non per omnia.

20) *Lambecius* ſimiliter miratur feminam; *Montfauc.* negat ſe cauſſam ſcire. Arbitrer ex *Feſto*, *Iunonem februam* in mente fuiſſe pictori; aut quia in Calendario *Virgo Veſta parentet*, Purgationes olim et feralia ideo menſe Februario fiebant, quod eſſet ultimus menſis.

21) Hic uerſus parum quadrat; Iridem nullam uidemus, et mulieris perſonam poeta non ob oculos habuit, *qui*, *quem*; idem piſcem et ardeam negligit.

Ante Venerem candelabrum eſt cum cerereo accenſo, in cuius flammam thura coniiciebantur. En *Auſonii* tetraſtichon:

Contectam myrto Venerem ueneratur Aprilis. 22)
Lumen thuris habet, quo nitet alma Ceres.
Cereus a dextra flammas diffundit odoras;
Balſama nec deſunt, queis redolet Paphie.

Romae autem olim *ara uetus erat*, inquit *Plinius* lib. 15, 29. *Veneri Myrteae, quam nunc Murtiam uocant.* Myrtea porro uocabatur, quod myrtus ipſi ſacra fuit.

§. 16. *Maius* admodum lata tunica, quae omnium latiſſimis ornata eſt manicis, indutus conſpicitur. Corbem geſtat profundam, pomis fructibusque plenam; et altera manu florem, quem naribus admouet. Id autem forte ad ludos Florales referatur, qui tertia huius menſis die celebrabantur. Pauo ad pedes eius poſitus cauda ſua alteram menſis Maii quaſi imaginem oſtentat, usque adeo uariis floribus diſtincta eſt, matre depingente naturâ, *Auſonii* tetraſtichon hoc eſt,

Cunctas Veris opes et picta roſaria gemmis
Liniger in calathis, aſpice, Maius habet.
Menſis Atlantigenae dictus cognomine Maiae, 23)
Quem merito multum diligit Vranie.

§. 17. *Iunius* nudus ſolare horologium digito monſtrat, ut ſignificet, menſe illo ſolem iter ſuum flectere. Facem flammas emittentem geſtat, quo aeſtatis ardores indicantur, *) quibus maturitatem fructibus impertiri conſtat. A tergo falcula conſpicitur ut innuatur, iam omnia ad meſſem apparari. Corbis etiam adeſt, fructibus uernis plena, qui in aeſtuoſis regionibus citius matureſcunt. In uerſibus *Auſonii* pars tantum ſymbolorum explicatur. Sic autem ſeſe habent:

Nudus membra dehinc ſolares reſpicit horas
Iunius, ac Phoebum flectere monſtrat iter.
Idem maturas Cereris deſignat ariſtas;
Floralesque fugas lilia fuſa docent.

Solare hoc horologium ideo obſeruandum eſt; quod neſcio, 24) an usquam alibi ſimile quodpiam inueniatur in monumentis, quae ſuperſunt.

§. 18. *Iulius* dextra marſupium magnum tenet, ſub quo in quodam ueluti antro effuſa numorum multitudo cernitur. An ut ſignificetur; hoc menſe ſtipendia 25) plurima ſolui ſolitum fuiſſe? Ibidem conſpiciuntur duo caniſtra magna cum operculo pene in conum deſinente. Partem tantum rerum in imagine hac comparentium *Auſonius* ita exprimit,

Ecce coloratos oſtendit Iulius artus,
Crines cui rutilos ſpicea ſerta ligant.
Morus ſanguineos praebet grauidata racemos,
Quae medio cancri ſidere laeta uiret.

§. 19. *Auguſtum* his uerſibus deſcribit *Auſonius*:

22) *Habet*, intelligo Aprilis, quod hoc menſe erant *Cerealia* Verſus ſecundus uariat in MStis et editis, *iuris*, *ruris*, *ueris*, pro turis; ſed iſta oculorum uitio uenerunt. Pro Ceres, *Themis*, ſcil. quia *iuris* legerunt; unde uenit denuo, *Themis*. Cerei flammae odorae, explicantur per *Ouid.* Faſtor. 4. v. 411. Et ſi tura aberunt, *unctas* accendite *tardos*. Parua bonae Cereri, ſint modo caſta, placent. *Montfaucon. Lambecium* nude exſcripſit; *accendere* enim ibi, neſcio quo errore, erat. *Balſama*, quibus nuda inuncta Venus. *Veneralia* ipſis kal. aprilis, et ludi cerealici 3 idus; in hoc ipſo calendario ſignantur. Veneris myrtum *Ouid.* Faſtor 4. 139. ſeqq. illuſtrat. Crepitacula et ſyringes ad magnam matrem pertinent; *megaleſiaci* ludi, eius feſtum, 5 idus.

23) Tertium hunc uerſum excitat *Aleander* ad tabulam heliacam, theſ. *Graeuii* tom. 5. p. 740, nomine *ueteris poetae*. Muſa *Vrania* amat hunc menſem merito; haud dubie quia idibus Maii Mercurii natalis.

*) Melius referas ad *Veſtae* feſtum, quod hoc menſe in calendario deſignatur.

24) Poterat tamen *Montfauc.* ex *Lambecii* notis p. 294. ſcire, in his biblioth. Caeſar. commentariis lib. 3. p. 10. exhiberi figuram fere ſimilem talis horologii. Nec forte negligendum eſt, horologium impoſitum eſſe coloſſo, ſeu ſtelae, cuius *coronatio* in diem 6. incidit ex calendario.

25) Arbitrer hominem innuere, profunti iam ſumtus, in tot ludos et dies publicos agendos; ſi quidem hic menſis ex calendario ludis fere peragitur. Aut reſpicitur ad equitum romanorum *probationem et transuectionem* ab aede Honoris ad Capitolium, quam idibus deſignat calendar. Poeta minus exprimit; unde apparet, eum ſimiles, ſed non has, picturas illuſtraſſe.

Fontanos latices et lacida pocula uitro
Cerne, ut demerso torridus ore bibat.
Aeterno regni signatus nomine mensis,
Latona genitam quo perhibent Hecaten.

Nomen regni aeterni Augustus est. Hecaten, Latonae filiam, quod hoc mense natam dicit, Dianam 26) intelligit Latonae filiam, Apollinis sororem. Mensem autem Augustum hic exhibet uir nudus passis crinibus, qui sub mento tenet amplum craterem aqua plenum, mox labra immissurus; largeque hausturus. Coram illo quaedam quasi scopa conspicitur, ex cauda pauonis confecta. Flabellum esse facile crederem ad aestum mitigandum. Humi sparsi sunt pepones tres aquatiles. Ad alterum uero latus uas est magnum utrinque ansatum, cui inscriptae sunt duae litterae Graecae ΞΟ, quae significant ὀξόβαθον *Oxobathon*, perquam minima liquidi mensuram. 27)

§. 20. *September*, uir nudus, qui humero palliolum gestat uentis actum. Dextra tenet lacertam, crure funiculo ligatam atque suspensam, quae sese expedire conatur; quo leuissimo spectaculo illis temporibus delectabantur. Ad pedes utrimque duo dolia 28) uisuntur ad uindemiam parata. Id quod in tetrasticho *Ausonii* ita exprimitur,

Surgentes acinos uarios 29) et praesecat uuas
September, sub quo mitia poma iacent.
Captiuam filo gaudens religasse lacertam,
Quae suspensa manu nobile ludit opus.

§. 21. *October* item nudus est, palio retro uolitante. Dextra leporem tenet, laeuam in canistrum immittit 30) magnum et oblongum uimine textum, formaeque singularis, inter crura positum, cuius operculum fune ligatum humi iacet. Prope uiri caput cernitur fasciculus panno opertus, cui auis insidet. Ad pedes uas fructibus plenum conspicitur. En *Ausonii* tetrastichon:

Dat prensum leporem, cumque ipso palmite foetus
October, pingues dat tibi ruris aues.
Iam bromios spumare lacus et musta sonare
Apparet; uino uas calet ecce nouo.

§. 22. *Nouembris* imago, uirum uestibus amictum, et caluum fingit, qui tabellam rotundam 31) tenet, cui serpens uariis gyris conuolutus insidet. In tabella multa sunt foramina et duo folia, quae sine dubio arcani quid indicant. Altera manu sistrum tenet, instrumentum in Isiacis sacris adhiberi solitum. Vir enim, qui hic Nouembrem exhibet, Sacerdos est Isiacus, nixus ara, cui impositum est caput capreoli, quod animal Isidi immolabatur. Notum est 32) porro, Sacerdotes Aegyptios raso fuisse capite. Serpentem, credibile est, Serapin significare. In altero latere anser conspicitur sacetdotem respiciens. *Ausonius* haec addit:

Carba-

26) Cuius natalem idibus notat Calendarium.

27) Melius scribitur ὀξύβαφον, nec est semper perquam minima mensura, (licet si inter mensuras numeratur, satis parua sit), sed uas qualecunque, quod potum continet; accedit ingenium pictoris. Videtur tamen aliud innuij, quam quod uult *Monf.* in tanto aestu minima uasa in maiora esse mutanda. ὀξόβαθον peioribus saeculis inualuit.

28) Vasa dicerem. *Vindemia* nonis notatur in calendario. Lacertam uenenatam, putem, ad *natalem Aesculapii*, respicere, qui quarto idus in calendar. ponitur.

29) *Varias* . . uuas, leg. nam MSto usus non est *Montfauc.* sed a *Lambecio* sumsit, qui ipse *uarias Scaligeri* et *Bucherii* auctoritate praefert; uarios (acinos) est in *Vineti* edit. *Nobile* uers. ultimo, cum *Vinetus* legat, praefert idem *mobile* ab eadem caussa. Hic clarissime patet, MStum Caesar. hos uersus non habere, aliter ad eius lectionem prouocarat *Lambecius*.

30) Manum non tam immittit, quam imponit; corbis iste hodie piscibus paratur, forsitan olim uenationi inseruiit. Auis insidet retium generi, quod perticis longioribus tenditur. Versus postremi ad hanc imaginem non pertinent.

31) Patinam oblongam, orbem, dicerem.

32) *Martial.* 12. epigr. 19. *Linigeri* fugiunt *calui* etc. Ceterum non facile intelligitur uersus iste ultimus; *Montfauc.* negat se scire, et ultra nihil addit. Occasionem pictor desumsit, a sacris Isidis. *Isia* in calendar. inde ab ultimis diebus Octobris etiam calendis Nouembris notantur. In patina non tam *foramina*, quam *folia*, et grana seminum, quae anser *auide* appetit. Varietates editionum hic enumerare et de iis iudicare, locus non patitur. Certum est, uersum corruptum esse, et inde non intelligi. Tentem, *deuotisque fatis, ubera fert humeris.* Sacerdos, ubi semina terrae ex religione mandauit, abundantia certo inde surgit, ut fruges humeros olim onerent; aut, speratam ubertatem, cuius symbolum Serapis & serpens est, humeris fert. Serpens enim humero adhaeret. Alibi plura. De *sistro* uid. *Graeuii* thes. tom. 5. pag. 318. Eiusd. tom. 6. p. 411. 415. *Gronou.* tom. 7. pag. 426. *Sallengrii* thes. uol. 2. siue *Bossii Isiacus.*

Carbaseo surgens post hunc indutus amictu
Mensis, ab antiquis sacra Deamque colit;
A quo uix auidus sistro compescitur anser,
Deuotusque satis ubera fert humeris.

§. 23. *December* perinde fere uestitus atque peregrini illi, qui uoti et religionis ergo ad S. Iacobum peregrinantur. Humerale gestat uarie decoratum, et facem tenet, flammas emittentem. Tunica admodum breuis, zona alte succincta est, ne ulterius effluat. Calcei nonnisi partem pedis superne obtegunt. Ante illum mensa posita est rotunda, in qua tesserae comparent. Haec omnia ad quatuor *Ausonii* uersus referuntur 33), in quibus dicitur, hiemem semina sub terra fouere, imbres manare, Decembrem aurea festa reuocare, quando seruus cum hero suo ludit. Saturnalia quippe d. 17. Decembris celebrabantur; quibus heri cum seruis ludebant; et seruis ad mensam ministrabant; qua re fausta Saturni tempora in mentem reuocabantur. Aues etiam aliquot pedibus suspensae, quarum magna copia hoc mense capi solet, cernuntur. Humi iacent poma 34) duo, cor hummanum referentia. *Ausonii* uersus sunt,

Annua 35) falcatae coniecta et semina terrae
Pascit hiems, pluuio de Ioue cuncta madent.
Aurea nunc reuocat Saturni festa December;
Nunc tibi cum Domino ludere uerna licet.

§. 24. Ad reliquas temporis partes quod attinet, Romani aeque ac aliae gentes rationem dies per hebdomadas computandi ab Aegyptiis mutuati sunt, atque, uti uidetur, a Saturno hebdomadam inchoarunt; Deûm nempe patrem ordine filios nepotesque praecedere, iustum uidebatur. Superest aeneum monumentum, quod singulos hebdomadis dies totidem Diis, a quibus nomina sua acceperunt, in nauicula exhibet; *Tab. II. Fig. 7.* Primum scilicet locum tenet *Saturnus*, senis uultum praeferens. Proximus illi *Sol* est, qui postea Apollo habebatur; cuius signum est, corona radiis ornata. Diem autem hanc Solis, Christiani postea in memoriam suscitati Seruatoris nostri Iesu Christi, quem uerum Iustitiae Solem ueneramur, Diem *Dominicam* uocare consultum iudicarunt. *Lunae* dies, per Dianam, Lunam, exhibetur, quae Lunam crescentem, solitum Dianae documentum, capite gestat. *Mars* in medio Deorum consistit, quem uix pro Marte haberemus, si alibi tali cultu appareret. Eius quippe galeam pileum potius esse crederes, cuius summitas in contortum acumen desinit, quod cristae et iubae locum tenet. *Mercurium* petasus facile distinguit. Sequitur *Iupiter*, et *Venus* agmen claudit. Praeter hasce imagines, quibus ueteres singulos dies exprimebant, peculiarem etiam aliam hebebant, qua diem omnem, nulla hebdomadis ratione habita, depingebant; quam uero formam illi adscripserint, ignoramus; sine dubio humanam, et quidem muliebrem, quia uox Ἡμέρα, feminina. 36)

§. 25. Non autem dies modo, sed etiam partes illius, secundum genera nominum personae more pictas fuisse certum est. Sic *Tab. II. Fig. 8.* *Crepusculum*, quod Graecis ὄρθρος dictum, pueruli forma effingebatur, facem tenentis, cuius caput adumbratur uelo grandi, sed in posteriores capitis partes reiecto. *Tab. II. Fig. 9.* *Aurora* conspicitur amplo uelo adumbrata, curruque duobus equis iuncto, uecta. Velum capiti imminens iam in posteriores capitis partes reductum est. *Vesper*, Graecis ἕσπερος, depictus erat uiri forma, expanso uelo caput adumbrantis, 37) qualem uidemus *Tab. II. Fig. 10.*

§. 26. Sic omnes recensuimus temporis partes, adhibitis quantum fieri potuit, imaginibus, quibus illae exprimi solent. Iam quaerendum superest, an ueteres horis etiam diurnis nocturnisque figuram aliquam tribuerint. Horae autem diuersis in regionibus di- uerse

D

33) Rectius: haec ab *Ausonio* illustrantur; Pictor secutus est argumentum calendarii, et consuetudinem. *Ausonius* non has omnino, sed similes mensium imagines illustrat; ubi enim pluuia hic? aut ibi aues? ubi seminum uestigia? Praeter tesseras comparet etiam fritillum, turricula tesseris iaciendis adhibita. *Martial.* lib. 11. epigr. 7.

34) Non tam poma, quam fructus alii, fraga aut eius generis; respici, putem ad fabulam, aureo Saturni aeuo sine labore uixisse homines. *Ouid.* Metam. 1, 101. seqq.

35) *Montfauc.* uitio typographi *aurea.* *Fax*, forte, uim frigoris igne pelli, aut diei breuitatem.

36) Vt dierum praesides, ita et mensium sunt, licet cunctis simul Iuno praesit. Ita in uetusto calendar. inter inscriptiones, et in *Graeuii* thesauro tom. 5. p. 1039. ordine mensibus a Ianuario inumeratis tribuuntur Iuno. Neptunus. Minerua. Venus. Apollo. Mercurius. Iupiter. Ceres. Vulcanus. Mars Diana. Vesta.

37) Plane eadem imagine Zephyrus solet exhiberi, uid. Leonard. *Augustinus* 1, 133.

uerſe computabantur 38). Alii quippe ineunte nocte horas numerare incipiebant, et uiginti quatuor horas inde ad initium noctis diei ſequentis computabant; qui mos Romae et in tota ferme Italia hodieque uiget. Alii a media nocte ad meridiem, et a meridie ad mediam noctem, horas metiebantur, quod in Germania, et pleriſque Europae regionibus, obſeruatur. Erant quoque, qui horas diurnas a prima luce ad ueſperam, et a ueſpera ad ſummum mane computabant; quae horae, tempeſtatum habita ratione, inaequales erant, hieme ſcilicet breuiores, aeſtate longiores; quae conſuetudo apud Orientales maxime uigebat. Vero autem ſimile eſt, horas quoque diurnas nocturnasque, quocunque tandem accipiantur modo, a ueteribus forma humana fuiſſe confictas; etiamſi nullum eius rei monumentum hucusque deprehenſum fuerit.

CAPVT III.

De Coelo et Tellure, Oceano, Titanibus et Iano.

§. 1.

COELVM Saturni parentem dicunt Mythologi, matrem uero *Tellurem*, quae ſaepius pro Veſta accipitur. Sed et multae aliae Dearum pro Terra uel Tellure habitae, ut Cybele, Iuno, Ceres, Iſis, Diana, Venus.

§. 2. OCEANVS uxorque eius Thetys, 1) aliquando pro ipſo mari accipiuntur, Coeli terraeque, liberi erant. Oceanum monumenta quaedam ſub imagine ſenis, qui undis marinis inſidet, et altera manu haſtam, ſeu contum tenet, cuius ad latus monſtrum marinum
Tab. IV. conſpicitur, fingere ſolent; qualis *Tab. IV. Fig. 1.* exhibetur.

§. 3. TITAN quoque Coeli filius perhibetur, mater Veſta ſ. Tellus. Ipſe Titan ſex ſuſcepit filios, totidemque filias, qui omnes a Patre Titanum 2) nomen conſecuti ſunt. Mythologi quidam narrant Titanem, Saturno fratre natu maiorem, quum cerneret, matrem & ſororem erga Saturnum, minorem, amore magis ferri, Saturno primas hac lege conceſſiſſe: ut quoscunque e prole ſua ſuſcepiſſet mares, illos ſtatim ab ortu extingueret, ut tandem coeli imperium maioris fratris proli cederet: Sed quum comperiſſet poſtea, Opem ſiue Rheam, tres Saturni filios, Iouem, Neptunum Plutonemque iſti fato aſtu ſurripuiſſe, eoque pacto filios ſuos a iure ſuccedendi depulſos; bellum, aiunt, opitulantibus filiis Titanibus, mouit aduerſus Saturnum, quem deuictum cum uxore et filiis cepit, uinctosque tenuit; donec adoleſcentiam praetergreſſus Iupiter Titanes profligauit, patremque cum matre et fratribus a uinculis ſoluit. Pluribus hanc fabulam narrat *Diodorus* Siculus, lib. 3.

§. 4. In Titanum numero praecipue hic commemorari merentur Hyperion, Coeus, Iapetus, Mnemoſyne et Themis. *Hyperion* Solis, Lunae aliorumque ſiderum motus et temporum uices, quae ab iis perficiuntur, obſeruandi inſigni induſtria, primus deprehendiſſe, et aliis deinde tradidiſſe creditur; unde et pater eorum uocatur 3). Secundum Homerum Hyperion ipſe Sol eſt, ſecundum alios pater Solis. Ex *Coeo* et Phoebe, Latonam; et ex *Iapeto*, *Prometheum* natos eſſe fabulantur. *Prometheus* ignem Diis ſubreptum hominibus impertiuit. Si ueritatem in fabula quaeras, is eſt, qui inſtrumenta inuenit, quibus ignis eliciatur. *Mnemoſyne* ratiocinandi artem inuenit, ſingulisque rebus nomina impoſuit, quo unumquodque ſignificare et colloqui poſſimus; cuius rei auctorem nonnulli Mercurium faciunt. Huic Deae etiam tribuitur, quod res hominum geſtae, memoria repetantur. *Themin* fabulantur uaticinandi artem, ſacrificia et ritus colendorum Deorum primam inueniſſe et ea oſtendiſſe, quae ad rectam reipublicae conſtitutionem pacemque ſpectarent. Hinc Thesmophylaces et Thesmothetae uocantur ii, qui Deorum ſacris hominumque legibus tuendis ac conſeruandis dant operam. Hinc etiam Apollinem, cum Oracula editurus erat, Themidis munus obire dicitur, quia Themis oraculorum inuentrix credebatur. 4)

§. 5. *Iapetus* in Theſſalia uir praepotens, moribus inſociabilis, et filiorum magis, quam ſua uirtute ſpectabilis, perhibetur. Is Aſiam Nympham duxit uxorem, et quatuor ex illa filios

38) *Montfauc.* ablegat ad praefationem 4to tomo *Chryſoſtomi* a ſe praefixam. Vid. *Plutarchi* quaeſt. roman. n. 83. *Gellius*, 3, 2. *Macrob.* Saturn 1, 3.

1) *Hyginus* fab. 177. *Heſiodus* theogon. 133. ſeq. *Ouid.* faſtor. 5.

2) *Apollodorus*, 1, 19. 3.

3) *Apollodor.* lib. 1. c. 2. Scholia ad *Pindari* Iſthm. 5. initio.

4) Exſtant haec apud *Diodor. Sic.* 1. c. *Heſiod.* Theogon. Phornut. c. 14.

1. Oceanus undis marinis insidens. 2. Ianus bifrons. 3. Ianus quadrifrons cum prora navis. 4. Iupiter palliatus cum fulmine. 5. Iupiter ferme nudus cum aquila, utraque manu fulmina vibrans. 6. Iupiter aquilæ insidens, et dextra fulmen sinistra vero hastam tenens. 7. Iupiter consuetis symbolis, scilicet aquila, fulmine et hasta sive sceptro munitus, et Sellæ insidens. 8. Caput Iovis Hammonis cornutum. 9. Columba capiti arietino insidens, quo Oraculum Iovis Hammonis significatur. 10. Iupiter Fulgurator. 11. Simulacrum Iovis singulare plane apud Brixienses.

Carm. Disc. Conv. Czernensis

filios susceпit, Hesperum Atlantem Epimetheum et Prometheum. Iapetum, ut primum parentem Graeci habebant, ita neminem illo antiquiorem putabant; indeque factum est, ut senes decrepiti, qui delirarent, Iapeti uocarentur. Narrant alii Atlantem, 5) filium Iouis et Clymenes, Mauritaniae Regem fuisse, monitumque ab oraculo, ut sibi caueret a quodam Iouis filio, neminem hospitio excepisse. Perseum uero immanem istam inhumanitatem indignatum, caput ipsi Gorgonis ostendisse, quo conspecto in montem ille mutatus est, qui nomine eius Atlas dictus. Tantae uero altitudinis mons ille erat, ut ad cacumen oculi pertingere non ualerent, utque coelum ipsum sustineret. Atlantidas ille filias suscepit, quas Hyadas et Pleiadas fuisse narrant. Hinc autem fabulam ortam uolunt, quod Atlas primus ista sidera cognouerit.

§. 6. Hyadum Pleiadumque fabulae *Orionem* una serie connectimus. Orionem, fabula perhibet, omnes, quotquot celebrantur, heroas, proceritate corporis 6) et robore superantem, uenationisque studiosissimum; cumque is uiribus polleret, gloriaeque cupidissimus esset, res maximas perpetrasse. Inter celebriora eius facta decantatur Messanae portus, quem rogatu *Zancli* regis construxit; nomen uero portui *Acte* fuit. Si Hesiodo fides habenda, iactis in mare ingentibus molibus, promontorium Pelori fecit, Neptunoque templum aedificauit, ab insularibus summo in honore habitum.

§. 7 *Epimetheus*, Iapeti filiorum tertius, uir magni ingenii, artis plasticae et statuariae primus auctor fuit. Is autem quum ex limo statuam effecisset: Iupiter indignatus ipsum in simiam mutatum in Insulas relegauit, nomine Pithecusas, i. e. simiarum Insulas. *Prometheus* a *Luciano* Titan 7) uocatus, uti iam diximus, Iapeti et Clymenes filius erat. Hic ex limo terrae hominem formauit, et in tanto opere quatuor elementa miscuit, quae uires et robur ipsi praestarent. Minerua, docet *Lucianus*, flando, huic corpori spiritum animamque indidit. Aliter rem poetae canunt. A Promethei opere, fingunt, admiratione capta Minerua, ex coelesti regione, quicquid ad operis praestantiam conducere posset, ipsi obtulit. Respondit *Prometheus*, e re fore, ut ipse, quae in illa regione essent, oculis dispiceret, deligeretque id, quod maxime homini ab se formato conueniret. Hinc ille, a Minerua confestim in coelum abreptus, uidit, coelestia corpora igne animata esse; ignis itaque partem abstulit atque in terram deportauit. *Promethei* furtum indigne ferens Iupiter, Vulcano praecepit ut e limo feminam efformaret, cui nomen inditum, *Pandorae*. Huic mulieri Iupiter pyxidem infortuniis miseriisque plenam tradit, *Prometheo* dandam, quasi munus humano generi conferendum. Pandora pyxidem *Epimetheo* defert, qui, Pandora in uxorem ducta, pyxidem accipit, ipsamque aperit; hinc miseriae et mala multa in genus humanum effusa. Re animaduersa, *Epimetheus* pyxidem, etsi tardius, occlusit, quum sola spes intus reclusa superesset. Iupiter ingenti in *Prometheum* ira accensus, siue quod ignem suffuratus esset, siue quod hominem, ut dictitant, mulierem efformasset; siue quod, ut alii fabulantur, Mineruae uirgini stuprum inferre conatus esset: cum ad montem Caucasum aligari, uincirique praecepit, ubi perpetuo aquila iecur eius rostro uellicaret et adederet; quia uero noctu iecori tantumdem adcrescebat, quantum interdiu ablatum fuerat: nullus cruciatus finis erat, donec tandem Hercules aduenieus, aquilam interfecit.

§. 8. IANI origo prorsus obscura est, ut et aliorum Deorum fere omnium. In Italiam 8) ille ante Saturnum appulit, aduentantemque postea Saturnum benigne excepit. Hic autem non ex illo Deorum numero fuit, quos *Consentes* Romani appellabant, neque etiam ille in duodecim Deorum numero ab *Ennio* positus est, ex quo numero Saturnus quoque exulat; conferantur quae de eo pluribus refert *Macrobius* I. 6. seq. Monumenta, quae frequentius occurrunt, Ianum bifrontem ostendunt, ita, ut iunctis a tergo capitibus, uultus hinc, uultus inde, promineat, et quidem utrumque caput barbatum: qualis exhibetur *Tab. IV. Fig. 2.* Ita autem pingitur, ut *Plutarchus* ait, quia quum Graecus Perrhaebi natus esset in Italiam uenit inter barbaros sedem posuit, linguamque et uitae genus mutauit; uel quia Italis tunc ferocibus agrestibusque persuasit, ut, mutatis moribus, agriculturae incumberent, et politiorem

5) *Ouid.* Metam. 4, 630. seqq. *Apollod.* lib. 3. Scholia *Pindari* Nem. 2. *Cicero* Tuscul. 5, c. 3.

6) *Virgil.* 10. Aeneid. uersus finem.

7) In Prometheo, fine. Vid. eiusdem *Prometheus in uerbis*; *Hesiodi* Theogonia; *Phurnutus*, c. 15. *Fulgent.* lib. 2. c. 10. *Epimetheus* parum laudatur, ἁμαρτίνοος *Hesiodo*, ὀψίνοος *Pindaro*, stultus aliis dictus. *Prometheus* ipse laudat sua inuenta ap. *Aeschylum*. *Cicero* loc. cit. et alii fabulam istam de Caucaso exponunt, quod de coelo diligenter seruarit.

8) Inde *Ianiculum*. *Virgil.* Aeneid. 8, 3, 7.

rem uiuendi rationem paterentur. Alii duplici facie duplicem notitiam, praeteriti ſcilicet et futuri ſignificare autumant. Qui pro Sole ipſum habuerunt, bina capita, orientem et occidentem, denotare putant. Nonnulli duplici ipſum uultu effingi ideo credunt, quod ſuperior aeque atque inferior Ianus eſſet. Nec deſunt, quia arbitrantur, Ianum, qui ſemper annum inciperet, altero uultu uertentem, altero ſequentem reſpicere; quae ſententia prae ceteris plerisque arridet. Sunt etiam, qui credunt alterum caput Ianum, alterum Saturnum, collegam ejus, referre. Quum uero capita quatuor ſimul coniuncta apparent, ut *Tab. IV. Fig. 3.* tunc Ianum, Saturnum, Picum, et Faunum, primos illius ditionis reges intelligi arbitrantur. Alii, ueroſimilius forte, per Ianum quadrifrontem, quatuor anni tempeſtates denotari contendunt 9). Ianus igitur frequentiori uſu biceps conſpicitur, cui nonnumquam prora nauis additur; quod naues et ſcaphas primus excogitaſſe fertur. Coronarum quoque primus inuentor dicitur, nummosque aeneos primus cudiſſe. Hinc factum eſſe nonnulli uolunt, ut in Graeciae, Italiae, et Siciliae ciuitatibus nummi duplici capite inſignirentur, qui in poſtica parte uel coronam, uel ſcapham, uel nauem referunt.

LIBER SECVNDVS.

DE IOVE EIVSQVE FRATRIBVS ET SORORIBVS IVNONE, VESTA, NEPTVNO, PLVTONE ET CERERE.

CAPVT I.

De Ioue.

§. 1.

IVPITER Saturni et Rheae filius, ſecundum Mythologos, in hanc lucem commodum editus, haud dubie a patre deuoratus fuiſſet, niſi pro puero lapidem 1) ipſi Rhea obtuliſſet, quem ſtatim deglutiuit. Qua de cauſſa Saturnus tanta in prolem ſaeuitia uſus fuerit, ſupra iam indicatum eſt. Rhea uero, quum Iouem utero adhuc geſtaret, prolis ſeruandae cauſſa in Cretam ſe contulit, et in antro, cui nomen Dicte, enixa, puerum, curetibus atque Nymphis, Adraſtea et Idae, Meliſſarum filiabus, alendum tradidit. Hae itaque Amaltheae lacte puerum nutriebant: Curetes uero in antro armati infantem cuſtodientes, ne uagientis pueri uocem Saturnus audiret, haſtis ſcuta concutiebant. Iupiter adoleſcentiam praetergreſſus Metin, Oceani filiam, ſociam adhibet. Haec Saturno pharmacum bibendum propinauit, cuius iſta uirtus fuit, ut lapidem prius, deinde, quos ante deglutierat, filios euomuerit. Erant porro liberi, Veſta, Ceres, Iuno, Pluto, Neptunus. Iupiter, fratres nactus belli ſocios, aduerſus Saturnum, Patrem, et Titanes, bellum geſſit. Decimo anno poſt ſuſceptum bellum Tellus uictoriam Ioui, ſi in Tartarum deiectos in ſocietatem belli ſibi deligeret, uaticinata eſt. Tum is, Campe cuſtode interfecta illos e uinculis liberauit. Cyclopes autem Ioui dederunt tonitru, fulgur et fulmen; Plutoni galeam; Neptuno tridentem, quibus telis Titanos ſubigunt, atque in Tartarum detruſos Hecatonchiris ſiue Centimanis cuſtodiendos tradunt; quo peracto iidem imperium ita inter ſe diuiſerunt, ut Ioui coelum, Neptuno mare, Plutoni infernus, obtingeret 2). Plures uero a ueteribus numerantur Ioues 3). At *Homerus* et Poetae, qui Iouem pro Deo, et omnium Deorum Patre, habebant, Cretenſem hunc Saturni filium intelligunt, cui uni raptus, adulteria, et plura alia, adſcripſerunt.

§. 2. Innumera fere ſunt, quae auctores tam Eccleſiaſtici, quam profani, de Ioue et rebus eius geſtis referunt; quae ſingula, ſi perſequi uelimus, in nimiam molem opus excreſceret.

9) *Seruius* in *Virgil.* Aen. 7.

1) βαιτυλος hic lapis dictus; vide *Selden.* de diis Syris: etiam *Abbadir*, gloſſis *Iſidori* et *Priſciano.*

2) Omnia iſta ex *Apollodori* lib. 1. c. 1. 2.

3) Vid. *Lactant.* lib. 1.

ſceret. Quamobrem ea tantum recenſere animus eſt, quae uulgaris fert opinio, quaeque ad plurima monumenta ſpectant. Barbatus Iupiter fere ſemper efformatur, nudus aut ſeminudo corpore; ſymbolum eius fulmen eſt, quod dextra manu tractat, quodue potentiae et maieſtatis, qua Diis hominibusque imperat, indicium eſt. Fulmen hoc duplici ratione in nummis marmoribusque fingitur. Nam aut torrem titionemue refert, utrimque flammam magis minusue emittentem, ita, ut in quibusdam imaginibus flamma ſola conſpiciatur; aut inſtrumentum quodpiam ex utraque parte acutum, et ſagittis ſpiculisue munitum; quam notam legio illa fulminatrix in clypeis ſculptam habebat. Lauro nonnumquam cinctus pingitur. Iouem aliud quoque ſymbolum ſaepius comitari ſolet; aquila ſcilicet ad pedes illius. Eidem capra 4) quoque conſecrata fuit, quia hoc eum animal nutriuerat.

§. 3. *Tab. IV. Fig. 4.* ſeminudus et palliatus exhibetur, dextra fulmen tenens; nudus conſpicitur *Fig. 5.* ubi fulmen utraque manu uibrans, et ad pedes eius aquila apparet. Nonnumquam ipſi aquilae inſidens pingitur, dextra fulmen, ſiniſtra ſceptrum, tenens, ut *Fig. 6.* Idem *Fig. 7.* ſellae inſidet, fulmine et ſceptro munitus, aquila comite. Si porro Iupiter fulmine uibrato Gigantes obruens narratur, ad bellum gigantum, contra Deos ſuſceptum, ſiue Gigantomachiam reſpicitur. Gigantes autem illi ex ſanguine Coeli geniti, quibus pedum loco ſerpentes erant, conſcenſis altiſſimis montibus, ſiue (ut *Homerus* ait,) Oſſa ſupra Olympum, poſito et ſuperiecto in Oſſam Pelio, immanes rupium moles et in coelum et in Deos iaculabantur; quae ſaxa in mare decidebant, in inſulas conuertebantur; quae in terram, montes ſubinde fiebant. Dii igitur immani Gigantum ſpecie perterriti, in Aegyptum aufugiſſe dicuntur, ubi tamen, ut *Lucianus* refert 5), ſe non ſatis tutos putantes, uariorum animalium formas ſuſceperint. Iupiter nimirum in arietem mutatus dicitur, Mercurius in canem, Pan in hircum, alii in ibides, crocodilos et ſimios, et Iuno denique in uaccam. Hinc eſſe, quod Aegyptii Deos animalium forma uenerarentur. Mineruae demum conſilio, Herculisque ope, Diis reſtitutum eſt imperium, Gigantes uero profligati ſunt. In his *Enceladus* 6) ſub Aetna monte iacet, ubi eum aeternis flammis excruciari perhibent Mythologi. Tota quoque Sicilia deuictum Typhonem obruere et operire uix potuit. Gigantes ceteri omnes uariis plagis affecti, multi etiam Iouis fulmine deleti ſunt.

§. 4. Indidem occaſionem quaerunt quidem 7) Iouis denominationi, qua graeca uoce *ἄμμος*, *arena*, *Hammon* dicitur, (quoniam Libya, ubi templum eius fuit, admodum arenoſa eſt). Fingitur autem cum cornibus arietinis, qualem *Fig. 8.* exhibet, quia inter oues et aries repertus eſt, poſtquam a Gigantibus de coelo deiectus erat, uel quia in arietem ſe ipſe commutauit. *Herodotus* uero, rem ab Aegyptiis edoctus, aliam cauſam interſerit; Iupiter (ita narrat), quum ab Hercule, contueri ipſum cupiente, cerni nollet, tandem exoratus hoc commentus eſt, ut amputato arietis capite pelleque uilloſa, quam illi detraxerat, indutus, ita ſe Herculi oſtenderet; ea cauſſa fuit, cur Aegyptii Iouis ſimulacro caput arietinum impoſuerunt; et hanc conſuetudinem Ammonii ab Aegyptiis acceperunt, qui Aegyptiorum et Aethiopum coloni ſunt. Hinc ſequens imago exorta (*Fig. 9.*): baſi rotundae inſidet caput arietinum, capiti uero columba 8) quod oraculum Iouis Hammonis apte indicat; ſiquidem columba Dodonaea eius reddebat oracula.

§. 5. Quem *Figura 10.* exhibet, Iouem fulmen quaſi uibraturum, ille idem eſſe uidetur, quem ueteres *Fulgeratorem* uocabant, qui in graecis nummis *Ζεὺς καταιβάτης* deſignatur 9). *Figura 11.* ſingulare plane Iouis ſimulacrum ſiſtit, quod Brixiae, Italiae in urbe, conſpicitur, quodque ab aliis eiusdem imaginibus multum differt. Eſt uero uir barbatus ſat prolixae comae, coronam geſtans, cuius radii totidem flammulae eſſe uidentur. Pallio tegitur ſtellis undique conſperſo. Manu dextra gladium tenet, quem ſerpens circumuoluit,

4) Αἲξ νύμφη, *Anton.* Liberalis metam. c. 36. inter ſidera relata. In aquilae forma, Iupiter Ganymeden, deorum pincernam, rapuit. *Apollodor.* lib. 3. c. 11. *Lucian.* dial. Iouis et Ganymedis, et poetae.

5) de Sacrificiis, ad finem. *Apollodor.* lib. 1. c. 6. §. 3. Typhonis metu deos exulaſſe. Ita et *Ouid.* metam. 5, 321. ſeq. De Oſſa, Pelio, *Virgil.* Georg. 1.

6) *Virgil.* Aen. 3. de Typhone id narrat *Apollodor.* loc. cit.

7) Vide interpretes ad *Arati* Phaenom. *Aries.* *Hygini* poet. Aſtron. 2. *aries*, qui paululum abeunt. *Propertius*, 4, eleg. 1. *Curtius* lib. 4. *Plutarch.* de Iſide.

8) *Sil. Italicus* lib. 3. *Herodotus* lib. 2. c. 54. ſeqq. Vide fragmentum *Stephani* de urbibus, tom. 7. theſ. *Gronouii*, ſatis uerboſe illuſtratum.

9) Singulari diſſertat. de eo expoſuit P. *Burmannus*, Traiecti 1700. in 4. uide etiam in theſauro *Sallengrii* uol. 2. *Aſtorii* diſſertat. de monumento, *Deo Brotonti.* Iul. Caeſar. *Bulengeri* de fulminibus, in theſ. *Graeuii* tom. 5. p. 424. ſeq.

atque palmam. Verosimile est, hic *Iouem Vindicem* repraesentari, qui igni ferroque omnia inuadit hominum scelera ulturus. Palma indicare uidetur, uindictam illius nihil effugere, hacque ratione illum semper uictorem esse. Gladius serpente circumplicatus indicat, eum tanta prudentia uindictam sumere, ut numquam cum sontibus insontes quoque corripiat 10).

Tab. V. §. 6. Iupiter ille, qui *Tab. V. Fig. 1.* conspicitur, iste Colosseus est, qui in hortis Versallianis uisitur in extremo subdiali ambulacro, ad laeuam descendentibus ad theatrum, ut uocant, aquarum. Haec statua elegantissimam antiquitatem redolet, nec inferior est eximiis illis artis sculptoriae monumentis, quae huiusmodi rerum peritos in admirationem fere rapiunt. Id ipsum uero illi, quod aliis excellentissimis statuis solet, quae diu neglectae fuere, accidit; quod scilicet brachiis mutila compareat. Statua haec olim Vesontione fuit in hortis Cardinalis *Granvellae*, quo illam 1546. Româ deportari iussit. Quum autem *Ludouicus* XIV. Rex Galliae, urbem illam expugnauisset: statuam ciues primarii regi dono dederunt, qui illam Versallias uehi iussit. Iam olim brachia, inferioresque partes ab umbilico, exciderant; cetera uero nihil detrimenti passa erat. Vt porro commodius collocari posset, inferius in Hermae formam immutata est. Quod negotium Druillio sculptori (Drouilli) demandatum fuit; qui de suo quamdam amictus laciniam addidit, et aquilam supra basin exsculpsit.

§. 7. Hoc loco addi merentur duae gemmae (*Fig. 2. et 3.*) elegantissimae formae. In priore Iupiter cum Iunone, Minerua, Apolline et Mercurio, conspicitur. Religioso aliquis erga haec numina affectu ductus, hos una Deos exsculpi curauit. Vulgari autem hic modo exhibentur, singuli quidem cum solitis symbolis; Mercurius marsupium habet et caduceum, Minerua noctuam, Iupiter aquilam, Iuno pauonem, Apollo lyram. Quod autem obseruandum, Iupiter, Iuno et Minerua, hastam puram tenent, globo superne terminatam. Posterius schema Iouem exhibet in sella simplici sedentem; manu altera sceptrum tenet, siue baculum globo imposito, altera pateram offert Hygieiae coram ipso stanti, et serpentem tenenti. Hygieiam inter et Iouem aquila apparet, lauream coronam rostro tenens. Pone Iouem Aesculapius stat, baculo nixus, quem serpens amplectitur.

§. 8. Iupiter aliter etiam *Stator* uocatur, cuius templum Romae erat. Sic uocabatur, quia Romanis contra Sabinos pugnantibus, et terga iam uertentibus, ipse pugnam restituisse putabatur 11). Dicitur etiam *Feretrius*, a *ferendo*, quia spolia ipsi Ioui ferebantur 12); quod tamen alii a *feriendo* deriuant, quod ope illius hostes ferirentur; ideoque factum est, ut si Romanorum dux, hostium ducem manu sua trucidasset, spolia eius Ioui Feretrio consecrarit. *Romulus* primus eiusmodi spolia opima Ioui obtulit, quum Acronem Ceninensium ducem interfecisset. Idem Romulus templum Ioui Feretrio in monte Capitolino erexit. *Iupiter Olympius* inter eos, qui in Graecia a locis denominationem habebant, celeberrimus erat. Alia Iouis epitheta hic in medium proferre, nihil attinet. De *Veioue* 13) restat monendum, quod ille fulmini insideat, aut fulmen transuersum habeat; sic enim Iupiter iratus exprimitur.

CAPVT II.

De Iunone et Vesta.

§. I.

IVNO Saturni et Rheae filia, Iouis soror erat, quam Graeci Ἥραν uocant. Samii apud se natam fabulantur eumdem uero honorem Argiui quoque sibi adscribunt; unde Samia modo, modo Argolica, nominatur; quae nomina inter illa, quae a locis peti solent, insigniora sunt. Secundum *Homerum* ab Oceano et Thetye educata fuit. Aliorum alia est opinio. Iupiter frater illius, post adamauit eam, et sub cuculi 1) forma decepit, uxoremque demum duxit, atque ex illa Vulcanum suscepit (cui alii Martem addunt) et tres filias. Minus

10) Incerta omnino esse uidetur explicatio. Cum *stellae* ueste utatur, Deum *Summanum* iratum exhiberi putem, cui *Plinius* et *Festus* nocturna fulmina tribuunt. Nisi stellae *Olympium* innuant.

11) *Liuius* lib. 1. c. 12. fugamque foedam *siste*, Romulus precatur, et inde monumentum Ioui *Statori* nuncupat.

12) Ita *Liuius* lib. 1. c. 10. alterum ueriuerbium dat Pomp. *Sabinus* in lib. 6. *Aeneid.* et alii.

13) *Gellius* noct. attic. 4, 12. narrat de simulacro Veiouis, quem dicit sagittas tenere, et malum Iouem esse, a multis pro Apolline habitum.

1) Scholia *Theocriti* in Syracus.

1. Jupiter Colossæus. 2. Jupiter cum Junone, Minerva Mercurio et Apolline. 3. Idem cum Hygiea et Aesculapio. 4. Juno, Jovis uxor. 5. Juno regina. 6. Juno Lucina, parientium Præses. 7. Juno cum Vesta. 8. Junonis Schema Brixianum plane singulare

Harm. Disc. Conc. Term.

nus autem pacatum fuit hoc coniugium, quod irae et rixae perpetuo inter illos intercedebant. Iupiter enim Iunonem non uerbis modo, ſed etiam uerberibus impetebat. Atque aliquando quidem illi ſuſpenſae ad utrumque pedem incudem alligauit 2). Par pari ut referret Iuno, cum Neptuno et Minerua conſpirauit, ut ipſum uinculis onerarent. Verum Thetis Nereis, ut Ioui periclitanti opem ferret, Briareum Centimanum, formidabilem Gigantem adduxit, cuius conſpectu Iuno ſociique territi a conſilio deſtiterunt 3). Coniugii fidem Iupiter unus omnium maxime uiolauit. Hae cauſſae irarum, hi ſaeui Iunonis dolores in Iouem pariter et concubinas atque ſcorta; inde eſt, quod deinde Numa Pompilius omnes eiusmodi mulierculas a templo Iunonis abeſſe uoluit. Opinio ueterum eſt, Iunonem ueſtimentorum uſum, et corporis ornatum primam inueniſſe 4). Multas alias de Iunone fabellas referunt Mythologi, quae tamen in multis ſibi aduerſantur.

§. 2. Imagines Iunonis ſaepe occurrunt in ſtatuis, quae olim cupreſſinae 5) efficiebantur. Icones non ita facile internoſcuntur. Plerumque ut matrona depingitur, maieſtatis decorisque plena; modo ſceptrum manu geſtans, licet infrequenter; modo uelata; aliquando anteriore capitis ornatu in acumen deſinente. Haſtam 6) eadem tenens fingitur, et aliquando pateram quaſi ad libandum. Haec ſymbola ſeparatim accepta, ad dignoſcendam Iunonem non ſemper ſufficiunt; quandoquidem Veſta quoque cum iisdem ſignis non raro occurrit, ut facile aliam pro alia accipias. Proprium illius ſymbolum pauo eſt, pedibus illius aſſidens; interdum etiam Palladium manu geſtat. Primum, *Tab. V. Fig. 4.* quod offertur, ſchema, eſt ſtatua Iunonis Romanae, ut antiquarii putant: Sequens (*Fig. 5.*) matronae uenerabili ſimilis, coronam geſtat, quod Iunonem reginam indicat. Tertium ſchema (*Fig. 6.*) Iunonem praefert, cuius ornatus capitis in acumen deſinit, haſtamque tenet; *Iuno* autem *Lucina* eſſe deprehenditur, quae in catino 7) puerulum geſtat; parientium mulierum praeſes uulgo credita. Schema aliud (*Fig. 7.*) Iunonem exhibet in ſella ſedentem, quae formae ſingularis eſt. Iuno uelata ſceptrum tenet, ad pedes uero illius pauo 8) conſpicitur; a ſiniſtris illius Veſta uelata facem tenet.

§. 3. Iuno *Lucina*, nonnumquam cum flagello conſpicitur, altera manu ſceptrum tenens. Flagellum enim felicem mulierum partum ſignificat; nam cum Lupercales 9) flagellis inſtructi, ceu furibundi per urbem currerent: praegnantes mulieres ipſis ultro occurrebant, ut flagellorum ictum exciperent, putantes, ictibus hiſce ad feliciorem partum ſeſe praeparari. Iuno *conſeruatrix*, ceruo deſignatur in nummo quodam Saloninae Auguſtae, quia, ex quinque ceruis, quae cornibus aureis, taurisque maiores, erant, quasque Diana in Theſſalia uenatu inſequebatur, quatuor tantum a Dea captae ſunt, curruique ipſius iunctae, quintam uero Iuno ſeruauit: atque hinc Iunonis conſeruatricis ſymbolum cerua fuit. Quod porro Samos inſula Iunonis quaſi patria erat, Samii illam ſingulari honore proſequebantur 10). Iuno monetae quoque praeeſſe putabatur, unde Iuno *Moneta* 11) aliquando dicta. Iuno *ſoſpita*, capite pellem caprae 12): capiti detractam cum cornibus geſtat, dextra haſtam, ſiniſtra clypeum, tenet. *Iuno pronuba*, ut nomen ipſum indicat, nuptiis praeeſt.

§. 4. Spectaculum ſingulare offertur Iunonis ſchema *Brixianum* (*Fig. 8.*), cui ſimile nusquam uiſum. Inſidet illa tumulo foliis coronata; altera manu tenet cor humanum, altera uero ex mammis ſuis lac emulget, ut in coronas duas e floribus et foliis concinnatas defluat. Coronae illae in extremo baculo, qui arcus formam habet, utrimque inſertae ſunt. Lactis ſtillae etiam decidunt in pauonem lateri adſtantem. Atque pauo quidem Iunonis

2) *Homerus* Iliad. 17, v. 18. ſeqq. *Fulgentii* Mythol. 1. Saturnus.

3) *Honor.* Iliad. A. 399. ſeq.

4) *Athanaſ.* 1. aduerſ. gentes.

5) *Liuius* 27, 37. de duobus ſimulacris cupr. narrat: ſed inde non omnes, nec unius Iunonis imagines tales erant.

6) Iuno Quiritis. *Quiris* haſta Sabinis. *Plutarchi* quaeſt. rom. 86.

7) Puerulus in *catino* uix perſuadeatur, et quidem *ſtans*; inuolutum alibi, aut manibus tenet. Nec opus erat *incertas* imagines, pro Iunone exhiberi. Veſta palladium ita tenet.

8) auis Iunonia *Ouid.* art. am. 1, 627.

9) *Boxhornii* quaeſt. rom. 36. *Ouid.* Faſt. 2, 445. ſcholiaſtes ad *Iuuenal*, Sat. 2.

10) *Lactantius* lib. 1. c. 17. Ioui ibi nupſiſſe credita eſt, non *nata*.

11) *Cic.* diuin. 1, 45. melius a monendo. Ad aedem Iunonis monetae, officina monetae uidetur poſtea acceſſiſſe. *Liuius* ſaepius libros linteos (qui monebant) in Iunonis monetae aede ſeruatos fuiſſe dicit.

12) Eſt eadem ac Lanuuina; *Siſpita*, ut *Silius* lib. 13, 364. Vtraque ſcriptura occurrit; ſed numi et lapides ſaepius *ſiſpitam*; libri, fere ſoſpitam.

nonis documentum uidetur ; nusquam enim pauo aliis numinibus additur. Haec uero omnia allegorice explicanda ſunt, et meris coniecturis nituntur 13).

§. 5. Quemadmodum Iouis, ita et Iunonis Epitheta et agnomina ſunt uaria, alia a locis cultu eius celebrioribus, alia a uariis Deae uirtutibus et honoribus. Sic *Ammonia* dicitur, quia in arenoſis Libyae locis ara illius erat, ut Iouis Ammonii ; *Argiua* item et *Argolica*, ob templum Argolicum ; *Albana*, quia Albae colebatur. *Lacedaemonia*, *Olympica*, *Pelasgia* &c. *Aegophagos*, quod caprae illi mactabantur ; *Aëria*, quoniam pro aëre habita. *Cinxia*, quia Zonam, qua cinctae nouae nuptae erant, ea ſoluere credebatur 14). Triplex denique Iunonis ſtatus putabatur. παρθένος i. e. uirgo ; τελεία h. e. adulta, quo tempore Ioui nupſit ; χήρα uidua, ob perpetuas cum Ioue rixas.

§. 6. Iunoni iungimus VESTAM, tum quod ſoror illius a multis dicta eſt, tum, quia, quae ſuperſunt eius ſchemata, quibusdam Iunonis imaginibus ita ſunt ſimilia, ut ſæpius uix internoſci poſſint. Veterum quidam, quos inter eſt *Euripides*, Veſtam habuerunt pro Tellure 15), Saturni matre. *Dionyſius* item *Halicarnaſſeus* Lib. I. Veſtam dicit eſſe Tellurem, ignemque ipſi conſecratum eſſe, quoniam cum terra mediam mundi partem occupet, ignem illa ſupra aëris regionem exſiſtentem fouet ; alii ſororem dicunt Iouis atque Iunonis, ac Saturni Rheaeque filiam. Hanc autem Veſtam eamdem eſſe putabant atque ignem ſiue focum; proprie enim focus in aedibus ἑστία eſt, quod nomen Graeci etiam Veſtae tribuerunt. A uoce graeca ἑστία Veſta latine deriuatur ; alii aliam etymologiam ſequuntur. Ignis in Graecia a uiduis ſeruabatur, Romae a uirginibus. Antiquis temporibus nec Graeci nec Itali aliam Veſtae imaginem, uel aliud ſymbolum habebant, quam ignem, tanta religione ſeruatum. Si uero poſtea eius ſtatuae efformatae ſunt, eae potius Veſtam Tellurem, quam Veſtam ignem exprimebant. Sed ueroſimile eſt, utramque deinceps ſine diſcrimine habitas fuiſſe. *Diodoro Siculo* teſte, Veſta aedes conſtruendi artem inuenit, tantique beneficii gratia in omnibus fere domibus Veſta conſpiciebatur, ubi ſacrificia ipſi offerebantur. Ideoque fortaſſe tot imagines et Veſtae occurrunt, et Veſtalium, quae non ita facile a Veſta diſtinguuntur.

§. 7. In Iunonis tabula ſupra (*Tab. V. Fig.* 7.) uidimus Veſtam matronae ueſtitu dextra facem praeferentem, quo habitu frequenter comparet in uetuſtis ſchematibus. Matrona quaedam a *Brunio* (*le Brun*) celeberrimo pictore Gallo, Romae delineata ueloque magno

Tab. VI. operta, Veſta, an Veſtalis ſit, ambigitur, quam *Tab. VI. Fig. I.* exhibemus. Quae (*Fig.* 2.) ſequitur Veſtae Sacerdotem uirginem ſ. Veſtalem refert, quae uas igne plenum, ex quo flammae erumpunt, ambabus tenet. Ignis ipſa Veſta eſt, auctoribus antiquiſſimis omnium ſcriptoribus. Veſta ſeu Veſtalis ſequens *Fig.* 3. monacham hodiernam fere refert ; manu autem dextra acerram tenere uidetur, qua ueteres utebantur in ſacris. Veſta ſeu Veſtalis illa (*Fig.* 4.) quae Verſalliis exſtat, inde agnoſcitur, quod iuxta aram ſtet flammas emittentem.

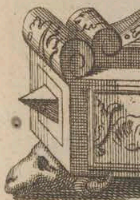
§. 8. *Tucciae*, uirginis Veſtalis, hiſtoriam (*Figura* 5.) deſignamus. Rem narrat *Plinius* Lib. 28. cap. 2. Pluribus uero *Valerius Maximus* Lib. 8. cap. 2. Inceſti criminis rea acta Tuccia conſcientia integritatis ſuae, ſalutem omnem ancipiti argumento commiſit. Arrepto enim cribro, Veſta, inquit, ſi ſacris tuis, caſtas ſemper admoui manus, effice, ut hoc hauriam e Tiberi aquam, et in aedem tuam perferam. Audacter et temere prouocanti ſacerdoti rerum ipſa natura ceſſit. Hinc turpitudo infamiaque in accuſatores conuerſa. Signum quoque illud Veſtae (*Fig.* 6. *et* 7.) quod in Eminentiſſimi Cardinalis *Gualterii* muſeo Romae conſpicitur, hic locum habere par eſt. Tutulus ille, quo caput eius ornatur, uelum, quo Dea utrinque operitur, baculus ſeu ſceptrum, quod manu tenet, ueſtis illa, quae ſupra tunicam ad femora usque tantum effluit, haec, inquam, omnia ſunt obſeruatione digna. Ex ſingulis Veſtae imaginibus, quas ſupra dedimus, aliquid peculiare in hac obſeruatur. Haec autem in Archetypo, quatuordecim quindecimue pollicibus alta, quia non uulgaris eſt, ſecundum anticam poſticamque partem hic repraeſentatur, ut melius explorari

13) Non tam allegorias ſecutus uidetur ſculptor, quam fabulam, quatenus hiſtoriam imitabatur. Magno conatu nugas agere nolim : ſed occurrit in *Hygini* poet. aſtron. circulus lacteus, quo ablego ; ſi qui uelint. Ad iſtas fabulas auctor monumenti duplicem originem circuli lactei innuerit. 1) a Iunone, cuius indicium pauo. 2) ab *Ope*, quae *lapidem* tenet, et cetero habitu naturam refert. Alii meliora uiderint.

14) Sunt uero multo plura, ſed quae hic congerere, nihil attineat.

15) *Ouid.* Faſtor. 6, v. 267. 285. 299. uide *Lipſii* Syntagma de Veſta et Veſtalibus c. 1. Ezech. *Spanhemii* diatriba de Veſta et prytanibus ; libellus uterque exſtat in *Graeuii* theſauro tom. 5.

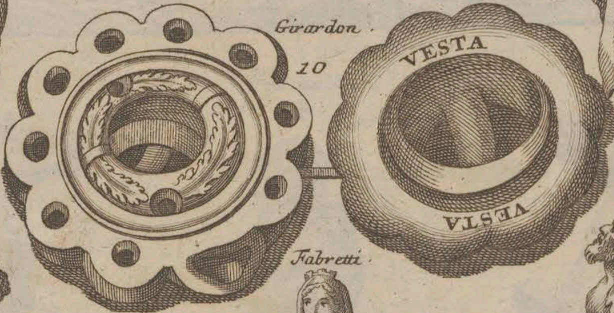

1. Vesta. 2. Virgo Vestalis s. Vestæ Sacerdos, vas igne plenum tenens. 3. Alia Vestalis, acerram tenens. 4. Vesta vel Vestalis ad aram flammigeram. 5. Tuccia Vestalis, aquam cribro hauriens. 6 et 7. Vesta secundum anticam et posticam faciem expreſsa. 8. Vesta, altera sceptrum, altera Palladium tenens. 9. Vesta, a corpore pistorum Romæ erecta. 10. Novem ellychniorum lucerna, qua in Vestæ sacris utebantur.

1. Neptunus,
vectus. 4.
6. 7. Idem
deſinens.

Tab. VII.

1. Neptunus, Deus maris, cum Delphino et tridente. 2. Idem monstro marino insistens. 3. Idem curru vectus. 4. Idem, inter cuius crura monstrum marinum conspicitur. 5. Idem Nympham rapiens. 6. 7. Idem antrorsum et a dorso, cum duobus equis marinis. 8. Equus marinus in piscem desinens. 9. Triton.

plorari possit. Pes seu basis statuae antiqua est et spectabilis; ideo supposita signo Vestae, uti uidetur, quo commodius potuerit in larario collocari.

§. 9. Notatu dignum etiam illud monumentum est, quo Vesta (*Fig. 8.*) sedens exprimitur, altera manu sceptrum, altera Palladium 16) tenens, s. paruam Palladis statuam, quae olim Troia ablata fuit, et Romae tandem in templo Vestae collocata. Quam *Fig. 9.* exhibemus Vestam, illa tam forma quam symbolis plane singularis est. Erecta et consecrata fuit Romae a societate pistorum, qui huius Deae festum celebrabant V. Idus Iunii, eoque molas floribus coronatas Vestae exhibuerunt. Ad Deae illius latus hic mola exsculpta est, innixa modio, ex quo prominent spicae frumentariae. Sedet autem illa hoc in schemate; uelo caput tectum est; laeua sceptrum tenet, dextra uero pateram, in quam serpens caput immittit ad comedendum, quod symbolum est Hygieiae siue salutis. In sincipite Vestae eminent tres pinnulae murorum, quae nota est Cybeles s. Telluris, pro qua etiam Vesta accipiebatur.

§. 10. Nouem ellychniorum lucernam, quae praeterea duo ellychnia in circulo minore habet, ad Vestam et ad Vestales pertinuisse, fidem facit inscriptio repetita VESTA, VESTA. An haec omnino forma fuerit uasis, in quo sacer ignis seruabatur, quaeri posset: licet nemo satis certo affirmare queat. Mira narrat *Polybius* L. 16. de Vestae statua lassi in ora maritima Asiae posita, quae licet sub dio esset, numquam tamen niuis aut pluuiae experta sit intemperiem. Quod idem de simulacro Dianae Cindiadis refert idem scriptor. Pluribus agetur de Vestalibus infra, ubi de Sacerdotibus, deque Sacerdotum Collegiis, sermo erit.

CAPVT III.

De Neptuno, Nereidibus et Tritonibus.

§. I.

NEPTVNVS, Graecis Ποσειδῶν, filius Saturni et Rheae, fraterque Iouis erat, quem pater statim, ubi editus fuit, deglutiuit, pharmaci autem cuiusdam uirtute postea cum fratribus et sororibus euomuit 1). Alii narrant Rheam, ut Saturnum falleret, Neptunumque seruaret, Saturno dixisse, equinum pullum se enixam esse, quem adeo Saturnus statim deuorauerit: Neptunum uero clam pastoribus educandum tradidisse. Infinita prope Neptuni referuntur gesta, raptus, plurima stupra, eaque temporibus adeo diuersis, ut qui in fabulis ueritatem quaerunt, plures huius nominis 2) uariis fuisse temporibus statuant; quorum tandem omnium res gestae uni numini sint adscripta. Innumerae Neptuni fuerunt amicae; item urbes maritimae bene multae, quae originem suam in Neptunum, et Nympham Nereidemue quamdam retulerunt.

§. 2. Neptunus in monumentis pluribus conspicitur barbatus, et plerumque nudus, tridentem tenens, quod uulgare illius symbolum est, sine quo raro occurrit. Is, quem *Tab. VII. Fig. 1.* primum proferimus, dextra delphinum gestat, sinistra tridentem tenet. Tab. VII. Non uulgari ratione depingitur Neptunus *Fig. 2.* ubi pedem alterum terra, alterum marino monstro imponit, in cuius os manu dextra palum satis crassum defigit, laeua tridentis acumina in caudam monstri marini immittere uidetur. Idem Deus iunctis equis saepe curru uehitur in undis. Equi hi aliquando forma equorum uulgari sunt, nonnumquam marini, qui caput, collum et pedes anteriores equinos habent, reliquo corpore in piscem desinente, ut *Fig. 8.* Primo modo conspicitur *Fig. 3.* ubi per agitatos fluctus iter sibi parat Neptunus, curru uectus duobus equis iuncto. In extrema currus parte Sphinx cernitur; Cupidines saepe seu equis marinis, seu nauibus insidentes infra uidebimus, sphinges numquam; forte ergo in exigua gemma, ubi figurae sunt minutissimae, Cupido pro sphinge habitus sit? Sed quum uir rei antiquariae peritissimus (*la Chausse*) qui hanc gemmam protulit, pro sphinge habuerit, nec gemmam oculis facile usurpare liceat, fide eius utique standum. Schema sequens (*Fig. 4.*) est ex Museo Illustrissimi Domini *Foucault.* Piscis ille seu marinum monstrum inter crura pedesque uiri barbati, et nudi, cuius a tergo pallium reductum est, Neptunum fere persuadeat.

F §. 3.

16) Vide *Lipsium* l. c. cap. 9. Vestales seruabant palladium.

1) *Apollodor.* 1, 2.

2) Quod idem de Ioue et aliis ualet. De Neptuno uid. Hygin. *Luciani* dialog. mar. et Philopatris.

§. 3. Elegans omnino schema est, quod *Fig. 5.* subiicimus, Neptunum Nymphae raptorem exhibens. Cupido rei auctor et princeps, cui Neptunus tridentem commisit, marinos equos ducit et agitat, equorum alter delphini caudam ore tenet. Duae aliae Nymphae ad oram maris Neptunum rogant, puellam ut dimittat; ille uero ne auditis quidem precibus cum praeda aufugit. *Fig. 6. et 7.* sistitur Neptunus equis marinis, sed ritu admodum insolito uectus. Equi illi marini in undis nantes alati sunt; Neptunus altero pede caput delphini premit, qui delphinus inter ambos equos caput erigit; altero pede alterius equi dorsum calcat. Inusitato modo Deus hic sedere uidetur. Equi scilicet duo marini caudas mutuo circumplicant, ita ut columellam quasi tortilem efficiant; extrema uero cuiusque cauda in uitis folium latum desinit; hinc sedes efficitur Neptuno. Manu aliquid olim tenebat, tridentem sine dubio, qui temporum iniuria periit.

§. 4. Praeter Neptunum alios quoque Deos marinos agnoscunt Mythologi, e quorum numero *Glaucus.* Hic, auctore 3) *Seruio*, in Virgilii Lib. 1. Georg. piscator fuit de Anthedone ciuitate, qui cum captos pisces super herbam posuisset in littore, et illi recepto spiritu rursus mare petiissent, sensit quarumdam herbarum potentiam, quibus conuersus est in numen marinum. Quibus parentibus ortus sit, non conuenit inter auctores. Ceterum humida candidaque barba, coma spissa et in humeros usque defluente, repraesentatur, cuius supercilia densa se ita inuicem contingunt, ut unum efficiant; brachia natationi apta, pectora herbis marinis operta, uenter minuitur, reliquum corpus in piscem desinit, cauda ad lumbum usque reflexa; et circumuolant ipsum halcyones. Tritonis ergo formam Glaucus habet. *Phorcys* Neptuni et Thoosae 4) Nymphae filius, etiam Deus marinus erat, Corsicae olim et Sardiniae Rex, qui cum in commissa cum Atlante nauali pugna periisset, socii eius in Deum marinum conuersum illum esse fabulati sunt. *Hesiodus* Ponti Terraeque filium dicit. Narrant etiam illum patrem fuisse serpentis seu draconis, qui Hesperidum poma seruabat. *Proteus* ille celeberrimus, cuius nomen in prouerbium transiit, Deus quoque marinus erat, quem *Virgilius*, *Homerus* 5) et alii egregie celebrarunt. Is in uarias mutabatur formas. A Menelao captus in leonem primo sese commutauit, hinc in pantheram, porro in aprum et aquam. Menelaus ab Eidothea Protei filia edoctus, uarias suscipientem formas, correptum semper tenuit, ab eoque edoctus est, quae uolebat. Pluribus haec refert *Homerus*. *Portunus* siue *Portumnus* alius Deus marinus a quibusdam etiam pro Neptuno habitus, portubus praeerat; cuius etiam templa Romae erant. Historiam eius Mythologi sic referunt. Athamas a Iunone in furorem actus, Learchum filium occidit, et Melicertem alterum filium Inunque, coniugem illius, pariter interfecturus insequebatur; qui ambo, ut mortem effugerent, in mare sese praecipites dederunt. Melicertes Deus Portunus 6) euasit, quem Graeci Palaemonem uocant, Ino uero Dea facta est Matuta, quam Graeci Leucotheam uocant.

§. 5. *Nereides* Nymphae marinae erant, filiae Nerei et Doridis 7). Nereus uero Deus marinus, Neptuno antiquior, filius erat maris et Terrae. Nereides eius filiae ad quinquaginta usque numerantur, quorum nomina pleraque Marina sunt 8), et fluctus, undas, tempestatem, tranquillum mare, uadosas oras, insulas, portus etc. exprimunt. Has Deas Tritonibus aut equis marinis uectas, mareque permeantes, in monumentis frequenter conspicimus. *Tritones* uero humana forma sunt usque ad umbilicum, reliquum corporis in piscem abit. Triton in singulari numero accipitur pro Deo marino, Neptuni Amphitritesque filio 9), uocabaturque Neptuni buccina, quod buccina caneret ante Neptunum. Tritones etiam nonnumquam pluraliter accipiuntur, pluresque simul in undis repraesentantur in ueterum monumentis. Hic (*Tab. VII. Fig. 9.*) Tritonem apponimus formae singularissimae, cuius crura ambo in longam piscis caudam desinunt; brachio laeuo pallium gestat, dextra manu cochleam tenet.

Tab. VIII. §. 6. *Tab. VIII. Fig. 1.* Nereis duobus equis marinis uehitur, quorum habenas tenet. Quum nullius generis currus hic appareat, utrique equo insidet. *Fig. 2.* itidem Nereidem a Tritone uectam exhibemus, quam alii clypeum, quem laeua tenet, respicientes, pro Pallade marina habere malunt. Sed Cupido marinus hic adnatans Venerem fortasse marinam indicat;

3) Adde *Palaephat.* de incredibil.

4) *Varro* apud *Seruium* in lib. Aeneid. 5. Latine Phorcus, graece φορκυς, *Apollodor.* φορκος.

5) *Odyss.* 4, 385. seq. *Virgil* Georg. 4.

6) *Cic.* de nat. deor. 2, c. 26. *Ouid.* metam. 4, 541. *Hygin.* fab. 2.

7) *Hesiod.* Theogon.

8) Nominat *Homerus* Iliad. 18. v. 39. seq. aliter *Hesiod.* uid. et *Apollod.* 1, c. 2.

9) *Apollodor.* 1, 4. fine, ex *Hesiod.* Buccinam inflat, *Ouid.* Metam. 1. v. 333. seq.

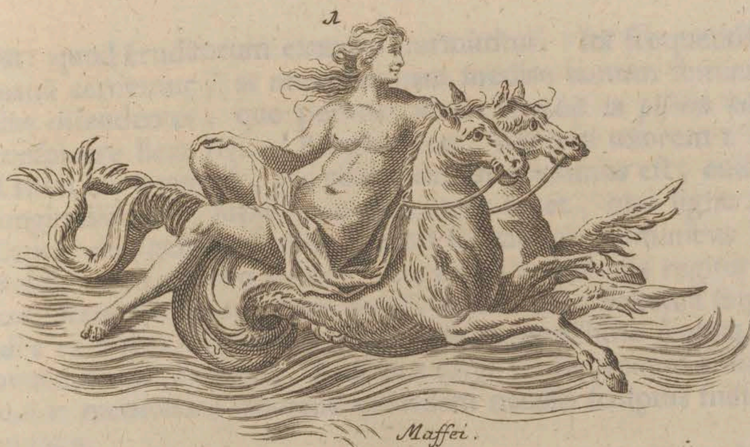

Tab. VIII.

1. Nereis equis marinis vecta 2. Nereis a Tritone vecta 3. Amphitrite, Neptuni uxor a Tritone vecta 4. Nereis monstro marino insidens. 5. Nereis hemipiscis. 6. Venus marina. 7. Neptunus a Victoria, palmam tenente coronatus, quod ad victoriam navalem respicit. 8. Dædalus, alas cereas construens. 9. Icarus Dædali filius alis cereis aerem dividens.

cat; quod eruditorum examini permittitur. Ita frequentissime Nereides forma omnino humana cernuntur, at nonnumquam mediae tantum feminae, dimidiam piscis formam inferius ostendentes, quo pertinet illud: *Desinit in piscem mulier formosa superne* 10); qualem conspicere licet *Fig. 5.* Amphitriten, Neptuni uxorem a Tritone uectam exhibet *Figura 3.* Triton hic omnium, qui alibi uidentur maximus est, cuius caudae gyri stupendam efferunt longitudinem. Amphitrite tridentem tenet, quo signo Neptuni uxor esse deprehenditur. Caput eius galea munitur; quod in marinis numinibus nusquam occurit. *Figura 4.* alia Nereis equo marino insidet, qui freno et habenis regitur. Hic equus squammis est opertus; Nereis illa flores manu tenet, aquaticos. Schema sequens *Fig. 6.* aliis Venus marina est, aliis ex Nereidibus una. Statua est elegantissime sculpta nymphae sedentis, quae cochlea aquam haurit ex mari. Addimus (*Fig. 7.*) Neptunum a uictoria palmam tenente coronatum, qui in memoriam uictoriae cuiusdam naualis sculptus fuisse uidetur; id certe uerosimillimum uidetur.

§. 7. Quia denique Neptunus occasionem suppeditauit, ut celeberrima illa in fabulis opera Daedalus construeret; hic quoque historia eius locum habeat. Secundum *Diodorum Siculum* Daedalus Atheniensis erat. Is ingenii solertia ceteros omnes supergressus architecturae operam dedit, ac statuarius sculptor egregius euasit, multis etiam scite inuentis artes illas amplificauit, et mira passim opera edidit. Primus ille statuis uitam actionemque indidit, et totum orbem ad admirationem artis rapuit. Huius institutione usus ex sorore nepos, nomine Talos 11), ingenio praestans, tantam arti operam dedit, ut tornum etiam inuenerit, multaque alia egregie perfecerit; ut etiam ipsum doctorem antecellere uideretur. Hoc Daedalo inuidiae caussa in puerum fuit, quae cum istius laude ita creuit, ut eum clam occiderit. Vulgato facinore uitandi supplicii caussa in Cretam insulam ad Minoen Regem confugit, ubi cum propter artis gloriam in admiratione esset, in Minois etiam amicitiam uenit. Solebat autem Minos taurum, ex armento suo omnium pulcherrimum, Neptuno uictimam offerre. Quum aliquando solitum huic Deo officium praestare uellet: inter armenta designatus est taurus tam spectabili forma, ut Minos eius seruandi cupidus, alium inferiorem immolandum proferret. Vnde indignatus Neptunus, Pasiphaen, Minois uxorem in seruati tauri insanum amorem concitauit. Haec itaque cum Daedalo egit, ut machina bouis feminae instar constructa, libidinem illa expleret. Ita Minotaurum postea peperit, monstrum humana taurinaque constans forma; quod ut stabularetur, Daedalus iussu Minois celeberrimum Labyrinthum construxit. Metu tandem poenae Daedalus, iuuante Pasiphae, aufugit, nauique deportatus in quamdam appulit insulam, ubi Icarus temere alis utens in mare delapsus interiit, nomenque insulae marisque tractui dedit. Aliter res ab aliis narratur. Daedalus, tradunt, Pasiphaes ope diu latuit, dum Minos illum ad supplicium quaereret, magnasque indicanti opes promitteret. Idem uero ueritus, ne tandem in manus eius incideret, et sibi et Icaro filio alas cereas concinnauit, quarum ope ambo auolarunt; quum uero Icarus, monitis parentis non obtemperans, altiorem uolatum tentauisset, et soli propius accessisset, liquefactis aestu alis, in mare delapsus est, nomenque ipsi indidit; Daedalus uolatu feliciter in Siciliam peruenit. Daedalum alas cereas parantem exhibet *Fig. 8.* Icarum per aera uolantem *Fig. 9.*

CAPVT IV.

De Plutone et Proserpina.

§ I.

PLVTO Saturni et Opis seu Rheae tertius filius, post uictoriam a Titanibus reportatam, quum imperium inter tres fratres uictores diuideretur, in sortem habuit inferos; quod quidam exponunt Hispanias 1) adiacentesque regiones. Multis nominibus insignitur. Graecis

10) *Horatii* ars poet. v. 4.

11) Ταλως, uarie uel scribitur, uel corrumpitur hominis nomen, ut et historia Daedali uaria est. Vid. *Diod. Sicul.* edit. *Wesselingii*; *Tzezes* Chiliad. 1, 19. quarto casu scribit Ἀττάλω, ita etiam MStum bonae notae, quod est eruditiss. nostro *Nagelio.* Error antiquus fuerit, quia in *Tzeze* metri ratio, demi primam syllabam non finit. Καλω *Pausanias.* *Vossii* lib. 2. instit orator. *Ouid.* Metam. 8. post initium. Scholiastae ad Iliad β. *Apollodor.* lib. 3. initio. *Seruius* in Aen. 6.

1) Vid. *Strabonem.*

cis ἅδης *Hades* siue ἀΐδης *Aides* uocatur; Latinis *Pluto*, *Dispater* uel *Diespiter*, *Infernus Iupiter* 2), perinde ac Proserpina eius coniux *Iuno inferna* nominatur. Ille etiam *Aidoneus* et *Orcus* nuncupatur. Cyclopes ipsi galeam dono dederant, qua tectus oculis aliorum non percipiebatur. Haec illa celeberrima galea est, quam ueteres *orci galeam* 3) dictitabant: quae tamen galea in Plutonis schematibus non reperitur. Proserpinam Cereris filiam in Sicilia rapuit, quum illa flores colligeret, eamque in regnum suum ad inferos deportauit. Quum forma ipse non amabilis, quam duceret, non reperiret, dolo usus ui rapuit illam, quam uolentem arbitrioque suo relictam numquam flectere potuisset. Pluto uocatur etiam *Summanus* 4), quae uox, *Macrobio* teste, summum Manium denotat. Manes autem, defunctorum sunt animae.

Tab. IX. §. 2. Quae (*Tab. IX. Fig. 1.*) prima profertur Plutonis imago, ipsum in sella sedentem exhibet, sceptrumque seu hastam tenentem sinistra, dextra cibum offerentem Cerbero cani infernali. Calathum perinde atque Serapis capite gestat. Ex Scriptoribus ueteribus enim plures Serapidem Plutonemque pro eodem numine habuerunt 5) sequens imago (*Fig. 2.*) egregia, Plutonem in solio regio prodit, Proserpina a sinistra sedente; Mercurium porro, caduceo petasoque alato instructum, offerentemque ipsi iuuenculae animam. Hoc enim erat quotidianum Mercurii officium. Matrona a tergo puellae, mater illius esse putatur. Eumdem Plutonem cum Proserpina sellae insidentem sistit *Fig.* 3. Proserpina uelo obtecta est, ut ipsum uultum abscondat. *Cerberus* sub throno.

§. 3. Raptus Proserpinae *Fig.* 4. repraesentatur. Pluto in quadrigis comprehensam illam reluctantemque deportat. Ipse sceptrum laeua tenet; dextra raptam, quadrigarumque habenas Cupidini, facinoris auctori, relinquit. Enceladus Aetnae monti a Diis subiectus, nouum onus aegre sustinet, utqote iam fessus onere Siciliae totius; ungulae equorum costas eius calcant; rotae membra sulcant, sese mouere tentat, inquit *Claudianus* (de raptu Proserpinae), serpentesque immittit, qui rotas impediant. Hinc serpens sub pedibus equorum quid sibi uelit, intelligitur.

CAPVT V.

De Cerere, Triptolemo et Aristaeo.

§. I.

CERES filia, quod iam diximus Saturni et Rheae, agriculturae inuentrix, ac messium fructuumque Dea habebatur. Nomen eius apud Graecos est Δημήτηρ; Etymologici primam mutantes 1) syllabam, ac γῆς μήτηρ legentes, nomen eius *Terrae Matrem* significare perhibent. *Sito* eadem, seu *Dea frumenti* appellabatur 2). Ex fratre Ioue filiam peperit Proserpinam, de qua paullo ante plura diximus. Fabulantur quidam 3), Cererem ex concubitu Neptuni, fratris, filiam peperisse, cuius nomen soli mysteriis eius initiati scirent, eodemque partu equum; indeque esse uidetur, quod oraculum ipsam ἱππολεχῆ siue *equi concubinam* appellet.

§. 2. Quum raptus Proserpinae et ea, quae raptum consecuta sunt, maiorem historiarum Cereris partem constituant, frequentius haec depingitur uel in bigis anguium alitum, facem tenens, ut filiam adeo in remotissimis obscurissimisque locis perquirat, uel cum face aut facibus tantum, sine curru 4). Aliud illius symbolum frequens spicae sunt, quibus aut coronatur, aut manum plenam ostentat. Aliquando etiam papauera 5) spicis admixta manibus

2) Iupiter stygius, *Virgil.* Aen. 4. *Dispater*, *Cic.* 2. nat. deor. c. 26. Ἀϊδωνεύς, poetae graeci.

3) Ἄϊδος seu πλούτωνος κυνέη, *Homer* Iliad. 5, v 845. *Apollodor.* 1. et 3. uid. *Hesychii* edit. haec Cel. *Alberti*.

4) Nominat *Cicero* de diuin. 1, c. 10. *Martian. Capella* lib. 2. Philol. *Ouid.* 6. fast. v. 733, *quisquis is est, Summano*; ignorare se dicit; unde et *Augustinus* irridet romanos, de ciuit. Dei lib. 4. c. 23.

5) Vide *Plutarchi* de Iside libellum. *Eusebii* Euang. praepar. l. 4, c. 12.

1) Non possunt dici *mutare*, quod linguae antiqua ratio fuit. Memini legere, ὦ δᾶ, o terra.

2) *Aelian.* uar. histor. lib. 1, c. 27. uid. ibi notas doctorum uirorum.

3) *Pausanias* in arcadicis. ἱππολεχής, transferendum, quae equinum pullum (cum infante) enixa est.

4) *Apollodor.* 1, 5. Scholiastes in *Euripid.* Orest. v. 962. *Cicero* Verrina sexta, locum describit, unde rapta. *Euseb* Praepar. Euangel. lib. 3.

5) Papauer fertilitatis non ineptum est symbolum. Mythicam historiam papaueris illustrat Mich. Frid.

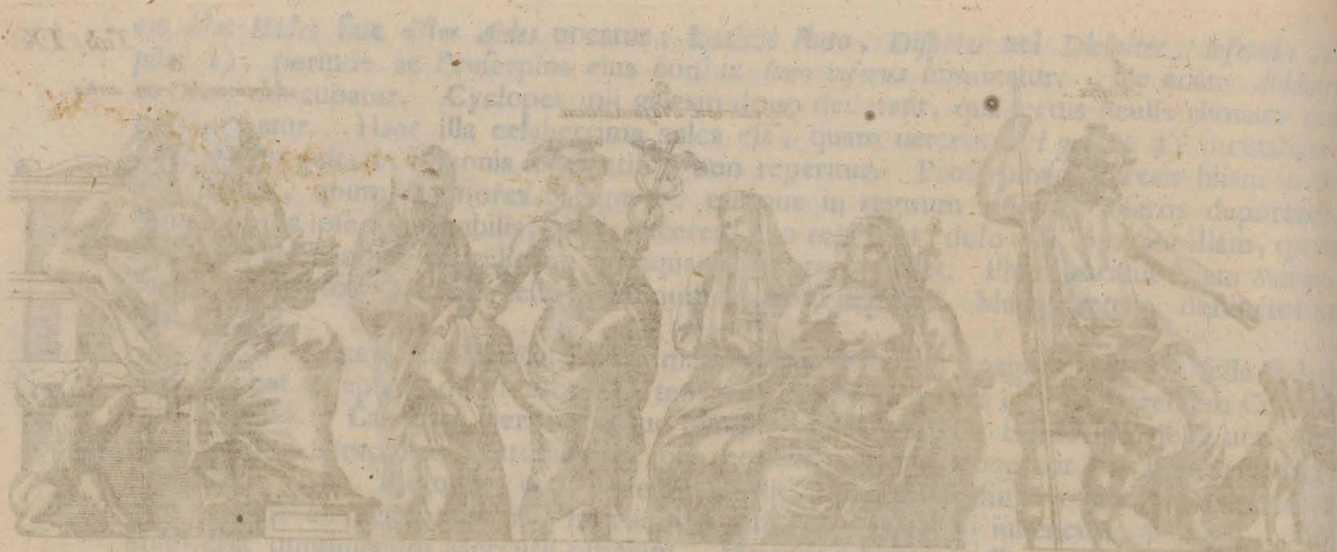
Tab. IX.

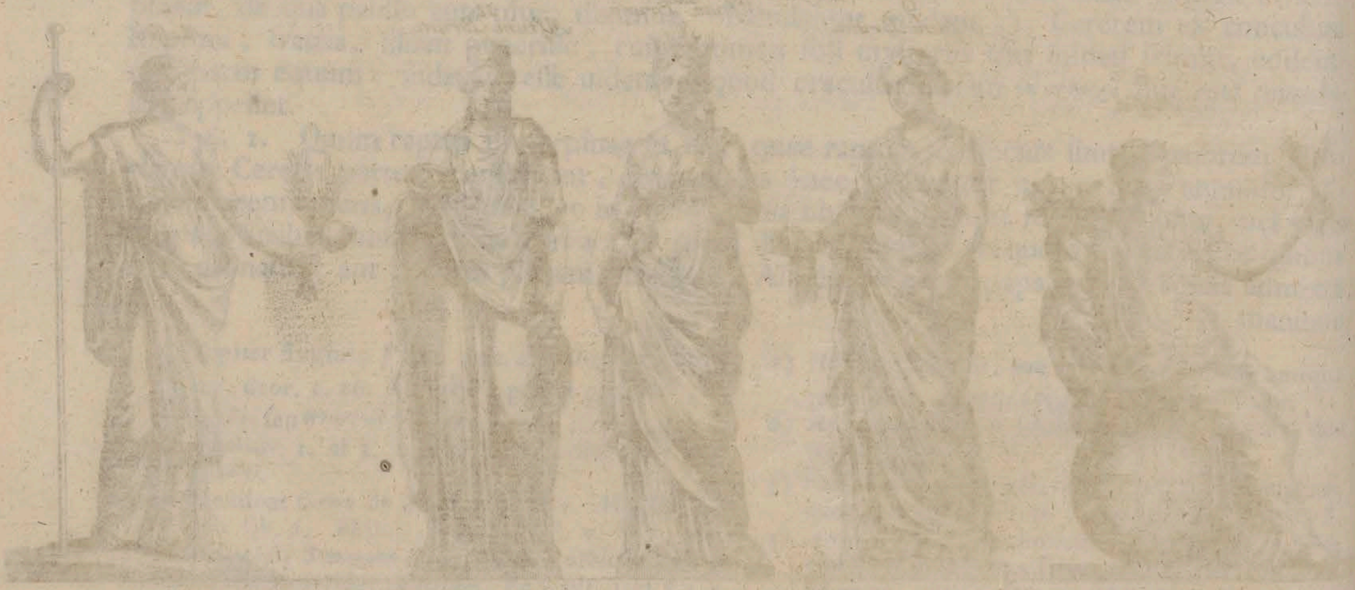

1. Pluto Cerbero cibum offerens. 2. Pluto cum Proserpina, cui Mercurius animam puellæ offerre videtur. 3. Pluto cum Proserpina et Cerbero. 4. Raptus Proserpinæ. 5. Ceres cum uva. 6. Eadem spicis coronata ad alveare. 7. Eadem cum spicis et papavere. 8. Eadem globo cœlesti insidens. 9. Eadem utraq; spicas et papavera tenens. 10. Eadem spicis coronata, et dextra sceptrum, sinistra papavera tenens. 11. Eadem, galerum capite gestans.

1. Ceres cum pallio fimbriato. 2. Eadem cultu matronœ. 3. Eadem spicis coronata. 4. Eadem cum poculo et manipulo spicarum. 5. Eadem coronata. 6. Eadem cum cornu copiœ. 7. Eadem orbem terrœ in gremio tenens. 8. et 9. Eadem cum face. 10. et 11. Canephora adversa et aversa. 12. et 13. Triptolemus.

manibus tenet Ceres; quia papaueribus pro cibo uſa eſt, quum fame premeretur, ſiue, quia adhibuit ea ad leuandum de rapta filia dolorem.

§. 3. Quae prima (*Tab. IX. Fig. 5.*) profertur imago, Cererem (*in uilla Iulii 3.*) exhibet dextra uuam uitisque folia tenentem, ſiniſtra ſpicas. In ſequenti (*Boiſſardi*) ſchemate (*Fig. 6*) ſpicis coronata eſt, manuque dextra ſpicas et papauera tenet, innixa alueari uimine texto. His ſubiacet aliud ſchema (*Fig. 7.*) ubi Ceres ſiniſtra haſtam, dextra ſpicas tenet atque papauer. Globo inſidens coeleſti in alia (*Maffei*) imagine (*Fig. 8.*) dextra ſpicas, ſiniſtra cornu copiae, abundantiae documentum, tenet. Globo coeleſti ſubindicari uidetur, ex coelo 6) foecunditatem uenire. Iam quaedam proferimus ſchemata a *Brunio*, celeberrimo pictore, dum Romae uerſaretur, ad fidem ſtatuarum ueterum accuratiſſime delineata. Prima (*Fig. 9.*) ſpicas pro more atque papauera tenet. Secunda (*Fig. 10.*) ſpicis coronatur, aliisque ornamentis decoratur. Tertia (*Fig. 11.*) galerum ſingularem capite geſtat, alteraque manu diſcum ſeu pateram tenet, altera uero papauera. Quarta (*Tab. X. Fig. 1.*) fimbriato pallio ſuper tunicam ⟨...⟩ Tab. X. operta ambabus manibus ſpicas tenet.

§. 4. *Fig. 2.* (Verſaliis, tres hae quae ſequuntur), cultu et ueſtitu matronae ſiſtitur. Sub uelo aliud uiſitur capitis ornamentum a uulgaribus non recedens ornatibus. Altera manu tenet papauer et ſpicas; altera digito commonſtrat. Hanc (*Fig. 3.*) alia Ceres ſequitur ſpicis coronata, et ſpicas habens. Ceres etiam creditur mulier illa nuda (*Fig. 4.*) ſpicis coronata, quae ſiniſtra manipulum ſpicarum, dextra poculum tenet; niſi forte Nympha eſt ex coetu Bacchi et Cereris. *Fig. 5.* Ceres exhibetur coronata, dextra ſceptrum tenens; quae ſequitur (*Fig. 6.*) ſimiliter pro Cerere habetur, altera manu cornu copiae, altera papauera, ſigna ipſi ſollemnia, tenens. Mulier nuda, quae (*Fig. 7.*) orbem terrae in gremio tenet, paſſis longiſſimis capillis et in circuitum defluentibus, pro naturae potius imagine, quam Cerere, habeatur. Lac enim mulget in orbem terrae, ſtillis lacteis guttatim defluentibus; id quod naturam matrem, orbem totum alentem, fructusque in alimentum hominum pecudumque ubertim emittentem, ſignificat. Caput eius ceu magna ſtella corona cingitur, radiorumque gyro circumdatur. Ad dextram eius genius eſt, uel Cupido, qui in genu Cereris brachium immittit. Lauri ramum dextra tenet, eiusque capiti impoſitus ſol radios emittit. Quid haec denotent, non ſatis certum eſt. Poſterioris aeui inuentum eſſe uidetur. Quae ſequuntur duo ſchemata (*Fig. 8. et 9.*) Cererem cum face repraeſentant; qua forma tum praecipue exhibetur, ſi Proſerpinam quaerit; pro una face nonnumquam duas geſtat. Si porca illi additur, eo reſpicitur, quod in ludis Cerealibus porca mactari ſolebat.

§. 5. *Canephorae* 7), quas Cereri iure ſuo hic iungimus, uirgines erant, quae Cereri conſecratae caniſtra fructibus onuſta capite geſtabant. Harum unam *Fig. 10. et 11.* ab utraque parte, aduerſa ſcilicet et auerſa (ex muſeo Sangerm.) ſiſtimus. *Triptolemi* imaginem *Fig. 12. et 13.* exhibemus. Priori ſchemate ſpicis coronatus eſt, dextra catinum fructibus plenum, ſiniſtra uero papauera aliosque fructus tenens. Poſteriori, ſeminudo corpore eſt, lauroque coronatus, altera manu papauer, altera inſtrumentum quoddam ignotum geſtat. Vt autem innoteſcat, quisnam hic Triptolemus fuerit, haec per compendium tradimus 8). Ceres Proſerpinae filiae raptum aegre ferens, quod maxime res Deorum conſenſu peracta fuiſſet, in animum induxit, humana forma pererrando uitam mortalem ducere. Vagando autem ad portam Eleuſinis peruenit, in petraque conſedit. *Celeus*, Eleuſiniorum Rex, perhumaniter illam hoſpitio excepit. Huius filius *Triptolemus* adhuc tenellus inſomni morbo laborabat, inque extremum uitae periculum deductus erat. Puerum Ceres ueniens exoſculatur, unoque oſculo ad incolumitatem reuocat; nec ſatis habens curauiſſe morbum, etiam educandum ſuſcepit, atque eum immortalitate donare in propoſito habuit. Hoc conſilio interdiu puerum lacte diuino alebat, noctu uero ſub ardentibus carbonibus collocat, ut quicquid mortale inerat, abſumeretur. Puer ualetudine florens in dies creſcebat, idque ſingulari modo, ita, ut parentes eius, quid filio fieret, explorare decernerent. Mater Triptolemi

Meta-

Frid. *Lochner* in μηκωνοπαιγνιον, Noriberg. 1713. 4. Verboſe omnia fingit *Ouid.* Faſtor. 4, 445. ſeqq. Papauer *Phornutus* de nat. deor. terrae imaginem facit.

6) Niſi eo reſpiciat, quod in numero deorum conſentium eſt; aut quod *orbem* terrarum peragraſſe dicebatur, et nutrire.

7) Duas aeneas Caneph. imagines deſcribit *Cicero* Verrina 4ta.

8) Excerpta ſunt ex diſſertatione *Bozii*, Secretarii academiae litterariae Regiae, qua ſarcophagum e graecia aduectum, in illuſtriſſ. *Foucault* muſeo, illuſtrauit. Quae a Cerere Triptolemo facta narrantur, Iſidi *Plutarchus* paucis mutatis tribuit, in libro de Iſide.

Metanira, puerum a Cerere in ignem coniici uidens, clamorem ciet. Clamore interpellata Ceres a coepto destitit, quae esset declarauit, Triptolemo currum dedit, duobus draconibus iunctum, eumque in orbem terrae misit, agriculturam instituturum, ad eamque rem frumentum ipsi tradidit. Eleusinii, qui primi hoc beneficio ornati sunt, in rei memoriam diem festum instituerunt; cuius ritum cerimoniasque ipsa Ceres ordinauit 9), quatuorque conspicuos in urbe uiros delegit, qui sollemnitati huic praeessent. Haec autem Cereris mysteria euulgare licitum non erat. Inter crimina quippe Alcibiadi oblata, quorum causa patria eiectus est, hoc ferebatur, quod arcana initiorum Cereris reuelasset, quae profundo silentio tegi conuenisset. Quanta religione erga haec mysteria *Augustus* duceretur, inde manifestum fuit, quod quum, *Suetonio* teste, Romae pro tribunali de priuilegiis Sacerdotum Atticae Cereris cognosceret, et quaedam secretiora proponerentur, dimisso concilio et corona circumstantium, solus audiuit disceptantes. Athenis capitis poena indicta erat iis, qui festis mysteriorum diebus in templum Cereris non initiati ingrederentur.

§. 6 ARISTAEVS quoque inter illos numeratur, qui agriculturam uel inuenisse, uel diligenter adiuuisse feruntur. Filius erat Apollinis 10) et Cyrenes, educatus a Nymphis 11), triplici ab iisdem nomine *Nomius*, *Aristaeus* atque *Agreus* uocatus. Ab iisdem ille artes edidicit lactis coagulandi, aluearia parandi conficiendo melli, oleasque colendi; quibus et diuinos promeruit honores. Vxorem duxit Autonoen 12), Cadmi filiam, ex qua suscepit Actaeonem illum, qui postea a suis canibus dilaniatus est, ut infra narrabitur, et ex schemate ueteri exprimetur. Aristaeus comperto Actaeonis filii interitu, in insulam Co se recepit, ubi et genus propagauit. Hinc in Sardiniam transiuit, quam insulam primus excoluit, terramque adhuc incultam, euulsis spinis tribulisque, arauit. Porro in Siciliam transfretauit, quam similiter donis atque inuentis suis exornauit. Hic postea tamquam Deus cultus honoratusque fuit, ab iis maxime, qui oliuas colligere solebant. Demum in Thraciam concessit, ubi Bacchus eum Orgiorum socium adsciuit, multaque ad humanam uitam opportuna eum docuit. Inde in Haemo monte sedes posuit, et ibi derepente aliquando euanuit, alio transportatus. Eius statua Syracusis erat in templo Bacchi, et is a nonnullis, *Cicerone* teste (Verrina 4ta), Bacchi filius dicebatur.

LIBER TERTIVS.

DE

IOVIS FILIIS ET FILIABVS, VVLCANO, APOLLINE ET MVSIS, SOLE, MARTE, MERCVRIO, MINERVA SEV PALLADE, MEDVSA, PALLADIO ET PERSEO, DIANA, VENERE, GRATIIS ET CVPIDINE, ATQVE PSYCHE.

CAPVT I.

De Vulcano.

§. 1.

Secundam Deorum generationem, iam Iouis filii filiaeque excipiunt, qui plerique inter maiorum gentium Deos referuntur. Primum sese offert VVLCANVS, Iouis Iunonisque filius, licet non pauci ueterum perhibeant, illum ex Iunone sola 1), nulla uiri opera

9) Atque id exprimit marmoreum illud (§) monumentum. De *Festo* uide *Meursii*, *Eleusinia*, thesaur. *Gronouii* tom. 7. pag. 118. seqq. Ioh. *Fasuldum* de festis graecor. *ibidem*, p. 546. seq. P. *Castellanum* ibid. p. 652. seqq. *Ionstonum de festis Cereris* ibid. p. 890. seq.

10) *Hygin.* fab. 161. *Arati* phaenom. *aquario.*

11) Scholiastes Theocriti.

12) *Apollodor.* lib. 3, c. 4. *Pausanias* phocicis; plura in *Cluueri* Sardinia antiqua; thesaur. *Graeuio-Burmann.* uol. 15. Ioh. Franciscus *Fara*, ibidem pag. 3. 4. Saluator *Vitalis*, ibid. p. 63. seqq.

1) *Lucian.* de Sacrific. adde varias expositiones ap. *Eustathium* tom. 1. p. 114. edit. *Basil.* et cl. *Iablonskii* pantheon aegypt. parte 1. p. 29. seqq.

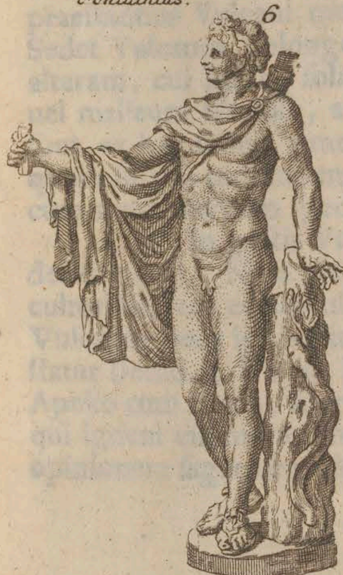
Tab. XI.

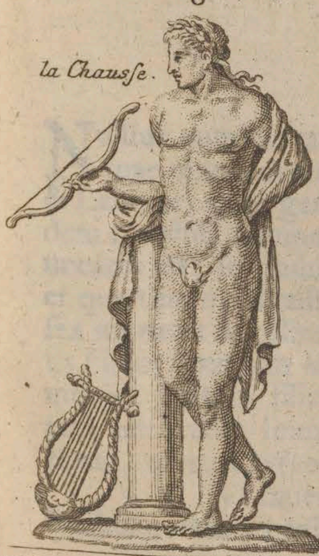

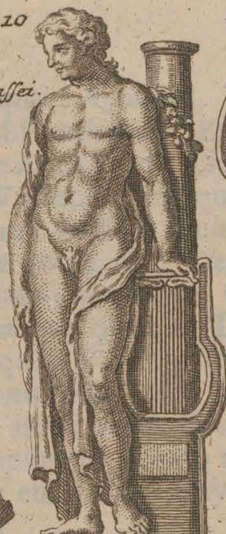

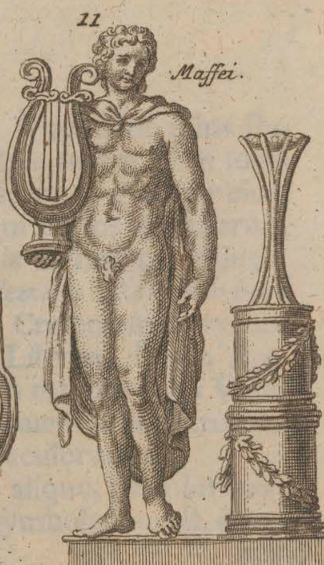

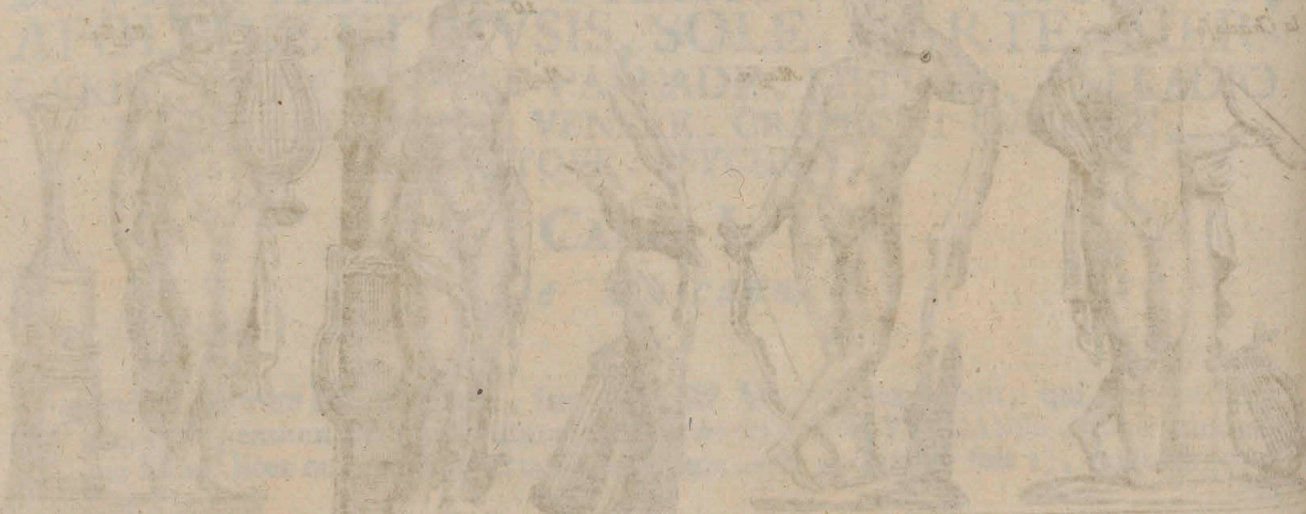

1. Vulcanus cum malleo et forcipe. 2. Idem, cui instrumenta decidisse videntur. 3. Idem cassidem fabricans. 4. Idem solio insidens. 5. Pan Apollinem Syringem docens. 6. Apollo sinistra trunco innitens. 7. Idem capiti manum imponens. 8. Idem cum arcu et lyra ad columnam. 9. Idem cum arcu trunco innitens. 10. Idem cum corvo illi sacro. 11. Idem cum tripode et lyra.

ra natum esse. Vulcanos plures agnoscit *Cicero* 2): primum Coeli filium, secundum Nili, tertium Iouis & Iunonis, quartum Menalii. Atque ista uarietas et multitudo, ad plerosque Deos Deasque pertinet Ex coelo ab Ioue praecipitatus in Lemnum insulam decidit; sed a Lemniis in aere exceptus, crure tantum fracto, claudus mansit 3). Graece uocatur Ηφαιςος, Deusque fabrorum est, faber et ipse. *Mulciber* seu *Mulcifer*, uocatur, quod ferrum 4) igne mulceret ad cudendum. Per metonymiam ignis aliquando Vulcanus appellatur. Monumenta ueterum illum plerumque fere eadem ratione referunt; barbatum passis capillis, seminudum, ueste ne ad genua quidem usque defluente, galerum, seu pileum in capite rotundum, ac pene in acumen desinentem; dextra malleum tenet, sinistra forcipem.

§. 2. Licet mythologi ad unum omnes Vulcanum claudum esse dicant, tamen quae adhuc uidere licuit, schemata, talem non exhibent. Veteres sculptores pictoresque corporis hoc uitium aut non expresserunt, aut ita certe, ut uix percipi potuerit. Duo priora, quae (*Tab. XI. Fig. 1. et 2.*) proferimus, Vulcani schemata, similia prorsus sunt, nisi quod alteri arma s. instrumenta exciderint. Sedens conspicitur *Fig. 3.* cassidemque tenens uel Achillis, ut in *Homero* 5) describitur, uel Aeneae, ut in *Virgilio* 6). Eximium ceterisque praestantius Vulcani monumentum ex *Boissardi* manuscripto codice (*Fig. 4.*) mutuamur. Sedet Vulcanus oblongo pallio tectus, ita ut pectus tantum conspiciatur nudum. Manum alteram, cui insidet solio, imponit, altera uero temporis iniquitate periit, qua uel forcipes, uel malleum tenuisse, admodum est uerosimile. Ex ista parte incudes duae magnae positae sunt, ex hac follis; praecipua officinae illius ferrariae instrumenta. Sine pileo hic apparet, quum in aliis monumentis pileo tectus exhibeatur. Forte, quia Dei numen ad quod publicum monumentum spectat, opificis istum habitum non pati uidebatur. Tab. XI.

§. 3. In gestis Vulcani praecipue refertur adulterium Martis et Veneris, artificio illius detectum 7). Nam ubi Vulcanus comperit Martem cum Venere uxore sua rem habere, occultos laqueos et uincula parauit, et captos ita adulteros deorum oculis subiecit. Ceterum Vulcanus Deus ignis, in puluinari ponebatur cum Vesta pariter ignis Dea, quod *Liuius* testatur Decad. 3. l. 2. ut Iupiter cum Iunone, Neptunus cum Minerua, Mars cum Venere, Apollo cum Diana, Mercurius cum Cerere. Vulgus existimabat montes illos uoraginesque, qui ignem euomunt, ut mons Aetna in Sicilia, et Hiera insula, esse officinas Vulcani 8); quam opinionem sagaciores ridebant.

CAPVT II.

De Apolline.

§. 1.

Nullius numinis cultus celebrior erat apud Veteres, quam Apollinis. Permultæ illius statuae ubiuis occurrebant, in quibus mira uarietas obseruabatur. Erat autem filius Iouis & Latonae, quae gemellos peperit, Dianam scilicet atque Apollinem. Cicero 1) quatuor eiusdem nominis commemorat; primum et antiquissimum Vulcani filium, qui custos Athenarum uocatus est; secundum Corybantis filium in Creta natum; tertium Iouis & Latonae filium, et quartum in Arcadia genitum, quem Nomion Arcades uocabant. *Clemens Alexandrinus* sex numerat Apollines; primum Vulcani & Mineruae filium; secundum Cretensem Corybantis filium; tertium Iouis; quartum Arcadem Sileni, *Nomion*; quintum Libyen, filium Ammonis; sextum filium Magnetis. Ille autem Apollo, qui a Poetis et in monumentis Veterum celebratur, Iouis et Latonae filius est. Quatuor praesertim rerum inuentor et auctor habetur, citharæ lyraeque, medicinae, usus sagittarum et arcus, atque Oraculorum 2).

§. 2. Vt iuuenis formosus uulgo depingitur, saepiusque addito aliquo, uel pluribus, symbolo, artium paullo ante commemoratarum; nullum enim istorum symbolorum est, quod

 non

2) de nat. deor. 3, 22.
3) *Homer.* Ilias 1. v. 590. *Lucian.* Sacrific.
4) ita fere *Festus*; atque antiquiores similiter aberrasse credibile est: sic *Varro Vulcanum* lusit, a violentia ignis. Sed, vt celeber, saluber, ita mulciber, sine ferro.
5) Iliad. 18, fine.
6) Aeneid. 8. paullo ante finem.
7) *Homer.* Odyss. θ. v. 296, seqq.
8) *Virgil.* aeneid. 8.
1) de natur, deor. lib. 3, c. 23. adde *Eustathii* expos. tom. 1. p. 17.
2) uid. *Hier. Aleandri* tabulae heliacae exposit. in thes. *Graeuii* tom. 5. p. 728. seq.

non in aliquo ipſius monumento reperiatur Saepe cum lyra uel cithara conſpicitur, utpote pater illorum, qui his operam dant; nonnumquam cum ſerpente, ut medicinae auctor, cuius ſerpens nota eſt; aut cum arcu et pharetra, tamquam pater eorum, qui arcu iaculantur; uel propter tripodem, in quo oracula emittebat; aut demum cum Muſis; utpote totius coetus earum dux atque princeps. In omnibus, quae adhuc uidimus monumentis imberbis eſt, quod ipſi cum Baccho commune erat. Vt tamen Bacchus aliquando barbatus occurrit, ſic et Apollo quibusdam in regionibus barbatus erat; teſte *Luciano* de Dea Syria.

§. 3. Quod primum *Tab. XI. Fig. 5.* proferimus ſchema, exhibet, ut uulgo creditur, Deum Pana, qui Apollinem adoleſcentem ad ſyringis, ſeu paſtoritiae tibiae, multis ex fiſtulis compactae, uſum inſtituit. *Apollodoro* 3) teſte, Pan Apollinis doctor fuit, diuinationemque ipſum docuit. Et licet nulla hic fiſtula exſtet, hinc tamen recte coniicitur, quod ipſum etiam fiſtulae 4) uſum docuerit, quia ipſe Pan huius inſtrumenti inuentor, tantum autem in hac arte Apollo profeciſſe perhibetur, ut cum Marſya decertauerit. Alius ille Apollo (*Fig. 6.*) ex Vaticanis aedibus, elegantiſſimo artificio, ſeminudus eſt, licet pallium humero geſtet; brachium dextrum extendit, quo, uti uidetur, arcum tenuit; ſed manus iniuria temporum excidit, quae iam noua addita eſt. Siniſtra manu arboris trunco innititur, cui ſerpens, medicinae ſymbolum inhaeret. Iſte Apollo (*Fig. 7.*) capiti manum imponens, eſt Eminentiſſimi Cardinalis Ottoboni; crus ſiniſtrum, quod deerat, et quaedam alia minuſcula ornamenta, a manu recenti ſunt. Lauro coronatus Apollo ſchemate ſequenti (*Fig. 8*) columna innititur. Arcum ille manu tenet, lyra uero ad pedes iacet; coronam, ut uidetur, geſtat, quia arcus et lyrae peritia omnes ſuperabat. Qui ſequentem figuram edidit uir rei antiquariae peritus, exiſtimat iuuenem hunc (*Fig. 9.*) trunco innixum, et ſiniſtra arcum tenentem ab altera parte in terra poſitum, ueroſimiliter Apollinem dici poſſe; ſed Meleagrum etiam Adonidemque poſſe referre. Apollo alius (*Fig. 10.*) columnæ, uti uidetur, innixus, ſiniſtra lyram tenet, et coruum reſpicit, arboris trunco inſidentem; qui coruus Apollini ſacratus erat, quemadmodum et cygnus 5), et accipiter. Sequens Apollinis imago (*Fig. 11*) duo eius ſymbola praefert, lyram nempe et tripodem; lauri folia tripodi circumdata eo reſpiciunt, quod laurus Apollini ſacra fuit.

Tab. XII. §. 4. Apollo lyram tenens prope cippum quadratum, (*Tab. XII. Fig. 1.*) ſpectabilis tantum eſt ab inſcriptione, quam hic reponimus. In cippo nempe haec uerba leguntur: EX PRAECEPTO I. O. M. D. (*id eſt Iouis Optimi Maximi dedicatum*) PER ACACIVM NOTARIVM ET OLYMPIVM PATREM. In baſi autem ANTONII MARIANI PATER ET FILIVS SIMVLACRVM APOLLINIS STATVERVNT. Pulcrior ſequitur Apollo (*Fig. 2.*) columnae innixus, quam a ſummo uertice ad imum usque pallio ſuo operit, lyram ſeu citharam utraque manu tenens. Ad columnae pedem baſi inſidet cygnus, Apollini ſacrata auis. Apollo (*Fig. 3.*) altera manu lyram tenet columellae nixam, dextramque capiti imponit: plectrum autem pulſando inſtrumento eadem manu tenet; arcus enim loco plectrum Veteres adhibebant. Apollinem autem manum capiti imponentem non raro uidemus, qualis ille Verſalienſis eſt (*Fig. 4.*) qui arcum tenet. In monumentis autem Romanis, qui manum capiti imponit 6), eum aut ſecuritatem nactum eſſe, aut eamdem petere coniicio. Securitas quippe a Romanis ſaepe exprimebatur per mulierem manum capiti imponentem. Sequens Apollo, qui (*Fig. 5.*) lyram arboris trunco imponit, coma ſpectabilis eſt, plectrum etiam dextra tenet, quemadmodum et alius, quem iam uidimus. Alius (*Fig. 6.*) prope arboris truncum ſerpente circumplicatum conſiſtit Pharetram humero geſtat, et manu dextra, neſcio quod inſtrumentum tenet. Serpens truncum arboris circumdans non raro cum Apolline occurrit, eſtque medicinae ſymbolum, quod etiam Aeſculapius, Apollinis filius, perpetuo ſecum habet. Neque enim creditur, hoc ſerpente Pythonem, draconem ab Apolline occiſum, ſignificari De quo iam aliquid dicendum eſt, ne uideamur rem in Mythologia celeberrimam praetermiſiſſe. Serpentis huius fabula uarie 7) narratur. In monumentis rariſſime occurrit. Deſcribimus iam, ut exſtat in diſco argenteo, inter κειμήλια uiri nobilis D. *du Tillot*, Diuionenſis. Apollo, uir armis munitus, nec thorace modo, ſed etiam chlamyde opertus, caligas, uel campagum, more bellatorum pedes indutus. Pharetra catenae, quam transuerſam gerit, annexa eſt. Serpens alatus Python ſagittis transfixus ignem flammasque euomit.

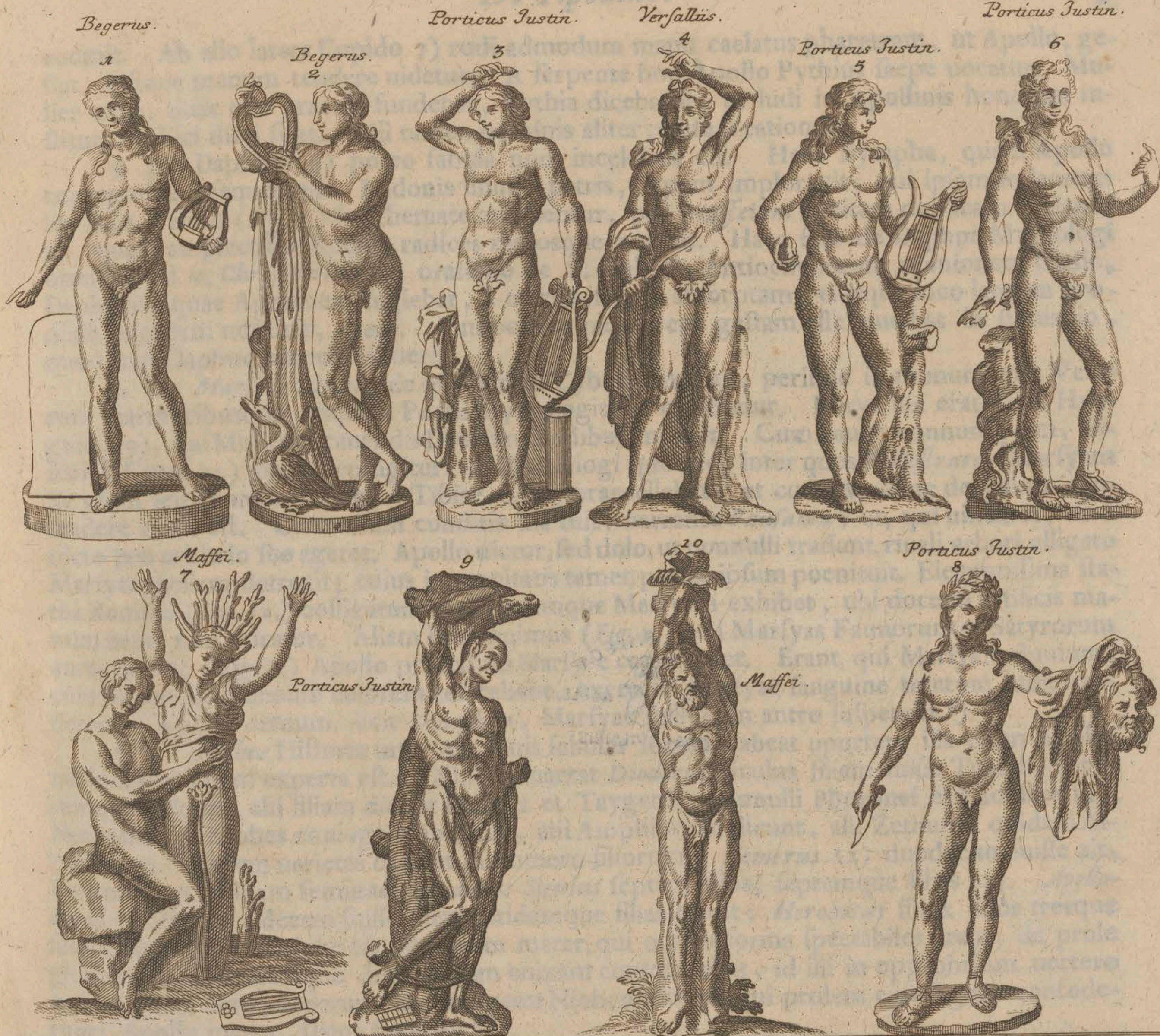
3) lib. I. c. 4.

4) Fiſtulam et lyram Mercurius inueniſſe et Apollini dediſſe dicitur. Apollod. lib. 3. c. 10. §. 2.

5) *Plato* in Phaedone, et *Cicero* uid. lexic. *Ciceron.* H. Stephani p. 121. adde *Potteri* et aliorum notas ad Lycophr. v. 426. aues alii, augurii et diuinationis ſymbolum.

6) hoc etiam faciunt lugentes; caput ſcabunt, qui meditantur. Securitas uix fuerit.

7) Apollod. I, 4.

1. Apollo cum lyra prope cippum. 2. Idem cum lyra et cygno. 3. Idem sinistra lyram, dextra plectrum tenens. 4. Idem capiti manum imponens. 5. Idem coma præcipue spectabilis. 6. Idem prope arboris truncum serpente circumplicatum. 7. Apollo et Daphne, in laurum mutans. 8. Idem cum præciso Marsyæ capite. 9. Marsyas ab Apolline excoriandus. 10. Marsyas colligatus et arbori adstrictus. 11. Apollo cum novem Musarum choro.

euomit. Ab alio latere Cupido 7) rudi admodum manu caelatus pharetram, ut Apollo, gestat, ipsique manum tendere uidetur. A serpente hoc Apollo Pythius saepe uocatur. Mulier uero, quae eius oracula fundebat, Pythia dicebatur, et ludi in Apollinis honorem instituti, Pythici dicti sunt. Alii tamen nominis aliter reddunt rationem.

§. 5. Daphnes 8) porro fabula non incelebris est. Haec Nympha, quam Apollo corrupturus insequebatur, Ladonis fluuii, patris, opem implorauit; qui ipsam in laurum mutauit. Haec (*Fig. 7.*) in schemate exhibentur, per *Maffeium* equitem publicato. Daphne, quam amplectitur Apollo, radices ramosque emittit. Haec fere de Daphne Mythologi omnes; sed *Io. Chrysostomus*, in oratione de S. Babyla, Antiochenorum opinionem tradit, Daphnen, quae Apollinem fugiebat, a terra hiscente absorptam, eiusque loco laurum prodiisse, eiusdem nominis, δάφνην. Antiochena plebs rem gestam esse putabat in suburbio, quod inde Daphne nomen habuerit.

§. 6. *Marsyae* fabula, de qua iam in Cybele diximus, perinde in monumentis Veterum marmoribusque, atque a Poetis Mythologisque celebratur. Phryx ille erat filius Hyagnidis 9), qui Musicam canendis Deorum laudibus inuenit. Cum cauda nonnumquam, Sileni s. Fauni 10) more, depingitur, et Mythologi quoque, inter quos *Philostratus*, Marsyam Satyrum seu Faunum faciunt. Tibiae cantu praecellebat, et cum Apolline de palma contendere ausus est. Certantium conditio illa fuit, narrante *Pausania*, ut, qui uinceret, cum uicto pro arbitrio suo ageret. Apollo uictor, sed dolo, ut nonnulli tradunt, riuali arbori alligato Marsyae, pellem detraxit; cuius immanitatis tamen postea ipsum poenituit. Elegantissima statua Romana (*Fig. 10.*) colligatum constrictumque Marsyam exhibet, ubi doctam artificis manum nemo non miratur. Aliam subiungimus (*Fig. 9.*) ubi Marsyas Faunorum et Satyrorum aures habet; (*Fig. 8.*) Apollo praecisum Marsyae caput tenet. Erant, qui Marsyam fluuium, cuius aquae sanguineum colorem referebant, excoriati Marsyae sanguine tinctum fuisse crederent. Apollo demum, dicit *Xenophon*, Marsyae pellem in antro suspendit *).

§. 7. *Niobes* Historia inter Apollinis fabulas locum habeat oportet; illa enim Apollinis indignationem experta est. Nioben narrat *Diodorus* Siculus filiam fuisse Tantali, sororemque Pelopis; alii filiam dicunt Pelopis et Taygetes; nonnulli Phoronei et Laodices 11). Nec minus de Niobes coniuge ambigitur, alii Amphionem dicunt, alii Zethum, quidam Alcamenem. Eadem uarietas obtinet in numero filiorum. *Homerus* 12) duodecim fuisse ait, sex mares et totidem feminas; *Diodorus Siculus* septem filios, septemque filias 13). *Apollodorus* ex *Hesiodo*, decem fuisse filios totidemque filias tradit; *Herodotus* filios duos tresque filias solummodo. Niobe tot liberorum mater, qui omnes forma spectabiles erant, de prole gloriabatur, Latonamque duos tantum enixam contemnebat, id illi in opprobrium uertere ausa. Latona uero liberorum suorum manu Nioben ulta est, qui prolem eius sagittis confoderunt; Apollo mares, Diana feminas 14).

§. 8. Ceterum innumeris 15) paene nominibus insignitur Apollo, quae partim ex locis urbibusque, ubi colebatur, partim ex ipsius numinis dotibus artibusue indita sunt. In iis, quae ex locis uariis nactus est, eminent nomen *Cumaei*, *Cynthii*, *Daphnaei*, *Delphici*, *Larissaei*, *Leucadii*, *Sminthii*, *Thymbraei*. Ex ceteris uulgatiora sunt, *Loxias*, *Lycogenes*, *Musagetes* s. ductor Musarum, quod nomen etiam Herculi tribuitur; *Phoebus*, ob splendorem. *Lycogenes*, teste *Aeliano*, ideo uocatur, quia, quum Latona peperit, in lupam sese transformauit; ideoque in Delphico templo lupus erat aeneus; huius tamen lupi Delphis seruati aliam alii caussam referunt. Templi thesauros quidam suffurati, in terram defoderunt; lupus uero in templum ingressus prophetarum aliquem a uestimenti ora correptum ad locum, ubi thesauri reconditi erant, deduxit, et unguibus effodit.

7) Imitatus est ex *Ouidio* artifex: *Metam.* 1. v. 454.

8) *Ouid. Metamor.* 1. 490. seqq. Schol. in *Lycophron.* v. 6.

9) *Apollod.* 1, 4. Olympi filium dicit.

10) *Herodotus* libro 7. *Silenum* appellat. Vide pluribus *Plutarchum* de musica, & *Apuleii* florida.

*) de pelle uide *Aelian.* uar. hist. 13, c. 21.

11) *Apollodor.* lib. 1. et 3. *Eustath.* in Iliad. *α.* pag. 1506. Scholia minora in Iliada pag. 405.

12) ultimo Iliad. *ω.* 602. seqq. uide *Euripid. Barnesii* p. 520. pars 2.

13) ita et *Ouid.* metam. 6. 270. seqq. et *Tzetzes*, qui nomina prodit *chil.* 4. hist. 141. uide *Aeliani* uar. histor. lib. 12, c. 36. *Apollodor.* lib. 3, c. 5, §. 6.

14) *Plutarch.* de superstitione.

15) uide indicem *Gronouii* thes. tomo 12, additum. et indices ad Lycophr. edit. *Potteri.* Insolitum πυθαέως habet *Pausanias* lib. 2. cor. cap. 35. De Apolline, Horo, uide *Iablonski* panthea aegypt. pars I, pag. 201. seqq.

CAPVT III.

De Musis.

§. 1.

De Musarum origine, deque huius chori numero, tam diuersa narrantur, ut sine taedio lectorum uix proferri collecta possint. *Cicero* 1), et plurimi alii Scriptores statuunt, ab initio pauciores tantum fuisse Musas, quae postea multiplicatae fuerint. Nec desunt, qui nouem illas Musas in stellarum plagas quasdam referunt. De his omnibus multa congessit *Lilius Gyraldus*, qui de Musis librum integrum 2) edidit. Vt communis fert opinio, nouem fuere Musae, a Ioue et Mnemosyne procreatae. *Alcman*, poeta, e Coelo Terraque progenitas, dicit, referente *Diodoro Siculo*. *Aelianus*, Iouis filias esse, perhibet. Nonnulli Virgines illas fuisse putant, sed nulla fere Musa est, cui non a uariis Auctoribus proles, aliqua tribuatur 3). Tres certe illarum, a diuersis auctoribus, Sirenum matres fuisse, perhibentur.

§. 2. Dux Musarum (Μουσηγέτης) Apollo fuit; et quoniam hoc nomine in choro illarum suum quoque locum habet, non desunt, qui Apollinem iis accensentes, decem Musas numerant. Variis porro nominibus insigniebantur. *Camenae* scilicet, cuius nominis etymon 4) ignoramus; *Heliconiades* uel *Heliconides*, ab Helicone Boeotiae monte; *Parnassides*, a Parnasso; *Aonides*, ab Aoniis montibus in Boeotia; *Libethrides*, a Libethra; *Pierides*, a Pierio; *Pegasides*, ab equo Pegaso, uel a fontis cognomine 5); *Thespiades*, a Thespiis, Boeotiae oppido etc. Praeter istas, aliae occurrunt denominationes, sed rarius.

§. 3. Elegans Musarum chori delineatio (*Tab. XII. Fig. 11.*) ex xysto Iustinianeo desumt est. Qui in medio choro sedet ueste talari indutus, Apollo esse videtur, ceu Choragus uolumen manu tenens. Musarum prima, tibiam seu fistulam tenens, est Terpsichore; secunda cum globo, Vrania; tertia, quae quoddam quasi sceptrum tenet, est fortasse Clio; quarta uulneribus foedata, quae laruam manu tangit, erit Euterpe; quinta barbiton citharamque tenens, ut coniicitur, Polyhymnia est; sexta, cuius solum caput conspicitur, est forte Erato; septima uolumen tenens, Calliope; octaua, quae altera manu laruam habet, alteram uero masto imponit, est Thalia, comoediae inuentrix; nona, quae globum tenet, uel Vrania est, uel Melpomene.

§. 4. Iam ad Musas singulas, earumque nomina, dotes, munera, ueniendum. Eo hic ordine illas describemus, quo antiqui Musas nominare solent. 1) *Clio* Musarum prima, a fama gloriaque nomen nacta, altera manu plectrum, altera citharam tenet; quod Citharae inuentrix perhibetur. 2) *Euterpe* ab ea, quam affert delectatione sic nuncupata, laruam a latere sinistro habet, clauamque dextra tenet. Haec tragoediam *) inuenit, quod larua significatur. Clauam Herculis gestat, quia tragoedia heroas celebrat, quorum princeps Hercules habetur. 3) *Thalia* seu florida, quae Comoediam instituit, laruam dextra tenet; in nummis columnae innixa exhibetur. 4) *Melpomene*, seu quae pellicit, per barbiton distinguitur. 5) *Terpsichore*, quae uoluptatem parit, tibiis, quas manu tenet, internoscitur. 6) *Erato* s. amabilis, uix distingui ab aliis potest, tam in nummis, quam in aliis monumentis. 7) Polyhymnia dicta ab hymnorum seu cantilenarum multitudine, non autem a felicitate memoriae, ut quidam uoluere; cum lyra uulgo pingitur, utpote harmoniae inuentrix. *Horatius* illi barbiton adscribit. 8) *Vrania* s. coelestis, Astronomiae inuentrix perhibetur, globumque manu tenet. In nummis globus hic tripodi imponitur. 9) *Calliope* a uocis suauitate nomen habet; uolumen manu tenet, utpote heroici carminis mater et inuentrix.

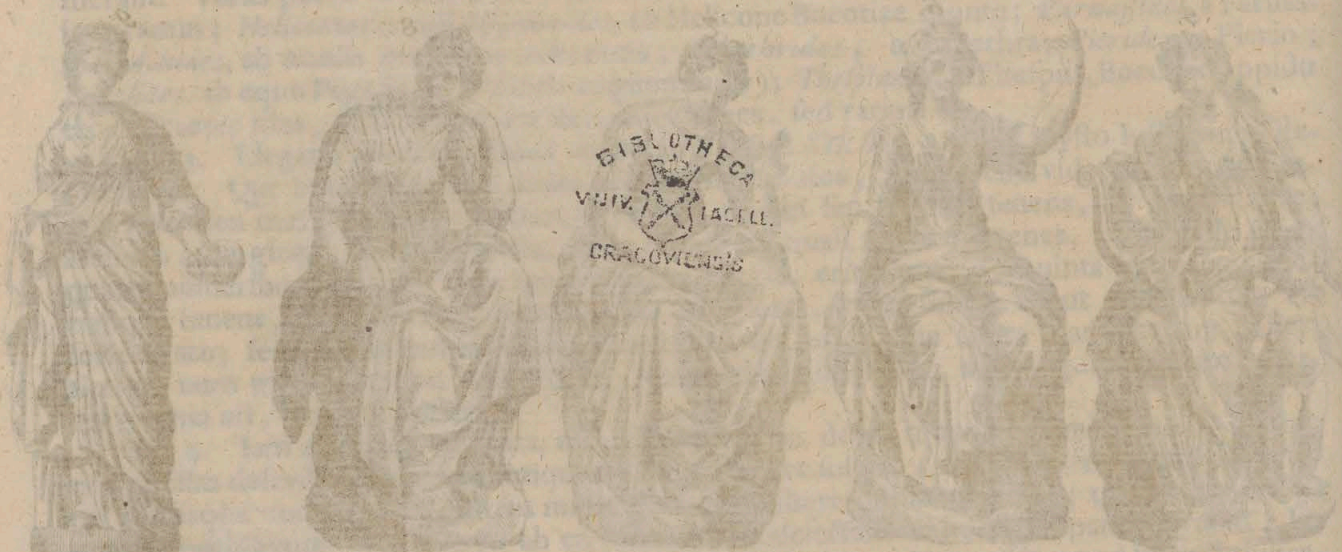
§. 5. Musarum statuae ex Cimeliarchio Suecorum Reginae Christinae expressae, quas
Tab.XIII. *Tab. XIII. Fig. 1—9.* exhibemus, a praecedentibus parum differunt. Iis porro nominibus illas appellabimus, quae doctissimus *Maffeius* iis indidit. Quarumdam certe symbola superioribus non omnino similia sunt; quia tamen illa in statuis ueteribus antiquitus non obseruabantur, sed posterioribus demum saeculis adiuncta sunt, non tanta iis fides habenda. CLIO (*Fig. 1.*) lauro coronata, altera manu uolumina tenet, quae illi, gesta clarorum hominum celebranti, conueniunt, altera tibiam uel tubam. EVTERPE (*Fig. 2.*) floribus coronata, tibiam

1) de natur. deor. lib. 3. c. 21.
2) uid. eius *Opera omnia*, *Basil.* 1580. f. et recentius cura *Io. Iensii* 1696. *Lugd. Bat.* f.
3) uide Schol. ad *Lycophr.* v. 831. p. 92. edit. *Potteri.*
4) *Varro, Macrob. Festus, Seruius*, a canendo; *Viues* in *Augustin.* de ciuit. Dei, putat *carmenae*, *casmenae*, *camenae*, successisse.
5) *Strabo* lib. 10.
*) Tragica Camena, *Hor.* in arte poet. v. 275. et *Suidas* in μουσα.

Musae, quales fuerunt. 1. Clio. 2. Euterpe. 3. Melpomene. 4. Terpsichore. 5. Erato. 6. Polyhymnia 7. Calliope. 8. Urania. 9. Thalia. 10. Eadem. 11. Musa sedens, forte Urania. 12. 13. 14. Tres Musae non satis certae.

biam duplicem utraque manu tenet: ante illam Cupido, poſito ad pedes arcu, tibias manibus geſtat. MELPOMENE (*Fig. 3.*) floribus itidem coronata, uolumen ſiniſtra tenet, dextramque capiti Herculis imponit, quod laruae inſtar clauae innititur. TERPSICHORE (*Fig. 4.*) lauro coronata Citharam tenet. ERATO (*Fig. 5.*) floribus coronata id ipſum inſtrumentum tractat, comitemque habetCupidinem, qui, ut in praecedenti imagine, arcum cum pharetra ad pedes poſuit; quo ſignificatur, cupidinem in ſocietatem Muſarum admiſſam arcum ponere, neque in muſas umquam ſagittas mittere *). POLYHYMNIA, (*Fig. 6.*) pretioſo capitis cultu, gemmis margaritisque diſtincto, nitet; dextram illa manum erigit, atque oratoris more geſtum componere uidetur. CALLIOPE (*Fig. 7.*) cultu capitis ſingulari, calamum manu tenet, quaſi heroicum carmen calamo conſignatura. VRANIA (*Fig. 8.*) inter omnes facillime diſtinguenda, ſtellis coronatur, coelumque contemplatur, globum ſiniſtra, circinum dextra tenens. THALIA (*Fig. 9.*) tibiam et laruam tenet, utpote comoediae inuentrix. Verum haec inſtrumenta, ut monet *Maffeius*, recenti manu adiecta fuere 6).

§. 6. Ex iis, quae hactenus dicta ſunt, liquet, admodum difficile eſſe, nouem Muſas internoſcere, quod de earum inſtrumentis atque cultu Scriptores non perhibent. Separatim etiam exhibitas Muſas haud infrequenter offendas, ut eſt, quae (*Fig. 10.*) laruam tenet, quam ex larua, quae in ſiniſtra eſt, Thaliam eſſe conieceris. Sic (*Fig. 11.*) Muſa ſedens exhibetur, dextrae digito quidpiam monſtrans, ſiniſtraque globum tenens; ex quo fere colligimus, Vraniam eſſe. Addimus tres Muſas non ſatis certas (*Fig. 12, 13. 14.*) Prima Verſaliis extat, et ad fidem antiquae ſtatuae ſculpta fuit, a multis credita Vrania, quamuis nullum habeat globum; nam Corona ſtellis ornata, et oculi coelum intuentes, ita putare ſuadeant. Dextra uero uolumen tenet, quod Calliopes ſolitum eſt ſymbolum. Alia Muſa (*Fig. 13.*) dextra item uolumen tenet, ſiniſtra tibias. Illud ſymbolum Calliopae, hoc Terpſichorae conuenit: hinc non ſatis certum eſt dicere, quod omnino nomen illi ſit tribuendum. Quae ſequitur (*Fig. 14.*) in Italia extat. Manu ſiniſtra Citharam tenet ſ. barbiton ſtylobate nixum, dextra plectrum, ad inſtrumenta haec pulſanda accommodatum.

§. 7. A Muſarum coetu non ante diſcedendum, quam de Bellerophonte et Pegaſo pauca dicta fuerint. Bellerophontis hiſtoria ex uariis Mythologis, praecipue uero *Homero* 7), deſumenda. Filius is erat Glauci, Ephyrae regis, inter formoſiſſimos et ſtrenuiſſimos Graeciae iuuenes computatus. Hic quum Deliadem fratrem imprudens occidiſſet, Argos transfugit, ubi a Proeto Rege perhumaniter acceptus fuit. Proeti uxor Antea, (Sthenoboeam 8) alii uocant) iuuenem deperiens, de concubitu ipſum compellauit. Huius uero libidini quum non obtemperaſſet Bellerophon: Antea iuuenem accuſauit, quod ipſam ad flagitium ſollicitaſſet. Indignatus Proetus de Bellerophonte poenas ſumere decreuit. Sed quum hoſpitalitatis iura uiolare nollet, ad Iobatem Lyciae regem, ſocerum ſuum, miſit eum cum litteris, Iobatem rogans, ut iuuenem occideret. Iobates quanta potuit benignitate magnificentiaque iuuenem excepit, et ad decimum usque diem litterarum lectionem diſtulit, et taurum quotidie in gratiam noui hoſpitis immolauit. Decimo autem die lectis generi litteris necem Bellerophonti machinatur, ſtatimque praecepit, ut cum Chimaera, horribili monſtro, ignes flammasque emittente, cuius anteriora leonis, media caprae, extrema draconis erant, pugnaret. Deorum ope fultus Bellerophon cum Chimaera pugnauit, ipſamque deuicit. Deinde Iobates eumdem Bellerophontem aduerſus Solymos, nationem bellicoſam, miſit, cum qua feliciter item et ſtrenue pugnauit. Tertium certamen iuſſu regis contra Amazonas iniit; reque bene geſta quum rediret, in inſidias, quas ipſe Iobates illi parauerat, incidit; qui Lyciorum fortiſſimos aduerſus illum emiſerat. Bellerophon uero acriter pugnauit, et obuios Lycios ad unum omnes occidit. Iuuenis uirtutem miratus Iobates Philonoen filiam ipſi uxorem dedit.

§. 8. Haec fere omnia ex *Homero* deſumta ſunt, et ex *Apollodoro*. Chimaera uero, ut fingit *Heſiodus* 9), Typhonis et Echidnae filia, monſtrum erat horrendum, fortitudine et curſus uelocitate incredibili, ignem flammasque euomens. Tria capita habet, leonis, caprae et draconis. Leonis quidem caput in anteriore corporis parte, caprae in medio, draconis a tergo. Cum monſtro hoc bellaturus Bellerophon, opitulante Minerua, Pegaſum equum, e Pirene fonte bibentem, apprehendit. Equus hic alis erat inſtructus, et, ut quidam fabulantur, Neptuni et Meduſae filius; ab aliis uero ex ſtillis ſanguinis Meduſae natus, cum Per-

ſeus

*) *Lucianus* dialog. ueneris et cupid.

6) Ceterum nemo fictor uel pictor muſas armatas exhibuit umquam, ut iam *Aelianus* notauit, uar. hiſt. 12, 2. *Suidas* μουσαι πλεξω στεφανον ἐστεφανωντο.

7) Iliad. 6, v. 155. ſeqq. adde Scholia ad *Lycophr.* *Potteri* pag. 3. 4. ſeq.

8) *Apollod.* lib. 2, c. 2, §. 1. et Schol. *Lycoph.*

9) *Theogon.* v. 320.

ſeus ipſi caput abſcidi, dicitur. Captum Pegaſum Bellerophon domuit, ut in pugnis et expeditionibus uſui ſibi eſſe poſſet. Bellerophontem equum hunc domantem exhibet (*Tab. XIV. Fig. 1.*) Tab. XIV. Bellerophontem tandem ſeſſorem paſſus eſt, qui per aëra, Chimaeram debellaturus profectus eſt, et telum in illam uibrauit. Expeditionem hanc ſiſtit pulcherrima et ſingulariſſima Pegaſi et Chimaerae imago (*Fig. 2.*) ubi Bellerophon per aëra Pegaſo uectus, eleganti manu ſculptus telum mittit in Chimaeram ſubiectam. Primum caput leonis eſt, caput uero caprae e dorſo erumpit, cauda in praegrande anguis caput definit.

CAPVT IV.

De Sole.

§. 1.

Poſt Apollinem et Muſas, Solis quoque mentio facienda eſt, quoniam plurimi Veterum Apollinem pro Sole, Solemque pro Apolline, uerſa uice, habuerunt. Attamen non poetae tantum, ſed etiam uulgus Graecorum Romanorumque Solem et Apollinem, tamquam duo diuerſa numina, coluerunt, quae utrumque templa et ſacrificia ſeparatim haberent. Apollo Iouis filius erat, Sol uero Hyperionis 1); quamquam alii putant Solem ipſum eſſe Hyperionem. Marmora quoque, nummi, ceteraque monumenta haec numina plerumque diſtinguunt; at philoſophi et phyſici, qui rerum naturam ſcrutabantur, Apollinem pro Sole habuerunt, ut Iouem pro aëre, Neptunum pro mari, Cererem pro frugibus terrae, Dianam pro luna etc. Vulgo Sol depingitur ut iuuenis, capite radios emittente, pallium geſtans, quo tamen nihil fere tegitur. Interdum faces manu tenet. Veterum monumenta Solem ſaepe quadrigis uectum repraeſentant.

§. 2. Caput Solis (*Fig. 4.*) expreſſum hodieque lapideum, uidere eſt in caſtello Poliniacum (de Polignac en Velai) dicto in Velaunis. Lapis eſt caeruleus, quatuor uel quinque pedum, rotundus rudi opere ſculptus, unde etiam uetuſtas eius comprobatur, radios undique fingens. Si lapidem Sol illuſtraret, deprehendebatur, radios olim fuiſſe deauratos. Caput hoc apertum os habet, quod olim, ut uolunt, oracula edidit. Ex ſchemate praecedente (*Fig. 3.*) apparet, quod licet priſcis temporibus Apollo alius a Sole eſſe putaretur, poſterioribus tamen ſaeculis multi Apollinem et Solem unum numen putarint. Tales ſine dubio erant, qui hunc ſculpi lapidem curarunt. Apollinem nempe ille nobis offert radiato capite, pulſantem lyram. Ad pedes Apollinis Luna ſ. Diana conſpicitur humi ſedens, praegrandi innixa uaſi; malogranatum manu tenet, creſcentem lunam capite geſtat, ut ſolet Diana. Schemate ſequente (*Fig. 5.*) ſol et luna ſimul exhibentur: Sol quidem radiali corona exprimitur pro more, Luna uero cornibus lunaribus.

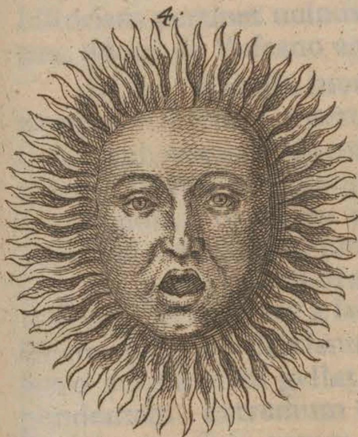
§. 3. Non alienum erit hic fabulam inſerere de Phaethonte, Solis et Clymenes filio, fulmine proſtrato, quem elegantiſſimum ſchema (*Fig. 6.*) nobis ob oculos ponit. Phaethon 3) plurimis ab Epapho iniuriis laceſſitus, ut ortus ſui nobilitatem per totum orbem patefaceret: Solem patrem eo adegit, ut iuramento polliceretur, gratiam ſe filio, quam maxime uellet, conceſſurum, patremque iuratum obſecrat, ut currum ſolarem ſibi ad unam diem committeret, quo totum per orbem lucem ſuam emittere poſſet. Sol diu reluctabatur, et temeritatem filio ob oculos ponebat. Ille contra nulla re motus, quod ſtulte optauerat, infelix impetrauit. Sed accidit, quod pater praeuiderat. Phaethon enim ad Scorpionis aſpectum perterrefactus a uia ſolita aberrauit; hinc praeceps actus, quum ad aliquas terrae partes propius accederet, aeſtum ibi concitauit intolerabilem, parique modo, quum ab aliis mundi climatibus procul remoueretur, extremum hinc frigus in iis partibus exortum. Videns autem Iupiter, quantam orbi perturbationem inferret Phaethon, eum fulmine tactum in terram mortuum decuſſit. Tres dein Phaethontis ſorores, inſolitam fratris mortem lugentes, fletuque omnia replentes, in populos arbores a Diis commutatae ſunt. Cygnus quoque, Ligurum princeps, de morte Phaethontis ita indoluiſſe fertur, ut Dii miſericordia moti ipſum in cygnum, auem cognominem, mutauerint. Quam paullo ante citauimus imaginem (*Fig. 6.*) ea in Burgundia reperta fuit. In aëre turbo conſpicitur, unde profectum fulmen uidetur; currus pariter et equi praecipitati ſunt; Phaethon extinctus iacet; Cygnus quoque Ligurum

1) *Apollod.* I, 2. §. 2. adde *Euſtathium* in *Homer.*
2) *Cicero* de natura deor. lib. 2. c. 23. 24.
3) *Hyginus* fab. 152. 154. Scholia minora in *Odyſſ.* pag. 200.

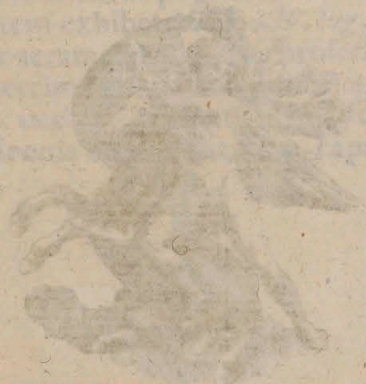

1. Bellerophon Pegasum domans. 2. Idem telum in Chimæram vibrans. 3. Apollo s. Sol cum Luna ad pedes illius sedente. 4. Caput Solis. 5. Sol et Luna. 6. Phaeton fulmine prostratus. 7. Mars dextra scipionem gestans, sinistra telum quodpiam, quod ipsi forte excidit, tenuisse videtur. 8. Idem rupi insidens. 9. Idem cum lupo. 10. Bellonarius cum Bellona.

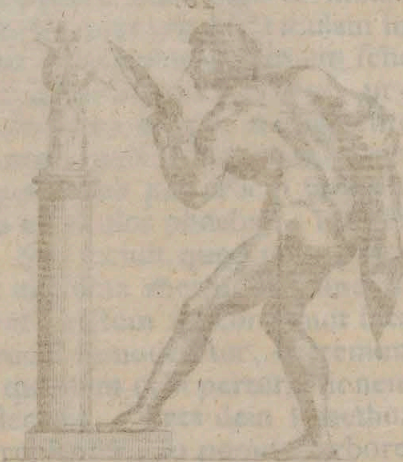

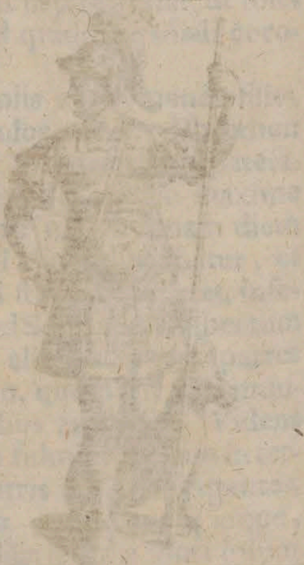

Carm. Lisa Cam. Crem

rum princeps in cygnum auem mutatus adeſt, imo loco unius cygni duo apparent, quod ſculptoris arbitrio factum, qui cygno eiusdem generis comitem dare uoluit: alioquin Philoſtratus de Phaethontis caſu loquens cygnorum luctum exprimit in plurali. Non nihil ambigas, qui fiat, quod hae duae aues prominentem plumarum particulam in occipite habeant, quod in cygnis uix deprehendas.

CAPVT V.

De Marte.

§. I.

MARS 1), a Graecis Ἄρης dictus, non tot controuerſiis obnoxiam habet originem. Quamquam enim nonnulli Iunonis tantum filium ipſum eſſe dicunt, alii Iouis et Enyus: *Homerus* tamen et *Heſiodus* et ueterum plerique, Iouem atque Iunonem parentes illius perhibent. Nutrix illius Thero 2) uocatur. Deus autem pugnarum, certaminum, rixarumque quarumuis, putatur. Ob caeſum Halirrhothium, Neptuni filium 3), eo neceſſitatis deductus dicitur, ut in duodecim Deorum iudicio ſiſteretur; ubi tamen cauſam ſuam ita defendit, ut liber abſolutusque abierit. Iudicii illius locus Ἄρειος πάγος dictus fuit. Ad Martis hiſtoriam pertinet uulnus 4) a Diomede acceptum, et adulterium cum Venere, cuius iam ſupra, quum de Vulcano ageremus, mentionem fecimus.

§. 2. Vetuſta monumenta Martem uulgo exhibent ſatis procerum, caſſide, haſta clypeoque armatum, interdum nudum, nonnumquam cum militari ueſte, tam barbatum, quam imberbem. Quem primum proferimus (*Tab. XIV. Fig. 7.*) is nudus eſt, et caſſide armatus; dextra manu ſcipionem geſtat, ſiniſtra uero telum quodpiam tenuiſſe uidetur, quod iam excidit. *Gradiuus* 5) dicitur, quando *gradiens* repraeſentatur, qualis in hac imagine cernitur. Aliquando iuuenis et imberbis depingitur, talisque nudus conſpicitur ac ſedens (*Fig. 8.*) pallio ad femora demiſſo; enſem manu tenuit, cuius lamina periit; clypeum rotundum peramplum a latere habet. In ſacrificiis Mars ſimiliter occurrit. Sequens Martis ſchema (*Fig. 9.*) Brixianum, inſolitum praebet ſpectaculum. Hic enim Mars haſtam nullo ferro acuminatam geſtat, gladium ad latus poſitum effert, ex faſcia transuerſim ex humero pendentem, extremum capuli in caput leonis deſinere uidetur; ad pedes illius animal conſpicitur non ſatis notum, utrum lupus *) an canis ſit, uel forte uulpes.

§. 3. *Homerus* Marti epitheton tribuere 6) ſolet ἀλλοπρόσαλλος, quod aut inconſtantem, aut rixarum amantem ſignificat. *Camulus* 7) apud Sabinos; *Enyalius* frequenter Graecis dicitur, ab *Enyo* ſeu Bellona; quo nomine bellicoſus ſignificatur. *Thurius*, aliud Martis nomen, ſignificat impetu ipſum ferri. Alia mittimus epitheta, a Poetis praecipue inuenta. Romani Martem ſub haſtae forma adorabant, antequam deos humana fingerent forma. Hunc enim Deum Romuli 8) ſui patrem eſſe putabant. Hiſtoriam *Plutarchus* ita refert. Amulius, Rex Albae, fratris Numitoris filium Aenitum inter uenandum interfecit; filiam uero Rheam Siluiam, Iunonis, (alii Veſtae dicunt) Sacerdotem fecit. Haec praegnans facta, Remumque et Romulum enixa, patruo declarauit eorum patrem eſſe Martem. Amulius metuens, ne ab ipſis aliquando regno pelleretur, utrumque in Tiberim coniici iuſſit. Illos ad oram fluuii ab alueo delatos, lupa, quae ibi catulis lac praebebat, ſtatim lactauit. Re comperta, Fauſtulus (paſtor) puerulos ſuſcepit atque aluit. *Plutarchus*, *in iisdem parallelis*, rem aliam huic prorſus ſimilem ſubiungit in Arcadia geſtam. Philonome, Nyctimi filia, Dianae uenanti ut plurimum aderat; Mars paſtoris ſimulata forma cum Philonome rem habuit, quae ex congreſſu illo gemellos peperit, iramque uero patris metuens, puerulos in Erymanthum fluuium praecipitauit; qui in quercum intus uacuam ceciderunt, quo loco lupa catulos nutriebat: illa pueros lactare

I coepit:

1) *Mauors*, et *Mamers*, *Mamertus*; nempe, eadem ratione, qua Minerua, belli Dea, *Lycophroni* v. 1417. Μαμέρσας nomen habet.

2) *Pauſanias* in laconicis. 3) *Apollodor.* lib. 3, c. 13, §. 2. adde *marmor Parium*.

4) *Homer.* iliad. 5. v. 855. ſeqq.

5) uel a κραδαίνειν, a *uibrata haſta*; utrumque etymon dat *Feſtus* Paulli, et *Seruius* in 3. aeneid.

*) uide ſupra de *Martio* menſe pag. 10. §. 14.

6) rarius. Exſtat enim Iliad. 5, v. 831. & 889. adde *Euſtathium*.

7) Ita ſtatuit *Montfauc.* quia tom. 1. tab. 17. in quodam marmore *Sabino* 5. deorum ſimulacra et nomina occurrunt, *Arduinne*, *Camulo*, *Ioui*, *Mercurio*, *Herculi*. Si quidem recte habet.

8) *Liuius* lib. 1, c. 3. 4. *Conon* narratione 48. Scholia in *Lycophron*, v. 1233.

coepit: qua re deprehensa Tyliphus pastor eos sustulit, alterique Lycasti, alteri uero Parrhasii nomen indidit. Illi postea auo in regno Arcadiae successerunt.

§. 4. *Bellona*, Graecis Ἐνυώ, Enyo, a quibusdam mater Martis, ab aliis soror, ab *Augustino* uero soror et uxor dicitur. Non desunt, qui Martis filiam dicunt, nec qui nutricem. Mars ipse hinc nonnumquam Enyalius uocatur, quod fortasse illis faueat, qui Bellonam, matrem esse, contendunt. Est autem illa bellorum Dea, sicut et Minerua; officium eius est equos currumque Martis praeparare, quum is ad bellum accingitur. Infrequenter illius imago occurrit, nec facile a Mineruae imagine distinguitur. Sacerdotes illius *Bellonarii* uocantur: ipsius uero Bellonae statua ante sacerdotem exhibetur *Fig. 10.* Pluribus de illis agemus suo loco.

Caput VI.

De Mercurio.

§. 1.

MERCVRIVS, 1) de cuius origine uariae sunt, poetarum praecipue, sententiae; uulgo Iouis et Maiae 2) filius habetur; nec alii numini tot adscribuntur, diurna nocturnaque ministeria, quam Mercurio. Mercatorum, furumque 3) Deus, marsupium manu tenet. Nuntius 4) et interpres Deorum caduceum gestat, pacis symbolum; est autem uirga, quam duo inuoluunt serpentes, qui summa capita aduersa 5) reducunt. Alas petaso additas habet, nonnumquam et pedibus, interdum etiam caduceo. Alae cursus uelocitatem denotant. Ipsius erat, uita functorum animas 6) in inferos aut Elysios campos deducere. Quia uero ad officia haec summa uigilantia opus erat, ideo gallus gallinaceus ipsi symbolum additus. Pastorum etiam Deus esse putatur, ideoque, haud infrequenter cum ariete pingitur. Alii eum praeterea litterarum 7) inuentorem perhibent; alii praestigiarum, Astronomiae 8), Medicinae, testudinisque, musicae; ideoque in multis schematibus cum testudine conspicitur.

§. 2. Iuuenis plerumque formosusque repraesentatur, modo omnino nudus, modo pallio ab humeris dependente. Interdum clauam illi addunt, quod fortitudinis et uirtutis ad negotia necessariae symbolum est. Raro cum cornu copiae apparet; ipsi tamen competere aliquo modo uidetur, tum quia Deus mercatorum et lucri est, tum quia eius antrum omni bonorum genere redundabat. Quem primum proferimus (*Tab. XV. Fig. 1.*) alas habet capiti annexas, et marsupium in uola manus repositum. Duo sequentes (*Fig. 2. 3.*) non marsupio tantum, sed etiam caduceo instructi sunt; prior illorum arietem quoque et gallum iuxta se comitem habet. Elegantissimae quoque formae est ille Mercurius, qui (*Fig. 4.*) claua, Herculis symbolo, innititur et sinistra uolumen tenet. Schemate sequente (*Fig. 5.*) Mercurius cum Hercule prodit, uterque cum symbolis: hinc claua fortitudinem exprimit, inde caduceus rerum agendarum caussam. Qui clauam tenet, spolia gestat; qui caduceum, altera manu marsupium tenet. Rupi insidet *Fig. 6.* atque insolentius uideatur, Mercurium sedere, quem noctu dieque distinebant negotia, ad coelum, terram, inferos, spectantia. Quamuis nec petasus nec caduceus adsit, alae tamen ad pedes affixae et marsupium, Mercurium produnt. *Fig. 7.* puerum Mercurius brachio tenet, qui puer uel Bacchus est modo natus, siue forte anima pueri cuiusdam, quam Mercurius ad inferos seu ad campos Elysios deducit. *Fig. 8.* Mercurius et Minerua, ille Deus eloquentiae, haec sapientiae Dea, sese amplectuntur; utriusque enim numinis dotes iure coeunt. *Fig. 9.* Mercurius et fortuna simul conspiciuntur; quid autem Deus mercatorum cum Dea fortunae commune habeat, facile intelligitur. Qui *Fig. 10.* exhibetur Mercurius, elegantis est artificii; in rupe sedet cum petaso, cui ut et pedibus alae pro more adhaerent. Hic quietem capere uidetur post tot susceptos labores, post tot itinera, per coelum et terram atque inferos. Chlamydem gestat in

1) *Cicero* nat. Deor. 3, c. 22. quinque nominat. Nomen quidam a *cura mercium* deriuant.

2) *Apollod.* lib. 3, c. 10. §. 2. ibi etiam de inuentis ab illo; *Hygin.* fab. 251. 277. 143. et poet. astr. lib. 2, 7. adde *Iablonskium* libro 5, c. 1. et 6.

3) Fur ipse eximius. *Lucian.* dial. Apoll. et Vulcani, *Homero* in hymn. ἀρχὸς φηλητέων.

4) Mercurius de se ap. *Plautum* prolog. Amphitr. *nunciis* praesum et lucro.

5) occurrunt etiam *auersa*, uid. *Aleandri* explic. tab. heliac. pag. 718. *Graeuii* thes. tom. 5.

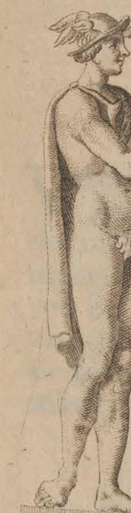
6) *Homer.* odyss. ultima ipso initio describit pompam.

7) *Diod. Sic.* lib. 1. *Euseb.* praep. lib. 1, c. 6.

8) *Manilius* astron. lib. 1.

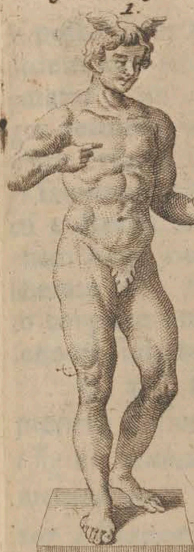

Tab. XV.

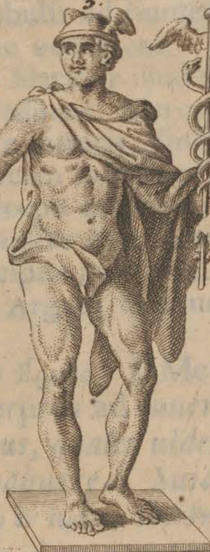
Museum Sangermanense. 1.

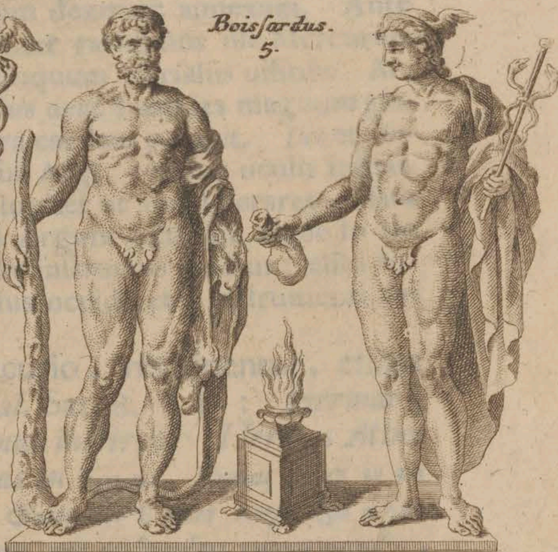
la Chausse. 2.

Bonnanii. 3.

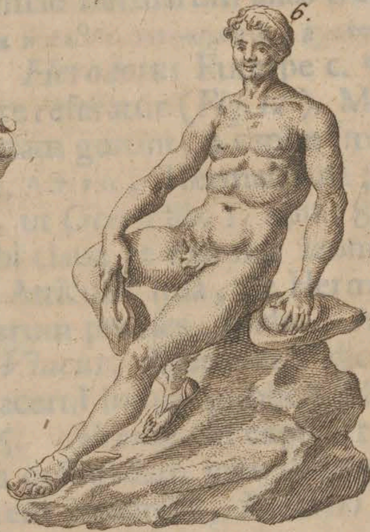
Boisfardus. 5.

Maffei. 4.

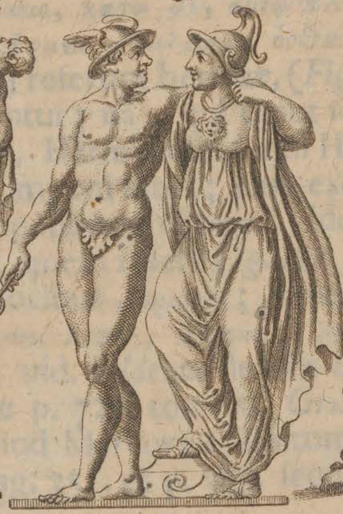
Begerus. 6.

Maffei. 7.

la Chausse. 8.

Versallius. 11.

la Chausse. 9.

la Chausse.

Abbatis Fauvel. 10.

12.

13.

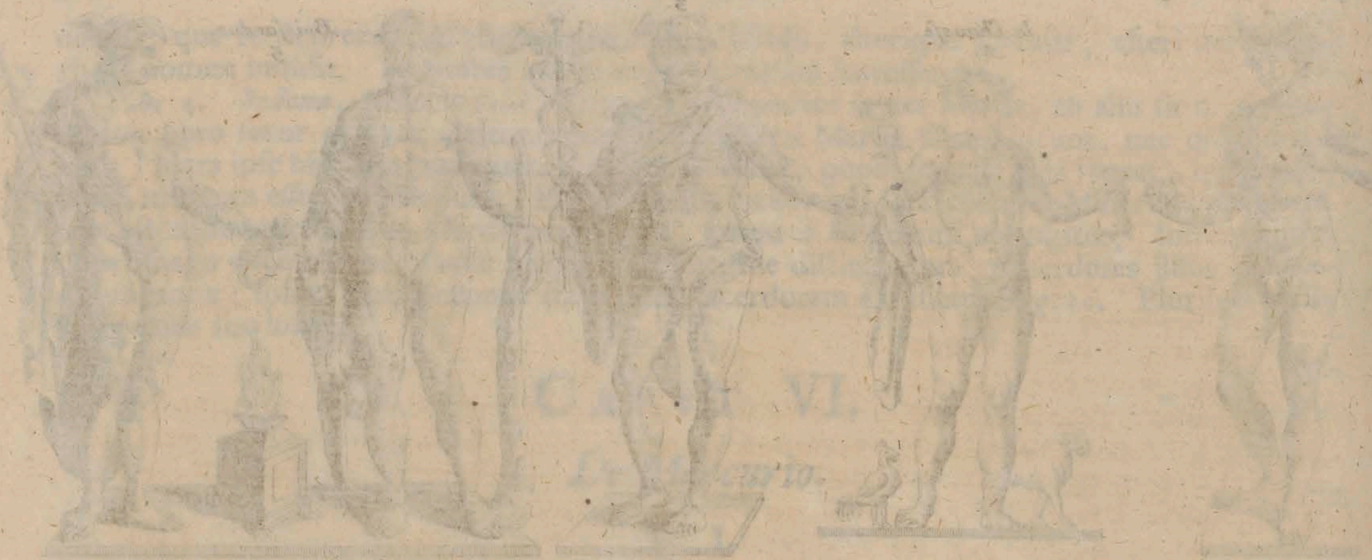
Sponius. 14.

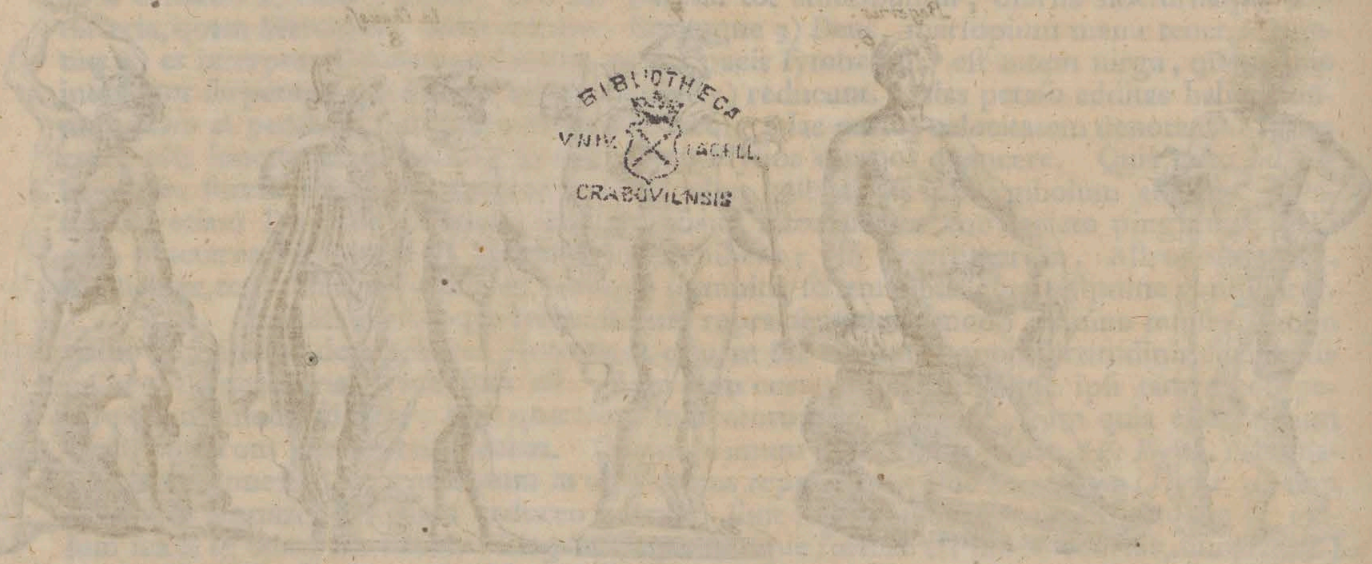

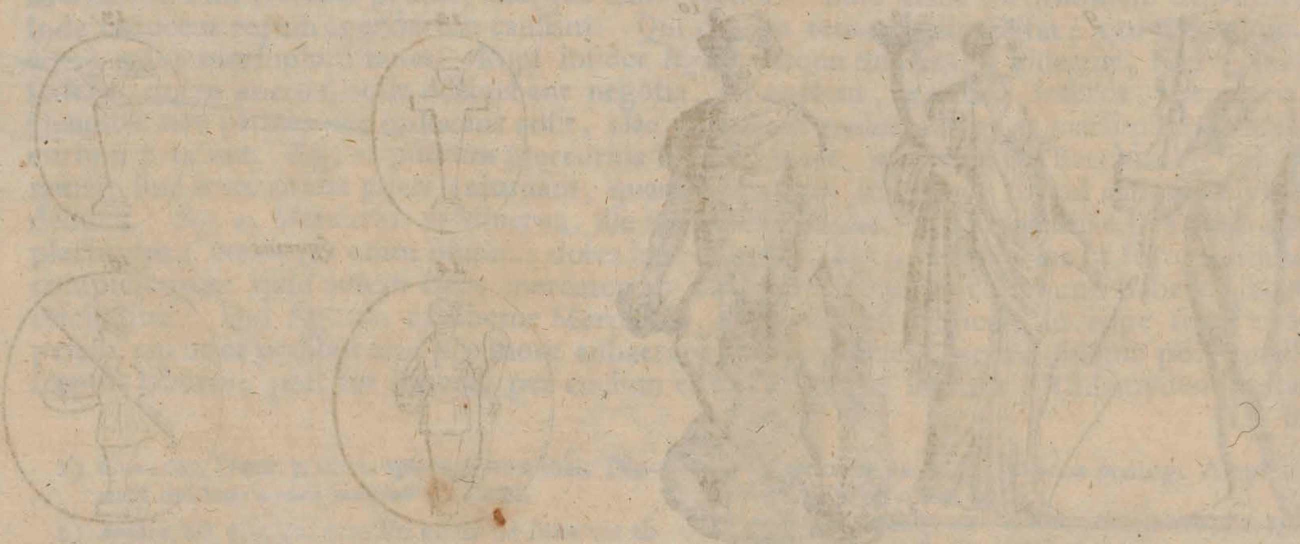
15.

1. Mercurius cum petaso et Marsupio. 2. Idem cum caduceo, ariete et gallo. 3. Idem cum caduceo et Marsupio. 4. Idem clava Herculis innitens. 5. Idem cum Hercule ad altare flammigerum. 6. Idem sedens. 7. Idem Bachum tenens. 8. Idem cum Minerva. 9. Idem cum Fortuna. 10. Idem rupi insidens. 11. Idem Argi caput præcidens. 12. 13. 14. 15. hermæ varii.

in posteriores partes reiectam, et quatuor globulis ad humerum dextrum annexam. Ante pedem eius dextrum testudo comparet lacertae occurrens. Inter rarissimos ille Mercurius putatur, qui (*Fig. 11.*) Argi caput abscindit. Marmor illud antiquum Versaliis uisitur. Argus demissus contractusque est, ut caedem passurus; Mercurius uero haud ita magnum gladium erigit, quasi ualide percussurus, quodue mireris, sinistra caedem peragit. *Ius* et *Argi* fabulam nemo ignorat. Io a Iunone in uaccam mutata 9) sub Argi, centum oculis instructi custodia, ab eadem Dea relicta est. Praecepit Mercurio Iupiter ut Iùn liberaret, illata etiam Argo nece, si aliter non posset: ictu lapidis Mercurius Argum extinxit, atque Io sic liberata est. Argus hic expressus, etiam in occipite multis oculis instructus uidetur; alibi toto corpore 10) oculatus legitur. Antequam Argum Mercurius occideret, instrumenti sui sono et suauitate in somnum induxit 11).

§. 3. Hermarum, quum a graeco Ἑρμης, s. Mercurio, nominentur, etiam mentio facienda est. Describit uetus interpres ad *Iuuenal.* Sat. 8. v. 53: *Hermae, effigies aeneae, aut marmoreae sine manibus, quales uidemus in circo. Hermas Athenienses ante ianuas pro religione positos habuere. Suidas in* Ἑρμαι. Ἑρμαι ἠσαν ἐν τῃ των Αθηναιων πολει λιθινοι, ἐν προθυροις και ἐν ἱεροις. ἐπειδη φασι τον Ἑρμην λογȣ και αληθειας ἐφορον εἰναι. Δια τȣτο και τας εἰκονας αὐτȣ τετραγωνȣς και κυβοειδεις κατεσκευαζον, ἀπιττομενον το τοιȣτον σχημα, ἐφ᾽ ἁ μερη πεσῃ, πανταχοθεν βασιμον και ὀρθιον εἰναι. Alii caussas formae hermarum alias tradunt. *Vlpian.* in orat *Demosth.* in Leptin. describit: ξυλα ἡ λιθοι τετραγωνοι, ἐχοντες ὀψιν Ἑρμȣ ἐπανω, κατω δε, αὐτῳ πλατει, τα ἐπιγραμματα. *Herodotus* Euterpe c. 51. scribit, τȣ Ἑρμεω ἀγαλματα ὀρθα ἐχειν τα αἰδοια, quo forte referatur (*Fig. 12.*). Mercurium ipsum referunt hermae, (*Fig. 12. 13.*) Si aliam personam gerunt, a capite imposito nominantur; ita, qui caput seu habitum Mineruae, Αθηνας, Hermathena; qui Apollinis, Hermapollo; qui Herculis, Hermeracles, ut *Cicero* lib. 1. epist. 8. ad Atticum, imponi iubet; eius exemplum est *Fig. 14.* ubi claua et exuuiae leonis Herculem impositum indicant. Idem *Cicero* epistola ad Atticum Ima, de Hermathena scribit; quem refert *Fig. 15.* Et quia Mercurius uiarum praeses, unde ἐνοδιος, *Hesychio* uocibus, ἑρμαιος; λοφος et in inscriptionibus *Viacus*, *Redux* etc. dicitur: ideo ἑρμαιοι λοφοι, ἑρμακες, λιθινοι σωροι, lapidum acerui in uiis publicis Mercurio sacri; uid. *Seldenus* de Diis Syris syntagm. 2. c. 15. *Aleander* in explic. tabulae heliacae p. 722. tom. 5. *Graeuii* Figura quadrata quibusdam inde desumta uidetur, quod Mercurius limitum ponendorum rationem inuenerit, *Kircheri* Oedip. P. I. pag. 351. et p. 389. seqq.

CAPVT VII.

De Minerua siue Pallade.

§. 1.

Veteres PALLADI siue MINERVAE (Graecis Παλλας Αθηνη, παλλειν est uibrare, sc. hastam, uocatur), uariam originem tribuunt, seu potius complures eiusdem nominis, sed uariae originis 1) esse putarunt. Quae uulgo celebrabatur apud Graecos et Romanos, ex Iouis cerebro nata dicitur. Armata uero Minerua ex capite patris exiit, atque obstetricis loco, si *Luciano* 2) credendum, Vulcanus securis ictu eam in lucem eduxit. Belli autem inuentrix haec Dea dicebatur, et in bello contra Gigantes egregiam dedisse operam perhibetur. Construendarum aedium in magistram faciunt; nendi quoque texendique telas, et pannos usus eidem tribuitur 3); ut et oliuae colendae rationem tradidisse dicitur.

9) *Hygin.* fab. 145. 10) *Apollod.* lib. 2. c. 1. §. 2.
11) Mercurii uaria cognomina uide in indicibus notarum *Canteri* et *Potteri* in Lycophronem; et thesauri Gronouiani.
1) *Cicero* de nat. Deor. lib. 3. c. 23. Αθηναια olim dicta, non Αθηνη, *Eustathius* in odyss. pag. 112. in Iliad. p. 63 2) in dial. Vulcani et Iouis.
3) *Ouid.* lib. 6. Metam. initio; fastorum 3. v. 815. *Lucian.* Hermotimo, *Proclus* in Cratylum, c. 54. adde *Iablonski* lib. 1. c. 3. p. 73.

§. 2. Vulgo repraeſentatur cum galea in capite, haſtam altera, altera manu clypeum tenens. Aegide pectus tegit: erat autem Aegis, ut nominis etymon docet, pellis caprina, quae thoracis loco habebatur: qua in Aegide uulgo caput Meduſae exprimebatur. Mineruae imagines ſaepe uiſuntur cum lorica ſquamata, quales erant loricae Imperatorum Romanorum, maxime exeunte ſaeculo tertio. Haec omnia non raro ſimul in Minerua occurrunt; nonnumquam partem tantum illorum obſeruamus. In ſtatuis iniuria temporum haſta et clypeus ſaepius exciderunt.

Tab.XVI. §. 3. Mineruae ſtatuae olim frequentius ſedentes, *Strabone* Auctore, effingebantur. Hic Minerua (*Tab. XVI. Fig. 1.*) ſedet; ſtatua eſt Romae, quam clypeus cum Meduſae capite Mineruam eſſe prodit. Baculum porro breuem ſeu ſceptrum tenet, & caſſis eius galero ſimilis eſt. Minerua alia (*Fig. 2.*) pateram dextra tenet, ſiniſtra uero haſtam tenuiſſe uidetur, quae temporum excidit iniuria. Tertia (*Fig. 3.*) (ex Muſeo reginae Sueciae), galea admodum ſingulari ornatur, quadrigis impoſitis; has autem Mineruam inueniſſe, perhibet *Cicero*. (uid. n. 1.) Minerua alia (*Fig. 4.*) haſtam erigit, ferro uerſus terram directo. Quae (*Fig. 5.*) ſequitur obſeruatu digna eſt, quod caſſis eius prominentibus figuris onuſta eſt; cernitur ibi homo, aliudque animal, cuius ſpecies non ſatis nota; in collo et pectore eius ſerpentes decurrunt, quod in aliis quoque ſchematibus conſpicitur.

§. 4. Minerua (*Fig. 6.*) graeco more efficta, quae duo brachia amiſit, ex balteo ſquamato, inſolito ſcilicet ornatu, qui Aegidis locum obtinet, ſuſpicitur. Galea, et inſcriptio graeca ΑΘΗΝΑ, Mineruam eſſe indicant. Quae (*Fig. 7.*) telum manu uibrat, praeter Meduſae caput in Aegide poſitum, caput leonis oſtentat in medio clypeo. Quae (*Fig. 8.*) ſequitur caſſide, haſta et clypeo, notabilis eſt.

§. 5. Praeter plures, quas adhuc exhibuimus, Mineruae ſtatuas, quae *Fig. 9.* oculis noſtris ſubiicitur, ab aliis in eo praeſertim differt, quod nudo ſit pectore, nudis humeris et brachii. Galea criſtam magnam minacemque prae ſe fert; ſiniſtra haſtam, dextra clypeum tenet, Meduſae capite pro more ornatum. Ipſa Minerua globo inſiſtit, forte ideo, ut ſignificetur prudentiam, et fortitudinem orbi imperare. Illa uero, quae (*Fig. 10.*) illi adſtat, ueſtimentorum uarietate ad ſui ſpectaculum euocat. Primum enim oblonga induitur tunica, quae ad terram uſque defluit; huic ſuperaddita alia ad malleolos usque deſcendens; tertia ad femora pertingit. Demum pallio amicitur, cuius latera in pectore nectuntur fibula, cuius forma in uiri caput deſinit. Pallium utrinque a tergo reiicit; dextra haſtam, ſiniſtra clypeum tenet. *Fig. 11.* exhibet *Mineruam Poliada*, ſiue illam Mineruam, quae in rupe et arce Athenarum colebatur, cuius *templum* cuſtodiebatur a dracone 4) ſiue ſerpente. Peplum etiam ſ. palla ueterum graecarum mulierum ſingularis eſt nota ſiue teſſera, hanc Mineruam eſſe graecam. Hoc enim Mineruae Poliadi perquam celebre. Mineruae ſequentes (*Fig. 12. et 13.*) obſeruatu dignae ſunt. Altera quippe ſedet uolumenque 5) tenet, in quo fortaſſe deſcriptae erant praecepta artium, quae ipſa inueniſſe dicebatur; altera ſcipionem imperantis more erigit, tamquam belli princeps atque Dea, altera uero manu clypeum, Meduſae caput oſtentantem. Quae *Fig. 14.* exhibetur Minerua, ad poſtrema profanae ſuperſtitionis ſaecula pertinere uidetur: quibus temporibus multas in Deorum ſchematibus inductas eſſe mutationes ſcimus. Signum Archetypum, ex quo haec Minerua expresſa eſt, nouemdecim pollices exaequat. Thorace ſeu ueſte militari Dea contegitur, tunicamque habet talarem; lata praecingitur Zona, et acinacem ad latus ſiniſtrum geſtat. (*Fig. 15.*) Minerua fulmen uibrat; eius exempla multa occurrunt. *Seruius* in lib. 1. Aeneidos ex libris Etruſcorum refert, iactus fulminis manubias dici, et tria numina poſſidere fulmen, Iouem, Vulcanum, Mineruam; nec aliis tribui

Tab. XVII. §. 6. Varias easque integras Mineruae ſtatuas poſtquam contemplati ſumus, ad eiusdem protomas, ſ. icones medias ueniendum eſt. Prima (*Tab. XVII. Fig. 1.*) inauribus, minus ſolitis Mineruae ornamentis 6), ſpectabilis eſt. Secunda (*Fig. 2.*) thoracem offert ſerpentibus repletum. Monſtra eiusmodi Veteres galeis imponebant, ut cernentibus terrorem incuterent; ſic leonum et draconum capita. Tertia (*Fig. 3.*) criſtae loco draconem habet, et in caſſide alas*), quod etiam alibi occurrit; caput, monſtri 7) geſtat in humeris. (*Fig. 4*)

4) *Apollodorus* lib. 3. *Euſtath.* odyſſ. p. 64. templum minus intellige, non *Parthenion*. Diſtinguenda etiam haec Dea, a Spartanorum, quae χαλκιοίκος, et πολιουχος, ſimiliter dicebatur. De peplo *Rubenio* et *Ferrario* non conuenit; ſed uerius ſit, quod hic uult, peplum non fuiſſe ex pallio et tunica mixtum.

5) Haud nihil ambigi poſſit, ſitne id, *uolumen*, an imperii inſtar. *Sedens* dea ſaepe exhibetur; uid. theſ. *Gronouii* tom. 6. p. 3724. et tom. 7. p. 447. tom. 4. p. 933. 6) adde et, *Sphinge*, ſub criſta.

*) *Alatis* pedibus eam inducit *Homer.* odyſſ. α.

7) Sculptores enim Aegidis imaginem uarie expreſſerunt.

1. *Minerva sedens cum sceptro et clypeo in quo caput Medusæ.* 2. *Eadem pateram dextra tenens.* 3. *Eadem galea prorsus singulari ornata.* 4. *Eadem hastam erigens.* 5. *Eadem cum casside prominentibus figuris onusta.* 6. *Eadem Græco more efficta.* 7. *Eadem telum manu vibrans.* 8. *Eadem cum hasta et clypeo.* 9. *Eadem globo insistens.* 10. *Eadem multis vestibus præter consuetudinem tecta.* 11. *Eadem cum dracone.* 12. *Eadem sedens et volumen manu tenens.* 13. *Eadem altera scipionem, altera clypeum tenens.* 14. *Eadem thorace militari induta.* 15. *Eadem cum fulmine.*

1-9. Capita Minervæ variis ornamentis distincta. 10. Caput Medusæ. 11. Medusa rupi insidens.
12. Minerva cum Venere. 13. Aiax cum Cassandra ad Statuam Minervæ. 14. Vir Palladium tenens.
15.16. Perseus cum armis a Diis acceptis et capite Medusæ præciso. 17. Idem Andromedam liberans.

(*Fig. 4.*), Tritonem in galea oſtentat; quo Minerua Tritonia, a Tritonia palude, prope quam educata fuit, cognominata, exprimitur. Quintae (*Fig. 5.*) Pegaſo galea ornata eſt, et quidem appoſite; illa namque hunc equum Bellerophonti dedit. Duae ſequentes (*Fig. 6. et 7.*) Aegidis loco loricam ſquamatam habent; poſterior illarum maxima galeae criſta diſtinguitur. In ſequente (*Fig. 8.*) draco criſtae locum obtinet. Ceteras longe relinquit galea Mineruae (*Fig. 9.*), in qua capita *Socratis* et *Platonis* uiſuntur; quod ſane indicat, eam eſſe Deam ſapientiae perinde atque belli: lauro autem coronatur, ut in utraque re illam uincere ſcias.

§. 7. Schemate his protomis ſubiuncto (*Fig. 13.*) celebrem hiſtoriam expreſſam uidemus; Aiax, Oilei filius, Caſſandrae uim ſtuprumque inferre tentauit, eamque ad Mineruae ſtatuam confugientem comprehendit 8), et ſine ulla Mineruae reuerentia inde abſtraxit. Palladis ſtatua columnae ceu arae inſidet; Aiax crinibus Caſſandram, Mineruae genua complectentem protrahit; Cupido Aiacis humeris inſiſtens, ad hoc facinus concitare uidetur. Aiacem ex aſylo protractam Caſſandram deinde uiolaſſe, et Mineruam ideo totam Graecorum claſſem exuſſiſſe, nemo fere ignorat. Minerua etiam cum Venere (*Fig. 12.*) in eadem imagine exhibetur. Illa caſſide tecta, altera manu haſtam tenet, altera clypeo innititur, galeamque aliam columnae impoſitam reſpicit. Seminuda Venus alteri innixa, columnae manu dextra malum, ſiniſtra facem tenet, quam, quaſi extinguere uellet, uerſus terram protendit. Hic arcana 9) multa et allegorias proferre liceret, maxime ſi pro uirtute, Palladem, proque uitio, Venerem, habeamus.

§. 8. Praeter uulgata nomina *Pallas*, *Minerua*, *Athena*, adhuc alia inueniuntur 10), quorum alia ex dotibus eius, alia ex locis, quibus colebatur, petuntur *Gigantophontis*, quod Gigantes occidiſſet. *Muſica* etiam occurrit, quod ſtatuam Mineruae Demetrius quidam ita effecerat, ut ſerpentes Meduſae percuſſi, inſtar citharae, reſonarent. Vulgare eſt, *Tritonia*, ſiue *Tritogenia*, ex flumine ſeu palude Tritone.

CAPVT VIII.

De Meduſa, Palladio et Perſeo.

§. 1.

Capitis *Meduſae* aliquoties mentio facta, et tam frequenter id non in aegide et clypeis tantum Mineruae, ſed et aliorum, conſpicimus, ut operae quoque pretium ſit, fabulae illius partem referre. Nymphae multae hoc nomine gaudebant; inter Priami filias una Meduſae nomen habuit; alia quoque Meduſa Stheneli filia fuit. Illa uero, quae apud Poetas celebris, ex Phorcynis filiabus, quae Gorgonum nomine inſigniebantur, fuit. Nomina trium Gorgonum erant, Meduſa, Stheno et Euryale. Meduſa praecellentis erat formae, ſed non integrae famae. Neptunus eius amore flagrans, cum illa in templo Mineruae concubuit 1). Haec ob profanatum templum indignata, pulcherrimae Meduſae comas in ſerpentes commutauit, eiusque oculis illam uim indidit, ut quoscunque adſpiceret, in petras mutaret. Dii itaque, quum ab hac peſte terram liberare cuperent, Perſeum miſerunt, Iouis et Danaes filium, qui Meduſam 2) trucidaret. Ad expeditionem iſtam Mercurius ipſi pinnas ſuas dedit, enſemque recuruum, quaſi falcem meſſoriam; Minerua clypeum commodauit. Perſeus caput Meduſae praecidit, quod poſtea Minerua geſtauit, tum in aegide, tum, licet rarius, in clypeo.

§. 2. Caput Meduſae horrendum ſaepe repraeſentatur; nonnumquam uero uulgarem mulieris faciem prae ſe fert. Interdum forma praeſtantem Meduſam cernimus, tam in aegide Mineruae, quam in aliis monumentis. Elegantem eius imaginem exhibet *Tab. XVII. Fig.*

 10. in

ſerunt. Alae ſaepe occurrunt; ſiue quia *Homerus* ita finxit, Odyſſ. 1. v. 96. ſiue quia ad *Itoniam* Mineruam reſpexerunt, quae occiſi impudici patris alas pedibus ſuis addidit; ea eſt *Cic.* de nat. D. 3, 23. quinta. Nec impedit, quod caput alae ornent, cum pedes protomis abſint.

8) *Hygin.* fab. 116. Virgil. *Aen.* 1, 43. ſeq.

9) Iſtis quidem facile caremus. Galeam columnae impoſitam, auſim *orci galeam* putare, qua Minerua uſa eſſe ab *Homero* fingitur. Iſtam aliam Proſerpinae, Plutonis uxoris, imaginem ſuſpicari liceat; quae malo punico et cetero habitu tam hanc, quam Venerem ſimulet. Si uero Plutonia ſit, et galea Plutonis inde cognoſcatur.

10) uide plurima in indicibus *Potteri* ad Lycophr. et indice Gronouiani theſauri. Ἀθηνᾶ, *Euſtath. Il.* et *Odyſſ.*

1) unde *Chryſaor* et *Pegaſus* nati *Hygin.* fab. 151.

2) quae ſola mortalis dicebatur, *Apollod.* lib. 2, c. 4.

10. in qua, si serpentes demas, nil nisi gratum conspicitur. Dubium etiam est, an quidpiam pulcrius factum sit, Medusa illa, quam ex museo Illustrissimi Domini *Foucault* damus *Fig. 11.* Medusa rupibus insidens repraesentatur, moerens, quod non solum coma eius in serpentes mutetur, sed et, quod serpentes undique irruant, quorum bini brachia ipsius amplectuntur. Caput illa in sinistram reclinat dolore obruta; cuius formae tanta gratia est, ut, quamuis inepta fabulae ratio, spectatorem non commouere uix possit.

§. 3. *Palladium*, quod frequenter a Scriptoribus commemoratur, erat signum Palladis tripedale, ligneum. Quum Troiae in honorem Palladis arx construeretur, templumque eidem numini excitaretur, haec statua de coelo lapsa est. Oraculum Apollinis respondit, inexpugnabilem fore urbem, quamdiu statua haec in illa esset; sed expugnatum iri, simulac illa alio transportaretur. Palladium uero hoc ab Vlysse et Diomede ablatum postea fuit; inde urbs a Graecis excisa. Statua eadem Romam translata, in templo Vestae seruabatur 3). Narrant alii non unum, sed plura fuisse Palladia, aliudque non Troianum, Romam translatum. Palladii schema hic damus, quod (*Fig. 14.*) uir, quem pro Diomede habent, manibus gestat.

§. 4. De *Perseo* modo locuti sumus, nec commodior fuerit locus historiae illius, quae non spernendam Mythologiae partem constituit. Perseus, Iouis et Danaes filius erat. Nemo quippe ignorat, Iouem in pluuiam auream conuersum, in sinum Danaes incidisse; ipsam uero praegnantem cum pater Acrisius deprehendisset, cui Iouem foetus patrem, persuadere filia non poterat: in arcam inclusam fuisse et in mare deiectam. Inde cum in Seriphum insulam, uel alio, arca appulisset, Perseum peperisse qui a Polydecte educatus fuit 4). Perseus quum adoleuisset, et expeditione contra Medusam, ut modo narrauimus, feliciter defunctus esset; Medusae capite munitus ad Atlantem in Hesperidum regionibus imperantem, profectus est. Atlas uero, quum Perseo hospitium negaret, ab eo caput Medusae obuertente, in montem mutatus est. Deinde Andromedam liberatum profectus est, quae ad rupem uinculis constricta fuit, hanc, occisis aut in lapidem uersis omnibus iis, qui obsisterent, a uinculis soluit, et deinde uxorem duxit; tandem auum Acrisium disco imprudens occidit. Disci huius inuentum Persei esse dicunt. Atque haec breuiter. Duo hic Persei schemata exhibemus (*Fig. 15. et 16.*) Priori, ex Museo laudatissimi D. *Foucault*, et eleganter sculpto, manus dextra cum parte brachii periit: uerosimile autem est, ipsum hac manu caput Medusae tenuisse, ut in sequente. Pede hic calcat Mercurii petasum, cui pinnae sunt affixae, clypeus arbori alligatus est, et lorica illius a latere posita. In posteriori, dextra caput Medusae gestat. Postremo (*Fig. 17.*) Andromedam 5) ex rupe reducens Perseus exhibetur, pinnas talares gestans, ut Mercurius: ad pedes illius adest monstrum marinum, uti uidetur, quod cetum simulat, a quo Andromeda deuoranda erat.

CAPVT IX.

De Diana.

§. 1.

DIANA, Graecis Ἄρτεμις, filia erat Iouis et Latonae, adeoque Apollinis soror gemella. Poetae certe ac scriptores plerique omnes, Iouis et Latonae filiam celebrant. Huic etiam diuini honores attributi, templa constructa et arae erectae. Fabulantur autem 1), quum Latona peperit, priorem Dianam egressam matri obstetricatam esse, ut Apollinem ederet; quumque illa uidisset, quantis doloribus mater enixa sit, hinc adeo nuptias et concubitum auersatam, ut a patre Ioue hanc gratiam impetrarit, ut uirginitatem perpetuam ipsi colere liceret, quam uitam simili modo Minerua soror agebat.

§. 2. Repraesentatur plerumque cum arcu et pharetra, breui tunica et succincta, ut uenatricem decet. Aliquando canem ad pedes habet: Venatui enim praecipue dedita fuit, et uirgines uenationis comites secum habuit. Ceruina pelle nonnumquam amictam fuisse

3) *Dionysius* Halicarn. *Herodot.* plura uide in *Gronouii* thesauro tom. 7. p. 307. quomodo ablatum sit, tom. 4. p. 190. 1114. tom. 5. p. 1888. seq. *Lipsium* de Vestalibus, c. 9. *Canterum* et *Meursium* ad Lycophr.

4) *Apollod.* l. 2. c. 4. *Grov.* thesaur. tom. 6. p. 3573 et 3628.

5) *Apollod.* lib. 2. c. 4. §. 3.

1) *Apollod.* lib. 1. c. 4.

1. Diana veste talari induta. 2. 4. 5. et 13. Eadem ad venatum currens et feras persequens. 3. Eadem vestitu venatico induta. 6 Eadem cum hinnulo. 7. Eadem cervum manu tenens. 8. Eadem ad arborem sedens. 9. et 10. Eiusdem facies adversa et aversa. 11. Eadem cum cane ad pedes. 12. Eadem cervum cornibus tenens. 14. Actæon a Diana in cervum mutatus.

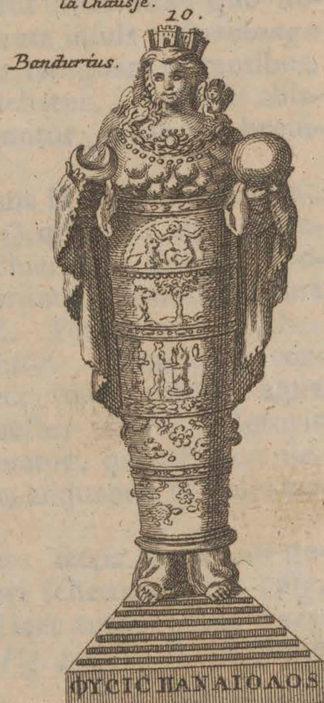

1. Actæon a Diana in cervum mutatus. 2. Diana Lucifera. 3. Eadem globo insistens. 4. 5. 6. Hecate triplex. 7. 8. 9. 10. Diana Ephesina mammosa, variis figuris symbolicis ornata.

fuiſſe, narrat *Pauſanias*; creſcentem lunam ſaepius in fronte habet. Raro ſedens pingitur, ſed plerumque ſtans, uel feras uenando inſequens. Aliquando bigis ceruorum uehitur. Prima, quam proferimus, Diana (*Tab. XVIII. Fig. 1.*) ueſte talari induta eſt, quod minus frequenter occurrit; lunae cornua in fronte geſtat, manuque dextra ſagittam educit ex pharetra, quam humero geſtat. Quae (*Fig. 2.*) feras perſequi uidetur, breui ueſte induta eſt, ſicque uulgo occurrit, ita ut tunica genua non attingat; haec nec arcum nec ſagittas amplius habet, quae iniuria temporum ſine dubio perierunt. Ornatu capitis gaudet plane ſingulari Duae ſequentes (*Fig. 3. et 4.*) uenantium habitu comparent, et parum inter ſe differunt. Prior arcum manu dextra tenet, et canem adpedes habet; poſterior feras uenatur, cane comitante. *Fig. 5.* Dianam denuo ueſte talari indutam conſpicimus, arcum manu ſiniſtra tenentem. Sequens Diana (*Fig. 6.*) cuius calceamentum plane ſingulare eſt, hinnulo blanditur, et arcum laeua tenet. Narrant Mythologi, Dianam primo nudam proceſſiſſe, ut illam hic cernimus ceruum et arcum tenentem (*Fig. 7.*) Verum Iupiter id non decere uirginem ratus, Mercurium illi ueſtem apparare iuſſit; hic uero plurimas illi ueſtes dedit. Adeo tamen inſolitum eſt, Dianam nudam offendere, ut non deſint, qui hanc putant Atalantam eſſe. Raro ſedens repraeſentatur Diana; ſedentem tamen conſpicimus (*Fig. 8.*) ad pedem arboris, pharetram humero geſtantem, ſiniſtra manu nixam arcu, terram contingente, dextra uero faſciam tenente, ſeu taeniam ad caput canis adſtantis defluentem. Putabant ueteres Dianam Idibus Auguſti a uenatu abſtinuiſſe, eoque tempore canes ſuos uenandi officio egregie functos coronauiſſe; ideoque illo ipſo die in honorem Dianae a uenando ceſſabatur, canes uenatione probe functi coronabantur, et faces accenſae geſtabantur, ut in magna celebritate.

§. 3. En (*Fig. 9. et 10.*) Dianam aliam a parte antica et poſtica, praecipue ſpectabilem. Ornatum capitis geſtat, numquam alibi uiſum, et creſcens luna fronti inſidet; manum alteram lateri immittit, altera baculum tenet; tunica illius, quae ad terram defluit, ab utraque parte diffiſſa eſt, ut expeditius iter carpere poſſit. Ocreas etiam geſtat; ad pedes illius canis ſedet. Quae ſequitur (*Fig. 11.*) et manum lateri innixam habet, eſt Muſei Iuſtiniani. Haec pharetram humero geſtat, canemque ad pedes habet. Diana Verſalienſis (*Fig. 12.*) ceruum cornibus tenet, ſiniſtraque ſagittam ex pharetra educit. Altera Diana Verſalienſis (*Fig. 13.*) uenatum currens exhibetur; arcum illa erigit, et ſagittam altera tenere uidetur.

§ 4. Praeter Dianae nomina iam memorata, aliis quoque illa nominibus 2) gaudebat. *Agrotera* ſcilicet uocabatur, i. e. campeſtris et uenatrix; *Arduinna* aut *Ardoinna*, quo nomine a Sabinis appellabatur; *Cyndias* apud Polybium; *Dictynna* in Creta inſula; *Omniuaga* apud *Ciceronem*, non quidem a uenando, ſed quod in ſeptem ſtellis, tamquam uagantibus, (Luna, ſ. Diana) numeretur; *Taurica*, quia in Cherſoneſo Taurica colebatur. A poetis aliisque ſcriptoribus innumera paene Dianae epitheta nominaque confinguntur, quae nos breuitatis cauſa omittimus.

§. 5. Non alienum eſt hic referre fabulam, de Actaeone a Diana in ceruum mutato, cuius imaginem *Fig. 14* exhibet. Actaeon Ariſtaei et Autonoes filius 3), quum in agro Megarenſi uenaretur, Dianam et ſocias Nymphas inuenit in fonte ſeſe abluentes. Nouitate ſpectaculi motus propius acceſſit, quo curioſius rem obſeruaret. Temeritatem punitura, Diana ipſum in ceruum mutauit: quo facto a canibus ipſe ſuis deuoratus eſt. Fabula haec in ſchemate (*Tab. XIX. Fig. 1.*) ita exhibetur, ut ſingulatim omnia exprimantur. Diana lunae cornibus ab aliis diſtincta Nymphis, in fonte nuda cum illis abluitur, ſpectantem Actaeona aqua aſpergit, et in ceruum transmutat. Cupido, qui tegendae Dianae ueſtes affert, ſculptoris inuentum eſſe uidetur. Actaeon hic ueſte militari indutus repraeſentatur, quae tamen ueſtis uenatoribus non in uſu erat: uerum Imperatores et principes uiri aliquando in ueſte militari uenabantur.

Tab. XVIII. Tab. XIX.

§. 6. Dianae porro non ſemper ueſtem uenatoriam cernimus: ſaepe bicornem geſtat lunam, immo etiam ſine luna, magno obtegitur uelo. In priori ſchemate, quo (*Fig. 2.*) Diana talis exhibetur, uelum eiusmodi ſtellis undique ornatur. Haec autem Diana *Lucifera* ſ. *Diana Luna* uocatur. Atque haec modo facem geſtat, ut *Fig. 3.* quae ſimul globo inſiſtit; modo eam uerſus terram inclinat, quaſi extinguendam.

§. 7. Dianae Luciferae Tergeminam ſubiungimus *Hecaten*. Hanc Iupiter, auctore *Theocriti* Scholiaſte, ex Cerere ſuſcepit, robore et proceritate ſpectabilem, eamque pater in terram ad quaerendam Proſerpinam miſiſſe perhibetur. Ceterum ea *Artemis* modo ſeu *Diana*, modo *Phylax* ſeu cuſtos uocatur; item *Taedifera*, *Lucifera* et *Infera*. Alii dicunt Heca-

K 2

2) uide indicem in uniuerſum theſ. *Gronouii*.

3) *Apollod.* lib. 3. c. 4. §. 4.

Hecaten et Proſerpinam eamdem eſſe, et Dianam, in quantum pro Luna accipitur, non aliam eſſe, quam Hecaten atque Proſerpinam 4). Triplex autem illa repraeſentari ſolet, ita, ut tres perſonae dorſo mutuo iungantur, et ora exterius exhibeant. *Apuleius* (lib. 11. aſini) eam uocat *Proſerpinam* ſpecie triformem; *Triuia* 5) quoque dicitur, quoniam, *Varrone* teſte, in iis locis ponebatur, in quibus tres uiae concurrebant, uel quia eadem eſt atque Luna, quae tres currendo uias ſequitur, in altitudinem, latitudinem et longitudinem. Tribus pingebatur faciebus, narrat *Cleomenes*, quia Veteres tres in luna figuras obſeruabant, bicornis ſcilicet lunae, mediae et plenae. At ſecundum *Seruium*, *Virgilii* interpretem, Hecate habet tres facies, quia praeeſt natali, ſanitati et morti. Atque hinc, ait *Voſſius*, aliqui tres Parcas ſtatui iudicarunt, unam ortus, alteram uitae, tertiam mortis, praeſidem.

§. 8. Tria hic, *Tab. XIX. Fig. 4, 5, 6.* Hecates ſchemata proferimus, quorum ſingula triformia ſunt, et unam eamdemque ſtatuam ex omni parte repraeſentant. Prima (*Fig. 6.*) bicornem lunam capite praefert, et ſuper cornibus florem, quae nota Iſidis eſſe uidetur; Iſis autem etiam luna eſſe cenſebatur. Vtraque manu facem tenet, ut Diana Lucifera, unde etiam Taedifera dicitur. Secunda, quam *Fig. 5.* diſtinctius uidemus, biretum ſeu galerum Phrygium geſtat, ex cuius infima ora radii erumpunt, atque coronam quaſi radiantem efficiunt; altera manu gladium, altera ſerpentem 6) geſtat, fortaſſe quia ualetudini praeeſt, ut ait *Seruius*, cuius ſymbolum ſerpens eſt. Tertia *Fig. 4.* lauro coronatur, dextraque manu clauem, ſiniſtra uero funes geſtat. Clauis huic Deae optime conuenit, quae Phylax ſ. Cuſtos 7) ſupra dicebatur; quoniam inferorum cuſtos eſt, ibidemque cum Plutone regnat. Funes etiam inferorum cuſtodi conuenire poſſunt.

§. 9. In Italia Diana quaedam erat quae *Ardoinne*, *Ardoinna* et *Arduinna* uocabatur. Nomen illius triplici hac ratione ſcriptum, occurrit in duobus Romanis marmoribus. Hanc autem Dianam Arduinnam, ex Arduenna ſilua, nomen accepiſſe, ueroſimile eſt, quia ibi Diana ſummo honore colebatur; quod uidere eſt apud *Gregorium Turonenſem* L. 8. c. 15. ex cuius uerbis patet, ad usque tempus illud, Dianae illius cultum, iſtis in regionibus admodum fuiſſe celebrem, nec non in Dioeceſi Treuirenſi. Ipſe *Gregorius* narrat, quod, opitulantibus uicinis, ingentem Dianae ſtatuam deiecerit, quam plebs impio cultu proſequebatur. Cultus porro Dianae, qui in multis Galliae partibus frequens fuiſſe uidetur, longiori, quam uulgo putatur, tempore, in multis Galliae partibus haeſit; etiam a quo tempore Chriſtianiſmus totam Galliam occupauerat. Chriſtiani quippe non pauci erant, qui cultum Dianae cum uera religione miſcebant, et Chriſtianam profeſſi religionem multos ſeruabant ritus, ad profanum cultum et Deos illos ueteres ſpectantes. Certe ad finem usque ſaeculi XIII. eiusmodi exempla deprehendimus.

§. 10. Frequentiſſima fere ſunt ſchemata, quae Dianam Epheſiam, ſeu mammoſam, referunt. Etſi uero omnes eiusmodi ſtatuae in hoc inter ſe ſunt ſimiles, quod mammas plurimas oſtendunt, aliquando ad latera uſque: ſemper tamen aliquid diſcriminis adeſt, tum in ſymbolorum numero et conditione, tum in aliis ornamentis; nec facile duo eiusmodi ſimulacra deprehendas, quae in omnibus plane conueniant. Iſis Aegyptiaca Dianae Epheſiae in multis ſimilis eſt, ſed numero mammarum inferior, quo praecipue ab illa differt. Speciminis loco aliquot eiusmodi ſtatuas deſcribere iuuat. Statua prior Dianae Epheſiae in admirando illo templo Epheſino collocata, ex ebeno erat, ut *Plinius*; ut *Vitruuius*, ex cedro, ut alii, ex ligno uitis, fuit. Haec, quam *Tab. XIX. Fig. 7.* proferimus, inter elegantiſſimas computari debet. Caput illius turrim geſtat duplici contignatione excitatam; baſis illius utrinque extenditur, ita, ut ex utraque uultus parte tabulae in ſemicirculum ſeſe extendentes conſpiciantur, in quibus gryphes alati apparent. Gratus eſt Deae uultus, capilli tonſi, et ex humeris eius encarpus ad medium usque pectus deſcendit, in cuius medio cancer exprimitur; manus illa extendit, utrique leo inſidet. Infra Deae ſinum inter priores duas faſcias mammarum copia maxima uiſitur. Inter ſecundam et tertiam faſciam aues exhibentur; tertiam inter et quartam caput humanum cum alis, et capita hominis hinc et inde; inter quartam

4) Ita *Euſtathius* in Iliad. pag. 439. ἀρτεμιν, ἑκατην, σεληνην, eamdem eſſe dicit. *Virgilius* lib. 4. Aeneid. v. 511. Tergeminamque Hecaten, tria uirginis ora Dianae.

5) Ενοδιαν περσεφονην, ἐν ταις τριοδοις περινοουσαν, dicit *Scholiaſt.* ad Sophoclis Antigonen. Vide *Potteri* notam ad Lycophr. v. 1176. ἐντριοδοις ἐτιμων, *Scholiaſtes Ariſtoph. Pluto.* adde *Faſoldum* de feſtis graec. tom. 7. *Gronou.* p. 575.

6) Proſerpinam reginam, Plutonis, cui *ſerpens* addi ſolet, coniugem, ſignificare, credi poſſit.

7) ἐφορος παντων και κυροτροφος dicitur *Scholiaſt.* ad Ariſtoph. Veſpas. Melius tamen, quia orcum quaſi claudit, nec reditus inde eſt. Funes, pro flagello ad poenas.

tam et quintam duo capita boum. *Fig. 8.* alia exhibetur pluribus ornamentis et ſymbolis inſtructa. Capite turrim geſtat trium tabulatorum; ſub turri uelum, quo teguntut humeri; encarpus pectoris magnam partem occupans, aculeis undique munitus eſt; intra hunc duae comparent Victoriae coronam cancro infra poſito imminentem tenentes; duo leones utrique brachio inſident. Pars inferior per faſcias in quatuor partes diſtinguitur. In prima parte mammae; in ſecunda tria ceruina capita non affabre ſculpta, et ex utraque parte duae humanae figurae; in tertia et quarta boum capita prominent; a lateribus quoque ſtatuae animalia quaedam et monſtra prorumpunt.

§. 11. Plura in aliis, in aliis pauciora talia ſymbola occurrunt, cancri uidelicet, boues ſeu tauri, leones, gryphi, cerui, ſphinges, inſecta, apes, rami, roſae, interdumque humanae quoque figurae; ita ut omnes illae imagines eodem abeant. Eruditi autem plerique omnes in eo conſentiunt, quod rerum natura ſeu hoc uniuerſum, et uis generandi, omnium rerum mater, ſymbolis iſtis ſignificetur. Hoc uero non ſimplicis coniecturae loco habendum; cuius rei inſcriptiones duabus ſequentibus (*Fig. 9. et 10.*) ſubiunctae fidem faciunt. In una quippe legitur φύσις παναίολος πάντων μήτηρ i. e. Natura rerum uarietate plena, omnium mater; altera uero, φύσις παναίολος, Natura rerum uarietate plena. Prior imago apes fere et roſas tantum habet; ſecunda globum manu tenet, altera lunam bicornem. Inter faſcias animalia pro more exprimuntur; in medio ſacrificium, matri rerum naturae factum, conſpicitur. Inter omnes ferme conuenit, ſymbola haec ſimul collecta, ad plura numina referri; quae in una Dianae Epheſiae imagine coaluiſſe uidentur. Sic turris ſeu corona turrita ad Cybelem Matrem Deum pertinet, cui leones quoque ſacrati ſunt; fructus bouesque Cereri, Gryphes Apollini, ſeu Soli; cerui Dianae; quae, et Luna. Notabilis praeterea cancer 8) eſt, qui non tantum frequenter in ſchematibus Dianae Epheſiae occurrit, ſed etiam ſaepius a Geniis coronatur. Non deſunt, ex uiris antiquitatum peritis, qui dicunt, cancrum hic pro ſigno Zodiaci accipi, quia cum luna aliquid conſortii affinitatisque habet. Putant alii, cancrum regionem maritimam deſignare, qualis erat Epheſi ager; coronari uero illum ob uictoriam quandam ab incolis iſtius regionis reportatam. Facile uero intelligitur, Dianam ceu matrem rerum naturam, multas habere mammas, quia animalium plantarumque omnium nutrix eſt; conferatur de his rebus Claudii *Menetreii* liber in Dianam Epheſinam a. 1657. Romae 9) excuſus.

§. 12. Poſt Dianam, Meleagrum ideo conſtituimus, quod ille Dianae miniſtrum irae, Aprum Calydonium occidit. Oenei autem 10) et Althaeae filius erat. Cum natus eſſet, mater tres Parcas iuxta ignem ſtantes et titionem tenentes uidit, ſimulque affirmantes, quod, quamdiu titio ille duraret, filius uicturus, illo autem conſumto, ſtatim moriturus eſſet. Althaea itaque titionem extinxit, et magna cura ſeruauit. Quum uero Oeneus regionis feraciſſimae rex quotannis fructuum primitias diis offerret: accidit ut aliquando easdem Dianae offerre negligeret. Hac re Dea commota miſit aprum ſtupendae magnitudinis, qui toti regioni infinita damna inferebat, et Oenei in primis uineam deuaſtabat. Hanc uineam Ancaeus, Neptuni filius, plantauerat, eamque cum Oeneo aſſidue colebat. Ceterum Ancaeus hic admodum moroſus et ſeruis moleſtus erat; quorum unus ipſi uaticinabatur, ipſum ex uineae fructu numquam deguſtaturum. Vindemiae accedente tempore, uuae collectae ſunt, uinumque fuit expreſſum. Ancaeus arrepto poculo uinum infundit, uatemque ſeruum irridendo compellat. Seruus reſpondet: *Multa ſunt inter calicem et ſummum labrum;* quo dicto ſtatim adueniens nuncius Ancaeo ſignificat, aprum portentoſae magnitudinis uineam ipſius deuaſtare. Tunc Ancaeus, poſito poculo, antequam bibiſſet, ſecuri armatus accurrit; ſed ab apro occiditur. Inde qui fortiores in Graecia ferebantur aprum expugnatum uenerunt, et plurimi ab eo occiſi, donec a Meleagro tandem interemtus eſt, comitibus Theſeo, Pirithoo, Iaſo ſ. Iaſio Atalanta Nympha, multisque aliis. Atalanta haec aprum uulneraui, Meleager uero confecit humero transfixum, aut capite, aut latere, ut uarie perhibetur. Aper hic tam uaſtae magnitudinis fuiſſe dicitur, ut dens illius aliquis, Romae in templo Bacchi ſeruatus, ſu-

L pra

8) Licuerit ambigere, ſitne *Scarabaeus*, quem in Deae Syriae ſimulacro *Bellorius* tom. 7. *Gronouii* p. 430. ſolis apud Aegypt. ſymbolum notat; an uero *teſtudo*, de qua *Pignorius*, ibid. p. 511. in matris Deum initiis breuibus agit. Cancrum certe ſi artifices uoluerunt, non nihil ars defecit. uide tamen de *cancro* in Dianae ſtatua ſymbolica *Menetreii* expoſ. tomo 7. *Gronouii* p. 373. ſeq. Id certum eſt, pleraque ab Aegyptiis eſſe petita.

9) Auctior, pluribusque numis et monumentis illuſtratus, exſtat in *Gronouii* theſauro tom. 7.

10) *Apollod.* lib. 1, c. 8. plura tom. 6. *Gronouii* pag. 3515. Μελεαγρος Φερωνυμως ὠνομαστο, δια το μελειν αὐλῳ της ἀγρας, *Euſtath.* Iliad. p. 236.

pra pedem tres pollices aequauerit. Meleager Atalantae apri pellem obtulit ceu uirtutis praemium. Plexippus uero et Toxeus 11) Althaeae fratres, et Meleagri auunculi, pudendum arbitrantes, quod uirgini uictoriae palma daretur, ab ea pellem abstulerunt; qua re indignatus Meleager ambos interfecit, Atalantam duxit uxorem, ex eaque filium suscepit nomine Parthenopaeum. Comperta fratrum nece Althaea in furorem uersa est, et filium ut puniret, fatalem titionem in ignem immisit. Statim Meleager intestinorum flammam sentit, et cum titione exspirauit.

Tab. XX. §. 13. Huc pertinent schemata sequentia. *Tab. XX.* non modo elegantissimas Meleagri et Atalantae statuas, sed ipsam quoque Meleagri mortem, et qui eam praecesserat morbum repraesentat. *Fig. 1.* Meleager exhibetur, cum quo *Fig. 5. et 8.* quae eumdem Meleagrum sistunt, conferendae; singulae hae statuae elegantissimae sunt. Atalantam sistit *Fig. 2. et 6.* quae itidem a peritissimi sculptoris manu profectae. *Fig. 3.* decumbentem uidemus Meleagrum, quem duae mulieres sustentant; mater contum tenet, qui aduritur. In marmore Romano mors Meleagri exhibetur eo modo, quo illam (*Fig. 4.*) conspiciendam tradimus. Althaea Parcis comitibus titionem adurit; Meleager decumbit mox moriturus; ad puluinum mulieres duae uisuntur, forte sorores illius, quarum altera aegrotanti aliquod remedium offerre uidetur; Atalanta cubitu nixa coniugem luget. Meleager, quem *Fig. 5* exprimit, tanta industria elaboratus est, ut inter praecipua monumenta in primis numerandus sit; cornu etiam uenatorium, quod manu tenet, obseruatu dignum est, quod in monumentis uetustis uix simile quid occurrat. Atalantae quoque statua *Fig. 6.* quae Versaliis uisitur, omnium elegantissima perhibetur, quandoquidem is qui eam delineauit, tanta industria usus est, ut ipsum archetypum superare uideatur. Venatricis ea cultu repraesentatur et tunica eius uix ad genua pertingit; ferarum autem pellibus praecingitur. Hic obseruandum, quod Veterum quidam duas Atalantas distinguere uideantur, quarum alteram Schoenei, alteram Iasii et Clymenes filiam perhibent.

§. 14. Nec praetermittenda hoc loco fabula 12) est, de coniugio Atalantae (cuius parentem alii Schoeneum, alii Iasium, alii Maenalum dicunt) cum Hippomene s. Meilanione. Atalanta uirginitatem perpetuam seruare sibi proposuerat, sed usque adeo formosa fuit, ut innumeri illam deperirent. Vt autem tot procorum importunam turbam amoueret, conditionem posuit, ut si quis ipsam uxorem ducere uellet, de uelocitate cursus cum ipsa contenderet; ea quidem lege, ut qui certare cum ipsa uellet, inermis curreret, ipsa uero iaculum teneret, quo statim eum transfoderet, quem cursu attingere posset; eum uero, qui ipsa retro relicta prior ad scopum pertingeret, sponsum ipsius futurum. Conditionem accepere plurimi; quia uero illa pedibus celerrima omnes anteuertebat: quotquot periculum fecere, ab ea peremti sunt. Hippomenes, Macarei s. Megarei filius, Neptuni nepos, ab initio decursionis spectator fuit, summamque iuuenum temeritatem improbabat, qui cum Atalanta certando ad certissimam necem currebant. Vt uero Atalantam primum uidit, tanto illius amore exarsit, ut periculum rei et ipse facere, et cum ea decurrere decreuerit; licet admodum formidaret, ne parem cum aliis fortunam experiretur. Venerem ergo rogauit, opem ut ferret, et ipsum in tanto periculo iuuaret. Propitia Hippomeni Venus mala ipsi aurea tria dedit, cuique usui adhibenda essent docuit. Currit ergo Hippomenes cum Atalanta, cumque uideret, eam iam instare, et imminere currenti, malum unum proiecit, cuius pulchritudine abducta Atalanta, relicto Hippomene, ad illud tollendum properat, interimque Hippomenes uiae aliquod spatium emensus longe illam antecedit. Redit ad cursum Atalanta et Hippomenem attigisset, nisi secundo, et tertio malo ipsam auertisset et sic prior ad scopum peruenisset. Hoc modo Hippomenes, ut conditio ferebat, Atalantam duxit uxorem. Verum tanti sensu gaudii, Veneri gratiam pro tanto beneficio reddere, thusque ipsi offerre, immemor neglexit. Indignata Venus ingratum illius animum, tantum illi amoris erga Atalantam immisit, ut sui non compos cum illa in templo Cybeles coiret, adeoque Matris Deum iram in se concitaret; haec uero Hippomenem in leonem, et Atalantam in leaenam, conuertit. Paullo aliter hanc fabulam narrat *Apollodorus* Lib. III. Elegantissimum monumentum Hippomenis et Atalantae, qui iam ad scopum peruenerunt, exhibet *Fig. 7.* ubi tam Hippomenes, quam Atalanta pomum tenet.

CAPVT

11) Hic *Apollodoro Althaeae* ex Oeneo filius dicitur, lib. I. c. 8. Idem *Thestii* filios, quatuor, nominat c. 7. v. 10.

12) *Apollod.* l. 3. c. 9. *Aelianus* uar. hist. 13, 1. *Tzezes* Chil. 12. histor. 453. *Ouid.* metam. 10, v. 565. seqq.

Tab. XX.

*1. Meleager. 2. Atalanta. 3. Meleager decumbens. 4. Meleager moriturus. 5. Idem. 6. Atalanta.
7. Hippomenes et Atalanta. 8. Meleager columnæ innitens.*

Maffei

la Chausse

Maff

Romæ

1. et 2. Venu

5. Eadem e

8. Venus m

columnæ i

1. et 2. Venus cœlestis. 3. Venus marina ex spuma maris progenita. 4. Venus marina a Tritone vecta. 5. Eadem equis marinis vecta. 6. Eadem capræ marinæ s. hirco insidens. 7. Venus contracto corpore. 8. Venus marina. 9. Venus cum Cupidine Delphino insidente. 10. Venus sculptura insignis. 11. Venus columnæ innixa et globum ad pedes habens. 12. Eadem vasi innixa.

CAPVT X.

De Venere.

§. I.

VENVS, Graecis Ἀφροδίτη dicta, uarietate originis, quae eius non una traditur, Deorum nulli cedit. *Venus prima*, numerat Cicero 1) *Coelo et Die nata, cuius Elide delubrum uidemus: altera spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia Ioue nata et Diona, quae nupsit Vulcano; sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta Syria Tyroque concepta, quae ASTARTE uocatur, quam Adonidi nupsisse traditum est. Pausanias* in Boeoticis lib. 9. refert, apud Thebanos tres fuisse statuas ex lignis ipsis nauium Cadmi confectas; primam *Veneris coelestis*, quae purum amorem cupiditatibus corporeis liberum significat; secundam *Veneris popularis*, amorem impudicum denotantis; tertiam *Veneris Apostrophiae*, sic uocatae, quod affectum ab impuritate qualibet auertebat. Alibi idem *Pausanias* duas tantum admittit Veneres, coelestem nempe et popularem. Narrandi finis non esset, si quicquid Veteres tum de origine, tum de gestis dotibusque Veneris dixerunt, congereremus; hoc adiungimus, scriptores multos, in iisque *Clementem Alexandrinum* in Protrept. dixisse, Venerem originem sumsisse ex partibus genitalibus Coeli et maris spuma.

§. 2. Ex his Veneribus ea, quae a Graecis paene omnibus & a Romanis culta potissimum fuit, Iouis et Diones filia est; quod tamen non impedit, quo minus monumenta quaedam Veneris coelestis, multoque plura Veneris marinae deprehendantur: uerum longe numero superant ea, quae Venerem Iouis Dionesque filiam exhibent. Huic etiam multa sunt tributa, quae ueteres aliis Veneribus adscripserunt. A Venere coelesti ordiemur, hinc ad Venerem marinam, demum ad Venerem Iouis Dionesque filiam progrediemur; quae postrema nonnumquam πάνδημος, seu *popularis*, uocatur; ab eaque ad alia numina ipsi fere coniuncta, licet inferiora, procedemus.

§. 3. Duo schemata priora *Tab. XXI. Fig. 1. et 2.* Veneris coelestis 2) a Viro docto, equite *Maffeio*, in lucem edita sunt. Ambae hae Veneres alites sunt; prior uestibus induta globum coelestem contemplatur; papilio, animae symbolum, infra positus a face supposita declinare uelle uidetur, ne alas comburat, uideturque Venus animae huius horoscopium quaerere, et diem mortis eius in globo coelesti explorare. Posterior *Fig. 2.* pallam a tergo pendentem seu uelum gestat, nuda corporis nullo modo tegens; cupidini offert circulum siue armillam. Nulla Veneris coelestis effigies superest, qualem depinxerat *Eleis Phidias*, auctore *Pausania* in Eliacis. Venus ista testudinem calcabat, quod secundum *Plutarchum*, mulieribus documento esset, et officii eas admoneret, ut sicut testudines domo non exirent, et domesticis negotiis darent operam. Tab. XXI.

§. 4. Venus marina, quam etiam *Epipontiam* uocant, et πελαγιαν, ποντιαν, λιμενιαν, itemque *Tritoniam*, quia a Tritonibus saepe uehitur; item Anadyomenen, quia ex mari emergere uidetur, et *Aphroditem*, quia ex spuma gignitur, nascens conspicitur figura huius *Tab. XXI, 3.* ubi ex mari emergens et in cochlea sedens sustentatur a duobus Tritonibus, qui natam Venerem uenerabundi intueri uidentur; longum illa capillitium stringit, ut spuma effluat. In alio schemate *Fig. 4.* Tritone uehitur, clypeumque gestat, cui affixum caput, forte Medusae. Equis porro marinis (*Fig. 5.*) uecta undas sulcat, ueloque peramplo caput obtegit; adnatat quoque Cupido; remus ad Veneris pedem situs, nauigationis symbolum est. Cupido 3) fortasse significat lucri cupidinem, qua negotiatores maris adeunt pericula. Caprae etiam marinae uel hirco, insidentem *Fig. 6.* Venerem cernimus. Cupido pone capram flagellum tenet, quo illam concitet. Contracto postea corpore *Fig. 7.* Venus repraesentatur, a peritissimo artifice efficta, et cochleae innixa. Conferri cum hoc meretur *Fig. 8.* quae quidem Nereidi admodum similis est, dum aquam ex mari cochlea haurit; Nereis uix a Venere marina distingui potest, incertumque uidetur, an ipsi Veteres illi profani nota quadam ambas internoscere potuerint. *Fig. 9.* Venus marina in

1) de nat. Deor. 3. c. 23. Varia Deae cognomina uide in indicibus *Lycophr.* et *Gronouiani* thesauri.

2) *Pausanias* quadrato lapidi, *Veneris Vraniae* nomen inscriptum se uidisse, in *Atticis* narrat. Vide Platonis *Symposium* tom. 1. op. edit. *Aldin.* p. 243.

3) Videtur tantum dignoscendae matri inseruire.

in mari ſtans exprimitur; Cupido autem in fluctibus Delphino inſidet, et Venus peramplum uelum tenet, quo Cupidinem obtegere uelle uidetur.

§. 5. De Venere iam amoris Dea, quam πάνδημον i. e. *popularem* ſiue *uulgariam*, uocarunt, agendum eſt. Haec apud *Athenaeum* Lib. 6. *Cypris* 4) uocatur. Saepe nuda, non raro tamen ueſtimentis tecta repraeſentatur. Praxiteles, (narrat *Plinius* 36, 5.) duas Veneris ſtatuas ſculpſit, ueſtitam aliam, quam Coi emerunt, alteram nudam, quam Cnidiis uendidit. Haec celebris admodum euaſit. *Nicomedes* Rex eam grandi aere emere uoluit, at Cnidii abnuerunt. Huius ſtatuae elegantia multos ad ſpectandum euocabat, artificii miraculo. Quidam frequentius illam inuiſens, eiusque amore captus, munera in dies magna afferebat; eo autem deuenit inſaniae, ut nuptias illius a Cnidiis expoſceret, maiora munera pollicitus. Cnidii conditionem quidem reiecerunt, nec tamen aegre tulere, rati hoc Deae ſuae pulchritudinem celebriorem reddere.

§. 6. Ex Veneris ſtatuis, quae ſuperſunt, elegantiſſima eſt magni Hetruriae Ducis, *Tab. XXI. Fig. 10.* qua nihil unquam praeſtantius oſtentaſſe ſculpturam, dicunt periti. Venus clariſſimi Domini *Boiſot*, in Veſontionenſi curia praeſidis, *Fig. 11.* columnae innititur globumque ad pedes habet, quo 5) eius in hominum corda imperium indicatur. Quae *Fig. 12.* ex uilla Burgheſia prodiit exquiſiti eſt artificii; induta tunica uaſi innititur, uti uerosimile eſt, ad unguenta, quibus poſt balneum utebatur, deſtinato. Quae *Tab. XXII. Fig. 1.* ſequitur,
Tab. XXII. eius altitudo eſt ſeptem octoue pollicum. Stat prope arborem, ex qua pendet pharetra; Cupido puer palmas tendit ad matrem pharetram petens, ad quam pertingere nequit; malum Venus ſiniſtra tenet aureum ſcilicet, quod ipſi pretium formae olim Paris tradidit. Venus ſequens *Fig. 2.* quam ideo *Arelatenſem* uocant, quod in urbe illa ex terra eruta fuit, inter elegantiſſimas ſtatuas referri poteſt; ſiniſtra malum tenet, dextra ſpeculum; ſtatua antiqua eſt ſine dubio, ſed ſpeculum et malum noſtro aeuo addita ſunt a Girardone, egregio ſculptore, qui ex ipſis uultus lineamentis, et ex oculorum ſitu, exiſtimauit, mulierem eſſe in ſpeculo formam ſpectantem; quodque manum et brachium erigebat, malum oſtendiſſe putabat. Haec ſtatua Arelate ex ruderibus eruta primum fuit, et diu diſputatum eſt, Diana ne an Venus eſſet; Arelatenſes porro illam *Ludouico XIV.* Regi ſuo obtulerunt, qui illam Verſalias transportari iuſſit, ubi *Girardon*, quod ipſe eſt profeſſus, haec duo ſymbola addidit. *Fig. 3.* conſpicitur Venus ex ſolo capitis cultu ſpectabilis et a coma cincinnisque decusſatim implexis. Venus ſequens, *Fig. 4.* quae *de Richelieu* uocatur, praelongam comam ſiniſtra manu reducit, cuius extremae in humerum defluunt. Quam *Fig. 5.* exhibemus, Venus hoc unum obſeruatu dignum praefert, quod ſit plus quam ſolet modeſta; manu altera malum tenet, quod Veneris indicium, alterum brachium coelum uerſus extendit; uultus eius ad religioſum quendam affectum compoſitus, oculi mentis exceſſum indicant; haec autem omnia uix Veneri competere uideantur 6).

§. 7. Venus alia *Fig. 6.* etiam ueſtibus modeſte ornata eſt, manu dextra facem tenet, ſiniſtra capiti Cupidinis innititur, qui et ipſe facem tenet. De illa, quam *Fig. 7.* exhibet Terentianum illud, *ſine Cerere et Baccho friget Venus*, commode praedicari poteſt; comitibus quippe duobus Cupidinibus thyrſum tenet, pampinis onuſtum et ſpicis coronatum; manu dextra tres ſagittas tenet, ut fortaſſe ſignificetur, ipſam tela opportunius infigere, Cerere et Baccho opitulantibus.

§. 8. Columba 7) auis Veneri ſacra fuit, ideoque auis Cythereia uocabatur; columbae etiam quatuor Veneris currui iungebantur; hinc columbae non raro in manibus Veneris cernuntur, cuius rei exemplum praebet *Fig. 8.* Icon ſequens *Fig. 9.* Venerem Cnidiam exprimit; illius uidelicet Veneris inter omnes ſtatuas celeberrimae ſchema, cuius ſtatuae ſculptor, inſignis ille Praxiteles, omnium ſtatuariorum facile princeps, erat, qui Veneris huius Cnidiae imaginem ad exemplar Phrynes, quam perdite amabat, feciſſe dicitur ab *Athenaeo* 8). At ſecundum Poſidippum, a *Clemente Alexandrino* in Protreptico excitatum, ad exemplar Amaſiae ſuae Cratines, Praxiteles Venerem Cnidiam ſculpſit, ut quotquot Venerem Cnidiam

4) *Cypriam* primus numine auxit Cinyras rex, ut *Clem. Alexandr.* admonit, ad gentes. adde *Euſtath. Odyſſ.* p. 314.

5) Niſi coeleſtem ſeu Vraniam Venerem innuit.

6) Sed oppido difficile eſt, ex ſtatua de mentis ſtatu iudicare. Poſſis etiam languentem cupidamque dicere.

7) *Alexis* apud *Euſtathium* in Odyſſ. p. 475. Αφροδιτης ειμι περιστερος dixerat, αττικως ita efferre. Veneri etiam columbis ſacrificia peragi ſolita.

8) Lib. 13, 6.

1. Venus popularis ad arborem cum cupidine. 2. Venus sinistra malum dextra speculum ferens. 3. Venus capitis cultu spectabilis. 4. Venus comam prælongam sinistra reducens. 5. Venus dextra pomum tenens. 6. Eadem cum Cupidine dextra facem tenens. 7. Venus cum duobus Cupidinibus et thyrso pampinis onusto et spicis coronato. 8. Venus sinistra columbam tenens. 9. Venus Cnidia. 10. Venus Victrix. 11. Venus cum Cupidine galeam in capite sustinente. 12. Veneris triumphus. 13. Veneris et Adonidis amor.

diam colere se putarent, ab ipso adamatam Cratinem colerent. Addit ibidem, pictores quosque, qui Venerem depingere uellent, ad exemplar Phrynes, meretricis illam depingere solitos fuisse; quemadmodum sculptores, qui Hermas Athenis efformabant, exemplum ab Alcibiade sumebant. *Lucianus* Venerem illam Cnidiam ita describit: *ingredimur templum, cuius in medio Dea posita est ex Pario lapide, artificium pulcherrimum, ex ore leniter diducto paullum subridens. Tota autem pulcritudo eius in aperto posita est, atque omni circumiectae Vestis inuolucro destituta, nisi quod manuum altera partes pudendas paullulum contegit. Tantum porro ualuit opificis ars efficere, ut adeo aspera et dura lapidis natura singulis membris conueniret.* Hanc procul dubio Venerem Cnidiam exhibet nummus ille regis Galliarum, (*Fig. 9.*) Cnidi percussus. In his tamen omnibus, quos citauimus, scriptoribus nulla fit mentio linteaminis, quod sinistra manu tenet, cuiusque imae partes in uas suppositum defluunt, quod uas plenum esse uidetur aromatibus uel unguentis, queis ex balneo surgens uel ex mari emergens sese perungere solebat. Haec statua, imperantibus Honorio et Arcadio, adhuc Cnidi uisebatur.

§. 9. Lacedaemonii Venerem pingebant armatam, *) ut refert *Lactantius* Lib. I. c. 20. idque uxorum suarum occasione, quae aliquando, prementibus hostibus, arma sumsere, eosque terga dare compulere. Venerem saepe uictricem in nummis aliisque monumentis inuenimus. *Victrix* **) autem uocabatur, tum ratione uictoriae, quam de Iunone et Minerua retulerat, quum de pulchritudine contenderent; tum etiam ratione uictoriae, quam de Marte ad adulterium prouocato retulerat. Venerem uictricem duo schemata exhibent *Tab. XXII. Fig. 10. et 11.* Columna illa nititur schemate priori, dextra hastam, sinistra cassidem tenens, clypeo ad pedes eius posito; in altero schemate sinistra gladium tenet, Cupido galeam capite sustinet, interque ambos lorica uisitur. Veneri uictrici Venerem, ob reportatas uictorias triumphantem, subiungimus *Fig. 12.* Hic Venus ceu in pompa bigis leonum curruque magnifico uehitur; magnum capiti uelum obtendit, manuque sinistra telum tenet; Cupido sublimis uolat ipsam coronaturus; lauri quasi sua sponte in ipsam cadunt; uir nudus turmam praecedit, lyramque in celebritatis honorem pulsat; uiri duo a latere leonum facem humero gestantes incedunt in praesidium; Satyrus post currum tibia multis compacta fistulis ludens agmen claudit.

§. 10. Iam ad historias Veneris. De eius cum Marte adulterio supra iam occurrit, quum de Vulcano ageremus. Quum tandem talium flagitiorum puderet, omnia in allegorias sensusque morales uarie uersa; quod ea facinora non Diis modo, sed etiam hominibus uilissimis indigna uiderentur. Minime silentio hic praetereundi sunt Veneris et Adonidis amores; Adonidis, quem Mythologi tantopere celebrant, cuiusque cultus post obitum ad remotissimas usque nationes peruasit; imo ad populum usque 9) Dei pertinuit. Adonis, ut *Lycophron* 10) in Cassandra tradit, filius erat Thyantis et Myrrhae, aut, ut refert *Ouidius* Metam. Lib. X. Cinyrae Regis Cypri et Myrrhae, quae quum, inscio patre, praegnans facta esset, Deos precata est, ut se aliam in formam transmutarent, qua nec inter uiuos nec inter mortuos degeret. Dii ergo in arborem eiusdem nominis illam conuerterunt; ante metamorphosin uero istam formosissimum Myrrha filium peperit. Venus ab infantia puerum amauit, seque ei comitem assiduam praestitit, quumque uenandi studiosum uideret, monita saepissime dabat, agrestes illas uitaret feras, quas armasset natura, quaeque ipsi facile exitium afferre possent. Pastorem simul Venatoremque Adonidem fuisse dicit *Theocritus*: his ille alternis exercitiis uitam agebat, praesente semper Venere et monente. Hic Veneris erga Adonidem amor in schemate Illustrissimi D. *Foucault* (*Fig. 13.*) repraesentatur. Adonidem illa uenatoris habitu stantem amplectitur; adstat et canis, aper uero mortuus sistitur, ut Adonis agnoscatur.

*) idem fecisse uidentur Cyprii, Veneris certe nomen, Εγχειος, ab *hasta* desumtum, Cypriis usitatum fuisse tradit *Hesychius*.

**) raro in antiquis scriptoribus occurrit, nec tam ad Paridis iudicium, et Martis consuetudinem spectat, quam aliorsum. *Pompeius* certe, qui *Veneris Victricis* aedes magnifice exstruxit, eo non respexit; et non desunt auctores, qui *Victoriae* erectas esse ab eo dicant; uid. *Nardini* Roma uetus lib. 6, c. 3.

9) uide ad *Ezechielis* c. 8. de *Thammuz*, praeter patres, *Kircheri* Oedip. tom. 1. p. 288. seqq. et historiam uniuersam, ex anglico uersam germanice, tom. 2. §. 256. seq. ibi etiam de Veneris nomine *Astarte*, §. 249. seq. *Thammuz* alii pro Baccho habent.

10) Γαυας ibi dicitur, v. 831, παρα Κυπριοις, ut Schol. exponit.

§. 11. Quantacunque uero fuit Veneris cura, ut Adonidem a nimio feras insequendi studio auerteret, ne funesti aliquid tandem ipsi accideret; fato tamen aliter euenit. Quadam enim die aprum uehementius insequens lethale ab illo uulnus in femore accepit. Narrant alii Martem, quod Adonidem uideret a Venere tantopere amari, inuidia motum hunc aprum immisisse. Ex isto uulnere breui occidit Adonis. Venus, quae in Cyprum contendebat, auditis Adonidis morituri eiulatibus, conuerso gradu bigis columbarum uecta ad Adonidem uenit, eiusque corpus exanime lugens complexa est, et in lactucis, ut aiunt, occultauit. Adonidis luctus multas apud gentes quotannis celebrabatur, praecipue in Syria atque Phoenicia, ubi Adonis quasi Dei loco colebatur; quandoquidem illi arae erectae, et templa constructa fuerunt. Haec abominanda impietas, ut ex Ezechielis capite VIII. discimus, ad Iudaeas mulieres quoque transierat.

§. 12. Inter fabulas ad Venerem pertinentes celebratur etiam iudicium Paridis. Pelei cum Thetide, Nereide, nuptiis omnes interfuere Dii, Discordia solum Dea non admissa, ne rixas moueret. Indignata illa, iniuriam non tulit, sed eius ulciscendae modum excogitauit: quo etiam non praesens optatum assequeretur. Quum enim nuptiale Pelei Thetidisque conuiuium, in quo Dii omnes aderant, celebraretur: Discordia pomum in coetum Deorum coniecit, hanc ferens inscriptionem, *pulcrior accipiat.* Hinc de pulcritudine inter Iunonem, Mineruam et Venerem, lis orta est. Iupiter rei iudicium Paridi tradidit pastori, Priami Regis Troiae 11), filio. Mercurius, iubentis Iouis nuncius, pomum accepit, Deaeque abeuntem secutae sunt. Vnaquaeque illarum Paridem pollicitationibus ad suas allicere partes tentauit. Siue promissa Veneris Paridi maxime placerent, siue Paris Venerem pulchriorem esse reuera existimaret, pomum ipsi dedit. Iudicium hoc Paridis *Tab. XXIII. Fig. 1.* exhibemus, ubi tres illae Deae coram Paride comparent, et Mercurius Paridi pomum distribuendum offert. In aliquot schematibus Deae illae cum uestimentis exstant; sed plerique narrant, Paridem, Dearum corpora ut nuda conspiceret, uestes ponere iussisse.

Tab. XXIII.

CAPVT XI.

De Gratiis.

§. 1.

Celebratissimae Veneris sociae et comites 1) erant GRATIAE, Iouis et Eurynomes filiae; aliorum alia circa originem illarum sententia est. Tres earum uulgo numerantur *Aglaia*, *Thalia* et *Euphrosyne*, ac si quis dicat *Splendida*, *Florens*, *Laetitia;* alii duas tantum perhibent, quas aliis etiam nominibus insignire solent; nec desunt, qui quatuor 2) numerent. Vulgo illæ vestitae, perhibet *Pausanias*, effingebantur, quales apud Eleos conspiciebantur. Vestis aurata erat, uultus, manus & pedes ex marmore albo; alia rosam tenebat, alia talos, alia myrti ramum. Verum ipsius *Pausaniae* tempore mos inualuerat, illas nudas depingendi; hodieque utroque ritu Gratias repraesentatas conspicimus in monumentis, sed frequentius nudas. Qui uero ad allegoriam et Ethicam omnia reuocant, dicunt, his significari ueras Gratias germanasque in ipsis hominibus reperiri oportere, non uero ab exterioribus peti ornatibus.

§. 2. Tabula XXIII, Fig. 2. nudas illas exhibemus, seseque mutuo amplectentes, ita ut duarum facies uideantur, altera dorsum ostendat; etiam flores manibus tenent.

CAPVT

11) Obseruauit iam *Macrobius* lib. 5, c. 17. de ea re nihil in *Homero* exstare. Varie explicari solet. uid. *Meursii* not. ad Alex. Lycophr. v. 93. Elegantissime finxit eam caussam *Coluthus Thebanus*.

1) ὀπαδοὶ αὐται (χαριτες) τῃ Ἀφροδίτῃ πλωττονται, καὶ ὑπουργει &c. *Eustath.* Iliad. p. 419. adde *Hesiod.* theogon.

2) Si uel maxime in monumentis *quatuor* occurrere uideantur: tamen antiquissima fuit blandiendi ratio, tribus Gratiis addere amicam, aut charam animam. uid. *Fabretti* de aquaeductibus tomo 4. *Graeuii* p. 1733. Saepe etiam nymphas pro Gratiis haberi uideas, ut quae ternae omnino coli solebant. Vid. *Fabretti* p. 1731.

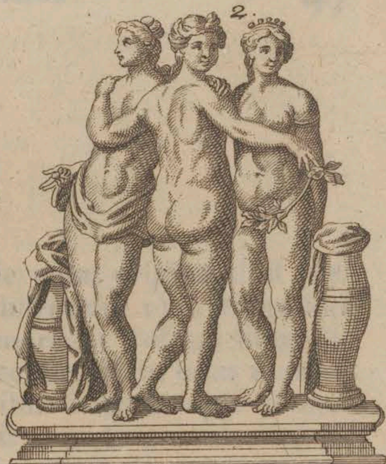

Tab. XXIII

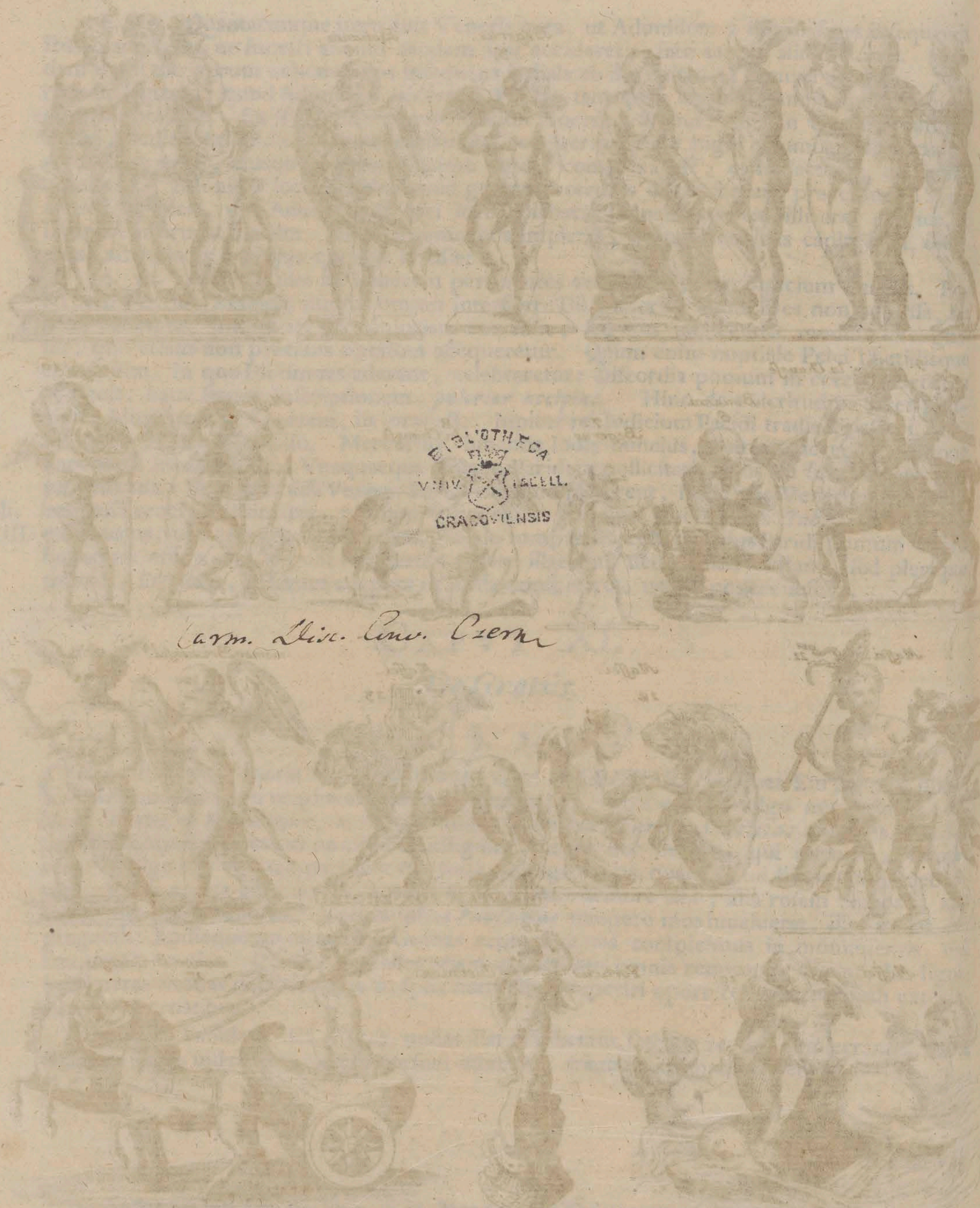

1. Paridis judicium de pulchritudine. 2. tres gratiæ. 3. Cupido alterum pedem altius tollens. 4. Idem Flores manibus tenens. 5. Idem Centauro vectus. 6. Idem dormiens. 7. Idem galeatus. 8. Idem Gallum vincens. 9. Idem arma sumens. 10. Idem larvatus. 11. Idem Baccho comite. 12. Leone cupidini pedem familiariter offerens. 13. Cupido leoni insidens. 14. Duo Cupidines, quorum alter alatum caput habet. 15. Cupido Delphino insidens. 16. Idem Delphino insidens. 17. Idem curru vectus duobus equis iunctis.

Carm. Disc. Conv. Czern.

CAPVT XII.

De Cupidine.

§. 1.

Perpetuus et ferme proprius Veneris comes esse solet Cupido, de cuius origine nihil certi dici potest; quod omnes paene scriptores de parentibus eius dissentiunt 1). Vulgatiori sententia Veneris & Mercurii aut Veneris et Martis, aut demum Veneris et Vulcani filius dicitur. Multi quidem de matre, sed de patre non consentiunt. Saepius etiam unus tantum Cupido memoratur, nonnumquam plures; qui etiam in Scriptoribus ueteribusque monumentis 2) multiplicantur. Nec ullum facile exercitium nominaueris, cui Cupido non adesse uideatur; saltans, tripudians, ludens, in arbores conscendens; in aere pingitur, in terra, in mari. Animalium dorso gestatur, in curru aurigae uices obit, musica pulsat instrumenta &c.

§. 2. Pueri plerumque alati figuram habet, arcu et pharetra, quae sagittis repleta, instructi; arcus loco nonnumquam facem 3) tenet. Ex elegantioribus cupidinis schematibus conspiciendum damus primo Tab. XXIII. Fig. 3. Cupidinem docta manu sculptum, qui pedem alterum altius attollit, et aliquid meditari uidetur. Qui *Fig. 4.* exhibetur quandam praefert uultus grauitatem, floresque manibus tenet. Alius *Fig. 5.* Centauri dorso insidet, quo significatur, Cupidinem in monstra ipsa dominari 4); Centaurus enim manibus post terga uinctis comparet, quo significatur, quanta ille seruitute oppressus sit. Non solito modo alius (*Fig. 6.*) dormit, arcu et pharetra ad pedes depositis. Qui (*Fig. 7.*) galeatus hastam humero reclinatam gestat et clypeum, atque ut uictor incedit, is indicat, quo pacto Cupido Marti quoque arma auferat, quamque amor uel ferocissimos armis spoliare soleat. Quid *Fig. 8.* luctans cum gallo gallinaceo Cupido significet, id facile est intelligere 5). Gallum nempe uicit ille, ut cetera animalia omnia; imo et gallus magis ceteris animalibus amori deditus est. *Fig. 9.* arma cuiusque generis sumit, loricam induit, genu nititur galea, hasta terrae defixa est, et clypeus Mineruae, Medusae capite insignis. Amores, canit epigramma quoddam, arcum Phoebo auferunt, fulmen Ioui, arma cassidemque Marti, Herculi clauam, Mercurio pinnas talares, Dianae facem, Neptuno tridentem et Baccho thyrsum: ex hac imagine addi potest, Mineruae clypeum. *Fig. 10.* laruatus conspicitur; larua uero tam lato est ore, ut totum Cupidinis 6) uultum spectandum praebeat. *Fig. 11.* Cupido Bacchusque, ambo pueri simul incedunt; qui Dii adeo libenter 7) coeunt, ut non mirum sit, quod eorum concordia toties a poetis celebretur. In sequenti imagine *Fig. 12.* Leo pedem cupidini offert perquam familiariter. Subinde uero puerulus ille Veneris leone ceu equo utitur, et lyram pulsat, leone lentius gradiente; elaborauit *Plutarchus* quidam, quod inscriptio *Fig. 13.* docet. Non hoc loco praetereundum est schema duorum Cupidinum (*Fig. 14.*) prorsus aenigmaticum. Alter scilicet, ut Mercurius alas capiti affixas exhibet, quumque non alas humeris pro more haerentes habeat, posset aliquis putare, illum Mercurium esse puellum; idem altera manu cor humanum, altera flores et folia tenet; quodque obseruatu dignissimum est, alter Cupido fascia obligatos habet oculos, ita tamen, ut nihil obstante fascia al-

 ter

1) Graecis Ερως; uide *Hesiodi Theogon.* *Seruius* ad *Aeneid.* lib. 1. v. nate, meae uires. *Plato* in συμποσ. *Aristophanes* auibus. *Cic.* nat. deor. lib. 3. c. 23.

2) *Cicero* lib. 3. de nat. deor. *tres* numerat Cupidines: est etiam uerosimile, pictores et artifices *Iocos* nonnumquam addidisse, eodem fere habitu. uid. *Horatii* lib. 1. od. 2.

3) Non eadem semper symbola occurrunt. Rarissimum uidetur illud, quod *Montfauc.* supplem. tom. 1. tabul. 48. n. 3. exhibet, et pag. 130. explicat. *Murem* dicit esse; quod nos, *leporem*. *Eustathius* in Iliad. pag. 65. λαγωος ἐρωτων ἀναθημα.

4) nisi ad ista mala spectet, quae amoris uis per *Centauros* excitauit, in nuptiis Pirithoi et Hippodamiae.

5) modo facile sit persuasu. Nisi φιλονεικια repraesentetur: forte ad Martis pusionem respicitur, Alectryonem; quem Mars, quia ineptus custos fuerat amantium, Martis & Veneris, in gallum mutauit, uid. *Luciani Somnium.* Memini, alibi Harpocratem gallum premere.

6) Hanc imaginem *Ioci*, qui senem decrepitum lubens imitetur, quam Cupidinis, haberem.

7) Sed et *amor* et *Minerua* Athenis in academia una locum habuerunt; uide *Laurentii* uar. sacra tom. 7. *Gronouii* pag. (177.) uide et p. 813.

ter oculus ad cernendum aptus ſit: alae illius oculis plenae 8) ſunt, humanis ſimilibus. Vulgo dicitur amorem eſſe caecum, ideoque fortaſſe hic oculos faſcia obtectos habet; ſed cur tot oculi? hoc ignoratur.

§. 3. Vt porro oſtendatur, Cupidinem non terrae tantum, ſed etiam maris imperium obtinere: en illum *Fig. 15.* Delphino, cuius caudam tenet, inſidentem; hic autem Delphinus alius Delphini dorſo imminet; Cupidines duo ad latera prioris adnatant in undis cum illo ludentis. Qui *Fig. 16.* Delphino inſiſtit ſine dubio etiam Cupido eſt. Alius item Cupido *Fig. 17.* inſolitae formae curru uehitur, duobus equis iuncto; currus ſcaphiformis eſt, quo ſumma in currendo uelocitas exprimitur, uel forte ut indicetur, ipſum pari celeritate et facilitate et terras et undas permeare.

§. 4. Subiungimus tandem fabulam de PSYCHE nulli facile ignotam, quamque arcana quadam ratione et ἀλληγορικῶς accipiendam eſſe plerique omnes fatentur; ſaltem ipſum ψυχῆς uel Pſyches nomen, quod animam 9) denotat, hoc ſuadet. En totam hiſtoriam ab *Apuleio* lib. IV, V et VI metam. allatam, et a *Fulgentio* mythologo in compendium redactam Lib. III cap. 7. Rex et regina quaedam tres forma praeſtantes filias habuerunt, quarum iunior ſorores pulcritudine longe antecellebat. Exhauſiſſe uires natura uidebatur, ut corpus efformaret, quo ſpecioſius numquam uiſum fuiſſet. Ad eius ſpectaculum undique concurrebatur. Venus ipſa cum hominibus uerſatum ueniſſe putabatur; hinc concurſus omnium eius, tamquam numinis, colendae cauſa. Hinc Paphos, Cnidus, Cithera, celebria olim ob cultum Veneris loca deſeri coepere; nouam omnes Venerem adibant cum mortalibus uiuentem.

§. 5. Inuida Venus uero, ſeque ſpretam cernens, indignata Cupidinem adit, ad ulciſcendam matrem concitat, hortatur puellam ſagittis ſuis impetat, illamque amore inflammet inopis cuiusdam uiri, qui cum illa in penuria aetatem ageret. Cupido autem, amore puellae ipſe captus fuit. Interea Pſyche, hoc enim nomen uirgini erat, pro more colebatur, pulcritudinemque eius nemo non mirabatur; nemo uero illam uel amare uel coniugem poſtulare audebat, quum contra, ſorores eius, quarum forma minus eximia erat, a regibus iam ductae fuiſſent. Adeunt oraculum parentes, quibus Apollo reſponſum, ut ſolebat, ambiguum obſcurumque dedit, his uerbis

Montis in excelſi ſcopulo deſiſte puellam,
Ornatam mundo funerei thalami:
Nec ſperes generum mortali ſtirpe creatum,
Sed ſaeuum atque ferum uipereumque malum;
Qui pennis uolitans ſuper aethera, cuncta fatigat,
Flammaque et ferro ſingula debilitat;
Quem tremit ipſe Iouis, quo Numina terrificantur,
Fluminaque horreſcunt et ſtygiae tenebrae.

§. 6. Pſyche igitur in alto ſcopulo collocata, mox a Zephyro in iucundam uallem deportata eſt: nemus illa, quod uidit, ingreſſa, in medio eius fontem limpidiſſimum uidit aedesque ſuperbas, auro argentoque micantes. Iſtic neminem uidebat, ſed uoces tantum audit ipſam inuitantium, ut ibi ſedes poneret, miniſteriumque ſuum offerentium. Libenter illa in tam ſplendidis aedibus domicilium poſuit, miniſtrantibus nymphis, quae non ad conſpectum ueniebant, ſymphonias audiebat, uoluptatibusque, quoad neminem conſpiciendo poterat, ſummis fruebatur. Adueniente nocte puella lectum petit; et mox uenit deſtinatus ſponſus, cumque illa concubuit; ſed ante lucis ortum propere diſceſſit, ne Pſyches oculis pateret: haec diuturna conſuetudo fuit, nec coniugem Pſyche uiderat, quamuis iam uterum geſtaret.

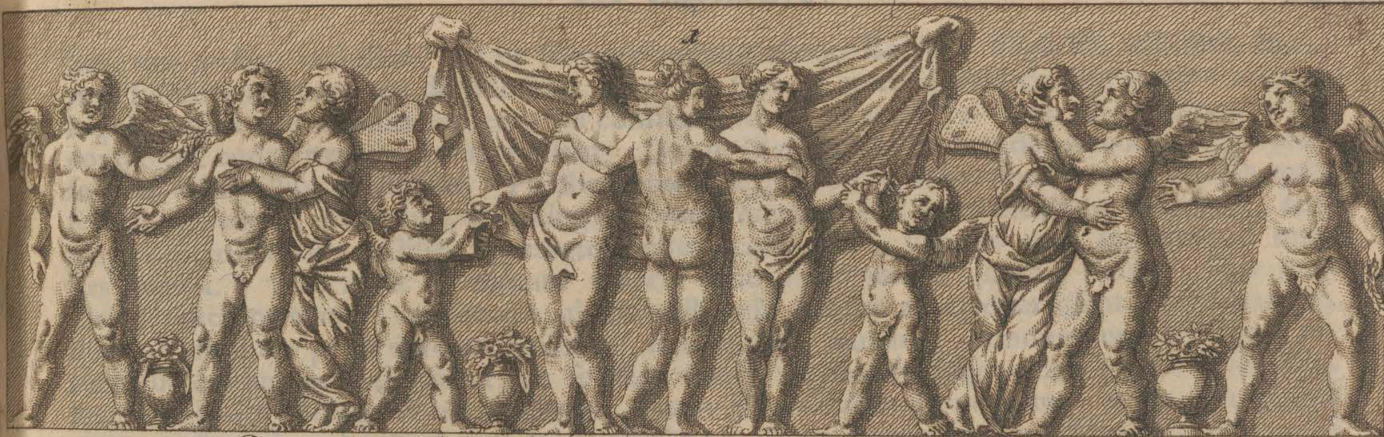
§. 7. Interea Pſyches parentes de ſorte filiae ſolliciti erant, et ſorores ſororem perquirere coeperant. Id monente marito Pſyche didicit, qui etiam adiecit, caueret ſibi a ſororum colloquio, quod infinita hinc emerſura ſint damna. His quidem monitis ſtatim acquieuit Pſyche: uerum poſtea conditionem rerum praeſente animo reuoluens, ſeſe infeliciſſimam putabat,

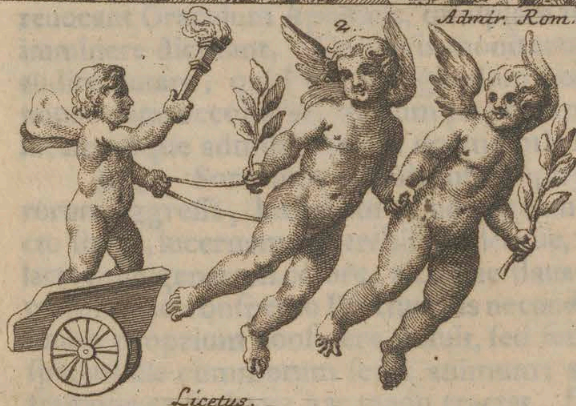
8) *Ouidius* ſaepius Cupidini *gemmatas* alas tribuit. Vide *amorum* 1. eleg. 2. v. 41. edit. *Heinſii* in 12. Remed. amoris v. 39. Atque id unice illuſtrat haec imago, ſi *gemma*, pro oculo, vt contra fieri ſolet, ſumatur. Gloſſae: ὀφθαλμος ἀμπελ-λυ, gemma, uid. *Plinii* hiſt. nat. lib. 17. c. 21. Tot oculos amori dederint, ob ζηλοτυπίαν. Hic *Eros* et *Anteros* ſiſtitur.

9) adde et, *papilionem*; unde frequentiſſimum eſt in monumentis uetuſtis ſymbolum; uide *Gesneri*, *celeb.* Gotting. Profeſſoris, programmata, in funus B. coniugis ſumme Ven. *Heumanni*, 1750. et *Rhodeni*, 1751. in fol.

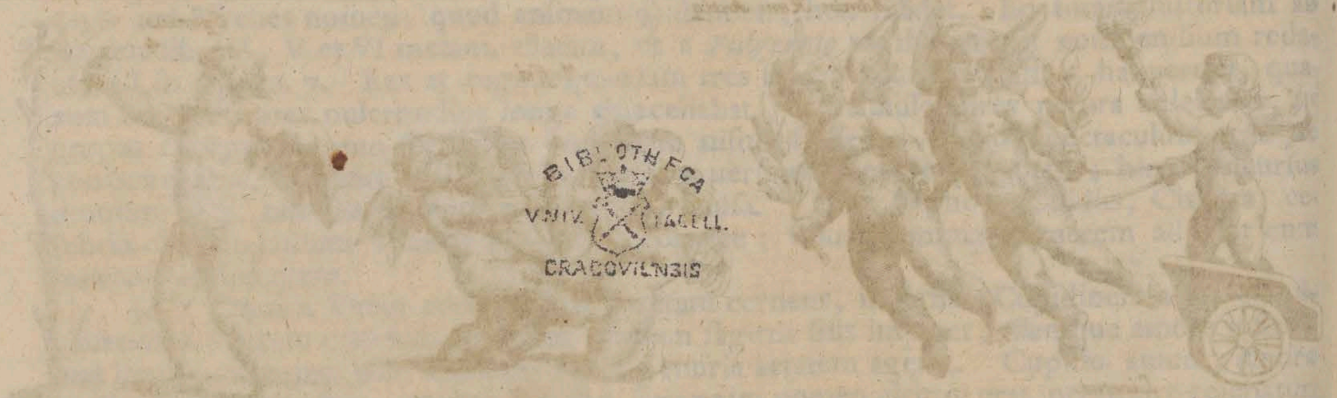

1. Cupido et Psyche cum Gratiis. 2. Psyche a duobus Cupidinibus curru vecta. 3. Duo Cupidines papilionem s. Psychen manu tenentes. 4. Cupido Psychen sub forma papilionis excrucians. 5. 6. Cupido et Psyche sese mutuo complectentes. 7. Cupido face alas Psyches adurens. 8. Psyche in genubus. 9. Duo Cupidines cum Psyche arbori alliganda. 10. Eros et Anteros.

bat, ceu carcere inclusam, cui ne sorores quidem alloqui liceret. Hinc illa moerens lacrymas fundere animumque despondere coepit. Qua re animaduersa coniux sorores eam alloqui, passus est: monuit tamen, ne consilium sororum audiret, quae, ut coniugem oculis conspicere conaretur, hortaturae essent. Qui in istas aedes Psychen deportauerat Zephyrus, sorores etiam illius eo detulit. Psyche gaudio perfusa ad sororum conspectum, omnia, quae secum agerentur, enarrauit, et coniugem suum iuuenem esse formosissimum iactitauit, ac si illum quotidie oculis uidisset; peracto tandem colloquio, sorores auro argentoque onustas remisit. Illae uero ob tantam sororis suae felicitatem, inuidia motae, eius perniciem machinabantur; quumque altero colloquio habito animaduertissent, eam eorum, quae de coniuge prius dixerat, oblitam, iam diuersa narrare, nondum conspectum a sorore sua coniugem suspicantur, ac se illius salutis incolumitatisque curam gerere simulantes, non alium coniugem esse dixerunt, quam monstrosum serpentem, et in memoriam reuocant Oraculum Apollinis, quidpiam simile effati; ex hoc autem monstro perniciem illi imminere dictitant. Coniugis monitorum immemor Psyche perterrita est, et uerosimilia se audire putans, quid sibi sit agendum postulat. Illae monent ingruente nocte lucernam et nouaculam occultaret, et dum serpentem illum dormientem aduerteret, ex cubili exsiliret, lucernamque admoueret, ut dormientis monstri caput nouacula praecideret.

§. 8. Sororibus ministrante Zephyro domum profectis, Psyche rem ex consilio sororum aggressa, lucernam et nouaculam occultat, atque ubi coniugem dormire sensit, ex lecto surgit, lucernam protrahit; uidetque, non serpentem, sed Cupidinem puerum a purpureo lacteoque genarum colore, a comae flauae decore, a pinnis candidis & uolitantibus amabilissimum. Quo conspecto Psyche eius necandi consilium exhorrescens, quod parauerat ferrum in sinum proprium configere uoluit, sed ferrum collapsum est. Cupidinem illa contuetur, conspectus ille commotum sedat animum; ad pedes autem lecti arcum Cupidinis uidet, pharetramque et sagittas: has manu tractat, sibique imprudens leue uulnus infligit, nec uulnere tam exiguo abstrahitur a spectaculo tam suaui. Interim ardens olei stilla ex lucerna decidit in Cupidinis humerum: dolore expergefactus ille auolat; Psyche pedem illius arripit, atque ita aufertur, sed non ultra suum ipsa onus sustinet; et in terram cadit. Cupido conscensa cupresso exprobrat uxori, quod dictis fidem non habuisset; et inde discessit. Psyche in desperationem acta in fluuium sese praecipitauit. At fluuius uxorem Cupidinis reueritus, illam ad littus eiicit. Panem Psyche postmodo inuenit, qui infelicem consolatus, auctor illi fuit, ut Cupidinem adiret, rogaretque pacem et malorum finem. Psyche terras hinc et inde peruadens, tandem aduenit in urbem, in qua alterius sororis coniux regnabat. Sorori narrat ea, quae ipsi contigissent consilio isti morem gerenti, callideque addit, Cupidinem iratum dixisse sibi, indignam tali coniuge se repudiare, unamque ex sororibus eius ducturum. Vana spe ducta Psyches soror quum regi marito suo ualedixisset, in rupem illam notam adscendit, rataque se a Zephyro pro more deportatum iri, praeceps iuit, contritoque corpore exspirauit. Alteram similiter sororem adiit, similique sermone decipiens, ambarum nequitiam ita ulta est. Inter haec auis quaedam Veneri nunciat, Cupidinem ardentis olei stilla in humero uulneratum, totamque rei historiam texit, amicaeque nomen aperit. Indignata Venus Cupidinem adiit, minisque additis obiurgat; hinc Psychem perquirit temeritatis poenas daturam. Animum eius sedare conantur Ceres atque Iuno, sed frustra; scelus ulcisci constituerat.

§. 9. Psyche alio atque alio concedebat, coniugem placatura. In templum quoddam quum uenisset, spicas, quas passim per agros collegerat, in manipulos concinnauit, hoc ministerio Cereris gratiam aucupatura, et Deam precata est. Ceres respondit, caussam illius ipsam dolere, sed non adiuuare posse, ne cognatam Venerem offenderet; adeo id beneficii loco haberet, quod ipsam non in eius manum traderet. Eadem ferme respondit etiam Iuno, quam in templo proxime posito adierat. Psyche animum non despondens, ipsam Venerem adire, et ad eius pedes procumbere decreuit, ut iratam placaret; ibi Cupidinem quoque sese inuenturam sperabat, eiusque praesidio reconciliatum iri; si placandi nulla superesset uia, a morte non abhorrere.

§. 10. Venus, quae Psychen supplicis more accedentem recipere nollebat: currum conscendit, iunctis columbarum quadrigis, et in coelum adueniens Iouem rogauit, Mercurium ut mitteret, quaesitum Psychen ubicunque terrarum. Inops consilii Psyche, Veneris ancillam Consuetudinem inuenit, quae statim in capillos eius inuolauit, crinibusque pertractam ad Dominam suam Venerem deduxit. Venus Psychen obiurgauit, dicteriis lacessiuit,

duabusque aliis ancillis, Triftitiae atque Sollicitudini, excruciandam tradidit. Ipfa Venus ueftem eius difcidit, crines uellicauit, et caput percuffit. Inde temere congefto frumenti, hordei, milii, papauerum, cicerum, lenticularum, fabarumque aceruo: Pfychen iuffit, fingula grana feligere, et in aceruos minores, fecundum fpeciem cuiusque, ordinare, quod ante noctem peractum oportebat: Pfyche laboris magnitudine confternata immota manebat; at officiofae formicae id muneris exfecutae funt. Praecipit porro Venus, floccum fibi deferret ex uellere aureo quarumdam ouium furiofarum, quae ultra flumen in locis inacceffis pafcebant. Proficifcitur Pfyche non iuffa exfecutura, fed fefe in fluuium proiectura: at arundo, ut Midae tempore locuta, habendi flocci modum docuit, quem illa Deae attulit. Tertio mandat Pfychae Venus, afferri fibi uafculum aqua illa nigra plenum, quae ex fonte fub draconum cuftodia pofito manabat in Stygem et Cocytum. Impar rei exfequendae Pfyche, in conatu periiffet; uerum aquila acceptam urnulam aqua illa replens, Pfychae tradidit Veneri deferendam. Tot tantaque iuffa diligenter exfecutam Pfychen uidens Venus, aliud longe difficilius mandatum dedit, ad inferos ut defcenderet, fuoque nomine Proferpinam rogaret, particulam aliquam formofitatis fuae in pyxide a fe tradita reponeret, ut eam pulcritudinem, quam curando Cupidinis uulnere amififfet, reparare poffet; iuffitque Pfychen celeriter redire, quod in coetum Deorum celeriter itura, eo habitu, quo folita erat, eo concedere uellet. Putabat Pfyche, id in mandatis habere, ut mortem fibi confcifceret, quod nullum alium ad inferos defcendendi modum noffet. In turrim ergo praealtam confcendere uolebat, ut fe praecipitem daret: at turris ipfa uocem emifit, fi defcendat hac uia ad inferos, numquam illam redituram effe; fed in Taenarum iret propter Lacedaemonem, ibi uiam effe fubterraneam, qua ad inferos pergatur; duas offas polentae mulfae concretas manibus geftaret, duasque ftipes in ore; in medio itinere illam reperturam effe afinum claudum lignis onuftum, ductoremque pariter claudicantem, qui rogaturus fit, decidentia fibi ligna ut colligeret; fed nihil refpondens fua pergeret uia: ad infernalem fluuium et Charontem quum deuenerit, Charonti ad alteram ripam transuehenti ftipem daret alteram, ab ipfo ex ore excipiendam: mortuos poftea quum repererit opem implorantes, ne gradum fifteret, fed pergeret; quum ad canem magnum accederet, offam unam daret, et exinde Proferpinam adiret, a qua perhumaniter excipienda effet, ad opiparum uero prandium inuitanti morem non gereret, fed humi decumbens panem atrum ederet; poftea fufcepti itineris cauffam poffe narrare; tunc Proferpinam daturam id, quod Venus petebat. Reditu uero alteram offam cani, alteramque ftipem Charonti daret; fed caueret in primis, ne pyxidem aperiret uifura formofitatis particulam, quam Veneri Proferpina mitteret. Haec monita Pfyche fequuta eft, atque a Proferpina, quod poftulabat Venus, accepit.

§. 11. At ex inferis egreffam cupido inceffit afpiciendi pulcritudinis particulam, eiusque partem fibi fumendi; pyxidem itaque aperuit, nihilque aliud ibi reperit, quam uaporem infernalem et foporiferum, qui caput illius ftatim offudit, ita, ut fopita caderet, numquam experrectura, nifi Cupido a uulnere recreatus perque feneftram egreffus caram Pfychen quaefitum abiiffet. Dormientem ut offendit, fagitta punctam expergefecit. Tum uaporem illum foporiferum in pyxidem reduxit, et matri deferendum Pfychae tradidit; ipfe uero in coelum aduolauit et Iouem adiit, qui Deorum coetum conuocauit, praecepitque, ut Cupido Pfychen uxorem haberet, feruaretque, non ultra repugnante Venere; Mercurio etiam mandauit, ut Pfychen in coelum transferret. Pfyche itaque in coetum Deorum admiffa ambrofiam bibit, et immortalis euafit. In nuptiali conuiuio quisque Deorum partes fuas egit, Venusque ipfa choreas duxit. Sic, celebratis nuptiis, non multo elapfo tempore Pfyche filiam peperit, quae Voluptas appellata fuit.

§. 12. En Pfyches fabulam non illepidam, quae tota ἀλληγορικῶς concinnata fuit, et fignificat, quanta mala et damna inferat cupiditas, quae per Cupidinem innuitur, animae humanae, per Pfychen fignificatae. Allegoriam uero qui uelit ad fingulas fabulae partes applicare, is nihil ageret; pleraque ad ornatum inuenta funt. Id generatim folum intelligitur, eo fpectare fabulam, ut morum regulam documentumque prodat. In quibusdam fabulae partibus Ethices indicia funt manifefta, ut quum dicitur Confuetudinem Veneris ancillam inuolaffe in Pfyches capillos, eamque crinibus tractam ad Dominam adduxiffe, dominamque Triftitiae et Sollicitudini, aliis uidelicet ancillis, tradidiffe. Confuetudo faepe uel inuitos paene attrahit, uimque facit, ut Veneris f. amoris uetiti illecebras fequantur: etiam cum obfiftunt, capillis quafi captat; etfi libere malam fequeris propenfionem, cuius perniciem nofcis, et damna inde emergentia profpicis, quae et triftitiam et follicitudinem pariant,

riant,

Statua H

Maffei.

a. Hercules
Gadibus st
trucidans.
8. Idem Ant
Cerberum la

Statua Romae.

Numus Regis Gall.

Maffei.

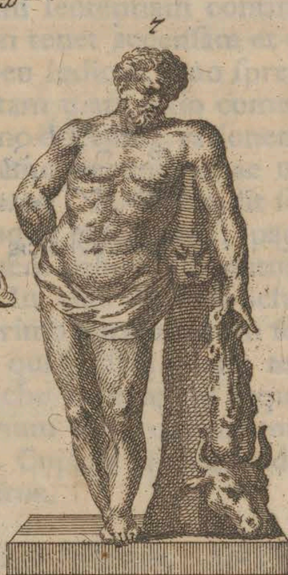
Numus Regis Galliar.

Maffei.

la Chausse.

Bonanni.

in aedibus Mediceis.

Porticus Justinian.

Marmor Narbonae.

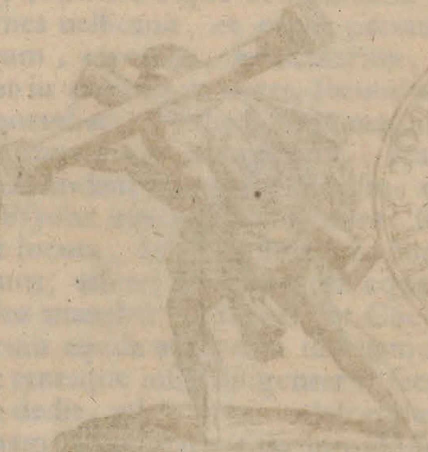

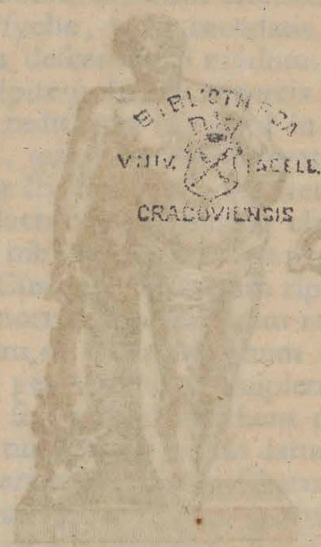
Maffei.

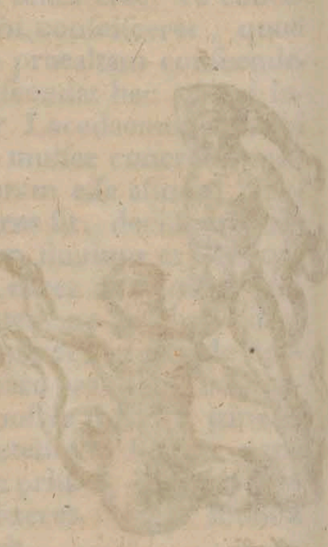

Maffei.

1. Hercules puer, vel filius eius Aventinus. 2. Pugna Herculis cum Hydra Lernaea. 3. Hercules columnas Gadibus statuendas humeris gestans. 4. Idem poma aurea Hesperidum auferens. 5. Idem Gigantem clava trucidans. 6. Idem cum scypho, quem Africam peragrans a Sole acceperat. 7. Idem clava tauri capiti innixus. 8. Idem Antaeum sublimem constringens et suffocans. 9. Idem Cerberum ex inferno deducens. 10. Idem eundem Cerberum laqueo constringens. 11. Idem cum pomis Hesperidum. 12. Idem clava innixus.

riant, ac te excrucient, neque tamen peccatum expient: nisi poenitentia et uitae emendatio sequatur; expiationem enim peccatorum profani etiam illi admittebant.

§. 13. Ceterum Psyches atque Cupidinis imagines frequenter occurrunt 10) in Veterum monumentis. Psyche fere semper cum alis papilionis conspicitur: hoc enim insectum animae symbolum esse, nemo facile ignorat. Primum, quod *Tab. XXIV. Fig. 1.* profertur, schema ex marmore desumtum est, ubi Cupido et Psyche bis cernuntur sese mutuo complectentes. Tab. XXIV. Tabulae medium tres gratiae occupant; ex quibus duae binis Cupidinibus manus praebent. Duo alii Cupidines extremas tabulae oras utrimque claudunt. Tria uasa floribus plena hic ad ornatum posita sunt. Quae *Fig. 2.* sequitur imago, singularissima est. Psyche perquam minimo curru stans altera manu facem ardentem tenet et erigit, altera uero lora s. uinculum a media parte tenet; extrema uero eiusdem uinculi habent duo Cupidines ante Psychen uolitantes. Primo conspectu ambo Cupidines currui iuncti uidentur: uerum uni Psychae per uinculum haerent, cuius extrema tenent, ut Psychen, quo uelint ducant: currus uero sub Psyches pedibus quasi sua sponte procedit. Ambo Cupidines altera manu lauri ramum tenent. His moralem aliquam sententiam contineri nemo non uideat. Psyche, ut uox ipsa significat, anima est; facem tenet accensam et erectam, ut Cupidinibus rectum iter commonstret. Fax rationis lumen indicat, quo spreto et relicto Cupidines animam ducunt, quocumque uelint; etiamsi rectam uiam ratio commonstret, oppositam tenent Cupidines, deque ratione triumphant. Hinc docemur, rationem a Cupiditatibus superari. Cupidines uero in uictoriae signum lauri ramos tenent, quae ueritas hisce uerbis exprimitur: *Video meliora proboque, Deteriora sequor.* Eodem redit schema sequens *Fig. 3.* quo duo cupidines papilionem alis tenent, ipsumque excruciant; papilionem enim animam significare, iam ante monuimus. *Fig. 4.* papilionem arbori colligatum uidemus, ubi a Cupidine malleum et clauum tenente percutitur. In aliis duobus Schematibus *Fig. 5. et 6.* Cupido et Psyche se mutuo complectuntur: in primo autem eorum schemate Cupido palliatus facem accensam tenet. Alter Cupido *Fig. 7.* qui sinistra arcum tenet, dextra facem tenente alas papilionis adurit. Genibus innixa Psyche in imagine sequente, *Fig. 8.* manus a tergo uinctas habet: quo innuitur captiuum animum esse, qui prauorum affectuum motum impressionemque sequitur. Alio schemate *Fig. 9.* Cupido Psychen ad arborem alligat: alius Cupido uirgam extendit, quasi Psychen uerberaturus.

§. 14. Denique Anterotos quoque hic mentio facienda. ANTEROS Martis et Veneris filius 11) perhibetur. Themis Veneri dixit, fore ut numquam cresceret Cupido, donec alium illa peperisset filium. Ex Marte itaque filium suscepit, quem Anterotem uocauit. Anteros autem uulgo accipitur pro amore mutuo uel reciproco. *Seruius*, interpres *Virgilii*, in *Aeneidos* lib. IV. uidetur eum quasi amori oppositum, aut contra amorem antidotum accipere. Athenienses ipsi aram extruxere statuamque, ubi nudus exhibebatur formosusque puer, qui duos in sinu gallos gallinaceos tenebat, quos incitabat, ut inuicem caput rostro impeterent. *Pausanias* in Atticis narrat, quo pacto haec ara structa fuerit. Eros & Anteros significant duos Cupidines duosue amores, hinc est, quod ab *Ouidio* Venus uocetur *geminorum mater amorum.* Idem *Pausanias* l. c. sculptos simul memorat Erotem et Anterotem. Eros palmam tenebat, quam auferre Anteros conabatur, uti *Fig. 10.* exhibetur.

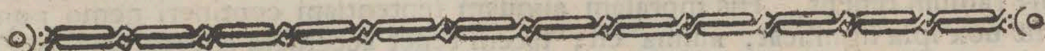
10) uide, quas excitat Cl. *Grunerus* in contemplatione gemmae *Wildianae*, in actis societ. latinae Ienens. tom. 1. p. 100. seqq.

11) *Cicero* de nat. Deor. 3, c. 23.

ANTIQVITATIS
Explanatione et ſchematibus illuſtratae
TOMVS PRIMVS
DE
DIIS GRAECORVM ET ROMANORVM.
PARS SECVNDA
DE HEROIBVS IN DEOS RELATIS, DEQVE OMNIBVS ALIIS DIIS GRAECORVM ROMANORVMQVE.

LIBER PRIMVS.
DE
HERCVLE ET BACCHO, ET DE DIIS COETVS BACCHICI.

CAPVT I.

De Hercule eiusque laboribus.

§. 1.

Plures in ſcriptoribus uetuſtis occurrere Hercules 1), notiſſimum eſt. Omnium uero celeberrimus, ad quem omnia fere monumenta referuntur, quique tum apud Graecos, tum apud Romanos, in ſummo honore habebatur, Iouis et Alcmenae, coniugis Amphitryonis, Thebarum Regis, filius erat. Vulgaris illa fabula eſt 2), qua Iupiter aſſumta Amphitryonis forma Alcmenam circumuenit, unde gemellos illa enixa eſt, Herculem ſcilicet Iouis, et Iphiclum *) Amphitryonis filium. Fabulantur alii, iuraſſe Iouem, ex duobus pueris, qui adhuc utero geſtabantur, quorum alter Stheneli, alter Iouis filius fuerit, eum, qui prior naſceretur, in alterum imperium habiturum eſſe, Iunonemque ortum Euryſthei, Stheneli filii, acceleraſſe, ita ut ſeptimeſtris natus ſit. Iuno non odiſſe pellicem et Iouis flagitium non poterat; eius tamen iram a Pallade ita mitigatam eſſe dicunt, ut mammam illi adeo praebuerit, et immortalem ipſum reddiderit. Vulgaris autem erat opinio, Iunonis in Herculem odium ſummum fuiſſe: cuius indicium manifeſtum fuerit, quod prima poſt Herculem natum nocte duos horrendos dracones in cunas, immiſerit, qui pueros occiderent. *Apollodorus* ex Pherecyde refert, Amphitryonem ſerpentes ipſum immiſiſſe, ut experiretur, quis

1) *Cicero* lib. 3. de nat. Deor. c. *ſex* numerat: alii, plures adhuc; ſed ita fere, ut numerent adnomina, *Libyus*, *Thebanus*, *Argiuus* &c. ita *Varro*, quod *Seruius* in lib. 8. *Aeneid.* tradit, 44. recenſuit; quia omnes fortes, Hercules nominarint antiqui. Eorum fabulas uarie miſceri, ſatis conſtat. Sed haec, et his ſimilia, quam uariae ſint interpretum opiniones, qui Hercules uel in ſacris noſtris libris, quaerunt, uel cetera ſibi, et quibus aliis poſſunt, explicant: ab huius inſtituti ratione fere aliena ſunt.

2) Quae argumentũ eſt *Plautinae* primae comoediae. Varie tamen illa fabula narratur. uid. *Apollodor.* lib. 2. c. 4. §. 8. ſeqq. *Homeri* Hymn. in Herculem. *Pauſan.* Boeot. *Antonin.* Liberal. num. 29. alii, et *Giraldus* ſingulari libello. Hercules ante *Alcaeus* et *Heraclides* dictus. uide *Aelian.* uar. hiſt. lib. 2. c. 32, et notas doctorum.

*) Ιφικλος et Ιφικλης ſcribunt.

1. et 2. Hercules poma, quæ Hesperidibus abstulerat, manu tenens. 3. et 4. Idem clavæ suæ innixus. 5. Idem cum face, qua vel hydræ Lernææ vel alius monstri caput adurit. 6. Idem sedens et a laboribus aliquantisper requiescens. 7. Hercules Placidus. 8. Hercules Musagetes. 9. Hercules Magusanus. 10. et 11. Hercules ab amore victus. 12. Omphale vel Iola Herculis arma gerens.

quis ex duobus filiis suus esset; Iphiclem autem aufugisse, Herculem serpentes strangulasse, seque Ioue dignum commonstrasse.

§. 2. Hercules iuuenis magistris pluribus operam dedit. Arcum tractandi peritiam Teutarus **), Scytha pastor, docuit; A Lino litteras didicit, Eumolpus Musicam, Harpalycus luctam aliaque exercitia gymnica; Autolycus aurigandi, Amphitryo equitandi modum, Chiron Astronomiam, Castor armis uti docuit. *Aelianus* 3) refert instrumenti musici usum Linum ipsum docuisse, quod plectro pulsabatur; Herculem autem quum imperite pulsaret, obiurgatum fuisse a Lino, et ira percitum doctorem occidisse. Staturae fuisse dicitur enormis, roborisque incredibilis; quidam eius staturam fuisse dicit quatuor cubitorum 4); tresque dentium ordines habuit, ut alius fabulatur. De statua *Tab. XXV. Fig. 1.* ab eruditis disputatur, an Herculem iuniorem, an uero Auentinum, Herculis filium, repraesentet; inuenta Tab. XXVI. fuit in Auentino monte; uid. *Montfauconii* diarium italicum p. 166. Veteres enim qui omnibus fere rebus personarum formam induebant, humanam etiam speciem Auentino monti indidisse, ipsumque filium Herculis finxisse 5) uero admodum simile est. Videtur autem tutius haberi Hercules puer, quam Auentinus 6). Eques *Maffeius* opinatur, hoc signo hiemis genium forte repraesentari. Veteres enim, argumentatur, quatuor anni tempestates quatuor puerulis uel geniis exprimebant, cum uariis fructuum uel animalium symbolis; coronas itidem capitibus eorum imponebant, quae uel fructus singularum tempestatum exhibebant, uel huic similes erant. Sic Ver Mercurio tribuebant, aestatem Soli, Autumnum Baccho, hiemem Herculi.

§. 3. Quum adoleuisset, in quendam locum se seorsim contulit, ut, quod uitae genus sibi suscipiendum esset, cogitaret. Hic duae ipsi mulieres 7) uisae sunt, quarum altera pulcherrima, quae Virtus erat, maiestatem et dignitatem uultu praeferebat; oculis pudibunda, gestu modesta, albo uestitu: altera, quam alii felicitatem, alii uoluptatem uocant, pinguior coloreque uiuidior erat, aspectus liberior, magnificae uestes, quae qualis esset, sat indicabant. Vtraque illum ad partes suas transferre tentabat; ille uero uirtutis tandem partes amplexus est. Quoniam uero ex natalium sorte, ut iam diximus, sub Eurysthei, Mycenarum Regis, imperio futurus erat: hic a Iunone concitatus, res eum difficillimas durissimasque subire iussit. Cum claua uulgo exhibetur et exuuiis leonis Nemeaei tectus, quae pellis nullum admittebat uulnus, eique clypei nonnumquam loco erat; cum pharetra quoque et arcu interdum repraesentatur, quamquam rarius.

§. 4. Labores Herculis, XII. 8) uulgo enumerantur, sed numerus facile crescat. Regio enim quaeuis ambiebat, ut alicuius saltem strenui operis et laboris ab heroe illo suscepti theatrum fuisse diceretur. Monumenta ueterum Herculem saepe exhibent eiusque labores repraesentant. Ex iis tamen laboribus sunt, qui, licet apud Mythologos quam maxime celebrentur, tamen uix in marmoribus et anaglyphis compareant. Saepe conspicitur Hercules leonem strangulans, Cerberum canem adducens, Antaeum in aëre constringens; alii uero eiusdem Agones aut rarius occurrunt, aut tam minute delineati offeruntur, ut uix internosci possint.

§. 5. Vt autem suopte nutu et arbitrio Hercules uitam asperam laboribusque plenam adiit: sic inprimis, Eurystheo ita imperante, uaria ipsi certamina et pericula subeunda fuere. Primum certamen erat cum leone Nemeaeo, qui nullum uulnus admittebat, et agros uicinos deuastabat. Verum, ut fabulantur quidam, Hercules sexdecim annos natus, ad gregum custodiam missus, ab Amphitryone †), Leonem adortus est, totamque in eum effudit pharetram;

**) *Apollodorus Eurytum* nominat; et a pluribus diis arma accepisse tradit, quae interea *Minerua*, peltam, seu scutum: non *peplum* ut scripturae uitio plures, ineptissime crediderunt et alios, aeque imperitos, induxerunt.

3) Lib. 3. c. 32. *Apollodorus* l. c. §. 9.

4) *Apollodor.* l. c. Heracl. Pontic. addit, pedem unum. uid. et *Tzetzes* chil. 3. hist. 105. Quadratum magis, quam procerum fingunt.

5) Vid. *Virgil.* lib. 7. *Aeneid.* et *Seruium.*

6) *Montf. puerum* saepius, semel iuuenem appellat. Adolescentem optime dici putem, et respici eo, quod annorum 16 aut 18, ut alii, leonem Cithaeroneum late uastantem occidit, et pellem induit. *Apollod.* l. c. §. 10. *Auentinus* certe minus celebris est, quam ut ita fingi potuerit, nullo addito, quod utrumque distingueret, indicio.

7) *Xenophon* ex *Prodico* elegantissima colloquia fingit lib. 2. de dictis et factis *Socratis*; comparetur *Silius* lib. 15. post initium.

8) Vid. *Apollodorum*; *Lucretium*, qui septem, *Cointum Smyrnaeum*, qui 20 numerat, lib 6. paralip. *Catalecta Virgilii*; *Martialem* lib. 9. epigr. 104. *Silium* lib. 3. Non defuerunt, qui hunc XII. numerum, ad signa caelestia transferrent. uid. *Aleandri* tabul. heliac. p. 715. tomo 5. *Graeuii.*

†) In Amphitruonis ministerio Chaeroneum leonem occidisse aliis dicitur; nemeaeum autem, ex primo mandato Eurysthei.

tram; sed frustra tela pellem petebant; clauam etiam, siue ferream, seu, ut alii uolunt, ferro opertam, incassum fregit, tandem uero leonem manibus arripuit, unguibusque discerpsit, pelleque eius ut clypeo postea usus est. Fabulam illam praeterimus; qua Hercules quinquaginta filios una nocte ex totidem filiabus Thespii, Boeotiae Regis, suscepisse fertur 9). Post uaria cum hostibus aliis certamina nouum iniit contra hydram Lernaeam, cui alii septem capita tribuunt, alii nouem, alii quinquaginta; quum unum praecidebatur, tot renascebantur, quot supererant alia, nisi uulneri ignis admoueretur. Hercules eam inuasurus, currum conscendit Iolao aurigante; ingens cancer hydrae auxilio ueniens, ab Hercule attritus est, hydra uero peremta. Hanc Herculis cum hydra Lernaea pugnam exhibet *Fig.* 2. Hydra hic septem capita habet; Hercules clauam erigit, ut unum hydrae caput percutiat. Minerua pone Herculem posita, altae columnae insistit, atque opem ferre Herculi creditur. Cerua porro aeneis pedibus aureisque cornibus in monte Maenalo habere solebat, cursu adeo leui, ut nemo eam attingere posset. Hercules ut eam caperet missus, quum nollet eam, utpote Dianae sacram, interficere: multo tempore eam insecutus est: illa uero in montem Maenalum (Artemisium) se recepit, quumque Ladonem fluuium transire uellet, ab Hercule capta et Mycenas humeris deportata est.

§. 6. Eo autem usque formidabilis Eurystheo Hercules euaserat, ut, etsi imperio in ipsum potitus, ne auderet quidem coram tanto heroe comparere; dolium potius aeneum parauerat, ut, urgente necessitate, ibi latere posset. Herculem in urbem suam ingredi non sinebat. Quae monstra ille in dies adferebat, extra urbis muros abiiciebantur, mandata uero Herculi per praeconem ferebantur. Hercules postea iussus est, aprum Erymanthium adducere. Quum ad eam expeditionem proficisceretur, apud Pholum, Centaurum, diuersatus est, a quo perquam humaniter exceptus, et optimo uino recreatus fuit. Vini odorem olfecere Centauri et accurrerunt, uasa uini ablaturi. Alii arboribus armati, alii ingentibus saxis, securibus alii. Cruenta pugna, ex Centauris multi occisi. Pholus ipsis, utpote cognatis suis, funeralium officium exhibuit. Sagitta uero ex Centauri alicuius corpore educta, ipsius manum uulnerauerat, ex quo uulnere Pholus paucis post diebus obiit. Iam Hercules aprum Erymanthium niue obrutum cepit, et ad Eurystheum adduxit. Mandatum porro Herculi fuit, ut Augiae, Elidis Regis, stabulum purgaret, unoque die fimum omne remoueret. Boum trium millium stabulum erat, nec poterat tantus labor, ut uidebatur, adeo breui tempore perfici. Herculi promisit Augias, se partem decimam cornutarum pecudum ipsi daturum, si id perficeret; id uero per iocum pollicebatur, non putans, Herculem id una die effecturum; qui tamen absoluto opere, ab Augia, ut fidem liberaret, petiit. Augias sese promisisse negat, Herculesque indignatus sagittis ipsum confecit.

§. 7. Circa lacum Stymphalum in Arcadia aues immanes et uoraces uersabantur, quae homines adeo impetebant ac deuorabant; inde Stymphalidum nomen accepere. Hercules ad profligandas has aues missus, sagittis illas confecit, uel, ut alii narrant, crotali strepitu abegit; quod crotalum aeneum, a Vulcano fabricatum Pallas, eum in finem Herculi dono dederat. Sunt autem, qui narrant Stymphalidas non aues fuisse; sed filias cuiusdam Stymphali, quas Hercules ideo occidisse fertur, quod ipsi hospitium negauerint. Graecis uero Dii saepius infensi, feras et monstra uaria illis immittebant, quibus affligerentur. Eiusmodi erant Leones Parnassius et Nemaeus; tres apri, Calydonius, Erymanthius et Crommyonius; ita Neptunus taurum in Cretenses miserat, qui ignem naribus emittebat, damna plurima inferebat, multosque necabat. Hinc Hercules ab Eurystheo missus, ut hunc quoque caperet: captum regi adduxit; quia uero sacer erat, ipsum statim dimisit.

§. 8. Diomedes, Thraciae Rex, equos alebat immanes ac furibundos, humanasque carnes cibi loco iis praebebat, atque peregrinos omnes ipsis deuorandos obiiciebat. Hercules itaque ab Eurystheo iussus, equos captos ad ipsum deduceret: Diomedem primo ipsum cepit, et equis deuorandum proiecit, equos deinde ad Eurystheum deduxit. Hi uero in Olympum montem dimissi, postea a feris iugulati et deuorati sunt. Mandauerat porro idem Eurystheus Herculi, ut Hippolytae Amazonum reginae balteum, principatus in ceteras documentum, sibi deferret. Naue itaque conscensa ad Amazonum regionem traiecit, et Hippolytae

9) Varie hae nugae, et quae sequuntur, produntur, nec conueniunt scriptores, *Apollodorus*, *Pausanias* in Boeoticis, alii; nec operae sit, ea inter se conferre, quae constantis narrationis defectu, fingere quisque solebat, ut optime poterat.

polytae fratribus, qui aditum impediebant, occisis, ipsam quoque Hippolytam uicit, eiusque balteum Eurystheo retulit.

§. 9. Nouo mandato iussus boues Geryonis, Hispaniae Regis, captum ire; boues feroces, qui peregrinos quosuis deuorabant. Geryon hic triplex corpus habebat. Canis biceps et draco septem capitibus instructus, boues custodiebant. In Hispaniam itaque Hercules perueniens, Geryonem occidit, simulque canem et draconem, ibidemque duas columnas statuit, quae exinde Herculis columnae uocatae, in loco cui nomen Gades (Cadix). Herculem hunc columnas humero gestantem exhibet *Fig. 3.* Inter praecipuos porro labores eius numeratur expeditio eius in hortum Hesperidum, ubi serpentem uel draconem occidit, et mala aurea abstulit; quae fabula *Fig. 4.* repraesentatur. Hercules scilicet poma aurea ibi decerpit; serpens, qui arbori circumplicatur, caput demittit, adeoque claua iam percussus et extinctus uidetur. Serpens ille qui Hesperidum mala custodiebat, filius Typhonis a Mythologis dicitur, centum capitibus totidemque distinctis uocibus instructus. Hic unum tantum caput habet. Iam saepius autem monuimus, quod monumenta, raro cum Mythologis consentiant. Tres Nymphae Hesperides, quae propter arborem stare cernuntur, admodum dolere uidentur, tantum horti sui decus sibi auferri. Vna ex illis Herculem alloqui uidetur; duae aliae manus tendunt, uti uulgo fieri solet, si quispiam res suas diripi conspicit. Illae tres sorores, pro filiabus Hesperi, habentur. Supra de Ioue fabulam Gigantomachiae retulimus, ibidemque Herculem Diis auxilio fuisse contra Gigantes, diximus. Hic *Fig. 5.* horum aliquem claua trucidat, cuius crura serpentes sunt, ipsum uero laeua manu percutit, dextra serpentem strangulat.

§. 10. Qui *Fig. 6.* conspicitur Hercules, id peculiare habet, quod diademate redimiatur, et scyphum siue poculum sinistra teneat. Hoc eo respicere uidetur, quod quum contra Geryonem pergeret, et ardore solis admodum laboraret, contra solem ipsum ira incensus, arcum tetenderit, ut feriret; quam animi magnitudinem Sol miratus, aureum scyphum ipsi dedisse dicitur, quo ceu naue Hercules uectus ex Africa in Hispaniam traiecit, et inde redux cum praeda scyphum soli reddidit. Sed forte scyphus hic ad bibacitatem 10) huius herois alludit. Elegans plane eiusdem Herculis imago sistitur *Fig. 7.* cuius claua capiti tauri innititur, uictoriamque reportatam de tauro furioso, cuius supra mentio facta, denotare uidetur. Hercules, Pyrenaeis superatis, in Libyam profectus est, ubi Gigas quidam habitabat nomine Antaeus, filius Terrae, portentosae staturae, quae ad 64 cubitos attingebat, qui peregrinos omnes adigebat, ut secum luctarentur; uerum omnes sola corporis mole suffocabat. Hic Herculem quoque ad luctam prouocabat; ille uero Antaeum ter in terram proiecit, excussitque semiuiuum. Antaeus autem quamprimum terram attingebat, utpote matrem suam, recuperatis pristinis uiribus, ferocior quam ante surgebat. Re animaduersa, Hercules Antaeum sublimem 11) sustulit, et tanta ui constrinxit, ut animam efflaret; conferatur *Fig. 8.* Post eam pugnam Pygmaei, Libyae populi, qui statura unius tantum cubiti erant, Herculem in arena prostratum et dormientem adoriebantur. Exercitus totus in phalanges diuisus erat. Phalanx una manum eius laeuam oppugnatura erat, duae dextram, utpote fortiorem; sagittarii funditoresque pedes aggressuri erant; Rex cum exercitus robore caput, ceu arcem inuasurus erat. Iam ignes, iam machinae obsidionales admouebantur, quum expergefactus Hercules surrexit, obsidentem se exercitum uidit, risitque, eumque totum in leonis pelle conclusit, et ad Eurystheum detulit.

§. 11. In Aegyptum contendens Hercules, offendit ibi Busiridem 12), tam immanem, ut peregrinos omnes uel Neptuno uel Ioui immolaret. Hic Herculi quoque insidias struxit. Is uero, ut pari par redderetur, ipsum cum filio in eadem, qua alios immolauerat, ara mactauit. In Caucasum ad Hyperboreos se conferens, sagittis aquilam occidit, quae iecur Promethei perpetuo deuorabat, uincula, quibus Prometheus stringebatur, rupit, ipsumque ex tristi captiuitate liberauit. Deianira, Oenei, Aeolorum Regis, filia, Acheloo fluuio primum, deinde Herculi desponsata fuerat. Hinc inter riuales contentio. Achelous tauri forma cum Hercule congressus est; hic autem manibus alterum illius cornu euulsit. Achelous altero

cornu

10) Clare *Macrobius* lib. 5. Satur. c. 21. Herculem fictores cum poculo fecerunt, - - quod is heros bibax fuisse perhibetur.

11) Quod immane dictu est, cum Herculem ipsum infra quinque cubitos fingunt.

12) *Busiris* fabulis magis, quam ueris monumentis celebratus est; unde negant eum inter Aegypti reges referendum esse, *Marsham, Neuton, Kircher* in oedip. Aegypt. tom. 1. p. 335. seq. uid. et p. 24. add, *Perizonii* orig. aegypt.

cornu priuatus ex pugna discessit, cornuque reuulsum ab Hercule repetiit, in cuius locum cornu Amaltheae offerebat. Accepit Hercules conditionem, et cornu fructibus plenum Io-ui obtulit. Cum *) Caco etiam, Vulcani filio, contentio Herculi fuit. Is triceps erat latro insignis, qui in Italia praedas undique agebat. Hic ab Hercule in Auentino monte peremtus est, cum boues illius surripere conaretur. Eurypylum 13) quoque, Insulae Co regem, tyrannum ferocissimum cum tota familia deleuit, excepta filia illius Chalciope, ex qua filium suscepit Thessalum, qui Thessaliae dein nomen dedit. Quum in Atlantem montem pergeret, Albionem **) et Bergionem Gigantes ingentes, quum iam tela omnia exhausisset, lapidibus obruit, quos Iupiter, quem supplex rogauerat tamquam grandinem de coelo deiecerat. Multos quoque alios tyrannos feroces atque praedones extirpauit.

§. 12. Tot monstris ac tyrannis deuictis, ad expeditionem profectus est, aliis istis longe difficiliorem. Imperauit enim illi Eurystheus, ut ad inferos descenderet et Cerberum, canem horribilem tricipitem (alii 50. (14) illi capita tribuunt) adduceret. Antequam iter arriperet, Diis sacrificauit, et in antrum promontorii Taenari se contulit. Quum traiecisset Acherontem, ceterosque fluuios infernales, Theseum reperit petrae insidentem, Pirithoumque proxime, quos ambos comites itineris habuit. In ipso orco Menoetium, inferorum bubulcum, occidit, quod is Herculem depellere, et canem defendere conaretur; hunc autem Hercules tam uehementer constrinxit, ut ossa omnia comminueret. In limine inferorum Cerberum inuenit, ubi canis perterritus ad Plutonis thronum confugit. Sed Hercules illum adortus est, leonis tantum pelle et clypeo armatus, Cerberumque corripuit, illaesusque cepit; etsi tam uenenosus Cerberi morsus esset, ut statim ad ossa uenenum penetraret mortemque afferret. Cerberum per Troezenem adduxit ad Eurystheum, qui statim, ut quidam narrant, ipsum ad inferos reduci iussit, conferantur ad haec, *Fig. 9. et 10;* ubi in priori schemate hoc desideratur, quod Hercules sit imberbis, et pelle leonina clauaque ibidem careat; quum tamen haec expeditio in postremis Herculis laboribus numeretur, et pellis ista et claua ubique conspiciatur. Laboribus hisce Herculis multi alii addi possent; quandoquidem Mythologi, Poetae, immo ex Patribus nonnulli tot eius gesta tamque uariis modis referunt, ut si omnia colligere animus esset, nullus finis foret. Missis itaque ceteris, statuas nonnullas addere libet, quae prae ceteris arte sua spectabiles sunt.

§. 13. Quem *Figura 11.* sistit, Hercules poma Hesperidum gestat et imberbis conspicitur, clauam sinistra tenens. Longe frequentius barbatus exhibetur; *Farnesianus* ille *Fig. 12.* omnium elegantissimus eximiique artificii est. Statuarius est *Glycon* Atheniensis, qui immortalem sibi hoc opere laudem peperit, Hercules hic repraesentatur innixus clauae exuuiis seu pelle leonis superne opertae. His duae aliae subiungi merentur *Tab. XXVI. Fig. 1.*
Tab. XXVI. *et 2.* uterque Hercules hic altera manu clauam, altera poma Hesperidum gestat, ubi hoc iterum monendum, quod posterior imberbis compareat. *Fig. 3. et 4.* clauae innititur et pellem leonis sinistra gestat. *Fig. 5.* uero, loco clauae facem ardentem tenet, qua contra hydram usus fuit. *Fig. 6.* sedentem conspicimus, et quasi quiescentem. Non raro Hercules cum Satyris occurrit: Talis sistitur *Fig. 7.* cum Satyro cornuto clauam amplectente, qui Satyrus etiam alterius Satyri caput tenet, s. potius laruam; alia quoque larua a latere est. Haec omnia cum duobus cornubus copiae coniuncta, quorum unum Hercules manu tangit, nec non cum duobus arboris ramis fructibus onustis, et corona hederacea, quam Hercules gestat, referunt se ad Herculem Placidum, ut est inscriptio 15) Romae. Placidus scilicet perhibetur, quia Bacchico more ornatus, hedera coronatus, Satyris satyricisque notis stipatus. Nam Herculem poculis et compotationibus delectatum esse, iam supra monuimus.

§. 14. Quum porro Hercules Musarum nonnumquam Ductor dicatur, quod quietem iisdem conciliet, easdemque et tueatur et defendat, in choro quoque nouem Musarum saepius

*) *Io. Gorop. Becanus* tom. 2. opp. in *Vertumno* p. 93, et in *Hermath.* p. 119, haec a Noachi posteris seruata ad Christum pertinuisse, somniat: Κακον diabolum, Leonem Iudae &c. in subsidium aduocans. Idem in Hieroglyphicis omnia Herculis ad nostra sacra transfert.

13) Tres huius nominis tradit Pomp. *Sabinus* ad Aeneid. 2. v. 114. de Filio Herculis Eurypylo, cuius urbs *Co Homero* dicitur, uid. *Eustath.* in iliad. pag. 241. ed. *Basil.* confer. *Plutarchi* ἑλληνικὰ prope finem.

**) *Mela* lib. 2. c. 5. Sunt, qui ex lingua celtica, Berg, et Alb, Alp, Alpes, seu, ut *Seruius* exponit, *montes alti*, haec nomina illustrant.

14) Tria canis, 47 alia, et caudam draconis.

15) *Boxhorn.* in quaest. Romanis, aliam inscriptionem, qua *Tricosus* dicitur, illustrat, et idem significari monet. tom. 5. *Graeuii* p. 919. alii tricosus, exponunt, hirsutus. Sic *Sidonius*: *Tirynthius hirtus.*

1. Bacchus infans, quem Silenus aliquis brachiis sustinet. 2. Idem humeris Fauni insidens. 3. et 4. Bacchus puer. 5. Bacchus comitantibus Satyris et Bacchantibus hirco vectus. 6. Idem cum uva et Cratere. 7. Idem cum Panthera. 8. Idem cum scypho inverso ad columnam. 9. Idem cum Fauno et Panthera. 10. Idem ad truncum vite circumplicatum. 11. Idem cum Satyro genua illius amplectente.

pius conſpicitur; ex hoc munere uulgo *Muſagetes* uocatur. Elegans ſtatua Muſagetae illa eſt, quam *Fig. 8.* exhibemus, ubi altera manu lyram tenet, altera uero inſtrumentum magno clauo ſimile; a tergo clauam habet cum pelle leonis, ante ſe ad arboris truncum laruam, ſymbolum aliquod Muſarum. Alium huc addimus Herculem *Fig. 9.* qui *Maguſanus* 16) ſ. *Macuſanus* cognomine uocatur. Hic magno obtegitur uelo, quod ad brachia uſque defluit, nec nuda illius obtegit; praegrandem ille furcam tenet in terra nixam, alteraque manu Delphinum. Ad latus illius ara uiſitur, unde praelonga folia acuminata erumpunt, forteque flammae fuerint, ſic male in Archetypo expreſſae, quamquam poſſint etiam eſſe iunci marini. Ad aliud latus Herculis piſcis, aut marinum monſtrum comparet. Veroſimile eſt Herculem hac forma ad littus poſitum, ut marinum numen habitum fuiſſe, quod huiusmodi piſcibus indicatur. Sunt, qui putent, denominationem illam Maguſani ortam ex urbe Africae, cui nomen Maguſum, cuius mentio apud *Plinium* 6, 29.; in qua urbe forte templum aliquod inſigne erat Herculi dicatum, uel ſaltem ſtatua quaedam celeberrima, cuius cultus ad longinquas etiam nationes peruaſerat; quemadmodum et cultus Dianae Epheſiae, Iouis Olympii, Veneris Erycinae &c. Alii arbitrantur fuiſſe nomen cuiuspiam loci a Scriptoribus et Geographis nusquam memorati 17).

§. 15. Quod autem ceteroquin uir hic formidabilis, quem nec monſtra, nec quaeuis unquam pericula terruerunt, ab amore uictus referatur, id multis ſchematibus repraeſentatur, in quibus prae ceteris notamus *Fig. 10. et 11.* In illo quidem ſchemate demiſſo capite, manibus a tergo reuinctis, Cupidinemque humeris geſtans, conſpicitur; quo in ſtatu clauam tamen adhuc ſub axillis tenet: in hoc ſupra leonis pellem recubans, ſecum habet Hylam (cui non dictus Hylas?) iuuenem, quem amabat; niſi forte ſit Cupido ſine alis, qui clauam abripit. Nihil ſc. uulgatius eſt in Mythologia amore Herculis, tum erga Omphalem, tum erga Iolam; utriusque enim imperio ita ſuberat, ut herae ancilla, dum penſa torquebat, alterutra iubente, illae uero clauam exuuiasque leonis geſtabant. Conferatur *Fig. 12.* ubi Omphale ſiue Iola haec arma geſtans ſiſtitur.

§. 16. Denique notandum, Herculi quoque uaria fuiſſe nomina, quorum alia ex parentibus natalibusque, alia ex geſtis et dotibus, petebantur, item ex locis; ſic *Iouius*, *Alcides*, *Alexicacus*, *Conopius*, *Cornopion*, *Aegyptius*, *Gaditanus*, *Olympius*, *Thebanus*, *Tyrinthius* &c. ſaepius uocatur.

CAPVT II.

De Baccho, aliisque Diis, qui ipſum comitari ſolebant.

§. I.

De Bacchi origine 1) non magis Mythologi conſentiunt, quam de ceterorum Deorum; hinc uarii eiusdem nominis Dii exorti ſunt, qui apud Veteres commemorantur. Quinque numerat *Cicero*, *Philoſtratus* tres. Dicitur alias *Lenaeus*, ex uoce ληνὸς 2), torcular, quo-

P

16) Hunc alii *Marcuſanum* legunt; quod defendit *Ioannes Gorop. Becanus*, qui in Gigantomachia p. 154. ſeq. Tom. I. operum, inepte exponit, *Markhus*, domum marcae, ſeu limitum; aut, cuſtodem limitis. Agit de hac inſcriptione *Boxhornius* quaeſt. rom. I. tomo V. *Graeuii* pag. 909. ſeqq. ſed id *Becani* ſomnium ignorauit: nec cetera uidetur aliquid proficere. *Ioh. Georg Keyſsler.* in antiq. ſeptentr. p. 200. exhibet hanc fig. 9. atque hunc Herculem ex germanorum diis exeſſe iubet, deriuat autem ab urbe *Maguſum*. Sed ita ſane mirum, quod non pluribus celebretur illa urbs, quae adeo in Europam, cultus partem transmiſerit. Viderint alii. Occurrit etiam in numis, quos *Becanus* et *Keyſslerus*, appellant; ratio nominandi uidetur omnino a loco ſumta eſſe. Id haereo adhuc, pertineat ne illa figura ad inſcriptionem, an diuerſa per errorem iungantur. Delphinus certe et bidens Neptuno potius conueniunt, qui in iſtis Europae maritimis frequentiſſime cultus eſt, ut uel Nehalenniae teſtantur monumenta. *Becanus* nullam imaginis mentionem iniicit; nec alium de adhuc doceri potui.

17) Sed ita uix credibile, religionem inde et numen quoddam, ad alios celebrari potuiſſe; ſedem autem eius ignorari.

1) Ratio deriuandi nominis, non una eſt antiquis et hodiernis; ex graeca certe lingua uix ſatis tuto quaeratur. Parentes nominat *Cicero* de nat. Deor. lib. 3. *Ciceronis* iſtis, alii ex *Diodoro Siculo* lib. III. ſuperaddunt, Ammonis et Amaltheae, ac Iouis et Cereris, item alium Semeles ex Ioue filium, Bacchos.

2) Hinc ληναι, ληνιδες, numina muliebria, nymphae quaſi, quae torculari praeerant. uid. *Euſtath.* Iliad.

quoniam ipſe torcularis uſum, ad uinum exprimendum, primus intuliſſe fertur. Omnium celeberrimus Thebanus exiſtimatur, Iouis et Semeles filius. Vtero autem grauis quum Semele facta eſſet: Iuno zelotypia ardens, uetulae forma Semelem adiit, ipſique perſuaſit, ut prius a Ioue ſacramentum per aquas ſtygias exigeret, omnia ſe facturum eſſe, quae Semele poſtularet, poſteaque peteret, ut eadem forma ſe adiret, qua Iunonem adire ſoleat. Iupiter iuramento adſtrictus annuit, et fulminans tonansque acceſſit. Aſpectum illum Semele non tulit, et quem Iupiter emittebat, ignis illam exuſſit et enecauit. Iupiter uero puerum, quem illa utero gerebat, extraxit, femore diffiſſo intra fiſſuram puerum poſuit, et, donec efformatus eſſet, ſeruauit, et poſtea eduxit; hinc duarum matrum filius Bacchus nonnumquam nuncupatur. Alii ortum eius aliter narrant. Non minor opinionum diuerſitas circa educationem illius eſt. Plerique tamen in eo conſentiunt, quod Nymphis educandus traditus ſit, quae deinde Bacchantes nominatae fuerint, et in multis monumentis conſpiciuntur. Conferri hic, prae ceteris, merentur duae imagines, quae Bacchum puerum repraeſentant. Altera *Fig. 1.*
Tab. *Tab. XXVII.* Bacchus puerulus in quodam marmore uiſitur, inter brachia Sileni cuiusdam
XXVII. pampinis coronati, nec non corymbis. Silenus hic trunco arboris pelle quadam operto innititur; Bacchus ipſe puerulus hedera coronatur. Mirum eſt huius ſtatuae artificium: altera imago (*Fig. 2.*) Bacchi, eſt pueri imberbis cuiusdam humeris inſidentis; coronatus autem Bacchus hedera uuas manu tenet, et qui puerulum geſtat ſimiliter. A latere truncus arboris uiſitur, in quo pellis quaedam et tibia Panis, multis compacta fiſtulis, conſpicitur; truncus uite cinctus eſt.

§. 2. Alia porro Bacchi pueri ſtatua *Fig. 3.* exhibetur, ubi lauro coronatus, transuerſam caprinam pellem geſtat, quam laeua manu paullum attollit, ut flores, fructus, papaueraque ſuſtineat; manu dextra uuam tenet. Alius puerulus Bacchus (*Fig. 4.*) pampinis coronatus, ſceptrum dextra, uuam ſiniſtra, tenet. Ludos Bacchi infantis non ita frequenter commemorant Mythologi. Monumenta uero ſaepius Bacchum infantem, cum infantibus ludentem, exhibent. Pulcherrima eſt imago (*Fig. 5.*) quae regiam gemmam imitatur, ubi Bacchus puer a duobus Satyris erigitur, qui illum ſub brachiis complectuntur et attollunt, et a duobus puerulis, qui tibias eius euehunt, ut capri dorſo imponant. Bacchus, qui dextro brachio unius ex Satyris collum complectitur, eadem manu craterem tenet. Bacchans mulier, quae praecedit turbam, cymbalum pulſat; alia duabus ſimul tibiis 3) ludit. Ex alio latere bacchans mulier uuam in aerem tollit, ac ſi Baccho uelit offerre. Qui *Figura 6.* ſequitur Bacchus, pampinis coronatur, aliquando etiam pendentibus uuis, quae corona ita uuis onuſta eſt, ut eae cum capillitio permixtim dependeant; dextra craterem, ſiniſtra uuas tenet; pellis 4), quam transuerſam geſtat, caprina eſt, caprae capite integro. *Fig. 7.* inter duos arboris truncos Bacchus alius bene capillatus, pampinis coronatus, transuerſam caprinam pellem geſtans, altera manu thyrſum tenet, altera uero uuas et pampinos. Panthera, quae ſaepe 5) Bacchum comitatur, hic erigitur, ut forte uuam accipiat, unamque uere abripit ac deuorat. Alius Bacchus *Fig. 8.* arboris trunco nixus, ſcyphum inuerſum tenet ſupra pilam quadratam ante poſitam. Qui *Fig. 9.* ſequitur, obſeruatu dignus eſt. Arboris ille trunco innititur, brachiumque dextrum Fauni brachio impoſitum tenet; hauſto mero ita perculſus et affectus uidetur, ut oculos paene inuertat. Panthera infra poſita dominum reſpicit ſuum, quaſi aliquid ab eo exſpectet.

§. 3. Alium Bacchum *Fig. 10.* ſiſtimus, manum capiti imponentem, quaſi coronam hederaceam firmet, ne cadat. Iuuenis admodum eſt, ut olim depingebatur Bacchus Boeotius; bene capillatus eſt, qualem fuiſſe teſtatur *Euripides* in Bacchis; transuerſam pellem aut cerui aut tigridis geſtat, uuam tenet, eodemque brachio arboris trunco innititur uite circumdato. Sequens Bacchus *Fig. 11.* uuis coronatus, culullum dextra tenet, et ſiniſtra uuam; tibiam autem eius Satyrus complectitur; ſatyri enim perſaepe Bacchi comites ſunt. His *Fig.*
Tab. *1. Tab. XXVIII.* aliam iungimus Bacchi ſtatuam, in hoc conſpicuum, quod itidem manum
XXVIII. capiti

Iliad. p. 484. et alibi; de Baccho, Dionyſo etc. Pleraque, quae huc pertinent, colligi poſſint ex *I. Nicolai* commentatione de ritu Bacchanaliorum, Tomo 7. *Gronouii* p. 179. ſeq. et *Eggelingii* myſteriis Cereris et Bacchi, quae in uaſculo *Ferdinandi Alb.* Ducis Brunſuicenſis, repraeſentantur, ibidem p. 61. ſeqq.

3) *Phurnutus* de nat. Deor. *Bacchus*; rationem reddit, quia in uſu ſit apud pleroſque, quando uuas colligunt, botroſque decerpunt. uid. *Eggeling.* tomo 7. *Gronou.* p. 69.

4) *Diodor. Sic.* lib. 1. νεβρίδα ſeu pellem hinnuleam Baccho tribuit, quia aſtrorum magna eſt uarietas, quam haec uaria pellis referat. Sol enim et Bacchus idem. Vid. *Voſſii* idolol. lib. 2. c. 14. *Aleander* ad tab. Heliac. tom. V. *Graeuii*, p. 712.

5) Vtpote ei ſacra; poetae nutrices Bacchi in pantheras uerſas fingunt.

1. Bacchus manum capiti imponens ad truncum vite circumplicatum. 2. Idem cum tigride, dextra erecta uvam tenens. 3. Idem cum thyrso. 4. Bacchus Brixiensis forma plane peculiari. 5. Bacchus uvam tenens. 6. Idem in petra dormiens. 7. Idem inter pocula vacillans et a duobus Satyris suffultus. 8. Idem vino obrutus et asino vectus comitibus aliquot Bacchantibus. 9. Idem curru vectus, cui duo tigres vel pantheræ iuncti, comitantibus ipsum Bacchantibus. 10. Idem curru vectus, cui Centauri iuncti.

1. Bacch
3. Bacc
rem exp
iuvenis
insidens

Tab. XXX.

1. Bacchans cum cymbalis s. scutellis et scabillo s. crupezia. 2. Bacchans ad truncum cum Syringe. 3. Bacchans taurum cornibus ligatum tenens. 4. 5. 6. Bacchantes variis corporis contorsionibus furorem exprimentes. 7. Bacchans cum alio Bacchante et Pane. 8. Satyrus iuvenis ad aram ignitam: 9. Satyrus iuvenis cum ave. 10. et 11. Protomae Satyri maris et foeminae. 12. Satyrus columnae nixus. 13. Satyrus arae insidens. 14. Satyra cum infante Satyro.

capiti imponat, et arboris trunco nitatur cubito ; coma hic ornatur muliebri capillitio simili, et transuersam gerit ferae pellem; id quod in Bacchicis figuris haud raro obseruatur. Truncus uite circumplicatus uuis onustus est. Qui *Fig. 2.* exhibetur Bacchus, Romae in hortis Mediceis est. Pampinis hic et corymbis coronatur; dextra uuam tenet, quam erigit et attentus respicit; e collo eius pendet pellis quaedam in sacci modum concinnata, cuius pedes in humero apparent; saccus ille arboris trunco nititur, quem uitis circumplicat multis uuis onusta. Tigris uero ad arboris pedem uuam mordet, et ore prehendit; duo quasi cornua, ex capite Bacchi erumpentia, forte suadere possent, non Bacchum, sed Satyrum uel Faunum esse, nisi forte dicatur Bacchum etiam esse cornutum 6). Bacchus sequens, *Fig. 3.* elegantissimae formae a thyrso spectabilis est; qui thyrsus a suprema parte more singulari, et numquam antea uiso, terminatur.

§. 4. In Baccho Brixiano, *Fig. 4,* omnia sunt singularia; neque est, quod stupeas, postquam tam insolitas figuras Brixianorum numinum iam uidisti. Hic Bacchi cultus et uestitus prorsus militaris est. Id autem cum aliis Bacchi figuris commune habet, quod sit pampinis coronatus; thyrsi pars suprema ita terminatur, ut facem potius, seu candelabrum, repraesentet; gladium ad sinistrum latus gestat supra femora; pede sinistro instrumentum quoddam premit, cui catena annexa. Haec omnia quid significent, diuinare admodum est difficile, longeque difficilius, quid unicorne 7) illud animal a tergo Bacchi significet. Imago Bacchi sequens *Fig. 5.* a praecedentibus parum differt; qui hunc excipit, *Fig. 6.* supra petram dormiens decumbit, et ob sculpturae elegantiam merito suspicitur. Mero quoque Bacchus nonnumquam ita obrutus est, ut quum ultro stare nequeat, Satyri eum undique fulciant, ne labatur. Talis est imago, *Fig. 7,* ubi Bacchus inter pocula uacillans a cornutis ministris, ne corruat, uix retinetur. Qui, *Fig. 8,* sequitur Bacchus asino uectus, usque adeo mero captus est et obrutus, ut ex Bacchantium turba uir mulierque uix eum sustineant. Bacchans thyrsum eius corripuit, et alia ex Bacchantibus cymbala pulsat in coetus et festi honorem.

§. 5. De tempore, quo Bacchus expeditionem fecit in Indiam, non certo constat. Collegit autem exercitum mulierum uirorumque, et postquam urbibus patriae suae Boeotiae libertatem concessisset, inque huius rei memoriam urbem Eleutheram nomine (i. e. liberam) condidisset, in Indiam profectus est, ubi uictoriis clarus fuit. Tres ibidem commoratus annos, multis ex illis regionibus spoliis onustus reuersus est. In memoriam huius expeditionis, Boeotii aliique Graeciae populi Thracesque, Trieterides 8) celebrabant tribus quibusque annis; quibus festis diebus credebant Bacchum uiuere, et cum hominibus uersari. Solennitas haec a mulieribus celebrabatur, et uirgines thyrsos gestabant. Matronae per turmas diuisae, furore Bacchico et ipsae percitae, Maenadum 9) officium gerebant. Quum praeterea Ariadne, cuius ope Theseus ex Labyrintho euaserat, ab ingrato uiro in Naxo insula relicta esset: Bacchus puchritudine eius captus, illam duxit uxorem; secundum alios uero Ariadne haec Theseo a Baccho rapta dicitur. Nuptiae hae Bacchi et Ariadnae 10) ex Gemma Musei regii elegantissima proferuntur, *Tab. XXIX. Fig. 3.* Hic autem Faunus coronam ex floribus tenet, quam erigit, quasi Ariadnae capiti imponere uellet. Huius Fauni alterum cornu iuuenis floribus coronatus tenet; proxime conspicitur Bacchus, qui thyrsi loco ser- Tab. XXIX.

 pentem

6) Vid. *Horat.* lib. 2, ode 19. fine, et *Lambinus*, qui ferocitatis, quam ebrietas secum ferat, facit symbolum. Adde *Potteri* not. ad *Lycophr.* v. 209. pag. 135. 136. alii a *Mose* ducunt, cuius facies *radiata*, aut ut sinistre quidam olim, cornuta. Vid. *Vossii* idolol. lib. 1. c. 30. alii solis imaginem inde faciunt. *Aleandri* tab. hel. *Graeuii* tom. 5. p. 714. Cornua in genere pro ubertate et copia ualere, non inepte monuit *Becanus* in hieroglyph. p. 207. Fabulae tradunt eum *cornutum* natum, et Iouis femur pupugisse; inde deriuant nomen *Dionysus*, quod nomen item ut *Bacchi*, et fabulam omnem, ineptissime tractat *Becanus*.

7) Hoc quidem facile quis diuinet, qui *Plinii* hist. natur. lib. 8, c. 21. legerit, qui *indicos* boues et equos *unicornes* describit. Respicitur ergo ad expeditionem *indicam*; ideo et armatus fingitur; ut illustrare possit *Horatii* od. 12, lib. 1. *Praeliis audax* neque te silebo, *Liber*. *Facem* tenet; quippe pro sole habitus, et λαμπτηρ dictus, eiusque festa λαμπτηρια. ut *Pausan.* tradit in Achaicis.

8) Sacra nocturna. uid. *Laurentii* uaria sacra c. 22. tom. 7. *Gronouii* p. (237) de Lenaeis, *Dionysiis*. *Castellanum*, ibid. pag. 638. *Meursii* librum singularem. *Ionstonum*, ibid. p. 877. *Nicolai*, ubi supra n. (2).

9) *Maenades*, a furore, Eleleides, Thyades, et aliter dictae.

10) Meminit et *Becanus* pag. 172. Gigantomachiae marmorum romanorum, in quibus Herculis et Omphalae, Bacchique et Ariadnae nuptiae; quod diuersum fuerit a fig. 2. tab. 29. de Ariadna uide *Lambinum* ad *Horat.* lib. 2. od. 19.

pentem tenet, ſinuoſis flexibus quaſi arcum efficientem. Laeua Fauno innixa tenet facem ardentem ad Hymenaeum uidelicet.

§. 6. In marmore quodam Romano Bacchus eleganter ſculptus, pampinisque coronatus, duabus ſuperne et inferne praecinctus Zonis, tunica induitur ad genua non pertingente, pellemque transuerſam geſtat, atque inſuper pallio amicitur. Calcei ſingulares ocreis ſunt ſimiles, ſiniſtra baculum tenet, foliis uitis circumdatum; ad latus eius paraſtatae inſiſtit puella, quae Ariadne fuiſſe putatur; ſchema hoc exhibemus l. c. *Fig. 2.* *Tab. XXVIII. Fig. 9*, Bacchus lauro coronatus, in curru ſedet, iunctos duos tigres habente, aut pantheras; coetus hilaris comitatur eum, tibicen coronatus agmen praecedit, a latere uir coronatus lituum tenet, poſtea alius cymbalum pulſans ſuccedit; tandem Bacchus in curru ſedens, a latere uirum habet, cornu copiae tenentem dextra, ſiniſtra uero uas magnum anſatum ſ. diotam. *Tab. XXVIII. Fig. 10.* et *Tab. XXIX. Fig. 1.* alias Bacchi bigis quadrigisque Centaurorum uecti imagines exhibent. In hac poſteriori alter Centaurorum duplici tibia ludit, alter alio inſtrumento, Bacchus currui inſidens, ſiniſtra caput operit, dextra thyrſum tenet. Nec mirum eſſe debet, Centauros ſaepe cum Baccho comparere; hi enim quum uini 11) ſint amantiſſimi, currui Bacchi merito iunguntur. Praeterea in hac imagine et pluribus aliis ex Centauris unus maſculus eſt, alter femina; quod etiam in imagine priori obſeruatur, ubi Centaurus femina clypeum geſtat.

§. 7. Quum etiam multi ueterum Bacchi cornuti 12) paſſim mentionem faciant, capita quaedam hanc figuram repraeſentantia exhibere iuuat. *Tab. XXIX. Fig. 4.* caput eiusmodi cornutum ex *Caninio* tradimus; ſecundus *Fig. 5.* a *Begero* publicatus eſt. Sub cornibus diadema 13) conſpicitur, et in capillitio hederae folia; ſupremo uertice duo quaſi globuli ſunt aut ſphaerulae, lineis diſtinctae, ita, ut lineae decuſſatae quadrata quaedam efficiant. *Begerus* hos globulos pro corymbis accipit; corymbi uero grana ſunt rotunda, quae ſimul conſerta in hedera naſcuntur, et ſaepius in coronis Bacchicis comparent; ſed haec non extra omne dubium poſita. Caput ſequens *Fig. 6.* globulos capite geſtat perinde atque ſupra uidimus, cum eo tamen diſcrimine, quod lineae non ſint decuſſatae, quae folia coronam efficiunt, hederacea eſſe, et Bacchum ſuadere, uidentur; barba Indicum eſſe arguit. Schema ſequens *Fig. 7.* duo capita iugata exhibet, ſed pampinis coronata. Sic *Fig. 8.* duplex quoque Bacchi caput apparet, quorum unum barbatum, alterum imberbe.

§. 8. Baccho iure ſuo Bacchantes 14) iungimus, quo nomine non Nymphae tantum, quae Bacchum educauerant, uel quae eundem in expeditione Indica ſecutae ſunt, ſed etiam eae, quae ab illis temporibus ſacerdotes eius numinis fuerunt. Appellabantur etiam Maenades ſ. furioſae, quod furibundis ſimiles in feſtis tripudiabant, ſparſis capillis diſcurrebant, membra contorquebant, eo furoris procedentes, ut etiam obuios occiderent, eorumque capita ſaltando geſtarent; hinc alio nomine Thyades quoque, i. e. impetu ruentes & feroces, uocabantur. Bacchantes aliquando ſolae uidentur, nonnumquam comitibus Bacchantibus uiris, cum Faunis, item Silenis, atque Satyris. Saepe eadem capitis ornamenta geſtant, quae Bacchus, coronas hederaceas aut pampineas.

§. 9. Qui *Fig. 9.* exhibetur Bacchus, artificii elegantia ſpectabilis eſt. Eae, quas *Fig. 10. et 11.* proferimus, hederaceam coronam habent admixtis corymbis; prior hinnuli pellem geſtat, quod ornamentum iis familiare eſt. *Fig. 12.* Schema Fauni uuas in pellem proiicientis potius, quam Bacchantis, ſpeciem perhibet. Quae *Fig. 13.* ſequitur Bacchans mulier, obſeruatu digna eſt, tum ornatu capitis, hedera corymbisque coronati, tum pelle caprina ſupra ueſtem talarem poſita, ſertis magnis oblique poſitis, ſeſeque ante pectus decuſſantibus; manu altera extremam thyrſi partem, altera uuam tenet. Schemata ſequentia No. 14, 15 et 16 Bacchantes exhibent, quorum primus utrem uini humeris geſtat, duo reliqui ſedentes decuſſatis cruribus, uas magnum dolio ſimile tenent, quorum alterum ex compactis laminis confectum, alterum figulinum, uidetur.

Tab. XXX. §. 10. *Tab. XXX. Fig. 1.* alium exhibemus Bacchantem forma admodum ſpectabilem, qui utraque manu cymbalis ludit. Haec autem cymbala ſcutellae uel diſci ſunt; ſuperiore autem

11) In nuptiis Pirithoi exemplum fabulae perhibent. Vnde *Homerus* Iliad. φ, Οἶνος καὶ κένταυρον &c. *Lambinus* ad *Horat.* lib. 1. od. 18. adde *Eustath.* in *Odyſſ.* p. 760. ſeq. edit. Baſil.

12) Vide ſupra nota 6.

13) Apprime huc pertinent *Senecae* ex Hippol. v. 752. Tigres pampinea cuſpide territans, ac *mitra* cohibens cornigerum caput. Bacchum primum diadema inueniſſe dicunt; quod capitis dolores a nimio uino defenderet.

14) Pompam iſtam deſcribit *Catullus* eleg. 65.

1. *Silenus cum Fauno.* 2. *Silenus asino vectus.* 3. *Idem utri vino repleto nixus recumbens.* 4. *et* 5. *Duæ protomæ Sileni, simum ipsum exhibentes.* 6. *Faunus cum pedo.* 7. *Faunus cum crotalis.* 8. *Caput Satyræ et Faunæ.* 9. *Caput Fauni profuse cachinnantis.* 10. *Faunus senex terræ insidens, et capram barba tenens.* 11. *Faunus capreolum humeris gestans.*

autem uase inferius percutit, qua parte cauae ambae sunt. Idem Bacchans pede quoque dextro alio instrumento ludit, quod scabillum 15) aut crupeziam uocant, quo non tantum cum cymbalis, sed etiam cum tibiis, utebantur. Qui *Fig. 2.* sequitur Bacchans, elegantissima forma est; transuersam ille gestat ouis pellem, minus Bacchantibus in usu, quam hircinam, in utraque manu uolumen tenet, an pro cantu et Musica? manu altera trunco arboris innititur, unde pendet tibia Panis, sex compacta fistulis. *Fig. 3.* Bacchans mulier taurum cornibus ligatum tenet, et aufugere conantem magno nisu retinet. Peritissima manu haec Bacchans sculpta est.

§. 11. Bacchantes illae, seu Thyades, aliquando Enthusiasmo, seu uero seu simulato, corripiebantur, quod ad furorem usque atque insaniam pellebantur; et nihilo minus a populo in honore habebantur. Hae autem saepius in ueterum monumentis occurrunt. Quas *Fig. 4. 5.* et *6.* proferimus, gestibus contorsionibusque suis furorem Bacchicum exprimunt. Duae priores thyrsum gestant, et inuersum paene caput tenent; tertia prioribus illis ferocior passis capillis et uolitantibus, altera manu gladium, altera caput hominis iamiam a se occisi, tenet. *Fig. 7.* alia furia esse uidetur, quae genu basi rotundae innititur, seminudum corpus contorquet, caput uersus coelum erigit, sparsi neglectique capilli ultra humeros effluunt manu sursum erecta tibicinem paruum tenet, duplici tibia ludentem. Prope eam Pan Deus est Hermae forma, et ab altera parte Bacchans, qui thyrsum ad latus habet, et ex bouis cornu liquorem large haurire uidetur 16).

Capvt III.

De Satyris, Silenis, Faunis, Panibus et Siluanis.

§. 1.

Ex sententia plurimorum Satyri 1) a Silenis sola aetate 2) distinguuntur; ita quidem, ut, quum iuuenes sint, Satyri uocentur, quum senes, Sileni. Alii contra Satyros, Silenos, Faunos, Panes et Siluanos, promiscue accipiunt. Nullum autem horum genus est, cui scriptores uarii non cornua, non caprinas aures, non caudam, tibias pedesque caprinos tribuerint. Sculptores etiam multo discrimine illos exhibent. Plurimi ex his cum caprae membris, sine exceptione, repraesentantur; alii, exceptis cornibus, reliqua, quae diximus, habent. Saepius etiam occurrunt, qui, exceptis auribus et cauda, formam totam humanam retinent, et aliquando qui solam caudam habent. Hinc excipias Siluanos, praecipueque huius nominis Deum, qui cum tota humana forma nonnumquam prodit. Alii tamen Siluanis quoque caprinos pedes tribuunt, ut *Ouid. Fast. 2.* cornua et caprinos pedes Faunis dat: cornua item caprinique pedes Panibus dabantur, quos plurimi eosdem apud Graecos esse putant, quos Faunos Latini uocabant. Satyri etiam cornibus caprinisque pedibus instructi erant.

§. 2. Ex his apparet, Satyros, Panes, Faunos et Siluanos, in ueterum monumentis non nisi difficulter internosci, quum descriptio illorum, quae ex Poetis et Mythologis haurienda est, omnibus eadem tribuatur. Licet uero nulla nota certa habeatur, qua Fauni a Satyris distinguantur: uulgo tamen pro Faunis habentur ii, qui forma sunt humana, auribus caprinis et cauda excepta: pro Satyris uero, qui praeter aures et caudam cornua insuper, crura pedesque caprinos habent, aut nonnumquam cornua tantum; interdum non cornua, sed pedes et crura caprina.

15) *Suetonius* calig. c. 54. magno tibiarum et scabellorum crepitu. adde ibi *Casaubonum*; et *Ferrarium* de re uestiar. tom. 6. *Graeuii* pag. 1146.

16) *Bacchi* multa nomina tradidit *Ouidius* lib. 4. Metam. initio.

1) *Satyri*, poetarum ingenio debentur; neque enim quemquam mouerit auctor uitae *Pauli* Eremitae, fol. 16. b. edit. *Huguetani* 1515, qui ad uniuersum mundum testem prouocat, *Antonium* uidisse grandem homunculum, aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes desinebat, qui se inter faunos, satyros et incubos numerarit. Haec fideliter excerpta sunt in *Isidoro*, et *Salom. Constant.* glossario. Est etiam simiorum unus hoc nomine; inde locus his fabulis. uide *Diodor. Sicul.* c. 3. et *Plinium*. Bacchi comites finguntur. *Horat.* lib. 2. od. 19. v. 4. Vid. *Casaubonus*, et qui de Satyrica poesi scripserunt alii.

2) *Vossii* idolol. lib. 1. c. 21. et *Seruius*; adde *Suidam*.

§. 3. Hic Satyros describimus illos, qui saepe in coetu 3) Bacchi uisuntur, quiue frequenter occurrunt in marmoribus, aliisque monumentis antiquis. Iuuenis Satyrus *Tab. XXX. Fig. 8.* imberbis est, ac cornua auresque caprae habet; manu laeua tenet canistrum fructibus plenum, dextra aram ignitam monstrat, cetera humana est forma. Qui *Fig. 9.* huic proximus est, cornua similiter et aures, praetereaque corpus totum a clunibus ac deorsum caprinum habet, manuque dextra auem tenet. Plerique tamen Satyri sunt barbati. Duo Satyri sistuntur (*Fig. 10.* et *11.*), mas et femina: uterque cornibus instructi, auribusque dependentibus longitudine non uulgari; quales sunt aures canum quorundam uenaticorum. Satyrus ille Romanus (*Fig. 12.*) elegantissimae manus, pellem fere oblique positam gestat, capite uero pampinis et uuis plenum canistrum sustinet. His *Fig. 13.* et 14. adduntur Satyrus et Satyra. Satyrus elegantis formae arae quadratae insidet. Superioris corporis partes, ad zonam usque, perfectam humanam formam exhibent, nec dehonestatam, uel cornibus uel auribus caprinis. Satyra huic uicina infantem Satyrum manibus gestat.

§. 4. *Pausanias* aliique scriptores perhibent, senes notabilioresque Satyros nominatos fuisse Silenos. Sed unus praecipue Silenus apud ueteres celebris erat, cui Mythologi et marmora functiones plures tribuunt. Hic scilicet ex Bacchi clientela fuit; uerum sua sibique propria forma gaudebat. Vna cum Baccho colebatur, sed sua sibi templa habebat, quae templa Sileni appellabantur. Eiusmodi erat Eleorum templum, in quo Silenus depingebatur et Methe, seu Ebrietas, quae uinum ipsi infundebat, Methen s. ebrietatem ut mulierem 4) effinxerunt, quae tamen in nullis monumentis hodie exhibetur. Silenus ergo ut Deus 5) colebatur, et interdum cum Baccho, interdum ipse solus cum peculiari turma erat. Is Bacchum puerum educauit, et Diis omnibus gratissimus erat; quandoquidem in eorum coetu saepissime uersabatur. Breuis autem staturae erat, sed obesus et pinguis, baculo uel thyrso
Tab. XXXI. in sustentaculum utens. Talem uidemus *Tab. XXXI. Fig. 1.* ubi thyrso nititur, et Faunum uel Satyrum, paruulum uasculum tenentem, alloquitur. Nonnumquam asino uectus iter faciebat. Talis exhibetur *Fig. 2*, ubi aures caprinas habet, ut Satyri et Fauni; ante asinum incedit puellus, instrumento ludens, quod utrem fistulatorium uocare liceat (Galli *Musette* appellant). E latere Sileni mulier est, cornu copiae tenens, et manu iuuenem illum, qui praecedit, commonefaciens, quo eundum. Forsitan sint, qui hanc pro Methe, s. ebrietate, habeant, quae Silenum comitetur. Satyrus, qui agmen cogit, coronam tenet pampineam. Semper fere ebrius et uino magis, quam annis onustus, ut plurimum, comitantibus Satyris, Silenus incedere fingitur; Satyri quippe in magno ipsum honore habebant, et patrem compellabant; et ebrium sustentabant, ne collaberetur. Aliquando ad fontem, cui multum uini immixtum fuerat, captus est. Allectus enim odore et colore constitit tunc autem a Phrygibus captus, ad Regem Midam 6) adductus est; ceterum tibiae multis fistulis compactae inuentor dicitur. *Fig. 3.* utri uini pleno nixus recumbit, manu scyphum tangens, substrata pelle decumbit, corona ornatus Bacchica. Duae protomae sequentes, *Fig. 4.* et *5.* simum Silenum pariter et caluum, caputque ornatum pampinis et corymbis, barbam uero longis cinnis distinctum exhibent.

§. 5. FAVNI 7) rustica sunt numina, quae in agris et siluis uersari credebantur, quorumue pater et originis auctor Faunus, antiquissimus Latinorum Rex fuisse perhibetur; hic enim cultum religionemque Deorum in Italiam primus induxisse dicitur. Si uero Fauni a poetis celebrati ab eo ortum ducebant, admodum degeneres 8) illi filii erant. Quantum scilicet ad formam, humana ille specie praeditus erat, quum tamen Fauni, ut aiunt Poetae, caprina uel hircina cornua haberent, et a lumbis, quemadmodum Satyri, Panes Siluanique, hircorum formam prae se ferebant. Multi eruditorum sub diuersis hisce nominibus, unicam tantum numinis speciem subintelligendam esse putant. Videtur autem uero admodum simile, Panes atque Faunos eosdem esse, ita quidem, ut, quem Graeci Pan siue Panem nominauere, eundem

3) *Aelianus* uar. hist. lib. 3. c. 40. οἱ συγχορευταὶ Διονύσου Σάτυροι ἦσαν.

4) Ita fere solebant, et uitia et uirtutes, forma muliebri fingi.

5) Θεοῦ μὲν ἀφανέστερος, ἀνθρώπου δὲ κρείττων, ut *Aelianus.*

6) Vide colloquium Midae et Sileni in *Aeliani* hist. uar. lib. 3. c. 18. et doctorum uirorum notas. *Ouid.* met. 11. v. 90. Est etiam saltatio, Σιληνοί, uid. *Meursii* Orchestra.

7) Est etiam *Fauna* dea, *Fauni* soror et coniux. *Lact.* lib. 1. c. 22. antiquissimi Latinorum regis. *Dionysius Halic.* lib. 1. *Suidas. Varro* lat. ling. *Seruius*; qui in 7. Aeneid. infernum Deum, seu terrestrem, facit, et in 1, mori dicit, ita, ut Panes.

8) Maxime, si tum flagitiosi, ut *Augustinus* eos serio tradit, lib. 15. de ciu. Dei, c. 23. nam Fauna castissima et Bona Dea.

1. et 2. Duo Bacchantes, quorum posterior ipse forte Bacchus est. 3. Pan cum Syringe sua. 4. Pan Bacchum hirco vectum ducens. 5. Pan cum cornu simplici et Syringe. 6. Panis lucta cum Cupidine. 7. Silvanus. 8. Silvanus ſub forma Panis cespiti insidens et dextram Nymphæ sub pinu sedenti porrigens. 9. Silvanus duplici forma, Panis scilicet sedentis et Hermæ.

eundem La
Etsi uero,
prinos hab
gerent eos
nam forma
quam Faun
ties talis fig
trum esse d
tis nonnum
prinis erat
ri, Fauni,

§. 6.
et cauda ex
nu pedum
miliaria, qu
magnis aur
Faunus aliu
Faunus sen
est; humer
capreoli ca
rumque ge
tur, Syring
chantem, n
net, calicib
innititur, u

§ 7.
in marmori
non infrequ
uenatorum
certi cogno
bulantur en
que Pana h
hibet, louis
se, procosq
quod Graec
Nymphis,
pillis barba
Satyro itaqu
quod pasto
Hebetur eti
madryadibu
Siluano. C
que Satyri.

§. 8.
qua filiam I
commutata
ctoris leges
biam fecit,
nutus repra

9) *Isidorus*,
a Φαυη;
10) Istos fi
93. adde
11) Serpen
pag. 70
12. Vide *M*
de; *Pau*

eundem Latini Phan 9) si Phanem appellarent, ex quo deinde nomen Faunorum exortum. Etsi uero, ut ueteres Scriptores affirmant, Fauni perinde atque Satyri cornua pedesque caprinos habebant: mos tamen apud recentiores praeualuit, ut sub Faunorum nomine intelligerent eos, quos marmora et monumenta his destitutos exhibent, quibusue prorsus humanam formam, exceptis caprinis auribus et cauda, tribuunt; quamuis illi ipsi pro Satyris potius, quam Faunis habendi. Hoc itaque quum rei antiquariae peritiores animaduerterent, quoties talis figura occurrit, de uero nomine dubii illam inscribunt *Faunus an Satyrus*, ut alterutrum esse doceant. Pan etiam cornua pedesque caprinos habebat, et tamen in monumentis nonnumquam totus humana forma pingitur. Siluanus itidem cornutus pedibusque caprinis erat, in plerisque tamen marmoribus homo perfectus exhibetur. Ceterum etsi Satyri, Fauni, Panes et Siluani 10) iidem essent, cultu tamen uulgari distinguebantur.

§. 6. Qui *Tab. XXXI. Fig. 6.* repraesentatur Faunus, forma gaudet humana, auribus et cauda exceptis; brachium sinistrum tigris uel pantherae pelle tectum extendit, altera manu pedum tenet. Alius *Fig. 7.* saltans crotala pulsat, instrumenta scilicet coetui Bacchico familiaria, quibus etiam in scenis theatricis utebantur. Caput Satyrae aut Faunae (*Fig. 8.*) a magnis auribus dignoscitur, et pedes caprinos in nodum collectos ante collum habet. *Fig. 9.* Faunus alius profusis cachinnis ridens, iure Satyros ab *Horatio* risores uocari probat. *Fig. 10.* Faunus senex capram barba tenet. Qui *Fig. 11.* exhibetur Faunus, egregia manu sculptus est; humeris capreolum gestat, cuius caput erectum e regione oculorum Fauni conspicitur capreoli caput ipse intentis respicit oculis, dexteraque tenet palum recuruum, qua forma plerumque gestant sodales eius; stat prope truncum arboris, cui annexum instrumentum uisitur, Syringi s. Panis tibiae simile. Bacchicis hisce imaginibus *Tab. XXXII. Fig. 1. et 2.* Bacchantem, nisi hac Bacchum ipsum subiungimus; *Fig. 2.* altera manu uuam, altera poculum tenet, calicibus hodiernis non admodum absimile, *Fig. 1.* trunco serpente 11) circumplicato innititur, uuamque laeua manu tenet. Tab. XXXII.

§ 7. PANES, ut paullo ante dictum, iidem reipsa sunt, qui Fauni et Satyri. Pauci in marmoribus obseruantur, certe non satis a Faunis Satyrisque distingui possunt. Verum non infrequenter occurrit Dux eorum, praecipuusque inter illos, Pan 12) scilicet pastorum, uenatorum, rusticorumque Deus. De origine illius tantus est scriptorum dissensus, ut nihil certi cognosci possit. *Herodotus* in Euterpe Mercurii ipsum et Penelopes filium dicit. Fabulantur enim, quod quum Mercurius ad Penelopen accederet, hirci formam sumserit, ideoque Pana hircina cornua et pedes habere. *Epimenides* Panem et Arcadem fratres fuisse perhibet, Iouis atque Callisthus filios. *Duris* uero Samius narrat, Penelopem matrem Panis fuisse, procosque omnes, qui, absente Vlysse, aderant, rem cum illa habuisse, ideoque nomen Pan, quod Graecis idem est ac *Omne*, ipsi datum, quod nimirum omnium illorum filius esset. A Nymphis, in iisque in primis a Sinoe, educatus dicitur. Horridus uulgo repraesentatur, capillis barbaque neglectis, hircinis cornibus, et a zona deorsum corpore similiter hircino. A Satyro itaque et Fauno nullo modo differt: pedum seu baculum recuruum tenens cernitur, quod pastorum Deus, tibiamque multis fistulis compactam, quae ideo Panis fistula dicitur. Hebetur etiam Deus uenatorum, qui per montes et saltus ire solebat cum Dryadibus et Hamadryadibus; id quod ad opinionem illorum accedit, qui putant. Panem eundem esse cum Siluano. Ceterum Pan cum sociis Panibus 13) ad cateruam Bacchicam pertinet, perinde atque Satyri. Bacchum quoque in expeditione Indica secutus est.

§. 8. Narrant Mythologi, ipsum a principio Echus Nymphae amore captum fuisse, ex qua filiam Iyngem susceperit. In Syringis postea amorem 14) incidit, quae in arundinem commutata fuit; id uero accidit, postquam ille cum Cupidine luctatus, ab eoque uictus, uictoris leges subiit. Syringe igitur in arundinem commutata, ex pluribus arundinibus Pan tibiam fecit, quam Syringem postea uocarunt, aut tibiam Panis. Pan autem plerumque cornutus repraesentatur, auribus cruribusque caprinis, ubi a Satyro aegre distinguitur; aliquando

9) *Isidorus*, quod a *Seruio* in 7. Aeneid. habet, deriuat a Φων; idem *Seruius* paullo ante a *fando* ducebat.

10) Istos simul nominat *Ouidius* metam. I, v. 192. 93. adde *Horatii* od. 18. lib. 3; ad Faunum.

11) Serpens inter mysteria Bacchi. Vide *Eggelingium* pag. 70. tom. 7. *Gronouii.*

12. Vide *Macrob.* Saturnal. I, c. 22. *Plutarchum* de *Iside*; *Pausaniam* in Arcadicis; *Scholiastes Lycophronis* ad v. 772. distinguit; et hunc nostrum Iouis et ὕβρεως filium facit. Sic et quidam codices *Apollodori*; alibi autem Θυμβρεως, quod vix placeat.

13) *Cicero* lib. 3. de nat. Deor. c. 17. *Paniscos* etiam dicit, ut Satyris iungit.

14) Vid. *Seruius*, fabulam et Pana pluribus describit in Eclog. 2. *Virgil.*

do etiam forma gaudet humana; qualis exhibetur *Tab. XXXII. Fig. 3*, quem uiri quidam eruditi habuerunt pro Pane, comite Syringe Nympha; tibia Panis e uicino arbore pendet, quae eius symbolum est; prope Syringem Faunus paruus canistrum uuis plenum gestat, super uuis uero est papilio, animae symbolum 15). Imago sequens *Fig. 4.* Panis est formam Satyri totam habentis, qui bacchum hirco uectum ducit. Eadem forma exhibetur *Fig. 5.* Hic autem cornu canit, Syringem uero super femur dextrum gestat. Syrinx hic fistulas tantum quinque habet, sed plerumque maior illarum est numerus; saepius septem, aut etiam plures, immo aliquando decem complectens. Cornu adhibet, quod pastoribus non minus, quam Syrinx, conuenit.

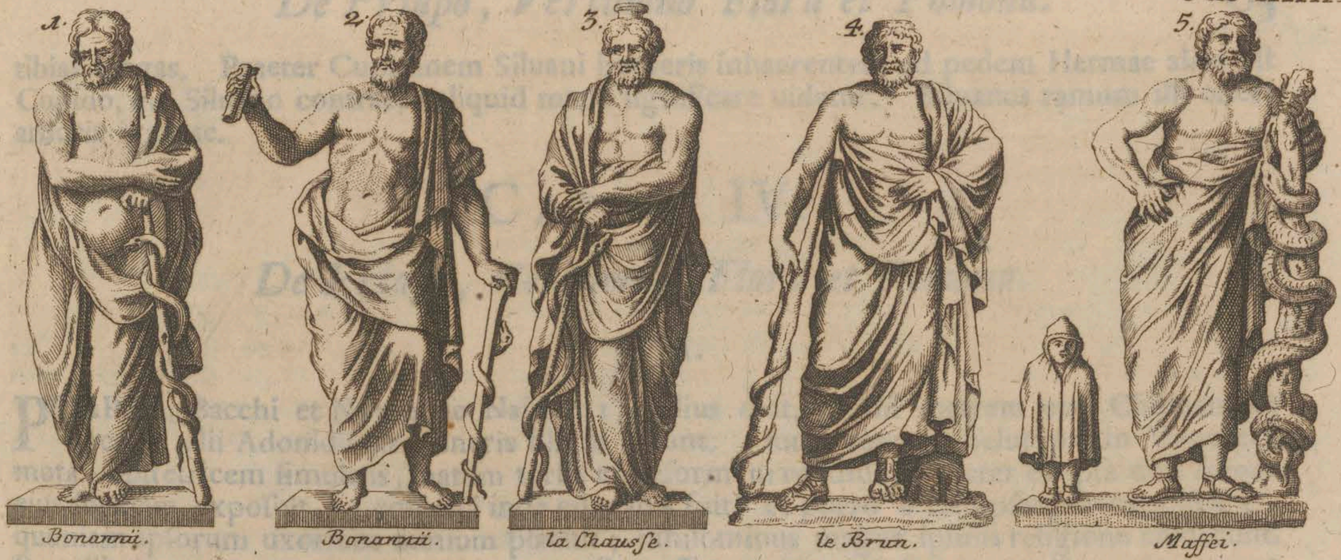
§. 9. Monumentum sequens (*Fig. 6.*) Panis cum Cupidine luctam 16), depingit. Pan hic prostratus iacet; radiis autem fulgentibus, praeter morem, hic ornatus cernitur, unde *Pan Lucidus* saepe uocatur. Huius uentrem Cupido calcat, eiusque cor et uiscera euellit. Cupido arcum proiecit, pharetramque gestat. Panis tibia octo fistularum iacet etiam humi. Supra luctantes in aere corona grandis uisitur, ex ramis foliisque oliuae adornata, et supra coronam ingens stella. Corona porro illa, seu sertum in circulum adornatum concertantibus imminens, uictori statim destinata uidetur. *Pan* uero hic *Lucidus* 17) commode referri potest ad ea, quae *Hyginus* de eo narrat, fab. 196. *Dii*, inquit, *in Aegypto quum Typhonis immanitatem metuerent, Pan suasit, ut in feras bestias se conuerterent, quo facilius eum deciperent, quem Iouis fulmine deinde interfecit. Pan Deorum uoluntate, quod eius monitu uim Typhonis euitarant, in astrorum numerum relatus, et quod se in caprum eo tempore conuerterat, inde Aegocerus deinde dictus est, quem nos Capricornum dicimus.* Potuit ergo *Pan Lucidus* 18) uocari, quod in stellam mutatus fuisset; et haec fortasse ea stella est, quam supra caput Panos uidemus.

§. 10. SILVANI origo admodum est obscura; alii Fauni, alii Saturni filium dicunt. Erat autem Deus montium siluarum, pastorumque 19), ignotus paene Graecis 20), sed apud Latinos admodum celebris; forte dicatur, Graecis sub Panis nomine notus fuisse, quandoquidem Pan idem fere, qui Siluanus. Auctor originis populi Romani ait, plurimos putare, Siluanum eundem esse cum Fauno, et a siluis nomen mutuatum esse, in quas non trita uia sese immittat, aliosque eum pro Pane habere. Aliquando occurrit Panis forma cum cornibus cruribusque caprinis, aliquando humana forma gaudet. Duplex autem illa forma non arbitrio sculptorum illi tributa est; quum ex monumentis certum uideatur, ipsum duobus hisce modis cultum fuisse. Tradunt ueteres, ipsum semper cupressi ramum 21) gestasse, quod uidelicet adolescentem Cyparissum adamaret, qui deinde in arborem huius nominis mutatus est. In plurimis tamen monumentis pini potius ramum esse patet. Humana figura sistitur *Fig. 7*, ubi nudus est, et dextra falculam, sinistra uero ramum arboris, tenet; canis adstans cum ceteris, proprium Dei siluarum gregumque symbolum est. *Fig. 8.* et *9.* forma Panis repraesentatur, i. e. cum cornibus, auribus et corpore caprino a zona ad pedes; *Fig 8.*. Siluanus sedens exhibetur Panis forma; hedera coronatur ita, ut cornua per coronam emineant; sinistra manu ramum pini gestat, cui strobili haerent. Manum ille dextram Nymphae porrigit e regione sub pino sedenti; Cupido uero Nymphae genibus innititur. Altera imago Siluanum bis exhibet, primo Hermae forma, cuius caput solum, mediaque corporis pars sine brachiis, apparet, reliquum uero corpus in pilam quadratam desinit; aures caprinas habet; corona grandis, densaque ex ramis pini, caput operit, ita, ut, si cornua deessent, conspici nullo modo possent. Idem Siluanus in eadem imagine repraesentatur contracto corpore sub pino; cornua eminent, sed breuiora; aures, crura, pedes, caprinae sunt; Cupido humeris eius insidens, illi adblandiri uidetur; a tergo Panis tibiam habet multis fistulis concinnatam, et ad pedes duas tibias

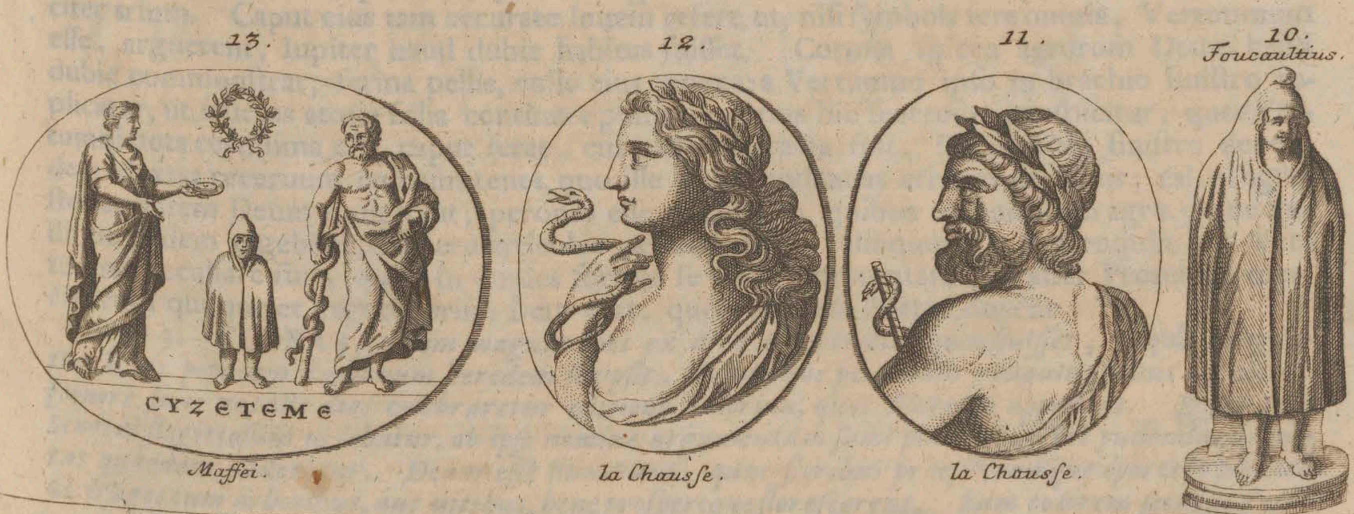
15) Vid. antea de *Psyche* et *Cupidine* pag. 51.
16) Vid. *Seruium* in eclog. 2.
17) *Pan lucidus* in inscriptione apud *Reinesium*; et in numis quibusdam Pan cum facibus uisitur: quia ei ignis inextinctus, sacratus erat; ideo etiam in Vestae cella, *ara Panis* erat. *Pausan.* Arcad. uid. *Ezech. Spanhemii* de Vesta p. 680. tom 5. *Graeuii.*
18) Panis omnem fabulam ineptissime ad Christum Seruatorem nostrum, transtulit *Becanus* hieroglyph. pag. 267.
19) Vid. *Seruium* in 8. Aen. v. 600, *Horatius*: Siluanum lacte piabant.
20) Antiquioribus certe. Exstat tamen *Palladae* cuiusdam epigr. in Συλβανον.
21) *Virgil.* Georg. I. Et teneram ab radice ferens Siluane *cupressum.* *Augustinus* de ciu. Dei lib. 6. c. 9. ex *Varrone* tradit, tria numina mulierem fetam post partum a *Siluano* defendere solere. Emendanda sunt quaedam lexica et glossaria, quae *Siluanos* pro lapidibus seu statuis habent, ex quibus aqua saliat; quod non indoctis uiris imposuit; correxit *Keuchenius* ad *Frontinum* de aquaeductibus lib. 1, *Silanos*, et exposuit pluribus.

1. 2. 3. 4. *Aesculapius baculo innixus, cui serpens implicatus inhaeret.* 5. *Idem cum Telesphoro.* 6. *Hygiea cum patera et serpente.* 7. *Eadem rupi insidens et serpenti cibum praebens.* 8. *Eadem capitis ornatu inprimis conspicua.* 9. *Eadem cum cane vel lupo.* 10. *Telesphorus.* 11. *Protome Aesculapii.* 12. *Protome Hygieae.* 13. *Aesculapius, Hygiea et Telesphorus.*

tibias longas. Praeter Cupidinem Siluani humeris inhaerentem ad pedem Hermae alius est Cupido, qui Siluano contracto aliquid manu significare uidetur. Siluanus ramum illi offert arboris ignotae.

CAPVT IV.

De Priapo, Vertumno, Flora et Pomona.

§. I.

PRIAPVS, Bacchi et Nymphae Naiadis 1), filius erat. Alii matrem eius Chionem 2) uocant; alii Adonidis et Veneris filium dicunt. Iuno autem, zelotypia in Venerem mota, obstetricem simulans, natum torsit et deformem reddidit. Mater et ipsa non ferens eius formam, exposuit. Lampsaci inde educatus fuit, et porro a Lampsacenis expulsus 3), quoniam ipsorum uxoribus nimium placuit; nihilominus magna ipsum religione coluerunt. Deus ille hortorum 4) erat, eorumque custos esse putabatur; fructuum quoque auctor et conseruator credebatur; quapropter statua eius ubique uidebatur, non in hortis olerum tantum, sed etiam in areolis nihil fructuum habentibus, et ad solam uoluptatem concinnatis. Vt plurimum sub figurae Hermae repraesentatur, ut *Tab. XXXIII. Fig. 1.* et 2. in priori schemate pampinis coronatus est, et caprinas aures habet; pallium quoque humeris gestat: in schemate posteriori, aures quoque caprinas habet, et nullam gestat coronam, sed torquem ex lauri foliis, et sub torque catenam quasi gemmarum. In Graecia quoque Priapi erant, qui greges et apum aluearia custodire credebantur; Romae, et in aliis Museis, Priapi non pauci comparent. Quisque autem Priapum ea fere, qua uolebat, forma effingebat; seruatis tamen quibusdam notis et symbolis: quo pertinet falx, et palus ab inguine porrectus. Quod summa cum turpitudine uarie tradunt *Priapeia* carmina; si cui tanti sit, conscelerari. Tab. XXXIII.

§. 2. VERTVMNVS Deus Hetruscus est, et templa hic ibi in Italia habebat. A quibusdam Ianus esse creditur, et Deus fructuum et messium habebatur. Fabulantur, eum, ut Dea Pomona potiretur, formam anus cepisse, et, quod optauerat, ita nactum esse. Diuersis mutatum formis ipsum fingit *Ouidius Met. XIV.* (inde a v. 636.) Quem *Fig. 3.* exhibemus, Vertumnus herbis uariae speciei coronatur, ueste indutus seminudum corpus relinquente. *Fig. 4.* Vertumnus foliis coronatus barbatusque est; tunica induitur, cuius infimam partem reducit, et ueluti sinum efficit, in quo fructus sustinet; insuper pallio amicitur, cuius latera in posteriores corporis partes abiecit. Nullus autem elegantior Vertumnus illo uisus est, quem in *Scellianis* hortis conspicimus, quemue *Fig. 5.* exhibet. Statua marmorea est, pedum circiter trium. Caput eius tam accurate Iouem refert, ut, nisi symbola fere omnia, Vertumnum esse, arguerent, Iupiter haud dubie habitus fuisset. Corona spicea agrorum Deum haud dubie commonstrat; ferina pellis, collo eius annexa, a Vertumno ipso in brachio sinistro replicatur, ut fructus atque folia continere possit; aceruus hic fructuum conspicitur, quae Vertumni nota certissima est; caput ferae, cui pellis detracta fuit, sub brachio sinistro dependet; dextra recuruum cultrum tenet, quo ille ad emundandas arbores utebatur; calcei agrestes agrestem Deum indigitant; perones esse putauerim, quibus utebantur in agro, quiue undique pedem tegebant, hi uero articulos pedum nudos relinquunt. Ceteroquin hoc Vertumno peculiare fuit, quod in omnes formas se facile commutaret, ut alter Proteus; mercatorum quoque et negotiatorum Deus erat, quod plurimi Poetae docent.

§. 3. FLORA 5), *quum magnas opes ex arte meretricia quaesiuisset*, inquit *Lactantius* I. 20. *populum Romanum heredem scripsit, certamque pecuniam reliquit, cuius ex annuo foenore suus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos Floralia appellant. Quod quia Senatui flagitiosum uidebatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, ut rei pudendae dignitas quaedam adderetur. Deam esse finxerunt, quae floribus praesit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus, aut uitibus, bene prospereque florescerent. Eum colorem secutus Poeta*

R in

1) *Strabo* lib. 13.
2) Schol. *Theocriti* ad idyll. 1,
3) *Suidas* uoce. Πριαπ. *Lactant.* lib. 1, 21. *Ouidii* Fastor. 6, 321. seq.
4) *Horat.* lib. 1, Satyra 8, initio.
5) Vid. *Propert.* lib. 4. elegia 2, tota. *Asconius* Deum *inuertendarum* rerum facit, seu mercaturae. Nomen ab *inuerso* Tiberi deriuant *Propert.* et *Ouid.* uid. *Nardini* Roma uetus p. 1151. tom. 4. *Graeuii.*

in fastis, non ignobilem Nympham fuisse narrauit, quae sit Chloris uocitata, eamque Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris a marito, ut haberet omnium florum potestatem. Quod uero *Lactantius* hic de Flora, deque institutione ludorum Floralium ait, apud neminem scriptorum ueterum 6) reperitur. Florae saltem cultus eiusdem fere atque Roma uetustatis erat. Ludorum Floralium Romae festum ab impudicitia celebre fuit. Huic enim nudae mulieres aderant, tantaque turpitudo, tamque obscoena flagitia admittebantur, ut, quum *Cato* forte in coetum intrasset, tam infame spectaculum non ferens, cito pedem retulerit. *Fig. 6.* integram illius imaginem refert. Coronatur autem floribus, sinistraque manu cornu copiae tenet, floribus cuiusque generis plenum; induitur primo tunica in terram usque defluente; hinc alia ueste superinduitur, ad imam fere defluente tibiam, insuperque pallio seu palla, quam a parte anteriore reducit. *Fig. 7.* alia Flora elegans repraesentatur, floribus et ipsa foliisque coronata. Ea longa tunica operitur, fimbriatoque pallio superinduitur; Sphinx ad eius pedes decumbens, ad Isidem forte respicit. Schema sequens *Fig. 8.* ex pulcherrima statua Romana eductum est, et manu sinistra coronam florum tenet. Quae sequitur *Fig. 9.* itidem statuam Romanam refert. Eandem ferme cum ea, quam Fig. 8. dedimus, Florae imaginem exhibet *Fig. 10.* quae a celeberrimo Viro *Brunio* delineata fuit. Vix autem elegantior Florae statua occurrit, quam Versaliensis, ex ueteri signo expressa, quamue *Fig. 11.* conspiciendam damus. Coronam illa floream manu tenet, quae proprium Florae symbolum est.

§. 4. POMONA 7) hortos custodiebat, eamque Dii campestres adamabant, et uxorem ducere praeoptabant. Ardentior aliis Vertumnus eius animi flectendi caussa nihil non agebat; tandem in anum transformatus, ut illam facilius adiret, et ad optatum finem deduceret; postea formam iuuenis sibi propriam resumsit, et uotum assecutus est. En *Fig. 12.* Pomonam magno canistro, floribus fructibus pleno, insidentem, manu sinistra poma tenentem, dextra uero ramum; genibus maiorem pomorum ramorumque aceruum sustinet 8). De schematis sequentis (*Fig. 13.*) antiquitate aliquantum dubitatur; at fortasse ad alius, in quam ista suspicio non cadit, imaginem concinnata est, ut saepe contigit, Primae saltem Pomonae in multis similis est; nam et haec et illa magnam globulorum seriem in manicis gestat, qui globuli pomorum speciem referunt. Quae *Fig. 14.* sequitur nuda est, et trunco arboris, cui canistrum fructibus plenum alligatum est, innixa. Duodecimo ab urbe Roma lapide templum erat, *Pomonal* dictum, quod eius numini erat consecratum.

LIBER SECVNDVS.

DE AESCVLAPIO, DEA ROMA, DIOSCVRIS, FORTVNA, PENATIBVS ALIISQVE GRAECORVM ROMANORVMQVE DIIS.

CAPVT I.

De Aesculapio, Hygieia et Telesphoro.

§. I.

AESCVLAPIVM 1) Apollinis et Coronidis fuisse filium, uulgaris est opinio, quae diuersas alias Mythologorum de Aesculapii origine multum obscurauit. Illa ipsa uero de ortu huius

6) Ideo fere incerta illa sunt. Vide tamen *Nardini* l. c. pag. 1294. *Arnobius* libro 3. etiam Floram meretricem dicit. *Ouid.* lib. 5. Fastorum v. 195. seq. Chloris eram, quae *Flora* uocor &c. adde *Augustin.* de ciuit. Dei lib. 4, c. 8. *Varro* de re rustica lib. 1. cap. 1.

7) *Ouid.* unde, et illa desumta, lib. 14. metam, v. 623. seq. inter latinas Hamadryadas numerat, et sub rege *Proca* fuisse dicit. Inde est flamen *pomonalis*, *Varroni* de l. l. et *Pomonal* in *Festo*.

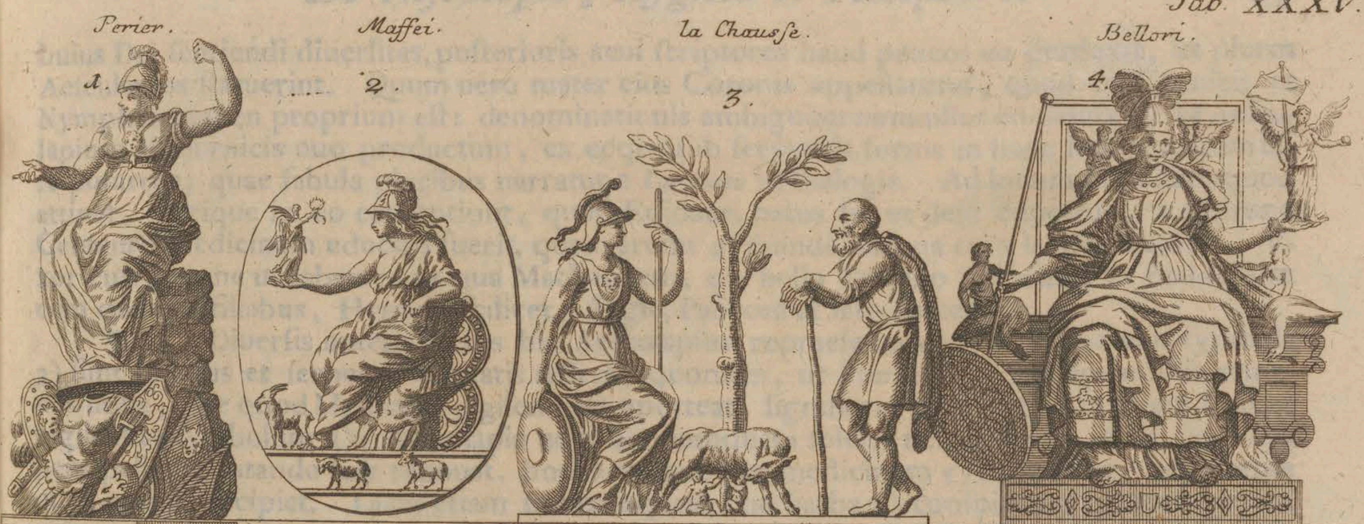
8) *Ouidius* indicato loco, paullo aliter eam describit, falce et alia diligentia arbores adiuuare.

1) Nomen unde sit, illustrat cum alia historia Podalirii, *Tzezes* ad Lycophr. uid. editio *Potteri* p. 113.

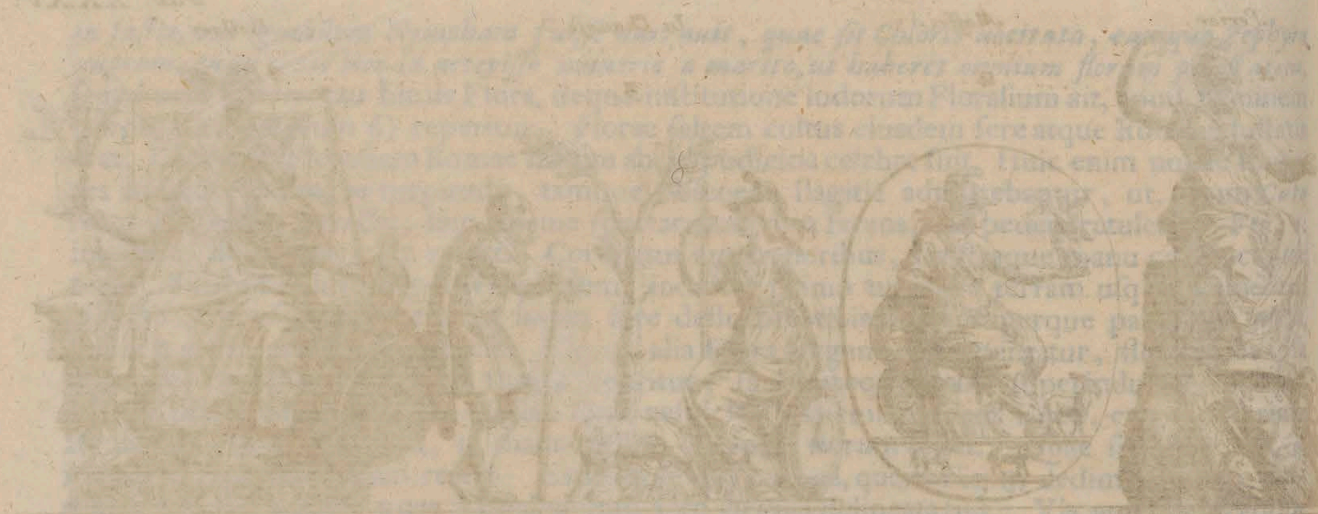

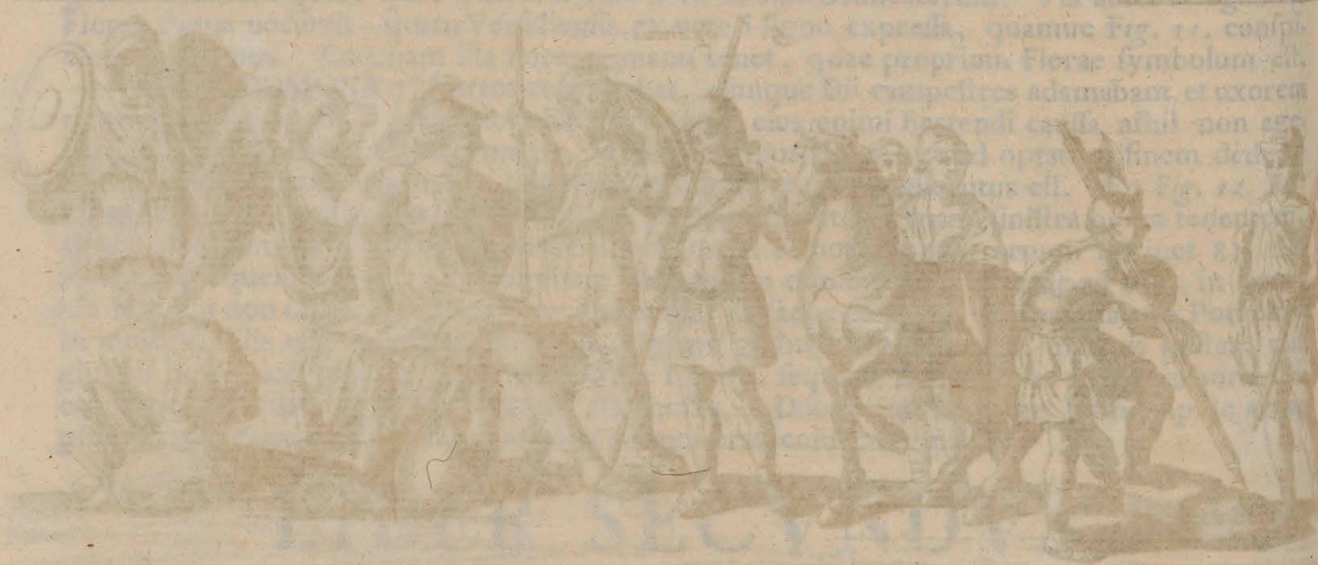

1. Roma Dea clypeis et armis insidens. 2. Eadem Victoriam dextra tenens. 3. Eadem ante ficum Ruminalem, præsente Faustulo. 4. Eadem solio insidens et Victoriam sinistra tenens. 5. Roma triumphans. 6. Fuga Aeneæ cum Anchise patre et Ascanio filio. 7. Leda a Iove sub cygni forma compressa. 8. Nemesis, explorandis hominum actionibus præfecta.

huius Dei sentiendi diuersitas, posterioris aeui scriptores haud paucos eo perduxit, ut plures Aesculapios statuerint. Quum uero mater eius Coronis appellaretur, quod et Cornicis et Nymphae nomen proprium est: denominationis ambiguitas nonnullos eo deduxit, ut Aesculapium ex cornicis ouo productum, ex eoque sub serpentis forma in hanc lucem editum esse putarent; quae fabula pluribus narratur a *Luciano* in Dialogis. Ad locum natiuitatis quod attinet, plerique in eo consentiunt, quod Epidauri natus sit, et dein educatus, a Chirone Centauro Medicinam edoctus fuerit, quam artem 2) deinde summa cum laude exercuit. Vxor eius Epione uocabatur, ex qua Machaonem, qui bello Troiano interfuit, et Podalirium cum quatuor filiabus, Hygieia scilicet, Aegle, Panacea et Iaso, suscepit.

§. 2. Diuersis autem modis hic Aesculapius repraesentatur. Vulgaria eius symbola 3) sunt baculus et serpens, sanitatis tessera; quoniam, ut *Plinius* ait, serpens multis remediis utilis, siue quod Medicum uigilem esse oporteat, significet; (quo respectu etiam Gallus, uigilantiae symbolum 4), Aesculapio addi nonnumquam solet,) uel denique, quia, sicut serpens pellem mutando sese renouat, homo quoque per medicinam 5) renouetur, nouumque quasi corpus recipiat. Licet etiam nonnumquam sine barba 6) conspiciatur: statuae tamen omnes, marmora, nummi, uno uerbo monumenta omnia, quae ad nostram aetatem magno numero peruenere, egregie barbatum 7) exhibent, Ioui usque adeo similem, ut duo haec numina persaepe non nisi symbolis a se inuicem dignosci possint. Statua Aesculapii Epidaurensis aurea barba ornabatur, quam uero *Dionysius*, Siciliae tyrannus, abstulit 8), non decere, iocans, filium barbatum esse, quum pater Apollo imberbis esset. Quae hic *Tab. XXXIV.* Tab. XXXIV.
Fig. 1, 2, 3, 4, 5. proferuntur schemata, Aesculapium repraesentant baculo serpenti circumdato nixum, quem baculum dextra modo, plerumque uero sinistra tenent. Secundus ille hoc singulare habet, quod baculus eius quadratus est, quodque ad terram uergendo minuatur, et in acumen desinat; dextra uolumen quoque tenet, quo forte innuitur, quod Medicinae praecepta ab ipso conscripta fuerint. Tertius calathum capiti impositum habet, perinde ac *Serapis* 9); quam symbolorum commutationem in aliis iam numinibus animaduertimus; Serapis autem etiam sanitati praefuit. Quintus, Telesphorum (de quo §. 4. plura) ad latus habet; ipse ab immani serpentis magnitudine spectabilis est; a quo serpente truncus arboris baculi loco circumdatur. Aesculapius ille, qui A. V. C. 462. Romam fuit allatus, solam serpentis formam habebat; qua forma etiam in patria sua, Epidauri, cultus fuisse traditur. Attamen etiam forma humana repraesentabatur ibidem in templo quodam, ubi statua eius ex auro et ebore concinnata fuerat, sculptore *Thrasymene* Pario. Hic porro Aesculapius in solio sedebat, baculum manu tenens, alteramque manum capiti draconis imponens; canis prope statuam decumbebat. Iuxta templum Aesculapii lucus erat, in quo aliquem uel nasci uel mori uetitum erat; quum id sit medicinae proprium, ut aegri a morte, quantum fieri possit, defendantur; id enim Medicinae Deum decebat, ne quis in luco suo moreretur, curare. Sed cur idem Deus prohibuerit in luco suo quempiam nasci, id sane uix percipi potest. Nam perinde Medicinae officium est, felicem partum parientibus procurare, quam adhibere industriam, ne ii, qui in morbos incidunt, intereant 10).

§. 3. HYGIEIA siue Salus 11), Aesculapii filia, saepius in nummis apparet, quam pater eius. Vulgo cuditur serpentem altera manu tenens, alteraque pateram, uersus quam serpens caput extendit, quasi ex illa bibiturus. Plerumque sola depingitur, aliquando etiam cum patre Aesculapio et Telesphoro. Inter elegantiores Hygieiae statuas referuntur *Fig. 6. et*

113. adde *Eustathium* in Iliad. p. 353. edit. *Basil.* et p. 250. Schol. *Pindari* in Pyth. 3. *Lactantium* lib. 1. c. 10. *Pausaniam* multis locis. In numis saepe Σωτὴρ dicitur. Tres Aesculapios recenset *Cicero* de nat. Deor. III. c. 22. *Ouid.* Metam. 15. v. 624. seqq. describit ut Romam religio eius uenerit. Adde *Graeuii* Tom. 3. *Marlianum* topogr. Romae p. 183. Tom. 4. *Borrichium* p. 1609.

2) Inde *Tertullianus* in apologetico, eum *medicinarum demonstratorem* appellat.

3) Vid. *Albricum* de imaginibus Deorum.

4) Vid. *Festus* in *Dracones.*

5) Ita *Theodoretus* sermones 7.

6) Ita apud *Phliasios* fictum fuisse tradit *Pausanias* Corinth.

7) *Lucianus* cum βαθυπώγωνα καὶ εὐγένειον dicit, in Ioue tragoedo.

8) *Lactantius* lib. 2, 4. uide notas.

9) *Tacitus* hist. 4, c. 84 incertorum symbolorum exemplum prodit *Cicero* lib. 2. de Diuin. Serapin et Aesculap. iungit.

10) *Falconerius* tom. 8. *Gronouii* p. 2352. surgentem inter Romanos *Aesculapii* honorem, a praestigiis cuiusdam Alexandri, de quo *Lucianus* narrat, per serpentem cicurem uenisse putat; quod uix uerosimile sit.

11) Hoc nomine a *Cicerone* et aliis lat. Script. saepissime, item in inscriptionibus et numis celebratur.

6, et 7. Prior illa n. *6.* a cultu capitis ſpectabilis eſt; poſterior rupi inſidet, et lauro coronatur, manuque dextra baculum uel ſceptrum tenet; in ſinu eius ingens draco, pluribus ſinibus contortus, caput ad pateram extendit, ut ex ea bibat; patera quoque operculum habet praeter ſolitum. Sequens *Fig. 8.* a praecedentibus non alia re differt, quam corona magna, cuius ora gemmis et lapillis ornatur; quae ibidem *Fig. 9.* lapidi inſidet, ſimiliter ſerpenti cibum ſuppeditat; quod uero animal ad latus eius eſt, non facile eſt cognitu; canis ne ſit, an lupus. Si canis, referendum ad fabulam, qua Aeſculapius infans a cane 12) lactatus fertur; ſi lupus, hoc animal Apollini, Medicinae Deo, conſecratum, prope neptem illius Hygieiam ideo fortaſſe poſitum eſt.

§. 4. TELESPHORVS 13) etiam medicinae Deus habebatur, et quidem praecipue conualeſcentium. Is Pergami maxime colebatur 14). Epidaurii illum Ακεσιος uocabant, id eſt, qui ualetudinem reſtituit, qui ipſam ſeruat, et morbis medetur. Sicyonii *Euemerion* nuncupabant, qui felicitatem inducit, uel qui felicem uitam efficit. Prima ſignificatio ad etymologiam magis quadrat; at haec uox ſignificationem actiuam hic habet, et felicitatis auctorem indicat. Teleſphorus ſemper iuuenis, et quaſi puer, repraeſentatur; ſi uero ſupra *Fig. 5.* ipſum Aeſculapio adſtantem contempleris: infans et puerulus eſſe uidetur. Elegantiſſimus omnium Teleſphorus, ex muſeo illuſtris uiri D. *Foucault* eſt, cuius ſchema *Fig. 10.* exhibemus, ex marmore albo confecta eſt, uno circiter pede alta, exquiſitiſſimique operis. Pallio autem undique circumdatus eſt, cui tiara Phrygia haeret.

§. 5. His addi merentur ſchemata ſequentia *Fig. 11.* caput Aeſculapii cum baculo, quem ſerpens circumdat, quo demto ſciri non poſſet, Iupiter ne, an Aeſculapius eſſet. *Fig. 12.* Hygieiae protomen damus, quae a longo capillitio et corona laurea ſuſpicienda; lauro ideo coronata uidetur, quod de morbo quodam uictoriam reportauerit. *Fig. 13.* tria ſimul medicinae numina Aeſculapium, Hygieiam et Teleſphorum, conſpicimus; in medio ſuperne uiſitur corona laurea; quae hic haud dubie poſita fuit, ut quum non uideatur, ad quem ex tribus illis ea pertineat, tribus ſimul competere exiſtimetur 15). Qui gemmam ſculpſit, uel ſuo, uel iubentis arbitrio, inſcriptionem appoſuit σῶζετέμε, *ſeruate me;* legitur quidem σύζετι, ſed errore manifeſto.

CAPVT II.

De Roma Dea.

§. I.

Pagani ueteres non modo urbes perſonarum more depingebant, ſed et in Deorum numerum referebant, muliebri ut plurimum forma. In iis urbibus, quae diuino honore afficiebantur, nullius cultus ita celebris erat, ac Deae Romae 1); non in ipſa tantum urbe, ſed etiam in aliis imperii Romani urbibus, ubi arae ipſi et templa ſtatuebantur. Romae uero nullus maior cultus, quam Deae ipſius Romae. Depingebatur illa Mineruae ita ſimilis, ut non niſi ſymbolis dignoſcatur. En *Tab. XXXV. Fig. 1.* Romae imaginem galea inſtructam, rupi inſidentem, et ad pedes habentem aceruum thoracum et clypeorum; ſiniſtra haſtam geſſiſſe uidetur, quae temporum iniuria elapſa eſt. Quae *Fig. 2.* ſequitur, dextra manu uictoriam tenet, quippe quae nationes omnes deuiciſſet. Eandem ſedentem uidere licet *Fig. 3.* ubi haſtam ſiniſtra tenet, clypeoque dextra nititur; ante illam Ruminalis ficus, ad cuius pedem lupa Remum et Romulum lactat 2), ab alio latere e regione Romae, Fauſtulus baculo nititur. Tradunt quidam ueterum, Accam Larentiam 3), Fauſtuli uxorem, fratres duos infantes lactaſſe, quae quum ſcorti more ageret, olimque meretrices lupae uocarentur, hinc dictum fuiſſe, Remum Romulumque a lupa fuiſſe lactatos. Ficum Ruminalem Romani colebant, eaque

Tab. XXV.

12) *Lactant.* lib. 1, 10. alii canem ſagacitatis indicem putant.

13) Exſtat de eo commentatio uerboſa *P. Zornii* in miſcell. groninus.

14) Vide *Pauſan.* Corinth.

15) Malim eo referre, quod *Apollini*, medico, ſacra; unde ſaepe Phoebea, Apollinea.

1) Teſtibus numis, praecipue *Antonini Pii*; et inſcriptionibus. De *templo* Romae uid. *Nardinum* tom. 4. *Graeuii* p. 1034. *Fabricium* tomo 3. p. 399.

2) *Ruma*, mamma, inde nomen, quod ſub arbore lupa rumam dederit Remo et Romulo. *Feſtus.* Vid. pluribus *Nardinum* p. 1143.

3) Alii *Laurentiam* ſcribunt.

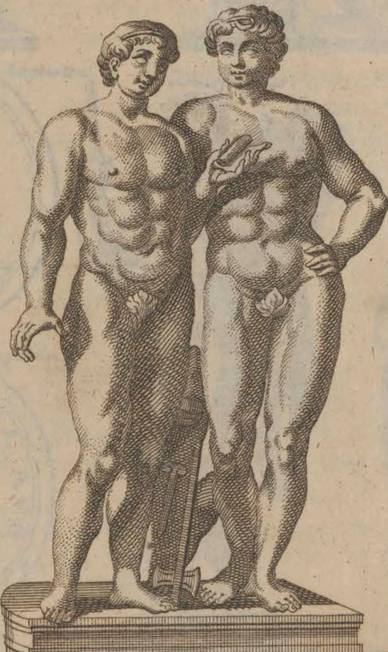

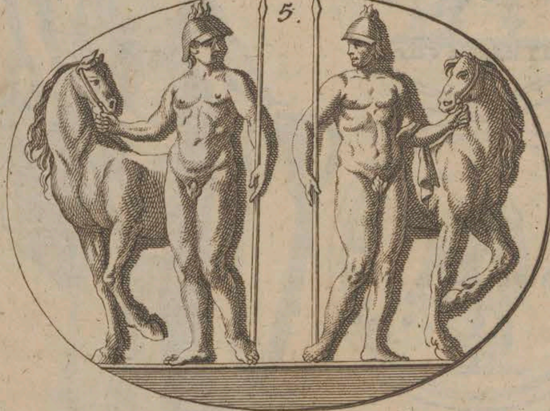

1. Rhea Silvia, Romuli et Remi mater, a Marte dormiens circumventa. 2. Eadem gemellos suos lactans. 3. Romulus et Remus ad oram Tiberis expositi. 4. Iidem conservati, et in antro a lupa lactati. 5. Castor et Pollux cum hastis et equis. 6. Iidem singulari arte ex uno lapide sculpti. 7. Iidem cum hastis et parazoniis. 8. Duo pilei Dioscurorum. 9. Eorundem protomæ.

1.2.3.4.5.
symbolis
8. Abund
et cornu

1.2.3.4.5.6. *Varia Fortunæ monumenta cum cornu copiæ et gubernaculo, propriis eiusdem symbolis. 7. Fortuna a Victoria coronanda; mulier a dextra illius pro virtute habetur. 8. Abundantia Dea. 9. et 10. Duo nummi Abundantiæ Deam exhibentes. 11. Genius cum hasta et cornu copiæ. 12. duo Genii cum Iside.*

eaque multis saeculis mansit ad pedem montis Palatini (seu in Comitio). Pastor Faustulus, utpote Remi Romulique alumnus, in monumentis Romanis saepe comparet.

§. 2. Alia Romae imago *Fig. 4.* quam maxime suspicienda est, quippe quae Romam in solio sedentem exhibet. Cassidi magna imminet crista bifida; humero utrique insidet genius ales; dextra manu sceptrum tenet, sinistra uictoriam, quae signum militare gestat cum inscriptione: S. P. Q. R. ab utroque latere eius eadem sede, uir nudus, cygno, uel anseri 4), insidens, conspicitur; quod anserum forte Capitolium seruantium memoriam reuocat; ad latus Romae clypeus est formae ouatae. Quae *Fig. 5.* sequitur Roma triumphans, ex ueteri pictura, prope amphitheatrum Romae detecta, expressum fuit. Ad alteram imaginis oram tropaeum conspicitur, capite uiri captiui nixum, qui manibus a tergo uinctis, prouinciam quandam deuictam, significat; Roma sedens pone se habet uictoriam, coronam tenentem; Roma Dea dextra manu hastam tenet; duo milites armati ante illam stant, quorum alter equum prehendit; duo alii milites pone equum stant, et ad alteram imaginis oram, lictores duo cum fascibus et securibus.

§. 3. Non uero Romam tantum ipsam in Deorum numerum referebant Romani, sed et omnia illa, quae ad originem eiusdem spectabant, religioso animo atque affectu colebant. Magno quippe in honore habebant Lupercal, ficum Ruminalem, Lupam, ceteraque ad ortum Romuli quodammodo spectantia; qui honor cum religione coniunctus erat. Vrbis autem Romae origo ducitur a fuga Aeneae cum Anchise, patre, et Ascanio, filio. Haec historia exprimitur *Fig. 6.* ubi Anchises humeris filii Aeneae gestatur, pyxidemque rotundam tenet, in qua, ut uulgo creditur, Dii Penates latebant, quos secum abstulit; quandoquidem Anchises etiam uelatus conspicitur, more illorum, qui sacra faciunt. Aeneas Ascanium manu ducit, qui, ob tenellam aetatem puerilemque staturam, uix sequi patrem potest; hic Ascanius lituum, uel uirgam auguralem, gestat; luna crescens forte significat, illos noctu aufugisse.

§. 4. Inter cetera spectabile utique est marmor illud, in quo Remi atque Romuli natalia uisuntur. Huius marmoris facies quatuor, *Tab. XXXVI. Fig. 1—4.* exhibent. In prima Rhea Siluia dormiens conspicitur, Marsque illam silentio furtimque adit, ut comprimat. Casside munitus Mars hastam tenet, clypeumque ouatae formae. Vir ille barbatus circa Rheam Siluiam sedens, Tiberis humana forma expressus putatur; tenet altera manu palmae ramum; hinc porro concluditur prope fluuium rem actam. Ignorat nemo, Rheam Siluiam Numitoris fuisse filiam, Numitoremque natu maiorem, a fratre suo Amulio, Albae regno spoliatum fuisse. *Amulius*, inquit *Liuius*, Dec. I. Lib. I. c. 3. *addit sceleri scelus, stirpem fratris uirilem interimit; fratris filiae, Rheae Siluiae, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua uirginitate spem partus adimit. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem, a crudelitate regia uindicant: Sacerdos uincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet. Sorte quadam diuinitus super ripas Tiberis effusus, lenibus stagnis, nec adiri usque ad iusti cursum poterat amnis: et posse quamuis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita uelut defuncti Regis imperio, in proxima alluuie, ubi nunc ficus Ruminalis est, pueros exponunt. Vastae tum iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alueum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem uagitum cursu flexisse, eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris inuenerit; Faustulo nomen fuisse ferunt, ab eo ad stabula Larentiae, uxori, educandos datos.* Historia illa in anaglyphis hisce exprimitur, sed cum uarietatibus non paucis, ut fere fabulis addi denique solet; maxime, si augeri rei magnitudo debebat. Tab. XXXVI.

§. 5. In secunda tabella, Rhea Siluia sedens, geminos puellos, ex Marte susceptos, lactat. Fluuius, humana 5) forma, prope illam recumbit, ramum gestans, qui palma esse uidetur. In altero anaglyphi latere, duo uiri baculo recuruo instructi sunt, quemadmodum pastores tabellae sequentis. Tunicis ambo induti sunt, adiecto pallio, quod epomidem uocant. Alter lauro coronatur, alter uero casside armatus est. Exploratores, uideantur, ab Amulio missi, ut, quid ageretur, Regi nuncient. Tribunum fere alter, alter militem, referant; prior

 caligas,

4) *Plutarchus* certe, in libello de *fortuna* Rom. anserem in lectica gestari solitum, Capitolii seruati caussa, refert.

5) *Aelian.* lib. 2. c. 33, dicit fluuios et humana, et boum figura, fingi solitos.

caligas, calceamenti militaris genus, gestat, alter nudis pedibus est. Tertia tabella tres exhibet uiros militari habitu, qui, iubente Amulio, puellos ad oram Tiberis exponant. Tiberis fluuius hic, ut supra, humana forma recumbit; qui pueros exponunt, milites sunt, poneque illos alius, Tribuni Centurionisque speciem prae se fert, manu dextra hastam, sinistra uectem tenentis, quem humero gestat; uir pone milites decumbens, est fortasse pastor, rem, ut agitur, obseruans, pastorum principi, Faustulo, referendam. In Quarta et postrema Tabella repraesentatur lupus, Romulum Remumque in specu lactans, cui nomen deinde fuit Lupercal. Duo pastores hinc et inde ad latera tabellae positi, rem mirabundi speculari uidentur; qui lauro redimitus est, Faustulus esse putatur; uterque baculum recuruum, seu pedum, tenet, qua forma pastores uti solebant.

CAPVT III.

De Dioscuris.

§. 1.

Castor et *Pollux* fratres, etiam DIOSCVRI, i. e. Iouis filii, uocantur. Castorum 1) nomine non raro uterque ueniunt. De origine illorum, Mythologi non consentiunt. A quibusdam refertur, Iouem adamasse Ledam, Tyndari Regis uxorem, eumque in cygnum se, ut ea potiretur, transmutasse; (id quod *Tab. XXXV. Fig. 7.* uidere licet) Ledam 2) hinc grauidam, ouum peperisse, unde Pollux et Helena orti. Alii, duo oua peperisse, narrant, et ex altero egressos Pollucem et Castorem, ex altero uero Helenam et Clytaemnestram, immo etiam sororem tertiam Timandram. Quicquid sit, ipsum Dioscurorum nomen, Iouem, patrem, arguit; quandoquidem maxima poetarum pars, ambos hos fratres, pro Iouis filiis habet. Postquam nati sunt, Mercurius ambos Pellenen transportauit, ut istic educarentur. Postea ambo, cum Iasone, ad expeditionem Velleris aurei, profecti sunt, ibique strenue et fortiter sese gesserunt. In patriam reuersi, Atheniensibus bellum intulerunt, ut Helenam, sororem suam, quam, ipsis absentibus, Theseus rapuerat, repeterent, eamque feliciter reduxerunt. Eo tandem uitae exitu periere, qui nec felix, nec honorificus, eis erant. Vterque 3) enim in iurgio cum Lyneo, Messenio, ob raptam huic sponsam, periisse dicitur. Ambo in genere suo excellebant; equitandi peritia 4) Castor praestabat, Pollux uero strenuus fuit athleta; uterque tamen saepe depingitur eques citato cursu procedens; saepe Castor solus occurrit, equum manu ducens. Frequentius utriusque capiti stella imminet, quas a Ioue accepisse feruntur; nisi stellae ipsae, Castoris et Pollucis nomine in coelo notae, his denotentur, seu potius flammae, uel ignes, qui a nauigantibus conspici solent, et boni ominis 5) loco habentur. Si una tantum stella uisitur, ea Helena uocatur, magnaeque futurae tempestatis signum est. Castor et Pollux ex numero eorum Deorum sunt, qui non immortales nati, sed insignibus rebus gestis diuinitatem adepti sunt.

§. 2. *Tab. XXXVI. Fig. 5.* uterque casside instructus apparet; loco stellae flamma cassidi imminet; ambo altera manu hastam, altera equum, tenent. Imago sequens, (*Fig. 6.*) ob elegantiam operis suspicitur; ex uno quippe lapide duae statuae sculptae sunt; alter uolumen tenet, caussa ignota; inter utrumque securis est, trunco arboris innixa. *Fig 7.* Castor et Pollux casside, cui stella imminet, ambo instructi, sese mutuo respiciunt; uterque pallium humeris gestat, quod tamen retro defluit, nec nuditatem tegit; manu altera hastam singuli tenent, altera uero parazonium, aut breuem gladium, utpote Lacedaemonii. *Fig. 8.* nummus solos Castoris et Pollucis pileos exhibet, cum stella pileis imminente, et equo currente. Duae protomae sequentes, (*Fig. 9.*) in nummo *Seleuci* habentur: fratres ambo pileum stellamque similiter habent, et supra pileum coronam lauream. Hi uero fratres, qui in nummis et monumentis fere semper simul conspiciuntur, numquam fere ambo eodem in loco comparebant, neque umquam in coetu Deorum reperiebantur. Nam, quoniam unus tantum illorum

1) Ita aedes *Castorum;* et uulgata Actor. 28. naui, cui erat insigne *Castorum;* Graece, Διοσκούρων.

2) Vnde fratres, Dii *Ledaei* poetis. uid. *Apollodor.* lib. 3. c. 9. n. 7. *Hygin.* fab. 80.

3) *Apollodor.* lib. 3. c. 10. num. 2.

4) Vid. *Homer.* Il. 3. v. 237. et scholiastes de cetera fabula. *Horat.* lib. 2. *Sat.* I. v. 26. idem *Carm.* lib. 1. od. 3. et od. 12.

5) Inde Σωτῆρες, Saluatores saepe et in Scriptoribus, et inscriptionibus uetustis, dicti.

illorum immortalis 6), alter mortalis futurus eſſet: fratres hi duo, qui mutuo ſeſe amore proſequebantur, id a Ioue impetrarunt, ut alternatim unus inter Deos eſſet, alter uero cum defunctis uerſaretur.

§. 3. Caſtor autem et Pollux non ſoli Dioſcurorum nomine inſigniebantur, ſed *Cabiri* 7) quoque hoc nomine gaudebant. Verum aliud Deorum genus Cabiri hi fuerunt, de quorum origine, et numero, et myſteriis, tamen nihil certi affirmari poteſt. Secundum *Herodotum*, Memphi templum habuerunt, quod ſolis Sacerdotibus patebat. Cambyſes ſtatuas eorum combuſſit, eos ludibrio habens. Statuae hae Vulcani ſtatuis ſimiles fuiſſe dicuntur, ab indigenis etiam ipſi pro filiis Vulcani habebantur. Graecorum porro opinio erat, matrem Dioſcurorum non Ledam fuiſſe, a Ioue, ſub cygni forma, compreſſam, ſed *Nemeſin*, Oceani et Noctis filiam, alio nomine *Adraſtiam* nuncupatam; Ledam uero nutricem tantum Helenae fuiſſe. Haec autem Nemeſis, dum explorandis hominum actibus praeficiebatur, *ultrix facinorum impiorum bonorumque praemiatrix*, ab *Ammiano Marcellino* uocatur. Hinc ab antiquis alis inſtructa dicebatur, ad ſignificandum, quam uelociter illa omnes homines aſſequeretur, et ſingulorum geſta obſeruaret; rota quoque eidem adeſſe ſolita, ſignificat, eam, perpetuo per orbem, quaſi rotari. Imaginem illius exhibet *Tab. XXXV. Fig. 8.* ubi altera manu ramum tenet, et faſciam uolitantem; ad pedes uero, eſt rota.

CAPVT IV.

De Fortuna Dea.

§. I.

Nullum olim numen maiori, quam FORTVNA, religione colebatur, nullumque tot templa 1) Romae habuit, totque modis, formis atque nominibus celebratum fuit. Fortunae uero proferre definitionem, ipſo nomine ſignificantiorem, non ita facile eſt 2). *Anaxagoras* cauſſam dixit, rationi humanae non manifeſtam; alii ſubitum uocant et inopinatum rerum per caſum accidentium euentum *). Diſcrimen inter id, quod profani illi de Fortuna tradebant, et id, quod poſtea Chriſtiani de illa ſtatuerunt, in eo poſitum eſt, quod iſti, quum euentus ſubitos inopinatosque uiderent, non ignotas modo, ſed etiam, uti uidebatur, rationi contrarias, et cum aequitate iuſtitiaque pugnantes, ut primo conſpectu putabatur, cauſſas comminiſcebantur, quibus id tribuerent. Fortunam itaque caecam pingebant, quod inconſiderate ageret, nec euentum ſeriemque rerum proſpiceret; gubernaculum quoque ipſi adſcribebant; caeco tamen impetu res omnes gubernare ſimul putabant, nec fere aequitate uel iuſtitia regi.

§. 2. Chriſtiani 3) contra, Fortunae nomen euentibus quidem ſubitis inopinatisque tribuunt, quarum cauſſam rationemque non capiunt: at pro certo indubitatoque habent, nihil temere agi, omnesque euentus, quantumuis inopinati ſint, et rationem ipſam impetere uideantur, ex infinita Dei prouidentia proficiſci, et ſemper in utilitatem, tum generalem, tum peculiarem, cedere iis, qui diuinae ſeſe prouidentiae committunt. Profani itaque, qui Fortunam, omnium euentuum cauſſam, exiſtimarunt, illam, ueluti Deam, coluerunt. *Bupalus* 4) autem primam Fortunae ſtatuam Smyrnenſibus feciſſe dicitur. Polum 5) illa capite ſuſtinebat,

6) *Dioſcurorum uita*, prouerbium fere fuit; e. g. *Alcibiadi*, *Aelianus* uar. hiſt. lib. 13, c. 38. quae alterna morte redimebatur, ut *Hygin.* fab. 80.

7) Vid. *Gutberlethus* de myſteriis Cabirorum ſingulari diſſert. c. 3. item *Hadr. Relandus*, et *Io. Antonii*, Veneti ICti, diſſertatio *de Diis Cabiris* ad *Iuſtum Fonteninum*, *Venetiis* 1703. 8

1) Vid. index tomo 4. *Graeuii* additus. Et *Alex.* ab *Alex.* lib. 1. c. 12.

2) Liber fieret, ſi quis Veterum et opiniones, et dicta de Fortuna, colligere inſtituat. *Homeri* temporibus tantum eius nondum fuit numen; quam poſtea factum. Fatum ſaepe a Fortuna non diſtinguitur; nec fere poetae magis celebrarunt, quam Scriptores alii. Itaque huius loci non eſt, talia congerere. Fortunam quidam *Parcis* addiderunt, uid. *Pauſan.* Achaii. Multa etiam fuere Fortunae cognomina; uid. inter alios *Plutarchi* libellus de Fortuna populi Rom.; notiſſimum, Fortuna *redux*.

*) Aliter deſcribitur in *Cicer.* libro 2. de diuinat. c. 6.

3) Patres antiquiores, Fortunae ineptias, ſaepiſſime eius cultoribus, obiiciunt; uid. *Lactantius*, *Auguſtinus*, alii.

4) Ita tradit *Pauſanias* in *Meſſeniacis*.

5) Aliter explicat *Pacuuius*, excit. in libr. 2. ad *Herennium* c. 13. *Saxi* ad inſtar *globoſi* praedicant eſſe uolubilem; eius ibi omnes uerſus huc unice pertinent. add. *Plinii* hiſt. nat. lib. 2. c. 7.

nebat, et cornu copiae tenebat, quo ipso significare uoluerunt Veteres, quod mundum gubernet; qua de caussa 6) ipsi etiam gubernaculum addiderunt.

Tab. §. 3. Sic imago prima, quam *Tab. XXXVII. Fig. 1.* exhibemus, obseruatu digna est. XXXVII. Capiti Fortunae sol imminet, et luna bicornis, ut significetur, ipsam gubernare mundum et uniuersa, quae duobus illis astris illuminantur; laeua manu duo cornua copiae tenet, utpote quae omnia mundi bona administret; dextra gubernaculum tenet, quod mundum gubernet. Secunda (*Fig. 2.*) similiter cornu copiae et gubernaculum habet. Schema sequens (*Fig. 3.*) ex Museo Domini Marescalii *d'Estres*, admodum singulare est. Mulier fere nuda est, contra uulgarem Fortunae morem; cornu copiae, quod tenet, frugibus onustum est; altera manu instrumentum praegrande, terra innixum, tenet, quod forte gubernaculum erit; forma licet inusitata. Quae *Fig. 4.* sequitur, ornatu capitis eximia est, qui in Iside alibi conspicitur. Singularis notatuque digna etiam Figura est, No. 5. Fortunam Antiochiae sistens. Poli formam et ipsa in capite gestat, nisi quis calathum dixerit, qui uulgo Serapidis capiti imponitur; manu sinistra cornu copiae tenet, altera uero gubernaculum, cui delphinus insidet. Alia Fortunae imago *Fig. 6.* repraesentatur, quae a symbolo Isidis spectabilis est. Magnis haec alis instructa est, caput eius corona exornatur, in qua ornatus ille insignis est, qui pennarum more sublimis erigitur, qualem alibi in Iside uidemus. Pro more hic dextra manu gubernaculum tenet, laeua cornu copiae, in quo poma et uarii fructus uisuntur, iisque imposita capita duo, quorum Iouis alterum, alterum Iunonis esse putatur; si quidem ipse *Cicero*, Libro II. de diuinatione ait: quodam in loco Iouem et Iunonem in Fortunae gremio honorari; alii Isidem et Osiridem, et rursus alii Solem et Lunam esse putant; haec statua pharetram quoque humero gestat, ueluti Diana, aut Cupido; quae symbolorum multitudo eo multos induxit 7), ut putarent, haec simulacrum esse Pantheon; quae Fortunae formam, Cupidinis alas, et ad pectus, tigris, aut pantherae, pellem, Bacchi symbolum, et in capite ornatum Isidis, Dianaeque pharetram, una cum Iunonis et Iouis capite, in cornu copiae habeat. Quantum ad alas spectat, etsi illae olim Fortunae darentur, pleraque tamen Romana monumenta, sine alis illam exhibent. Hoc tamen mirabile uidetur, quod, quum Scriptores Fortunae saepius rotam 8) tribuant, haec rarissime in marmoribus cum Fortuna compareat, ab aeneisque item schematibus et gemmis tam frequenter exulet. Alia imago, *Fig. 7.* Fortunam a Victoria coronatam exhibet; mulier, quam Fortuna alloqui uidetur, a nonnullis pro Virtute habetur.

§. 4. Fortunae Deae merito iungimus Bonum Euentum, et Abundantiam. *Bonus Euentus* 9) eatenus tantum a Fortuna distingui uidetur, quatenus bona tantum, quae casu eueniunt, exprimit; quum contra Fortuna de bonis malisque casibus intelligatur. Romani, Bonum Euentum, Deum fecerant, cui templum Romae erat. Statua eius dextra manu pateram, sinistra uero spicam, et papauer, tenuisse dicitur. *Abundantia*, quae aqud Veteres personae formam retulit, Fortunae munus erat. Schema illius *Fig. 8.* exhibetur, ubi foliis ea coronatur, dextraque manu cornu copiae tenet, sinistra uero magno uasi figulino innititur, quo uasorum genere 10) olim seruando uino, aliisque liquoribus, utebantur. Nonnumquam sedens repraesentatur, duo cornua habens, ut *Fig. 9*; interdum, quicquid cornu copiae continetur, large effundit, ut *Fig. 10*.

CAPVT V.

De Geniis, Laribus, Penatibus, aliisque Diis tutelaribus.

§. I.

GENII, LARES ac PENATES, alii pro aliis saepe sumuntur. GENII nomen his omnibus commune est. Lares nonnumquam in inscriptionibus *Genii loci* uocantur. Lares etiam

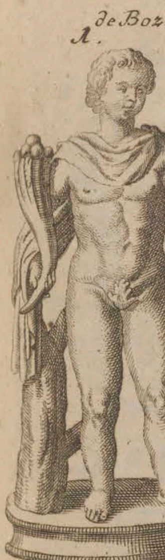
6) Ita certe *Lactant.* refert lib. 3. c. 29. Conferre non pigebit cum his simulacris, *Horatii* od. 35. lib. 1. ad Fortunam Deam; ibi etiam *domina aequoris*, dicitur, quo nonnumquam id gubernaculum proprie referendum est.

7) Vide *de la Chausse* tom. 5. *Graeuii* p. 781. n. 24.

8) Ita *Cicero*, Fortunae *rotam* pertimescere; saepius alii; rotae locum, globus tenet in monumentis. Rotam Nemesis occupauit; uid. tabula 35. fig. 8.

9) *Varro* de re rustica, lib. 1, c. 1, nec non precor *bonum Euentum*, quoniam sine successu, ac bono euentu, misera est agricultura. *Plinius* lib. 36. c. 5. refert, in Capitolio fuisse huius et bonae Fortunae simulacra, manu *Praxitelis*.

10) Aqua ubertatis saepe est index; ergo uas aquarium fuerit.

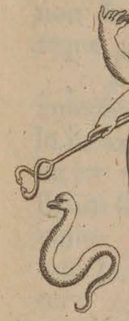

1. Genius puerulus. 2 Genius populi Romani. 3. Genius Brixiensis. 4. Votum in quo Genius cum Lare conspicitur. 5. Duo Lares. 6. Tutilina s. Tutelina. 7. Matuta. 8. Rumilia. 9. Comus, Deus conviviorum. 10. Spes. 11 Aeternitas. 12. Abundantia 5. Vbertas. 13. et 14. Fecunditas. 15. Felicitas.

1. *Hilaritas*. 2. *Lætitia*. 3. *Libertas*. 4. *Nobilitas*. 5. et 6. *Pax*. 7. *Providentia Deorum* 8. 9. 10. 11. *Securitas, diversis symbolis exhibita*. 12. *Tranquillitas*. 13. *Victoria cum Palma et corona laurea*. 14. *Eadem globo insistens*. 15. *Eadem proræ navis insistens*. 16. *Eadem cum palma sola*.

etiam pro Penatibus accipiuntur a multis Scriptoribus, et admodum difficile eſt, eorum officia atque functiones diſtinguere. Vulgo creditur, Lares 1) eos eſſe, qui priuatas domos cuſtodiant; Penates 2) uero cuſtodes domorum generatim ſumtarum. Verum haec diſtinctio non ubique ualet; quoniam inſcriptiones nonnullae his omnibus promiſcue utuntur. Genii etiam pro defunctorum Manibus accipi nonnumquam ſolent. Veteres exiſtimabant, quemuis hominem peculiarem ſuum habere Genium, imo multi duos cuiuis homini Genios tribuunt, bonum nempe, et malum. Genios Graeci δαίμονας uocabant. Latini quoque, qui religionem paene totam, et caerimonias a Graecis mutuati ſunt, duos Genios cuique dabant. Geniorum nomen illis plerumque dabatur, qui uiros cuſtodiebant; et Iunonum nomen, cuſtodibus feminarum; quo ſenſu Iunones ſaepius Pluraliter occurrunt. Hinc factum, ut uiri per Genium ſuum, mulieres uero per Iunonem ſuam, iurarent. Genii aliquando ſerpentum forma depicti ſunt, at frequentius hominum forma efferuntur, et quidem modo ſenum, modo barbatorum uirorum, ſaepiſſime puerorum, quibus etiam alae nonnumquam adduntur; quo pacto uero a Cupidinibus uix diſcernuntur. Genii porro non ſingulis modo tribuebantur, non Principibus modo et Optimatibus, ſed etiam Senatui atque populo 3).

§. 2. Genius, quem *Tab. XXXVII. Fig. 11.* exhibemus, ex marmore Romano eductus, iuuenis eſt nudus, cornu copiae tenens frugibus onuſtum et ſpicis, altera uero manu baculo innixus. Marmor egregium eſt (*Fig. 12.*) quod, ex uulgari opinione, Caſtorem atque Pollucem repraeſentat. In morem utique tranſiit, ut quando duo ſimul iuuenes exprimuntur, ſtatim Caſtor et Pollux eſſe dicantur. At D. *Hadrienſis* Epiſcopus, duos Genios eſſe, uerosimilius putabat; idem, ſtatuam pone alterum poſitam, pro Iſide habuit, ad cuius tamen cultum parum accedere uidetur. Melius forte in iis numinibus collocanda, quae Lares uocantur; immo iuuenes quoque ipſi Lares eſſe poterunt; quandoquidem Lares paſſim lauro coronati occurrunt. Genius ſequens, *Tab. XXXVIII. Fig. 1.* ex Muſeo V. Cl. *de Boze*, puerulus eſt, altera manu cornu copiae, altera pateram tenens; adſtat trunco arboris, et pallium geſtat. Tab. XXXVIII. Nummus regius, *Fig. 2. Hadriani* Imperatoris, Genium Populi 4) Romani exhibet, in ara ſacrificantem, alteraque manu cornu copiae tenentem, ſymbolum Geniis admodum familiare; inſcriptio eſt: *Genius populi Romani.* Qui *Fig. 3.* ſequitur, Genius Brixienſis eſt, iuuenis ſcilicet in Hermae formam deſinens; coronam geſtat lauream, manuque dextra papauer herbasque tenet, quibus inſidet auis expanſis alis; ſiniſtra uero cornu copiae habet, in ſinu autem fructus geſtat.

§. 3. LARES Dii erant domeſtici, qui nonnumquam etiam Genii appellantur; ita, ut Genius ſit nomen genericum, cuius ſpecies ſunt Genii cuiusque hominis, Genii cuiusque domus, quos Lares uocabant, et Genii locorum urbiumque, qui Penates uocabantur; etſi, ut iam monuimus, Lares atque Penates ſaepe promiſcue ponantur. Lares, ex *Ouid.* Faſt. 2. 5) Mercurii et Larae, filiae Almonis, filii erant. Larae huic Iupiter linguam abſciderat, quod illa adulteria ipſius Iunoni renunciaſſet, eamque Mercurio tradidit, ut ad inferos duceret; hic uero amore illius captus, cum illa concubuit, unde gemelli nati, quos Lares appellarunt. Per metonymiam, aedes et domus ipſae, nonnumquam Larium nomine ueniunt, ut patria, Penates dicitur. Lares olim canis 6) forma repraeſentabantur, quia canes eandem obeunt functionem, quam Lares; domum ſcilicet cuſtodiunt. Non uero domorum tantum aediumque, ſed etiam uicorum et uiarum cuſtodes habiti ſunt. *Tibullus* agrorum quoque cuſtodes illos uocat. Lares porro cum Geniis, pro Manibus defunctorum quoque habitos, iam ſupra notatum eſt. Cultus Larium origo, ex *Seruio Virgilii* interprete Aen. V. petenda; quod Veteres defunctos in aedibus ſuis ſepelirent, et ut Deos domeſticos honorarent; quod ad opinionem eorum, qui Lares pro Manibus habent, propius accedit. Quum

nobi-

1) Varie nominantur; *parui Dei, Horat.* lib. 3. od. 23. v. 15. *parua ſimulacra, Iuuenalis*, Sat. 12. Occurrunt, *lares publici*, in inſcript. *familiares, Cicer.* pro Quinctio; *uiales, Plaut.* mercator. act. 5. ſc. 2. *Praeſtites, Ouid.* faſtor. 5. v. 129. 134. Nomen ipſum, Etruſcum eſt, quod praeſidem ſignificat.

2) Ita *Seruius* fere in lib. 2. Aeneid. omnes dic, qui domi coluntur; uid. idem ad init. lib. 3. tria numina diſtinguit lex 12. Cod. *Theodoſ.* de pagan. ſacrif. et templ. *Larem* igne, mero *Genium, Penates* nidore ueneratus.

3) Vid. pluribus *Plutarchum* de Fortuna pop. romani.

4) In regione urbis octaua memoratur *Genius* pop. rom. *aureus*.

5) Add. *Lactant.* lib. 1. c. 20. *Templum Larium* Romae in regione octaua fuit.

6) Vid. *Ouid.* faſtor. 5. v. 129. 137.

nobilium pueri adulti facti essent, quas prima iuuentute gestabant bullas 7), eas Laribus appendebant. Sic etiam captiui Laribus catenas appendebant, si libertatem obtinuerant. Praeter Lares domesticos alii erant, quos *Permarinos* 8) uocabant. Verosimile est, nauium illosLares fuisse, quum domus illas fluctuantes, Diis custodibus uacuas esse minime conueniebat. Lares canum pellibus tegebantur, quae nota erat fidei et uigilantiae eorum in domo custodienda. Flores porro coronaeque 9) iis offerebantur. Hi Lares, seu Genii boni, malos Genios, Daemonesque, quos in specie *Lemures* 10) uocabant, abigebant. Lares post fores domorum ponebantur. Etiamsi Lares frequentius in Plurali exprimantur: uox tamen *Lar* etiam in Singulari occurrit, et tunc pro Deo domestico, nonnumquam etiam pro domo ipsa, accipitur. *Lar familiaris* 11), cuius nonnulli mentionem faciunt, Saturnus erat.

§. 4. Lares in paucissimis monumentis comparent. En *Fig. 4.* imaginem ex elegantissimo Romano marmore eductam, cuiusue inscriptio haec est: *D. M. Genio Augg. Lar. Sal. Fortunatus Aug. Lib.* quae forte ita legenda: *Diis Manibus*, *Genio Augustorum*, *Lari Salutari*, *Fortunatus Augusti Libertus.* Exhibet hoc schema palmam, ex qua duae coronae laureae dependent; ad palmae pedem mensa est, cui immanis serpens caput erigens, corpusque circumplicans, insidet; ad mensae latus est cornu copiae, uariis fructibus onustum. Prope serpentem duo uiri sunt, quorum alter pallium humero gestat, dextra manu stipitem tenet; alter barbatus, et lauro coronatus, lyram tenet. Hic fortasse est Genius Lar, uel, quia in inscriptione et Genii et Laris mentio fit, alter Genium, alter Larem repraesentet. *Fig. 5.* duo conspiciuntur iuuenes, foliis et floribus coronati, quorum unus manu craterem, seu pateram, altera bouis cornu, quo Veteres ad potum utebantur, tenet; alius item cornu altera manu, altera uero canistrum tenet; ambo tunica, ad genua fere defluente, induti sunt, et aliquantum succincti, ne demissior sit; calcei ad mediam usque tibiam pertingunt, quod alibi quoque deprehenditur. Hi duo Lares esse uidentur. Cingula enim ad Lares pertinent, quos *succinctos* uocat *Persius*; coronae quoque laureae Laribus conueniunt.

§. 5. Ceterum notandum, quod Lares etiam *Praestites* 12) fuerint uocati, et plerumque canem apud se habuerint; ipsi quoque canina pelle uestiti, quia illi, quos Praestites uocabant, aedibus praestituebantur; adeoque illam custodire tenebantur, extraneos quoque eiicere, id quod canes praestant. *Lararia* quoque sua Veteres habebant, ubi Deos Lares collocabant. In his autem non modo Deos Lares, seu Penates proprie sic dictos, habebant, sed et Diuos Principes, et alios uiros laude insigniores. Quin immo, *Lampridius* capite 29, memoriae prodit, Alexandrum Seuerum, Imperatorem, Christi quoque et Abrahami 13) simulacra, in Lario suo habuisse, *Alexander M.* quoque in eodem Larario fuisse perhibetur. Teste eodem *Lampridio* C. 32. idem *Alexander Seuerus* adhuc aliud Lararium habuisse fertur, in quo praeclaros uiros collocauit, *Virgilium* sc. quem Poetarum *Platonem* uocabat, *Ciceronem*, *Achillem*, aliosque. *Marcus Aurelius Antoninus*, Philosophus, et ipse Lararium habuit, in quo praeclaros locabat uiros, nec non eos, qui in uario litteraturae genere magistri illius fuerant; aliudque, ut credere est, adhuc Lararium habuit, in quo Deos domesticos, qui proprie Lares uocabantur, collocauerat. Ergo, quae in his Larariis locabantur signa 14), non utique omnia canina 15) pelle tegebantur. Multi putarunt Lares hosce defunctorum esse Manes, siue animas in Daemones conuersas; qui error etiam ad Christianos non paucos, temporum uitio, manauit.

§. 6. PENATES tam frequenter pro Laribus accipiuntur, ut raro distinguantur. Pro Diis patriae accipiuntur, etiam pro Diis aedium priuatarum usurpantur frequenter; quo usu nihil

7) *Persius* Satyra 5. *bulla*que succinctis Laribus donata pependit.

8) Ita *Liuius* nominat, lib. 40. c. 52; *Neptunus*, *Thetis*, *Glaucus*. Vid. *Io. Meursii* auctar philol. c. 2.

9) *Iuuenalis* Sat. 12. Laribusque paternis. Thura dabo, atqua omnes uiolae iactabo colores; et antea. *Inde domum repetam, graciles ubi parua coronas, Accipiunt fragili simulacra nitentia cera.*

10) Inde festum *Lemuria*, celebrabantur, pellendis Lemuribus. *Horatius* Epist. lib. 2. c. 2. v. 209. nocturnos Lemures, portentaque thessala rides. *Persius* ideo Satyr. 5, 185. *nigros* uocat. Epicurei negabant esse; uid. *Lucretii* lib. 4.

11) *Cicero* tamen aliter usurpat; in Verrina 5. ad suum Larem familiarem redire, i. e. domum. Nec Saturnum uoluit *Apuleius* de Deo Socratis: ex his Lemuribus, (post mortem) *Lar* dicitur *familiaris*, qui quieto numine domum possidet.

12) Vide not. 1. supra.

13) Vid. Cl. *P. E. Iablonski* singularis exercitatio, in miscell. Lips tom. 4. num. 4. de huius imperatoris initiatione.

14) Larum signa erant ex argento, cera, &c.

15) Nam ista alia capita clarorum uirorum, non ideo Lares erant, quia in larario, seu sacrario quodam cum religione posita erant. Dii Lares, seruabant antiquam formam.

nihil differunt a Laribus. Sunt autem, qui putant, magnos Deos, Iouem, Neptunum, Plutonem, Apollinem, Vestam, aliosque Geniorum, Larium, Penatiumque loco fuisse 16).

§. 7. Dii, sub quorum tutela urbes et ciuitates erant, uariis apud Scriptores nominibus insigniuntur. Eandem obiisse functionem uidentur, quae erat patriae custodia atque conseruatio. Ipsum tamen tutelae nomen aliquid dignitatis prae se ferre uidetur, et Penatium nomine praestare. Hi magni, uti uidetur, Dii erant, qui populos, a quibus impensius colebantur, curabant, et conseruabant, ceu loci Patroni. Talis erat Minerua Athenis, Iuno Sami et Carthagine, Mars in Thracia, Venus Paphi, et in Cythera insula. Sic etiam Romani Deum habebant, in cuius tutela urbs Roma erat. Si illi urbem quandam obsidebant, a Sacerdotibus euocari 17) Deum iubebant, cuius in tutela id oppidum esset, promittique illi eundem, aut ampliorem locum apud Romanos, cultumque futurum esse. Apud Romanos celebris erat *Tutilina*, seu *Tutelina* Dea; cui multae statuae et arae erectae fuerant. Ea uero, ut nomen fert, messem et fructus terrae iam collectos tutabatur 18). Schema illius exhibetur *Tab. XXXVIII. Fig. 6.* eleganter elaboratum. Ornatus enim capitis singularis est, et plane egregius; praeter tunicam ad talos usque defluentem, uelo quoque satis magno amicitur. Serpens circumplicatus trunco arboris, caput uersus illam extendit.

§. 8. MATVTA 19) apud Romanos eadem erat, quae *Leucothea*, uel Ino, Cadmi filia apud Graecos. Templum Romae habebat, quo Romani, maximeque mulieres, confluebant petitum, fratrum sororumue filiis gratiam atque fauorem; nam ne filiis peterent, admodum cauebant; quoniam parum felix, immo infortunata illa parens fuerat. Huius Deae schema damus *Fig. 7.* ancillis non licebat in templum eius ingredi, nisi pelli, et immisericorditer uapulare, uoluerint. *Rumina*, s. *Rumilia*, item *Rumia* 20) illa Dea erat, quae mammis, quas infantes sugebant, praeerat; *ruma* quippe antiquitus mammam significabat. Quum illi sacrificabatur, lacte uictimae adspergebatur. *Fig 8.* infantem illa tenet, quem mammae admouere cupit. De *Como*, 21) conuiuiorum Deo, notandum, quod a κωμάζειν, *comissari*, nomen suum trahat; ipse admodum iuuenis, uini plenus, ac rubicundus, fingitur. Qui *Fig. 9.* sistitur, facem dextra gestat et columnae, ante eum positae, magnum uas utrinque ansatum, iis simile, quibus olim uinum infundebant, impositum est.

LIBER TERTIVS.

COMPLECTENS DONA MVNERAQVE COELESTIA, ITEM RES MALAS, PERNICIOSAS, ATQVE VITIA, IN NVMERVM DEORVM RELATA, VIRTVTESQVE, NVMINVM LOCO HABITAS.

CAPVT I.

De uariis donis atque beneficiis coelestibus, Deorum loco habitis.

§. I.

Pagani, qui res omnes, etiam uiliores, Deorum loco habebant, non mirum, si donis beneficiisque coelestibus, parem contulerunt honorem; iisque, non impetratis modo, sed etiam

T 2 iis,

16) Ita *Varro* putabat; ut notat *Seruius* ad lib. 3. Aeneid. v. 12. cum Penatibus et magnis DIS; *Seruius* ipse aliter sentit.

17) Vid. *Ansaldi* diss. de Diis multarum gentium Romam euocatis, *Brixiae* 1743. 8.

18) Latius etiam patere uidetur; ita *Varro* apud *Nonium Marcell.* c. 1. n. 243. tuam fidem Tutelina inuoco. Add. *Macrob.* Saturn. lib. 1 c. 16. *Augustin.* de ciuit. Dei, lib. 4. c. 8.

19) *Ouid.* fastor. 6, v. 545. Leucothee Graiis, Matuta uocabere nostris. Add. *Cicero* de nat. Deor. lib. 3. c. 19.

20) Vid. *Varronem* ap. *Nonium* c. 2. n. 756. His lacte fit; *Cuninae*, propter cunas, *Ruminae*, propter rumam. *Plutarchus* in Romulo etiam Ρωμυλίαν uocat; add. *Augustin.* de ciuit. Dei.

21) Pertinet huc, quod in Hesychio annotatur: Κωμος, ειδος ὀρχησεως μεθ' ᾀσματων πορνικων. *Puteanus* de Como libellum scripsit; temulentiae Deum, non defuerunt, qui cum *Chamos* Moabitarum compararint.

iis, quae uel impetranda essent, uel res impetrandas respicerent 1). Hac ratione SPES ipsa, numen illis erat, cuius templum Romae in foro olitorio 2), et aliud in septima urbis regione conspiciebatur. Spei Deae figuram etiam in monumentis Veterum reperimus. Schema eius *Tab. XXXVIII. Fig. 10.* magnam cum Cerere formae affinitatem habet. Dea hic floribus coronatur, manuque sinistra papauera spicasque tenet, eodem modo, quo Ceres solet; dextram columnae imponit, et ante se habet alueare, e cuius suprema parte erumpunt spicae et flores; alueare apum ad spem ideo referri potest, quod hinc dulcis admodum prouentus speratur; nonnumquam cornu copiae instruitur.

§. 2. AETERNITAS, non nisi tempore repraesentari potest, ut dicit *Plato;* at tempus illud fine caret; adeoque aeternitatem mens humana assequi minime potest. Apud Veteres Aeternitas Dea erat, eaque in nummis diuersis modis apparet. Inter alia schemata id praecipue notandum, quo *Fig. 11.* sub forma mulieris, altera manu caput solis, altera caput lunae, tenentis, exhibetur 3); nihil enim Aeternitatem sic refert, ut Sol, quem cum Luna multi Veterum aeternum statuebant. Phoenix 4) quoque auis, pro Aeternitatis symbolo habebatur, qui, quoniam renouari credebatur, eo modo ad immortalitatem peruenire uideri poterat.

§. 3. ABVNDANTIA quoque, cuius iam supra, quum de Fortuna ageremus, mentio facta, Deorum donum habebatur. Hic id adhuc monemus, Abundantiam saepe uoce VBERTATIS exprimi; quo nomine in nummis atque gemmis occurrit. Altera manu cornu copiae, altera uero spicas tenens. Quae *Fig. 12.* repraesentatur Vbertatis, s. Abundantiae imago, utraque manu uarii generis fructus habet.

§. 4. Si numquam in Deorum numerum relata est FECVNDITAS, saltem apud Romanos, personae more, depicta est. Plerumque autem repraesentatur sub forma mulieris, quae cornu copiae instructa est, et puerulum ante se habet, immo nonnumquam quatuor puerulis instructa: conferatur *Fig. 13. et 14.*

§. 5. FELICITAS, Dea erat apud Romanos 5), itemque apud Graecos, qui eam εὐδαιμονίαν uocabant. In nummis saepe occurrit, aliquando humana forma, aliquando symbolicῶς repraesentata. Vulgatior Deae forma uidetur, qua in nummo quodam Hadriani comparet, sinistra manu cornu copiae, dextra uero caduceum Mercurii tenens; qualis *Fig. 15* exhibetur. Etiam duobus pueris, in lecto decumbentibus, exprimitur in nummo Faustinae iunioris.

§. 6. Vtrum in Deorum numerum HILARITAS 6) quoque à Romanis adscripta fuerit, ignoratur, non infrequenter tamen in nummis exprimitur. In Hadriani nummis, *Hilaritas* populi Romani, repraesentatur per mulierem sinistra manu cornu copiae tenentem, ad cuius utrumque latus duo paruuli sunt, quorum is, qui ad dextram stat, ramum palmae
Tab. XXXIX. tenet, uersusque ramum, mulier manum porrigit; qualis exhibetur *Tab. XXXIX. Fig. 1.*

§. 7. Ab Hilaritate LAETITIA in eo differre uidetur, quod haec animum magis afficiat. Haec etiam, muliebri forma, in nummis exprimitur, uariis ornata symbolis, modo dextra manu coronam, sinistra baculum tenet, ut *Fig. 2.* et huius loco nonnumquam gubernaculum, modo coronam et ancoram habet. Nonnumquam historiis rebusque ipsis exprimitur, ut in nummo Seueri, *Laetitia temporum* ludis publicis exhibetur, decursionibus scilicet, Naumachiis, ferarum pugnis, quae spectacula populo in signum Laetitiae publicae dabantur.

§. 8. LIBERTAS, apud Graecos Dea erat, nomine Ἐλευθερία, et nonnumquam in Plurali Θεοὶ ἐλευθέριοι, *Dei liberi,* uel potius: *Libertatis statores.* Cultus eius apud Romanos celebrior erat,

1) Pluribus eam in rem disputatur in *Ciceronis* libris de natura Deorum; et ab antiquis christianae religionis defensoribus.

2) Ita *Liuius* Decad. 3. lib. 1.; uid. *Ciceron.* de eodem. *Tacitus* annal. 2. c. 49. intellig. Had. in regione septima. *Rufus* templum *nouum* uocat.

3) In numis uarie fingitur, cum inscriptione: *Perpetuitati* Aug. *Luna aeterna* saepe in inscriptionibus occurrit.

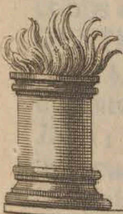
4) *Tertullian. Ambrosius,* et alii patres, inde resurrectionem illustrarunt. Aliud autem est aeternitas, aliud immortalitas; huius symbolum forte inueniatur phoenix; illius non putem.

5) Eius simulacrum *Lucullus* locauerat, Archesilao, artifice; ut *Plinius* tradit lib. 35. In numis saepissime *Felicitas publica;* Aug. temporum &c. Sed magis symbolum rei, quam numinis cuiusdam simulacrum inde efficitur: quod idem de *Hilaritate* et *Laetitia* uerosimile.

6) Differunt *Hilaria,* festum matris Deûm, ne quis huc pertinere putet. De iis uid. *Meursius* in Graecia feriata.

1. Victoria globo insistens aræ imposito cum duobus signiferis. 2. Honos et Virtus. 3. Honos solus. 4. Virtus sola. 5. Aequitas. 6. Fides. 7. et 8. Pietas. 9. Justitia. 10. Sapientia. 11. Clementia. 12. Liberalitas. 13. 14. 15. 16. Concordia sub diverſis symbolis. 17. Conſtantia. 18. Pudicitia. 19. Angerona, Dea silentii. 20. Eadem nuda.

erat, utpote Libertatis amatores, ipſique multa 7) ſtruxere templa. Caput Libertatis in nummis frequenter obſeruatur, aliquando uelatum, aliquando non uelatum. Pileus, Libertatis ſignum nonnumquam ibi conſpicitur. Imperatorum nummi tota ſtatura ſua Libertatem repraeſentant. Clariſſimam Libertatis imaginem exhibet *Fig. 3.* ſub forma mulieris, quae dextra manu pileum, ſiniſtra uirgam tenet; ad pedes eius uas conſpicitur, unde lauri ramus exſurgit.

§. 9. Vtrum NOBILITAS unquam a Romanis numero Deorum adſcripta fuerit, non conſtat; Graeci illam Εὐγένειαν uocant. Forma humana depicta ueroſimile uidetur, muliebri ſcilicet, quae ſtans ſiniſtra manu haſtam, dextra paruam ſtatuam, forte Mineruam, tenet; qualis *Fig. 4.* exhibetur 8).

§. 10. PACEM, Graeci pariter atque Romani, ut magnam Deam colebant. Graecis eſt εἰρήνη. Athenienſes ipſi ſtatuas erigebant. Celebrior apud Romanos fuit, qui templum ipſi Romanorum omnium ampliſſimum et magnificentiſſimum conſtruxerunt, in quo *Veſpaſianus* et *Titus*, manubias templi Hieroſolymitani depoſuerunt 9). Apud Graecos Pax hoc modo exprimebatur: mulier manu geſtabat Plutum (ſeu diuitias) infantem. Apud Romanos Pax uulgo repraeſentatur ramum oliuae tenens; cum alis etiam exhibetur caduceum tenens, ſerpentemque ante pedes habens; ut *Fig. 5.* Oliua Pacis ſymbolum eſt. In nummo Vitellii, *Pax Auguſta;* dextra manu ramum oliuae, ſiniſtra cornu copiae tenet; quo ſignificatur, copiam, ſeu abundantiam, pacis fructum eſſe. Aliquando ſolo oliuae ramo inſignitur. Pax in Traiani nummis clypeos comburit et arma, ut ſignificet, prorſus extinctum eſſe bellum; manu ſiniſtra ramum oliuae tenet. Talis conſpicitur *Fig 6.*

§. 11. Vulgo PROVIDENTIAE 10) nomine intelligitur Prouidentia Deorum. Hanc Romani coluerunt ut Deam, ſtatuasque illi erexerunt. Vna adhuc ex illis elegantiſſima, (*Fig. 7.*) brachio tantum ſiniſtro mutila, ſupereſt; lauro coronatur, cincinnatumque habet capillitium; dextra manu baculum tenet, quo nixa eſſe uidetur; ad dextram eius ingens ciſta, fructibus omnis generis referta, ad ſiniſtram cornu copiae inuerſum eſt. Inſcriptio: PROVIDENTIAE DEORVM.

§. 12. Quam Graeci Ἀσφάλειαν uocant, ea SECVRITAS eſt. An uero Romani illi diuinitatem adſcripſerint, non ſatis notum. In quadam inſcriptione commemorantur *Securi Dii* 11), quod Actiue intelligendum, nempe Dii, qui ſecuritatem reddunt potius, quam qui in ſecuritate uerſantur. *Securitas populi Romani* quater occurrit in nummis Othonis, ubi ſemper mulier repraeſentatur cum ſymbolis diuerſis: in uno (*Fig. 8.*) ſedet illa, ſceptroque manu dextra innititur, ſiniſtram uero capiti imponit, quaſi ut tegat illud; in ſecundo (*Fig. 9.*), coronam tenet dextra, ſiniſtra haſtam; in tertio (*Fig. 10.*), haſtae loco ſceptrum ſiniſtra tenet, et ad latus eius columna eſt; in quarto (*Fig. 11*), dextra coronam, ſiniſtra cornu copiae tenet. In his modus depingendae Securitatis frequentior aliis eſſe uidetur is, quo manu caput obtegit.

§. 13. Quam Graeci Εὐδίαν nuncupant, eam Romani TRANQVILLITATEM appellarunt, et inter Deos retulerunt. Reperitur autem Tranquillitas ſub forma mulieris, columnae innixae, et baculum, ſ. ſceptrum, dextra tenentis. Nummus Imperatoris *Antonini* (*Fig. 12.*) Tranquillitatem effert, gubernaculo nixam, et ſpicas duas manu laeua tenentem, quo ſignificatur copia frumenti, quae pacis tempore mari deferebatur.

§. 14. VICTORIA, a Graecis νίκη dicta, a Graecis Romanisque in honore habita. In Capitolio olim *Hiero* Victoriam auream poſuit, 320. pondo. *Aedes Victoriae*, aedicula eius, Cliuus &c. a *Rufo* et *Victore*, nominantur. Imago innumeris fere in monumentis occurrit, marmoribus, gemmis et nummis. Alata uulgo repraeſentatur, altera manu palmam, altera coronam lauream tenens, qualem (*Fig 13.*) exhibemus, ubi columnae ſimul innixa eſt. Nonnumquam globo inſiſtit, ut *Fig. 14.* quo indicatur, Victoriam in orbem

uniuer-

7) Non auſim *multa* templa Libertatis affirmare; a Clodio *Libertatis*, (*Cicero* Licentiae dictitat) aream aut templum erectum legimus; hic auctor ſcelestus ibi ſtruxit, ubi *Ciceronis* domus conflagrauerat. Praeter id, uix duo alia inueniantur.

8) Niſi numi inſcriptio ferret, *Nobilitas* imperatoris; difficile erat id coniicere. Ceterum liquido apparet, multa talia, non tam numina fuiſſe, et religioſe culta, quam ad reip. Romanae felicem ſtatum, ad Imperatorum laudes, &c. pertinere; et pro donis diuinis agnita fuiſſe.

9) Vid. *Nardinum* pag. 1031. et *Relandum* ſingulari libello. Conflagrauit *Commodi* temporibus. In uariis nummis Pax uarie exhibetur.

10) *Phornutus* de nat. Deorum ſcribit, Mineruam eſſe Iouis intellectum, ſiue *Prouidentiam;* unde Prouidentiae cultus, ſimul fere in Mineruae honorem cedebat.

11) Eodem ratione, ac Neptunus *aſphalius* cultus; ut ſecura eſſet nauigatio, aut, ut terrae motus ſedarentur.

uniuerſum imperium exercere, quo ſenſu cumprimis in nummis Imperatorum occurrit. Obſeruatu dignior eſt ea, quae *Fig. 15.* ſequitur in prora nauis locata, quo naualis haud dubie uictoria ſignificatur; ſiniſtra manu palmam tenet, dextra coronam lauream et caduceum, ſymbolum pacis, quae per naualem uictoriam parta fuit. Alia Victoria (*Fig. 16.*) unum tantum ſymbolum habet, nempe palmam. Poſtremo Victoriam ab equite *Maffeio* publicatam proferimus *Tab. XL. Fig. 1.* Arae illa rotundae inſidet, globo ſub pedibus poſito; tropaeum geſtat, quale in nummis plurimis a Victoria geſtatum repraeſentatur; ad utrumque arae latus duo ſigniferi ſunt, qui genu flectunt, ſignum militare geſtantes. Ad arae pedem alia uictoria eſt, non alata bigis equorum uecta.

Tab. XL.

CAPVT II.

De Diis malis.

Graeci Romanique bonos Deos colebant, ut beneficia donaque impetrarent; malos etiam noxiosque Deos 1) agnoſcebant, ipſosque diuinis honoribus uotisque placabant; ne mala inferrent. Sic FEBRIS Dea fuit; templum in Palatio 2) habens, duo quoque alia aliis in locis habuit, ad quae remedia curandis morbis parata afferebantur. ORBONA a patribus matribusque inuocabatur, ne in orbitatem inciderent. MALA FORTVNA ſuam quoque Romae aram 3) habuit; uti PALLOR quoque numen erat apud Romanos, cuius cultus a Tullio Hoſtilio inductus 4) erat, qui etiam PAVOREM diuino honore proſequi iuſſit. TEMPESTAS 5) quoque Dea fuit, Romae templum ſuum habens. LAVERNA latronum praedonumque Dea fuit, qui propterea Lauerniones dicebantur; obſcurus autem tenebricoſusque locus ei dicatus erat, quo latrones praedam ſuam comportabant, et inter ſe diſtribuebant; ex portis quoque urbis Romae una Lauernalis dicebatur. Non autem praedones latronesque tantum, ſed et omnes alii, qui res arcanas ſecretasque tractabant, Lauernam, ut patronam ſuam habuerunt. ATE 6), Iouis filia, de coelo a Ioue praeceps acta in terram, quia Herculem Euryſtheo ſubdi adiuuerat, cum mortalium pernicie; DISCORDIA, ſi non a Veteribus in Deorum numerum admiſſa fuit, a poetis tamen, ut Dea et perſona, depingitur; uipercum etiam illius crinem fuiſſe, *Virgilius* canit. Quis credat, IMPVDENTIAM quoque ab Athenienſibus pro Dea habitam? quandoquidem aram illi erexerunt, alteramque ſimiliter CALVMNIAE 7). INVIDIA quoque a poetis latinis graecisque in Deorum numerum refertur. MVRTIA, pigritiae deſidiaeque Dea, non alia uidetur eſſe, quam Venus, quae nonnumquam etiam appellatur Venus Murtia. NECESSITAS atque VIOLENTIA, teſtante *Pauſania*, etiam aediculam ſuam habebant in Acrocorintho, quo ingredi non licebat.

CAPVT III.

De Virtutibus Diis.

§. 1.

Cultus ille honosque diuinus, quem Virtutibus praeſtabant Graeci Romanique, minus rationi abſonus erat, quam ceterae illorum religiones. Videntur illi Deos, ceu cauſſas, habuiſſe Virtutum illarum, quas in hominibus ſuſpicimus. VIRTVS ipſa Dea erat, quae cum HONORE plerumque iungebatur. Erat Romae templum Honoris et Virtutis, a Caio Mario ſtructum. In nummis quoque Honos et Virtus ſaepius coniunguntur, quo ſignificatur, ueram

1) Vid. de his, et quae ſequuntur, *Cicero* de nat. Deorum; lib. 3. *Auguſtinus* de ciuit. Dei; *Lactant.* lib. 1. c. 20. &c.

2) *Valer. Maxim.* lib. 2. c. 5.

3) Et fanum; in Eſquiliis; extra urbem olim.

4) *Liuius* lib. 1. in re trepida (periculo pugnae) 12. uouit Salios, Fanaque *Pallori* et *Pauori*; templa uix dicatur, ſed *uici*, aediculae.

5) Eius aedes *Metellus*, qui ad Corſicam ſubiugandam miſſus erat, uouit in ſumma tempeſtate, uid. *Nardinum* pag. 975.

6) Vid. *Homer.* Iliad. T, v. 91. ſeq. et ſcholiaſtes. Nomen, quia ἀάτει, i. e. nocet. *Euam* ſub Ate, non deſunt, qui quaeſiuerint; uid. *Huetii* demonſtr. euangelic. prop 4. c. 2.

7) In *Areopago* erant lapides huius nominis, quibus reus et accuſator inſidebant.

1. *Nox cum velo nigro et face.* 2. *Somnus.* 3. *Noctulius.* 4. *et* 5. *Deus Lunus.* 6. *et* 7. *Mithras cum capite leonis et quatuor alis.* 8. *Mithras cultrum in pectore bovis defigens.* 9. *Nympha urnam effundens.* 10. *Nympha Naias dormiens.* 11. *Alia Nympha marina s. Nereis cum concha marina.*

ram ad honorem uiam eſſe Virtutem, et alterum ſine altera non eſſe ſolere. In poſtica nummi Galbae facie, ambo ſimul comparent. HONOR ueſte muliebri ornatur (*Tab.XL. Fig. 2.*), ſiniſtra manu cornu copiae tenens, haſtam dextra; Virtus (Fortitudo) militari ueſte induitur, caſſide caput tegitur, dextra manu baculum, aut parazonium, ſiniſtra haſtam tenet, pedeque dextro galeam premit. Honor itaque et Virtus ſaepius ſimul uerſabantur. Sic cultus quoque communis erat in templis et in monumentis ueteribus. Verum etiam ſeparatim occurrunt. Sic Honos (*Fig. 3.*) in nummo Titi, ſub forma uiri haſtam manu dextra, ſiniſtra cornu copiae tenentis, et pede ſiniſtro globum prementis, effingitur. VIRTVS etiam (i.e. Fortitudo) in nummis ſaepe occurrit ea, qua ſupra depicta eſt forma. Item aliis typis nonnumquam adumbratur, Imperatoris uidelicet, exercitus, militum, &c. ſic tropaeo inſidens, *Fig. 4.* repraeſentatur, dextra manu ramum, ſiniſtra haſtam tenens. Nonnumquam etiam, Hercule exuuias leonis geſtante, et clauae innixo, exprimitur.

§. 2. AEQVITATIS imago in gemma occurrit, ſub forma mulieris, altera manu libram, altera haſtam tenentis; (*Fig. 5.*) libra uero ſola Aequitatis ſymbolum eſt, quae nihil cum menſura et pondere facit, ſed unicuique ſuum tribuit. FIDES quoque pro fidelitate ſumta, a Romanis diuinitus habebatur, et peculiare templum ſuum habebat. Sacerdotes eius candidis uelis obtegebantur, ſacrificia ipſi incruenta offerebantur, et iuramenta maxima per illam proferebantur 1). Huius Deae forma propria erat, ut aliarum. In gemma uiſitur ſub forma mulieris, calathum fructibus plenum dextra manu, ſiniſtra uero ſpicas tenentis; ante illam ara eſt ignita (*Fig. 6.*). Alias turtur pro Fidei ſymbolo habetur, quia ſocio ſuo fidem ſeruare creditur. Frequentius eiusdem ſymbolum eſt, cum duae manus ſimul iunguntur, quo animorum coniunctio indicatur.

§. 3. Quae Graecis Εὐσέβεια eſt, Latinis uero PIETAS, ea, ut Dea, a Veteribus colebatur. Romani templum ipſi aedificauere. Sub Pietate illi non modo pium hominum erga Deos animum intelligebant, neque pium modo filiorum erga parentes affectum, ſed etiam eundem animi affectum erga alios homines. Illam Virtutem plurimi affectarunt. Imperatores omnes ſeſe pios nuncupabant, etiam ii, qui omnium impiiſſimi erant et immaniſſimi. In nummis Pietas uariis modis exprimitur. Sic modo imago illius eſt mulier ſedens, cuius caput uelo obtegitur; laeua manu quaſi ſceptrum tenet, lilio ſuperne terminatum, dextramque manum imponit capiti pueri, ramum tenentis (*Fig. 7.*). Ciconia quoque Pietatis ſymbolum eſt, ob innatum ſcilicet prolis amorem. Nonnumquam dextra manu pateram, quaſi ad ſacrificandum, tenet. In alio nummo (*Fig. 8.*) dextra manu globum, ſiniſtra infantem, geſtat, ad eiusque pedes duo alii paruuli ſunt. In alio nummo dextram manum tenet erectam ſuper aram ignitam, ſiniſtra acerram odoribus plenam, qua in ſacrificiis utebantur.

§. 4. IVSTITIAM, quam Graeci δίκην, uel potius δικαιοσύνην, uocabant, etiam in Deorum numerum retulerunt. Illam etiam *Aſtraeam* 2) nuncupabant. Plerumque repraeſentatur ſub forma mulieris, libram, ſ. lances, manu tenentis; nonnumquam etiam illi ſceptrum tribuitur, ſeu haſta, quod auctoritatem illius in iudiciis denotat. *Fig. 9.* Vtrum Veteres SAPIENTIAM pro Dea habuerint, non ſatis conſtat; mulieris tamen forma depicta inuenitur. Symbola Sapientiae noctua ſunt et arma (*Fig. 10.*), quae Mineruam 3), Sapientiae Deam, indicant. INDVLGENTIA, inter alias eiusdem imagines, muliere ſedente, baculum, ſ. ſceptrum, laeua manu tenente, exprimitur; alibi per mulierem, leoni inſidentem, quae dextra manu fulmen tenet, ſiniſtra haſtam, et prope flumen incedit; quo ſenſu, ignotum eſt. Romae CLEMENTIA quoque cultu diuino honorabatur. Plerumque repraeſentatur ſub forma mulieris, uel ramum, uel ſpicas, uel pateram manu altera, altera haſtam, tenentis (*Fig. 11.*).

§. 5. LIBERALITAS quoque uarie in nummis exprimitur, in primis autem (*Fig. 12.*) muliere cornu copiae effundente. CONCORDIAM quoque diuino honore Romani proſequebantur, et templum ipſi conſtruxerant. Graeci ὁμόνοιαν illam uocarunt. Frequentiores Concordiae typi ſunt quibus ſub imagine mulieris, altera manu pateram, uel ramum, altera uero haſtam, uel cornu copiae, tenentis exhibetur. Symbolum Concordiae frequentiſſimum ſunt duae manus iunctae, quae aliquando caduceum tenent, quibus nonnumquam duo utrinque cornu copiae iunguntur. Immo tres manus ita iunctae comparent in nummo Auguſti, a caduceo et faſce decuſſatis *Fig. 13. 14. 15. 16.* In nummis Auguſtorum CONSTANTIA quoque

1) Vid. *Cic.* de officiis lib. 3, 29. *Horatius* Carminum l. od. 35. v. 21. albo *Fides* uelata panno ſacrificantium manus albo panno inuoluta erat. *Seruius* in lib. 1. Aeneid. et in 8.

2) Vid. *Hygin.* aſtron. poet. lib. 2. c. 25.

3) Vide ſupra cap. 1. nota 10.

quoque nonnumquam occurrit, ſub forma mulieris, altera manu haſtam, altera cornu copiae, tenentis. *Fig. 17.*

§. 6. Dea quoque Romae erat, PVDICITIA nomine, cui templa et arae erectae. In nummis repraeſentatur ut mulier ſedens, quae manum dextram, et indicem digitum, uerſus faciem erigit; ut fortaſſe ſignificet, pudicam mulierem, uultum, oculos et frontem, ad pudicitiam componere debere. In aliis efformatur muliere ſedente, quae uultum operire uelle uidetur, quod pudicae mulieri apprime conuenit. (*Fig. 18.*)

§. 7. ANGERONA, uel ANGERONIA, ſilentii Dea eſt, cuius feſtum 12. Cal. Ian. i. e. 21. Dec. celebrabatur. Angeronia uocabatur, quod angorem ex animis pellat. Erat apud Romanos idem, quod *Harpocrates* apud Aegyptios. Elegantiſſimum huius Deae ſchema exhibetur *Fig. 19.* ſingulari capitis ornatu, et eodem fere ueſtitu, quo Veſta, digitum 4) ori admouens; ſequens illius imago (*Fig. 20.*) nuda eſt.

LIBER QVARTVS.

DE NOCTE, DEQVE DIIS NOCTVRNIS, MITHRA, NYMPHIS, DEQVE MVLTIS ALIIS GRAECORVM ROMANORVMQVE DIIS.

CAPVT I.

De Nocte et Diis nocturnis.

§. 1.

NOX, Chaus filia, numinum omnium fuit antiquiſſimum. *Theocritus* 1) curru uectam, ait, praecedentibus ſtellis. Alas alii ipſi tribuebant, ut Cupidini et Victoriae. *Euripides* 2) demum illam magno nigroque uelo opertam amictamque dicit, comitantibus ſtellis, et hoc ornatu curru uectam; qui poſtremus modus Nocti fuit familiarior, et poſterioribus etiam ſaeculis uſitatior. Alibi etiam ſine curru ſola occurrit, eadem magno uelo operta, quod tenet altera manu, altera uero facem ardentem, terrae admouens, extinguit; qualis exhibetur *Tab. XLI. Fig. 1.* Diana, Luna, eodem prorſus modo in plurimis monumentis occurrit; fortaſſe ambae pro eadem habitae. Nox alibi ut mulier repraeſentatur, quae dextra manu puerum album geſtabat, iſque Somnus erat, ſiniſtra uero nigrum puerum, et hic Mors erat. Duo pueri ſcilicet, quia Graeca nomina duo ὕπνος, et θάνατος, maſculini ſunt generis; eadem de cauſſa Nox per mulierem deſignabatur, quia νὺξ Graece perinde, ac Nox Latine, eſt generis feminini. Videntur Veteres, maximeque omnium Graeci, hunc conſtanter morem tenuiſſe, ut nominum genera huiusmodi in rebus obſeruarent. Hanc etiam normam Romani utplurimum ſectabantur; quumque non raro contingeret, ut eadem res Latinis feminini, Graecis maſculini generis eſſet, queis illi mulieris, hi uiri formam induebant: e. c. Febris, quam Romani Deam fecerant, et cui templa conſtruxerant, mulieris haud dubie forma Romae depingebatur; apud Graecos uero, qui res quaslibet fere humana forma donabant, uiri forma repraeſentari debuit, quia πυρετὸς, *febris*, eſt generis maſculini.

Tab. XLI.

§. 2. Nox plurimos habuit filios 3), quorum pater Erebus; horum nomina Amor, Dolor, Metus, Labor, Inuidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miſeria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Heſperides, Somnia; ſed more Veterum haec ἀλληγορικῶς dicta ſunt. SOMNVS, Erebi et Noctis filius dicitur, ſicut Mors Somni ſoror dicitur. Diuerſis ille modis repraeſentabatur. *Tibullus* alitem dicit; alii puerum, placide 4) dormientem,

4) Vid. *Macrob.* ſaturnal. lib. 3. c. 9. lib. 1. 10. *Plin.* hiſtor. nat. lib. 3. c. 5. de origine nominis non conſtat. *Scaliger* legebat, Angenora, angere ora; ſed uix placeat coniectura.

1) Idyll. 2. v. 166. et Scholia.

2) Ione v. 1150.

3) Vid. *Heſiodi* theogonia; *Cicero* de natura deorum lib. 3.

4) *Ouid.* metam. 11, 623. placidiſſime Somne Deorum. *Volucer*, etiam Senecae Hercul. furente v. 1065. ſeq. adde *Philoſtratum* in Amphiar.

1. Figura Panthea, plurium Numinum symbola simul exhibens. 2. 3. 4. 5. Sirenes. 6. Orpheus feras symphonia sua demulcens. 7. Idem in infernum descendens et Cerberum lyra demulcens. 8. Laocoon cum duobus filiis draconibus implicatus.

tem pro somno habent. Vota somno oblata frequenter occurrunt in sepulcris et Mausoleis; sed hic magnus sine dubio ille mortis somnus intelligitur; qui saepius etiam *Somnus aeternalis* appellatur. *Fig. 2.* sculptura elegantissimae manus somnum exhibet sub forma pueri, alto somno correpti, qui prope uas magnum, quod liquore aliquo soporifero plenum esse coniicitur, decumbit; papauera quoque pueri capiti admota, et alia manu gestat. Aliam Somni imaginem exhibet marmor Romanum; decumbens autem dormiensque ibi depingitur, dormientis leonis caput amplectens, alteroque brachio caput obtegens; papauera tenet, somni symbola; lacerta in eodem marmore uisitur; leo commonstrat, somnum etiam ferocissima animalia domare; unde *Homerus*, Iliade ω, v. 5. eum uocat πανδαμάτορα 5), qui omnia domat. In eodem schemate somnus alis instructus est, id quod referri potest ad illud somni epitheton ab eo, qui Orpheum ementitus est πανυσίπτερος, qui alas expandit; omnis conditio, omnis aetas, nationes uniuersae legibus eius subiectae sunt. Lacerta in memoriam uocat opinionem quandam, quod sc. hoc insectum homini sit amicissimum, ita quidem, ut si forte homini in agro dormienti occurrat, gradum sistat, et apud ipsum commoretur, sique serpentem ad eum accedere uiderit, eum expergefaciat, ne a serpente laedatur.

§. 3. Vt Graecorum quidam opinabantur, Somnus Musarum amicus erat: ideoque, ut tradit *Pausanias* l. 2. c. 31. Troezenae in quodam Museo ara erat, in qua Musis et Somno sacra fiebant. In promtu est ratio, cur Musae et Somnus societate iungantur. Quisquis enim Musas colit, ingeniumque et imaginationem assidue exercet, identidem quiescat oportet, induciasque sumat, atque a studiis uacet, ut uires sibi nouas comparet. Somnus ad eam rem eo magis necessarius, ut sedet commotam imaginationem, ardensque studium; unus somnus omnia sopit, omnia sedat, nec, nisi illo opitulante, possunt uires refici. Inter Orphei iactata carmina, hymnus est in Somnium, quo Deum 6) hominumque Rex dicitur. Somnus obliuionis quoque, seu λήθης frater, et spei germanus dicitur.

§. 4. Deus hic Somnus ad Endymionis nos fabulam ducit. Hic Endymion uulgo in Elide 7) Rex dicitur, qui ob formae pulchritudinem a Luna adamatus dicitur. Hic in Olympia cursus certamen de imperio, tribus filiis Epeo, Paeoni et Aetolo proposuit, ex quo uictor discessit Epeus, regnoque potitus est; unde, qui sub ditione illius erant, Epei dicebantur. Fratrem alterum ibidem mansisse narrant, Paeonem autem, se superatum aegre ferentem, longe a domo peregre profectum, ultra Axium fluuium regionem, ubi substiterat, de suo nomine Paeoniam appellasse. Ceterum Endymion, data ipsi a Ioue potestate, quaecunque uellet eligendi, cum somno perpetuo immortalem sibi iuuentutem concedi postulauit.

§. 5. Deus NOCTVLIVS, ex Brixiana inscriptione notus est; effigies eius exhibetur *Fig. 3.* Noctua ad pedes eius posita, nocturnum esse Deum, satis indicat. Vestis eius fere eadem est, quae Attidis, Cybeles ministri. Apud Scriptores nusquam illius mentio fit. Inter Bacchi tamen epitheta etiam hoc est, quod Nyctileus uocetur; unde Nyctileia sacra, quae Orgia erant, noctu celebrari solita, ubi nihil non nefandum exercebant.

§. 6. Vt Lunae cultus celebris erat apud Graecos atque Romanos, ita Dei LVNI 8) cultus in Oriente frequentabatur. Deus ille Lunus Graece Μὴν uocabatur; quo nomine in Phrygia colebatur. *Men* etiam mensem significat. Exhibetur ille *Fig. 4. et 5.* in priori schemate nudum illius caput, tiara Phrygia tectum, apparet; posterius schema in nummo regio Imperatoris *Valeriani* conspicitur. Hic caput eadem tiara tegit; crescens luna ex ambobus humeris cornua profert; tunica, et supra eam chlamyde indutus est; Manu sinistra hastam tenet, dextra pateram; ad pedes eius caput bouis, uel tauri, significat eiusmodi uictimas ipsi mactatas fuisse.

X CAPVT

5) Vide *Eustathium.* In *Montfaucon.* supplem. 1. p. 216. falso citatur Odyssea.

6) Semel adeo Iouem ipsum superauit, quod cum Troianorum detrimento coniungit *Homerus* Iliade Ξ, v. 233. seq.

7) Vid. *Pausan. Eliac.* 1. Schol. *Apollonii* lib. 4.

8) Dii multi utriusque sexus memorantur; uide *Seldenum* de Diis Syris, de Oraculo *Luni*, quod *Carris* fuit, uide *Spartianum* in Caracall. c. 7. et *Casaubonum* ibi.

CAPVT II.

De Mithra.

§. I.

MITHRAE numen licet idem ſit, ac Sol, Romani tamen, qui hunc Deum Perſarum adoptarunt, quemadmodum et aliarum nationum Deos omnes, huic ſacra conſtituerunt a Sole diuerſa; ut et Apollo, qui idem cum Sole, templa, Sacerdotes et ſacrificia ſua ſeparatim habebat, nec quicquam ipſi in cultu cum Sole, uel cum Mithra, commune. Perſae 9) Mithrae nomine et Solem et ignem colebant, et hoc numen illis maximum erat. Cultum Mithrae, narrat *Plutarchus* in Pompeio, piratae, qui a Pompeio uicti profligatique poſtea fuerunt, attulerunt. Mithras, ut fingebant Perſae, ex petra natus erat, quod ignem indicat, ex petra percuſſa excuſſum. Mithram etiam boum furem dicebant, quod affinitatem habet cum ſchematibus illis, ubi Mithras in antro gladio tauri collum transfigit. Inuictus quoque dicitur, quod nomen Soli apprime conuenit, quod curſum eius et uim nemo cohibere poſſit. Romae modus is Mithrae exhibendi frequens erat, quo iuuenis cum tiara Phrygia repraeſentatur, collum tauri configens. Alias ſub imagine humana cum capite leonino effertur, pedibus globo inſiſtens, ex quo ſerpens egreſſus eius corpus circumplicat, eiusque ori caput immittit: ſimulacrum manus pectori admotas, et utraque clauem tenet; alae quatuor humeris haerent, quarum binae uerſus coelum, totidemque uerſus terram, tendunt, *Fig. 6.* alia Mithrae figura *No. 7.* exhibetur, qua Mithras etiam humano corpore, et capite leonino eſt; a renibus ad pedes usque uelo tegitur ſubtiliſſimo, brachia extendit, et utraque manu facem geſtat; quatuor et ipſe alis inſtructus eſt, quarum duae coelum uerſus, duae uerſus terram, tendunt; ad dextram ara eſt ignita, et ex ore ſimulacri faſcia egreditur, quae ſupra ignem uolitat. Leonis autem caput Mithrae ideo tribui dicitur, ut ſignificetur, Solem ſtellis omnibus antecellere, quemadmodum leo animalibus omnibus. Solis ſymbolum etiam ſerpens frequenter eſt, illumque in omnibus Mithrae ſchematibus uidemus. Claues ſignificare poſſunt modum eius in clauſa loca intrandi, ut furaretur; niſi forte ad Solem ipſum transferendae, quae radiis ſuis omnia penetrant, ut clauibus omnia aperiuntur. Faces ſine dubio ignem denotant, pro quo ipſe Mithras ſumi ſaepe ſolet. Globo inſiſtit alter Mithras, ut annotetur totum orbem terrarum Sole animari, ſeruari, feracem foecundumque effici.

§. 2. Aliud Mithrae ſchema, longe frequentius praecedenti, in marmoribus multis occurrit; quo Mithras, ut paulo ante diximus (*Fig. 8.*) proſtrato tauro genu inſidet, manuque ſiniſtra uel roſtrum illius, uel cornu tenens, gladium dextra in pectus illius defigit. Addi nonnumquam ſolent plura et uaria ſymbola, quae ad uarias Solis proprietates et operationes reſpiciunt, quorumque explicationem hic dare ſuperſedemus; eo, quod eruditi in iis tradendis non admodum conſentiunt. Mithrae plerumque duo iuuenes addi ſolent, quorum uterque facem, alter quidem erectam, alter uero depreſſam, manu tenet, quibusue Sol oriens et occidens deſignari ſolet.

CAPVT III.

De Nymphis.

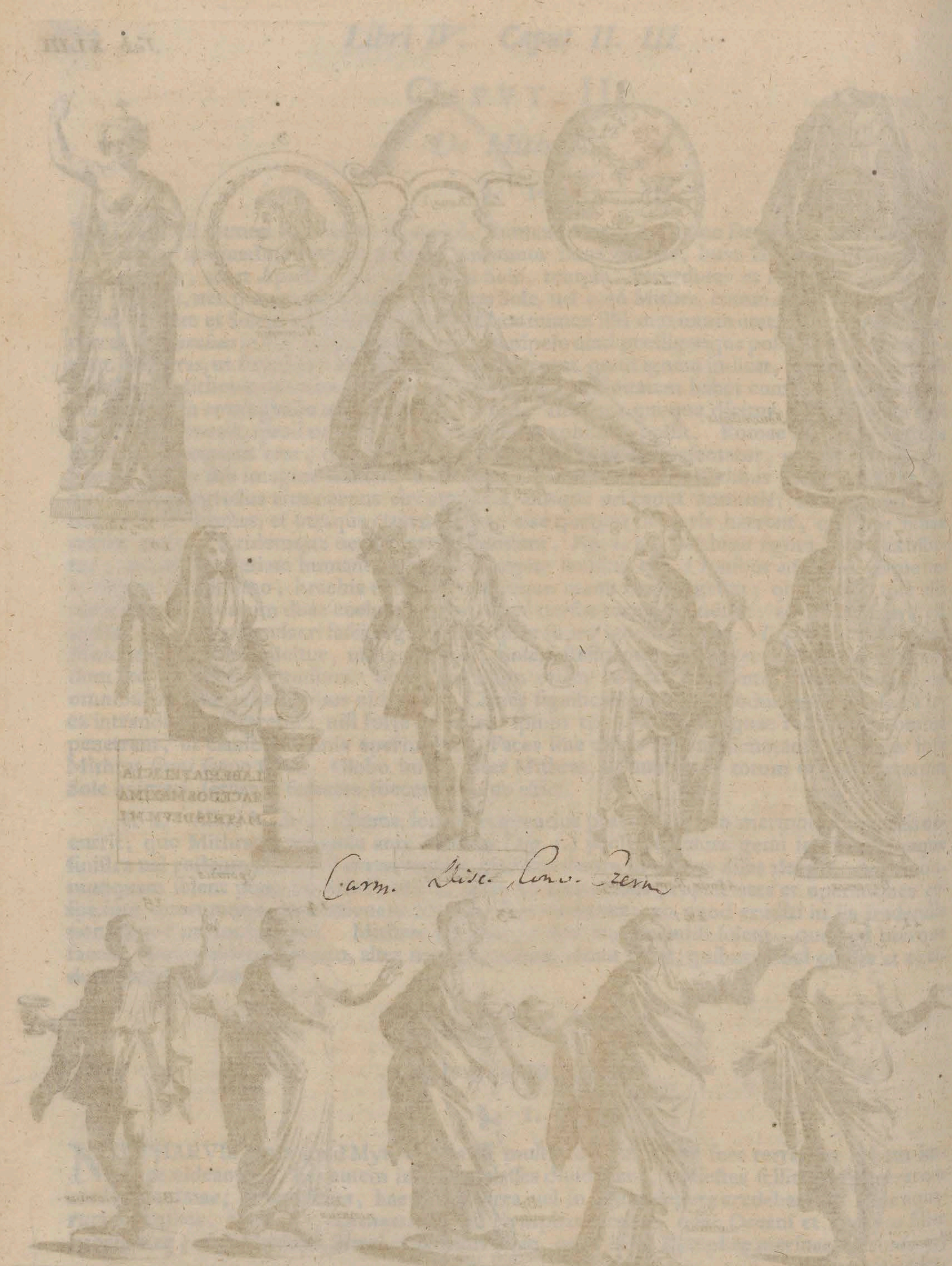
§. I.

NYMPHARVM tanta apud Mythologos eſt multitudo, ut totum fere terrarum orbem implere uideantur. Eas autem in uarias claſſes diuidebant, coeleſtes ſcilicet, ſphaerarum creditae animae; et terreſtres, hae uel in terra, uel in aquis, degere credebantur. Iſtae aquarum Nymphae, erant. 1.) *Oceanitides*, ſeu Nymphae Oceani, quae Oceani et Tethyos filiae habebantur. 2.) *Nereides*, Nerei et Doridis filiae, quae ipſae Nymphae marinae fuerunt. 3.) *Naiades*,

9) De Mithra et cultus perſici ratione, pluribus agitur in hiſtoria uniuerſa, ex Anglico uerſa, tom. 4. Ex antiquioribus *Luctatius* ad *Statium* lib. 1. Theb. fine, allegoricam Mithrae tradit rationem; add. eo *Barthius*.

1. Summus Sacerdos Graecus. 2. Archigallus, summus Cybeles Sacerdos. 3. Caput Sibyllae. 4. Sibylla vel Bacchans. 5. Albogalerus. 6. Apex. 7. Sacerdos cum simpulo. 8. Salius. 9. Sacrificulus cum patera et cornu copiae. 10. Sacerdos maxima Matris Deum. 11–15. Sacerdotes utriusque sexus cum pateris et manus supplices extendentes.

Carm. Disc. Conv. Term

Naiades, s. Potamides, quae fluuiorum Nymphae erant. 4.) Quae in stagnis, Limnades, a λίμνη. 5.) Fontium, Ἐφυδριάδες, quae pinguntur, ex uase, uel urnula, aquam fundentes, et altera manu folium tenentes, ut *Fig. 9.* Elegans sculptoris opus est Nympha dormiens *Fig. 10*, quae itidem Naias est. *Nereides*, urnae loco, conchas marinas tenent, *Fig. 11.*

§. 2. Praeter has aquarum Nymphas, erant etiam Nymphae terrestres, quae similiter in uarias classes subdiuidebantur. In Nymphas scilicet 1.) Montium, *Oreades*, *Orestiades* dictae; 2.) saltuum et uallium, *Napeae* dictae; 3.) pratorum *Limoniades*; 4.) siluarum, *Dryades*, et arborum singularum *Hamadryades*, quae cum quercubus nasci et denasci credebantur. Ceterum Nymphae quoque occurrunt nominibus uel patriae, uel originis, quod ipsis cum aliis numinibus commune est; e. c. *Tiberiades* nomen habebant, a Tiberi; *Pactolides*, ex Pactolo; *Dodonides*, ex Dodona &c. 10).

Capvt IV.

De Figuris Pantheis.

§. 1.

Saepius iam eiusmodi figuras uidimus, quas tam antiqui, quam recentiores, PANTHEA uocant: de iis pauca adhuc addimus. Signa Panthea, si nomen spectes, sunt, quando eadem figura, omnium aut multorum Deorum symbola prae se fert. Haec uero symbolorum multitudo non impedit, quo minus, quae iis symbolis plena est figura, Deum, uel Deam aliquam, praecipue repraesentet, quae inter symbola uaria facile internoscitur. Sic *Tab. XLII. Fig. 1.* exhibetur Fortuna alata, quae dextra manu gubernaculum, sinistra cornu copiae tenet, quod a parte inferiore capite tauri, uel hirci, uel arietis, terminatur; ornatus capitis est flos loti, qui inter radios erigitur; haec Isidis et Osiridis signa sunt; humero gestat pharetram Dianae; pectore Aegidem Mineruae; supra cornu copiae, Gallus est, Mercurii symbolum; in ima parte cornu copiae, caput arietis, quod itidem signum Mercurii; auis, quae huic capiti insidet, si coruus est, Apollinis symbolum erit. Multa uero numina simul ita repraesentabantur; quia multi putabant, numina illa, quae separatim honorabantur, unum idemque numen esse 11). Sic e. c. *Macrobius* existimat, uaria numina Iouis, Neptuni, Martis, ad Solem reduci debere, ipsumque a uariis numinibus unum cultum fuisse. Alii putant, hoc ad peculiarem eorum religionem pertinere. Tab. XLII.

Capvt V.

De Sirenibus, Harpyis et Stymphalidibus.

§. 1.

Dii Deaeque humana forma 1) a Graecis atque Romanis colebantur, in aliquibus tamen haec forma dehonestabatur, dum cornua, aures, crura pedesque caprinos, habebant; ut Pan, Siluanus, Satyri et Fauni. Praeter hos Deos, alia etiam monstra diuini quidpiam in se habere, crediderunt. Talia praeter alia Sirenes erant, Harpygiae et Stymphalides.

§. 2. SIRENES 2) Acheloi, cum quo Hercules sub bouis specie pugnauit, eique alterum cornu auulsit, filiae dicuntur; unde etiam *Acheloides* appellantur. Mater illarum una ex Musis erat, quaenam uero 3), non liquet. Tres numero plerumque ponuntur; alii duas fuisse dicunt, quidam quatuor, nonnulli quinque. *Hyginus* (fab. 141.) tradit, illas eo tempore,

10) Celebris est *Porphyrii* libellus de *antro Nympharum* ad illustr. Odysseae. Romae multa olim *Nymphaea*, seu lauacra arte eximia exstructa; quibus Nympharum imagines addi solitae.

11) Antiquissima illa est sententia, quam multi Scriptores confirmant, Dei uaria beneficia, uariam potentiam &c. uariis nominibus celebrari; quae imperita plebs pro tot diuersis diis habeat. Ex ea sententia simulacra Panthea etiam confecta esse uidentur: quae in unum quasi corpus illa omnia numina colligat. Qua de re pluribus hic agere, non licet.

1) Quia haec *pulcherrima*.

2) Nomen *Sirenum* uarie deriuant; nec inepte hebraicum *Schir*, a canendo, comparauit *Bochartus* et alii.

3) Certo saltim, non liquet; cum Melpomenen, Calliopen, Terpsichoren uarie nominent.

re, quo Proſerpina a Plutone rapta eſt, in terram Apollinis, i. e. in Siciliam ueniſſe, Cereremque, quod filiae ſuae non ſuppetias tuliſſent, iratam, ipſas in aues commutaſſe, Sirenibus oraculum praedixerat, eas uitam acturas eſſe, quamdiu peregrinos iſtae praetereuntes ad gradum ſiſtendum, ibique commorandum, impellere poſſent; ſed, ſi uel unus tranſiret, qui non uocis earum ſuauitate captus eſſet, ut ibi ſemper moraretur, illico illas perituras. Sirenes uocis ſuauitate harmoniaque praetereuntes ita demulcebant, ut, auditis illis, nihil patriam curarent, ſed quaſi faſcinati, uocis lenocinio capti, cibi potusque obliti, ſenſim tabeſcerent perirentque. Circumiacens terra oſſibus mortuorum, qui tali fato periere, alba fuit. Vlyſſes, qui illac naui tranſiturus erat, a Circe monitus, ſociis ſuis omnibus cera aures obdurauit, ſeque malo nauis alligari iuſſit, ut, ſi uocum ſuauitate, et illecebris Sirenum, pellectus ibi gradum ſiſtere, et ſedes ponere uellet, ſocii, qui occluſis auribus aderant, noua adderent uincula. Nec male ſuſceptum conſilium fuit. Socii quippe nihil audiere: Vlyſſes uero monita Circes nihil curans, Sirenum cantu, illecebris promiſſisque captus, ſocios, ut ſe uinculis liberarent, rogabat; illi contra uinculis addunt uincula. Quum itaque Sirenes ipſum intercipere non poſſent: ſeſe in mare praecipites dederunt 4).

§. 3. Ad formam illarum quod ſpectat, peritiſſimi poſtremi aeui pictores in magno errore uerſantur, dum eas, ceu mulieres, repraeſentarunt, quae inferiore corporis parte in piſces deſinerent. Nec pauci fuere ex uiris doctis, qui idem putarunt, ſed haec Nereidum forma eſt. Sirenes enim, ſecundum Veterum opinionem, uel caput corpusque mulieris habebant a capite ad Zonam, indeque ad pedes uſque auis formam; aut corpus totum uolucris, caputque femineum 5), utroque enim modo reperiuntur. Poſteriori forma comparent *Tab. XLII. Fig. 2. et 3;* priori *Fig. 4. et 5.*

§. 4. HARPYIAE etiam fuerunt alatae, a Diis miſſae, ut de Phineo poenam ſumerent. Quum itaque hic prandium paraſſet, iam iamque cibum ſumturus eſſet: Harpyiae in lances irruebant, maximam partem ciborum auferebant, et tam tetro odore reliqua inficiebant, ut nemo poſſet accedere. Parentes earum Pontus, ſeu Neptunus et Terra; aut Thaumantes et Electra, Oceani filia, erant. Numerus earum uarie refertur, alii duas tantum tradunt, nonnulli quatuor, nec minus nomina uariant; dicitur eas fuiſſe urſinis auribus, uulturino corpore, uirgineo uultu, alatas, brachia pedesque hominis habuiſſe, ſed portentoſos ungues, ut *Virgilius* Aeneid. L. III. v. 214. ſeqq. 6) eas deſcribit. Adeoque a Sirenibus parum differebant, niſi quod hae uultus uere uirgineos, illae uero aures urſinas, manus uncas, portentoſasque ungues habuerint.

§. 5. De STYMPHALIDIBVS 7) notandum, quod, *Apollodoro* teſte (lib. 2. c. 4. §. 6.) prope Stymphalum, Arcadiae urbem, Stymphalis palus fuerit, multis umbroſis arboribus contecta, quare in hanc magna auium lupos pertimeſcentium multitudo ſeſe recipiebat. Herculi itaque, quanam ratione aues e ſilua pelli poſſent, ambigenti, Pallas aenea crepitacula, Vulcani munere accepta, dedit. His ille ſtrepitum edens, ſub monte quodam paludi imminente, aues territabat, quae ſtrepitum non ſuſtinentes prae metu auolabant, illoque modo Hercules illas ſagittis confecit. Ab aliis ferreis roſtris et ungulis hae Stymphalides inſtructae fuiſſe creduntur, alisque ſimiliter ferreis, ex quibus plumas, ceu ſagittas, iaculabantur. A Veteribus omnibus aues dicuntur, nullo uero uultu humano ornatae perhibentur; in monumentis etiam Veterum ſub forma auium exhibentur.

APPENDIX

Fabularum quarundam apud Poetas celebriorum.

1. *Scyllae Fabula.*

Celebris apud Poetas et Mythologos Scyllae 1) fabula eſt, cuius haec origo. Niſi, Megarorum Regis haec filia fuiſſe uulgo traditur. Hanc autem Minois amore captam dicunt, et capillum

4) Vid. ſi tanti eſt, *Homeri* Odyſſ. M. alii tradunt Orphea lyra impediiſſe, quo minus Argonautae iſtas audierint; *Apollon.* Rhod. lib. 4. v. 904. ſeq.

5) *Ouidio* finguntur Metam. 5, v. 552.

6) Vid. ibi *Seruius*, adde *Apollodorum*; et *Heſiodi* Theogon.

7) Vid. Pluribus Scholiaſtes *Apollonii* Rhod. lib. 2, v. 384. 1035. 1048. 1055.

1) Varie iſta fabula traditur, quia Scyllae fuerunt plures; uid. *Pauſan.* Atticis. *Homeri* Odyſſ. M. v. 88. et ſcholiaſtas; *Tzezen* ad Lycophr. v. 650. *O. uid.* metam. lib. 8. *Seruium* in Aeneid. 3. et 6.

capillum purpureum Niſi patris praecidiſſe, quo manente patrem mori non poſſe, Oraculum praedixerat. Scylla igitur et patrem prodidit et patriam, quam in Athenienſium poteſtatem deduxit: qua re indignatus Minos, eam in mare praecipitauit, ubi in monſtrum marinum mutabatur. Sedem autem dein ſuam in Promontorio et freto Siciliae poſuiſſe dicitur. Non tetrius illo ſpectaculum. *Homerus* Odyſſ. 2. inquit, eam canis recens nati uocem habuiſſe; duodecim pedes horrendos, ſex colla longiſſima, quorum quodque monſtroſo capite terminabatur; in ſingulis capitibus tres dentium ordines erant, qui mortem inferebant ei, quem attingere poſſent. Sic ſculptores ex mente ſua et arbitrio multa produxere monſtra, quae numquam in rerum natura fuere.

2. *De Phoenice.*

PHOENIX quoque, nonniſi in imaginatione 2) ueterum, unquam extitit. Auis erat in Arabia, eaque ſola et unica non habens parem, aquilae magnitudine; quae aquilae inſtar apicem in ſummo capite habebat; collum eius ut aurum fulgebat, caput radios emittebat, pennae et pinnae purpureae, cauda caerulea, roſei coloris plumis diſtincta. Ad annos usque 340. uitam producere ferebatur; alii ad quingentos et ſexcentos; nonnulli mille quadringentorum ſexaginta annorum uitam eius fuiſſe dicunt; quo exacto uitae tempore, ipſe ſeſe renouabat, nouamque ſibi uitam ac iuuentutem praebebat.

3. *De Centauris.*

De Centauris, quorum ſupra ſaepius mentio facta eſt, hic etiam quaedam obſeruanda ſunt. Hi homines et equi ſimul fuiſſe perhibentur. Narrant Mythologi 3) Ixionem, cum Iunone coire uolentem, cum nube coiiſſe. Ixion tamen adulterii poenas luit, quum nubes ex hoc concubitu Centauros peperit, qui in Pelione monte a Nymphis ſunt educati. Ex hiſce Centauris et equabus illius regionis Hippocentauri nati ſunt. Ii proprie Centauri dicuntur, quos in marmoribus et monumentis conſpicimus; plerique omnes uiolenti erant et contentioſi, manusque ſaepe conferebant, nec tamen ſemper uictores. Maximum certamen illis cum Lapithis erat, cujus belli haec erat occaſio. Pirithous Deidamiam uxorem accepit (alii Hippodamiam uocant, Byſthi filiam) magnumque nuptiale conuiuium apparauit; amicos conuocauit Lapithas atque Centauros, utpote Deidamiae conſanguineos. Inter conuiuas etiam Theſeus fuit. Vino pleni Centauri Lapitharum uxoribus uim inferre parabant, hi uero uim ui repellere nitebantur; inde pugna cruenta. Pirithous, Theſeus et Lapithae cum amicis ab una parte ſtabant, Centauri ab altera. Statim ſcyphis, poculis, menſis, ſellis, utrimque pugnabatur; hinc acrius fiebat praelium, in quo Centauri tandem in fugam uerſi, multos ex ſuis proſtratos reliquerunt. Ex his Centauris unus, nomine *Chiron*, a ceteris moribus et indole maxime differebat, humanus, mitis et bene moratus. Is Achillis praeceptor fuit, illumque inſtrumenta muſica tractare docuit. Alii etiam Iaſonem putant eadem in re inſtituiſſe. Ipſe quoque Medicinam Aeſculapium, Medicorum Deum, docuiſſe fertur. Imagines Centaurorum ſupra aliquoties dedimus.

4. *De Orpheo.*

§. I.

Praeter numina, quorum hiſtorias atque Schemata hactenus prodidimus, adhuc multa alia in medium produci poſſent; quandoquidem tum Graeci tum Romani heroes ſuos omnes in Deorum numerum retulerunt. Sed omnes hic enumerare haud neceſſe uidebatur. De Orpheo tantum, cuius nominis magna eſt apud Poetas celebritas, 4) pauca addere lubet. Vulgo pro filio Apollinis et Calliopes Muſae habetur. Tantae hic in tractandis inſtrumentis muſicis pe-

2) Non deſunt tamen, qui uiſam affirment, *Tacitus*, *Xiphilinus*, *Victor*, alii, uide *Marcelli Donati* dilucidationes in *Tacitum* pag. 164. uolum. 6. facis criticae *Gruteri*, et *Salmaſium* in Solinum.

3) uid. *Lucianum*; *Hyginum* fab. 62; *Diodorum Sic*, lib. 4. *Ouid*, Metam lib, 12, v, 219.

4) uid. *Hygini* fab. 164. *Apollodorum* lib. 1. *Apollonium Rhodis*, lib. 1. et ſcholia; nam Orpheus inter Argonautas; *Orphei*, ut feruntur, argonautica; de deſcenſu ad inferor. *Ouid.* metam. X. de morte eius, *Pauſaniae* Boeotica c. 30. Eratophenis Cataperism. 24. *Hygini* poet. aſtronom. lib. 2. c. 7.

ritiae erat, ut omnia cum ſenſibilia tum ſenſu carentia cantu ſuo demulceret. Feras etiam immanes ad eam melodiam acceſſiſſe, auesque aduolaſſe fabulantur; ſiluae quoque ac rupes naturae ſuae oblitae eo ſe conferebant; uenti ſemper in eam ſe conuerterunt partem, flumina ſiſtebant curſum. Narrant illum primum Deorum cultum inſtituiſſe, eorumque originem docuiſſe, eumque Theologiae ueteris eſſe patrem. Primus etiam expiationem criminum introduxiſſe dicitur; item Bacchi cultum et Orphica myſteria. *Luciano* teſte, Graecis Aſtronomiae praecepta dedit. Scripſit bellum Gigantum, raptum Proſerpinae luctumque Oſiridis apud Aegyptios. Non deſunt, qui ipſum etiam labores Herculis ſcripto tradidiſſe dicunt 5).

§ 2. Celebris illius ad inferos deſcenſus eſt, cuius haec hiſtoria. Vxor eius Eurydice uocabatur. Ariſtaeus eius amore captus, uim illi inferendi animo ipſam perſequebatur; ut uiolentiam illa declinaret, per montes et loca inuia fugiebat; ſed fugiens morſu ſerpentis interiit. Orpheus dolore mortis Eurydices motus, eam quaeſitum ad inferos usque pergebat, eoque ſumta lyra per Taenarum peruenit, quo tramite etiam Hercules ſe illo contulit. Orpheus cantus ſuauitate inferos omnes demulſit, lacrymas omnibus extorſit, et a Plutone Proſerpinaque impetrauit, ut uxorem ſecum reducere ipſi liceret; monuere uero ſimul, ne uxorem adſpiceret, antequam ad terram ueniret, qua non ſeruata conditione, Eurydice lucem ſolis numquam uiſura eſſet. Videndæ uxoris impatiens Orpheus ad illam reſpexit. Eurydice itaque ab eius conſpectu elapſa nusquam uiſa fuit.

§. 3. Mors illius diuerſo modo narratur. Dicunt alii eum, quum apud inferos Deorum omnium laudes ceciniſſet, unum Bacchum omiſiſſe, quare Bacchum indignantem furorem Bacchantibus immiſiſſe, quae illum diſcerpſerunt. Fabulantur alii, ipſum a Ioue fulmine percuſſum interiiſſe; quo ictu caput illius abſciſſum fuerit, et cum lyra in Hebrum coniectum, unde ambo in inſulam Lesbum fuerint deportata. Orphei lyram pulſantis imaginem damus Tab. XLII. *Fig. 6*, deſcenſum ad inferos, ubi Cerberum demulcet, *Fig. 7*.

5. *De Laocoonte.*

§. 1.

Ob ſchematis (*Fig. 8.*) elegantiam addimus denique hiſtoriam, ſeu fabulam de Laocoonte. Hoc enim monumentum toto orbe celeberrimum iudicatur, quod, *Plinio* auctore, omnibus, aut ſculpturae, aut pictoriae artis, operibus, anteferendum eſt. Videnturque Ageſander, Polydorus et Athenodorus eius auctores certatim contendiſſe, ut monumentum relinquerent, incomparabili illa deſcriptione dignum, quam *Virgilius* Aeneidos II. de Laocoonte, deque impacta ab illo in equum Troianum ligneum haſta, deque morte eius tragica adornauit. Haeſitantibus Troianis, an equum ligneum in urbem ſuam introducerent; equum illum inquam tantopere celebratum; in cuius uentre latebant Graecorum quique fortiſſimi, Laocoon ardens, magna Troianorum comitante caterua, qui forte eodem cum duce ſuo animo fuerunt, et ciues procul compellans, acriter obiurgauit illos, quod caecorum inſtar ruerent in inſidias. Nec ſatis habens haec increpando dixiſſe, haſtam ſuam in uentrem equi lignei tanta ui impegit, ut niſi fata Deûm Troiae excidium ineuitabile feciſſent, Graecorum inſidiae haud dubie patefactae fuiſſent.

§. 2. Sinonis tamen dolus Troianos adhuc haeſitantes, ne Laocoonti crederent, in contrariam ſententiam diuertebat, neque tamen omnino fidem ipſi habebant. Sed quia Diis placuerat, ut Troia dirueretur, Laocoontis tandem caſus et exitium Troianos, ut equum inducerent, impulit. Laocoontis uero perniciem in ſchemate accuratiſſime expreſſam *Virgilius* ita deſcribit, ut non omnino cum ſchemate noſtro conſonet. Ille namque uidetur dicere pueros illos, Laocoontis filios, a ſerpentibus fuiſſe relictos, et poſtea illos patrem corripuiſſe. At in marmore dracones illi et filios et patrem ſimul 6) correptos tenent, ſpirisque ingentibus ligant; atque ita tres ſimul, pater et filii, ingentibus illis ſpiris uinciantur. Laocoon ſeſe expedire conatur; cetera proſequitur *Virgilius*. En horrendum ſpectaculum, egregiumque artis ſculptoriae opus, quod hodieque integerrimum uiſitur Romae in ea parte Vaticanarum aedium, quae *Beluedere* uocatur.

ANTI-

5) uid. *Fabricii* bibl. graeca.

6) Artifices uix aliter repraeſentare potuerunt: nam, ſi uel maxime iam mortuos pueros finxiſſent, tamen ideo non apparebat, a ſerpentibus his periiſſe.

ANTIQVITATIS
Explanatione et ſchematibus illuſtratae

TOMVS SECVNDVS
GRAECORVM, ROMANORVM ALIARVMQVE NATIONVM CVLTVM EXHIBENS,
cuius pars prima cultum Romanorum et Graecorum complectitur.

LIBER PRIMVS.
DE
SACERDOTIBVS ET MINISTRIS SACRORVM APVD GRAECOS ET ROMANOS.

CAPVT I.
De Sacerdotibus Graecorum, deque iis, qui ſacrificandi ius habebant, item de adminiſtris, Paraſitis et Cerycibus.

§. 1.

De Diis Graecorum Romanorumque, quum Tomo primo actum ſit: proximum eſt, ut, quae de cultu eorum obſeruari merentur, breuiter exponamus. Fiet autem illud hoc ordine, ut 1) de Miniſtris hujus cultus, 2) de templis, aedibus, ſacrariis atque aris, 3) de uaſis atque inſtrumentis, ad res ſacras adhibitis, 4) de ſacrificiis ipſis, 5) de feſtis, 6) de uotis et oblationibus, et 7) denique de oraculis atque praeſtigiis, paucis agamus.

§. 2. Vix nationem quampiam reperias, quae Sacerdotes non habuerit; ii quippe ſemper inter Deum et homines conciliatores habiti ſunt. Saltem uerae religionis ab initio mundi Sacerdotes fuiſſe, nemo facile negabit; quamuis non certo definiri queat, quibus omnino ius ſacrificandi competierit, antequam lex hebraeis data certam tribum ſtatueret, ex qua Sacerdotes atque Miniſtri tabernaculi, et templi, deſumerentur; utrum ſcilicet priſcis illis temporibus patres familias tantum, an quilibet ſacrificandi munere functi ſint. Hoc tamen exploratum eſt, maximam partem ſacrorum profanorum, ex antiquo et legitimo uerum Deum colendi modo promanaſſe; multis licet additis commutatisque, quae creſcens ſuperſtitio uel inuenit, uel in deterius accepit.

§. 3. Atque, quod iam ad Graecos attinet, quisque populus, et quaeuis ciuitas, Sacerdotes ſuos alebat, et peculiares ritus atque caerimonias obſeruabat. Quanto in pretio Graeci Sacerdotium habuerint, uel ipſa nomina 1) Sacerdotibus indita ſatis declarant. Vocabantur ἱερεῖς, quae uox ab ἱερὸν, *Sacrum*, deſcendit, ſignificans, Sacros illos eſſe, et Deorum cultui

1) Quae recenſentur nomina, hominum huic generi quidem, ſed non promiſcue omnibus, conueniebant; Proprie enim peculiare munus deſignant, uti et alia, e. g. ἱεροποιος, προφητης, λιτουργος &c. Poetarum etiam deſcriptiones non ignorantur.

cultui addictos, illorumque ministerium esse Sacrum, et omnibus uenerabile; eo, quod pro populo uota et Sacrificia offerebant. Aliud nomen erat ἀρητῆρες *), ab ἀρά, qua uoce *uota*, uel *preces*, aut *imprecationes* etiam exprimuntur; quo ipso innuitur, hoc potissimum Sacerdotum munus esse, ut a numine beneficia postulent, iisque iram Deorum ministerio suo contrahant, qui, nullam aequitatis et iustitiae rationem habentes, in uaria scelera proruunt, aliosque proterue laedunt; Si quidem id impune fieri posse sperarint. Vocabantur etiam θύται, i. e. *Sacrifici*, quod in sacrificando praecipuum Sacerdotum officium consistebat; quod nomen Graeci, quoque Christiani, Sacerdotibus nonnumquam dare consueuerunt. Τελεσταὶ *initiatores*, quod eos, qui uel Sacerdotio, uel muneri cuiquam inferiori, destinabantur, certis ritibus et mysteriis initiabant. Haec autem initia in locis secretis atque remotis fieri plerumque solebant, ubi nonnisi initiati et initiandi admittebantur; quapropter populus arcana eiusmodi loca non sine horrore quodam spectabat. Γεραιροὶ itidem nomen Sacerdotum erat, quo significabatur, illos omnes functiones sacras generatim exercere, quales fuere: precari, uouere, Sacra facere, & peccata sceleraque, si quis resipisceret, expiare; quod postremum expiationis munus, peculiare quoque illis nomen indidit, quo καθαρταί, i. e. *purgatores*, uel *purificatores*, nuncupabantur. Duces quoque atque Reges, nec non ii, qui inter domesticos praecipui habebantur, eodem nonnumquam munere fungebantur. Ita in Odyssea *Homeri*, Eumaeum porcorum custodibus praefectum, Sacra Diis fecisse deprehendimus. Atque adeo quidem Sacerdotium summo semper apud illos in honore habebatur; ut non tantum in multis inscriptionibus ex Sacerdotibus eum, qui Sacris et Solennitatibus praeerat, βασιλέα, i. e. *Regem*, dici conspiciamus, sed et ipsi Reges et Principes, Sacerdotum nomine gauderent. Ceterum, quamuis ingentem illam Deorum cateruam, quos mera superstitio induxerat, prae oculis haberent, et plerosque eorum flagitiis tantum ac sceleribus nobilitatos fuisse probe scirent: id tamen uolebant atque curabant, Graeci Romanique, ut Sacerdotes uitae integritate 2), castitate et sanctimonia spectabiles essent; nonnullos eorum etiam perpetuam seruare uirginitatem cogebant, illisque quorundam ciborum esum interdicebant.

§. 4. Athenis explorabant, an ii, qui ad Sacerdotium deligebantur, aliquo corporis uitio laborarent; qui mos a Iudaeis deriuatus esse uidetur. His enim praeceptum erat, ut omnes illos, qui aliquo insigni uitio laborarent (gibbosos sc. claudos, coclites &c.) a functionibus sacris arcerent; nec ulli Sacerdotum secunda contrahere matrimonia licebat; Saltem rarissime hoc fiebat. Nec tamen eadem ubique obtinuit religio atque seueritas in destinandis sacerdotibus. Iuuenes adeo in bene multis Graeciae locis adlegebantur Sacerdotes, mares et feminae, imo uix primam pueritiam praetergressi. Caussa illius instituti non alia esse uidetur, quam ne sanctitas muneris labe aliqua commacularetur; nec sinistri aliquid ab aetate tam immatura timebatur. Sic in templo quodam Mineruae *Craneae* (teste *Pausania* lib. 10. c. 34.) in praerupto uertice posito, porticus erant, ubi uisebantur cellae, in quibus habitabant Deae Ministri et Sacerdos quoque, qui sacra celebraret. Hunc ex impuberum numero deligebant, adeoque iuuenem et puerulum, ut, postquam per quinquennium (tantum enim temporis huic muneri destinatum erat) Sacerdotio functus erat, eo munere se abdicaret, priusquam pubescere inciperet: totum illud tempus apud Deam commorari, seque in asaminthis, ueterum more, lauare tenebatur. Apud Orchomenios contra templum erat Dianae *Hymniae*, magna religione cultum, et Arcadum praecipue concursu celebratum; ubi Sacerdos erat puella uirgo. Quae, quum aliquando a quodam Aristocrate in loco sacro ad statuam Deae uiolata esset: Arcades Aristocratem lapidarunt, et a uirgine Sacerdotium transtulerunt ad mulierem nuptam, quae uiri consuetudinem aliquanto iam tempore habuisset. Virgo enim, quae ex Sacerdotii officio, aduentantium omnium uota et munera excipere debebat, nimium erat cupiditatis incitamentum, neque caueri satis pudicitiae poterat.

§. 5. Magna porro apud Graecos Sacerdotiorum erat uarietas; siue rationem uiuendi, seu ritus alios atque caerimonias, uestes scilicet, ornatum ac cetera spectaueris; quippe quae non modo pro diuersitate locorum distincta, sed etiam in iisdem ciuitatibus adeo, non eadem una ratione constabant. Haec etiam Sacerdotia, siue mares, siue feminae, siue utrique ea gererent, non minus functionum tempore differebant. Annuum alii gerebant Sacerdotium, alii per

*) ita *Homerus Chrysen* uocat ἀρητῆρα. uid. Scholiastes.

2) uid. *Demosthenis* oratio in Androtionem, uersus finem; eiusdem in Neaeram, ubi bacchans se mundam profitetur, continentiam Sacerdotum profanorum in exemplum trahit *Tertullianus* de Monogam. ad finem.

per aliquot annos. Erant, qui Sacerdotium mutarent, et modo hoc, modo illud, gererent. Alii, et quidem non pauci, Sacerdotia per uitae spatium obtinebant. Nonnulli ad filios et nepotes transmittebant, et quidem longa temporis successione. Athenis Dii singuli summum habebant Sacerdotem, s. Sacerdotum Principem, quibus alii ministri suberant. Delphis quinque Principes Sacerdotum erant, cum iisque Prophetæ, qui oracula edebant. Opunte duo erant, quorum alter Diis superis, alter inferis, Sacra faciebat. Passim mulieres quoque summo Sacerdotio fungebantur, quod Athenis et Argis factum fuisse legimus; hic quippe Chrysis Iunonis, magnae Argiuorum Deae, illic Lysimache quaedam Mineruae summa Sacerdos perhibetur.

§. 6. Inferiores sacrorum Ministros Athenis PARASITOS uocarunt, quia Sacrificiorum carnes et escas participabant; ii priscis temporibus in magno honore erant, et inter praecipuos Magistratus sedebant. Hi frumenta rebus sacris destinata 3) colligebant deligebantque; unde Parasitorum nomen natum, quod σῖτος Graecis frumentum est; sequioribus uero temporibus Parasitorum nomen in deteriorem significationem declinauit, ut hoc uocabulo illi adulatores compellentur, qui indignis modis mensas diuitum et optimatum adeunt, illisque assident, nihil non agentes uentris gulaeque causa. His addimus CERYCES, s. Praecones, quorum officium idem erat, ac uictimariorum apud Romanos, qui tauros, aliaque animalia, Sacrificiis destinata, mactabant, quorum etiam erat, res tum ciuiles, tum sacras, publice annunciare; id quod nomine illorum, κήρυκες, innui uidetur.

CAPVT II.

De Neocoris, Rege et Regina sacrorum, Hierophantis et uariis aliis Sacerdotum nominibus, nec non Pythia Delphica.

§. 1.

NEOCORI ab origine iidem erant, qui hodie aeditui, uel Sacristae, uocantur, quibus incumbebat templa ornare, et sacra uasa seruare, et munera donaque a uariis oblata custodire; iis, qui quaesituri accederent, quo pacto Deum, cui templum sacrum erat, coli oporteret, omnia explicare; demum res sacras festorumque celebrationem curare. Præter hasce functiones, duas 4) obseruat D. *Valesius*, *Hadriani* filius, ex *Theodoreto* excerptas l. 3. c. 16. aqua lustrali aspergere eos, qui in templum ingrederentur. *Quadam die*, ita narrat, *quum Julianus Apostata ingredi uellet templum Genii publici urbis Antiochiae, Neocori, qui ex utraque parte stabant ad templi portam, aqua lustrali adspergebant eos, qui ingrederentur, ut sic eos purgarent. At Valentinianus, qui Christianus erat, et tamquam Dux custodum corporis ante Julianum incedebat, quum uidisset stillam aquae illius in uestem suam incidisse, pugno Neocorum percussit, questus, se ab eo contaminatum, non purgatum fuisse. Julianus uero Valentinianum, quod ita religionem suam, despiceret, in castellum quoddam relegauit. Verum, elapso anno et aliquot mensibus, Valentinianus Imperator electus est.* Secunda Neocororum functio, ab eodem *Theodoreto* tradita, erat, aqua lustrali adspergere cibos et fercula, quae Imperatori offerebantur. Hic uero mos forte ab ipso Juliano Apostata inuectus fuit; quandoquidem ille ejusmodi superstitionibus supra modum deditus fuit. Initio hoc tantum munus illorum erat, ut templa scopis mundarent, hinc uero gradatim templi custodiam sunt deputati, demumque ad praecipua ministeria prouecti; unde officium eorum sequiori tempore inter insigniora computatum. Nonnumquam enim, tamquam summi Sacerdotes, pro salute Imperatorum sacrificabant. Sic Neocori Prytanum, s. Principum Præfectorumque titulo insigniti occurrunt; alii quoque agonothetae dicebantur, qui in ludis publicis praemia distribuebant. Vrbes etiam totae 5) Neocororum titulo decorabantur: Ciuitates

3) *Solonis* instituto, qui et uetuit, ne cui saepius liceret παρασιτεῖν, et ne quis, cuius officium esset, id contemnens declinaret. Conferri possunt cum *Epulonibus* Romanis. Habebant quilibet δῆμοι suos parasitos, Apollini, Herculi etc. destinatos. Post, quod deorum erat ministerium, ad homines etiam tractum fuit; unde famelicum et abiectum hominum genus parasiti euaserunt.

4) Sed hic νεωκόρος uix differat a sacerdote; certe alii scriptores *adspergendi* officium clare ἱερεῖ tribuunt; fiebat id ramo oliuae aut lauri. Adspergebantur etiam uictimae.

5) De νεωκόροις ciuitatibus pluribus exponit *uan Dalen*

tates enim, siue ciuitatum ordines omnes, qui simul sumtus ingentes suppeditabant, pecuniamque impendebant ad festa et ludos celebrandos, sibi honori esse duxerunt, si Neocori nomen ipsi ciuitati inderent. In Actis Apostolorum XIX, 35. Ephesus ciuitas dicitur νεωκόρος magnae Deae Dianae, qua de dignitate et quaedam aliae urbes contendebant. Sic in nummis quoque obserues Neocoros Ephesios, Smyrnenses, Magnesios, Pergamenios, Pergaeos, aliosque.

§. 2. Archontes quoque in Atheniensium Republica Sacerdotum nomine gloriabantur; ita, ut non modo rerum ciuilium, sed etiam sacrarum Principes essent, adeoque in solennitatibus sacris primum nonnumquam locum occuparent, et Sacerdotes passim dicerentur. Adde quod secundus Archontum, qui mysteriis et sacrificiis praeerat REX 6), et uxor ejus REGINA SACRORUM, uocabatur. Qui Reginae modo dictae in sacrorum intimis ministrabant, *Hierocerryces* dicebantur.

§. 3. HIEROPHANTÆ Athenis pro Eleusiniis mysteriis, ad Cererem Deam pertinentibus, instituti fuerant: nihilo tamen minus Rex his quoque sacris praeesse poterat, et reuera praeerat, cum *Epimeletis*. Eosdem Hierophantas nonnumquam mysteriis magnae Matris et Bacchi adhibitos legimus. Vxores illorum *Hierophantides* 7) appellabantur, quod fortasse ritus sacros, ut mariti, curabant; Sicut *orgyophantae*, eorumque mulieres, *Orgiastae* uocatae, Orgiis praeerant. Aliae quoque urbes et ciuitates Graeciae suos etiam ex utroque sexu habebant Sacerdotes; feminae autem plerumque Deabus ministrabant, uariaque iis nomina fuerunt. Sic Clazomenis, Sacerdotissa Palladis, *Hesychia*; Bacchi *Thyas* uocabatur. In Creta Magnae Matris Sacerdotissa *Melissa* dicebatur.

§. 4. In monumento quodam Romano Demetrium quendam summum Sacerdotem, s. Ἀρχιερέα, uidemus sedentem uestibus indutum, quae, si staret, ad talos usque defluerent. Caput eius uelatur cucullo, cujus partes anteriores, in acumina desinentes, ante pectus dependent: in quolibet acumine tres globuli sunt; quae omnia ex ipso schemate, *Tab. XLIII. Fig. 1.* facilius intelligentur. Hujusmodi summos Sacerdotes, Ἀρχιερεῖς, in marmoribus et nummis saepe commemoratos uidemus. Nec singularum tantum urbium, sed plurimum simul, immo integrarum regionum, illi nonnumquam Sacerdotes erant; summoque hoc Sacerdotio alii per totam uitam, alii per quinquennium tantum, gaudebant. Ex horum numero in quibusdam Asiae urbibus *Asiarchae* deligebantur, quae dignitas perampla erat. Summae quoque Sacerdotes passim occurrunt, quae aliis Sacerdotibus feminis praeerant, quae ex praecipuis deligebantur. Sacerdotes mulieres ἱέρειαι uocabantur.

Tab. XLIII.

§. 5. Admodum celebris erat PYTHIA DELPHICA, cujus Sacerdotii origo pluribus narratur a *Diodoro Siculo*, Lib. 16. Erat Delphis ingens terrae hiatus 8), et pastor quidam animaduertens, capras omnes, quae eo accederent, intusque prospicerent, statim saltare, et uoces emittere non solitas; accessit et ipse, atque inspexit; statimque afflatus numine, futura uaticinabatur. Huius rei fama ad alios perlata, statim omnes accurrerunt ad hiatum, eodemque afflatu acti, futura alter alteri enunciabant. At, quum multi uehementiori ἐνθουσιασμῷ rapti, saltantes et tripudiantes in uoraginem deciderent perirentque; ut huic damno occurreretur, delecta femina fuit, quae sola Prophetidem ageret, et oracula proderet. Ne uero et haec in hiatum decideret, machina quaedam, tribus fulta pedibus, adornata fuit, cui illa insidens, futura pronunciaret. Haec machina deinde *tripus* uocata est. Quae ab initio Pythiae munere fungebatur, uirgo erat. Sed quum insequenti tempore quispiam, oraculum consultum ueniens, eam uiolasset: exinde mulier plus quam quinquagenaria ad hoc munus constituta fuit.

CA-

ken in dissertatt. antiquariis; et interpretes numismatum. In inscriptione quadam romana, *Vettius* quidam pontifex Vestae, Solis, quindecimuir, Augur, Tauroboliatus, curialis, Neocorus, Hierophanta, pater sacrorum, simul occurrit.

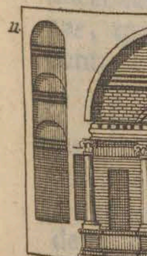
6) De origine regis Sacerdotis uid. *Demosthenis* oratio in Neaeram; et histor. uniuersa ex anglico germanice uersa, Tomo 5. §. 329.

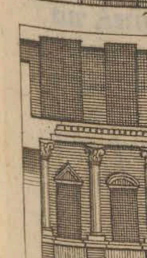
7) In inscriptione quadam etiam: *Fabiae - - Hierophantriae*, legitur.

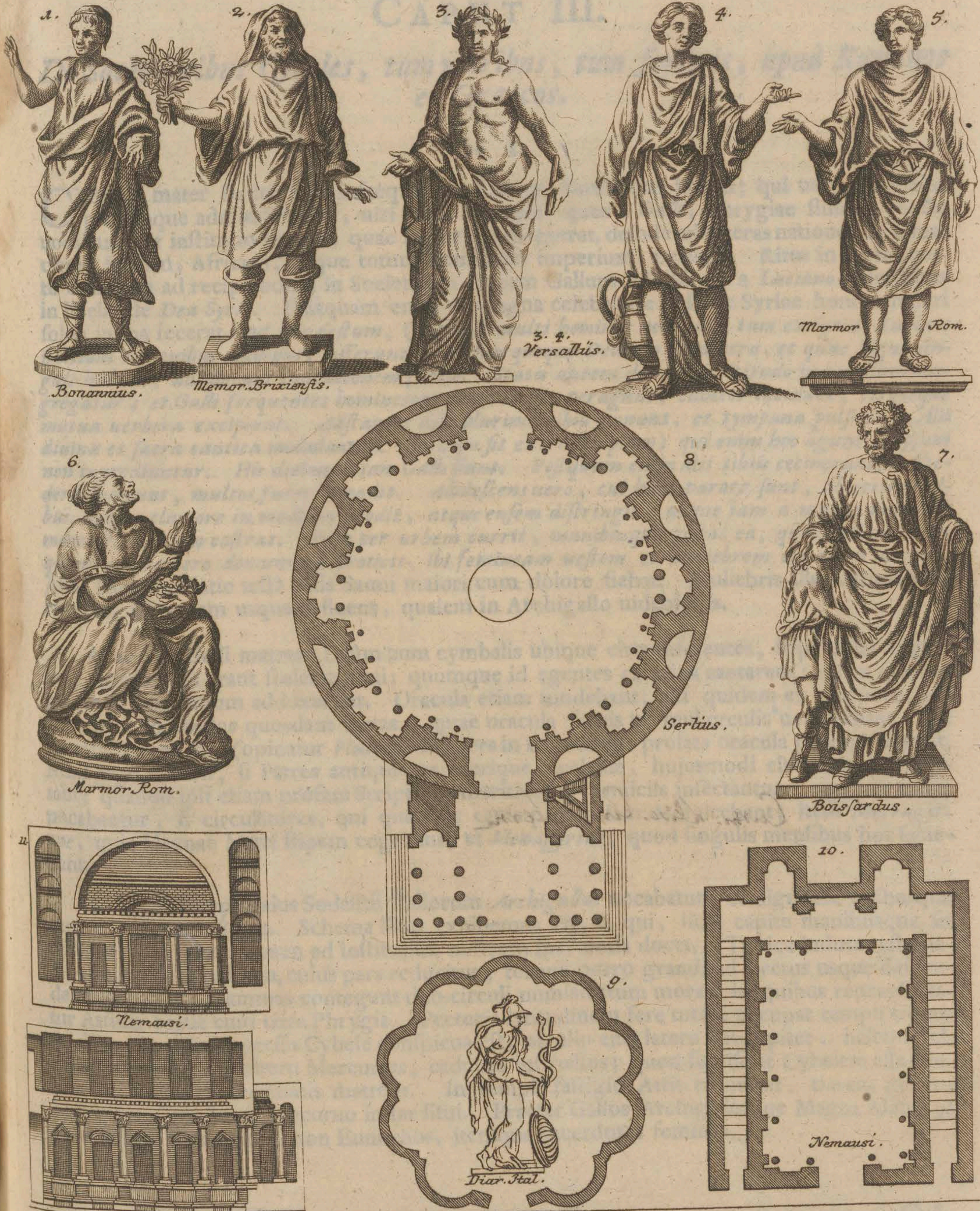
8) De oraculo delphico plura docet histor. uniuersa germanice uersa Tom. 5. §. 11. pag. 9. F, A (7. B.)

1. Sacerdos manus supplex tendens. 2. Sacerdos Brixianus. 3. 4. 5. Sacerdotes vel Sacrificuli. 6. Sacerdos mulier Bacchi. 5. Mænas. 7. Sacerdos Bacchi. 8. Ichnographia Panthei magni rotundi, Romæ exstructi. 9. Pantheum Minervæ Medicæ. 10. Ichnographia Panthei Nemausensis. 11. Facies interna eiusdem Panthei.

CAPUT III.

De Sacerdotibus Cybeles, tum maribus, tum feminis, apud Romanos et Graecos.

§. I.

CYBELE, mater Deûm, non infrequenter feminas Sacerdotes habuit; qui uero sacra eius plerumque administrarunt, uiri erant Eunuchi, quos a *Gallo*, Phrygiae fluuio, *Gallos* uocabant; et institutio eorum, quae in Phrygia coeperat, deinde ad ceteras nationes, in Graeciam, Syriam, Africam, inque totum Romanum imperium, peruasit. Ritus in Syria a coetu Gallorum ad recipiendum in Societatem nouum Gallum adhibitus, a *Luciano* describitur in libello de *Dea Syria.* Postquam enim de magna celebritate in Deae Syriae honorem fieri solita uerba fecerat: *ad hoc festum,* (pergit,) *multi homines ueniunt, tum ex Syria, tum ex finitimis regionibus omnibus, afferuntque et sua quique Deorum simulacra, et quae Signa singuli habent, ad illorum imitationem facta. Statis autem diebus multitudo in templum congregatur; et Galli frequentes hominesque sacri Orgia peragunt, cubitos incidunt, tergisque mutua uerbera excipiunt. Adstantes alii plurimi tibia canunt, et tympana pulsant. Alii diuina et sacra cantica modulantur. Id uero fit extra templum; qui enim hoc agunt, in ipsum non ingrediuntur. His diebus etiam Galli fiunt. Postquam enim alii tibiis cecinerunt, et foedera inierunt, multos furor inuadit. Adolescens uero, cui haec parata sunt, abiectis uestibus, magno clamore in medium prodit, atque ensem distringit, utque iam a multis annis in more est, seipsum castrat. Tum per urbem currit, manibusque gestat ea, quae resecuit: in quamcumque uero domum ea proiicit, ibi femineam uestem et muliebrem ornatum accipit.* Alibi haec mutilatio testâ uasis Samii maiori cum dolore fiebat. Muliebris ille uestitus talaris erat, ad terram usque defluens, qualem in Archigallo uidebimus.

§. 2. Hi Galli matrem Deûm cum cymbalis ubique circumferentes, stipemque cogentes, circulatores erant sceleratissimi; quumque id agentes carmina cantarent: ipsam quoque poesin in contemtum adduxerunt. Oracula etiam fundebant; alii quidem ex tempore, alii per sortes in libellos quosdam iactas; quae oracula seruis et mulierculis uenditabant. Sic praestigiatores illi, (opinatur *Plutarchus,*) uera in tripodeque prolata oracula pessundederunt. Nihil ergo mirum, si Patres antiquiores plerique Ecclesiæ, hujusmodi circulatores exagitant; quando ipsi etiam profani Scriptores meritis illos conuiciis insectantur. *Agyrtae* etiam uocabantur, s. circulatores, qui quaestus caussa plebeculam demulcebant; item *Metragyrtae,* quia Magnae Matri stipem cogebant; et *Menagyrtae,* quod singulis mensibus hoc faciebant.

§. 3. Princeps huius Sodalitii Gallorum *Archigallus* uocabatur, et dignitate opibusque quam maxime pollebat. Schema illius exhibemus *Fig. 2.* qui, licet capite manibusque sit mutilus, non pauca tamen ad institutum nostrum spectantia docet. Tunica indutus est talari, quam operit pallium, cuius pars reducitur; torque porro grandi ad pectus usque descendente ornatur. Mammas contegunt duo circuli numismatum more; in quibus repraesentatur Attidis caput cum tiara Phrygia. Pectoris latitudinem fere totam occupat templi frontispicium, in cuius ingressu Cybele conspicua est; ab alio eius latere stat Iupiter, hastam fulmenque tenens, ab altero Mercurius, caduceo instructus; quod significat Cybelem esse Deorum utriusque generationis matrem. In templi fastigio Attis recumbit, tiaram gestans Phrygiam, cum baculo recuruo instar litui. Praeter Gallos Archigallosque Magna Mater 9) alios habuit Sacerdotes, non Eunuchos, itemque Sacerdotes feminas.

 CA-

9) In *Gruteri* et aliorum opera collectis inscriptionibus, saepe occurrunt eius Sacerdotes, qui *Taurobolia* offerebant.

Caput IV.

De Sacerdotibus Mithrae.

§. 1.

MITHRAE, Persarum Dei 10), quem illi solem et ignem esse censebant, cultus, ex oriente in occidentem Romamque translatus est a Pompeio, post deuictos piratas; isque secundo maxime tertioque post Christum natum saeculo celebris fuit. Huius Mithrae Sacerdos *Pater sacrorum*, et Sacerdotes feminae *Matres sacrorum* appellabantur. Patres illi Sacrorum, secundum *Porphyrium*, *Leones*, et Matres sacrorum *Hyaenae* (genus hoc ferae est) uocabantur. Hinc mysteria Mithrae *Leontica*, s. *Mythriaca*, nec non *Patrica* dicebantur. Aliud genus Ministrorum Mithrae erant *Coraces* et *Hierocoraces*, i. e. corui & sacricorui, qui Patribus et Leonibus inferiores uidentur; ex iisque Mithriaca quoque nonnumquam *Coracica* et *Hierocoracica* in marmoribus uocantur, ut ab Ηλιος, quae uox solem denotat, etiam *Eliaca*, s. *Heliaca*, dicuntur.

§. 2. Horrenda sane narrantur initia Mithrae, secundum Interpretes 11) Gregorii Nazianzeni. *Persae, Mithram eundem esse censent, quem solem, eique multa sacrificia peragunt. Nemo potest initiari Mithrae, nisi per omnia supplicia pertransierit; ac nisi se sensus quasi expertem et sanctum commonstrauerit. Aiunt octoginta esse cruciatuum genera, quae initiandum gradatim experiri opus est. Primo scilicet nando traiiciat oportet diebus multis aquae immensum spatium; deinde in ignem sese coniiciat; postea necesse est, ut in deserto agat, et cibo abstineat, aliaque non pauca perferat, donec per octoginta cruciatus permearit.* Praeter Sacerdotes illos Coraces, summi etiam Sacerdotes Mithrae erant, qui ceteris Sacerdotibus praeerant; et nobilitate atque dignitate erant praecellentes. Ceterum Cybeles et Mithrae cultus Romanis, Graecis, Syris etc. idem fuisse uidetur.

Caput V.

De Sacerdotibus Romanis, Pontifice Maximo et Flaminibus.

§. 1.

Romulus 1) ex qualibet curia duos delegit Sacerdotes; quumque triginta essent curiae, hinc sexaginta numero Sacerdotes constituebantur; qui quinquaginta minimum annorum esse debebant, uirtute simul et nobilitate insignes, opibusque instructi, ad uitam ratione dignitatis sustentandam idoneis; corpore porro integro, nec ulla ex parte uitiato. Quoniam autem quaedam sacra per mulieres fieri oportebat, quaedam etiam per pueros patrinos matrinosque: uoluit Sacerdotum uxores et filios ad haec officia cooptari. Initio soli Patricii ad munus hoc eligebantur, at plebs, contra nimiam senatus potentiam et auctoritatem consurgere solita, id tandem, iteratis querimoniis et clamoribus, impetrauit, ut Sacerdotii pars sibi obtingeret; cf. *Liuii* Dec. 1. lib. 10. Sacerdotes nouos primum ipsum Collegium Sacerdotum cooptabat: populus uero sibi adsciscendae auctoritati semper inuigilans, petitionibus assiduis id effecit, ut ius cooptandi ipsi deferretur. Ea uero conditione res constituta fuit, ut populus eligeret, collegium electos confirmaret. Multa subinde mutata, donec Imperatores tandem ius eligendi Sacerdotes sibi arrogarent. Is autem ex Sacerdotio excludebatur, qui cum aliquo, uel aliquibus ex Collegio Sacerdotum, inimicitias exercuit; nec duo ex eadem familia Sacerdotes esse poterant; quae tamen lex sequioribus temporibus saepius uiolabatur. Electio his fiebat uerbis: *designari*, *destinari*, *nominari*, *cooptari*, *capi*. Cooptationem inauguratio sequebatur, qua rata firmaque dabatur Sacerdotii possessio, tuncque ad lautas epulas, qui cooptatus erat, Collegium inuitabat.

§. 2. Sacerdotes togam praetextam accipiebant; ornamenta capitis erant *Apex*, *Tutulus*.

10) Vid. histor. uniuersam tom. 4. *Salmasium* ad *Lampridii* Commodum: *Barthium* ad *Statium* parte. 3, p. 247.

11) *Nonnum* in Nazianzeni στηλιτευτ, 2, *Eliam Cretensem* ibid. et or. 3; ad *Montfauconii* diarium italicum p. 202.

1) *Dionysius* Halic. lib. 2. *Liuius* lib. 1.

lus, *Galerus*, et *Albogalerus*; aliquando etiam coronam gestabant. Sacrificabant calceati modo, modo nudis pedibus; quod in Sacrificiorum schematibus bene multis obseruare licet. Vestales uero uirgines, semper pedibus nudis sacra peragebant. Magno in honore erant Sacerdotes, priuilegiisque multis gaudebant. Sic in Capitolium curru, quem carpentum uocabant, uehi licebat; in senatum ingredi fas erat; id uero iuris, quo ab initio fruebantur, ob flaminum indignitatem, postea sublatum est: teste *Liuio* Dec. 3. l. 7. Ex Sacerdotibus quidam hac dignitate per totum uitae genus fruebantur. Augures etiam uel quouis admisso crimine abrogari non poterant. Qui *Rex Sacrorum* uocabatur, per totam uitam hoc officio fungebatur. Ex aliis erant, qui poterant deiici a munere. Alia illorum praerogatiua erat, quod ante illos fax, ramusque lauri gestaretur. Neque ad bellum, neque ad aliud onus publicum, Sacerdotes adstringi poterant. Sequenti uero tempore solitis uulgaribusque oneribus et ipsi obnoxii erant, ab extraordinariis tantum exemti. Accidente autem bello quodam Gallico, etiam Sacerdotes cum aliis eligebantur ad propulsandum hostem. Ad bellicos sumtus faciendos, uectigalis onus postea Sacerdotibus quoque impositum. In prouinciis ad ludos publicos hi quoque sumtus suppeditare tenebantur; quo factum, ut, quum Sacerdotium oneri esset, ad hunc honorem accipiendum nemo adigeretur. Idem etiam Sacerdos plura Sacerdotia obire poterat; cuius tamen rei exempla sunt rariora. In uaria porro Collegia diuidebantur, pro sacrificiis stipendia accipiebant; qui mos a *Theodosio* Magno eiusque filiis abrogatus est.

§. 3. Sacerdotii Romae uaria nomina erant, uariaeque functiones. *Pontifices* quatuor erant ab initio, sed plures postea cooptati sunt; iique in Pontifices maiores minoresque diuidebantur. His praeerat *Pontifex Maximus*, quod officium tantae dignitatis et existimationis erat, ut ipsi tandem Imperatores id muneris in perpetuum sibi arrogarint. Antea Pontifex ille maximus ex Collegio designabatur, eaque dignitas per longum tempus in ordine senatorio mansit. Tandem, petente Ogulenio Tribuno plebis, Coruncanus, insignis uirtute pietateque uir, ex ordine populi creatus est. Ingentis auctoritatis hoc officium erat. Is pro Collegio respondebat, ritus et caerimonias religionis sacras praescribebat. Thensa uehebatur, cuius formam infra dabimus. Ex Italia egredi ipsi non licebat; abominandum erat, si forte defuncti corpus uideret; sique funeri alicui adesset, uelum obtendebatur, quo cadauer aspectui illius subduceretur.

§. 4. FLAMINES a Romulo sunt instituti; licet institutionem illorum *Liuius* Numae adscribat. Initio tres tantum erant; Flamen scilicet *Dialis*, s. Flamen Iouis, Flamen *Martialis*, seu Martis, et *Quirinalis*, s. Quirini. Flamines a populo cooptabantur, et a Pontifice Maximo inaugurabantur. Inauguratio autem dicta, ab auguriorum caerimonia, quum in dignitatis illius possessionem uenirent. Etsi Flamines non erant Pontifices, sedebant tamen cum iis, si res magni momenti agebatur. Numerus eorum, qui, ut iam supra diximus, ab initio ternarius erat, successu temporis ad quindecim usque adauctus est; quorum tres priores, qui ex Senatu deligebantur, *Flamines maiores*, reliqui, ex plebe electi, *minores* uocabantur. Quisque Flamen suo Deo ministrabat, neque licitum iis erat, (quod tamen aliis licebat) plura uariorum Deorum Sacerdotia simul obtinere. Et quamuis officium illorum perpetuum esset, nec nisi morte finiendum: uariis tamen de causis abrogari poterant; tum *Flaminio abire* dicebatur.

§. 5. FLAMEN DIALIS magnae Romae auctoritatis erat atque dignitatis. Ipse uero nonnullis legibus adstrictus erat, quas A. *Gellius* Lib. 10. cap. 15. ita exprimit. *Equo Flaminem Dialem uehi, religio est: classem procinctam extra pomoerium, i. e. exercitum armatum uidere: idcirco rarenter Flamen Dialis creatus Consul est, quum bella Consulibus mandabantur. Item iurare Dialem, fas numquam est. Item annulo uti, nisi peruio cassoque, fas non est. Ignem, Flaminia, i. e. Flaminis Dialis Domo, nisi sacrum efferre ius non est. Vinctum, si aedes illius introierit, solui necesse est, et uincula per impluuium in tegulas subduci, atque inde foras in uiam dimitti. Nodum in apice, neque in cinctu, neque alia in parte, ullum habet. Si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari, piaculum est. Capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. Capram et carnem incoctam, et hederam et fabam, neque tangere Diali mos est, neque nominare. Propagines e uitibus altius protensas non succidet. Pedes lecti, cui incumbit, tenui luto circumlitos esse oportet: et de eo lecto trinoctium continuum non decubat; neque in eo lecto alium cubare fas est: neque apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferro oportet. Vnguium Dialis*

lis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis quotidie festatus est. Ac sine apice sub diuo esse, licitum non est; sub tecto uti libet. Farinam fermento imbutam attingere, ei fas non est. Tunicam intimam, nisi in locis tectis, non exuit, ne sub coelo, tamquam sub oculis Iouis, nudus sit. Super Flaminem Dialem in conuiuio, nisi Rex Sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. Vxorem si amisit, Flaminio decedit. Matrimonium Flaminis, nisi morte, dirimi non est ius. Locum, in quo bustum est, numquam ingreditur. Mortuum numquam attingit; funus tamen exsequi non est religio.

§. 6. FLAMEN MARTIALIS secundus erat, patriciae familiae, quemadmodum et Dialis; nec Italia ipsum egredi licebat. Vnde Caecilius Metellus, Pontifex Maximus, Aulum Postremum, Consulem et Flaminem Martialem, ad bellum Africae proficisci non siuit. Tunc, scribit *Valerius Maximus*, imperium cessit religioni. FLAMEN QVIRINALIS Quirino Deo, qui idem erat cum Romulo, Romae fundatore, nomen habuit; quem itidem Italia excedere fas non erat. Alii Flamines minores uocabantur, quos omnes recensere superuacuum ducimus. Paucos itaque eosque notiores nominasse sufficiat; quales erant *Flamen Augustalis*, et *Flamen Caesaris: Flamen Floralis*, s. Deae Florae; *Flamen Hadrianalis*, in Hadriani honorem; *Flamen Laurentalis*, seu *Larentalis*, Auiae Larentiae; *Flamen Pomonalis*, Deae Pomonæ &c. *Flaminicae* quoque occurrunt, s. Sacerdotes feminae, quae, ut *Festus* describit, uxores erant Flaminum Dialium, et flammeo uestitu induebantur. Videntur etiam in uestimentis imaginem fulminis tulisse eiusdem coloris; non licebat illis calceos habere ex pelle animalis mortui, nisi occisi. Ceterum easdem fere caerimonias obseruabant, quibus mariti eorum tenebantur.

CAPVT VI.

De Augurum et Haruspicum Officio.

§. I.

Augurum cum apud Graecos tum apud Romanos magna erat existimatio. Priscis temporibus Augurii officium non publicum fuisse uidetur, quod uel a magistratu, uel a populo daretur; sed donum coeleste, et immissam a numine quodam rerum futurarum cognitionem, quae ex auium seu uolatu, seu cantu, seu gestu, praesagiebantur. Sacrum hoc munus a Romulo conditum est, qui tres omnino primum delegit. Ex cantu, uel uolatu auium illi diuinabant, utrum a dextra, an a sinistra, uolarent, obseruantes; et quos corporis motus exhiberent. Pullos porro in cauea inclusos seruabant, pessimumque illud augurium erat, si illi comedere nollent, aut si tarde et negligenter; optimum contra augurium erat, quum tanta auiditate appeterent, ut pars pastus terram feriret; hoc illud putatur esse, quod *Cicero tripudium Solistimum* uocat. In quibusdam regionibus, *Plinio* teste, etiam ex motu piscium in aqua, auguria petebantur. Augures initio secundum tribuum numerum tantum tres erant; quartus postea adiectus fuit; tandem adhuc quinque additi fuerunt, ita ut cuiusque tribus numerus augurum ternus esset. *Sylla* numerum hunc ad quindecim usque adauxit. Deligebantur autem ab ipso Collegio; quod deligendi ius sequiori tempore etiam ad populum deuolutum est, et postea collegio iterum restitutum; ita ut pluries ab uno ad alterum transierit: donec Augustus Collegio augurum ius cooptandi nouos augures restituit. Post Imperatores, ut multa alia iura, ita hoc quoque ipsis arrogarunt. Quum denique *Theodosius* Magnus omnia Sacerdotum profanorum et augurum stipendia fisco thesauroque imperiali addixisset: augures etiam cessarunt. Qui inter augures praecipuus erat, *Magister Collegii* uocabatur; nec unquam augures remoueri poterant, etsi in crimina prolapsi, et judicio damnati. Praetextam illi gestabant, imo et trabeam, ut aliqui putant, quorum uestium formam inferius describemus. Corona etiam utebantur. Quum primum in collegium cooptabantur, juramento pollicebantur, se augurii arcana nemini reuelaturos. Si ulcere aut uulnere quopiam laborarent, ab augurii exercitio arcebantur; quod officium hoc animum liberum, curis et sollicitudinibus, quas mala corporea afferre solent, postularet.

§. 2. Augures in Senatum non ingrediebantur, nisi Magistratum quendam gererent, uel a Censoribus uocarentur. Antequam uero auguria captarent, hoc modo precabantur. *Iouis Pater, si mihi es auctor urbi populoque Romano Quiritium, haec sane sarteque esse, ut tu*

tis nunc mihi bene sponsis, beneque uolueris. Auguria semper post mediam noctem captabant, sereno tranquilloque aëre. Lituo nempe seu augurali uirga circulum describebant, aut *templum*, ut uocabant, in cuius medio se locabant, ita ut mediam circuli partem a fronte haberent; tum ad dextram et sinistram obseruabant, quam uersus partem, quam uersus regionem, qua ratione aues uolarent.

§. 3. *Haruspices*, uel *Aruspices*, ab Auguribus eo distinquebantur, quod aras, uictimas, flammam, exta obseruarent; unde etiam *Extispices* apellabantur. Hoc autem Sacerdotii genus ex Hetruria Romam peruenit. Roma quippe mittebantur iuuenes duodecim, nobiliori genere nati, in totidem Hetruriae urbes, ut Haruspicinam discerent; quam non modo ad ista adhibebant, sed et ad alia: e. c. ad fulmina; ostenta coeli, et naturae, quae portentosi aut prodigiosi quidpiam prae se ferebant; etiam in domo quae non temere accidere uisa, interpretabantur. In mactatis ad Sacrificia animalibus non exta modo generatim explorabant, sed speciatim fel et uesicam. Vtebantur autem Libris *) Hutruscis *Tagetis*, eiusdem Gentis Scriptoris, qui Haruspicinam spectabant, et ab *Antistio Labeone* quindecim uoluminibus explanati fuerunt.

CAPVT VII.

De Sibyllis earumque Libris.

§. 1.

SIBYLLAE Prophetides quaedam creditae, quarum libri Romae a uiris, in Sacerdotio locum habentibus, studiose custodiebantur; illos adibant, quoties e republica esse putarent. De nulla re tam acriter adhuc disputatum est. De numero quippe, et patria, deque libris Sibyllarum pretioque iis statuendo, multi in lucem prodiere libri 1). Non defuere, qui, an Sibyllae mulieres umquam extiterint, dubitarent. Verum in hoc maxime quaestio uersabatur, an octo illi libri, qui hodieque Sibyllinorum Oraculorum nomine circumferuntur, iidem ipsi sint, qui Romae tanta cura et religione seruabantur. Eos ipsos fuisse affirmant nonnulli, alii, numero plures, negant 2), quibus et ipse adstipulor, existimoque, non modo libros Sibyllinos hodiernos, sed et carmina alia, Sibyllarum nomine a Patribus Ecclesiae excitata, quae in Sibyllinis hodiernis oraculis non extant, a priscis Christianis conficta fuisse; id quod uiri doctissimi quam plurimi tot argumentis comprobarunt, ut difficile sit, noui quidpiam afferre.

§. 2. Neque uero de numero Sibyllarum eadem omnium est sententia. *Plato*, qui primus, ni fallor, earum mentionem facit, unam tantum Sibyllam agnoscere uidetur; quandoquidem in singulari ubiuis numero de ea loquitur. *Aristoteles* Sibyllas in Plurali nominat. Alii itaque unam tantum admittunt, alii duas, tres, pluresque statuunt. *Varro* a *Lactantio* excitatus, decem recenset; dicitque primam fuisse ex *Persis*, secundam *Libycam*, tertiam *Delphicam*, quartam *Cumaeam* ex Italia, quintam *Erythraeam*, sextam *Samiam*, septimam *Cumanam*, nomine Amaltheam, eamque nouem libros attulisse ad Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippicos postulasse, regemque aspernatum pretii magnitudinem derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu regis tres combussisse, ac pro reliquis idem pretium poposcisse: Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse: hanc uero, denuo tribus aliis combustis, idem pretium postulasse: tandem motum esse regem, ut tres residuos trecentis aureis emerit. Carminum uero horum numerum longe maiorem collectum fuisse, quum, Capitolio refecto, ex omni Graecia et undecunque Sibyllina oracula conquirerentur. Octauam *Hellesponticam*, nonam *Phrygiam*, et decimam *Tiburtem*. *Dionysius Halicarnasseus*, *Plinius* et A. *Gellius* perhibent, anum quampiam fuisse, non Sibyllam, quae Tarquinio Superbo, non Prisco, libros Sibyllinos attulerit; quam postremam opinionem eruditi plerique

*) Quorum nonnulla fragmenta Grammatici ueteres seruarunt.

1) Quos qui cognoscere uult, adeat *Fabricii* bibliothecam graecam lib. 1. c. 29. 30, 31. 32; ubi et editiones recensentur.

2) Adde alios, qui partem eorum pro istis antiquis habent; quos inter *Whiston* in *Vindicatione sibyllinorum oraculorum*, anglice scripta: qui proëmium, partemque tertii et quinti, quartum uero omnem ipsi omnino probari declarat.

que ſequuntur. Quae autem de earum origine, patria, uariisque nominibus, narrantur, usque adeo incerta ſunt, ut uix fas ſit pluribus iis immorari.

§. 3. *Tarquinius* Priſcus, ſiue, quod uerosimilius eſt, *Superbus*, inde duouiros inſtituit, quos Duumuiros uocant, Sibyllinis libris cuſtodiendis. His autem non licebat illos cuiquam oſtendere; quae lex usque adeo ſeuera erat, ut Tarquinii Superbi tempore *Attilius*, alter ex Duumuiris, quod librorum horum unum *Petronio Sabino* exſcribendum dediſſet, in culeum conſutus, uelut parricida, in mare proiectus fuerit. Duumuiri illi magno Romae in honore fuerunt, Sacerdotio ſimul ornati: Quum quidpiam infortunii calamitatisque impendere uideretur: Libros Sibyllinos adibant, reſponſaque proferebant, quae, oraculorum inſtar, magna cum reuerentia excipiebantur. Libri ipſi in arca lapidea ſeruabantur in templo Iouis Capitolini, loco ſubterraneo. Duumuiri manſerunt usque ad annum urbis conditae 388, quo illis octo Sacerdotes additi ſunt, qui ſimul cuſtodes illorum librorum erant. Hic Decemuirûm numerus usque ad conflagrationem Capitolii permanſit, quod poſt 283. annos accidit, anno ſcilicet ab V. C. 671. ante Chriſtum natum annis 83. Ab illo autem anno pro Decemuiris Quindecimuiri conſtituti ſunt 3). Sibyllae in monumentis raro occurrunt repraeſentatae, uel, ſi occurrant, non ita facile eſt illas internoſcere. Caput Sibyllae in nummo quodam occurrit; eſſe uero hoc caput Sibyllae ex inſcriptione *Sibyll.* apparet. Exhibetur hic nummus *Fig. 3.* Iungimus illi *Fig. 4.* ſtatuam elegantis artificii, quae Verſaliis ſeruatur, uulgo pro Sibylla habita. Manum illa in coelum extendit, alteramque eo geſtu dirigit, ut prorſus uideatur eſſe mulier diuino cultui addicta. Sed nihil impedit, quo minus haec imago ad Bacchantem quoque referri poſſit; quae diuino, ut iactabatur, inſtinctu ad furorem usque agitabantur.

CAPVT VIII.

De Veſtalibus eorumque officio, praerogatiuis et ſupplicio.

§. I.

VESTALES erant uirgines Veſtae ſacrae, quorum originem ipſa urbe Roma antiquiorem eſſe, uel exinde patet, quod Rhea Syluia, Romuli mater, Veſtalis fuiſſe perhibetur. Numa Pompilius, *Plutarcho* teſte, quatuor tantum ab initio Veſtales inſtituit, quibus Tarquinius Priſcus duas adiecit. Ab illo tempore ex lege Papia Pontifex Maximus uirgines deligebat, quae in Veſtalium numerum admitti poterant, ex uiginti ab illo detectis, iactis ſortibus una cooptabatur.

§. 2. Quae capiebantur, (narrat A. *Gellius*), nec ſexenni minores, nec decennes maiores, eſſe debebant: id quoque obſeruabatur, ut quae admitteretur, patrima et matrima eſſet, nec emancipata fuiſſet, nec emancipati filia, nec, uiuo patre, in aui poteſtate. Eae, quarum pater uel mater in ſeruitute fuiſſent, continuo excludebantur, ſimiliterque ortae ex parentibus, uilem aliquam artem profeſſis: quae iam ſororem Veſtalem habebant, excuſabantur. Flaminum quoque Augurum, Quindecimuirûm, Septemuirûm, ſaliorumque filiae non cooptabantur. Etſi uero ſorte, pro more, cooptarentur: tamen, ſi quis uir honeſte natus Pontifici Maximo filiam ſuam offerret in Veſtalem, ea ſecundum legem Papiam ex conſenſu Senatus admittebatur. Nullo uel uiſus, uel aurium, uel corporis alio, uitio, laborare licebat eam, quae reciperetur. Ex populo autem deligebantur, i. e. ex Senatu, et etiam ex plebe; dummodo honeſto loco natae eſſent, et pater earum domicilium in Italia haberet; eorum filiae, qui tres liberos habebant, eximebantur. Auguſti tempore coeptum eſt, contra legem, libertorum filias ad hoc miniſterium admitti; hinc non mirandum, quod liberti ad maiora etiam imperii officia adlecti ſunt.

§. 3. Veſtalium erat, ignem ſacrum conſeruare; ideoque uirgines erant, ut igni cuſtodiendo facilius incumberent. Crines earum tondebantur, et ad pedem arboris, cui nomen lotus, defodiebantur, uel ipſi arbori appendebantur. Per annos triginta ad ſeruandam uirginitatem adigebantur. Ex hiſce triginta annis, decem addiſcendis ſacris, decem iis exercendis, decemque aliis Veſtalibus docendis, tranſigebantur. Transacto hoc tempore, nubere

3) Inde *Auguſtus* hos libros duobus auratis forulis ſub Apollinis Palatini baſi, condidit, *Salmaſ.* ad Solinum p. 75.

nubere illis licebat. Quae prior aliis cooptationis ordine fuit, ceteris praeerat, *Vestalisque Maxima* audiebat.

§. 4. Si quando ignis hic forte extinguebatur, flagellis caedebantur, ignisque denuo certis caerimoniis 4) accendebatur. Putant quidam, Vestales, praeter ignem, alias quoque res sacras atque arcanas, ipsis tantummodo Vestalibus et summo Pontifici cognitas, custodisse. Huc referunt samothraciae mysteria, Troiam a Dardano allata, et ab Aenea in Italiam denuo relata; alii putant, fuisse Palladium de coelo delapsum, ab Aenea in Italiam comportatum, quod sancte seruarint. Alii duos modios a Vestalibus seruatos dicunt, quorum alter plenus et obsignatus, alter uacuus erat.

§. 5. Permagnae porro Vestalium erant praerogatiuae. 1) Viuente patre, testamentum edere poterant; immo simulac in coetum Vestalium admissae fuerant, et post sextum expletum annum. 2) Eadem ipsis merces dabatur, quae Matribus trium liberorum. 3) Domo egressis lictor praeibat, ut Magistratibus: 4) Si ad mortem damnatum offenderent, supplicio iste liber euadebat; si iurarent illae, casu, non consilio, hoc factum: 5) Si quis uir, uel subtus, lectica, uel in lectica Vestalium se collocaret, morte plectebatur. 6) Pilento et carpento utebantur, quod solis nobiliorum uxoribus concedebatur. 7) Attonsam comam uitta ligabant. 8) Sumtu publico alebantur. 9) In ludis publicis locum honorabilem occupabant. 10) Consules praetoresque uia illis cedebant, si occurrerent; poterant maximas lites consilii auctoritate componere.

§. 6. Seueriores leges erant aduersus eas, quae castitatem uiolarent; si quam in culpam inciderant leuem quidem, sed quae castitatis laesionem secum ferret, flagris tantum caedebantur. Incesti reas uero sic puniebant. Moechos primum capite ad furcam ligato ad necem usque caedebant. Vestalis uero incesti rea, extra urbem, pompa quasi funebri, ducebatur, comitantibus parentibus, cognatis, et amicis, iisque luctum agentibus. Hoc ritu ducebatur ad portam Collinam. Pontifex uero Maximus, expansis ad coelum manibus, preces quasdam fundebat. Tunc Vestalem ex lectica educebat et lictori tradebat, qui illam per scalam in subterraneum cubiculum demittebat, ubi lampas ardens, aqua, oleum et panis appositus erat, ne uideretur, corpus sacrum fame periisse; lectus quoque, quo decumberet, positus erat. Deinde foramen terra obstruebatur, superficiesque superne complanabatur, ut nullum rei gestae signum remaneret 5). Multas Vestalium imagines dedimus Tomo primo, quapropter easdem hic repetete non opus est.

CAPUT IX.

De Saliis, Fecialibus, Patrepatrato, Fratribus Arualibus, Lupercis, Pinariis et Potitiis, nec non Rege Sacrificulo et Septemuiris Epulonum.

§. 1.

SALII Martis Sacerdotes erant. Nomen habent a saltando; quod in caerimoniis suis tripudiabant. Numa Pompilius duodecim instituit. *Dionysio Halicarnasseo* teste, festum eorum mense Martio celebrabatur, idque multis diebus, et sumtibus reipublicae. Saltando procedebant per urbem, per forum, per Capitolium, perque alia loca publica. Variorum colorum uestibus induti, balteoque aereo praecincti; fibulis togas stringebant, quae togae purpurei coloris ornatu circumdecorabantur. Galeros gestabant, seu apices, qui coni instar in altum erigebantur. Singuli gladium habebant, dextraque hastam, seu contum, sinistra uero clypeos *ancilia*. Iidem in aliis quoque Italiae urbibus fuisse dicuntur, antequam Romae instituerentur: quarum urbium exemplo Numam eosdem Romae quoque constituisse uero admodum simile est. Soli autem Patricii collegio ipsorum adscribi poterant, nec a populo, sed Collegii Magistro, deligebantur, et, qui ad hoc officium deligebantur, pueri erant

4) Mos erat tabulam felicis materiae tam diu terebrare, quousque exceptum ignem cribro aeneo in aedem ferret. *Festus.*

5) Supplicii loco nomen *campi scelerati* erat. Diem talem uniuersa ciuitas lugebat. *Theodosii* senioris tempore uidentur sublatae esse. Ceterum de Vestalibus praecipua omnia complexus est *Iustus Lipsius*, in *syntagmate de Vestalibus.*

rant patrimi et matrimi, iique admodum iuuenes; quandoquidem Marcum Aurelium iam anno aetatis octauo in hoc collegium receptum esse constat. Cantibus suis, quos Saltantes canebant, sollemnes et religiosas laudes complectebantur; quae ad deos maxime pertinebant. *Ianum*, *Eanum* celebrabant; *Lucetium* Iouem, aliosque deos. Ianus hic alias etiam *Eanus* dicebatur; praeter Venerem, cuius ne nomen quidem proferre illis licitum erat. Imperatorum aeuo, eorum quoque laudes modulabantur, et quidem non mortuorum tantum, qui apotheosi digni iudicati essent, sed etiam uiuentium. Postquam sic per totam urbem cantauerant, clypeos, siue *Ancilia*, in templum Martis referebant, ibique splendide 1) epulabantur. De Ancilibus suo loco agetur. Ceterum de Saliis Albae, s. Albanis, Antoninianis, Agonalibus, Quirinalibus, Collinis, Pallorianis, Pauonianis etc. passim mentio fit: de quibus hic plura commemorare supersedemus 2).

§. 2. FECIALES foederum, pacis, belli et induciarum, Oratores erant, ut *Cicero* describit. Collegium illorum non ex Patriciis, sed ex nobili tamen genere, cooptabatur. Numa Pompilius primum uiginti Romae constituit 3). Et cooptatio primum ab ipso Collegio fiebat, sequiori uero tempore a populo. Magna eorum auctoritas erat; ita, ut absque iis nec bellum susciperetur, nec pax iniretur. Quando oratum pergebant, laneo uelo tegebantur, uerbena coronati. Officium eorum erat impedire, quo minus Romani bellum iniuste inferrent. Pergebant Oratores ad populos, qui foedus uiolarant, aut damnum romanae rei intulerant, satisfactionemque rogabant: si nollent, bellum indicebant. Si contra illi a Romanis se laesos ostenderent, in eorum manus iniuriae auctores tradebant: de illatis enim utrimque iniuriis illi iudicabant. Si pax contra leges inita deprehenderetur, eam illi nullam esse declarabant. Si Dux exercitus contra foedera quidpiam, uel contra Ius gentium, egerat, satisfaciebant illi, facinusque expiabant. Quando bellum indicendum erat, Feciales per suffragia aliquem e sodalitio eligebant; is ueste Fecialibus propria indutus, ad eam, quae pacem aut foedera uiolasset, urbem proficiscebatur. Quumque ad urbis illius confinia peruenerat, Iouem ceterosque Deos testes inuocabat, se Romanorum nomine ad iniuriae satisfactionem postulandam proficisci; Romae et sibi imprecabatur, si uera non diceret, sicque in urbis agro pergebat. Si quem offenderet ciuem aut uiatorem, eadem, quae prius, imprecabatur: ad portam urbis, quum perueniret, ea ipsa denuo repetebat. Hinc ad medium urbis forum concedebat, ac Magistratibus ciuibusque insignioribus aduentus sui caussam nunciabat, iisdem additis imprecationibus iuramentisque, quae prius pronunciauerat. Si Magistratus deliberandi tempus postularent, decem ille dies concedebat; ipsisque rogantibus decem alios, itemque decem tertium, addebat. Si, post elapsos triginta dies, Romanis illi satisfactionem non darent, inuocatis Diis superis Manibusque, discedebat, dicens, hac de re Senatum populumque Romanum deliberaturum esse. Romam reuersus, coram Fecialibus omnibus, Senatui denunciabat, se sociosque Feciales, quicquid legibus sacris praeciperetur, praestitisse; iam, si uellet Senatus bellum indicere, nulla religione coërceri. *Cincius*, (excitat *A. Gellius* XVI, 4.) *in libro tertio de re militari, Fecialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum iacientem, his uerbis uti scripsit* 4), *quod populus Hermundulus, hominesque populi Hermunduli, aduersus populum Romanum bellum fecere deliqueruntque, quodque populus Romanus cum populo Hermundulo bellum iussit, ob eam rem ego populusque Romanus populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis, bellum indico facioque.* Hermundulorum nomen hic quamlibet nationem indicat.

§. 3. PATERPATRATVS Fecialium maximus erat, de quo *Plutarchus*, in quaestionibus Romanis 5). *Cur inter Feciales maximus est is, quem Patrempatratum uocant? est autem qui, uiuo patre suo, liberos habet: atque etiam num praerogatiuam et fidem quandam retinet. Praetores enim Corpora, quae ob formam aetatisque florem custodia opus habent, eorum fidei commendant. An quia et filiorum reuerentiam habent, et patrum timorem seruant; an quia ipsum nomen caussam explicat: est enim patratus quasi perfectus et absolutus, quasi perfectior aliis sit, qui, patre uiuo, ipse pater effectus sit; aut iuramentorum et pacis Praesidem oportet, secundum* HOMERVM, *simul ante et retro respicere; id uero maxime praestare potuit,*

1) Inde opima coena, *saliaris* dici, consueuit.

2) Plura de *Saliis* docet *Gutberlethus* in peculiari libello, Franequerae excuso, in 8. qui etiam fragmenta quaedam *Carminum Saliarium* collegit.

3) Vide *Plutarch.* in Numa, et *Dionysium Halic.* lib. 2. c. 73. seq.

4) Vide formulam Fecialis in *Liuio*, lib. 1. c. 32. *Festus* et *Nonius* a *faciendo* pacem et bellum; *Varro* peius a *fide*, deriuat. *Melius* a φωνης, orator.

5) Add. *Liuium* lib. 1, c. 24. *Seruium* in lib. 9. Aeneid.

potuit, qui filium habet, de quo consulat et patrem, qui cum deliberet? Hic autem fuisse uidetur, qui Collegii sui suffragiis delectus, foederum et pacis Orator erat, ceteraque iam dicta munia praestabat, foederumque uiolatores hostibus tradebat.

§. 4. FRATRES ARVALES quoque genus quoddam Sacerdotum erant, qui pro agrorum fertilitate sacrificabant, agri enim *arua* etiam latine dicuntur, unde Arualium nomen. Horum origo haec erat 6). Acca Larentia ex duodecim filiis unum morte amisit; in locum illius Romulus sese filium dedit, seque et ceteros eius filios Fratres Aruales appellauit: ex quo tempore collegium duodecim fratrum Arualium mansit, quorum insigne erat corona spicea, et albae infulae.

§. 5. LVPERCI, Romanorum Sacerdotum antiquissimi, ab Euandro, Arcadiae Rege, instituti sunt, in honorem Panis Lycaei Dei, cuius mysteria celebrabant. Romae in monte Palatino sunt instituti (locus Pani sacer, *Lupercal* dictus). In Lupercalibus autem festis, nudi, pelle tantum caprina praecincti, per urbem discurrebant, scuticisque obuios quosque caedebant, praecipueque mulieres, quae se sponte ictibus offerebant; putantes, ictus eiusmodi praegnantibus partum felicem, aliis uero faecundidatem, procurare. Tres erant sodalitates, Fabiana, Quintiliana et Iuliana 7). Genus autem hoc Sacerdotii parum honorabile Romae fuisse uidetur, eo, quod *Cicero* illud uocat *sodalitatem pastoritiam et agrestem.*

§. 6. PINARII et POTITII Romae Herculis Sacerdotes erant, quorum institutio ex fabula sequenti originem traxisse fertur. Pinarius Potitiusque duo senes erant, quibus Hercules apud Regem Euandrum ostendit, quo pacto se coli uellet, scilicet ut mane et uespere sibi sacrificaretur. Perfecto itaque primo matutino Sacrificio, quum circa solis occasum sacra essent repetenda: Potitius prior aduenit, Pinarius autem, extis iam comesis; qua re indignatus Hercules statuit, ut Pinariorum familia tantum ministra esset Potitiis epulantibus, et sacra complentibus 8). Desiit hoc Sacerdotium A. V.C. 461. Pinarii nomen deriuant ἀπὸ τῆς πείνης, a fame, quod tarde ad coenam uenisset. Verosimilius utrumque nomen a bibendo deriuatur, Pinarium quidem ἀπο τῦ πίνειν, a *bibere*; Potitium uero, a *potu*.

§. 7. REX SACRIFICVLVS 9) Romae constitutus fuit, quoniam Reges, inquit *Dionysius Halicarnasseus*, multorum magnorumque bonorum reipublicae auctores fuisse uidebantur, propterea, ut, quantum urbs staret, regii imperii nomen conseruaretur, praeceperunt, ut Pontifices et augures designarent aliquem ex senioribus quam maxime idoneum, qui, propter cultus diuini curam, nulli alii muneri praeesset. Statutum tamen fuit, Pontifici Maximo subesset, ne Regis nomen libertati publicae suspectum esset. Si quempiam porro ille magistratum gereret, illum ante inaugurationem deponere tenebatur. Alias etiam *Rex sacrorum* uocabatur, eiusque uxor *Regina sacrorum*. *Macrobius* hunc Regem sacrificulum *Pontificem minorem* uocat, aitque, ipsum Iunoni in Curia Calabra sacrificasse, eiusque uxorem Reginam sacrorum in aede Iunonis porcum uel agnum mactasse.

§. 8. Denique notandum, quod SEPTEMVIRI EPVLONVM, quorum passim mentio fit, festis solennitatibusque, item et sacrificiis ludorum, praefuerint, epulasque solennes apparauerint. A Numa tres numero instituti fuerant; post plures alii additi sunt. Horum munus atque officium erat diem assignare, quo conuiuia in honorem Deorum, Iouis scilicet aliorumque, celebrarentur, curareque, nihil ut deesset epulis; munera item colligere a quibuslibet ad celebrationem conuiuiorum sacrorum pio motu oblata. nec non heredes eorum, qui per testamentum dona eiusmodi offerrent, actione etiam ad soluendum compellere.

CAPVT X.

De Vestibus Sacerdotum.

§. I.

Haetenus de Sacerdotibus, iam de cultu uestituque eorum agendum. Verum, quia ii ipsi infra in sacrificiorum schematibus saepius occurrent, paucos hic repraesentabimus. Initium

6) Vid. *Gellium* lib. 6, c. 7. *Plinium* lib. 18, c. 2.

7) Vid. pluribus *Ouid.* lib. 2. *Fastorum*, v. 377. seqq. *Suetonium* et *Plutarchum* in uita *Caesaris.*

8) Vid. *Liuium* lib. I. c. 7. *Macrob. Saturnal.* lib. I. et 3. *Potitium* alii a *potiendo* deriuant.

9) Vid. *Gellium* lib. 10, c. 15. *Dionys. Halic.* lib. 5. *Liu.* lib. I, c. 60.

tium facimus ab *Albogalero*, quo Flamines Diales caput suum tegebant, quosue semper gestabant, nec, nisi domi, deponere poterant. Ex *alba* autem ille uictima, s. ex pelle albae uictimae, confectus erat, in eiusque uertice acumen, seu surculus, eminebat, quem *Tab. XLIII. Fig. 5.* proferimus, Albogalerus Iouis fulmine ornatur, quod Flamen Dialis huius Sacerdos erat. Galerum sequentem (*Fig. 6.*) *Cauceus* Apicem esse autumat, quo Flamines et Salii utebantur, et quem, ne decideret, sub mento duabus uittis constringebant. *Sulpitio* enim, *Valerio Maximo* referente, Sacerdotium ideo abrogatum fuit, quod sacrificanti apex de capite decideret. *Seruius* ad *Virgilii* Aen. 10, 270, Apicem illum uirgam fuisse dicit, lana opertam, et apice Flaminum filo connexam; indeque Flamines ipsos nomen sortitos, quasi dicas *Filamines*; quod tamen non satis certum. Hic autem apex in nummis passim apparet, et antiquariis nonnullis Albogalerus uocatur, ut prior iste.

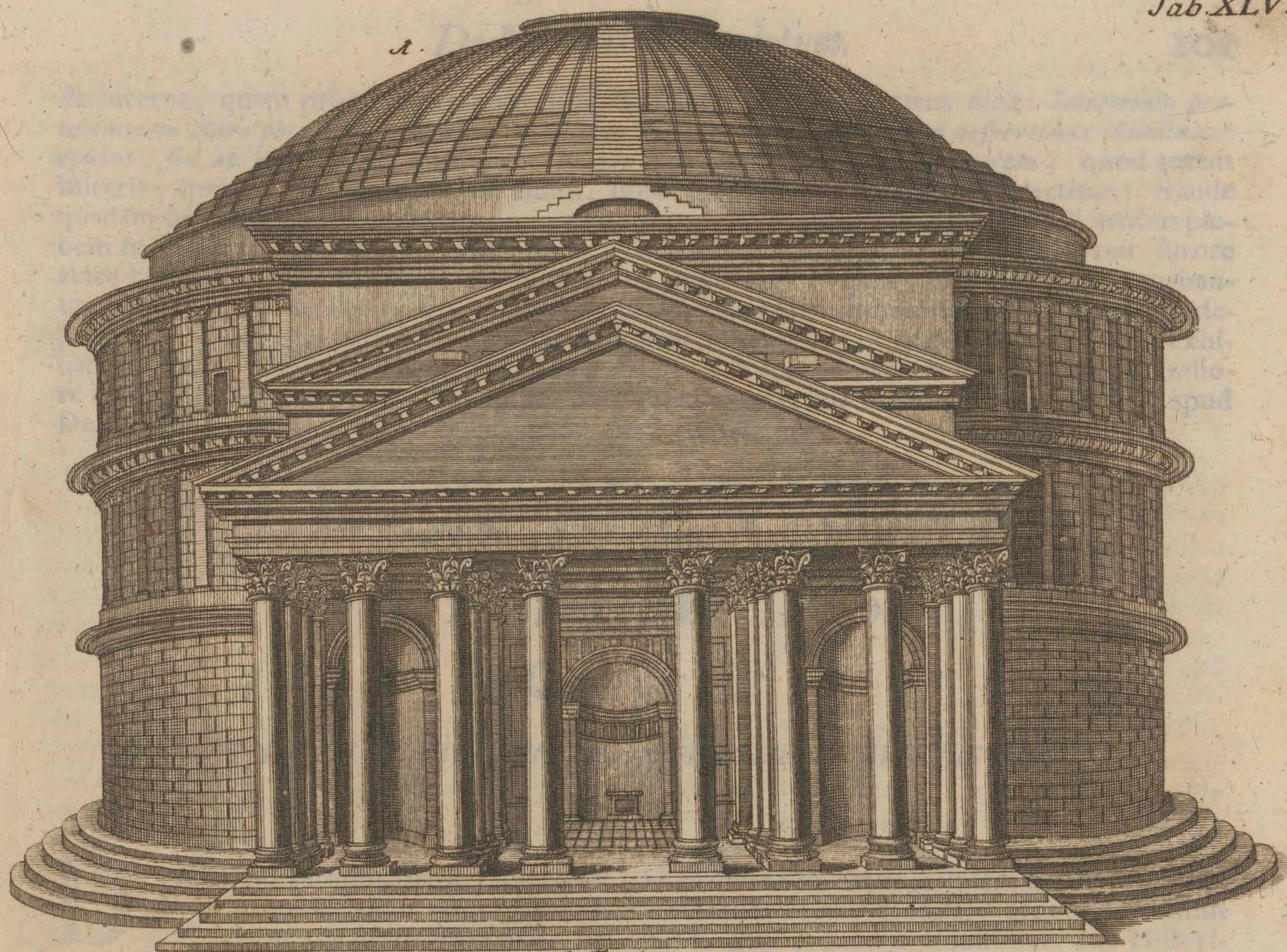
§. 2. Totam Sacerdotis staturam, cuius schema ex thesauro Regis Borussiae eductum est, uidemus *Fig. 7.* Togae parte hic caput tegit, quod Sacerdotibus ideo usitatum fuit, ne iis, quae ab utraque parte in conspectum uenire poterant, inter sacrificandum forte perturbarentur; non uelatos tamen Sacerdotes passim quoque uidere licet; dextra manu hic Sacerdos simpulum tenet, quod uasculum cochleari admodum simile erat; altera manu aliud quid forte tenebat, uerum pars Brachii sinistri cum manu delapsa est. Alias quidem Sacerdotes, quum sacrificabant, pateram plerumque dextra tenebant, ex qua uinum, effundebant in aram. *Salius*, quem *Fig. 8.* repraesentamus, ex marmore Romano prodiit, ubi magno comitante coetu uisitur. Galerum gestat, qui Apex uocabatur, isque sub mento colligatus est: Baculum dextra tenet, quid sinistra, discernere non licet; utrum balteo quoque aeneo, secundum descriptionem *Dionysii* supra datam, cinctus sit, hic perspici nequit, quod toga cingulum tegit. Qui *Fig. 9.* sequitur Sacrificulus, lauro coronatus dextra pateram tenet, quam sacrificando uertit et effundit, sinistra cornu copiae; tunica illius a cingulo succincta est, ne infra genu defluat.

§. 3. Sacerdotum feminarum uestes ex solis marmoribus dignoscimus, quod *Fig. 10.* schema proferimus ex celeberrimi *Sponii Misc.* p. 150. eductum, idque Cybeles Sacerdotem refert; id quod ex inscriptione, qua Laberia Felcila Sacerdos maxima Matris Deum Magnae Idaeae dicitur, satis manifestum est. Sacrificantium more caput illa uelo coopertum habet, quod ad mediam usque toxam defluit: manu dextra pateram tenet, altera encarpum utrinque dependentem, quales encarpi etiam a collo illius suspensi uisuntur; pectori caput impendet.

§. 4. Qui *Fig. 11.* sequitur Sacerdos, altera manu pateram tenet, alteram ritu precantis tendit. Mulier *Fig. 12.* sacrificare, Deosque placare uolens, uas cum operculo tenet. Alia *Fig. 13.* item pateram tenet, nihilque praeterea praefert obseruandum. Sequentes imagines tres *Fig. 14. 15.* et *Tab. XLIV. Fig. 1.* ex museo *Kircheri* eductas proferimus, in quibus nil singulare occurrit; omnes fere supplices ad numina placanda manus tendunt, *Fig. 15.* digitum indicem coelum uersus tendit. Quem *Fig. 2.* exhibemus, Sacerdos Brixianus est. Capite ille uelatus est, et coelum adspicere uidetur; altera manu flores tenet et folia; uestis, amplas habens manicas, tunica uidetur esse, sed Gallorum potius, quam Romanis tunicis similis: Calcei quoque ad Gallicos forma accedunt. Schema sequens *Fig. 3.* Versalianum, Sacerdotis speciem prae se ferre uidetur. Lauro coronatus est, quo sacrificium post uictoriam, uel prosperum alium euentum, significari uidetur. Baculum praecipientis more tenet, nudus pedibus, seminudoque corpore; id quod alibi in Sacerdotibus obseruatur. Non sine scrupulo figuram sequentem Versalianam *Fig. 4.* pro Sacerdote uel Sacrificulo damus. Vas magnum, ad pedes eius positum, haud dubie effecit, ut pro Sacerdote haberetur. Comam habet muliebri modo concinnatam, sed sinus est uiri: digito quidpiam ostendere uidetur: nullum certum signum est, quod Sacerdotem esse suadeat. Vsque adeo similis est alteri *Fig. 5.* qui in Capitolio Romano uisitur, ut capilli ad muliebris comae formam concinnati, tunica perinde longa lataque, calceamentorumque simplicitas utrobique quam maxime conspirent; Romanus tamen uas magnum illud non habet, quod Versalianus.

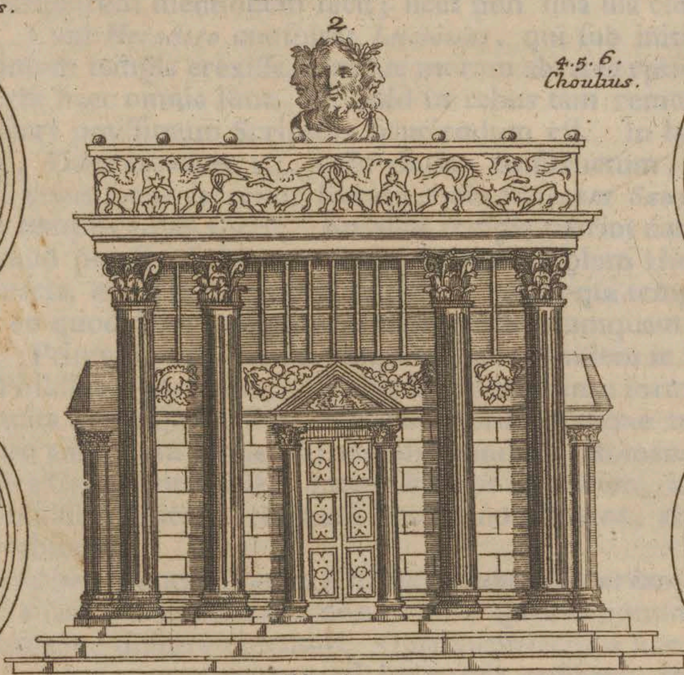
Tab. XLIV.

§. 5. Quae *Fig. 6.* sequitur Sacerdos mulier, a celeb. Equite *Maffeio* pro Bacchi Sacerdote s. Maenade habetur. Est autem uetula admodum annosa, neglecto capitis ornatu, rugis ad axillas usque foeda; coelum respicit, tamquam quae mentis expers sit; uas magnum tenet pampinis, corymbisque opertum, queis bacchans mulier esse deprehenditur; uas porro illud flammas emittit, id quod apprime conuenit cum uerbis *Apuleii*, qui Metam. l. XI. de

Nummus Neronis.

4.5.6. Choulius.

1. *Orthographia Panthei Magni Romani, cuius Ichnographia Tabula præcedente conspicitur.* 2. *Templum Iani.* 3. *Aliud templum eiusdem Iani.* 4. *Templum Iovis Optimi Maximi.* 5. *Templum Iovis Ultoris.* 6. *Templum Iovis Olympii.*

de lucerna, quam primus in pompa Isidis Sacerdos gestabat, loquens dicit: *Lucernam promicantem claro porrigebat lumine, non adeo nostris consimilem, quae uespertinas illuminant epulas, sed aureum cymbium medio sui patore flammulam suscitans largiorem;* quod autem mireris, manu dextra anus tubum illum, unde emittitur flamma, complectitur: fraude quadam haud dubie usa. Bacchantes enim illae, s. Maenades secretis eiusmodi artibus plebem in stuporem agebant. Testes huius rei Romanae Bacchantes sunt, quae ceu furore actae currebant, ardentesque faces in Tiberim mergebant, quae tamen non extinguebantur. Aliae serpentes adeo tractabiles reddebant, ut manibus complecterentur, et in sinu deponerent. Bacchanti huic mulieri aliud iungimus Schema *Fig. 7.* quo Bacchi Sacerdos exhiberi creditur. Vir ille barbatus est, pampinis et uuis coronatus; tunicam gestat, grandiore alio uestimento opertam; qui ipsum amplectitur puer, aut filius eius est, aut eius apud Deos patrocinium implorat, quem manu quasi consolatur.

LIBER SECVNDVS.
DE TEMPLIS.

CAPVT I.

De Templorum origine, uariis nominibus, partibus atque loco.

§. 1.

De templorum origine uarie disputatur. Si *Herodoto* in Euterpe fidem habemus, Aegyptii primi non aras tantum et statuas erexerunt, sed et templa. Hoc uero demum post tempora Mosis factum esse, uel exinde patet, quod antiquissimus hic Historicus nullam unquam templorum mentionem facit; licet non una illa commemorandi occasio sese ipsi obtulerit 1). Cum *Herodoto* conspirat *Lucianus*, qui sub initium tractatus de Dea Syria, Aegyptios primum templa erexisse, eumque morem ab Aegyptiis ad Assyrios tansiisse dicit. Verum incerta haec omnia sunt. Si quid in rebus tam remotae antiquitatis certo affirmandum sit, ex sacra potissimum Scriptura hauriendum est. In hac autem, quod primum commemoratur, *Tabernaculum* est, iussu diuino constructum, quod templum erat mobile siue portatile, cuius locus secretior sacratiorque *Sanctum Sanctorum* appellabatur; qualia in profanorum templis adyta fuere. An alibi templa fuerint ante constructionem tabernaculi, certo dici non potest; sed iam ante fundatum templum Hierosolymitanum nonnulla passim fuisse extructa, extra dubium positum est. Sunt, qui templorum originem ex sepulchris deriuant, eo quod haec templorum nomine nonnumquam insignita occurrant: Sed et hoc incertum. Primum profanorum templum, cuius quidem in Sacra Scriptura mentio fit, *Dagonis* erat Philistaeorum numinis, cuius statua humanae formae fuit. Graecos, quos a Phoenicibus multa accepisse constat, construendorum quoque templorum morem ab illis edoctos fuisse, uero admodum simile est; nec dubitandum, Romanos & Deorum cultum et templorum formam a Graecis deriuasse. Inter Graecos Deucalion, inter Latinos uero Ianus primum templa posuisse narratur. Nonnulli hoc Fauno tribuunt, ab eoque templa *fana* quoque dicta fuisse perhibent.

§. 2. Praeter *templorum* nomen uoces Latinas *fanum*, *sacrarium*, *aedes*, *delubrum*, in designandis aedificiis sacris alias adhiberi notum est; quae denominationes, ratione amplitudinis, quam designant, differre uidentur. Quanquam saepius sine discrimine, pro templis, usurpata fuere. *Templi* tamen nomen ad indicanda aedificia, in quibus numen aliquod colitur, omnium frequentissimum est. Priscis temporibus *Fanum* pro area tantum, siue loco templi Diis consecrati, habebatur, in quo templum deinde construebatur. Postea fanum idem erat, ac templum ipsum; sed paruum potius, quam magnum significasse uidetur.

1) Arae certe saepius in Genesi iam exstat mentio; nec alienum a specie ueri sit, *Labanem* suis *teraphim* locum priuatum et iis sacrum destinasse.

tur. Nomen *Sacrarii* pro priuati cuiusque hominis aedicula sacra habebatur: quo sensu etiam a *Cicerone* usurpatur; nihilo tamen minus aedificia quoque publica eodem nomine insigniebantur. Discrimen inter aedem sacram et templum, teste *Varrone* apud *Gellium*, hoc erat, quod templa ab auguribus construerentur. *Delubrum* inter et templum hanc distinctionem statuit *Asconius* in *Ciceronem*: *Sunt, qui templa, singulorum Diis attributorum locorum, delubra multarum aedium sub uno tecto a diluuio pluuiae munitarum. Alii delubra dicunt ea templa, in quibus sunt labra corporum abluendorum mortuorum, ut Dodonaei Iouis, aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes tripodesque uisuntur.*

§. 3. Augures templum uocabant certum definitumque aëris & terrae spatium, quod lituo seu augurali uirga designabant. Hoc uero spatium aut defixis palis, aut extensis telis, terminabant, ne quisquam id ingredi posset.

§. 4. Plures porro *partes* templa habebant: aream scilicet, quam quidam uestibulum esse censent. Id quod ναός, aut templum, uocabatur, eratque fere nauis, ut uocant, hodiernarum ecclesiarum, et pars templi sacratior, quo uel respicere, uel ingredi, populo non licebat. His locus etiam *penetrale* et *sacrarium* appellabatur. In quibusdam templis post aditum, locus erat remotior, cui nomen ὀπισθόδομος, quasi dicas: *aedes retro posita.* Gradibus ascendebatur ad templum, qui saepissime totum templum ambiebant; idque praecipue in iis templis, quæ uel diptera, uel pseudodiptera, uocabantur, et undique columnis et porticibus muniebantur.

§. 5. De *loco* templorum, si quaeritur, notum est, quod multa in uertice montium et collium constructa fuerunt, quo per longum graduum ordinem adscendebatur. Talis adscensus erat ad templum Iouis Capitolini Romae, quod per accliue perque centum gradus adibatur. In templorum quorundam ingressu piscinae habebantur, quas *Theodoretus* Hist. Eccles. Lib. 3. περιῤῥαντήρια uocat, quibus aeditui templorum utebantur, ut aspersa aqua templum adeuntes expiarent. Porticus quoque, uti iam dictum, templa habebant; e. c. Templum Dianae Ephesi, ubi longissima porticus uisebatur.

CAPUT II.

De Templorum uariis figuris, et situ illorum uersus orientem, nec non Pantheis quibusdam.

§. I.

Figura templorum plerumque aut perfecte quadrata, aut, quod saepius obseruatur, quadrata et oblonga fuit; rotunda etiam non infrequenter occurrunt, hodieque nonnulla huiusmodi Romae supersunt, ut e. c. Rotunda s. Pantheon Agrippae, Pantheon item Mineruae Medicae, et parua Ecclesiae S. Stephani ad Tiberim, quam nonnulli, et quidem uerisimiliter, pro templo Vestae habent; quod in ea ipsa urbis regione positum fuisse ii perhibent auctores, qui urbem Romam descripserunt. Aliquot etiam rotunda templa uisuntur apud Puteolos. Romae medio Saeculo XVI. templi cuiusdam formae ouatae uestigia detecta sunt. Multa quoque in Graecia templa erant duplicia: e. c. Diradiense, cuius, *Pausania* teste, portae altera orientem solem, occidentem altera spectabat; ac per primam quidem in Veneris, per secundam uero in Martis templum, intrabatur. Idem Auctor templi Eleorum, quod priori illi simile dicit, mentionem facit lib. VI. c. 20. cuius in altera parte colebatur Lucina, cui cognomen Olympiae erat, Sacerdosque addita, cuius annuo spatio finitum id muneris erat. Altera Sosipolis, Eleorum tutelaris Deus, diuinis honoribus celebrabatur, cujus Sacerdos et ipsa anus castitati seruandae addicta fuit. Aliud Mantineae templum erat, muro bifariam diuisum, ut alteram Aesculapius, alteram Latona et filii eiusdem tenerent aedis partem. Videtur autem id ferme consuetudine receptum fuisse, ut sicubi duorum numinum templa communi iniuncta parieti essent, per aduersa utrimque latera portae locarentur, quo facilius alterum ab altero distingueretur. *Prope Mantineam*, (idem narrat *Pausanias* l. VIII. c. 10.) *templum erat Neptuni equestris antiquissimum, et quod nemo ingrediebatur.* Hadrianus deinde Augustus aliud templum circa construxit, in quo uetustum illud contineretur; quemadmodum hodieque illam aediculam, quam *Portiunculam* dicunt, intra se concludit maior alia

Ecclesia. Fama erat, Agamedem, aut Trophonium, uetus illud templum struxisse, quernis trabibus inter se arcte compactis; aditu autem homines, non alio, praeter laneum funiculum, obice prohibuisse; seu, quod uigente tum religione satis id esse putarint, ad arcendos eos, qui Deorum metu tenebantur; siue quod funiculo illi occultam aliquam inesse uim, creditum fuit. Narrabatur porro, Aegyptum, Hippothoi filium, quum funiculum neque subiisset, neque transiliisset, sed conscidisset, ubi primum templum intrasset, sacra uiolata religione, excaecatum fuisse, incidente in illum aquae marinae fluctu. *Philostratus* (de uita Apollonii Tyonaei l. VIII. c. 4.) templum Nympharum commemorat proxime Puteolos, candidis structum lapidibus: in cuius medio fons erat aquis semper plenus, qui, quantumcunque hauriretur aquae, numquam tamen deficiebat; illud uero sine miraculo fieri posse, nemo nescit.

§. 2. Multa Romae et in Graecia templa porticibus ornabantur, quae, quod quasi alas circum habebant, *Periptera*, uocabantur. Haec autem Periptera duplicis generis erant, nempe *Diptera*, et *Pseudodiptera* 1). *Diptera* alas binas, aut binos columnarum ordines, habebant a lateribus; alae uero tantundem latitudinis habebant, quantum intercolumnia. *Pseudodiptera* ab Hermogene inuenta sunt; hic enim, ut porticum et ambulandi spatium latiora præberet, ordinem columnarum interiorem sustulit, & exteriorem tantum reliquit. Alia quaedam templa alis destituta, columnas media solum sui parte prominentes habebant. Templa alia multa, licet nullas columnas a lateribus, in frontispicio tamen habebant; & uocabatur ναὸς πρόστυλος, i. e. quod columnas in frontispicio haberet. Alia non columnas, sed parastatas tantum prae se ferebant. Alia, duo quasi frontispicia in duabus portibus oppositis et auersis habebant; et ita *Amphiprostylos* uocabatur. Quaedam templa ueterum *Hypaethra* 2) dicebantur, quae extrinsecus duos columnarum ordines habebant, intrinsecus totidem, utrosque circum undique positos; media area sub dio erat, more peristyliorum monasticorum. Pauca uero eius generis templa fuisse uidentur; unum tantum *Vitruuius* commemorat, templum Iouis Olympii Athenis.

§. 3. In templis, quae hodie supersunt intercolumniorum diuersitas a *Vitruuio* commemorata, obseruatur. Genus, quod dicitur *Pycnostylos*, cuius intercolumnium erat unius & dimidiae diametri, aeuo *Vitruuium* subsequente usitatius fuisse uidetur, quam ante. Duo tantum huiusmodi templa illius tempore Romæ reperiebantur: nempe templum Iulii Caesaris prope lacum Curtium, templumque Veneris in foro Caesaris. Hodie non pauca istius formae tum in Romanis monumentis, tum in Romae ichnographia ueteri per *Bellorium* publicata, occurrunt. *Vitruuius* (lib. III. c. 3.) eiusmodi intercolumnia minus commoda existimat; quia non sat spatii inter columnas manebat, et quia matronas, quae complexis brachiis, s. ut ille ait, *amplexae*, templum adibant, *ordines facere* s. separari oportebat; itemque ambulatio angustior remaneret, et columnae propius, quam par esset, positae, porticuum aspectum occultarent. Quod genus *Systylos* uocabatur, duorum diametrorum intercolumnio constabat, quod spatium *Vitruuio* item angustius uidetur. At tam προστυλες ναοι, quam συστυλοι commodiores euadebant, quando columnae altae densaeque erant, quumque spatium unius et dimidiae diametri, et adhuc magis duarum diametrorum, sat amplum esset. Multa, ut uero simile est, inter Romana rudera et monumenta reperiuntur ex eo genere, quod Pycnostylos dicebatur. Quod *Vitruuio* maxime probatur illud intercolumnium est, quod *Eustylos* uocabatur, cuius spatium duas diametros et quartam diametri partem exaequabat. Quod attinet ad illud, quod *Diastylos* uocabatur, cuius intercolumnia trium diametrorum erant, hoc *Vitruuio* non sat firmum et solidum uidetur; quod ob nimium spatium intermedium coronides nonnumquam rumpantur. Illud, quod *Araeostylos* appellabatur, cui plures etiam diametri erant in intercolumnio, trabibus solum fulciendis aptum erat.

§. 4. Statuae Deorum, quibus templa consecrata fuerunt, occidentem respiciebant, ut, qui precatum accedebant, orientem respicerent, ad eamque uersi partem sacrificarent, ipsaque simulacra uiderentur exoriente contueri supplicantes et sacrificantes. Portae itaque templorum uersus occidentem positae erant. Verum haec posteriori tempore non obseruata fuisse uidentur, ut in templis, quae hodieque supersunt cernere est. Imo *Vitruuius* ipse testatur, quod, si natura loci interpellauerit, constitutiones earum aedium conuertendae sint, uti quamplurima pars moenium e templis Deorum conspiciatur. Item, si secundum flumina aedes sacrae fiant, ut in Aegypto circa Nilum, ad ripas fluminis uidentur spectare debere:

1) Vid. *Vitruuium* lib. 3. c. 1. et 2.; & *Baldi* Lexicon Vitruuii.

2) *Ioui*, *Soli*, *Lunae*, *Coelo*, destinata; notissimum etiam *Termino* Deo, et *Fidio*, sub diuo sacra facta esse.

debere: Similiter, si ad uias 3) publicas erunt aedificia Deorum, ita constituantur, uti praetereuntes possint respicere et in conspectu salutationes facere.

§. 5. In aditu templorum, nomina Deorum, quibus sacra erant, descripta erant 4). Quamuis autem eiusmodi templa Deo cuipiam dedicata essent: non raro tamen in iisdem templis sacraria quaedam et cellae aderant, aliis Diis destinata. A *Diodoro Siculo* huiusmodi sacrario seu cellae σηκος 5) nomen inditum est; qualis erat Isidis in templo Vulcani. Alibi quoque memorantur templa, quae praeter statuas Deorum, quibus praecipue sacra fuerunt, alia quoque uariorum numinum simulacra habebant 6). Verum maior fuisse uidetur numerus eiusmodi statuarum in templis, quae Panthea uocabantur.

§. 6. De *Pantheis* 7) uero, quum hic mentio facta sit, haud alienum erit simul notare, quod hoc nomine illa templa uenerint, quae uel omnibus, uel maioribus plerisque Diis, sacrata fuere. In his autem prae caeteris eminere uidentur *Pantheon* illud *Romanum*, quod uulgo *Rotundum* appellatur, quod, ut uulgaris fert opinio, ab Agrippa seu constructum, seu instauratum, et porticu ornatum est; et adhuc hodie integrum conspicitur. Lux in eo superne per magnum foramen in fornicis medio constitutum intrat; in interiori templi circuitu sex magnae apsides sunt, totidem Deorum statuis collocandis forte destinatae. Porticus ante templum ipso templo spectabilior est; sedecim enim columnis constat, quarum singulae ex uno lapide marmoreo granito caesae sunt; singulae quinque fere pedum diametrum habent, altitudo pro hac ratione est pedum plus quam triginta septem, demta basi et capitello. Ex sedecim hisce columnis octo totam extimam faciem occupant, octo autem retro positae sunt; quibus constituitur porticus. Fundamentum totum Panthei solidum esse quidam putarunt, et fundamenti massam non modo subtus totum omnino aedificium, sed etiam extra muros circumquoque extendi; quadraturasque fornicis laminis argenteis ornatas fuisse, et adhuc earum quaedam uestigia superesse. Quod non est incredibile, quando fornix totius templi inaurato aere opertus fuit, quod aes olim ab Imperatore Constantino III. sublatum est. Trabes etiam aeneae aderant, quibus Vrbanus VIII. usus est, ut ingentem illam, quam *Baldachinum* uocant, machinam conflaret, ac praeterea magna tormenta bellica in Sancti Angeli arce collocanda funderet. Eugenii IV. tempore, quum terram ante Pantheon effoderent, Leo magnus ex lapide basalto, una cum magno labro porphyretico inuentus dicitur. Paullo post etiam alius Leo alteri similis effossus est, amboque ad fontem Sixti V. ubi hodieque conspiciuntur, positi sunt; labrum uero ante Panthei porticum collocatum est. Eodem fere tempore pars capitis Agrippae aenea reperta est, pes item equi et pars rotae aeneae, ex quo haud male colligitur, super porticu Agrippam quadrigis triumphalibus aeneis uectum repraesentatum fuisse. *Tab. XLIV. Fig. 8.* Ichnographiam huius Panthei damus, qualem *Serlius* 8), uir inter architectonices peritissimos numerandus, exhibet,
Tab. & *Tab. XLV. Fig. 1.* eiusdem Orthographiam, ut olim *Lafrerius* sculptor edidit.

XLV. §. 7. Huic aliud Pantheon subiungimus, quod etiamnum Romae extat, et pro Pantheo *Mineruae Medicae* uulgo habetur, id quod in Theatro Italico pluribus argumentis comprobaui. Medicinae Deam proprie Hygieam esse constat; uerum, uti iam supra aliquoties monuimus, Dii symbola sua sibi mutuo dabant. Pantheum hoc intrinsecus decagonum est, decemque anguli apprime distinguuntur, ab uno angulo ad alium uiginti duo pedes regii sunt cum dimidio; inter angulos aspides rotundae sunt, quarum Ichnographia non ad dimidium circuli pertingit; et sic foras etiam terminatur templi ambitus; id quod ex *Tab. XLIV. Fig. 9.* distinctius intelligitur. In area Ichnographiae Mineruae schema posuimus, medicinae symbolo instructae, quale protulit uir eruditus *Causeus* in libro 9), *Gemmae antiquae.* Etsi autem decem anguli totidemque latera sint, nouem tantum apsidulae conspiciuntur, quod in

3) De templis, fanis et facellis ad uias extra urbem Romam, uid. *Bergierius*, lib. 2. c. 33. cuius libri V. de publicis et militaribus Imperii uiis, auctiores latine in *Graeuii* thesauro tomo 10. extant.

4) Ea de re *Salmasius* pluribus ad Aram Dosiodae et Herodis Attici 1619. 4. Paris.

5) *Pollux* lib. 1. c. 1. 2. σηκος et τεμενος dici, de ipso loco, ubi Dii collocati, notat; alios σηκον Heroibus proprium facere. Hesychius: σηκος, ἐνδοτερος τοπος του ἱερου.

6) Dii συνναοι, συνοικειαι, ut, qui simul aram eandem, συμβωμοι, ita et συνεδροι, παρεδροι;

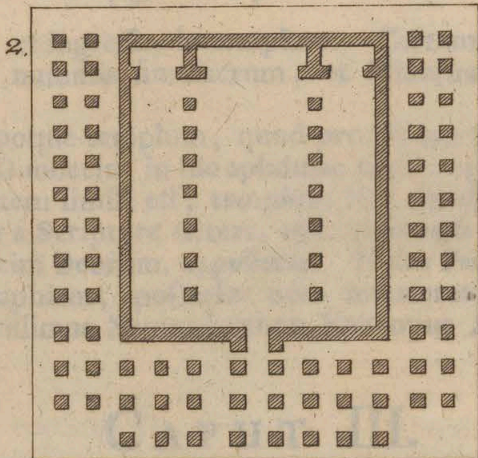
7) De Pantheo, quod *Ioui* ultori *Agrippa*, Augusti gener, fecit, uid. *Lipsium* de Magnitud. rom. lib. 3. c. 6. Hodie *Maria Rotunda.* Verbosius olim descripsit ob insignem architecturam Ludouicus *Demontesius* in libro, Gallus hospes in urbe. Alii Pantheon a forma totunda dictum putant, quae coelum referat, alii templum Matris Deorum fuisse putarunt.

8) Ad eum iam *Lipsius* relegarat.

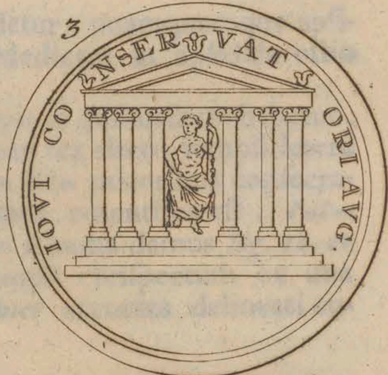
9) Romae 1700. 4.

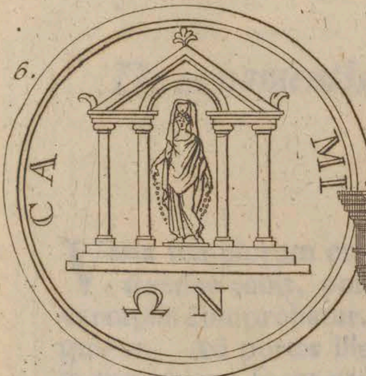
Choulius.

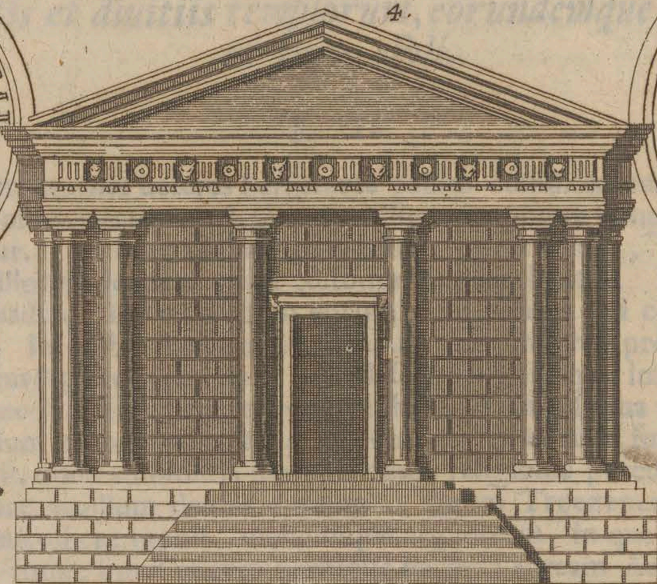

Nardinus.

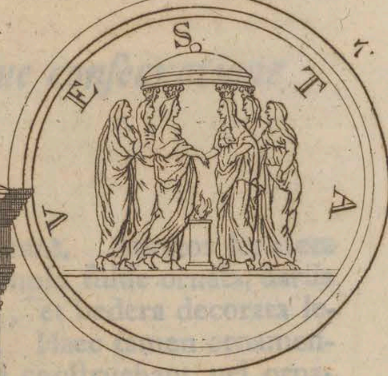

3. 6. 7. 11. Nummi Reg. Gall.

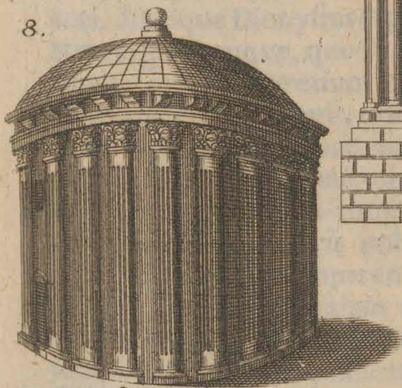

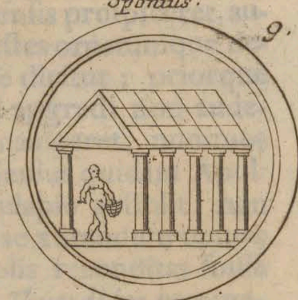
Laurus.

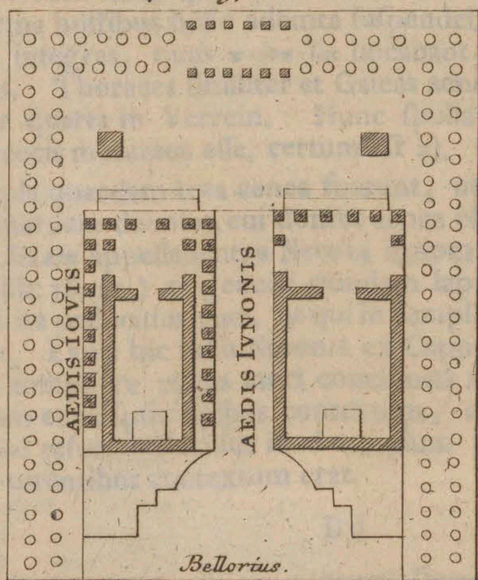
Sponius.

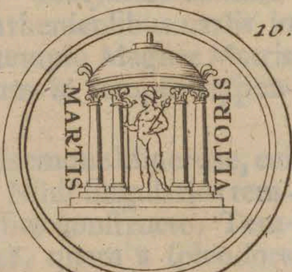
Laurus.

Bellorius.

Oiselig.

Nummus M. Aurelii.

1. Templum Iovis Tonantis 2. Ichnographia Templi Iovis Capitolini. 3. Templum Iovis Conservatoris. 4. Templum Iunonis Lucinae. 5. Ichnographia aedis Iunonis cum aede Iovis. 6. Templum Iunonis Samiae. 7. et 8. Templa Vestae. 9. Templum Apollinis Delphici. 10. Templum Martis Vltoris. 11. Aliud Templum Martis. 12. Templum Mercurii.

in una laterum porta erat, et ingressus in templum. Certum uidetur, unamquamque apsidulam suum habuisse certi numinis simulacrum, et Mineruam Medicam in apsidula ostio opposita sedem habuisse.

§. 8. *Nemausiense* quoque templum, quod pro Dianae templo a quibusdam habetur, Pantheon fuisse uidetur. Duodecim in illo apsidulae erant, quorum sex altero templi latere adhuc supersunt. Vero autem simile est, templum hoc duodecim Diis maioribus consecratum fuisse; quandoquidem a Scriptore ueteri, qui *Athanasii* nomen ementitus est, δωδεκάθεον, seu templum duodecim Deorum, appellatur. Huius Panthei schema damus *Fig. 10. et 11.* quarum prior Ichnographiam, posterior uero interiorem templi conspectum ex una parte offert, quam Illustrissimus Nemausiensium Episcopus *Flechier* accurate delineari curauit.

Caput III.

De ornamentis et diuitiis templorum, eorundemque consecratione et iure asyli.

§. 1.

Varia templorum ornamenta ueteres Scriptores passim commemorant. Auratos fornices *Ouidius* canit, portas auratas *Aristophanes*. Picturis quoque templa fuisse ornata, uariis exemplis comprobatur. Ad haec diebus festis lauro, ramis oliuae, et hedera decorata leguntur. Ad portas illorum leones, quasi custodes, depingebantur. Haec tamen ornamenta non ubique fuere eadem, sed ex consilio eorum, qui templa uel construebant, uel ornabant, componebantur. In quibusdam templis κειμήλια erant ingentis pretii, praecipue multum auri. Ideoque Dionysius Siciliae tyrannus 1), ut belli sumtibus aliisque impensis prospiceret, aurum, argentumque, quod in templis occurrebat, abstulit. A Iouis statua uestes ornatumque detraxit; quorum pretium octoginta quinque talentorum aureorum fuisse dicitur; priorque operi manum admouit, quod administri illius scrupulo religionis perculsi aggredi non audebant. Apollinis statuae capillum demsit aureum. Quum Troezenen nauigaret, nummos omnes Apollinis et Leucotheae rapuit, mensamque argenteam, in qua Genius quidam Apollini uinum fundebat: impie simul et cum derisione barbam auream Aesculapio abstulit, non decere, iocans, patris imberbis filium barbatum esse. Verum hae diuitiae admodum tenues computandae, si comparentur cum illis, quas in aliis Romanorum templis reconditas fuisse constat. In templis etiam arma hostibus bello ademta suspendebantur. *Thucydides* commemorat, armaturas trecentas integras, quas πανοπλίας uocabant, ab Atheniensibus uariis in templis urbis fuisse collocatas. Thoraces similiter et Galeas aeneas in templo Magnae Matris Cybeles fuisse, *Cicero* testatur quarta in Verrem. Hunc spolia hostium in templis suspendendi morem Romanos a Graecis mutuatos esse, certum est 2).

§. 2. Ipsa quoque templa quaedam tota aenea fuerunt, ut Lacedaemone Mineruae, cui nomen *Chalcioecos*, quod Mineruam denotat, cui domus aenea est 3). Nihil singularius templo aureo Fortunae, quam *Seiam* appellabant, a Nerone in domo 4) ipsius constructo. Templum hoc, auctore *Plinio* (lib. 36, 22.) ex genere quodam lapidis erat, quem a splendore Phengitem appellabant, qui ita pellucidus erat, ut qui in templo fuerunt, ianuis etiam clausis, omnia perspicue uiderent. Lapis hic iussu Neronis ex Cappadocia Romam translatus dicitur. *Pausanias* l. X. c. 5. templi ex ramis lauri concinnati mentionem facit; aliud templum ex alis apum adornatum et ab ipsis apibus contextum, ab Apolline ad Hyperboreos missum fuisse, idem *Pausanias* refert. Facilius illud templum parari potuit, quod, eodem auctore teste, ex uiminibus uirentibus contextum erat.

1) *Cicero* de nat. deorum lib. 3, 34.

2) Pluribus exponit Iac. Phil. *Thomasinus* de uotis donariis, anathematis etc. Tom. 12. *Graeuii.*

3) Dicitur et Minerua χαλκίοικος, et aedes ipsa, ita certe *Liuius* lib. 35, 36. Aetoli circa *Chalcioecon* congregati. De magnificentissimo ornatu templorum quorundam, uid. *Lipsium* de magnit. rom. lib. 3. c. 5.

4) Vrbs uerius aut oppidum, quam domus; occuparat enim omne spatium inter palatinum et Coelium usque ad Esquilias.

§. 3. CONSECRATIO 5) seu DEDICATIO templorum Romae fiebat a Collegio Pontificum, aut ab aliquo eius socio. Caerimonias *Tacitus*, Hist. lib. 4. de restauratione Capitolii tradit. Nec tamen affirmare ausim, caerimonias illas easdem semper fuisse; erat enim aruspicum, talia ordinare, ad Deorum, quos consulebant, uoluntatem. Quod autem *Vitruuius*, lib. II. c. 7. de templorum situ, numinumque, quibus illa construebantur, ratione habita, profert, notatu dignum est. *Aedibus uero sacris, quorum Deorum maxime in tutela ciuitas esse uidetur, et Ioui et Iunoni et Mineruae, in excelsissimo loco, unde moenium maxima pars conspiciatur, areae distribuantur. Mercurio autem in foro, aut etiam, uti Isidi et Serapi, in emporio. Apollini, Patrique libero secundum Theatrum. Herculi, in quibus ciuitatibus non sunt Gymnasia, neque amphitheatra, in Circo. Marti extra urbem, sed ad campum; itemque Veneri ad portam. Id autem etiam Hetruscis aruspicibus, disciplinarum scriptis ita est dedicatum, extra murum Veneris, Vulcani, Martis fana ideo collocari, uti non insuescat in urbe adolescentibus, seu matribus familiarum, Venerea libido. Vulcanique ui e moenibus, religionibus et sacrificiis euocata, ab timore incendiorum aedificia uideantur liberari. Martis uero diuinitas, quum sit extra moenia dedicata, non erit inter ciues armigera dissensio, sed ab hostibus ea defensa, a belli periculo conseruabit. Item Cereri extra urbem loco, quo non semper homines, nisi per sacrificium, necesse habeant adire cum religione caste sanctissimeque moribus is locus debet tueri.* Nec tamen eadem ubique ratio obtinuit; ipse certe *Vitruuius* L. II. c. 8. dicit, Halicarnassi templum Martis, cuius statua ibi Colossalis erat, in media arce positum fuisse.

§. 4. Tanto autem honore templa prosequebantur, ut, teste *Arriano* 6), uetitum fuerit, in aede sacra spuere, naresue purgare. Aliquando genibus per gradus templum adibant. Asylorum loco erant templa 7), neque licebat, eo confugientes, ui inde abducere. Apud Romanos quidem nonnulla tantum templa asyli iure gaudebant, idque ab ipso fundationis tempore Graeci aris id sacri tribuebant 8), neque sine horrendo scelere eo confugientes, abstrahebantur. Asylum uero templum non tantum aere alieno oppressis, sed etiam capitalium criminum reis erat. Multa quoque referuntur exempla uindictae a Diis de uiolato asylo sumtae. Facile arbitratu, hanc ueniam infinitis damnis malisque locum dedisse, quum impunitatem scelestissimis sponderet: debitores aere alieno soluendo eximeret; herosque impune a seruis deseri pateretur. Romulus 9) inter arcem et Capitolium asylum constituerat, inter duos lucos; qui utrimque erant. Misericordiae etiam templum, asylum fuisse, tradit *Seruius*. Similiter Athenis erat ἐλέυς, ad cuius forte exemplum illud Romanum. Dianae Ephesiae templum, *Cicerone* teste 10), reis cuiusuis generis asylum erat inuiolabile. Quum itaque isthaec asyli loca ob impunitatem oneri et malo publico essent: Tiberius illud eorum numen sustulit; *Suetonio* teste in Tiberio.

§. 5. In calamitatibus publicis mulieres in templis prostratae 11), capillis pauimentum uerrebant. Si nihil preces supplicationesque iuuarent; indignantes nonnumquam eo furoris deueniebant, ut lapidibus templa impeterent 12), ut uidere est in *Suetonii* Caligula.

CAPVT IV.

De singulorum Deorum Dearumque Templis.

§. I.

His summatim praemissis, ad templa Deorum Dearumque singulatim progrediendo, ea nobis commemorasse sufficiat, quae uel dignitate Numinum, quibus ea sacrata fuere, uel

5) Pluribus uan *Dale* in dissertatione de consecratione templorum, libro de *oraculis* addita.

6) Dissert. *Epictet.* lib. 4. c. 2.

7) *Osiandri* l. A. de asylis hebr. gentil. christian. Tubing. 1673. et tomo 6. *Gronouii*. *Tacitus* lib. 3. annal. c. 60. notum appellabatur exemplum *Laodamiae*.

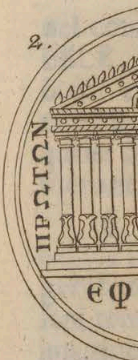
8) Latini non minus. Inde *Cicero*: sicut ad oram confugit in eius domum. Sic centies. Clytemnestra in *Eurip.* Iphig. in Aul. ὐκ εἶχω βωμον καταφυγειν ἀλλον, ἢ τοσον γονυ.

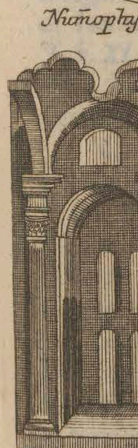
9) De asylo hoc *Rycquius* de capitolio c. 40.

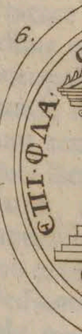
10) In *Verrem* lib. 1. c. 33; sed hic idem locus docet, hanc religionem iamiam tolli coepisse.

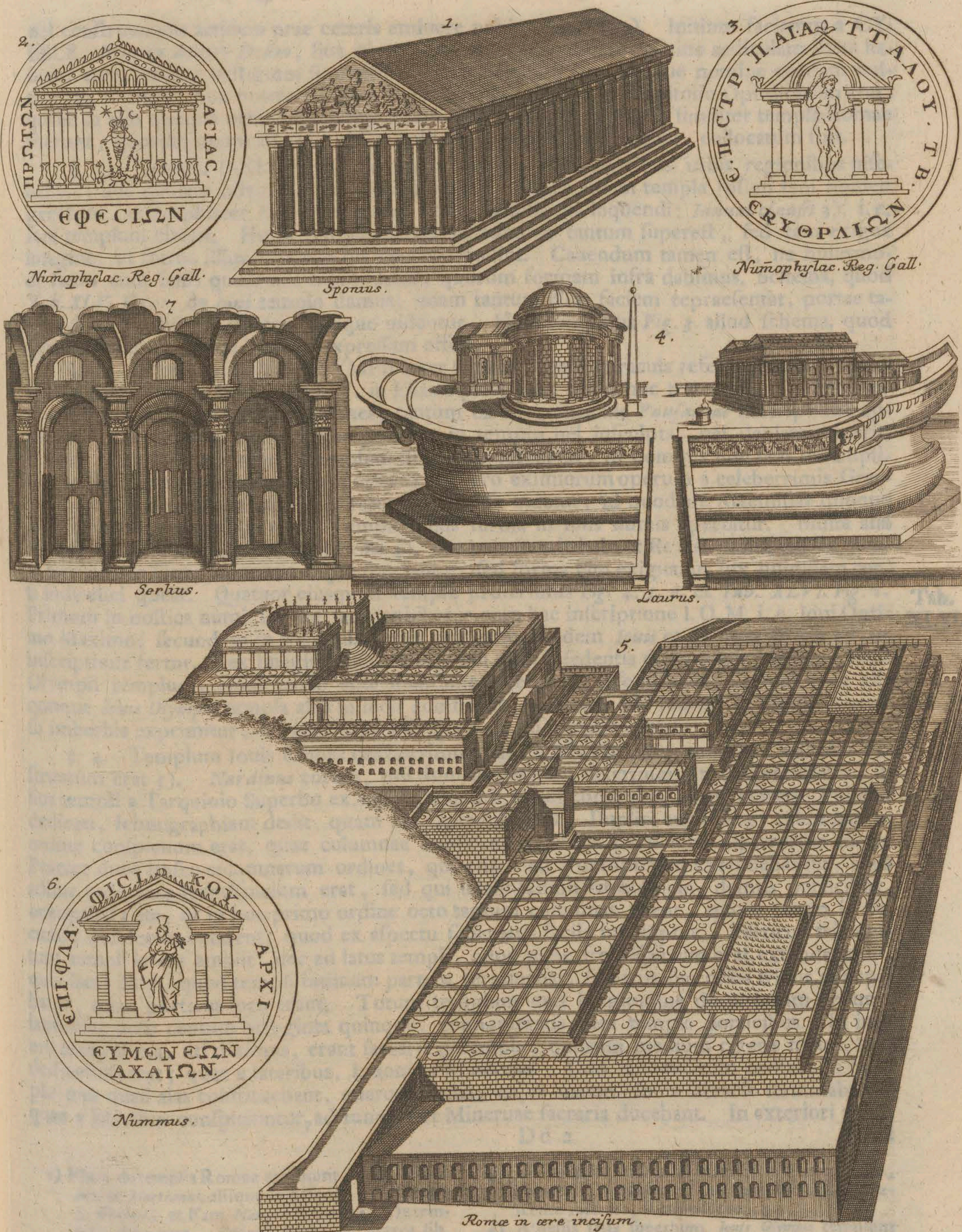
11) *Liuius* lib. 3. c. 7. l. 26. c. 9.

12) Ad. *Barnesius* ad Anacreontem, pag. 38. et *Piscus* ad Suetonium.

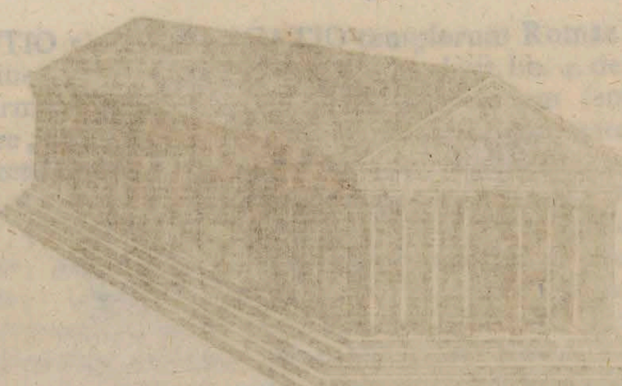
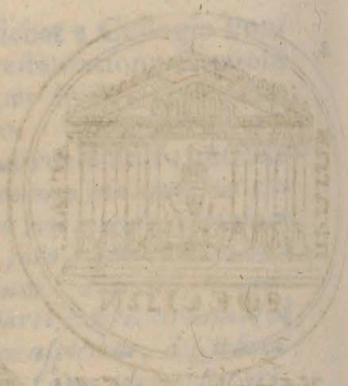
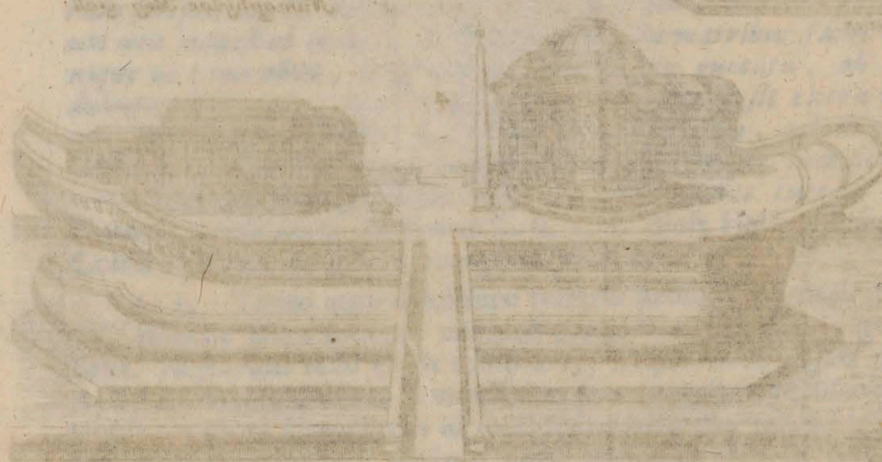
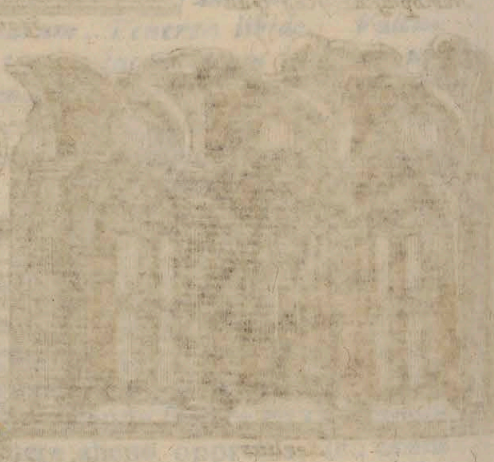
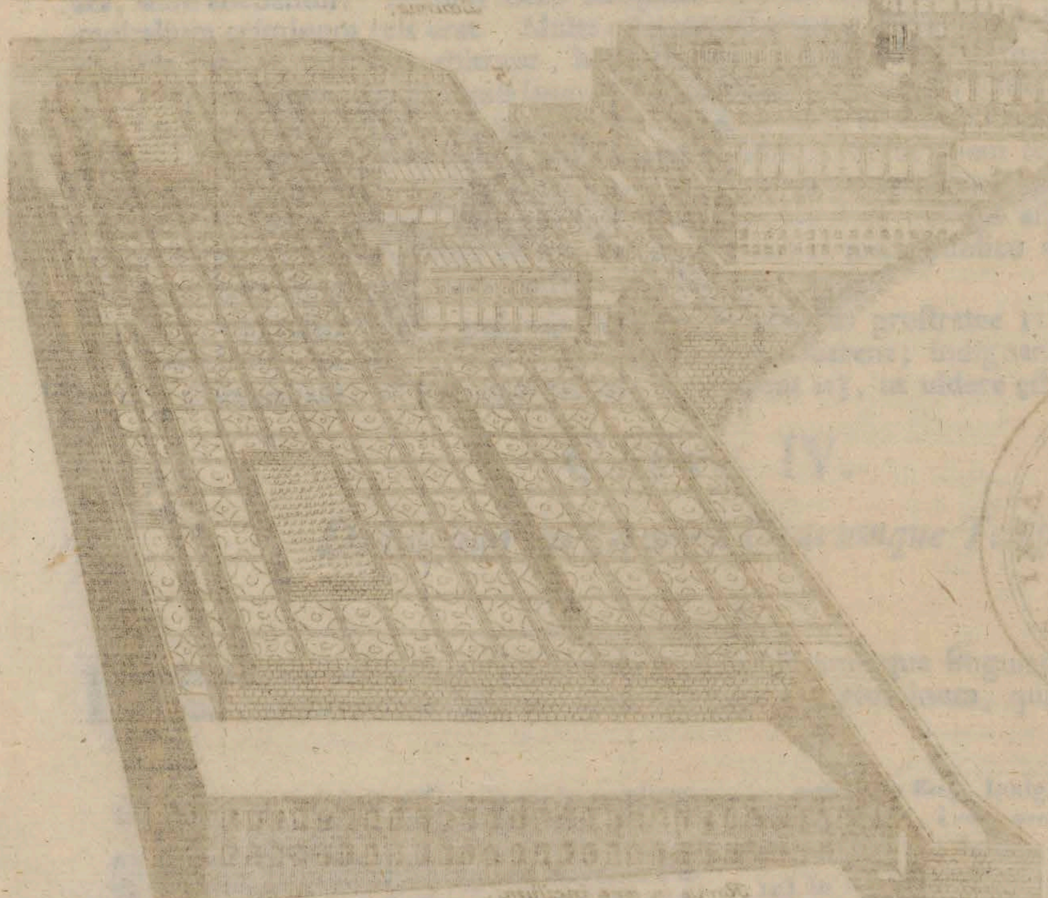

1. Templum Minervæ Athenis. 2. Templum Dianæ Ephesinæ. 3. Templum Herculis. 4. Templum Aesculapii in Insula Tiberina. 5. Templum Fortunæ Prænestinæ. 6. Templum aliud Fortunæ. 7. Facies interna templi Pacis.

uel constructionis artificio prae ceteris eminere nobis uisa sunt 1). Initium faciamus a CYBELE, *Magna Matre Deûm*, siue *Rhea*, quae Romae in monte Palatino aediculam suam habuit, cuius nullum uestigium superest. Quum uero sub *Opis* quoque nomine eandem cultam esse sciamus; non praetereundum templum illud, quod in Capitolio Opi dicatum erat, qualia in aliis quoque urbis regionibus eidem sacra fuerunt. *Saturno* similiter templa Romae fuerunt, quorum unum ad radices Capitolii 2), prope Seueri arcum, collocatum fuit.

§. 2. Templa IANI Romae frequentiora erant, et in pluribus urbis regionibus uisebantur; alia quidem bifrontis, alia quadrifrontis. Haec autem templa ipsum Iani nomen gerebant, et simpliciter *Iani* dicebantur: unde formula illa loquendi: *Ianum clausit* 3), i. e. Iani templum clausit, Huius templi schema in nummis tantum superest, sed tam exigua imagine, ut forma illius et partes uix conspici possint. Cauendum tamen est, ne huiusmodi Ianus cum Ianis quadriuiis confundatur, quorum formam infra dabimus. Schema, quod *Tab. XLV. Fig. 2.* de *Iani* templo damus, unam tantum illius faciem repraesentat, portae tamen duorum aliorum laterum oblique uidentur. Huic iungimus *Fig. 3.* aliud schema, quod Iani templum ex numo Neronis expressum offert.

§. 3. Templum IOVIS OLYMPII inter septem mundi miracula referebatur, et diligentissime describitur a *Pausania* lib. V. in Eliacis prioribus: quod huc transscribere superuacaneum ducimus; hoc solum monentes, tantum ex magnifica illa *Pausaniae* descriptione apparere, quod maxima Mythologiae pars hoc in templo uel insculpta, uel depicta, fuerit. Si uero inter miracula mundi templum istud computabatur, id nominis non tam ex amplitudine sua atque opulentia, quam potius ex numero eximiorum operum a celeberrimis Graeciae pictoribus sculptoribusque sacratorum, traxisse uidetur; id quod de Artemisiae quoque Mausoleo forte dicendum erit. Templi huius forma in solis numis spectatur. Multa alia templa in Graecia erant Ioui consecrata 4), nec pauciora habebant Roma, Italia, etc at diruta fere omnia sunt; in numis aliqua spectantur, sed forma tam exigua, ut uix quidpiam certi inde elici queat. Quatuor eiusmodi templa proferimus *Fig. 4. 5. 6.* et *Tab. XLVI. Fig. 1.* Tab. XLVI.
Primum in postica numi Traiani facie exhibetur cum hac inscriptione I. O. M. i. e. Ioui Optimo Maximo; secundum in triangulari area templum eiusdem *Iouis* et quidem *Vltoris* est, ut inscriptione fertur, et ex imagine Iouis in ingressu templi sedentis dignoscitur; tertium Iouis Olympii templum, cuius paulo ante mentionem fecimus, esse uidetur; fuerunt sane alia quoque *Iouis Olympii* templa aliis in locis constructa, quartum, ubi Iupiter in templi ingressu imberbis exprimitur, est *Iouis Tonantis*, quod ex inscriptione patet.

§. 4. Templum Iouis Romae celeberrimum erat CAPITOLINI; quod in Capitolio exstructum erat 5). *Nardinus* eorum, qui Romam ueterem descripserunt, diligentissimus, illius templi a Tarquinio Superbo ex uoto Tarquinii Prisci constructi, et ab Horatio Puluillo dedicati, Ichnographiam dedit, quam *Fig. 2.* exhibemus. Duplici extrinsecus columnarum ordine conspicuum erat, quae columnae duplicem faciebant porticum, dipterorum more. Praeter duos hosce columnarum ordines, qui etiam ad frontispicium extendebantur, alius adhuc ordo ante frontispicium erat, sed qui solam templi latitudinem, demtis porticibus, occupabat; ita, ut in hoc primo ordine octo tantum columnae essent, quum tamen in secundo duodecim extarent; quod ex aspectu schematis facile intelligitur. Porticus tria tantum templi latera ambiit. nec ad latus templi, quod pone frontispicium erat, extendebatur, quia latus illud, quod templi intimam partem terminabat, sacrariis seu cellis tribus occupabatur, quae porticus loco erant. Totum templum erat longitudine ducentorum pedum, latitudine uero centum octoginta quinque, connumeratis cum templo porticibus. In intimo templo tria, uti diximus, erant sacraria perampla, quorum medium ceteris maius, Ioui dedicatum erat; quae a lateribus, Iunoni et Mineruae. Duo columnarum ordines in templo tres quasi alas constituebant, quarum media, eaque maior, Iouis sacrario terminabatur: quae a lateribus conspiciuntur, ad Iunonis et Mineruae sacraria ducebant. In exteriori muro

1) Plura de templis Romae exponunt, Alex. *Donatus*, et *Martianus*, aliique in deseript. urbis, tomo 3. *Graeuii*, et Fam. *Nardinus*, tom. 4. De templis *Athenarum*, *Potterus* Archaeol. graeca lib. 1. c. 8.

2) In quo aerarium populi romani, acta publica, signa militaria, etc. hodie quidam S. *Hadriani* eo loco esse putant.

3) Id tempore nascentis Christi non contigisse, contendit *Io. Masson*, in *Iani* templo Christo nascente reserato, Roterod. 1700. 8.

4) Athenis satis superbum *Iouis Olympii* templum fuit, quatuor stadia complexum. uid. *Plinium* lib. 36. c. 6.

5) Conf. *Rycquius* de Capitolio; et *Lipsium* de magnit. lib. 3. c. 5.

pone ſacrarium Mineruae, quod in dextra ſitum erat, quotannis inſigebatur clauus, quo anni a fundatione Romae notabantur, unumquodque enim foramen annum ſignificabat. Lacunar templi totum inauratum erat, pauimentum ex ſpecioſis lapidibus; tectum tabulis concinnatum aeneis, quas inaurari curauit Quintus Catulus; idemque Templum, Caii Marii tempore incenſum, inſtaurauit Sulla, ornauitque columnis ex templo Iouis Olympii ex Graecia Romam comportatis. Incenſum et illud poſtea fuit, et a Veſpaſiano, poſtque denuo exuſtum, a Domitiano magnificentius conſtructum fuit. Statua Iouis in ſacrario eius ſedebat, fulmen altera manu tenens, telum uero altera. Statua primum ex Gypſo ſolum depicta fuerat, deinde uero ex auro ſolido conflata. Iupiter quernam coronam, item auream geſtabat; purpureo idem ueſtimento indutus erat, quale Imperatores, Conſules, aliique Duces, eum triumpharent, induere conſueuerant. Praeter Iouis, Iunonis et Mineruae aras, aliae quoque uiſebantur arae, ſtatuaeque Deorum pariter ac uirorum illuſtrium in eodem templo. Prope Mineruae ſacrarium, erat ara Iuuentutis, et ſupra eam, tabella depicta, Proſerpinam referens. In ueſtibulo Mineruae tres erant Deorum ſtatuae, genua flectentes, quae ideo uocabantur *Dii nixi;* qui Dii poſt deuictum Antiochum, Syriae Regem, a Manio Acilio Romam allati fuere. Diuitiae ingentes: ſiue munera Ioui Capitolino oblata, ſiue cuiusuis generis manubiae in templo hoc depoſitae, fuere; ut ſtatua Victoriae ex auro ſolido ab Hierone, Syracuſarum Rege, miſſa, pondo trecentarum uiginti librarum: defixae item iſtic uiſebantur tabulae aeneae legum Romanarum, quarum aliud exemplar in archiuo ſeruabatur. Super templi Hieroſolymitani ruderibus Hadrianus Imperator templum excitauit Ioui Capitolino dicatum: ex quo tempore ipſa urbs *Aelia Capitolina* uocata eſt. *Aelia* quidem ab Aelio Hadriano Imperatore, *Capitolina* uero, a Iouis Capitolini templo; Romae praeter haec, multa alia Iouis templa erant; ut Iouis *Propugnatoris*, in monte Palatino, cuius ne ueſtigium quidem ſupereſt. Iouis *Conſeruatoris*, cuius frontiſpicium in numo Diocletiani *Fig. 3.* offertur cum hac inſcriptione: *Ioui Conſeruatori Auguſti.* Templum illud ſex columnas habet ordine Corinthio. Quum area maior ſit, quam in ceteris numis minoris formae, architectonices ordines facile dignoſcuntur. Iupiter ad oſtium templi ſedet demiſſa ueſte, ita, ut ſuperiores corporis partes nudae ſint, haſtam ſiniſtra tenens. *Iouis Statoris*, in eiusdem montis decliui, aliud in Inſula Tiberina, propter Aeſculapii templum; item templum *Iouis Feretrii* a Romulo exſtructum in Capitolio, quo Romanorum Duces *Spolia opima* ferre conſueuerunt, et alia aliis in locis.

§. 5. Multi arbitrantur, templum hodiernum ſancti *Laurentii* in Lucina, olim fuiſſe *Iunonis Lucinae* templum, cuius frontiſpicium hodiernum damus *Fig. 4.* Certius pro templo Iunonis habetur illud, quod in Porticu Octauiae Romae erat, cuius Ichnographiam *Fig. 5.* tradimus. Ad latus ſcilicet templi Iouis eadem linea occurrit etiam templum Iunonis, in eadem porticu incluſum, cum inſcriptionibus: *aedis Iouis*, *aedis Iunonis.* Praeter porticum Octauiae, quadratam et oblongam, alia porticus erat circa templum Iouis, quod Pſeudodipteron conſtituebat; ſex in frontiſpicio ſunt columnae, et totidem aliae interiores, quae porticum duplicem ſuſtinent. Templum Iunonis eadem linea poſitum, ad latera porticus non habet. Erat quoque Romæ templum *Iunonis Reginae*, quod proxime ſanctam *Sabinam* fuisſe putant; item templum *Iunonis Matutae*, et *Iunonis Soſpitae*, quorum non ſupereſt ueſtigium. Celeberrimum Iunonis templum erat in inſula *Samo*, ubi Dea ſingulari cultu honorabatur. Frontiſpicium illius exhibet numus *Fig. 6.* Forma illius plane ſingularis eſt. Paucae enim in frontiſpicio ſunt columnae. Summopere autem ipſius Iunonis ſtatua conſideranda eſt, quod facies illius faſciis quaſi obducta eſt: id quod ad hiſtoriam, quam *Athenaeus* L. XV. p. 652. narrat, referri poteſt. Quum Admeta Euryſthei filia Argo aufugiſſet, in Samum appulit, quumque ſe Iunonis praeſidio feliciter aufugiſſe putaret; eius templi curam gerere uoluit. Argiui in transfugam irati, pactione cum piratis Tyrrheniis conuenerunt, ut, ſi poſſent, ex templo Samio ſtatuam Iunonis auferrent; quo furti crimen in Admetam caderet, et manibus Samiorum illam ulciſcerentur. Piratae igitur ſtatuam ſuffurati ſunt, illaque in nauim deportata, uela dare, et inſtantibus remigibus, celeriter uiam carpere nitebantur. At incaſſum ceſſit conatus; non enim loco mouebantur. Vindictam numinis eſſe ſuſpicantes, ſtatuam ad littus repoſuerunt, quibusdam adhibitis caerimoniis, placandi causſa. Primo diluculo Admeta ſublatam ſtatuam animaduertit, Samiisque rem nunciauit; qui ſtatim perquiſitum properarunt, et ad maris oram repererunt; Iunonem autem ſua ſponte aufugere uoluiſſe rati, ne ulterius fugere poſſet, ramis arborum illam conſtrinxere. Haec dum fiebant, acceſſit Admeta, quae ſtatuam a uinculis ſoluit, Samiorumque crimen expiauit,

uit, Iunonem in loco pristino collocans. Ex illo tempore Samii quotannis Iunonis statuam ad littus maris delatam, ut antea, uinculis colligabant, festumque celebrabant, cui *Tenea* nomen; quoniam arborum ramos circa statuam tetenderant. Sed non soli Samii Deorum statuas uinculis alligarunt, ne alio aufugerent. Tyrii quippe, ab Alexandro Macedone obsessi, statuam Apollinis similiter uinculis obstrinxere. *Quumque unus ex ciuibus*, (narrat *Curtius* IV, 3.) *concioni indicasset, oblatam esse per somnum sibi speciem Apollinis, quem eximia religione colerent, urbem deserentis; molemque a Macedonibus iactam in solo in siluestrem saltum esse mutatam: quamquam auctor leuis erat, tamen ad deteriora credenda proni metu, aurea catena deuinxere simulacrum, araeque Herculis, cuius numini urbem dicauerant, inseruere uinculum, quasi illo Apollinem Deo detenturi.* Sic Ephesii quoque, quum urbs aliquando a Croeso obsideretur, *Herodoto* teste (l. I. c. 26.), urbis muros fune alligarunt ad Dianae statuam, at longe diuerso animo; urbem enim uolebant Dianae dicare et consecrare, ut hinc permota Dea eius defensionem susciperet. In templo Iunonis Samiae, testante *Athenaeo*, post Menodotum, alebantur pauones, Iunoni sacri; qui autem ex his noscebantur, in alia mittebantur loca, ubi originis sacrae causa in magno pretio habebantur.

§. 6. Templum VESTAE in numis compluribus cernitur, et forma quidem rotunda, cum pluribus paucioribusque columnis 6). Exemplum illius, cum sex Vestalibus, exhibemus *Fig. 3.* Hic sex Vestalium numerus constitutus, sacratusque erat pro huiusmodi sodalitio. Istae sacrificantium more uelatae sunt. Templum illud rotundum, quod hodieque ad oram Tiberis uisitur, a multo iam tempore in Ecclesiam conuersum, nomine *Sancti Stephani del Cacco*, a multis rei antiquariae peritis pro templo Vestae habitum est, cui situm hunc conuenire arbitrati sunt. Alii tamen dubitant. Schema illius, quodcumque tandem sit, hic *Fig. 8.* apponimus, quum nullus sese offerat commodior locus. Si templum Vestae non est, ipsi tamen a forma rotunda atque a columnis ambientibus simile est. Narrant (ut refert *Plutarchus*), Numam orbiculatum fecisse templum, in quo sacer ignis asseruaretur; quo adumbrari uolebat, non terram, quasi eandem atque Vestam, sed mundum, in cuius medio Pythagorici ignem locant, quod etiam Vestam et unitatem uocant. Hoc Vestae templum atrium habebat et lucum, prope fontem Iuturnae. In templi huius intima parte uirgines Vestales ignem aeternum, atque Palladium, seu paruam Palladis statuam Troia ab Aenea allatam, seruabant. Propter Augusti Palatium erat aliud templum, *Vestae Palatinae.*

§. 7. NEPTVNI templa Romae erant; unum quidem in Circo Flaminis; de quo nihil aliud nouimus, quam quod admodum exiguum, porticu tamen instructum fuerit. Quod ad PLVTONEM spectat, pauca apud Scriptores templa occurrunt, quae huic numini dedicata fuerint. In Pylo ipsum templum habuisse, *Strabo* dicit. In undecima urbis Romae regione templum erat *Diti Patri*, i.e. Pluto uel Plutoni dedicatum; cuius tamen nullum superest uestigium. In Circo Flaminio templum erat *Vulcani*, cuius item nihil superest. In monte Siciliae Aetna, *Aeliano* teste, templum erat Vulcani septis instructum atque lucis, ignisque perpetuus ibi seruabatur. Canes quoque circa templum et lucos fuerunt, qui quasi ratione praediti cauda adulabantur eos, qui modeste, et cum pietate, accederent; sed mordebant dilacerabantque eos, quorum manus non fidae puraeque erant; similiterque uiros et mulieres pellebant, qui rei Venereae causa accederent.

§. 8. APOLLO multa tum in Graecia, tum Romae, et in Occidente, templa habuit. Omnium celeberrimum erat Delphicum; ab oraculo, quod undique petebatur, a diuitiisque et cimeliis ingentibus, quae ex donis Regum, aliorumque cuiusuis conditionis hominum supra modum accreuerant, et a fatali eorum poena, qui thesauros illos diripere ausi essent, memoriae dignissimum. Schema illius in numo tantum reperitur, nihil magnificum praeferente; quod locus non patiebatur. Ex parua itaque imagine *Fig. 9.* illud tantum suspicari licet, quadratum fuisse, et porticus circum habuisse. Quod de lupo Templi Delphici *Aelianus* refert, memoria dignum uidetur. Narrant, ab Apolline lupum ideo amari, quod Latona, mater ipsius, paritura in lupum sese conuerterit; quapropter *Homerus* Apollinem *Lycogenem* uocat. Eandem ob causam Delphis lupus aeneus est, qui Latonae partum indicet. Alii aliam causam referunt. Quum fures, templi Delphici thesauros diripuissent, inque terram eos defodissent: lupus accedens alicuius ex Prophetis Apollinis uestem dentibus apprehendit, ipsumque duxit ad locum, ubi thesauri absconditi erant, pedibusque terram, qua obruti erant, amouit 7). Inter miracula Apollinis illud etiam refert *Aelianus*, quod templum

6) Vid. *Lipsius* lib. de Vesta, cap. 3.

7) Vide supra pag. 29. n. 8.

plum lucumque Apollinis Insulae Clari uenenatum numquam animal ingrediatur. Narrant etiam, Curidii multos esse ceruos, qui sequentibus se uenatoribus in lucum Apollinis confugiant, canes autem instantes, ui numinis repulsos, non audere lucum illum ingredi, sed circum oblatrare, dum interim cerui tranquilli timoreque uacui herbam detondeant. Idem *Aelianus* refert, muscas ab Olympicis festis sponte recessisse, Alpheumque traiecisse cum mulieribus, quae etiam in altera fluminis ora manserint. Sic Leucade quoque altissimum fuisse promontorium, in cuius uertice situm *Actii* Apollinis templum, ubi, imminente die numinis eiusdem festo, saltarint, et tripudiarint; bouemque ibi muscis immolatum, cuius uictimae sanguine muscae inhaeserint, donec satiatae auolarint; at muscas Pisatium s. Olympicorum, sua sponte recessisse, significantes peculiarem se numini reuerentiam habere. Romae quoque templum erat, quod a canibus muscisque semper intactum 8) perhibebant; ibidem templa multa erant Apollini dicata, quorum id, quod in monte Palatino 9) erat, cetera decore atque magnificentia longe superabat.

§. 9. Mater Apollinis, LATONA, templum habebat in Delo insula, de quo *Athenaeus* hoc narrat. Parmeniscus Megapontinus, qui genere et opibus primus in patria sua habebatur, quum temere in antrum Trophonii introiisset, in sceleris poenam ridendi facultatem amisit, ita, ut nulla re ad risum commoueri potuerit, Oraculum Apollinis ea de re consultum respondit, matrem in domo sua facultatem ridendi reddituram. Parmeniscus sub matre patriam intelligens, domum reuertit, ubi se non magis, quam ante, ridere posse comperit. Exinde Delum peregrinatus, omnia, quae in insula erant, non sine admiratione contemplatus, in Latonae tandem templum ingressus est; ubi sperabat, se eximii artificii statuam uisurum; sed quum ligneam tantum uideret formae perquam despicabilis: in risum statim erupit, et tum demum oraculi significationem intellexit.

§. 10. Etsi physice loquendo SOL idem esse existimabatur, qui Apollo 10): tamen ambo, tamquam duo numina diuersa, colebantur; quod quisque propria sua templa, aras item ac statuas, habebat. Sol aliquot aedes et templa Romae habuit in uariis urbis regionibus; quamquam solum eorum nomen superfit 11).

§. 11. MARTI magnificum dicatum erat templum extra muros urbis Romae in uia Appia; quod in loco edito situm, rotundum, centum sedecimque columnis ornatum. *Propertio* teste, milites ex bello incolumes reuersi, eo arma deferebant, eoque Oratores hostium, quibus ipsam urbem intrare non licebat, receptum habebant; eius tamen ne rudera quidem supersunt: Aliud erat templum *Martis Vltoris*, rotundum, columnisque in exteriori ambitu ornatum, ut in numis Augusti 12) *Fig. 10.* conspicitur; coronis frontispicii armis hostium deuictorum onusta est, ibique statuae Regum albae, aliorumque uirorum insignium, uisebantur. Mars facile dignoscitur in templo, cuius frontispicium *Fig. 11.* exhibemus. Omnem enim armaturam militarem gerit, cassidem, loricam, paludamentum; manu dextra hastam tenet, sinistra clypeum ouatae formae terra innixum. Multa alia Martis templa erant in Graecia, Thracia et Phrygia.

§. 12. BELLONAE templum erat prope Circum Flaminium: Ante templum columna bellica uisebatur, prope quam stans Consul hastam uibrabat, quum Regi, uel nationi cuipiam, bellum indicebatur. Fundatum erat hoc templum ab Appio Claudio caeco, qui anno A. V. C. 457. consul erat, in eoque arma maiorum suorum, cum ipsorum iconibus suspendit. In eodem templo Victoribus, quando id honoris merebantur, triumphus decernebatur. Fanatici etiam, de quibus infra plura, in eo commorabantur; idem autem officium illis incumbebat, quod Pythiae Delphis, et Gallis Cybeles.

§. 13. MERCVRIVS templum habuit Romae prope portam Capenam, cuius solum nomen notum. Aliud eidem dicatum celebriusque templum erat prope circum maximum ad radices montis Auentini, cui quatuor Hermae, seu Termini, columnarum loco erant. Forte idem erat, quod in numo M. Aurelii uidemus (*Fig. 12.*) ubi Mercurius in ara positus cum caduceo;

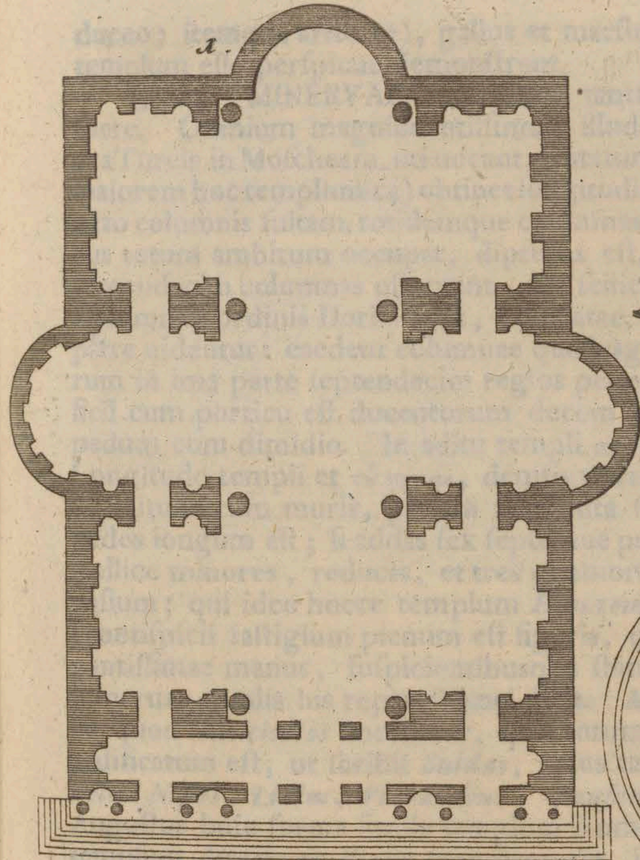
8) De *Herculis* sacello narrat *Solinus* c. 2. conf. *Baelii* Onomasticon, nomine Hercules, nota f.

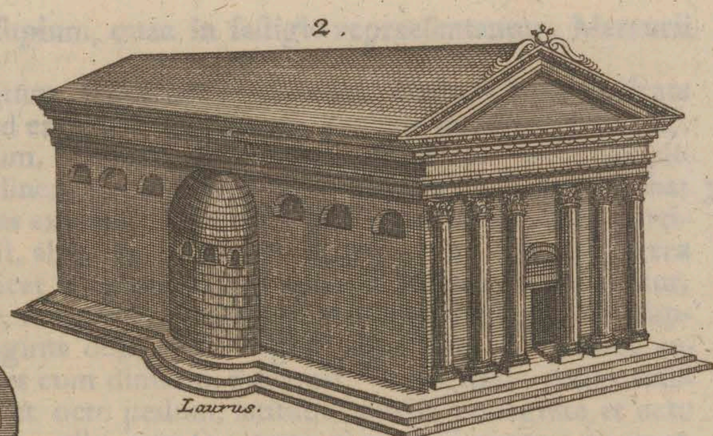
9) Vid. *Siluestri Lussenii* de templo et bibliotheca Apollinis Palatini, *Franeq.* 1719. 8.

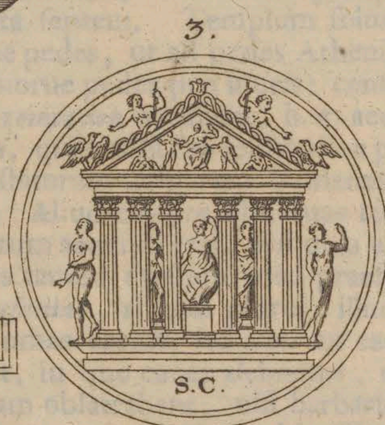
10) Vid. *Huetii* epistola ad Ducem *Montausierium* inter dissertationes a *Tilladeto* collectas, num. 9. tom. I.

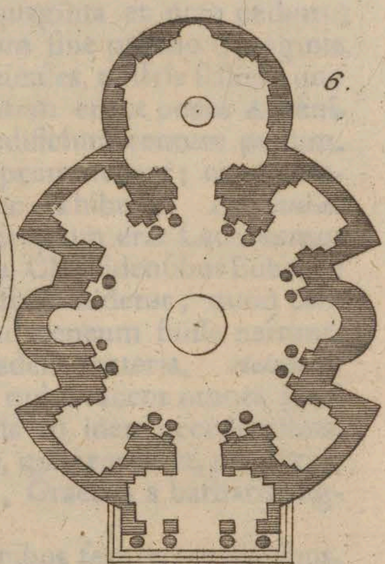
11) Ita partem templi *Solis* in colle Hortulorum, in quo olim *Piucianus* senator splendidissime habuit, reperisse sibi quidam uisi sunt. Obeliscum saltem ibi inuenerunt cum epigraphe; *Soli sacrum.*

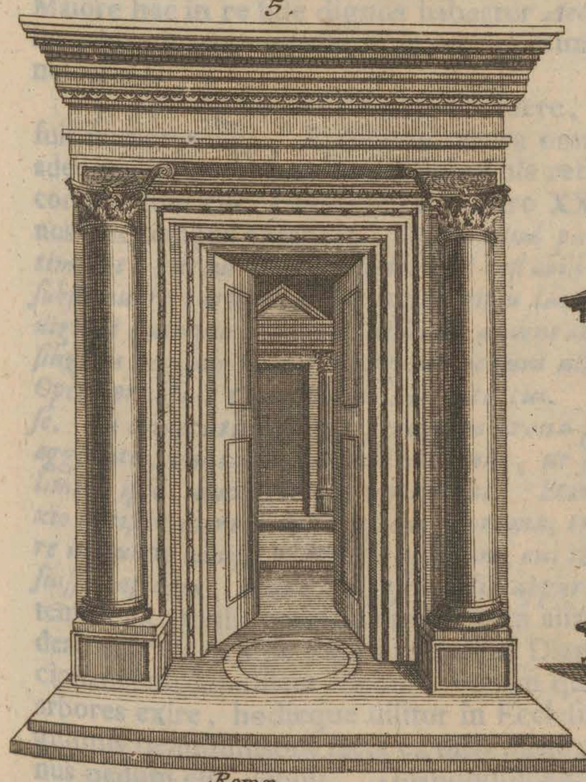
12) Qui dedicauit post bellum in pharsalia; quod quidam hodie cum S. *Martinae* mutatum uolunt.

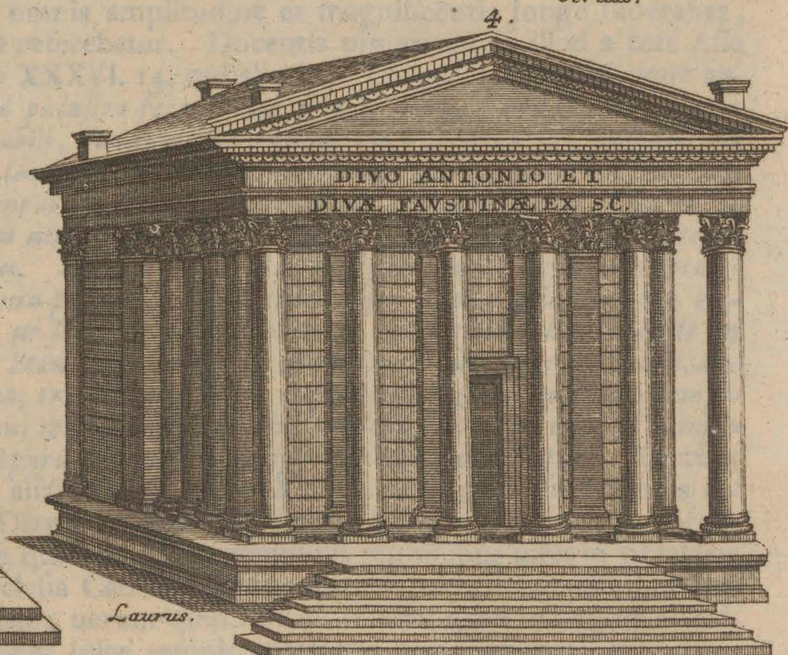

1. Ichnographia Templi Pacis. 2. Orthographia eiusdem Templi. 3. Aliud Templum Pacis. 4. Templum Divi Antonini et Divæ Faustinæ. 5. Templum Remi. 6. Ichnographia templi ignoti prope Romam siti, forma singulari.

duceo; itemque aries 13), gallus et marsupium, quae in fastigio repraesentantur, Mercurii templum esse perspicue demonstrant.

§. 14. MINERVAE non Romae tantum, sed etiam in Graecia, multa templa dedicata fuere. Omnium magnificentissimum illud erat, quod hodieque Athenis integrum superest, et a Turcis in Moscheam, uti uocant, mutatum. Schema illius damus *Tab. XLVII. Fig. 1.* Duplo maiorem hoc templum 14) obtinet longitudinem, quam latitudinem. In aditu porticum habebat octo columnis fultam, totidemque columnas exhibet in exteriori facie, et, quoniam haec porticus totum ambitum occupat, dipteros est, alam seu porticum unam tantum habens; latera septendecim columnas ostentant, eas scilicet bis numerando, quae in angulis conspiciuntur. Columnae ordinis Dorici sunt, et striatae, nec ulla basis adest; sed gradus basium uicem supplere uidentur: eaedem columnae quadraginta duos pedes regios altae sunt, et ambitus earum in ima parte septendecim regios pedes cum dimidio exaequat. Longitudo totius aedificii cum porticu est ducentorum decem et octo pedum, latitudo autem nonaginta et octo pedum cum dimidio. In aditu templi πρόναος est, quae fere tertiam aedificii partem occupat. Longitudo templi et τῦ πρόναυ, demtis porticibus, est centum quinquaginta et octo pedum; et latitudo cum muris, pedum sexaginta septem. Templum solum sine pronao nonaginta pedes longum est; si addas sex septemue pedes, ut ad pedes Athenienses, nostris scilicet uno pollice minores, reducas, et tres quatuorue pedes pro muris: centum erunt pedes Atheniensium; qui ideo hocce templum *Hecatompedon* uocabant, h. e. aedificium centum pedum. Frontispicii fastigium plenum est figuris, quae tota sua spissitudine prominebant; omnia elegantissimae manus, suspicientibusque staturam uulgarem humanam exhibent. *Pausanias* Mineruae natalia his repraesentari dicit. Aliud celebre Mineruae templum erat Lacedaemone, quod *Chalcioecos* uocabatur, quia totum aeneum erat, seu quia a Chalcidensibus Euboeae aedificatum est, ut scribit *Suidas*, prius tamen etymon ideo praestare uidetur, quod *Cornelius Nepos*, *Liuius*, *Plutarchus*, *Pausanias*, aliique plures, illud aeneum fuisse narrant. Augustus huic forma simile templum Romae erexit, sed non ex eadem materia. *Aelianus* templum *Mineruae Iliadis* commemorat, in quo canes alebantur, qui Graecos omnes illud adeuntes cauda adulabantur, nec unquam oblatrabant, nisi barbaris ad idem accedentibus. Maiore hac in re fide dignus habeatur *Aelianus*, quam in multis aliis, quae recenset, prodigiis; ita enim edocti canes esse poterant, ut tum ex uestitu, tum ex gestu, Graecos a barbaris dignoscerent. Tab. XLVII.

§. 15. Quae DIANAE dicata fuere, templorum ingens in omnibus fere terrae partibus, fuit numerus 15). Ephesium cetera omnia amplitudine et magnificentia longe superabat, adeoque inter septem mundi miracula referebatur. Ducentis uiginti annis illud a tota Asia constructum esse, *Plinius* testatur libro XXXVI. 14. qui alio loco ad quadringentos usque annos hoc tempus extendit. *In solo illud palustri fecere, ne terrae motus sentiret, aut hiatus timeret: rursus ne in lubrico aut instabili, fundamenta tantae molis locarentur, calcatis ea substrauere carbonibus, dein uelleribus lanae. Vniuerso templo longitudo est quadringentorum uiginti quinque pedum, latitudo ducentorum uiginti; columnae centum uiginti septem, a singulis regibus factae sexaginta pedum altitudine; ex iis triginta sex caelatae, una a Scopa. Operi praefuit Chersiphron Architectus. Summa miracula, epistylia tantae molis tolli potuisse. Id consecutus est ille peronibus arena plenis, molli puluino super capita columnarum exaggerato, paulatim exinaniens imas, ut sensim totum insideret. Difficillime hoc contigit in limine ipso, quod foribus imponebat. Etenim ea maxima moles fuit; nec sedit in cubili, anxio artifice mortis destinatione suprema, traduntque in ea cogitatione fessum nocturno tempore in quiete uidisse praesentem Deam, cui templum fiebat, hortantem, ut uiueret: se composuisse lapidem, atque ita postero die apparuit, pondereque ipso correctus uidebatur.* Tectum templi ex tabulis cedrinis erat. Rem aliam tradit *Plinius* XIV. 1. quae plane incredibilis uideatur, scalis nempe scandi templum Dianae ex uite una Cypria factis, quoniam ibi ad praecipuam amplitudinem exeunt Verum quidem est, in nonnullis regionibus uites in praealtas arbores exire, hodieque uisitur in Ecclesia Cathedrali Rauennatensi porta maior asseribus longissimis densissimisque facta ex uitis ligno; uerum quid hoc ad scalam; quae octoginta ad minus pedum esse debuit. Quandoquidem solae templi columnae non numerato zophoro, epistylio, coronideque, sexaginta pedum erant. Magnificentissimi huius templi rudera hodieque

Ee 2

13) Vid. Cl. C. F. *Walchii* de religione M. *Aurelii* in numis. tom. I. act. societ. latinae p. 214. seq.

14) Παρθενὼν etiam uocatur; pulcherrimum monumentum describit *Wheeler* in itin.

15) *Romae* in Coeliolo, S. *Ioh.* Euangelistae templum Dianae loco iam esse putatur.

dieque superſunt. Eiusdem frontiſpicium cum ipſa Dea exhibemus *Fig. 2.* Octo in hoc frontiſpicio columnae apparent ordine Dorico, quae, *Plinio* auctore, ſexaginta pedes altae erant. In ima columnarum parte ſupra baſin ornamenta quaedam obſeruantur, quae alibi non comparent. In coronide quoque quaedam ſunt ornamenta, arcus formam prae ſe ferentia. Diana Epheſia, quae aditum occupat, imaginem turris capite geſtat. Dea uerubus pro more *) nititur; ad pedes duo cerui inuicem auerſi conſpiciuntur; ad latera turris hinc ſol, inde luna exhibetur 16).

§. 16. Inter VENERIS templa nullum inſignius celebriusque, templo *Veneris Paphiae*, ab Agapenore condito. Ante frontiſpicium illius area fuiſſe traditur, ſeu atrium ſub dio, in quo numquam pluebat. Romae multa erant templa Veneri dicata, quae inter praecipuum erat templum *Veneris Genitricis* 17), ex qua ſe Caeſar ortum iactitabat, per Iulum, Anchiſis et Veneris filium. Statua Veneris elegantiſſimae manus a Cleopatra ad Cæſarem miſſa in templo poſita fuit, ad eiusque latus ipſius Cleopatrae ſtatua collocata. ADONIS item templa habuit, non ſolum Beryti, quae urbs ipſi ſacra erat, uerum et aliis in locis. Apud Elymaeos, *Aeliano* teſte, templum Adonidis erat, cui Leones aderant usque adeo manſueti et tractabiles, ut hominibus quibusque adularentur: eos ſi ad cibum aduocarent, tamquam inuitati conuiuae aderant, et quicquid porrigebatur, accipiebant modeſte ac decenter.

CAPUT V.

De reliquorum Deorum Dearumque templis; Herculis ſc. Bacchi, Fauni, Panis, Siluani, Florae etc.

§. 1.

Templa HERCVLIS plurima erant in Graecia, Romae, in Galliis, in Hiſpania et alibi; ſiquidem cultus eius, *Plinio* teſte, ad Taprobanen usque tranſierat. Pulcrum eius templum Tyri fuit, ubi ab eodem *Plinio* pila tota ex ſmaragdo uiſa perhibetur; ſed procul dubio Pſeudoſmaragdus erat, ex altera parte, iaſpis, nondum humore in totum transfigurato. Romae aliud Herculis templum extra portam Collinam erat, aliud prope Tiberim. Quod prope circum Flaminium extabat, ſic a *Victore* notatur: *Templum magni Herculis cuſtodis Circi Flaminii.* In eodem Circo aliud erat templum *Herculis Muſagetae*, ſ. Herculis Muſarum, cuius ſupra mentio facta. In foro item Boario templum *Herculis Victoris* rotundum uiſebatur, in quod a *Plinio* X. 29. nec muſcae, nec canes, intraſſe dicuntur. Canes quidem ab ingreſſu facile arceri poterant; muſcas uero non intraſſe prodigii loco habendum eſſet; non maior certe fides hic *Plinio* habenda, quam quum ait, in area Veneris Paphiae ſub dio poſita, numquam pluere. Nulla horum templorum ueſtigia ſuperſunt. *Plinius* templum Herculis in Gadibus extructum commemorat, ubi, *Strabone* teſte, Herculis erant columnae 1). *Fig.* 3. templum Herculis ex nummo exhibemus, in cuius oſtio Hercules clauam tenens locatus eſt, quaſi ictu minans. Templum hoc, in urbe olim Erythrarum, quatuor tantum columnarum eſt; ſed ſculptor pro more aliquas amiſiſſe uidetur, ut Herculis imagini locus ſupereſſet. Inſcriptio graeca ita legenda eſt: Ερυθραίων ἐπὶ ϛρατηγοῦ π. Αἰλίου Ατ]άλου τὸ β. i.e. Erythraeorum, Publio Aelio Attalo iterum Praetore.

§. 2. Templa BACCHI Graecis et Romanis erant frequentiſſima, Sami eiusdem templum, et de eius aedificatione *Plinius* refert, VIII. 16. *Elpis, Samius natione, in Africam delatus naui, iuxta littus conſpecto leone hiatu minaci, arborem fuga petiit, Libero Patre inuocato; quoniam tum praecipuus uotorum locus eſt, quum ſpei nullus eſt. Neque profugienti, quum potuiſſet, fera inſtiterat, et procumbens ad arborem hiatu, quo terruerat, miſerationem*

*) Vide ſupra p. 40. 41.

16) Operae pretium eſt conferre ea, quae celeb. *Poleni*, academiae Corton. Socius et Profeſſor Patauinus, ad illuſtrandum immane hoc aedificium in *Commentariis Acad. Corten* 1744. commentatus eſt; ſed et animaduerſiones anonymi, quae in diario eruditorum gallico 1745. exſtant, nonumque harum examen in eodem diario anni 1748. menſe Iulio: quae omnia et ad templi huius, et ad aliorum rationem ueroſimillimam, eximie faciunt.

17) Ad radices Capitolii; quod quidam hodie templum Beatae Mariae liberatricis eſſe putant.

1) Vid. *Caſſelii* obſeruatio de *Abyla* una columnarum Herculis 1737. Magdeburgi.

nem quaerebat. Os morſu auidiore inhaeſerat dentibus, cruciabatque inedia tum pene in ipſis eius telis ſuſpectantem, ac uelut mutis precibus orantem. Dum fortuitu fidens non eſt contra feram, multo diutius miraculo, quam metu, ceſſatum eſt. Degreſſus tandem euellit praebenti, et quam maxime opus eſſet accommodanti; traduntque, quamdiu nauis in illo littore ſteterit, egiſſe gratiam uenatus adgerendo; qua de cauſa Libero Patri templum in Samo Elpis ſacrauit, quod ab eo facto Graeci κεχηνότος Διονύσου, *i. e. hiantis Bacchi*, nuncupauere. Romae templa Bacchi erant in Caelio monte et in Palatio Auguſti, nec non prope Circum maximum.

§. 3. Templum FAVNI Romae erat prope S. Stephanum rotundum, uel forſitan ipſius Eccleſiae S. Stephani rotundi in loco. In Arcadia, narrat *Aelianus*, Hiſt. animal. l. II. c. 6. in loco, cui nomen aula, templum fuiſſe PANIS, omnium animalium perfugium; nec ullum fuiſſe beſtiae genus, quod ab hoc aſylo arceretur; ita quidem, ut, quum lupus uorax aliquam inſequeretur, a curſu ſubito deſtiterit, perterritus ſtatim, atque uidebat eam ad templum iſtud confugiſſe. Deus SILVANVS, Graecis uix notus, Romae celeberrimus erat, ubi etiam in multis templis colebatur; unum erat in Valle montis Viminalis, et aliud in hortis montis Auentini. FLORAE templum prope Circum, qui etiam a Flora nomen habet, uel in ipſo Circo poſitum erat; de forma uero illius nihil traditur.

§. 4. AESCVLAPII templa in Graecia atque in Aſia erant bene multa. Celebrius Epidauri erat extra urbem ſitum; de cuius forma nihil certi conſtat. Romani, graſſante peſte, Epidaurum miſerunt, qui Medicinae Deum Romam adferrent. Qui ad id negotii deputati fuerant, ſerpentem inuenere, quem pro Deo Aeſculapio Romam portauere in Inſulam Tiberinam 2), ubi templum conſtructum fuit, quo loco ſerpens ſubſtitit: hoc templum ſequenti tempore celeberrimum euaſit, quo Romani, morbo laborantes, confugerent. Saeculo decimo ſexto in Tiberina Inſula quaedam Templi Aeſculapii rudera ſupererant, iuxta Eccleſiam S. Bartholomaei; quae rudera fortaſſe explorarunt illi, qui huius templi, et templorum Ionis et Fauni ſchemata protulere, qualia cum Inſula tota Tiberina nos hic *Fig. 4.* repraeſentamus. Inſula haec, magnis circumſtructa lapidibus, nauis formam exhibebat, et *Meſopotamiae* nomen obtinebat ex *Plutarcho*, quoniam inter duo flumina, uel duo potius ejusdem fluminis brachia, interiacebat. Vtrum templa quoque, ſicut ipſa inſula, nauis ſcaphae formam habuerint, non ſatis certum eſt, metuendumque uidetur, ne ii, qui priores eiusmodi ſchemata protulerunt, res iam deformatas pro arbitrio ſuo repraeſentauerint, quam quod ueſtigia monumentorum recte ſectati ſint; quod maluerint templa integra, et omnibus numeris perfecta, proferre, quam cum minore adſpicientium et antiquitatis Studioſorum oblectatione nuda exhibere rudera. Praeter hoc Aeſculapii templum aliud admodum inſigne in Thermis Traiani eidem conſecratum fuiſſe traditur, cuius tamen ne ueſtigium quidem ſupereſt. Haec Aeſculapii templa admodum frequentabantur; et aegri maxime ad recuperandam ſanitatem eo confluebant. Multi in ipſis templis pernoctabant, ibique ſomnum capiebant, fauſtaque ſomnia quaerebant. Poſt haec ſomnia alii a morbo recreabantur, alii nihil utilitatis exinde referebant; de quibus poſterioribus nulla erat mentio; qui uero aduerſam ualetudinem mutabant, id ſalutaribus ſomniis et Aeſculapii conſilio ſe debere prae ſe ferebant 3).

§. 5. HYGIEA, ſ. Dea ſalutis, in Graecia pariter, ac Romae, admodum colebatur; eiusque templum Romae in monte Quirinali fuit; temporum uero iniuria periit. Nihil dubii et TELESPHORVM, conualeſcentium Deum, templa ſua habuiſſe, maxime Pergami, ubi admodum colebatur 4). IVVENTVS Dea templum ſuum Romae in Circo habuit.

§. 6. ROMA Dea humana forma honorabatur a Romanis non Romae tantum, inque aliis urbibus, ſed et in ipſa Graecia 5), eique multa ubique templa dicata fuere. In urbe templum Veneris et Romae Deae erat; reuera duo templa coniuncta fuiſſe putantur; ſed nihil eorum ad haec tempora ſupereſt. *Rufus* templum commemorat, Romae et Auguſto dicatum. Simile templum in urbe Mylera in Caria, ad oram Aſiae minoris, conſpicitur, cuius

 inſcri-

2) *Claudianus* lib. 3. de laud. Stiliconis, v. 171 - 73.

3) Vid. *Schwarzii* diſſert. de Aeſculapio et Hygea, 1742. Altorf. ubi etiam de apparitionibus. De incubatione in templis uid. *Herm. Conringii* diſſert. Helmſt. 1659.

4) Comites fere in numis *Hygiea* et *Teleſphorus*; uide praeter hiſtoricos medicinae, *Petri Zornii* diſſertationem tom. 2. faſc. 2. miſcell. Groning. p. 195. et ſupra p. 67.

5) Imo hic prius. Ita *Smyrnaei* ap. Tacitum gloriantur primi Romae templum poſuiſſe. Vide de templo urbis in urbe *Lipſium* de magnit. lib. 3. c. 6.

inſcriptio graeca huiusmodi eſt: *Populus Imperatori Caeſari, diui Caeſaris filio, Pontifici maximo et Deae Romae.* Columnae ordinis Ionici ſunt ſtriatae, atque ornamentis non uulgaribus decoratae, tum in parte capitellis uicina, tum etiam infernis prope baſin. Zophorus pampineis ſtrobilis et floribus decoratur.

§. 7. In Graecia erant templa CASTORIS et POLLVCIS fratrum 6), qui alio nomine *Dioſcuri* uocantur. Magna in ueneratione templum eorum in Foro Romano conſtitutum fuiſſe teſtatur *Strabo;* quae uero forma fuerit ignoratur. In circo Flaminio quoque Caſtoris templum erat; quod ideo hoc loco collocatum uidetur, ut Caſtor, ob equeſtrem potiſſimum peritiam clarus, equorum curſui in circo hoc praeeſſet. NEMESIS 7), quae a nonnullis pro matre Dioſcurorum habetur, in Graecia, et potiſſimum Smyrnae, templum ſuum habuiſſe dicitur.

§. 8. Nullum nomen fuit, tot templis Romae celebratum, quot FORTVNA DEA. In accliui quodam Capitolii templum eius erat, prope Iouem Tonantem; aliud in foro Romano a Seruio Tullio conſtructum, cuius ſtatua lignea, ut narrabant, quum templum totum incendio abſumtum eſt, integra incolumisque remanſit. Alia Templa erant *Fortunae fauentis*, *Muliebris*, *Viriplacae*, *Seiae*, *Liberae*, *Statae*, *Reducis*, *Primigeniae*, *Nouae*, *Huius Diei*, *Equeſtris*, *Dubiae*, *Molae*, *Paruae*, *Bonae* 8), etc. neque mirandum eſt, illam apud Romanos tot cultam honoribus fuiſſe, cum illa pro bonorum munerumque omnium diſpenſatrice habebatur. Eam itaque quisque ſibi propitiam reddere ſtudebat; hinc ei arae erigebantur, templa excitabantur, uariis nominibus, pro diuerſis fundatorum commodis, quae a Fortuna quaerebantur. Sed horum omnium templorum ne rudera quidem ſuperſunt, nec niſi coniecturis leuibus internoſci poſſunt. Aliud Fortunae templum priſcis illis temporibus admodum celebre fuit; *Fortunae* ſcilicet *Praeneſtinae;* Praeneſte uero hodie *Paleſtrina* uocatur. Nulla in re hoc templum aliis ſimile eſt; ex forma theatrum potius, quam templum eſſe putes, et non ſine quodam conſilio hanc figuram templo Fortunae indidiſſe uidentur. Fortuna quippe, ſecundum ueterum mentem, qui ipſi omnes rerum caſus atque euentus adſcribebant, theatrum erat atque ſpectaculum perpetuum: atque ea etiam cauſa talis aedificii haberi poſſit, quod omnes ſcenae actaque, quae in theatris repraeſentabantur, quosdam fortunae euentus reſpicerent. Columnae in dimidii Circuli formam poſitae, quae planam ſtratamque ſuperficiem ſuſtentant, locum illum, uti uidetur, complectabantur, ubi poſita erat Fortunae ſtatua. Ex hoc loco columnis ambientibus ornato, per duodecim gradus in aliud magnum et quadratum periſtylium deſcenditur, quod arcubus et columnis a ſingulis lateribus exornatum, ſubdiale et quadratum in medio grande ſpatium relinquit, ut in periſtyliis monaſticis hodiernis obſeruatur. Praeter porticus illas interiores, exteriores quoque uiſuntur cum columnis. Ex his porticibus exterioribus plana ſtrataque ſuperficies ſine gradibus adibatur, quae ſub dio poſita tectum erat Baſilicae infra ſtructae, idque ſimiliter ex utraque parte: altera Baſilica *Cornelia* uocabatur, altera *Aemilia.* Ex periſtylio item deſcendebatur in atrium ſubdiale ſtratum, cuius extremum ex utraque parte ad duo aedificia pertingebat in demiſſiore ſolo ſtructa; alterum erat *Schola Fauſtiana*, in quo puellae educabantur eae, quae in numis uocantur *puellae Fauſtianae*; alterum erat templum *Serapidis* quod *Serapium*, ſ. *Serapeum*, appellabatur. Hinc deſcendebatur in aream grandiorem, in cuius lateribus duae piſcinae erant, ad ſacerdotum ablutionem, et forte ad aſperſionem ceterosque templi uſus. Schema huius templi, quale Roma accepimus, offerimus. *Fig. 5.* Aliud Fortunae templum, quod *Fig. 6.* ex numo deſcripſimus, facile dignoſcitur ex imagine ipſius Fortunae, quae in eius ingreſſu repraeſentatur. Vt mulier depingitur dextera manu temonem, laeua cornu copiae tenens. Polum capite geſtat, ut in plerisque aliis imaginibus. Templum quatuor columnarum repraeſentatur. Inſcriptio ſic legenda: ἐπὶ φλαβίου φισίκου ἀρχιερέως Ἐυμενέων Ἀχαίων, i. e. *ſub Flauio Phiſico ſummo Sacerdote Eumeneorum Achiuorum*, qui erant Phrygiae populus.

§. 9.

6) Tale Athenis, Ανακειον dictum; ubi ſerui uenum ibant.

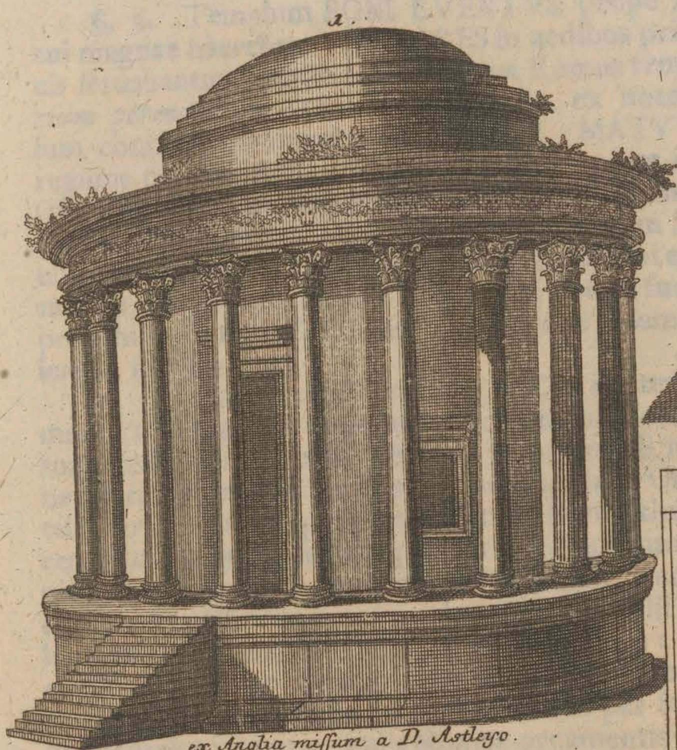
7) De ea ſupra p. 71. n. 3. ubi addiderim, faſciam non eſſe, quam tenet, ſed frenum, *capiſtrum.* Corte ex anthologia *Voſſius* de Idolol. citat:

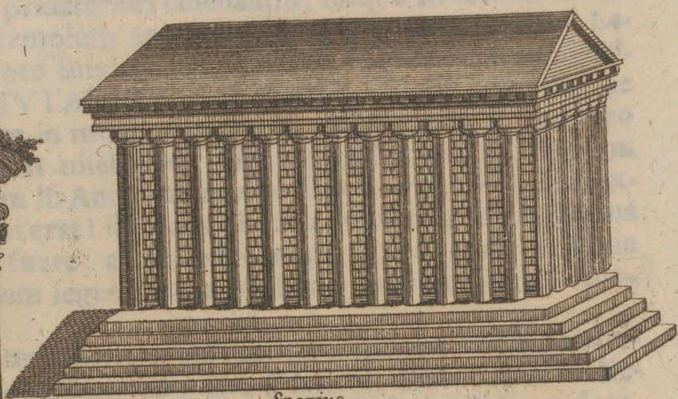
Η Νεμεσις προλεγω τῳ πηχει, και τῳ χαλινῳ,
Μη ἀμέτρον τι ποιειν, μητ' ἀχαλινα λεγειν.

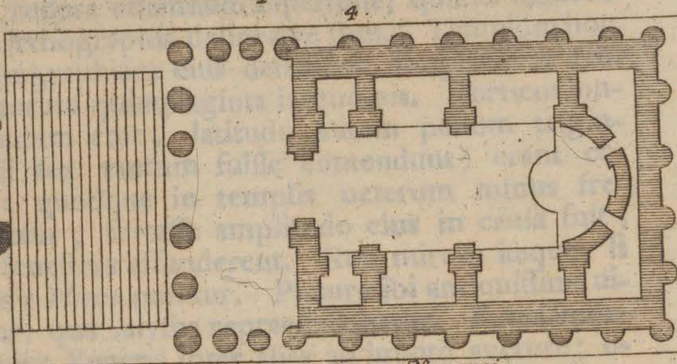
Nemeſis innuo cubito et freno,
Non praeter modum quid facere, nec infrenata dicere.

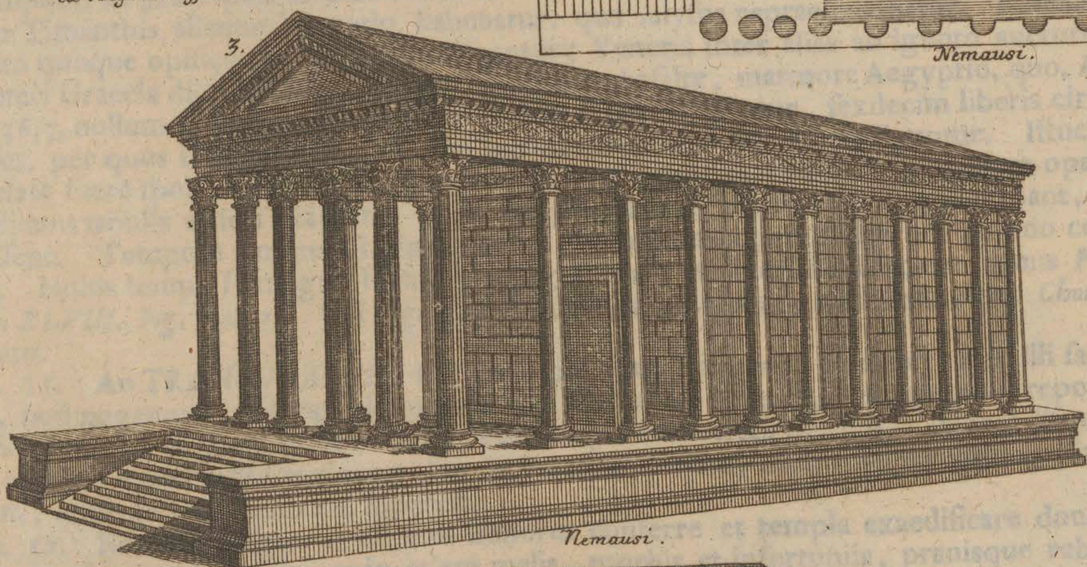
8) Ita et in Graecia. *Pauſanias* in Boeoticis narrat, antequam quis in *Trophonii* deſcenderit, aliquot dies in οικηματι Τυχης ἀγαθης et Δαιμονος ἀγαθου ſubſiſtendum fuiſſe.

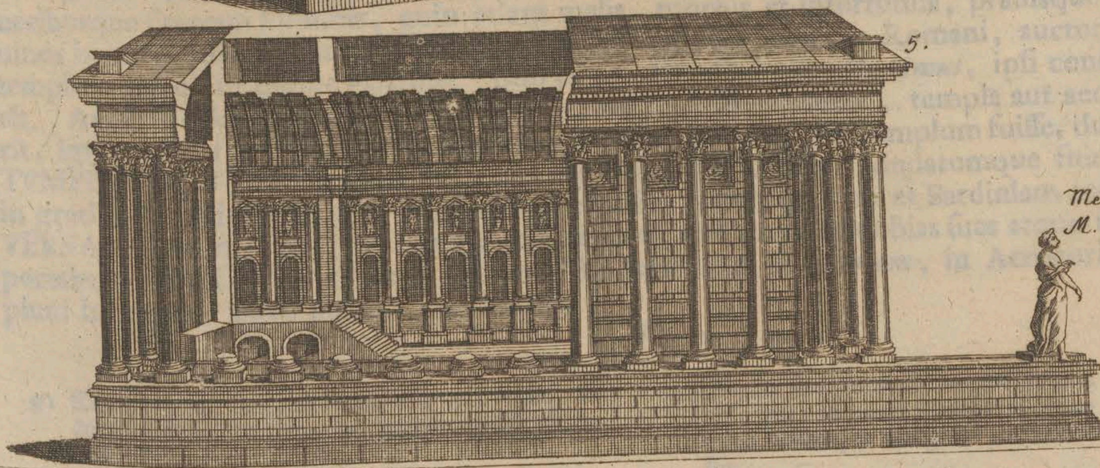
Tab. XLIX.

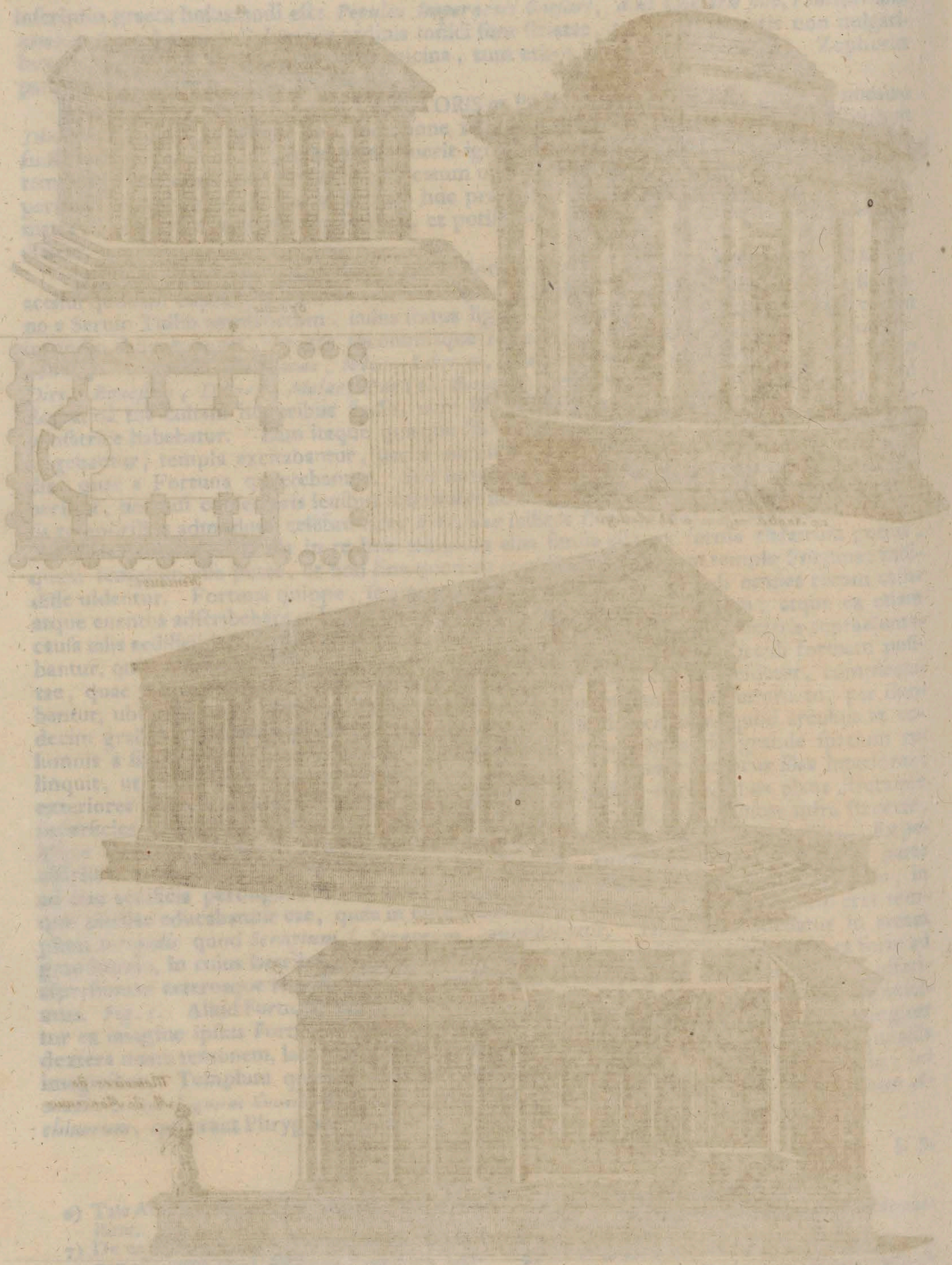

1. Orthographia templi rotundi elegantissimi, loco ignoto positi. 2. Templum extra Athenas positum. 3. Orthographia templi Nemausensis. 4. Ichnographia templi eiusdem. 5. Orthographia exterior et interior Veteris templi Balbeci s. Heliopoleos.

§. 9. Templum BONI EVENTVS prope Thermas Agrippae situm erat 9), et porticui magnae haerebat. DII LARES in aedibus priuatorum colebantur, ibique in facellis modicis seruabantur, nihilo tamen minus Romae templum erat *Larium marinorum*. *Aedes Larium permarinum*, ut narrat *Liuius* *), ex uoto fundatum ab Aemilio Regillo, quum ad bellum contra Antiochum proficisceretur. MATVTAE DEAE templum in octaua urbis Romae regione positum erat. TVTELINAE templum in monte Auentino. SPEI templum in foro Olitorio, aliudque eiusdem Deae prope Tiberim uisebatur. FELICITATIS unicum tantum Romae templum erat. LIBERTATIS templum in Auentino monte situm erat, a Gracchis extructum, et uariis picturis ornatum. Atrium ibi erat Libertatis dictum, cuius in historia saepius mentio fit; Tarentinorum obsides ibi locati fuere; archiuum quoque in eo erat, maxime pro tabulis et actis Censoriis; ibidemque etiam leges contra Vestales, quae pudicitiam uiolarent, seruabantur.

§. 10. Iam ad celeberrimum PACIS 10) templum, et eorum, quae in urbe erant, maximum, a Vespasiano Imperatore eodem loco constructum, quo Porticus domus aureae Neronis erat, peruenimus. Magna huius templi rudera etiamnum supersunt, quibus exploratis, saeculo decimo sexto et Ichnographia et Orthographia delineatae sunt. Templum hoc, teste *Serlio*, qui in ipso, uti uidetur, loco orthographiam eius delineauit, longitudinis trecentorum et quinquaginta pedum erat; ducentorum quinquaginta latitudinis. Porticus longitudo ducentorum quadraginta quatuor pedum erat, latitudo autem pedum triginta. In frontispicio ante porticum octo, (alii sex tantum fuisse contendunt) erant columnae, immanis spissitudinis et altitudinis: quodque in templis ueterum minus frequens est, in hoc templo fenestrae conspiciuntur; fortasse amplitudo eius in causa fuit, ut contra uulgatiorem usum aliquid lucis per fenestras affunderent. Non mirum itaque, si hoc templum in praecipuis Romae ornamentis a *Plinio* ponitur. Pictura ibi antiquissima uidebatur Timanthis, aliaque in pretio habebatur, qua Ialysus repraesentabatur. Excellentissimorum quoque opificum statuae hic uisebantur; Veneris inter alias ab ignoto auctore; opus ueteri Graecia dignissimum; schema quoque ex basalte, marmore Aegyptio, quo, *Plinio* teste, 36, 7, nullum maius uisum erat, quo Nilus repraesentabatur, sexdecim liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti summi incrementi amnis huius intelliguntur. Istuc quoque delata fuere spolia templi *Hierosolymitani* 11). Totam interioris templi faciem opertam fuisse dicunt tabulis aeneis deauratis. Belli tempore omnes diuitias eo comportabant, ut in tuto essent. Tempore Commodi, Imperatoris, templum totum multorum damno conflagrauit. Huius templi Ichnographiam, Orthographiam et interiorem faciem damus *Fig. 7.* et *Tab. XLVIII. Fig. 1.* et *2.* Cui *Fig. 3.* aliud schema adiicimus, ex nummo per *Choulium* publicato. Tab. XLVIII.

§. 11. An TRANQVILLITAS templum peculiare habuerit, ignoro; aras illi sacratas fuisse, non negamus. Tantas uictorias quum Roma ab omnibus fere populis reportauerit, non mirum, si plura quoque huic Deae templa consecrata fuerunt. Vnum illius templum erat in Octaua urbis regione; duo in Palatino monte, unum in Auentino, aliudque paruum, quorum omnium nihil superest.

§. 12. Nec satis habuere, diuinos honores conferre et templa exaedificare donis muneribusque supremi Numinis, quin etiam malis, morbis et infortuniis, prauisque rebus diuinos honores adscribebant. FEBRIS, quam ut Deam coluere Romani, auctore *Cicerone*, templum habuit in monte Palatino. Duo etiam alia, *Valerius Maximus*, ipsi consecrata, dicit. An PAVOR, quem Romani diuino honore prosequebantur, templa aut aedes habuerit, ignoramus 12); sed Lacedaemone τοῦ φόβου, i. e. Pauoris, templum fuisse, dubio caret. TEMPESTATIS templum erat in prima regione urbis Romae, fundatumque fuit a Metello in gratiarum actionem, quod e tempestate euasisset inter Corsicam et Sardiniam insulas. LAVERNAE, furum Deae, pro templo antrum erat, quo fures manubias suas atque furta comportabant. NECESSITAS et VIOLENTIA, secundum *Pausaniam*, in Acrocorintho templum habebant; quod ingredi non licebat.

 CAPVT

9) Eius longas et quadratas ruinas inter aedes S. *Eustathii* et *Mineruae*, quidam uidisse se putant.

*) Vid. supra pag. 47.

10) Vid. *Lipsius* de magnit. lib. 3. 5. 6. et *Ioseph Castalio* tomo 4. Graeuii.

11) De iis uid. *Relandi* liber de spoliis templi Hierosolym. in arcu *Titiano* Romae conspicuis, 1716. editus, et in *Vgolini* thesauro tomo 9. recusus.

12) Vide supra p. 78.

CAPVT VI.

De templis Virtutum in numero Deorum repositarum, aliisque quam plurimis.

§. I.

VIRTVTVM etiam tum apud Graecos, tum apud Romanos, templa erant. HONOR et VIRTVS saepe simul procedunt 1), quae etiam causa fuit, ut simul colerentur. Templum autem suum habebant prope monumenta, quae Mariana cognominabantur, in quinta urbis regione; illudque undique porticibus instructum fuit. Propter portam Capenam templum aliud Honoris, aliud Virtutis, erat. FIDEI templum erat in monte Palatino, aliud in Capitolino 2). PIETATIS templum in foro Olitorio uidebatur, ab Acilio Glabrione extructum, qui ibidem statuam patris deauratam reposuit; illaque statua, *Liuio* lib. XL. c. 34. et *Valerio Maximo* testantibus, prima fuit, quae Romae deaurata conspiciebatur. CONCORDIAE templum 3) in decliui Capitolii fuit, eiusque porticus, quae adhuc uidetur, sex in frontispicio columnas habet. Aliud etiam Concordiae templum in porticu Liuiae erat. Praeter haec, aliud paruum erat eiusdem Deae templum, in monte Palatino a C. Flauio structum, ex uoto pro reconciliando senatu et populo. Totam ille aeneam fecit hanc aedem in Graecostasi, *Plin.* XXXIII. 1. et quum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia, foeneratoribus condemnatis aeream fecit aedem. Romae item in foro boario templum erat PVDICITIAE 4) *Patriciae*, cuius iam nec uola superest. CLEMENTIA 5) templum habuit, cuius frontispicium quatuor columnarum in numis conspicitur. LVNAE etiam templa Romae fuerant; aliud in quarta urbis regione; aliud in monte Auentino; aliud in monte Palatino, quod ceteris singularius erat, quod, *Varrone* teste, tota nocte lucebat; incertum an prodigio, an praestigiis, an causa naturali; ideoque templum *Lunae noctilucae* nuncupabatur.

§. 2. Alia templa Romae erant uariorum Numinum, quorum uix nomina supersunt, quae et apud ueteres non adeo celebrata fuere; unde illa hic commemorare supersedemus. Silentio tamen non praetereundum hoc loco est templum *Antonini et Faustinae* 6), hodie Ecclesia *Sancti Laurentii in miranda* dictum, cuius conspectum *Fig.* 4. damus. Addimus huic templum *Remi*, quod hodie est Ecclesia sanctorum Cosmae et Damiani 7), cuius delineationem *Fig.* 5. exhibet. Templum *Romuli* in octaua urbis regione collocatum erat. His *Fig.* 6. aliam addimus Ichnographiam templi prope Romam siti, forma plane singulari, quam *Serlius* delineauit.

§. 3. Haec Romae templa et longe plura fuerant; et in inscriptionibus, quae in dies eruuntur, alia saepius templa commemorantur, antea minus nobis cognita. A uiris rei antiquariae peritis perhibetur, superioribus saeculis, antequam profanorum Numina abrogarentur, templa, aedes, aediculasque circiter mille, Romae fuisse; quod facile credas, quando in solo Capitolino monte, quae non erat trigesima urbis pars, ad circiter sexaginta numerabantur 8).

§. 4. Liceat hoc loco adhuc de quibusdam templis mentionem facere, quae non in urbe Roma, sed aliis in regionibus et urbibus, structurae artificio sese commendabant, et ex parte adhuc supersunt. Sic elegans omnino templi schema est, quod *Tab. XLIX. Fig.* 1. proferimus, quod adhuc integrum superest; rotundum illud est, fornixque siue tholus eius supra tabulatum plus erigitur, quam uetera templa soleant; extrinsecus circumpositum habet columnarum Corinthiarum porticum, quae praealta substructione lapidea nituntur; ad porti-

Tab. XLIX.

1) Vide Cl. *Gruneri* commentat. de *honore* et *uirtute*, diis adsessoribus, tomo 1. actor. soc. lat. Ienensis pag. 92. seqq.

2) Inde *Ennius* describit: O *Fides* alma, *apta pinnis*, scil. Capitolii, non, quod quidam putant, *alata*. *Cic.* de offic. lib. 3. c. 29.

3) Eius ichnographia exstat in *Rycynii* Capitolio.

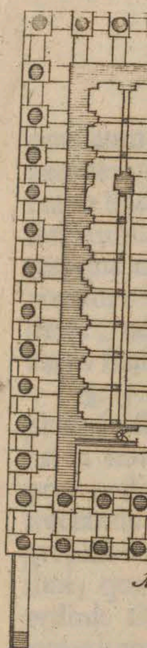
4) Vid. pluribus *Liuium* l. 10. c. 23.

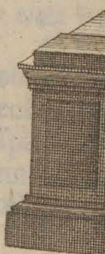
5) De ara *Clementiae*, quam Deam Athenienses coluerunt, uid. *Ramirezii* pentecontarchus c. 16.

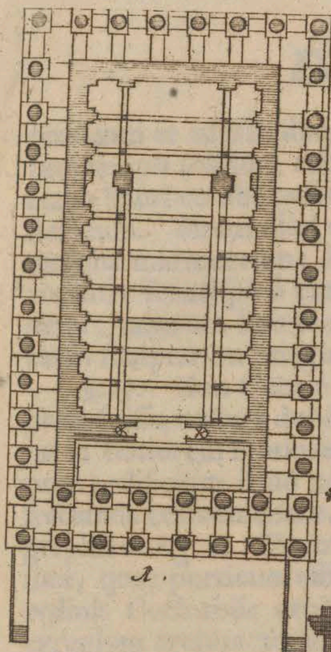
6) Seruatur hodieque inscriptio: Diuo Antonino et diuae Faustinae ex S. C.

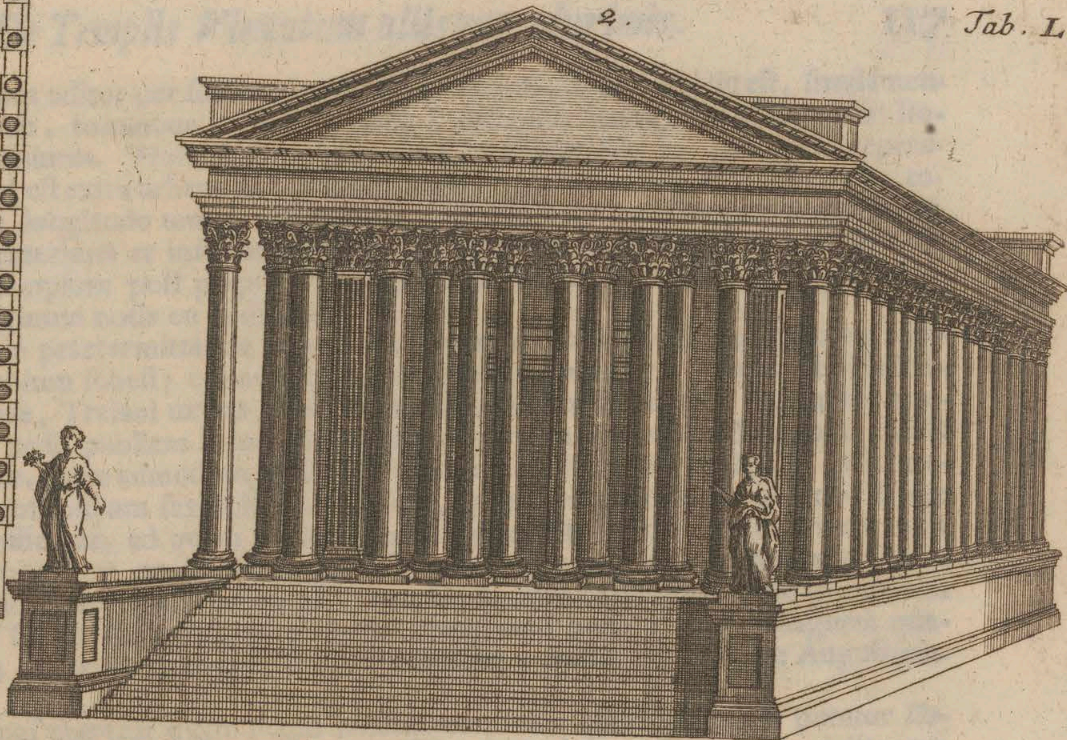
7) Alii templum *Castoris* et *Pollucis* hic fuisse opinantur.

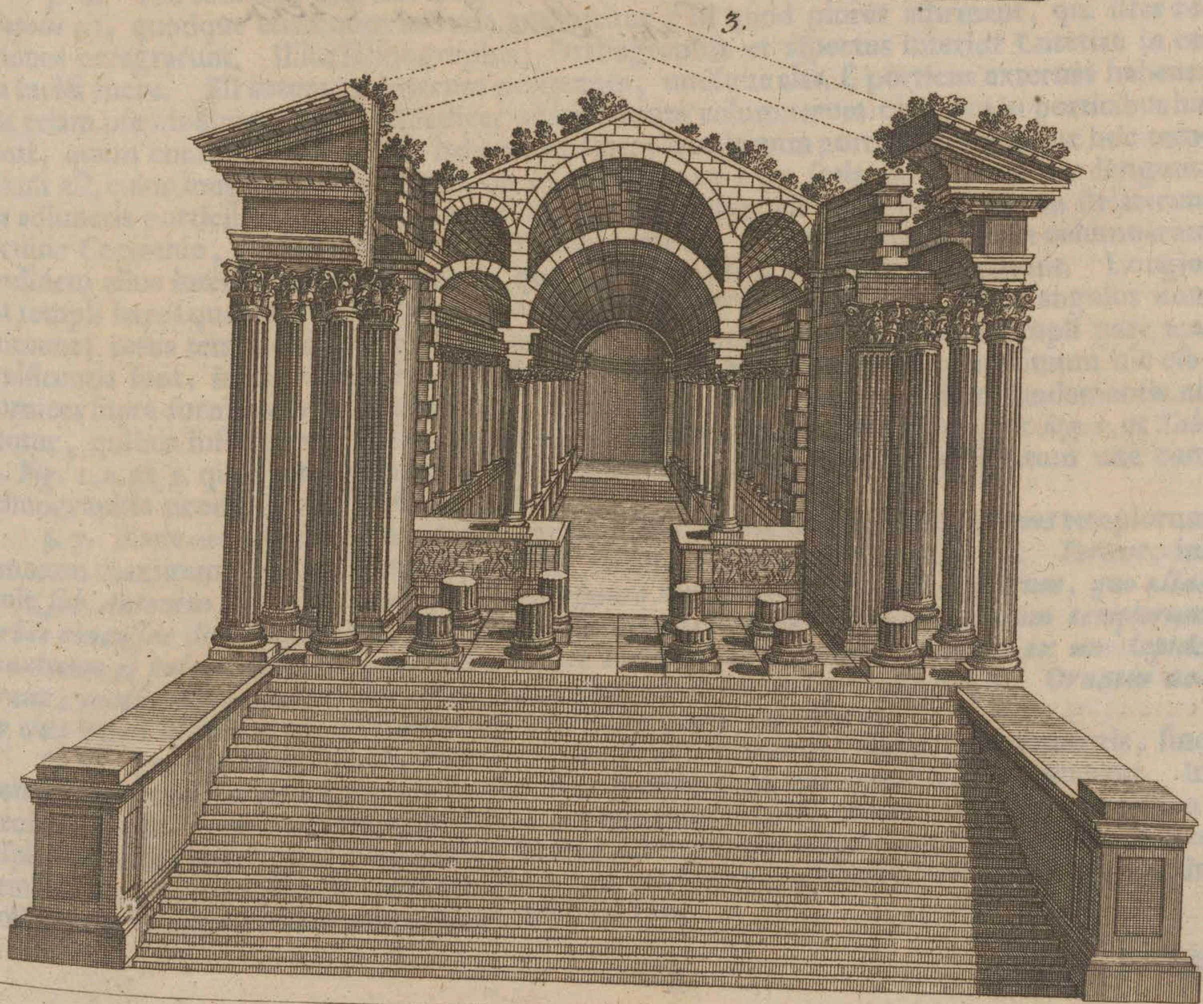
8) Praeter aediculas et sacella, in notitia imperii occid. 424. templa Romae numerantur; quorum potiora enarrat *Kippingius* lib. 1. c. 8. §. 5. seqq. Ecquae illis hodie *Sanctis* dedicata, *Georg. Fabricius* in Roma c. 9.

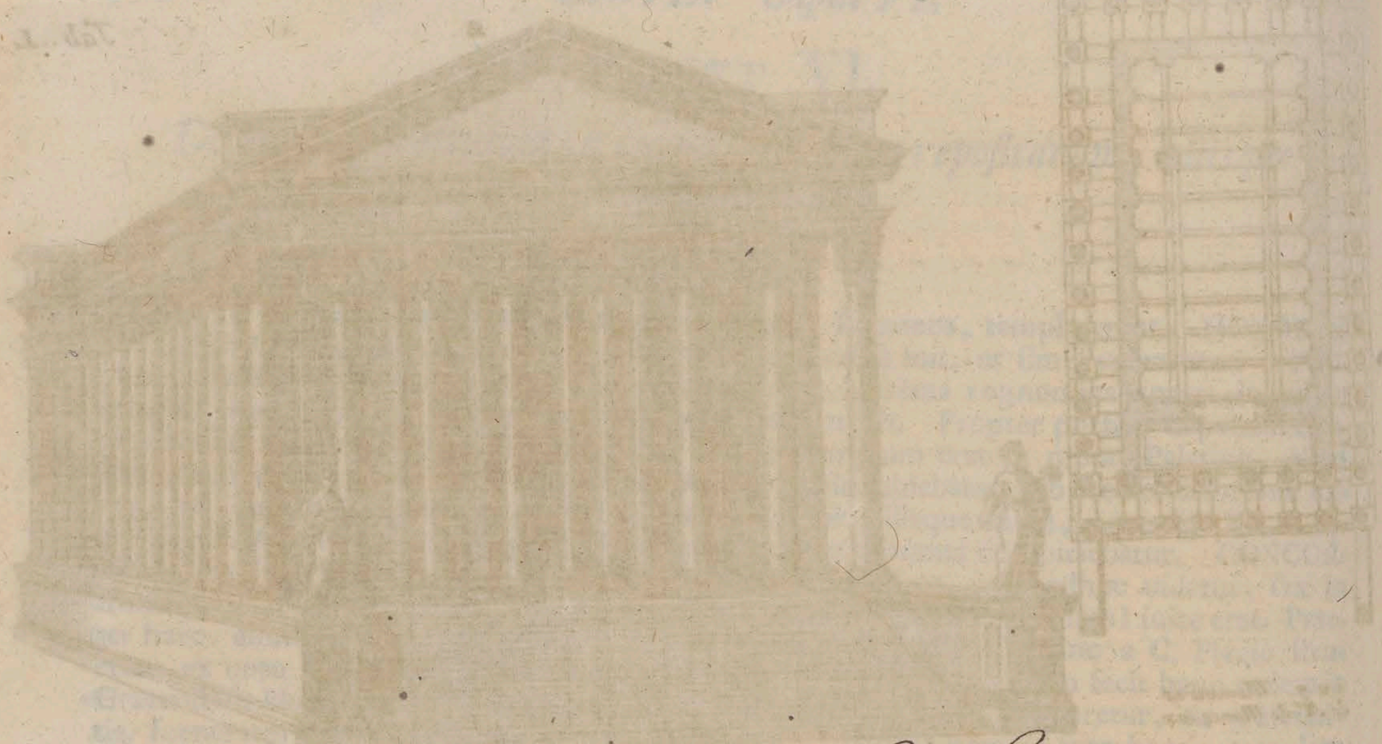

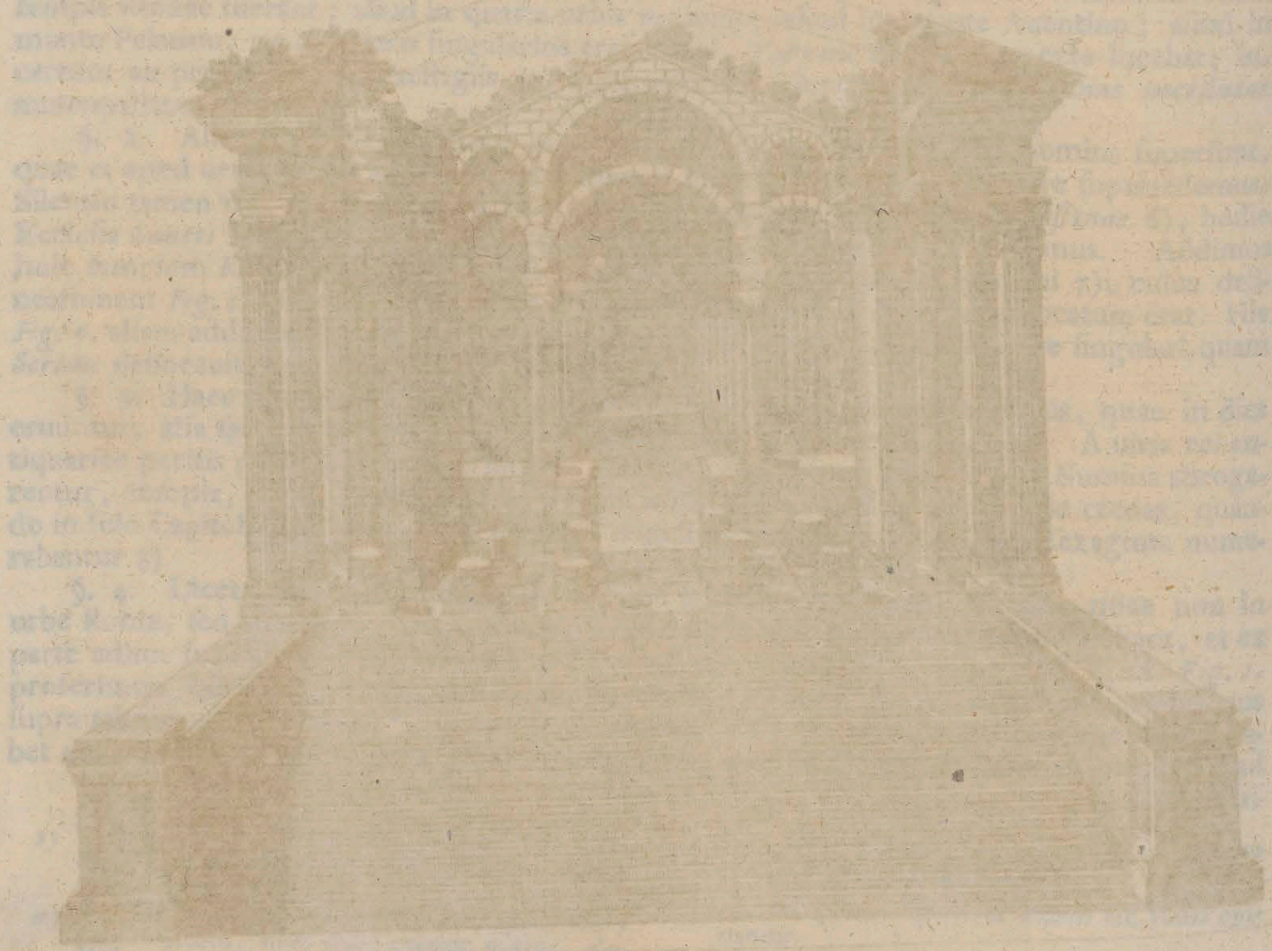

1. Ichnographia templi Veteris Balbeci sive Heliopoleos. 2. Orthographia exterior templi eiusdem. 3. Ejusdem Orthographia interior.

Carm. Disc. Conv. Czern

porticum et ad templum aditur per ſcalam duodecim graduum; hinc ſuſpicio eſt, fundamentum templi ſolidum eſſe, totumque templi ſpatium ſ. campum occupare, ut ſupra in Romano Pantheo obſeruauimus. Huic ſubiungimus aliud templum *Fig.* 2. A *Sponio* repraeſentatum. Situm illud eſt extra urbem Athenarum, forma quadratum et oblongum eſt, totumque marmoreum; longitudo templi centum eſt, latitudo uero quadraginta quatuor; in zophoro frontiſpicii exterioris et inferioris pugna Centaurorum cum Lapithis delineata uidetur; ceterum hoc templum poſt pugnam Marathoniam conſtitutum eſſe, *Sponius* putat, uariis ſculptarum imaginum notis eo adductus.

§. 5. Non ſilentio praetermittenda domus illa quadrata *Nemauſienſis*, quam olim templum fuiſſe, nullum dubium ſubeſt; cui numini ſacrum fuerit, ignoratur; incolae ab Hadriano in honorem Plotinae, Traiani uxoris, illud excitatum eſſe contendunt. Sequiori tempore aedificium iſtud aedis publicae loco habitum eſſe, quo Conſules urbis ad negotia ciuilia tractanda conueniebant, uero admodum ſimile eſt. Schema illius exhibet *Fig.* 3. et Ichnographiam *Fig.* 4. Frontiſpicium ſex columnarum eſt, praetereaque duae in utroque latere ſunt, quae porticum efficiunt, ad quam multis gradibus aſcenditur; columnae ſtriatae ſunt ordinis Corinthii; capitella et zophorus elegantiſſimae ſculpturae, ita, ut hoc aedificium egregium architectonices exemplum habeatur. Praeter porticus columnas aliae in circuitu columnae ſunt, media ſolum ſui parte prominentes; longitudo pedum eſt ſeptuaginta quatuor, latitudo pedum quadraginta unius, ſexque pollicum; hodie eſt Eccleſia Auguſtinianorum.

§. 6. His ſubiungi meretur magnificum *Balbeii* templum, quod uetus eſſe putatur *Heliopolis* 9), quodque etiamnum in Syria conſpicitur; id quod plures affirmant, qui iſtas regiones peragrarunt. Illius Ichnographia, Orthographia et aſpectus interior Lutetiae in cera inciſa fuere. Eſt autem peripterum perfectum, undique alas, ſ. porticus externas habens; eſt etiam pſeudodipteron, quod ſcilicet unum tantum columnarum ordinem in porticibus habeat, quum contra Dipteron duos haberet ordines; quadratum porro oblongumque hoc templum eſt, cuius longitudo latitudinem bis exaequat; una cum ſcala ducentos pedes longum, et adiunctis porticibus centum pedes latum; frontiſpicium eſt octo columnarum ſtriatarum ordine Corinthio, perinde ac ceterae omnes columnae. Praeter primum illum columnarum ordinem alius interior ante portam eſt, qui porticum illam ampliorem conſtituit. Longiora templi latera quatuordecim columnis ornantur; ſique annumeres eas, quae angulos conſtituunt; totus templi ambitus quadraginta columnis exornatur. Interiora templi pari magnificentia ſunt, immo exteriora ſuperare uidentur. Quod autem ſingulariſſimum hic eſt, fornices ſupra fornices ſuperſtructae ſunt, ita quidem, ut ſuperiores iisdem fundamentis nitantur, quibus inferiores. Cetera, quae hic commemorare ſuperſedemus, ex *Fig.* 5. et *Tab. L. Fig.* 1. 2. et 3. quae tum exteriorem, tum interiorem, huius templi adſpectum una cum ichnographia produnt, colligi facile poſſunt. Tab. L.

§. 7. Plane uero ſtupendum uidetur templum illud *Cyzicenum*, quod *Xiphilinus* templorum omnium maximum celebratiſſimumque fuiſſe tradit, in fine uitae Antonini Pii. *Ferunt*, inquit, *ſub Antonino Pio in Bithynia atque Helleſponto horribilem fuiſſe terrae motum, quo aliae urbes concuſſae dirutaeque ſunt, maxime autem Cyzicus eiusque templum, omnium templorum maximum et pulcherrimum, quod cum ciuitate corruit, cuius columnae omnes ex uno lapide erant, craſſitudine quatuor orgyarum altitudineque cubitorum quinquaginta. Ornatus uero eius tanti decoris erat, ut facilius mirareris illa, quam deſcriberes.*

§. 8. Praeter haec templa multa alia occurrunt in numis, aliisque monumentis, ſine nota aliqua numinis, cui conſecrata fuere, et in plerisque ne loci quidem, ubi extabant. In proferendis illis ratio nonnunquam haberi quoque ſolet numeri columnarum, quibus frontiſpicia ornata ſunt; quem numerum a duobus ad duodecim usque augeri uidemus. Plures templorum Ichnographias et Orthographias qui conſpicere deſiderat, adeat *Soriam*, qui in colligendis eiusmodi ſchematibus diligentiſſimus fuit.

9) Pluribus deſcribitur in hiſtoria uniuerſa ex anglico tranſlata, tom. 2, §. 171. ſeq.

LIBER TERTIVS.

DE ARIS, INSTRVMENTIS SACRIS ET SACRIFICIIS.

CAPVT I.

De Aris.

§. 1.

De Aris acturi primo de nomine ipſo quaedam praemonebimus; deinde diuerſas ararum formas atque materias, & loca, quibus poſitae fuere, indicabimus; et denique aliquot ararum ſchemata ſubiungemus.

§. 2. Vtrum uoces *Arae* atque *Altaria* ſynonyma ſint, nec ne, non ſatis liquet 1). Sunt, qui *aram* pro parte tantum altaris accipiunt 2); alii uocem *arae* adhiberi contendunt, ſi de falſis numinibus ſermo ſit, ſi uero de Deo uero loquamur, id, quod alias aram appellamus, ſtilo, quem Eccleſiaſticum dicunt, *altaris* nomine nuncupandum eſſe: uerum haec duo uocabula promiſcue paſſim occurrere, ſatis notum eſt; ſicut nec iſtam diſtinctionem ubique 3) obſeruatam fuiſſe uidemus, qua nonnulli perhibent, Diis ſuperis, in aris eminentioribus et ſuper terram erectis, Diis terreſtribus, ad ipſam terram, Diis uero inferis, in foueis, ſacrificatum fuiſſe.

§. 3. Non eiusdem erant formae. Aliae quidem quadratae, aliae oblongae 4), rotundae aliae, paucae pluribus angulis, nonnullae quoque forma triangulari. Nec altitudo earum una fuit; quod in anaglyphis et aliis, quae ſuperſunt, aris, obſeruare licet. Aliae quippe ne ad genua quidem ſacrificantium pertingebant, aliae ad zonam; aliae etiam altiores erant, praeſertim rotundae, ut interdum aram a columna uix diſtinguas 5). Aliae porro ſolidae fuerunt, aliae a ſuperiore parte excauatae, idque tum recipiendis libationibus, tum uictimarum ſanguini.

§. 4. Si de materia quaeras, ex petra uel ex marmore plerumque fiebant, ex aere non niſi rarius. In templo quodam Babylonico, cuius *Herodotus*, Lib. I. c. 183, mentionem facit, ſtatua Iouis aurea erat, poſitaque ante illam ara ex eadem materia, in qua lactantes tantum immolabantur uictimae. Ligneae quoque arae, ſed minori numero, paſſim occurrunt. Aliquae harum una cum uictimis comburebantur; qualis illa fuit, quam, teſte *Pruſania*, Lib. IX. c. 3. Boeotii in cacumine montis Cithaeronis conſtruxerant ex quadratis lignis, quibus magnam ſarmentorum congeriem imponebant, eamque accenſam una cum uictimis comburebant. Qui amplioribus inſtructi erant facultatibus, uaccas et tauros cum uino et aromatibus ceterisque ad ſacrificia adhiberi ſolitis, offerebant; qui uero tenuiore fortuna erant, oues et agnos adducebant 6). Ruſtici uillicique ex ceſpite aras conſtruebant 7), easque ceſpi-

1) Diſtinguunt *Feſtus* et *Seruius* ad *Virgil.* Eclog. 5. *Aram Varro* tradit prius Aſam, mox *anſam* dictum fuiſſe: ſiquidem fides ſit eius, minus aptis ſaepe, deriuationibus.

2) Qui facere uidetur *Salinus* c. 9. *Ara* eſt in cacumine, Ioui dicata, cuius *altaribus* ſi qua de extis inferuntur etc. ut ſuperior quaſi impoſita pars, altare dicatur. Sequiores dixerunt etiam *Altarium.* Loco *altare* occurrit etiam *altar*.

3) Saepius tamen et plerumque. Ita *Vitruuius* lib. 4, 8. docet, Iouis ſuperûmque aras excelſas, *Veſtae* autem, *Telluris*que et alias, depreſſas. Graeci certe Heroibus tantum ἐσχάρας tribuunt aras, quae a terra parum abfuerunt: inferis autem diis, λάκκους, βόθρους, foſſas, foueas. Vnde et montes et cacumina, Ioui aut ſuperis ſacra.

4) Επιμηκυς arae, Parcis dictatae, mentio apud *Pauſaniam* in Eliacis: nec rarior eſt quadratarum; uulgaris autem fere rotundarum in numis conſpectus.

5) Iouis Olympici aram *Pauſanias* Eliac. commemorat, 22. pedes altam.

6) Siquidem eſſent arae uulgares. Erant enim etiam ἀναιμακτοι, quibus ſanguinem infundi, et ἄπυροι, quibus ignem inferre, nefas. Vid. *Laert.* in uita Pythagorae. Aliae ἔμπυροι quidem, ſed ἀναιμακτοι.

7) *Horat.* carmin. 1, ode 19, v. 13. 14. *Ouidius*, Triſtium

cespititias, uel *gramineas*, nuncupare ſolent auctores; graece βωμοὶ αὐτοχέδιοι dicebantur, quod nullo ſumtu (et ſine mora) parabiles erant. Venit hoc loco in mentem quaerere, quid ſub ara illa triplici, τριβώμῳ, intelligendum, quae olim Romae in templo Aeſculapii poſita dicitur, id quod ex inſcriptione quadam, quam *Gruterus* p. 71. exhibet, nonnulli colligunt. Nobis tres arae uicinae uidentur, quae iuxta ſe poſitae fuerant, et in inſcriptione una uoce τρίβωμος in ſingulari poſita denotantur. In promtu ſunt etiam exempla ararum, quas aceruus cinerum conſtituebat; qualis erat ara Iouis Olympii 8); ſicut aliae, quanquam rarius, ex lateribus componebantur, ideo *lateritiae* dictae 9). Ab *Euſtathio* ad *Hom.* Iliad. 8. mentio quoque fit arae, ex cornibus animalium conſtructae, qualem Epheſi fuiſſe dicunt, quam Apollo ipſe ex cornibus caprarum, a Diana interfectarum, compoſuiſſe fertur 10).

§. 5. Diebus ſolennibus, foliis ramiſque aras exornabant ueteres; ex arbore potiſſimum illi numini ſacra, cui ara dedicata fuit. Sic ara Iouis folia ramoſque fagi, Apollinis lauri, Mineruae oliuae, Veneris myrti, Herculis populi, Bacchi hederae, Pani pini, apponere ſolebant; id genus *uerbenas* uocabant. Sculpturis quoque arae nonnumquam ornabantur, quae uel Deorum, quibus illae dicatae fuerunt, imagines, uel eorum ſymbola conſpicienda dabant.

§. 6. *Locus* porro 11), quo arae poni ſolebant, ſi indicandus eſt, notandum, illas ut plurimum in templis ante ſtatuas numinum ita fuiſſe collocatas, ut, qui ſacrificabant, Deum ſuſpicerent; aliquando uero etiam in medio templorum poſitae fuerunt. Imo etiam extra templa arae nonnumquam ponebantur, quales paſſim Romae fuiſſe, notiſſimum eſt. Talis erat et illa, quam S. Paulus Athenis inuenit ignoto Deo dicatam 12). Addimus huic aram duodecim Deorum, quae uel Athenis, uel proxime Athenas, conſpiciebatur, cuiusue *Herodotus* in Euterpe capite VII. mentionem facit; forte idem haec erat cum Dodecatheo, ſ. templo duodecim Deorum; cuius iam ſupra p. 105. mentionem fecimus. In agris, quae ponebantur arae, illae Diis ruſticis dicatae uidentur; Pani ſcilicet, Siluano atque Vertumno; in montibus quoque ueteres aras ſuas libentius collocarunt. Immo aras mobiles, quales apud Chriſtianos paſſim uiſuntur 13), profanos quoque habuiſſe, conſtat. Quid? quod in Circis, theatris, conuiuiis atque terminis uariorum numinum, arae nonnumquam conſpiciebantur.

§. 7. Iam indicandum eſſet, quibus potiſſimum Numinibus arae iſtae poſitae fuerint. Sed quum omnibus et ſingulis Diis atque Heroibus uarii generis aras dicatas fuiſſe conſtet: longum nimis eſſet, ſingulas enumerare. Hoc potius adhuc monendum erit, quod multae ſaepius in eodem templo arae collocatae fuerint, eidemque ſacrificio plures ſubinde inſeruierint. Sic *Virgilius* in templo Iouis Hammonis in Libya centum fuiſſe aras dicit 14), totidemque in templo Veneris Paphiae numeratas eſſe perhibet.

§. 8. De uſu tandem ararum notandum, quod praeter uaria, quibus illae inſeruiebant, ſacrificia, etiam foedera et ſacramenta apud easdem facta fuerint. Arae, teſte *Cicerone*, iurando tangebantur, ut ſolenniora iuramenta eſſent: ad aras nuptiae celebrabantur, amici-

ſtium lib. 5, eleg. 5, 9. nec tantum a ruſticis, ſed etiam ab aliis, ſi res moram non pateretur. *Gramineas* aras dixit *Silius* lib. 4, v. 703.

8) Narrat *Pauſanias* Eliac. 1. idem mentionem facit altaris apud Thebas, a quo Apollo σπόδιος dictus.

9) *Pauſanias* lib. 6.

10) *Laertius* in uita Pythagorae κεράτινον, *Plutarchus* in Theſeo κερατῶνα βωμόν, nominat. Diſtinguendum igitur ab ἐυκεράῳ βωμῷ, altari cornibus inſtructo, ſeu quod uictimae ad cornua ligarentur, ſeu incertae religionis cauſſa; unde Poetae epitheton deſumunt. Moſen cornua altari feciſſe, diſcimus ex *Exod.* 27, 2.

11) Addendum: orientem uerſus poſita fuiſſe altaria, ut teſtatur *Vitruuius* lib. 4. c. 8. et quidem humiliora ſemper ipſis ſimulacris. Inſcribebantur plerumque nomina numinum, quibus ſacra eſſent; aut certe inſignibus eorum additis id ſignificabatur. Conſecrabantur porro, coctis leguminibus, corona, oleo, precibus, ſacrificiis aut diris adeo: prout uaria erant numina. Vid. *Potteri Archaeol.* lib. 2. c. 2.

12) *Act.* 17, 23. *Pauſanias* de aris ignotorum deorum et heroum, athenis, tradit: in dialogo *Philopatris* iuratur per *ignotum Athenis*. Plura dabunt, qui dedita opera locum illuſtrant. Vide *Fabricii* bibl. antiquaria, p. 295.

13) Antiquiſſima fere mentio *portatilium* ararum, occurrit in hiſtoria *Ewaldorum*, qui presbyteri in Friſiam euangelii proferendi cauſſa, iuerunt, finiente ſaeculo 7; inde et ſaepius.

14) Id quidem *Virgilius* non dicit; ſed *centum* templa et *centum* aras, (non autem in *uno* templo) poſita fuiſſe. Vid. Aeneid. 4. v. 203. De templo Veneris autem ſcribit Aen. 1. v. 420. *ubi templum illi, centumque Sabaeo Thure calent arae.* Sed id Poetae dandum.

tiaeque iungebantur; quarum rerum exempla apud Auctores paſſim occurrunt. Aras item a falſa perinde ac uera religione aſylorum ius habuiſſe, notiſſimum eſt 15).

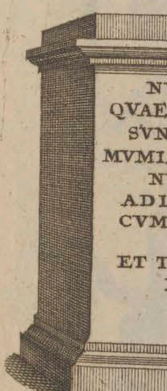
§. 9. Supereſt, ut aliquot ararum ſchemata addamus, ut forma illarum Lectoribus clarius innoteſcat. Quam *Tab. LI. Fig. 1.* exhibemus, ara Neptuno dicata fuit, quod ex tridente et delphinibus facile colligimus. Ara alia *Fig. 2.* et *3.* in duobus lateribus (tertium latus, quod formam illius triangularem compoſuiſſe ueroſimile eſt, non conſpicitur) bacchantem exhibet, alteram quidem cum thyrſo, alteram uero duabus tibiis canentem; quod indicio eſt, aram Bacchi ſine dubio eſſe. Tertiam *Fig. 4.* Nympharum fuiſſe, ex ipſa inſcriptione patet. *Bonanius* ſimilem ſecundae illi arae, quam *Fig. 5. 6.* et *7.* exhibemus, tripodem nuncupat. Tria ſcilicet et haec latera habet, totidem geniis notata, quorum unus remum, Neptuni ſymbolum 16), collo geſtat; ex quo huic numini illam dicatam fuiſſe, recte colligimus. Quatuor arae ſequentes, *Fig. 8 — 11.* Antii nuper erutae ſunt; quae urbs hodie lingua uernacula *Nettuno* uocatur, quia Neptuni cultus eo loco ad oram maris ſito uigebat 17). Sunt autem illae unius quaſi formae, rotundae ſcilicet, & ſuperiori parte excauatae; altitudo ſingularum duas circiter diametros exaequat. Primae illarum *Fig. 8*, quae, teſte inſcriptione, Neptuno, dicata fuit, eiusdem Dei effigies inſculpta eſt, pallium humeris geſtantis, quod nuditatem illius minime tegit; ſiniſtra tridentem, dextra delphinum tenet. Quae capiti illius ſuperimpoſita uidetur figura, ornamenti loco eſſe uidetur, niſi forte duplicem tridentem denotat. Secunda ara *Fig. 9.* uirum alatum exhibet, cuius pallium uentorum flatu exagitatur, qui marina concha ceu tuba canit. Aram autem hanc *uentorum* eſſe, ex inſcriptione apparet. Tertia *Fig. 10.* nulla quidem inſcriptione inſignitur, ſed tridentem tantum prominentem praefert; quod ad denotandum Neptunum, cui dicata, forte ſufficiat. In quarta *Fig. 11.* nauis conſpicitur, in qua nauta remo aſſidet, uelum expanſum et apluſtre ad proram affixum, cum inſcriptione, *ara tranquillitatis.*

Tab. LI.

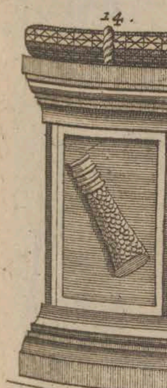
§. 10. Praeter aras hactenus repraeſentatas, aliae ſaepe inſolitae formae erigebantur. Talis illa fuit, quam ſupra *Tab. XV. Fig. 5.* Mercurium inter et Herculem conſpeximus. Singularis enim illa formae eſt, mobilisque uidetur; forma quadrata eſt atque humilis, et ſenſim minuitur ad ſupremam partem tandens; ceterum pedibus nititur, quorum ope facile ex loco alio in alium transferri et ſtatui poterat. Rariſſimae porro arae ſunt, quae uictimam geſtant, qualem *Fig. 12.* exhibemus. Haec Romae uiſebatur quadrata una cum ariete, ſuperiori illius parti impoſito. Quadratae arae ſuperficies alia ora rotunda tecta uidetur, cuius medium concauum eſt, et in quo uictimae uenter reponitur, ex quo inteſtina egredi uideas; unde coniicere licet, inteſtina eodem forte ſtatu ſeſe offerre, quo haruſpices atque ſacerdotes ea explorare, ex iisque futura diuinare conſueuerant. Addimus huic monumentum recens effoſſum A. 1721. in uico quodam, Norri nomine, haud procul a Muſſiponto, qua ad Metenſem urbem itur, cuiusque ſchema *Fig. 13. 14. 15.* conſpiciendum damus. Ara iſthaec in latomiis erat. In anteriore facie inſcriptio habebatur his uerbis: *Ioui Optimo Maximo et Herculi Saxano Publius Talpidius Clemens Legionis Octauae Auguſtae cum militibus legionis eius uotum ſoluerunt lubentes merito:* ubi priora uerba *Ioui Optimo Maximo et Herculi Saxano* 18) forte tempus indicarint Diocletiani et Maximiniani, quorum primus *Iouius*, alter *Heraclius* appellabatur; quandoquidem et Auguſtorum horum numiſmata hac inſcriptione, *Ioui et Herculi*, notata fuiſſe conſtat. Hercules uero hic *Saxanus* appellatur, quaſi in ſaxo, ſ. rupe poſitus, quia haec ara in latomiis poſita fuit. Legionis porro octauae milites hoc illi nomen dedere, inducti exemplo Herculis illius Tiburtini, qui a ſaxis et rupibus, quae Tiburem circumdabant, etiam Saxanus appellabatur. Erat item Romae aedicula *Bonae Deae ſubſaxanae*, quia ſub rupe quadam poſita fuit. Claua Herculis hoc loco modo minus ſolito concinnata eſt: capulum habet non inelegantis formae cum funiculis prominentibus, ne ex manu facile excidat. Arae ſuperficies in medio concaua eſt, in modum crateris aut paterae, ad libationes et ſanguinem uictimarum excipiendum.

§. 11. Marmor ſequens *Fig. 16 — 19.* A. 1719. cum R. P. Dominicani ut bibliothecae locum adaugerent, in Minerua aliquot aedificia dirui curarent, ea forma erutum eſt, qua hic exhibemus. Rei antiquariae periti ſtatim in diuerſas abiere ſententias, minus certi, utrum pro

15) Sed et conſtat, nec inter profanas, nec chriſtianas gentes defuiſſe, qui moleſtam aliis religionem iſtam accuſarent. Ita Euripid. *Ion*, v. 1314.
Τὑς μὲν γὰρ ἀδίκυς, βωμὑς ὐχ ἵζειν, ἔχρην, ſeqq.

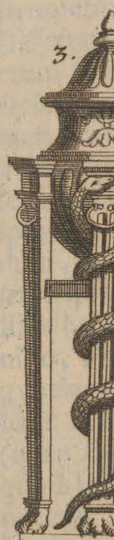
16) Nonnumquam et *Fortunae.*

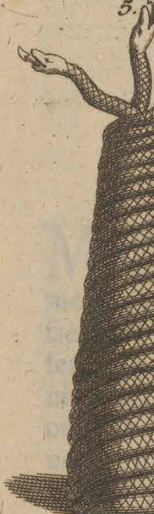
17) Vid. *monumenta ueteris Antii*, Phil. a *Turre*, Rom. 1700. 4.

18) Veroſimilius haud dubie, ſi *Saxanus* abeſſet.

Aræ formæ Variæ diversisque Numinibus dicatæ. Sic aræ 1, 5, 6, 7, 8, et 10 Neptuno; aræ 2 et 3 Baccho, ara 4 Nymphis, ara 9 Ventis, et ara 11. Tranquillitati positæ fuere. 12. Ara victimam suam gestans. 13, 14, 15, pro voto habetur I.O.M. et Herculi, vel potius Ioviano et Heraclio facto. 16, 17, 18, 19. pro ara habetur Isidi sacra.

Tripodes va
2. Tripus cu
9. Actus rel
communis m

Tripodes variæ formæ. 1, 2, 8. Tripodes absque vasis. 3. 4. 7. Tripodes cum vasis impositis. 2. Tripus cum peculiari fulcro. 5. Fulcrum Tripodis Delphici. 6. Tripus cum aculeo in medio. 9. Actus religiosus ad Tripodem. 10. Tripus variis serpentis circumplicati gyris conspicuus. 11. Tripus communis mensæ loco lecto appositus.

pro ara, an potius pro statuae cuiusdam basi accipiendum esset. Aram esse suadebant instrumenta in sacrificiis usurpata, quae in uno latere conspiciebantur. D. Abbas *Oliua*, in Dissertatione de hoc monumento conscripta, pro neutro habet. Forte uotum est Isidi factum et in hoc marmore expressum, cum quibusdam Diis Aegyptiis aliis. Prima marmoris facies *Fig. 16.* inscriptionem prae se fert: cuius licet priores litterae exciderint; poterit tamen sine periculo legi *Isidi sacrum.* Schema est uas magnum, s. modius, in conum desinens, qui a serpente caput erigente circumplicatur. Sub serpente conspicitur luna crescens, ex qua aliquot spicae exsurgunt. Si forte mireris, cur in marmore, Isidi sacro, non ipsum hoc numen compareat, quum tamen Anubis, et Harpocratis effigies adsint? notandum, quod sub modio isto, seu urna, Isis ipsa facile intelligi possit; cui sententiae *Apuleius* quoque Lib. XI. met. accedere uidetur. Crescentem quoque lunam nonnumquam pro Iside haberi, dubio caret. Alia marmoris facies *Fig. 17.* Anubin exhibet cum capite canino, altera manu palmam cum situla tenentem. Commune quippe hoc uas numinum Aegyptiorum symbolum est, quo aquam Nili uitae copiam Aegypto subministrantem, denotabant Discus, culter ille magnus, ad succidendas uictimarum carnes, uasque illud aliud, (quae *Fig. 18.* facie huius marmoris tertia conspiciuntur), instrumenta sunt sacrificiorum; quod forte sacra facta fuerint Diis eo tempore, quo hoc marmor dicatum est. De Harpocrate, qui *Fig. 19.* quartam faciem occupat, nihil hic noui monendum. Plurimas adhuc aras inferius uidebimus, cum sacrificiorum schemata exhibebimus.

Caput II.

De Tripodibus.

§. I.

Magnam cum aris cognationem habent Tripodes; quod non sacris tantum uasis sustentaculo fuerunt, sed et in iis aeque atque aris sacra nonnumquam fieri solebant. Nomen tripodis commune est, omnium instrumentis, quae tribus nitebantur pedibus, seu mensae illa fuerint, seu sellae, seu quidquid eius generis. Nobis de illis in specie tripodibus erit sermo, quibus in sacris utebantur, et qui in monumentis ueterum tum Graecis, tum Romanis, passim occurrunt. Ad exemplar tripodis illius Delphici, cui Pythiae insidebant, quum oracula funderent, facti putantur. Graeci enim (teste *Herodoto* in Calliope p. 179.) post uictoriam ad Plataeas a Persis reportatam, *collata pecunia decimam sequestrarunt Deo, qui Delphis erat, ex qua tripus ille aureus consecratus est, qui proxime altare tricipiti serpenti aeneo insistit.*

§. 2. Tripodis uaria passim uisuntur formae, quarum alii firmioribus pedibus, alii nerubus tantum ferreis nitebantur. Quem *Tab. LII. Fig. 1.* primum proferimus, ex Museo Brandenburgico prodit. Secundus *Fig. 2.* Illustrissimi Dn. *Foucault* hoc habet singulare, quod tres eius pedes peculiari sustentaculo suffulciantur; qui deinde *Fig. 3.* et *4.* sequuntur, inferne in pedes animalium desinunt; ubi hoc simul notandum, quod prioris illius pes unus circumuolutus sit serpente, qui non tantum Solis et Medicinae symbolum est, sed ipsum nonnumquam Apollinem denotat, qui arti medendi praeesse credebatur, perinde atque filius eius Aesculapius. In superno huius tripodis uase operculum est elegans, quod etiam in nummis nonnumquam conspicitur. Qui hunc *Fig. 5.* excipit, pro fulcro tripodis Delphici accipi potest; quod locus *Herodoti* supra citatus declarat. Capita enim trium serpentum diremta triangulum quasi designant; ita quidem, ut quodlibet eorum pedem tripodis suffulciat: corpora uero horum serpentum, continuis usque sensim laxioribus gyris conuoluta, ad terram usque tendunt, basinque constituunt. Tab. LII.

§. 3. Quem *Fig. 6.* damus, Tripus RR. PP. Iesuitarum est Vesontionensium. In eo hoc potissimum notari meretur, quod e medio aculeus erigatur. Sequens *Fig. 7.* Foroiulii ad oram maris erutus, et à Cl. *Peirescio* allatus fuit. Proximus huic *Fig. 8.* uase, quod forte per iniuriam temporis excidit, destituitur. *Fig. 9.* circa alium tripodem tres personae sacrum quidpiam persoluere uidentur. *Fig. 10.* imitatur tripodem, ex nummo argenteo Lepidi. Constat autem uase magno atque rotundo, et admodum profundo, tribus pedibus nixo, quorum quilibet inferne in animalis cuiuspiam pedem, superne uero in arietis caput, cuius

cuius cornua ipsum uas permeant, ut eo firmius haereat, terminantur. Serpens enormis et stupendae longitudinis, mirisque circumplicatus gyris, non ipsi tantum uasi imminet, sed etiam pedes tripodis complectitur. Caput serpentis multos radios emittit, ex quo haud incongrue colligimus, Romanos, ad imitationem Aegyptiorum, solem quoque sub serpentis imagine depinxisse. Aegyptii quippe Serapidem, quem solem esse putabant, corpore serpentino et capite tantum humano effinxerunt; immo Serapidem illos tota serpentina forma nonnumquam repraesentasse, notum est. Si uero quis quaerat, cur hic serpens tot gyris uas illud cum tripode circumdet, linguamque uibret: ingenue fatemur, quod nil certi de hoc affirmari possit 19). Intra pedes huius Tripodis duo pulli uidentur, quos fortasse gallos dixeris, qui summa auiditate grana ipsis proiecta deuorant; id quod ad auguria optima pertinebat. Qui denique *Fig. 11.* lecto appositus est tripus, ex eorum numero est, qui mensae apponebantur.

CAPVT III.

De Instrumentis Sacrorum.

§. 1.

Etsi sacrificiorum, imo et sacrorum omnium instrumenta infra, ubi de ipsis sacrificiis agetur, pleraque occurrunt: singulatim tamen de illis hic agere placuit; ut uariae illorum formae clarius innotescant; cum instrumenta talia in ueterum obuia monumentis, quamuis eidem saepius usui destinata, sub diuersa tamen forma, nec eodem modo confecta conspiciantur. Facimus initium ab *Acerris*, seu arculis, quibus thus aliaque odoramenta reponebantur, quae cum sacrificiis praecipue in manu Camilli, siue ministri, et nonnumquam
Tab. in Vestalium quoque manibus, conspiciuntur. Quam *Tab. LIII. Fig. 1. 2. 3.* primo loco pro-
LIII. ferimus Acerram, ea ex Museo Ill. Dn. *Foucault* prodiit, estque aenea et omnium elegantissima. Pars anterior Bacchi, pampinis coronati protomen, in corona a duobus Centauris suffulta repraesentat; utrique Centauro Nympha — — insidet; sub altero lyra, sub altero tibia, multis fistulis compacta, comparet. Ab utroque latere Medusa exhibetur, et in operculo eadem intra lauream coronam uisitur, quae in utroque latere Cupidinem habet. Quae *Fig. 4.* sequitur acerra, a Viro erudito *Cauceo* publicata, ex marmore eruta fuit. Iungimus his aliam *Fig. 5.* cuius forma rotunda pyxidi similis, et a ceteris omnibus longe diuersa est; hinc ad alios potius usus, quam sacros illam fuisse adhibitam, uero admodum simile est.

§. 2. Cum Acerris coniungimus *Thuribula*, recipiendo thuri destinata. Graeci eiusmodi uas θυμιατήριον, et Ionice θυμιητήριον, appellarunt; et quamuis illud ueteribus usitatissimum fuisse dubio careat: nullum tamen in monumentis ueterum deprehendimus, quod romani usus fuisse constet. Illud, *Fig. 6.* a *Cauceo* prolatum est, qui tamen non affirmare audet, quod apud gentiles in usu fuerit. *Dionysius Halicarnasseus* narrat, in pompis eiusmodi thuribula aurea atque argentea prolata fuisse, quae ipse θυμιατήρια, interpres uero Latinus acerras, uocat. *Fig. 7 — 11.* quinque sequuntur cochlearia, uariis ex locis eruta; ex quibus tertia *Fig. 9.* (forma licet maiori) usui communi ad mensam adhibita uidetur; cetera thuri, acerrae uel thuribulo inferendo inseruiisse existimamus. Pala uero illa exigua *Fig. 12.* thuri et odoramentis, uel ex acerra depromendis, uel in eandem inferendis, fuerit.

§. 3. Vasis ad thura uel conseruanda uel accendenda destinatis illa subiungimus, quibus pagani ad libationes atque aspersionem utebantur. In his primo loco ponimus *Praefericula*, siue uasa illa ansata 1) liquoribus et uino in sacrificiis fundendo praeprimis adhibita. Quae *Fig. 13.* et *14.* proferimus, ea omnium simplicissima uidentur. Tertium *Fig. 15.* ex Museo *Moscardi* Comitis Veronensis desumtum est. Quartum *Fig. 16.* super ara quadam uisitur, cuius inscriptio: *Ara Germanico.* Quintum *Fig. 17.* ex uoto pro salute Vespasiani pu-
Tab. blicatum est. Maiori artificio illa confecta sunt, quae *Tab. LIV. Fig. 1 — 4.* exhibemus. Pri-
LIV. mum quidem *Fig. 1.* ex Museo Romano *Caucei* prodiit. Secundum *Fig. 2.* ferae cuiusdam formam habet. Os uasis, qua parte liquor effundebatur, maxillam inferiorem cum dentibus exhi-

19) Nec operae pretium foret, artificum commenta, inepte sedulis illustrare rationibus.

1) *Festus*: praefericulum, uas aeneum, *sine ansa*, patens summum, uelut peluis.

1.2.3.4.5. *Acerræ ad thus aliaque odoramenta reponenda adhibitæ.* 6. *Thuribulum accendendo thuri destinatum.* 7–12. *Cochlearia varia atq; pala thuri vel acerræ et Thuribulo inferendo, vel ex acerra depromendo inservientia.* 13–17. *Præfericula varia ad vinum vel alios liquores in sacrificiis effundendos destinata.*

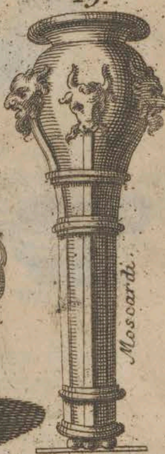

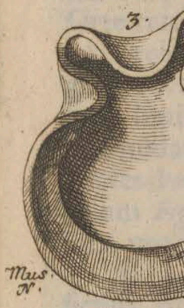

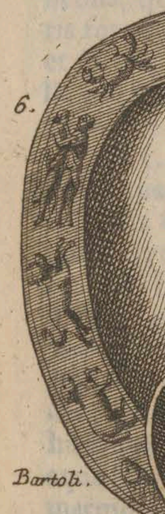

1–4. *Præfericula quatuor magna arte confecta. 5, 6. duo simpula ad vinum ex præfericulo infundendū, cum lituo. 7, 8, 9. Simpula alia formæ diversæ. 10, 11. Aquiminaria aquæ lustrali forte destinata. 12. Aquiminarium ad aquam hauriendam. 13. Vas erectius ad introitum templorum cum aqua lustrali positum. 14. 15. Aspergilla. 16, 17. Disci, quibus carnes victimarum excipiebantur.*

1–13. Pater
inprimis a
variis usib

1–13. *Pateræ variæ sive vasa excavata ad libamen inter victimarum cornua profundendum et inprimis ad excipiendum victimarum sanguinem destinatæ.* 14.15. *Capedines sive vasa minora variis usibus inservientia.* 16 et 17. *Ollæ, quibus Sacerdotes ad coquendas carnes utebantur.*

exhibet;
forte refe
male colli
gis suadea
haec simil
quarundar
pentes du
culum *Fig*
folia prod

§. 4.
fictilia, qu
ris formar
et secundu
lia et a *Ca*
sequentia

§. 5.
dam aquar
destinata f
put refert.
11. uiri f
minime n
usus adhib
Fig. 12,
uero adm
hibemus
aqua lustr
marmorib

§. 6.
Hic primo
eiusmodi
Brunio, e

§. 7.
libamen i
ctatis uict
uero eode
ra ipsa aer
rem abiit:
seo Brand
ea fictilis e
nullis orn
paret tabu
repraesent
lo, insign
te capulae
Proxima *F*
in illa exh

2) De Sy
lo, ui
Simp
quo u
certas

3) Περιρρ
spergi
ante t
tione
stante
liber

exhibet; operculum uero, quod non comparet, maxillam superiorem una cum toto capite forte referebat. Collum corona, ex pampinis et uuis concinnata, circumdat: ex quo non male colligitur, praefericulum hocce ad sacra Bacchica fuisse destinatum; id quod adhuc magis suadeat caput Sileni, quod a collari corona dependet; sed etiam ipse Panthera, cui fera haec simillima est, Baccho in primis cara et familiaris fuit. Tertium *Fig. 3.* Nereidum quarundam schemata complectens, ad Neptuni sacra pertinuisse creditur. Ansam uasis serpentes duo constituunt, quorum os apertum ad orificium scyphi respicit. Aliud Praefericulum *Fig. 4.* Romae in aere incisum, duorum satyrorum capita cornuta et adiacientia uitis folia prodens, uas Bacchicis sacris destinatum commonstrat.

§. 4. Ad praefericula pertinent *simpula*, siue *simpuuia* 2), quae uasa erant utplurimum fictilia, quibus ex praefericulo uinum ad primas effusiones infundebatur; ceterum ad cochlearis formam proxime accedebant. Varia illorum schemata exhibemus *Fig. 5 – 9.* Primum et secundum *Fig. 5.* et *6.* quibus lituus (de hoc infra §. 14.) iunctus est, non admodum similia et a *Cauceo* publicata sunt. Tertium *Fig. 7.* ex Museo S. *Genouefae* depromtum est. Duo sequentia *Fig. 8.* et *9.* ex Museo *Moscardi* Comitis Veronensis, educta sunt.

§. 5. Ad aspersionem, qua ueteres expiandi et purificandi caussa utebantur, uasa quaedam aquaria, seu *aquiminaria*, una cum *aspergillis* 3), ex crinibus equinis capulo aptatis, destinata fuere. *Cauceus* uas ansatum protulit, cuius forma, secundum *Fig. 10*, uirginis caput refert, illudque pro aquiminario sacro seu uase aspersionis habuit. Simile uas, quod *Fig. 11.* uiri formam exprimit, penes Ill. *Foucaultium* est, cui similis usus tribui potest. Verum minime negandum, quod eiusmodi uasa non ad adspersionem tantum sacram, sed et ad alios usus adhiberi potuerint. Idem iudicium ferendum est de lebete, seu aquiminario sequenti *Fig. 12*, quod itidem uel ad hauriendam, uel ad conseruandam aquam lustralem inseruiisse, uero admodum simile est; quamuis alios eiusdem usus minime negemus. Quod *Fig. 13.* exhibemus uas erectius, illud ad introitum templorum positum uidetur, ut introeuntes 4) aqua lustrali se ipsos adspergere potuerint. *Aspergillorum* formam, qualis in nummis atque marmoribus cum aliis instrumentis uisitur, *Fig. 14.* et *15.* tradimus.

§. 6. Pergimus ad ea uasa, quibus uel carnes, uel sanguis, uictimarum excipiebantur. Hic primo loco *Discus* sese offert, uas planum, quo uictimarum carnes reponebantur. Duos eiusmodi discos *Fig. 16.* et *17.* depinximus; quorum prior a *Cauceo* publicatus est, alter a *Brunio*, eximio pictore ex Manuscripto Bibliothecae Coissianae depromptus.

§. 7. Discos excipiunt *Paterae* siue uasa excauata, quibus sacrificantes non tantum ad libamen inter uictimarum cornua profundendum 5), sed in primis ad excipiendum a mactatis uictimis sanguinem 6) uti consueuerant; earumque aliae capulo erant instructae, aliae uero eodem carebant. Ea, quam *Tab. LV. Fig. 1.* exhibemus, Romae delineata fuit; patera ipsa aenea est, et Museum nostrum exornat, sed rubigine consumta ferme tota in puluerem abiit: capulus arietino capite terminatur. Secunda *Fig. 2.* aliquanto profundior, ex Museo Brandenburgico per *Begerum* Tom. III. p. 384. publicata fuit. Quam *Fig. 3.* tradimus, ea fictilis est, et formae singularis, inque Museo nostro conspici potest. Altera uicina *Fig. 4.* nullis ornamentis decoratur; sicut et sequens *Fig. 5.* ex Museo *Kirkeriano.* *Fig. 6.* alia comparet tabula fictilis in disco formae ouatae, in cuius ora duodecim signa coelestia uisuntur repraesentata: prodiit illa ex libro, cui titulus, *Antichi sepoleri*, auctore Petro Santo *Bartolo*, insigni sculptore Romano. Quae *Fig. 7.* sequitur, a capulo suspicitur: hic enim qua parte capulae iungitur, tres genios habet alatos, et ab infima parte caput animalis cuiusdam. Proxima *Fig. 8.* duplici conspectu delineata est, et ora sua quam maxime conspicua. Quae in illa exhibentur Schemata, pateram hancce Bacchicis sacrificiis fuisse adhibitam, procul dubio Tab.LV.

2) De Sympuuio, Sympiuio, Sympullo, aut simpulo, uid. *Iunii* animaduers. lib. 2. c. 10. *Festus:* Simpulum, uas paruum non dissimile cyatho, quo uinum in sacrificiis libabatur. Etymi incertas rationes afferre, nihil attinet.

3) Περιρραντηρια graece. Rami laurei saepe loco adspergilli adhibebantur, aquae lustralis usus tam ante templa, quam post sacrificia peracta, titione de altari in aquam illam misso, qua adstantes omnes adspergebantur. Exstat *Lomeieri* liber de lustrationibus gentilium.

4) Inde locus prouerbio, ἀνίπτοις χερσὶ, aut ποσὶ, aliquid facere, pro infausto successu, ab neglecta ea, quae ante fecisse opus erat. Quod religionum genus in ecclesiam ab istis exteris deriuatum esse, constat.

5) *Virgil.* Aeneid. 7. v. 133. Nunc pateras libate Ioui, precibusque uacate.

6) *Cicero* certe: *patera* sanguinem excepisse, cum taurum immolauisset. Est et *patella*, qua diis cibi ponebantur. Idem de *finib.* 2, 7. ita non religiosi, ut edant de *patella*; unde dii *patellarii*, *Plauto*.

bio significant. Quatuor capita, quae circulum in totidem partes aequales diuidunt, Bacchantium sunt et Satyrorum. In suprema orae parte conspicitur caput, cum phiala, cui proxima est basis quaedam, siue ara, uase, multis floribus atque frugibus repleto, onusta. Pone hanc basin thyrsus strobilo terminatus erigitur, in quem leo irrumpere uelle uidetur. Post caput secundum, quod Satyrae est, pedum recuruum, ex quo syrinx, siue tibia Panis quinque fistularum dependet, conspicitur. Arbor sequitur, cuius folia uitis esse credas, nisi truncus densior repugnaret. Quae sequitur fera, tigris est, uel panthera, quod utrumque animal coetui Bacchico familiare. Anterioribus pedibus thyrsum tangit arae ligatum, cui uas frugibus onustum impositum est. Aram hanc excipit caput Faunae, quam auriculae caprinae produnt. Ante uultum illius alia ara posita est, eaque flammigera, et post eam capra, quae alii arae insilire uidetur. Ad oppositum huius arae latus lituus seu pedum est, cui similiter alligatur tibia Panis, ut supra. Haec sequuntur caput alius Faunae, thyrsus, uas magnum, capra, arbor et cuniculus, qui agmen claudit. *Fig. 9.* sequitur alia figura ex Museo S. *Genouefae* depromta; aenea illa est, ornamentisque uacua. Obseruatu digna est sequens *Fig. 10.* quae uirum magnis instructum alis 7) effert, cuius etiam pedibus iunctae sunt alae minores, uti Mercurio; altera manu lyram tenet, formae plane singularis, altera florem lilio non absimilem.

§. 8. *Fig. 11.* a *Cauceo* emissa, pro capulo nudum hominem exhibet affabre delineatum. Duo athletae nudi totum spatium occupant, singuli clypeum tenent, et altera manu alius hastam, alius telum gestat. Pateram sequentem *Fig. 12*, *Cauceus* raptum Helenae exprimere putat; tres uiri nudi, qui hic conspiciuntur, tiaram Phrygiam capite gestant. Patera sequens *Fig. 13.* Mercurii ad Paridem legationem effert, cum inscriptione Hetrusca, quae Mercurium et Alexandrum ita exprimit: MIRPYRIOS ALIXENTROM. Postea uero quam uarias hactenus paterarum formas contemplati sumus; cum *Begero* Tom. IV. pag. 424. Thes. Brandenb. iure monemus, uiros doctos non paucos saepe hallucinatos esse, dum pro pateris eiusmodi habuerunt instrumenta, quae re uera tales non sunt. In Museis multis occurrunt instrumenta rotunda planaque capulo instructa, sed nullo modo concaua, et recipiendis liquoribus minime accommodata, quae frustra paterae uocantur. Si uero quaeratur, cui ergo usui uasa eiusmodi plana destinata fuerint, forte cum *Begero* pro lancibus habenda, quae ab Isidoro *Apophoreta* 8) uocantur, in quibus fructus et similia apponebantur. Addimus pateris adhuc capulas duas, siue capedines *Fig. 14.* et *15.* ex Museo *Moscardi* depromtas; quo nomine urnae quaedam, s. uasa minora, tum lignea, tum fictilia, uariisque usibus inseruientia intelligi solent. Nec non *ollas* duas *Fig. 16.* et *17.* quibus sacerdotes utebantur, partem carnis, quae ipsis obuenerat, in iis coquentes.

§. 9. Ad alia instrumenta sacra priusquam accedamus, duas hoc loco inserere lubet *caueas pullarias*, quarum prior *Tab. LVI. Fig. 1.* a *Cauceo* publicata, posterior *Fig. 2.* Romae a *Brunio* delineata. In utraque pulli, grana auide deglutientes, conspiciuntur. Satis autem notum est augurium, quod ex modo, quo pulli sese in grana coniicerent, petebatur. Quum enim auide granis instarent, id bonum erat augurium: si uero tam auide, ut insiliendo et deglutiendo simul grana dispergerent 9), excellentissimum erat augurium, quod *tripudium solistimum* uocabant: si edere nollent, pessimum erat indicium.

Tab. LVI.

§. 10. Pergimus ad instrumenta mactandis uictimis usitata. Primum erat *malleus*, quo uictimarii tauros percutiebant, antequam illos iugularent. Hic *Fig. 3.* talem repraesentamus, qualis extat in quamplurimis monumentis. Mallei loco saepius *secures* 10) adhibebantur, quarum formam *Fig. 4. 5.* et *6.* exhibemus. Prima illa *Fig. 4.* ex Museo Brandenburgico prodiit, secundam *Fig. 5.* *Cauceus* edidit, et tertiam *Fig. 6.* ex Museo *Moscardi* depromsimus. Iugulandis uictimis inseruiebant certi pugiones, modo maiores pro uictimis maioribus, modo minores pro minoribus; quiue alias *secespitae* uocabantur, et antiquitus ornatiores erant. Secundum Antistium Labeonem, quem *Festus* excitat, cultri erant oblongi, manubrio rotundo, eburneo, solido; uincto ad capulum auro argentoque, fixum clauis aeneis, aere Cyprio, quo

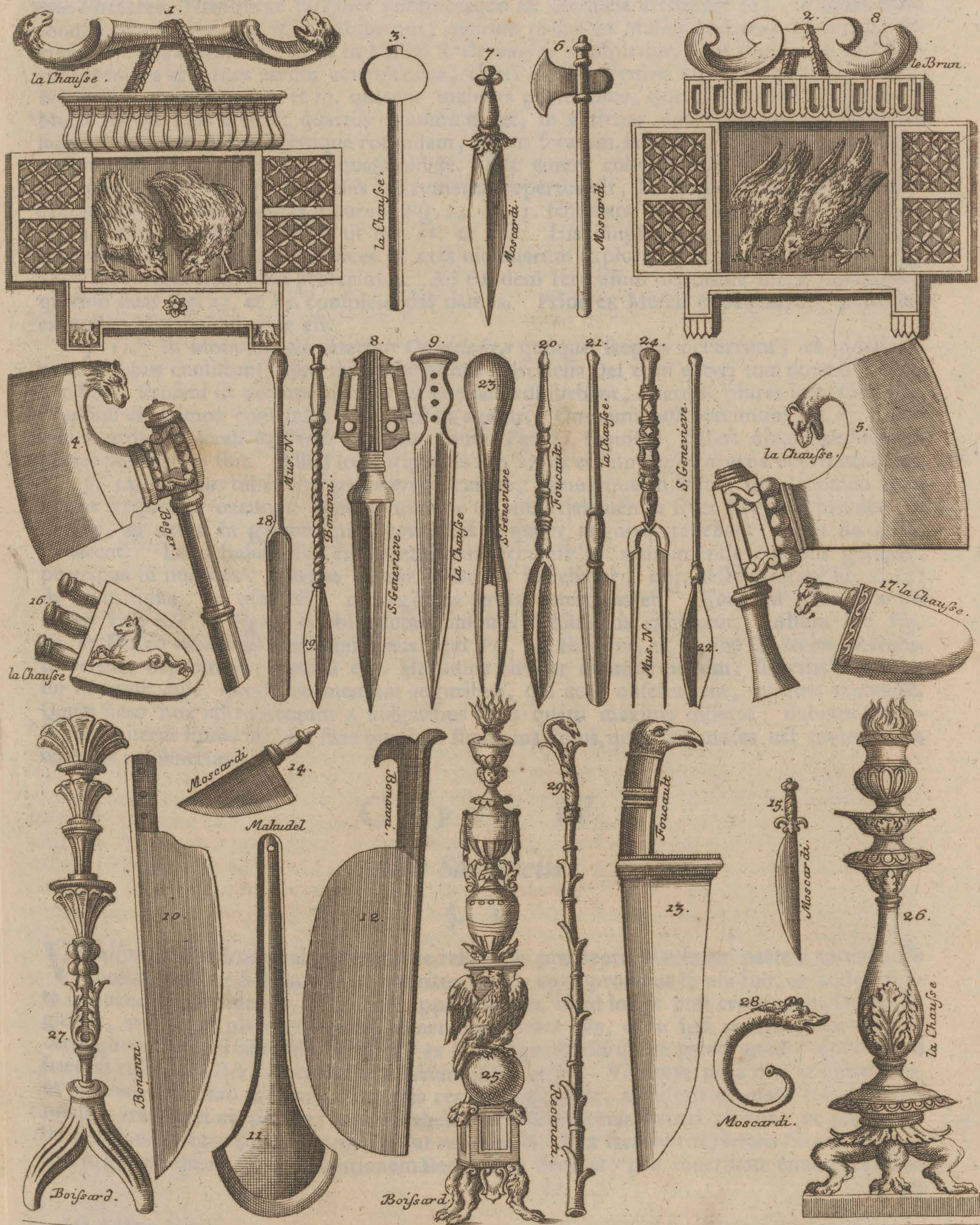
7) *Alis* etiam *Bacchus* instructus fuit; uid. *Dauid Martin* explication de divers monumens singuliers, qui ont raport à la religion des plus anciens peuples, Paris 1740. dissertatione 2.

8) *Isid.* lib. 20. *Orig.* c. 4. *apophoreta, a graecis, a ferendo poma uel aliquid* (aliud), *nominata, est enim plana.* Sed ἀποφυρητα semper sunt munera, et ista auctoritate, una omnium, uix constet.

9) Aut, si offa ex ore in terram caderet. Vid *Cicer.* epist. ad diuersos 1, 15. 6, 6.

10) Etiam sudes seu uectes. Ita certe *Dionysius* Italici libro 7. sacrificia romanorum et graecorum describit: σκυταλαις παιοντας τα μετωπα των ιερειων καταπεσοντα θυονται.

1. 2. *Duae caveae pullariae cum pullis ad petenda auguria.* 3. *Malleus ad percutiendas victimas.* 4–6. *Secures ad usum eundem.* 7–9. *secespitae s. pugiones ad jugulandas victimas.* 10–17. *Cultri maiores et minores ad dividendas victimas.* 18–24. *Ligulae et fuscinulae explorandis extis inservientes.* 25–27. *Candelabra.* 28, 29. *Lituus et virga auguralis.*

quo Flamines, Flaminicae uirgines Pontificesque ad sacrificia utebantur 11). Aliquas eiusmodi secespitas *Fig. 7. 8.* et *9.* exhibemus; quarum prima ex Museo *Moscardi* depromta; secundam *Cauceus* edidit, et tertia in Museo S. *Genouefae* conspicitur. Ad diuidenda uictimarum membra et carnes earum concidendas, cultri uariae formae atque magnitudinis adhibebantur. *Fig. 10. 11. 12.* et *13.* quatuor maiores proferimus, quorum primus et tertius ex Museo *Kircheriano* educti; quartus capulum habet, in rostrum auis terminatum; secundus longum capulum habet aciemque rotundam, quam formam, fatemur, neque in nummis, neque in aliis monumentis, nos unquam uidisse. Hic autem culter prope Lingonas sexto circiter ab urbe milliari una cum aliis instrumentis repertus est, hodieque in Museo Cl. *Mahudelli* uisitur. Cultri minores, quorum *Fig. 14.* et *15.* schemata aliqua exhibemus, nonnumquam uaginis conditi uisuntur, ut *Fig. 16.* et *17.* His iungimus *ligulas* siue *lingulas* 12) spathulis similes, quibus haruspices ad exta uictimarum exploranda utebantur, quarum *Fig. 18 — 22.* formas nonnullas proferimus. Ad eundem fere usum destinatae fuere *fuscinulae*, quarum duas *Fig. 23.* et *24.* conspiciendas damus. Prior ex Museo S. *Genouefae*, posterior ex nostro Museo depromta est.

§. 11. In monumentis ueterum *Candelabra* quoque saepius occurrunt; ea uidelicet, quae pedibus consistunt, quorum creberrimus in Ecclesia Dei cum ueteri tum noua usus semper fuit. Profani in caerimoniis suis faces etiam adhibebant, quarum plures iam uidimus, et adhuc uidebimus, cum infra de funeribus agetur. Omnium pulcherrimum *Fig. 25.* prolatum in urna sepulcrali *Boissardi* reperitur: quod *Fig. 26.* sequitur, tribus nixum pedibus, à *Cauceo* publicatum fuit. Aliud item tripedale *Fig. 27.* ex eadem *Boissardi* urna depromtum est.

§. 12. *Lituus* tubae 13) genus erat recuruae, signumque militare; quod nomen apud Poetas frequenter occurrit. Eodem nomine saepius etiam uenire solet uirga uel baculus auguralis, ab altera in gyrum quasi contortus, quem augures tenebant, cum de coelo seruarent. Litui huius usus frequentissimus occurrit in monumentis cuiusuis generis, praecipue in nummis, eiusque auctor Romulus habebatur, qui, teste *Cicerone* lib. I. 14) de diuinatione, eo usus est, ut regiones urbis determinaret. Formam illius iam uidimus *Tab. LIV.* ad *Fig. 5. 6.* ubi duobus simpulis coniunctus exhibetur. Alium hic *Fig. 28.* ex Museo *Moscardi* communicamus: qui *Fig. 29.* sequitur, ex Museo Cl. *Recanati*, Nobilis Veneti, depromtus, aeneus est, altitudine circiter quatuor pedum: superne terminatur in caput auis, quod ornamentum auguribus, qui aues obseruabant, optime conuenit. Quum uero hoc instrumentum a uulgaribus lituis quam maxime differat: dubium fortasse, num uerus lituus sit; aut sane omnium fuerit maximus, quos uel musea uel monumenta unquam exhibuerunt.

CAPVT IV.

De Sacrificiis.

§. I.

Vti falsorum numinum cultum ex uerae religionis praeceptis maximam partem promanasse constat, ita sacrificiorum in primis ritus, qualis apud profanos in usu fuit, ex eodem fonte deriuandus esse uidetur. Primos quippe homines, haud longe post creationem, Deum legitimo, et qui ipsi placeret, cultu, uenerantes, inter alia, quae ipsi praestiterunt officia, certa quoque eidem obtulisse sacrificia, ex sacris litteris clarissime patet; quid? quod sacra haec in cultu ueri Dei principem fere locum obtinuerint. Victimae uero illae et oblationes, ut primum a summo creatore ad creatas res uel daemones, a miseris et male religiosis hominibus transferri coeperunt; tantum abest, ut pro legitimis haberi possint, ut potius inter detestanda paganismi opera merito sint referendae. Vox sacrificii ex *sacrum facere* composita, in genere quamcumque oblationem Deo factam denotat; pro diuersitate tamen rei obla-

Ii tae

11) Additur in *Festo*, a *secando* dici.

12) A similitudine *linguae*, diminutiuum lingula, et extrita littera, ligula, ut *Priscianus* lib. 3. nisi a *ligone* quis malit deriuare.

13) *Ouidius* Fastor. lib. 3, 216. Iam *lituus* pugnae signa daturus erat. Inde *liticines*, (sicut tubicines) qui *lituo* canerent.

14) C. 17. inde *Virgilius* Aeneid. 7. v. 187. ipse *Quirinali lituo*, paruaque sedebat succinctus trabea. uid. *Liuium* lib. 1. c. 8.

tae in duas potissimum classes sacrificia dispesci solent, in *cruenta* scilicet, quae mactatione brutorum, nonnumquam etiam hominum, fiebant; et *incruenta*, quibus thura, fruges, uinum, resque multae aliae, sensu carentes, offerebantur. Vox Graeca, θυσία, a θύειν *mactare*, deriuata est; et, si etymon illius spectemus, nonnisi de sacrificiis cruentis usurpari posset; sed eadem incruenta quoque sacrificia denotari, facile constare potest; uti *Orgiorum* quoque nomen Bacchi in primis mysteriis proprium, haud raro de quibusuis aliis sacrificiis usurpari deprehendimus. In *publica* porro atque *priuata* distingui possunt sacrificia; ubi sub publicorum nomine illa intelligimus, quae a Pontificibus, Sacerdotibus aliisque, penes quos ius sacrificandi erat, publice peragebantur; quum priuata in domibus, Laribus, aliisque Diis a quouis patre familias uel aliis, fierent.

§. 2. E uictimis uel hostiis, aliae *praecidaneae* uocabantur, quae pridie solennitatem mactabantur, uti *porca* illa, quam Cereri ante messem immolabant, *praecidanea* dicebatur; aliae *succidaneae*, quae, si praecidaneae illae forte omissae uel neglectae fuissent, solennitate finita, offerebantur, ut erratum expiaretur. Quaedam porro hostiae *eximiae* nuncupari solebant, non quidem ea de caussa, quod aliis fuissent excellentiores, sed quia animalia ista ex grege eximebantur, tamquam aptiora. Alia adhuc uictimis nomina indebantur, sed minus solita, quae non nisi in paucis et obscurioribus auctoribus occurrunt. Sic e. c. *oues* quaedam dicebantur *ambiguae* 1), illae scilicet, quae dum sacrificabantur, duos habebant agnos, qui matri ex utraque parte alligati erant. Victima, cuius uiscera essent adhaerentia, *Harunga* uel *Haruga* 2) dicebatur, uti *prodigiae* illae hostiae uocabantur, quae totae consumebantur 3). Aliae porro *bidentes* appellabantur, quo nomine oues uulgo intelligi creditur: at *Pomponius* in *Macrob.* Saturnal. L. VI. c. 9. idem ad uerres quoque extendit. *Nigidius* apud eundem putat, sub bidentibus omnia animalia comprehendi, quae duos annos uiuendo traduxissent; ita, ut *bidentes* idem sit, ac *bientes*, uti *redire* dicimus pro *reire*. *Bientes* uero *Seruio* idem est, ac *biennes*. *Hyginus* contra sub bidentibus omnia illa animalia comprehendi contendit, quae duos dentes, ceteris erectiores, seu longiores haberent 4), ridetque eos, qui de solis ouibus acciperent.

§. 3. Circa ipsa sacrificia tria potissimum obseruari merentur, 1.) quidem uictimarum diuersitas, 2.) locus, in quo sacrificia peragebantur, 3.) potiores, qui sacrificia comitari solebant, ritus; quibus tandem uaria sacrificiorum monumenta, quibus ista momenta illustrentur, addere placet.

§. 4. De uictimis primo monendum erit, quaenam potissimum animalia mactari, et quaenam oblationes praeter ea fieri solebant. Pro diuersitate sacrificantium, et Numinum 5), quibus sacra ista peragebantur, magna quoque fuerit uictimarum uarietas. Quae uulgo immolabantur animalia, haec fere ista fuere: 1.) ex quadrupedibus, seu animalibus perfectioribus, taurus, ouis, caper cum capra, et porca. 2.) Ex auibus, gallina et anser; quamuis et aliae nonnumquam, (sed rarius), aues immolatae legantur; ut e. c. *Plautus* palumbum immolandum commemorat; et *Gruterus* galli gallinacei in holocaustum combusti, mentionem facit. Praeter animalia Diis etiam offerebantur, simila, seu farina cocta, uariaeque placentae, ex frumenti uel hordei farina coctae. Graeci placentas hordeaceas, sale conditas, sacrificabant, quas *Homerus* Iliad. I. οὐλοχύτας 6) uocat. Ex hisce placentis quaedam *popana* uocabantur, quae Aesculapio in primis offerebantur. Aliud oblationum genus *Melethyta* 7), quod melle fuere condita, quae Trophonio dabantur. Alia porro placentarum species fuit, quam *bouem* uocare moris erat; eo, quod cornuum illa figuram referebat, et Dianae, Heca-

tae

1) *Ambiguas* oues, haud scio, an quis hoc sensu legerit. *Festus*, unde hoc desumtum uidetur, *ambegni, bos et ueruex appellabatur*, cum ad eorum utraque latera agni in sacrificium ducebantur. *Fulgentius*: ambegnae oues, quae geminas parerent, sacrificari (Iunoni), cum duabus agnis altrinsecus alligatis. Ergo ab *am* (circum) et *agnus*; non *ambiguas*.

2) *Donatus*, si is est auctor, ad *Terent.* Phorm. *Haruga* scribit, et ab *hara* deducit, in qua seruatur. *Festus*: Haruga, (al. *Harriga*) ab haerendo. *Velius Longus*, *Ariga* scribit. Atque ita emendauit *Rutgersius* uar. lect. lib. 3. c. 9. *Hesychium*: Αριγα, ἄρρεν πρόβατον. add. *Varro* de lat. lib. 4. c. 19. siquis ista intelligat, quae misere lacerata sunt.

3) Ita *Festus*, nisi quod etiam scribatur, *prodiguae*.

4) Vid. *Festum* in Bidental. *Gellii* noct. att. lib. 16. c. 6. *Virgil.*, Aeneid. 7. v. 93. *lanigeras* mactabat more *bidentes*.

5) E. g. maribus diis, mares; sed et peculiares erant et priuae hostiae: Hecate, canem; Venus, columbam, Diana ceruos etc. habebat. Differebant, etiam pro ratione offerentium, opulentiores plus impendebant, hecatombas etc.

6) Adde *Eustathium* ibi; hordea, sale consperssa, quae ante sacrificium super aris effundebant οὐλαί quasi ὅλαι, quia non fracta (cum nondum essent molae) essent frumenta.

7) Μελιττοῦτα, scribendum ex *Polluce* lib. 6, c. 11. qui hic de sequentibus etiam consulendus.

tae atque Lunae offerri solebat. Inter placentas item numerantur eae, quae *Aristeris* et *Hygieiae* nomen gerebant. Romae ex frumenti farina, aqua et sale admixta, Numae Pompilii iussu, placentae peculiares in fornace coquebantur, unde festum ipsum *Fornacalium* nomen sortitum est. Quumque farinam coctam alias *ador* uocauerint, *sacrificia adorea* 8) hinc nomen suum acceperunt. De animalibus etiam hoc addendum, quod eadem corporis uitia, quae in lege Mosaica pecudes a sacrificiis arcebant, apud profanos perinde excluserint; quo ipso confirmatur, idololatras illos multos uerae religionis ritus imitatos esse. Victimae humanae ferme non nisi apud barbaros in usu fuerunt. Apud Romanos certe et apud Graecos rariores illas fuisse, notum est. Attamen non desunt exempla, quibus hostias quoque humanas etiam ab istis populis Diis fuisse oblatas probatur. Sic duodecim Troianos iuuenes Procli 9) Manibus ab Achille mactatos immolatosque docet *Homerus* Iliad. XXIII. Et *Clemens Alexandrinus* in Protrept. plurima humanarum uictimarum, quae tum apud Graecos, tum apud alias gentes, Diis oblatae fuerunt, exempla profert.

§. 5. Sacrificia porro secundum conditionem et facultates personarum erant diuersa. *Bouem aratorem,* (tradit *Lucianus* de sacrificiis), *agricola, agnum opilio, capram caprarius, alius thus aut placentam, pauper Deum, suam duntaxat dextram osculatus, propitium sibi reddit.* Victimae non promiscue Diis quibuslibet offerebantur; sed aliae aliis destinatae erant. Quid? quod numina quaedam atris siue nigris tantum hostiis placanda fuisse legamus. Verum in his, ut et in aliis profanorum ritibus, temporum omnium locorumque consensum frustra quaesieris; consuetudinum enim diuersitas non modo diuersis in locis, sed etiam nonnumquam in iisdem, uariis temporibus, magna fuisse deprehenditur. De iis hic agimus, quae plerumque obseruabantur: cuius generis est, quod Diis masculi, Deabus feminae, sacrificari consueuerant; sed his contraria tam frequenter occurrunt, ut uerear, ne exceptiones regulam ipsam superent.

§. 6. Magnae Matri CYBELAE scrofa praegnans mactabatur, ex frugibus, strobili offerebantur, qui et in sacris illius gestari solebant. Verum sequioribus saeculis praecipua eius 10) sacrificia *Taurobolia* et *Criobolia* fuere, de quibus infra §. 17, plura referemus. Quumque *Tellus* cum Cybele saepius pro una eademque Dea habeatur: etiam huic scrofam immolare, moris erat. IOVI, plerumque tauri, nonnumquam etiam arietes, mactabantur; Corinthi, *Iunoni* Acraeae capram mactabant. *Neptuno* tauri immolabantur, quos hic ibi atros offerebant; quod sacrificii nigri genus etiam *Plutoni* gratum fuit. *Proserpinae* uacca nigra sacrificabatur, et, si pro *Hecate* accipiebatur, canes uictimae loco adhibebantur; quod illae noctu latrando spectra, ab Hecate missa, abigere credebantur. Gratissima omnium uictima *Cereri* erat uerres, sus et scrofa, quod haec animalia messes deuastent; nonnumquam etiam oues et arietes eidem sacrificabantur. In Hermiones urbe uaccae illi mactabantur, immo et tauri, teste *Aeliano,* qui istud simul miraculi narrat, quod taurus, quem uiri decem uix domuissent, uetulam ad aram usque, in qua immolandus fuit, eodem modo, quo infans matrem sequitur, ultro sit secutus. *Apollini* mactabatur taurus iunior, deauratis cornibus ornatus, et nonnumquam etiam aries, capra et hircus, item ouis. Graeci mel *Soli* in sacrificium offerebant; Armenii et Massagetae equos 11).

§. 7. *Marti* destinati fuere uerres, aries et taurus; alii equos illi sacrificabant, Lusitani hircos et equos; Cares canes, Scythae asinos. *Mineruae* tauri et agni; sed nullae caprae mactabantur, quod illas auersari credebatur. *Fulgentio, Planciade* et *Arnobio* testibus, boues quoque, qui iugum numquam subierant, eidem immolabantur. *Dianae* sacrificium ceruo fiebat; cuius loco Athenienses capram ipsi offerebant; nonnumquam etiam uaccae

 hostiae

8) *Liba* certe *adorea Virgil.* dixit. Festus: *Ador,* farris genus, edor quondam appellatum, ab edendo; uel quod aduratur, ut fiat tostum: unde in sacrificio mola salsa efficitur.

9) *Patrocli;* aliorum sit arbitrium, utrum inde humanae uictimae efficiantur. Qui certiora scire cupit, adeat *Iac. Geusii uictimas humanas,* quo nomine singulare opusculum 1675. *Groningae* in 12. duab. prodiit partibus. Alios scriptores magno numero recenset *Fabricius* in bibl. antiquar. c. II. §. 3. quo interpretes *Augustini* de ciuitate dei lib. 7. c. 19. et *Martin* auctorem de la religion des gaulois lib. 1. qui originem, ut et aliis uisum, ab *Abrahami* caussa deducit.

10) Non eius unius, quod *Montfauconio* exprobrare uidetur *dissertatio antiquaria de sue* in sacrificiis gentilium, speciatim *Cereris, Telluris, Bonae deae et Matris deûm,* auct. doctiss. *Casselio, Magdeb.* 1743. c. 2. quae et c. 1. rationem reddit sacrificiorum quorumdam: *aliorum,* quod exosa numini essent quaedam animalia, ut Baccho caprae, *aliorum,* quod gratissima, ut *Soli* equi.

11) Antiquitus boues sancti quasi habiti, nec facile, quaecumque esset caussa, interemti; quae religio paulatim mutauit. *Soli,* certe boues etiam conseruatos, tradit *Eustathius* in Odyssea.

hoſtiae uicem ſubibant. *Veneri* plurima uictimarum genera ſacrificabantur, ita, ut perpauca a ſacris illius excluderentur. Omnium etiam animalium femora ipſi ſacra fuerunt uno excepto porco. *Veneri Paphiae* omnis generis animalia pro uoto aduenientium ſacrificabantur; uerum non alia, quam quae maſculina erant. Hircus ipſi omnium gratiſſimus erat. Taurorum quoque ſacrificia ipſi placuiſſe perhibentur. In *Luciani* Dial. Meretr. mulier Veneri πανδήμῳ ſacrificii loco capram albam deſtinat, et Veneri coeleſti, iuuencam. Argiui, *Athenaeo* (L. III.) teſte, ſuem illi immolabant. Si *Philoſtrato* credimus, lepus gratiſſima Veneri hoſtia fuit. *Herculi* ſuem, *Baccho* hircos et oues, mactabant; et ſecundum *Virgil.* Georg. L. II. etiam ſues, quod uineas deuaſtent. *Pani* hircum, *Priapo* aſinos, immolabant; *Siluano* ſuem et urſum, *Fauno* hoedum uel agnum. *Laribus* diuites iuuenem taurum, pauperes agnum immolabant; addunt plurimi ſuem, perhibentes, Lares ideo nonnumquam *Grundiles* 12) fuiſſe dictos; galli quoque et hirundines, quia in domibus, quarum cuſtodes Lares ſunt, nidificant; hirundo etiam Veneri immolabatur. In quibusdam regionibus etiam piſces in ſacrificium offerebantur aut Diis omnibus, aut quibusdam tantum. Deo *Termino* nullum animal immolabatur, teſte *Plutarcho* in Quaeſt. Rom. Hoc inſuper diſcrimen obſeruatum eſſe uidemus, ut Diis ſuperis uictimae albae, inferis uero nigrae, ſacrificarentur. Romae quum albis bobus maculae ineſſent, dealbabantur et boues iſti dealbati, *cretati* nuncupabantur.

§. 8. De loco, ubi ſacrificia celebrare tum apud Graecos, tum apud Romanos moris erat, ſi quaeratur: ex multis exemplis conſtat, quod pleraque ſacrificia ante oſtia templorum, uel aedium ſacrarum ſub dio facta fuerint. Quum enim templa admodum eſſent anguſta, iisque nullae fere feneſtrae: nidor fumusque ligni, uictimarum, fructuum, liquorum, quae in ignem coniiciebantur, eos, qui ſacris illis aderant, uel ſuffocaſſet, aut certe moleſtiae multum creauiſſet. Multa quoque in agris, ad littora maris fieri ſolebant; ubi hoc ſimul notandum, quod, ſi *Porphyrio* credendum, qui apud *Euſebium* Lib. IV. Praep. Euang. legum, quas circa ſacrificia ipſe Apollo quondam tuliſſe fertur, interpres dicitur, Diis inferis in fouea ſacrificandum erat, quum Diis reliquis omnibus uictimae ſuper aris uel ligneis, uel lapideis, uel ceſpititiis et lateritiis, alia uero in tripodibus etiam offerrentur.

§. 9. Inter ritus, quibus ii, qui ſacra faciebant, ad ſacrificandum ſeſe comparabant, primum locum obtinet *ablutio*, quapropter in ingreſſu templorum, et aliquando ſubterraneis in locis peculiares fuerunt piſcinae, in quibus abluebantur, quae tamen ablutio illa tantum ſacrificia praecedebat, quae Diis ſuperis fiebant; Diis inferis enim ſi ſacra faciebant, ſola aſperſio ſufficiebat; ab uxorum quoque congreſſu et eſu carnium tunc abſtinebant Sacerdotes, ſiquidem pure ſancteque ſacra facere uellent. Quum ad ſacrificium Sacerdos pergebat, ipſe, aut praeco, clamabat: Hoc age, ut attentos animos praeciperet; et tum plebs cum ſilentio abſtabat. In Graecia Sacerdos ad aram accedens dicebat, *quis hic eſt?* ad quae uerba populus reſpondebat, *multi et boni* 13). Dicebat item Sacerdos, *procul hinc quiuis ſceleſtus*; lege quippe cautum erat, ne praedones, homicidae, aliiue ſceleſti ad aram accederent, ſacrificiisque intereſſent. Lex profanos a quibusdam ſolum ſacris inſignioribus et ſolennioribus arcebat, aliis intereſſe omnibus licebat; a quibusdam ſacrificiis uirgines et ſerui excludebantur; Alibi nec ſeruis, nec captiuis, intereſſe licuit. Sacerdotes porro Romani, dum ſacrificabant, caput uelabant; quamquam hic ritus non in omnibus ſacrificiis obſeruabatur. Cauſſam, cur caput obuelarint, *Plutarchus* refert, ſed ipſe fatetur, illam non eſſe certam: quod, quum Aeneas aliquando ſacra faciens, praetereuntem Diomedem cerneret, caput obuelauerit; Graeci nudo capite ſacra faciebant.

§. 10. Inter ſacrificandum tibicines et cithariſtae inſtrumentis muſicis ludebant, eumque in finem in templis alebantur. Tibiae in ſacrificiis adhibebantur buxeae; in ludis uero et certaminibus publicis, aut argenteae, aut ex aſini crure confectae fuerunt. Maiores uictimae cornibus ſaepius deauratis floribusque et ſertis ornatae comparebant. Sacerdotem ſacra facientem altera manu aram comprehendere debuiſſe, plerique ſcriptorum tradunt; ſed contrarium probant multorum monumentorum exempla. Semel inceptum ſacrificium interpellare nefas erat. Romae ſacrificiorum initium fiebat precibus ad Ianum fuſis, quoniam ille limina ſeruare creditus eſt, quibus ad Deos ceteros adire licuit; poſtea Iouem, ſecundum non-
nullos

12) *Nonius* c. 2. *grundules lares* dicuntur Romae conſtituti ad honorem Porcae, quae triginta pepererat. Ita et *Diomedes* grammat. lib. 1. a *Romulo* conſtitutos fuiſſe, iſtud ob prodigium. A quibus ſi diſcedere fas ſit, malim a *grunda*, tecto, dictos, quaſi domeſticos.

13) Ex *Ariſtophanis* pace, uid. *Potteri* Archaeol. lib. 2. c. 4.

nullos Iunonem quoque et Vestam precabantur. Alius porro ritus erat, quo Sacerdos ante sacrificium aram aliquoties circumibat, manumque ori admouebat. Hoc facto, ex simpulo uel patera uinum super aram effundebat; pilos 14) subinde nonnullos, quos uictimae euellebat, in ignem coniiciebat. Tum Victimarius arrepta secespita uersus orientem sese conuertebat. Delphis ille ipse culter, qui uictimis iugulandis inseruiebat, in suppliciis quoque capitis damnatorum adhibebatur. Romae ad percutiendas uictimas saepius malleo utebantur; nonnumquam etiam securibus, quarum pars auersa et retusa malleo similis erat. In sacrificiis faces quoque adhibitae fuere ex ligno, seu *taedae*, quod conceptam semel flammam ex se alit, donec consumtum sit. Victimarii, qui uictimas percutiebant atque iugulabant, medio plerumque corpore praecincti fuerunt, pectore humerisque nudi. Priusquam uero percuterent, sacerdoti dicebant, *ago ne?* unde nomen, *agon, agonalis, agonia*, deriuandum quibusdam uidetur; si uero uictima elabi niteretur, pro infausto omine habebatur 15).

§. 11. Post iugulatam uictimam 16), alii ad excipiendum sanguinem uasa 17) afferebant, alii pellem detrahebant. Tum Haruspex, seu Flamen, aut Sacerdos, uiscera, siue exta dispiciebant, explorabantque cor, iecur, pulmonem, fel, ceteraque; ut, num grata esset uictima, notaeque optabiles, agnoscerent. Exta item et extispicium futuris rebus prospiciendis usurpabantur. Ex motu caudae etiam uaticinabantur. Hanc enim si uictima 18) contorsisset, rei difficultatem exinde colligebant; si cauda decideret, pro futurae cladis signo accipiebant; si sublimis ageretur, futurae uictoriae nota fuit. Ex ardente quoque thure omina saepius capiebantur; ex modo scilicet, quo in igne perstrepebat, ex fumi motu et gyris. Peracto sacrificio, si fausta et bona signa quaeuis erant, sacrificiumque Diis gratum acceptumque ex statis definitisque notis deprehendebatur; tum sacrificium perfectum esse putabatur, illudque una uoce *litare* exprimebatur; ideoque saepius a Poetis dicitur, non omnes litare, qui sacrificant: sic *non quacunque manu uictima caesa litat*, scribit *Martialis* X, 73.

§. 12. Extis inspectis atque exploratis, primitiae tum uiscerum, tum membrorum sectae in canistris 19) reponebantur, quae sacrificans cum thure et aromatibus in arae ignem coniiciebat. Ad oram maris si sacra haec fiebant, uiscera in fluctus proiiciebantur 20), et uinum pro libamine flammis infundebant. Dum uictima percutiebatur, loqui non licebat, donec illud, quod comburendum fuit, sacerdoti porrigeretur; unde prouerbium exortum; *inter caesa et porrecta.* Quum porrecta comburerentur, iterum silentium seruandum erat; ex illo autem spatio temporis, quo licitum erat loqui, enatum prouerbium. Veteres uictimas totas igne consumebant: quum uero pauperes tantos sumtus impendere non ualerent: Prometheus, *Hygino* 21) teste, id impetrasse dicitur, ut partem tantum hostiae in ignem conjicerent, partem uero in suos usus consumerent; quod postea consuetudo firmauit. Quoniam nonnumquam uictima tota comburebatur, *Holocausti* nomen inde est, quod, ut *Isidorus* tradit, significat, uictimam integram igne fuisse consumtam. Romani Diis superis immolantes, exta solum, s. uiscera comburebant; in sacrificiis uero Deorum inferorum, totam hostiam igne consumebant super ara: quod non licitum esset, quidquam ex iis edere, quae Diis Manibus mactabantur. Quod ergo ex uictima residuum erat, ad coenam seruabatur, cui omnes, qui sacrificio administri fuerunt, interesse solebant, et cuiuis aliquid domum referre licebat, quod domesticis impertiret. Qui coenae intererant, stantes edebant, et panes erant rotundi. In Iouis conuiuio, quod Septemuiri Epulones in Capitolio celebrabant, Iupiter ipse inuitabatur, ut lecto decumberet, Iuno uero et Minerua, ut in sellis assiderent 22). In eiusmodi

14) *Homeri* uersus, quem etiam *Dionysius* lib. 7. excitat, ἀλλ' ὅγ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλεν.

15) Contra felicissimum, si quasi exspectare uideretur aut annuere; unde aqua nonnumquam in aurem eius iniecta, ut capitis motu annueret.

16) Surrecto quidem iugulo, si superis esset; inclinato autem, si inferis, aut Heroibus.

17) Vas graece σφαγεῖον, ἀμνίον, exceptus sanguis, ad aras diis superis libabatur.

18) Iam in ignem coniecta. Scholiastes in *Euripid. Phoenissas* id tradit.

19) *Dionysius Halic.* lib. 7. pag. 478. edit. *Lips.* Mox excoriatam (hostiam) concidebant membratim, delibatasque ex singulis extis, aliisque membris, primitias farrea farina imbuebant, & in canistris offerebant sacrificantibus, qui aris impositas succendebant etc.

20) Neque hic sanguinem excipiebant, utpote qui statim in aquam deflueret.

21) In poet. astronom. lib. 2. c. 15.

22) Inde apud *Homerum* exstat, Odyss. H, v. 202. Semper antea dii apparent manifesti nobis, quando mactamus inclitas hecatombas, conuiuantes apud nos, sedentes una nobiscum. Et *Iliad.* A, v. 423. Iupiter ad Aethiopes profectus dicitur ad conuiuium, quem dii omnes secuti sint. Vnde non nihil illustretur. *Exodi* 34, 15. et 1. *Corinth.* 10. et alia.

modi conuiuiis, quae ex reliquiis sacrificiorum apparabantur, laudes quoque Dei uel Deorum, quibus sacrificatum erat, canebantur; saltationibus etiam et tripudiis locus erat. Peractis omnibus caerimoniis, Sacerdos cunctis uale dicebat.

§. 13. Post enumeratos praecipuos sacrificiorum ritus, accedimus ad uaria monumenta et marmora, in quibus eiusmodi sacrorum ministeria conspiciuntur. Sed partem tantum eorum, quae dicta sunt, in illis uidebimus; nec sine magna passim uarietate; quod marmora cum scriptoribus, praesertim in sacrificiis describendis, non semper conspirant. Difficile quoque saepius est internoscere, cui potissimum numini sacrificia in monumentis seruata, oblata fuerint, quod iidem prorsus ritus obseruabantur, eaedemque hostiae pluribus Diis immolabantur. Primum ea in medium proferre lubet, quae, cui numini offerantur, definire non ualemus. Initium facimus a solenni sacrificio *Columnae Traianae* 23), quod ad portam celebrabatur, cuius schema *Tab. LVII. Fig. 1.* exhibemus. Victimae hic sunt tauri quatuor; qui Sacerdotis munere fungitur, ipse est Traianus Imperator, tunica indutus infra genua defluente, quam pallium, s. chlamys ad humerum fibula constricta tegit; nudo is capite est, et pateram super aram ignitam, eamque quadratam et sertis ornatam effundit. Ad dextram illius Camillus est, acerram thure atque aromatibus plenam tenens. Camilli hi nobiles erant pueri, qui patrimi et matrimi adlegebantur, et, praeter Romanorum morem, longiori plerumque coma conspiciuntur. Pone Camillum tibicen consistit. Quatuor uictimarii, lauro coronati, medio corpore praecincti sunt et superne nudi, qui singuli taurum tenent; duo priores malleo simul instructi sunt, percutiendae uictimae destinato. Quod singularissimum est, quinque hic arae conspiciuntur, quarum prima, in qua Traianus sacrificat, et postrema, ignitae, ceterae excauatae sunt; in hoc uero omnes similes, quod quadratae sunt et sertis circumdatae. Qui sacrificio adstant sacris animum attendentes, expansa et aperta habent brachia, in primis autem illi, qui arae sunt uiciniores; quantum ex uestibus et coma praecisa augurari licet, hi Romani sunt; remotiores uero pro Dacis et barbaris forte habendi.

Tab. LVII.

§. 14. Sacrificium sequens *Fig. 2.* ex eadem columna Traiani itidem quatuor taurorum est, sed duae tantum arae ambae ignitae; praeter quatuor uictimarios multi quoque alii in hoc coetu lauro coronantur. Taurorum corpus medium longiori et angustiori panno ex utraque parte dependente, et inferne fimbriato tectum est; uti uictimariorum quoque uestis, a renibus ad genua defluens, fimbriata est. Coetus autem totus hic Imperatorem, quem uiri nonnulli alii et duo lictores cum fascibus comitantur, ad sacrificium properantem expectare uidetur. Tres illi pueri, qui itidem cum Imperatore accurrunt, forte pro Camillo et tibicinibus habendi. Sacrificium aliud *Fig. 3.* ab eodem Traiano oblatum, unum tantum uictimae loco taurum profert; nec quicquam hic singulare obseruatur, quam quod Traianus sacrificans, laeua baculum breuiorem, seu forte uolumen aliquod teneat, quodque ara ignita fructibus onusta sit, in quibus strobilus comparet; ex quo forte aliquis argumentetur, hoc sacrificium Deae Cybelae, cui strobili consecrati fuerunt, oblatum esse. Sed in promtu sunt alia sacrificia, in quibus iidem strobili comparent, quae huic Magnae Matri per alias rationes adscribi nullo modo possunt; in multis etiam nummis atque marmoribus strobili aris impositi sunt. Quod *Fig. 4.* proferimus sacrificium, ex gemma *Musei Brandenburgici* deductum est. Tibicinis loco Citharista in eo comparet, quod instrumentum musicum in sacrificiis minus usitatum fuit; uictima taurus est, ara ignita. Ob spatii angustiam paucae figurae, et quidem illae tantum repraesentantur, quae ad dignoscendum sacrificium sunt necessariae. Quod autem mulier hic sacrificat, et citharista paene nudus est, ex eo *Begerus* concludit, sacrificium hoc Veneri fuisse oblatum, sed ipse hanc opinionem rursus repudiat, quod in aliis quoque sacrificiis mulieres sacrificantes et homines nudi frequenter appareant.

§. 15. Inter celeberrima, quae nobis antiquitas transmisit, sacrificiorum monumenta, iure suo computari meretur solenne illud sacrificium *Marci Aurelii*, quod post impetratam a Marcomannis, Sarmatibus et Vandalis, uictoriam, Ioui ante templum illius obtulisse creditur; cuius anaglyphum hodieque Romae in Capitolio uisitur. Schema illius *Tab. LVIII. Fig. 1.* exhibemus. Iouis hoc templum esse, ante quod sacrificium hoc peragitur, ipsa Iouis aquilae insidentis statua in frontispicio collocata, comprobat. Imperator ipse sacra faciens, indutus

Tab. LVIII.

23) Columnam Traianam illustrauit I. P. *Bellorius* simul et *Antoninianam*; idem *Ciacconii* latinam explicationem in compendium italice redegit, similibusque documentis auxit. Praefertur fere *Raph. Fabretti* expositio, *Romae* 1683. fol. cum monumentorum aliorum explicatione.

i uel Deorum,
erat. Peractis

ria monumen-
artem tantum
e; quod mar-
nspirant. Dif-
onumentis ser-
ostiae pluribus
ni offerantur,
23), quod ad
hic sunt tauri
ca indutus in-
tegit; nudo is
atam effundit.
ns. Camilli hi
norum morem,
Quatuor uicti-
singuli taurum
inato. Quod
Traianus sacri-
, quod quadra-
tes, expansa et
um ex uestibus
t barbaris forte

quatuor tauro-
ulti quoque alii
stiori panno ex
m quoque ue-
Imperatorem,
m properantem
orte pro Camil-
ns, unum tan-
r, quam quod
neat, quodque
iquis argumen-
esse. Sed in
agnae Matri per
armoribus stro-
sei Brandenbur-
ntum musicum
angustiam pau-
sacrificium sunt
ex eo *Begerus*
rsus repudiat,
enter appareant.
m monumenta,
ost impetratam
e obtulisse credi-
Tab. LVIII. Fig.
tur, ipsa Iouis
se sacra faciens,
indutus

it. Praefertur fe-
mae 1683. fol. cum
plicatione.

1.

e Columna Traiana.

4.

Beger.

e Columna Traiana.

2.

e Columna Traiana.

1. Sacrificium quatuor taurorum a Traiano ad portam celebratum. 2. Sacrificium eiusdem generis ab eodem Traiano oblatum. 3. Sacrificium unius tantum Tauri ab eodem Imperatore peractum. 4. Aliud sacrificium eiusdem generis a muliere oblatum.

Mar

1. Sacrificiu
oblatum. 2. Sa
destinatus e
5. Victimariu

1.

Marmor Romanum.

3.

Admirand. Rom. Antiq.

4. 5.

Admirand. Rom. Antiq. e museo Petavii.

2.

e Columna Traiana.

1. Sacrificium a M. Aurelio post reportatam a Marcomannis Victoriam ante Templum Iovis oblatum. 2. Sacrificium Traiano ad exercitum veniente peractum. 3. Taurus ad Sacrificium destinatus et a Victimariis percussus. 4. Taurus, quem duo Victimarii ad Sacrificium ducunt. 5. Victimarius formæ insolitæ.

induus est toga,
flammas emitten
duntr. A later
tu facis. Hic a
nis indem Coll
omen iperii acc
aliis los haeseru
mirarum igitur
neuolitia prose
Ante ipodem C
Tibici lauro co
rius laureatus pr
nua uque deper
curim altera pa
tula cnspicitur
tor aparet, uol
ro facis his inte
compginibus,
torum forma re
In tablato aedi
pugnntes cerni
gae ii frontispi
§ 16. In
Primbilares et
tur; camillus c
men trminatur
dentia eiusque
hic saerdos cor
rus est. Quod
Vnus uictimari
ne illo qui tuni
duo ucimarii a
dentibus, admo
MusecD. *Petau*
mili, crucibusq
stis sit antiqua,
alibi, cum prin
terum usus atqu
nime nos mora
iniuria delapsa

§ 17. Q
constet, quibus
lis, ad quae nun
Magnae Matri
licet antiquissim
scriptores est si
Iulius Firmicus
sti seruatoris n
ita pergit: *ne*
mines aut deci
mortem premit
Criobolium sce
quaere fontes i

24) Nomen ip
bolium caed
lustrarunt,

induus eſt toga, quam ita compoſuit, ut caput ſimul tegat; pateram is effundit in tripodem flammas emittentem. En! exemplum ſacrificii in tripode facti, cuius plura alibi deprehenduntur. A latere Imperatoris Salius eſt, Martis Sacerdos, apice, quem capite geſtat, cognitu facilis. Hic autem ſodali ſuo M. Aurelio honoris cauſſa adeſſe uidetur; quod ipſe octennis in idem Collegium Saliorum fuit admiſſus; in quo *Saliatu*, ſcribit *Capitolinus* cap. 4. *omen imperii accepit:* coronas enim omnibus in puluinar ex more iacientibus, aliae quidem aliis locis haeſerunt, huius Aurelii uero corona ueluti manu capiti Martis aptata eſt. Non mirandum igitur, quod hic Imperator ad imperium euectus, idem collegium ſingulari beneuolentia proſecutus eſt, et in hoc tam ſolenni ſacrificio Salium, qui adſiſteret, arcerſiuit. Ante tripodem Camillus uiſitur, breuiſſima tunica indutus, et acerram thure plenam tenens. Tibicen lauro coronatus, unica tantum hic tibia canit, quum alibi duplici utantur. Victimarius laureatus pro more ad zonam usque nudus eſt, pannoque tantum fimbriato, qui ad genua usque dependet, uentrem et crura tegit; manu dextra taurum tenet, manu ſiniſtra ſecurim altera parte acuminatam, et altera in malleum deſinentem. Qui pone illum cum ſitula conſpicitur, aquam forte ad aſperſionem deſtinatam geſtat. Pone Imperatorem Senator apparet, uolumen manu tenens, et toga ingentis amplitudinis indutus. Quotquot porro ſacris his interſunt, iis calceus uel malleus pedes tegit, quorum una forma eſt, a caligis, compaginibus, ſoleis aliisque calceorum generibus diſcrepans; unde haec ſimilis calceamentorum forma religioſam quandam caerimoniam arguit, et peculiarem aliquem ritum indicat. In tablato aedificii paraſtatis ornato uiros duos contra leones, et tertium contra taurum, pugnantes cernimus; quod pro nudo ornamento haberi poteſt, ſicut bigae illae et quadrigae in frontiſpicio templi.

§ 16. In ſacrificio ſequente *Fig. 2.* a Traiano ad exercitum ueniente oblato Tribunos, Primipilares et ſigniferos ipſi obuiam uenire uidemus; ara ignita fructibus undique cingitur; Camillus cum acerra et ueſtimento toto conſpicuus eſt, eiusque capitis ornatus in acumen terminatur; taurus a uictimario lauro coronato ductus, ſerta habet a cornibus dependentia, eiusque corpus medium panno floribus diſtincto et fimbriato tectum eſt; nec alius hic ſacerdos conſpicitur praeter Imperatorem, qui, poſtquam ex equo deſcendit, ſacrificaturus eſt. Quod huic proximum eſt ſacrificium *Fig. 3*, ex marmore Romano eductum eſt. Vnus uictimariorum taurum ſecuris dorſo percutit, ipſe cum ceteris laureatus uidetur; pone illum qui tunica indutus conſpicitur, forte Sacerdos erit. Taurus ſequens *Fig. 4*, quem duo uictimarii ad ſacrificium ducunt, ornamento capitis ſingulari, ſertisque hinc inde dependentibus, admodum eſt conſpicuus. Formae minus ſolitae uictimarium exhibet *Fig. 5.* ex Muſeo D. *Petauii* eductum. Malleum ille tenet, et ueſte indutus eſt hodiernae parum abſimili, crucibusque inſuper paruis diſtincta; unde dubium facile ſubnaſci poſſet, an haec ueſtis ſit antiqua, et priſcis profanorum ritibus conformis. Sed quum cruces eiusmodi etiam alibi, cum primis autem in monumentis Aegyptiorum, non raro occurrant, et, quod ad ueterum uſus atque ueſtes attinet, nouae ſubinde et diuerſae ſuperueniant notitiae: haec minime nos morantur, quin pro ueſte antiqua hanc etiam accipiamus. Dextra, quae temporis iniuria delapſa uidetur, pateram tenet ad libationem forte adhibendam.

§ 17. Quae iam protulimus ſacrificia, ea, nulla peculiari nota diſtinguuntur, quibus conſtet, quibus illa Diis fuerint oblata: quae uero ſequuntur ex certis ſignis atque ſymbolis, ad quae numina pertineant, diſtinctius ſeſe produnt. Initium faciamus a *Tauroboliis* 24), Magnae Matri Deum ſ. Cybelae, et aliquando eidem et Attidi dedicatis. Hic uero cultus, licet antiquiſſimis profanae religionis ſaeculis coepiſſe uideatur; mirum tamen de illo apud ſcriptores eſt ſilentium. Qui primus fereque ſolus de hiſce Tauroboliis mentionem facit, eſt *Iulius Firmicus Maternus*, qui, poſtquam in libro de erroribus religionum profanarum, Chriſti ſeruatoris noſtri ſanguinem, pro genere humano effuſum eo, quo par eſt, modo extulit, ita pergit: *neminem apud idola profuſus ſanguis iuuerit; et ne cruor pecudum miſeros homines aut decipiat, aut perdat, polluit ſanguis iſte non redimit, et per uarios caſus homines ad mortem premit. Miſeri ſunt, qui profuſione ſacrilegi ſanguinis cruentantur. Taurobolium et Criobolium ſcelerata te ſanguinis labe perfundit. Lauentur itaque ſordes iſtae, quas colligis; quaere fontes ingenuos;* ex quibus haud obſcure apparere uidetur, profanos illos Taurobolia

24) Nomen ipſum idem eſt, ac *caedes bouis*, uti *Criobolium* caedes arietis. Plures ſcriptores, qui illuſtrarunt, indicat *Fabricius* in bibliogr. antiquar. c. 11, 6. quibus adde, *Nathan.* Frid. *Kauz* de taurobolio, *Lipſ.* 1738.

lia et Criobolia pro baptismo sanguinis habuisse, quem ideo forte commenti sunt, ut baptis Christi apponerent. Caerimoniae Tauroboliorum a *Prudentio* in Martyre Romano uerbis sequentibus uerbose describuntur:

Agnoscis illum, quem loquar, miserrime
Pagane, uestri sanguinem sacri bouis,
Cuius litata caede permadescitis?
Summus Sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mire infulatus, secta uittis tempora
Nectens, corona tunc repexus aurea,
Cinctu Sabino sericam fultus togam.

Tabulis superne strata texunt pulpita
Rimosa, rari pegmatis compagibus,
Scindunt subinde uel terebrant aream,
Crebroue lignum perforant acumine,
Pateat minutis ut frequens hiatibus.

Huc taurus ingens fronte torua et hispida,
Sertis reuinctus aut per armos floreis,
Aut impeditus cornibus deducitur,
Nec non et auro frons coruscat hostiae,
Setasque fulgor bractealis inficit.

Hic ut statuta est immolanda bellua,
Pectus sacrato diuidunt uenabulo,
Eructat amplum uulnus undam sanguinis
Feruentis, inque texta pontis subditi,
Fundit uaporum flumen, et late aestuat.

Tum per frequentes mille rimarum uias
Illapsus imber tabidum rorem pluit,
Defossus intus quem Sacerdos excipit,
Guttas ad omnes turpe subiectans caput,
Et ueste et omni putrefactus corpore.

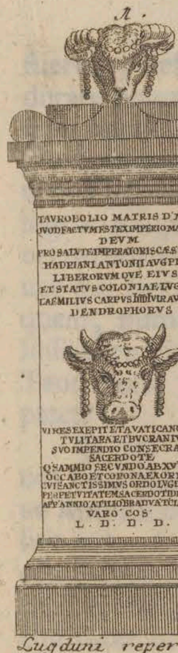
Quin os supinat, obuias offert genas,
Supponit aures, labra, nares obiicit,
Oculos et ipsos perluit liquoribus,
Nec iam palato parcet et linguam rigat,
Donec cruorem totus atrum combibat.

Postquam cadauer sanguine egesto rigens
Compage ab illa flamines retraxerint,
Procedit inde Pontifex uisu horridus,
Ostentat udum uerticem, barbam grauem,
Vittas madentes, atque amictus ebrios.

Hunc inquinatum talibus contagiis
Tabo recentis sordidum piaculi,
Omnes salutant, atque adorant eminus,
Vilis quod illum sanguis ac bos mortuus
Foedis latentem sub cauernis lauerint.

Hanc uero Magni Cybeles Sacerdotis consecrationem, uiri quidam eruditi, de consecratione Pontificis Maximi, perperam interpretantur.

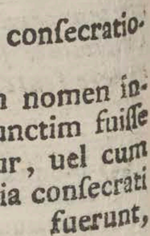
§. 18. Praeter haec Taurobolia, erant etiam *Criobolia*, quae, quod ipsum nomen indicat, mactatione arietis fiebant. Vtraque haec sacrificia nonnumquam coniunctim fuisse celebrata, ex inscriptionibus nonnullis patet. Interdum etiam sola reperiuntur, uel cum *Aegiboliis*, in quibus capram mactare solebant. Sacerdotes, qui per Taurobolia consecrati fuerunt,

ut baptis
ano uersu

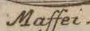

consecratio-
nomen in-
unctim fuisse
ur, uel cum
ia consecrati
fuerunt,

1.

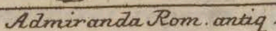
TAVROBOLIO MATRIS D M I D
QVOD FACTVM EST EX IMPERIO MATRIS D
DEVM
PRO SALVTE IMPERATORIS CÆS T ÆLI
HADRIANI ANTONII AVG PII PP
LIBERORVMQVE EIVS
ET STATVS COLONIAE LVGDVN
L AEMILIVS CARPVS IIIIII VIR AVG ITEM
DENDROPHORVS
VIRES EXEPIT ET A VATICANO TRĀS
TVLIT ARA ET BVCRANIVM
SVO IMPENDIO CONSECRAVIT
SACERDOTE
Q SAMMIO SECVNDO AB XV VIRIS
OCCABO ET CORONA EXORNATO
CVI SANCTISSIMVS ORDO LVGDVNENS
PERPETVITATEM SACERDOTI DECREVIT
APP ANNIO ATILIO BRADVA T CLOD VIBIO
VARO COS
L. D. D. D.

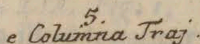
Lugduni repertum.

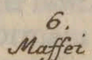
2.

Maffei.

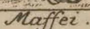
3.

Admiranda Rom. antiq.

5. e Columna Traj.

6. Maffei.

4.

Maffei.

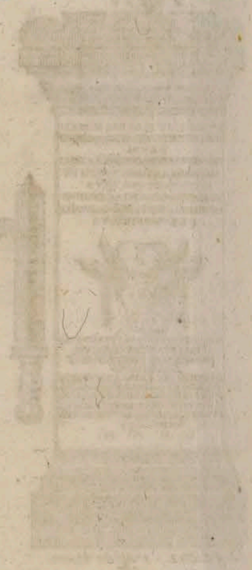
e Columna Traiana.

7.

1. Inscriptio Taurobolia et Criobolia respiciens. 2. Sacrificium Jovi Hammoni oblatum. 3. Sacrif. Cybeles in antro montis Idæ peractum. 4. Sacrificium aliud eidem Deæ oblatum. 5. Aliud a Traiano ad oram maris in honorem Neptuni celebratum. 6. Aliud eiusdem generis. 7. Sacrificium a Traiano ante theatrum eidem Neptuno vel Tempestati oblatum.

fuerunt, u
durare po
num renat
gionis feli
uirtus per
tegris quo
occurrunt
uel qui ſa
quam, nu
Iuſſa uero
Tauroboli
patet.

§. 19
nos uidim
ue Antoni
fuit 26).
conſpicitu
illud glob
culi inter
tio tabula
tauri capu
hic eſſe co
dius conſp
lata eſt, a
gladius,

25) Pate
publi
fuiſſa
ga ui
pro a
repet
anno
perat

fuerunt, ueſtes ſanguine iſto maculatas nec abluebant, nec deponebant, ſed per totum, quo durare potuerunt, tempus geſtabant. Putabant autem, eiusmodi initiationibus ſeſe in æternum renaſci. Nec ſoli Sacerdotes hoc modo initiabantur, ſed etiam alii, qui eumdem religionis felicitatisque gradum optabant 25). Regenerationes etiam eiusmodi erant, quarum uirtus per uiginti tantum annos durare credebatur. Haec Taurobolia atque Criobolia ab integris quoque ciuitatibus et prouinciis celebrabantur; ſaepius etiam a priuatis. Non raro occurrunt etiam Magiſtratus et Sacerdotes aliorum numinum, qui Tauroboliis initiabantur, uel qui ſacrificia haec edebant pro ſalute Imperatoris et ſua. Archigalli quoque nonnumquam, numine Deae afflati, monebant, hanc eſſe Deae uoluntatem, ut Taurobolia inſtituantur. Iuſſa uero eiusmodi diuina uel ſomnio, uel uiſione, uel alia ratione fieri dicebantur. Haec Taurobolia nonnumquam per plures dies celebrabantur, ut ex nonnullis inſcriptionibus patet.

§. 19. Antiquiſſima, quae Taurobolia reſpicit, inſcriptio (earum ſcilicet, quas quidem nos uidimus) illa eſt, quae Lugduni in monte, cui hodie nomen *Fourvieres*, reperta eſt, quaeue Antonino Pio imperante A. C. 160, uti quidem ex Conſulatus nomine colligimus, facta fuit 26). Schema illius exhibemus *Tab. LIX. Fig. 1.* Hic in medio inſcriptionis tauri caput conſpicitur, ita, ut totidem uerſus infra illud legantur, quot ſupra idem poſiti ſunt. Caput illud globulis ornatur, qui ueluti margaritae filo traiecto iunguntur, et per formam ſemicirculi inter utramque tauri aurem in fronte dependent. Ad alterum lapidis latus (nos, ut ſpatio tabulae parceremus, illud ſupra lapidem poſuimus) apparet caput arietis eodem, quo tauri caput, modo exornatum; unde haud incongrue inferas Taurobolium cum Criobolio hic eſſe coniunctum; licet in inſcriptione prioris tantum mentio fiat. Ad alterum latus gladius conſpicitur formae plane inſolitae. Obſeruatu dignus eſt capulus, lamina oblonga et lata eſt, acie ancipiti, una cum unco laminae forma concinnato; cui uſui deſtinatus ſit hic gladius, non facile augurari licet *). Inſcriptio ita legenda eſt: Tab. LIX.

Taurobolio Matris Deum Magnae Idaeae
Quod factum eſt ex imperio
Matris Idaeae Deûm
Pro ſalute Imperatoris Caeſaris
Titi Aelii
Hadriani Antonini Auguſti Pii Patris patriae
Liberorumque eius
Et ſtatus Coloniae Lugdunenſis
Lucius Aemilius Carpus Septemuir
Auguſtalis item Dendrophorus
Vires excepit et a Vaticano
Tranſtulit aram et Bucranium
Sub impendio conſecrauit
Sacerdote
Quinto Sammio Secundo ab Quindecimuiris
Occabo et corona exornato
Cui ſanctiſſimus ordo Lugdunenſis
Perpetuitatem Sacerdotii decreuit
Appio Annio Atilio Bradua Tito
Clodio Vibio Varo Conſulibus
Locus datus decreto Decurionum.

 Supra

25) Patet ex multis inſcriptionibus haec ſacra et publico et priuato nomine frequenter peracta fuiſſe: ita ut aut pro imperatorum ſalute et longa uita, aut pro ſua quisque, imo et feminae pro aliorum, taurobolium acceperint. Idem et repetebatur, ſi quidem eius uirtus uiginti ultra annos durare non credebatur. An *Iulianus* Imperator, idem ſacrum expertus ſit, pluribus diſputat et dubitat *van Dalen*.

26) Vid. explication d'une inſcription antique trouvée depuis peu a Lyon, ou ſont decrites toutes les particularitez des ſacrifices, que les anciens appelloient *tauroboles*; quae *Pariſiis* 1705. in 8. prodiit.

*) Quidni *iugulandis boui*?

Supra gladium leguntur haec uerba: *cuius Mesonyctium factum est V. Id. Decemb.* Quod initio dicitur *Taurobolium factum esse imperio Matris Idaeae Deum*, uulgaris est usus in inscriptionibus; uti et illi, qui uota persoluebant, dicebant: ea iussu numinis fuisse facta, idque uel somnio, uel alio modo. *Lucius Aemilius Carpus* erat Sextumuir aut Seuir, quod Romae genus Sacerdotii fuit; ut aliae quoque ciuitates suos habuere Sextemuiros. *Dendrophori* munus religionem spectat, a ferendis arboribus, seu arborum ramis, sic denominatum; quo nomine Siluanus quoque nonnumquam ex eadem ratione insigniri solet. *Vires tauri excepit*, *Dalenio*, optimo huius sacrificii interpreti, in erudita de Tauroboliis dissertatione 27), idem est, ac guttas illas seu pluuiam sanguinis, de qua supra dictum, capite, uultu, ueste etc. excipere. *Occabum* cultrum siue secespitam denotat, nec non armillam.

§. 20. Sacrificium sequens *Fig. 2.* Ioui Hammoni oblatum, ab ipsius capite cornuto, nec non ab aquila subtus posita, dignoscitur. Sacerdos lauro coronatus ex patera infundit in flammam, in ara rotunda. Quod *Fig. 3.* hoc excipit sacrificium, a *Bellorio* publicatum, sacra Cybeles in antro montis Idae, quo summopere delectabatur, celebrata sistit. Ara magna quadrata et ignita uariis fructibus, sine dubio etiam strobilis, onusta est; qui sacerdotis munere fungitur, sine dubio unus e Gallis est, Magnae Matris Sacerdotibus, qui omnes Eunuchi fuerunt, de quibus supra pag. 5. plura diximus. Hic dextra fruges in ignem conii-cere uidetur; sinistra paropsidem fructibus plenam tenet; post eum duo alii comparent, quorum alter tympanum, (consuetum Cybelae ministerium est), pulsat, alter tibiis canit eius generis, quod iam supra uidimus. Sub brachio Galli sacrificantis uas in rupe positum est, quod pro praefericulo accipere liceat. Quod *Fig. 4.* depingitur sacrificium, nuper a *Maffeio* equite publicatum et explanatum, eidem Cybelae oblatum uidetur. Statuam hic cum thyrso turri, basi peculiari innixae, insistere uidemus. Basin Cl. *Maffei* pro terra habet, quam cum Cybele eandem esse, iam saepius monuimus; turrim uero pro illa turri accipit, seu moenibus turritis, quibus Cybele coronari plerumque solet; quod homines urbes moenibus atque turribus cingere prima docuerit; hinc facili negotio concludit, hocce sacrificium Cybelae fuisse oblatum, eamque statuam ipsam esse Cybelen; parum curans thyrsum, quem manu tenet, qui pro Bacchi plerumque symbolo habetur; quandoquidem id satis notum est, quod numina ista profana symbola sua haud raro inuicem communia habeant. Sacerdos scrofam pedibus tenet, ut dispiciat, num uictima ad sacrificium apta sit, nec ne. Aliter capiti hostiarum uinum uel aquam infundebant, sique uictima aspersionem hanc facile pateretur, hoc pro signo infirmitatis accipiebant, illamque ad sacra facienda minus aptam iudicabant. Sacerdos hic sedet, ut significetur, Deam Opem, quae eadem erat cum Tellure, firmam esse atque stabilem; quod, post *Varronem*, etiam *Augustinus* de Ciu. Dei L. VII. confirmat. Quercus prope Deam posita, ipsi etiam sacra fuit; instrumentum uero ab arbore suspensum, cymbalum esse uidetur, quo in mysteriis Cybeles utebantur.

§. 21. Sacrificium sequens *Fig. 5.* a *Traiano* ad oram maris uel Neptuno, uel Ventis, uel Tempestati, uel Tranquillitati, pro felici huius Imperatoris nauigatione oblatum uidetur. Ara in ora extrema locatur, & taurus iam mactatus humi prostratus est. Ipse Imperator, Camillus ceterique omnes ad implorandum numinis patrocinium manus extendunt; Imperatoris caput fascia, seu diademate redimitur, quod alibi uix obseruatur. Cuidam eorum, quae paullo ante nominauimus, numinum et forte Tempestati in primis, quod *Fig. 6.* exhibemus, sacrificium offerri putat Cl. *Maffeius*. Adest tibicen, uictima mactatur, quodque hic singulare est, nulla flamma nec ara comparet. Neptuno item, uel alii praedictorum Numinum offerri uidetur sacrificium sequens *Fig. 7.* ante theatrum in porticu quodam persolutum. Ara in extrema portus ora quadrata est, sertis ornata & solito elatior, ad zonam usque Traiani pertingens. Flamma, quam in ara uidemus, uariis fructibus, et inter eos strobilo quoque circumdatur. Caput Traiani, qui sacerdotis munere fungitur, hic non obuelatum est, isque pateram pro more in ignem effundit. Camillus acerram manu tenens, hoc loco etiam uelato capite comparet, ornatusque capitis a fronte in acumen exsurgit; quod alibi frustra quaesieris. Tibicen duplici tibia canens, et uictimarius, qui tauri iam percussi et prostrati capiti manum imponit, lauro coronantur. Vero autem simile est, sacrificium hoc ad impetrandam felicem nauigationem nauibus istis, quae in portu uisuntur, fuisse peractum. Obiter hic

27) Quae est *prima*, inter *Anton. van Dale* dissertationes nouem, antiquitatibus et marmoribus, cum romanis, tum potissimum graecis, illustrandis inseruientes etc. cum figuris *Amstelodam.* 1702. 4.

1. et 2. Vas summo artificio ex onyche confectum, in quo mysteria Bacchi et Cereris repraesentantur. 3. Sacrificium Apollini oblatum. 4. Sacrificium aliud eidem Deo a Trajano oblatum.

hic notandum, quod Neptuno et Tempeſtati, item Plutoni tauri nigro colore mactati fuerint. De ſacrificiis uero Diis inferis oblatis, infra plura dicemus, ubi de funeribus agetur.

§. 22. *Cereri* mactabantur uictimae, uerres, ſus et ſcrofa, aries item et ouis. Monumentum *Tab. LX. Fig. 1.* et *2.* prolatum, inter pulcherrima numerandum; nec ad Cereris tantum, ſed et Bacchi myſteria illud referendum uidetur. Exhibetur illud in uaſe artificioſiſſimo in Muſeo *Ducis Brunsuicenſis* ſeruato, et ex onyche una formato, tertia circiter parte maiore, quam in ſchemate comparet. Publicatum et erudite explicatum eſt hoc monumentum a doctiſſimo *Ioh. Henrico Eggelingio* in diſſertatione A. 1682. ab illo Bremae edita 28), Vas illud formae ſingularis anſa et tubo reflexo, quo liquor effluere ſolet, inſtructum eſt, et, *Eggelingio* auctore, in eorum praeprimis uaſorum numero habendum, quae, quod liquor ex illis guttatim deſtillabat, *guttorum* nomen ferebant. In tres partes diſtinctum eſt, duabus auri laminis illud ambientibus. Pars ſuprema, uaſis collum eſt, ſiue guttur; pars media eaque amplior, maiorem figurarum numerum complectitur; pars tertia ſeu inferior ſenſim ſenſimque magis coarctata, peculiaribus quoque ſchematibus ornatur, quae omnia Cereris et Bacchi myſteria exprimunt. In media uaſis parte Ceres primum, paruo quaſi templo ſiue ſacello incluſa, cernitur, facem utraque manu geſtans, qua forma filiam Proſerpinam quaerens effingi ſolet; pone illam ipſa Proſerpina conſpicitur, nudis pedibus incedens, et ſiniſtra papauer tenens; Cererem duo pueri praecedunt, quorum alter, ueſte talari indutus, caniſtrum fructibus plenum tenet, alter nudus eſt: *Eggelingius* pro Vertumno et Pomona habet; ſed ſchema cum illius explicatione non plane conſpirat. Priorem hanc partem praealtus lauri ramus a ſequenti ſeparat, in qua Ceres curru duobus draconibus iuncto uehitur; lateri illius inhaeret Triptolemus, ueſte indutus, (alibi nudus fingitur) draconumque habenas dirigens; ante hos dracones Bacchus humi ſedens conſpicitur, caniſtro nixus, ſiniſtramque uuae, uti uidetur, imponens; ſupra Bacchum in aere praeteruolat iuuenis, quem pro Zephyro 29) habent. In tertia parte, quae extenſo uelo obumbratur, ſacerdos mulier apparet, quae porcellum tenet, eundem Cereri forte oblatura; hanc alia excipit, quae hoedum, cuius cornua prehendit, et diſcum uariis fructibus repletum Baccho, cuius ſacerdos creditur, in ſacrificium offerre uidetur; poſtremo duae aliae adhuc uiſuntur mulieres, quarum altera ſedens, caniſtrum fructibus plenum tenet, dextra uero ſpicam; altera ad dextram illius conſiſtens calathum itidem uariis frugibus refertum capite geſtat; forte utraque pro Canephora habenda. Vaſis pars inferior uariis quoque ornamentis, quae ad Bacchi Cererisque cultum pertinent, eſt conſpicua. Ab initio ſtatim calathus exhibetur uariis fructibus, quibus mappa ſubiecta uidetur, onuſtus; iuxta hunc duae faces decuſſatim poſitae uiſuntur, quae Cereri propriae ſunt, et in omnibus fere ſacrificiis occurrunt; caniſtrum deinde aliud ſequitur, cuius pars ſuperior tubo uaſis inde naſcente occupatur; ſub caniſtro pateram uidemus, et e regione illius praefericulum inuerſum, tibiasque colligatas, quibus in ſacrificiis utebantur; ſupra praefericulum comparet tibia alia pluribus fiſtulis compacta, cui caput humanum, forte Bacchi uel Bacchantis imminet; partem extremam occupat uas aliud fructibus plenum, item calathus, cui ſerpens inſidet, quo in Orgiis Bacchi nihil eſt frequentius; caput illud barbatum, quod agmen claudit, ornatus gratia, iunctum hic uidetur, ut in monumentis aliis bene multis ſolet. Non ingratum tandem, quod ſperamus, erit Lectori, ſi poſt *Eggelingium* hic paucis referamus, quo pacto egregium hocce monumentum Gazae Brunſuicenſi acceſſerit. Olim in Muſeo *Ducis Mantuani* uiſebatur; quum uero urbs Mantua an. 1629. capta diriperetur: gregarius miles illud ſurreptum *Franciſco Alberto* Inferioris Saxoniae Duci obtulit, qui centum ipſi aureos pro eo muneri dedit. Ille cimelium hocce coniugi *Chriſtinae Margarethae* Mecklenburgenſi per teſtamentum reliquit; haec pari modo idem tranſtulit ad ſororem *Sophiam* Brunſuicenſem, quae illud poſtea eadem ratione filio *Ferdinando Alberto*, Duci Brunſuicenſi, reliquit. Gemmarum mercatores adusque ſexaginta, alii uero octoginta millia imperialium pro eo obtulerunt; in *Sophiae* autem Principis inuentario pretium illius centum quinquaginta millium imperialium eſſe dicitur. Tab. LX.

§. 23. Pergimus ad ſacrificia Apollini oblata. Primum *Fig. 3.* ſingulare quidpiam prae ſe fert. Apollo ſeminudus ambabus manibus lyram tenet, et praealto ſtylobate arae formam referente nititur. Coram illo mulier infantem nudum in lance tenet. Cl. *Maffeius* hoc

28) Quae tomo VII. *Gronouii* recuſa exſtat.

29) Niſi *Iocum*, aut *Amorem* huic conſortio magis conuenire, quis putet; certe infra §. 28. fine *Cupido* ſocius eſt.

hoc priuati cuiusdam uotum eſſe autumat, quo infanti oblato numinis illius tutela atque patrocinium procurari debuit; idque ſecundum ueterum morem, qui infantes nono ab ortu die ad ſtatuam numinis deferebant, ſub cuius praeſidio illos conſtituerent: quod fere obſeruabant, priusquam infanti nomen imponerent. Aliam idem uir eruditiſſimus coniecturam profert, dum has primitias humanas eſſe aſſerit, quas Cretenſes ex tributo, quod Athenienſes ſingulis nouenniis perſoluebant, Delphos mittere conſueuerunt; ſed haec ſunt incerta. Sacrificium ſequens *Fig.* 4. ex arcu Conſtantini, Traiani arcus ſpoliis ornato, depromtum multis nominibus inſigne eſt. Apollo ſeminudus inter duas lauros ſtylobatae inſiſtens, lyram tenet tripodi innixam, quem ſerpens pluribus gyris amplectitur; ante illum ara quadrata ſertis coronata poſita uiſitur, ad cuius dextram Imperator Traianus manum ad illum tendit, ſiniſtra haſtam tenens; caput Traiani circulus luminoſus, ſeu nimbus, circumdat, qualem olim pictores ſanctis addere ſolebant 30); quod genus ornamenti Romani et Diis et Imperatoribus ſuis tribuebant.

§. 24. In ſacrificiis *Marti* oblatis maxima et praecipua perhibentur *Suouetaurilia*, ſiue ſacrificia uerris, ouis et tauri, quae pro luſtratione, ſeu expiatione agrorum, urbium, rerumque aliarum plurimarum fieri ſolebant, ut nimirum illas Deorum praeſidio dignas redderent; eaque in *maiora* et *minora* diſtinguebantur. *Minora* dicebantur, in quibus uictimae iuniores et minores offerebantur; quales fuere porcellus, agnus, uitulus. *Maiora* fuerunt, quae animalibus maioribus perſoluebantur; uerre ſcilicet, ariete et tauro. Idem autem ordo, quem nomen Suouetaurilium prodit, perinde in omnibus fere eius generis ſacrificiis uiſitur; adeoque uerres primus ubique procedit, hinc aries, poſtremo taurus. Haec animalia, ut optime obſeruauit *Fabretus* in Columna Traiana p. 143. antequam in ſacrificium offerrentur, tribus plerumque uicibus circa rem luſtrandam a dextra ad ſiniſtram circumagebantur. Nar-
Tab. bonenſis lapis *Tab. LXI. Fig.* 1. admodum ſingularis. Viuum ille ſuem menſae uel arae inſi-
LXI. ſtentem exhibet, et ad utrumque illius latus galeam, quorum ſiniſtrae aceruus armorum ſcutorumque adiectus eſt; ex quo haud inepte colligas, hoc ſacrificium ad arma luſtranda fuiſſe paratum. Verum enim uero, licet apud Romanos Suouetaurilia Marti praecipue offerrentur; apud Graecos tamen eadem aliis quoque numinibus Neptuno ſcilicet, Aeſculapio et Herculi, forte etiam aliis, peracta fuiſſe, legimus; eaque peculiari nomine Trittya, τριττύα 31), nuncupata fuerunt. Prima, quae *Fig.* 2. proferimus Suouetaurilia, ex columna Traiana *Tab. VII.* deſumta ſunt. Imperator in caſtrorum praetoriorum ingreſſu ex patera in aram ignitam uinum effundens, uelato capite ſacrificat, ſiniſtra breuem baculum ſeu uolumen geſtans; ante illum Camillus nudato capite conſpicitur, dextra manu praefericulum, ſiniſtra, quam hic non uidere licet, acerram forte tenens. Tibicen uictimarii ceterique omnes, quos ſacris hiſce intereſſe uidemus, ſolo Imperatore et Camillo exceptis, lauro ſunt coronati. Tubicines, qui pompam praecedunt, et lituis perſonant, ideo forte hic admiſſi ſunt, quod ſacrificium hoc Marti, Belli Deo, fiat. In iis, qui ad dextrum tabulae latus apparent, unus manu ſiniſtra lancem fructibus uel placentis repletam geſtat, alius uero uas tenet ad aquam luſtralem forte deſtinatum. Ex tribus uictimariis primus uerrem, medio corpore foliis uel ramis arboris praecinctum, ſecundus arietem, tertius ſecuri inſtructus taurum ducit, eo, quem iam aliquoties obſeruauimus, modo ornatum. Tres hae uictimae cum ductoribus a dextra ad ſiniſtram procedentes caſtra circumeunt, quam circuitionem pro more ter repetebant. Quae *Fig.* 3. et 4. ſequuntur Suouetaurilia, eadem fere forma ſunt; diſcrimina, certe leuiora ſunt. Sic qui *Fig.* 3. praecedit, ſus hic lauri ramis cingi uidetur, quum alias faſcia praecinctus appareat, nec a uictimario, ſed alio puero laureato eodem, quo aries, modo ducitur; maior quidem, ſed a praecedentibus uictimariis ueſte quodammodo differt, qui taurum adducit, et ipſe lauro coronatus. *Traianus* hic etiam togatus ſacrificat, toga minime ſuccincta, nec uelato capite, quum alias plerumque uelatus appareat; pateram quoque hic in tripodem flammigerum, arae loco, effundit; Camillus laureatus longo decoratur capillitio cincinnis ad humeros usque defluentibus; tibicen coronatus eſt; tubicines duo militari ueſte et galea tecti, praecedunt; pone hos quatuor alii galeis criſtatis, aut uexilliferi, aut alio quodam

30) De *Nimbis* pluribus egit I. *Nicolai*, Ienae 1699. 12. et alii, quos *Fabricius* laudat in bibliograph. antiq. c. 8. §. 18. quibus addendus D. *Martin*, *de la religion des Gaulois*, in quo libro plura legere memini de nimbis.

31) De ſacrificio trium animalium τρίττυς inde dicto, uid. *Euſtath.* ad Odyſſ. Λ. conſtabat, aut duabus ouibus et boue; aut, boue, capra, oue; aut, apro, ariete, tauro; aut, ſue, capro, ariete; ut *Potterus* exponit.

Tab. LXI.

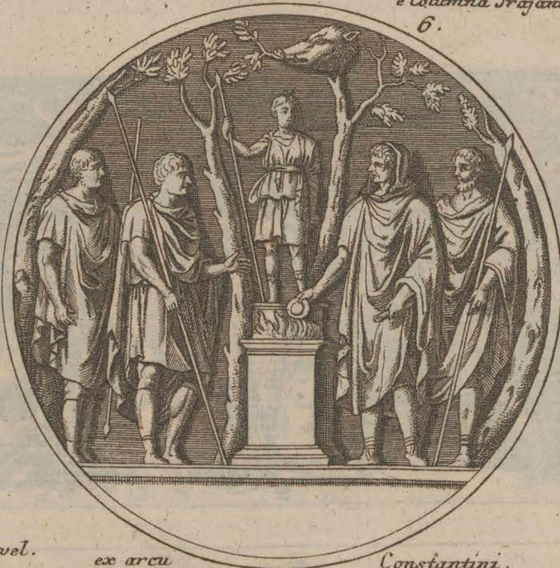

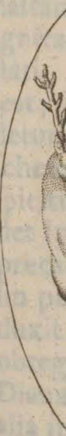

1. Sacrificium ad lustrationem armorum Marti oblatum. 2. Suovetaurilia ad introitum castrorum Prætorianorum a Traiano peracta. 3. et 4. Suovetaurilia alia. 5. Sacrificium Mercurio oblatum. 6. Sacrificium Dianæ Venatrici a Traiano oblatum. 7. Sacerdos Dianæ cervum in Sacrificium offerens.

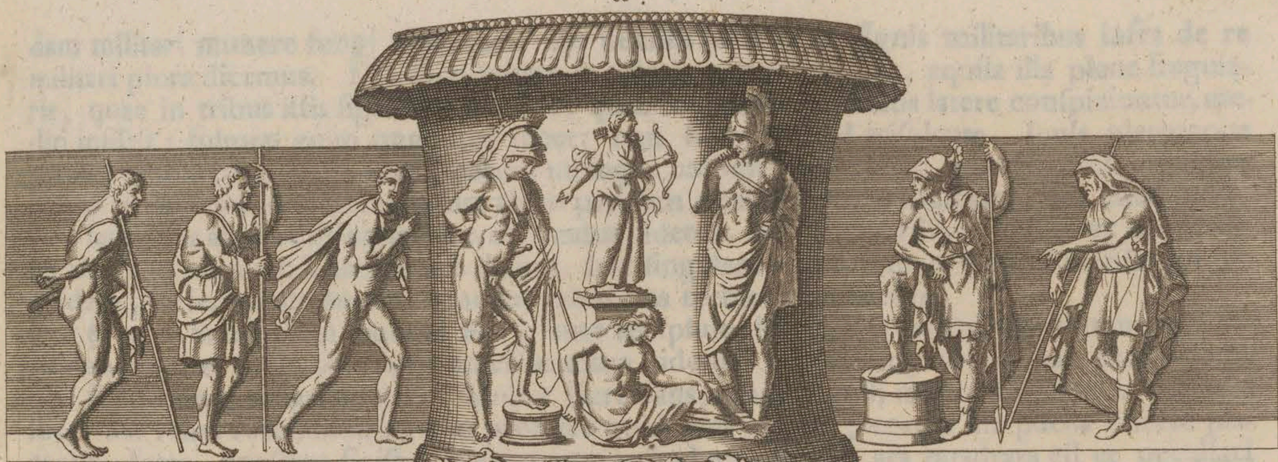
l'Ab

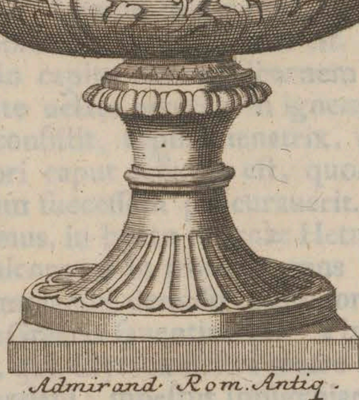

1. Iphigen

3. et 4. N

1.

2.

3.

4.

1. *Iphigenia Dianæ immolanda.* 2. *Dianæ Sacerdos cervum ad Sacrificium ducens.*
3. et 4. *Mysteria Bacchi circa aram rotundam per anaglyphos expressa.*

dam militari munere fungi uidentur. De uexillis ceterisque fignis militaribus infra de re militari plura dicemus. Hoc loco tamen in primis notari meretur, aquila illa plane fingularis, quae in tribus iftis fignis militaribus, quae in dextro fchematis latere confpiciuntur, medio infiftit; fulmen enim unguibus tenet; non fulmen illud trifulcum, Iouis plerumque aquilae adiunctum, fed in unam tantum utrinque cufpidem definens; eadem aquila annulum roftro tenet, qui ad fufpendendum ab eo pannum certi coloris, uel fafciam, uel aliud quid, quo legio alia ab alia diftingueretur, deftinatus uidetur. In fuouetaurilibus *Fig. 4.* ex marmore Romano, quod nunc Venetiis effe dicunt, hoc fingulare uidetur, quod pone Sacerdotem uir quidam praefericulum teneat, araeque arboribus tectae compareant.

§. 25. Sacrificium fequens *Fig. 5.* ante templum, in cuius frontifpicio columnarum loco duo Hermae funt, *Mercurio* adfcribendum uidetur, cuius templum Romae, non columnis, fed Hermis, ornatum erat. Mulier facrificans, cujus capilli modo fingulari concinnati funt, uas tenet rotundum, ex quo proferre quidpiam uidetur; coram illa puella lancem placentis, forte, onuftam finiftra, dextra praefericulum attollit; ara quadrata eft et peculiari margine ornata. Totum fchema eburneum eft unius circiter pedis.

§. 26. Elegantiffimum *Fig. 6.* fequitur monumentum, quod facrificium *Dianae Venatrici* oblatum refert, et ex *Conftantini* arcu defumtum eft. Dea uenantis habitu dextraque haftam tenens ftylobatae infiftit, in capite lunam bicornem gerens; ante ftylobaten ara eft ignita; Imperator Traianus capite uelato pateram in ignem effundit; tres adftant milites haftati. Diana inter duas arbores confiftit, utpote uenatrix, quae filuas et faltus permeare foleat; in trunco alterius arboris apri caput defixum eft, quod Imperator Deae ideo offerre uidetur, quod uenationi illius felicem fucceffum procurauerit. Sacrificium *Iphigeniae*, cuius fchema *Tab. LXII. Fig. 1.* exhibemus, in horto magnae Hetruriae Ducis in uafe quodam confpicitur. Dea cum arcu lunam bicornem in fronte gerens ftylobatae infiftit; ante illam fedet Iphigenia, uictimae loco immolanda, demiffo capite fortem fuam dolens; Achilles Deam precatur, ut hac uictima placata Graecis fauentior fit. Vlyffes poft eam confiftens pede bafin pulfat; hic autem is ipfe fuit, qui, Clytaemneftra matre decepta, ceu Achilli nupturam adduxit, fed reuera Dianae immolandam; moeftus Iphigeniae pater Agamemnon magno uelo obtegitur; ceteros, qui tanquam fpectatores adftant, non nouimus; nemo uero ignorat, Dianam, ut Iphigeniae parceret, pro ea ceruam fubftituiffe 32). Hifce Dianae facrificiis duo alia iungimus *Tab. LXI. Fig. 6.* et *LXII. Fig. 2.* exhibita. In primo uifitur puella, Dianae forte facerdos, quae dextra lauri ramum tenet, finiftram uero ad ceruum, propriam huius Deae uictimam, immolandum extendit; inter hanc facerdotiffam atque ceruum ara cernitur ignita, eaque rotunda. In altero fchemate facerdotiffa cerui cornua prehendit, haud dubie ut ad facrificium ducat.

Tab LXII.

§. 27. Myfteria et facrificia *Bacchi* nullam facile monumentum melius exprimit, quam marmor Romanum ex Mufeo Reginae Sueciae. Schema illius *Tab. LXII. Fig. 3.* et *4.* proferimus. Ara eft rotunda, circa quam in anaglyphis repraefentantur caerimoniae Bacchicae, et facrificia numini ifti oblata. Singula anaglypha, quafi plures eiusdem comoediae actus, columnis et arboribus diftinguuntur. In prima tabula Bacchans exhibetur, uas magnum utrinque anfatum, forte uino repletum, portans; Faunus fequitur altera pellem, altera itidem uas tenens, qui fummopere agitatus uidetur; inter ambos ara, pro more fertis ornata, pofita eft; ab utraque huius anaglyphi parte columna uifitur, cui uas magnum impofitum eft. Coetus fequens eft trium Faunorum Silenum, ut folet, ebrium fuftinentium; balteo hic Silenus quafi ex pampinis conftructo praecinctus eft, et corona ex iisdem foliis ornatus, altera manu uuam tenet; difterminatur hic coetus arbore, in cuius trunco quid lacerta 33) fignificet, nefcio; pellis leonina ab arbore ad columnam praecedentem extenfa tentorii uicem fuftinet. In altera imaginis parte coetus alius arboribus tenfisque uelis operitur, interpofitis pilis et columnis, in quarum cacumine uafa quaedam pofita funt. Primas in hac turma Bacchus nudus tenet, pallium brachio geftans, et a Bacchante, uel Fauno, fuftinetur; pampinis idem coronatus eft, et dextra thyrfum fert, ad pedes uero illius tigris confpicitur. Vicina Faunorum caterua tota in mactandis et coquendis duobus fuibus eft occupata. Olla enim ingens igne fuppofito alterum e fuibus coquendum recipit, fus alter ab arbore pendet. Ex ceteris Faunis

32) *Ouid.* Metam. 12. v. 32. feqq. Flentibus ante aram ftetit *Iphigenia* miniftris. Vid. et Euripidis tragoedia *Iphigenia* in Aulide.

33) Siluarum incola, et filuae forte fymbolum: ut *Horatius* fere innuit, Carminum 1, 23, 6, feu uirides rubum dimouere lacertae.

Faunis alius alii sertum offert; tibicines quoque duo, quorum alter duplici tibia canit, caeteruam ornant; alius ex Faunis pelle exornatus utrem uini humero gestat; scala tandem hic apposita aulaeis affigendis et extendendis inseruiisse, uero admodum simile est.

Tab. LXIII. §. 28. Non minus obseruatu dignus est coetus sequens *Tab. LXIII. Fig. 1.* et *2.* Bacchans primum femina duplici canens tibia ad aram strobilis aliisque frugibus onustam comparet; iunctae huic sunt Bacchantes plures aliae, quarum duae tympana pulsant; satyri quoque iis intermixti sunt, quorum unus duplici tibia ludit, et alius pelle praecinctus baculum tenet recuruum, more litui aut uirgae auguralis; huic proximus est puerulus pelle pariter opertus, baculumque similem tenens; sub pedibus maioris illius satyri, serpens ex calatho emergens, conspicitur, qualis in mysteriis Bacchicis saepius uisitur. Pone hunc calathum puerulus alius leoni insidet, quem baculo urgere uidetur. Currus porro Bacchi sequitur duobus Centauris iunctus, quorum alter tibiis canit, alter lyram pulsat. Bacchus ipse, pro more coronatus, curru uehitur, Sileno, qui Fauni aures habet, innixus et thyrsum tenens diotamque uertens. Bacchans mulier ad dextram illius similiter thyrsum gestat; sub curru tigris est. Pone hunc Bacchi currum Bacchantes aliae hircum immolaturæ uidentur, quarum altera uas magnum, utrinque ansatum, manu tenet; ara inter illas posita, strobilis, aliisque frugibus repleta est; sed et Bacchans alia strobilos ex proxima pino decerpere uidetur; puerulus, qui hirci barbam arripit, altera uuam tenet. Imago sequens, a praecedente minime separanda; primo loco etiam Bacchum curru duobus Centauris iuncto uectum nobis offert; Centauri iisdem cum superioribus illis instrumentis utuntur; *Cupido* illis imminens, signo militari instructus est, dextramque Bacchi humero imponit. Ipse Bacchus, uini plenus, caput reclinat et, brachio super Ariadnen extenso, uinum effundit in pateram magnam Bacchantis, quae currum sequitur. Ante Centauros cista illa mystica tantisper hians, et serpentem forte inclusum tenens uisitur. Satyri et Nymphae currum praecedentes totum Orgiorum furorem exprimunt. Satyrus in primis horridus uas tenet, ex quo liquorem effundit; Bacchans alius os quoddam grande tenet, quo minari uidetur; Nympha sequens baculum et uuam habet; hanc Bacchans alius sequitur, qui claua ictus comminatur; postea Silenus asino uehitur, a quo facile excuteretur, nisi alii ebrium sustinerent; cymbalum tamen sinistra tenet. Bacchans sequens uuam attollit, sinistra baculum recuruum comprehendens; Nympha sequens tympanum erigit; ex sequentibus alius puerulum collo gestat, alius duplici tibia canit; qui tandem comparet elephas Indicam Bacchi expeditionem forte denotat.

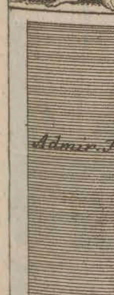
§. 29. In Orgiis Bacchi sequentibus *Fig. 3.* et *4.* ex uilla Borghesia depromtis, Bacchus feminеo capitis cultu ornatus thyrsum tenet, Musa uicina lyram pulsat, et tigris thyrsum ore prehendit; Faunus similiter thyrsum gestat humero reclinatum, sinistra uero animalis cuiusdam pellem tenet. Alter eodem fere cultu ornatus, Silenum hedera coronatum et, ob ebrietatem, lapsantem ad lagenam inuersam sustinet. Imago posterior saltationem Bacchicam repraesentat; Tres Nymphae saltantes diuersis instrumentis ludunt; prima quidem crotalis, secunda lyra, et tertia cymbalo; praeter has Faunus duplici tibia canit, et Bacchans Nympham secundam arrepta fascia post se trahere uidetur.

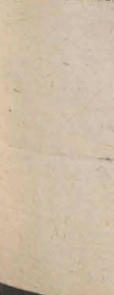
§. 30. Schema sequens *Fig. 5*, ex marmore uillae Montaltae desumtum, Bacchanalium ritum exprimit. Res agitur ante binas aedes, quae in fundo tabulae repraesentantur. Ad laeuam conspicitur Herma, hinc uir in lecto sedens, mulierque in altera lecti parte recumbens, idque ante mensam tripodem uariis uasis, lagenis et fructibus onustam; quatuor item laruae occurrunt, quae communia Bacchanalium symbola sunt; senex porro ueste talari indutus comparet, cui Faunus calceos exuit; num hic Sacerdos Bacchi fuerit 34), certo dici nequit. Alter Faunus junior pone senem uerte illius sese contegere uidetur; tertius Faunus thyrsum gestat, certissimam Bacchanalium notam; exinde Silenus duplici tibia ludens, et post eum Faunus alius, qui gestibus Bacchicam turmam referre uidetur, apparet. Mulieres tandem duae sese mutuo amplectentes, quarum altera lagenam tenet, agmen claudunt. Faunus denique procul a caterua muro insistens et manum extendens, uel strobilos ex proxima pino decerpere, uel serta, quibus domus cingitur, affingere uidetur.

Tab. LXIV. §. 31. Nullum autem ex Bacchicis schematibus elegantius est eo, quod *Sponius* in *Miscell.* publicauit; et quod *Tab. LXIV.* exhibemus. In quinque quasi pompae partes diuisum est, quae coniunctim coetum unum efficiunt. Ab initio huius pompae eaedem ferme figurae uidentur

34) An ithyphallum quis suspicetur potius? Certe ii muliebri ueste usi, Bacchi comites, et cetera ebrios simulabant, nisi ipsi essent.

1. et 2. *Coetus Bacchicus Bacchum in Indiam proficiscentem comitans.* 3. et 4. *Orgia Bacchi.* 5. *Ritus Bacchanalium.*

CELEBERRIMVS BACCHI COETVS.

1. Apaturia in honorem Bacchi peracta. 2. et 3. Sacrificia duo alia eidem Deo oblata. 4. Sacrificium vel Iunoni Lucinæ vel Veneri oblatum. 5. Sacrificium Herculi peractum. 6. Sacrificium aliud, quod Silvano forte offerebatur. 7. Aliud Pani oblatum. 8. et 9. Duo sacrificia quæ Priapo oblata videntur.

dentur, quas paulo ante oftendimus, ita quidem; ut ex uno marmore in aliud tantum translatae uideantur. Prope Hermam enim, mulier quafi moerens confpicitur; hinc uir atque mulier alia lecto infidens ante quem tripus frugibus onufta; in demiffiore fcabello quatuor itidem laruae comparent; puerulus porro ante aram rotundam humi fedens folia uitis et uuas tenet; tres Nymphas, quae manus iungunt, (tres forte Gratiae 35) funt); excipit uir cymbalum pulfans, et fenex pedem alii calceum ipfius tollenti porrigens; qui poftea tibia canit, Sileni formam refert; in parte huius pompae fecunda qui agmem ducit, ciftam uuis plenam capite geftat, ad eiusque pedes canis decumbit; ex fequentibus unus utrem magnum portat; dein tres fequuntur uictimarii, quorum primus taurum, fecundus arietem, et tertius fuem ducit; alius porro arboris ramos, alius fignum militare gerit; tandem haec turba armato milite clauditur, prout tertia pompae huius pars eiusdem formae militem ab initio ftatim exhibet; proxime illum alius quis equum confcendere nititur; poft hunc uir libro affidens fcribere quidpiam, et alius coram illo fcribenda illi dictitare uidetur; alius fedens fibi adftantem alloquitur; hinc duo iterum fequuntur milites armati, duaeque mulieres, quarum altera lyram pulfat, altera tibiis canit. Quarta pompae pars primo iterum uirum armatum exhibet proxime aram, cui alius innititur; puer praefericulum tenens, uinum effundit in craterem, feu pateram, uiri cuiusdam altera manu puerulum comprehendentis; hinc bacchantes uiri feminaeque magno numero fequuntur; in his autem bacchans mulier cymbalum, alii uuas tenent; rurfus alius bacchans corneam tubam inflat, aliae crateras et lagenas ferunt. Parte tandem quinta mulier primo uifitur manu uuas oftentans; poft eam Silenus afino uectus, quem uiri duo, ne cadat, uix fulciunt; hinc tibicines duo, item Satyrus unus uuam, et Bacchans manibus ambabus cadum uini plenum, tenens; denique uir cum uua. Horum omnium fingulatim rationem reddere non ualemus. Si uero uiri quidam eruditi hanc pompam pro Suouetaurilibus uenditare uoluerunt, tantum abeft, ut fententiae illorum fubfcribamus: ut potius afferamus, uix aliquid praeter tres iftos uictimarios cum animalibus in facris illis locum habere: immo fi et hoc fimul refpicimus, quod tria ifta animalia contra Suouetaurilium nomen aeque atque ritum inuerfo ordine a finiftra ad dextram procedant, nihil omnino fupererit, quod nos in partes eorum pertrahere ualeat.

§. 32. *Maffeius* eques monumentum fequens, *Tab. LXV. Fig. 1.* exhibitum in Gemm. Tab. Antich. Tom. III. p. 65. facrificium hoc Baccho, non Manibus (pofteriorem fententiam Ae- LXV. neas *Vicus* defendit) oblatum putat, illud pro fefto, quod Athenienfes *Apaturia* 36) uocarunt, habere mauult. Hoc autem feftum in honorem Bacchi celebrabatur tribus menfis Octobris diebus. Prima dies *Coena* uocabatur, qua ad coenam communem conueniebant fingulae tribus; fecunda *Anarrhyfis*, qua facrificabant. Nomen uero hoc componitur ex ἀνὰ, *furfum*, et ἐρύειν, tollere, unde *Homerus* faepe αὐερομυ ufurpat, quod uictimae in illo furfum tollebantur, ut mactarentur; tertia dies *Cureotis* dicebatur, quod κοῦρος iuuenem fignificat, et illa die iuuenes in tribum introducti cum aliis ciuibus fcriberentur. In hoc autem facrificio uir galeatus, quem mactat, arietem fublimem tenet. At, mihi inde non conftat, hoc facrificium Baccho effe oblatum. Quid? quod Cl. *Maffeius* ipfe fateatur, idem etiam uel Marti, uel Mercurio, tribui poffe. Ceterum hic mos erigendi uictimas in monumentis non nifi raro occurrit. Vir tamen ille, qui utrem uino repletum in uas fuppofitum effundit, pro *Maffeii* fententia facit. Sacrificium fequens *Fig. 2.* quo uir quidam magnum utrem uino repletum in uas fuppofitum effundit, a *Maffeio* Baccho oblatum putatur, nec diffimulandum, quod uitis pampinos extendens fententiae illius fauere uideatur; fed quid ftatua Dei galeati cum clypeo columnae impofiti cum Baccho commune habeat, nos quidem latet. Vero multo fimilius eft facrificium *Fig. 3.* quo duo Fauni ad aram ignitam caprum immolant, Baccho fuiffe oblatum.

§. 33. Sacrificium fequens *Fig. 4.* quod *Gronouius* Iunoni *Lucinae* pro muliere praegnante oblatum effe cenfet, Cl. *Maffeius* Veneri potius tribuit. Ramus certe, quem mulier facrificans in ignem coniicit, myrtus eft, Veneri facra, cui uix in aliis facrificiis locus eft; columna, cui globus impofitus eft, ad aram pertinere uidetur. *Fig. 5.* facrificium *Herculi* oblatum

35) Verofimilius forte κανηφερους dixiffet; licet in talibus monumentis non femper ratio omnium reddi poffit. Virgines certe fcimus Bacchicis feftis interfuiffe; *Gratias* non fcimus.

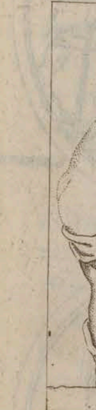
36) Ratio nominis uaria redditur, ab ἀπάτη, quod fraude ufus Melanthius, uellere caprino indutum quendam fe uidere pone aduerfarium clamans; quem refpicientem facile obtruncarit. Alii ἀπατουρια per α coniungendi, quod his facris liberi cum patribus irent in publicum, ut in ciuium numerum et ipfi fcriberentur.

latum offert, ut in parte postica nummi Postumi exhibetur. Imperator uelato capite sacrificat, simpulumque sinistra tenet, dextra uero pateram in ignem effundit, Hercules ipse prope altare conspicitur cum spolio leonis clauae innixus; uictimarius quoque comparet taurum securi percussurus. Monumentum sequens *Fig. 6.* sacrificium Siluano (uti uidetur) oblatum exhibens, magnae inter eruditos contentioni ansam praebuit, quod sculptores Romani illud omnibus partibus absolutum atque perfectum repraesentarunt, quale in delineatione arcus *Constantini* A. 1690. edita uisitur. Hercules ibi clauam humero gestans cum pelle et capite leonis exhibetur; prope illum arbor uidetur, ex qua tibia Panis dependet, eique caput leonis affixum est; pone Herculem uir quidam conspicitur coronam capiti illius imponens; Imperator Traianus nudo capite sacrificat ad aram quadratam ignitam, hastam sinistra tenens. Verum contradicit huic imagini *Fabrettus* in Col. Trai. p. 170. ostendens, 1.) nullum in marmore uero Traiani caput conspici; 2.) ex Vertumno factum esse Herculem et 3.) ex capite ursi caput leonis. Nos imaginem damus, qualem *Fabrettus* exhibet, qui hic Traianum Siluano sacrificare autumat. Sed in editione arcus Constantini A. 1690. in ima tabula legitur *Siluano sacrum;* atque hic, uti quidem mihi uidetur, omnes Siluani notae conueniunt, quamuis ob corruptionem statuae non omnia distincte discerni possint. Nam 1.) statua prope arborem consistit, uti Siluanus fere semper repraesentatur, 2.) Panis tibia in aliis eiusdem schematibus quoque obseruatur; ad id multi Panem atque Siluanum eundem esse censent; 3.) Caput ursi Siluano optime conuenit, et melius forte, quam Vertumno; 4.) notandum, quod in eodem arcu Constantini proxime hanc tabulam alia sit, in qua Traianus uenando ursum perimit, cuius caput forte in hac tabula Siluano, tanquam Siluarum Deo, offert, quemadmodum et supra *Tab. LXI. Fig. 6.* eundem, post aprum in uenatione captum, eiusdem caput Dianae Venatrici offerre uidimus. Ita uix quicquam dubii remanet, quin credamus, sacrificium hoc Siluano fuisse persolutum.

§. 34. Sacrificium sequens *Fig. 7. Pani* Deo oblatum et ante templi ostium peractum, admodum solenne fuisse uidetur. Templum hoc a tribus lateribus apertum est et aduersum frontispicio latus murus est; frontispicium duae tantum columnae efficiunt. Quod singulare hic occurrit, Panis caput est, extra limites templi columnae impositum, et tetri quid prae se ferens, ex summa quippe fronte cornua erumpunt, aures caprinae sunt, labrorum pili extra uultus latitudinem extenduntur, barba admodum densa et longa est; arbor quoque magna prope columnam Deum Siluarum et agrorum designat. Ara rotunda sertis coronata est, uictimarius arietem mactandum humeris gestat, et altera manu uas quoddam tenet. In ara nec lignum nec flamma conspicitur. In altera imaginis parte paxillus in terram defixus est, qui superne adeo latus est, ut superficiem arae paene adaequet. Qui sacrificuli munere functurus est, iuuenis speciem prae se fert, arae adstans instrumentum aliquod manu tenet paruae palae parum absimile; forte instrumentum est in extispiciis ad exploranda uictimarum uiscera usitatum. Ceterum tres uiri et mulier huic sacrificio intersunt; quorum duo lauro coronati sunt, uel alius arboris ignotae ramis. Quin Pani hoc sacrificium oblatum sit, nullum plane est dubium.

§. 35. De *Priapo* notandum, quod Lampsaceni putarint, eum eundem esse cum Baccho, ipsique asellos mactarint. In sacrificio sequenti *Fig. 8.* Priapus cum thyrso, Bacchi Symbolo, columnae insistit. Mulier ipsi fructus offert ad aram rudi more exstructam; caput animalis ad arae latus positum *Maffeius* pro asini capite accipit. Ex altera parte puer cistam fructibus plenam capite gestans, dextra uero papilionem, animae symbolum, tenens, conspicitur. *Fig. 9.* aliud exhibetur sacrificium, quod eidem Priapo offerri creditur. Arae uicem columna sustinet, plurimique sacris his intersunt, quorum unus alterum coronat. In Sacrificio Mineruae, *Tab. LXVI. Fig. 1.* spectabile est, quod ante Deam ipsam duae mulieres, singulae ad aras singulas ignitas sacrificent. Sacrificium hoc incruentum est, nec distingui potest, quid in ignem coniiciant; utrum fructus aliqui, an placenta uel farina fuerit; ex sacerdotibus altera uelata est. Post sacerdotem uelatam, comparet iuuenis manu baculum recuruum tenens, sinistra fructum quempiam sacrificio destinatum; agmen claudit tibicen. Serpens, quem *Fig. 2.* uir genua flectens manu comprehendit ante aram ignitam, sine dubio Aesculapii sacrificium denotat. Aliud eiusdem Aesculapii sacrificium denotat. Aliud eiusdem Aesculapii sacrificium exhibet *Fig. 3.* ubi caput arietis columnae uel arae rotundae insidet; cui mulier pateram tenens uinum aut alium liquorem infundit: uir lapidi insidens serpentem manu tenet. *Fig. 4.* iuuenem alatum conspicimus altero pede globo insistentem, qui serpenti

Tab. LXVI

2.

Maffei.

1.

Gallerie Justinienne.

3.

Maffei.

4.

la Chausse.

5.

Maffei.

6.

Maffei.

7.

Maffei.

8

le Marechal d'Etrees.

9.

Monum. Brix.

1. Sacrificium Minervae oblatum. 2. et 3. Sacrificia Aesculapio destinata. 4. Sacrificium a Victoria Hygieae oblatum. 5. et 6. Sacrificia Laribus oblata. 7. Sacrificium rusticum minus solenne. 8. Sacrificium rusticum magis solenne. 9. Sacrificium ex anaglypho Brixiensi depromtum, in quo singularia nonnulla observantur.

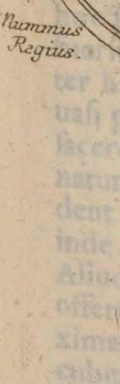

Nummus

Nummus Regius.

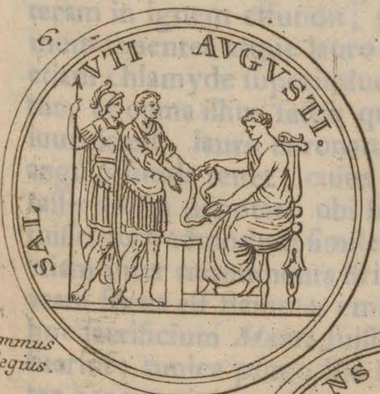
1. Monum
Veneri fo
peratoris
natum. 8.

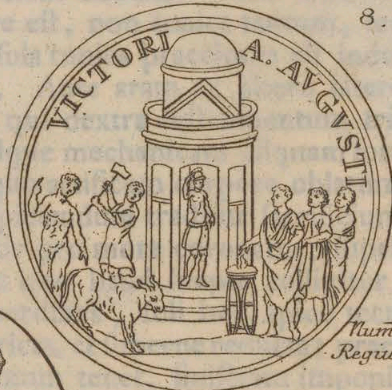

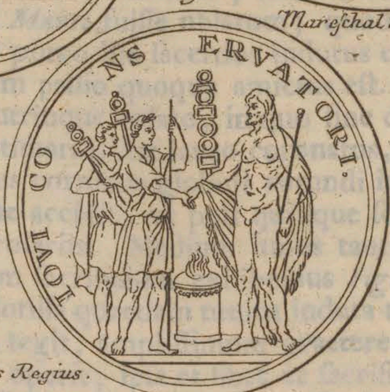

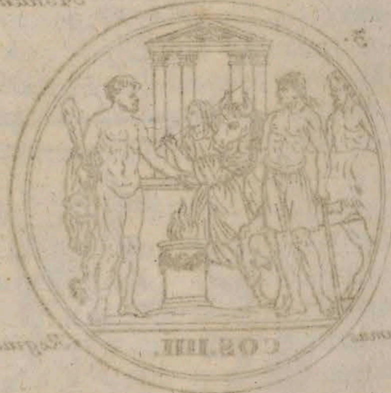

1. Monumentum Brixianum sacrificium Marti oblatum referens. 2. Aliud Sacr. Brixianum Veneri forte oblatum. 3. Sacrificium Jovi ab Hercule oblatum. 4. Sacrificium pro salute Imperatoris peractum. 5. Sacrificium Apollini oblatum. 6. Sacr. Hygieæ oblatum. 7. Aliud Dianæ destinatum. 8. Aliud Marti dicatum. 9. Severus Imperator Jovi Conservatori sacrificat. 10. Lupercus.

ſerpenti bibituro pateram offert; adeſt quoque columna ſeu ara rotunda, cui uas fructibus plenum impoſitum eſt. *Cauceus* hoc pro ſacrificio habet Saluti uel Hygieae oblatum 37) a Victoria: ſed non ſatis liquet. Ex ſequentibus ſacrificiis tria a Cl. *Maffeio* edita ſunt, quaſi Laribus oblata. In primo *Fig. 5.* qui ſacrificat, ſedet, quod in ſacrificiis Diis Laribus peractis moris fuiſſe, idem *Maffeius* pluribus exemplis docet; comparet praefericulum magnum, ara item rotunda, ſertis coronata et ſub arcu poſita, qui forte ſacrarium domeſticum denotat. *Fig. 6.* Mulier manum arae imponit, altera malum uel globum tenens; ruſticus affert calathum fructibus plenum, et hircum cornibus comprehenſum ad ſacrificium ducit; columna magnum uas ſuſtinet, eidemque haſta innixa comparet, quae uitis pampinis quaſi operitur. In ſchemate tertio *Fig. 7.* qui ſacra faciunt, pro ruſtico et illius uxore habentur. In ſacrificiis ejusmodi domeſticis et ruralibus nullae erant uictimae, ſed ea placentis, uino et fructibus perſoluebantur; pone mulierem Cupido duplici tibia canit.

§. 36. Quod *Fig. 8.* profertur ſacrificium, ex elegantiſſimo anaglypho Ill. Mareſc. *d'Etrées* prodit, et repertum eſt Lugduni in monte Fouvieres dicto; eſt autem illud ex candido marmore, longitudine pedis unius et nouem pollicum, altitudine uero ſexdecim pollicum. Arbores duae, quae ſacrificii ſchema utrobique terminant, ſacrificium hoc ruſticum et in agro factum eſſe probant. Sacerdos uelatus eſt pallio, ſ. toga, ſub quo pallio tunicam habet zona praecinctam, et ſupra zonam tantillum reductam, ne nimis effluat; pateram hic dextra tenet, qua liquorem in ignem effuſurus uidetur, ſiniſtram praefericulo imponit. Pone ſacerdotem apparet Camillus, comam praelongam habens, ueſtitus tunica et ſuperindutus chlamyde; hic altera manu acerram, altera uolumen, tenet. Ara tripodis quaſi forma concinnata eſt, cuius pars ſuprema tam profunda eſt, ut ollam pene referat; ſuper uaſe hoc excauato haud dubie crates erat, quae ignem ſuſtinebat. Tripus, ſi quidem ita appellari poteſt, paraſtatis exornatur atque columnis cum epiſtylio, in quo lapis erigitur, qui uas illud concauum ſuſtentare uidetur. Vt ad tripodem aſcendatur, quatuor circumquaque gradus poſiti ſunt. Ad alterum arae latus uictimarius ſ. puer nudus potius comparet, qui hircum immolandum ad ſacrificium adducit.

§. 37. In marmore Brixiano anaglyphum habetur, ſacrificium repraeſentans, cuius uictima eſt aries, quod *Fig. 9.* in ſchemate exhibemus. Ara flammas emittit, & Sacerdos pateram in ignem effundit; pone ſacerdotem duo uictimarii arietem ducunt, ambo lauri ramum tenentes atque lauro coronati; quodque magis ſingulare eſt, non tunica tantum, ſed etiam chlamyde ſuperinducta ueſtiti ſunt; contra ea ſacerdos ſola tunica praecincta eſt indutus, et coma illius faſcia quadam in modum diadematis ligata. Ante aram ex altero latere iuuenis eſt, lauro coronatus et tunica cum chlamyde tectus, qui dextra inſtrumentum triangulo ſimile tenet, cuius baſi annuli nonnulli inſerti ſunt; idque mechanicam aliquam fortaſſis artem denotat; ubi ſimul ipſum ſacrificium pro toto aliquo artificum corpore oblatum fuiſſe, uero admodum ſimile eſt. Quod *Tab. LXVII. Fig. 1.* conſpiciendum traditur, ſacrificium etiam inter monumenta Brixiana comparet. Ara rotunda ſertis pro more coronatur; ſupra aram focus eſt flammas emittens; ſacerdos apicem geſtat, ex quo haud inepte colligitur, hoc ſacrificium *Marti* fuiſſe oblatum; quod Salii, Martis Sacerdotes, ſoli hoc apice tecti fuerint; tunica porro hic ſacerdos indutus eſt, cingulo conſtricta, et ſuperne reducta; praeter hanc tunicam pallio quoque amictus eſt. Dextra lauri ramum tenet, ſiniſtram imponit uaſi peramplo utrinque anſato, in quo ſine dubio liquores effundendi continebantur. Pone ſacerdotem uictimarius ſtat lauro coronatus, qui uictimam ducit taurum, itidem lauro ornatum, ex cuius cornibus globuli rotundi inſerto filo detenti, ad inſtar roſariorum dependent; caſu forte accidit, ut poſt quinque ſexue grana quaedam quaſi cruces occurrant, perinde atque in roſariis. Medium huius tauri corpus itidem magno ſerto praecinctum eſt. Aliud Brixianum ſacrificium exhibemus *Fig. 2.* quod inſolita multa, et uix alibi obſeruata offert. Sacerdotiſſa quaedam tunica induta talari, quam alia ad genua usque defluens maximam partem tegit, ampliſſimum praeterea uelum caput humeros, brachia eiusdem ad cubitum usque operit; ipſa et libat et ſacrificat, pateram in flammam effundens; nudis eadem pedibus eſt, ut et alia mulier illi adſtans, quae foliis arboris incertae coronata eſt, et coelum

Tab. LXVII.

37) Niſi malis fortunam incolumitatemque ſiue populi ſiue urbis cuiusdam ſignificari, quae ſalutem perpetuam placet; Victoria certe minus commode intelligatur.

lum respiciens religiosissimum prae se fert animum; siquidem alteram quoque manum extendit, alteram uero pectori admouet: tunica illius frequentibus notis et signis, crucis S. Andreae formam referentibus, consperfa est; ad latus illius canis decumbit; unde forte coniicias, hoc sacrificium *Veneri* fuisse oblatum.

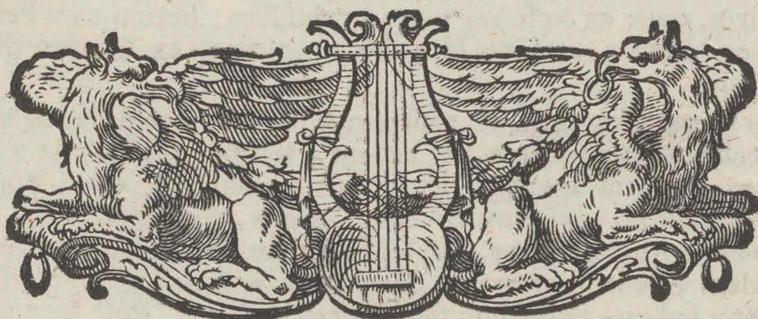
38. His, quae adhuc in medium protulimus, sacrificiis alia nonnulla iungimus, quae passim in nummis exhibentur. Sic nummus regius *Fig. 3.* sacrificium offert, quod ante templum Iouis peragitur, id quod ex aquila in templi frontispicio facile colligitur. Herculi etiam illud offerri, uel exinde concluditur, quod ad alterum templi latus numen illius conspicitur; fortasse adeo simul utrique Deo, et Ioui et Herculi, factum est. Hercules autem pateram tenet, ex qua liquorem in ignem effundit. Cernimus porro uictimarium, cum duobus uiris aliis, quorum quis sacra faciat non dignoscitur; nisi forte ipse Hercules Ioui sacrificium offerre putetur. *Fig. 4.* aliud sacrificium proferimus, ex postica parte nummi *Marci Aurelii* desumtum. Victoria ab uno latere discum tenet fructibus, pro salute Imperatoris in sacrificium adhibendis onustum; id quod ex serpente in ara positum augurari licet. Serpens hic caput erigit et corpus circumplicat; in altero latere urbs Roma manum extendit, imperans quasi, ut sacrificium peragatur; arbor, quae Romam et aram tegit, ostendit sacrificium hoc in agro fuisse peractum. Cudebatur hic nummus M. Aurelio Cos. III, Tribunitia potestate XX, quum Imperator III. esset, quae notae cum A. C. 166. conueniunt. Sacrificium sequens *Fig. 5.* non ita solito more procedit. Vir arae sertis ornatae insidens conspicitur, qui infirmitate quasi laborans, sinistra arae imposita sese sustentare uidetur; dextra lyram tenet, pone lyram uiros duos alios uidemus ad ea, quae peraguntur, admodum attentos, quorum alter lauro coronatur. Mulier illa, uel uirgo, quae sacrificatura uidetur, caput serpentis, columnae circumplicati prehendit; columnae uas quoddam impositum est. Vir quidam eruditus opinatus est, uirum istum arae insidentem esse *Apollinem* 38). Si hoc uerum est, etiam hoc affirmandum erit, sacrificium ipsum eidem fuisse oblatum; nec nouum est, Deos in sacrificiis in eorum honorem peractis ipsos fuisse praesentes. Sacrificium sequens *Fig. 6.* *Saluti* uel *Hygieae* pro Alexandro Seuero persoluitur. Dea sedens pateram offert serpenti bibituro; ante illam ara posita est, et ex parte opposita ipse Imperator nudato capite et Deae auxilium implorans consistit; lateri illius iungitur miles armatus. In sacrificio *Fig. 7.* prolato nihil non singulare occurrit. *Diana* nuda, quod certe perquam raro cernimus, super ara rotunda constituta est, crescentem pro more lunam capite gestans, et canem uel aliud animal pedibus tenens; extensa porro manu imperare aliquid uidetur Victoriae, nudae, alatae et cristata casside munitae; quae tauri immolandi dorso inhaeret; et quo facilius eum iugulare possit, caput illius erigit. Forte uictor quispiam, ob uictoriam ope Dianae reportatam, hoc grati animi signum excogitauit.

§. 39. Sacrificium sequens *Fig. 8.* inter solenniora computandum. Pro Gordiani enim Romani uictoria, quam A. V. C. 996. a Persis reportauit, oblatum est. Peragitur hoc sacrificium ante templum *Martis* rotundum, in quo esse uidetur tholus. Sub fastigio illius legitur haec inscriptio, ΘΕΟϹ ΟΠΛΟΦΟΡΟϹ i. e. *Deus armiger*: et in ostio Mars ipse uisitur. Arae loco tripus erigitur et Imperator togatus et lauro coronatus in ignem aliquid coniicit. Viri duo Imperatorem sequentes toga et ipsi sunt induti; ad aliud latus duo uictimarii comparent, quorum alter securim erigit, ut taurum percutiat. *Fig. 9.* Alexander Seuerus Imperator *Ioui Conseruatori* sacrificat; qui Deus ad alterum arae latus sceptrum tenet, et supra flammam Imperatori, ueste militari induto lauroque coronato, manum porrigit. Iuxta Iouis brachium signum militare erigitur, sicut duo signiferi, Imperatorem sequentes, similiter eiusmodi signis, minoribus licet, sunt instructi. Quod uero in primis hoc loco obseruari meretur, in eo consistit, quod Iupiter pelle leonis, ut alibi Hercules, tectus est; ipsum etiam pallium nil aliud, quam haec pellis esse uidetur. Quaeritur itaque, cur Iupiter sub hac forma hic compareat? Respondemus: quando ipsi hoc loco signum exercitus Romani militare iungitur, ipse quasi signifer exercitus repraesentatur. Omnes autem signiferi pelle leonina apud Romanos tegi consueuerant. Vero autem simile est, Alexandrum Seuerum, bellum Orientale susceptururum, hunc numum cudi iussisse, Iouemque Conseruatorem hic signi-

38) Quatenus salutis Deus et ipse habebatur; infirmum autem haud scio, an quis ex positu hoc corporis, autumare queat.

ferum agere, cuius officium erat, legiones et manipulos ducere; quia ſperabat, Iouem uotis et ſacrificiis propitium, in hoc gerendo bello ducem et anteſignanum fore. Hac fiducia Iouem hic exprimi iuſſerit, manum ſecum iungentem fidemque dantem, ſe Imperatori auxilio futurum. *Lupercus* ille, uel, ſi mauis, *Athleta*, qui *Fig. 10.* ſequitur ex gemma quadam expreſſus eſt. Luperci iuuenes erant, qui Romae, Praeneſte et Nemauſi peculiaria ſua habuerunt ſodalitia. Feſtum diem celebrabant Luperci ſ. Panos Lycei; quod ſollemne Euander ex Arcadia, attulit, ut ex *Liuio* notum. Hac die, menſe Februario, Luperci nudi per urbem currebant flagella geſtantes, quibus obuium quemque percutiebant. Mulieres ſponte illis occurrebant, ut flagellis caederentur; exiſtimantes, id foecunditatem, uel ſi praegnantes eſſent, felicem partum conciliare. En eiusmodi Lupercum, qui exercitio tam uiolento feſſus columna nixus animum reſumit. Nudus eſt, panno tamen oblongo ſ. pelle partem corporis tegit; flagellum palmi ramo ſimile uidetur. Tam exigua eſt Archetypi imago, ut nec pellis, nec flagellum ſatis diſtingui poſſit. Si forte lauri ramus eſſet, crederem, iuuenem eſſe ex numero Athletarum, qui ex exercitio, gymnico, πενταθλῳ, palmam uictor retulit; haec autem exercitia erant pugilatus, lucta, diſcus, curſus et ſaltatio.

§. 40. Non exiguum ita ſacrificiorum uarii generis numerum protulimus. In euentibus ſingularibus, ut, quum fauſto adueniente nuncio ciuitas gaudio perfundebatur, uel quum ingens aliqua calamitas ad placanda numina compellebat, ad centum usque boues, uel totidem alia pecora, immolabantur, quod genus ſacrificii *Hecatombe* dicebatur. Tale fuit illud, quod, teſte *Capitolino*, Imperator *Balbinus* obtulit, quum ipſius Collega Pupienus Maximus Maximinum tyrannum deuiciſſet. *Capitolinus* in uita *Balbini*: *Hecatombe tale eſt ſacrificium: centum arae ceſpititiae uno in loco exſtruuntur, et ad eas centum ſues, centum oues mactantur. Nam ſi Imperatorium ſacrificium ſit, centum leones, centum aquilae et cetera huiusmodi animalia centena feriuntur.* *Diogene Laertio* teſte, Pythagoras Hecatomben immolauit, quod demonſtrationem Geometricam reperiiſſet. Quidam exiſtimant, Hecatomben ſemper fuiſſe centum taurorum, dicuntque hoc uel ipſo ſacrificii nomine innui. At non modo *Capitolinus*, paullo ante citatus, ſed plures etiam auctores alii iique antiquiores, Hecatombas uocant centenos boues, ſues, agnos, ceteraque animalia ad immolandum idonea. Athenienſes unum menſium Hecatombaeonem uocabant, quoniam menſe illo, ut tradit *Suidas*, plurimae Hecatombae fiebant. Non deſunt quoque, qui poſtremam ſyllabam uocis Hecatombe, ex graeca uoce πȣς, pes, deriuatam autumant, et ob hanc etymologiam contendunt, in Hecatombis non centum animalia, ſed *centum* tantum pedes animalium fuiſſe numeratos; quo pacto tantum animalia uiginti quinque ad eiusmodi ſacrificium requirebantur. Sed praeter Hecatombas *Chiliombae*, ſiue ſacrificia mille pecorum, quoque occurrunt. Veroſimile eſt, eiusmodi ſacrificia perraro fuiſſe facta, quod ſaepius repetita nimiam pecorum ſtragem feciſſent.

LIBER QVARTVS.

DE FESTIS GRAECORVM ROMANORVMQVE, DE SVPPLICATIONIBVS, DEVOTIONIBVS, ITEMQVE VOTIS, ORACVLIS, FANATICIS, SORTILEGIS, PRAESTIGIIS ATQVE OMINIBVS.

CAPVT I.

De Festis Graecorum.

Sacrificiis iungimus festa, quorum magnam partem sacrificia faciebant. Ordine uero literarum illa referemus, et a Graecorum festis initium faciemus. Plures autem uiri eruditi quum hoc argumentum iam pertractauerint, *Lilius* scilicet *Giraldus*, *Meursius*, *Castellanus* et doctiss. Episcopus Oxoniensis *Potterus*, eorum lucubrationibus ita usi sumus, ut nostras quoque obseruationes passim adjiceremus; ex iis autem, quae etymologias spectabant, ut et alia, quae ad institutum nostrum minus necessaria nobis uidebantur, resecare non dubitauimus 1).

ACHILLEA in honorem Achillis, de quibus *Pausanias* in Laconicis Lib. III, pag. 202. ACTIA, festum Apollinis, cuius templum in promontorio Actio situm, ubi in illius honorem certamina athleticum, equestre, et nauale agitata; et bos mactabatur muscis, quae illius sanguine satiatae per totum festum non amplius comparebant. AGRIONIA, quod festum *Plutarchus* Symposs. VIII. ita describit: *in Agrioniis mulieres Bacchum quaerunt, ac si aufugisset; postea uero quaerendi finem faciunt, dicuntque, ad Musas aufugisse, et apud illas latere; paullo post, absoluta coena, aenigmata* inuicem *proponunt atque griphos.* Hoc significat, inter pocula quoque Musas eruditionemque decere: si accidat ebrietas, furorem eius a Musis occultari, ab iisque perhumaniter tractari. AGROTERAE s. sacrificium quingentorum hircorum Athenis in honorem Dianae Agroterae quotannis peragendum. Agroterae cognomen Dianae haesit, siue ab Agris, Atticae oppido, siue quod uenationi dedita, in agris semper discurreret. Caussam huius festi instituti refert *Xenophon* ἀναβ. Lib. III. Quum Persae quondam Athenienses magno bello inuaderent; hi uotum nuncuparunt Dianae, tot ipsi hircos se immolaturos, quot ex hostibus uiros occidissent: uerum cum Persarum strages tanta fuisset, ut tot nec hircos nec capras inuenire nequirent, ex decreto quotannis quingentos hircos immolabant.

ADONIA festa fuerunt lugubria, ob mortem Adonidis, quem Venus adamabat, Athenis hunc in modum celebrata: mulieres per urbem, statuis *Adonidis* et *Veneris* primo die luctum et funebrem pompam agebant; alter laetitiae dabatur, quod Venus Adonin a Proserpina recepit, ut dimidium anni cum eo esset. Argis, *Pausania* teste, luctus hic in conclaui templo Iouis uicino peragebatur. Bybli in Phoenicia, (narrat *Lucianus* in Dea Syria), ubi incolae Adonidem ab apro peremtum esse putant, non in urbe tantum cuncti lamentantes sese uerberabant, sed tota regio hoc festum celebrabat. Post luctum funus Adonidis, quasi defuncti agebatur: sed postero die, Adonidem uiuere et in aerem ascendisse perhibebant In eadem regione fluuius erat Adonis nomine, ex Libano in mare defluens, qui certo cuiusuis anni tempore colorem suum mutabat, et totus sanguineus uidebatur; immo ipsa maris plaga ipsi uicina, eodem colore inficiebatur: id quod Bybliis celebrandi huius festi signum erat

1) Pleraeque festorum dierum denominationes, a nominibus deorum locorumque, desumtae sunt; aut praecipuam argumenti partem innuunt. Non pauca uero ratione nominum, incerta sunt.

erat. Antiochiae quoque idem festum publicis gemitibus et planctibus agebatur, teste *Ammiano Marcellino* (l. 22.); qui hoc simul addit, mortem illam Adonidis, in flore aetatis suae peremti, messes adumbrare, quae, quum ad maturitatem uenerunt, falce secantur. Quibusdam in locis festis illis diebus uasa fictilia terrae plena 2), in quibus olera et lactucae germinabant, deferre moris erat; quoniam fabulabantur, Venerem corpus Adonidis in lactucae areola deposuisse.

AEORA, (Αἰώρα), in honorem Erigonae aut Aletidis filiae Icari Athenis, cantilenis in Erigonen, celebrata; haec enim cum mortem Icari didicisset, sese suspendit; Deos autem moribunda deprecata fertur, ut si Athenienses mortem patris non ulciscerentur, eorum filiae eadem, qua ipsa, morte perirent. Id illa a Diis impetrauit; et Atheniensium filiae multae sese postea suspenderunt. Huic itaque malo ut succurreretur, Apollinis Oraculum fuit consultum, eiusque consilio hoc festum fuit institutum. Alii aliter originem tradunt.

ANACALYPTERIA celebrabantur post nuptias, quum recens nupta primum in publico comparebat: sic munera quoque, quae ipsi eodem die offerebantur, ab ἀνακαλύπτειν, *reuelare* s. *ostendere*, *Anacalypteria* dicebantur.

ANTHESTERIA Athenis celebrabantur mense Anthesterione, i. e. Nouembri, tribus diebus; quibus et seruis licuit comessari et indulgere gaudiis. Vbi praeteriissent hi dies, proclamatum est, *foras Cares Anthesteria* finierunt. *Carum* enim e gente multi Athenis seruierant.

APATVRIA, tum sollennia alibi, tum celeberrima apud Athenienses fuerunt, quorum Origo haec est. Bello inter Boeotios et Athenienses aborto, *Xanthus*, Boeotorum rex Atheniensium Thymoetem ad singulare certamen uocat: hic quum id abnueret, Melanthius quidam, annuens, eius loco Rex constituitur, atque ante agmina procedens Xanthumque aggrediens, fraude utitur, quae pro uoto successit; Probin' est, strenuique uiri, clamat, ad singulare certamen socium assumere? tunc, cum Xanthus se conuertit, ut uideret an quisquam se sequatur, Melanthius, occasione arrepta, illum auersum confodit; inde nomen festis diebus uolunt, *Apaturia;* nam ἀπάτη graece, fraus, siue fallacia. Alii aliter exponunt. Celebrabantur per tres dies; prima dies, qua coetus ad coenam conueniebat, uocabatur *Dorpia* i. e. Coena, a δορπος. Secunda, qua sacrificabatur, *Anarrhysis* 3) appellabatur, tertia dies *Cureotis* 4), quod illa die iuuenes tribus suae catalogo inscribebantur.

APHRODISIA in honorem Veneris multis in locis, in primis autem in Cypro, celebrata fuere. Qui eius, per haec sollennia, sacris initiari uolebant, Veneri, tanquam scorto, argentum dabant, uicissimque sal et phallum accipiebant. Corinthi solae meretrices hoc festum celebrabant.

APOLLONIA, Apollini sacra fuere. Eorum institutio haec est. Quum Apollo, Pythone uicto, cum sorore Diana Aegialeam concessisset, et inde expulsus in Insulam Cretam commigrasset; Aegialii autem deinceps pestilentia afflicti essent: uates praeceperunt, ut Apollini atque Dianae septem pueros, totidemque puellas ad numina ista placanda mitterent. Id Diis placuit; et cum his legatis Aegialeam redierunt. In huius rei memoriam templum Pithus Deae s. *Suadae* consecratum est. Hinc mos exortus, ut quotannis septem pueri, totidemque puellae obambularent, qui Apollinem atque Dianam quaerere, simularent.

ARIADNEA in Naxo Insula celebrabantur, bina, in honorem utriusque Ariadnes, quarum altera *Laeta*, seu hilaris uocabatur, adeoque cum instrumentis musicis aliisque laetitiae signis ei celebrabatur; altera illa fuit, quam Theseus praegnantem ad insulae oram reliquit, quaeue ideo *Moerens* et tristis appellabatur; huic cum luctu fiebat; iuuenis decumbens parturientis dolores simulabat. Instituisse putatur Theseus, ut ingrati erga Ariadnen animi crimen expiaret. (Vid. *Plutarchum* in *Theseo*).

ARTEMISIA, in multis Graeciae locis, maxime autem Delphis in Dianae honorem celebrabantur; ubi Deae mullus piscis 5) immolabatur.

ASCLEPIA, in honorem Aesculapii, in tota Graecia praesertim Epidauri 6) celebrabantur.

2) Hae testae, Κῆποι, horti dictae, unde *Adonidis horti*, de rebus infrugiferis aut marcidis, prouerbium. *Potterus*.

3) Quia hostiae cogebantur ἄνω ἐρύειν capita, i. e. surrecto capite esse, si placet etymon.

4) A κουρος. Alii a κουρα tonsio; quia iuuenes ad hunc diem nondum rasi, primum radebantur, et post eorum nomina publice scribebantur.

5) Mullus enim leporem marinum uenari, Dianam adeo imitari, credebatur.

6) Ubi habitare deus oraculo, uidebatur. Μεγαλαι κληπεια, ob multam pompam, in inscript. nominantur. Ἱερος ἀγων celeberrimus; paetae enim et musici isto die certabant de uictoria.

CARNEA, tum alibi, tum praecipue Lacedaemone locum habebant 7).

CHALCIOECIA, feſtum Spartanorum, quo iuuenes armati ſacrificatum ibant in templo Mineruae Chalcioecaei, quod et ſtatua illius & templum ipſum aenea fuerunt.

CHTHONIA, Hermionenſium feſtum in honorem Cereris, cui plurimae uaccae mactabantur, inſtitutum 8).

CORYBANTICA, Cnoſſi in Creta, celebrabantur in honorem Corybantum, qui Iouis curam habuerant, ne a Saturno comederetur.

CYNOPHONTIS feſtum Argiuorum, diebus canicularibus celebratum, quo omnes, quos eo die offendebant, canes occidebant.

DAEDALA, bina in Boeotia fuerunt; altera minora, quae apud Plataeenſes quotannis celebrabantur; altera maiora, quae ſingulis ſexageſimis annis colebantur ab omnibus Boeotiae populis. Horum ſolennitas et origo pluribus deſcribitur a *Pauſania* Boeot. p. 546. et in *Euſebii* Praep. L. III.

DAPHNEPHORIA, ſingulis nouenniis a Boeotiis celebrabantur. Globus aeneus oliuae ramo imponebatur, ex quo globo alii multi globuli pendebant; ſub globo illo maiore alius minor erat, coronis laureis et floribus ornatus. Globus ille grandior ſolem ſignificat, ſiue Apollinem; alter, qui ſubtus erat ad perpendiculum, Luna fuit; globuli minores ſtellas adumbrabant; coronae numero 365. dies anni ſignificabant. Oliuae ramus ille magna cum pompa deferebatur, *Daphnephorus* audiebat.

DIAMASTIGOSIS ſeu flagellatio, magna Lacedaemoniorum ſolennitas, qua iuuenes nobiliores 9) ante aram in conſpectu parentum ſuorum uehementiſſime flagellabantur, parentibus ad conſtantiam et perſeuerantiam diligentiſſime hortantibus. Sacerdos Dianae ſtatuam leuiſſimam geſtabat, ſed quae tum grauiſſima dicebatur, quum flagellatio leuior eſſet. Si qui inter uerbera exſpirabant, in ſignum uictoriae ante ſepulturam coronabantur. Barbara haec caerimonia poſtea mutata fuit, ſtatutumque, ut pueri tantum ad ſanguinem usque caederentur.

DIONYSIA ſ. DIONYSIACA per totam Graeciam, maximeque Athenis fuerunt celebratiſſima; magnoque illa numero fuerunt *maiora* ſcilicet, *minora*, *uetera*, *noua*, *Nyctelia*; et a ſtatis temporibus, τριετηρικα, πεντετηρικα, et plurima alia, in uarium honorem Bacchi.

ELEVTHERIA, a Graeciae fere omnis legatis celebrabantur Plataeis in honorem Iouis Eleutherii, ſeu Liberatoris, cui Athenis peculiare templum erat ſacrum; illaque die ludi et certamina Gymnica fuerunt.

ELEVSINIA, feſtorum celeberrimum apud Graecos, quod alibi poſt quartum, alibi poſt quintum quemuis annum in Cereris honorem celebrabatur. Nomen Eleuſiniorum ab Eleuſine, Athenienſium pago, deriuatur. Cauſſa originis non una traditur. Tanto ſtudio haec ſacra celabantur, ut, qui ea reuelaret, capitis damnaretur. Cuiusuis autem ſexus et aetatis ad ea admittebantur et iis initiabantur; immo initiationem iſtam neglexiſſe criminis loco habebatur; ceterum omni crimine liberos eſſe illos eſſe oportebat, qui initiabantur. Solennitas haec per nouem dies durabat 10).

ENCAENIA, dedicationes templorum fuerunt.

HECATESIA, Athenis, ſed et alibi, in honorem Hecates, ſ. Proſerpinae, quae inferis praeerat, celebrabantur; Athenis praecipue multa ἑκαταια, i. e. ſtatuae ante aedes et in triuiis erant. Neomeniis ſingulis diuites conuiuium, ſed parcius, in triuiis, (quibus Hecate praeeſſe credebatur), adornabant. Vnde et Εκατης δειπνον dicebatur 11).

HORAEA, quatuor anni tempeſtatibus celebrabantur in honorem Horarum, quae dearum trium in loco erant, et anni temporibus praeeſſe credebantur. Conuiuium in iis ſolenne fiebat ex uariis terrae fructibus.

LENAEA, ſ. *torcularium*, a ληνος, torcular; in Bacchi honorem peragebantur, menſe inde dicto Lenaeone; quo die Poetae carmina in Bacchum, in uulgus edere ſolebant.

LEON-

7) Nominis origo incerta; ab Apolline Carneo ueniſſe, plerique autumant; eius certe in honorem, nouem per dies celebrata. Καρνειοις νομοις, peculiaribus numeris, certabant Muſici, e quibus *Terpander* primus praemium retulit.

8) Nomen a χθων, terra, cuius ipſa dea erat, aut a uirgine quadam, quam Ceres Hermionen abduxiſſe ferebatur. Verboſius morem celebrationis deſcribit *Pauſanias* in Corinth.

9) Cum autem molliores euaderent, poſtea ignobiles, et ſeruiles adeo, ſuffecti.

10) Vid. *Meurſii* ſingularem librum de his feſtis, Vol. 7. theſ. Gronouiani.

11) *Hecate* cetera piaculorum curam habere credebatur; eius ſimulacra et ſacrificia in triuiis multa fiebant.

LEONTICA, idem uidentur eſſe, quod Mithriaca, quae in pluribus inſcriptionibus Leontica uocantur. Hoc feſtum cum caerimoniis ſuis ex Perſide uenit, ubi magna ſolennitate celebrabatur. Hoc die, (*Cteſias*, narrat in Athenaeo p. 434.) *Mithrae ſacrificatur, ubi Perſarum Rex inebriari poteſt, poſtea per totum annum id ei nunquam licet.* Maius quidpiam *Duris* ibidem effert; *inter omnia feſta, quae apud Perſas celebrantur, ſolum Mithrae feſtum eſt, in quo Rex inebriatur et ſaltat; qua die omnibus per Aſiam nationibus ſaltare uetitum eſt.*

LERNAEA, quotannis Lernae in honorem Bacchi olim celebrata.

LYCAEA, in Arcadia id ipſum fuiſſe dicuntur, quod Lupercalia Romae: notanda in iis ſunt certamina, quibus uictor armaturam aeream pro praemio reportabat; iisdem hominem immolatum eſſe dicunt; Lycaon eorum inuentor, putatur. Eiusdem fere nominis feſtum Apollini, cognomine Lycéo, ſacrum erat. Nomen illius ex λύκος lupus, quod genus animalium ex Arcadum terra eliminaſſe dicitur.

NEMESEA, feſtum mortuorum, quod a Nemeſi, quae mortuorum curam habere et iniurias iis illatas ulciſci credebatur, nomen habet.

OLYMPIA, feſtum ludorum Olympicorum, de quibus infra Tomo III. plura dicemus.

PANATHENAEA *) magnum Mineruae feſtum erat, quod Athenis celebrabatur. Erant autem tam μεγαλα, quam μικρα παναθηναια *maiora* illa, ſingulis quinquenniis; *minora*, trienniis, aut adeo quotannis acta. Primus eorum auctor Erichthonius aut etiam Orpheus traditur. Poſtea Theſeus coactis tribubus omnibus, ut ciuitatem unam conſtitueret, haec feſta reſtituit et auxit, unde nomen iam παναθηναια, quae olim Αθηναια. In minoribus tres ludi publici locum habebant; in primo facium et funalium curſus agebatur, primo a peditibus, deinde ab equitibus; in ſecundo athletarum erat certamen, qui de uiribus contendebant; in tertio muſices peritiores prae ceteris uictoriae praemia quaerebant. Poetae quoque exercitiis quatuor de palma concertabant; praemium uictoris uas erat oleo plenum, quo ad libitum uictor uti poterat, dum ne illud domum referret. Saltationes quoque in hoc feſto uiſebantur. Ceterum ualde ſumtuoſum ſacrificium offerebatur; quisque enim pagus bouem conferebat, et ex carnibus, quae ſupererant, conuiuium publicum inſtituebatur. Maiori pompa majora celebrabantur Panathenaea. Peplum Mineruae in ſollemni pompa circumferebatur; ueſtis erat alba, non manicata, auro contexta, in qua Iouis, Mineruae atque Heroum res geſtae textura repraeſentabantur. Vnde ἄξιος πεπλȣ, i. e. qui in Mineruae ueſte acu pingatur. Pompae huic intererant omnes ſenes iuuenesque utriusque ſexus.

SCIRI, ſolennitas erat apud Athenienſes, Iudaeorum feſto tabernaculorum non plane abſimilis; quandoquidem in ea menſe Maio, qui exinde *Scirophorion* ipſis nuncupabatur, tentorium, ſeu umbullam, quae σκιρον dicebatur, circumferebat a Sacerdote Erechthei, aut *Eteobutadis*, i. e. ueris *Butae* poſteris.

Soteria, gratiarum actiones erant eorum, qui periculo erepti fuerunt. Dii enim multi uocabantur Σωτηρες, Seruatores, et σώτειραι, Seruatrices 12).

THEOGAMIA, in honorem Proſerpinae eiusque connubium cum Plutone, inſtituta fuere.

THEOPHANIA, in honorem Apollinis celebrata, ex quo tempore primum Delphis apparuit et a populis illis uiſus eſt.

THEOXENIA, dies erant ſolennes, quibus omnibus ſimul Diis ſacrificabatur. Feſtum hoc a Dioſcuris, Caſtore et Polluce inſtitutum dicit Scholiaſt. *Pindari.* Ludi in eo celebrabantur, in quibus ueſtis, ſ. χλαινα, praemii loco propoſita erat.

THESMOPHORIA, Cereri Theſmophoro, i. e. leges ferenti; erant ſacra, et multis Graeciae locis celebrabantur; praecipue autem athenis. Matronae nobiliores ueſte candida feſtum agebant, excluſis ex infima plebe mulieribus omnibus. Solennitas trium quatuorue dierum erat, quibus matronae iſtae continentiam ſeruare iubebantur.

*) Vid. *Meurſii* librum ſingularem Vol. 7. *theſauri Gronouiani.*

12) Vid. Cl. Lud. Guil. *Ballhornii*, commentat. de Diis ueterum Σωτηρσι, tomo 2. actor. ſociet. latin. Ienenſis p. 225. ſeqq. quae non parum augeri poteſt, ſi opus ſit.

THESEA festa, Athenis in honorem Thesei octaua cuiusque mensis die ludis et conuiuiis celebrabantur.

TRICTYA, cum Romanorum Suouetaurilibus conueniebant; quod iam supra L. III. Cap. IV. §. 24. monuimus 13).

CAPVT II.

De Festis Romanorum.

Procedendum est ad festos dies, solennitates et ferias Romanorum Latinorumque *) ex quibus hic prae ceteris commemorari merentur.

AGONALIA, olim AGONIA 1) dicta, et a Numa Pompilio primum instituta. Ter illa quouis anno celebrabantur 1.) V. Id. Ianuarii s. undecimo illius mensis, 2.) XII. Kalend. Iunii s. 21. Maii, 3.) III. Id. Dec. s. 13. eiusdem mensis. Plura de his monebimus, si de ludis Circensibus agemus.

ANGERONALIA, Angeronae, silentii Deae, quae Romae pro Dea tutelari habebatur, sacra, quaeue 12. Calend. Ianuarii h. e. 21. Dec. celebrabantur.

APOLLINARES, ludi Romanorum in honorem Apollinis d. 6. Iulii instituti. De ludis his infra plura dicemus.

ARMILVSTRIVM 2), quo Romani armati incedebant, et sacrificii tempore tuba canebant. In iis Salii quoque tripudiebant, cassidesque gestabant apice distinctas, nec non scuta, quae *Ancilia* dicebantur. Alii tamen hoc festum a Saliorum festo, quod 2. Martii, non autem 19. Octob. celebrabatur, distinctum esse perhibent.

BACCHANALIA, s. feriae Bacchi, quae singulis mensibus fiebant. Ab initio ter quouis anno celebrabantur, sed quomodo isthaec mutata fuerint, docet T. *Liuius*, L. XXXIX. cap. 13. cf. cap. 9. et 19. ubi simul ostenditur, Bacchanalia Romae aliquando peculiari Senatusconsulto fuisse prohibita.

CARMENTALIA Romae a matribus familias 18. Cal. Feb. h. e. 15. Ian. agebantur 3) nec licebat iis ferre quicquam scorteum, aut quod de cadauere fuerit.

CEREALIA, in honorem Cereris instituta fuere, iisque matronae Romanae, candidis uestibus indutae, luctum Cereris ob raptam Proserpinam imitabantur, et cum facibus decurrebant; quasi filiam istam Cereris quaererent. Romani quoque cum albis togis, his sacris aderant. Gratum hoc festum Diis putabant, si ab iis celebraretur, qui non in luctu essent, uel funeri cuidam praesentes fuissent; ideoque dies anniuersaria haec Cereris praetermissa fuit, quum Romae clades Cannensis nunciata fuisset; eo quod tota ciuitas eo tempore lugeret. Nemini quoque ante noctem comedere licebat, et impuri uoce praeconis a templo Cereris arcebantur.

CHARISTIA, XI. Cal. Martii peracta, quibus cognati et consanguinei sibi inuicem in signum amicitiae munera mittebant 4).

COMPITALIA, quae in compitis agebantur, et a *Seruio Tullio* instituta feruntur. Hic enim sacraria parua, eaque et lignea Geniis compitorum construi iussisse dicitur. Agebantur paucis diebus post Saturnalia 5).

CON-

13) Plura suppeditant *Meursii* Graecia feriata, et *Fasoldi*, *Castellani*, *Ionstonique* libelli, Volum. 7. *thes. Gronouii.*

*) Conferenda hic omnino sunt uetusta *calendaria*, Volum. 8. thesauri *Graeuiani*. De *diuisione* item dierum, in fastos, comitiales, senatorios, nefastos cet. Sibr. *Siccamae* notas in *calend. romanum* cap. 2. ibidem. De *festis* autem, cap. 3. & 4. & 6. Fuerat melius factum, ordinem calendarii hic seruasse.

1) Ab agendo, *Ouid.* fastor. 1, v. 317. seq. Alii ab ἄγειν, mactare. Alia etyma, quae in *Festo* Pauli restant, nihil iuuant. *Agoniam* priscis hostiam dictam fuisse, idem et glossae tradunt.

2) Dicitur etiam *armilustrum*. Locum *Varronis* de lat. ling. lib. 5, *Nardinus* in *roma* ueteri, & *Graeuius* in praefat, tomo 9, thes. romani, et *Gutberlethus* de *Saliis* c. 18. capiunt de militibus saltantibus, non de *Saliis*. Sed, cum *Varro* dicat a *luendo* dici, et armatos *sacra fecisse*, et quidem *ancilia* gerentes quae sunt *Saliorum*: uerosimilius uidetur de *Saliis* accipi, quam de lusu militum. Saliorum festus dies inde a calendis incipiebat Martii; numerus dierum sollennium uarie traditur; uide *Gutberlethum* c. 15. Militum lusus alius est.

3) In honorem Carmentae, matris Euandri.

4) Vid. *Ouid.* fastor. 2, v. 617.

5) Nullo stato die; ut *Ausonius* idyll. 25.
Et *numquam certis* redeuntia festa *diebus*,
Cum sua per uicos *compita* quisque colit. In honorem Larium erant, *Ouid.* fast. 2, 616. inde dies *compitalitius*, *compitalitiorum*, add: *Macrobii* Saturnal, 1, c. 7.

CONSVALIA, Deo Conso sacra fuerunt. Ara illius subterranea fuit in Circo, ubi ipsi sacrificabatur. Illa die equi et muli non laborabant 6).

FAVNALIA in honorem Fauni constituta nonis 7) Dec. agebantur in siluis pratisque, ubi hirci mactabantur, et uinum libabatur.

FERALIA, Manium erant festa, quibus carnes et fercula ad sepulcrum deferebantur. *Ouidius Fast.* II, 567. hoc festum ab Aenea institutum esse testatur. Mense Febr. agebantur.

FORNACALIA, quibus farina in fornacem mittebatur, quam Fornacem 8) Romani quoque diuino cultu uenerabantur; cuius iam supra Lib. III. cap. IV. §. 4. mentionem fecimus.

HILARIA, Matris Deum Cybeles sacra, et ineunte uere VIII. Cal. Aprilis celebrabantur. Gaudii atque laetitiae hoc festum erat, quo quisque quicquid pulcrum et pretiosum habuit afferebat, et coram Dea praecedere curabat; quiuis etiam, quo ipsi lubebat modo amiciri poterat; ita quidem, ut eo tempore priuatis quoque Magistratus uestimento uti liceret 9).

LARENTALIA s. LAVRENTALIA 10), quae X. Cal. Ian. in honorem Accae Larentiae, uxoris Faustuli pastoris, nutricisque Romuli et Remi celebrabantur.

FERIAE LATINAE uel LATIARES 11), Albae fiebant, iisque quadraginta septem urbes Latinae cum Magistratibus suis adesse solebant. Durabant illae per dies quatuor, quibus Ioui Latiali sacra fiebant. Qui ad sacra illa accedebant, alii agnos, alii lac, alii caseos etc. afferebant; communis uictima taurus erat, cuius singulis populis pars sua dabatur. Haec solennitas primum per biduum tantum celebrabatur, dein tertius dies et tandem quartus addebatur.

LEMVRIA aut LEMVRALIA, ad placandos daemones s. manes, quos Lemures uocabant, instituta fuerunt. Lemures enim mali erant genii, qui noctu terrorem incutiebant, et ad quos eliminandos fabas proiiciebant; quo facto statim domo aufugiebant. Nonnulli 12) putant, Lemuria pro Remuria dici, quod sub Manibus, praecise manes Remi a Romulo occisi intelligantur.

LIBERALIA in honorem Bacchi, cui nomen Liberi Patris, peragebantur; alioque nomine etiam Bacchanalia, Dionysia et Orgia uocabantur. Liberalia tamen a Bacchanalibus, differebant, quod haec singulis mensibus, illa uero quouis anno semel tantum nempe XVI. Cal. Aprilis i. e. 17. Martii celebrabantur. Vetulae hedera coronatae sedebant cum Sacerdotibus Bacchi, focumque habebant, et liquores ex melle confectos, et praetereuntes monebant, ut emerent, et Baccho libarent. Publicum quoque illa die conuiuium erat, quo liberum cuique erat dicere, quid uellet. Instituta fuere haec sacra ad fertilitatem uinearum impetrandam.

LVPERCALIA, celeberrima Romae sacra fuerunt in honorem Luperci, (i. e. Panis, qui lupos arceret) instituta. Iuuenes in primis solennia ista peragebant, ritu ab Euandro praescripto 13). Iuuenes autem primum Luperco s. Pani Lyceo capras uictimae loco mactabant; dein peracto conuiuio, uino ebrii, coetum pastorum in duas turmas diuidebant, et induti pellibus mactatarum pecudum iocantes discurrebant. In solennitatis illius memoriam iuuenes illo Februarii die nudi discurrebant, gestantes flagella atque cultros, quibus capras mactauerant; sanguine frontem tingebant, et lana lacte madida rursus abstergi curabant: dein omnes profusis ridere cachinnis iubebantur; praeter capras etiam canem illa die mactabant; flagellis obuios quosque percutiebant. Mulieres, in iisque nobiliores quoque, sponte se illis obiiciebant, ut caederentur, quod fecunditatem ictibus istis, uel, si praegnantes essent, facilem partum, procurari putabant. Hoc autem festum non Romae tantum, sed etiam alibi, Praeneste in primis et Nemausi, fuit celebratum. Ceterum duo fuerunt Lupercorum sodalitia, Fabiorum scilicet et Quintiliorum, quibus deinde tertium adiectum est Iuliorum, in honorem I. Caesaris adhuc uiuentis 14).

6) Ita *Dionys. Halic.* lib. 1. adde *Ouid.* fastor. 3, 199.

7) Erant et ibid. Febr. seu die 13. in calendar. *Heinsii* Ouidiano, et *Demsteri.*

8) Vid. *Ouidius* 2. fastor. 525. seqq. Facta dea est *fornax* cet.

9) Vid. *Macrob.* Saturn. 1, c. 21.

10) Dicuntur etiam *Larentinalia, Macrobio.*

11) Unde *confectum Latiar*, *Cic.* ad Quintum fratr. ep. 4. *Turnebus* tamen aliter legi uult, lib. 24. aduers. c. 34. de *latinis*, quae stato nullo tempore erant, uid. *Macrob.* Saturn. 1, c. 16.

12) ita *Ouidius* lib. 5. fastorum, v. 479. seq. vid. et v. 421, 22.

13) Vid. *Ouid.* lib. 2. fastorum v. 267. *Liuius* 1, 5.

14) *Sibrandus Siccama* in fastos pag. 63. tomo 8. *Graeuii* thes. dicit, Fabios, seu ut appellat, *Fabianos*

MATRONALIA 15), in Martis honorem a Matronis Romanis ipſis Martii Calendis peragebantur. Origo ſacrorum iſta profertur: quod Sabinae a Romanis raptae, belli, inter duos populos graſſantis, finem fecerint; id autem commodi inde ſperabatur, ut Mars ipſis eandem fortunam concederet, quam Romulo, Rheae et Martis filio, conceſſerat; ut fecunditas, quam Martius menſis terrae dat, Matronis quoque impertiretur. Calendis Martii templum Iunoni Lucinae in monte Esquilino dedicatum fuerat; Iunonis autem, quae nuptiis praeerat, Mars filius erat. cf. *Ouid. Faſt.* III. v. 170. ſeqq.

MEGALESIA 16), a μεγάλη, magna, in honorem *Magnae Matris Deûm*, ante templum eius, in monte Palatino, celebrata fuere.

PALILIA, Deae Pali, quae erat pecudum, ſacra fuerunt. *Dionyſius Halicarnaſſenſis Parilia* 17) uocat. Iſto die populus ſe ſuffimento purgabat, cui ſanguis equinus, cineres ex Fordicidiis (i. e. bobus praegnantibus; nam *bos forda*, idem ac praegnans) a Veſtali aduſtis, ſtipulae item fabales erant admixti; paſtores ouilia paſſim eodem modo purgabant, dum oues aqua et ſulphure adſpergebant, herbaque Sabina et lauro igne ſuccenſis circum ouilia ſuffibant; quo pecora purgari, uariosque ab iis morbos et tabem depelli credebant; lacte quoque, ſapa et milio, precibus pro ſalute et incolumitate pecorum adiunctis, Deam Palen placabant, et tandem conuiuia celebrabant. Veſperi foeni uel ſtipularum aceruos accendebant, quorum flammas paſtores tranſiliebant; tibiae quoque cymbala atque tympana ſacris iſtis adhibebantur. cf. *Ouidius* 18) *Faſt.* IV. v. 721. ſeqq. Roma quippe illa die Aprili menſe fundata putabatur.

QVINQVATRIA uel QVINQVATRVS 19) Mineruae feſtum, Graecorum Panathenaeis parum abſimile. Celebrabatur XIV. Cal. Aprilis, quae dies Mineruae natalis credebatur. Hac die diſcipuli Magiſtris munera dabant; puerorum uero maxime feſtum, in cuius laetitiae partem uiri quoque ſiue parentes accedebant, et ludis ſpectaculisque gladiatorum intererant. Praeter haec magna Quinquatria, minora quoque celebrabantur Idibus Iunii.

QVIRINALIA, Quirino ſ. Romulo erant dicata, *ſtultorum Feriae* etiam dicebantur: quod, qui illa die ſacra ſua peragere non poterant, uel qui Fornacalium diem ignorauerant, ut culpam et ignorantiam ſ. ſtultitiam ſuam expiarent, Quirino ſacrificabant 20).

ROBIGALIA 21) VI. Cal. Mai. agebantur in honorem *Robigi*, ſeu Dei rubiginis, cui haec ſacra fiebant, ut rubiginem a meſſibus depelleret. Ouis autem ſacrificabatur, et canis, quorum uiſcera huic Deo cum uino atque thure in ſacrificium offerebantur.

SATVRNALIA, a. u. c. 257. 22) in Saturni honorem inſtituta in Italia menſe Decembri, in Graecia uero ante Romam conditam celebrabantur. Antiquitus, teſte *Macrobio*, Saturnal. 1, 7. XIV. Cal. Ianuarii et ab illo tempore, quo Iulius Caeſar duos Ianuario menſi dies addidit, XVI, peragebantur. Illa die Senatus non congregabatur, ludi litterarii claudebantur; Romani ſibi inuicem munuſcula mittebant, quae *Saturnalia* 23) dicebantur; pileum quoque, libertatis notam eadem die geſtabant, et peculiari ueſtimento erant induti; immo heri ſeruis tunc magnifice conuiuantibus ad menſem miniſtrabant. Plurium etiam dierum illae feriae fuerunt; nam quia I. Caeſar Saturnalia diebus duobus prius, quam ante peragebantur, poſuit, ad quartum, immo ad quintum usque diem haec ſolennitas protrahebatur.

TERMINALIA, *Varrone* l. 5. (cap. 3.) teſte, a tempore, quo celebrabantur, ultimo ſc. Februario, quo tunc temporis annus terminabatur, nomen acceperunt. Alii, et ex iis Dionyſius in primis, Deo Termino, hoc feſtum ſacrum fuiſſe contendunt. Numam nimirum illud

bianos Romulo; *Quintilianos* Remo addictos fuiſſe; quod fallit. Clare enim *Ouid.* faſtorum 2, v. 377. Quinctilios Romuli fuiſſe ſocios.

15) Dicuntur etiam *feriae matronales.* His matronae munera inuicem dabant et accipiebant, uti uiri ſaturnalibus.

16) Scribuntur etiam *Megalenſia*, et, ludi *Megalenſes. Cicero* fere iisdem uerbis deſcribit c. 12. de aruſp. reſponſis.

17) *Parilia* plerique MSti *latini*, ut obſeruat *Heinſius* ad *Ouidii* faſt. lib. 4, 721. et *Harduinus* ad *Plinium.*

18) *Velleius* lib. 1, 8. Parilibus Romam condidit Romulus.

19) Nomen explicat (quinta ab idibus), *Varro* de lat. lingua, lib. 5, c. 3. et affert etiam Tuſculanorum *Sexatrus* et *Septimatrus*; grammatici quidam, *quinque atria*, aut ab *atro* die, qualis erat poſt idus, (quaſi *quinque* ab *atra* die,) nugantur cet. Vid. *Ouid.* lib. 3. faſtorum, v. 810. ſeqq. et lib. 6, v. 651.

20) Vid. *Ouid.* lib. 2. faſtorum, v. 513.

21) *Plinius* lib. 17. iam a Numa inſtituta dicit. Alii ibidem, ad VII. cal. legunt; non, ut hic, VI.

22) Ita *Liuius* certe tradit.

23) *Saturnalitia* ſcribendum; de re omni uid. *Macrobius* in Saturnal. et *Lipſii* Saturnal. ſermonum libri 2. Saturnalibus quinque, ſi adduntur *ſigillarium* dies 2, qui eos excipiebant: non raro, *ſeptem* Saturnales numerantur; Sigillaria, a ſigillis et formis, icunculis Deorum, quae tum uenalia puerorum cauſſa erant.

lud in honorem Iouis Terminalis ideo instituisse dicit, ut discordia abesset, quam alieni fundi concupiscentia parere posset; dum terminis lapideis agros diuisit, ne quispiam in alterius possessionem irreperet; si quis uero terminos illos eruere uel transferre auderet, eius caput Diis deuotum erat, et cuiuis illum impune occidere licebat. Nullum autem in Terminalibus illis animal immolabatur, quod terminos cruentare pro sacrilegio habebatur. Sequiori uero tempore, (tradit *Plutarchus* Quaest. Rom.) 24) animalia quoque, ut scrofa, uel agnus in iis mactabantur à rusticis magno numero conuenientibus.

CAPVT III.

De Supplicationibus, tum publicis, tum priuatis, Lectisterniis et Puluinaribus, et de Euocatione Deorum.

§. I.

Supplicationes 1) pluribus de causis fiebant; uel ad placandam numinum iram, uel ad pestilentiam morbosque sedandos, tum etiam ad calamitates 2) alias tollendas; in gratiarum item actionem pro beneficiis acceptis, et reportata uictoria. Celebrabantur autem, sacrificiis et conuiuiis per totam urbem institutis; non licebat illa die lites sequi, nec coetus agere pro causis publicis priuatisue. Abstinendum erat ab opere seruili; paucis ministeriis, quae necessaria maxime essent, exceptis 3). In plures dies decernebantur, tres sc. octo; quindecim, quadraginta, quinquaginta, immo sexaginta. Duces, qui ob reportatam ab hostibus uictoriam, uel ob aliam feliciorem expeditionem bellicam, *Imperatores*, ab exercitu nominabantur, litteras (quod lauri ramis hae colligatae fuerunt, *laureatae* uocabantur) ad Senatum mittebant, quibus petebant, ut imperatoris titulus ipsis confirmaretur, et Supplicatio decerneretur; et hanc supplicationem nonnumquam triumphus sequebatur, ut *Cicero* Ep. Fam. XV, 5. 4) Praeter supplicationes eiusmodi *publicas* aliae erant *priuatae*, quae frequentius *precationes* uocantur, quae quouis tempore a priuatis fierent; qui omnia a Diis impetrare posse credebant. A Ioue pluuiam, a Cerere messem, a Baccho uindemiam, ab Aesculapio sanitatis amissae restitutionem petebant.

§. 2. *Lectisternia* 5), quorum frequens in Historia Romana mentio fieri solet, a lectis, quos ueteres ante aras sternere solebant, nomen mutuata sunt. Apponebantur etiam *puluinaria*, quae quid fuerint, non satis notum est. *Seruio*, Virgilii interpreti Georg. L. III. lectulus, in quo Deorum statua reclinabatur. *Acron* in Horatium dicit, tabulatum esse, in quo numina stabant, ut eminentiora conspicerentur. Non desunt, qui, lectisternia et puluinaria unum idemque faciunt. Verum ex collatis auctorum locis contrarium fere patet. Lecti prope aras positi his sollemnibus, arborum ramis, floribus, herbisque odoriferis ornabantur, et eadem ornamenta etiam ante templum erant. Ex mactatarum uictimarum carnibus illa die conuiuia fiebant. Senatores cum uxoribus et liberis, nonnumquam cum tribubus omnibus atque ordinibus, nec non Pontifice Maximo, iuuenes item, tirones, uirgines, coronati omnes laurique ramos gestantes, et cum pompa thensas 6) et fercula Deum ferentes cantus sacros canebant, ad supplicandum *Diis*, ut illos propitios redderent. Quando lectisternia decernebantur, a litibus et altercationibus cessabatur, et uincti a uinculis li-

24) Adde *Ouid.* lib. 2. fastorum, v. 655. seqq. de die uid. Iosephum *Scaligerum* p. 314. et *Lalamantium*, p. 275, tomo 8. *Graeuii*, et *Puteanum* de bis sexto pag. 425. ibidem.

1) Dicebantur etiam antiquitus, *Supplicia.* Vid. *Festum*; et *Sallustium.*

2) *Liuius* lib. 10, 23. *ob prodigia.*

3) Vid. *Macrob.* Saturnal. lib. 1. c. 19. Istae feriae erant *indictiuae.* Vnde saepius occurrit, *supplicationem decernere, indicere.*

4) Adde *Caesarem* lib. 2. de bello gall. fine.

5) *Lectisternia* fere omni tempore in templis saltim quibusdam erant, ubi dii et deae in lectulis seu puluinaribus collocari solebant. Vnde, *ad omnia lectisternia* supplicatum esse, idem est, ac ad omnia templa; *Turnebi* aduers. lib. 30, c. 32; *Liuius* l. 22, 1. *Puluinar* pertinet ad *lectisternium*, quod sine hoc non esset. Inde est, quod distingui alibi solet, alibi pro eodem haberi. Glossae: *puluinar*, στρωμνη θεȣ. Saepe puluinar, area ipsa, et nidus, in quo statua cubaret, staret, sederet; glossae eaedem, *puluinar*, καθιδρυμα, ein Gebäu, Gestelle, Sitz; quod *Liuio* lib. 21, c. 62. *puluinarium.*

6) *Thensa*, cum sit uehiculum deorum, i. e. cui simulacra imponebantur; apparet, dicendum fuisse, *thensas* deduci solitas fuisse cum pompa; non autem, *ferri.*

berabantur. Initio tribus illa Numinibus parabantur, Ioui sc. Iunoni et Mineruae, ubi Iouis statua in lecto decumbebat, Iuno uero et Minerua sedebant. Expositis hunc in modum lectis septem epulones multa nocte ex carnibus immolatis et sacris, cibum capiebant. Insequentibus saeculis ad Deos quoque alios caerimonia ista pertinuit. De quo conf. *Liuius* V, 13. *Arnobius* Lectisternii Cereri facti mentionem facit. En duo istiusmodi monumenta, quae puluinaria referre uidentur; machinae scilicet duae minores puluino munitae. Prior
Tab. LXVIII. *Tab. LXVIII. Fig. 1.* in anteriore facie quatuor exhibet figuras, quarum duae sunt alatae; altera tympanum pulsat, altera uirum nudum uacillantem, fulcit; tertiam non satis nouimus. Alterum puluinar *Fig. 2.* quoad ornatum ab illo multum differt; supra puluillum pannus grandis, cuius orae sunt fimbriatae, extensus est, et sub puluillo uas ingens floribus repletum conspicitur.

§. 3. *Euocationes Deorum* a Romanis tum praecipue fiebant, quum urbem aliquam obsidere uellent. Constat enim, (*Macrobius* Saturnal. III, 9.) omnes urbes incerti alicuius Dei esse tutela: Romani itaque peculiari carmine Deos illos, quos oppugnandae urbis tutelares putabant, euocabant; quod aliter urbem capi posse non credebant, aut si posset, Deos habere captiuos, nefas ducebant; eandem ob causam ipsi Romani et Deum, in cuius tutela urbs Roma esset, et ipsius urbis, Latinum nomen ignotum esse uoluerunt, ne nomine isto compellari et euocari posset. Idem auctor, Euocationis formulam his uerbis tradit: *Si Deus, si Dea est, cui populus ciuitasque Carthaginensis est in tutela; teque maxime ille, qui urbis huius populique tutelam recepisti, precor ueneror que, ueniamque a uobis peto, ut uos populum ciuitatemque Carthaginensem deseratis, loca sacra, templa, urbemque eorum relinquatis, absque his abeatis, eique populo ciuitatique metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditique Romam ad me meosque ueniatis, nostraque uobis loca, templa, sacra, urbs acceptior probatiorque sit, mihique populoque Romano, militibusque meis praepositi sitis, ut sciamus intelligamusque, si ita feceritis, uoueo uobis templa ludosque facturum.* Titus *Liuius* lib. V. c. 21. Euocationem a Camillo factam ita refert: Dictator Camillus ita a Veiis Deos euocauit: *Tuo, inquit, ductu Apollo Pythice, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios, tibique hinc decimam partem praedae uoueo: te simul Iuno Regina, quae nunc Veios colis, precor, ut nos uictores in nostram tuamque mox futuram urbem sequare, ubi et dignum amplitudine tua templum accipies.* Hetruscos fulmen coegisse, sacris quibusdam, *Plinius* tradit II, 55. Eorum imitatione Rex Numa saepius illud euocauit; quum uero Tullus Hostilius illud, omissis ritibus solitis, *euocasset* 7), ipse fulmine percussus, periit.

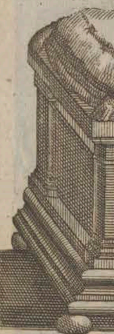
Caput IV.

De Deuotionibus et Votis.

§. 1.

Quod Romani *deuotionem* dicebant, ex ipsa deuouendi formula clarius intelligitur. Dictator quippe, aut imperator, euocationem faciens, referente *Macrobio* Saturn. III, 9. haec dicebat: *Dis pater, Veiouis, Manes, siue uos quo alio nomine fas est nominare, ut omnes illam urbem Carthaginem exercitumque, quem ego me sentio dicere, fuga, formidine terrore que compleatis, quique aduersum legiones exercitumque nostrum armatelaque ferent; uti uos cum exercitum, eos hostes, eosque homines, urbes agrosque eorum, et qui in his locis regionibusque, agris urbibusque habitant abducatis, lumine supero priuetis, exercitumque hostium, urbes agrosque, capita aetatesque eorum, quos me sentio dicere, uti uos eas urbes agrosque, capita aetatesque eorum deuotas consecratasque habeatis illis legibus, quibus quandoque sunt maxime hostes deuoti, eosque ego uicarios pro me fide magistratuque meo, pro populo Romano, exercitibus legionibusque nostris do, deuoueo, ut me meamque fidem imperiumque, legiones exercitumque nostrum, qui in his rebus gerundis sunt, bene saluos sinitis esse. Si haec ita faxitis, ut ego sciam, sentiam, intelligamque, tunc quisquis hoc uotum faxit, ubi ubi faxit, recte factum esto: ouibus atris tribus. Tellus mater, teque Iupiter obtestor. Quum Tellurem*

7) Fulmen *elici*, saepius, quam euocari, dicebatur; et Ioui *Elicio* sacra infausta fecit Tullus, *Liuii* lib. I, 31. *Ouid.* fastor. 3, 327. *Eliciunt* coelo te, Iupiter; cet.

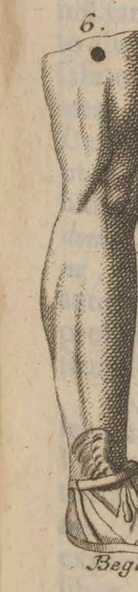

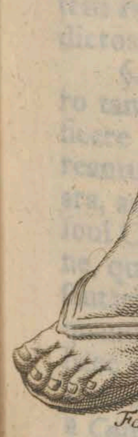

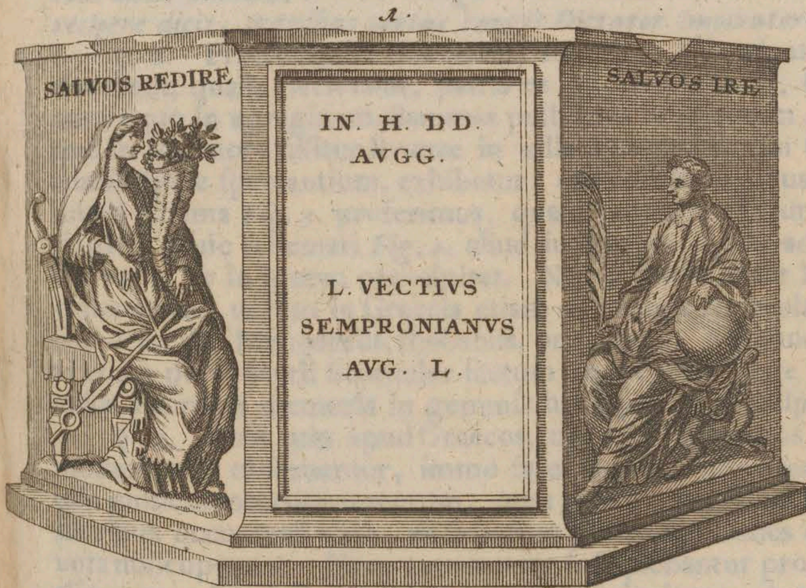

1.2. Pulvinaria duo. 3. M. Curtius pro Romanorum salute cum equo in voraginem flammas sulphure pestifero admixtas eructantem sese præcipitans. 4. Eques, forte idem Curtius in ignem insiliens. 5. Votum J.O.M. a D. Aurelio equite Romano et sacerdote factum. 6. Votum eidem Jovi oblatum ab Octavia Successa, ipso Jove jubente. 7. Votum Jovi et Herculi positum.

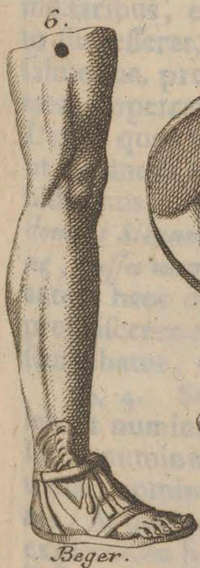

SALVOS

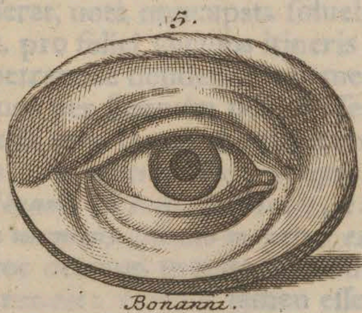

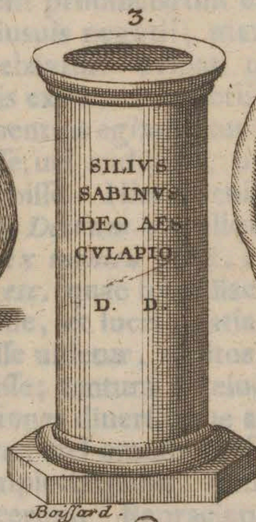

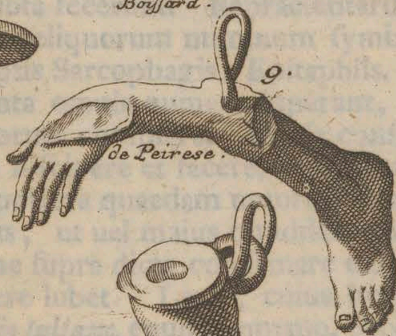

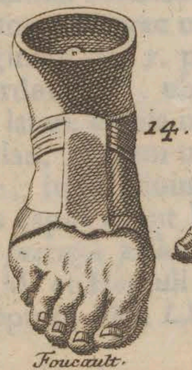

1. *Votum pro fausto itinere susceptum. 2. Votum pro felici partu forte exhibitum. 3. Votum Aesculapio factum. 4. Auriculae votivae pro impetranda aurium valetudine. 5–15. Oculus, digiti, manus, pedes, Aesculapio vel alii numini, vel ut membra haec sanaret, vel in gratiarum actionem pro impetrata valetudine oblati.*

rem dicit, manibus terram tangit: cum Iouem dicit, manus ad coelum tendit; quum uotum recipere dicit, manibus pectus tangit Dictator Imperatorque, qui soli deuouere possunt.

§. 2. Praeter hunc deuouendi modum, alii priuatorum erant, qui se pro exercitu deuouebant, qualis Deciorum, patris et filii, itemque M. Curtii, qui, pro Romanorum salute, cum equo in uoraginem, flammas pestiferas eructantem, sese praecipitem dedit. Is hodieque in marmore uisitur Romae in uilla Borghesia, ubi Curtius cum equo cadens, non sine admiratione spectantium, exhibetur; tanto artificio opus illud elaboratum est; huius monumenti schema *Fig. 3.* proferimus, quam potuimus accuratissime, licet archetypum non attingat. Huic schemati *Fig. 4.* aliud iungimus, quod ad eandem historiam spectat, quum in illo eques se in ignem praecipitet. Neque solum inter Romanos fuerunt, qui se pro patria deuouerent, uerum in Graecia etiam occurrunt exempla. Codrus, Rex, pro Atheniensibus sese deuouit, Menoeceus, thebanus, pro patria. Ad eundem sese deuouendi modum reuocari etiam possit Mutii Scaeuolae factum, qui coram Rege Porsena, manum in ignem coniecit; cuius facinoris memoria in gemmis haud paucis insculpta seruatur 8).

§. 3. Vota tum apud Graecos, tum apud Romanos, adeo fuere frequentia, ut multis in monumentis obseruentur, immo fatendum sit, ingentem statuarum, anaglyphorum aliorumque monumentorum numerum, uota referre, uel suscepta, uel soluta. Quae tamen in marmoribus occurrunt uota, ea uotorum potius solutiones dicenda; etsi usu uulgari ista quoque uota nuncupentur. Haec autem uota suscipiebantur pro salute et incolumitate Imperatorum, aliorumque Imperii procerum; item prouinciarum et ciuitatum caussa; pro expeditionibus militaribus, et pro felici exitu cuiusuis negotii, maxime in periculis: et quando res ex uoto successerat, uota nuncupata soluebantur. Priuati quoque homines uota suscipiebant pro salute sua, pro felici alicuius itineris exitu, et negotii cuiusuis. Immo, quum magno rei optatae impetrandae desiderio uehementius agitarentur: haud raro in iis subnascebatur opinio, Deos, quos per somnum uel uidisse, uel audiuisse, uel uisione percepisse, sibi persuadebant, ut eiusmodi uota facerent, praecepisse. Hinc euenit, ut saepius in monumentis inscriptum uideamus, *ex imperio*, *ex praecepto Deorum* 9): aliquando etiam Dei cuiuspiam, ut *imperio domini Siluani*, *ex praecepto Iouis*, *ex monitu Isidis*, *ex oraculo*, *ex uaticinatione*, *ex religione*, *iussu numinis*, *somnio monitus etc.* quae formulae in monumentis passim occurrunt. Etsi autem haec deorum monita a fraude, et lucri gratia a sacerdotibus, uatibus, fanaticisque proficiscerentur; certum tamen esse uidetur, multos reuera putasse, se id, quod in marmore sculpebatur, aut uidisse, aut audiuisse; tantum praeiudicata ualebat opinio.

§. 4. Secundum uarias religiones diuersosque animi affectus, uota ista nuncupari solebant numini uel uni, uel pluribus, uel omnibus; siquidem non defuerunt, qui, ut omnia simul numina sub uno nomine complecterentur, nouum sibi numen finxerunt, quod Pantheum nominarunt, eique uota fecerunt. Repraesentarunt hoc Pantheum sub figura Numinis, in quo pleraque omnia reliquorum numinum symbola conspiciebantur. Illud autem exploratum habemus, exceptis Sarcophagis, Epitaphiis, urnis, inscriptionibusque sepulchralibus, quae cetera monumenta omnia numero superant, uota nobiliorem maioremque partem reliquorum monumentorum complere. In his conspicimus, quid superstitio stultis addictos religionibus mortales suscipere et facere, compellat.

§. 5. His praemissis, potiora quaedam uotorum monumenta proferemus. Quum uero tantus eorum sit numerus, ut uel maius quoddam uolumen describendis iis minime sufficere possit: ea tantum, quae supra dicta confirmare ualeant, uel prae ceteris obseruari mereantur, hic ob oculos ponere lubet. Lapis, cuius imaginem *Fig. 5.* proferimus, qui aut ara, aut basis est, a D. *Aurelio Iuliano*, equite Romano, Sacerdote loci, ubi lapis erat positus, Ioui Optimo Maximo pio affectu oblatus est. In utroque latere aquila uisitur cum inscriptione, qua significatur, alteram esse legionis quintae Macedoniae, alteram uero legionis quartae scutariorum. Quod *Fig. 6.* sequitur monumentum, uotum, iussu diuino factum, ostendit; quandoquidem sub aquila fulmen unguibus tenente, cuius capiti caput humanum imminet, haec uerba leguntur: *Ioui Optimo Maximo iussa Octauia successa posuit*, h. e. iubente Ioue. Votum sequens *Fig. 7.* quod arae formam habet, Ioui O. M. et Herculi inuicto positum fuit a *Caio Tuticano Calliato.* Votum pro fausto itinere susceptum *Tab. LXIX. Fig. 1.* exprimi- Tab.
tur: LXIX.

Qq

8) *Mutii* factum, quid cum deuotione commune habeat, nemini facile adparebit; nec enim Romanis inde salutem impetratum iuit, eorumque damnum in se deriuare uoluit.

9) Quod et alibi locum habet; ita *Taurobolia* etiam monitu diuino suscepta; uid. v. *Dalen*, supra allegatum. Ita, aedes, templa, dedicari solebant.

tur: in ſiniſtro monumenti latere mulier conſpicitur ſedens, dextra palmam tenens, ſiniſtram uero globo imponens, cum inſcriptione: *ſaluos ire;* ad latus ſiniſtrum mulier alia ſedet, altera manu cornu copiae tenens, altera temonem, qualis Fortunae iungi ſolet, cum inſcriptione: *Saluos redire:* poſitus eſt hic lapis a *Lucio Vectio Semproniano*, Auguſti Liberto. Votum ſequens *Fig.* 2. ex Muſeo *Kircheriano*, felicem partum exhibere uidetur, uotumque eſſe Iunoni Lucinae a duabus mulieribus poſitum, quarum altera infantem ſinu geſtat.

§. 6. Votum ſequens *Fig.* 3. aram exprimit, Aeſculapio dicatam; caua eſt, et inſtar columnae concinnata, quales ſupra uidimus, ubi de Aris actum eſt. Sic uota fiebant Aeſculapio; nec mirum eſt, ſi inter tot aegros, qui Aeſculapii opem ſupplicibus precibus inuocabant, aliqui ualetudinem recuperarunt. Non praetermittenda hoc loco uidetur tabula, quam *Gruterus* edidit, ex qua ſtupendam daemonum credulos homines decipientium fallaciam, uel potius ſacerdotum fraudem, qui alios ſubornabant, ut morbos et miracula fingerent, intelligere licet. Tabula iſta quatuor conſtat teſtimoniis ſeparatim poſitis; quae idiomate latino ita exhibemus. I. *His diebus Aeſculapius Gaium quendam caecum oraculo monuit, ut iret ad ſacrum altare et adoraret; indeque a parte dextra ad laeuam ueniret, poneretque quinque digitos ſupra altare, manum extolleret, et ſupra ſuos oculos poneret, et recte uidit, populo praeſente et congratulante, quod uiuae uirtutes (ſeu magna miracula) fierent ſub Imperatore noſtro Antonino.* II. *Lucio pleuritico, et deſperato ab omnibus hominibus, oraculum reddidit Deus, ut ueniret, et ex triplici altari,* τριβώμω, *tolleret cinerem, et cum uino miſceret, poneretque ſupra latus; et conualuit, et publice gratias egit Deo, populusque illi congratulatus eſt.* III. *Sanguinem uomenti Iuliano, ab omnibus hominibus deſperato, oraculum reddidit Deus, ut ueniret, et ex triplici altari ſumeret grana ſtrobili, et comederet una cum melle tres dies; et conualuit, et ueniens publice gratias egit, praeſente populo.* IV. *Valerio Apro, militi caeco, oraculum reddidit Deus, ut ueniret et acciperet ſanguinem ex gallo albo, melli admixtum, et collyrium conficeret, et tribus diebus illo lineret oculos; et uiſus ei reſtitutus eſt, uenitque et gratias egit publice Deo* 10). Praeterea rei antiquariae periti bene multi putant, oculos iſtos, aures, pedes, crura aliaque corporis humani membra, quae hodieque in multis Europae Muſeis extant, uota fuiſſe Aeſculapio oblata. Mos quippe offerendi Deo figuram membrorum aegrotantium, aut aliqua tabe laborantium, tum ut ſanarentur, tum in gratiarum actionem, pro impetrata ualetudine, ad uetuſtiſſima tempora pertinet. Exemplum huius rei legimus in ipſo ſacro Codice 1. Sam. VI. ubi Philiſtaeos legimus a Deo caſtigatos, quod arcam foederis tangere et inſpicere auſi fuerint, Deo offerentes imaginem membri laeſi auro expreſſam, ut ſanitatem impetrarent. En *Fig.* 4. duas auriculas uotiuas, quas ſcilicet uouerant ii, qui putabant, ſe deorum ope aurium uirtutem recepiſſe: fortaſſe uotum eſt pro impetranda aurium ualetudine, non in gratiarum actionem oblatum. Hae duae auriculae inauratae fuere; certe adhuc ueſtigia quaedam auri in iis cernuntur; maxima pars iniuria temporis excidit. Oculum, digitos, manus, pedes uaria forma Aeſculapio, uel alii numini, oblatos exhibent figurae ſequentes 5 — 15. In his autem membris pedes in primis ſub Mercurii tutela fuiſſe dicuntur, quod *Fig.* 6. comprobare uidetur, qua pes alatus exprimitur. Sed obſtat alius *Fig.* 15. cui ſuperne ſerpens conuolutus inhaeret, quippe qui certum Aeſculapii ſignum eſt, et ſubindicare uidetur, ipſum Aeſculapio fuiſſe conſecratum. Eodem fundamento nixi aſſerimus, oculum *Fig.* 5. Apollini fuiſſe oblatum, quod hoc numen, *Plutarcho* teſte, oculi forma non raro fuit repraeſentatum; quoniam Sol, qui idem cum Apolline fuit, totum orbem reſpicit, et ideo *Oculus* quoque *Iouis* nonnumquam dicitur; uti Latini Apollinem interdum *Caeliſpicem* uocant.

§. 7. Vota etiam nonnumquam occurrunt ſuſcepta tantum, et nondum ſoluta, cuius generis illa fuerunt, quae pro diuturna Imperatorum uita ſuſcipiebantur, et alia huiusmodi. Ab initio haec uota fiebant pro republica Romana, pro conſeruatione illius, pro liberatione, ſi in periculis uerſaretur, poſt cladem acceptam, ſiue cum hoſtium exercitus imperii fines inuaſerat, et respublica de belli exitu erat ſollicita. Haec uota pro quinque annis ſuſcipiebantur; item pro decem, quindecim, uiginti annis, ut rerum conditio ſuadebat. Talia ſuſcepta ſunt poſt cladem ad Thraſymenum acceptam, teſte *Liuio*, Dec. III. l. 2. In more erat, narrat *Suetonius* in Auguſto, uota ſuſcipere quouis luſtro. Aliquando etiam decennalia fuerunt. Impe-

10) Vid. *Theodoretus* ſermone 8. aduerſus graecos, ὅτι τυγχανουσιν ὥνπερ αἰτουσιν οἱ πιστως ἐπαγγελλοντες, ἀναφανδον μαρτυρει τα τουτων ἀναθηματα, την ἰατρειαν δηλουντα· οἱ μεν γαρ ὀφθαλμων, οἱ δε ποδων, ἀλλοι δε χειρων προσφερουσιν ἐκτυπωματα, καὶ οἱ μεν ἐκ χρυσου etc. Qualia nec hodie fieri deſierunt.

Imperatorum tempore uota ſuſcipiebantur pro Imperatore tunc regnante; quae uota quinquennalia fuerunt et decennalia 11); quin etiam uicennalia et tricennalia; nonnumquam tempus longius reſpiciebant.

CAPVT V.

De Oraculis.

§. I.

Exortam aeuo noſtro quaeſtionem, utrum oracula daemonum miniſteriis conſtiterint, an uero 1) ſacerdotum, aliorumue religionis adminiſtrorum fraudibus atque officiis, hic denuo diſcutere, non eſt animus. Vulgatior fere eſt ſententia, oracula olim reuera a daemonibus profecta eſſe, qui non modo ſupplices quoslibet, ſed etiam ſacerdotes, aliosque miniſtros, ſedulo circumuenerent. Sunt tamen inter eruditos non pauci, quibus et ipſe aſſentior, qui omnia illius generis oracula atque reſponſa a ſacerdotibus utriusque ſexus prolata, meros opinentur fuiſſe fraudes ad quaeſtum paratas; licet non omnino diffitendum ſit, malignas Diaboli artes non ſemper a prodigiis iſtis fuiſſe ſeiunctas: quod et ipſa Sacra Scriptura paſſim innuere uidetur. Nos de oraculis dicturi, non quaeuis cum *Dalenio* Deorum reſponſa atque monita per Sacerdotes, fanaticos, ſortes, uel alio modo tradita, ſub iis comprehendimus, ſed de praecipuis tantum, Delphico ſcilicet, Dodonaeo et Trophoniano uerba faciemus.

§. 2. De oraculi Delphici origine iam ſupra 2), quum de Pythia loqueremur, nonnulla dicta ſunt. Alii de origine illius alia ab iſtis diuerſa referunt. Haec autem quocunque modo ſeſe habeant; hoc ſaltem monemus, quod non quibusuis diebus hoc oraculum adire licuerit, ſed quod certi dies fuerint definiti, quibus Apollo per Pythiam oracula fundebat. Praeter Pythiam alii quoque Prophetae et Poetae adfuiſſe perhibentur, qui reſponſa iſta, maximam partem obſcura atque ambigua, explanarent, et certis carminibus exprimerent. Antequam Oraculum adiretur, illud conſulturos ſacrificare, uictimam uero membris omnibus contremiſcere, oportebat, aliter denuo ſacrificium fuit repetendum. Sacerdotes uero, *Plutarcho* teſte, ut uictima tremiſceret, aqua illam frigida largius adſpergebant, et plane inundabant. Pythia ipſa priusquam tripodem conſcenderet, aquam bibebat ex fonte Caſtalio.

§. 3. Oraculum Dodonaeum 3) cum lebetibus in fragmento *Stephani Byzantii*, quod in Bibliotheca *Coisliniana* emendatius edidimus p. 286. pluribus deſcribitur. Duae ibi columnae fuerunt paruo ſpatio disiunctae. Harum alteri uas aeneum, eiusdem magnitudinis, qua lebetes tunc temporis erant, impoſitum fuit; alteri inſiſtebat puerulus tenens flagellum aereum plurimorum funiculorum, et quidem mobile, ita, ut, uento flante, funiculi iſti in uas aeneum impellerentur, idque tactu reſonaret; quo fiebat, ut dum uentus flaret, ſonus numquam ceſſaret. Quum uero Dodone aer continuis quaſi uentis commoueretur, aes illud fere ſemper reſonabat; unde prouerbium ſubnatum: *Aes Dodonaeum*, quod de illis dicebatur, qui uerboſiores eſſent, et finem loquendo numquam facerent. Alii cum *Demone*, a *Stephano Byzantio* excitato, loco uaſis uel lebetis illius aenei, plures tripodes ſubſtituunt, quorum alter alteri adeo uicinus fuerit, ut, ſi quis unum tetigiſſet, ceteri omnes reſonarent. Rurſus alii de Columbis Dodonaeis, quae uatum loco oracula ediderint, mentionem faciunt. Ex duabus ſcilicet columbis *Statius* alteram in Libyam auolaſſe dicit, ubi oracula Iouis Hammonis redderet, alteram Dodone manſiſſe. Ibidem etiam quercus uel fagus erat, (cui columba inſederat); unde Iupiter Dodonaeus aliquando etiam Phegonaeus dicitur, quod in fago habitaret.

11) De *uotis decennalibus* uid. *Noriſius* Vol. I. theſauri Sallengriani; et *Pagius* in Diſſertatione hypatica; atque tomo I. critic. in Baronium.

1) Quae *Dalenii* eſt ſententia; quam et de *Fontenelle* amplexus eſt; eam magno conatu refutandam, et patres praecipue, quorum iſta altera fere eſt, defendendos ſuſcepit liber, *hiſtoria de ſilentio oraculorum paganiſmi*, contra D. *van Dale*, eiusque defenſorem *de Fontenelle*, ad uerbi incarnati maiorem gloriam et catholicae ueritatis, ab eccleſia et SS. patribus aſſertae confirmationem, propugnata e gallico latine, 1725. 8. tribus partibus. Scriptores alios recenſet *Fabricii* bibliotheca gr. lib. I. c. 17.

2) Pagina 90.

3) Idem fragmentum exſtat uolum. 7. theſauri Gronouiani, cum *Iac. Gronouii*, *Triglandii*que notis. Ediderat antea etiam *Abr. Berkelius* in 12.

§. 4. Celeberrimum Graeciae oraculum illud erat in antro Trophonii; eo, nonnisi praemissis certis quibusdam caerimoniis atque ritibus, ire licebat; qui secus fecerant, uindictae diuinae sese obnoxios faciebant. Debito itaque et eo, quo decebat, ritu, ut in antrum illud aliquis descenderet, in aedicula quadam Boni Genii et Fortunae per aliquot dies commorandum, in eaque uaria expiationum genera suscipienda erant. Illic enim degens calidis aquis abstinebat, Hercyna fluuio sese abluebat, et Trophonio eiusque filiis, porro, Apollini, Saturno et Ioui, cognomento Regi, Iunoni Heniochae, et Cereri, quam Europam uocabant, et Trophonii nutricem fuisse perhibebant, immolabat; ubi ex uictimarum carnibus largus ei cibus suppeditabat. Aderat quoque uates, qui caesarum uictimarum exta inspiciebat, et consulenti Oraculum, ex iis uaticinabatur, utrum Trophonius ipsi propitius esset, nec ne. Nulla exta mentem Trophonii plenius declarare credita, quam arietis, quem, qua nocte in antrum intrabant, inuocato Agamedis numine (is frater Trophonii), ad foueam mactabant. Si haec omnia rite se habebant, ritu sequenti in ipsum antrum descendebatur. Sacerdotes eo descensurum noctu ad fluuium Hercynam ducebant; ubi pueri duo ex oppidanorum liberis, annos circiter tredecim nati, (Hermae dicebantur), illum oleo ungebant et abluebant. Hinc ad duos amnis fontes haud longe inter distantes ducebatur; ex quorum uno aqua ipsi bibenda fuit, *lethes* dicta, eo, quod omnium eorum, quae antea curae fuere, obliuionem induceret; ex altero fonte *mnemosynes* aquas potabat, ne aliquid eorum, quae in antro uisurus esset, ex animo efflueret; adorabat quoque ibidem statuam Trophonii, a Daedalo factam, quam Sacerdotes, non nisi hoc ritu, ostendebant. His peractis, tunica linea atque taeniis praecincta indutus, pedibus uero soleas, ad incolarum modum adornatas, gestans, ad Oraculum pergebat. Erat autem oraculum supra lucum in monte, ubi sedem illius crepido duorum circiter cubitorum alta, et ex saxo albo consistens, ambiebat; obelisci autem aenei ostia muniebant. Antrum manu factum erat, clibano parum absimile, quatuor cubitos longum, et octo profundum, nec gradibus descendebatur, sed scalis: qui descendebat, offas melle subactas tenens, pedes prius in cauernam immittebat, quos mox totum corpus attractum sequebatur. Nec uno eodemque modo, qui descenderant, futura cognoscebant, sed ex uisis alii, alii ex auditis. Tandem per idem foramen redibant, sed pedibus iterum praeeuntibus. Hoc modo redeuntes a Sacerdotibus in solio, quod *Mnemosynes* dicebatur, proxime posito collocabantur, quaeque uel uidissent, uel audissent, iis referre oportebat. Denique reducebantur in cellam istam Boni Genii et Fortunae, in qua primum aduenientes aliquamdiu commorati erant; hic autem aliquantisper attoniti et sui nescii, nec adstantes agnoscentes perseuerabant; resipiscebant tamen, et postea solito modo ridebant. Haec *Pausanias* lib. IX. refert, qui se ipsum haec omnia expertum esse testatur. Omnes autem, qui antrum illud ingressi fuerunt, feliciter regressi dicuntur, praeter unum Demetrii satellitem, qui nullo praeuio apparatu, nec oraculum sciscitandi causa, sed aurum et argentum, quod ibi se reperturum sperauerat, ablaturus se istuc intromiserat; cuius cadauer alibi narrabatur apparuisse.

CAPVT VI.

De Fanaticis, Sortilegis, Praestigiis et aliis Ominibus.

§. 1.

Fanatici a *Fanis* siue templis nomen habent. In templis quippe commorantes, enthusiasmo saepius correpti et diuino numine afflati, Bacchantium more gestus immanes exhibebant, et oracula quoque fundebant. Plerumque in templo Bellonae commemorantur; unde cum Bellonariis pro iisdem habentur; hi brachia cultris atque pugionibus incidentes, sanguine Bellonae sacrificabant. *Prudentius* et illos, qui brachia cultris ita lacerabant, fanaticos uocat. Id ipsum indicat *Lampridius* in Heliogabalo, qui eo usque dementiae uenit, ut caput 1) inter Fanaticos praecisos iactaret. Vnde apparet, Bollonarios, qui brachia incidebant, eosdem esse cum Fanaticis Bellonae; iactatio uero illa capitis, illis cum Gallis et Agyrtis, fuit communis. Fanaticorum nomen, non semper dedecori fuisse, uidetur, quod in Epitaphiis quoque nonnumquam conspicitur; a multis tamen Scriptoribus, ita, uti etiam hodie,

1) Vnde *Quinctilianus* lib. XI, 3. pronuntiat *caput iactare*, quod *fanaticum* sit.

die, accipitur cum turpitudine quadam coniunctum; ſic *Cicero* de Diuin. L. II. de philoſophis quibusdam dicit, ipſos eſſe ſuperſtitioſos ac paene fanaticos.

§. 2. Qui ad diuinandum ſortes iaciebant *Sortilegi* dicebantur, iſtudque miniſterium inter ſacra et ipſum putabatur; raro tamen in antiquis marmoribus occurrunt. Sortes cetera et inter Graecos et Romanos uſitatiſſimae fuerunt. In pyxide 2) ſcilicet ſortes ponebant; eas puer extrahebat; quaeuis autem ſors peculiares ſuas habebat notas, quibus diuinatio conſtabat. Praeter hunc adhuc alii, iique uarii, ſortes iaciendi fuere modi, maxime apud Graecos, quibus ſortes quotidiano paene in uſu erant.

§. 3. *Praeſtigiae* duplici ſenſu accipiuntur. Vel enim ſignificant, iocos quosdam manu agili, et ſubitis motibus, ſenſus ſubterfugientibus, prolatos, ut uideantur aliquid diuini, uel potius Diabolici, praeferre, licet reuera humanam artem non excedant, nihilque illiciti habeant; uel ſignificant faſcinationes, incantationesque, quibus daemonis alicuius operatione, additis carminibus et faſcinis, morbi curabantur, res amiſſae reperiebantur, aliaque ſimilia procurari ſolebant. Peculiaris incantationis ſpecies erat, quae ad ſpeculum fiebat, qua *pueri*, ut tradit *Spartianus* in Seuero, *praeligatis oculis, incantato uertice reſpicere dicuntur*; qui mos in ſpeculum inſpiciendi ἐνοπτρομαντεία uocatur 3). Praeſtigiatrices etiam Theſſalae, quibus magnum cum luna fuiſſe commercium credebatur, ſpeculo ad diuinandum utebantur; in quo ſanguine ſcribebant ea, quae reſpondere uellent. Qui uero ipſas conſulendi cauſſa adierant, illarum reſponſa legebant non in ſpeculo, ſed in ipſa luna; uti quidem illae perhibebant; carmina quippe unum cogere credebantur; quod *lunam deducere* 4) dicebatur. Has praeſtigias et incantationes etiam apud quosdam Chriſtianos in uſu fuiſſe, uel ex eo patet, quod SS. Patres Eccleſiae 5), aduerſus artes eiusmodi diabolicas et profanae religionis reliquias, acrius paſſim inuehantur.

§. 4. Tandem de *Ominibus* agendum, quae apud Romanos praecipuam religionum partem faciebant; nec minus apud Graecos, qui ipſa pluribus nominibus exprimebant: qualia ſunt κληδών, φήμη, οἰωνός, οἰωνισμα et σύμβολον. Omen autem nil aliud eſt, quam ſignum quodpiam, ex quo bonum malumue augurium capiebatur. *Omina* modo *bona* ſunt, modo *mala*, et utraque ad duo genera reuocari poſſunt, ad *omina* nempe *rerum* et *uerborum*. *Omina rerum* ſunt, quum ex caſu quodam, aut aliqua re ſuperueniente, augurium captatur ſeu bonum, ſeu malum. Sic tempore Neronis, quum ille Britannicum bellum ſuſciperet; ſtatua Victoriae decidens, terga uertere deprehenſa eſt; quod uictoriam Romanis terga uertere ſignificabat. Sic Omen etiam accipiebatur ex iis, quae domo egredientibus primum occurrerent: eunuchus et ſimia uerbi cauſſa peſſimi ominis fuerunt; quapropter, ſi qui domo egreſſi in eos inciderent, ſtatim domum redibant. Mali quoque ominis erat tinnitus aurium; itemque ſi duobus amicis ſimul ambulantibus inter ambos lapis forte eſſet, uel ſi puer uel canis 6) intermedius accederet; ut autem id, quod praeſagiebatur, malum uitaretur, alapam puero incutiebant; canem uerberabant. Inter mala omina referebantur palpitationes 7) membrorum. Sternutatio 8) bona habebatur, ſi poſt prandium, melior ſi ad dextram fieret; mala uero, ſi horis matutinis; hinc, ſternutante quodam, dicebatur, Ζευ σωσό, *Iupiter ſerua*. Aethiopis etiam occurſus inter mala omina recenſebatur, perinde ac noctuae, quemadmodum de *Pyrrho* narratur, (*Aelian.* hiſt. animal. X, 37.) quum Argos inuaderet, noctua in eius haſta inſedit, diuque ſubſtitit, ille uero periit.

§. 5. Ex *nominibus* omina ſumebantur, quum nomina forte prolata aliquid boni malique ſignificabant; ut, quum Auguſtus ſe ad Actiacam pugnam conferret, obuiam habuit hominem

2) Vrna; unde ſortes *deiici*, et *exire* dicebantur; item, *educi*. Conferantur pluribus I. Caeſ. *Bulengeri* libri, V. de *ſortibus*, auguriis, *ominibus*, Volum. V. theſ. Graeuiani.

3) Vid. praeter *Peuceri* celebrem, etſi minus praeſtantem librum, de uario genere diuinationum, et *Potteri* archaeol. lib. II. c. 18. praecipue catalogum ſcriptorum de ſingulis diuinationum generibus ordine alphabeti, pag. 416. ſeqq. bibliothecae antiquariae.

4) *Virgil.* Eclog. VIII, 69. *carmina* uel coelo poſſunt *deducere lunam*. Vid. *Caeſarii* quaeſt. 55. Luna et Hecate φαρμακειαις praecipue adeſſe credebantur. Liberari luna credebatur tinnitu tympanorum et aeris.

5) Patres praecipue ſaeculorum VI. priorum, *in homiliis* talia tangunt; ſed quae non omnino omnia ad graecorum romanorumque ſuperſtitionem pertinent. Erant ſimilia, ſed non eadem aut ab iisdem.

6) Omen a *canum* occurſu et latratu indicat *Tzezes* chil. XIII. v. 213. et Caſaubonus ad Theophraſti charact.

7) *Saliſſatio*, ſeu παλμος. Vnde *Iſidorus* etymol. lib. VIII. c. 9. *Saliſatores*, exponit.

8) Erat etiam *ſternutatio* luminis, ſeu ſtrepitus, quem ſubinde candela edit, ominis boni loco. Diuini quid ſternutationi ineſſe Ariſtoteles adeo tradidit, problem. ſectione XXXIII. ὅσα περὶ μοχθηρα

minem asinum ducentem, homo *Eutyches*, i. e. *Fortunatus*, asinus uero *Nicon*, i. e. *Victor*, appellabatur; hoc ille uictoriam sibi praedicere interpretatus est, eaque reportata in loco castrorum templum construxit, in eoque asinarii et asini schema collocari iussit. In hoc ominum genere etiam id ponendum est, quod Crasso accidit, quum ad infelicissimam contra Parthos expeditionem egressurus esset. Forte enim eo tempore quidam ficus ex Cauno allatas dum uenderet, clamabat *Cauneas*, quae uox ita ferme pronunciabatur, quasi diceret, *caue ne eas*. Historici, tum Graeci, tum Romani, infinita pene omina referunt, casuum maxime infelicium. Omen malum credebatur, quicquid funesti aliquid prae se ferebat, plerumque autem ea post rem peractam aduertebantur. Alia uero etiam omina per se bona erant, praecipue cum a Diis peterentur, nullam rem pro fausto omine determinando: ut quum Vlysses Ioue duo fausta signa feliciter opprimendorum inferendae uxoris suae procorum precatus esset, statim Iouem tonantem audiuit, et puellam Deos precantem, ut auerterent, ne importuni illi homines die sequenti in aedibus Vlyssis cibum sumerent. Hoc boni ominis loco accipiens, quod susceperat, feliciter peregit. Nonnumquam etiam ii, qui futurorum euentuum signum aliquod capere uolebant, templum intrabant, et ad idoli aurem accedentes, id significari ipsis ab eo postulabant, statimque aures obdurabant, donec extra templum uenissent; tunc, apertis auribus, quam primam uocem audirent, eam omen accipiebant. Signa ominum aliquando etiam ex accipientium arbitrio pendebant: sic e. c. Hadrianus Augustus Tribunatum perpetuum sibi obuenturum putauit, quod paenulam perdidisset, quam Tribuni plebis ingruente pluuia gestabant, Imperatores uero numquam.

§. 6. Inter omina etiam illud referri potest, quod *tripudium sonium* 9) uocabant, quod postremum nomen ex sono petebatur; uerbi caussa, quum ab aue uolante aliquid decidebat; item quum saxum uel arbor sua sponte et nemine pellente cadebat. Profani quippe ex omnibus huiusmodi casibus omina capiebant. *Tripudii sonii* meminit *Cicero* ad Fam. I, 6. *Plinius* XV, 22. uerum ex scripturae et litterarum similitudine accidit, ut in multis Ciceronis exemplaribus *somniis*, pro *soniuiis*, legatur; et in aliquot Plinii, *somnium* pro *soniuium*. At critici peritiores ueram lectionem restituerunt, nixi testimoniis *Festi* in uoce *soniuium*, et *Seruii*, Virgilii Interpretis, in Lib. III. Aeneid. v. 90.

9) Veteres uarie tradunt de *soniuio*. *Seruius* in Virgil. casum arboris eo refert, et quemcunque sonum; alii, cum pullo excidit puls, quadrupediue aliquid ex ore; adeo conueniret cum solistimo. Vid. *Scaligerum* ad Festum.

TOMI

TOMI SECVNDI
PARS SECVNDA,
RELIGIONEM AEGYPTIORUM, FIGVRAS ABRAXEAS ET RELIGIONEM ARABVM, SYRORVM, PERSARVM, SCYTHARVM, GERMANORVM, GALLORVM, HISPANORVM ET CARTHAGINIENSIVM EXHIBENS.

LIBER PRIMVS.
DE
RELIGIONE AEGYPTIORVM.

CAPVT I.
De origine idololatriae apud Aegyptios, et illorum Cneph s. Cnuphis.

§. 1.

Aegyptiorum religio profanarum religionum omnium a plerisque mater existimatur; quibus uero principiis, quoue potissimum tempore simulacrorum cultus in Aegypto coeperit, de eo nil certi definiri potest. Sunt, qui putant, idololatriam tempore Moysis in Aegypto nondum inualuisse, et licet Aegyptii iam tum superstitioni quam maxime dediti fuerint, magnorumque praestigias, quibus daemonum ope credulam plebem nimium quantum decipiebant, magni fecerint; nulla tamen ab iisdem tunc temporis falsis numinibus simulacra fuisse erecta. Contrarium alii non sine magna probabilitatis specie uel inde efficiunt, quod uitulum, istum aureum, ab Israelitis erectum, ad exemplum Apidis, qui inter praecipua Aegyptiorum numina referebatur, conflatum esse censent 1).

§. 2. Haec autem quocunque modo sese habeant, et quantacunque uisa fuerit Aegyptiorum superstitio, non tamen diffitendum est, uaria uerae religionis uestigia apud eosdem fuisse deprehensa. Inter illos enim non pauci, immo magna Aegypti pars, Thebais scilicet, *Plutarcho* teste, in Iside et Osiride, Deum unum, principio carentem atque immortalem credebant, quem lingua sua *Cneph*, seu, ut *Strabo* dicit, *Cnuphis* 2) appellabant. Idem testatur *Porphyrius* apud Eusebium Praep. lib. ult. dicens, Aegyptios olim unum tantum Deum coluisse, quem *Cneph* uocarunt, et sub figura serpentis, ouum ore tenentis, repraesentarunt. Alii duo admiserunt principia, alterum bonum, alterum malum, de quo postea. Hoc loco id si addere liceat, in lapide quodam sepulcrali, quem *Aulus Herennuleius Hermes* sibi, uxo-

1) Animalia certe quaedam iam in honore summo fuisse, constat ex *Exodi* VIII, 26. Ceterum de religione aegyptiorum uid. pluribus historia uniuersa ex anglico translata tom. I. Quo autem nomine ista religio prisca, uera aut uerae proxima dici queat, facilius est opinari, quam certo in alterutram partem statuere. Clementissime statuunt, qui ex *Iamblicho*, aliisque serioribus de uetustissima eius indole sententiam ferre non dubitant: quos inter recentiores est celeb. *Michaelis* §. 103. *introduct.* in N. T. De aliorum uariis commentis et coniecturis, excitati sunt plurimi scriptores, in notis S. V. *Baumgartenii* ad historiam nominatam. Minus exactum autem hic habemus interpretem *Montfauconium*; sed hoc quidem hic non fuit eius consilium. Est ad id haec omnis caussa satis incerta.

2) De *Cnepho* uel *Cnuphi*, i. e. Agathodaemone, uerbosius et diligentissime egit cel. P. E. *Iablonskius*, copticae linguae inter paucissimos gnarus, in *pantheo aegyptiorum*, parte I, cap. 4.

ri, liberis posterisque suis, poni curauit, et quidem altero illius latere, conspici duos serpentes erectos et cauda nixos aduersis capitibus, quorum alter ouum ore tenet, alter idem
Tab. LXX. auferre nititur; quorum schema *Tab. LXX. Fig. 1.* exhibemus. Si mentem nostram exponere de hoc symbolo fas sit, ad duplex illud principium respicere hoc schema nobis uidetur. Veteres Aegyptii bonum agnoscebant principium, quod mundum creasset, idque ἀλληγορικῶς per serpentem, ouum ore tenentem (hoc ouum mundum creatum significabat) exprimebant. Hic itaque serpens, qui ouum ore tenet, bonum erit principium, quod mundum creauit, ipsumque sustentat. Sed et iidem malum principium ponebant; cuius alterum serpentem, imaginem credere licet; quod mundo damnum inferre perpetuo nitatur. Ista certe opinio, quae omni fere Oriente olim communis, & Manichaeorum maxime fuit, nec hodieque uniuersa exsulat 3).

CAPVT II.

De Iside.

§. 1.

Tomo huius operis primo tetigimus numina, quae scriptores passim confundere, aliudque pro alio sumere solent. Caussa eius rei ea fere esse uidetur, quod eaedem uirtutes atque operationes diuersis saepe numinibus tribuantur; ex quo hoc simul sequi credebatur, eadem una numina sub diuersis nominibus fuisse culta. Idem de Aegyptiorum in primis numinibus asserendum est; *Isis* enim atque *Osiris*, praecipua illorum numina, quibus tota illius populi superstitio fundatur, si uarias scriptorum de iis opiniones colligas, omnes omnino profanae religionis Deos Deasue uariis licet usa nominibus, complecti uidentur; ita quidem, ut si Isis nominetur, sub nomine hoc Cererem modo, modo Iunonem, Lunam, Cybelen, Mineruam, Venerem, Dianam, Proserpinam, immo, ut uno uerbo dicam, Deas fere omnes intelligere liceat; et pari modo sub Osiridis appellatione Iouem, Bacchum, Apollinem, Plutonem, Oceanum, Deosque ceteros omnes comprehendere facile possis. Nullus quidem scriptor solus omnia et singula Deorum Dearumque nomina Isidi isti atque Osiridi tribuit, at omnes simul sumti hoc faciunt. *Apuleius* solus in Metam. L. XI. Isidem uocat Cybelen, Mineruam, Venerem, Dianam, Proserpinam, Cererem, Iunonem, Bellonam, Hecaten 1) et Rhamnusiam: unde haec Isis quoque *Myrionymos*, i. e. mille nominum Dea, uocata fuit. In marmoribus quoque haec communio obseruatur; quando uni Isidi praeter symbola illi propia, etiam aliarum Dearum symbola iunguntur.

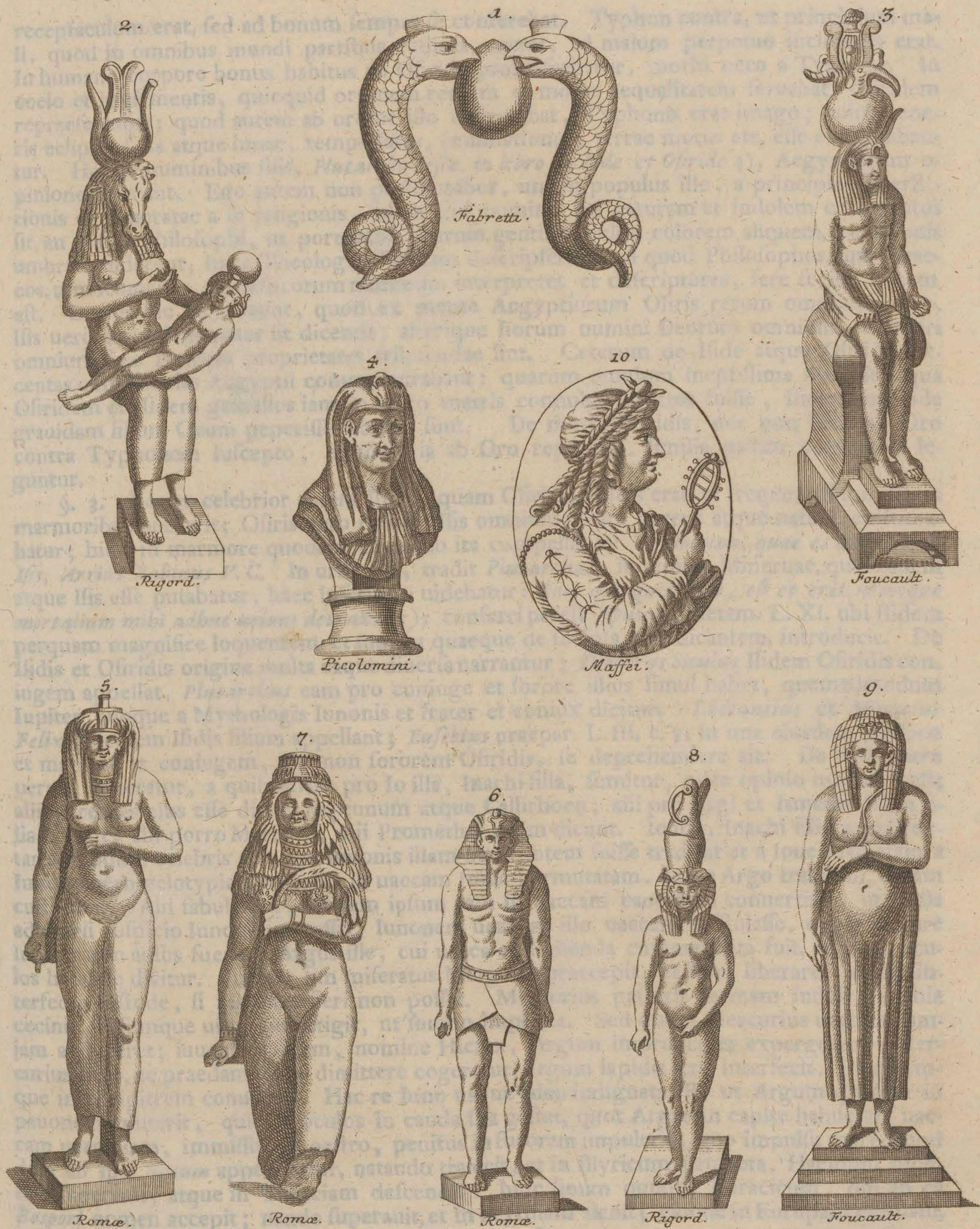
§. 2. Aegyptiorum superstitio, ut paullo ante monuimus, ab initio non adeo absurda atque inepta fuisse creditur, quam fuit sequenti tempore. Duo principia admittebant, (exceptis Thebaidos populis, qui unum tantum agnoscebant) alterum bonum, alterum malum; bono generationem acceptam referebant, malo corruptionem tribuebant. Bonum principium malo quidem praestantius atque potentius autumabant, non autem eo usque, ut bonum illud mali principii operationes uel impedire, uel destruere omnino posset. Malum principium in corporibus sublunaribus uim exserere suam credebant, et exinde fieri non posse, quin bono semper repugnet. In bono principio tria quasi principia secunda agnoscebant, quorum primum partes et officium patris, secundum matris et tertium filii tueatur. Pater *Osiris* 2) mater *Isis* et filius *Orus* 3) appellabatur. Malum principium *Typhonis* nomen gerebat. Osiris in mundo idem esse credebatur, quod in homine mens et ratio est. *Typhon* locum tenebat prauorum animi affectuum, qui cum ratione perpetuum bellum gerant; quapropter etiam ἄλογος, i. e. *ratione carens*, dicebatur. *Isis*, utpote femina, ex se boni maliue recepta-

3) Vid. *Plutarchi* librum de *Iside* et *Osir.* qui tamen non tam Aegyptiorum antiquiorum, quam aliorum sententiam de duplici numine contrario congerere uidetur. De duplici principio rerum omnium, altero passiuo, seu nocte, et actiuo, s. spiritu aeterno infinito, agit celeb. *Iablonskius* lib. I. panthei Aegyptiorum, cap. 1. §. 12. seqq. De omni ista caussa, instar omnium est incomparabilis commentarius *Beausobrii*, *histoire de Manichée*.

1) De *Iside*, Luna, uid. *Iablonskii* pars II. lib. III. c. 1. idem cap. 2. de *Sothi*, seu Iside oriente in sidere canieulae, agit; quod nomen non commereatur in hac tractatione.

2) De *Osiride*, seu sole, diligentissime agit excit. *Iablonskius* lib. II. c. 1.

3) De *Oro* seu *Horo*, aegyptiorum *Apolline* agit idem parte I. lib. II. c. 4.

1. Duplex Ægyptiorum principium, bonum et malum. 2. Isis maxima Ægyptiorum Dea. 3. Eadem. 4. Eiusdem Isidis protome. 5, 6, 7. Tres Colossales Isidis statuæ. 8, 9. Duæ Isides. 10. Eiusdem Deæ protome

receptac
li, quod
In huma
coelo et
repraese
ris eclip
tur. H
piniones
tionis et
sit, an po
umbram
cos, tum
est. O
Isis uerc
omnium
centas o
Osiriden
grauidat
contra
guntur.

§.
marmor
batur;
Isis, Ar
atque I
mortali
perquar
Isidis et
iugem a
Iupiter
Felix, C
et matr
uero si
alii par
lia habe
tas adm
Iunone
custodi
adulteri
Iupiter
los hab
terfecto
cecinit,
iam abe
curius u
que in
pauone
cam ue
dein ab
tem sup
Bospori

4) Is
an
tis
nc
nc
lo

receptaculum erat, ſed ad bonum ſemper ſe conferebat. Typhon contra, ut principium mali, quod in omnibus mundi partibus radices egerat, ad malum perpetuo inclinatus erat. In humano corpore bonus habitus ab Oſiride proficiſcebatur, morbi uero a Typhone. In coelo et in elementis, quicquid ordinem rectum et motus aequalitatem ſeruabat, Oſiridem repraeſentabat; quod autem ab ordine illo deflectebat, Typhonis erat imago; cuius generis eclipſes ſolis atque lunae, tempeſtates, inundationes, terrae motus etc. eſſe exiſtimabantur. Hae de numinibus ſuis, *Plutarcho teſte, in libro de Iſide et Oſiride* 4), Aegyptiorum opiniones fuerunt. Ego autem non perſcrutabor, utrum populus ille, a principio ſuperſtitionis et temeratae a ſe religionis, talem ſibi numinis ſui naturam et indolem commentus ſit, an potius Philoſophi, ut portentoſo illarum gentium cultui colorem aliquem, ſeu rationis umbram inderent, hanc Theologiae formam deſcripſerint; id quod Philoſophos, tum Graecos, tum Romanos, domeſticorum numinum interpretes et deſcriptores, fere feciſſe notum eſt. Omnia hic eo redeunt, quod ex mente Aegyptiorum Oſiris rerum omnium pater, Iſis uero earundem mater ſit dicenda; alterique horum numini Deorum omnium, et alteri omnium fere Dearum proprietates tribuendae ſint. Ceterum de Iſide atque Oſiride ſexcentas olim fabulas Aegyptii commemorabant: quarum omnium ineptiſſima illa fuit, qua Oſiridem et Iſidem gemellos iam in utero matris connubio iunctos fuiſſe, Iſidemque inde grauidam filium Orum peperiſſe fabulati ſunt. De morte Oſiridis, nec non bello ab Oro contra Typhonem ſuſcepto, et uictoria ab Oro reportata, ſimilia paſſim commenta leguntur.

§. 3. Longe celebrior autem Iſidis, quam Oſiridis cultus erat, et frequentiſſime illa in marmoribus occurrit; Oſiris uero rarius. Iſis omnium rerum parens atque natura exiſtimabatur; hinc in marmore quodam Capuano ita compellatur: *Te tibi una, quae es omnia Dea Iſis, Arrius Babinus V. C.* In urbe Saï, tradit *Plutarchus*, in templo Mineruae, quae eadem atque Iſis eſſe putabatur, haec inſcriptio uidebatur: *Sum quidquid fuit, eſt et erit, nemoque mortalium mihi adhuc uelum detraxit* 5); conferri poteſt *Apuleius* Metam. L. XI. ubi Iſidem perquam magnifice loquentem, et ſumma quaeque de ſe ipſa praedicantem, introducit. De Iſidis et Oſiridis origine multa eaque diuerſa narrantur; *Diodorus Siculus* Iſidem Oſiridis coniugem appellat, *Plutarchus* eam pro coniuge et ſorore illius ſimul habet, quemadmodum Iupiter quoque a Mythologis Iunonis et frater et coniux dicitur. *Lactantius* et *Minucius Felix*, Oſiridem Iſidis filium appellant; *Euſebius* praepar. L. III. c. 3. in una eiusdem perſona et matrem et coniugem, nec non ſororem Oſiridis, ſe deprehendere ait. De Iſidis patre uero ſi quaeratur, a quibusdam pro Io illa, Inachi filia, ſumitur, quae opinio uulgatior eſt; alii parentes eius eſſe dicunt Neptunum atque Callirhoen; alii pro Argi et Ismenes illam filia habent; alii porro Mercurii, alii Promethei filiam dicunt. Io iſta, Inachi filia, apud Poetas admodum celebris eſt; qui Iunonis illam Sacerdotem fuiſſe tradunt et a Ioue adamatam, a Iunone uero zelotypia permota, in uaccam fuiſſe permutatam, atque Argo traditam, ut eam cuſtodiret. Alii fabulantur, Iouem ipſum eam in uaccam candidam conuertiſſe, ut nulla adulterii ſuſpicio Iunoni ſupereſſet; Iunonem uero ab illo uaccam poſtulaſſe, quam negare Iupiter non auſus fuerit. Argus ille, cui uacca cuſtodienda commendata fuit, centum oculos habuiſſe dicitur. Iupiter Iun miſeratus Mercurio praecepit, ut illam liberaret, etiam interfecto cuſtode, ſi res aliter fieri non poſſet. Mercurius paſtoris formam induit et tibia cecinit, ipſumque uirga ſua tetigit, ut ſomno impleret. Sed quum Mercurius uaccam iamiam abduceret; iuuenis quidam, nomine Hierax, Argum imprudenter expergefecit; Mercurius uero, ne praedam ſuam dimittere cogeretur, Argum lapidis ictu interfecit, Hieracemque in accipitrem conuertit. Hac re Iuno usque adeo indignata eſt, ut Argum quidem in pauonem mutarit, qui tot oculos in cauda ſua geſtat, quot Argus in capite habuerat, uaccam uero illam, immiſſo ipſi oeſtro, penitus in furorem impulerit; quo impulſu mare, quod dein ab ipſa *Ionium* appellabatur, natando traiecit, et in Illyricum profecta, Haemum montem ſuperauit, atque in Thraciam deſcendit: hinc ſinum quoque Thracicum, qui ab ea *Boſpori* nomen accepit; nando ſuperauit, et in Scythiam uenit; exinde in Europam et Aſiam,

4) Is libellus etiam ſeparatim editus eſt *graece* et *anglice*, Cantabrigiae 1744. 8. cum uariorum notis; et *germanice* Breslauiae et Lipſiae 1748. cum notis; ſed tum anglicanam editionem nondum noueramus. Ceterum *Plutarchus* uix eſt ſatis locuples teſtis de religione aegypt. antiquiſſima; quippe qui tempora confudiſſe, et ſeriores graeciſſantesque iam, interpretes ſequi, et de ſuo non parum addere, uidetur.

5) Conferatur laudatiſſimi *Iablonskii* lib. I. caput 3. de Neitha, ſeu Minerua, §. 7.

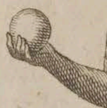
donec tandem in Aegyptum ad oram Nili peruenit, ubi mulieris formam recepit filiumque Epaphum, quem ex Ioue ſuſceperat, peperit. Poſt hunc partum Io in numerum Deorum relata, ſub illo nomine ab Aegyptiis culta eſt.

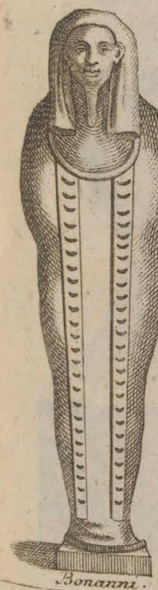
§. 4. Etſi uero Iſis pro Deabus, ut ſupra monuimus, fere omnibus habebatur; ex cultu tamen Aegyptiorum apparet, quod illa in primis cum Graecorum Cerere conueniit. Ex Aegypto cultus huius Iſidis in Graeciam tranſiit, Romae uero non niſi ſumma cum difficultate receptus eſt, quo facto, apud Romanos haec Dea eodem, quo cetera numina, honore afficiebatur. Primum quod ex Iſidis ſchematibus proferimus *Tab. LXX. Fig. 2.* ex Muſeo D. *Rigordi*, Maſſilienſis, eſt, et hoc ſingulare habet, quod Iſis ſedens puerumque Orum lactans, corpus quidem muliebre, ſed uaccae caput habeat; quo ſine dubio ad Iun, in uaccam mutatam, reſpicitur; unde hoc ſimul colligitur, utramque, et Iſidem et Iun, pro una eademque habitam fuiſſe. Globus inter illius cornua, ipſam, mundum, ſ. rerum omnium naturam eſſe, indicat. Caput auis, quod in fronte illius conſpicitur, in imaginibus Iſidis non raro occurrit. In imagine ſequenti *Fig. 3.* Iſis globum, cui pinnae imponuntur, capite geſtat; caput uolucris cum roſtro oblongo Ibidis eſſe uidetur. Protome Iſidis ſequens *Fig. 4.* nil praecipuum profert. Aliud ornamentum capitis in Iſide eſt planta Aegyptiaca, ſeu flos *loti*, qui tamen frequentius in ſchematibus Graecis et Romanis, quam Aegyptiacis, apparet. Quae *Fig. 5, 6 et 7.* ſequuntur, tres Coloſſales Iſidis ſtatuae haud ita pridem Romae in uinea Veroſpiorum erutae ſunt; capitis ornatum et ueſtem ex ipſo conſpectu agnoſcere licet. In his tertia, cuius pars ima confracta ſeu mutilata eſt, omnium ſingulariſſima eſt; ornatus quippe capitis plane ſingularis calathum exhibet; cultum reliquum et cincinnos, qui brachiorum et pectoris partem tegunt, oculorum aſpectu melius, quam longiori deſcriptione intellexeris. Quae *Fig. 8.* ſequitur Iſis, ex Muſeo *D. Rigordi* prodiit, et lagena magna, quam capite geſtat, admodum ſpectabilis eſt: hac autem lagena Nili aquam, unde omnia ad uitam neceſſaria Aegyptii ſe accipere fatebantur, ſignificari, uero admodum ſimile eſt. Iſis ſequens *Fig. 9.* ex Muſeo *Ill. Dn. Foucault* depromta eſt; tunica ea induta eſt, ita tamen, ut brachium dextrum cum dextro pectoris latere nudum ſit, quo forte Orum lactatura fingitur. Alia *Fig. 10.* ex gemma, protomen Iſidis refert, florem lotum capite geſtantem, manu dextra ſiſtrum tenentem: ceterum more Romano uel Graeco concinnata eſt.

Tab. LXXI. §. 5. Iſis illa, quam *Tab. LXXI. Fig 1.* exhibemus, quae ex Muſeo D. *Fauuelii*, Abbatis, prodiit, omnino ſingularis eſt. Ornatus capitis loti flos eſſe uidetur, ueſtem haud uulgarem a tergo baculo erigi putares. Iſis alia *Fig. 2.* erecta conſiſtit, dextra ſiſtrum, ſiniſtra uero uas anſatum, tenens. Iſidis protome ſequens *Fig. 3.* ornatum capitis habet, obſeruatu maxime dignum. Iſis alia *Fig. 4.* Orum lactans ſaepius in muſeis occurrit; ſupra iam uidimus eam, cum capite uaccae, haec autem et plures aliae mulieris faciem habent. Sequens *Fig. 5.* globum manu geſtat; quid capiti illius impoſitum ſit, neſcio. Pro Iſide quoque uel Oſiride uel etiam Oro haberi ſolent monumenta alia, quae formam humanam referunt, ſed ab humeris ad pedes usque eodem, quo Mumiae, modo faſciis ligata ſunt, et non niſi uultum, interdum etiam manus oſtendunt. Haec autem, quum in ſepulcris potiſſimum et iisdem cum Mumiis locis inueniantur: uero admodum ſimile eſt, has figuras Deos Manes forte exhibuiſſe, quos Aegyptii cum defunctis ſuis ſepeliebant, et faſciis colligebant, ut ipſa corpora defunctorum. Forte eiusmodi figurae etiam in aedibus Larium uices obibant; cui ſententiae *Kircherus* ideo fauet, quod magnus eorum numerus in Muſeis paſſim inueniatur. Haec ſchemata uel fictilia ſunt, uel ex marmore, eoque uel nigro Aegyptiaco, quod baſaltum uocant, uel ex marmore uiridi guttato, aut ex marmoribus aliis confecta, ſaepius etiam uariis hieroglyphis ſunt onuſta. Quam *Fig. 6.* primum hic proferimus eiusmodi ſtatuam, ea ex *Muſeo Brandenburgico* prodiit, et manu utraque inſtrumenta quaedam tenet, non ſatis nota. Quae *Fig. 7.* exhibetur, in Muſeo noſtro aſſeruatur, et hoc peculiare habet, quod mammarum uice parua quaedam uaſa rotunda in utroque pectore gerat. Hisce imaginibus *Fig. 8, 9, 10, 11.* quatuor alias iungimus à *P. Bonanno* publicatas, quae nihil ſingulare habent, praeter quartam, quae a zona tantum usque ad pedes colligata eſt; ultima *Fig. 12.* ex muſeo noſtro (*Sangermanenſi*) prodiit.

Tab. LXXII. §. 6. En *Tab. LXXII. Fig. 1.* Iſidem ſpecie plane portentoſa a *Begero* publicatam, qualis nimirum in *Muſeo Brandenburgico* uiſitur. Haec enim cornibus et auribus bouis inſtructa eſt, quae tamen non capiti illius, ſed operimento potius inhaerent; nam in capite utrinque aures humanae ſuo loco conſpiciuntur. Pileus ille cornutus haud inepte referri poteſt ad galeam,

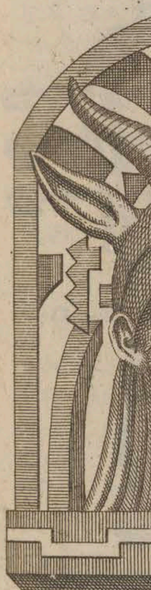

1. 2. Isis, nobilissima Ægyptiorum Dea. 3. Eiusdem Isidis Protome. 4. Isis Orum, filium suum lactans. 5. Isis alia. 6–12. Varia Isidis eadem fere cum Mumiis forma repræsentatæ Schemata.

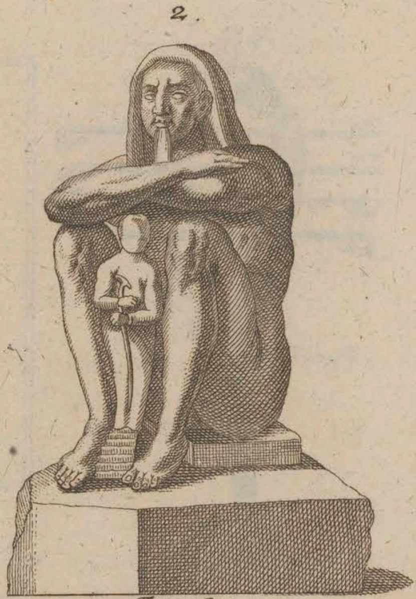
1. Protome
gantiori R
Isidis prot

1.

Beger.

5.

la Chausse.

2.

Foucault.

6.

la Chausse.

3.

Boissard.

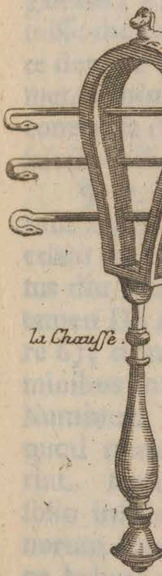
7.

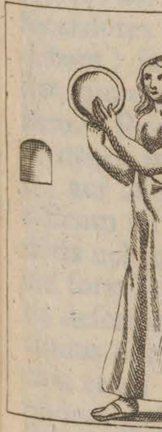
la Chausse.

4.

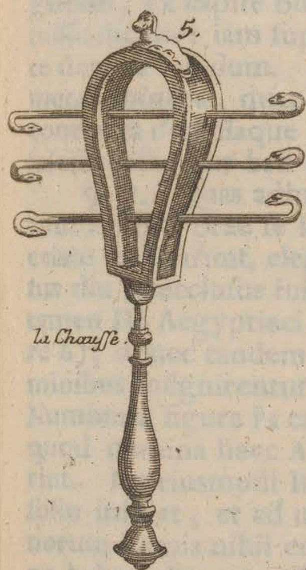
Maffei.

1. Protome Isidis, forma plane singulari. 2. Isis Orum puerum intra genua tenens. 3. Isis elegantiori Romanorum habitu repræsentata. 4. Eadem non minori elegantia. 5, 6. Eiusdem Isidis protomæ duæ. 7. Isis loti flori insidens.

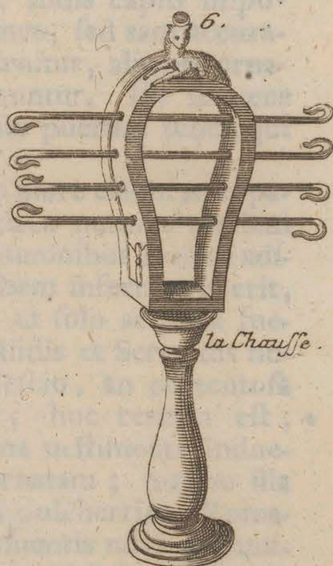

1. Anaglyp
cam referen

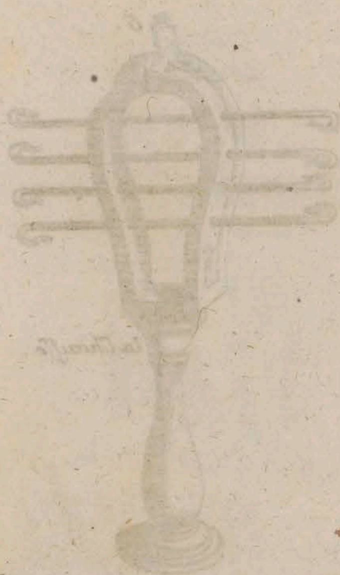

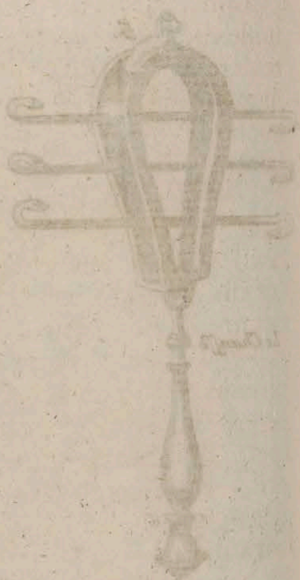

1. *Anaglyphum Isidis mysteria repræsentans.* 2. *Anaglyphum aliud pompam Isiacam referens.* 3 et 4. *Alia eiusdem Isidis pompa.* 5 et 6. *Duo sistra.*

Carm. Disc. Conv. Czerner

galeam, ex capite bouis adornatam, quam Mercurius, teste *Plutarcho*, Isidis capiti imposuisse dicitur: iam supra, cornua maiora in capite Isidis, aliquoties uidimus, sed tam accurate depicta nondum. Circum caput huius Isidis corona etiam radiata cernitur, aliaque ornamenta minora, quae facilius oculis dignoscuntur, quam uerbis exprimuntur. Isis sequens contracta demissaque *Fig. 2.* ex Museo D. *Foucault* est; inter crura Orum puerum tenet, qui fasciis colligatus basi insistit, ad quam gradibus plurimis ascenditur.

§. 7. Quas adhuc Isidis imagines dedimus, pleraeque Aegyptiaco more elaboratae, parum artificii prae se ferunt. Graeci uero atque Romani, qui Aegyptiaca numina tandem etiam adoptarunt, elegantiorem illis formam indiderunt. His quippe numinibus Romae aditus diu interclusus fuit; et quamuis aliquoties cultus illorum in hanc urbem inferri coeperit, tamen Dii Aegyptiaci urbe rursus expulsi, templa etiam illorum diruta et solo aequata fuere 6); donec tandem sedem suam ita figerent, ut loca publica multa Isidis et Serapidis nominibus insignirentur, illorumque cultus deorum nulli concederet. Nescio, an portentosa Numinum figura in causa fuerit, cur illa Romani ab urbe prohibuerint; hoc certum est, quod numina haec Aegyptiaca in Graecia graeca, Romae uero Romana uestimenta induerint. En eiusmodi Isidem *Fig. 3.* elegantiori apud Romanos cultu adornatam; magno illa solio insidet, et ad utrumque latus aquilam habet, sculpturae elegantia pulcherrimis Romanorum statuis nihil concedens. Capitis ornatus cum ceteris Isidis ornamentis nihil commune habet, ita, ut, nisi inscriptio Isidem proderet, uix pro Iside a quoquam agnoscenda fuerit. Non minus elegans est Isis sequens *Fig. 4.* ab Aegyptiaca forma prorsus discedens, a peritissima artificis manu. Velata est, et florem capite gestat; tunica illius talaris est, quam uestis alia, ad genua usque defluens, tegit, utrique adhuc palla superimposita uidetur, cuius magna pars ad tergum reiicitur; uix autem alibi Isis tot uestimentis induta comparet: manu altera sistrum tenet, altera uas quoddam, praefericuli formam referens, id quod ad Nili forte aquas respicit, quae Aegyptiis uitam praestare credebantur. Quae *Fig. 5.* exhibetur Isis, a *Cauceo* ex gemma descripta est, nec tantum capitis ornatu, sed etiam sistro dignoscitur: in sequenti *Fig. 6.* idem *Cauceus*, uelum stellis distinctum Isidem innuere credit. *Fig. 7.* Isis Perseae arboris florem capite gestans loti flori insidet, et toto corpore fasciis districta est, manuque flagellum tenet. Isides huiusmodi in gemmis *Abraxeis*, ut uocant, non infrequenter occurrunt.

§. 8. Duo praeterea anaglypha hic sunt explicanda, quorum alterum a *Sponio* in *miscellaneis* proditum est, alterum libro, cui titulus *Admiranda romanarum Antiquitatum*; utrumque Isidis mysteria repraesentat. In primo *Tab. LXXIII. Fig. 1.* tres mulieres conspiciuntur, pro Isidis sacerdotibus habendae. Prior duo uasa tenet, quorum utrique impositus est *Harpocrates*, Isidis filius; de quo paullo post plura. Secunda uas aliud cum eodem Harpocrate gestat. Tertia similiter uas habet, cui *Apis*, Isidis alumnus, impositus est; quod, iudice *Fabreto*, forte significet, Isidem ipsam esse naturam, omnium animalium nutricem. Sacerdotes autem Aegyptii et sacerdotissae Deos suos in pompis gestabant. Iidem caput radebant; sacerdotes uero mulieres id ipsum non fecisse, ex anaglypho sequente *Fig. 2.* constat, quod pompam Isiacam refert, ibi sacerdotes abraso capite apparent, sacerdotissae non item. Prioris mulieris figura omnes Isidis notas prae se fert, unde fortasse colligatur, sacerdotes mulieres in cerimoniis Isidis formam mutuatas esse. Capite gestat aut florem loti, aut aliud quoddam ornamentum ex iis, quae supra Isidi adiecta uidimus; brachium sinistrum serpente circumuolutum est; dextra uas ansatum tenet. Imago secunda est sacerdotis uel ministri ad zonam usque nudi, qui abraso capite petasum alasque Mercurii gestat, uel fortasse pileum cum accipitris alis; manibus uolumen tenet, in quo forte Isidis mysteria descripta fuerint. Tertia imago uiri est, qui huius cerimoniae princeps et sacerdos praecipuus esse uidetur. Hic quoque capite est abraso, et magno uelo tegitur, quod in brachia et ad dimidias tibias defluit; brachia tenent amphoram, aqua repletam. Similes amphorae gestabantur in pompis *Osiridis*, ut tradit *Plutarchus*; quibus significabatur, aquas Nili fertilitatem dare regioni: calcei et tibialia huius sacerdotis ex foliis Aegyptiacae papyri texta uidentur; nam, *Apuleio* teste, soleae et calcei ex foliis illius plantae concinnabantur. Quarta eaque ultima imago aeque ac prima ipsam Isidem refert 7); longo enim, ut illa, capilli-

Tab. LXXIII.

6) Vid. *Hauercampius* ad *Tertulliani* apologeticum, cap. VI.

7) Quod parum est uerosimile. Poterant sistra et symbola alia gerere in sollemnitatibus; nec tamen ideo Isidis aliquot, cum una fuerit, repraesentabant.

pillitio cincinnisque ornatur; manu dextra sistrum, Isidis symbolum tenet, sinistra simpulum, quo in sacrificiis utebantur. Ceterum obseruandum est, statuas has omnes, excepto sacerdote s. sacri principe, manibus pedibusque esse nudas, sacerdos autem uultum tantum ostendit, ipsamque manum uelo obtegit, quo undique circumdatur.

§. 9. Isidis huius pompa etiam exhibetur in marmore uillae Mediceae, Romae, quod publicauit *Kircherus* in Oedipo p. 24. Marmor illud duas exhibet facies, in utraque tres figurae comparent. Prima *Fig. 3.* est mulieris tympanum pulsantis; secunda altera manu sistrum tenet, altera palmam; tertia baculum habet, in cuius extremo uas amplum, cui bos aut Apis impositus. Altera facies *Fig.* 4. primo mulierem exhibet, duos culullos tenentem, quorum alteri Deus quidam Aegyptiacus flagello instructus insidet, alteri auis, quae pro ibide forte habenda. Secundae figurae culullo aliud Dei Aegyptiaci simulacrum insidet. Tertia figura pulsat instrumentum triangulare musicum uiginti chordarum.

§. 10. Quum *sistri*, quod familiare admodum Isidis symbolum est, iam saepius mentio facta sit, pleniorem eiusdem descriptionem hic subiungimus. Instrumentum illud oblongum est cum capulo, cuius medium uacuum, ita, ut pars superior latior sit inferiore, et plerumque in dimidium circulum desinat. Media illa pars uacua transuersis siue aeneis, siue ferreis uirgis instruitur, modo ternis, ut *Fig. 5.* modo quaternis, ut *Fig. 6.* In cacumine huius sistri saepius forma felis, uel sphingis, uel loti, uel globi, uel aliud quid simile conspicitur. Vsus huius sistri in mysteriis Isidis idem erat, ac cymbali in mysteriis Cybeles, ut in templis ac pompis strepitus ederetur crumatum strepitui similis. Ceterum de sistris conferri meretur eruditissimus P. *Bacchinus* 8), in suo de sistris opusculo accurate concinnato.

CAPVT III.

De Osiride.

§. I.

De origine *Osiridis*, quum iam supra Cap. II. §. 1. seqq. actum sit: superest, ut schemata potiora proferamus, quibus ab Aegyptiis in marmoribus aliisque monumentis exhibebatur. Corpore plerumque humano effingitur ad caput usque, quod ipsum saepius humanum est, nonnumquam uero accipitris caput imponitur. Primum schema, quod *Tab. LXXIV.*
Tab. LXXIV. *Fig. 1.* ex museo nostro proferimus, fasciis quasi inuolutum est, ut Mumiae, altera manu flagellum, altera lituum tenens; flagellum illi additur, quod pro sole habebatur, ad excitandos in cursu equos. Sequens Osiris *Fig. 2.* est D. Equitis *Fontaine*, nobilis Angli, qui ornatu capitis ab aliis multum differt. Ingentem scilicet globum capite gestat, bicorni luna nixum. Globus omnium fere Deorum Aegyptiorum capitibus imponi solet. Iste abraso capite, *Fig. 3.*, ambabus manibus baculum fascia circumuolutum tenet; forte pro *Oro* quoque simulacrum hoc accipi posset. Duo sequentes Osirides *Fig. 4. et 5.* ex museo illustrissimi Dni *Foucault*, ornatu capitis differunt a prioribus: pilei in acumen desinunt, quorum alter peponis costas imitari uidetur; quid prior ille *Fig. 4.* manu teneat, non satis liquet. *Fig. 6.* est protome ex MScpt. D. *Peirescii* desumta, qui codex in Bibliotheca S. Victoris asseruatur. Ornatus capitis duobus constat cornibus, tribusque pyramidibus, quibus totidem globuli impositi sunt; quod peculiare prorsus est, ex aure illius sinistra catena dependet ad humerum usque defluens; quo mysterio 1), ego quidem ignoro.

§. 2. Osiridem etiam cum capite accipitris effingi iam monuimus; causam indicat *Plutarchus* de Iside; quod scilicet haec auis uiuida oculorum acie rapidoque uolatu alias praecellat; id quod Osiridi, qui sol esse creditur, conuenire putatur. Hinc Sacerdotes Aegyptii, *Aeliano* (L. VII. c. 9. in hist. anim.) *teste*, multos accipitres, ceu Apollini, s. soli sacros, alebant, unde et ipsi *Hieracobosci*, i.e. nutritores accipitrum dicebantur. Osiris ille *Fig. 7.* ex *Museo Brandenburgico*, protome tantum est, in cuius anteriore parte caput accipitris obseruatur; capillitium autem & humeri, hominis sunt. *Fig. 8.* seq. non tantum cum capite accipitris

8) Exstat uolumine VI. thesauri *Graeuiani*, cum notis *Tollii*; uid. et *Hier. Bossii Isiacus*, seu de *sistro*, uolumine II. thesauri *Sallengriani*.

1) Forsitan ornatus iste ingenio artificis tribuendus sit; quod saepe accidit.

1–5. *Osiridis, Isidis fratris simul et conjugis schemata quinque.* 6. *Protome Osiridis,* 7. *Protome ejusdem cum capite accipitris.* 8. *Idem Osiris sub forma integri accipitris.* 9. 10. *Idem cum capite accipitris.* 11. *Isis et Osiris, eorumque filius Orus.* 12. *Osiris vel Orus.* 13. *Osiris.*

cipitris sed sub forma integri accipitris effingitur, qualis in obeliscis et aliis Aegypti monumentis saepe uisitur. Aliud Aegyptiacum schema *Fig. 9.* damus, quod in corpore humano caput auis habet, cuius abruptum rostrum est; uerisimile autem est, caput Ibidis fuisse, quam auem gens superstitiosissima diuinis honoribus prosequebatur. Ornatus capitis aliorum Aegyptiacorum numinum morem refert; in anteriore enim facie solis imago cernitur; nouum argumentum, Osiridem eundem Aegyptiis fuisse cum sole. Romana quoque schemata eundem cum accipitris capite exprimunt, quale illud est *Fig. 10.* et elegantiori quidem figura, sinistra crucem 2) gestat.

§. 3. Aliquoties uidimus puerum Orum in matris sinu gremioque. Hic *Fig. 11.* Isidem, Osiridem atque Orum simul reperimus in schemate ex MSct. *Peirescii.* Orus inter Isidem et Osiridem positus, tunica induitur; caput Osiridis excidit; Isis, quae illi manum porrigit, ueste amicitur admodum singulari, quae ex pinnis concinnata uidetur. Vtrum autem altera figura *Fig. 12.* ex museo Cl. *Rigordi* Osiridem, an potius Orum referat, haud ita facile est arbitratu; hic autem locatur, quod grandem amphoram capite gestat, qua aquarum copia, et Nilus praecipue, denotatur. Cum hoc Osiride ille, quem *Fig. 13.* exhibemus, in multis conuenit. In isto amphora est conspicua, et sola; hic uero canistrum uidemus, cui amphorae quaedam species imposita est. De illo non satis constat, utrum Osiris an Orus sit; hic uero duo canes ad utrumque basis latus positi, Osiridem esse, omnino suadent. Hi autem canes (*Aeliano* teste L. X. c. 45. Hist. Anim. et *Plutarcho*) Isidem in Osiride quaerendo adiuuabant, et occurrentes feras abigebant. Conspirat et *Diodorus Siculus*, qui Anubin, Deum canino capite, Isidis et Osiridis custodem esse, tradit, hincque canes per Aegyptum magno in honore fuisse habitos.

§. 4. Aegyptii, ut narrat idem *Diodorus* L. I. Typhonem, Osiridis fratrem perhibebant. Hic in Aegypto regnarat cum iustitia et ex legum aequitate. Typhon, homo uiolentus atque impius, fratrem occidit, eiusque corpus in partes uiginti tres dissecuit, quas complicibus dedit, ut hoc quasi uinculo colligati et eiusdem criminis rei, ad ipsius imperium tuendum ac defendendum adstringerentur. Verum Isis, Osiridis et soror et coniux, ipsorumque filius Orus, Osiridis mortem ulti sunt, Typhone cum sociis illius trucidato. Isis porro singulis Osiridis partibus sedulo collectis, praeter uirile membrum, ex cera atque aromatibus statuam concinnari curauit, eadem qua Osiridis statura, sacerdotesque, quibus illam commisit, iurare compulit, nemini unquam indicaturos, quo loco statuam Osiridis posuissent.

CAPVT IV.

De Serapide.

§. 1.

Serapis, qui saepius etiam *Sarapis* uocatur, celebre erat Aegyptiorum numen: unde in inscriptionibus bene multis etiam *magnus Deus* dicitur. Saepe pro Ioue et Sole, quin etiam pro *Plutone* nonnumquam sumitur. Quum itaque maximus Aegyptiorum Deus esset: primus quoque locandus a nobis fuisset, et cum Iside in principio huius libri ponendus. At praeterquam quod eruditissimi quique putant, Serapin eundem esse atque Osirin, fratrem et coniugem Isidis: multi existimant, cultum Serapidis Ptolemaeorum demum tempore in Aegyptum inductum fuisse. *Clemens Alexandrinus* protrept. p. 42. multorum opinionem recenset, cultusque initium ad Ptolemaeorum tempora 1) refert; quod non modo forma exterior, sed et nomen istius numinis ante tempus illud in Aegypto ignorabatur. Verum quidem est, Serapin pro Osiride postea habitum esse: at utriusque semper tam dissimilis forma fuit, quam diuersum nomen. Inde uero arguitur, Serapidem in Aegypto notum non fuisse, antequam ea in Graecorum ditionem peruenerit; quod *Herodotus*, qui L. II. religionem Aegyptiorum pluribus recenset, et uariis in locis Deos illorum plerosque memorat, Isidem sc., Osiridem, Orum, Menden et alios, de Serapide, qui tamen Deorum Aegyptiorum maximus

2) Vnde qui id operae pretium putant, crucis imagini honorem quemdam quaesitum inter Aegyptios iuerunt.

1) Confer. S. V. *Baumgarten* ad tom. I. histor. uniuersae. nota (304.) et, qui antiquitatem similiter pluribus defendit, *Iablonskii* lib. II. c. 5. *de Serapide, siue sole inferno.*

mus postea censebatur, nusquam mentionem faciat. Aliud argumentum desumimus ex tabulis antiquioribus Aegyptiacis, quae primam puramque Aegyptiorum religionem exhibent; ut sunt *mensa Isiaca*, ubi Serapidis forma nusquam deprehenditur; quum tamen mensa haec totam Aegyptiorum Theologiam complectatur, et magna minoraque numina in ea compareant, Serapis uero nusquam. Sed haec cum Patrum nonnullorum sententia parum conspirant. Hi enim putant, Iosephum, Iacobi filium, ob beneficium olim praestitum, in Aegypto inter Deos fuisse relatum, et Serapidem uocatum. Verum pro meris haec agnoscimus coniecturis, a quibus, uti a multis aliis, dissentire cum ratione, et licet et decet.

§. 2. Circa etymologiam a) Serapidis non morabimur; quam uarii uarie tradunt: uid. *Plutarchum*, *Suidam*; et *Augustinum* de Ciu. Dei L. XVIII. c. 5. pergimus potius ad imagines
Tab. illius; quas inter nulla fere pulchrior ea, quam *Tab. LXXV. Fig. 1.* ex Museo Dn. Abbatis *Fa-*
LXXV. *uelii.* Sedens hic Deus sinistram manum erigit, qua fortasse tenuit aliquid, quod temporis iniuria excidit. Capite calathum gestat, quod familiare est illius symbolum; notatur eo rerum copia, quam Serapis, qui pro Sole habetur, mortalibus omnibus suppeditat. Barbatus repraesentatur, et, excepto calatho, eadem cum Ioue forma conspicitur; et in inscriptionibus haud raro pro Ioue accipitur. Quae *Fig. 2.* sequitur Protome, e solo calatho, Serapis esse deprehenditur. *Figura 3.* Plutoni simillimus est, ubi hastam tenet, Cerberumque canem ad pedes habet; praeterea sinistram erigit et circum legitur inscriptio: εἷς Ζεὺς Σάραπις, i. e. unus Iupiter Sarapis.

§. 3. Isidis Serapidisque figurae ex gemmis quoque, quae annulis signatoriis insertae fuerunt, habentur; quoniam, *Plinio* teste, mos erat, ut Harpocratis, ceterorumque Deorum Aegyptiorum imagines in digitis gestarentur. Primum huiusmodi schema *Fig. 4.* Serapidem solito cultu monstrat. Aliae gemmae Isidem cum Serapide simul exhibent, ut *Fig. 5.* unde probamus, Serapidem in Aegypto pro Osiride Isidis fratre et coniuge fuisse receptum. Isis hic florem, Serapis calathum in capite habet. *Fig. 6.* tradimus imaginem plane singularem. Non uidetur a manu Aegyptiaca profecta, etsi primo intuitu insolitam illam et peculiarem Aegyptiis formam prae se ferat. Caput radiis fulgens calathum gestat. Coma et barba tales sunt, quales in Iouis imaginibus saepius obseruauimus. Corpus a capite ad pedes usque amictum serpente complicatur, cuius caput supra pedes conspicitur; corpus uero serpentis corpus hominis ascendendo stringit, ac gyris multis circumdat, qui ad humeros terminantur; Serapis sinistra caudam illius tenet; quae manus sola libera uidetur; dextra quippe sub extremo serpentis gyro, et sub ueste, tegitur; quin brachium totum ueste tectum conspicitur, excepto solo cubitu, quem nudum uidemus, quod non sine arcana quadam ratione factum fuisse uideatur. Serpentis uero gyri et flexus sinuosi, quatuor spatia relinquunt, in quibus duodecim zodiaci signa comparent. Est autem imago haec nil aliud, nisi *magnus* ille *Iupiter Sol Serapis*, in Graecis atque Latinis inscriptionibus adeo celebratus. Serpens certe ille, qui multis flexibus corpus eius circumplicat, Solis per zodiaci signa cursum innuere possit. Crederem porro, corpus illud Serapidis, qui a serpente hoc circumdatur, mundum siue terram significare, quam radii Solis foecundant. Forsitan et adhuc alia sub his figuris lateant, quae aliis indaganda relinquamus. Serapis etiam pro Aesculapio habebatur, teste *Tacito* in fine Lib. IV. histor. *Deum ipsum, multi Aesculapium, quod medeatur aegris corporibus; quidam Osirim, antiquissimum illis gentibus numen; plerique Iouem, ut rerum omnium potentem; plurimi Ditem patrem, insignibus, quae in ipso manifesta, aut per ambages, coniectant.* Certe Serapis ualetudinis et sanitatis inter Deos habebatur. A multis idem cum Aesculapio creditus; aliis, (in iis *Cicero* de Diu. L. II.) Deus ualetudinis quidem, ab Aesculapio tamen distinguitur. Id indubium, a multis Serapin in morbis implorari solitum.

§. 4. Vtrum Isis illa *Fig. 7.* quae Romae uisitur, et a serpente circumdatur, ad Serapidem praecedentem, tanquam coniugem, referenda sit, non satis liquet; uero tamen admodum simile est; ideoque hoc loco ponendam duximus. Nihil autem non insolitum habet haec imago. Torquem collo gestat, quasi ex unionibus concinnatum. Strophium illud magnum a collo humeros ornans, simile est iis, quae non ita pridem in usu erant. Veste quadam aperta induitur; cetera uno conspectu percipias. Serpens illam circumdat, at uno tantum ambitu, multis postea gyris ad pectus illius ascendens; nec dubium est, ad religionis partem quandam respici.

CAPVT

a) Optime in eam inquirit *Iablonskius* ex lingua coptica.

1. Serapis. 2. Protome huius Serapidis. 3. Idem Serapis cum Cerbero. 4. Eiusdem Serapidis protome. 5. Isis cum Serapide. 6. Magnus Jupiter Sol Serapidis. 7. Isis.

1. Harpocrates, Osiridis filius et silentii Deus. 2. 3. 4. Idem numen. 5. Idem eleganti paterae insidens. 6. Deus Felis sive Ailurus sub forma felis naturalis. 7–11. Eiusdem numinis, sexus utriusque schemata varia.

Caput V.

De Harpocrate.

§. 1.

Osiridis et Isidis filius erat *Harpocrates* 1), qui forte idem cum Oro isto, cuius supra mentionem fecimus. De ortu illius portentosa multa narrabant Aegyptii, ut, quae ad uitam et res eius gestas pertinent, uix in ordinem aliquem reduci possint. Ceterum itidem pro Sole 2) habebatur, ut pater illius Osiris. Peculiare illius symbolum et nota, qua ab aliis Diis distinguitur, est, quod digitum ori admoueat; quo Deus 3) silentii indicatur. Quum autem in templis, in quibus Isis et Serapis colebantur, aliud simul esset simulacrum, quod digitum ori admouebat, ut silentium commendaret; non dubitandum, quin hoc ipso significatum fuerit, Deos silentio et uerecundia honorandos esse; aut, ut *Plutarchus* ait, non decere, ut homines, qui Deos tam parum cognoscerent, de iis temere loquerentur.

§. 2. In Museis fere omnibus Harpocratis schemata occurrunt: quae omnia in eo quidem conueniunt, quod digitum ori admotum teneant; in aliis uero aliquantum discrepant. Primus Harpocrates *Tab. LXXVI. Fig. 1.* capitis ornatum habet singularem, cornuque reflexum ad dextrum usque humerum; ceterum basi insidet hieroglyphis ornatae. Secundus *Fig. 2.* sellae insidet, cuius basis itidem hieroglyphis est referta. Qui *Figura 3.* sistitur, alatus est, et sinistra cornu copiae gestat. Alae uulgo Soli tribuuntur, ad indicandam uelocitatem eius in mouendo; cornu copiae significatur, fructuum copiam ab eodem sole subministrari, uitamque omnibus animantibus. Serpens baculo circumdatus longe frequentissimum est in schematibus Aegyptiacis. Dextro eiusdem pedi canis, sinistro noctua 4) assidet; quo forte innuitur, ipsum Harpocratem, utpote solem, animalibus cuiusuis speciei, quadrupedibus scilicet aeque atque auibus, uitam atque incrementum dare. Vel, si mauis, noctua Mineruae symbolum est, serpens Aesculapii, cornu copiae Fortunae, pellis transuersa Bacchi; si quidem, unius numinis symbola cum aliis quoque communicari, iam supra aliquoties uidimus. Intra pedes sequentis Harpocratis *Fig. 4.* testudo comparet, quae alias Mercurio iungi solet. Hic locum forte ideo inuenit, quod Mercurius a nonnullis uel pro patre Isidis habetur, uel saltem Isidi a consiliis erat. Sinistro illius pedi assidens noctua calathum capite gestat, ut Serapis, eademque auis brachio illius dextro insistit, nisi forte alterutra ex his auibus pro accipitre habenda. Praeterea Harpocrates etiam hic praecedentis symbola habet, canem, serpentem, cornu copiae, et praeter haec lunam bicornem in capite, quod radios emittit. Harpocrates ultimus *Fig. 5.* nihil non uulgare habet, neque hic locum habuisset, nisi magna illa, cui insidet, basis, undique figuris ornata, crateri ipsa inuerso similis, commendabilis esset. Tab. LXXVI.

Caput VI.

De Fele siue Aeluro.

§. 1.

Aegyptii, (tradit *Herodotus* II, 66.) sacra habent animalia, quae in regione sua nascuntur, quorum numerus non adeo magnus est; etiamsi Aegyptus Libyae, omnis generis animalium feracissimae, sit contermina. Inter alia *Felis*, quae graece αἴλουρος uocatur, tanto ho[illegible]e afficiebatur, ut caedem illius seuerissime punirent; et, si quis, siue per imprudentiam,

1) De *Harpocrate*, siue sole in solstitio hiberno, renouato, multis agit idem *Iablonskius*, lib. II. c. 6. et *Gisbertus Cuperus*, in libro, *Harpocrates* siue explicatio imagunculae argenteae antiquissimae sub Harpocratis figura, ex Aegyptiorum instituto solem repraesentantis. 1687. a quo laudatissimus *Iablonskius* in eo discedit, quod *Cuperus* quotidianum solis exortum subintelligi uoluit.

2) Sed pro renouato, aut oriente in solstitio hiberno; ut docet *Iablonskius*.

3) Graeci Deum silentii interpretati sunt, sed *Iablonskius* refert eo, quod Harpocrates debilis et nondum perfectus natus dicebatur; uitium adeo natiuitatis fuit, digitus ori adnatus. Vid. eum pag. 263. 64.

4) Nisi noctuam quis malit eo interpretari, quod *Plutarchus* tradit, Harpocratem ὑπὸ σκότῳ, in tenebris, natum fuisse.

ſiue de induſtria, felem forte occidiſſet, perinde reus habebatur, immaniſſimoque ſupplicio hoc crimen luebat. Teſte eodem *Herodoto*, Aegyptii, ſuborto incendio, feles motu quodam diuino exagitari credunt; quam ob cauſam illas hoc tempore diligentiſſime cuſtodiunt, quidque agant, ſolerti cura explorantes, incendium ipſum negligunt. Hanc uero cuſtodiam feles nonnumquam ſuperare dicit, dum cuſtodes ipſos tranſiliendo in ignem ſeſe coniiciunt; quod ſi fiat, Aegyptii de illarum morte luctum magnum prae ſe ferunt. Item, ſi felis in cuiusquam aedibus naturali morte obierit; incolae illius domus omnes et ſinguli ſupercilia abradebant; cadauer ipſum, aromatibus conditum, Bubaſtin deferebatur, ibi in domo ſacra ſepeliendum.

§. 2. Felis, ſeu Deus Aelurus, modo ſub forma felis naturali, modo corpore humano, cum capite felis, depingi ſolebat. In tabula noſtra LXXVI. utroque modo conſpicitur. Schema primum *Fig. 6.* totam felis formam habet, et collare geſtat, cuius anteriori uel mediae parti tabella quaedam, characteribus nonnullis hieroglyphicis notata, inhaeret; qui characteres a ſacerdotibus tantum, et ab iis, qui myſteriis Aegyptiorum initiati fuerunt, legi et intelligi poterant. Qui *Fig. 7.* ſequitur Aelurus, ex Muſeo Dni. *Grauier*, Maſſilienſis, corpus humanum cum capite felis repraeſentat; dextra ſiſtrum tenet, quod nullae uirgae diuidunt; niſi forte temporis iniuria exciderunt. Siniſtro brachio ſitulam anſatam geſtat, manu uero caput numinis cuiusdam Aegyptiaci diſcum geſtantis, qui diſcus in aliis quoque numinibus Aegyptiorum ſaepius conſpicitur.

§. 3. Aelurus ſequens *Fig. 8.* altitudine decem pollices aequat. Vultus formam felis ſimul, et hominis quidpiam, habet; auriculae ſcilicet felis ſunt, corpus humanum eſt. Caput uaſe grandi, in huiusmodi ſchematibus admodum frequenti, oneratum eſt, eique globus impoſitus. In medio circulus conſpicitur, arcani quidpiam complectens. Caput ipſum radios undique ſpargit; uidentur enim radii eſſe; ſaltem omnes hi Dii ad ſolem referuntur. A radiis his ad pectus usque machina quaedam plane ſingularis procedit, quae itidem arcani quid ſubindicare uidetur. Dextra pennam, aut aliud quid parum abſimile tenet; quod ſiniſtra tenuit, excidiſſe uidetur. Brachia ea parte, qua humeris iunguntur, armillis circumdantur; perizoma, quo cinctus eſt, in hiſce ſignis Aegyptiacis frequentiſſimum eſt; Baſis characteribus hieroglyphicis notata eſt. Felis, *Fig. 9.* inſolens admodum ſpectaculum praebet; caput ſolum felem refert, reliquum uero corpus mulierem exhibet; ἐπωμίδα ſ. ſuperhumerale geſtat; ſecundum quod mammae muliebres uiſuntur; tunica indutus eſt, multis lineis atque figuris diſtincta, quae ad malleolos usque defluit; ad pectus uiri caput tenet ſub cuius mento ſemicirculus conſpicitur, uariis itidem lineis diſtinctus; brachio ſiniſtro ſitulam ſuſtentat, qualem in manibus Deorum Aegyptiorum ſaepe uidemus. *Fig. 10.* ſequitur Felis cultu item ſingulari. Feminam mammae indicant, quarum dextra capite leonis tecta eſt; capiti leonis diſcus impoſitus eſt: hinc ſocietas inter duas urbes arguitur, quarum altera leonem forte, altera felem, peculiari cultu proſequebatur. Felis crocotam quaſi geſtat, ſuperne ampliorem, quam infra, lineolis uariis ornatam. Tandem aliud *Fig. 11.* adhuc ſchema ſubiungimus, ex uinea *Burgheſia* Romae productum et notatu admodum dignum. Mulier eſt felis capite; capiti diſcus imminet; ſtatua ſedet, manuque tenet annulum grandem, cui figura T *) uel crux inhaeret, quam crucem in manibus idolorum huius gentis ſaepe uidemus.

CAPVT VII.

De Apide, tauro, Aegyptiorum Deo.

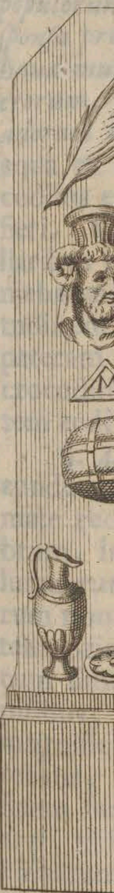
§. 1.

Alius apud Aegyptios celebris Deus erat taurus, *Apis* 1) nomine, quem quidam pro ſigno illo coeleſti habent. Non autem merum ille erat ſimulacrum, ſed uerus taurus, quem Sacerdotes Aegyptii certis quibusdam notis dignoſcebant, quemque, ne diuinitatis nihil haberet, ex uacca, quae a fulmine conceperit, natum perhibebant; cuius rei teſtis eſt *Aelianus*

*) Quae etiam in lingua coptica locum, et uim litterae graecae habet.

1) De *Apide* uid. *Iablonskius* partem II, lib. IV. c. 2. de Apide, tauro memphitico ſacro, incrementi Nili ſymbolo.

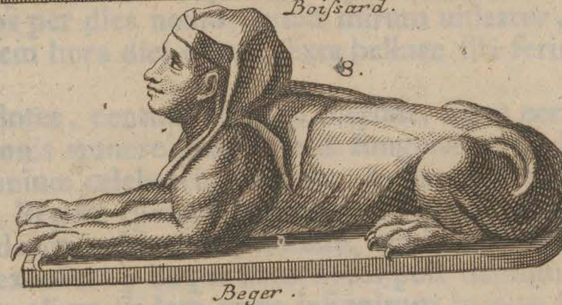

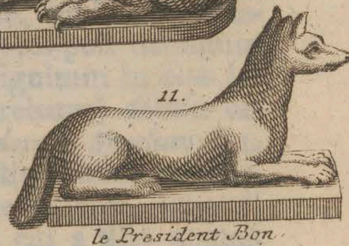

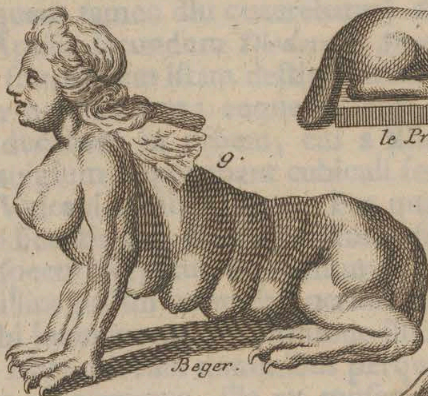

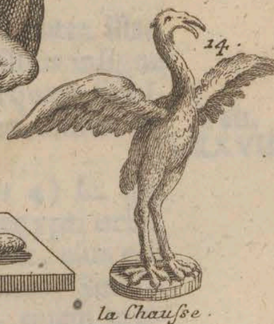

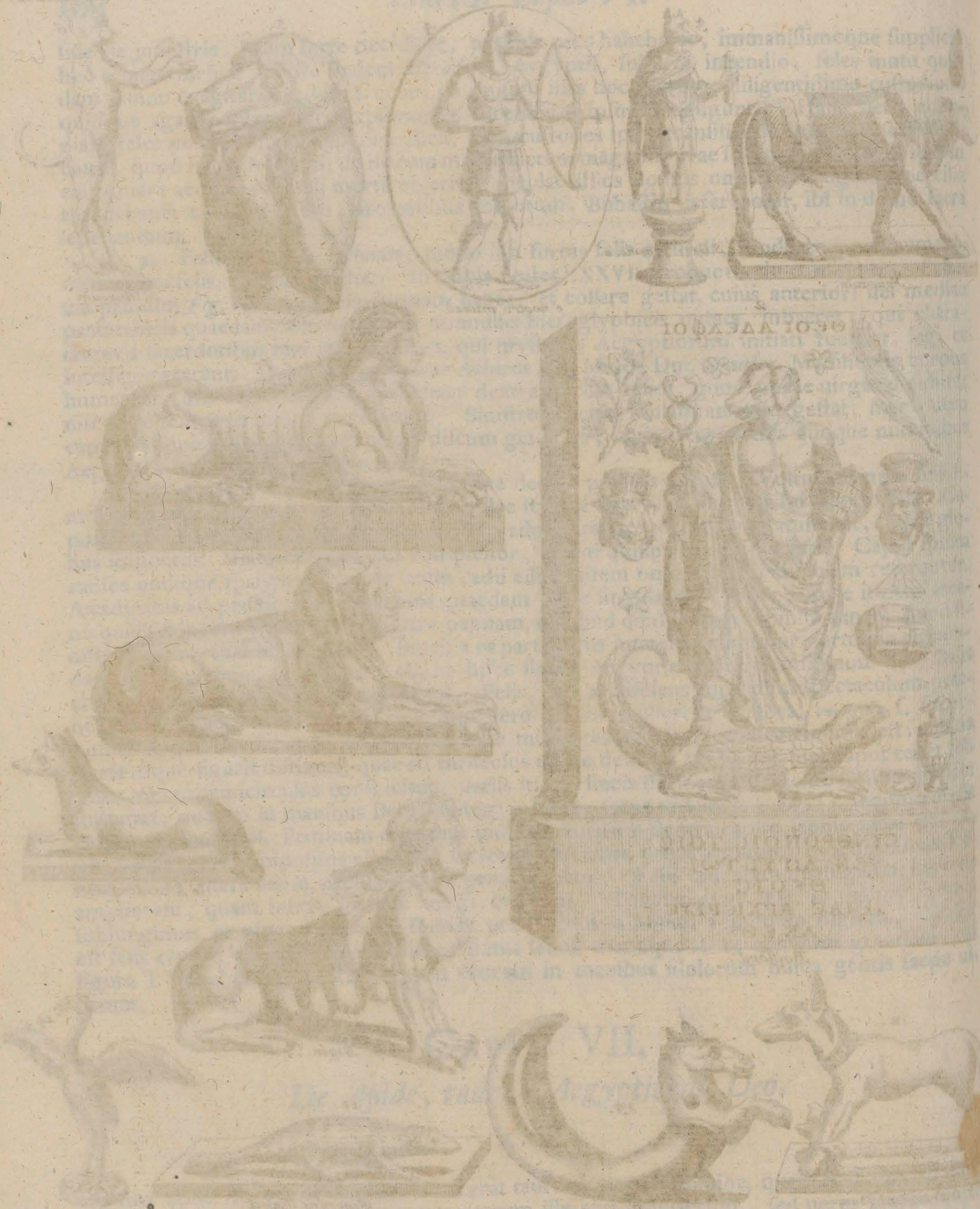

1. Apis sive taurus, Deus Ægyptiorum. 2. Anubis. 3, 4. Idem numen. 5. Cynocephalus. 6. Cercopithecus. 7, 8, 9. Sphinges. 10. Ichnevmon, infensissimus crocodili hostis. 11. et 12. Lupi duo ab Aegyptiis divino honore culti. 13. Hippotamus. 14. Ibis ales.

nus in hift. var. L. XI. c. 10. 2) De notis illius Scriptores non conueniunt. *Herodotus* in Thalia c. 8. nigrum fuiſſe dicit, qui in fronte formam quadrati albam, a tergo aquilae, et in lingua ſcarabaei figuram, in cauda uero pilos duplices habuerit. *Strabo* atque *Lucianus* uariis illum coloribus diſtinctum fuiſſe tradunt. *Plinius* VIII. 44. in latere Apidis dextro notam albam poſuit ſimilem cornibus lunae creſcentis et ſub lingua nodum, qui cantharus appellabatur ſ. Scarabaeus; Alii Luna bicorni inſignitum fuiſſe tradunt.

§. 2. Cauſſam cultus iſtius ſecundum Aegyptios hanc legimus, quod anima Oſiridis in hoc tauro commorata et ad ſucceſſores eius fuerit transmiſſa. Sunt etiam, qui Iſidem membra Oſiridis, per Typhonem in fruſta diuiſi, uaccae ligneae, quae tela cooperta fuit, incluſiſſe, indeque Buſiris nomen traxiſſe, perhibent.

§. 3. Poſtquam Sacerdotes taurum notis ſolitis inſtructum repererant, Memphim eum deducebant, *Plinius* VIII. 46. *ubi duo erant delubra*, quae thalamos nuncupabant, *auguria populorum. Alterum intraſſe, laetum eſt*, *pergit* idem Plinius, *in altero dira portendit. Reſponſa priuatis dat, e manu conſulentium cibum capiendo. Germanici manum aduerſatus eſt, haud multo poſt extincti. Ceterum ſecretus, cum ſe proripuit in coetus, incedit ſummotu lictorum, grexque puerorum comitatur carmen honori eius canentium. Intelligere uidetur et adorari uelle. Hi greges repente lymphati, futura praecinunt.* Potus ei, *Plutarcho* teſte, aqua ex puteo hauſta offerebatur, a Nili potu arcebatur; non, quod aquae illius ob crocodilos eſſent immundae; ſed quod aqua Nili pinguefaceret, nollentque Apin pinguiorem fieri. Vaccam quoque ſemel illi quouis anno fuiſſe oſtenſam, *Plinius* docet, eandem peculiaribus etiam notis, ſed a maculis tauri diuerſis, inſignitam, eodemque ipſam, quo inueniebatur, die, rurſus fuiſſe extinctam. Memphi locus in Nilo erat, quem ob formae ſimilitudinem *Phialam* uocabant, in eoque ſingulis Apis natalibus, quorum ſeptem numerabant, pateram auream argenteamque mergebant. Iſtos per dies nemo, quod mirum uideatur, a crocodilis attingi credebatur; poſt ſeptimum diem hora diei octaui ſexta belluae iſti feritatem rediiſſe perhibebant.

§. 4. Qui repertum Apim ducebant Sacerdotes, centum numero fuerunt, iique certis eundem myſteriis conſecrabant. Qui conſecrationis munere prae ceteris fungebatur diademate redimitus; diesque ipſe conſecrationis omnium celeberrimus erat. Aulam ſeu delubrum, in quo Deus hic Taurus commorabatur, Regem *Pſammitichum* conſtruxiſſe, et columnarum loco ingentes coloſſos altitudine duodecim cubitorum habuiſſe, traditur. Ceterum non fas erat Apim hunc certos uitae annos excedere; itaque Sacerdotes poſt definitum temporis ſpatium in fonte eum enecarunt 3), et alium iisdem notis inſignitum in eius locum ſubſtituerunt. Donec alium inuenirent (nunquam tamen diu quaerebatur) abraſis capitibus, et in magno luctu erant. Funus huius Apidis ſecundum *Diodorum Siculum* l. 1. magnifice celebrabant; quo peracto, Sacerdotes ad functionem iſtam deſtinati uitulum quaerebant, iisdem inſignitum notis, quibus anteceſſor notatus erat; eoque inuento, lugendi finem faciebant. Iidem Sacerdotes uitulum hunc ducebant in urbem, cui a Nilo nomen erat, ubi per quadraginta dies alebatur. Poſtea in nauigium imponebant cubiculi forma concinnatum deauratumque, et quaſi Deum in lucum Vulcani comitabantur. Per quadraginta hoſce dies mulieribus ipſum adeundi et conſpiciendi licentia fuit, ubi in gaudium effuſae, coram eo ſeſe nudabant; poſtea uero ab eiusdem conſpectu perpetuo arcebantur.

§. 5. Sufficiat breuis Apidis hiſtoria. Forma illius paſſim occurrit; uerum notae illae, quas ſcriptores mira uarietate commemorant, nullibi inueniuntur. Commune illius inſigne eſt, quod diſcum in capite geſtet, quem plerisque Aegyptiorum numinibus perquam familiarem nouimus. Quem nos Tab. LXXVII. Fig 1. proferimus, ille ex muſeo illuſtr. D. Tab. LXXVII.
Foucault, eſt, isque, ut *Lucianus* exprimit, latas toto corpore notas habet.

§. 6. Praeter Apin, taurum adhuc alii in Aegypto colebantur. *Onuphis* 4) ſc. qui praegrandi ſtatura fuit et colore nigro; *Bacis*, Soli ſacer, qui Hermunthi, Aegypti urbe, colebatur, qui, *Macrobio* teſte, (Saturn. 1. 21.) ſingulis diei horis colorem mutabat, eius pili ſemper erecti erant, praeter ceterorum animalium naturam. *Mneuis*, taurus alius, Soli ſimiliter conſecratus, colore niger et pilis itidem hiſpidis ſiue ſubrectis inſtructus, quem multi

2) Idem ibi narrat, in Apide conſpici ſymbolum, unde conſtaret, τȣ φωτος ειναι το σκοτος πρεσβυτερον.

3) Id tradit *Ammian. Marcellinus* lib. XXII, c. 14. et *Plinius* lib. VIII, c. 46.

4) De *Onuphi*, tauro ſacro Hermunthite, et de *Mneuide*, tauro Heliopolitano, agit *Iablonski* lib. 4. c. 4. eius autem pantheon integrum perlegendum eſt ei, qui de plurimis aliis numinibus, aut nominibus potius uariis Aegyptiorum religione celebratiſſimis doceri uoluerit.

ti Apidis patrem dixere. Forte tres illi boues unum eundemque ſub diuerſis nominibus indicant. Vaccas quoque paſſim in Aegypto ſacras fuiſſe, *Strabo* teſtatur L. XVII. his uerbis: *qui Momemphi habitant, Venerem adorant, et ſacram uaccam alunt, ſicut Memphi alitur Apis et Heliopoli Mneuis.*

CAPVT VIII.

De Anubi et Cynocephalo.

§. I.

Quae felem atque taurum in Deorum numerum retulit Aegyptiorum nimis ſedula religio, canem quoque uel potius hominem canino capite praeditum, quem *Anubin* 1) uocabant, inter numina numerauit. Cultus illius latius per orbem peruaſit, quam Apidis, qui Aegypti fines non exceſſiſſe uidetur, quum Anubidis ſacra non Romae tantum, ſed per totum fere imperium Romanum celebrata fuerint.

§. 2. Erat autem ille Aegyptiorum Mercurius, uti, *Plutarcho* teſte, in Iſide et Oſiride *Hermanubis* aliquando uocatur; unde Tab. LXXVII. Fig. 2. caduceum tenet. Origo illius aeque incerta ac ceterorum numinum Aegyptiorum. *Plutarchus* l. c. *Sunt*, inquit, *qui putent iuuenem illum, qui Iſidi mortem Oſiridis nunciauit, eundem eſſe quem Anubidis nomine adorant; filius eſſe Nephthes putatur, quae Typhonis terrore praematurum partum edidit: ille autem puer apud Deos eodem functus eſt officio, quo canes apud homines. Diodorus Siculus* quoque ſatellitem et σωματοφύλακα Iſidis et Oſiridis uocat. *Tertullianus* et *Auguſtinus Cynocephalum* eundem appellant, quod nomen Anubidi recte conuenit, quod capite canino effingitur. *Apuleius* Anubin coeleſtium et inferorum Deorum interpretem uocat; quam functionem *Virgilius* quoque, eiusque Commentator *Seruius* Aeneid. l. VIII. v. 698. eidem tribuit.

§. 3. Quem *Fig.* 2. proferimus Anubin, caput habet caninum et ſiniſtra caduceum, dextra uero inſtrumentum aliquod rotundum ad inſtar globi tenet. In dextro latere palma, in ſiniſtro lauri ramus conſpicitur. Ipſe Anubis pallio indutus eſt, quo tamen nuditas illius minime tegitur, uti calceis quoque ſingularibus utitur; ſiniſtro pede crocodilum premit. Inſcriptio Θεοὶ ἀδελφοὶ, i. e. *Dii Fratres*, facile explicatur, quod Anubis Serapidis caput cum cornibus Iouis Hammonis a dextris, Apidis uero tauri caput a ſiniſtris habet. Vtrumque hoc caput calathum gerit. En itaque tres Deos fratres, tria magna Aegyptiorum numina; Serapin, qui idem eſt ac Oſiris, Apin et Anubin. Altera inſcriptio inferius poſita Θεοὺς συνθρόνους ἐν Ἀιγύπτῳ 2) illos dicit, i. e. eiusdem throni in Aegypto participes; ſtatuam hanc ſculpi curauit Iſias Summus Sacerdos. In ima imaginis huius parte prope caput crocodili, ſunt praefericulum et patera, et paulo altius puluinar faſciis conſtrictum, quod in Deorum uetuſtis imaginibus ſaepe conſpicitur. Alter Anubis *Fig.* 3. baſi inſiſtens ex muſeo S. *Genouefae* deſumtus eſt; tunica indutus et pallio, uolumen manu tenens. Alius *Fig.* 4. ex lapide muſei noſtri, admodum ſingularis eſt; thorace Romano more indutus arcum tenſum tenet cum ſagitta in modum iaculaturi. Sagittae cum arcu illi tribuuntur, quod omnes Aegyptiorum Dii pro Sole habentur, aut ad Solem referuntur.

§. 4. *Cynocephalus* ſequens ex marmore nigro *Fig.* 5. ex *muſeo Brandenburgico* prodiit. *Plinius* l. VIII. c. 54. Cynocephalos ad ſimiarum genus refert. Quemadmodum Aegyptii per accipitrem Oſirin, Solemue ſignificabant, ſic Cynocephalo Iſidem ſ. Lunam adumbrabant. Addimus huic *Cercopithecum Fig.* 6. Simiae genus, in religionem Aegyptiorum pariter admiſſum.

CAPVT

1) *Iablonskius*, lib. 5, c. 1. exponit de *Anubide*, quem graeci Mercurium interpretari ſolent.

2) Erant enim alibi etiam θεοὶ σύνθρονοι et σύνθεοι, quos ſupra tetigimus.

Caput IX.

De Sphingibus et quibusdam aliis animalibus, quae ab Aegyptiis diuino honore affici solebant.

§. 1.

Inter cetera animalia 1) quae diuino honore Aegyptii colebant, eminent *Sphinges*, quas multi ad simiarum genus referunt. In tabulis Aegyptiacis, aliisque monumentis, immo et in numis graecis, multa eiusmodi monstra occurrunt. Sphinx Thebana, quae Oedipo oraculum edidit, alata fuit; Aegyptiacae uero non semper alis instructae sunt. Sphinx illa, quam *Fig.* 7. ex *Boissardo* proferimus, alis caret, sed longos et intextos capillorum cirros exhibet, et basis, cui insidet, multis hieroglyphis est notata. Constabant Sphinges plerumque ex uirgine et leone. Duae sequentes *Fig.* 8. *et* 9, ex *museo Brandenburgico*, ornatu capitis a praecedente differunt; altera longum mammarum ordinem exhibet. Ceterum Sphinx sapientiae omnibus hominibus necessariae symbolum, habetur. In numo quodam conspicitur Minerua Sphingi insidens, quae clypeo, hasta et casside armatur, ut prudentia in bello necessaria significetur. Putauere nonnulli, Sphinges etiam mares haberi, fulti loco *Philemonis* apud Athenaeum: ubi dicit *Sphingem tibi masculum adduxi, non coquum.* At hic non est uerus uerborum sensus. Philemon coquum cum Sphinge comparat, quia ipse per aenigmata loquebatur. Imo ex eodem forte efficiatur, Sphingas non nisi feminini generis fuisse, siquidem ille per iocum de Spinge mare, tanquam de re insolita, loquitur.

§. 2. *Leoni* etiam in Aegypto honor habitus; eiusque uel integra erat forma, uel corpus humanum; quae formae in monumentis, maxime uero in Abraxeis imaginibus, saepius occurrunt. *Crocodilus* etiam Aegyptiis sacer erat. Thebarum Aegyptiacarum et lacus Moeridis incolae, ipsos cultu prosequebantur. Captum aliquem cicurabant; auribus eius gemmas, aliaque aurea ornamenta et anterioribus pedibus addentes. Alimenti loco certam ipsi carnium portionem, quam sacram appellarunt, porrigebant; defunctum aromatibus condiebant, et in urna sacra locabant. Prope lacum Moeridis urbs erat, quae Crocodilorum urbs dicebatur. *Achilles Tatius* l. IV. in fine, dentes crocodili numerum dierum totius anni adaequare, dicit; unde *Pignorius* putat, Aegyptios imaginem Solis in nauicula posuisse, quae a crocodilo ferebatur. Crocodilis etiam ad diuinandum utebantur, ita quidem, ut pro bono omine haberent, quum e manu cuiuspiam cibum caperent, contra uero malum, quum abnuerent; quod ipsum de Apide supra monuimus. Coptitae quoque Ombitae et Arsinoitae diuinos crocodilis honores tribuebant; et in his Ombitae ceteris superstitiosiores, gaudebant, quum filios suos a crocodilis abripi cernerent. At Tentyritae et Antinoopolitani, qui pro feris illos et ualde perniciosis habebant, quoscunque poterant, interficiebant. Inter Ibidem et hoc animal tanta esse ἀντιπάθεια dicitur, ut si Ibis crocodilum uel ala tetigerit, statim immobilis fuerit effectus.

§. 3. Infensissimus Crocodili hostis est *Ichneumon*, animal perparuum, quod secundum *Aelianum* hist. anim. l. 1. c. 25. dum crocodilus sopitus est, in guttur eius insilit, ipsumque strangulat. Putabatur autem Latonae et Lucinae consecratus. Heracleopolitae diuinis ipsum honoribus prosequebantur. Quem hic *Fig.* 10. proponimus, ex museo *Rigardi* Massiliensis depromtus est. Addimus his animalibus duos lupos *Fig.* 11. *et* 12. quorum prior recubans exhibetur; alter arcana quaedam mysteria prae se ferens, in peculiari basi conspicitur. In auribus illius solito longioribus, nescio quid inesse uidetur. Collare gestat, et, quod magis singulare est, inter duos serpentes, qui caput erigunt, eumque utrinque comitari uidentur, consistit; alter ex serpentibus florem Loti in capite gestare uidetur. *Hircus* quoque; *Mendes* ab Aegyptiis uocatus, in Deorum numero habitus est, iisdemque idem ac Pan fuisse creditur.

§. 4. Etsi autem *Herodotus* dicat, Aegyptios animalia et iumenta omnia, quae in Aegypto nascerentur, diuino honore prosecutos, uel saltem Sacra habuisse: nusquam tamen inueni, quod equis hunc honorem tribuerint. Libenter itaque credam, schema illud *Fig.* 13.

1) De animalibus in honore habitis apud Aegyptios, uid. hist. uniuersam tom. 1. §. 528. seqq. et quos scriptores excitat nota (318) et (317.)

13. caput et pectus equi cum corpore ſerpentino referens, *hippopotamum* ſeu equum fluuialem repraeſentare, quod monſtrum quoddam erat ad equi formam propius accedens, et ad Nili littora uerſans: Aegyptiorum tamen maxima pars Hippopotamum maxime horrebant; eundem pro Oſiridis interfectore habentes.

§. 5. Ex uolucribus denique Ibidem *Fig.* 14. ſubiungimus. Auis haec erat collo oblongo et roſtro adunco, ciconiae parum abſimilis; crura illius praealta ſunt et rigida; cumque caput et collum ſub alis abſcondebat, *Aeliano* teſte, (L. X. c. 29.), cordis humani figuram retulit. Clyſterium uſum haec auis inueniſſe dicitur, quod remedium hoc ſibi ipſa adhibere deprehenſa ſit: certe colli roſtrique longitudo eidem applicando longe eſt aptiſſima. Ceterum feris illa omnibus, ſerpentibusque, qui aut homini, aut frugibus terrae, pernicioſi eſſent, infeſta erat, praecipue ſerpentibus quibusdam alatis, quos uentus ex Libya in Aegyptum depuliſſe credebatur; quos facile interficiebat. Aegyptii porro teſtantur, hanc auem oua ore parere: illamque non niſi in Aegypto uiuere poſſe, et ſi alio transferatur, cibum reſpuere et inedia tabeſcere.

§. 6. Tandem notandum, quod ſi quodpiam, ex his animalibus, quae Aegyptii coluerunt, mortuum fuerit referente *Diodoro Siculo* l. 1. p. 74. ſindone illud inuoluerint, et mortem illius amaro luctu proſecuti ſint, ipſiusque cadauer ſale, oleo et cedro, aliisque aromatibus bene olentibus, conditum conſeruauerint, inque locis ſubterraneis ſepeliuerint. Si quis dedita opera aliquod ex his animalibus occidiſſet: capitalem ſubiit poenam et aſperius adhuc cum illo agebant, qui felem uel Ibidem occidiſſet. Nam ſiue ſponte ſiue caſu id fecerat plebs ſtatim irruit in illum, et excruciatum interfecit; immo perſaepe nulla iudicii iuſtitiaeque forma; quam ob rem ſi qui animalia iſtiusmodi mortua caſu reperirent, ſtatim aufugiebant, et lacrymantes cum gemitu clamoreque nunciatum ueniebant. Tanta enim eorum erga animalia iſthaec erat ueneratio, ut nulla ratione, nullo metu ab eorum morte ulciſcenda deterreri potuerint. Quo tempore Ptolemaeorum unus populi Romani amicitiam quaerebat, utque illius beneuolentiam ſibi conciliaret, quotquot Romanorum ex Italia in Aegyptum appellabant perhumaniter honorificeque excipiebat, accidit ut aliquis eorum imprudenter felem occideret, ubi nec Regis proceres plebis ſedandae cauſſa eo mittentis reuerentia, nec honor principi debitus, nec Romanorum terror infelicem eripere potuit, quo minus immaniter ab irruente plebe opprimeretur.

CAPVT X.

De Canopis, Scarabaeo aliisque monſtris Aegyptiacis.

§. 1.

Inter celeberrimos Aegyptiorum Deos computatur *Canopus* 1) amphorae ſeu ampli cuiusdam uaſis forma conſtans, impoſito capite uiri mulierisue. Iſidis autem plerumque uel Oſiridis, item Anubidis, Aeluri, accipitris, aliorumque numinum capita imponere ſolebant. De Canopo, ſeu aqua deo, ſingularem narrationem ex Ruffino H. E. l. 2. c. 26. hic referimus. *Ferunt aliquando Chaldaeos ignem Deum ſuum circumferentes, cum omnium prouinciarum Diis habuiſſe conflictum, quo ſcilicet, qui uiciſſet, unus eſſe Deus ab omnibus crederetur. Reliquarum prouinciarum Dii, aeris, aut auri argentique, aut ligni uel lapidis, uel ex quacunque materia conſtabant, quae per ignem procul dubio corrumperetur, ex quo fiebat, ut ignis locis omnibus obtineret. Haec cum audiſſet Canopi Sacerdos, callidum quiddam excogitauit. Hydriae fieri ſolent in Aegypti partibus fictiles, undique crebris et minutis admodum foraminibus patulae, quibus turbida aqua deſudans defaecatior et purior redditur. Harum ille unam cera foraminibus obturatis, deſuper etiam uariis coloribus pictam aqua repletam ſtatuit, ut Deum; et exciſum ueteris ſimulacri caput deſuper poſitum diligenter aptauit. Adſunt poſthaec Chaldaei; itur in conflictum, circa hydriam ignis accenditur; cera, qua foramina fuerant obturata, reſoluitur; ſudante hydria ignis extinguitur. Sacerdotis fraude Canopus Chaldaeorum uictor oſtenditur; unde ipſum Canopi ſimulacrum pedibus perexiguis, attracto collo et quaſi ſugillato, uentre tumido in modum hydriae cum dorſo aequaliter tereti formatur.*

§. 2.

1) De *Canopo* uerboſius egit Cel. *Iablonski* in Pantheo Aegypt. lib. 5. c. 4. quod Ruffinus narrat, exſtat etiam in *Suida.*

Tab. LXXVIII.

1-4. *Canopus ex quatuor partibus exhibitus. 5-8. Quatuor Canopi alii formæ diversæ. 9. Lapillus scarabæi formam repræsentans. 10.11. Serapis et Apis in caudam serpentis desinentes. 12. Caput leonis radiati similiter in caudam serpentis desinens. 13.14. Manus Symbolicæ vota præ se ferentes.*

§. 2. Aliquot hic Canopos proferimus, primus Tab. LXXVIII. *Fig.* 1. 2. 3. 4. a Cauceo publicatus est, et ex quatuor partibus exhibetur, magnamque Theologiae Aegyptiacae partem complectitur; singulae enim facies plenae sunt numinibus Aegyptiacis, praeferuntque Isidem, Osirin, Anubin, crocodilum, accipitrem, cercopithecum, scarabaeum, aliasque figuras. Alius magnus Canopus *Fig.* 5. binas habet manus, quarum altera folium tenet, plenusque hieroglyphicis characteribus conspicitur. Canopus sequens *Fig.* 6. hydriam formae ouatae habet cum capite muliebri. Qui *Fig.* 7. et 8. sequuntur Canopi, multis characteribus hieroglyphicis sunt onusti; alteri caput canis seu Anubis impositum uidetur. Ceterum nostri consilii non est interpretationibus uariis studere. Tab. LXXVIII.

§. 3. *Scarabaeus* 2) quis credat? diuinis apud Aegyptios honoribus afficiebatur. Infinita hodieque in Aegypto scarabaeorum multitudo occurrit, maxime in Mumiarum campo; suntque fictiles, lapidei, marmorei, in basalte, in corneola, in iaspide. Multi etiam in museis passim inueniuntur. Nonnunquam caput scarabaei ad instar solis radiatum est; ut saepius cum capite Isidis conspicitur. Addimus his *Fig.* 9. lapillum in scarabaei formam redactum, cuius altera facies ad formam scarabaei nonnihil rotunda est, altera uero plana; in hac Hercules conspicitur claua nixus, qui pede premit instrumentum quodpiam ignotum, manumque extendit et gestu suo aliquem compellare uidetur. Vti porro *serpens* apud Aegyptios solis symbolum erat, quem illi in tabulis sacris et aliis monumentis libentissime collocabant: ita et Deos ipsos saepe cum capite suo et corpore caudaque serpentis repraesentarunt: qualis est Serapis ille *Fig.* 10. Apis sequens *Fig.* 11. ex museo nostro est, nec non leo iste radiato capite et serpentino corpore *Fig.* 12.

§. 4. His Schematibus multae aliae imagines admodum monstrosae, quae magno numero in Aegypto cum Mumiis reperiuntur, subiungi possent. Ex his alia caput hominis habent, alia canis, leonis et felis; alia monstris similia; sed illis libenter hoc loco supersedemus, nec fere dubitandum est, quin ea sint numina, quasi auerruncantia, quae Aegyptii cum defunctis sepeliebant, ut malos forte daemonas abigerent et manium parentum et consanguineorum suorum quasi προφυλακτήρια essent. *Athanasius* L. I. contra gentes p. 22. ait, multos Aegyptiorum etiam pisces adorasse; cum autem Aegyptius ille esset, et illa aetate uiueret, quâ profana adhuc religio uigebat, ei haud dubie fides habenda 3) sed iste cultus apud Syros maxime fuisse perhibetur.

§. 5. Dii, quos adhuc memorauimus, Aegyptiis fere proprii erant; praeter hos autem, alios habebant, cum ceteris nationibus communes. Inter Deas hasce *Athanasius* refert Ἶσιν, Κόρην καὶ Νεωτέραν, *Isidem* sc. *Proserpinam* et *Deam iuniorem*. Haec Neotera Dea Cleopatra fuisse exinde probatur, quod non tantum in nummo Cleopatrae per Valentium (Vaillant) publicato in nummis Aegyptiis Ptolemaeorum p. 189. hoc nomine insignitur, sed et *Plutarchus* de Antonio refert, quod apud Aegyptios *iunior* 4) *Bacchus* uocatus fuerit, et quod Cleopatra uestem sacram Isidis ceperit, eaque se induerit; unde noua Isis uocata sit. Non praetereundus est hoc loco *Antinous* 5) effeminatus ille iuuenis, ex quo Hadrianus Imperator numen fecit, sacerdotes ad cultum eius instituit, templaque construxit; urbs etiam in Aegypto fuit nomine illius *Antinoopolis* dicta.

Caput XI.

De manibus, aliisque membris ab Aegyptiis ut numina cultis.

§. I.

Athanasio teste contra gentes p. 9. nonnulli Aegyptiorum ipsas corporis humani partes in Deorum numerum retulerunt, easque separatim sumtas, ut caput, humerum, manum, pedem; non satis habentes cultum exercere erga corpus integrum. Qui cum in illis regionibus

Xx

2) De Scarabaeo uid. *L. Pignorium* ad mensam Isiac. p. m. 22. et 31. 34. edit. 1608.

3) Non Athanasius unus est, qui id prodit; *Herodotus*, *Strabo*, *Clem. Alex.* aliique id tradunt, quosdam pisces a pluribus, aliquos autem a quibusdam tantum Aegyptiis in ueneratione habitos fuisse; eius generis est, oxyrynchus et lepidotus; huius autem, anguilla, phagrus, Maeotis etc.

4) Vid. *Spanheim.* de usu num. diss. 5. pag. 401. edit. 1671.

5) De *Antinoo* plura passim in eodem *Spanh.* opere occurrunt. Eius religio non in Aegypto tantum, sed inter alias quoque gentes locum habuit.

nibus ipſe uixerit, ubi ineptiſſima religio obtinebat, eo magis illi fides habenda eſt. Crura certe, pedes, oculi, quae in uariis Europae Muſeis habentur, rem non dubiam eſſe ſuadent. De manibus praeſertim illud libentius credas, quod multae earum occurrunt, quae fere ſingulae capitibus Deorum, aliisque ſymbolis Aegyptiacae δεισιδαιμονίας notatae ſunt. Manus uero illae, uota fuerunt, uel potius uotorum ſolutiones. Plurimae namque ſtatuae Deorum, aut ad aliquid impetrandum 1) aut in gratiarum actionem pro collatis beneficiis offerebantur, et ſimiliter erant uota, quae poſtea adorationi publicae exponebantur.

§. 2. Prima, quae hic *Fig.* 13. exhibetur manus, certiſſime ex uoto eſt, pro quodam uiro uel muliere in ima parte imaginis prope anſerem decumbente. In hac manu inter digitos erectos ſpectatur Serapidis protome, cui forte uotum fuit. Reliqua autem ſymbola in ſequente occurrunt *Fig.* 14. quae longe maiorem eorum numerum complectitur, eſtque uotum, ut inſcriptione docetur, CECROPIVS V. C. VOTVM S. i. e. *Cecropius uoti compos uotum ſoluit.* Veroſimiliter putatur eſſe uotum Cecropii pro filio aegro, qui uoti compos hanc offerendo manum, uotum ſoluit. Ingens ſymbolorum numerus Antiquarios non deterruit, quo minus ea explicare, conati fuerint: Manum dextram, ſignificare infantem marem; quod manus dextra uirtutis maſculae ſignum eſt: uotum eſſe Hammoni, per caput arietis ſignificato; Iſidi, per ſtrobilum indicatae, et Aeſculapio, quem ſerpens deſignat. Alius ſerpens ualetudinem recuperandam denotat; tripus ſecundum Suidam praeteritum ſignificat, praeſens et futurum, tempora autem curſu Solis, qui idem cum Hammone, reguntur. Vrna Serapidi ſacra fuit, qui elementi humidi praeſes. In alia manus facie eſt crocodilus, quo forte ſignificatur, Iſidem huius ferae amantem propitiam fore; rana etiam uiolentiore modo explanatur. Libra ſignificat infantem menſe Septembri conualuiſſe. Flagellum, Iſidis ſymbolum, ſignificat fortaſſe, matrem Lupercis flagello caedentibus ſeſe obtuliſſe, ut praegnantibus in more erat; Explicationes alias paulo audaciores, omittimus. 2)

LIBER SECVNDVS.

DE MENSA ISIACA, DE SACERDOTIBVS AEGYPTIORVM, DEQVE CETERIS AD RELIGIONEM HVIVS POPVLI PERTINENTIBVS.

CAPVT I.

De Menſa Iſiaca.

§. 1.

Inter exquiſitiſſima antiquitatis monumenta refertur celeberrima illa *menſa Iſiaca*, 1) quae non Iſidis tantum, ſed omnium omnino numinum Aegyptiacorum formam atque arcana repraeſentat; unde aptius forte Tabula generalis ſacrorum et ſuperſtitionis Aegyptiorum, uocari mereatur. Ipſa tabula poſt captam Romam anno 1525. a fabro ferrario emta fuit, qui illam *Bembo* (unde et *Bembina* tabula nonnumquam audit,) Cardinali magno pretio uendidit. Poſt huius obitum ad Mantuae Ducem peruenit; ex quo tempore in muſeo Mantuanorum principum inter alia ſpectabilia cimelia, praecipuum uiſebatur usque ad annum 1630. quo Mantua ab Imperatoris exercitu capta eſt. Aenea illa fuit, faciesque illius ſuperior nigro tenacioreque encauſto obducta, admixtis argenteis laminis cum artificio admirabili. Inciſa

1) Alia ſunt amuletorum et praebiorum ſigna, manus pollicem indici ſubiicientes ſpecie; exhibet quaſdam *Pignorius* pag. 17. Ceterum non omnes huius generis figurae ad religionem trahi poſſunt, quarum, ut hieroglyphicarum aliarum, uſus et uis ſignificandi quaedam eſſe potuit; ſine coniunctione religioſae opinionis.

2) Incertiſſimum eſt hoc interpretationum genus, cui non ſine multa temporis iactura indulgere licet, niſi uanus augur eſſe uelis.

1) Menſae *Iſiacae* exſtat *Laurent. Pignorii expoſitio* ad Caeſar. *Baronium* Cardinalem, Francofurti typis *Matth. Beckeri* 1608. 4. cum ipſa tabula in aes inciſa.

cisa fuit imago illius in aes per Aeneam Vicum Parmensem, idque quanta fieri potuit accuratione, inde pluries edita fuit. Verum hinc certe non sarcitur damnum ex ea amissa partum. Post captam enim Mantuam, quamuis summa adhibita fuerit diligentia, nunquam tamen reperiri potuit, et uero admodum simile est, militem quendam illam adeptum esse, laminas argenteas euulsisse, et labefactasse totam, ignarum scilicet, se pluris illam integram uenditurum fuisse iustis antiquorum monumentorum arbitris.

§. 2. Arcanam hanc seu mensam seu tabulam explicare multi tentauerunt. Sed felicius, quam ceteri, rem suscepisse et exsecutus esse putatur *Pignorius*; qui tamen ipse meras coniecturas expromit; *Kircherus* uero rem post illum aggressus omnia explanat, nunquam fere dubitat, nec ullum ipsius explicationem aenigma remoratur. 2) Tota tabula symbolica et aenigmatica uidetur. Certe tam diuersorum schematum peculiari ordine positorum congeries arcani aliquid arguit. Verum utrum aliqua hic historia numinum Aegyptiacorum, an aliquod obscurum et inuolutum Systema religionis istius, uel caerimoniae religionis eiusdem uel aliqua praecepta moralia hic repraesententur, satis certo affirmari nequit. Omnium fere Deorum Aegyptiacorum formae in hac tabula conspiciuntur, quas aliorum monumentorum adminiculo facile internoscere licet. Ipsam tabulam hic proferre superuacuum duximus.

CAPVT II.

De Sacerdotibus et Sacrificiis Aegyptiorum. 1)

§. 1.

Aegyptii quidem omnes satis superstitiosi, magis autem Sacerdotes, qui mysteria et religionis sacra tractabant, *Herodoto* in Euterpe c. 37. testante tertio quoque die totum corpus radebant, ne quis pediculus aut aliae sordes corpus inquinarent. Iidem ueste tantummodo linea et calceis byblinis utebantur; aqua frigida quotidie lauabantur, et bis quidem interdiu, et bis noctu; infinitas quoque alias caerimonias obseruabant; quae cultus assiduitas non paucis quoque commodis pensabatur. Singulis quotidie cibi sacri cocti praesto erant, et carnes bubulae anserinaeque abunde suppeditabantur, nec uino carebant. De piscibus gustare nefas illis erat: fabas Aegyptii non nisi raro et paucas serebant; si quae prouenirent, eas non edebant; sacerdotes uero ne respicere quidem illas audebant, hoc legumen immundum arbitrantes. Ceterum Sacerdotes unius Dei plures erant, quorum unus summus autem Pontifex erat; mortuis autem filii substituebantur.

§. 2. Boues mares Epapho sacros esse putabant; hos autem Sacerdotum aliquis explorabat, an digni essent, qui huic numini mactarentur; si enim pilum in aliqua corporis parte nigrum reperisset, nequaquam mundum censebat. Si uero taurus omnino mundus erat, notabatur alligato cornibus byblo, posteaque signabatur terra sigillata, annulo impresso: qui uero taurum hoc signo non notatum immolasset, capitis damnabatur.

§. 3. Sacrificia ritu sequenti peragebantur. Postquam pecudem dicto modo signatam arae admouerant, pyrum incendebant, uinum in uictimae caput effundebant, Deoque inuocato ipsam mactabant; caput amputabant, et reliquum corpus excoriabant. Capiti autem multa imprecati, illud asportabant in forum, graecisque negotiatoribus uendebant, si nundinae essent. Si graeci nulli adessent, in flumen proiiciebant. Exsecrabantur autem caput illud his uerbis: *Si quid infortunii aut sacrificantibus aut Aegypto toti futurum sit, in hoc caput conuertatur.* Atque inde fuit, quod nullus Aegyptiorum caput ullius animantis comederet.

§. 4. Victimarum delectus ustionisque caerimonia, non uno modo in diuersis templis constabat. Antequam Isidi sacrificarent, ieiunabant, et fusis precibus bouem mactabant; pellem detrahebant, aluo tota uacuabant, intestina uero reliqua et adipem intus relinquebant, crura truncabant et extremos lumbos, humeros etiam atque collum: quibus peractis reliquum corpus implebant panibus puris, melle, uuis passis, ficis, thure et myrrha, aliisque

2) Id unum maxime reprehendendum, quod incertarum rerum audacissimum et securum interpretem agit: quem qui sequatur, uana omnia amplectatur necesse est.

1) Vberius de istis exponitur in *histor. uniuersa* ex anglico tom. 1. de Templis. §. 541. de Isidis templo §. 624. de thebanis pag. 596.

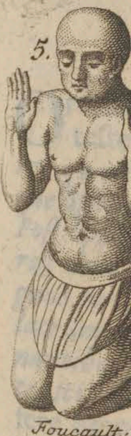
que aromatibus. Sub haec incendebant ſacra, oleumque abunde infundebant. Dum haec ſacra comburebantur, ſeſe uerberabant, et poſt uerbera dapes ex uictimae reliquiis apponebantur. Tauros et uitulos Aegyptii omnes immolabant; uaccas non item, eo quod Iſidi ſacrae fuerunt. Ob differentiam ſacrorum Aegyptios inter et Graecos, nec Aegyptius nec Aegyptia Graecum unquam oſculabantur, neque unquam aut cultro, aut ueru, aut olla, aut alio inſtrumento eorum utebantur, immo neque carnibus immolati bouis uescebantur, ſi eae cultro aut ſecuri Graeci cuiusdam diſſectae fuiſſent. Tauros, ſi qui morerentur, extra urbem ſepeliebant, uaccas in flumen proiiciebant.

§. 5. Dies feſtos Aegyptii quamplurimos habuerunt, in quibus ſex prae ceteris celebriores fuere. *Primus* Bubaſti celebrabatur et Dianae ſacer erat, quae ſolennitas omnium maxima fuit; *ſecundus* Buſiri in honorem Iſidis, ubi ampliſſimum erat huius Deae templum; *tertius* Sai, Minervae dicatus; *quartus* Heliopoli in honorem Solis; *quintus* Buti in honorem Latonae, et *ſextus* Papremi in honorem Martis. Si Bubaſtin conueniebant, uiri mulieresque in ſcaphas conſcendebant, et inter nauigandum mulieres aliae crotala pulſabant, aliae cum uiris cantabant, manibusque plaudebant. Quum ad locum quendam aduentabant, ex mulieribus quaedam cantum non intermittebant, dum aliae loci illius mulieribus occlamando probra ingerebant, aliae ſaltabant, aliae pudenda reuelabant; idque faciebant ad omnes urbes, quas flumen alluebat. Quum ad *Bubaſtin* urbem peruentum erat: ſacrificia magna offerebant, feſtumque agebatur, in quo plus uini inſumebatur, quam per totum annum; totus quippe coetus ſeptingentorum millium fuiſſe fertur, non numeratis paruulis. In *Buſiridis* feſto poſt ſacrificium viri mulieresque ſeſe uerberabant; quam caerimoniam Cares maxime in Aegypto habitantes adhibebant; id adjicientes, quod gladiis uulnera ſibi in frontibus infligerent. In feſto, quod *Sai* celebrabatur, ſacrificia offerebantur, lucernis extra domos et ſub dio per noctem totam lucentibus, in quibus oleum cum ſale ponebatur; atque non Sai tantum, ſed et per totam Aegyptum eadem nocte accendebantur. *Heliopoli* atque *Buti* praeter ſacrificia nihil peculiare erat. At *Papremi* ſacrificiis alia caerimonia truculenta addita. Sacerdotes ſc. numero pauci, ſole iam inclinante ſimulacrum Dei ſui, quod in ſacello quodam ligneo deaurato poſitum erat, currui quatuor rotarum cum ipſo ſacello imponebant; maior ſacerdotum numerus clauis erant armati, et mille uiri uectibus inſtructi. Sacerdotes ſtatuam numinis cum ſacello currui impoſito in templum transferre conabantur; obſiſtebant illi mille uiri, hinc fuſtibus ac uectibus uehementer pugnabatur, nec ſine multorum caede talis pugna peragi poſſe uidebatur; affirmabant tamen Aegyptii, ex percuſſis neminem unquam interiiſſe. Haec omnia vero, quae ex *Herodoto* recenſuimus, cum iis quae alii Auctores referunt, non omnino conſpirant. Si *Herodoto* credimus, uinum Aegyptii potabant, a quo alii eosdem legibus prohibitos perhibent; quae tamen uarietas cum rei ueritate facile conciliari poteſt; nam fugax aeuum conſuetudines ſaepius immutat.

§. 6. Supereſt ut ſacerdotes nonnullos, quales in uariis Muſeis conſpiciuntur, ob oculos ponamus. Sacerdos omnium ſingulariſſimus eſt, quem Tab. LXXIX. *Fig.* 1. *et* 2. ex
Tab. LXXIX. parte dextra atque ſiniſtra exhibemus. Toto fere corpore nudus apparet, femora tantum breui praecinctorio tegens; capitis ornatus a ceteris, qui abraſo plerumque capite comparent, longe diſſimilis eſt; pinnae enim praealtae, quales in numis aliisque Aegyptiacis monumentis occurrunt; at quod inſolentius, calamiſtratos hic ſacerdos capillos habet; utraque manu quandam quaſi aram complectitur, quae ad zonam eius pertingit, et ex qua funes quidam dependent; quibus ex altera parte ſex aues, anſeribus non abſimiles, ex altera piſces aliquot, cum floribus atque foliis, ſuſpenduntur. Quid haec omnia ſignificent, explicare non audemus; hoc unum monemus, quod anſeres in Aegypto ſaepius ad ſacrificia adhiberi fuerint. Qui *Fig.* 3. *et* 4. ſequitur ſacerdos, uel ſi mauis Deus quispiam Aegyptius, multis quoque nominibus ſpectabilis eſt. Ornatus capitis eſt ſingularis; ingens poculum, latum et profundum, quod in anteriori facie quandam quaſi cauernam habet capiti inferendo, ut poculum tiarae ſeu pilei loco fit, in poſteriori uero facie totam ſuam habet profunditatem latitudinemque. A tergo duas quaſi taenias habet, quales fere ſunt mitrae Epiſcoporum. Ornatus ille ſub mento in acumen deſinens familiaris eſt Aegyptiis, tum ſacerdotibus, tum Diis; quae inferiora colli et humeros exornant in acumina parua deſinunt. Collaria ſimilia in imaginibus Iſidis uidimus, quae perinde in denticulatum limbum deſinebant. Corpus medio pectore faſcia ligatur, et e regione brachia ſimiliter uinciuntur. Duo haec brachia propter corpus extenſa ſunt, ſtipitesque haec imago manibus tenet, qui uti uidetur, magna parte dirupti fuerunt; femora renesque panno undique cinguntur; ſedes tandem ſolida, in qua conſidet uariis hieroglyphicis onuſta eſt.

§. 7.

1.2. Sacerd
5.6. Duo Sac
Aegyptii, vol
me conspicu

1.2. Sacerdos Aegyptius ex utroque latere. 3.4. Sacerdos vel Idolum Aegyptium a parte antica et postica. 5.6. Duo Sacerdotes Aegyptii. 7. Mulier Aegyptia saxum tenens mysterio ignoto. 8.9. Sacerdotes duo Aegyptii, volumina manibus tenentes. 10.11. Sacerdotes duo alii, quorum alter capitis ornatu maxime conspicuus. 12. Sacrificium, quo anser immolari videtur.

§. 7. Qui Sacerdos *Fig.* 5. genu flexo manus ambas aperit, et ad humerorum altitudinem erigit, abraſo capite, ut ſolent Sacerdotes Aegyptiorum, prodiit ex muſeo *D. Foucault. Fig.* 6. ex Romano quodam Muſeo a Cauceo publicatus fuit; priori illi ſat ſimilis eſt, niſi quod collare quoddam geſtet, collum et humerorum partem operiens, ſiniſtra litterae T figuram tenet. Aliud Schema *Fig.* 7. mulierem exhibet Aegyptiam genibus flexis, et ingentem lapidem tenentem, quo myſterio, ignoratur. Qui *Fig.* 8. ſellae inſidet ſacerdos, uolumen manibus tenet, quo Sacra religionis deſcripta putes. Eiusdem formae uolumen ſequens quoque ſacerdos *Fig.* 9. exhibet; qui pileum geſtat. Sacerdotes autem uel e capite abraſo uel ex uoluminibus hieroglyphicis notis repletis, optime dignoſcuntur; quae myſteria ſacerdotibus praecipue reſeruata fuere. *Fig.* 10. et 11. ſine dubio duos etiam ſacerdotes repraeſentat, quorum prior brachia amiſit; poſterior machinam geſtat in capite prorſus ſingularem, et genu flectit, inque qualibet manu uaſculum rotundum tenet. Subiungimus his omnibus *Fig.* 12. ſacrificium, quod eques Maffeius Aegyptiorum eſſe putat. Quae immolatur uictima, auis eſt, anſeri parum diſſimilis; anſeres uero ab Aegyptiis ſaepius in ſacrificium fuiſſe oblatos, ſatis notum eſt.

CAPVT III.

De Templis Aegyptiorum atque Obeliſcis. 1)

§. 1.

Ordinis ratio iubet, ut de *templis Aegyptiorum* aliquid dicatur. Horum forma *Strabone* teſte L. 17. p. 554. talis erat: *Ante templum ſtratum pauimentum erat iugero latum, ac ter quaterue longius, qui magnus aditus* δρόμος *ſ. curſus uocabatur. Haec longitudo utrinque Sphingibus ornabatur, relicto inter Sphingas uiginti cubitorum, aut paulo maiore ſpatio. Poſt Sphingas magnum ueſtibulum occurrebat, et ulterius aliud, poſteaque tertium. Numerus uero ſeu Sphingum ſeu ueſtibulorum non ſemper et ubique idem erat; poſt ueſtibula magnus pronaos ſeu nauis occurrit, ac deinde pars interior templi mediocri magnitudine. Simulacrum aut nullum, aut beſtiae cuiusdam. Pronaos alas utrinque habebat muris diſterminantibus, templa altitudine aequantibus. Muris impoſitae erant praegrandes ſtatuae Hetruſcis conſimiles, et antiquiſſimis Graecorum figuris;* id eſt rudi more concinnatae, ut ſunt fere omnes ante publicatae. Integra eiusmodi templorum ſchemata nulla habemus, quamuis multa paſſim eorum rudera inueniantur. Quum enim gens Aegyptiorum omnium fuerit ſuperſtitioſiſſima: ingentem quoque templorum numerum habuit; quorum reliquiae eo facilius reperiuntur, quod eorum ſtructuram ſolidiſſimam fuiſſe conſtat.

§. 2. Frequentiſſimi in Aegypto erant *obeliſci*, 2) qui non in urbibus tantum, ſed etiam in agris ornamenti loco ponebantur, characteribus hieroglyphicis fere inſigniti. Omnium maximus erat ante celebratum illum Labyrinthum Aegyptiacum, cuius Cretenſis Labyrinthus, *Plinio* teſte, centeſimam ſolum partem exaequabat. Habuerunt uero multos etiam minores, quos non in templis tantum, et prope ea, ſed et in domibus ſuis atque larariis erexerunt. Inter illos, qui ſuperſunt, maximus eſt ille, quem Rameſſem Aegypti Regem concinnari iuſſiſſe, et Thebis poſuiſſe dicunt, qui hodieque Romae conſpicitur. Quum enim *Conſtantinus* Magnus illum Thebis elatum Conſtantinopolim translaturus et ibidem in Hippodromo poſiturus eſſet: Alexandriae Conſtantino interim mortuo manſit, donec filius eius Conſtantius deuicto Magnentio ipſum inde Romam transportari et in circo maximo erigi curaret. Collapſum id monumentum, *Sixtus V.* ante Eccleſiam S. Iohannis Lateranenſis tolli curauit. Erat hic Obeliſcus magnitudine adeo immani, ut difficillime id confici potuerit; ſed quoniam confractus, in multa fruſta erat, pars parti facilius impoſita fuit. Schema illius hic communicare ſuperſedemus, quod praeter characteres hieroglyphicos, quibus ſingulae facies repletae ſunt, nihil peculiare habet; quorum interpretationem ex ſagaciſſimorum confeſſione, non ſine errandi periculo tentare licet.

1) De iisdem idem corpus conferendum. Tom. 1. de templis §. 541. de Iſidis templo §. 624. de Thebanis p. 596.

2) Confer. celeb. *Georg. M. Boſii* utiliſſimum *commercium epiſtolicum* de Obeliſco Seſoſtridis, Augusti etc. *Gryphisvvaldae* a fautoribus quibusdam editum 1751. ubi pag. 2. de erectis a *Sixto* 5. quatuor obeliſcis occurrit; et ſcriptores quidam de hoc Obeliſco illis, qui tom. 1. hiſt. uniuerſ. not. (372. B.) excitantur, addendi.

LIBER TERTIVS

De Figuris Abraxaeis. 1)

§. 1.

Quis putaret portentosam illam Aegyptiorum superstitionem ab hominibus Christianam religionem profitentibus unquam adoptatum, et cum sacris eius commixtum iri? quis monstrosam illam atque ineptam de diis opinionem cum sanctissimae ueraeque religionis mysteriis coniunctum iri credidisset? Hoc tamen secundo post Christum natum seculo fecere *Gnostici*, *Basilidiani* et *Valentiniani*, qui cultum ueri Dei cum cultu profanorum, maxime Aegyptiorum, quin et Graecorum et Romanorum miscentes, gemmas uariis figuris atque characteribus notarunt, easque mulierculis uirisque rudibus et incautis ad conseruationem ualetudinis, et remedia morborum offerebant. Nulla unquam superstitio latius manauit, ut ex ingenti numero eiusmodi lapillorum, qui quotidie colliguntur, arbitrari licet.

§. 2. Ad hasce sculpendas praestigias uario lapillorum genere utebantur, corneola scilicet, iaspide, giada Orientali, lapide Azulitano, achate cuiusuis coloris et speciei, inprimis autem marmore illo Aegyptiaco, quem basaltem uocabant. Amethystum quoque non raro adhibebant. Haec offerebant tanquam remedia contra uarios morbos, aegritudinem pectoris, febrim, mulierum sterilitatem etc. nec deerant Medici, qui illis, ut φαρμακοῖς, utebantur. Haec superstitio late peruagata est per Gallias, Hispaniam, Italiam, ceterasque Europae regiones. Et fortassis adhuc quaedam illarum rerum uestigia apud illos supersunt, qui praestigiis et arti magicae operam dant.

§. 3. Eiusmodi gemmas Musea innumeras paene passim subministrant, in quibus cum nominibus sacris *Iao*, quod idem est atque *Iehoua*, *Sabaoth*, *Adonai*, frequentius cum nomine *Abraxas*, quod fictum numen denotat, figurae uisuntur siue galli, siue canis, leonis item, simiae, Sphingis etc. Isis quoque, Osiris, Serapis, Harpocrates, Canopus, Scarabaeus, et quicquid Aegyptii in Deorum numerum retulerant. Quum uero Abraxae nomen in gemmis illis frequentius insculptum sit, inde factum est, ut gemmae ipsae Abraxarum nomen sortirentur. Nos missis iis, quae *Patres* nonnulli, *Irenaeus* scilicet, *Tertullianus*, *Hieronymus* atque *Augustinus*, de Abraxis testati sunt, hoc tantum monemus, quod aliqui in litteris uocis *Abraxas* separatim sumtis numerum 365. quot quidem diebus annum constare notum est, deprehendisse sibi uisi sint. Eundem numerum alii in uoce *Mithras*, quam cum uoce *Abraxas* saepius coniungunt, comprehensum esse autumarunt; quum tamen hae litterae numerum tantum 360. adaequent. Si uero loco Mithras Meithras, littera ι in ει mutata, scribas, uerus inde numerus nascetur. Quicquid sit, certum uidetur, Pseudochristianos illos sub nomine Abraxas et Mithras solem adorasse et putasse, Iesum Christum, Solem Iustitiae, solem hunc esse materialem, quem in coelo conspicimus.

§. 4. Omnes autem gemmae istae atque lapilli, quorum magnus ubique numerus deprehenditur, si colligantur, ad septem classes commode referri possunt. *Prima* classis illa Abraxaeorum schemata continet, quae caput galli habent; *Secunda* eorum est, quorum uel caput uel corpus leonis est, quibusue inscriptum nomen Mithrae saepius uidemus; *tertia* eorum, quae uel inscriptionem uel figuram Serapidis habent; *quarta* eorum, quae uel Anubin, uel Scarabaeos, uel Serpentes, Sphingas aut simias praeferunt; *quinta* eorum, quae figuras humanas repraesentant, easque uel alatas, uel alis carentes; *sexta* inscriptionum est, absque figuris et inscriptionum Hebraicarum; *septima* denique eorum, quae insolitam plane et portentosam formam prae se ferunt.

§. 5. Abraxae cum galli capite fere semper corpore brachiisque humanis sunt instructi, loricamque antiquo more gestant, atque altera manu clypeum, altera flagellum; crura plerunque in serpentes desinunt, quorum caput pedum est loco; praeterea nomen *Iao* saepius in clypeo, aut alio loco scriptum est; *Abraxas* uero nomen infrequentius legitur, et si occurrit, in postica potius facie, quam in antica uisitur, quae galli caput offert. Gallus sine dubio Solis symbolum est, qui flagellum tenet ad equos concitandos; aliquando etiam Sol uocatur; galli autem caput huic tribuitur, quod auis haec Solis praenuncia est; ubi simul

1) Plures scriptores excitauit *Fabricius* in bibliographia antiquaria p. 433. adde *Seldenum* de diis Syris syntagm. I. c. 2.

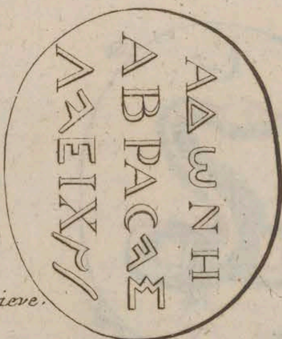

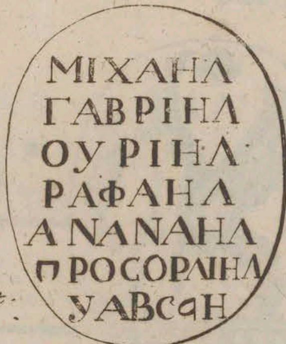

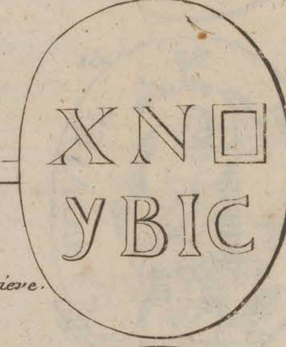

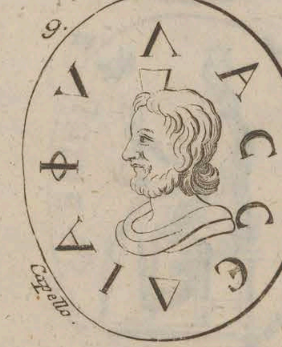

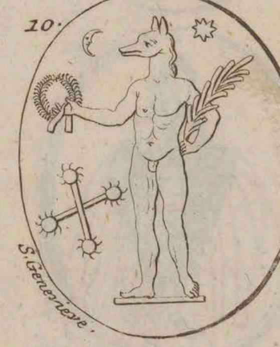

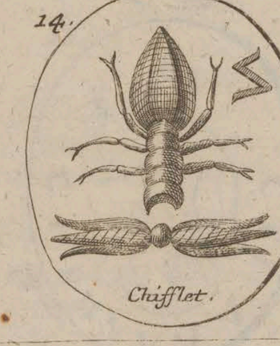

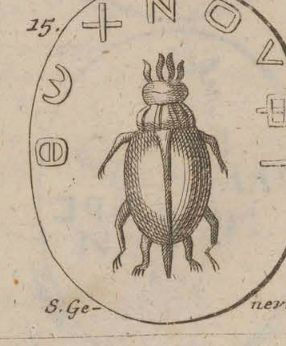

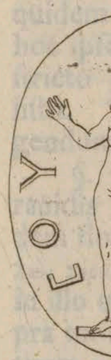

Tabula hæc cum sequente figuras Abraxæas in septem Classes divisas complectitur; quales sunt: I. Galli caput exhibentes. 1.2.3. II. vel totum leonem, vel caput leonis in serpentem desinentis repræsentantes, 4.5.6. III. Inscriptionem vel figuram Serapidis habentes. 7.8.9. IV. a) Anubin referentes, 10.11.12. b) Scarabæos exhibentes. 13.14.15.

e) Serpentes effi
Solem 5; Solem
Hominem alatum

c) Serpentes efferentes, 1, 2. d) Sphingem alatam, 3. e) Simiam, 4. V. figuras hominum Deorumque referentes e.c. Solem, 5; Solem et Lunam 6. Isidem, 7. Fortunam, 8. Carpocratem, 9. Jovem, 10. Mercurium, 11. Dianam 12. Canopum, 13. Hominem alatum, 14. VI. Inscriptiones absq; figuris, 15. et VII. formas insolitas et portentosas habentes, 16 et 17.

mul notandum, ſchemata haec omnia cum galli capite uel ad Solem ipſum, quem antiqui illi haeretici pro Chriſto habuere, uel ad operationes illius referri, quemadmodum figurae Aegyptiacae pleraeque omnes. Conferas cum his Tab. LXXX. Fig. 1. 2. et 3. in quibus Tab.
Figura 2. ob nomina Angelorum *Michael*, *Gabriel*, *Vriel*, *Raphael*, *Ananael*, *Proſorael*, inprimis ſpectabilis eſt. LXXX.

§. 6. Secundae claſſis ſchemata uel totam leonis formam exhibent, ut *Fig.* 4. uel homines leonino capite, ut *Fig.* 5. uel cum capite leonis et corpore ſerpentis, qualis *Fig.* 6. Primus ille leo, qui apem ore tenet, ad Samſonis forte hiſtoriam reſpicit. Haeretici leonem quidem pro Mithra ſ. Sole accipiunt, ſed myſteria Chriſti cum profana religione miſcentes hoc ipſo locum illum Sacrae Scripturae: *Vicit leo de tribu Iudae*, reſpexiſſe uidentur. Qui diſtricto gladio cum clypeo exhibetur, ut inſcriptio poſtica docet, *Gigantum interfectorem* ſiſtit. Tertius in poſtica parte uocem XNOYBIC habet, pro quo nonnulli ANOYBIC forte legendum putant. 2)

§. 7. Ad tertiam claſſem illos lapillos referimus, qui aut inſcriptionem aut figuram Serapidis habent. Prioris generis eſt *Fig.* 7. a *D. Capello Senatore Veneto* productus, qui Iſidem flori loti inſidentem ſiſtit, ante quam ſimia eſt aut cercopithecus cum inſcriptione εἷς Ζεὺς Σέραπις, *unus Iupiter Serapis.* Poſterioris generis ſunt duo ſchemata ſequentia *Fig.* 8. *et* 9. in illo quidem Serapis Cerberum trino capite ad pedes habet, quo id confirmatur, quod ſupra monebamus, quod Serapis a nonnullis pro Plutone habitus fuerit; in hoc Serapis calathum capite geſtat cum inſcriptione graeca διαφύλασσε, *cuſtodi me*, unde apparet, hosce lapillos quaſi προφυλακτήρια datos fuiſſe.

§. 8. Ad Claſſem quartam pertinent ſchemata, quae uel Anubin, uel Scarabaeos, uel Serpentes, Sphinges item ac Simias exhibent. Anubin repraeſentant lapilli *Fig.* 10. 11. 12. Scarabaeos, erga quos magna erat Baſilidianorum ueneratio, *Fig.* 13. 14. *et* 15. Serpentes *Fig.* 1. *et* 2. quorum prior, qui ex muſeo noſtro prodiit, plane ſingularis eſt, a capite quip- Tab.
pe ad Zonam uſque ſerpens eſt, inferne autem homo; inſcriptio intelligi nequit; poſterior, LXXXI.
a Chiffletio publicatus, lunam bicornem capite geſtat, caudae uero ſtella magna adhaeret. Sphinges atque Simiae ſimiliter in hisce lapillis occurrunt. *Fig.* 3. ex *muſeo S. Genouefae*, Sphingem exhibet alatam, cui ſerpens oppoſita eſt; ornatum capitis geſtat Aegyptiacis numinibus proprium: in poſtica parte circa uiam legitur haec inſcriptio: HON. PATR. BIB. quae *R. P. Molineto* interprete ſignificat *Honori Patris Biberi* aut *Liberi*, ſi quidem transmutatio litterae L in B locum habet. Simiam ſupra Tab. LXXVII. *Fig.* 6. ex muſeo noſtro dedimus; quam hic ex *Muſeo D. Capelli Fig.* 4. exhibemus, illa caput Solis adorare uidetur; litterae graecae circumſcriptae legi nequeunt.

§. 9. Ad quintam claſſem lapilli referuntur, in quibus Abraxas ſub forma hominis prodit. In aliis huiusmodi gemmis ſeu homines ſeu Dii ſine alis ſunt; in aliis alas habent modo duas, modo quatuor, interdum ſex. Primus, qui alas non habet, eſt Sol radiatus *Fig.* 5. ex *muſeo S. Genouefae*, qui flagellum tenet, quaſi ad equos concitandos; inſcriptio non intelligitur; in facie poſtica legitur uox *Cheroubi;* Cherubini autem et Angeli in ſuperſtitiones Baſilidianorum admittebantur. In alio *Fig.* 6. a *Chiffletio* producto, Sol et Luna ſimul conſpiciuntur. *Fig.* 7. ſequens eſt Iſis loto inſidens ex *muſeo S. Genouefae* educta. Ex eodem muſeo *Fig.* 8. fortunam proferimus cum cornu copiae et gubernaculo. Schema ſequens *Fig.* 9. quod *Chiffletius* exhibuit, Harpocratem exprimit, coronam lauream ſiniſtra tenentem. Ab eodem Chiffletio quoque habemus Iouem cum ſigno Sagittarii et inſcriptione, *Satouiel*, *Fig.* 10; Mercurium cum inſcriptione *Michael*, *Fig.* 11. et Dianam ſedentem, addito nomine *Gabriel*, *Fig.* 12. nec non Canopum, undique aquam effundentem, *Fig.* 13. Exemplum figurae hominis alati exhibet *Fig.* 14. Super huiusmodi alis hoc primum ſeſe menti offert, quod quum figurae illae Abraxeae ad Solem referantur, alae illae curſus eius uelocitatem denotent.

§. 10. Ad claſſem ſextam illos lapillos retulimus, qui in utroque latere nudas inſcriptiones ſine ſchemate habent. Ex multis hoc loco unum tantum ex *muſeo S. Genouefae Fig.* 15. protuliſſe ſufficiat. Inſcriptio haec plane memorabilis in altera lapidis facie incipit, in altera deſinit, et ſic ſe habet, ΙΑΩ, ΑΒΡΑϹΑϹ, ΑΔΩΝΑΙ, ΑΓΙΟΝ ΟΝΟΜΑ, ΔΕΞΙΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙϹ ΦΥΛΑΞΑΤΕ ΟΥΕΒΙΑΝ ΠΑΥΛΕΙΝΑΝ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟϹ ΚΑΚΟΥ ΔΑΙΜΟΝΟϹ, ubi in uoce ΟΥΕΒΙΑΝ

poſt

2) *Gronouius* certe in Obſeruationum libro nouo Dauentriae 1652. pag. 52. exempla frequentioris commutationis litterarum α et χ protulit; unde uerosimile fieri queat et hic ita eſſe. Sed certiſſimum non eſt.

poſt E 3) excidiſſe uidetur I, nam legendum OYEIBIAN. Senſus autem hic eſt *Iao, Sabaoth, Abraſas ſanctum nomen, dextrae ſeu propitiae poteſtates, ſeruate Vibiam Paulinam ab omni prauo daemone;* qua inſcriptione confirmatur Abraxaeos huiusmodi lapillos, quaſi προφυλακτήρια datos eſſe, et Iao, Abraxas et Adonai habita fuiſſe poteſtatum coeleſtium nomina, hominibus propitiarum.

§. 11. Septima denique ſchematum Abraxaeorum claſſis illos lapillos comprehendit, in quibus ſchemata monſtris ſimilia exhibentur; qualia fig. 16. et 17. uidere licet, quorum inſcriptiones non leguntur.

§. 12. Ex hac itidem officina Baſilidianorum Gnoſticorumque exiit magicum illud inuentum *Abraſadabra*, quo utebantur olim ad curandam febrim, quam uocabant Hemitritaeum πυρετὸν, aliosque morbos; quod inuentum *Quintus Serenus Sammonicus* in carminibus memorat, ubi ſuadet, ut in charta deſcribatur,

Inſcribes chartae quod dicitur ΑΒΡΑCΑΔΑΒΡΑ
Saepius, et ſubter repetas, ſed detrahe ſummam,
Et magis atque magis deſint elementa figuris
Singula, quae ſemper rapies, et cetera figes,
Donec in anguſtum redigatur littera conum:
His lino nexis collum redimire momento.

Et ſub haec

Talia languentis conducunt uincula collo;
Lethales abiget miranda potentia morbos.

Forma uocis Abraſadabra litteris in fine abiectis ſaepius repetitae et in conum deſinentis haec eſt:

A B P A C A Δ A B P A
A B P A C A Δ A B P
A B P A C A Δ A B
A B P A C A Δ A
A B P A C A Δ
A B P A C A
A B P A C
A B P A
A B P
A B
A

Haec autem uox ex Abraſax formata prorſus uidetur, et iam ſupra uidimus in multorum lapillorum inſcriptionibus, eos ad morbos curandos fuiſſe datos. Huiusmodi praeſtigiae in omnibus fere Chriſtianiſmi ſaeculis uſurpatae ſunt.

LIBER QVARTVS.

DE DIIS ARABVM, AETHIOPVM, PHOENICVM, SYRORVM, PERSARVM, SCYTHARVM ET GERMANORVM.

CAPVT I.

De Diis Arabum ante Muhamedem, et Diis Aethiopum.

§. I.

Quosnam Arabes 1) ante Muhamedem Deos coluerint, non ita perſpicuum eſt. *Herodotus* hac de re L. 3. c. 8. ita loquitur: *Arabes arbitrantur non alios quam Bacchum et Vraniam*

3) id non neceſſario ſtatuendum eſt. Nam *ε* olim ad ſonum *i* ſaepe accedebant.

1) ad c. 1. et 2. uid. pluribus *Seldenus* de diis Syris Syntagmate 2, c. 2. et cap. 4. praeter alios ſcriptores, quos recenſet *Fabricius* in bibliographia. p. 249.

niam Deos esse: capillos tondent, quia Bacchus tonsis est capillis: tempora abradunt, capillosque in circulum tonsos habent. Bacchum uocant Vrotalt, Vraniam Alilat. Conspirant cum *Herodoto*, *Strabo*, qui lib. 16. dicit, Arabes Iouem solum et Bacchum adorasse, et *Arrianus*, qui dicit Arabiae Deos esse coelum et Bacchum; quis enim dubitauerit, quin coelum, Iupiter. et Vrania his locis unum idemque significent. Secundum *Stephanum* Byzantinum Deus Arabum uocabatur Dusares, qui et monti excelso et ipsi genti Arabicae nomen dedit; nam, Arabes uocantur Dusarenii. *Philostorgius* apud Photium tradit, Homeritas, celeberrimam inteo Arabes nationem circumcisos fuisse; quem ritum ab Ismaele, Abrahae filio, Patriarcha sumutuati uidentur; hic tamen mos cum Aegyptiis atque Troglodytis illis communis erat. Nilus in historia caedis monachorum in monte Sinai, dicit, Arabas Soli atque Lucifero sacrificasse. Certae quoque turri, quam Acara uel Alquebila uocabant, et ab Ismaele gentis auctore structum esse putabant, diuinos habuisse honores dicuntur.

§. 2. Religionem Aethiopum *Strabo* l. 17. p. 565. ita describit: *Deum putant alterum immortalem, qui omnium causa sit, et alterum mortalem, qui nomine careat et non cognitus sit: plerumque autem eos, a quibus beneficium acceperunt, et regios* βασιλικὲς *pro diis habent, reges suos dicunt communes omnium custodes esse, ceteros uero priuatim eorum, quibus bene fecerunt. Ex iis, qui ad Zonam torridam habitant, nonnulli sunt, qui pro Atheis habentur: ii solem oderunt et detestantur, quum eum exoriri vident, eo quod eos urat et infestet, atque ad paludes confugere cogat. Meroes incolae Herculem, Pana et Isidem colunt, et praeterea alium quendam Deum barbaricum. Mortuos alii in flumen abiiciunt, alii circumposito vitro domi seruant, alii in fictilibus thecis illos circum templa defodiunt.*

CAPVT II.

De Diis Phoenicum et Syrorum 1).

§. 1.

Idolorum profanus cultus antiquissimus erat in uastissima illa regione, quae Syriae nomen obtinebat, quatenus non Syriam modo propriam, sed etiam Mesopotamiam, Phoenicen et Palaestinam complectebatur. Idola uetustiora! iis, quae Labanus habebat, non cognoscimus; in sacra scriptura uocantur *Teraphim*, quae pro exiguis statuis habentur, quales in museis quam plurimae uisuntur; in domibus olim seruatae, ut Lares apud Romanos; quandoquidem Rahel Labani filia illa sub se abscondit. Idolorum ergo cultus in Labani familia fuit non quidem recens inductus; quoniam Tharam quoque Abrahami patrem idola coluisse legimus; qui cultus impius deinde etiam in Iacobi Patriarchae familiam, occasione forte Rahelis irrepserat; qua re comperta Iacobus et statuas eiusmodi et inaures earum sub terebintho defodit. Genes. XXXV, 2—4.

§. 2. Aliorum quoque numinum in sacra scriptura mentio fit, ut *Beelphegoris*, quem *Hieronymus* in Oseae c. 9. pro Priapo habet, inductus forte in sententiam illam rebus circa hoc idolum gestis et scelere Ebraeorum, de quo Num. 25, 3. Solo nomine noscuntur *Chamos* et *Beelzebub* Dii Moabitarum et *Moloch*. Quantum ad *Baal* et *Bel*, cuius frequentissima mentio passim fieri solet, cuiusque cultus per totum fere orientem sese diffudit, is pro Ioue vulgo accipitur, item pro Saturno et Sole, quin pro omnibus fere numinibus. Imo quidam putant, nomen hoc esse genericum, ut Θεὸς Deus, ita ut *Beelphegor Malachbelus* idem sit, ac Deus Phegor, Malach Deus. De Idolo Michae in monte Ephraim nihil aliud scimus, quam illud a Micha fuisse erectum, sacrarioque in domo illius aedificato, peculiarem ad cultum illius institutum esse sacerdotem, et idolum hoc in tribu Dan pro numine quopiam habitum esse.

§. 3. Philistaei et Phoenices aliud colebant numen, cuius templum Azoti constructum, in eoque statua illius posita fuit. Quum Israelitis a Philistaeis deuictis, arca quoque foederis in manus hostium peruenisset, hi illam in templo *Dagonis* ad statuam illius collocarunt, quasi idolo suo occasionem de Deo Israelitarum triumphandi daturi. Sed postero Die redeuntes Dagonem ante arcam foederis prostratum repererunt. Existimantes autem statuam hanc casu prolapsam esse, in pristinum restituêre locum: quumque eodem sequenti die accessissent, Dagonem iterum, capite manibusque truncatum, in terra proiectum, inuenerunt; et tunc demum

1) De Phoenic. Diis uid. *historiam uniuersam* tom. 2. §. 247. *seqq.* de Syris §. 189. seqq. et *Seldeni* Syntagmata duo.

mum intelligebant, uictoriam ſuam de Iſraelitis nil minus eſſe, quam Victoriam a Dagone de Deo Hebraeorum reportatam; quod etiam plaga Azotiis immiſſa et miraculo arcae a uaccis currui iunctis nemine ductore in locum debitum reportatae, confirmatum eſt. Ex his autem ſimul apparet, Dagonis illius formam fuiſſe humanam; adeoque illos non audiendos, qui piſcis illi corpus 2) tribuunt; quamuis hoc facile admittamus, quod plurimi piſces huic Deo conſecrati, et apud Phoenices in magno honore fuerint. Ceterum *Philo Byblius* quandam Deorum Phoeniciorum Genealogiam, quam Euſebio teſte Demonſt. Euang. l. 1. ex Sanchuniathone Berytenſi mutuatus eſt, confecit. Sed quum multi eruditorum haud ſine ratione dubitent, pro meris iſta fabulis habenda eſſe cenſemus.

§. 4. Celebris Phoenicum Dea fuit *Aſtarte*, quae in Hebraico textu *Aſtoreth* uocatur 3. Reg. 11. 5. et 33. Salomon, qui ad ea usque tempora regum omnium ſapientiſſimus erat, ut mulieribus, uariarum regionibus religionumque morem gereret, earum illecebris uictus eo usque impietatis deuenit, ut numinum illarum cultum adoptarit. Inter numina illa refert Sacra Scriptura *Aſtarten* Deam Sidoniorum, quam *Venerem* eſſe *coeleſtem* plurimi putant, alii Iunonem, alii Deam aliam. *Lucianus* in Dea Syria illam Lunam eſſe dicit, atque Europam, Agenoris filiam, eſſe. In numis Beryti Caeſareae, Aeliae Capitolinae, aliisque ſaepius illa comparet. Nonnulli rei antiquariae periti, auctore *Cicerone* de Nat. Deorum lib. 2. pro Venere Byblia eandem habent. Idem *Cicero* l. c. 3. quartam Venerem eam eſſe dicit, quae Aſtarte vocatur, quae ex Tyro originem duxit et Agonidi nupſiſſe dicitur. Quod ad formam eius attinet caput modo radiatum, modo pinnis murorum exornatum habet; quae illi tribui ſolent ſigna, palma ſunt, haſta, cochleae, Centauri, quarum explicationem aliis relinquimus.

Tab. LXXXII. §. 5. Eximium illud monumentum 3) Romanum eſt, quod Tab. LXXXII. *fig. 1.* exhibemus, in quo duo numina Syrorum ſiue Palmyrenorum efferuntur, quorum alterum *Aglibolus*, alterum *Malachbelus* vocatur: addita eſt huic monumento magna inſcriptio graeco partim, partim Palmyrenico charactere expreſſa. Marmor hoc olim in hortis Carpenſibus erat, iam in hortis Principum Iuſtinianeorum prope ſanctum Ioannem Lateranenſem conſpicitur. Hi uero Dii repraeſentantur in frontiſpicio templi duabus Corinthii ordinis columnis ſuffulto. Inter duas imagines arbor eſt, quam pro pinu habent: ad dextram huius arboris conſiſtit *Aglibolus* Deus, qui uelut adoleſcens tunica, quae uix ad genua pertingit indutus depingitur; ſupra tunicam pallium geſtat, ſiniſtraque manu tenet baculum breuem ſeu volumen; brachio dextro mutilus eſt. Ad ſiniſtram poſitus eſt *Malachbelus*, qui itidem iuuenili habitu exhibetur; coronam radiatam capite geſtat, et militari ueſtitu et paludamento ornatus eſt; ad humeros lunae cornua prominent; ſiniſtra baculum tenet aut ſceptrum, eodemque latere gladii capulus conſpicitur. Brachium dextrum uerſus pinum in medio poſitam extendit, ſed manus excidit. Inſcriptio graeca haec eſt: Ἀγλιβώλῳ καὶ Μαλαχβήλῳ πατρῴοις θεοῖς καὶ τὸ σιγνον ἀργυροῦν σὺν παντὶ κόζμῳ ἀνέθηκε Τίτος Αὐρήλιος Ἡλιόδωρος Ἀντιόχου Ἀδριανὸς Παλμυρηνὸς ἐκ τῶν ἰδίων ὑπὲρ σωτηρίας αὐτοῦ καὶ τῆς συμβίου καὶ τῶν τέκνων ἔτους Ζ Μ Φ μηνὸς Περιτίου. ubi obſerues, in uoce κόζμῳ ζ pro σ poſitum; quae litterarum mutatio non infrequens eſt: ſenſus hic eſt: *Aglibolo et Malachbelo Diis patriis, ſignum argenteum cum toto ornatu conſecrauit T. Aurelius, Heliodorus Hadrianus Palmyrenus Antiochi filius de propriis pro ſalute ſua et uxoris, et filiorum anno quingenteſimo quadrageſimo ſeptimo* 4), *menſe Peritio.* Haec autem inſcriptio deorum nomina tantum profert, neque explicat, quae horum apud Palmyrenos numinum ratio eſſet. Puto autem illum, qui a dextris eſt Solem eſſe, qui a ſiniſtris Deum Lunam ſ. Lunum. Deum certe Malachbelum Lunum eſſe ex Luna bicorni pone humeros illius exſurgente clariſſime patet: unde colligimus, Palmyrenos ſub his ſchematibus Solem atque Lunam coluiſſe. *Sponius* exiſtimat 5), in uoce *Aglibolus* duas poſtremas ſyllabas *bolus* id ipſum eſſe quod *belus* in altero nomine Malachbelus; cui ſententiae lubens ſubſcribo, quoniam uocales in uocibus ex lingua Orientali ſaepe mutantur; Sic Baal, Bolus et Belus idem erunt. Corona ſceptrumque Malachbeli Regem denotant, quod ipſum nomen Malachbelus exprimit, dum Regem Dominum indicat.

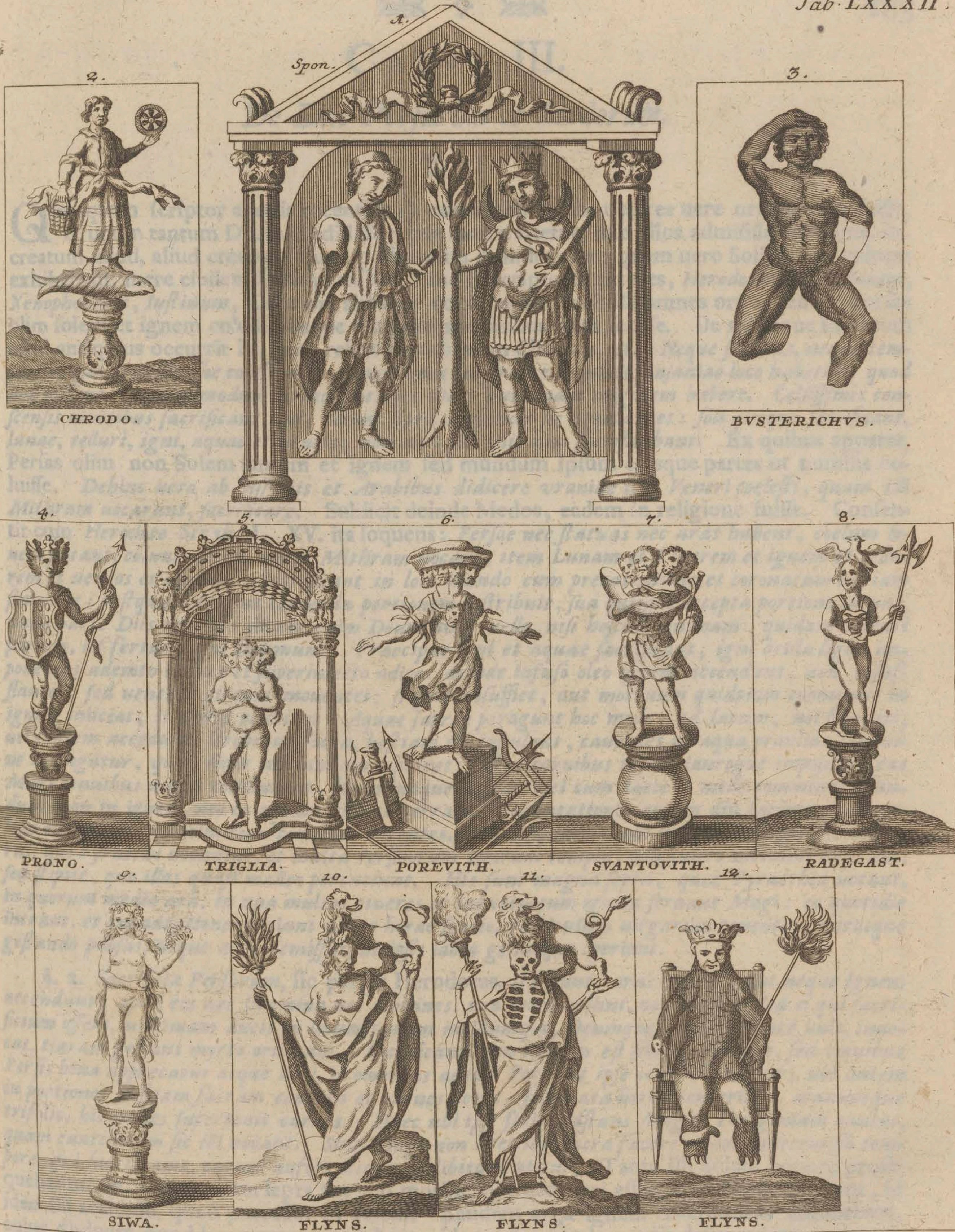
CAPVT

2) Hoc inde non conficitur; caput et manus hominis etſi fuerunt, tamen deſinere cetera moles in piſcem poterat.

3) Praeter alios id illuſtrat *Io. Seldenus* Syntagmatis 2. cap. 1. ubi et plura, quae huc pertinent.

4) i. e. Chriſti CCXXXVI.

5) Errore quadratarii ω pro ο hic poſitum eſſe, iam *Scaliger* et *Seldenus* opinati ſunt.

1. *Aglibolus et Malachbelus, Dii Syrorum vel Palmyrenorum. 2–12. Dii veterum Germanorum, quales fuere, 2. Chrodo. 3. Büsterichus. 4. Prono. 5. Triglia. 6. Porevith. 7. Suantovith. 8. Radegast. 9. Siwa. 10, 11, 12. Flyns.*

Caput III.

De Diis Persarum et Medorum.

§. 1.

Quanquam scriptor aliquis recentior 1) contendat Persas ueteres uere orthodoxos fuisse, et unum tantum Deum credidisse: ipse tamen fatetur, duo illos admisisse principia, increatum aliud, aliud creatum, quod postremum mundus erat; quem uero Soli et igni cultum exhibebant, mere ciuilem fuisse perhibet. Sed si Scriptores ueteres, *Herodotum*, *Strabonem*, *Xenophontem*, *Iustinum*, *Curtium*, aliosque conferamus, uno illi omnes ore testantur, Persas olim solem et ignem coluisse, iisque tanquam numinibus sacra fecisse. De religione Persarum nihil antiquius occurrit iis, quae refert *Herodotus* in Clio c. 1. 31. *Neque statuas, neque templa, neque aras Persae construunt, immo haec construere apud illos insaniae loco habetur, quod non putent, quemadmodum Graeci putant, Deos humanam originem habere. Celsissimis conscensis montibus sacrificant Ioui, totum coeli ambitum sic appellantes: soli quoque sacrificant, lunae, telluri, igni, aquae et uentis; non aliis illi Diis olim sacrificabant.* Ex quibus apparet, Persas olim non Solem tantum et ignem sed mundum ipsum eiusque partes ut numina coluisse. *Dehinc uero ab Assyriis et Arabibus didicere vraniae i. e. Veneri coelesti, quam illi Mithram uocarunt, sacrificare.* Subiicit deinde Medos, eadem in religione fuisse. Consentit cum *Herodoto Strabo* L. XV. ita loquens: *Persae nec statuas nec aras habent, coelum Iouem putant, colunt Solem, quem Mithram uocant, item Lunam et Venerem et ignem et tellurem et uentos et aquam. Sacrificant in loco mundo cum precationibus et coronatam hostiam statuunt; postquam Magus carnes in portionem distribuit, sua quisque accepta portione abeunt, nulla parte Diis relicta: dicunt enim Deum nihil uelle, nisi hostiae animam: quidam omenti partem, ut fertur, igni imponunt. Praecipue igni et aquae sacrificant, igni arida ligna imponentes ademto cortice et superiniecto adipe: deinde infuso oleo ignem accendunt, non insufflantes, sed uentum circum mouentes: si quis insufflet, aut mortuum quidpiam coenumue in ignem iniiciat, is morte plectitur: Aquae sacrae peragunt hoc modo: ad lacum, uel fluuium, uel fontem accedunt, scrobeque facta, hostiam ibi iugulant, cauentes ne aqua proxima sanguine intingatur, quod illam immundam efficeret: postea carnibus myrto lauroque impositis, eas Magi tenuibus uirgis comburunt, libaminaque deinde olei cum lacte et melle commixti effundunt, non in ignem, nec in aquam, sed in terram. Incantationes autem diu faciunt, fasciculum uirgarum myricinarum tenuium tenentes. In Cappadocia, ubi magnus Magorum numerus, qui Pyraethi uocantur, et multa Persicorum Deorum templa, non cultro uictimas mactant, sed stipite, quo illas quasi malleo percutiunt. His sunt magna septa, quae Pyraethia uocant, in quorum medio ara, in qua multos ciueres et inextinctum ignem seruant Magi: eo quotidie intrant, et incantationes faciunt unius horae spatio, fasciculum uirgarum tenentes, tiarasque gestando pilosas, usque adeo demissas, ut ipsis labia genasque operiant.*

§. 2. *Sacrificia Persarum*, sic pergit Herodotus, *ita fiunt: aras non erigunt neque ignem accendunt; apud eos nec libamina nec tibicines, non coronae sunt, non farina; sed is qui sacrificium offert, uictimam ducit in locum purum nitidumque, Deumque, cui sacrificare uult, inuocat, tiaram gestans myrto ornatam. Sacrificanti non licitum est sibi soli precari, sed omnibus Persis bona apprecatur atque Regi, in omnibus autem Persis et ipse comprehenditur: ubi autem in portiones hostiam sacram concidit et carnes coxit, substrata herba tenerrima, maximeque trifolio, hic omnes superponit carnes. Haec ubi ipse fecit, adstans Magus Theogoniam cantat, quam cantilenam sic illi uocant. Sine Mago non licet illis sacra facere: pauco intermisso tempore, qui sacrificauit, carnes aufert iisque ad libitum utitur.* Tanto illi Solem honore prosequebantur, ut si uir quidam lepra aut alio morbo, qui dedecori esset, afficeretur, putarent, id ideo illi accidisse, quod peccasset in Solem. Eandem erga ignem reuerentiam adhibebant, cuius diuinum quoddam numen credebant; ideoque a comburendis defunctorum cadaueribus abstinebant, profanationis et sacrilegii in loco habentes.

1) Qui haud dubie *Thomas Hyde* intelligendus est, in de *religione Persarum*, ipso huius seculi initio, superstitionis et idololatriae maculam a Persis remotum iuit; quod ipsum ratione religionis Aegyptiorum etiam fecit *Banier*. Qua ratione si agere liceret, omnem impium iniustumque cultum a genere uniuerso humano plane amoliri posses.

§. 3. De magis *Diogenes Laertius* ita fere loquitur (in Prooemio): Chaldaei circa Astronomiae rationes praedictionesque occupantur, Magi Deorum cultui uacant, et preces illis ac uota et sacrificia offerunt, quasi soli ab iis exaudiantur; de Deorum substantia ac generatione disserunt, quos esse ignem, terram et aquam arbitrantur: signa statuasque improbant ac reprehendunt; et eorum inprimis, qui mares esse Deos feminasque dicunt, errores improbant. De iustitia uerba faciunt, atque iniqua arbitrantur ignea funera: iustum esse putant cum matre filiaue commisceri. Diuinationem praeterea exercent, asseruntque sibi Deos apparere, plenumque daemonibus aera esse, qui tenuiter ac ueluti ex euaporatione acutius cernentium oculis sese insinuent: exteriorem cultum, et auri usum uetant. His uestis candida; lectus humus; esca olus; panis, caseus cibus; arundine pro baculo utuntur, quam infigunt caseo, ut sic euehant et comedant. *Aristotele* teste duo admittebant principia, bonum malumque daemonem; bonus, Iupiter erat, *Oromasdes*; malus, Pluto, *Arimanius* 2). Inter eos autem, qui duos admittebant Deos, alium bonum, alium malum, Zoroastres Magus inprimis nominandus est, quem annis 5000. Troiano bello antiquiorem narrant.

§. 4. Solem itaque et ignem a Persis ut Deos cultos fuisse, dubio quum careat, adhuc monendum, quod *Mithras* Deus promiscue pro Deo sole atque igne ponatur, ut multi scriptores asserunt, humana forma in antris repraesentatus; etsi priscis temporibus, ut supra dictum, nullas Persae statuas habuerint; consuetudo tamen cum uicinis gentibus, multa noua attulit, qua ratione et simulacrorum superstitionem irrepsisse ualde est probabile. Nullum quidem Mithrae schema adhuc uidimus, quod uel ex Perside in istas partes transierit, uel in ipsa Perside delineatum fuerit. Sed uerosimile est, eandem illius ibi fuisse formam, quae Romam et in Romanum imperium, in quo Mithrae cultus saeculis maxime secundo et tertio admodum celebris erat, inducta est. Tomo primo Tab. XLI. aliquot eius protulimus imagines, ubi de Mithra eiusque cultu actum est. De Mithra 3) quoque supra mentionem fecimus, de schematibus Abraxaeis loquentes, in quibus ille sub leonis figura saepius repraesentatur.

§. 5. Quantum ad uicinas Persis nationes spectat, Babylonii teste *Herodoto*, statuam Iouis habebant, templumque Ioui Belo dicatum. Parthi putabant Arsacen post mortem in numerum astrorum relatum, teste *Ammiano Marcellino* lib. 23. Harum nationum et uicinarum plurimae equos Diis mactabant. Persae Soli equum immolabant, quod et Armeni, atque Massagetae faciebant. Paeones Solem in disci formam redigebant, longoque conto imponebant.

CAPVT IV.

De Diis Scytharum.

§. I.

De *Scytharum Diis* qui primus uerba fecit *Herodotus* est, qui in melpomene c. 59. tradit, ipsos Vestam plus quam alios Deos omnes colere, alios item Deos honorare et uictimis placare, Iouem scilicet et tellurem, quam Iouis uxorem esse putabant, et post eos Apollinem, Venerem coelestem, Herculem, Martem et Neptunum; quos uero omnes Scythicis nominibus, a graecis longe diuersis nominabant. Vestam enim uocabant *Tabiti*, Iouem *Papaeum*; Terram *Apiam*; Apollinem *Etosyrum*; Venerem coelestem *Artimpasam*; Neptunum *Thamimasadem* 4); neque simulacra, neque aras neque templa habebant, nisi unius Martis, quem acinace repraesentabant.

§. 2. Sacrificia semper eadem modo peragebant. Anteriores uictimae pedes uinciebant, pone eam stabat sacerdos, qui postquam partem ueli sibi detraxerat, hostiam feriebat, eaque collapsa Deum, cui sacrificabat, inuocabat. Victimae porro collo laqueum circumdabat et contorto baculo illum strangulabat. Non accendebat ignem, neque libabat, sed postquam strangulauerat, detracta pelle hostiam coquebat. Quum uero regio lignorum inopia laboraret, carnem ab ossibus separabant, ossibusque incensis igne illo carnem simul coquebant in lebetibus; si non adesset lebes, carnem in aluo hostiae cum aqua ponebant, et sic omnia (nescio quo pacto) coquebant. Decoctis carnibus sacerdos carnium et intestinorum partem ante se proii-

2) Vid. pluribus de religione Persarum, *historiam uniuersam* tom. 4. §. 159. sqq.

3) Adde *Wormium* de corrupt. antiq. hebraeor. uestigiis lib. 2. cap. 10. ubi ex hebraeo *pluuiam* interpretatum it; ut sit, *sol Mithra*, sol pluuius s. Iupiter ὑέτιος.

4) Vid. *histor. uniuersam* tom. 4. §. 618.

proiiciebat pro primitiis. Boues aliaque animalia aliis Diis mactabant, equosque praesertim; at pro Marte ritus erat proprius.

§. 3. Templa, quae aeque lata ac longa, nec admodum alta erant, ex congestis sarmentis construebant: eo quippe quotannis sarmentorum centum quinquaginta currus onerarios deportabant, atque in eorum uertice ueterem acinacem ferreum ponebant, qui ipsis pro statua Martis erat. Huic acinaci ex equis ouibusque annuas offerebant uictimas. Ex captis in bello centesimum quemque immolabant, sed non eodem modo, quo pecora. Nam postquam capitibus illorum uina libauerant, inter uas quoddam magnum eosdem iugulabant, iisque in uerticem sarmentorum deportatis sanguinem in acinacem infundebant. In imo deinde ante templum mactati uiri humerum cum brachio et manu praecidebant, et in aerem coniiciebant, quo peracto, recedebant, humero quo cadebat, relicto. *Lucianus* in Ioue Tragoed. scribit, ipsos non acinacem tantum, sed et *Zamolxin* quempiam, Deum coluisse. Ex hac uero Scytharum religione nullum uestigium relictum est.

CAPVT V.
De Diis Germanorum.

§. I.

De Diis ueterum Germanorum non nisi pauca dici possunt, licet *Elias Schedius* satis amplum uolumen de hac materia ediderit 1), sed pleraque ad rem non pertinent*). I. Caesar de B.G.L.6.c.21. Germanos eos tantum Deorum numero habere perhibet, quos cernunt, et quorum opibus aperte iuuantur; Solem scilicet, Vulcanum (sub quo ignem forte intelligit) et Lunam. Cum his uero minus conueniunt, quae apud *Tacitum* de religione Germanorum leguntur: ita ut dubium sit, utrum Caesar Germanos satis cognouerit, an illa, quae refert, ad aliquam solum Germanorum nationem pertineant. Forte a tempore I. Caesaris ad tempora usque Taciti aliqua in religione Germanorum mutatio facta est. Apud *Tacitum* Hist. l. 4. c. 64. Tencterorum, nationis Germanicae ad Rhenum, Legatus communibus Diis et praecipuo Marti grates agit, quod Agrippinenses in corpus nomenque Germaniae redissent. Gothi etiam, qui pro natione Germanica uel Teutonica uulgo habentur, Martem quasi Deum suum habebant, ut tradit *Iornandes* cap. 5. ipsique captiuos immolabant. Idem *Tacitus* Libro de mor. Germ. c.9. Germanos Mercurium maxime coluisse, eique certis diebus hostias humanas immolasse dicit. Hinc liquet, Martem atque Mercurium praecipuos fuisse Germanorum Deos. Herculem quoque Germani ualde colebant, eiusque laudes, quum pugnatum irent, decantabant; et uictimas ipsi tanquam maximo bellatori immolabant, ut eum sibi propitium redderent.

§. 2. *Pars Sueuorum*, pergit *Tacitus* de mor. germ. c. 9. *et Isidi sacrificat: unde caussa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum, in modum liburnae figuratum, docet religionem aduectam: ceterum nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reuerentia uident. Auspicia sortesque, ut qui maxime, obseruant. Proprium gentis, equorum quoque praesagia ac monitus experiri: publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi et nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru Sacerdos ac rex uel princeps ciuitatis comitantur, hinnitusque et fremitus obseruant. Est et alia obseruatio auspiciorum, qua grauium bellorum euentus explorant. Eius gentis, cum qua bellum est, captiuum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis committunt: uictoria huius uel illius pro praeiudicio accipitur.* In principio huius libri scribit: Germanos celebrare *Tuistonem* Deum terra editum, et filium *Mannum*, Originem gentis conditoresque: Manno tres filios assignabant, e quorum nominibus proximi Oceano *Ingaeuones*, medii *Herminones*, ceteri

1) Amstelod. 1648. 8. et Halae Magd. 1728. 8. studio M. *Io. Iarkii* et cum praefatione *Io. Alb. Fabricii.* Scriptores plures commemorat *Fabricius* in bibliographia, pag. 254. quibus *Westphalii* monumenta inedita rerum Germanicarum tom. 4. et *Io. Ge. Stredowsky* sacra Morauiae historia lib. 1. cap. 5. 6. 7. 8. addere licet; et. *I. I. Masconii* historiam Germanorum, lib. 2. §. 35. seqq.

*) Est quidem a multis in eo reprehensus *Schedius*, quod nimium indulgeat ingenio, et tum audacioribus utatur coniecturis, tum saepe etiam aequo longius excurrat: quorum tamen alterum excusat *Fabricius* exemplo *Cluuerii*, alterum autem *Seldeni*, ratus, pensari utrumque eruditissimis rebus, quae eius libro comprehenduntur.

Istaeuones uocentur. Germani, pergit idem *Tacitus*, haec carminibus antiquis celebrabant, quod unum apud eos memoriae et annalium genus erat. Erant quoque illis carmina, quorum relatu, quem *Barditum* uocabant, accendebant animos, futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurabantur; terrebant enim, aut trepidabant, prout sonuerat acies. Nec tam uocis ille, quam uirtutis concentus uidebatur: affectabatur praecipue asperitas soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et grauior uox repercussa intumesceret. Eodem *Tacito* teste, Germani *Herthum* quoque siue *Hertam* i. e. Terram matrem colebant, eamque interuenire rebus hominum credebant. *Herthus* autem siue *Hertha* nomen erat Matris Deum, quam Germani cum Attide honorabant.

§. 3. In uita Caroli M. a *Petro Pithoeo* publicata, annalibusque Veterum Francorum ab eodem editis, memoratur Saxonum Idolum, cui nomen *Irmensula* 2) aut *Ermenseul*, quod in Eresburgi arce, a Carolo M. expugnata, repertum est. Putant nonnulli esse Mercurium, similitudine nominis Ερμῆς ducti; alii Martem esse arbitrantur. *Henricus Christianus Henninius* in obseruationibus ad Epistolas Tollii p. 31 cuiusdam Dei germanorum, cui nomen *Chrodo*, cuiusque schema Tab. LXXXII. *Fig.* 2. proferimus, mentionem facit: in stylobate senis cuiusdam figura consistit, nudo capite, qui pedibus magnum piscem calcat; indutus est tunica ad mediam tibiam defluente et praecinctus fascia, cuius extrema hinc inde dependent: manu sinistra rotam tenet, dextra canistrum, fructibus floribusque plenum; quidam existimauere esse Saturnum. Eodem libro p. 34 repraesentatur alius ueterum Germanorum Deus nomine *Busterichus*, *fig.* 3, cuius simulacrum uisitur in arce Comitum de Schwartzburg, quae Sondershusa dicitur: erat olim in arce Rottemburgensi in monte sita. Simulacrum hoc est ex metallo minus noto, manumque dextram Capiti imponit; sinistra, quae femur tangebat, delapsa est.

§. 4. *Samuel Grosserus* in historia Lusatiae typis data Lipsiae in fol. 1714. multorum huiusce regionis numinum figuram nomenque protulit. Primus Deus est *Prono*, qui iustitiae et fori curam gerebat *Fig.* 4: hastam ille tenet atque clypeum, qui formam habet scutorum infimi aeui; secundo schemate repraesentatur ille *Chrodo*, cuius paulo ante mentio facta est; hunc autem Grosserus Slavos in silua Hercinia pro Saturno coluisse dicit; Tertium est *Trigla Fig.* 5. triplici uultu, eratque Diana illa Triuia dicta, quam plurimi eandem esse dicunt cum Hecate; Quartum Idolum est *Poreuithi* 3), *Fig.* 6, uir quinque capitibus instructus, qui spoliis praesidebat. Quintum Idolum est *Suantouith Fig.* 7. statua quatuor capitibus instructa; eratque Deus in regione illa praecipuus, quem pro Sole uel Apolline habebant; Sextum est *Radegasti Fig.* 8. qui hastam tenet et caput bouis in pectore gestat, cuiusque capiti, aquila insidet; septimum est *Sivvae Fig.* 9. quae pro Venere habetur, ab aliis pro Dea uitae; octauum quendam *Flyns* repraesentat, qui tribus diuersis formis exhibetur. Prima *Fig.* 10. est forma hominis, magno pallio tecti, qui leonem humeris et capite sustinet, magnamque facem tenet; secunda *Fig.* 11. sceleton humanum est, leonem simili modo gestans; tertia *Fig.* 12. hominis sedentis rudi barbaroque modo concinnati, qui facem similiter gestat, corona exornatur, monstrososque pedes habet.

CAPVT VI.

De Religione Gallorum.

§. 1.

De religione Gallorum ueterum 1) multa nos docet I. Caesar, quae monumentorum auctoritate firmantur; quotidie quoque alia monumenta e tenebris emergunt, quae quamplurima notatu digna ostendunt, neque a *Caesare*, neque ab alio scriptore commemorata. Eorum

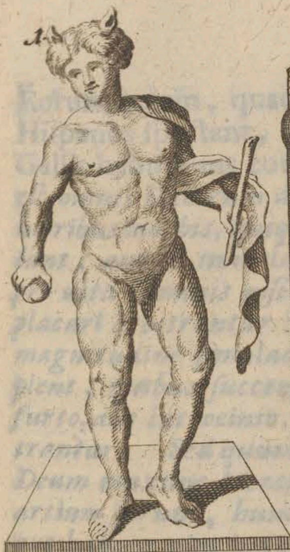
2) De *Irmensula*, *Chrodone*, *Büstero*, ceterisque hic et §. 4. nominatis, et pluribus aliis, scriptores uide in *Fabricii* bibliogr. p. 255. et *Westphalii* praefationem ad tom. 4. p. 206 seqq. ubi et omnium imagines occurrunt.

3) Cum nomina *Poreuith*, *Suantovith*, *Rugievith*, in ultima syllaba conueniant, siue S. *Vitum* siue slauicam uocem, *lumen*, habere aliquis uelit: fuerunt, qui *Poriorum*, seu Porussorum, *Rugiorum* et *Venetorum* s. Vendorum nomina praeposita putent, apud quos idem, sed non eadem forma deus is fuerit.

1) Conf. *Jacques Martin*, benedict. congregat. S. Mauri, *de la religion des Gaulois*, Paris 1727. 2. uol. 4.

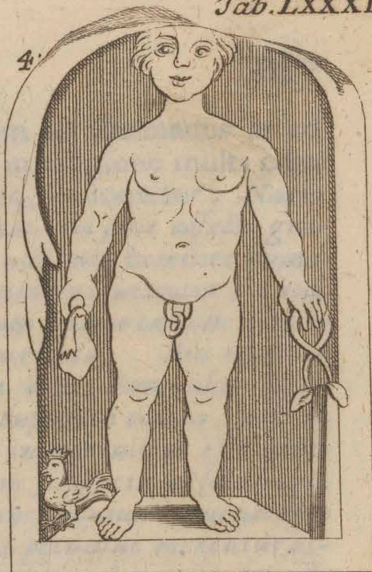

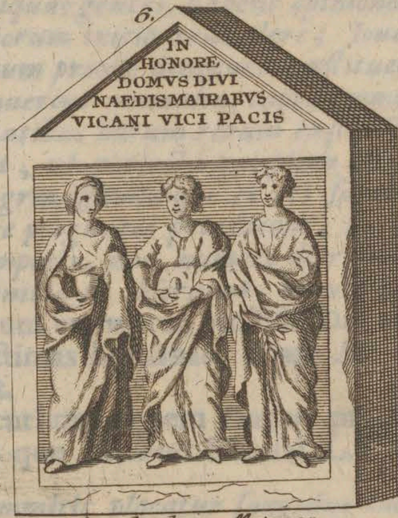

Numina Veterum Gallorum, qualia fuere 1. 2. 3. 4. Mercurii diversæ formæ. 5. Aesculapius. 6. Deæ Mairæ. 7. Krutzmannus sive Hercules Argentinensium. 8. Diana. 9. Dea Nehalennia. 10. Duo Druides, Sacerdotes Gallorum.

Eorum autem, quae dicentur, multa non ad Gallos modo, sed etiam ad Germanos et ad Hispanos spectant, et forte ad alias quoque nationes finitimas, quae in religione multa cum Gallis habuerunt communia. *Caesar* de Bello Gallico Lib. VI. c. 16. sq. ita loquitur: *Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in praeliis, periculisque uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro uita hominis nisi uita hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur. Sed quum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc uiarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Martem et Iouem et Mineruam: de his eandem fere, ac reliquae gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere; Mineruam operam atque artificiorum initia transdere; Iouem imperium caelestium tenere; Martem bella regere. Huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperunt, plerumque deuouent. Quae superauerint animalia, capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. Neque saepe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet; grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; et dies natales, et mensium, et annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur.* Mirum certe, *Caesarem,* quum Deos Gallorum enumerat, omisisse *Ditem* patrem aut Plutonem, a quo illi se prognatos gloriabantur. Victimas humanas, etiam *Dionysius Halicarnasseus*, Gallos suo tempore Saturno mactasse tradit.

§. 2. Vulgo creditur Mercurium, quem *Caesar* praecipuum Gallorum numen dixit, eundem esse cum *Theutate*, de quo *Lucanus* Pharsal. L. I. v. 144 ita canit

Et quibus immitis placatur sanguine caeso
Theutates, horrensque feris altaribus Esus.

cum quo conferri meretur *Lactantius* L. I. c. 21. *Galli Esum atque Theutaten humano cruore placabant.* Nec desunt, qui credant, *Hesum* uel *Esum* 2) esse Deum Martem et *Tharamin*, alium Gallorum Deum, eundem esse atque Iouem. Galli Apollinem etiam sub *Belleni* nomine (ita quidem putatur) colebant. Hercules quoque Gallorum Deus non praetermittendus est, quem cum Germanis habuere communem; sed si *Luciano* in Herc. Gall. credendum est, longe alia Gallis de Hercule suo sententia erat, quam Germanis.

§. 3. Mercurius itaque praecipuus Gallorum Deus erat, quem *Theutaten* appellabant, quae uox nomini *Thoth* uel *Thouth*, qui Aegyptiorum et Phoenicum Mercurius erat, finitima est. Nec minus certum est, Hispanos, qui in religione cum Gallis in multis conspirant, Mercurium agnouisse cognomine Theutaten. In noua Carthagine tumulus erat nomine *Mercurius Theutates*, teste *Tit. Liuio* Dec. 3. l. 6. c. 44. tumuli quippe terraeque aceruui, qui in uiis erant, Mercurii (Ερμαιοι λοφοι) uocabantur. Hunc Galli artium inuentorem, uiatorum Ducem et negotiatorum Deum habebant, et ad quaestum pecuniae opportunum, quae dotes magnum cultorum numerum pellicere poterant. Ex monumentis sane ad Mercurium pertinentibus, quae in Galliis detecta sunt, in diesque deteguntur, arguitur, eius cultum in hisce regionibus celeberrimum fuisse, non ante Caesarem modo, illiusque aeuo, sed etiam postquam Galli a Romanis subacti sunt. Qui *Tab. LXXXIII. Fig. 1.* prior offertur Mercurius a *D. Abbate Charlet Lingonensi* mihi transmissus est; prope Lingonas ille repertus est, crumenam altera manu, altera baculum tenet; quodque in eo singulare apparet, pinnae capitis animalis cuiuspiam auriculas non inepte referunt. Imago Mercurii *Fig. 2.* Bellouaci reperta Tab. LXXXIII

2) *Hesum*, uulgari errore pro Marte haberi, contendit *I. Georg Eccardus*; ipse *Deum felicitatis* siue *sanitatis* habet, cuius symbolum uiscus fuerit. Vid. *Eccardi* epistolam ad *I. G. Krausium* in nouis litterar. 1718. Lips. latinis p. 173.

reperta anaglyphum eſt, in quo Mercurius praeter morem barbatus repraeſentatur; petaſum geſtat diſſimilem aliis, quibus ornari uulgo ſolet; pinnae ſolito ſunt altiores; ueſtis paludamentum Romanum fere refert; dextra marſupium tenet, ſiniſtra caduceum ſine pinnis; inſcriptio ita legitur: *Sacrum Mercurio Auguſto Caius Iulius Healiſſus uotum lubens ſoluit merito.* Mercurii Auguſti nomen forte ſignificabit illius temporis Imperatorem forma Mercurii hic exhiberi. Si res ita ſe haberet, mirum non eſſet, ſi barbatus Mercurius appareat; ſed nullum hic Imperatorem ex facie cognoſco: attamen frequentiſſime in nummis aliisque monumentis occurrunt Imperatores et Auguſtae, Deorum forma, ut ii omnes, qui rem antiquariam uel primis labiis attigerunt, non ignorant.

§. 4. Monumenta Mercurii ſequentia *Fig. 3.* et *4.* cum multis aliis in monte quodam Lotharingiam inter et Alſatiam reperta ſunt: nomen monti *Framont*, quaſi *Pharamundi mons*, uel *ferratus mons;* etymologia incerta. An ante ſubactas a Romanis Gallias haec monumenta poſita ſint, ignoratur; ſed quae inſcriptionem habent Latinam, illa omnino poſt additas Imperio Gallias concinnata uidentur; quum autem illa, quae inſcriptione uacant, eodem ſint ſculpturae genere, rudi ſcilicet atque barbaro, eodem et ipſa tempore confecta uidentur. Primus hic Mercurius *Fig.* 3. petaſum, pinnis ornatum, rudiuſcule concinnatum habet, et quoddam quaſi pallium; manu dextra marſupium tenet, quod marſupium eſſe uix crederemus, niſi commune eſſet Mercurii ſymbolum; ſiniſtra manu caduceum fert; ad pedes illius animal quodpiam conſpicitur, quod adeo barbare effictum, ut uix internoſcas. Alter Mercurius *Fig. 4.* cuius pars capitis excidit, caduceo innititur, alteraque manu marſupium tenet, praecedenti non multum abſimile; Ad eius pedes Gallus, Mercurii ſymbolum, conſpicitur. Mulieris hic mammas habere uidetur, in quo a priore differt; ſed quod in utroque obſeruatu digniſſimum eſt, in ima uentris parte duos annulos grandiores, alterum alteri incluſos habent, quo forte ſignificatur, Mercurium nullius eſſe ſexus.

§. 5. *Mars* Gallorum idem fuiſſe putatur, qui Heſus uel Eſus, quem commemorauere *Lucanus* et *Lactantius;* huiuſce Dei, quatenus a Gallis colebatur, nulla adhuc imago uiſa eſt. *Iupiter*, qui idem eſſe putatur, atque *Tharamis* 3), in Anaglyphis Pariſienſibus repraeſentatus uiſitur, aliis Iouis ſchematibus, quae Tomo primo magno numero dedimus, non eſt abſimilis. Quod ad *Apollinem* Gallorum ſpectat, multi putant, illum eundem eſſe cum *Beleno*, quod admodum ueriſimile uidetur; id enim probant hi *Auſonii* uerſus de Profeſſoribus Burdigalenſibus

Carm. 4.

Tu Baiocaſſis ſtirpe Druidarum ſatus
Si fama non fallit fidem,
Beleni ſacratum ducis e templo:
Et inde uobis nomina
Tibi paterae: ſic miniſtros nominant
Apollinaris myſtici.

et Carm. 10.

Non reticebo ſenem
Nomine Phoebitium,
Qui Beleni aedituus
Nil opis inde tulit.
Sed tamen, ut placitum,
Stirpe ſatus Druidarum
Gentis Aremoricae,
Burdigale Cathedram
Nati opera obtinuit.

Haec nomina *Apollinaris* et *Phoebitius*, Belenum hic memoratum Apollinem eſſe ſignificant, a Gallis Aremoricis eo nomine cultum, quemadmodum Aquileiae Belenus colebatur; multae etiam urbis iſtius inſcriptiones ſic incipiunt, *Apollini Beleno*, ut uidere eſt in erudita Diatriba doctiſſimi *Philippi a Turre* 4) Epiſcopi Hadrienſis. *Elias Schedius* in libro de Diis Germanorum p. 166. ſq. Belenum pro ſole habet, et numerum dierum totius anni in hoc nomine Graece ſcripto ſe reperiſſe putauit; quemadmodum Baſilidiani eundem numerum reperiebant in nominibus Abraxas et Mithras; ſed absque ratione ſufficiente. Multae paſſim leguntur in-
ſcriptio-

3) Variant MSti codices *Lucani*, cuius notus eſt uerſus, L. I. v. 446. et Tarani ſcythicae non mitior ara Dianae, alii Taranus, Tharanis, Tarami. *I. G. Eccardus* ex uoce *Taran*, quod Cambris Walliſque *tonitru* ſignificat, illuſtrat, et Iouem Fulgeratorem eſſe credit.

4) In monumentis ueteris Antii; quae diſſertat. aliaeque de diis Aquileg. leguntur etiam in bibliotheca italica Graeuiana tom. 16. add. et *Seldenus* cap. 1. ſyntagm. 2. alios nominat *Fabricius* bibliogr. p. 256. Beleni nomine Leibnitius et *Eccardus* Vulcanum intelligebant; uid. excitatam epiſtolam anni 1718. Forte utrumque locum habeat, ſi locorum diuerſorum temporumque ratio habeatur, Apollinem hoc nomine cultum, dubium non eſt.

ſcriptiones *Apollini Beleno*, nulla uero *Soli Beleno* 5); etſi phyſice Apollo idem qui Sol habeatur, cultus tamen diuerſa numina faciebat.

§. 6. Alius Deus Gallicus, uti quidem uidetur, a uiro clariſſimo de Boze dono mihi oblatus eſt, fortaſſis Aeſculapius, *Fig.* 5. Vaſculum manu tenet, interula ſeu tunica aperta indutus eſt, Zonaque ſuccinctus, pallium ſiue chlamydem geſtat humeris. Metis et apud Lingonas Deae quaedam colebantur, quas *Mairas* uocabant; earum figuras anaglyphum Metenſe *Fig.* 6. prae ſe fert. Tres numero repraeſentantur, fructus quosdam manibus geſtantes in frontiſpicio templi, in cuius faſtigio haec inſcriptio: *in honorem domus diuinae Dis Mairabus Vicani uici pacis.*

§. 7. Quod ad Herculem Gallorum attinet *Lucianus* in Hercule Gallico de eo ita loquitur: *Celtae Herculem uocant Ogmium* 6), *huncque Deum inuſitata prorſus ſpecie depingunt; decrepitus eſt apud illos et caluus, reliquis capillis plane canis, cute rugoſa et atra, quales uulgo ſunt nautae ſenes; Charontem potius diceres aut Iapetum, aut quempiam ex iis, qui in profundo tartaro ſunt, quam Herculem. Ac licet huiusmodi ſit, tamen cultum et apparatum Herculis prae ſe fert; leonis quippe exuuiis indutus eſt, tenetque dextra clauam, pharetram habet appenſam, et arcum tenſum laeua oſtentat. In ſumma Hercules eſt; crediſſem utique, tum in Graecanicorum Deorum contumeliam ſic eum perperam depingere Gallos; tum etiam, ut tali pictura ipſum ulciſcerentur, quod aliquando in regionem ſuam incurſaſſet, praedam abigens, quum, Geryonis armenta quaerens, occidentales regiones percurreret. Nondum dixi, quod in imagine erat maxime mirandum; ſenex ille Hercules hominum ingentem multitudinem trahit, omnes ab auribus reuinctos: uincula, quibus id facit, tenues ſunt catenae ex auro electroque, pulcherrimis monilibus ſimiles: attamen licet tam debilibus teneantur uinculis, neque fugam meditantur, neque uel tantillum reluctantur, aut pedibus obnituntur, ſed lubentes ſequuntur et laeti, ducentem laudantes, et, quod anteuertere uelint, uinculum laxantes, quaſi grauiter laturi, ſi ſoluerentur. Quod autem abſurdiſſimum uidebatur, quum neſciret pictor, ubi ſummas catenas necteret, quia Hercules dextra clauam, ſiniſtra arcum teneret, perforata eius lingua, ex hac illos trahi curauit: ille uero ad eos, quos ſic trahit, conuerſus, ipſis arridet.* Adiicit poſtea idem *Lucianus*, a Gallo quodam aenigma hoc ſibi enucleatum eſſe, qui docuerit, Gallos non perinde atque Graecos credere, Mercurium eloquentiae Deum eſſe, ſed Herculem potius, quod Mercurio longe fortior eſſet; ſenemque depingi Herculem, quod ſecundum Graecos ipſos in ſenectute eloquentia perfecta eſſet; et catenulas illas, linguae Herculis innexas, et ab altera parte auditorum aures uincientes, uim orationis indicare, qua auditores pelliciebat. Vtrum ficta an hyperbolica ſit haec *Luciani* deſcriptio, non diſcutiam; ipſe ſe uidiſſe et admiratum eſſe perhibet. Hercules ille, cuius imaginem *Fig.* 7. exhibet, aeneus eſt, ac uulgaris ſtaturae. Olim in templo Cathedrali argentinenſi in Capella quadam S. Michaelis fuit: hodie Iſſiaci uiſitur in uilla quadam Mareſchalli d'Etrées prope Lutetiam. Germanice hoc ſimulacrum uocabatur *Krutzmann*, id quod lingua priſca Teutonica uirum craſſum denotat, ſiue, ut alii malunt, uirum fortem belloque ſtrenuum. Hic Hercules aliarum huius herois ſtatuarum more delineatus eſt, ſed rudi opere. Manu dextra ingentem clauam tenet, terra nixam, quae nodis exſciſſisque ramis admodum hirſuta eſt. Altera manu leonis pellem tenet, cuius pars in anteriora corporis reducitur.

§. 8. Diana ſequens *Fig.* 8. circa annum 1718. ex terra eruta fuit, in monte, cui nomen Fourcognei, in Lotharingia prope parochiam S. Martini. Archetypum 16. pollicibus altum eſt, ac totidem pene latum. Vultus olim minio depictus erat, cuius ueſtigia remanent; ceterum imperiti artificis eſt. Hanc Dianam Galli magno cultu proſequebantur. Huic *Fig.* 9. addimus Deam *Nehalenniam* 7) ad annum usque 1647, quo in Zeelandia primum detecta fuit, ignotam. *Oliuarius Vredius* in Hiſtoria Comitum Flandriae, in addit. ad lib. 1. prodrom. II. p. 51. huius Deae quatuordecim imagines protulit cum inſcriptionibus, quae nomen illius clarius indicant. Quum autem iſtiusmodi imagines pleraeque inter ſe ſimiles ſint; unam hic exhibuiſſe ſufficiat. Hic autem Dea haec Nehalennia ſedet, in ſinu calathum uariis

5) Hoc non impedit, quo minus Belenus ſol fuiſſe credatur. Ceterum conferri poteſt diſſertatio *Huetii*, an ſol et Apollo idem, tom. 1. pag. 422, usque ad p. 438. collectionis Abbatis *Tilladet*. à la Haye 1714.

6) *Ogmius*, *Toland* in collection of ſeveral pieces of Toland, *London* 1726. 8. tom. 1. epiſt. 1. ſect. 11. celticum nomen dicit, idem ualens ac *litterarius*, eruditus; *ogum*, *ogma* dictum fuiſſe alphabetum irlandicum.

7) Vid. *Keysleri* antiq. ſeptentrionales, p. 236. ſqq.

riis pomis et fructibus repletum gestans; ad latus eius dextrum canis est, ad sinistrum calathus alius fructibus plenus. Inscriptio ita legitur: *Deae Nehalenniae Dacinus Liffionis filius uotum soluit lubens merito.*

§. 9. Tandem de *Druidibus* 8), qui apud Gallos ueteres sacris operabantur, pauca adhuc monenda sunt. *Druides*, inquit *I. Caesar* de Bello Gallico Lib. VI. c. 13. sq. *rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae caussa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuersiis, publicis priuatisque, constituunt; et, si quod est admissum facinus; si caedes facta; si de hereditate, de finibus controuersia est, iidem decernunt; praemia, poenasque constituunt: si quis aut priuatus, aut publicus, eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt; aditum eorum sermonemque defugiunt; ne quid ex contagione incommodi accipiant; neque iis petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeestunus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco* 9) *consecrato. Huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt, eorumque iudiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia* 10) *reperta, atque inde in Galliam translata existimabatur. Et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunque illo discendi caussa proficiscuntur. Druides a bello abesse consueuerunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae uacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conueniunt, et a propinquis parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos uicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus (Graecis) litteris utantur. Id mihi duabus de caussis instituisse uidentur; quod neque in uulgus disciplinam efferri uelint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere. Quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo et memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire in alios* 11), *atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium ui ac potestate disputant, et iuuentuti tradunt.*

§. 10. *Strabo* quaedam a Caesare praetermissa sic explicat: *Apud Gallos tria sunt hominum genera, quae magno in honore habentur, Bardi, Vates et Druides. Bardi cantilenas canunt, poetaeque sunt; Vates sacrificant, et rerum naturalium disciplinae philosophiam moralem adiiciunt; ut magni iustitiae sectatores habentur; ideoque ipsis negotiorum tum publicorum tum priuatorum iudicium defertur. Antehac illi ciuilia bella sopiebant, factionesque iam ad proeliandum paratas mutuo reconciliabant. Galli putant, crescente Druidarum numero, fructuum terrae copiam abundantiamque esse. Iam Druides, quam* Galli *ceteri putant, animas et mundum corruptioni non esse obnoxios, sed tempus futurum, quo ignis* 12) *et aqua dominium obtinebunt.*

§. 11. Inter praecipua Druidarum sacra nullum maius caerimonia illa, quam circa uiscum

8) De *Druidibus* uerbosiora exstant commentaria *I. G. Frikii* diss. de Druidis occidentalium populorum philosophis Vlmae 1731. 4. quam in criticis collect. Lips. fasciculo 5. p. 69. seqq. excerptam legere licet, melior et auctior prodiit 1744. et *I. Tolandi* excitato loco, plures scriptores nominantur in *criticis collectionibus* ad historiam L. germanicae etc. fasciculo 2. 1732. pag. 327. adde *I. Martin* explication de divers monumens pag. 122. seqq. et histor. uniuersam tom. 4. §. 566. a) id addendum, etiam Germanis tales sacerdotes fuisse, licet Druidarum nomen non legatur, ut adeo non Gallorum tantum fuerint.

9) Correxit iam *C. S. Schurzfleischius*, *luco*, in dissertat. de institutis ueterum Druidarum, Witteb. 1697. 4.

10) *Plinius* et *Tacitus* non consentiunt; *sed Caesari* plus fidei adhibent, qui anglicarum rerum uetusta monumenta excusserunt. Vid. *Seldeni* Acta anglo-britannica; uolum. 2. opp. tom. 2. p. 861. seqq. et *Frickium*. *Martin* Gallos primum in Britanniam inuexisse religionem; sed bellorum uariis turbis interpellatam inde denuo repetiisse, putat.

11) Qui cum Pythagorae μετεμψυχωσει conferunt, non satis certi interpretes uidentur. Vid. *Martin* tom. 1. p. 184. seqq. et *Frickium*.

12) Vnus omnino *Strabo* haec narrat; quae si uera sint, ad Stoicorum opinationes accedunt.

ſcum ſeruabant, qua de re *Plinius* l. 16. c. 44. *Nihil habent Druidae, ita ſuos appellant magos, uiſco et arbore, in qua gignatur, ſi modo ſit robur, ſacratius. Iam per ſe roborum eligunt lucos, nec ulla ſacra ſine ea fronde conficiunt, ut inde appellati* 13) *quoque interpretatione Graeca poſſint Druidae uideri. Enimuero quidquid adnaſcatur illis, e caelo miſſum putant, ſignum eſſe electae ab ipſo Deo arboris. Eſt autem id rarum admodum inuentu, et repertum magna religione petitur, et ante omnia ſexta luna, quae principia menſium annorumque his facit et ſaeculi poſt triceſimum annum, quia uirium iam abunde habebat, nec ſit ſui dimidia. Omnia ſanantem appellantes ſuo uocabulo, ſacrificiis epuliſque rite ſub arbore praeparatis, duos admouent candidi coloris tauros, quorum cornua tunc primum uinciuntur. Sacerdos candida ueſte cultus arborem ſcandit, falce aurea demetit, candido id excipitur ſago; tum deinde uictimas immolant, precantes, ut ſuum donum Deus proſperum faciat his, quibus dederit. Foecunditatem eo poto dari cuicunque animali ſterili arbitrantur, contraque uenena omnia eſſe remedio. Tanta gentium in rebus friuolis plerunque religio eſt.*

§. 12. Eorum, quae *Plinius* hic enarrat, partem non minimam, mire expreſſam in anaglypho Auguſtodunenſi, quod in libro *Auberii* de antiquitatibus Auguſtodunenſibus exhibetur, cernimus. In hoc autem *Fig. 10.* hinc Druida uiſitur, quernis foliis coronatus, quod utique cum uerbis *Plinii* conſentit, qui Druidas ſine fronde iſta nulla ſacra facere docet. Eſt autem forte ſacrificus, quin immo Druidarum Princeps, de quo ſupra Caeſar, qui tantam in ceteros Druidas habebat auctoritatem, ſceptro, quod altera manu tenet, ſignificatam. Alter Druida ad huius latus non quernis foliis coronatur, ſed manu dextra tenet lunam bicornem, qualem ſexta die lunae uidemus. Et hoc conuenit cum ſcrupuloſa illa Druidarum religione, qua uiſci caeremoniam nonniſi ſexta lunae die celebrabant; ut nihil dubii ſubſit, quin luna bicornis ad hunc Druidarum ritum reſpiciat.

§. 13. Druidarum porro ſecta Aſtronomiae ſtudio admodum dedita fuit; et quia illa ſexta dies prae omnibus ad uiſci caerimoniam requirebatur, Aſtronomus Druida hic bicornis lunae figuram geſtat ea magnitudine, qua die ſexta conſpici ſolet. Selaginis etiam, herbae cuiuspiam ſic nominatae, caerimonia, apud Druidas admodum erat uſitata, auctore *Plinio* 24, 11. legebatur illa manu dextra ſine ferro per tunicam, *qua ſiniſtra exuitur uelut a furante, candida ueſte ueſtito, pureque lotis nudis pedibus, ſacro facto, priusquam legatur, pane uinoque, ferturque in mappa noua. Hanc contra omnem perniciem habendam prodidere Druidae Gallorum, et contra omnia oculorum uitia fumum eius prodeſſe. Iidem Samolum herbam nominauere naſcentem in humidis; et hanc ſiniſtra manu legi a ieiunis, contra morbum ſuum boumque, nec reſpicere legentem, nec alibi quam in canali deponere ibique conterere poturis.*

§. 14. Alia Druidarum, eodem *Plinio* teſte, ſuperſtitio erat circa ſerpentum oua 14), quae ex plurimorum ſerpentum conuolutorum ſaliua naſcebantur. Druidae dicebant, ſibilis ſerpentum ea oua in ſublime iactari, ſagoque oportere intercipi, ne terram contingerent; profugere raptorem equo; ſerpentes enim inſequi, donec arcerentur amnis alicuius interuentu. Experimentum autem eiusmodi ouorum hoc eſſe dicebant, ſi contra aquas fluitarent uel auro uincta: atque, ut eſt magorum ſolertia occultandis fraudibus ſagax, certa luna capienda cenſebant: ad uictoriam in litibus obtinendam mire laudabantur. Claudius certe Imperator equitem Romanum e Vocontiis non aliam ob cauſſam occidit, quam quod in lite eiusmodi ouum in ſinu ſuo geſtaret.

§. 15. Diuinatio quoque apud Druidas in uſu erat, eamque immanem in modum exercebant, ut tradit *Diodorus Siculus* lib. 5. p. 308, hominem enim immolabant, ſupra diaphragma ipſum transfodiendo; et ſi homo ille cadebat, ex lapſu illius, palpitatione, defluente ſanguine et motibus corporis diuinabant. *Cicero* tamen L. I. de Diuin. c. 40. cum de diuinatione eorumdem loquitur, nihil eiusmodi prodit. *In Gallia Druides ſunt, e quibus ipſe Diuitiacum Aeduum, hoſpitem tuum laudatoremque cognoui: qui et naturae rationem, quam Phyſiologiam Graeci appellant, notam eſſe ſibi profitebatur, et partim auguriis, partim coniectura,*

13) Hoc ueriuerbium pluribus placuit; alii ex *deru* uoce Celticobritannica, quercus; quod ipſum alicubi Tolandus uult; alibi autem *Drud* praefert, uocem britannicam, quae uindex crudelis, audax, etc. ſignificet. Incertiores etymologias commemorare nihil attinet.

14) Talia colligentem Druidam *Eccardus* reperiſſe ſibi in eo uiſus eſt, quod alii Herculem cum Hydra interpretabantur. Vide noua litteraria 1718. pag. 175. *Martin* ad *ouum mundi* reſpiciendum eſſe auguratur; quod non uidetur.

iectura, quae essent futura, dicebat. Tiberius, teste *Plinio* l. 30. c. 1. Druidas ex Galliis expulit: ex illo tamen tempore eosdem rursus in aliqua existimatione fuisse putant; quandoquidem secundum *Lampridium*, quum Alexander Seuerus ad expeditionem, ex qua numquam rediit, proficisceretur, mulier Druias exclamauit: *Vadas nec uictoriam speres, nec militi tuo credas.* Superstitio illa profanorum Deorum in Galliis regnabat adhuc Saeculo quinto, imo etiam sexto. *Gregorius Turonensis* in uita S. Simplicii narrat, fuisse simulacrum Berecynthiae, quae eadem est atque Cybele, quod curru uehebatur per campos et uineas ad fructuum terrae conseruationem; idololatrae uero illi ante statuam Deae cantabant et saltabant. Impios miseratus sanctus, preces emisit, ac signum crucis edidit: statim idolum in terram delabitur, currus trahentesque boues immobiles fiunt. Populus uictimas immolat, boues stimulat percutitque, sed incassum. Ex coetu quadringenti dicunt: si numen est, iam surgat, boues incedere curet; si ne ipsa quidem potest moueri, hinc liquet, nihil in illa diuinum esse; aliam tunc uictimam immolant, quumque Dea non magis moueretur, Christo nomen suum dedere.

§. 16. De templis denique Gallorum hoc addendum, quod antequam Galli in potestatem Romanorum peruenerint, superstitioni admodum dediti fuerint, et templa plurima construxerint, et quamuis auari admodum essent, ut dicit *Diod. Sic.* l. 5. p. 305. auri plurimum in ea coniecerint, Diisque consecrauerint, ut eos sibi propitios redderent. De forma illorum templorum apud Scriptores nihil occurrit; quum illis diuitias commemorasse suffecerit. I. Caesar, qui Gallos subegit, templa illa omnia expilauit; uti, teste Suetonio, urbes quoque multas diruit, saepius ob praedam, quam ob delictum; unde factum, ut auro abundaret. Templa omnia Octangula fuisse deprehendimus, quam formam Gallos ueteres in aedificiis suis, cuiusuis ea generis essent, libentius adhibuisse comperimus. Pharus Bononiae ad Oceanum, turris magna Nemausi, Matinionensis insuper turris, atque illa, quae in coemiterio Innocentium Lutetiae hodieque uisitur, omnes octangulae sunt. Templa Gallorum octogona, quot quidem eorum ad notitiam meam peruenerunt, haec sunt: 1.) Templum Montis Morillionis in Pictauis, omnium sane spectabilissimum, 2.) Templum in loco, cui nomen *Courseult* prope Dinantium in Armoricis; 3.) Templum in loco cui *Erqui* nomen, in dioecesi Briocensi, cum aliis aedificiis murisque ad templum ipsum pertinentibus; 4.) Templum Aigurandae apud Bituriges, cuius suburbium in Marchia sic dicta prouincia est. 5.) Templum in suburbio Lemouicum prope Ecclesiam poenitentium Nigrorum, quod dirutum, cuiusue nullum uestigium; sed uiri fide digni se illud uidisse testantur, 6.) Templum in loco, cui nomen Vertillac, in Marchia, 7.) Templum in suburbio oppidi, cui nomen Felletium, in eadem prouincia.

CAPVT VII.

De Diis Hispanorum et Carthaginiensium.

§. I.

Cum Gallis Hispani in rebus ad religionem pertinentibus consensisse putantur; superstitionibus tamen sibi propriis in quibusdam dediti fuerunt; de quibus nihil fere amplius scimus; sique Scriptores aliqui longas hac de re dissertationes in uulgus ediderunt, non magnam sane lucem obscurissimis hisce rebus affundunt. *Lusitani*, (*Strabo* lib. 7. p. 106.) *saepe sacrificia offerunt, atque exta curiose scrutantur, non secant ea tamen: uenas etiam laterum explorant, et tactu quoque ad diuinationem utuntur. Exta autem captiuorum ad uaticinia dispiciunt, earumque cadauera sagis operiunt: horum uiscera dissecant, uatesque ex cadauere uaticinium profert. Eorumdem captiuorum dexteras manus amputant, diisque consecrant. Montani omnes simplici more uiuunt, humi cubant, longoque capillitio, ut mulieres, utuntur: in pugnam procedunt crinibus fascia colligatis; capellas ut plurimum comedunt, Martique hircos, captiuos et equos mactant.* Accitani, alius Hispaniae populus, teste *Macrobio* Saturnal. lib. I. c. 19. *simulacrum Martis radiis ornatum magna religione celebrant, Neton* 1) *uocantes.* Callaici ut dicit *Strabo* p. 113. Deos nullos colere a quibusdam dicebantur.

1) Editiones aliae *Necyn*.

bantur. Celtiberi et illi, qui partes Septentrionales Hispaniae incolebant, Deum anonymum colebant in plenilunio per totam noctem saltantes ante portas suas cum familia tota. Paditani Herculem honorabant, templa ipsi construebant et sacrificia offerebant; istic erant columnae 2) illae celeberrimae, quas quidam portas esse putarunt.

§. 2. *Gruterus* tredecim inscriptiones refert in Hispania repertas loco, cui *Villa Vitiosa* nomen, quae omnes Deum *Endouellicum* aut *Endouelicum* aut *Endobolicum* respiciunt; quo haud curate conficitur, cultum illius istis in partibus celebrem fuisse; quis autem ille Deus fuerit, non liquet 3) *).

§. 3. Carthaginiensium religionem a Phoenicibus ortam esse, dubio caret, eandemque fuisse, quae apud Tyrios et Sidonios exercebatur. A maioribus scilicet Phoenicibus cultum *Saturni* 4) acceperant, cui filios mactabant. *Phoenices*, teste *Eusebio* oratione in laudem Constantini, *quotannis Saturno immolant dilectos unicosque filios suos*; idem *Ennius* de Carthaginiensibus cecinit, *Poeni sont solitei sos sacrificare puellos. Iustinus* l. 18, c. 6. de iisdem Carthaginiensibus ita loquitur: *quum inter cetera mala etiam peste laborarent, cruenta sacrorum religione et scelere pro remedio usi sunt; quippe homines ut uictimas immolabant, et impuberes aris admouebant, pacem Deorum sanguine eorum exposcentes, pro quorum uita Dii rogari maxime solent. Ipsos immolabant*, dicit *Plutarchus* de superstitione, *ceu agnos et auiculas.* Quum ab Agathocle uicti essent, (*Diodorus Siculus* narrat l. 20.) *cladem suam irato Saturno imputauerunt, quod alios pueros in filiorum, qui mactandi erant, locum substituissent; quod peccatum ut expiarent*, inquit *Plutarchus*, *inter nobiliores primoresque ducentos pueros delegerunt immolandos. Praetereaque fere trecenti, sese reos putantes, ad Sacrificium sponte se obtulerunt.* Conf. *Lactantius* l. I. c. 21. In hoc autem sacrificio, teste eodem *Plutarcho*, tibiarum tympanorumque strepitus tantus erat, ut clamor gemitusque mactandorum puerorum non audiretur. Matres sine gemitu et fletu aderant; sed si gemitus uel inuitis erumperet, pecuniae multa imponebatur, puerque nihilominus mactabatur. Postquam urbs ipsorum, a Romanis deleta, instaurata fuit, cruentam hanc superstitionem renouarunt; et licet Tiberius Imperator id uetuerit, et sacerdotes, tale sacrificium offerentes, arboribus ante ingressum templi positis, suspendi iusserit: non tamen ideo penitus cessatum est; uerum res clam exercebatur adhuc *Tertulliani* tempore, quod in Apologia testatur. Tanta erga Saturnum reuerentia tenebantur, ut eius nomen ne proferre quidem auderent, *Senem potius quam Saturnum dicentes*, ut dicit *Augustinus*.

§. 4. Aliud numen a Carthaginiensibus summopere cultum *Iuno* fuit, quam pro seruatrice habebant, quod ipsis plus quam aliis gentibus opitularetur. Oues illi mactabant, et tantus istic erat Deae huius cultus, ut ipsa Carthago nonnumquam Iunonia nuncuparetur. Vraniam quoque siue Caelestem 5) illam, quae per totam Africam colebatur, adorabant; sub hac autem uel Venerem uel Lunam, seu potius utramque intelligebant. Iouem item colebant, Apollinem, eiusque filium Aesculapium; quorum postremum inprimis uenerabantur, quod ipsum matre Poena natum esse credebant. Templum erat in arce, cui nomen Byrsa, Aesculapio dicatum. Neptunus, Mars, Hercules, maximaque pars Graecorum numinum Carthagine honorabantur. Cybele quoque in numero Deorum hic censebatur, quandoquidem eius ministri Carthagine 6) uisebantur mendicantes eo modo, quem Tomo I. pag. 5. descripsimus. Praeter hosce Deos adhuc alii erant huic religioni peculiares, qualis Dido, alio nomine *Elissa* 7) dicta, cui diuinos honores conferebant. *Astarte* item, quae quidem

2) *Mela* lib. I. c. 5. est mons praealtus, ei, quem ex aduerso Hispania attollit, obiectus; hunc *Abylam*, illum *Calpen* uocant; *columnas Herculis* utrumque.

3) De Deo *Endouellico* exstat exercitatio *Reinesii* 1636. 4. Altenburgi, et a *Graeuio* recusa in Syntagmate dissert. rariorum 1701. 4. Vltraj. *Wormius* in de *corruptis* antiq. hebr. uestigiis lib. 2. c. 11, magnetem facit hunc deum, ἐνδον βελος, *intus acus*, quod est uaticinari.

*) Est etiam *Togotis*, alius cuiusdam ueterum Hispanorum ἐπιχωριον Θεον, memoria reperta in monumentis antiquis, de quo, quis fuerit, aeque minus constat. *Reinesius* in epist. XXXV. ad Rupert. p. m. 239. in fin. seqq. nonnulla de eo, nec sine omni probabilitate disserit, illumque Deum barbarum et indigenam Hispaniae Tarroconensis, et in hac maxime Carpetanorum, utramque Tagi ripam adcolentium, fuisse, contra *Marianam* defendit, qui in praef. ad lib. I. de rege et regis institut. *Dianam* hoc nomine cultam fuisse coniecit. Conf. etiam epist. XXXIV. *Ruperti* ad *Reines.* p. m. 205. ubi eiusmodi monumentum, *Togotis* faciens mentionem, exhibetur.

4) Confer. *Seldenus* cap. 6. syntagm. I.

5) Vrania Africana cum Astarte et Iunone omnino eadem habenda. Vid. *Seldenum* cap. 2. Syntagm. 2.

6) Hoc quidem argumentum uix sufficit; nisi aliunde constaret.

7) Elissam cum Didone eamdem esse, ex quorundam sententia, tradit *Velleius* lib. I. c. 6. Aliud nomen Didoni fuisse, ὠϱιγω narrat *Eusebius*, quod, quale sit, aut unde hauserit, ignorare se fatetur

cum Iunone eadem esse dicitur; nec non *Anna Perenna*, Didonis illius soror; immo Hamilcar et Hannibal a Carthaginiensibus inferioris aeui Deorum nomine culti sunt; quibus tandem addendi *Encaddires* illi et *Abbadires* 8) quorum *Augustinus* in Ep. ad Maximum Madaurensem mentionem facit.

ANTIQVITATIS
EXPLANATIONE ET SCHEMATIBVS ILLVSTRATAE
TOMVS TERTIVS
omnia ea complectens, quae tum apud Graecos, tum apud Romanos ad uitae usum pertinent;
CVIVS PARS PRIOR DE VESTIBVS, uaria supellectili et aliis uasis, nummis, ponderibus atque mensuris agit.

LIBER PRIMVS
DE
VESTIBVS GRAECORVM ROMANORVM, ALIARVMQVE GENTIVM, ET VARIIS ORNAMENTIS 1).

CAPVT I.
De tunica, calasiride, chlamyde, chlaena s. laena et pallio.

§. 1.

Quae ad cultum Deorum actusque humanos numinum reuerentiam honoremque spectantes pertinent, quum hucusque pertractauerimus: Tomo hoc tertio ad ea procedimus, quae uitae usum respiciunt, ab hominibus tum ad necessitatem, tum ad commoditatem et uoluptatem, excogitata. Agemus itaque hic de uestibus, fibulis, aliisque ornamentis, et calceis; de domibus uariisque earum partibus, nec non praecipuis aedium supellectilibus atque uasis; mensura, asse eiusque partibus, monetis, mensuris et ponderibus, nec non de septem orbis miraculis, aedificiis publicis et symbolis regionum, urbium et fluminum; quae omnia priorem huius Tomi partem absoluent. Parte posteriori de balneis, thermis, connubiis, annulis et sigillis, theatris et amphitheatris, ludis magnis Graecorum, de circo et pompis, saltatione, naumachia, uenatu et piscatu, deque artibus et uariis earum instrumentis agetur.

§. 2. Vti ex omni re antiquaria praecipue spectabilis atque utilissima fere est pars illa, quae circa uestes cuiusque generis uersatur; ita etiam reliquis est obscurior Pari quippe difficultate plurimarum uestium, a Graecis Latinisque Scriptoribus commemoratarum, formam examinamus; et quamuis illam uaria nobis monumenta repraesentent, de uero tamen cuiusuis nomine, dubii saepe haeremus.

§. 3.

Vossius de idololatria lib. I. c. 32. Deriuari possit ab הרג, occidit. Nam *Eustathius* ad *Dionysium* exponit *Dido*, ἀνδροφονος, interfectrix uiri; quod cum הרג conuenit.

8) *Abbadir*; Glossae *Isidori* et Priscianus lapidis mentionem faciunt, in istas glossas ex Augustino, ut centum alia, deriuatum fuit.

1) De re uestiaria scriptores magno numero collegit *Fabricius* in bibliograph. cap. 18. p. 561. qui plerique habentur tomo 6. thesauri Graeuiani, et tomo 9. *Gronouii*, Ios. Laurentii de re uestiaria.

§. 3. Vſitatiſſimum apud Graecos ueſtimenti genus 2) erat χιτὼν *tunica*, quae ad genua, et nonnumquam ad talos usque defluebat, atque haec longior in ſpecie ποδήρης χιτὼν, *tunica talaris*, uocabatur. Στολὴ pro quolibet ueſtimentorum genere, tum uirili, tum muliebri, ſumebatur. Tunica Graecorum manicis iisque anguſtis inſtructa fuit, quum Romani 3) manicis latioribus et breuioribus, quae ne quidem ad cubitum usque pertingebant, uterentur; id quod in multis ſtatuis facile obſeruatur. Praeter hanc tunicam exteriorem multi aliam interiorem 4), quae corpori adhaerebat, χιτωνίσκον, (Romanis eſt *interula* uel *ſubucula*) geſtare ſolebant. Ab initio tunicae illae, ſaltem quae uiris in uſu erant, laneae fuerunt. Linearum enim ueſtium uſus ante tempora Alexandri Seueri, qui *Lampridio* teſte (c. 40.) primus lineis ueſtibus utebatur, minus uſitatus erat, nec etiam tum ab omnibus receptus uidetur; uti nec liquet, utrum uox *linum* pro ueſte interiori, interula uel ſubucula, ſumenda ſit, nec ne. Subucula certe, quae *Horatio* L. I. Ep. I. v. 95. idem eſt ac induſium, interiorem tunicam, corpori proxime adhaerentem, quae eo tempore adhuc lanea fuit, denotat. Linteamentorum uſus ad interulas, quae hodie induſia dicuntur, poſterioribus demum ſaeculis inductus uidetur.

§. 4. Mulieres ueſtibus lineis prius, quam uiros, uſas eſſe, uel ex eo colligitur, quod Varro, *Plinio* l. 19. c. 1. teſtante, dicit, in Serranorum familia feminas ueſte linea non uti, gentilitium eſſe; ex quo haud inepte inferimus, ueſtium linearum uſum Romanis mulieribus admodum fuiſſe antiquum; quoniam contemtus illarum in familia illa Serranorum, tanquam ſingulare quid obſeruatur. Inter Graecos lini linearumque ueſtium uſum iam antiquitus obtinuiſſe, uel ex eo patet, quod linum ex uariis regionibus in Graeciam aduexerint; ſiquidem lini Colchidis ſ. Sardonici, lini Aegyptii etc. paſſim mentio fit. Sic etiam *Pauſanias* in Boeot. expreſſe narrat, quod, qui in antrum Trophonii intrabant, linea ueſte fuerint induti. Quo uero tempore Graeci χιτωνίσκους illos ſiue interulas primum ex lino concinnarint, ignoramus.

§. 5. Peculiare ueſtimenti genus erat *Calaſiris* ſeu tunica linea, fimbriis exornata, quam inprimis Aegyptii Sacerdotes, ſub exteriori ueſte lanea, geſtabant, quum templum intrantes ueſtes laneas deponebant; quod non niſi lineis ingredi illis licebat. Sic Calaſiris illa ipſis loco tunicae et interulae ſimul fuiſſe uidetur; eademque etiam Graecis in uſu fuiſſe putatur. Caeterum lini linteorumque uſum ex Aegypto in Graeciam tranſiſſe, uel ex eo conficimus, quod Sacerdotes Iſidis et Anubidis, quibus laneis in ueſtibus templum intrare non licebat, lino ueſtiebantur. Nec defunctorum corpora laneis pannis circumdare licuiſſe, ex eo patet, quod Mumias omnes, ut uocant, lineis faſciis inuolutas uidemus.

§. 6. *Chlamys*, χλαμὺς, uetuſti apud Graecos uſus, etiam ad Romanos tranſit. Hanc ceu pallium tunicae ſuperinduebant; de forma illius nil certi dici poteſt. Quidam chlamydem id ipſum fuiſſe contendunt, quod Romanorum toga; alii uerosimilius illam a ſago, aut paludamento, non differre perhibent 5). Graeci hoc ueſtimenti genere domi militiaeque utebantur, ut ex pluribus Auctoribus arguitur. A plerisque pro ueſtimento habetur aperto, quod ad dextrum humerum quadam fibula annectebatur, ita ut latus illud omnino apertum eſſet. Ex quorumdam ſententia duo ſunt chlamydum genera, *Macedonica* ſcilicet et *communis*. Macedonicam ab inferiori parte undique clauſam 6) dicunt; communis uero magis extenſa et minus clauſa fuit. Pallio hodierno ampliſſimo ſimillimae uidentur, cuius orae extremae ſeſe quidem contingunt, nec tamen coniunctae et aſſutae ſunt; neutra ergo clauſa fuit. Heſychius et alii Grammatici, itemque *Philoſtratus* in Heroicis *Chlamydis* quoque *Theſſalicae* mentionem faciunt; haec autem qua ratione a Macedonica illa differat, non ſatis conſtat. Chlamydem porro a Romanis quoque adhibitam fuiſſe, multa monumenta docent, in quibus Imperatores, Praetores, tribunos hoc pallii genere, quod etiam paludamentum uocarunt, indutos cernimus. Vero etiam ſimile eſt, *epheſtridem* 7), *mandyan* et *birrum* 8) idem fuiſſe atque chlamydem.

2) Quod proprie induebatur, et corpori preſſius adhaerebat, ἔνδυμα.

3) Imo manicatae tunicae, ſeu dalmaticae, non ſine probro geſtabantur; colobiis enim uetuſtiores omnes uſi, i. e. ſine manicis.

4) Vid. *Philipp. Rubenii* electa lib. 2. c. 20. *Varro* apud Nonium, poſteaquam *binas* tunicas habere coeperunt (Romani): inſtituerunt uocare *ſubuculam* et *induſium*.

5) Vid. *Rubenius*; et *Cuperus* in diſſert. quam apotheoſi *Homeri* ſubiecit p. 137. ſeq.

6) I. e. non ita inciſam, uti ſunt pallia quadrata.

7) *Suidas* ἐφεςρὶς, ἱμάτιον ἐφαπτόμενον. Λέγεται καὶ μανδύη, καὶ βίῤῥον.

8) Adde *lacernam*. *Byrrus, Burrus*, proprie πυῤῥος, eſt coloris ruſſei; ſed inde etiam cuiuslibet coloris.

§. 7. χλαῖνα, *Chlaena*, quam Romani *Laenam* uocabant, heroicis temporibus 9) in usu iam fuisse perhibetur, frigori propulsando idonea: aliae simplices, aliae duplices erant, noctuque straguli loco inseruiebant. Quum Priamus in tentorio Achillis (*Iliad.* 24. v. 645.) pernoctaret, Chlaenae illi duplices datae fuerunt, quibus se operiret; nam in bello potissimum magnus et uarius illarum usus fuit, earumque apud scriptores frequentissima fieri solet mentio. Alia item uestis, huic persimilis, nota est, *Chlanis* uel *Chlanidion* dicta, ex tenuiore mollioreque panno confecta, quae a mulieribus uirisque gestabatur. *Sisyra* quoque ex densiore panno confecta, quae diurni nocturnique usus fuisse putatur, pro chlaenae specie habetur.

§. 8. *Pallium* apud Graecos ἱμάτιον, φᾶρος (10), τρίβων et τριβώνιον (11) uocabatur; imo ipsa uox latina *pallium* ad Graecos quoque pertransiit, πάλλιον. A palliis hodiernis, nisi quod longius fuit, parum differebat. Graecis hoc uestimentum proprium fuisse uidetur, ut ex his *Suetonii* uerbis in uita Augusti cap. 98. liquet: *inter uaria munuscula togas insuper ac pallia distribuit, lege proposita, ut Romani Graeco, Graeci Romano habitu et sermone uterentur.* Postea uero Romanis aeque atque Graecis in usu fuit; in eo nullum collare uidebatur; tunicae autem superinduebatur, quod infra *Tab. LXXXIV. Fig. 1.* in imagine Metrodori Ephesii, quae Romae uisitur, conspici potest; ubi latissimum uestimentum exhibetur, quod pluries circa corpus conuolui potuerat. Tunica ad pedes usque defluit perinde atque *Fig. 2.* ubi pallium huius Graeci a Metrodori pallio in eo differt, quod illius orae hinc inde intercisae fimbriae formam exhibeant. Tunica amplissima zona circa pectus praecingitur, manicae latae satis longae sunt. Graecos hos si conspexeris, circa formam palliorum uix quicquam difficultatis oriri posse putaueris: attamen secus est. Nam quum *Appianus* L. V. de bello ciuili Antonium in Aegypto pallium Graeco more quadratum gestasse ait, quid sub quadrato hoc pallio intelligatur, dubitatur. Forte pallium est quatuor angulis 12) instructum, quorum anteriores tantum comparebant, imaque ora rotundi uidentur. Variis illud modis gestatum esse putant, ac quosdam latera duo opposita, fibula ad humeros iunxisse; ita ut a dextra ad sinistram reductum pallium partem quoque sinistram operiret, adeoque totum corpus contegeret.

Tab. LXXXIV

§. 9. Prusiae, Praefecti Coiorum uestes quas *Fig. 3.* uidere licet, militares uidentur. Chlamydem in humero annexam habet, sub qua duas tunicas gestat, quarum interior longior superiore, ad medium femur defluit, utraque cingulo constringitur. Gladius eius Romanis longior laminam quasi habet bipedalem, si quidem ad Prusiae staturam illam metiamur. Vxor illius singulari capillorum ornatu conspicua est, tunicaque induitur ad terram usque defluente, etiamsi zona constringi uideatur; eadem tunica manicis ad manus usque praetensis instructa est; amiculum tunicae superpositum Graeci ἱμάτιον s. χλαμύδιον uocant, Romani *pallium* s. *pallam*. Telamon sequens *Fig. 4.* etiam uestibus militaribus indutus est; scutum illius peluem magnam formae ouatae refert, cassis elegans, gladius Prusii gladio persimilis. Vxor eius Hesione, tunica diffluente induta comparet, cuius manicae breuiores sunt, ut brachium fere totum sit nudum; pallio quoque amicitur, cuius orae extremae intercisae sunt, ut fimbriatum uideatur; ornatus capitis solo capillitio et capillis decussatim inflexis constat.

§. 10. *Pallium Philosophorum* 13) ab aliis in eo solum erat distinctum, quod plerumque admodum erat detritum; unde a τρίβω, *tero*, τριβώνιον dicebatur. Philosophi uero plerique ostentationis gratia eiusmodi pallia gestabant, paupertatem luxusque contemtum affectantes; color niger aut fuscus erat. Cynici nec comam nec barbam tondebant, et sordibus pleni nudisque pedibus incedebant. Huiusmodi est pallium Diogenis (*Fig. 5.*) in uilla Burghesia nudo corpori impositum, ut Cynici solebant. In aliis monumentis idem in dolio repraesentatur, unde quasi testudo ex cochlea, caput emittit. Talis apparet *Fig. 6.* altera manu baculum, altera peram tenens; sedem prope templum habet, e regione canis est. Diogenes autem reuera in porticu templi habitabat; quumque Athenienses pulcherrimam

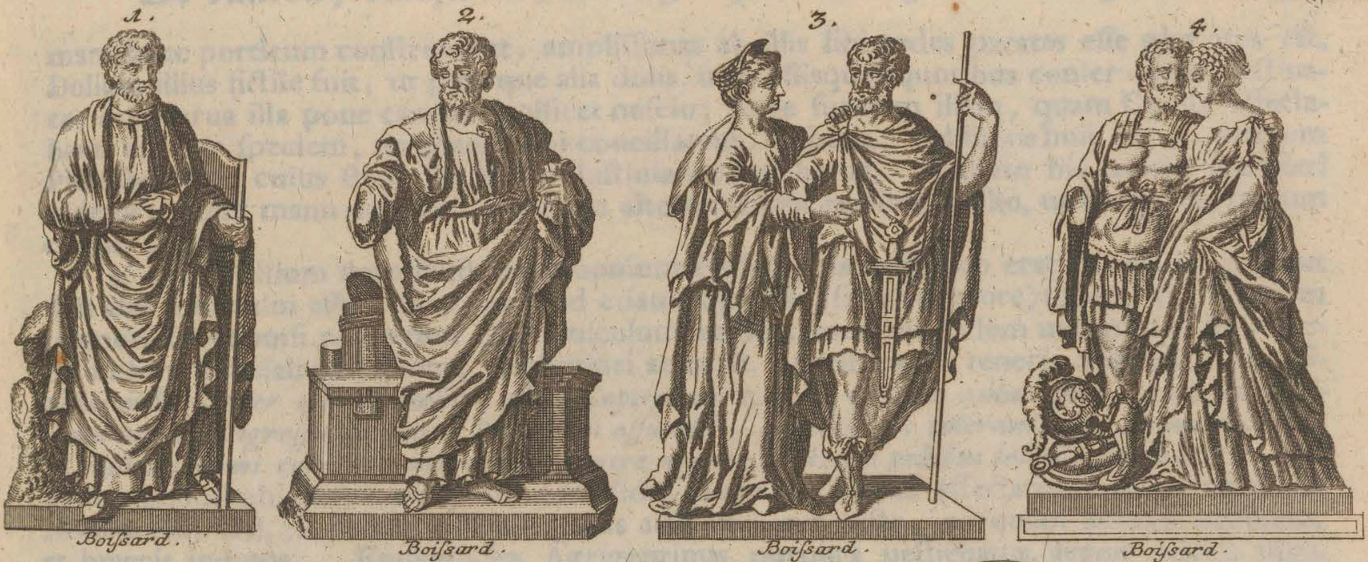
9) *Ammonius:* ἡ μεν χλαῖνα ἡρωικον φορημα, χλαμυς δε, μακεδονικον. - - χλαινα, τετραγωνον ἱματιον. ἡ δε χλαμυς, εἰς τελειον περι τα κατω συνηκται.

10) Vnde latinorum *parus*, *supparus*, *sparium*, ἡμιφαριον.

11) Proprie, ἐπιβλημα, περιβλημα.

12) Γωνιαι, πτερυγια, qua apertum erat ad oras imas. Inde *Ammonius* contrarium χλαινης seu τετραγωνς ἱματιυ, chlamydem describit, εἰς τελειον περι τα κατω συνηκται, inferius non incisa est.

13) Vid. *Scriptores*, quos excitat *Fabricius* bibliogr. c. 18. §. 9.

1.2. Duo Græci palliati. 3.4. Græci duo cum uxoribus veste militari induti. 5. Diogenes Cynicus cum pallio. 6. Idem in Dolio. 7. Philosophus alius palliatus. 8. Iuvenis prætextatus. 9.10. Duo Senatores Rom. cum toga. 11. Dux belli togatus. 12. Senator Romanus sellæ insidens. 13.14. Scrinia duo, quibus calamos, pugillares, libros reponebant.

mam hanc porticum construerent, amplissimas ab illis sibi aedes paratas esse gloriatus est. Dolium illius fictile fuit, ut pleraque alia dolia, uino aliisque liquoribus conseruandis destinata; quid larua illa pone canem significet nescio; forte fucatam illam, quam Cynici affectabant, uirtutis speciem, ut plausus sibi conciliarent, respicit. Addimus huic *Fig. 7.* ueterem Philosophum, cuius statua in Museo Iustinianeo exhibetur. Intento hic animo meditari uidetur; altera manu uolumen tenet, in alteram caput reclinat, pallio, ut Diogenes, nudum corpus tegit.

§. 11. Pallium uero illud seu tribonium Philosophis non adeo erat proprium 14), ut non aliis simul usui esset. *Eunapius* illud etiam Sophistis (sed alio colore) tribuit. Priscis enim temporibus etiamsi pauperum esset amiculum, multi tamen alii eodem utebantur; sic Athenis in foro iudiciali gestabatur. Posteriori aeuo M. Aurelius eo a teneris usus est. *Philosophiae uehementer operam dedit*, dicit *Capitolinus* c. 2. *et quidem adhuc puer; nam duodecimum annum ingressus, habitum Philosophi assumsit, et deinceps tolerantiam, quum studeret in pallio et humi cubaret, uix autem, matre agente, in strato pellibus lectulo accubaret.* Nec omnes philosophi priscis temporibus sordidas eiusmodi uestes affectarunt; quandoquidem *Aeliano* Hist. XII, 32. referente, Pythagoras alba utebatur ueste, coronam auream adhibens, et braccis indutus. Empedocles Agrigentinus purpura uestiebatur, aeneis calceis usus. Hippias quoque et Gorgias non nisi purpurea ueste tecti in publicum prodibant. Alii Philosophi lineis uestimentis, quae *Othonae* dicebantur, uti solebant. Hae autem Othonae mulieribus potissimum in usu fuere.

§. 12. *Chrysostomus* alium quoque philosophorum uestitum commemorat, quem ἐξωμίδα, *Exomidem*, uocat, quem nonnulli cum *Abolla* idem fuisse existimant; nec negandum, utramque hanc uestem Philosophis in usu fuisse. *Exomis* tunica fuit manicis destituta, ita ut non brachiorum tantum, sed etiam humerorum nuditas conspiceretur, unde etiam uesti nomen haesit; nam ὦμος humerum denotat. Eadem ueste serui quoque et famuli utebantur 15).

§. 13. Apud Graecos pallium, cui interius pannus assutus 16) erat, διπλοῒς uocabatur; si quidem Acroni, Horatii interpreti, fides habenda; qui ad uersum 25. epist. 17. L. I.

quem duplici panno patientia uelat

obseruat, *duplicem* illum *pannum* idem esse ac Graecorum διπλοΐδα. *Palliolum* uocabatur quoddam quasi cuculli genus, quo caput operiebatur, quodque aegris inprimis et iis, qui ex morbo quodam conualescentes domo exibant, itemque meretricibus, quae per urbem ambulantes latere uoluerunt, in usu fuit. Aurelianus in Epistola, quam *Vopiscus* refert, *tunicas palliolatas* commemorat, quae Salmasio nihil aliud sunt, quam tunicae, quibus adnexa fuere palliola. Aliud adhuc uestimenti genus erat, quod Graece φελόνη uel φενόλη, latine *penula* 17) dicebatur. *Phelonem Suidas* idem esse dicit, quod Ephestris, eratque pallii species, qua ii utebantur, qui rusticatum concedebant. Quum uero huic tantum usui destinatum fuerit, uerosimile est, id a chlamyde sola panni ratione differre. A scriptoribus posterioris aeui frequentissima huius uestis fit mentio. Aliud tandem uestis genus erat *Synthesis*, quae in conuiuiis potissimum usu ueniebat. Etsi nomen Graecum est, frequens tamen illius usus erat apud Romanos. Imperatores et Senatores perinde ac alii ea induebantur. Formam illius certo definire non licet; uulgo pro pallii specie habebatur, quod sumebatur, et deponebatur.

14) Etiam *ascetae*, pallium nigrum philosophorum sumere olim soliti; quippe philosophiam (uti ista uita ἐξοχῶς dici solebat) exercentes. Idem pallium *Tertullianus*, cum christianus fieret, sumsit; et alii, qui ad religionem hanc transibant; et plerique omnes clerici, monachique; idem et ῥακος dictum, unde ῥακοδυτειν monachum fieri.

15) Et quidem tam pro pallio, quam pro tunica. *Hesychius*: ἐξωμις, χιτων ὁμȣ καὶ ἱματιον, την γαρ ἑκατερȣ χρειαν παρειχε.

16) *Foderatum* diceres sequiori cum aeuo. Sed aliter *Hesychius*: διπλοϊδα, διπλȣμενην χλανιδα ἐν τῳ φορεισθαι; adeo, quod duplicari a gerente poterat. Alio sensu *Diogenes* Cyn. τριβωνα διπλωσας dicitur apud *Diogen. Laert.* quia duplici esset usui, pallium seu amictus, et strati loco.

17) Tomo 6. *Graeuii* exstat *I. B. Donii* de utraque *paenula*. Nonnumquam Senatorum uestitus fuit, qui loco chlamydis Constantini lege intra urbem paenulas et colobia gestabant. Glossae: paenulatus, συγκλητικος ἀνηρ, ὁ ἐχων πορφυραν. Plebs romana paenulas nigras amictui habebat. Dicebatur etiam *Canusina*. καυνιος scil. φαινολης. Recentiores graeci sacerdotum etiam uestem ita nominant.

CAPVT II.

De toga Romana et Lato clauo.

§. 1.

Toga 1) apud Romanos primum uestis honoris erat, qua nulli plebeio uti licuit. Secundum Artemidorum τήβεννος appellata fuit; quod nomen illi a Temeno Arcade, qui illam ex Arcadia attulit, haesisse creditur; quippe ex Temeno facile Tebennum feceris. Verum secundum *Tertullianum* de pallio c. 1. toga circummeauit a Pelasgis ad Lydos, et a Lydis ad Romanos. In semicirculum illam fuisse concinnatam dicit *Dionysius Halicarnassensis* Lib. 3. Sed uariae de forma illius sunt sententiae. Alii putant, uestimentum fuisse apertum, ut pallium hodiernum; quumque uestis esset et longissima et amplissima, multis illam modis inuolui et plicari, longioresque illius lacinias brachiis imponi facile potuisse. Alii, ex quorum numero *Octauius Ferrarius* est, existimant togam undique fuisse clausam, magno foramine in medio relicto, per quod caput brachiumque educi posset; ita quidem, ut brachium dextrum omnino liberum esset, quae uero ex sinistro illo latere defluebant, attollerentur. Quod autem summopere mireris, etsi Romae aliisque in locis quamplurimae deprehendantur statuae togatae, ex earum tamen conspectu toties repetito controuersia haec dirimi nondum potuerit. Interim multae sunt statuae, quae ex mea quidem opinione pro Ferrario minime stabunt; et licet quaedam occurrant, ubi res cognitu non ita facilis est: aliae certe ita concinnatae sunt, ut haud dubie a summo ad imum apertae uideantur. Toga certe illa, qua Sacerdos, quem supra Tab. XLIII. *Fig.* 7. ex Museo Brandenburgico *Begerus* dedit, caput tegit, ut illi solebant, qui sacrificabant, ita disposita est, ut eam apertam credere necesse sit; forma quoque semicirculi, quam *Dionysius Halicarnassensis* illi tribuit, eidem sententiae fauet. His accedit, quod priscis temporibus Toga hac non in urbe tantum, sed in bello quoque utebantur; quam, certamen adituri circa corpus conuoluebant, nodoque firmabant; idque *cinctus gabinus* dicebatur; si uero Toga clausa fuisset, idem fieri facili ratione non potuisset. Ex schematibus infra proferendis Lector rem ipse diiudicabit, utrum clausa illa, an aperta fuerit.

§. 2. Materiam Togae lanam fuisse, plurium Scriptorum auctoritate firmatur; posteriori aeuo ex serico, exque alio fortasse panno, concinnabatur. Alba initio plerumque fuit, sed Togam pictam atque praetextam, quae Magistratuum Hetruscorum insignia fuere, ut Romani etiam usurparent, *Macrobio* teste Saturnal. L. I. c. 6. primus instituit Tullus Hostilius 2); coloris uero mutatione facta, ipsam etiam materiam immutatam fuisse, uero admodum simile est; praeterea pro facultate ea utentium modo strictior, modo latior, parabatur. Vtrum porro toga zona fuerit praecincta, an minus; de eo uaria est sententia. Statuae certe togatae nullam zonam praeferunt; nam, si qui Romani, quos marmora exhibent, praecincti uideantur: ipsa tantum toga, quam circa corpus conuoluunt, ac cingulum, uel quendam quasi nodum efficiunt, praecingi credantur. Pars autem illa togae defluens, quam dicto modo firmabant, illud erat, quod *sinum* 3) uocabant, cuius sinus pars summa, quae exstantior et editior fuit, ob rugas nodo constrictas, *umbo* 4) nominabatur. Ex eodem togam praecingendi modo profluxit formula illa, *in procinctu*, quod de illis primum dicebatur, qui ad pugnandum 5) praecincti fuere; sed insequenti tempore de homine ad quamlibet aliam rem parato dici solebat.

§. 3. Romani autem, qui plerumque nudo capite incedere consueuerant, cum sol, aut imber, aut frigus, munimentum suaderent: togam capiti imponebant. Si qui occurrebant, quibus honorem exhibere uolebant, *Plutarcho* in quaestion. Roman. tom. II. operum

1) Vid. *Scriptores apud Fabricium.* pag. 571.

2) Id tamen *Dionysius* et *Florus* L. I. c. 5. tribuunt *Tarquinio Prisco*; uti *Tullo Plinius* L. IX. c. 39. et *Liu.* L. I. c. 8. praeter *Macrobium.* Forte rex uterque eius usum firmauit.

3) De *sinu* uid. *Phil. Rubenii* electa lib. 1. c. 17. is non omni tempore idem fuit; adde *Manutii*, *quaesita per epistolas* lib. 1. pag. 283. in *face critica Gruteri*, tomo 4. exstant etiam tomo 6. *Graeuii.*

4) *Vmbo candidus* inde *Persio* satyr. 5, 33. dictus, pro toga ipsa.

5) Nam olim etiam *togarum* in castris usus fuit, uide *Manutium* p. 288.

rum Francof. in fol. edit. p. 266. seq. teste, uestem a capite remouebant; ex quo recte colligitur, quod toga hac caput texerint. In luctu et calamitatibus publicis togam plane deponebant, quod in Saturnalibus quoque per quinque dies fieri solebat; idque forte ideo, quod uestis haec nimiam seueritatem praeferret, quae huic festiuitati, qua heri seruis ministrabant, minus consentanea esset. In conuiuiis tamen gestabatur, uel potius submittebatur, quod uitandae molestiae ergo, uestimenta plerumque ad femur usque demittebant, et togam laeuo humero detractam seponerent, ut in tricliniari lecto ab illa parte iaceret; cuius rei exempla apud scriptores plurima occurrunt. Defuncti, etiamsi ex infima plebe essent, cum toga deferebantur, teste *Iuuenali Sat.* III, v. 171. sq. ubi ita canit:

Pars magna Italiae, si uerum admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus 6).

Caeterum togae usus non Romae tantum, sed etiam per totam Italiam admittebatur, in urbibus municipalibus, et a subactis etiam nationibus; ideoque illa Galliae pars, quae togae usum receperat, *togata* 7) dicebatur. Qui triumphabant, *togam pictam* 8) induebant, quae, uti iam supra diximus, uestis erat Hetrusca, qua Consules quoque et Tribuni perinde amiciebantur; itemque Praetores, quando uel sacrificabant, uel ludis publicis intererant. *Varro* apud *Nonium Marcellum* 9), togas nonnullas commemorat ita pellucidas, ut subtus posita tunica transpareret: *istorum*, inquit, *uitreae togae ostendunt tunicae clauos. Vndulatarum* quoque *togarum* mentionem facit idem *Nonius*, uti et *Plinius undulatam uestem commemorat.*

§. 4. *Latus clauus* 10), de cuius forma pluribus, quam de toga, disceptatur, reuera ornamentum tantum uestis erat, quod uero ipsius uestis nomen induit, et Senatorum tunica fuit, ut *angustus clauus* Equitum Romanorum. Quid sub eo intelligatur, uariae sunt eruditorum sententiae. Nihil morabimur eos, qui uel flores, uel fibulas, uel globulos, quos tunicae affixerint, fuisse autumant, et duas tantum sententias, quae prae ceteris eminent, proferemus. Inter omnes iam conuenit, latum clauum purpureum fuisse assumentum, quod tunicis inserebatur, et clauorum aliquam formam habuit; unde nomen ipsum exortum. In hoc uero supersunt diuortia, quod alii purpurea illa assumenta rotunda fuisse, et caput claui retulisse perhibeant, et simul addant, si assumentum illud maius fuerit, tunc *latum clauum*, si minus, *angustum clauum* fuisse nuncupatum; quae *Octauii Ferrarii* sententia est. At *Albertus Rubenius*, cuius sententiae nos quoque subscribimus, assumentum illud non rotundum fuisse contendit, sed oblongum, purpurae lineam s. striam, quae clauum longitudine sua adaequet, referens; quae lineae uel striae togis, tunicis, aliisque uestimentis inserebantur; adeoque *latum clauum* uocatum fuisse, quum uirgae illae uel striae latiores essent; *angustum* uero *clauum*, si angustiores; id quod Rubenius inde colligit, quod uestes clauatae a Graecis μεσοπόρφυρα dicebantur; i. e. quae medias insertas aut lineas aut taenias purpureas haberent. Vti περιπόρφυρον eiusmodi uestem denotat, cuius circumferentiam taenia purpurea exornat; sic μεσοπόρφυρον sine dubio uestis erit, quam mediam eaedem taeniae permeant*). Conspirat haec sententia *Rubenii* cum loco LXX. Interpretum *Esaiae* III, 21. καὶ τὰ μεσοπόρφυρα, καὶ τὰ ἐπιβλήματα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ τὰ διαφανῆ Λακωνικά: quem locum *Basilius* ita explicat: τὸν ἐν τῇ ἐσθῆτι κόσμον τῶν καλλωπιζομένων γυναικῶν, ὡς περίεργον διαβάλλει, πόρφυραν ποτε μὲν κατὰ τὰ ἄκρα παρυφαινόντων ποτὲ δὲ κατὰ τὸ μέσον αὐτὴν ἐνθέντων: i. e. *ornatum uestis, quem mulieres affectant, tamquam superfluum perstringit, cum aut uestium*

 oris

6) Confer. tamen *Manutius* pag. 286.

7) De *togata, comata, braccata* Gallia, uid. *Francisci Morandi* memorias tomo 4. facis criticae pag. 238 seq. ita et *togatae* fabulae dicebantur, quae romano more populari uterentur; *palliatae*, quae graecorum palliis; ita *praetextatae*, quae magnorum uirorum personis constarent.

8) De toga *picta, palmata, purpurea*, uid. *Manutium* p. 278. 280. *Ferrarium* lib. 2, 16.

9) *Nonius* in uoce *uitreum* c. 6. n. 4; exponit, pertenue. Inde etiam *nebulae linteae, textiles uenti* per risum dici solebant. *Nonius* cap. 2. n. 926. *undulatas* et praetextas togas, e *Varronis* libris de uita populi romani, notauit; et exponit, *puras*. *Plinius*, lib. 8, c. 48 etiam mentionem facit.

10) Conferendi scriptores de *re uestiaria* tomo 6. *Graeuii*, et praecipue *Rubenius*, cuius sententiam etiam *Graeuius* in praefatione defendit. Plures excitat *Fabricius* in bibliographia antiquaria c. 18. n. 9. p. 571.

*) Vt *Mesoleucos* gemma dicitur *Plinio* L. XXX. c. 10. quam mediam distinguit candida linea, et L. XXVII. c. 11. herba, cum linea media per folium; sic μεσοπόρφυροι *clauatae* sunt *tunicae*, purpura in medio illuminatae. Archippus apud Pollucem L. VII. c. 14. *laticlauias uestes* πλατυπόρφυρα ἱμάτια uocat.

oris attexebant purpuram, aut eam parti mediae immittebant. En τὸ μεσοπόρφυρον, ſeu togae pannum purpureum oblongum immiſſum in ueſtem, et τὸ περιπόρφυρον in ueſtimenti ora intextum. Quod uero μεσοπόρφυρον pannum oblongum medio togae immiſſum ſignificet, *Hieronymus* ad eundem locum diſertis uerbis aſſerit, ita ſcribens; ſeptuaginta tunicam μεσοπόρφυραν, *clauatam purpura*, transtulerunt. Certe forma illius claui minime rotunda fuit, ut caput claui; nam praeterquam, quod caſu accidit, ut caput claui ſit rotundum, quum alia quadrata ſint, alia ad triangulum accedant, alia diuerſae ſint figurae: clauus certe perinde clauus eſt, licet caput ſuum amiſerit. Id vero, quod clauum efficit et conſtituit uirgula ferrea eſt et acuminata. Longe probabilius ergo dicitur, oblonga illa aſſumenta purpurea ſ. uirgas purpureas, quum latae fuerint, *latum clauum*, quum autem arctae, *anguſtum* clauum dictas eſſe.

§. 5. Hic autem ornatus non tantum in ueſtibus, ſed etiam in mantilibus, mappis et linteis, quae ſupra lectos inſternebantur, uſurpatus legitur. Sic *Lampridius* in Alexandro Seuero c. 37 dicit, in conuiuiis adhibita fuiſſe *mantilia cocco clauata*. Quod in loco quodam *Ammiani Marcellini* deprehenditur, qui l. 16.*) de ueteratore ita loquitur: *quum uidiſſet linteorum thoralium par, duos clauos ita latiſſimos, ut ſibi inuicem arte miniſtrantium cohaererent, menſamque operimentis paribus tectam intrinſecus ſtructuram omnem ut amictus adornauerat principales*; ſimul probat, clauos illos non fuiſſe rotundos ſ. aſſumenta circuli formam referentia, ſed oblonga, ita ut cohaerentia amictum principis, qui purpureus erat, referrent. Huiusmodi porro claui nonnumquam aurei fuerunt, quod ex Epiſtola Aureliani Imperatoris apud Vopiſcum in Bonoſo cap. 15. probatur; ubi inter munera Bonoſo ab ipſo Imperatore data memorat tunicam *ſubſericam auro clauatam*.

§. 6. Ex huiusmodi ueſte *laticlauii* nomen ſubnatum, quod Senatoribus Romanis eorumque filiis, latum clauum geſtantibus, dabatur; qui in gradu inferiori erant, *anguſticlauii* nuncupabantur, quod anguſtum clauum geſtabant. Hinc etiam patrimonium *laticlauium*, cuius *Petronius* mentionem facit, bona et praedia ſignificat, quae ad filios eorum, qui latum clauum geſtarunt, in haereditatem tranſiuerant.

CAPVT III.

De Trabea, Lacerna, Birrho, Veſte pullata, Caracalla, aliisque.

§. 1.

TRABEA ueſtis item erat honorifica; cuius forma non minores, quam latus clauus, controuerſias peperit. Nomen hoc ſortita creditur a quibusdam pannis ſiue faſciis, ipſi ueſtimento ex transuerſo attextis. *Seruius* ad *Virgilii Aeneid.* VII, ex *Suetonii* libro de genere ueſtium tria trabearum genera refert; unum ſcilicet Diis ſacratum et ex purpura confectum; alterum regum, quod aeque purpureum, ſed albo intermixtum: tertium augurale, ex purpura et cocco adornatum. Non deſunt, qui trabeam ſola panni ſ. materiae conditione a toga diſtingui perhibent. Sed uero nobis ſimilior uidetur ſententia Rubenii, qui eam toga breuiorem, nec paludamento, ſiue chlamydi admodum diſſimilem eſſe contendit; unde Salii, qui apud *Dionyſium Halicarnaſſenſem trabeati* dicuntur, a Feſto *paludati* uocantur.

§. 2. LACERNA pallii genus erat priſcis temporibus in bello tantum uſitatum; at poſteriori aeuo in urbe quoque et ruri eodem utebantur 1). Fibula haec ueſtis annectebatur, eique cucullus adhaerebat, qui facile ab ea ſeparari poterat. Tempore hiemali ex lana denſiori et piloſiori, aeſtiuo uero ex leuiori puriorique confici ſolebat. Initio ad aeuum usque Ciceronis plebi tantum uſitata fuit; ſed poſteriori tempore ab omnibus promiſcue geſtaba-

*) C. 4. Qui quidem locus paullo aliter legitur in *Ammiano Marcell.* Lugduni 1600. 8. edito, ita nimirum: *quum uidiſſet linteorum totalium par, duos clauos ita latiſſimos, ut ſibi uiciſſim arte miniſtrantium cohaererent, menſamque operimentis paribus tectam, anteriorem chlamydis partem utraque manu uehens, intrinſecus ſtructuram omnem, ut amictus adornauerat, principalesque res, patrimonium diues, euertit.*

1) Vide *Marcell. Donatum* ad *Suetonii* Auguſt. c. 40. Gloſſae *Iſidori*: *Lacerna* genus cucullae.

ftabatur; plebs quidem atra ut plurimum, feu fufca, fenatores uero aliique nobiliores purpurea utebantur.

§. 3. BIRRHVS 2) idem paene fuit, quod lacerna; unde ueteres promifcue his nominibus utuntur. Nomen ipfum a Graecorum πυῤῥὸς, rufus, deriuari uidetur. Quum uero birrhus cucullum annexum habuerit, ut lacernae, inde factum, ut nonnumquam pro cucullo, fiue petafo, caput operiente habeatur.

§. 4. Quae uestis *pullata* dicebatur, non tantum pro ueftimento lugubri accipiebatur, fed pro uefte, quoque populari; unde *turba pullata* nomen accepit, et apud *Quintilianum* Lib. II. c. 12. *circulus pullatus* 3) coronam populi, atris feu pullis ueftibus induti, fignificat. CARACALLAE forma lacernae quoque perfimilis erat; fed ueftis barbara et Gallica 4). Imperator Antoninus, qui hoc ueftimenti genere utebatur, inde Caracallae cognomen traxit. Sed licet Gallorum caracalla ad femur tantum deflueret, Imperator illam talarem effici curauit. Manicis porro et cucullo hae ueftes inftructae fuerunt. In marmoribus uero eiusmodi ueftimenta nusquam comparent.

§. 5. Alia ueftis Senatoriae fpecies erat COLOBIVM 5) feu tunica, cuius forma ignoratur. GAVSAPE, *gaufapa* et *gaufapium* ueftis erat ex altera parte admodum uillofa; in quo differt ab *Amphimallo*, quod utrinque pilofum erat; utraque hac uefte ad pellendum frigus utebantur. Gaufape alio nomine *lodix uillofa* et *mappa uillofa* nuncupabatur. Ceterum genus hoc ueftium apud Dacos præcipue ufitatum erat. LACINIA 6) tandem pars tantum ima uel ora togae fuit; quamuis non pro ora integra, fed pro angulis tantum ueftis accipiatur.

CAPVT IV.

De Toga praetexta, aliisque.

§. I.

Togae fpecies fuit PRAETEXTA, qua pueri Romanorum nobiles eo tempore, quo adolefcentiam attigerant, induebantur. Nomen praetextarum hae ueftes inde traxerunt, quod orae illarum purpura fuerunt praetextae atque ornatae. Graecis περιπόρφυρα dicebantur; quae uox etiam oram purpuream denotat. Nonnumquam etiam Sacerdotes et Magiftratus, Confules fcilicet et Dictatores illam gerebant. *Fig. 8.* Iuuenem praetextatum ex Mufeo Brandenburgico proferimus. Ora autem purpurea hic non confpicitur, quoniam forte futura texturaque adeo fubtilis erat, ut in marmore exhiberi non potuerit; quod ipfum de lato quoque clauo notandum; qui, quod purpureus erat, in ftatuis ex marmore albo confectis exprimi uel perfpici nequibat; quandoquidem marmor nec colorem nec texturam fubtilem admittit. Hic iuuenis bullam (de hac infra plura) a collo pendentem habet; quod pueris nobilioribus admodum erat ufitatum. Praetextae porro eodem, quo togae, modo praecingebantur; isque cingendi modus *cinctus gabinus* dicebatur. Ceterum faepius fuit difputatum, qua potiffimum aetate pueri nobiles, pofita praetexta, togam uirilem 1) fumferint? Alii dicunt poft annum decimum quartum exactum, decimo quinto ineunte; alii fub initium anni decimi feptimi demum id factum effe contendunt. Sed illa fententia, qua toga uirilis fub initium anni decimi fexti fumta dicitur, pluribus exemplis roboratur; quamvis fub Imperatoribus 2) praeter morem faepius factum fit. Idem, quem hic exhibemus

2) Dicitur etiam *Burrhus*, uide praeter fcriptores rei ueftiariae, *P. Pithoei* aduerf. lib. 1. 16. pro petafo, adde *Iac. Nic. Loenfis* epiph. lib. 6, c. 5.

3) Quam *pullatam* turbam, i. e. nigris lacernis utentem, *Augufti* lex arcebat a foro et circo, uid. *Manutium* pag. 288. *Sueton.* in Augufto c. 40.

4) A *Caracalla* fupereffe gallicam uocem, *caraque*, *cafaque*, putauit *H. Stephanus* lib. 4. uariar. fchediafmatum, n. 4.

5) *Colobia*, *colobii*, *colobiones*, quafi ueftis *mutila*, i. e. fine manicis, et breuior; iis antiqui romani utebantur; poft ad homines facri inter chriftianos ordinis tranfiit.

(6) De *Lacinia*, uide interpretes ad *Suetonii Caligulam* c. 35, ut *calcata lacinia* togae etc.

1) Quae etiam toga *pura* dicebatur, quia nulla diuerfi coloris fafcia praetexeretur, uid. *Manut.* p. 277. *Tirones* appellati, qui primum fumerent.

2) Alii citius alii ferius; ita *Caligula* anno 19. aetatis fumfit.

iuuenis uolumen quoddam ſiniſtra tenet, et ad pedes illius arcula rotunda conſpicitur, quam ſcrinium uocabant, in qua calamos, pugillares et libros nonnullos reponere conſueuerant. Tunica eiusdem manicata eſt, ſed manicae breuiores ſunt, et uix ad cubitum pertingunt. Prætexta illius togae formam habet, excepta ora, quae fuit purpurea; quamuis in marmore non compareat; adeoque togae dicebatur praetexta.

§. 2. Senatores duo Romani ſequentes *Fig. 9. et 10.* togam humero ſiniſtro geſtant, quam poſtea in anteriorem partem reducunt, dextro brachio prorſus libero. Haec ſchemata ſi diligentius conſiderantur, magis magisque firmatur opinio, togam ab anteriore parte fuiſſe apertam; uterque uolumen tenet, ſcriniumque ad pedes illorum poſitum eſt. *Fig. 11.* dux exercitus exhibetur lauro coronatus, quod ornamenti genus ad uictoriam forte ab hoſtibus reportatam reſpicit; indutus tamen uidetur toga pacifica. Manicae in tunica illius non ad cubitum pertingunt; ſiniſtra uolumen tenet, et ad pedes ſcrinium habet, ut reliqui. Senator ſequens *Fig. 12.* ſellae ſuppoſito puluinari inſidet, et itidem uolumen tenet. Sed quum *Scrinii* 3) iam aliquoties mentio facta ſit, *Fig. 13. et 14.* duo peculiaria illius ſchemata proferimus, ut illius forma et uſus clarius innoteſcat. In altero ſcilicet *Fig. 13.* uolumina uidemus intus ordinata; claui porro obſerebantur; ſerae formas uarias tum in his, tum in praecedentibus conſpicere licet.

§. 3. Quae apud *Iuuenalem* Sat. II. v. 97. *ſcutulata* ueſtis dicitur, illius denominationem Turnebus *) a uoce *ſcutum* deducit; Salmaſius uero a *σκυτάλη uirga*, quod ueſtium eiusmodi texturae uirgas 4) expreſſerint. Veteres non niſi rarius hac ueſte utebantur, unde nihil certi de forma illius affirmari poteſt. *Paragauda* ueſtis erat militaris, quam *Aurelianus* militibus dediſſe 5) legitur, quae loro modo uno, modo duobus uel tribus, pluribus, conſtringebatur; forma uero illius aeque ignota eſt; nomen ſaltem ex peregrina regione aduectam eſſe, indicat.

§. 4. Ad ueſtes militares *Sagum* quoque refertur. Nomen illius et forma ex Galliis ante amiſſam libertatem acceſſiſſe, creditur. Ceterum ueſtis erat exterior, manicis carens; de qua infra, ubi de ueſtibus militaribus ſermo erit, pluribus agetur. Multi hoc ſagum pro paludamento ſeu chlamyde habent, quibus nos facile ſubſcribimus. Alia ueſtis militaris *Subarmalis* nominabatur; quod nomen ab *armo* ſeu humero traxiſſe uidetur; eo quod humeros tegebat. Alii pro ueſtitu habent ſub armis uel ſub ſago poſito; id quod uerosimilius eſt.

Tab. LXXXV. §. 5. Tabula ſequenti *LXXXV. Fig. 1.* Imperatorem Traianum hiemali ueſte indutum uidemus, qua in bello cum Dacis geſto uti ſolebat. Tunicam ille breuem latamque habet, cingulo conſtrictam, itemque chlamydem fibula humero dextro annexam; quae tamen nec brachium, nec latus dextrum contegit; ut libero dextrae motu gaudeat. Chlamys fimbriata eſt, et forte pellibus aſſutis duplicata; quod genus ueſtium gauſapas ſupra nominauimus. Traiano huic *Fig. 2.* Titum Imperatorem iungimus, cuius ſchema ex hortis Sellianis prodiit. Sedens ille et dextra baculum tenens exhibetur; ſiniſtram extendit, geſtuque ipſo coetum aliquem maiorem allocuturus uidetur. Tunica praeterea latiſſima indutus eſt, quam toga ſuperpoſita tegit; caligae admodum ſpectabiles ſunt, ut iis ſimiles non niſi raro conſpiciantur.

§. 6. Poſterioribus ſaeculis nouae ſubinde inductae ſunt ueſtium formae, quarum uſus urbanus potius, quam militaris erat. Sic *Fig. 3.* ex columna Theodoſii, a Theodoſio iuniore conſtructa, turbam promiſcuam exhibemus, quae homines ſexu atque aetate diuerſos nobis ſiſtit. Veſtes quippe a praecedentibus omnibus longe diſcrepantes, petaſi plane ſingulares, tunica cum collari, et alia multa obſeruatu digna hic repraeſentantur; quae omnia lectori diiudicanda relinquimus. Veſtis duorum lictorum *Fig. 4.* faſces geſtantium lacerna aut chlamys eſſe uidetur, cuius ora infima fimbriis ornata eſt. In lictore ſequente *Fig.*

3) Inde etiam poſtea magiſtri *ſcriniorum*, ſcrinia principum; *ſcriniarius;* quia ſcrinia monumenta publica, libellos etc. cuſtodiebant.

*) Conf. eius aduerſar. L. 24. c. 19. et L. 27. c. 24.

4) Vide *Scaligeri* coniectanea ad *Varronem* de lat. lingua p. 78. edit. 1565. Stephani.

5) *Vopiſcus* c. 46. in Aurel. ibi uero *Caſaubonus*, *paragaudias* ueſtes legi mauult; et Syriacam uocem docet, quae haud paullo uerosimilior eſt opinio, quam *Turnebi*, qui ex *παρα* et *gaudium* uel *gauda* conſuebat.

1. Traianus Imp. veste hiemali indutus. 2. Titus Imp. tunica et toga vestitus. 3. Turba promiscua variis vestibus amicta. 4. Duo Lictores cum fascibus. 5. Lictor cum clava. 6–12. Varia capitis tegumenta conspicienda praebent. 13–17. Matronae quinque, in quibus diversitas vestimentorum muliebrium repraesentatur.

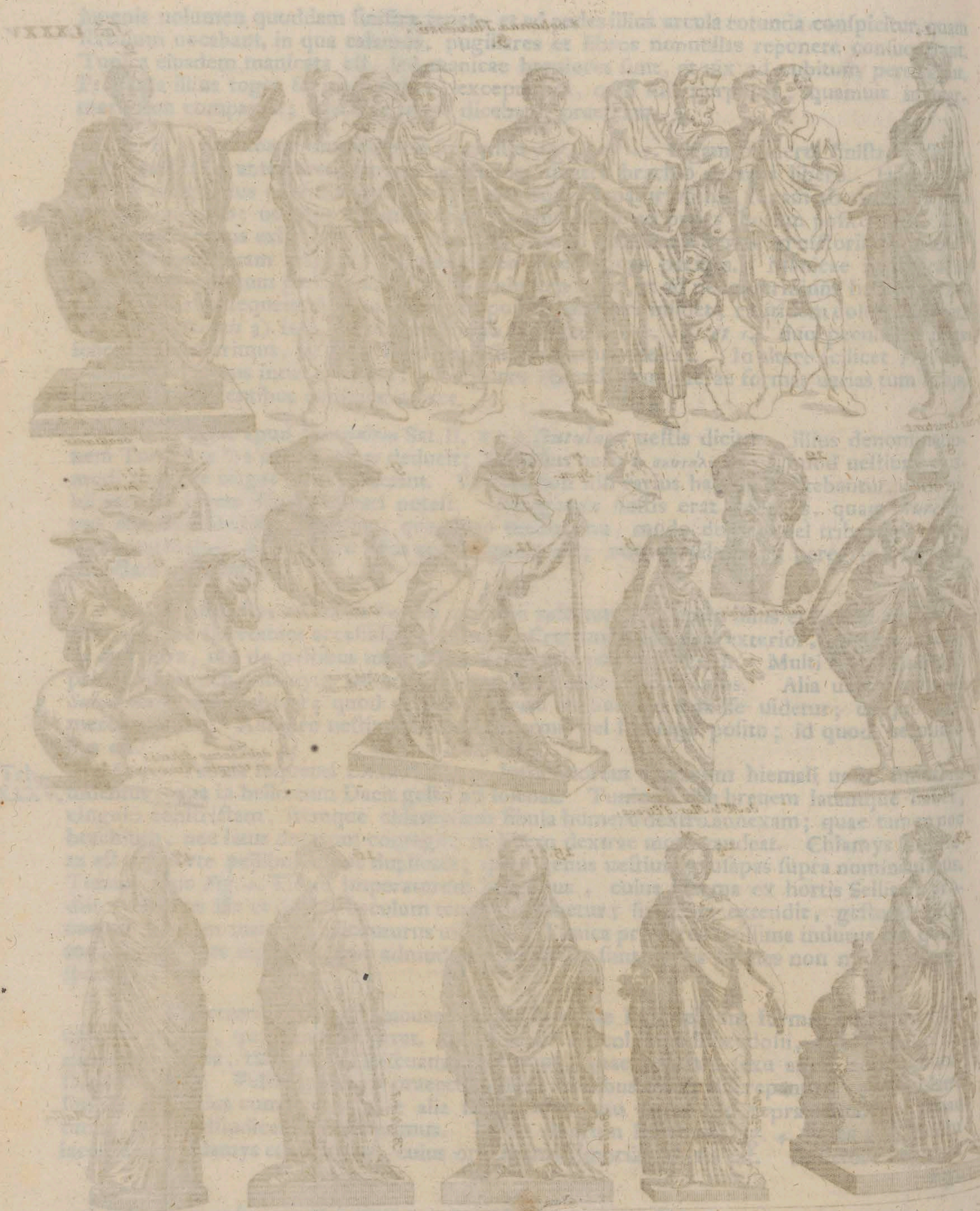

Fig. 5. hoc peculiare uidetur, quod fascium et securis loco clauam gestet; id quod nusquam me uidisse ingenue fateor. Verum scriptores multa passim praetermittunt, quae uel ignorant, uel quae commemorandi occasione destituebantur.

CAPVT V.

De tegminibus capitis.

§. 1.

Graeci aeque atque Romani capite nudo plerumque prodibant. Athenienses cincinnis capillitium ornabant atque ligabant, iisque cicadas aureas inserebant. Graecos tamen pileos petasosque, quos πίλιον 1) σκιάδιον, nec non κυνῆν appellabant, habuisse uidentur; quibus uel aestus uel frigoris propulsandi causa utebantur. Equidem σκιάδιον galerum illum fuisse existimo, quem eques *Fig. 6.* ex anaglyphis templi Mineruae Atheniensis eductus, gestat; in quibus anaglyphis multi alii conspiciuntur, idem tegmen gestantes, quod ab hodiernis petasis nostris non multum absimile est. Supra iam diximus, Romanos, ingruente uel frigore uel aestu acriore, sublatam a tergo togam capiti induxisse; suos tamen pileos, petasos atque cucullos et hi habuerunt, quibuscum tecto capite noctu incedebant, et ita quoque rusticabantur. Statuae et marmora nudo illos plerumque capite exhibent; nisi quum sacra facientes repraesentantur, ubi capita sua saepius ueste tegebant.

§. 2. Vt caput ab iniuriis aëris tutum redderent, *cucullum* gestabant, a monachorum caputiis parum absimilem; qui cucullus aut lacernae aut birrho inhaerebat, cuius et nomen et usum ex Galliis uenisse constat. Idem cucullus rusticis quoque usitatus erat; id quod ex anaglypho patet, quod *Sponius* edidit, ubi rustici eiusmodi cucullis, quales *Fig. 7.* exhibentur, tecti oliuas colligunt; hi uero non caput tantum, sed etiam humeros tegebant. Alia quoque fuere tegmina usus non adeo uulgaris. Talis erat pileus *Fig. 8.* cuius forma in nummis haud raro conspicitur, tegminibus capitis nocturnis, quibus hodie utimur, admodum similis. Hic uero seruis in primis dabatur, si libertatem obtinebant; unde factum, ut pileus uulgo pro libertatis signo haberetur. *Mors Neronis*, scribit *Suetonius*, (Ner. c. 57.) *tantum gaudium publice praebuit, ut plebs pileata tota urbe decurreret. Petasus* tegminis genus erat, quo in itineribus praecipue utebantur; Graecis perinde atque Romanis usitatus. Petasi nonnumquam occurrunt cum oris, hodiernorum pileorum formam paene referentibus. Hic plures proferimus. Primus *Fig. 9.* in Protome Musei Iustinianei conspicitur; secundus *Fig. 10.* a *Fabreto* ex nummo Stradae erutus fuit. Petasum nostris parum absimilem, qui craterem quasi inuersum exprimit, pastor ille habet, quem *Fig. 11.* exhibemus, qui egregii artificii specimen est. Senem ille refert diurno labore defessum; in tumulo sedens, dextra baculum tenet, quo simul niti uidetur; breuiori porro tunica indutus, lacernam superpositam gestat, uillosam haud dubie, qualis hominem agrestem decet. Ad latus eius sinistrum saccus pendet gestandis alimentis idoneus, cui laguncula uini imminet; calcei quoque notandi sunt; pes ita tectus est, ut articuli minime pateant; sub pede solea est uel lignea uel coriacea, cui funiculi superinducti inhaerent, qui totum calceum firmiter retinent; laguncula tandem cornu exprimit, et fortasse uerum cornu est. Schema sequens *Fig. 12.* uiri est, tegmen capitis turbano persimile gestantis.

§. 3. Quae *infula* uocabatur, fascia fuit lanea, eaque, ut *Isidorus* tradit, candida, ut *Seruius*, albo et croceo colore mixta, qua capilli alligabantur; secundum tempora et ad occiput constringebatur nodo, pendentibus hinc inde fasciae oris; eamque sacrificantes tantum gestasse dicuntur. Attamen inter Sacerdotes, quos supra magno numero protulimus, nescio, utrum uel unus obseruetur, qui hoc capitis ornatu gaudeat. *Causia*, Polluce teste, Macedonum pileus erat, ut *Crobylum* Atheniensium; utriusque formam ignoramus.

1) Πιλον, πιλιον, πιλιδιον Graeci nominant, uid. *Brodaei* miscellanea lib. I. c. 12. De *Pileo*, ceterisque capitis tegminibus, exstat *Theoph. Raynaudi* commentarius tom. 6. *Graeuii*.

CAPVT VI.

De Vestibus mulierum.

§. I.

Mulieres tum Graecae tum Romanae aeque tunicas gestarunt atque uiri, sed longiores, easque talares. Romanae mulieres olim togis utebantur, sequenti uero tempore illas uiris reliquerunt; tunicae utrique sexui fuerunt communes. Muliebris tamen a uirili non longitudine tantum differebat, sed manicas plerumque habebat ad cubitum usque protensas. Nec tamen desunt mulierum statuae, in quibus brachium aut prorsus, aut fere nudum est; in tunicis contra uirorum manicae hae fuere breuissimae. Tunicae huic mulieres pallium s. pallam superinduebant leuiorem, quam graeci ἀμπεχόνην appellabant. Id quod graeci ἀναβολὴν uocabant, itidem pallii species erat, in quo autem ab ἀμπεχόνη illa diuersum fuerit, dictu non ita facile est; nec satis apparet, in quo ἀναβολὴ ab alia ueste exteriore, quae a Graecis ξυςὶς nominabatur, discrepauerit.

§. 2. *Aelianus* uariarum historiarum VII, 9. Graecarum ueterum mulierum uestimenta his uerbis enumerat. *Phocionis uxor, pallium Phocionis gestabat, neque opus habebat uel crocota uel Tarentina ueste, uel anabole, uel encyclo, uel cecryphalo, uel calyptra, non tinctis uel coloratis tunicis, sed primum temperantiam sibi induebat, deinde, quae suppeterent.* *Crocota* 1) nomen mutuabatur uel a κρόκος crocus, eo quod colore fuit croceo, uel a κρόκη subtegmen. Vestis *Tarentina* a *Luciano* de Rhetorum praec. sic explicatur, quod uestis sit uenusta et candida, Tarentini artificii opus, ut corpus transluceat. *Anabole* 2) ut paullo ante diximus, pallii genus erat. *Encyclion* ex sola nominis etymologia cognoscitur, et amiculum corpus undique tegens significat. *Cecryphalum* uittam aut fasciam fuisse autumo, qua crines aut caput constringebant.

§. 3. Vestis mulierum Romanarum exterior *pallium* uel *amiculum* dicebatur; quod nonnumquam ad instar ueli capiti imponebant, ut hinc totum corpus ambiret; mulieres modestiores eodem brachia quoque ad manus usque tegebant. Alia uestis exterior fuit *peplum* 3) (πέπλος), apud Graecos pariter atque Romanos usitatum. Has autem uestes a se inuicem haud facile distinguere licet; certe marmora non multum iuuant. Id quod *mafors* et *mafortium* uocabatur, usus recentioris uidetur; uulgo creditur, uocem esse corruptam ex graeca uoce ὠμοφόριον, quo uelum humeros operiens significatur; mafortium quippe simul caput atque humeros tegebat, et inferius defluebat. Φελόνη, s. φενόλη, latinis *penula*, itidem tum uiris tum mulieribus communis erat. *Alexander Seuerus* Imperator usum penulae in urbe uetuit matronis, in rure permisit.

§. 4. In matronarum Romanarum, quas hic proferimus imaginibus, magna deprehenduntur uestimentorum discrimina; sed in cultu capitis longe maiora. *Tab. LXXXV. Fig. 13.* quam primam exhibemus, ea IVLIA est, Tiberii uxor, id quod ex inscriptione, *pietas Augusta*, colligitur; siquidem eadem in nummis quoque huius Augustae legitur. Prope Iuliam ara conspicitur, cui uas magnum atque discus impositus: ara pietatem in Deos significat. Quae *Fig. 14.* sequitur, *Maffeio* iudice, AGRIPPINA est, Neronis mater, quae Isidis Cererisque symbola gestat. Isis quippe ex flore loti, quem capite gestat, Ceres uero ex spicis, quas manu tenet, dignoscitur; fascia s. taenia, quam illa transuersum habet, ad tempora seriora pertinere uidetur; unde, an reuera Agrippina sit, dubium esse possit. Quam *Fig. 15.* sistit, ea PLOTINA est, Traiani Imperatoris uxor; sicut *Fig. 16.* pro SABINA Imperatoris Hadriani uxore habetur; in hac autem capitis ornatus plane singularis est; tunicam gestat ad terram usque defluentem, et supra illam aliam breuiorem, quae ad mediam

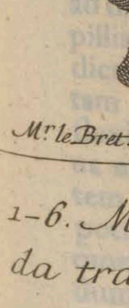
1) Vide *Kuhnium* ad Aelian. et *Pollucis* onomasticon.

2) Hinc *anabolicae species* in *Vopisco*, in uita *Aureliani*; i. e. uestiariae merces, uid. *Io. Nic. Loensis* epiph. lib. 4, c. 27. et Marcellum *Donatum*, *Casaubon*. *Abolla* hinc dici uidetur; conf. *Oct. Ferrar.* elect. lib. 2, c. 9. quae uirorum etiam et philosophorum fuit.

3) Inde *Mineruae* Peplum; uestis candida, aureis clauis picta, sine manicis; quod simulacris fiebat; uti Statii *Scholiastes* ad Theb. 10, v. 56. ubi *Iunoni* etiam consecratur.

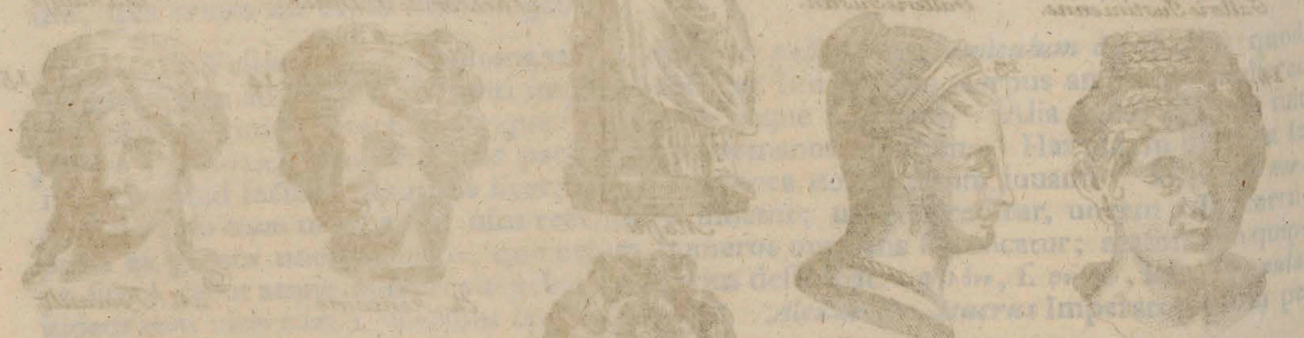

1-6. *Matronæ sex, quarum effigie vestimenta muliebria conspicienda tratuntur. 7. Vetula, pro Sibylla quadam habita. 8-18. Protomæ variæ, ex quibus diversus capitis muliebris cultus intelligi quodam modo potest.*

diam usque tibiam protenditur; quae omnia palla maxima conteguntur. *Fig. 17.* FAVSTINAE, M. Aurelii Imperatoris uxoris imago est; ornatus capitis matronam refert uelo obtectam, quod uelum nihil aliud esse uidetur, quam palla perampla, quae caput et reliquas uestes obtegit; sinistra pomum tenet.

§. 5. Quae *Tabula* sequente *LXXXVI. Fig. 1.* locum primum tenet, LVCILLA est, uxor * L. Veri Imperatoris, M. Aurelii Collegae. Capitis cultu illa conspicua est, quod margaritis atque gemmis fulget; triplici quoque armilla condecorata. Quae *Fig. 2.* sequitur, est CRISPINA, uxor Commodi; si quidem *Maffeio* fides habenda; palla haec undique amicitur, et altera manu symbola Cereris, spicas scilicet et papauera tenet; hoc quippe usitatum erat, ut Augustae sub Dearum habitu repraesentarentur. *Fig. 3.* uidemus Alexandri Seueri matrem MAMMAEAM, quae supra tunicam ad terram usque defluentem aliam breuiorem gestat, fimbriis decoratam, insuperque aliam exteriorem, pallam scilicet, quae extremo capillitio annexa uidetur. Quae *Fig. 4.* sellae insidet, illa singularis formae est. Matrona, quam *Fig. 5.* exhibemus, utrumque brachium amisit, et duabus uestita tunicis comparet, quarum exterior assutis pellibus duplicata uidetur; quod genus uestium gausape dicebatur. *Fig. 6.* FAVSTINAM, Antonini Pii uxorem refert; capitis enim cultus idem est, qui in nummis etiam conspicitur; tunica uero adeo breuis, ut ad medias uix tibias defluat; supra tunicam pallam s. palliolum gestat, quod manu sinistra reducit; dextra uolumen tenet. Vetula tandem illa, quae *Fig. 7.* caelum respicit, pro Sibylla habetur, quod uero admodum simile est.

* Tab. LXXXVI

CAPVT VII.

De Capitis cultu muliebri.

§. 1.

Postquam de tegminibus capitis uirorum supra iam egimus: nunc etiam de cultu, quo mulieres caput exornabant, pluribus agendum esset; sed quia ornatus ille maximam partem ex crinibus uaria arte contortis atque crispatis consistebat: sufficiat nobis nonnullas proferre protomes, ex quibus uarius ille cultus facilius oculis perspici, quam uerbis describi potest. Sic *Fig. 8. et 9.* duas protomes damus cultu capitis prorsus insignes; densissimis quippe cincinnis adornati capilli praegrandem quasi globum efficiunt. Caput sequens *Fig. 10.* in thesauro Sandionysiano uisitur, in cauo lapidis pretiosi, quem *aquam marinam* uocant, insculptum. Elegantissimi illud artificii est; quapropter sculptor nomen suum addidit his uerbis Ἐυοδος ἐποίει i. e. *Euodus faciebat.* Plerique Antiquariorum pro Iulia, Titi filia, habent; quibus et nos facile adstipulamur. Aliud caput *Fig. 11.* est Sabinae, uxoris Hadriani Imperatoris. Sequens *Fig. 12.* Faustinam, Antonini Pii uxorem, refert. Quae *Fig. 13, 14 et 15.* sequuntur capita, eorum cultus maximam partem ex solis crinibus constat.

§. 2. Plane singularis ille capitis ornatus est, cuius *Fig. 16.* conspectum a fronte et a tergo proferimus. Coma illa, quae supra frontem erigitur, quinque uel sex cincinnorum ordinibus constat; ita ut tota machina supra radicem capillorum semipedalis extollatur. Ad posteriorem uero apparatum si transeas, capilli calamistrati, uel, ut aptius loquar, ad modum funium magno artificio contorti sunt; uix autem credas, ex unius mulieris capillis tot praegrandes a tergo funes, totidemque a fronte cincinnos efformari posse. Quid si dicamus, aliunde adsumtos capillos ad eiusmodi amplissimum ornatum conficiendum? Totam hanc machinam acus continet, sine qua magnus ille funium apparatus sine dubio difluxisset. Haec autem acus, quae in ornatum capitis muliebris hic inducitur, res prorsus noua mihi uidetur, quam in nullo monumento ueteri me unquam uidisse recordor. Acus autem discriminalis est, qua secundum opinionem nonnullorum pectinis loco utebantur; seu potius deducendis hinc inde capillis, relicta in capitis medio linea recta, inseruiebat. Haec omnia mutationibus admodum fuere obnoxia; quod de muliebri ornatu inprimis affirmandum; in eum certe plus varietatis inuectum est, quam in consuetudines ceteras omnes.

§. 3. Romae *Plotinae*, Traiani uxoris, caput esse putarunt illud, quod in gemma musei Piccolominei conspicitur, quod hic *Fig.* 17. exhibemus. Ornatus huius capitis plane singularis est; tres enim gemmarum ordines ibi conspiciuntur, qui lapides concinne incisi diuersas efferunt facies. Rei autem antiquariae peritiores, Plotinam hic repraesentari, non ita facile crediturі sunt. Tandem elegans illa protome, quam *Fig.* 18. ex museo Mareschalli d'Etrées produximus, anaglyphum est marmoreum, a tergo planum et uacuum; ornatus uero capitis inter magnificentissimos computandus; nam quicquid ex muliebri imaginatione ad ornatum proficisci potest, hic adhibetur.

§. 4. Sic capitis ornatus mulierum, tum apud Romanos, tum apud Graecos, uariis mutationibus semper fuit obnoxius. Variorum uero eiusmodi ornatuum diuersa quoque proferre nomina, non iam nostrae est facultatis. Pauca supersunt nomina eiusmodi antiqua, quorum significationem et usum proprium uix ac ne uix quidem assequimur. Scimus quidem id, quod *calanticam* uocabant, tegmen fuisse capitis muliebris; sed nescimus, in quo calantica haec differat a *calyptra*, quae secundum etymologiam nominis similiter peculiare capitis muliebris ornamentum denotat. *Mitra* mulierum, tradente *Seruio* ad *Virgilii Aeneid.* IX. id ipsum erat, quod calantica, tegmen scilicet capitis muliebris. Sed antiquitus mitra apud graecos significabat fasciam aut taeniam aut cingulum; unde *mitram soluere* metaphorice significat, cum uirgine concumbere. Aliud tegmen muliebre *flammeum* *) uocabatur s. *flammeolum*, quo nuptiarum die uirgines contegebantur. *Caliendrum*, cuius *Horatius* L. I. Sat. 8. v. 47. mentionem facit, et posteriori aeuo *Arnobius* L. 6. crinium erat additamentum, quod mulieres in capillitium suum inserebant, ut longiores et spissiores cincinnos pararent.

§. 5. Praeter ea, quae de Vestibus tam uirorum quam mulierum, deque ornatu capitis hic diximus, multa alia quoque in toto huius operis complexu occurrunt, quae ad uestimenta et reliquum corporis cultum pertinent; maxime Tomo V. ubi plurimae conspiciuntur uirorum mulierumque uestes, et capitis ornatus uarii. Hic autem quaecumque uirorum mulierumque capita, protomes, statuas proferre, non est instituti nostri. Iam plurimi de his prodiere libri, quos harum rerum studiosi adeant; quamquam, ut uerum fatear, hinc parum utilitatis et notitiae accedat; exceptis aliquot capitibus *Homeri*, *Socratis*, *Aristotelis*.

*) Inde *flammearii*, infectores flammei coloris *Festo*; quem uide et in Flammeo, quo nubens amiciebatur, boni ominis caussa, ut diuortium abesset.

LIBER

1–19. Variae fibularum et laminarum formae, quibus vestimenta sua, chlamydes inprimis, connectere, et cingula constringere solebant veteres. 20–24. Variae armillarum formae. 25–31. Inaures. 32. Catenula aurea.

LIBER SECVNDVS.

DE FIBVLIS ALIISQVE ORNAMENTIS, CALCEIS ITEM, ET VESTIBVS INFANTIVM ATQVE PVERORVM, DEQVE CETERARVM NATIONVM VESTIMENTIS.

CAPVT I.

De fibulis 1), acubus discriminalibus, armillis, inauribus et torquibus.

§. I.

FIBVLA, graece περόνη uel πόρπη dicta, omnia fibularum genera comprehendit. Fibulae instrumenta quaedam fuere in Architectonice usurpata; alia eiusdem nominis a chirurgis; alia a musicis atque comoedis ad conseruandam uocem adhibita; fibulae denique, de quibus hic sermo est, illae fuere, quibus ad connectendas uestes et zonam infibulandam utebantur; illaeque uiris pariter atque mulieribus, Graecis, Romanis, barbarisque in usu fuerunt. Viri illas adhibebant in tunicis, chlamydibus, lacernis atque penulis, quas uestes ad dextram modo, modo ad sinistrum humerum annectebant. Saga quoque fibulis connectebantur, sed non omnia. Mulieres, ante pectus, uestibus illas infigebant. Quod ad formam fibularum spectat, arcui cum neruo suo similes erant, quibusdam tamen exceptis. Non enim eandem plane illae formam habebant, sed in multis erant diuersae, id quod ex *Tab. LXXXVII. Fig. 1 — 14.* quarum pleraeque ex museo Brandenburgico depromtae sunt, animaduertere licet. Ex altera arcus ora exit aculeus, multis nonnumquam gyris contortus, qui ad alteram oram protenditur, ibique in quoddam foramen inducitur. Illa uero omnia, quae hic repraesentantur, pro parte tantum fibulae sunt habenda; in opposito enim utroque uestimenti latere pars quaedam fibulae perforata fuit, eaque uel aurea, uel argentea, uel aenea; ex eadem scilicet materia, ex qua fibula ipsa erat confecta; hae uero perforatae laminae partes, altera in alteram inserebantur, quaeque medio alterius inserebatur, foramen unicum tantum habebat, altera uero duo; aculeusque, per foramina haec transiens, duo latera simul infibulando connectebat. Duae etiam laminae istae ornamentis suis minime carebant, illa maxime, quae oppositae partem in se recipiebat. Mirum sane, quod, quum tanta fibularum copia in museis passim conspiciatur, uix aliqua ex aliis fibulae partibus reperiatur, sine quibus uestis infibulari nequibat. Ego quidem nullam adhuc uidi praeter illam, quae in museo huius coenobii conseruatur, quam *Fig. 15.* exhibemus. Haec leonis figuram repraesentat, et ad extremam partem duo habet foramina rotunda, quibus alterius lateris particula aenea inserebatur; ita ut aculeus, per haec foramina transiens, bina ista latera connecteret. Fibularum eiusmodi materia quoduis erat metallum; nam aeneae, argenteae, aureae, et nonnumquam gemmis quoque distinctae fuerunt; nonnullae uariis coloribus ita erant incrustatae, ut incauti lazuli lapidem crederent. Aliquae ex his fibulis uarias animalium figuras exhibuerunt, equum scilicet, siue equitem, auem, piscem, quales *Fig. 16 — 19.* uidere licet. Aliae fuerunt rotundae, et ad hodiernam fibularum formam propius accedebant, ut *Fig. 12.* Nec defuerunt, qui fibulas hasce pro stilis ad scribendum aptis

Tab. LXXXVII.

1) Conferendus *Ioh. Bapt. Casalius*, de insignibus, annulis, *fibulis* etc. tom. 9. *Gronouii* et *Marcellus Donatus* ad *Liuii* lib. 39. c. 31. equites *fibulis* donauit.

aptis habuerunt; sed opinio haec iam diu est explosa, postquam tantus stilorum numerus ex tenebris emersit, quorum forma a fibulis istis quam maxime differt.

§. 2. *Acus discriminales* mulieribus in usu fuerunt; quod iis crines in duas partes hinc inde separabant; ut linea hac separationis, a uirginibus, quae crines suos non ita separabant, distinguerentur. Linea haec in medio sincipitis in multis mulierum statuis obseruatur; quaedam cincinnos tantum sine eiusmodi linea exhibent. Praeter discriminales illas acus etiam aliae fuerunt crinales, forma circulari, ideo adhibitae, ut capillitium cincinnatum continerent; quae ex quouis metallo, ebore et sectis calamis conficiebantur.

§. 3. *Armillae*, quas Graeci φέλλια, χλιδῶνας aut βραχιονιςῆρας uocabant, apud Graecos non tantum et Romanos, sed alias quoque nationes in usu fuerunt. *Tab. LXXXVI. Fig. 1.* in statua Lucillae, L. Veri Imperatoris uxoris, iam triplicem eiusmodi armillam uidimus; qualem hic *Tab. LXXXVII. Fig. 24.* separatim conspicimus. Ceterae *Fig. 20 — 23.* ex solida materia et maximam partem ferreae sunt; aliquando ex auro puro fiebant. Ex his tres priores *Fig. 20.* ex museo Brandenburgico a *Begero* eductae sunt; illarum media ferrea est; olim argentea lamina obducta fuit, et ab una parte arietis capite terminatur; reliquae a Bonannio publicatae sunt in museo Kircheriano. Armillas eiusmodi cuiusuis conditionis homines gestabant, tum uiri, tum mulieres. Sabini secundum Liuium brachium dextrum armillis, iisque aureis et quidem grauissimis ornabant; illaeque honoris modo, modo seruitutis erant notae. Militibus tamquam praemia uirtutis dabantur. Praeter aureas illas, argenteas atque ferreas armillas, etiam eburneis nonnumquam utebantur. Ferreae autem et aeneae plebi et seruis in usu fuisse uidentur. Porro, tum uiri, tum mulieres, citra haec ornamenta catenulas quoque aureas gestabant, quarum formam ex museo Brandenburgico exhibemus. *Fig. 32.*

§. 4. *Inaures* apud omnes fere nationes semper in usu fuerunt. Non paucas uidimus, matronarum Dearumque auribus appensas. Sed puerorum quoque seruorumque auribus eiusmodi ornamenta, quamquam minus pretiosa, iungi solebant. Si de materia inaurium quaeritur, aureae plerumque fuere, nonnumquam gemmis distinctae. Annuli fere formam habuere, quales *Fig. 25 — 27.* exhibemus; iisque nonnumquam globuli sub piri forma appendebant, ut *Fig. 28 — 31.* Pueri etiam nobilium eodem ornatu utebantur: in Oriente uiri pariter atque mulieres inaures gerebant, sed impensis maioribus mulieres, ita quidem, ut, *Seneca* de uita beata, capite 17. teste, mulier una *locupletis domus censum* auribus gereret. Secundum Augustinum hae inaures non semper ornamenti, sed nonnumquam superstitionis caussa, capiti appendebantur.

§. 5. Sequuntur *Torques* 2) apud Graecos aeque atque Romanos immo plerasque alias nationes a priscis temporibus ornamenti loco adhibiti. Tales in collo Dearum supra saepius uidimus. Militibus in signum honoris et praemium uirtutis dabantur. Sic nouimus, Manlium illum Torquati nomen inde traxisse, quod hosti suo torquem detraxerit. Alii ex auro erant, alii ex argento; quidam lapillis ornati. Britanni eburneas gerebant. Torquibus atque catenulis *periscelides* quoque iungimus, quibus mulieres tibias alligabant, et in his etiam magnum luxum sequebantur.

CAPVT II.

De uariis calceamentorum 1) generibus.

§. 1.

Quod de aliis uestimentorum generibus supra diximus, id ipsum de calceamentis quoque intelligendum est; tot nimirum eorum passim uideri formas, ut peculiaria cuiuis imagini nomina adscribere admodum sit difficile. Graeci calceos ὑποδήματα et πέδιλα uocabant; κνημὶς uero illis idem est, ac Romanis *ocrea*. Romani diuersas calceamentorum species his uocibus efferre solent: *calceus* (commune hoc nomen est, quamuis calceamentorum

speciem

2) *Io. Scheffer* de antiquorum torquibus syntagma tom. 12. *Graeuii*. Adde et *Ewaldi* emblematum partem 3, exercitat. 2, de torque etc. quae, ut solet, omnia corradit.

1) Vide *Benedicti Balduini*, sutoris, librum, *calceus antiquus* et mysticus, aliosque a *Fabricio*, pag. 573. excitatos.

ſpeciem denotans) *pero*, *mulleus*, *phaecaſium*, *caliga*, *ſolea*, *crepida*, *ſandalium*, *compagus*, *baxea*, *compes*, *gallica*, *ſicyonia*: reliqua calceamenta, quae ad mediam uſque tibiam, uel ſupra eandem pertingebant, *Ocrea* et *Cothurnus* appellabantur.

§. 2. Calceamenta Graecorum, ſi Telamonis, Pyrrhi, aliisque, quae ſuperſunt, ſtatuis fides habenda eſt, eadem pene forma fuerunt cum Romanorum calceis. Philoſtratus quatuor illorum genera refert, λαυτία ſcilicet, σανδάλια, κρηπῖδα et πέδιλα i. e. *lautia*, *ſandalia*, *crepidas* et *pedila*. Quid *lautia* fuerint, ignotum eſt; reliqua cum Romanis aliisque communia paullo poſt explicabimus. Pythagoras eodem Philoſtrato teſte in uita *Apollonii* L. 8. p. 387. diſcipulos ſuos ex arborum corticibus calceamenta conficere iuſſit, quae materia ad hunc uſum ſane fragilior uidetur. Firmiora erant, quae Empedocles geſtauit; qui, ſi quibusdam a Strabone citatis auctoribus fides habenda eſt, toti aenei fuerunt.

§. 3. Quoniam uulgares Romanorum calcei eadem forma fuerunt, qua Graecorum calceamenta; de utrisque ſimul agemus. *Calcei* ueterum in duas claſſes commode diuidi poſſunt, quorum prima eorum eſt, qui totum pedem operiebant, ut calcei noſtri hodierni; tales erant *calceus* proprie ſic dictus, *mulleus*, *pero* et *phaecaſium*; ſecunda ſpecies eorum fuit, qui ſoleam unam aut plures pedibus ſuppoſitas, corrigiasque pedem ſuperne uincientes, habebant; ita ut pars pedis nuda maneret; quales erant *caliga*, *ſolea*, *crepida*, *baxea* et *ſandalium*.

§. 4. Calceus et mulleus a perone in eo differebant, quod pero ex corio crudo fieret, calcei uero et mullei ex pellibus ſubactis et aluminatis conficerentur. Initio reipublicae Romanae, quo nullus omnino luxus atque ornatus adhibebatur, omnium cuiusuis conditionis calceamenta ex corio non ſubacto facta putantur: qui munere Aedilitio fungebantur, ii ſoli inſigniori calceamento utebantur, cui nomen mulleus erat. Hi uero non tantum ex corio ſubacto praeparati, ſed punicei ſimul fuere. Iidem olim apud Reges Albanorum in uſu fuiſſe dicuntur, a quibus ad Romanos tranſierint; deinde ad Aediles et magiſtratus praecipuos, qui illis inprimis diebus ſolennibus, in triumphis, ludisque publicis uſi creduntur, eosdem perueniſſe, dubio ferme caret. De colore pariter et de forma ualde digladiantur ſcriptores. Alii quidem arbitrantur Senatorum calceos nigros partim, partim rubros fuiſſe; nigros quidem ea parte, quae tibiam, rubros uero ea, quae pedem operiebat; alii nigros omnino fuiſſe tradunt.

§. 5. Vt autem luxus Romanorum ſequentibus ſaeculis in ueſtimentis et ſingulis ferme illorum partibus augebat; ita in calceis quoque obſeruabatur. Minori quidem impendio uariis inducebantur coloribus, nigro, rubro, albo, flauo, uiridi; quod uiris perinde atque mulieribus uſitatum fuit. Imperator Aurelianus, teſte Vopiſco in uita illius, quod mollitiem iſtam uiros minus decere arbitrabatur, calceos mulleos et cereos et albos et hederaceos (hi uirides erant, ut folia hederae) uiris omnibus interdixit, mulieribus uero reliquit. Maximae quippe in calceis erant impenſae, quod aurum quoque adhibebant, et gemmis illos diſtinguebant. Qui *perones* uocabantur, ruſtica fuerunt calceamenta, ex pellibus non ſubactis confecta, iis, quae Galli hodie *guetres* uocant, haud diſſimilia; in ueterum monumentis rarius illa occurrunt. In ſenatorum calceis circa malleolos apponebatur quaedam fibulae ſpecies, quae *luna* uel *lunula* 2) dicebatur, uereque lunam bicornem referebat, qualem *Tab. LXXXVIII. Fig. 26.* ex muſeo Kircheriano exhibemus.

§. 6. *Phaecaſium* 3) genus calcei fuit ex corio albo, quo, Appiano Alexandrino teſte, Sacerdotes Athenienſes et Alexandrini in Sacrificiis utebantur. Leues hi calcei, mollibusque uiris conueniſſe uidentur; quare quum apud Petronium phaecaſiatus quidam ſe militem mentiretur; alius miles inducitur dicens: *age uero in exercitu ueſtro phaecaſiati milites ambulant?*

§. 7. *Caliga* 4) militantium calceamentum erat, denſam ſoleam habens, cui corrigiae quaedam annectebantur coriaceae, quibus pedi iungebantur. Haec uero ligamina in tibia quo-

2) De *lunulis*, malleolo pedum appoſitis, uid. *Iac. Nic. Loenſis* epiph. lib. 4, 24. lib. 5, 2. qui non *fibulae* ſpeciem fuiſſe, ſed extrinſecus, nobilitatis inſigne, tradit. Add. *Barthium* ad Statium tom. I. p. 450.

3) De *Phaecaſio* uid. interpr. ad *Senecae* ep. 113. et de *beneficiis* lib. 7, c. 21. et ad *Petronii* locum.

4) *Iul. Nigroni* liber de *caliga* recuſus per *I. Fr. Nilant* Lugd. Bat. 1711. 12. cum *Balduini* de calceo.

quoque aliquot gyris ſupra malleolos pedem cingebant; ita ut, quae partes ligamentis illis non tegerentur, nudae manerent. Nonnumquam una ex iſtis corrigiis inter pedis pollicem alterumque digitum tranſiens ſoleae annectebatur, ut haec eo firmius pedi adhaereret; id quod ex ſchematibus infra proferendis clarius patebit. Imperatorum, Ducum, Tribunorumque exercitus calceamentum *compagus* uocabatur, et a caligis militum parum differebat.

§. 8. Quae calceamenta *ſolea*, *crepida*, *ſandalia* et *gallica* dicebantur, illa admodum inter ſe ſimilia uulgo creduntur. *Soleae* ad plantas pedis uariis loris et ligamentis fuerunt adſtrictae, in quo uero ab aliis calceamentis differebant, ignoramus. Solea et Gallica una cum toga geſtari nequibant; ſenatores tamen ruri degentes iis utebantur, ubi penula ſimul uel tunica erant induti. Mulieres ſoleas et crepidas in urbe pariter atque rure geſtabant; ſed haec non ſola illarum calceamenta fuere; alia etiam habebant, quae totum pedem contegebant. *Gallicae* eae forte fuerunt, quas Galli hodie *galloches* appellant, quod nomen ex *Gallicis* ortum uidetur. *Crepida* 5) ſoleae fere ſimilis fuiſſe uidetur, pedisque partem ſupernam per interualla ſolum operiebat; ligamina maximam pedis partem nudam relinquebant, et nonnumquam non ſupra malleolos tantum aliquot gyris conuoluebantur, ſed ad ſuram usque pertingebant. In quo uero a caligis militaribus differant, non liquet. *Sandalia* 6) cum crepidis eadem eſſe uidentur. Inter crepidas aut caligas militares nonnullae deprehenduntur, in quibus iis locis, ubi corrigiae decuſſantur quaedam quaſi clauorum capita conſpiciuntur. Praeter hosce clauos alii quoque ſubtus in ſolea ponebantur, et quidem frequentes et acuti; quod calceamentorum genus *clauatum* dicebatur.

§. 9. *Baxea*, cuius 7) Plautus mentionem facit, ſandaliorum ſpecies erat, eaque Tertulliano (de pallio cap. 4) et Arnobio teſtibus, Philoſophorum in primis calceamentum extitit. Quae apud Ciceronem de Oratore I. c. 53. *Sicyonia* uocatur, illius formam intelligere difficillimum eſt. Scriptor ad Herennium, eius uſum in curſu fuiſſe, tradit; ex quo colligitur calceamentum illud leue fuiſſe, ſandaliis forte ſimile. Id quod *Soccus* uocabatur calceo aut crepidae inſerebatur, uulgo *chauſſons* dicuntur; apud ſcriptores nonnumquam pro calceo muliebri ſumitur. Cicero pro Rabirio poſtumo c.10. ſoccum pro calceamento graeco habere uidetur. *Plinius* VII, 30. *ſoccum comicum* commemorat, et reuera in comoediis geſtabantur. Horatius illius non ſemel meminit. Quum autem eſſet actorum comicorum calceus, ipſa quoque comoedia nonnumquam *ſoccus* appellatur, ut tragoedia *cothurni* nomen habet; quod actores tragici hoc calceamentorum genere utebantur. *Cothurni* autem calceamentorum ſpecies erant, utrique ſexui uſitata, et ita concinnata, ut utrique pedi adaptari potuerit; inde, *cothurno* uerſatilior, homo uarius, inconſtans, dictus. Celeberrimus huius cothurni uſus euaſit, quum Sophocles eum in tragoedias inuexiſſet, ut Actoribus tot heroes referentibus, eo maiorem ſtaturam adderet; quoniam ſolea ille praealta conſtabat. Color eius puniceus fuiſſe creditur; ceterum nemo illum diligentius deſcripſit, quam Sidonius Apollinaris Carm. II. 400.

§. 10. *Ocreae* graece κνημῖδες uocabantur, et ſecundum Homerum iam belli Troiani tempore in uſu fuerunt. Romani illis etiam utebantur. Aliae ocreae ſecundum eundem Homerum ex aere fuerunt, aliae ex aurichalco, quales Herculis erant. Romani 8) ferreas adhibuerunt, et ne nimii ponderis eſſent, eas ferreis tantum laminibus fuiſſe opertas, uero admodum ſimile eſt.

§. 11. Nunc ad ſchemata, quae uaria iſta calceamentorum genera diſtinctius exhibent, progrediendum eſt. Vno illa intuitu *Tab. LXXXVIII.* nobis offeruntur; ubi *Fig. 1 — 8.* aperta calceamenta, in quibus digiti pedum conſpiciuntur produnt; ubi hoc ſimul notandum (Tab. LXXXVIII.) eſt, quod omnia haec calceamenta ad ſuram usque pertingant, et ex genere eorum eſſe uideantur, quae ſupra *caligas*, *compagos* et *ocreas* nominauimus; neque tamen audemus cuius

5) *Otthonis Sperlingi* de *crepidis* ueterum diatribe, extat tom. 9. Gronou.

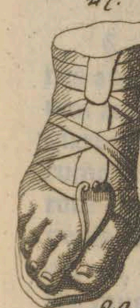
6) *Sandalia*, mulierum heroinarum olim fuerunt. Vid. *Iac. Nic. Loenſis* miſc. epiph. lib. I. c. 9. in N. T. haec et ὑποδήματα, idem, uide *Reineſii* epiſtolam a *Fabricio* pag. 574. excitatam. Et ei adde *Sagittarii* de *nudipedalibus* ueterum differt. §. 19. pag. 272. faſciculi differtat. philologicarum, *Car. Bernizii*.

7) *Plautus* in Menaechm. II. 3, 40. numero plurali uſus eſt; ſingularis *baxa* et *baxia* in *Tertulliano* legitur. *Apuleius* lib. XI. metam. inter inſignia philoſophi baxeas refert, cum pallio, baculo et barbitio hircino.

8) De ocreis uide *Iuſtum Lipſium* de militia romana lib. 3. c. 7.

Varia ca... gentes ... te, qua...

Varia calceamentorum genera apud Græcos et Romanos, nec non alias gentes usitata, una cum fibula fig. 26. lunæ crescentis formam referente, quam Senatores Romani calceis suis annectebant. 37. caligæ ferreis aculeis munitæ.

uis eorum proprium ſuum nomen tribuere. Schema tamen quartum *Fig. 4.* quod eſt Pyrrhi Regis, militari et heroica ueſte induti, illud ſine dubio eſſe uidetur, quod graece *κνημίδα*, latine *ocream* uocabant; id quod etiam de ſchemate ſequente *Fig. 5.* affirmandum. *Fig. 7.* calceamentum eſt militum Romanorum legionariorum. *Fig. 8.* tempore Theodoſii militibus in uſu fuit, in eoque pars inferior cruris, et pes prorſus nuda eſſe uidetur. Sed obſeruandum, calceos et tibialia eo tempore ita fuiſſe concinnata, ut omnes pedum digiti, operti licet, conſpicerentur, quemadmodum digiti manus in chirotheca diſtinctius uidentur. *Fig. 6.* eſt calceamentum ſaltatoris; quo nomine illud appallendum ſit, ego quidem dicere non auſim; ad cothurnum tamen accedere uidetur. Calceamenta ſequentia *Fig. 9 — 13.* omnia clauſa ſunt. Duo prima *Fig. 9. et 10. phaecaſia* eſſe poſſunt, quorum alterum oblongo tibiali ſimillimum eſt. Mulieres ſaepius ita calceatae occurrunt, etſi ſaepius etiam calceos habeant, in quibus pedum digiti comparent. Reliqua calceamenta *Fig. 11 — 13.* Ocreas dici poſſe puto; in quibus Ocrea illa *Fig. 12.* digitorum quidem extrema exhibere uidetur; quod tamen, ut paullo ante diximus, non impedit, quo minus operta fuerint.

§. 12. Calcei quinque ſequentes, *Fig. 14 — 18.* ſoleae eſſe uidentur, ſiue ſpecies quaedam ſandaliorum, quorum ſolea ſub pede lignea fuit. Quatuor ſequentes *Fig. 19 — 22.* undique clauſi ſunt, eiusque forte ſpeciei, quae uel calcei, uel mullei, uel phaecaſii nomine ueniebat. Forma illa, quam *Fig. 19, 20.* exhibemus, in ueterum monumentis ſaepius occurrit; eo quod uterque ſexus eiusmodi calceis utebatur. Calceus ille *Fig. 22.* noſtris parum eſt abſimilis. Quod *Fig. 23. et 24.* proferimus calceamenti genus, illud Armeniis, Parthis, Dacis, Germanis et Gallis, uel ut uno uerbo dicam, omnibus illis, quos Graeci et Romani barbaros uocarunt, uſitatum erat; hinc Romani captiuum uel ſeruum depingentes, eiusmodi calceamenta illi tribuere ſolebant. Calceamentum ſequens *Fig. 25.* ex columna Theodoſii prodiit, ubi Scythae omnes, qui in triumpho ducuntur, ita calceati ſunt.

§. 13. Qui *Fig. 27 — 42.* ſequuntur calcei caligaeque a Bonannio publicati ſunt. Omnes autem ex eorum numero ſunt, quos crepidas, aut ſoleas aut caligas uocabant, et partem tantum pedis tegebant, reliquam nudam relinquentes. Variae hic comparent corrigiarum diſpoſitiones, quae oculis facilius perſpici, quam uerbis deſcribi, poſſunt. Solea plerumque lignea fuit. In quibusdam corrigiae eo loco, quo iunguntur, denſis clauis, quorum capita rotunda fuerunt, firmantur, ut *Fig. 29 et 33.* aliquando corrigia inter pollicem pedis et proximum digitum inſerta eſt, ibique ſolea iungitur, ut calceum contineat; ut *Fig. 27, 28, 29, 33, 36, 40, 41 et 42.* Quam denique *Fig. 37.* exhibemus caligam, ea ferreis aculeis munita eſt, ut in glacie aut lubricis itineribus eo tutius incedere liceat.

CAPVT III.

De cunis et bullis, uariisque amuletis, quae puerorum collo appendebantur.

§. I.

Cunas 1) Graeci *κοιτίδα* uocabant (quae uox paruum lectum denotat) aut *σκάφην*, ſcapham, quod illae ſcaphae formam referebant; cunabula apud eosdem *σπάργανα* dicebantur. *Bartholinus* diuerſas cunarum formas fuiſſe dicit; alias ſcilicet clypeo uel ſcuto ſimiles 2), alias cribro uel ſcaphae. Plautus in Truc. v, 13. plura iungit: *Faſciis, opus eſt, puluinis, cunis, incunabulis;* ubi faſciarum nomen ſine dubio illa uincula denotat, quibus infantes uinciebantur, incunabula uero pannos infantibus ad munditiem ſubſtratos.

§. 2. *Bullae* 3) ornamentum primum fuere, quod ab initio nobilium filiis dabatur; ſucce-

1) De *Cunis* uid. cap. 14. libri *de lectis* ueterum, *Ioh. Alſtorphii.*

2) Quod et ex *Meurſio* excitauit *W. E. Ewaldus* in emblemat. ſacris exercit. 1. de clypeo Dei ſymbolo, §. 12, et illud Pſalmi 22, 11. in te *deiectus ſum* ex uulua ad ritum imponendi natos in clypeum, reſpicere autumat; quod, ut permulta alia, quae collegit in iſtis emblematibus, ab omni ueroſimilitudine alienum eſt.

3) Conferatur *Ficoroni* della bolla d'oro de' rob. rom. 1732. 4. Romae. Et *Conyers Middletoni* germana quaedam antiquitatis monumenta, Londini 1745. 4. mai. ad tabulam 3.

succedente uero tempore usus earum fuit uulgaris. Originem illarum *Macrobius* in Saturnalibus l. 1. c. 6. his uerbis exprimit: *Tullus Hostilius - - - sellam curulem lictoresque, et togam pictam, atque praetextam, quae insignia magistratuum Etruscorum erant, primus, ut Romae haberentur, instituit. Sed praetextam illo saeculo puerilis non usurpabat aetas: erat enim, ut cetera, quae enumeraui, honoris habitus. Sed postea Tarquinius Priscus de Sabinis egit triumphum; quo bello filium suum quatuordecim annos natum, quod hostem manu percussserat, et pro concione laudauit, et bulla aurea praetextaque donauit, insigniens puerum, ultra annos fortem, praemiis uirilitatis et honoris; nam sicut praetexta magistratuum, ita bulla erat gestamen triumphantium, quam in triumpho prae se gerebant, inclusis intra eam remediis, quae crederent aduersus inuidiam ualentissima. Hinc deductus mos, ut praetexta et bulla in usum puerorum nobilium usurparentur. Plinius* uero 33, 1. allata Prisci Tarquinii historia, subiungit: *unde mos bullae durauit, ut eorum, qui equo meruissent, filii, insigne id haberent.* Macrobius deinde, recensitis uariis circa originem bullarum opinionibus, addit, libertinorum postea filiis aliqua de caussa praetextam fuisse concessam, concessum item lorum in collo pro bullae decore. Inde quibusdam interiectis, ita pergit: *nonnulli credunt ingenuis pueris attributum, ut cordis figuram in bulla ante pectus annecterent; quam inspicientes ita se demum homines cogitarent, si corde praestarent, togamque praetextam additam, ut ex purpurae rubore ingenuitatis pudore tegerentur.*

§. 2. Bullae hae intus erant uacuae, ut in iis, eodem *Macrobio* teste, remedia aduersus inuidiam includerentur. Plurimae cordis formam habuere, aliae fuerunt rotundae; ut quatuor illae, quas *Tab. LXXXIX. Fig. 1 — 4.* a Sponio allatas proferimus. Earum prima *Fig. 1.* in pectore gestatur a puero ordinis senatorii, praetexta induto. Duae sequentes *Fig. 2. et 3.* sunt in protomis puerorum eiusdem ordinis. Bullas uero has non a pectore tantum, sed nonnumquam etiam a fronte infantum suspensas fuisse, monumentis aliquot, non absque magna probabilitatis specie, comprobatur. Bullas porro plurimas reperimus, uel figuram cordis insculptam uel ipsam cordis formam circuitu suo praeferentes. Duae *Fig. 5.* ex Museo Domini *Foucault* eductae, primi generis sunt; quae *Fig. 6 — 9.* cordis ambitum exhibent, ex uariis museis prodiere. Duae ex illis ithyphallos 4) repraesentant, quales in museis magno numero deprehendebantur, qui iis usibus destinati fuere, de quibus *Varro* lib. 6. de lingua Latina, bullarum eiusmodi mentionem faciens, ita loquitur: *pueris turpicula res quaedam in collo suspenditur, ne quid obsit, bonae scaeuae caussa.* Quae *Fig. 10.* sequitur, acuminibus cingitur, a quibus oportebat cauere pueros, ne uulnera infligerentur. Quam *Fig. 11.* exhibemus, illa omnium maxima est, et ex museo Chiggiano prodiit; ex bullis triumphalibus illa fuisse putatur, de quibus paullo ante Macrobius; grandior quippe illa est, quam ut a pueri collo suspensa fuerit. *Catuli* nomen illi inscriptum est, et eruditus Cauceus, qui eam publicauit, putat, hunc Catulum esse fortasse Q. Luctatium Catulum, Caii Marii in quarto Consulatu Collegam A. V. C. 652. quo ambo Cimbros uicerunt et triumpharunt.

Tab. LXXXIX.

§. 3. Bullarum nomen hic puerorum ornatus secundum *Papiam* ideo accepit, quod bullis in aqua commota insurgentibus similis erat. Nec praetereundum est, nobiles pueros, postquam annum aetatis 15. attigerant, bullas eiusmodi in collo Deorum Larium suspendisse. Nec nobilium tantum pueris bullae in collo suspendebantur, uerum etiam equis; deinde ad alios quoque usus adhibitae fuere. Mos diplomatibus Imperatorum eas annectendi antiquior est, quam adhuc existimatum fuit. Bulla etiam nomen, quod olim pro globulis ad collum puerorum appensis accipiebatur, et deinde pro annexis illis ad diplomata bullis sumebatur: iam ipsa diplomata significat, et pro ipsis Summi Pontificis litteris accipitur; uti lex illa publica, de electione Imperatoris, *Aurea Bulla* dicitur.

§. 4. Praeter bullas illas uacuas, quae collo puerorum appendebantur, alia adhuc *περιφυλακτήρια* fuerunt, quae *amuleta* dicebantur, eidem usui destinata. Forma illorum ex arbitrio et superstitione eorum pendebat, qui eiusmodi gestamen filiis suis concesserunt. Primum *Fig. 12.* Herculis caput, leonis pelle opertum, repraesentans, ex museo huius coenobii desumtum est; secundum *Fig. 13.* ex museo illustris D. Foucault numinis alicuius caput exhibere uidetur. Schemata alia, simiae, equi, canis, muris, auis, piscis etc. hic ponere noluimus.

CAPVT

4) Vid. *Lilii Gyraldi* dialogismum VII, de fascino pag. 401. uol. 2. facis criticae.

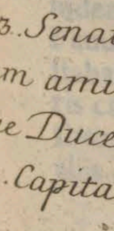

1-3. *Senatorum filii, de quorum collo bullæ dependent. 4-13. variæ bullarum amuletorumque species. 14-16. Vestitus Hetruscorum in Magno præcipue Duce Etruriæ fig. 14 conspicuus. 17-19. Vestitus et Cultus Aegyptiorum. 20-23. Capita et Diademata Regum Parthorum. 24-26. tres Phryges. 27. 28. Daci duo.*

CAPVT IV.

De uestibus Hetruscorum, Aegyptiorum, Persarum, Parthorum, Scytharum, Phrygum et Dacorum.

§. 1.

Romanorum uestitui atque cultui Hetruscorum uicinorum, aliarumque gentium uestimenta subiungimus. HETRVSCORVM uestes a Romanis non multum differebant. Schema omnium maximum, Magni Etruriae Ducis *Fig.* 14. uirum abraso capite repraesentat, cuius tunica Romanae similis est; eamque aliud uestimentum tegit, quod togam dixeris, quod et breuius et strictius est. In ima uestis ora inscriptio legitur Etrusca, more Etruscorum, qui statuarum suarum uestibus eiusmodi inscriptiones insculpserunt; quas, si statuae nudae fuerunt, uel in crure uel in femore earum ponebant; cuius rei exemplum infra *Fig.* 16. uidere liceet. Calceamentum huius Etrusci uersu *Virgilii Aeneid.* VIII. 458. indicari uidetur, idque multis uinculis constrictum est. Mulier Etrusca *Fig.* 15. capite carens, Volaterris est in domo cuiusdam equitis; gestat illa infantem, et circa brachia quoque habet inscriptionem Etruscam; tunica illius talaris est, quam pallium muliebre tegit, quod pallam uocant. Mulieres Etruscorum longos capillorum cincinnos alebant, quod passim ex uariis monumentis probatur. Puerulus nudus Etruscus *Fig.* 16. bulla maxima de collo pendente spectabilis est; quo ipso comprobatur, quod supra ex *Macrobio* retulimus; usum scilicet bullarum ab Etruscis ad Romanos peruenisse; brachia huius pueri circumdant armillae et ad tibias usque armillis similes annulos gestat, in femore inscriptionem habet Etruscam, quam hodie nemo legit, neque intelligit; dextra auem tenet.

§. 2. De uestimentis AEGYPTIACIS pauca supersunt. *Herodotus* II, 81. dicit: Aegyptios tunicis lineis fimbriatis, quae *Calasiris* uocabatur, fuisse indutos, iisque uestes laneas imposuisse, quas templa ingressuri deponebant. Ex museo nostro caput Aegyptiacum muliebre *Fig.* 17. proferimus, quod ex lapide nigro Aegyptiaco, quem basaltem uocant, eleganter concinnatum, et capillorum ornatu conspicuum est. Mulier alia *Fig.* 18. manum extendens itidem Aegyptia esse putatur. *Fig.* 19. aliam iungimus a parte antica et postica, quae ueste linea inferne fimbriata, (forte ea, quae *Calasiris* dicta,) induta est; capitis ornatus plane singularis est.

§. 3. De PERSARVM ueterum uestibus nihil certi dici potest. Nam quia tantae antiquitatis nulla monumenta supersunt, nonnisi hariolando de iis loqui licet. Tunicas illi gestabant, aliaque uestimenta, quibus nomen *Candys* erat; quod Xenophon, Dio et alii testantur. Candys autem haec uestis erat exterior, pallio uel chlamydi similis; milites fibula illam annectebant. *Anaxyrides* quoque seu braccas Persae gestabant, quae Gallorum braccis similes putantur.

§. 4. PARTHORVM uestis notior nobis, quam Persarum, quod Septimii Seueri arcu multos cum uestimentis Parthos uidemus. Tunica illi utebantur ad genua usque defluente, cuius manicae ad manum usque protendebantur; lumbos cingulo stringebant et supra tunicam chlamydem s. Candyn, eadem, qua tunica longitudine, fibula nexam habebant. Tiara antrorsum reflexa cydarin Phrygiam referebat; calcei undique clausi, tibialia latissima prope calceos subligata et peronibus fere similia. Parum differunt Parthorum uestes a uestibus Dacorum, Marcomannorum, aliarumque nationum Germanicarum, itemque Gallorum ueterum. Reges Parthorum secundum Plutarchum ueterum Regum Medorum morem imitabantur. Ornatus autem capitis eorum non semper idem est in monumentis uetustis. Rex aliquando cum diademate solo comparet, non alio, quem capillorum ornatu, qualem uidere licet *Fig.* 20, quae caput eiusmodi marmoreum exhibet, quod in museo clarissimi Fauuelii custoditur. Vt enim Reges Parthorum non semper coronam seu tiaram regiam gestabant, sed solum nonnumquam diadematis insigne: sic hoc quoque caput, solo densioris capilli et praelongae barbae cincinnis atque cirris, conspicuum est. Aliud Regis Parthorum caput *Fig.* 21. ex gemma Domini Mareschalli *d'Etrées* conspicimus, quod ab omnibus aliis differt; huius autem capillitium totum comparet, quia nec tiaram, nec coronam, nec diade-

diadema, gestat. *Fig. 22.* genus quoddam tiarae Regum Parthorum, quod ad Armeniae tiarae formam accedit, nobis exhibet. Altius et oblongum est hoc diadema, cuius pars suprema, sicut coronae radiatae, in aculeos desinit; quae illi iunguntur, sagittae cum arcu, consueta Parthorum arma fuerunt. Quod *Fig. 23.* exhibemus, Phrygia quasi tiara, et in auribus conspicuum est. Ecquis autem omnem eiusmodi ornatum tot mutationibus obnoxium enumeret?

§. 5. SCYTHAE atque THRACES uestibus utebantur Persicis admodum similibus; braccas quippe et tiaras gestabant. Vestes Scytharum nonnisi in columna Theodosii Constantinopoli uidentur; ubi captiui apparent, quos uiri eruditi pro Scythis habent. Tunicas gestant manicatas ad manus usque pertingentes. Braccae ad malleolos pedis usque protendunt; supra suras ligantur, ita ut braccarum simul er tibialium loco sint. Pallium porro seu chlamydem gestant, quo caput simul operiunt, ut Senatores Romani; nudo enim plerumque capite incedunt.

§. 6. Vestes PHRYGIAE in variis monumentis apparent. Omnes, quas proferimus, imagines, simili tiara antrorsum reflexa, sunt ornatae; reliquae uestes differunt. Primus, quem *Fig. 24.* proferimus, Phryx duplici tunica induitur, quarum longior ne ad genua quidem descendit; calceamentum illius tibiale oblongum uidetur, in quo nulla soleae uel calcei distinctio. Secundus Phryx *Fig. 25.* sedens, caput brachio sinistro suffulcit, et oculis clausis dormienti uel attentius meditanti similis est. Elegantissimum omnium schema, in quo Phrygia uestis plane conspicitur est Paridis sedentis *Fig. 26.*; manu dextra discordiae pomum tenet; supra tunicam chlamys humero dextro fibula rotunda annexa est; calceamentum ad Parthicum accedit.

§. 7. DACORVM uestes columna Traiani exhibet. Tunicis illi induebantur ad genua usque defluentibus, braccisque oblongis, quae etiam tibialium loco sunt, et circa malleolos nonnumquam constringuntur; calceis utuntur, qui hodiernis non admodum sunt absimiles; chlamys paullo longior est, et tiarae antrorsum reflexae; multi capite nudo incedunt; quales non in hac tantum tabula *Fig. 27. et 28.* sed et sequenti *Tab. XC. Fig. 1. et 2.* (Tab. XC.) conspiciuntur. In his autem *Fig. 2.* formam Regis Daci captiui ex parte antica et postica nobis repraesentat; cuius chlamys circumquaque peculiari fimbria ornatur. Tres reliqui Daci a Sponio dati sunt; ubi simul obseruandum, quod aliae quoque gentes uicinae, Germani scilicet et aliae, iisdem fere uestibus usae sint.

CAPVT V.

De Vestibus Gallorum, Hispanorum, Lusitanorum, Maurorum, Numidarum et Carthaginiensium.

§. I.

Gallos atque Germanos iisdem fere cum Romanis uestibus usos esse, uulgo putant; quanquam de Gallorum indumentis, antequam illi a Romanis subigerentur, nulla monumenta comparent. Non pauca tamen suppetunt, quae ad priora Imperatorum saecula pertinent, sed a I. Caesaris temporibus uariis mutationibus fuerunt obnoxia. In amplissimis Gallorum schematibus illa numeranda sunt, quae A. 1711. in Ecclesiae Cathedralis Parisiensis choro effossa sunt. Sex ibi Galli apparent tecti galeris, qui tiaris Parthicis non absimiles sunt; tunicas gestant, quarum manicae ad manus usque pertingunt; supra tunicam sagum Gallicum manicis instructum; in quo hoc sagum a Romano differebat. Sagum hoc Gallorum clauis porro seu pannis angustis purpureis, qui uirgas referebant, ornabatur; unde ipsa saga *uirgata* dicebantur. Schemata uestium Gallicarum, quae prioribus Imperatorum saeculis in usu fuerunt, inter se non sunt similia. In quibusdam enim imaginibus sagum supra tunicam conspicitur, manicaeque in tunica angustae, in sago latissimae. Sic uestitus est iuuenis ille *Tab. XC. Fig. 3*, qui catellum tenet; secundus uero *Fig. 4.* qui altera manu auem, altera culullum (culullus hic forte indicat Burgundiam, in qua hae imagines repertae sunt, uini esse feracissimam) tenet, amplissimas manicas habet. Strictas contra et angustas manicas uidemus in sequente *Fig. 5*, qui dextra catellum, sinistra uero arculam tenet; quartus

Fig.

1.2. Vestimenta Dacorum. 3–7. Vestitus Gallorum veterum. 8. Puella Gallica. 9. Mulier Gallica. 10. Schema Gallorum prisci œvi pellibus admodum pilosis undique tectorum. 11. Pantomimus. 12. 13. Protomæ duæ Pannoniæ incolarum cultum referre creditæ.

Fig. 6. culullum tenens, sagum habet fimbriis seu incisuris ornatum; sagum uero hoc undique clausum est, et, capite per foramen immisso, induebatur.

§. 2. *Fig. 7.* in aedificio fornicato quatuor uiri mulieresque uisuntur, quibus nuptiae repraesentari uidentur. Sponsus scilicet sponsae digito annulum applicat, et sinistra, nescio, quod instrumentum tenet; reliqui duo (utrum adolescentes an puellæ sint, nescio) malleos tenent; quod in aliis quoque schematibus Gallicis obseruatur; ex his alter arculam tenet; calceamentum omnium, sicut eorum, quos *Fig. 3 — 6.* conspiciendos dedimus, idem est, et tibialibus parum absimile. *Fig. 8.* puellam uidemus cum situla ad hauriendam aquam, quae Lingonibus in Anaglypho habetur; cultus eius capitis apud rusticanas quasdam hodieque in usu est; tunica ad mediam usque tibiam defluens multis incisuris, quasi fimbriis, ornatur; quodque in ueterum munimentis non nisi raro obseruatur, uentrale illa gestat seu praecinctorium. Mulier *Fig. 9.* ex museo Domini *Foucault* non minus spectabilis est; tunica talaris est, cui collare satis latum adhaerere uidetur; manicae ad manum usque protensae singulare quidpiam prae se ferunt; Zona fibula magna, eaque rotunda, praestringitur. Gallam esse ex arcula, quam manu tenet, probatur, quod et Galli alii non pauci cum eadem passim comparent. His *Fig. 10.* iungimus immane quodpiam schema, ex museo Abbatis de *Fontenu* eductum; quod non opportunior illud communicandi locus sese offert. Barbarum illud refert, pelliceis iisque pilosis uestibus indutum; quae pelles tanta arte consutae sunt, ut ne uestigium quidem suturae compareat, tantaque corpori uestis haec arte applicata est, ut nudum quasi hominem repraesentet; quod uestis haec ad imas usque plantas pertingit; barba quoque miro artificio adornata est, et coma ab ima parte in circulum detonsa. Cuius nationis hic uir fuerit, ignoratur; forte etiam Gallus est, sed aeui prisci. In pectore huius Galli olim foramen quadratum et oblongum fuisse uidetur, totum pectus traiiciens. Tandem *Fig. 11.* Pantomimum, uel histrionem, quem *Poldo d'Albenas* in antiquitatibus Nemausiensibus protulit subiungimus; uestem eius et corporis habitum lectori explorandum relinquimus, calcei certe obseruatu sunt dignissimi.

§. 3. HISPANOS et LVSITANOS sagum fibula nexum gestasse nouimus, sed formam illius ignoramus. Nullum enim adhuc monumentum comparuit, ex quo aliquid notitiae accedat. Strabo Lusitanorum uestem militarem et sagum describit L. III. p. 107. MAVRI, Africae populi *comas cincinnis ornant*, scribit idem L. XVII. p. 569. et *barbam comunt, dentes tergunt, unguium excrementa resecant, quumque plures simul deambulant, raro sese contingunt, ne capillorum ornatum labefactent.* NVMIDAE leuiori uestitu utebantur, et pene nudi equitabant. De CARTHAGINIENSIVM uestitu pauca traduntur. *Plautus* eos tunicas gestasse dicit, manicis tam longis, ut manus digitosque contegerent; color porro ruber et purpura apud eosdem admodum in usu fuit. Pellibus etiam caprinis, quas colore rubro tingebant, ad uestem utebantur; sagum quoque induebant, et aures inauribus ornabant. *Figura* denique *12. et 13.* duas protomes subiungimus ob ornatum capitis admodum spectabiles; prioris quippe ornatus calathi speciem prae se fert, posterior pileum habet, qui peponis costas exprimit; utramque *Boissardus* Graecii in Pannonia depinxit, ex quo haud inepte colligitur, ad eiusdem Pannoniae uestimenta siue cultum illas esse referendas.

LIBER TERTIVS.

DOMOS VARIASQVE ILLARVM PARTES, VNA CVM AEDIVM SVPELLECTILI, TRICLINIA INPRIMIS ET MENSAS, ITEM CONVIVIORVM MODVM ET VILLAS COMPLECTENS.

CAPVT I.

De domibus Graecorum et Romanorum in genere.

§. 1.

Descriptione uestium postquam defuncti sumus: in designandis aedium partibus non minus iam laborandum erit; dum neque exterior neque interior illarum figura, satis nota est. Rem ipsam aggressuri hoc ante omnia in genere monemus, quod Graeci et Romani una eademque norma in construendis aedibus suis usi uideantur, uel, ut uerius loquamur, hanc aedificandi rationem, ut multa alia a Graecis ad Romanos descendisse; licet non in omnibus semper consenserint; uti nec apud Romanos una eademque domos construendi forma semper obtinuit.

§. 2. De Graecarum aedium forma tum exteriore tum interiore, nuda nobis nomina innotescunt. Sic domus apud eos οἶκος, cubiculum κοιτὼν et coenaculum ἑστιατήριον siue τρικλίνιον appellabatur. Romae duae fuerunt domuum genera, quorum prius aedificia plebis, mercatorum et artificum, quae in ueteribus Romae descriptionibus *insularum* 1) nomine ueniunt; posterius nobilium, primariorumque uirorum aedes, quas *domos* κατ᾽ ἐξοχὴν uel simpliciter nuncupabant, complexum fuisse dicitur. Sub insularum nomine plures aedes una serie coniunctae intelligebantur; quibus tamen magnificae nobilium domus nonnumquam erant intermixtae; id quod ex ueteris Romae Ichnographia, quae in Septimii Seueri tempora pertinet, cuiusque fragmenta adhuc supersunt, probari facile potest. Primariorum contra uirorum domus magno sumtu uariisque ornamentis ita erant constructae, ut principum regumque palatiis nihil concederent. Aedes uulgares, quoad exteriorem faciem, ab hodiernis parum differebant; nec praetermittendum, quod secundum Hieronymum demissiores in iis fuerint contignationes, quas ueteres Romani *mediana* uocabant; Itali hodierni *mezzanine*, Galli *entresols* appellare solent.

§. 3. Praecipuarum domuum Romanarum magnificentia summa fuit; quod exquisitissima iis marmora adhiberentur, eaedemque auro, argento atque ebore quam maxime fulgebant 2). Primus ad exornandam domum marmora congessit Lucius Crassus, qui A. V. C. 662. cum Domitio Aenobarbo Censoris munere fungebatur; duodecim is columnas ex monte Hymetto, prope Athenas, aduectas in frontispicio domus suae posuit. Minime tamen haec domus cum iis est comparanda, quae subsequente tempore a Sulla longe maiori sumtu constructae fuerunt. Eiusdem quoque gener Scaurus, qui Amphitheatrum struxit omnium splendidissimum, domum quoque magnificam aedificauit, ut ea a Plinio cum iis, quae postea a Caio Caligula et Nerone Imperatoribus constructae sunt, comparentur. Hae tamen aliaeque aedes magnificae, quae in admirationem sui omnes rapiebant, ab iis, quae Augusti tempore excitatae fuerunt, longe superabantur; cuius tempore urbs aliam plane faciem induit 3). In construendis scilicet aut renouandis ornandisque basilicis, templis, domibus et amphitheatris ferme innumeris tanta fuit adhibita marmorum copia, ut, quam luteam seu lateritiam Augustus acceperat urbem, eam marmoream reliquisse diceretur. Sic Imperatores quoque sequentes pulcherrima magnificentiae reliquere monumenta. Caligula quippe

1) De *insulis* uide interpretes *Suetonii* Tiber. 48. Neron. 38. atque Ictos.

2) Vid. *Meursii* de luxu rom. cap. 12.

3) Vid. *Lipsii* de magnitudine rom. lib. 3. c. 5.

quippe palatium construxit omnium, quae tum uisa fuerunt, magnificentissimum; quod tamen ab ea, quam Nero excitauit, domo, et amplitudine et elegantia longe superabatur; pluribus de illa conferri meretur *Suetonius* in uita Neronis cap. 31.

CAPVT II.

De partibus aedium.

§. 1.

Sumtuosam aedium Romanarum structuram atque formam, tricliniorumque in primis; atriorum et cubiculorum situm, cum ob ueterum monumentorum inopiam, distinctius describere, et accuratiorem illorum imaginem adumbrare minime possimus: ea tantum proferemus, quae de singulis aedium partibus passim occurrunt.

§. 2. A *Vestibulo* itaque, quod ingredientibus primum obiiciebatur, incipientes, illud, consentientibus scriptorum plerisque, ante maius ostium collocatum fuisse autumamus. Coelius quippe Gallus apud A. Gellium XVI, 5. *Vestibulum esse* dicit, *non in ipsis aedibus, neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus uacuum, per quem a uia aditus accessusque ad aedes est, cum dextra sinistraque inter ianuam tectaque, quae sunt uiae iuncta, spatium relinquitur; atque ipsa ianua procul a uia est area uacanti intersita.*

§. 3. Vestibulum excipit *atrium*, quod quale omnino fuerit, et in quo ab *impluuio* differat, sat certo definiri non potest; hoc saltem ex uariis documentis comprobatur, quod partem domus constituerit, in quo a uestibulo distinguitur; sicut ab impluuio in eo differt; quod opertum et tectum fuerit, *Impluuium* autem, seu *cauaedium*, illam aedium partem denotat, in quam aqua pluuia defluebat. In atrio cereae maiorum imagines constituebantur. Scriptores tamen ueteres, poëtae praecipue, uestibuli, atrii et impluuii uocabula fere promiscue adhibent. Atria porro coenaculi nonnumquam uicem implebant; quanquam et alia fuere loca cibo capiendo destinata, quae *coenationes*, *coenacula* et *triclinia* dicebantur. Hae autem coenationes aulae quaedam maiores erant, quae non in ima tantum domus parte, sed in suprema etiam nonnumquam aedium contignatione fuerunt; quod *Plinius* L.II.c.17. comprobare uidetur, quando in descriptione uillae suae, *hic turris erigitur*, ait, *sub qua diaetae duae, totidem in ipsa sc. turri. Praeterea coenatio, quae latissimum mare, longissimum littus, amoenissimas uillas prospicit:* quibus uerbis coenaculum maius, quod coenationem uocat, a duabus diaetis, quae sub turri erant, totidemque aliis, quae in ipsa turri, sed sub maiori illa coenatione fuere, clarissime distinguit. Haec autem maior coenatio, maioribus conuiuiis adhibita, supremam totius turris amplitudinem occupasse, marisque simul atque agri prospectu gauisa esse, uidetur. Diaetae illae quatuor, totidem coenationes minores forte fuerunt. Nescio tamen, utrum, id, quod *coenaculum* uocabant, id ipsum fuerit, quod coenationis uoce denotabant. Hoc certum est, plerosque id, quod coenaculum uocant, in suprema domus parte locare; quum coenationis uocabulum plerumque de tricliniis, quae in mediocris uel infimae conditionis aedibus erant, usurpetur. Coenacula quoque in circo fuerunt, ubi sub officinis locabantur. *Bulengerus* coenacula haec in theatris quoque et amphitheatris locum habuisse arbitratur.

§. 4. *Triclinium* 1), Graece τρικλίνιον, ui uocis locum denotat, in quo lecti tres strati fuere; res cum nomine a Graecis ad Romanos transiisse, uidetur. Ceterum, quod paullo ante monuimus, id ipsum fuisse uidentur, quod coenationem uocauimus. Si itaque triclinia proprie tres lecti fuerunt, in quibus coenaturi recumbebant: facile intelligitur locus Ciceronis, ubi *triclinia in foro sterni iubebat*; quo procul dubio ipsos lectos intelligit ad coenam paratos. Apud alios scriptores uox triclinii non raro pro coenatione s. loco, in quo coenabatur, sumi solet. Sic apud Athenaeum eiusmodi coenationes οἶκοι τρίκλινοι i. e. *domus trium lectorum* dicuntur; quos idem auctor coenationes esse ait, in quibus aut quatuor, aut septem, aut nouem lecti fuere. Nonnumquam etiam plures sternebantur; sicuti in domibus nobilium primariorumque uirorum plura nonnumquam triclinia deprehendebantur. Quemadmo-

1) Scriptores alios nominat *Fabricius* in bibliogr. c. 19. n. 3. ubi et de lectis, sellis etc.

admodum triclinium de tribus uulgo lectis menſae circumpoſitis intelligitur: ſic *biclinium* duo eiusmodi lectos denotat.

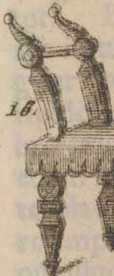
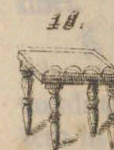
§. 5. Conclauia cubilibus deſtinata in ſpecie dicebantur *Cubicula*, in iisque nullus erat caminus, ſed ingruente frigore, carbones cineresque calidos calefaciendi cauſſa eo deferebant. In remotioribus ſecretioribusque domuum primariarum partibus peculiaria erant conclauia, quae a γυνὴ mulier *Gynecein* uocabantur; quod mulieres ibi a conſpectu uirorum remotae lanificium, aliaque negotia muliebria tractabant. Longe autem diligentius ueteres Graeci quam Romani mulieres cuſtodiebant 2). Penes illos uirorum cubicula ἀνδρὼν et ἀνδρωνῖτις, mulierum uero ſeceſſus γυναικεῖον et γυναικωνῖτις uocabantur. Virgines ſeueriori adhuc cuſtodia aſſeruabantur; quarum cubicula et remotiora, et obſerata fuerunt; ex quibus egredi aliaque adire conclauia minime illis licebat; quod etiam de illis, quae haud ita pridem nuptae fuerunt, intelligendum eſt. Conuiuiis ad quae contribules et uicini conueniebant, numquam adhibebantur. Lacedaemonii tamen ſecundum Lycurgi leges contrariam ceteris Graecis circa mulieres conſuetudinem obſeruabant. Virgines detecta facie prodibant, atque in curſu, lucta, telorumque iactu publice exercebantur; ut corpore exercitiis eiusmodi confirmato filios parerent robuſtiores. Nuptae tamen, uelatae incedebant, nec uirorum conſpectui patebant. Idque Lacedaemonii ideo fieri perhibebant, quod uirgines uiros quaererent, coniugatae uero id unum agere deberent, ut maritis propriae eſſent.

§. 6. Donatus *conclaue* partem quandam domus ſignificare dicit, quae multis cubiculis obſeratis conſtabat, ex quibus in triclinium tranſibatur. Conclaue etiam pro quouis loco clauſo accipitur. Domus cuiusdam ueteris Ichnographiam aut conclauium omnium ſitum formamque delineare admodum eſſet difficile, nec ſine manifeſto erroris periculo tentari poſſet. Nec dubitandum priſcis illis temporibus aeque atque hodie diuerſas fuiſſe conclauium, aediumque diſpoſitiones et formas, quas quisque pro arbitrio ſuo conſtruebat.

§. 7. *Caminis* 3) utrum ueteres uſi fuerint, nec ne, non ſatis conſtat. *Vitruuius* nec ſtruendi camini rationem tradit, nec illius uſpiam mentionem iniicit; nec ulla in monumentis uetuſtis, caminorum exempla occurrunt. Hinc plerique concludunt, nullum plane eorum olim fuiſſe uſum, ſaltem non talem, qualis hodie apud nos obtinet. Quam autem negari nequeat, quod ueteres focos habuerint, in quibus ligna ad calefaciendum et coquendum comburenda reponebant; ad fumum uitandum pellendumque: uel ligno quodam illos uſos eſſe perhibent, quod, *Catone* teſte, amurca illitum erat, nullumque fumum emittebat, uel, ſi pauperes illi fuiſſent, feneſtras aperuiſſe, quibus fumus exiret. Addunt alii, ueteres omnino focos habuiſſe mobiles, ſeu peculiaria quaedam uaſa igni imponendo deſtinata, qualia hodieque uſurpantur; caminos uero noſtris ſimiles, illos minime habuiſſe. Sunt tamen aliquot ueterum loca, quae contrarium ſuadere uidentur. Vlyſſes antro Calypſus incluſus fumum ex Ithaca egredientem uidere cupiebat; quod tamen fieri non potuiſſet, ſi nulli fuiſſent camini, noſtris ſimiles, qui fumum ſupra tectum emitterent. *Cicero* Ep. Fam. VII, 10. Trebatium hortatur, *ut luculento camino utatur*; et *Horatius* Carm. I, 9. ad pellendum frigus, multum ligni foco imponendum eſſe monet; quod ſane caminum longiori tubo ſiue canali inſtructum arguit, cuius auxilio fumus emittatur. *Suetonius* etiam cap. 8. in Vitellii inauguratione, ignem caminum incendiſſe, tricliniumque deinde abſumſiſſe, refert; quod uix aliter intelligi poteſt, quam ignem in camini tubo conceptum inde in triclinium tranſiiſſe, illudque conſumſiſſe. Quid? quod ex ipſo forte *camini* nomine latino, quod ab Italis *camino*, et a Gallis *cheminée* retentum eſt, nouum argumentum ſubnaſci uidetur, recentiores antiquo nomine retento formam quoque caminorum ueterem imitatos eſſe? Fatendum, nullum adhuc eiusmodi camini ueſtigium in monumentis ueterum fuiſſe repertum; unde hoc ſaltem coniicere licet, quod, ſi quidem ueteres caminos habuerint, illorum tubi ex ferro potius, uel alia quadam materia, quam ex lateribus lapidibusque fuerint conſtructi. His accedit, quod pauciſſimae ueterum aedes, uel, ut uerius loquamur, pauca tantum illarum rudera, uiſa ſint, in quibus uix ac ne uix quidem camini ueſtigium exſtare potuit. Templa quidem, theatra, amphitheatra, thermae, aliaque aedificia maiora, eaque paruo

2) Vide 2. diſſertationes I. P. *Pfeifferi* de cura uirginum, in collectione et *Zernizii van Arkel* Roterodami 1710. 8 p. 333. ſeqq.

3) Scriptores qui plura produnt, nominat *Fabricius* in bibliograph. antiq. c. 22. §. 14.

1–10. Claves formæ variæ una cum laminis, quibus pessuli seræ inserebantur. 11–13. Campanulæ sive tintinnabula. 14–19. Sellæ maiores et minores. 20. 21. mensæ. 22. lectus cubicularis. 23. Coena feralis. 24. Conjuges in lecto triclinari mensæ accumbentes. 25. Triclinium.

paruo admodum numero, ad noſtram usque aetatem ſeruata ſunt; priuatorum uero domus ad nouas aedificandas paſſim dirutae ſunt. Veteres itaque Romanos caminis ſ. tubis, per quos fumus emitteretur, uſos eſſe, negari non omnino poteſt; quandoquidem et *Seneca* Ep. 90. memoria ſua inuentum prodiiſſe ait, *impreſſos nempe parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima ſimul et ſumma foueret aequaliter.*

§. 8. *Feneſtras* ueteribus iam in uſu fuiſſe, idem Seneca loco citato clariſſimis uerbis affirmat, dum *ſpeculariorum* perlucente teſta clarum lumen transmittentium, mentionem facit; quamuis inter noua inuenta hunc ſpeculariorum uſum commemoret. Pellucidas ſcilicet parabant tabellas, quae luci ſolisque radiis meatum relinquebant, et incolas ab aëris iniuria tutos praeſtabant. Ad tabellas autem has pellucidas peculiari lapide utebantur, cui *ſpeculare* nomen erat; cuiusmodi tabellas ipſe quoque *Plinius* in uilla ſua habuiſſe legitur. Et quamuis uitrum iam aliquot ante ſaeculis ad conficiendos calices, pocula et uaſa alia in uſu fuerit, ex eodemque feneſtrae facili negotio conſtrui potuiſſent; nullibi tamen legitur, ad hunc uſum antiquioribus temporibus id fuiſſe adhibitum. His addendum, quod lapides iſti pellucidi teſtante *Plinio* lib. 22, c. 33. primum in Hiſpania citeriori prope Segobrigam inventi fuerint. Alii deinde reperti fuere in Cypro, in Cappadocia, in Sicilia, quin etiam in Africa. Florentiae in templo Sancti *Miniatis* feneſtrae ſunt, in quibus uitri loco tabulae 4) ex alabaſtrite conſpiciuntur, quarum ſingulae ſingulas feneſtras occupant. Nero Imperator in domo ſua aurea ex eiusmodi lapidibus pellucidis templum excitauit, in quo, qui illud intrarunt interdiu, feneſtris licet prorſus careret, luce fruebantur. Praeter tabulas iſtas lapideas ueteres uelis quoque feneſtras obtexerunt, qui mos hodieque paſſim obtinet.

§. 9. *Ianuae* 5) ſine dubio eiusdem uetuſtatis fuerunt ac domus ipſae. A graecis θύραι et πύλαι uocabantur; utrum aliqua inter has uoces differentia ſit, inueſtigare iam non licet. Secundum Iſidorum portae, quae complicari poterant, in ſpecie *ualuae* nominabantur. Portae autem in anteriores et poſteriores diuidi ſolebant; hae Ciceroni Or. poſt red. in Sen. c. 6. *pſeudothyrae* ſeu *portae falſae* dicuntur. Ceterum poſtibus illae uulgo haerebant, quos graeci παραστάδας uocabant. Alteri quidem poſti ipſa ianua cardinum ope inhaerebat, alteri uero lamina illa perforata fuit affixa, cui ſerae peſſulus inſerebatur. Sera haec ut plurimum mobilis fuit, eique catenae nonnumquam appendebant, quibus conſtringebantur. Pauciſſimae tantum eiusmodi ſerae ueteres ſuperſunt; equidem nullas uidi praeter eas, quas ſupra in ſcriniis obſeruauimus; quae tamen exteriorem tantum ſerarum formam exhibent. At claues ingenti numero ſuperſunt, quae fere omnes aeneae ſunt; ex earumque forma et dentibus, ut uocant, ipſa ſerarum forma interior colligi quodam modo poteſt. Aliquas eiusmodi claues atque laminas, quibus peſſuli ſerae inſerebantur *Tab. XCI. Fig. 1 — 10.* exhibemus. Tab. XCI.
Illarum aliquae annulo ſimul inſtructae fuerunt, ut, cum quibusdam annulorum obſignatoriorum loco eas adhibitas fuiſſe, putare poſſis; quod tamen uero uix ſimile uidetur. Praeter ſeras haſce et claues, ueteres uectes quoque ſeu repagula adhibuerunt, quibus portam interius firmabant. Notandum praeterea portas et fores aedium exteriores, priſcis temporibus apud Graecos non introrſum trahendo, ſed in uiam publicam pellendo fuiſſe apertas; quapropter qui domibus exibant, intrinſecus fores percutere ſolebant, ne, ſi quis forte ante illas foris ſtaret aut praeteriret, improuiſo ianuae impulſu laederetur. Romae tamen introrſum fores aperiebantur; quod poſterioribus ſaeculis Graecos quoque imitatos eſſe conſtat. Ianuis nonnumquam appenſa fuere tintinnabula, quorum uſus cetera multiplex erat; quoniam non tantum de collo equorum, boum et ouium ſuſpendebantur, ſed et ab illis geſtabantur, qui in oppidis praeſidio munitis, uigilias luſtrabant. In aedibus etiam ueteres iis utebantur, ut dormientes a ſomno excitarent, ut dicit *Lucianus.* Immo templorum quoque oſtiis eadem apponebantur. Aliquot illorum ſchemata repraeſentant *Fig. 11 — 13.*

4) Ad quindecim circiter pedes altae; ita narrat *Montfaucon.* in *diario italico* pag. 143. 144. qui addendus eſt aliis a *Fabricio* in bibliogr. antiq. c. 22. §. 12. fine.

5) *Sagittarii* ſingularis liber *de Ianuis*, Altenburgi primum 1672. 8. eiusdemque *analecta* ad illum 1694. Ienae, in *Theſauro Graeuii* tomo 6. exſtant.

CAPVT III.

De uaria aedium ſupellectili.

§. 1.

Aedes ueterum potioresque illarum partes, luſtrauimus; iam ad uaria aedium ſupellectilia procedimus. In his primum *lecti cubiculares* a Cicerone ſimpliciter *cubilia*, a graecis communi nomine κλίνη et κοίτη dicti, ſeſe nobis offerunt, iique a lecto triclinari, aliisque lectorum generibus diſtinguendi ſunt. Priſcorum lecti admodum fuerunt ſimplices; inſequenti uero tempore, ut in ceteris omnibus, ita in his quoque quam maximi ſumtus impendebantur; quod nonnumquam toti ex argento conficiebantur, quales Heliogabali Imperatoris erant. Perſae, Xenophonte teſte, lectos habebant argenteis pedibus ſeu fulcris inſtructos; alii gemmis, ebore, auro, et argento fuerunt adornati *). In lectis ponebant ueſtem ſtragulam, ex Gallia introductam, quam a nomine regionis, in qua ex lino candido conficiebatur, *Cadurcum* uocabant. Lecti hi adeo erant ſublimes, ut non niſi ſcamni aut ſcabelli ope conſcendi potuerint.

§. 2. A lectis ad *ſellas* et *menſas* uenimus. Sellae ſeu cathedrae in marmoribus diuerſa forma uiſuntur. Quaedam brachiis, ut uocant, munitae ſunt, aliae iis carent. Aliae non brachiis tantum, ſed etiam dorſo deſtituuntur. Sellae, Lampridio teſte, in Heliogabalo C. 4. uehendis praecipue mulieribus erant deſtinatae, earumque aliae pelliceae, aliae oſſeae, aliae eburnatae et argentatae fuerunt; nonnullae etiam ſecundum Polybium in excerptis totae fuerunt eburneae, quae Romae in magno pretio habebantur. Quas *Fig. 14 — 19.* proferimus, ſellae, in aedibus fuerunt uſitatae, et conuiuarum gratia menſis apponebantur. Quamuis enim perhibeatur, conuiuas antiquitus non ſellis ſiue cathedris, ſed in lectis potius tricliniaribus ad menſam recubuiſſe; notum tamen eſt, iam Homeri aeuo et ſaeculis aliquot ſequentibus, conuiuas circa menſas eodem, quo hodie ſolent, modo ſediſſe. Sed et aliae fuerunt ſellarum ſpecies, ut *ſeliquaſtrum*, ſimpliciſſima et mulieribus inprimis uſitatiſſima. De ſellis balneorum marmoreis, deque ſella curuli, infra dicendi locus erit.

§. 3. Praeter ſellas *Fig. 20. 21.* etiam nonnullas menſarum imagines, una cum lecto cubiculari *Fig. 22.* exhibere libuit. Plures iam ſupra uidimus, et in ſequenti operis decurſu ſaepius adhuc uidebimus.

§. 4. *Arcae* quoque, quas Graeci θήκας uocabant, hic locum habent; item *armaria*, quae tamen in monumentis rariſſime occurrunt. Nec praetereundae ſunt *lucernae*, quorum ingens in muſeis occurrit copia, et quibus deſcribendis multam iam operam impenderunt eruditi. Diſtinguuntur illae in eas, quae in domibus, et in templis in uſu fuerunt; et in eas, quae in ſepulcris condebantur; quas tamen a ſe inuicem dignoſcere, et cui potiſſimum uſui quaeuis deſtinata fuerit, definire ſaepe difficillimum eſt. Aliae porro ſimplices ſunt, quae uel nullo, uel modico admodum ornamento decorantur; aliae artificum commenta ſunt, quae inſolitas et portentoſas nonnumquam imagines exhibent. Fuſius de iis infra tomo quinto acturi ſumus, ubi ſimul quaeſtionem hanc uentilabimus, utrum lucernae aeternae, quae non extinguerentur, extiterint?

CAPVT IV.

De uaria conuiuiorum ratione 1).

§. 1.

De conuiuiis acturi uarium conuiuarum ad menſam accubendi modum primo loco notamus. Priſcis temporibus conuiuas menſae aſſediſſe, iam antea monuimus. Homerus certe

*) Vid. *Meurſium* de *luxu romanorum* c. 10.

1) Conferendi plures ſcriptores tomo 9. *Gronouii* theſauri; et tomo 12. *Graeuiani*; *P. Ciacconii*, toletani, de *triclinio*; aliosque quos recenſet *Fabricius* cap. 19. n. 1. adde *Lipſii* librum 3. lectionum antiquarum.

certe conuiuas ubique circa menſam ſedentes exhibet. Quum e. c. Vlyſſem Alcinoum in aedibus illius conueniſſe refert, Alcinoum ipſi ſellam magnificam admoueri, filiumque ſuum Laodamantem loco cedere iuſſiſſe, dicit. Sic in aliis locis, in quibus de conuiuiis mentio fit, conuiuae ab eo ſemper ſedentes proferuntur 2). Pari modo etiam Aegyptii, Apollodoro teſte, apud Athenaeum Lib. 5. priſcis temporibus apud menſam ſedebant, frugaliterque uiuebant. Sic Romae quoque ſedebatur ad finem usque belli Punici ſecundi, quo tempore ad menſam recumbendi uſus inuectus eſt. Quum uero cibus longe commodius a ſedentibus quam recumbentibus capiatur: quaeritur, cur Romani priſcum illum commodioremque cibi capiendi modum cum alio minus commodo commutarint; idque eo potiſſimum tempore, quo a priſca frugalitate deflectentes luxui et uoluptati adeo dediti fuerunt, ut nationes ceteras omnes, in iisque delicatiores quoque atque molliores, ſuperarent? Ego quidem probabiliorem eius rei cauſſam non uideo ea, quam *Hieronymus Mercurialis* affert, quum dicit: ueteres ad cibum ſumendum tum primum decumbere coepiſſe, quum balneorum uſus magis inualeſceret. Ante coenam quippe balneum intrare ſoliti ex balneo ſtatim in lectum concedebant, in eoque cibum ſibi afferri curabant; qui mos ex Graecia ſenſim Romam et in uniuerſum Imperium Romanum inuectus eſt.

§. 2. Pauca ſuperſunt ſchemata, in quibus conuiuae ſedentes exhibentur; ſed in omnibus fere decumbunt. Aliquando tamen uir recumbens conſpicitur, uxor uero ad lecti pedes ita ſedens, ut pedes illius terram contingant; ſed plerumque tum maritus, tum uxor, aliique conuiuae recumbunt. Multae occurrunt imagines, ubi ambo coniuges ad ſolitam coenam decumbunt; quae ſi in monumentis ſepulcralibus deprehenduntur, coenas ferales repraeſentant; qualis illa, quam ex noſocomio S. Iohannis Lateranenſis *Fig. 23.* proferimus, ubi coniuges ambo ad menſam recumbunt, quibus magnum adſtat famulitium; quatuor ſcilicet ancillae, quarum una diſcum, ſecunda ſcyphum cum cratere, tertia duo uaſa maiora tenet, quarta magnae cathedrae ex tegete conſtructæ inſidet, et citharam pulſat. Praeſto etiam ſunt pueri quatuor famulantes, quorum duo nudi ſunt. In eiusmodi lectis triclinaribus, in quibus duo tantum, maritus ſcilicet cum uxore, recumbunt, maritus in primis ceruicali innititur. In alio tricliniari lecto *Fig. 24.* uir in lecto recumbit, mulier ſedet, menſa rotunda tribus nititur pedibus, eisque duae mulieres famulantes adſtant.

§. 3. Verus aptusque conuiuiorum modus, teſte *Varrone*, apud A. Gellium XIII, 11. hic eſt, ut conuiuae numquam pauciores ſint tribus, qui numerus Gratiarum eſt, nec umquam plures nouem; tot enim ſunt Muſae. L. Verus a Capitolino primus duodecim conuiuas ad coenam inuitaſſe dicitur. Pataui marmor eſt admodum labefactatum, cuius ſchema *Fig. 25.* exhibemus, in quo undecim conuiuae numerari poſſunt. Hic autem uera triclinii forma deprehenditur. Tres ſcilicet iuncti ſunt lecti, quorum unus pro baſi habetur, cui duo alii ad angulos rectos adiuncti ſunt; in ſpatio intermedio menſa ponebatur, quae hic prorſus labefactata eſt; per illud etiam famuli intrabant. Vnus ex famulis hic cornu bubulum tenet, quod poculi genus, tunc temporis frequentius, in uſu fuit. Pars lectorum menſam reſpiciens puluinis inſtructa et paullo altior eſt, ut conuiuae cubito commodius inniti poſſint. Lecti hi tricliniares nonnumquam fuerunt circulares, ita ut lunam bicornem referrent, qui tricliniorum modus apud Martialem L. XIV. ep. 87. ideo Sigma uocatur, quod haec Graecorum littera Romanorum C, ſeu lunae bicorni, ſimillima eſt 3). Inter coenandum mappis quoque et mantilibus, illis quidem ad menſam tegendam, his uero ad manus, utebantur; utraque uulgo lintea fuerunt; Heliogabalus uero et Gallienus aureis illa filis contexta habuerunt.

§. 4. Quae adhuc dicta ſunt, conuiuiorum ordinem lectorumque formam praecipue reſpiciunt; ad ipſa conuiuia quod attinet, ea frugalia modo, modo lautiſſima fuerunt. Graeci in primis ſumtuoſa admodum conuiuia et conuiuarum numero et ciborum uarietate, ceteroque apparatu, ſplendidiſſima parare ſolebant. Prae multis aliis commemorari meretur illud, cuius *Herodotus* IX, 16. mentionem facit. Conuiuium ſcilicet, quod Attaginus The-

2) Ita etiam in ſacro codice ſaepius. Vide *Fabricium* l. c. n. 2.

3) Vide *Lipſii* antiq. lection. lib. 3. p. m. 68. edit. Plantinae 1585. ceterum ſigma graecorum non antiquitus, ſed ſub imperatoribus demum figuram latini elementi C habuiſſe oſtendit praeter alios *E. Spanhemius* diſſertat. 2. de uſu num. pag. 99. ſeqq. Edit. maioris.

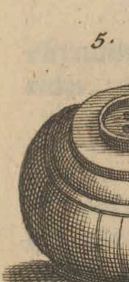
Thebanus paucis ante pugnam Plataeensem diebus Mardonio parauit, ad quos praecipuos Persarum, numero quinquaginta inuitauerat. Totidem autem fuere lecti triclinares, et in quolibet bini, Persa quippe cum Graeco, recumbebant; unde numerus conuiuarum ad centum usque adauctus fuit. Vsus ergo in conuiuiis et coenis accumbendi apud Graecos antiquior erat, quam apud Romanos. Immanis certe amplitudinis fuisse oportet triclinium, in quo quinquaginta lecti tricliniares sternebantur; praeter lectos etiam maximum spatium tum ad disponendas mensas, aliaque uasa et apparatum, tum ad transitum et discursum ministrantium, requirebatur.

§. 5. Aegyptii secundum *Athenaeum* L. 4. in maioribus conuiuiis nullas mensas apponebant, sed lances et fercula circumferri iubebant, ut quisque, quod liberet, ipse sumeret; quum contra apud Graecos et Romanos, plurimasque nationes alias mensae deferrentur cibis onustae, quas deinde submouebant, ut alias substituerent. Mensae hae successiue admotae *fercula* uocabantur. Ferculum enim frequentius illud significat, quam lancem carne ciboue plenam. Lances itaque cum ipsa mensa afferebantur, et cum eadem rursus amouebantur; quod sine ullo conuiuarum incommodo fieri potuit. Priscis uero temporibus, quum conuiuae sederent, cuiuis conuiuae peculiaris apponebatur mensa; nec tamen dubitandum, quin pro temporum locorumque diuersitate in his quoque uaria consuetudo fuerit. Galli secundum eundem Athenaeum, quando cum Rege suo comedebant, nec panem nec ferculum quodpiam contingebant, nisi Rex prius tetigisset, uel degustasset. Nobiliores Gallorum, eodem Auctore Lib. 6. referente, ad bellum proficiscentes parasitos secum ducebant, qui cum ipsis ad mensam accumbentes beneficiorum laudes canebant; hique poetae plerumque fuerunt, quos Bardos uocarunt.

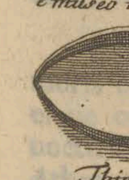
§. 6. Elegantissimam conuiuii descriptionem legimus apud *Philonem* in libro de uita contemplatiua, p. 896. ubi Therapeutarum frugalitatem cum saecularium luxu et immensis sumptibus comparans, *Graeci*, inquit, *et barbari Romanos imitantur quoad lautitiam deliciasque. Eorum triclinares lecti testudinum cochleis ornantur, ebore aut pretiosiore materia; fulgentque gemmis et margaritis, stragulae purpureae sunt auro intertextae, ornataeque floribus atque foliis cuiusuis coloris. Crateres, pocula, cululli, ordine posita cuiusuis speciei sunt, uitrea uasa, phialae, thericlea uasa, aliaque a celeberrimis artificibus elaborata. Pocillatores, ministrique mensae pueri sunt, minus ad ministerium, quam ad spectaculum et oblectamentum conuiuarum. Alii uinum effundunt, grandiores aquam et mulsum afferunt, picto fucatoque uultu, capillis in circulum attonsis. Tunicae eorum subtilissimae sunt: medio corpore succincti fasciis tunicas attollunt, atque sinus undique dependere curant; ita ut extrema ora et genua tantum pertingat. Hoc cultu conuiuarum iussa exspectant; fercula, embammata, bellariaque*, pergit idem, *a coquis et a dulciariis pistoribus parata sunt, qui per condituram concinnamque ferculorum rationem non gustui modo, sed etiam oculis placere nituntur. Mensae septem ordine efferuntur et aliquando plures iis omnibus opertae, quae suauiora terra, mare, flumina, aërque suppeditare possunt. Salsamentorum diuersitas non minus palatum oblectat, quam ciborum ratio. Postea demum fructus cuiuslibet speciei afferuntur.*

§. 7. In cibis 4) uulgares erant, caro bouina, uitulina, ueruecina cum agnis, hoedis et porcis; uolatilia item specie et numero maiora, quam hodie; gallinaceos Indicos quidem non habebant, sed anseres, pullos, gallinas, pauones, phoenicopteros (aues puniceo colore) perdices, anates, columbas, palumbos, turtures; quae aues omnes erant domesticae. Inter alias aues attagenae maxime in deliciis erant, in iisque illae praecipue, quae ex Jonia et Phrygia afferebantur; ficedulam item piperatam amabant, turdum, galbulam, et perdicem campestrem, a domestica distinctam. Ex carnibus ferinis lepus, cuniculus, glis, capreolus, dama, hinnulique ceruorum in delicatioribus eduliis habebantur. Aprum item comedebant, et nonnulli ursum quoque. Pisces in deliciis habebant, congrum, hodie ne coniectura quidem notum, acipenserem, rhombum, mullum, scarum, muraenam, lupum marinum, aliosque plures, et diuersae speciei conchylia. *Athenaeus* L. I. c. 4. in cibis lautioribus commemorat muraenas Siculas, anguillas πλωτάς, thynnorum ad Pachynum

4) De luxu in cibis uide *Steph. Nigri* de luxu Graecorum, tomo 8. *Gronou.* et *Meursii* de luxu Roman. c. 13. 14. 15. *Lipsii* de magnitudine rom. lib. 4. c. 7.

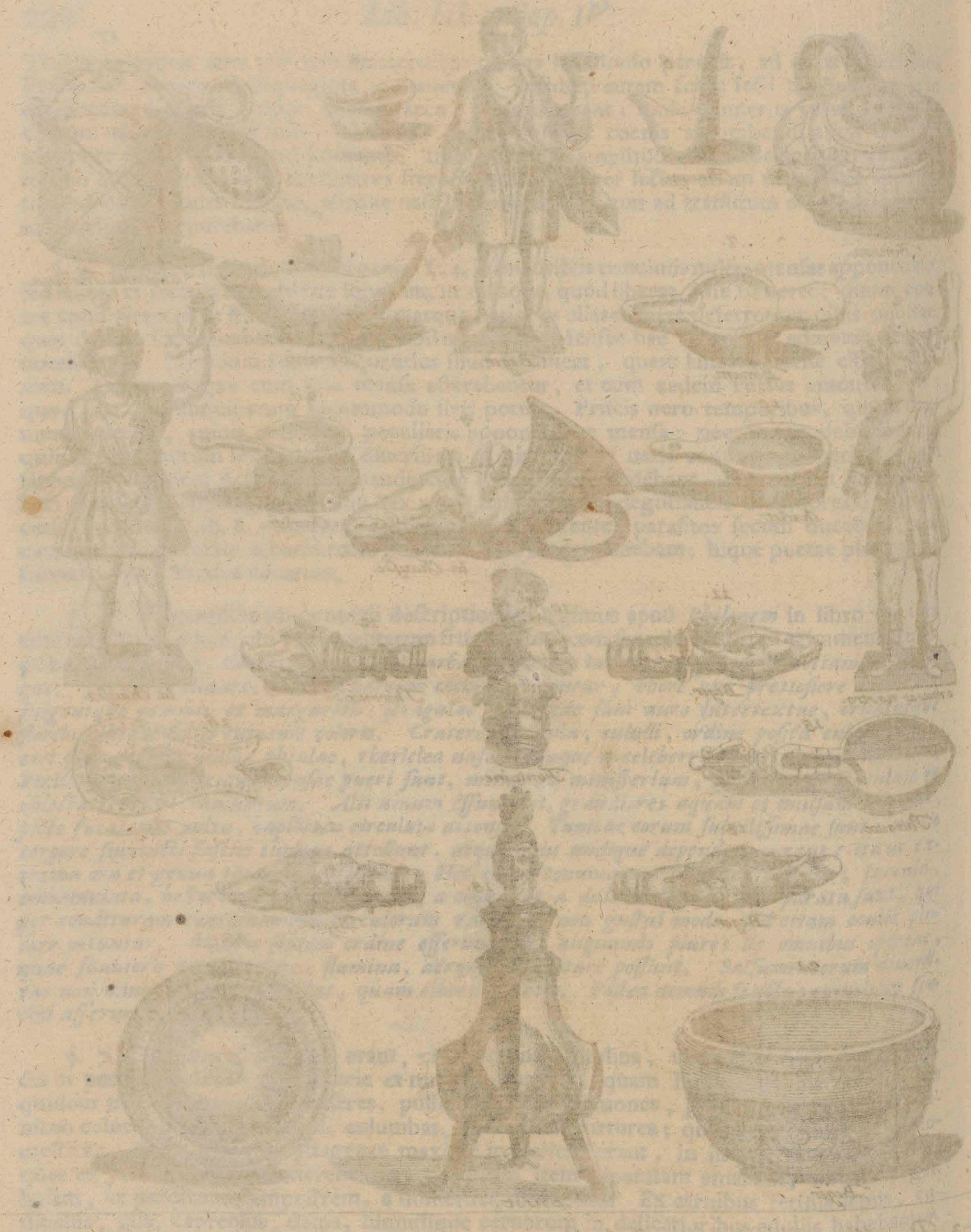

Tab. LXXXXII.

1–3. Pocillatores tres. 4. Culullus. 5–9. Vasa vel mensæ vel culinæ inservientia. 10–14. Capuli aliquot cultrorum. 15. 16. Cochlearia. 17. Lebes cum trulla et colo. 18. Olla coquinaria. 19. 20. duæ patellæ minores. 21. 22. Vasa duo escaria.

chynum captarum sumina, hoedos ex Melo, mugiles e Simetho; ex uilibus conchis Peloridas, maenidas ex Lipara, Thebanas rapas, et betas ex Ascra.

§. 8. Varia porro placentarum genera antiquitus apparabant; sed quorum nomina tantum apud Scriptores reperimus; nec indicare licet, quaenam illarum fuerit differentia. *Placenta*, *laganum*, *libum*, *scriblita*, *sphaerita*, *crastianum Siculum*, *crustulum*, multaeque aliae. Graecorum placentas, solo nomine notas, *Athenaeus* L. XIV. c. 13. commemorat. Tales fuere *Enchyton*, *Ames*, *Diaconion*, *Amphiphon*, quae in honorem Dianae fiebat, et ornatus gratia faculis circumdabatur; *Basynias* porro, *Coccara*, *Strepte*, *Nerlata*, *Epichyton*, *Attanites*, *Creion*, *Glycinas*, *Enchrides*, *aliaeque*. Vtrum ueteres carnem in siliginea crusta coxerint, nescimus; quum eiusmodi cibi nullum nomen uel Graecum uel Latinum occurrat; nam quod *Persius* Sat. VI, 50. *artocreas* uocat, id carnem cum pane concisam et mixtam significat. Fructus et olera eadem paene ueteribus, quae nobis, in usu fuerunt.

§. 9. Coquorum industria ab *Athenaeo* uariis in locis describitur. Sic L. I. c. 7. Nicomedi Bithyniae Regi procul a mari uersanti halecemque desideranti coquus aliquis pisciculum hunc imitatus, quod finxerat, pro halece posuit. Solertior erat Trimalchionis coquus, qui ex carne suilla pisces, palumbos, turtures et gallinas confecisse dicitur. Idem *Athenaeus* L. 9. c. 7. de porco semiasso et semielixo loquitur, quem non exenteratum arte sua coquus intestinis uacuum effecerat, et inferserat. Sub humero scilicet exiguum uulnus infixerat, indeque sanguine diffuso intestina per hoc uulnus sensim extraxerat; per os porci multum porro uini in uentrem illius immiserat, et deinde pedibus suspensum porcum defluente uino uacuum fecerat; tandem fartum per os immisit et porcum coxit. De salsamentis atque eduliis loquitur libro eodem c. 23; et de illo inprimis edulio, quod *myma* uocabant, quodque ex carne gallinae, uel alia qualibet carne intrita et concisa parabatur. Iuuenalis Sat. XIV, 128. hunc cibum *minutal* uocat. Viscera quoque in partes minutas concidebantur, ita ut omnia in unum fartum coalescerent; hinc admiscebatur sanguis aceto conditus, caseus assus, silphium, cuminum, thymus recens, coriandrum, aliaeque herbae odoriferae.

§. 10. In conuiuiis maioribus regem 5), qui locum suum cuique assignaret, eligere moris erat. Hic sorte uel rogatu illius, qui reliquos conuiuio excipiebat, constituebatur; eique omnes obsequebantur. Magna eiusmodi conuiuia horis plerumque uespertinis uel noctu celebrabantur, et a Graecis δεῖπνον, à Romanis uero *coena* uocabantur. Secundum Athenaeum Graeci quater quotidie comedebant; primo quidem ientaculum sumebant, quod ἀκράτισμα siue διαγνισμὸν uocabant; secundo prandium, quod ἄριςον uel δόρπιςον appellabant; inter prandium et coenam intercedebat ἑσπέρισμα siue merenda; de coena iam dictum 6).

§. 11. *Samuel Petitus* in collectione Legum Atticarum has conuiuiorum leges ponit 1.) ut conuiuae non plures, quam triginta numero sint; 2.) ut coqui ad conuiuium locati nomina sua tradant gynaeconomis siue iis, qui mulierum modestiam temperantiamque curabant, qui et conuiuiorum ordinem moderabantur; 3.) ne merum conuiuae potent, nisi in fine conuiuii, 4.) ut in fine semel potent in honorem boni daemonis. Non praetereundus hic uidetur mos Aegyptiorum, apud quos in aedibus diuitum sub finem conuiuiorum quispiam loculum cubitalem aut biscubitalem afferebat, in quo lignea mortui imago reposita erat, illumque inter conuiuas circumferens dicere solebat: *in hunc intuens pota et oblectare, talis post mortem futurus.*

§. 12. Ad conuiuiorum apparatum referendi quoque sunt *Pocillatores* 7), qui potum conuiuis porrigebant; quorum non pauca suppetunt genera illo cultu, quem ex Philone Iudaeo supra communicauimus. Tunica scilicet ad zonam usque attollebatur, ut non nisi ad genua deflueret. *Tab. XCII. Fig.* 1 — 3. aliquos proferimus, quorum primus ex museo Brandenburgico a *Begero* productus est; secundus, pampinis coronatus e museo nostro prodiit, Tab. XCII.

5) Vel Magistrum. Vide *Lipsii* antiq. lect. lib. 3. pag. 75. seq. edit. Plantini 1585. 4.

6) Olim antiquissimi fere semel cibum sumebant. Plura de temporibus edendi produnt scriptores a *Fabricio* cap. 19. n. 4. nominati.

7) Conferendus omnino Celeberr. *I. E. I. Walchii* Pocillator phrygius, uolum. 2. actorum societ. latinae Ienensis, num. 7. et *Begeri* thesaur. Brandeb. tom. 3. pag. 367.

prodiit, dextra tenet cornu in caput animalis terminatum; quale illud est, quod *Fig. 4.* separatim exhibemus; his autem cornibus non modo scyphorum loco ad fundendum uinum utebantur, sed etiam tamquam poculis ad bibendum. Tertius pocillator, a Cauceo productus, lauro coronatus est, et dextra simile quoddam cornu tenet. Addimus his *Fig. 5 — 9.* uasa quaedam, quae mensae forte uel culinae instrumenta fuere; nec non *Fig. 10 - 14.* cultrorum aliquot capulos una cum cochlearibus duobus Augustodini repertis, *Fig. 15. et 16.*

§. 13. Ad uasa culinaria siue coquinaria, quorum pauca tantum supersunt, referuntur 1.) *Lebetes* maiores, quae alio nomine *caldaria*, *cacabi*, *cortinae* et *ahena* uocabantur. 2.) *Ollae*, quas Graeci etiam κακκάβας et χύτρας nominabant: 3.) *Sartago*, graece τήγανον. 4.) *Colum* multis foraminibus instructum, quod percolando forte iusculo aut mulso inseruiebat; a quibusdam etiam colatorium appellatur; 5.) *Verua*, quae graeci ὀβελίσκους uocabant. 6.) *Cochlearia* item, *trullae*, *fuscinulae* s. *creagrae* extrahendis ex olla carnibus usitatae. 7.) *Lances* et *disci*, *patinae* et *patellae*. Lebetem cum trulla et colo exhibet *Fig. 17.* Ahenum s. olla sequens *Fig. 18.* tribus pedibus nititur, et coquinarii usus fuisse uidetur; operculi loco impositum est caput elegantissimum galeatum. Duae patellae minores *Fig. 19. 20.* ab Abbate *Charlet* transmissae sunt. Pro patinis seu discis habentur duo uasa sequentia *Fig. 21. et 22.* quorum alterum profundius, ad recipienda forte iuscula siue embammata confectum 8).

CAPVT V.

De uillis et hortis campestribus.

§. 1.

Insignis quoque in Romanorum uillis luxus emicuit. VILLAE nomen duplicem significatum habebat; nam praedium modo frugibus uariis atque oleribus colligendis accommodatum, uariisque pecoribus alendis destinatum, denotabat; modo domus ad uoluptatem tantum adornatas *) significabat, quas uiri primarii in agris construebant, iisque amplos hortos, ad oculorum potius delicias, quam aliam utilitatem, comparatos, iungere solebant. Ex iis quaedam summa magnificentia et immenso sumtu fuere constructa; in quibus uilla Gordianorum in uia Praenestina, quae Regum quoque uillas superabat, prae ceteris eminuit.

§. 2. In his uillis multae saepius erant artificum familiae, aliique ad famulatum destinati; ita ut una eiusmodi uilla urbis nonnumquam speciem prae se tulerit. Inter pulcherrimas referebatur uilla Hadriani Tibure adornata, cuius multa adhuc rudera supersunt. Notabantur in illa nomina locorum in antiquitate celeberrimorum, quae et formam et usum Academiarum Graecarum, quas Philosophi ueteres uaria doctrina celebrarunt, quantum fieri potuit, imitata sunt. Sic Lyceum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Poecilen, Tempe ibidem conspicere licuit. Immo inferorum quoque imaginem in uilla ista Hadrianus collocari iussit. Auiarium porro *Varronis*, nec non uilla Augusti, Luculli, Maecenatis, Munatii Planci, Senecae aliorumque ad splendida eiusmodi aedificia referri potuerunt.

§. 3. *Martialis* L. III. Ep. 58. Bassi uillam propeRomam sitam paucis describens, de ornatibus uillarum et areolarum obiter quasi, pauca tradit, easque myrteis inprimis, platanis atque buxo tonsili ornatas fuisse canit; ex quo recte colligitur, quod buxum tondendi modus iam illis temporibus obtinuerit. Laurum quoque exornandis hortis adhibitam fuisse, passim legimus. In qualibet praeterea uilla uel horto Priapi statua deprehendebatur; sicut in plerisque uillis turres altiores erigebantur, ut agrorum iucunditas oculis quam longissime pateret.

§. 4. *Plinius* iunior L. II. Ep. 17. ad Gallum scripta uillam suam prope Laurentum sitam pluribus describit, et quam ob rem tantopere illa delectetur multis argumentis declarat. Descriptio haec nobis instar plurium esse potest; siquidem uir hic prudentissimus omnia in hac uilla congessisse et applicasse uidetur, quae ad delectandos et animi et corporis sensus comparata sunt.

LIBER

8) Plura ad hoc argumentum spectantia *Apicius* de re culinari, *Athenaeus* integris libris suppeditant; multa etiam *Pollux* in onomastico.

*) Vide *Lipsium* de magnitud. rom. passim, et lib. 3. c. 14.

LIBER QVARTVS.

VASA CVIVSVIS GENERIS, MENSVRAS, ASSEM ET EIVS PARTES, MONETAS ET PONDERA COMPLECTENS.

CAPVT I.

De uariis uasorum generibus.

§. I.

De uario genere et forma uasorum uerba facturi ab initio statim notamus, quod pro diuersitate formae et materiae multa quoque et uaria illorum nomina apud scriptores passim occurrant; satis tamen difficile foret proprium cuiuis tribuere nomen. Multa illorum ex materia nomen traxerunt; qualia fuere celeberrima illa *uasa Corinthia*, ex metallo isto constantia, quod incensa excidio Romano urbe Corinthi, uarium confluxerat. Aurum quippe, argentum, aes, aliaque metalla, quae tunc temporis in urbe congesta fuere, fusa atque mixta in unam materiam coaluerunt, quae deinde auro ipso pretiosior habebatur. Aliud tamen uasorum Corinthiorum genus commemorat *Strabo* L. VIII. p. 263, eorum scilicet, quae quum Corinthus restauraretur, reperta dicuntur. *Postquam enim*, narrat, *Corinthus diu deserta manserat, a Diuo Caesare, propter loci opportunitatem missis eo in coloniam libertinis plurimis restaurata fuit. Hi quum rudera mouerent, et sepulcra effoderent, testacea opera plurima atque etiam aenea inuenerunt; quorum artificium admirati nullum sepulcrum non offenderunt, magnaque eiusmodi uasorum copia potiti, Romam impleuerunt, Necrocorinthiis uasis magno pretio diuenditis; sic enim appellabant uasa ista ex sepulcris educta, maxime testacea, quae ab initio magno in pretio fuerunt, neque aereis Corinthiis uiliora habebantur; sed tandem ea perquirere desitum est.*

§. 2. Athenaeo teste, post Iubam usque ad Macedonum tempora magnus uasorum figulinorum usus erat in conuiuiis. Sed quum postea Romani luxui quam maxime indulgerent: Cleopatra, Aegypti regina, illos imitari studuit; utque in nominibus uasorum nihil mutaret, etiam aurea argenteaque uasa, quae conuiuis a coena recedentibus dono dabantur, κεράμια seu figulina uocauit; quae munera aliter etiam *apophoreta* nuncupabantur, et non nisi immensis sumtibus fieri poterant. Inter uasa figulina secundum eundem Athenaeum praeter uasa ex insula Chio, quae in magno quoque pretio habebantur, ea, quae in *Copto*, Aegypti urbe, fiebant, magni aestimabantur; quoniam illorum materiei aromata erant admixta, quorum odorem seruabant. *Samia* quoque uasa in magno priscis illis temporibus pretio fuere, eaque apponendis ad mensam ferculis inseruiebant. Vtrum uasa haec Samia a Graeciae insula *Samo*, ubi illa confecta fuere, uel ex creta, quae haud procul Roma, reperiebatur, et itidem Samia terra uocabatur, nomen suum traxerit; nondum satis constat. Vero autem simile est, quod, si quidem ex creta quadam Italica uasa istiusmodi facta fuerint, *Samia* ideo dicta sint, quod creta illa cretae Samiae erat simillima.

§. 3. Festus *Lesbia* uasa commemorat, quae non ex materia, sed ex Lesbo insula, cui formam et inuentionem suam debebant, nomen acceperunt. *Deliaca* uasa ex aere Deliaco, quod aeri Corinthio persimile credebatur, et magni aestimabatur, confecta fuerunt. *Cicero* Verrem accusat, quod ex Syracusis multa Deliaca, multa Corinthia uasa abstulisset. *Murrhina* quoque seu *Myrrhina* uasa apud Romanos admodum erant pretiosa; eaque tum demum Romae innotuerunt, quum Pompeius ex Oriente uictor rediens et triumphum agens sex eiusmodi uasa reportata Ioui Capitolino consecraret. Materia, ex qua illa conficiebantur, passim in Oriente, in imperio inprimis Parthico, et maxime in Carmania e terra eruebatur. *Plinius* de uasis his 37, 2. ita loquitur: *humorem putant sub terra calore densari; amplitudine nun-*

quam paruos excedunt abacos, crassitudine raro quanta dictum est uasi potorio. Splendor his sine uiribus, nitorque uerius quam splendor. Sed in pretio uarietas colorum, subinde circumagentibus se maculis in purpuram candoremque et tertium ex utroque ignescentem, uelut per transitum coloris purpura rubescente aut lacte candescente: — — aliqua et in odore commendatio est. Inter Criticos et antiquarios de hisce *Plinii* uerbis ingens oborta est contentio; dum nonnulli perhibent, Murrham siue Myrrham nihil aliud esse, quam Onycha(1), quam sententiam et uarietate colorum et loco quodam *Appiani*, qui uasa ista, quae Pompeius Romam deportauit, Onychina uocat, firmare laborant. Sed murrham 2) ab Onyche longe fuisse diuersam, multis argumentis comprobatur, quae hoc loco commemorare supersedemus. *Crystallina* quoque uasa magno in usu fuere, nec fragilitas pretium illorum diminuit. Vasa tandem aurea, argentea, saepius adhibebantur; maiori autem numero aenea, figulina, lignea atque uitrea.

§. 4. A materia uasorum ad formam atque amplitudinem, nec non uarium eorundem usum pergimus. Vasorum maiorum alia coquinaria erant, alia uino liquoribusque aliis seruandis destinata; alia ad uarios rei domesticae usus pertinebant; alia denique ad hauriendum potum erant comparata. De coquinariis iam supra mentio facta est, ubi nonnulla simul eorum schemata in medium produximus. Vino aliisque liquoribus conseruandis inseruiebant *dolia, seriae* atque *amphorae*; quae uasa plerumque figulina erant, et quidem amplissima, ab ima parte in acumen desinentia; ut humo seu terrae eo commodius infigerentur. Magna illorum copia uideri potest Romae in uilla Dn. *Voiret*, Gallicae nationis Consulis, ante S. Matthaeum in Merulana; quo loco ueteris Romae figuli olim habitabant. Magna eiusmodi dolia figulina, patroni nonnumquam nomine, (quod terrae uel argillae adhuc molli, antequam illa igne exsiccaretur, peculiaribus sigillis 3) imprimebant,) signare solebant, quod in dolio isto, quod *Tab. XCIII. Fig. 1.* proferimus, cuius ansae litterae P. S. A. X. impressae sunt, uidere licet. Ob binas uero, quibus haec dolia plerumque instructa fuere, ansas, seu *aures* quasi, etiam *Diotae* saepius uocantur. Adhuc alias eiusmodi lagenas sub uaria forma *Fig. 2 -- 6.* conspicimus, in quibus *Fig. 3.* ob elegantissimum artificium prae ceteris eminet. Romani ligneis quoque doliis ex asseribus circulisque ligneis compactis, qualia nostra hodie esse solent, saepius utebantur. Videmus eiusmodi dolia in columnis Traiani et Antonini; haud dubie uero ita compingebantur in commeatus facultatem, et exercitus commodum. In curribus enim et nauibus illa fere semper conspiciuntur. Sed et in aedibus multis eiusmodi doliis ligneis usos esse, testatur *Strabo* l. VIII. ubi superiorem Italiae partem s. Longobardiam ob fertilitatem et uini copiam collaudans, dicit, dolia lignea ibi confici aedibus maiora, ex quo concludas, domus in iis regionibus tunc temporis admodum fuisse exiguas. Ad uinum comportandum atque asseruandum Graeci aeque atque Romani utribus quoque subactis ac praeparatis utebantur. Formam eiusmodi utris ex Museo Abbatis Fauel productam exhibemus *Fig. 7.*

Tab. XCIII.

§. 5. Vas aeneum tribus sequentibus *Fig. 8 — 10.* simile, *Begerus Epichysin* 4) uocat, quo scilicet uinum in cyathum effundere solebant. Antiquitus quidem *guttus* fundendo uino destinatus erat, et poculo seu crateris loco, simpulo uti consueuerant. His uero, ut *Varro* docet, ad usum sacrificiorum translatis, Epichysin et cyathum adhibere coeperunt. Quod uasorum genus *guttus* appellabatur diuersae fuit formae. In eo tamen haec uasa omnia conueniebant, quod angusto admodum ore fuerunt; ita quidem, ut liquor quasi guttatim ex illis deflueret. Reperiuntur autem gutti eiusmodi tam aenei, quam figulini, iique non uino tantum, sed oleo praesertim, uariisque unguentis seruandis inseruiebant. Varias illorum formas damus *Fig. 11 — 15.* Primus *Fig. 11.* ex museo Brandenburgico productus est; duo sequentes *Fig. 12. et 13.* illud uas referre uidentur, quod ueteres ὠοσκύφιον 5) siue *ouoscyphium* uocabant. Postremus *Fig. 15.* itidem a *Begero* 6) communicatus, magno artificio perfectus est, et nouem Musis ornatus. His *Fig. 16. et 17.* uasa quaedam subiungimus

1) Vide *Eggelingii* mysteria Cereris et Bacchi; et *Begerum* thesauri Brandeb. tomo 3. pag. 186.

2) De *murrhinis* adde *Nicol. Guiberti* dissertationem singularem; *Ioh. H. Eggelingii* mysteria Cereris et Bacchi, et *Guil. Stukium* antiq. quinal. lib. 3. c. 12. cf. quoque *Ioh. Frid. Christii* dissert. de Murrinis ueterum, Lips. 1743.

3) Vid. *Montfauc.* Palaeograph. lib. 2. c. 7. de signatis doliis.

4) *Beger* tomo 3. p. 392; sed facile licebit, *guttum*, atque alio adhuc nomine appellare. Nec hoc uas uino tantum destinabatur; *Pollux* adeo ἐπιχυσιν ἐλαιηρὰν nominat, oleo fundendo.

5) *Athenaeus* libro XI. de eo pluribus.

6) *Beger* ibid. p. 395.

Tab. LXXXXIII.

1–12. Vasa vino aliisque liquoribus tum conservandis tum effundendis apta. 13. 14. Ovoscyphia duo. 15. Vas vinarium magno artificio confectum. 16. 17. Vasa duo sub capitis humani forma. 18. Crater. 19. Fidelia fictilis. 20–27. Vasa vinaria et gutti formæ variæ.

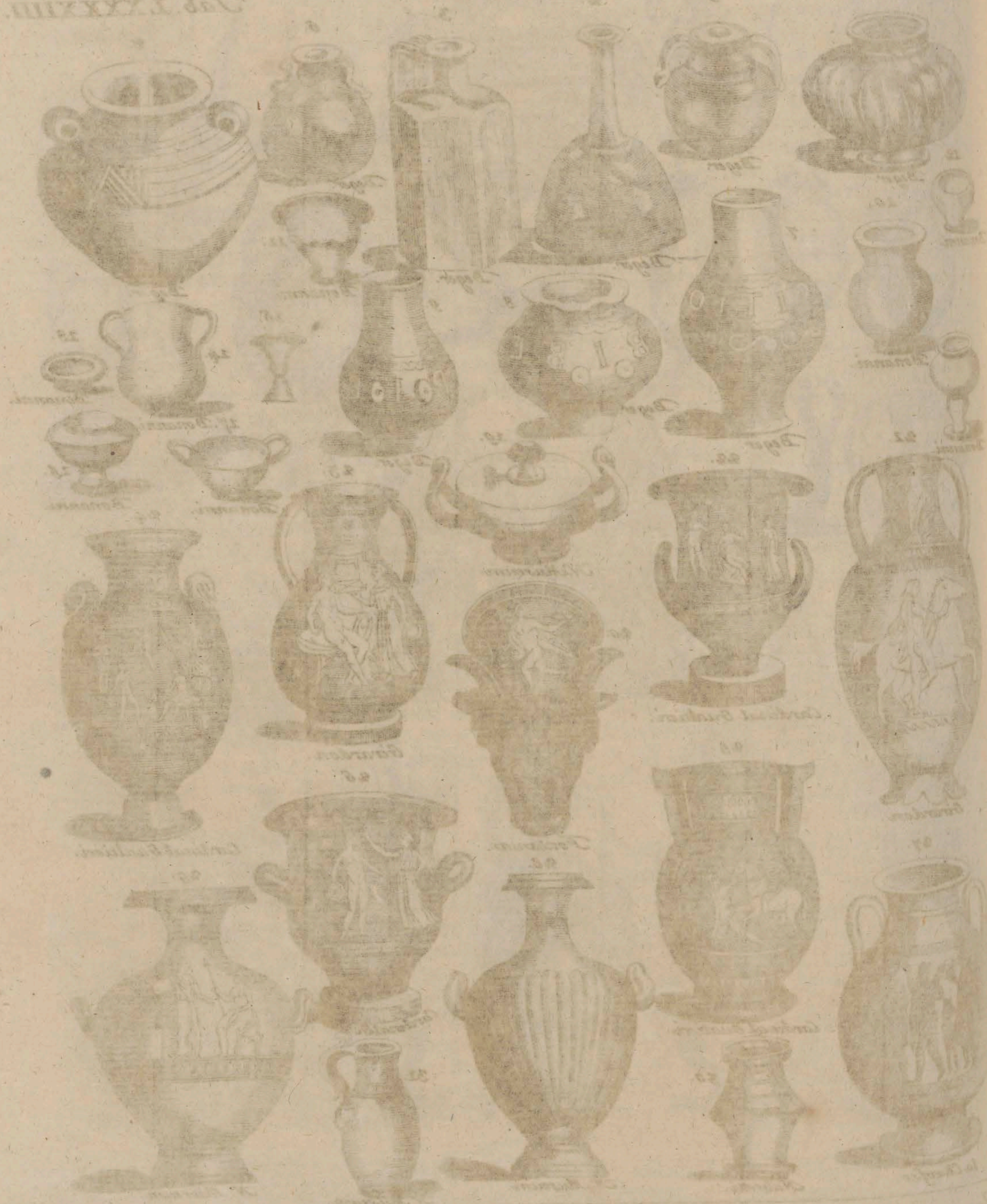

-6 Vasa v
ertim, d
Vasa Het

Tab. LXXXXIIII.

-6 Vasa vitrea ad servandos et effundendos varios liquores, vinum præ-
ertim, destinata. 7-18. pocula maiora et minora formæ variæ. 19-29.
Vasa Hetrusca servandis liquoribus apta. 30. Congii forma. 31. Sex-
tarii Castrensis figura.

mus capita humana, alterum quidem uirile, alterum muliebre, repraesentantia; quorum nomina atque usus designari non facile possunt. Prolata illa sunt ex codice manuscripto Dn. *Peirescii*, qui in Bibliotheca S. Victoris Parisiensis asseruatur. Poculum *Fig. 18.* illud est, quod ueteres cratera uocabant.

§. 6. Vas sequens *Fig. 19. Begero* illud est, quod a Columella *fidelia* 7) fictilis appellatur, et in suprema pariter atque ima parte modico foramine perforatum est. Vasa sequentia *Fig. 20 — 26.* seruando uel effundendo uino, aliisque liquoribus apta uidentur; in iisque tertium *Fig. 22.* peculiari sua forma, et *Fig. 23.* ab equite in illo repraesentato conspicua sunt. Aliquot eorum ita angusta sunt, ut in guttorum numerum referri queant. Vas sequens *Fig. 27.* ex iaspide confectum et effundendo et epotando uino forte paratum fuit.

§. 7. Vasa uitrea exhibent *Tab. XCIV. Fig. 1 — 6*, quae diuersae sunt formae, et ex museo Brandenburgico producta sunt; eorumque quartum *Fig. 4.* ob separationem, qua in duas partes diuiditur, admodum est commemorabile. Tab. XCIV.

§. 8. Pocula 8) ueterum non una constitere forma. *Fig. 7, 8, 9.* tria, eaque fictilia, ex museo Brandenburgico proferimus; quorum primum uoce SITIO, duo reliqua uoce Latina BIBE et Graeca PIE, quae idem significat, ac prior illa, notata sunt. Crateres, calices, paterae, pocula et cululli apud Graecos ποτήρια, κρατῆρας, κρατήρια et κύλικας audiuisse, multis notum est. Materia 9) eiusmodi poculorum admodum erat diuersa; alia ex auro, alia ex argento erant confecta, uel saltem aureis ligaminibus instructa; quae posteriora ideo in specie χρυσόδετα dicebantur. Alia porro ex onyche et achate parabant; myrrhinis item poculis ex oriente comportatis utebantur; quae aeque ac crystallina in magno pretio fuerunt. Vitrea quoque et figulina, atque inter haec quidem Samia potissimum, quam maxime in usu fuere. Pocula uitrea, aliaque eiusdem materiae uasa eodem, quo hodie solent, modo ueteres concinnabant, et, non solum uarias uitro figuras insculpebant, sed, si Martiali, L. XIV. epigr. 94. qui *toreumatum uitri* mentionem facit, credendum est, idem tornarunt; quod artificium hodie minus notum uidetur. Vario quoque colore ueteres uitra sua pinxisse legimus. Quaedam illorum colorem mutasse, uel, ut uerius loquamur, uarios pro diuersitate aspectus colores exhibuisse perhibentur. Imperator certe Hadrianus in epistola quadam ad Seruianum apud Vopiscum in Saturnino se ei *allassontes*, (ἀλλάσσοντας) id est, huiusmodi calices uersicolores transmittere, scribit. *Iohannes Chrysostomus* uitrea pocula commemorat, argento obducta aut argenteis laminis operta. *Strabone* teste Galli cereis quoque poculis utebantur.

§ 9. Si de forma poculorum quaestio est, alia rotunda fuerunt et alta, alia demissiora et in fundo plana, ut scutellae; alia prorsus rotunda, nonnulla tribus nitebantur pedibus, quae *tripodes* uocabant. *Athenaeus* lib. 2. p. 37. (edit. Dalechampii) huius formae craterem *Bacchi tripodem* uocat, simul addens, sicut illi, qui olim ex tripode loquebantur, oracula proferebant, ita et illos, qui ex tripode Bacchico loquerentur, uera semper profere; quod *in uino ueritas.* Inter uasa figulina praeter Samia ista, illa inprimis magni fiebant, quae a *Thericle*, Corinthi figulo, a quo etiam Thericlea uasa nuncupantur, magna arte confecta fuere. Duabus illa ansis erant instructa; de materia uero illorum scriptores non conueniunt. Alii quippe cum *Plinio* I, 16. c. 40. ex ligno terebinthi tornata, alii uero ex terra figulina illa efficta fuisse contendunt. Theophrastus apud *Athenaeum* lib. XI. p. 470. ait, Thericlem uasa sua ex ligno terebinthi ita fabricasse, ut haud facile distingui potuerit, utrum lignea essent, an figulina. Forte ex utraque materia Thericles crateres diuersos parauit. Vero autem simile est, eiusmodi uasa ob solam formam, cuius auctor et inuentor Thericles habebatur, in maiori prae ceteris pretio fuisse habita. *Athenaeus* certe p. 199. uasa Thericlea aurea commemorat; locoque alio *Polemone* auctore p. 472. ait, Neoptolemum uasa Thericlea aurea sustentaculis ligneis suffulta dedicasse.

7) *Fidelia* ad plurimos usus *Nonio Marcello* destinata dicitur, et cum *Plautus* Aulul. IV, 2, 15. *fideliam congialem* nominet, idem facile inde colligitur. *Begeri* coniecturam non omnes recipient; exstat tomo 3. pag. 464.

8) Poculorum multa et genera et nomina, isto tempore iam non satis nota aut usitata, prodit ex uetustioribus collecta scriptoribus *Athenaeus* lib. XI. integro, et alibi.

9) Vide *Ioh. Doughtei* lib. de *calicibus eucharisticis*, 1694. Bremae, 8.

§. 10. In ſacrificiis pateras ſat multas ſupra iam uidimus, quae modo capulo erant inſtructae, modo illo carebant; et licet non admodum profundae nonnumquam repraeſententur, cenſendum tamen eſt, illas minime planas fuiſſe; ſi quidem *Cicero* de Coriolano, (in *Bruto* c. 11.) qui bouis iugulati ſanguinem patera exceperit biberitque. Cetera pocula in hac tabula *Fig. 10 — 18.* expreſſa lectori conſideranda traduntur. Denique notandum, quod ueteres crateribus nonnumquam peculiaria uaſa ſuppoſuerint, quae ὑποκρατηρίδια Graecis dicebantur.

§. 11. Peculiare uaſorum fictilium genus olim erant uaſa Hetruſca, quorum hodieque in muſeis praeſertim Italicis magnus numerus deprehenditur. Si *Plinio* 35, 12. fides habenda, uaſorum fictilium efformandorum primus inuentor erat Dibutades figulus Corinthius. Corintho hoc artificium Demaratus Corinthius, Tarquinii Priſci pater, in Italiam traduxit. Sed aliud huic arti paullo poſt inuentum acceſſit, quo terram hanc figulinam uariis coloribus, rubro potiſſimum, induere coeperunt; ex eaque non omnis tantum generis et formae uaſa, ſed etiam ſtatuas fecerunt. Inter Hetruriae urbes Aretium inprimis, Arezzo hodie dicta, ob fictorum ſuorum peritiam maxime celebris fuit, uti etiam uaſa Aretina in magno multis pretio erant. Ex ſchematibus, quae magno hic numero proferri poſſent, nonnulla tantum exhibuiſſe ſufficiat. Primum locum obtineat crater *Fig. 19.* cuius archetypus in coenobio noſtro (Sancti Germani de pratis) conſpicitur, quem opus Hetruſcum eſſe, ex terra ipſa dignoſcitur. Huic *Fig. 20.* iungimus culullum, cuius delineationem doctiſſimus *Fontaninus* nobis transmiſit. Ima illius pars caput bouis exhibet; in ſublimiore parte uir nudus uiſitur, qui pallium brachio appenſum geſtat; altera manu diſcum pomis onuſtum, altera ſitulam quaſi tenet. Alia paſſim huius formae, ſed non eiusdem materiae uaſa occurrunt, quae in caput hirci, arietis ſiue capreoli deſinunt, qualia paullo ante *Tab. XCII. Fig. 2, 3, 4.* in manu pocillatoris et ſeparatim uidimus.

§. 12. Ad ſequentia ſchemata priusquam procedamus, obiter notandum, quod uaſa haec Hetruſca uaria forma effecta fuerint; ita, ut hodieque crateres, cululli, pocula, uaſa praegrandia, phialae, ſcyphi etc. paſſim occurrant. In iis depicti apparent ludi, uenationes, pugnae, uictores coronati, hiſtoriae, fabulae. Fundus eorum fere ſemper niger eſt, uel ad nigredinem propius accedens; figurae uero uel flaui coloris ſunt, uel rubricatae. Adeo autem leuis eſt terra haec fictilis, ut uaſa haec lignea eſſe facile putares. Vas ſequens *Fig. 21.* Girardonii, in altera facie uirum nudum galeatum exhibet, qui equum habenis ducit; ad curſum autem equorum et ad ludos, qui apud Etruſcos admodum erant frequentes, hoc ſpectare uidetur; a ludis enim Lydi, inquit *Tertullianus*; et Lydorum colonia fuerunt Etruſci, Auctore *Herodoto*. Alteram huius uaſis faciem, quae duos uiros palliatos oſtendit, lubentes omittimus; id quod etiam de ſequentibus obſeruandum; nam in deſcribendis eiusmodi uaſis de formae potius diuerſitate, quam cumulandis figuris hic ſolliciti ſumus. Vas aliud *Fig. 22.* lauro coronatum altera facie (unam tantum et hic referre placet) Bacchum repraeſentat nudum, ſedentem, gemmisque coronatum, et dextra thyrſum tenentem; quae dextrae illius adſtat mulier, quam pro Bacchante habemus, tympani genus manu ſiniſtra extollit, quale ſupra, ubi de Bacchantibus agebamus, aliquoties uidimus; qui ad latus ſiniſtrum conſiſtit Bacchum alloqui uidetur, thyrſum et ipſe dextra, ſiniſtra ſitulam tenet. Vas proximum *Fig. 23.* ex muſeo *Girardonii*, celeberrimi ſculptoris, depromtum, altera facie uirum nudum ſedentem exhibet, cui mulier altera manu tabellam offert, altera coronam tenet, quae uictoris praemium uidetur.

§. 13. Quod *Fig. 24.* ſequitur, uas Etruſcum, Cupidinem primo conſpiciendum praebet, qui taeniam gemmis ſeu unionibus ornatam tenet, quae tamen hic non ita clare cernuntur, ut in imagine maiore mihi transmiſſa. Ad Cupidinis latus dextrum mulier altera manu thyrſum, altera caniſtrum fructibus plenum tenet; ad latus ſiniſtrum mulier alia thyrſum et facem exhibet. Qui ſubtus ſedet uir, pro Baccho habetur, qui altera manu thyrſum praegrandem, altera uas quodpiam tenet; atque is, qui ad illum accedere uidetur, ſine dubio Bacchans eſt nudus, ſitulam tenens. Vas aliud *Fig. 25.* altera facie, qua equitem contra peditem pugnantem ſiſtit, admodum ſpectabile eſt; pedes hic nudus eſt, galeam capite geſtans, ſcutumque magnum atque rotundum praetendens; eques contra a capite ad calcem armatus eſt, modo plane ſingulari; totum quippe corpus illius ueſtis militaris, ad inſtar loricae compoſita, ita tegit, ut formam humanam minime immutet, et ſingulis

gulis corporis membris pressius inhaereat. Capite gestat pileum replicatum, ex quo fasciae quaedam pendent. Peditem nudum hasta confodere conatur; hic uero uicissim hastam suam in equitem uibrat. Pone hunc peditem alius uir apparet chlamyde indutus, et lanceam tenens; quam equiti offerre uidetur, ita quidem, ut si inter pugnandum hasta illius forte confringeretur, hanc statim arripere possit.

§. 14. Vasis sequentis *Fig. 26*, quod itidem lauro coronatum, facies altera athletam nudum inter duas uictorias repraesentat; dextra baculum, sinistra parmam tenet; et licet iam coronatus sit, altera tamen uictoria illum denuo coronatura uidetur. Aliud uas *Fig. 27*. ab erudito *Causeo* publicatum in altera facie Dianam uel Mineruam exhibet, sinistra cassidem, hastam dextra tenentem; cerua, quae adstat, Dianae symbolum est. Vas sequens *Fig. 28*. ex museo nostro nulla quidem figura ornatum, sed eleganti sua forma admodum est conspicuum. Vltimum denique *Fig 29*. itidem ex museo nostro prolatum, uirum sedentem, hastamque manu tenentem sistit; mulier ipsum alloquens clypeum sinistra tractare, et pone illam alia ad aram rotundam sacrificare uidetur.

CAPVT II.

De Mensuris 1).

§. 1.

Diuersa uasorum genera postquam descripsimus, ad uarias mensuras ut progrediamur, tractationis ratio iubet. Vulgaris ueterum mensura, ad quam reliquas quoque emetiri solebant, *Congius* erat; octo congii, mensuram aliam maiorem, quam *amphoram* uocabant, adaequabant; quamuis amphorae nomen non ita frequenter pro certa mensura sumatur, sed *diotam* potius, seu uas quodlibet duabus ansis instructum denotet; uti uoces, *diota* et *amphora* a scriptoribus non raro pro synonymis accipiuntur. Congius porro, sex *Sextarios*, duodecimque *heminas*, siue semisextarios capiebat.

§. 2. Si de quantitate liquoris, quem congius capiat, sermo est, decem librarum pondo uulgo exaequasse dicitur; singulas uero libras, hodiernas aeque atque ueteres duodecim unciarum fuisse constat; adeoque sextarius, quem pro sexta congii parte habitum fuisse paullo ante diximus, aquam cepit pondo uiginti unciarum; qua ratione congius 120. uncias continebat. Sextarium Romanum duplicatum, seu quadraginta unciarum, *Sextarium castrensem* olim nuncuparunt; urbanus uero uiginti tantum uncias capiebat. Schemata eiusmodi mensurarum hic dare merito supersedemus, quod Antiquitatum Collectores illas ad minorem semper formam redegerunt, ut uera illarum magnitudo atque capacitas inde dignosci minime possit; forma uel figura illarum fere arbitraria est. Congii tamen Farnesiani, a Raphaële Fabretto ad formam minorem redacti, figuram exhibet *Fig. 30*. Sextarium uero castrensem, qui in museo nostro itidem seruatur, forma itidem minore *Fig. 31*. Mensurae minores erant 1.) *Quartarius* qui quartam sextarii partem seu pondo quinque unciarum continebat; 2.) *Cyathus*, quorum decem, sextarium exaequabant; quilibet uero cyathus duarum unciarum pondo capiebat. Cyathus porro in alias mensuras minores subdiuidebatur.

§. 3. Graecus anonymi libellus, quem multis abhinc annis edidimus 2), pondera mensurasque Romanorum cum Atticis hoc pacto confert. *Mna seu mina centum holcas habet, secundum pondus autem Italicum, centum duodecim: Vncia habet holcas septem, Atticas uero sex cum obolo uno et chalcis quatuor. Vncia habet grammata uiginti quatuor. Gramma est obolus cum chalcis quatuor. Holce habet obolos sex: obolus, chalcos decem. Medimnus*

1) Conferendi sunt *Roberti Cenalis*, *Lucae Paeti*, *Prisciani*, aliorumque ueterum libelli, de mensuris, tomo XI. *Graeuiani thesauri*; et praecipue *Eduardi Bernardi* libri 3. de mensuris et ponderibus antiquis; et *Ioh. Caspar. Eisenschmidii* Disquisitio de ponderibus et mensuris, atque *Bartbol. Beuerini* syntagma, ex edit. *Walchiana* 1713, Lipsiae.

2) Ediderat *Montfaucon* in *Palaeogr. graeca* lib. 5. p. 369. ubi et notae mensurarum et ponderum olim usitatae, habentur.

dimnus habet hemiecta duodecim. Hemiecton choenices quatuor, choenix cotylas Atticas quatuor. Cotyla uero est dimidium sextarii. Tryblion, ut uocant, est cotyla Attica. Oxobathon est quarta cotylae pars, habetque holcas duas cum obolo uno et chalcis quatuor. Cyathus uero habet cotylae sextam partem, holcas octo. Cheme libram unam et dimidiam: libra habet uncias duodecim, holcas septuaginta quinque, secundum aliud pondus septuaginta duas. Speciatim autem Graeca cotyla olei habet libram unam. Sextarius, libras duas: Italicus uero sextarius libram unam et dimidiam. Alexandrina autem olei cotyla habet uncias uiginti, uini uero uncias nouem (hic erratum uidetur.) *Italicus uini sextarius libram unam, uncias octo. Mna Alexandrina pendit uncias centum quinquaginta, alibi centum quinquaginta et octo. Sebum, si quidem liquidum sit, pendit pro mna una, holcas septuaginta duas; concretum uero holcas septuaginta quinque; cotyla picis liquidae pendit holcas octoginta. Erysimi uero seu resinae, libras quatuor. Chus est mensura Attica, nempe cotylae Atticae duodecim: est autem pondo holcarum 720. Choenix habet mensuram cotylarum trium, pondus holcarum 180. Sextarius continet mensuram cotylarum duarum, pondus holcarum centum uiginti.* In hac autem collatione multa occurrunt, quae minus quadrare uidentur. Choenici scilicet sex modo, modo tres tantum cotylas tribuit, nulla addita explicatione. Veterum enim mensurarum ratio et ad hodiernas reductio tot tantisque difficultatibus est impedita, ut uix ac ne uix quidem aliquid certi de ea definiri possit. Quae prae multis aliis explorata nobis uidentur, ea fere huc redeunt. *Culleus* amphoras uiginti; *amphora* urnas duas; *urna* quatuor congios; *congius* sex sextarios; *sextarius* duas heminas seu cotylas; *hemina* duos quartarios, et *quartarius* denique cyathos duos cum dimidio continebant. *Cyathus* quidem in alias porro mensuras minores subdiuiditur, in quibus uero definiendis magna est auctorum diuersitas.

CAPVT III.

De monetis, asse inprimis 1) eiusque partibus et reductionibus.

§. 1.

Assis Romani originem determinare perquam est difficile. Si *Varroni* credimus, Ianus primus monetam signauit; cui sententiae alii quoque uel ideo accedunt, quod antiquissimi nummi, capite Iani bifrontis fuerint notati. Sed quum Iani atque Saturni tempora admodum sint obscura, innumerisque fabulis obuoluta: multi alii sententiam *Plinii*, qui monetae originem ad *Seruium Tullium* refert, sequi malunt. Eodem uero *Plinio* teste, boum ille ouiumque formam in aere posuit; unde aes illud pecude signatum *pecuniae* 2) postea nomen traxerit. Certe in museis hodiernis magnas passim tabulas aeneas reperimus, quae forma bouis notatae sunt. Exemplum eiusmodi tabulae ad formam minorem ita reductae, ut quar-

Tab. XCV. tam tantum Archetypi partem referat, ex Museo Dn. *Foucault Tab. XCV. Fig. 1.* proferimus. Tabulae eiusmodi, diuersi sunt ponderis; nonnullae quippe earum quatuor libras exaequant, et totidem assium ualorem habent, et ideo *quadrasses* uocantur; quae duorum tantum assium pondo continent a P. de *Molinet decusses*, et quae trium, *tricusses*, appellabantur. Verum de uocis *decussis* significatione non conuenit inter Auctores; quandoquidem multis decem potius, quam duorum assium pondus denotare uidetur; unde *tricussis* quoque triginta potius, quam tres asses complecti dicatur. Ipsum *assis* nomen, a uoce aes deriuatum esse creditur, quod asses et monetae Romanae omnes olim ex aere conficiebantur. As porro atque libra, quam Graeci λίτραν appellabant, idem significare putantur. Libra uero in duodecim uncias diuidebatur, et totidem fere unciarum pondus as ille exaequasse perhibetur; quamuis, uti P. de *Molinet* 3) monet, priscae eiusmodi monetae, quae hodieque

1) De *asse* et eius partibus, et re nummaria ueterum accuratius agunt, *Ioh. Frid. Gronouius* in libris 4. de *sestertiis*, qui multa superiorum interpretum emendat; et scriptores plures uol. IX. *Gronouiani* thesauri; *Guil. Budaeus* libris 5. *de asse*, qui inter scriptores insigniores historiae rei nummariae ueteris per *Adam. Rechenbergium* collectos, Lipsiae 1690. 4. recusi sunt.

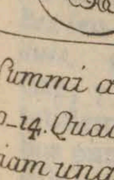
2) Vid. *Ioh. Harduini* opp. selecta pag. 187. ubi *Plinii* narratio pluribus illustratur.

3) *Molinet* in eximio opere, *le Cabinet* de la bibliotheque de *S. Genevieve* etc. par le R. P. *Claude du Molinet*, Paris 1692. fol. maj.

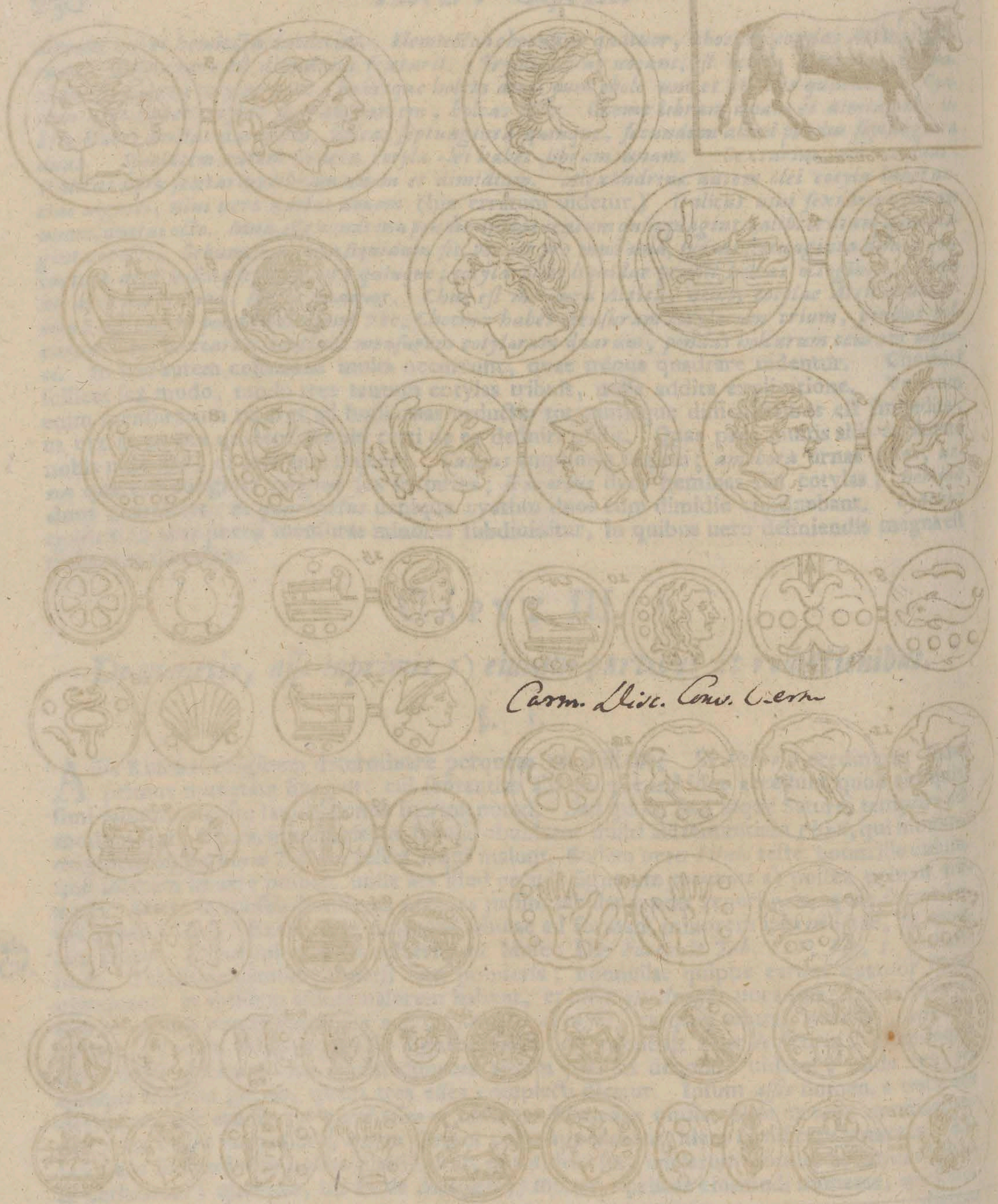

Nummi aenei Romani. 1. Tabula aenea assem Rom. referens. 2–4. Asses. 5, 6, 7. Semisses. 8, 9. Trientes. 10–14. Quadrantes. 15–19. Sextantes. 20, 21. Stipes unciales. 22. Triens reductus. 23, 24. Sextantes ad unciam unam reducti. 25. Nummus uncialis. 26–31. Nummi varii reducti. 32. Quincunx. Nummos hos omnes in museo Cl. Marechalli d'Etrées servatos quarta cuiusque diametri parte radii loco assumta descripsimus.

dieque passim reperiuntur, totum iustumque suum pondus raro admodum retineant; quum difficile sit, per tot saeculorum spatium, cum edax omnium tempus recte dici soleat, nihil ex earum materia detritum credere.

§. 2. In definiendo uero asse Romano eiusque partibus, ut eo tutius procedamus, *de libra* uariisque illius diuisionibus quaedam praemonenda sunt. Libra Romana primo in uncias duodecim diuidebatur; *uncia* in octo drachmas, quas nos *grossos* uocamus; *drachma* in tres scrupulos siue denarios; *denarius* in grana uiginti quatuor; uncia ergo 576. grana pendebat. Libra uetus Romana hodiernam libram Romanam pondere longe superabat. Verum in illis, in quibus excedit uetus, magna disparitas obseruatur; siue haec differentia inter haec pondera ab initio obseruata fuerit, (nam ueteres non tanta accuratione, nec tanto scrupulo haec tractasse uidentur, et uere inter nummos eiusdem temporis, eiusdemque pretii, etiamsi ita conseruati, ita integri sint, ut uideantur ex manu artificis modo exiisse, inaequalitas haud parua agnoscitur) siue quod pondera sint diuersi temporis, etsi antiqua, sed quae auctoritate publica uel aucta uel imminuta fuerint; siue tandem, quod haec pondera alia plus, alia minus materiae ex usu suo amiserint; quae postrema causa saepe locum habet; etsi duae priores non penitus sint excludendae. *Raphael Fabrettus*, uir in antiquitatis studio uersatissimus, per multa instituta argumenta demonstrauit, singulas libras Romanas hodiernas libris Romanis ueteribus, 288. granis esse minores, et singulas adeo uncias hodiernas ueteribus 24. grana esse minores. Vncia porro et libra Romana hodierna, duodecima sui parte uncia atque libra Parisina minor est. De libra uero duodecim unciarum agitur, qualis etiam apud medicos nostros usurpatur; ex 24. quippe denariis, quos habet uncia, duo tollendi sunt, ut unciae Romanae exaequetur. His positis conficitur, unciam nostram ad unciam ueterem Romanam multum accedere, et si aliquid intersit discriminis, ad paucissimum granorum numerum illud reduci.

§. 3. His praemissis assem ipsum cum omnibus suis partibus proferemus, additis simul eiusdem reductionibus, idque ex assium monumentis et partibus, quae in Museo Dn. Marechalli *d'Etrées* obseruantur. Non asses modo, sed etiam assis partes ex aere sunt percussae cum figuris diuersis, hominum nempe capitibus, animalibus, aliisque rebus ex fundo seu campo erumpentibus; qua forma sua plus dispendii patiuntur, quam cetera pondera, quae non solida modo, sed etiam plana sunt superficie. As primus *Fig. 2.* in utraque facie caput uiri exprimit; quod a nonnullis Seruii Tullii habetur, qui primus monetas percussisse dicitur. Nota I, quae margini huius nummi impressa est, plerumque in esse comparet, et significat, quod unam ille libram pendat, quod uerum assis pondus est. Hic autem hodie uncias undecim et drachmam dimidiam secundum pondus Parisinum, quo in his ponderibus assis, eiusque partium utemur, exaequat. As secundus *Fig. 3.* in altera facie Mercurium habet cum falcula, in altera uero, duo capita a tergo coniuncta, quae Ianum forte exprimunt; hic habet uncias octo, sex drachmas cum dimidia et grana uiginti quatuor; usu quidem aliquo modo detritus est, uix tamen credam, illum unquam duodecim unciarum Romanarum fuisse; sicut et alii, quos saepius exploraui, nunquam uerum suum pondus duodecim unciarum, sed nouem decemue tantum ab initio, quum integri essent, uel fortasse minus, exaequasse uidentur. Tertius *Fig. 4.* Iani caput praefert in una, et nauem in altera facie, cum nota I, quae assem unum denotat; nouem hic uncias habet, drachmam dimidiam et sexdecim grana.

§. 4. Assis partes in Museo *Estraeano* abunde occurrunt. Hae autem partes erant 1.) *Deunx* id est undecim unciae, quasi dicas *deest uncia*, quod uerum huius nominis etymon est; 2.) *Dextans*, decem assis partes, siue decem unciae; 3.) *Dodrans*, nouem assis partes, seu unciae nouem, *a demto quadrante*, quod quartam assis partem demat, ita dictus. 4.) *Bes* seu duae tertiae assis partes uel unciae octo; *bes* enim ex *dues* ortum uidetur, ut *bis* ex *duis*. 5.) *Septunx* septem unciae; 6.) *Semis*, siue *Semissis*, dimidia pars assis, siue sex unciae; 7) *Quincunx*, quinque unciae; 8.) *Quadrans* quarta pars assis, tribus punctis, quae totidem uncias significant, notata; 9.) *Sextans* s. sexta pars assis duarum unciarum, quae duobus punctis notari solent. 10.) *Vncia* et *stips uncialis*, duodecima assis pars. Maior ex his assis partium numerus, quae quidem adhuc obseruatae fuerunt, semissem, siue dimidiam assis partem exhibet; deunx, dextans, dodrans, bes et septunx nondum obseruati fuere.

§. 5. SEMIS, quem *Fig. 5.* proferimus in altera facie Iouis uel Iani caput habet, in altera nauem; praeter notam S, quae proprium quasi huius monetae signum est, et semissem uel dimidiam assis partem significat, sub capite punctum aliquod crassius conspicitur, ut in aliis ponderibus. Quid? si coniicere hic audeamus, nummum hunc esse Septuncem, in quo littera S uncias sex, punctum uero crassius septimam denotet. Semis sequens *Fig. 6.* in altera facie caput Romae habet, in altera uero hoc caput mulieris, quae Venus esse potest; littera ꙍ inuersa posita semissem significat. Qui *Fig. 7.* sequitur in utraque facie Romae caput cum adiecta claua exhibet, absque ulla semissis nota distincta. De claua hac, aliisque eiusmodi signis, quae passim nummis praeter imaginem eorum propriam apposita uidemus, notandum, quod illa a quibusdam pro notis monetariorum 4) habeantur. Romae quippe quatuor institutae fuere officinae monetariae, quae eiusmodi signis distingui poterant; ut hodieque in Gallia nostra officinae monetariae diuersarum urbium in ipsis monetis certis litteris distinguuntur.

§. 6. TRIENS quatuor plerumque punctis crassissimis, quae totidem uncias, siue tertiam assis partem significant, notari solet. Ex multis eius schematibus duo tantum *Fig. 8. et 9.* communicasse sufficiat. Prior caput Romae ex una et nauim ex altera parte; posterior in altera facie delphinum cum falcula, in altera uero fulmen praefert. QVADRANS tribus notatur punctis, quoniam trium unciarum pondus est, quae duodecim unciarum partem quartam efficiunt. Horum quinque hic damus, quorum primus *Fig. 10.* caput Herculis et nauem, secundus *Fig. 11.* caput tiara Phrygia tectum bis exhibet; tertius *Fig. 12.* in altera facie canem, in altera uero rotam uel florem praefert; quartus *Fig. 13.* porcum, et quintus *Fig. 14.* manum cum claua in utraque facie habent. SEXTANS duobus punctis notatur, quae sextam assis partem seu uncias duas significant. Ex multis exemplis hic etiam quinque proferre libuit. Primus *Fig. 15.* in facie antica caput leonis pelle tectum, in postica nauem exhibet; secundus *Fig. 16.* uas quoddam atque rotam siue florem prae se fert; tertius *Fig. 17.* Mercurium et nauem, quartus *Fig. 18.* cochleam habet cum caduceo; quintus *Fig. 19.* canem decumbentem cum lyra offert. Postremum pondus, uncia fuit, siue STIPS VNCIALIS, cuius in museo supra laudato decem exempla numerantur; sed uix adduci possum, ut credam, plerosque unciae pondus umquam habuisse, sed pro repraesentanda tantum uncia nummos hos cusos fuisse; tantum enim ex pristino pondere amisere. Plurimi illorum uel capite Romae et naui, uel talis notati sunt, quales *Fig. 20. et 21.* apparent.

§. 7. Ad Assis reductionem deuenientes ante omnia monemus, quod quum primo bello Punico aerarium paene exhaustum esset: *as* secundum *Plinium* L. 33, 3. ad sextantem fuerit redactus, et inde *assis sextantarii* siue *sextentalis* nomen acceperit. Liquata tunc temporis omnia, quae in aerario erant, et mandatum, ut sexta assis pars pretium assis totum haberet; secundum quam proportionem etiam partes assis reliquae ad maiorem ualorem redigebantur. Hoc pacto *as* uncias duas, *semis* unam, *triens* quinque drachmas cum granis uiginti quatuor, *quadrans* drachmas quatuor, *sextans* duas drachmas cum dimidia et duodecim grana, *uncia* drachmam unam cum granis uiginti quatuor exaequabant. Si uero *as* ad unciam redigatur, *semis* habebit drachmas quatuor, *quincunx* tres cum granis nouendecim, *triens* duas et grana 48, *quadrans* drachmas duas, *sextans* drachmam unam et grana 24, *uncia* 42. grana.

§. 8. Bello porro Punico secundo, quum Hannibal Fabio Maximo Dictatore rempublicam Romanam ad incitas paene redegisset; as ad duodecimum sui pondus reductus est; quae reductiones stupendae omnino et insolitae fuere. Quod uero maiorem adhuc stuporem monet, as ad uigesimam tandem sui partem redigebatur; hunc *Plinius* l. c. *assem semiuncialem* appellat. Quumque hae reductiones non gradatim, sed protinus ad sextam primo, secundo ad duodecimam, et tertio denique ad uigesimam sui partem factae fuerint: facile patet, reipublicae necessitatem tunc temporis fuisse extremam. Assem quidem ita reductum nusquam uidi, sed partes eius reperimus. Sic in eodem museo *triens* occurrit, cuius schema *Fig. 22.* exhibemus, qui ab initio duas uncias habuisse uidetur; caput illę Romae

4) Nec tamen constat inter nummorum interpretes: nam, quod alii pro nota monetariorum habent, id aliis symbolum urbis etc. uidetur. Ista opinionum uarietas inde ab antiquissimis nummis Macedonicis usque ad seriores pertinet.

Romae uel alius Deae cum punctis quatuor, a tergo uero Herculem, qui Centaurum occiſurus eſt, repraeſentat. Saepius item, et cum uariis typis atque figuris paſſim uidemus *ſextantem*, ſ. ſextam aſſis partem, ad unciam unam redactum. Sextans hic duobus plerumque punctis ſignatur, quae nummum huius pretii eſſe ſignificant, etſi dimidiam tantum ſextantis priſci partem obtineat. Tales ſunt *Fig. 23. et 24.* quorum prior auem, florem roſtro tenentem et lupam Romulum atque Remum lactantem, poſterior Mercurium cum naui praefert. Sunt etiam alii nummi, qui unciae notam prae ſe ferunt, punctum ſcilicet ſiue globulum, qui omnes caput Solis in una facie habent, et lunam creſcentem cum duabus ſtellis in altera; qualis ille, quem *Fig. 25.* exhibemus.

§. 9. Praeter haec pondera, quae ad dimidiam priorum partem reducuntur, adhuc alia ſunt, quae diuerſas reductiones ſupponere uidentur. Huiusmodi ſunt 1.) *Semis Fig. 26.* cuius nota diſtincte appoſita conſpicitur; 2.) *Sextans* figurae ouatae *Fig. 27.* duobus punctis notatus, et alius *Fig. 28*, qui manum faſciis uinctam exhibet, quales eorum eſſe ſolebant, qui ceſtibus pugnabant, et in altera facie clauas duas. 3.) *Quadrans Fig. 29.* tribus punctis notatus, qui in antica parte caput, in poſtica taurum currentem cum ſerpente ſubtus poſito ſiſtit. 4.) *Triens Fig. 30*, qui altera facie manum, in altera duas clauas cum inſcriptione ignota habet. 5.) *Stips uncialis Fig. 31.* qui in una facie caput leonis pelle opertum, et in altera delphinos binos exhibet. Plures eiusmodi nummos reductos, qui hic referri potuiſſent, lubentes omittimus. *Quincuncem* tamen adhuc addimus *Fig. 32.* qualem non umquam alibi, niſi in celeberrimo hoc Muſeo *Eſtraeano* obſeruaui; in altera eius parte caput laurea coronatum, in altera Caſtorem atque Pollucem, et ſub inſcriptione ROMA quinque puncta craſſiora, quae aſſis partes ſignificant, conſpicimus. Tandem B. L. monendus eſt, nos in delineandis nummis iſtis, quos hac *Tab. XCV. Fig. 2 - 32.* conſpiciendos exhibemus, ad deſcribendos eorum circulos dimidia tantum radiorum, quibus archetypi deſcripti ſunt, parte uſos eſſe.

§. 10. Inter eruditos porro quaeſtio moueri ſolet, quid ueteres ſub *aere graui* intellexerint, qui loquendi mos paſſim occurrit. Sic e. c. *Liuius* lib. IV. c. 60. ſcribit: *Aes graue plauſtris quidam ad aerarium conuehentes ſpecioſam etiam collationem faciebant;* et *A. Gellius* de filia *Appii Caeci* loquens: *multam, ei dixerunt aeris grauis uiginti millia.* Inter iſta uero circa uerum huius aeris grauis opinionum diuortia, duae inprimis ad rei ueritatem propius accedere uidentur ſententiae. *Aes graue* ſcilicet ſic uocari potuit ut diſtingueretur ab aere ſignato 5), uel ab aſſe eiusque partibus, quae tanquam monetae publici uſus fuere. Sic e. c. hodie in Gallia mille librae auri appenſi a mille libris ſecundum monetae uſum acceptis, quae auro ſoluerentur, diſtinguuntur. Alius hoc aes explicandi modus eſt, ſi reductionum, quae poſtea factae ſunt, ratione habita intelligatur. Aſſis enim pondus olim erat duodecim unciarum, perinde atque libra; poſtea uero as ad duas uncias, et tandem ad unam unciam reductus eſt, eodem tamen ſemper ſeruato pretio; etſi pondus admodum eſſet inaequale. Aes graue itaque commemoratur, ut diſtinguatur ab aere ſignato, quod imminutum erat; ita, qui 25000. librarum in aere graui pendere iuſſus eſt, ſecundum antiquum pondus eas ſoluere, et totidem libras dare eum oportebat.

§. 11. Aeneis nummis poſtquam Romani per longum temporis ſpatium uſi erant, argenteos tandem et aureos cudere nummos coeperunt. *Plinius* L. 33. c. 3. de argenteis ita loquitur: *argentum ſignatum eſt Q. Ogulnio et C. Fabio Coſſ.* 6) *quinto anno ante bellum Punicum primum; et placuit denarius pro decem libris aeris, quinarius pro quinque, ſeſtertium*

5) Adeo idem eſſet, ac *aes rude*, quam ſententiam pluribus poſt alios defenſum iuit *Iac. Perizonius* in diſſertatione *de aere graui*, 1713. Lugd. Bat. contra *Ludolfum Kuſterum*, qui *aes graue* ratione auri, argentique, quod et ipſum *aes* dici ſolebat, ita appellari contenderat in *diatribe Antigronouiana*; qui *Io. Frid. Gronouius* in libris 4. *de ſeſtertiis*, lib. 3. c. 15. ad tempora ſeriora refert, et ad libralem aſſem reſpici putat, confer. et *Harduini* opera ſelecta pag. 187.

6) Chronicon Paſchale conſules nominat *Licinium* et *Cambiam* ἐπι τουτου των ὑπατων ἀργυρουν νομισμα πρωτον ἐν Ῥωμῃ ἐκοπη, ſub *Ptolemaeo Philadelpho*; pag. 173. edit. Pariſinae. In idem tempus *Syncellus* coniicit, qui tamen ſtatim, ut hic fit, primi belli punici facit mentionem. Ad *Plinium* tamen uid. *Harduinus.* Nummum argenteum *Seruii Tullii*, quem *Varro* apud *Chariſium* nominat, extraordinarium fuiſſe, monumentum magis, quam pecuniam, monet *Gronouius* lib. 4. c. 13. Integrum *Plinii* locum illuſtrat *Harduin.* opp. ſelect. pag. 185. ſeqq.

tium pro dipondio ac semisse. Postea, subiungit idem auctor, *Q. Fabio Maximo Dictatore asses unciales facti; placuitque denarium sexdecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita respublica dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Notae argenti fuere bigae et quadrigae, et inde bigati quadrigatique dicti. Post lege Papiria semunciales asses facti. Julius Drusus in tribunatu plebis octauam partem aeris argento miscuit. Qui nunc uictoriatus appellatur lege Clodia percussus est; antea enim hic nummus ex Illyrico aduectus mercis loco habebatur; est autem signatus uictoria et inde nomen.* Singulos hos nummos, quorum *Plinius* hic mentionem facit *Tab. XCVI. Fig. 1 — 8.* tales exhibemus, quales a P. du *Molinet* publicati sunt.
Tab. XCVI. Primus *Fig. 1.* qui *Ianum* imberbem 7) lauroque coronatum ex una, ex altera uero parte inscriptionem ROMA aeri incisam praefert, *duplex* est *denarius*, Graecorum Didrachmo pretio aequalis. Secundus *Fig. 2.* pro *denario* habetur, quod ex apposito ipsi numero denario X haud incongrue colligitur. Denarius quippe a decem, quos aequabat, assibus aereis nomen traxit. *Quinarium*, qui media denarii pars erat, et quinque assibus per litteram V. in eo notatis permutabatur, repraesentat *Fig. 3.* Qui *Fig. 4.* sequitur *Sestertius* 8) quinarii dimidium, denarii uero quarta pars erat, et assibus duobus cum dimidio permutari solebat. Vulgaris illius, quo significabatur, nota fuit HS uel IIS quae *duo* et *semis* i. e. duos asses cum dimidio significat. Hic autem simul notandum est, quod hic sestertius tantum *pro paruo sestertio* habeatur; quoniam *magnus sestertius* millenis sestertiis computabatur; ita quidem, ut si dicatur, *centum IIS* h. e. centum uel centies sestertium centena millia sestertium intelligantur; uox enim *sestertium* h. l. pro genitiuo plurali habenda. *Denarios bigatos* et *quadrigatos*, qui nomina sua a bigis et quadrigis, quas in parte postica referebant, acceperunt, *Fig. 5. et 6.* exhibent. Pari modo *nummi uictoriati*, quorum exemplum *Fig. 7.* proferimus, a uictoria quam in parte postica gerebant, ita nominati sunt. Denarium secundo Punico bello sexdecim assibus permutandum offert *Fig. 8.* ubi numerus XVI. post caput Romae positus id significare uidetur.

§. 12. Addimus his nummis etiam *denarium drachmalem* et *didrachmon Fig. 9. et 10.* Prior ille drachmalis ideo dicebatur, quod eiusdem cum drachma Attica ponderis erat; haec autem ex reductione denarii, qui antea septimam unciae partem habebat, octaua unciae pars erat. *Didrachmon*, uocem *διδράχμον* et pondus ipsum prae se fert. Ceterum peculiare quoddam genus nummorum, quos *serratos* uocarunt, notari meretur. Vt enim fraudem monetariorum, qui denariis argenteis laminam aeneam inserebant, eamque argento in utraque facie atque lateribus tam accurate operiebant, ut factam fraudem suspicari nemo facile posset, explorarent, nummos serrare coeperunt, ita ut in iis dentes undique prominerent.

§. 13. A nummis argenteis ad aureos procedimus, de quibus *Plinius* loco supra citato ita loquitur: *aureus nummus post annum sexagesimum secundum percussus est, quam argenteus; ita ut scrupulum* 9) *ualeret sestertiis uicenis, quod efficit in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant, sestertios nongentos.* Quem hic *Fig. 11.* exhibemus nummum aureum, illum Molinetus pro antiquissimo omnium aureorum, qui Romae percussi sunt, uenditat, simulque perhibet, quod eundem appensum eiusdem cum aureo Gallico ponderis fuisse deprehenderit. In altera facie Romae caput praefert, in altera Castorem et Pollucem. Nummus sequens *Fig. 12.* semissis est, uel media pars aurei; in antica parte caput Martis habet cum numeris X et V, ut significetur, illum quindecim denarios ualuisse. Paruus denique nummus ille aureus *Fig. 13. tremissis* est 10), siue tertia pars semissis, et sexta aurei, scru-

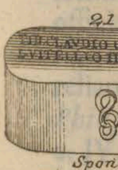
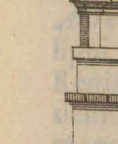
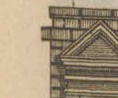
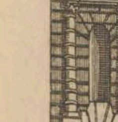
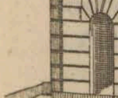
7) Conf. *Claudii Gros du Bose* dissertation sur *le Ianus* des anciens, et sur quelques medailles, qui y ont rapport. Paris 1705. 12.

8) Scil. *nummus;* quasi *semis tertius*, complectens duo asses cum dimidio tertii. Si *sestertium* dicitur, subaudiendum est, *pondus* argenti. Libra autem argenti, 400. *sestertios* (scil. nummos) complectebatur; ergo duae librae, 800, et dimidia (est enim *semitertium* pondus) libra, 200, qui efficiunt simul sumti 1000. sestertios. Hanc rationem *Gronouius* primus clarius exposuit lib. 1. c. 4. qui et *paruum* et *magnum* sestertium, sine ulla ratione confictum reiecit, c. 1. et c. 2. *Scaligeri* obseruationem, *sestertium*, minime genitiuum pluralem esse, sed declinabile adiectiuum, collaudat *cedro dignam.*

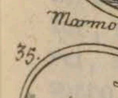
9) *Scriptulus, scripulus* etiam dictus, libra continebat scripula 288. locum *Plinii* exponit *Ioh. Harduin* opp. sel. p. 190.

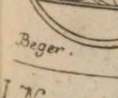
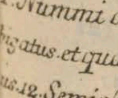
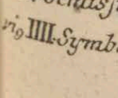
10) *Aureus* olim; mox *solidus* uocabulum additum, ad differentiam *semissis* et *tremissis*, qui aurei et ipsi, sed partes antiqui *aurei* iam erant. *Gronou.* lib. 4. c. 15.

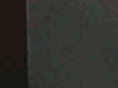

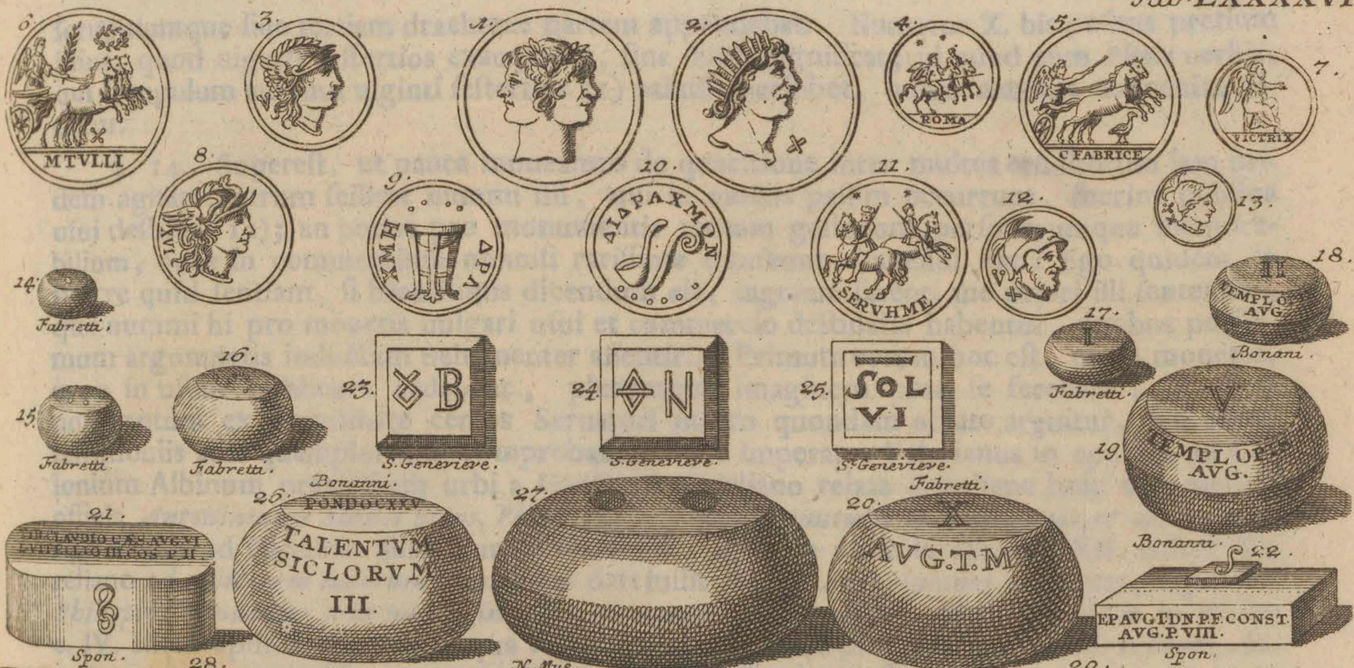

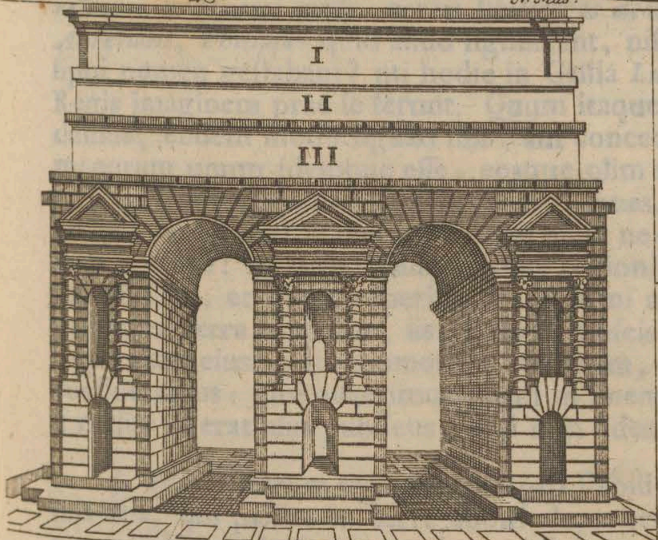

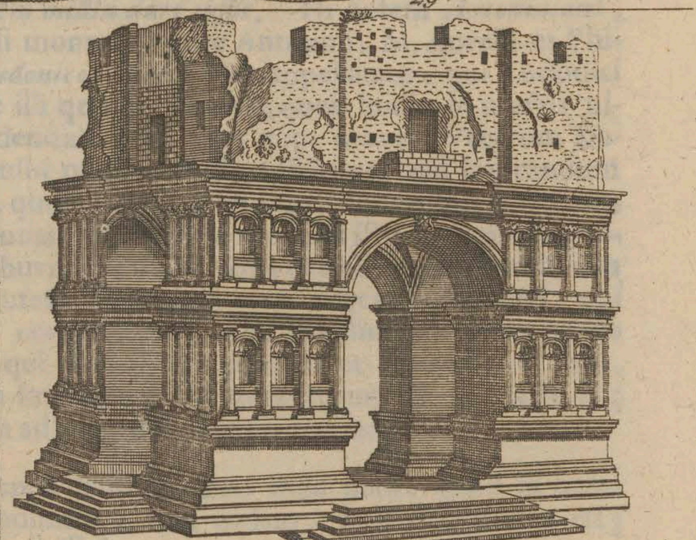

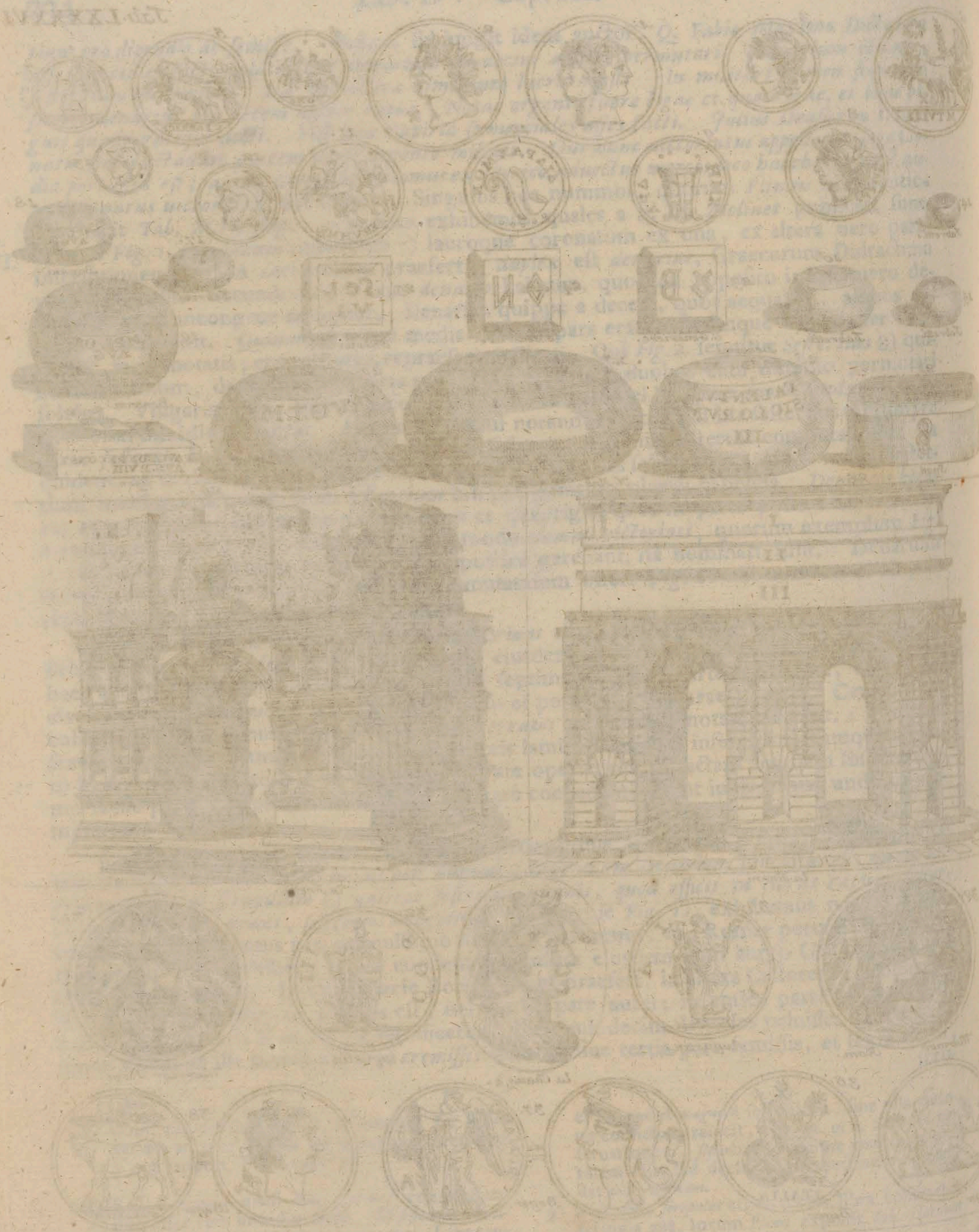

I. Nummi argentei et aurei ex museo S. Genevieve 1. Denarius duplex 2. Denarius. 3. Quinarius. 4. Sestertius. 5. 6. Denarius bigatus et quadrigatus. 7. Nummus victoriatus. 8. Denarius 16 assium. 9. 10. Denarius Drachmalis et Didrachmon. 11. Nummus aureus. 12. Semissis. 13. Tremissis. II. Varia pondera 14–26. Talentum Atticum. 27. III. Aedificia. 28. Porta maior Romae. 29. Janus Quadrivi. IIII. Symbola regionum, fluviorum, urbium: e. c. Orientis et Occidentis 30. 31. Asiae 32. 33. Africae 34. 35. Italiae 36. Romae 37. Neapolis 38.

Lib. IV. Cap. III.
Tab. LXXXVI.

ſcrupulumque ſiue tertiam drachmae partem appendebat. Numerus X. bis poſitus pretium illius, quod uiginti ſeſtertios exaequabat, ſine dubio ſignificat; id quod cum *Plinii* uerbis, qui ſcrupulum aureum uiginti ſeſtertios 11) ualuiſſe perhibet, quam maxime conuenire uidetur.

§. 14. Supereſt, ut pauca moneamus de quaeſtione inter multos eruditorum iam pridem agitata, utrum ſcilicet nummi illi, qui in muſeis paſſim occurrunt, fuerint publico uſui deſtinati 12); an potius pro monumentis tantum geſtorum perſonarumque memorabilium, quae in commercium nonniſi rariſſime tranſeunt, habendi ſint? Ego quidem de hac re quid ſentiam, ſi breuiſſimis dicendum eſt, ingenue fateor, me priori illi ſententiae, qua nummi hi pro monetis uulgari uſui et commercio deſtinatis habentur, duobus potiſſimum argumentis inductum uehementer aſſentiri. Primum eorum hoc eſt, quod monetae, quae in uſum publicum cedebant, plerumque imaginem prae ſe ferebant; id quod non tantum ex numiſmate cenſus Seruatori noſtro quondam oblato arguitur, ſed etiam teſtimoniis aliis quamplurimis comprobatur. Sic Imperator Valerianus in epiſtola ad Ceionium Albinum praefectum urbi a *Vopiſco* in Aureliano relata Aureliano huic ob praeſtita officia *Antoninianos aureos binos, Philippeos argenteos minutulos quinquagenos, et aeris denarios centum* ad impenſas illius diurnas conceſſit. Idem in epiſtola alia cap. XII. eidem Aureliano *ad editionem ludorum Circenſium* dari iuſſit *Aureos Antoninianos trecentos, argenteos Philippeos minutulos tria millia, in aere quinquagies ſeſtertium.* Idem Vopiſcus in Probo c. IV. aliam epiſtolam profert, qua *Valerianus* Probo huic *Antoninianos aureos centum, Aurelianos argenteos mille, aereos Philippeos decem millia dari iuſſit.* Hi autem *Antoniniani, Aureliani, Philippei* quid aliud ſignificant, niſi monetas, quae Antonini, M. Aurelii et Philippi nomen geſtabant? uti hodie in Gallia *Ludouicos aureos* illos appellamus, qui Ludouici Regis imaginem prae ſe ferunt. Quum itaque illi quoque nummi, quos hodie in muſeis uidemus, eodem modo ſignati ſint: aut concedendum erit, illos cum moneta Veterum Romanorum unum idemque eſſe, eosque olim uſui publico fuiſſe adhibitos; uel indicandum erit, quo tandem monetae illae (aliae) omnes, quibus ueteres uſi ſunt, conceſſerint. Num credere fas eſt, ad hodiernum usque diem ne unam quidem ex monetis iſtis in medium produci potuiſſe? In Italia, Gallia, aliisque regionibus abditi inque terra defoſſi theſauri multi iam reperti ſunt, et adhuc reperiuntur; nummi autem iſtiusmodi aurei argentei et aenei, qui paſſim ex terra eruuntur, iis, quos in muſeis conſpicimus, ſunt ſimillimi. Sique porro ſtupendum eiusmodi nummorum numerum, qui diuerſis temporibus et locis reperti ſunt, conſideramus: iure quaerimus, quem in finem immanis haec nummorum uis percuſſa ſit; ſi nullus iis erat uſus publicus, et ſi non iidem ad commercium uſurpabantur.

§. 15. Alterum argumentum pro ſtabilienda ſententia mea inde peto, quod in nummis iſtis, qui paſſim in terra abditi deprehenduntur, non eadem omnium conditio eſt; quum alii perinde ſani atque integri ſint, ut ex officina monetaria illos tunc primum egresſos putares; alii minus ſunt conſeruati; alii, quod per multorum manus iam tranſierint, ita detriti ſunt, ut nec nomen, nec imaginem Imperatorum in iis dignoſcere liceat; ex qua conſeruationis diuerſitate uſum illorum in commercio uel breuiorem uel longiorem, quis non eliciat? Quam maxime porro obſeruandum eſt, nummos ex certo aliquo aere conflatos pulcherrimis natura ſua coloribus (coeruleo plerumque, uel ſubrubro, uel nigro) ita obduci, ut encauſto ſimiles, magnoque artificio poſitos diceres. His autem coloribus decorati nummi diuerſae quoque ſunt conſeruationis; alii quippe ex artificis manu nuper profecti uidentur, alii minus conſeruati, alii plane detriti. In officinis conflatorum nummi eiusmodi aurei, argentei, aenei, ſi longiori uſu plane, uel maximam partem ſunt detriti, magno numero conflantur. Denique et hoc notandum, quod quum ueteres abſcondendis theſauris admodum eſſent adſueti: monetae, quas currentes uulgo uocant, admodum exhauriebantur, ut nouae ſubinde cudendae eſſent; unde immenſus ille nummorum numerus exortus.

11) Seu 5. denarios, ut exponit *Harduinus* opp. ſelect. p. 190.

12) Diſtinguit numismata a ueteri moneta *Sebaſt. Erizzo* in diſcorſo ſopra le medaglie de gli antichi; quam ſententiam refutauit *Lud. Savot*, in discours ſur les medailles antiques, parte Ima; *Ioh. Harduin* in diſſertatione *opp. ſelectis* pag. 506. inſerta, negat nummos antiquos fuiſſe conſueti uſus monetam, ſed indulgentia principum tandem id eueniſſe. Argumenta in utramque partem diſputat *Steph. Chamillart* in 18. Diſſertations ſur plusieurs medailles, Paris 1711. 4 ut alios praetereamus.

§. 16. His autem praemiſſis minime negamus, alia quoque numismata, quae non ad uſum publicum (ſed monumenti et honoris cauſſa) deſtinata fuere, quae apud nos (Gallos) *Medaillons* uocantur, a ueteribus maiori forma atque mole fuiſſe cuſa. Haec autem paruo inueniuntur numero, et ſemper integra ſunt; quae integritas ipſa clariſſimum argumentum eſt, illa numquam, ut monetas, ad uſum publicum uel commercia fuiſſe adhibita. Nummi itaque, qui hodie in muſeis conſeruantur, quorum ſchemata ſupra dedimus, omnino fuere monetae.

§. 17. Haud incongruum erit h. l. aliquid inſerere de immenſa illa auri argentique ui, quae, quum per totum orientem diſperſa eſſet, tandem Regibus Perſarum, tamquam populorum iſtorum omnium domitoribus ceſſit. Maximas has diuitias a Perſis ad Graecos, et a Graecis ad Romanos tranſiiſſe, et inde factum eſſe puto, ut Roma, auri olim pauperrima, ad tantas opes peruenerit, ut plurimi ciuium atque ſenatorum tot tantasque impenſas fecerint 13), quantas Reges hodierni, uel potentiſſimi, ſuſtinere uix poſſent. Immenſa porro haec auri argentique copia, quae per totum Imperium Romanum per annos a I. Caeſare fere trecentos effuſa fuit, poſt Alexandri Seueri mortem ob ſummam in imperio hoc rerum omnium perturbationem in terra condi coepit, ut a direptione eorum, qui dignitatem imperii in uariis illius partibus inuadebant, ſatis tuta eſſet. Quum etiam tempora haec infauſta diutius perſeuerarent: non tantum aurum atque argentum ad Gallieni usque tempora in terra, unde eductum, iterum defodiebatur; ſed quum ſub Imperatore hocce Gallieno triginta ſimul Tyranni Auguſtorum nomine aſſumto totum Romanum Imperium occuparent, ac ſingulorum exercitus ex rapina uiuerent; praeter aurum et argentum aes quoque in terrae uiſcera deportatum eſt; quo ipſo campi fere omnes eximiis theſauris repleti ſunt; quum interim commodiſſima haec et quam maxime neceſſaria ad commercia materia adeo rareſcebat, ut ſimile quid in hiſtoriis nusquam occurrat.

§. 18. Si porro quaeratur, ex qua potiſſimum terrae parte tantum auri atque argenti primum erutum ſit, hoc ipſum eſt, quod criticos et Sacrae Scripturae interpretes diu multumque uexauit. Hoc omnibus notum eſt, ingentes illos theſauros uel ex India, uel ex Africae quibusdam oris ueniſſe; forſitan ex utraque illa orbis parte. Sacro codice teſte, terra *Ophir*, quam eandem cum *Eſaiae* terra *Ophaz* fuiſſe putant, celebratiſſima illa aurifodina fuit, ex qua Salomon et Tyrii poſt tranſitum maris rubri, cui itineri tres annos inſumere conſueuerant, theſauros ſuos hauſerunt. Nomen haec terra Ophir ab uno ex Noae nepotibus, cui nomen hoc haeſit, traxiſſe uidetur. Sed quaenam terra illa Ophir 14) fuerit, hoc certo definiri nequit. Alii inſulam Ceylon ſiue Taprobanam, alii Malaccae peninſulam, alii oram aliquam Africanam intelligunt. Id autem ſine ulla contentione admitti poſſe uidetur, terram illam uerſus orientem ſitam eſſe. Sed quanquam Sacra Scriptura ſolius terrae Ophir mentionem facit, minime tamen credendum eſt, non alias praeter has uel in Oriente, uel alibi 15) aurifodinas fuiſſe. Quamuis autem hodieque per Europam, in Italia nempe, Galliis, maximeque Hiſpania paſſim uaria metalla et aurifodinae reperiantur: cum iis tamen, quae apud Indos detectae ſunt, minime comparari poſſunt. Primus, quem Sacra Scriptura ex terra Ophir aurum aduexiſſe commemorat, Rex erat Dauid, qui filio ſuo Salomoni ad aedificandum et exornandum templum omnium ſplendidiſſimum tria millia talenta auri, et ſeptem millia argenti reliquit. Filius Salomon eo, quo pater conſueuerat, modo immenſas auri argentique diuitias congeſſit, easque maximam partem templo tum conſtruendo, tum ornando, uariisque uaſis ad ſacra facienda idoneis impendit; quae uaſa ſubſequenti tempore a Nebucadnezare direpta Babylonem deportata fuerunt. Tyrus dein urbs opulentiſſima, nec non Aegyptus ab eodem Babyloniae Rege capta, theſauros hos magno cumulo auxerunt. Quum poſtea Cyrus, celeberrimus ille Monarchiae Perſicae conditor, Lydiam primo, deinde Babylonem quoque ſub poteſtatem ſuam redegiſſet: celebratiſſimas non tantum Croeſi opes, ſed et Babyloniorum diuitias tot direptionibus, excidiis atque

13) *Ioh. Meurſius* et *Kobierzichius* de luxu romanorum; et qui *de magnitudine Romae* ſcripſerunt, *Lipſius*, alii.

14) Diuerſas doctorum et ſententias et rationes commemorare eo minus attinet, quo facilius omnes ſcripturae interpretes, et ſingulares non paucae ſcriptiones conſuli, ſi opus ſit, poſſunt.

15) *Macedonia* praecipue auri olim feraciſſima fuit; uid. quae notauimus tomo 4. ſupplementorum ad hiſtoriam uniuerſam auſpiciis *S. R. Baumgartenii* prodeuntium; §. 2. unde tot *Philippei* olim cuſi.

atque rapinis auctas sui iuris fecit. Inaestimabilis haec auri atque argenti copia deinde in monetam partim, partim in uasa, statuas, aliaque similia conuertebatur.

§. 19. De immensis his Regum Persarum diuitiis si quis dubitet, uel sola Pythii illius Lydii historia, quam Herodotus refert, documenti loco esse potest. Quum scilicet potentissimus ille Persarum Monarcha Xerxes, ut Graecis bellum inferret, cum exercitu maiore, quam usquam in historia legerimus, procederet, atque Celaenis in Phrygia aliquantum subsisteret: uir quidam Lydius nomine Pythius, qui priuatam ibi uitam agebat, non modo regem ipsum cum toto illius exercitu magnificentissimo hospitio excepit, sed et regi ingentem pecuniae uim ad bellum gerendum obtulit. Percontante Rege, quantum pecuniae sibi erogare uellet: duo, inquit, millia talentorum argenti, et quadragies centena millia staterarum Daricarum auri, ad quam summam complendam septem tantum millia staterarum Daricarum ipsi deficerent. Delectatus Rex hominis liberalitate, non tantum pecuniam sibi oblatam se accepturum negabat, sed etiam septem illa millia Daricarum, quas sibi Lydius adhuc deesse fatebatur, ipsi dari iussit. Hic autem si talentum pro sexaginta tantum libris accipias et singulis libris duodecim uncias tribuas, pondo erit 120000. librarum; ingens sane uiri priuati thesaurus. Staterae Daricae qui minimum ponderis tribuunt, pondo illi uiginti drachmarum definiunt, quae uiginti drachmae circiter octo Ludouicos aureos exaequant; quo calculo aurum tantum a Lydio hoc oblatum triginta duo milliones aureorum Gallicorum efficeret, et numerum 213. millionum imperialium germanicorum multum excederet; eximiae plane hominis priuati facultates. Sed quid de Rege dicendum, qui in summo tanti belli apparatu non tantum immensam illam auri argentique uim sibi oblatam, magno animo repudiauit, sed et septem illis staterarum millibus, quas Lydio offerri iussit, tam facile caruit 16)?

§. 20. Vastissimum Persarum Imperium subsequente tempore Alexander Magnus inuasit, et cum omnibus illius diuitiis in potestatem suam redegit; sed per breue tantum temporis spatium iis fruitus est. In ipso enim aetatis flore sublatus regnum suum cum omnibus istis thesauris exercitus ducibus tamquam praedam reliquit. In his *Ptolemaeus*, qui Aegypto potitus est, magnam auri argentique partem abstulit; *Seleucus* praeterea, *Antigonus* aliique et ipsi in partem harum diuitiarum uenerunt. Hoc dein imperio in multas partes diuiso ex auro illo atque argento nummi passim cudi coeperunt, quorum plurimi in museis deprehenduntur, qui Ptolemaeorum, Lysimachorum, aliorumque et nomina et signa seruabant, et mole plerumque aliis maiores et grauiores simul erant. Ast non nummos tantum ex nobiliori metallo percutiebant, sed et statuas uasaque pretiosissima, aliaque multa, quae pompam augebant, ex eo confici curabant. Descriptionem illorum, quae in stuporem multos coniiciat, legere licet apud *Athenaeum* Lib. V, ubi de tentorio illo magnificentissimo, quod Ptolemaeus Philadelphus construi iussit, nec non de pompa eiusdem, quam eodem tempore instituit, fusius commemorat. Aliud specimen auri argentique Persici ex triumpho *Paulli Aemilii*, quem Plutarchus pluribus describit, peti potest. Incredibilem enim auri argentique copiam et infinita, quibus *Perseus* utebatur, uasa, postquam enumerauit, tandem addit, tantum auri atque argenti fuisse cumulum, ut per centum et uiginti annos ad omnes reipublicae Romanae sumtus abunde sufficeret; licet tunc temporis omnibus fere terrae habitatae nationibus bellum inferret. Hae tamen diuitiae Perseo isti, Macedoniae Regi, ablatae, pro parte tantum Regum Persiae thesaurorum habendae sunt. Id quod eo magis mirandum, quod ante haec tempora et antequam Philippus, Alexandri Magni pater fines imperii sui dilataret, Macedonia pecuniae quam maxime inops erat. Aurum inprimis in hac regione adeo rarum fuit, ut ipse Rex Philippus singulis noctibus uas aliquod aureum, pondo quinquaginta drachmarum, sub puluino suo occultaret 17); ne ab aliquo furtim auferretur.

§. 21. Maxima harum diuitiarum pars dein ad Romanos transiit, per totum imperium dispersa. Ipsa Roma, antequam arma sua latius et extra Italiam proferret, sat quidem

 auri

16) Si quidem rei miraculum nihil ipsa fama et narrationibus auctum putes.

17) *Athenaeus* narrat lib. 4. p. 155. sed auri tum raritas inde non recte conficitur; cum ex Philipporum fodinis solis, 1000. talenta quotannis redirent. Supersunt adeo inde a primis regibus nummi argentei non pauci. Vide supplementorum excitatorum tom. 4. de nummis macedonicis.

auri in aerario suo habebat. Argenteos nummos nonnisi anno post V. C. 485. siue anno ante Punicum bellum quinto, Q. Ogulnio et C. Fabio Coss. cudere coepit; aureos uero anno ab hinc sexagesimo secundo; quum ante haec tempora nummis tantum aeneis uterentur; unde uox illa *aes*, tanquam materia unica ad commercium primitus adhibita, ad maximas pecuniae summas denotandas in usu semper fuit; idque etiam posteaquam aurum et argentum in monetam conuersum esset, et Romani per innumeras uictorias totius fere orbis terrarum opes adepti essent. Multi tunc temporis inter priuatos tantos edebant sumtus, quantos hodie uel potentissimus Princeps uix sustineret. Hae porro opes non omnes Romae manserunt, sed a Proconsulibus, Praetoribus, aliisque Magistratibus, qui prouinciis praefuerunt, in iisque saepius sedem suam constituerunt, magna illarum pars eo 18) deportabatur; taceo, quod exercitus, ad propulsandam uim hostium passim constituti, haud exiguis quoque impensis opus habuerint. Quum uero nulla alia tunc temporis prouincia esset, quae plures legiones et auxiliariorum copias expeteret, quam Gallia, quae contra perpetuos fere Germanorum insultus erat defendenda: magna quoque auri argentique signati uis eodem perpetuo erat transuehenda. Sed et ceterae Romani Imperii prouinciae auro argentoque quam maxime abundabant. Hinc ingens ille luxus ab ipsis Romanis inductus, quem ceterae deinde nationes imitatae sunt. Si porro ad Imperatorum quorundam Romanorum Caligulae inprimis, Neronis, Vitellii, aliorumque profusiones oculos conieceris, inexhaustas Imperii Romani tunc fuisse opes, recte dixeris.

§. 22. Sed quum post Commodi necem imperium diuisum diuersis competitorum exercitibus quam maxime perturbatum esset, singulis rei suae pecuniariae timentibus aurum et argentum, uel in terram defodi, uel in aedium penetralibus occultari coepit; quo ipso pecuniarum numerus haud parum minuebatur. Sub Caracalla iactura haec eo magis innotuit, quod sub eo nummis argenteis multum aeris admiscebatur; quod etiam in sequentium Principum nummis obseruabatur. Sub Alexandro Seuero, qui inter optimos Principes referri solet, res aliquo modo restitutae uidebantur, quod sub eo multi nummi aurei, argentei atque aenei conflati sunt; qui tamen post necem illius maximam partem in terra condebantur. Hinc simul factum, ut huius Imperatoris nummi, qui saepius ex terra eruuntur, maximam partem integri sint et minus detriti; quod nonnisi per breue temporis spatium ad commercium fuerint adhibiti. Id ipsum obseruatur in nummis Maximini, Gordiani et Philippi senioris, eiusdemque filii, quorum duo postremi magna nummos copia percusserunt. Contra ea si ad musea exornanda nummi conquiruntur, Traiani, Hadriani, Antoninorum et Commodi centeni explorandi sint nummi, antequam unus reperiatur, qui minus sit detritus, et in serie Imperatorum reponi mereatur. Interfecto Alexandro Seuero ingens Imperium Romanum inuasit perturbatio, qua intra anni et dimidii spatium sex Imperatores uisi sunt; quo tempore non aurum tantum et argentum, sed aes quoque signatum iterum terrae committebatur. Quumque materia haec nummorum in dies rarior fieret, maiores postea nummos aeneos succidere, et ex eorum partibus succisis nouos cudere coeperunt; sic maiores illi nummi ex rotundis fiebant quadrati, utplurimum pentagoni, uel aliam insolitam figuram suscipiebant; id quod in museis facile obseruatur.

§. 23. In misero hoc statu Imperium Romanum ad Gallienum usque permansit; immo insurgentibus triginta simul tyrannis, omnia in peius ruere coeperunt; quo tempore priuati omnes suas diuitias in terra occultarunt: In tanta itaque aeris raritate nummi maiores aenaei etiam praecidi, et argenteis admisceri tantum aeris coepit, ut argenti perparum, aeris multum continerent. Immo tanta argenti raritas oriebatur, ut ne permixtos quidem cum aere nummos argenteos cuderent, sed nummos aeneos argento fuso tantum immergerent, ut ob albedinem, quam inde contrahebant, pro argenteis haberentur. Sic demum ex maxima auri, argenti, aerisque copia ad extremam omnium inopiam peruentum est; quoniam omnes illi thesauri, quibus Imperium Romanum ante haec tempora abundasse supra commemorauimus, uel in terra defossi, uel in domorum parietumque latebris occultati fuerunt. Quumque illi, qui ingentes has opes absconderant, opportunum, quo illas rursus eruerent, tempus non inuenirent, et nec filiis, nec uxoribus suis, quibus locis illas deposuerint, indicarent:

18) Non uidetur id saepe obtinuisse; cum proconsules potius colligerent ex prouinciis, quam eas ditarent.

carent: ipsis tandem defunctis diuitiae illae mansere iis reseruatae, qui post multa saecula easdem felici casu reperturi essent. Si quis scire aueat, quanti thesauri multis abhinc saeculis in Italia praecipue atque Gallia e terra rursus eruti fuerint, is ipsum Auctoris nostri opus adeat Supplem. Tom. III. Lib. V. cap. 6.

CAPVT IV.

De Ponderibus et Talento 1).

§. 1.

Non minores, quam mensurae et monetarum ueterum definitiones, difficultates pariunt uaria illorum pondera; eo quod non tantum difficile inter se, sed longe difficilius cum hodiernis ponderibus comparari possunt. *Lucas Paetus* utrumque praestare conatus est, sed pauca in eius libro occurrunt, quae non uariis controuersiis ansam praebuerint. Nobis sufficiet, si pondera praecipua, quae siue in libris, siue in museis occurrunt, commemorauerimus. LIBRA itaque Romana in *mensuralem* et *ponderalem* distinguebatur. *Mensuralis* ea est, cuius iam supra mentionem fecimus, quum de congio eiusque partibus ageremus; *Ponderalis*, quae, secundum *Sauotum*, illa paullo minor erat, perinde atque illa in duodecim uncias distinguebatur, eiusque subdiuisiones quoque eaedem erant, quae assis 2) libram appendentis. *Sextans* scilicet duarum erat unciarum, *quadrans* trium, *triens* quaternarum, *quincunx* quinarum, *semis* uel *semissis* sex, *septunx* septenarum et *bes* octo, quae duas partes tertias constituebant, *dodrans* nouem, *dextans* denarum, *deunx* undecim et *libra* denique duodecim unciarum; *uncia* porro octo drachmas, *drachma* scrupulos tres, et *scrupulus* quilibet uiginti quatuor *grana* continebat.

§. 2. Pondera Veterum saepius ex lapide nigro, quem Fabrettus *lydium* uocat, parata fuere. Forma illarum uaria fuit, rotunda plerumque, nonnumquam etiam quadrata; ceterum uel puncto uno, uel punctis duobus pluribusue, numeris item maioribus I. II. V. X. notata fuere; in quibus puncta tot uncias, numeri uero maiores, tot libras indicabant. Sic *Tab. XCVI. Fig. 14.* pondus unciae unius et *Fig. 15.* duarum unciarum pondus denotat; *Fig. 16.* Semissem significat, cuius nota est littera S. Quod *Fig. 17.* exhibetur pondus libram unam, *Fig. 18.* libras duas, *Fig. 19.* libras quinque et *Fig. 20.* decem indicat. In ponderibus duabus posterioribus V et X librarum peculiares simul leguntur inscriptiones, quarum prior ita legenda *Templo Opis Augusti*; posterior ita, *Augusti auctoritate templo Martis ultoris.* Significatio harum inscriptionum eodem redit, et ostendit, prius illud pondus cum aliis in templo Opis, posterius uero in templo Martis Vltoris seruatum esse. Monetam enim publicam in templo Opis seruatam esse, uel ex illo *Ciceronis*, Philipp. I. c. 7. *pecunia utinam ad aedem Opis maneret*, liquet. Pondera et monetae in aliis quoque templis custodiebantur, in templo Herculis scilicet, Castoris, aliorumque. Ponderum formas oblongas et quadratas exhibent *Fig. 21 — 25.* Pondus uero omnium maximum est lapis ille, quem *Fig. 26.* forma licet longe minori exhibemus. Vi inscriptionis *talentum Siclorum III. Pondo CXXV.* exaequauit. Villalpandus, qui hoc pondus protulit, pro talento Ebraeo illud accipit; cui etiam subscribere uidetur *Epiphanius* 3), dicens, talentum esse uiginti librarum; libram duodecim unciarum, unciam duorum staterum, staterem duorum drachmarum. A *statere* uero differt *statera*, quae alio nomine *trutina* uocatur, et instrumentum illud est, quo pondera duarum lancium oppositarum ope examinari solent; unde etiam *bilanx* appellatur. Aliud staterae genus illud est, quod *Campana* dicitur, quia in Campania, Italiae prouincia, primum reperta fuit. Est autem haec Campana uirga ferrea libris et unciis notata, quam hodie *Romanam* uocant.

Ooo 2 §. 3.

1) Conferendi ii scriptores, quos supra de *mensuris* allegauimus, qui simul de ponderibus agunt.

2) Nempe *as* et ad pondera adhiberi solitus, et ad ceteras mensuras. Sic et in mensuris interuallorum, *as* idem ac pes; omne solidum dicebatur *as*; et quot id numeris constabat, toties multiplicabantur assis partes. Vid. *Gronou.* de sestertiis lib. 3. c. 11.

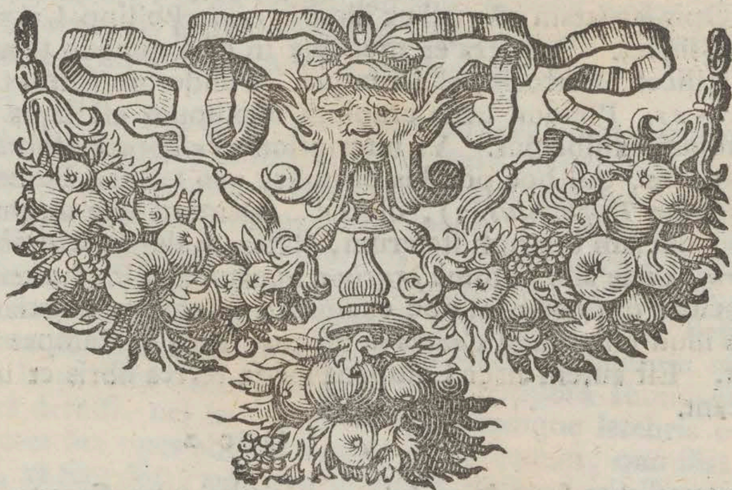
3) Libro de ponderibus et mensuris. Plures scriptores de nummis et *ponderibus* hebraeorum nominat *Fabricius* in bibliograph. antiquar. c. 16. §. 9.

§. 3. Talenti Hebraei quum paullo ante mentio facta sit: de talento Graeco et Romano pauca quoque proferre liceat. Talenti pondus temporibus priscis Romae non in usu fuisse, omnibus notum est; ast, ubi cum Graecis negotiari coeperunt, talentum tandem Atticum, cuius maximus tunc temporis usus erat, in commercium suum induxerunt. Scriptores non pauci inter talentum maius et minus differentiam notant, illi minas siue libras 80, huic 60. tribuentes. Alii, in quibus *Gronouius*, talentum maius apud Auctores celebrari concedunt, sed aliud eo minus non admittunt: Hi uero magno talento argenteo pro iusto ipsius pondere sexaginta minas Atticas, aureo uero sexaginta drachmas et tres stateras tribuunt; sique talentum huius coenobii, cuius schema *Fig. 27.* forma minori exhibemus, uerum talenti pondus habet (quod quidem nobis uero admodum simile uidetur) efficit omnino, talentum magnum sexaginta fuisse librarum siue minarum. Quum autem libras nominamus, tales intelligimus, quarum quaelibet uncias duodecim exaequabat; ut supra iam monuimus. Circa minas quoque dubium subnascitur, an illae eodem cum libris pondere fuerint, quum minae 4) uulgo 100. drachmae, librae uero nonnisi 96. tribui soleant; quam differentiam nonnulli facile negotio ita tolli posse autumant, si dicatur, minam reuera 96. tantum drachmas 5) habuisse, per numerum uero rotundum, ut aiunt, centum illi drachmas nonnumquam tribui. Hoc autem quo fundamento dicatur, hoc loco perquirere, non est animus. Redeamus potius ad talentum nostrum, quod marmor solidum est forma ouata, in cuius extrema superficie duo comparent foramina rotunda de industria confecta, cuiusmodi etiam in aliis ponderibus interdum reperiuntur. Hoc autem marmor pro pondere habendum esse, ipsa figura suadere uidetur; nec apparet, cui usui alii illud esse potuerit. Quumque accurate illud pensando deprehenderim, pondus illius esse 78. librarum et unciarum octo: non dubito, quin pro talento illo attico 80. librarum haberi possit, et licet ad complendas libras 80. adhuc unciae 16. desiderentur, minime hoc erit mirandum, quod superficies illius ima aliquantum labefactata et detrita est, unde aliquid ponderis amissum est. Hoc ipso uero illos simul confutari 6) posse autumo, qui putant, talentum Atticum esse 60. librarum, nec aliud esse talentum illo minus.

4) Voces μνα, δραχμη, et ὀβολος, hebraicae originis esse, notauit, *Iacob. Duportus* ad charact. *Theophrasti.*

5) *De Drachmis* uid. dissertatio *Aldi Manutii*, in quaesit. per epistol. tomo 4. *Lampadis Gruterianae* p. 260. seqq.

6) Si satis certum sit, quod tamen uerosimile tantum est, hunc lapidem inde ab initio, ponderando inseruiisse.

LIBER QVINTVS.

DE SEPTEM MVNDI MIRACVLIS, VARIIS AEDIFICIIS PVBLICIS, ET SYMBOLIS TVM TOTIVS MVNDI PARTIVM, TVM SINGVLARVM REGIONVM, FLVMINVM ATQVE VRBIVM.

CAPVT I.

De septem mundi miraculis.

§. I.

Inter admiranda uenerandae antiquitatis opera, aedificia cumprimis, septem erant, quae cetera omnia pulchritudine et magnificentia sua superabant; quae ideo a multis iam saeculis septem orbis miracula, uel, ut *Vitruuius* L. VII. ea compellare maluit, spectacula audiunt. De numero septeno ferme inter omnes conuenit; sed non eadem omnes miracula recensent. *Philo* 1) Byzantius sequenti ordine illa refert: 1.) Horti pensiles Babylone columnis nixi; 2.) Pyramides Aegypti; 3.) Statua Iouis Olympii; 4.) Colossus Rhodius; 5.) Muri Babylonis; 6.) Templum Dianae Ephesiae, et 7.) Mausoli sepulcrum. Anonymus ab *Allatio* excitatus, aliquantum diuersa hoc ordine commemorat: *1.) Iupiter Olympius 36. cubitis altus; 2.) Templum Dianae Ephesiae; 3.) Ara in Delo ex cornibus dexteris uictimarum, quae una die fuerunt mactatae, compacta; 4.) Mausoleum Halicarnasseum; 5.) Pyramides Aegypti, quarum omnium maxima quadringentorum cubitorum est; 6.) Muri Babylonis; 7.) Colossus Rhodius 70. cubitorum, a Charete Lindio factus. Alii miraculis hisce Aesculapium quoque annumerant, aram item Pariam, Hortos pensiles, Mineruam Athenis erectam, Cyri regiam;* haec ille Anonymus. In Codice Graeco Cl. Baluzii alius cuiusdam Anonymi nota habetur posteriori aeuo facta, ubi septem haec miracula iterum alio ordine ita recensentur; 1.) Thebae Aegyptiae; 2.) Muri Babylonis; 3.) Mausoleum; 4.) Pyramides; 5.) Colossus Rhodius, quem quidem columnam aeneam 600. cubitorum esse dicunt; 6.) Capitolium Romae; 7.) Templum Hadriani Cyzicenum. In his tamen omnibus pluribus, quae ab aliis recensentur, septem illa priora, quae Philo Byzantius commemorat, plurium auctoritate nituntur; quare nos quoque illa eodem ordine paucis describemus.

§. 2. *Hortus pensilis* columnis lapideis nitebatur, quibus superpositae fuere trabes ex palmae arbore, quam numquam imbre uel aqua uitiari, nec ulla mole imposita flecti, sed potius sursum niti dicunt. Hae trabes non amplo spatio disiunctæ fuere, magnamque terrae molem sustinebant. In spatium autem, quod inter illas intercedebat, radices arborum, quae in horto erant, irrepebant et inserebantur. Terra haec in aëre quasi suspensa adeo erat profunda, ut multae arborum species in illa radices agerent, ramosque latissime profunderent. Plantae item et omnis generis fructus in eadem abunde nascebantur. Irrigatio huius horti canalibus partim ex locis editioribus recto cursu profluentibus, partim aqua ope antliarum sursum propulsa fiebat.

§. 3. *Pyramides Aegyptiae*, quod miraculum unicum ex ceteris superest, montes quasi fuere, ex praegrandibus iisque excisis lapidibus constructi. Formam illorum, molem atque structuram infra, quum tomo V. de Mausoleis agemus, pluribus indicabimus 2).

 §. 4.

1) Cuius *de septem orbis spectaculis* opusculum, Graece et cum uersione notisque *Allatii* exstat tomo 8. thesauri Gronouiani.

2) Facile ea ex *historia uniuersa* ex anglico translata, *Pocokiique* itinere per Aegyptum, patere potest. Conferantur etiam *Kircheri* Oedipus aegyptiacus.

§. 4. *Statua Iouis Olympii*, cuius descriptionem libro de templis post Pausaniam adornauimus, longe mirabilior erat opera artificis, quam materiae pretio, quamuis ex auro et ebore confecta esset. *Cicero* de *Oratore*, c.2. dicit, Phidiae simulacris homines nihil perfectius uidisse. *Strabo* tamen sculptoris oscitantiam animaduertit, quod Iouis sedentis Statua tam procera sit, ut, si ille surgere uoluisset, non potuisset, nisi tecto et fornice euerso. In hoc autem templo non modo statua Phidiae, uerum etiam plurima alia celeberrimorum artificum, sculptorum, architectorum, pictorumque opera miraculo erant; ut etiam totum hoc templum pro spectaculo haberi potuisset.

§. 5. *Colossus Rhodius* 3), ut uulgaris fert opinio, 70. cubitorum fuit altitudine, uel, secundum *Festum*, centum quinque pedum; totus aeneus erat, intusque cauus; in quo spatio pontes ex ferro et lapidibus quadratis facti erant, ut statua ex eo firmius consisteret. Immanis haec statua Solem, summum Rhodiorum numen, repraesentabat; pedes illius basibus impositi erant, quae maiores statuas altitudine superabant. *Plinio* 34, 7. teste ingens hic Colossus a Charete, Lysippi discipulo, erectus anno, ex quo perfectus erat quinquagesimo sexto, terræ motu prostratus est, et ad Plinii usque tempus mansit. Pauci pollicem eius amplecti potuerunt, maiores enim digiti erant, quam statuae pleraeque. Vespasiani dein tempore denuo erectus fuit. Tandem *Moauia* Sarazenus Rhodo capta Colossum hunc Iudaeo uendidit, qui fragmentis illius 900. camelos onerauit.

§. 6. *Muri Babylonici* a regina Semiramide constructi dicuntur; eorumque ambitus trecentorum sexaginta stadiorum; quorum octo pro milliari haberi solent. Materia huius muri lateres erant, et caementi loco bitumen adhibitum fuit. Altitudo eorum 50. cubitorum erat, latitudo tanta, ut rhedae uel bigae quatuor iuxta simul in illo decurrere potuerint. Vrbis ipsius tanta fuit amplitudo, ut Philone supra laudato teste, ciues illius intra ipsa mœnia peregrinari potuerint.

§. 7. *Dianae Ephesiae templum* omnium maximum et elegantissimum erat, quae antiquitas unquam nouerit. Pluribus de illo iam supra egimus pag. 111. quae hic repetere merito supersedemus.

§. 8. *Mausoleum* siue Mausoli sepulcrum ab Artemisia et sorore et coniuge illius excitatum infra Tomo V. pluribus describetur, quando de aliis quoque Mausoleis fusius agemus.

§. 9. Inter spectacula mundi locata etiam fuere magnae illae *Thebae Aegyptiacae*, quae centum portarum erant; quo portarnm numero a Thebis Graeciae, quae septem tantum portas habebant, distinctae fuere. *Pharus* item, in insula prope Alexandriam; et *Labyrinthi* duo: alter quidem Aegyptiacus, ad lacum Moeridis; alter *Cretensis*, qui *Plinio* 4) teste centesima tantum Aegyptiaci pars erat. Hic certe longe dignissimus esset, qui non tantum inter miracula illa referretur, sed omnibus plane præferretur. Si enim *Herodoto* fides habenda est, a duodecim Regibus, qui simul in Aegypto regnarunt, tanta arte et magnificentia constructus est, ut si uel labor, uel sumtus spectetur, cum elegantissimis magnificentissimisque totius Graeciae operibus conferatur, iis omnibus longe superior, existimandus sit.

CAPVT II.

De aedificiis publicis 1).

§. I.

De domibus priuatorum tum urbanis, tum extra urbem positis siue uillis, quum supra iam actum sit; iam de aedificiis quoque publicis, tum ad ornatum urbium, tum ad ciuium

3) Plura de hoc, et ceteris hic occurrentibus, congessit *Allatius* in notis ad *Philonem* ex quo haec excerpuntur.

4) *Plin.* lib. 36, c. 13. qui quatuor labyrinthos numerat. *Aegyptiacum* describit *historia uniuersa* tom. 1. §. 473. seqq. et *Pocokius*.

1) *Conferendi* hic Scriptores de urbe *Roma*, quorum meliores tomo 3. et 4. *Graeuii* habentur, et *Lipsii* de magnit. rom. *Kobierzichius* de luxu rom. tom. 8. *Graeuii*; item *Bergierii* de uiis rom. imperii libro 5. c. 8.

uium commodum extructis, pauca ſubiungamus. Initium faciamus ab illis, quae ingredientibus ſtatim ſeſe offerunt, *portis* ſcilicet. In his autem, quae temporum iniuria dirutae non ſunt, hodieque ſuperant, ſolam *portam*, quam uulgo *maiorem* uocant, quae aliis nominibus *Labicana*, ſiue *Lauicana* aut *Esquilia* dicebatur, hic ponimus. Schema illius exhibet *Tab. XCVI. Fig. 28.* In hoc autem quum ob formam minorem et ſpatii anguſtiam triplex, qua notata eſt, inſcriptio addi non potuerit, illam integram hic apponere lubet. Inſcriptio itaque prima, quae ſummum ſpatium occupat, ita legitur: *Tiberius Claudius Druſi filius Caeſar Auguſtus Germanicus Pontifex Maximus, tribunicia poteſtate duodecimum Conſul quintum, imperator uigeſimum ſeptimum, pater patriae, aquas Claudiam ex fontibus, qui uocabantur Caeruleus et Curtius a milliario quadrageſimo quinto, item Anienem nouam a milliario ſexageſimo ſecundo ſua impenſa in urbem perducendas curauit.* Secunda inſcriptio ſic ſe habet: *Imperator Caeſar Veſpaſianus Auguſtus Pontifex Maximus tribunicia poteſtate ſecundum, Imperator ſextum, Conſul tertium, deſignatus quartum, pater patriae, aquas Curtiam et caeruleam perductas a Diuo Claudio et poſtea intermiſſas dilapſasque per annos nouem ſua impenſa urbi reſtituit.* Tertiae inſcriptionis uerba haec ſunt: *Imperator Titus Caeſar, Diui filius Veſpaſianus Auguſtus Pontifex Maximus, tribunica poteſtate decimum, Imperator decimum ſeptimum, pater patriae, Cenſor Conſul, octauum, aquas Curtiam et caeruleam perductas a Diuo Claudio et poſtea a Diuo Veſpaſiano patre ſuo urbi reſtitutas, cum a capite aquarum a ſolo uetuſtate dilapſae eſſent, noua forma reducendas ſua impenſa curauit.* Aliae portae Romanae aut recentioris ſunt operis, aut nihil habent in ſtructura, quod obſeruatione dignum uideatur. Romae adhuc ſupereſt *Ianus quadriuius* ſeu quatuor portarum, quae in medio decuſſantur; quod ad eum concurrebant uici quatuor, qui per Ianum ipſum continuabantur. Hic Ianus totus quantus marmoreus eſt, et forinſecus duobus columnarum ordinibus exornatur; ſchema illius profert *Fig. 29.*

§. 2. Per portas ad interiora urbis aedificia intramus, in quibus hic de Baſilicis inprimis, Macellis, Horreis et Ciſternis publicis, nec non Auguſtorum Mutatoriis nobis ſermo erit; ubi breuiſſimis nos expediemus. *Baſilicae* ampla erant aedificia, eaque oblonga, uariis columnarum ordinibus et porticibus ornata. Aula media, quae *Pluteus* dicebatur, tidem columnis cingebatur, ut ex ea in portibus liberior proſpectus eſſet. Ceterum in foro illae poſitae et undique erant apertae; in iisque non negotiantes tantum confluebant, ſed et cauſſidici cum centum illis uiris, qui ad diiudicandas lites ex triginta tribubus erant delecti. *Plutarcho* in Catone Vticenſi teſte etiam Tribuni plebis in iisdem ius dicebant. Romae circiter uiginti eiusmodi Baſilicae numerabantur; Aemilia ſcilicet, Iulia, Fuluia, Alexandrina, Argentaria, Caii et Lucii Caeſarum, Marciana, Mattidia, Pompeiana, Porcia, Vlpia, Sicinii, Sempronia, Neptuni et aliae. Ex his tamen paucae ſuperſunt; et ex quo religio Chriſtiana obtinuit, Baſilicarum nomen maioribus Romae Eccleſiis inditum eſt.

§. 3. Quod *Macellum* ueteres Romani uocabant, id Itali hodierni *Macello* nuncupant, et in quibusdam Galliae locis *Mazet.* In his non modo carnes et piſces, ſed cetera omnia, quae ad uictum neceſſaria fuerunt, proſtabant. Non autem talia macella tantum, ſed et *Horrea* publica magnifice erant conſtructa. Satis magna quippe erant aedificia, quorum cauaedium porticibus atque columnis exornatum erat, ut clauſtra uel coenobia hodierna. *Ciſternae* quoque publicae hic notari merentur. Hae canales erant ſubterranei, percolandis aquis adaptati, ut uſum earum eo ſalubriorem redderent. Si enim limus, ubi ſubſidat, locum habuerit, aqua fit limpidior, et absque ullo odore ingrato ſaporem ſuum conſeruabit. Ad *Mutatorium* quod attinet, multi putant, Imperatores et uiros primarios alios, praeter aedes ſuas maiores, plurimas Romae habuiſſe domos, in quas animi oblectandi cauſſa nonnumquam ſecederent; quibus ſeceſſibus Mutatoriorum nomen inhaeſerit. Saltem in deſcriptione ueteris Romae in prima urbis regione definitur certus locus, qui *Mutatorium Caeſaris* appellatur, qui ſine dubio pro ſeceſſu aliquo, quem Caeſar oblectamenti cauſſa nonnumquam petierit, habendus erit. Multa etiam palatii Auguſtorum ueſtigia Romae ſuperſunt; ubi cubicula et conclauia magna ſerie conſpiciuntur. Ex eruditis Italis quidam ſecundum has reliquias integra palatia delinearunt, et pro arbitrio ſuo quaſi diuinando multa commenti ſunt, quae a genuina ueterum aedificiorum forma haud dubie in multis recedunt. Multa horum ſchemata hic colligi poſſent, quibus innumera ferme antiquiſſimorum aedificiorum rudera ob oculos alias poni ſolent; ſed quum inſtituti noſtri ratio ab eiusmodi ambagibus, quorum exiguus admodum uſus eſt, nos reuocet; hic pedem figimus, et ad alia cognitione noſtra magis digna progredimur.

CAPVT III.

De uariis regionum, fluminum atque urbium symbolis 1).

§. 1.

Non urbes tantum et flumina, sed et regiones et maiores orbis nostri terraquei partes peculiaria olim habuere signa et quasi insignia, quibus ab aliis dignosci consueuerant. Desumebantur ea uel ex forma uestium, quibus incolae utebantur; uel ex plantis, auibus, et animalibus, quae in iis nascebantur. Vrbes plerumque sub forma mulieris corona turrita, ad instar Cybeles, exornatae repraesentabantur; quod symbolum in Oriente admodum erat uulgare, in occidente uero rarissimum. Quumque mulieres hae turritae urbibus in oriente sitis paene communes essent, adhuc aliae iisdem notae simul addi solebant; quo ab aliis differrent; idque cumprimis, si eodem nomine insigniebantur. Non raro diuersis etiam urbibus eadem insignia siue symbola competebant.

§. 2. In arcu Constantini inter anaglypha ad Traiani uictorias spectantia, symbola uidemus Orientis et Occidentis. *Orientem* denotat mulier, equorum quadrigis incedens, manuque dextra globum tenens, cui genius utraque manu facem gestans insistit; sinistra palmam; equi currentes ascendere uidentur; mulier auroram, genius matutinam stellam siue luciferum denotare uidetur; Vir barbatus sub quadrigis decumbens aut Euphratem significat, aut Tigrim, ad quem Traianus imperii sui fines propagauit. *Occidens* adumbratur per mulierem bigis insistentem, quam genius una cum equis deorsum uel ad occasum uergens praeire uidetur, quo ipso occidens significatur; mulier bicornem lunam capite gestat, et amplo uelo tecta est; uir senex cum amphora Danubium indicat, ad quem Traianus uarias uictorias reportauit; utrumque hoc symbolum exhibet *Tab. XCVI. Fig. 30. et 31.*

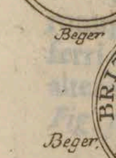
§. 3. Ex tribus orbis olim noti partibus Europae symbolum nullibi deprehendimus, nisi raptum Europae, Agenoris filiae, quem in aliquot monumentis expressum uidemus, pro symbolo eius habere forte lubeat. ASIA in Antonini nummo apparet sub forma mulieris muro pinnisque coronatae, quae ancoram tenet; quo ipso notatur, non nisi traiectu maris in Asiam proficisci quemquam posse; talis exhibetur *Fig. 32.* alius eiusdem typus absque pinnis profertur *Fig. 33.* ubi altero pede proram calcat, et dextra serpentem, sinistra uero remum tenet. AFRICA repraesentatur sub forma mulieris elephanti proboscidem in capite gestantis; qualis *Fig. 34.* conspicitur. In Hadriani quodam nummo *Fig. 35.* sedens illa exhibetur, dextra scorpionem (hoc genus insecti in Africa frequentissimum est) sinistra cornu copiae tenens; ad pedes illius canistrum, ex quo spicae prorumpunt, positum est.

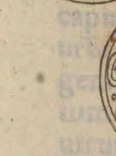
§. 4. *Italia Fig. 36.* in postica nummi Antonini Pii parte sub forma mulieris coronatae globo insidet, qui globus terrarum imperium significat; dextra cornu copiae tenet. *Roma* sexcentis in nummis sub muliere galeata sistitur, quae clypeum et hastam tenet; ea, quam *Fig. 37.* exhibemus, cassidem habet tiarae Phrygiae modo recuruam. Quae *Fig. 38.* sequitur *Neapolis*, pro signo habet caput humanum muliebre, cui equus marinus alatus additus est; in parte postica Minotaurum a uictoria coronatum praefert.

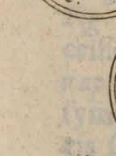
Tab. XCVII. §. 5. Duae figurae sequentes *Tab. XCVII. Fig. 1. 2.* duo elegantissima marmora Romana exhibent, in quibus duo flumina repraesentantur, *Nilus* uidelicet et *Tiberis*. *Nilus Fig. 1.* senex est lauro coronatus, recumbens et cubito sphingi innixus, cornuque copiae tenens; humeris, femori, tibiisque illius sedecim inhaerent pueruli nudi, qui totidem cubitos incrementi

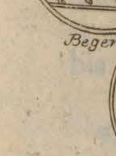
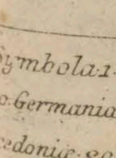
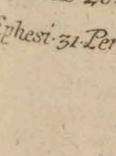
1) Quemadmodum haec ex monumentis, nummisque maxime collecta sunt, quae hic occurrunt, facili negotio ex interpretibus nummorum augenda et illustranda, quos inter *Vaillantius Aegyptum* adeo *numismaticam* ex imperatorum Rom. nummis, *historiae Ptolemaeorum* adiecit: ita non omnia eodem in loco habenda sunt. Multae urbes nummos cuderunt sine talibus symbolis, additis ex nomine aliquod litteris dignoscendos, e. g. ΠΑ, ΣΑ, pro *Paphos*, *Salamin*; aliae serius hisce signis utuntur, quibus olim certius nosci poterant, quam hodie. Plura addetiore ad huius capitis emendationem illustrationemque, non attinet; multa ad fabulas seu res olim hic ibi gestas, referenda sunt; quorum memoria istis documentis seruabatur.

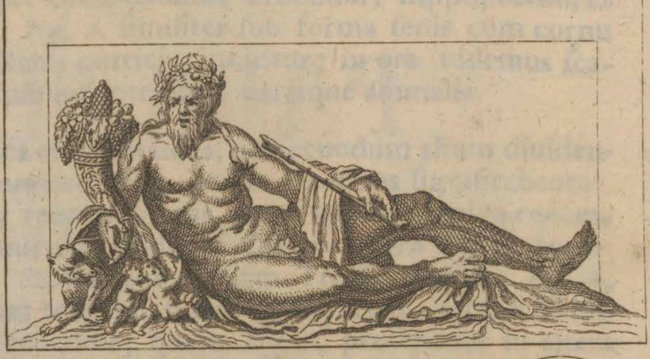

Marmor 1. Romanum.

Marmor 2. Romanum.

3. TRES GALLIÆ. 4. HISPANIA 5. CAESAREA AVGVSTA IIVIR ORTATI M. FABRIC. VL. 6. 7. ΣΩΤΕΙΡΑ ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ 8. ΝΟΙ Ν ΜΕΣΣΕ

9. BRITANNIA S. C. 10. GERM ANIA 11. S. C. RHENVS 12. COS. VI P. P. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI DANVVIVS 13. DACIA AVGVSTA PROVINCIA S. C. 14. PAN NON IAE

15. 16. ΘΕ ΒΗ 17. ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ 18. ΘΕΣΣΑ ΛΩΝ

19. ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ 20. 21. ΧΑ 22. ΕΡΕΤΡΙΕΩΝ

23. 24. ΚΟΡΚΥ ΡΑΙΩΝ 25. ΓΝΩ Μ Ω 26. Ο ΜΗΡΟΣ ΧΙ ΩΝ

27. ΤΕΝΕ ΔΙ ΩΝ 28. ΚΩ ΙΩΝ ΑΡΙΣΤΑΙΣ 29. ΣΜΥΡ ΣΜΥΡΝΑ ΙΩΝ

30. ΕΦΕΣΙΩΝ 31. 32. EXTRO 33. COLAVCO TROA 34. ΤΩΝ ΙΕΡΑΠΟΛΕΙ

35. ΚΟΙΝΟΝ ΣΥΡΙΑΣ 36. ΣΙΔΩΝΙΩΝ ΤΥΡΟΥ ΙΕΡΑΣ 37. ΜΗΤΡΟΠ ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ 38. S. C. FISCI IVDAICI CALVMNIA SVBLATA

Symbola 1. Nili 2. Tiberis. 3. Galliarum 4. Hispaniæ 5. Cæsaraugustæ 6. Siciliæ s. Trinacriæ 7. Syracusarum 8. Messinæ 9. Britanniæ. 10. Germaniæ 11. Rheni 12. Danubii 13. Daciæ 14. Pannoniæ 15. Athenarum 16. Thebarum 17. Lacedæmonis. 18. Thessaliæ 19. Macedoniæ 20. Euboeæ 21. Chalcidis. 22. Eretriæ 23. Epiri 24. Corcyræ 25. Cnossi 26. Chii insulæ 27. Tenedos. 28. Coi 29. Smyrnæ 30. Ephesi 31. Pergami 32. Troadis. 33. Nyssæ 34. Hierapoleos. 35. Sidonis. 36. Tyri 37. Antiochiæ 38. Judææ sive Palestinæ.

crementi Niliaci denotant; in ora circumquaque conspiciuntur crocodili, hippopotami, et Troglodytae piscatores scaphis uecti. *Tiberis Fig. 2.* similiter sub forma senis cum cornu copiae repraesentatur, qui lupae, Romuli et Remi nutrici, innititur; in ora uidemus scaphas partim remis propulsas, partim ab hominibus protractas, uariaque animalia.

§. 6. *Tres Galliae*, Belgica scilicet, Celtica et Aquitanica, uel secundum alium diuidendi modum comata, braccata atque togata in nummo *Fig. 3* tribus capitibus significabantur. *Hispania* in nummis *Fig. 4.* sub mulieris forma repraesentatur, quae rupibus innixa recumbit, et manu ramum tenet; cuius pedibus cuniculus assidet. *Caesaraugusta Fig. 5.* aratorem habet, binis bobus terram sulcantem. *Sicilia*, aliter etiam Trinacria dicta, *Fig. 6.* symboli loco tria iuncta crura habet, inter quae totidem spicae comparent, terrae fertilitatem denotantes. *Syracusani* nummi multi occurrunt; quem *Fig. 7.* proferimus in altera parte caput Dianae habet in altera fulmen. *Messinae* symbolum lepus erat *Fig. 8. Britanniae* symbolum mulier est sedens, hastam tenens, clypeoque innixa, *Fig. 9. Germaniam* in nummo Hadriani mulier hastam clypeumque tenens repraesentat, qualis conspicitur *Fig. 10.*

§. 7. *Rhenus Fig. 11.* significatur sene ramum tenente et urnae innixo, ut flumina plerumque solent; *Danubius Fig. 12.* eodem fere modo; de symbolis fluuiorum inprimis conferri meretur *Aelianus* uar. hist. 2. 33. *Daciae* symbolum *Fig. 13.* mulier est colli insidens, et altera manu sceptrum, altera ramum tenens, duosque puerulos iuxta se habens. *Pannonia Fig. 14.* sub duabus mulieribus signa militaria tenentibus exhibetur.

§. 8. In Graecia *Athenienses* per *Fig. 15.* ex una parte pro symbolo habebant Mineruae caput, in altera noctuam diotae insistentem. *Thebani Fig. 16.* itidem eiusmodi diotam et in altera facie clypeum habebant. *Lacedaemonii* Castorem et Pollucem *Fig. 17. Thessali* caput Iouis et Mineruam. *Fig. 18. Macedones* caput Dianae a) *Fig. 19. Euboeae* insula caput bouis, *Fig. 20. Chalcidenses* aquilam contra draconem pugnantem *Fig. 21. Eretrii* caput Dianae, et in postica parte bouem *Fig. 22. Epirus* caput Iouis et aquilam *Fig. 23. Corcyra* caput humanum leonis exuuiis opertum, et in postica parte proram nauis *Fig. 24. Cnossus*, urbs Cretae, caput Iouis uel Minoïs et Labyrinthum *Fig. 25. Chius* insula Homerum et Sphingem, quae pedem lyrae imponit. *Fig. 26. Tenedos* insula ex una parte duo capita, barbatum alterum, alterum imberbe, forte mulieris, in postica parte securim, ad cuius latus utrumque uua Bacchi et Apollinis lyra conspicitur. *Fig. 27. Cos* insula caput Herculis, exuuiis leonis indutum, cum claua cancro supposita. *Fig. 28.*

§. 9. Inter Asiae urbes *Smyrna* Amazonis forma exhibetur, (ab Amazone quippe haec urbs condita fertur) et leone *Fig. 29. Ephesus* ceruum habet, Dianae symbolum, *Fig. 30. Pergamus* Mineruam et Aesculapium *Fig. 31. Troadis* colonia caput mulieris turritae et equum. *Fig. 32. Nyssa* symbolum plane singulare habet, taurum scilicet a multis nudis pueris ad sacrificium, uti putatur, gestatum; quae caerimonia ibidem forte in usu fuit. *Fig. 33. Hierapolis* hinc caput Bacchi, inde raptum Proserpinae habet. *Fig. 34. Sidonis* urbis Syriae symbolum erat mulier itidem turrita et aquila *Fig. 35. Tyrus* in una facie Herculis, fundatoris sui caput, in altera aquilam habet cum claua *Fig. 36. Antiochia* quasi mulier pro more turrita in auersa facie aram ignitam habet *Fig. 37.* Palma arbor Iudaeae Symbolum erat, *Fig. 38.*

§. 10. Ex hisce urbium symbolis, quae in monumentis, nummis praesertim occurrunt, ingens uolumen adornari posset. In nummis enim urbs eadem plura quam triginta nonnumquam symbola siue notas eiusmodi diuersas habet; uti etiam Nilus ultra quinquaginta modis repraesentatur; symbola etiam eadem interdum ad diuersas urbes spectant. Nobis hic praecipuarum regionum atque urbium symbola commemorasse sufficiat.

a) Id quidem tam non fuit Macedoniae symbolum, ut hac ratione satis multa eius symbola statuenda essent, si nummorum auersa latera semper symbolum continere credantur. *Quadrata figura* potiori iure huc referri posset, in qua *equus* comparet; quia ante Philippum fere in omnibus nummis occurrit. Idem de aliis obseruandum est.

TOMI TERTII
PARS SECVNDA.
DE
BALNEIS, THERMIS, CONNVBIIS, ANNVLIS, LVDIS PVBLICIS, POMPIS, VENATV, LVDIS MINORIBVS ET ARTIBVS TRACTANS.

LIBER PRIMVS.
DE
BALNEIS, THERMIS, CONNVBIIS, ANNVLIS ATQVE SIGILLIS.

CAPVT I.

De balneis et thermis, uariisque, quibus in iis utebantur, uasis et instrumentis 1).

§. 1.

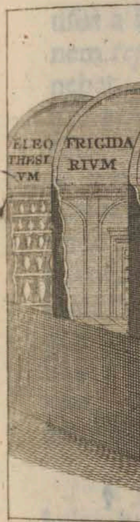
Aedificia, in quibus aqua calida modo, modo tepida corpus abluere consueuerant ueteres, *Balnea* uocabantur, eaque uel publica erant, uel priuata, sicut *thermae*; quarum publicae magno urbibus ornamento fuere, priuatae uero in uillis plerumque constructae. Inter balnea tamen et thermas hoc discriminis fuisse puto, quod illa lotioni tantum destinata fuerint; his uero longe amplioribus praeter balnea alia adhuc loca magis spatiosa et ambulacra, triclinia insuper, gymnasia, ephebea, et alia his similia, iungerentur; praecipuus licet thermarum usus ad balnea spectauerit.

Tab. XCVIII. §. 2. Nullum adhuc balneorum publicorum expressiorem uidimus imaginem illa, quae ex quadam thermarum Titi pictura non ita pridem detecta prodiit, quam *Tab. XCVIII. Fig. 1.* exhibemus. Hic primo sese offert *hypocaustum* siue camini et fornaces imum balneorum locum occupantes, in quibus ignis ad calefaciendas concamerationes superiores alebatur. Balneum hic conclaue erat magnum in quo ingens labrum uidemus, cuius orae latiori, qui se lauabant, insidere poterant; multae quoque aliae sellae lapideae in iisdem balneis in lauantium usum positae fuere. *Olympiodoro* 2) quippe teste in thermis Antonini sellae eiusmodi mille sexcentae ex polito marmore constructae erant. Quae sequitur concamerata *sudatio*, quod ipsum nomen arguit, sudantibus erat destinata; in eaque praeter sellas peculiaria uisuntur loculamenta, in quibus illi, qui sudandi caussa accesserant, considebant. Iunctum huic camerae est, *Laconicum* 3) tanquam fornax immittendo calori aptum; cuius, usus

1) Scriptores de omni hoc argumento multos excitauit *Fabricius* in bibliographia antiquar. c. 22. n. 14. quibus addimus *Lipsium* de magnitud. romana lib. 3. c. 8. qui insignem luxum superbiamque aedium et uasorum attingit.

2) Eius uerba habet *Lipsius* loc. cit. qui et in notis praefert καθέδρας *Olympiodori sellas* reddi; non, *solia*. Ex sellis quaedam hic ibi exstant perforatae, recipiendo colligendoque uapori destinatae: ex quibus tandem *stercorariae* enatae, (ob ignorationem ueri usus), papissis, si placet, arcendis inseruientes.

3) Quae hic diuiduntur, *sudatio* et *Laconicum* idem potius sunt, si alios interpretes audias.

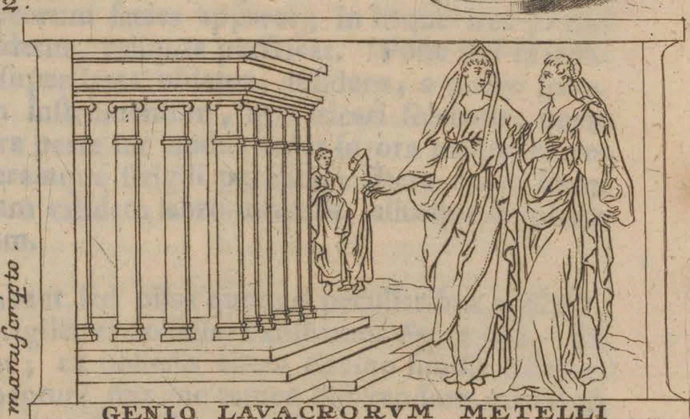

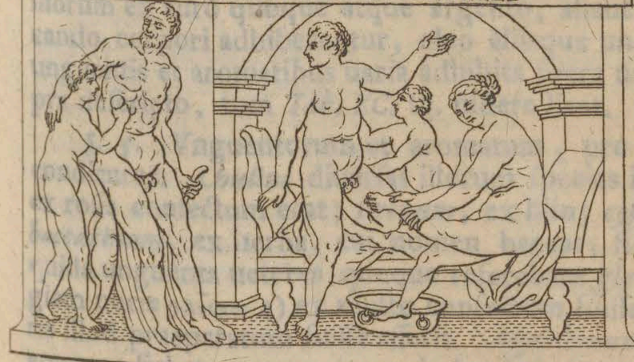

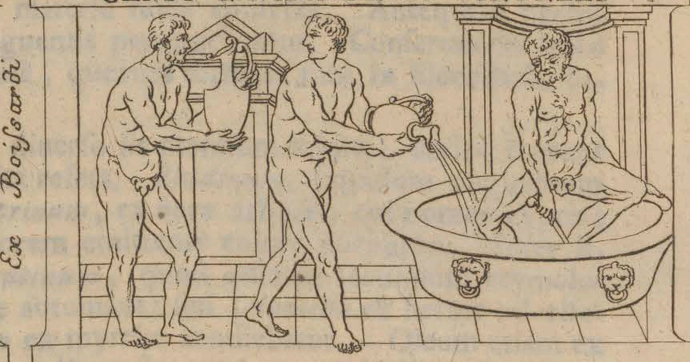

2.

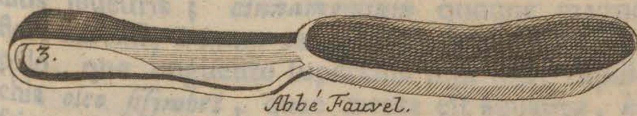

Ex Boissardi manuscripto

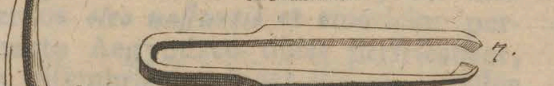

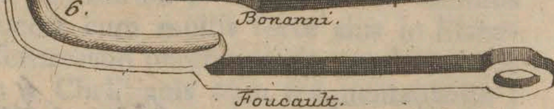

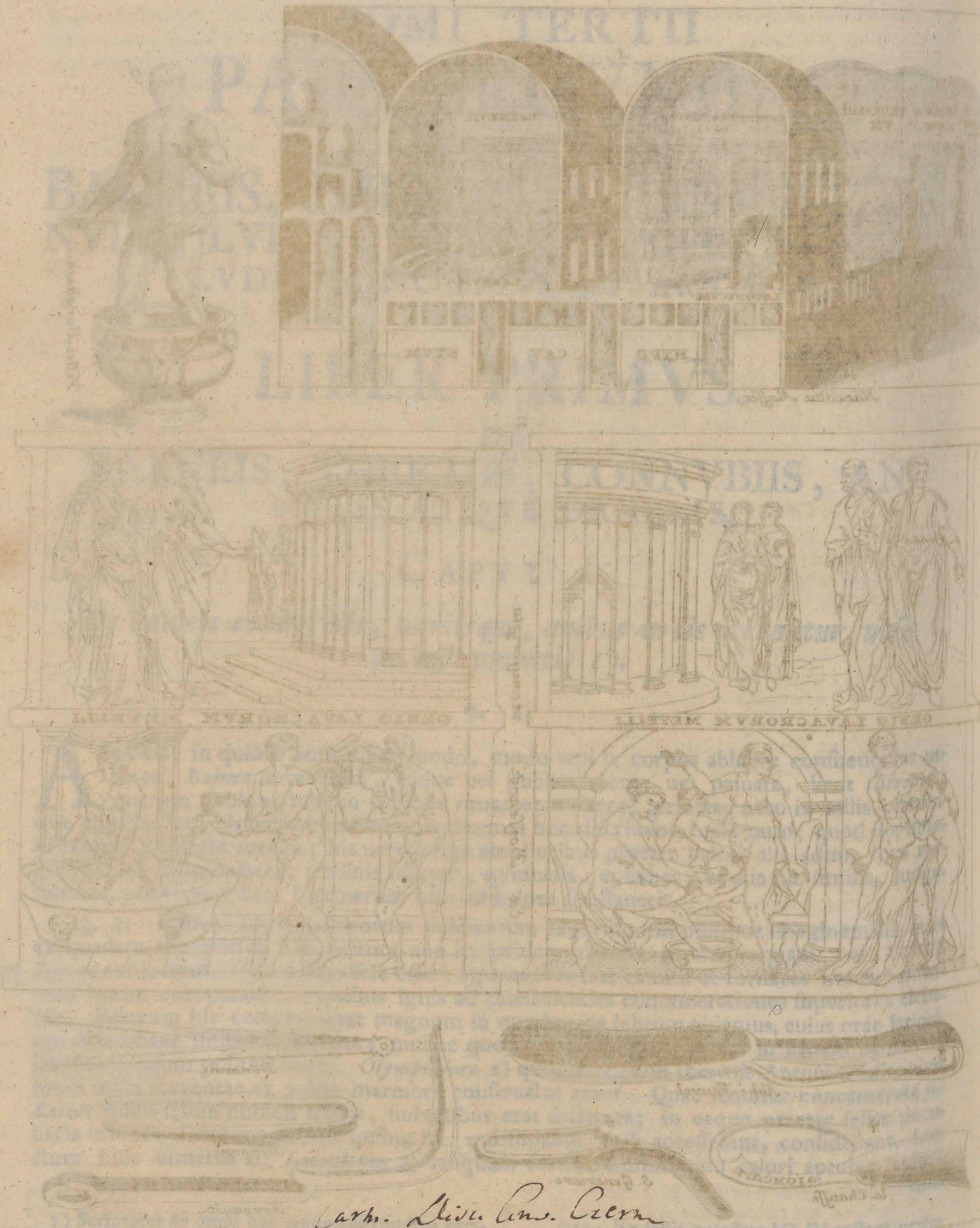

1. Balneum publicum. 2. Balnea Metelli. 3–6. Strigiles ad perfricandum corpus. 7, 8. Volsellæ ad evellendos pilos. 9. Balneum Senecæ extremum.

usus a Lacedaemonibus accitus erat; unde etiam Laconici nomen ipsi haesit. Pone sudationem *tepidarium* uidemus, in quo tepidior aër inter calidum frigidumque medium quasi tenebat. Tepidario haerebat *frigidarium*; id ipsum forte, quod a Cicerone ad Quinctium Fr. 3, 1. *Apodyterium* uocatur, in quo scilicet uestes deponere, et corpus defricare solebant. Sic ad balnea per diuersas concamerationes intermedias deueniebatur; ne, si statim ex frigidario in calidarium transitum esset, id ualetudini officeret. Primo quidem in frigidarium intrabatur, ubi ueste deposita corpus defricabant; hinc ad tepidarium transitus erat, unde post aliquantum temporis in sudationem procedebant; ex hac in balnea tandem calida perueniebant. Eodem ordine regredientes post lotionem in sudationem denuo intrabant, ibidemque aliquantum temporis commorati, ad tepidarium, et ex hoc ad frigidarium pergebant. Quum uero non omnibus sudationem et balneum calidum intrare animus esset: in tepidario quoque balnea erant iis parata, qui nec tepidam nec calidam lotionem expeterent. Pone frigidarium *Elaeothesion* conspicitur uasis unguentariis ordine positis repletum; unde unguenta iis suppeditabantur, qui corpus ungere uellent.

§. 3. Balnea Metelli *Fig.* 2. repraesentata conspectu dignissima sunt. In superiori tabulae huius parte exterior balneorum species conspicitur cum uiris aliquibus et mulieribus, qui balneum hoc adeunt. In inferiore parte, quae per inscriptionem, *Genio lauacrorum Metelli*, a superiori illa separatur, interior balneorum facies apparet; in iisque tres primo uisuntur mulieres, quarum una, quae puella uidetur, reliquas perfricat. Pone has in separato cubiculo uir sellae, cui storea seu tapes superstrata uidetur, insidens, a puero spongia detergitur, mox strigili quoque, (ita enim instrumentum, quo fricari solebant, uocatur) quem manu tenet, perfricandus. In altera parte uir nudus sedet in ora magni et rotundi labri, qui tibias in aquam immisit, alteramque strigili perfricat; altera manu spongiam tenet. Iuuenis porro quidam nudus aquam calidam labro infundit, aliusque scyphum aqua plenum porrigit eidem labro infundendum.

§. 4. Non autem corpus tantum ita fricabant, sed pilos quoque peculiaribus *uolsellis*, ut uocabant, euellebant. Aliquot eiusmodi strigiles et uolsellas exhibemus *Fig.* 3 — 8. Ex his duae strigiles in falcis formam curuatae sunt; ex uolsellis altera circino similis uidetur. Instrumenta haec ex ferro plerumque conficiebantur; minime tamen dubitandum, quaedam illorum ex auro quoque atque argento, aliaue materia fuisse confecta. Antequam perfricando corpori adhiberentur, oleo aliisque unguentis perungebantur. Conseruandis hisce unguentis et aromatibus uaria adhibita fuere uasa, quorum formam tum in Elaeothesio supra descripto, tum *Tab. XC.* sq. uidere licet.

§. 5. Vnguentorum et aromatum, pro diuerso iis utentium lubitu, uariae fuerunt conditurae. *Chulius* diuersas illorum species ita refert. *Rhodinum*, liquidum unguentum ex rosis confectum erat; *lirinum*, ex lilio; *cyprinum*, ex flore arboris, cui nomen cypria; *baccarinum*, ex herba, cui nomen baccar, florem emittente colore purpureo. Inter liquida unguenta ueteres quoque referebant *gleucinum*, quod quidam secundum etymologiam uocis γλεῦκος 4) ex musto confectum fuisse autumant; sed *Columella* ex herbis odoriferis illud praeparatum fuisse asserit. *Myrrhinum* ex myrrha condiebatur. Oleum etiam ex amaraco fiebat, *amaracinum* inde dictum; *nardinum* ex nardo; *oenanthinum* ex flore uitis siluestris; *cinnamomium* quoque magno sumtu parabatur; *narcissinum* item ex flore narcissi; *irinum* ex iride; *balaninum* ex quadam glandis specie; *serpillinum* ex serpillo, quo unguento supercilia inprimis, capillos, caput et collum fricabant; uti brachia *oleo sisymbri*, quae menta est aquatica, et neruos *oleo nasturtii* et amaricino perfricare solebant. Thoricii, Atticae populi, unguento Aegyptiaco tibias perfricabant, genas et mammas Phoenicio, brachium alterum sisymbrico, supercilia et capillos amaracino, genua et collum serpillino. Haec unguenta cum multis forte aliis in Elaeothesio recondebantur. Ipsa balnea ad ualetudinem conseruandam percommoda putabantur 5); quapropter ueteres quotidie iis utebantur; ut etiam a Christianis olim frequentabantur;

4) De natura et indole τȣ γλεύκȣς, uide dissertationem Celeb. D. *Ernesti Imman. Walchii*, Ienae 1755. ad Actor. 2, 13. Facile apparet *Columellae* sententiam satis bene coniungi posse, cum ista; quia ex *musto* mero tale unguentum non prodeat, quod uoluptatum arbitris satis placuisset.

5) Sed uoluptas praecipua frequentandorum per diem adeo pluries balneorum, caussa fuit. *Commodus* imperator septies, octiesque lauit uno die.

iam uero paene desierunt. Balneorum tamen uoluptatem aliis hodie deliciis, quae et corporis et animi ualetudini plerumque exitiosae sunt, compensare laborant.

§. 6. THERMAE perampla erant aedificia, quorum nonnulla cetera, quibus Roma ornata fuit, paene omnia magnificentia sua longe superabant. In his autem Antonini, Caracallae et Diocletiani omnium erant amplissimae ornatissimaeque. Antoninianae in uia Appia tanto artificio fuere constructae, ut illarum structura a peritissimis illius aeui architectis summa admiratione digna iudicaretur; uariis quoque ornamentis intus erant repletae. Sixti IV. tempore lithurgus quidam narrabat, auum suum in thermis Antoninianis insulam uidisse marmoream, uariis animalium corporibus, ast truncis et mutilis, refertam; marmoream item cymbam uectoribus mutilis instructam. Sed non nisi rudera magni illius aedificii, quod talium rerum imagines complectebatur, supersunt. His longe ampliores et magnificentiores fuerunt thermae Diocletianae, quae minorem temporum iniuriam passae sunt. Carthusianos hodie magnam illarum partem occupasse, satis notum est. In maioribus quippe thermarum conclauibus magnificum construxere templum. Immanis erat columnarum copia. Carthusianorum Priorem narrare mihi memini, supra ducentas inde ablatas, aliisque aedificiis fuisse admotas; illis tantummodo relictis, quas ob grauitatem molis amoliri non licuit. In cameris illarum inferioribus, quarum aditus interclusus est, supersunt crustationum marmorearum reliquiae, quibus iidem Carthusiani ad nouum Ecclesiae suae ornamentum utuntur.

§. 7. In amplissimis eiusmodi thermis praeter calida, quae iis nomen dedere, balnea, multifariae erant areae, ad iuuenes in lucta, saltatione, armorumque tractatione exercendos accommodatae. Porticus quoque in iis uidisses et exhedras quamplurimas ad confabulandum aptissimas; ephebea item satis spatiosa in medio porticuum collocata; nec non coricea, ubi pila, quae coricum nuncupabatur, ludebant, et conisteria luctatorum puluerem continentia, in quo Geometrae figuras suas delineabant 6). Breuiter, quae per totam alias urbem exercebantur exercitia, ea omnia in iis collecta fuisse autumes. Praeter thermas has Antonini, Caracallae et Diocletiani, aliae quoque fuere satis amplae atque pulchrae, illis tamen inferiores. Huiusmodi fuerunt thermae Titi, Alexandri Seueri, Agrippae, multaeque aliae, quos ad octoginta usque fuisse perhibent; non comprehensis illis, quae in uillis erant adornatae. Sic in aliis quoque urbibus multae passim conspiciuntur thermae ad Romanarum formam haud dubie concinnatae.

§. 8. Non alium locum aptiorem uideo, ubi de balneo illo extremo Senecae, in quo imperante Imperatore Nerone, cuius praeceptor ille fuerat, ipsi sibi mortem consciuit, commodius agatur. Statua illius, qualem *Fig. 9.* exhibemus, ex marmore nigro, magno artificio confecta, in uilla Burghesia extat; inque uultu ipsius philosophica illa constantia, quam moriturus amicis suis proposuit, clarissime emicat. *Tacito* quippe Annal. XV. c. 62. auctore, *ubi praecepta sapientiae*, inquiebat, *ubi tot per annos meditata ratio aduersum imminentia? cui enim ignaram fuisse saeuitiam Neronis? neque aliud superesse post matrem fratresque interfectos, quam ut educatoris praeceptorisque necem adiiceret.*

CAPVT II.

De Connubiis 1).

§. 1.

Apud ueteres aeque, atque hodie, nuptias praecedebant sponsalia; qui his operam dederunt, graece *proxenetae*, latine *auspices s. pronubi* dicebantur; quae postrema uox admodum fuit usitata. Si mulier sponsalia curabat, *pronuba* dicebatur; hoc tamen officium a nulla, quae plus una uice nupserat, praestari poterat. Praecipuum sponsalium obiectum erant dos et peculiares connubii conditiones, quae in pugillaribus scriptae annulo signatorio obsignari solebant.

§. 2.

6) Conferendi hic, qui *de exercitiis gymnasticis* ueterum agunt; *Fabricio* c. 22. n. 6. nominati.

1) Scriptores de uniuersa re nuptiali excitauit satis multos *Fabricius* bibliogr. c. 20. Eos inter saepius occurrunt *Brissonii* de ritu nuptiarum, cum *Antonii Hotomanni*, et *Francisci Hotom.* de sponsalibus etc. Coniuncti Lugd. Bat. 1641. in 12.

§. 2. Graeci, in plurimas ciuitates diuisi, diuersas habuere connubiorum leges. Lacedaemonii 2) ut *Plutarchus* in uita Lycurgi tradit, poenas et infamiae notam iis constituerant, qui uxorem non duxissent. Vetitum iisdem erat exercitiis adesse uirginum, quae nudae inter se pugnabant. Immo hieme nudi in foro incedere et cantilenam contra se editam modulari cogebantur; quid? quod illo quoque honore priuabantur, quem adolescentes grandaeuis exhibere tenebantur. Dercyllidae quippe, duci fortissimo, multisque in rem publicam meritis claro, qui tamen uxorem nunquam duxerat, quum iuuenem quendam, ut loco sibi cederet, rogaret: ille respondit, *at tu nullum filium suscepisti, qui mihi aliquando loco cedere possit*; seque cessurum negauit; quod utique fuit approbatum. Qui uero uxorem matrimonio sibi iungere cupiebant, uirginem rapiebant, qui raptus legum auctoritate firmatus erat; dum uirgines istae nubiles essent. Quae nuptiarum caerimoniae praeerat, uirginem raptam producebat et detonsis capillis uirili eam uestitu contegebat, et in lectum ponebat; quo facto sponsus ipsam quasi furtim adibat. In insula Co sponsus uestimenta muliebria induebat.

§. 3. Athenienses, Dinarcho teste, officia uel munera praefectorum atque Oratorum nonnisi coniugatis, et qui fundos possiderent, committebant. Ceterum hiemis plerumque tempore, speciatim mense Ianuario, qui hanc ob caussam ab illis *Gamelion* s. mensis nuptiarum uocabatur, connubia sua celebrabant. Sponsi caput dactylis, leguminibus, nummisque aeneis exiguis operiebant; qui ritus etiam apud seruos obtinebat, quum primum in famulitium admittebantur. Aliae matrimonii leges, quae passim collectae leguntur, minus certae sunt, uariisque fabulis mixtae.

§. 4. Amazones matrimonium non iniisse dicuntur, priusquam ex hostibus aliquem occidissent. Apud Macedones qui desponsati fuerunt panem gladio diuisum comedebant. Apud Galatas ambo ex eodem poculo bibebant. Boeotii, ut *Plutarchus* narrat, nouam sponsam in domum sponsi uehebant curru, cuius axem ante portam comburebant; ut indicarent, illi istic manendum esse; quum nulla suppeteret ad remeandum uectura. In quibusdam Graeciae locis quando sponsa ad sponsi domum transibat: iuuenis quidam spinis et quernis glandibus onustus illam praeibat, exclamans: *malum fugi et bonum inueni.*

§. 5. De Romanorum connubiis nunc fusius acturi primo notamus, Romanum olim nonnisi Romanam uel filiam cuiuspiam, qui ius ciuitatis haberet, matrimonio sibi iungere potuisse, idque antiquissima apud Romanos lege fuisse sancitum. Immo nec nobiles cum libertis iungi poterant; uti senatorum quoque cum plebeiis nuptiae prohibebantur. Verum, ut non desunt exempla matronarum, quae libertis suis nupserunt: ita insequenti tempore lex illa, qua plebeiarum nuptiae cum patriciis uetabantur, abrogatam esse constat. Sponsalia noctu plerumque, nonnumquam illucescente die celebrabantur, simulque cauebatur, ne instantibus terrae motibus ac procellosis nebulosisque temporibus illa fierent. Sponsus pignoris loco annulum ferreum sine gemma, quem *pronubum* 3) uocabant, sponsae mittebat. Nec propria sponsalia ineuntibus nomina efferre licebat; sed sponsus *Caii*, sponsa *Caiae* nomen adoptabat; idque in honorem et memoriam Caeciliae Tarquinii prisci uxoris, quae Caiae nomen gerebat. Conferri hic meretur locus *Plutarchi* in Quaest. Rom. p. 271. *cur sponsam, introducentes dicere iubent, ubi tu Caius, ego Caia? an, quia hac conditione intrat, ut particeps omnium rerum & gubernandae familiae sit? itaque haec uerba id significabant, ubi tu dominus eris et paterfamilias, ego Domina ero et materfamilias?* &c. Summo mane diis sacrificabatur, ut propitii forent, et felicis nuptiarum exitus bona darent auspicia. In his cornix auis erat auspicatissima, quod ea est cornicum societas, ut altera extincta altera uidua semper maneat. Apud Latinos olim iugum desponsatorum collo imponebatur; ut ostenderent, coniugium uerum esse iugum; quod et inde nomen traxit. Hetrusci scropham in nuptiis immolabant, hoc pacto Deos se placare rati. Circa tempus nuptiarum celebrandarum admodum superstitiosi fuere Romani; notissimum quippe apud eosdem erat adagium: *mense Maio male nubunt.* Calendis porro, Nonis atque Idibus, quod hi dies feriati erant, nuptiae uirginum etiam uetabantur; uiduarum non item. Iis etiam diebus a nuptiis abstinebant, quibus parentalia uel funeralia celebrabantur; item dum Ancilia extra templum Martis erant. Festis quoque diebus et mense Iunio ad usque Idus, in-

2) Plura uid. in *Meursi* Miscell. *Laconicis* lib. 2.

3) Vide *Kirchmannum* de annulis.

faustae reddi uidebantur nuptiae. Longe durior lex Persarum erat, apud quos matrimonia tantummodo sub initium aequinoctii uerni permissa fuere.

§. 6. Praecipuae nuptiarum caerimoniae eo redibant. *Coelibari hasta*, inquit *Festus*, *caput nubentis comebatur, quae in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisique*; uel quod fortes uiros illam genituram esse ominarentur, uel quod nuptiali iure imperio mariti nupta subiiceretur, et quasi sub hasta esset, uel aliis de caussis, quas *Plutarchus* et *Festus* referunt. Caput porro recens nuptae senis, ita idem pergit *Festus*, ornabatur crinibus, siue quod ornatus hic uetustissimus esset, siue quod uirgines Vestales eodem uterentur. Corona deinde redimiri solebat, quae ex uerbenis ab ipsa lectis composita, ab eademque ad usque horam illam, qua capiti illius imponebatur, sub amiculo gestata erat. In limine ignis et aqua ponebantur, a sponso aeque atque sponsa tangendum; aqua inprimis sponsa conspergebatur et flammeo uelabatur, ne a quopiam nisi a marito suo uideretur.

§. 7. E gremio matris recens nupta extracta deducebatur a pueris praetextatis patrimis tribus, quorum unus facem spina alba praeferebat, reliqui duo nuptam tenebant; apud graecos mater ipsa sponsae facem praeferebat. Virgines inprimis nubentes comitabatur colus comta & fusus cum stamine; et puer impubes, Camillus, cumeram gestabat, siue uas opertum, in quo nubentis utensilia siue mundus continebatur. Prae foribus, quaenam esset interrogata, Caiam se esse dicebat; postes porro ianuae lana seu laneis uittis ornabat, & oleo aut adipe suillo lupinoue ad auerruncanda mala conspergebat. Vnctione peracta a pronubis transportata limen sublimis transiliebat; hoc enim Diis penatibus et Deae Vestae sacrum erat. Ingredienti domum claues dabantur ad curam rerum domesticarum; in uellere eadem constituebatur, ut lanificio sibi incumbendum esse intelligeret. Tibicen etiam huic caerimoniae aderat, quo accinente Romani Talasium 4), Graeci Hymenaeum canebant. Quod autem nimias laudes a Nemesi uindicari et fascino obnoxias esse credebant, *Fescenninas* statim subiungebant uersus, ad arcendum fascinum. Sacra deinde Priapo fiebant, et a nouo marito pueris spargebantur nuces 5).

§. 8. Ipsa nuptiarum nocte auguria captabantur atque auspicia, quod sine iis inauspicatas fore nuptias putabant. Si faustum esset auspicium, sacrificium peragebatur cum acclamationibus, fausta quaeque utrique coniugi precantibus. Hinc coena conuiuiumque 6) parentibus, cognatis, familiaribusque paratum; aduocabantur etiam nonnumquam Viri optimates, immo et ipsi Imperatores conuiuiis nuptialibus adesse non fuere dedignati. Conuiuis nonnumquam dabantur monetae, nubentium imagine notatae. Si uidua nubebat, prioris mariti lectus auferebatur, ne coniux nouus in eodem lecto decumberet, in quo prior obierat; cubiculi quoque ianua mutabatur, omnisque alia supellex, ut quae priori in usu fuerunt omnia, quantum fieri poterat, amouerentur. *Lectus* nuptialis etiam *genialis* dicebatur, quod mariti genius illi praeesse credebatur. In cubiculo Dii nuptiarum praesides ponebantur; Subiugus sc. et Priapus, ex Deabus uero Rema et Virginensis. Pronubae tandem recens nuptam in lecto collocabant, et postridie uaria ipsi munera a cognatis et amicis offerebantur.

§ 9. Non desunt monumenta plurima, in quibus caerimoniae commemoratae repraesentantur; sed quum omnia, quae de iis diximus, satis clara sint, unicum tantum protulisse sufficiat; quod *Tab. XCIX. Fig. 1.* praecipuas caerimonias nuptiales ob oculos nobis ponit. Desumtum illud est ex elegantibus anaglyphis Romanis. Ad extremam imaginis partem sponsus et sponsa manus sibi inuicem porrigunt, fidemque mutuam pollicentur. Inter ambos Iuno pronuba manus utriusque humeris imponit, et ante illos Hymen nudus facem tenet; tres alii, vir mulieresque, caerimoniam spectant; nuptiae hae sub magno extenso uelo celebrari uidentur. A latere huius coetus sacerdos uelatus uuam in ara positam sumit; Camillus more solito acerram tenet, tibicenque lauro coronatus duplici tibia canit; uictimarius quoque laureatus arietem mactandum ducit, falcemque manu tenet; mulier columbam 7) seu turturem pariter immolandam tenet; alia encarpum tenet, et uir laureatus cin-

Tab. XCIX.

4) *Thalassium* scribi solet uerius; de quo *Liuius* lib. I, 9. et *Plutarchus* in Romulo. Vid. *Io. Christoph. Busmanni* de carminibus nuptialibus, Helmstadii 1710. 4.

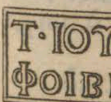
5) Vide *Seruium* ad Virgil. Eclog. 8. v. 30.

6) Hoc ipsum non raro uoce γαμος et *nuptiae* innuitur; uid. interpretes ad *Matth.* 22, 2.

7) Nisi ad Venerem, haec auis respexisse credatur, amoris symbolum. Columbae certe Veneris currui iunctae.

1. *Monumentum, quo praecipuae nuptiarum caerimoniae repraesentantur.*
2–7. *Annuli variae formae.* 8–11. *Varia Sigilla.* 12–20. *Larvae diversi generis, quibus actores in ludis scenicis utebantur.*

cincinnatusque laeua uolumen 8) gestat, in quo sponsalium forte conditiones scriptae sunt; quale ipse quoque sponsus et sacerdos manu tenent; tandem Cybele insigne cornu copiae fructibus plenum tenens agmen claudit; quae Dea ob peculiarem fortassis 9) coniugatorum in hoc numen affectum hoc loco comparet; aliter enim in nuptiis raro comparet.

CAPVT III.

De annulis 1) et sigillis.

§. 1.

Certissimum fidei coniugalis pignus atque symbolum fuit annulus; quod nomen a latinis etiam alio translatum, hic pro digitorum inprimis annulis accipimus. In Graecia quidem usum eorum, saltem Homeri tempore, minus fuisse frequentem, uel ex eo patet, quod antiquissimus et celeberrimus hicce poeta in toto suo opere ne semel quidem eorum mentionem facit. Apud Aegyptios tamen iam tempore Iosephi illos in usu fuisse certum est; quod in SS. Pharaonem annulum suum Iosepho tradidisse legimus. *Plinio* 33, 1. teste, Romani annulum olim *ungulum* appellarunt; deinde tum Graeci tum Romani *symbolum* uocarunt. Mythologi, ut ceteris omnibus, sic annulis quoque in fabulis originem quaerunt. Prometheus, (ita narrant) ob ablatum ex caelo ignem a Ioue in monte Caucaso quum constrictus esset, atque ab aquila semper laceraretur, paullo uero post Iouem monuisset, ne cum Thetide coiret, quod natus ex illa filius ipsum de throno deturbaturus esset: Iupiter-salutaris huius consilii memor, Herculi tandem permisit, ut Prometheum liberaret. Quum uero Iupiter iurasset, se nunquam concessurum, ut ille uinculis exueretur, ne periurus deprehenderetur: Prometheo praecepit, ut annulum ferreum, cui particula montis Caucasi inhaereret, semper digito suo gestaret; ut saltem rupi illi adhuc aliquo modo alligatus uideretur. Quod si ita haberet, annulorum gemmis ornatorum origo quasi hic quaerenda foret.

§. 2. Materia, ex qua annuli conficiebantur, quoduis erat metallum, aurum, argentum, aes simplex et metalla quoque mixta; nonnumquam argentum deauratum. Annulos quidam gestabant lamina ferrea opertos. Trimalchio duos habebat annulos, alterum maiorem et deauratum in minimo manus sinistrae digito, alterum aureum stellis ferreis conspersum in medio digiti annularis, referente *Petronio* c. 32. Annulorum porro alii intus uacui erant, alii solidi; in iisque alii gemmis cuiusuis speciei erant distincti, alii non item. Ex gemmis insculptis aliarum sculptura prominebat, aliarum uero excauata fuit; hodieque magnus earum numerus passim deprehenditur, quae utroque modo ornatae sunt. Immo succino quoque atque ebori figurae nonnumquam erant insculptae.

§. 3. Longa quaestio inter eruditos agitatur, utrum annuli aurei priscis temporibus Senatoribus tantum Romanis, an etiam equitibus fuerint concessi? id quod nec affirmari, nec omnino negari satis certo potest; de sequioribus temporibus nullum dubium est. In pugna quippe Cannensi Carthaginenses Senatoribus et Equitibus Romanis interfectis tantam annulorum copiam detraxisse leguntur, ut *Liuio* 23, 12. referente, dimidium super tres modios iis implerent. Sequenti tempore annuli militibus quoque in uirtutis praemium dati sunt. Posteriori aeuo Principes et uiri primarii etiam libertis suis annulos aureos dono dabant; nec desunt exempla, plebeios quoque legibus necquicquam repugnantibus iis usos esse. Qui triumphabant, ferreos gestabant annulos; quem morem C. Marius, quum de Iugurtha triumphans ferreo annulo uteretur, in tertio suo consulatu, *Plinio* 33, 1. teste, assumto aureo mutauit.

§. 4. Digitus, cui annulos inserebant, plerumque laeuae quartus erat, quem ideo annularem uocabant. Verum et hic usus mutationi erat obnoxius. Moribundi eos, quibus annulum suum tradebant, eo ipso heredes suos constituebant. Tempore luctus uel calamitatis

8) Liceat semel monere, quod uolumen saepius Montfauconio dicitur, mappam etiam seu sudarium dici posse.

9) Nisi boni ominis caussa rerum omnium copia ita promittebatur.

1) De annulis uid. *Fabric.* bibliograph. cap. 18. num. 8.

tatis grauioris annulis aureis depositis ferreos sumebant; et si quis annulum suum cibi caussa oppignorasset, extremae miseriae signum erat. Secundum *Clementem Alexandrinum* Strom. I. p. 399. *annuli* nonnulli dicebantur *incantati*, quibus futura se praespicere putabant. Tales erant annuli duo Execesti, Phociorum tyranni; quorum alterum alteri impingebat, ut ex sono, quid sibi agendum, quidue obuenturum esset, edisceret; nihilominus tamen insidiis oppressus et occisus dicitur.

§. 5. Annulis signatoriis 2) figura aliqua, siue nota gestanti propria, insculpta fuit, eaque uel ipsi annuli materiae, uel quod frequentius fiebat, gemmis incidebatur. Figurae eiusmodi erant uariae, eaeque uel amici amicaeue, uel eius, qui annuli possessor fuit, uel numinis alicuius sacrificiique, aut historiae sacrae; siquidem mythologia ferme tota ex ingenti gemmarum numero, quae passim in museis deprehenduntur, addisci possit. Verae quoque nonnumquam in iisdem historiae apparent, pugnae, nuptiae, animalia, et uaria alia sculptorum commenta. *Clemente Alex.* Strom. l. V. p. 662. teste, Pythagoras Deorum imagines gemmis insculpi uetuit, ne conspectus frequentia contemtum pareret. De gemmis insculptis multi prodiere libri, earumque fere quotidie multae ex tenebris eruuntur, quarum ope non pauca edocemur. Licet autem figurae in iis admodum sint exiguae, ita ut nonnumquam aegre dignosci possint; gemmae tamen hoc commodi prae se ferunt, quod ob materiae duritiem diuturnitate temporis et situ et rubigine non facile deterantur.

§. 6. Quum autem gemmarum huiusmodi figurae per totum opus passim dispersae sint, pro argumenti nostri ratione ex uariis annulorum speciebus aliquot tantum exempla proferemus. Alii scilicet annuli expolitam habent superficiem sine figura, ad signandum minus idonei; qualis ille *Fig. 2.* Alii in ipsa annuli materia, uaria insculpta prae se ferunt schemata, qualis is, quem *Fig. 3.* ex museo nostro exhibemus, qui scilicet aue et lituo notatus est. Alii insertas habent gemmas, quibus similiter uariae figurae insculptae sunt, quales *Fig. 4. et 5.* quorum ille Iouem Serapidem, hic Mercurium prae se fert. Iungimus his *Fig. 6. et 7.* capite Imperatoris et Socratis notatos. Materia tandem, qua ad eiusmodi sigilla imprimenda utebantur, creta fuit et cera, utraque ad obsignandum maxime idonea.

§. 7. Praeter sigilla, hactenus enumerata, alia magno numero passim occurrunt, quae annulo licet sint affixa, ad annulos tamen signatorios referri minime possunt; sigilla quippe tabellae quadratae et oblongae, lunae item, nec non pedis humani formam referunt; iisque uel domini patroniue nomen, uel alia quoque uerba maiusculis litteris insculpta leguntur. Obsignandis illa uasis fictilibus, quibus ueteres uinum, aliosque liquores seruabant, potissimum destinata fuere; quorum exemplum supra XCIII. *Fig. 1.* uidimus. Minime tamen dubitandum, quin ad alios quoque usus fuerint adhibita. In museo nostro duo graeca sunt, quorum alterum *Fig. 8.* quadratum est oblongum cum hac inscriptione Τ. ΙΟΥΛΙΟΥ ΦΟΙΒΙΩΝΟϹ i. e. T. Iulii Phoebionis; alterum *Fig. 9.* sub lunae bicornis facie hanc inscriptionem praefert: Κ. Σερβειλιυ Βιταλίωνος i. e. C. Seruilii Vitalionis. Quae *Fig. 10. 11.* sequuntur per se cuiuis patent. Alia denique sigillorum illa ratio fuit, qua utebantur, si Imperatorum figurae bullis plumbeis, quae diplomatibus Imperatoriis appendebantur, imprimendae fuerunt. Quo uero potissimum tempore bullas eiusmodi diplomatibus appendere coeptum sit, nos quidem ignorare ingenue fatemur.

2) *Vopiscus* appellat etiam, *sigillaritias*.

LIBER

LIBER SECVNDVS.

DE THEATRIS ET AMPHITHEATRIS.

CAPVT I.

De Theatris et actoribus scenicis 1).

§. I.

Veteribus aeque atque nobis uarii usitati erant ludi, iique tum publici tum priuati, quorum illi temporibus iis et plures et frequentiores erant hodiernis. Solum autem ex iis theatrum retentum; siquidem circulatores nostros minimam uix ludorum, qui olim in amphitheatro repraesentabantur, partem exhibere uidemus. Circi spectacula, quae sine noxa magnam delectationem pariebant, ceterisque ludis omnibus longe erant praeferenda, iam prorsus desierunt. Naumachiae solo nomine notae: publicae saltationes cum Christianorum modestia pugnabant, adeoque plane erant sublatae. Nostro aeuo abrogatis priscis illis ludis publicis alii successere priuati, antiquissimis illis temporibus plane ignoti; picta uidelicet folia, quae *chartas* uocant, quibus euoluendis dies noctesque *transiguntur*, et quod non nisi animi oblectandi caussa tractari deberet, totam iam multorum uitam consumit.

§. 2. De theatro ueterum initium capientes, notamus de origine eorum incassum disputari, illudque ab amphitheatro eatenus distingui, quod theatrum, *Cassiodoro* Var. 4, 51. teste, hemisphaerium sit ab altera parte rotundum, ab altera uero linea recta, quae duos angulos facit terminatum; quum contra amphitheatrum formam habeat ouatam, et duo quasi uisoria siue theatra in unum iuncta. Exterior theatri facies magnificae plerumque fuit structurae, sicut et illa pars, quae in rectam lineam terminabatur splendidis aedificiis, quae scenium et proscenium continebant, decorabatur. De interiori theatri forma si quaeras, illa pars uacua, quae hemicycli centrum erat, *orchestra* dicebatur, in qua senatores ordine suo sedebant. Honorabilior huius locus ipsum hemicycli, siue circuli integri, (si quidem continuatus fuisset,) centrum erat, Praetori seu principi destinatus. Gradus circulares, in quibus sedebant, ad fastigium usque aedificii protendebantur, totamque structuram interiorem occupabant; ut qui orchestram contingebant semicirculum ceteris minorem describerent, et semicirculi ascendentibus semper maiores conspicerentur. Sedes illae infimae et breuiores recipiendis equitibus, qui senatoribus uicini sedebant, erant destinati; propinquiores his sedes itidem honoratiores erant, quam ceterae altiores. Quo magis enim illae a centro distabant, eo minus erant honorificae, ita ut sublimiores infimae tandem plebi essent deputatae. Vt autem sedes illae eo facilius adirentur, ab orchestra ad supremum usque theatri fastigium plures pauciores ue pertingebant scalae, quasi totidem radii ex centro ducti, quarum gradus sedibus erant demissiores. Praeter has scalas plures quoque fuerunt meatus occulti, per quos plebs turmatim confluebat, et per ampla ostia quadrata, quae inter gradus erant, in theatrum ingrediebatur. Aditus hosce ampliores *Macrobius* Saturn. 6, 4. *uomitoria* nuncupata fuisse ait, idque ideo, quod populi turbam euomere quasi uidebantur. Qui sedibus omnibus iam occupatis accedebant, in gradibus consistebant, et *Apuleio excuneati* 1) dicuntur; quod in cuneis siue sedilibus iam repletis locum obtinere non poterant. Sedes porro illae circulares non tantum ab ima parte ad summum per scalas, uti iam diximus, erant separatae, sed et aliam insuper separationem admittebant; illam scilicet, qua gradus inferiores a superioribus certis praecinctionibus s. Zonis, quae circulum totum ambiebant, distinguebantur. Hae autem praecinctiones nihil aliud erant, quam gradus duplo altiores et duplo

1) Scriptores multos de hac re nominat *Fabricius bibliograph.* c. 21. n. 10. hic praecipue, ut et cap. sequenti *Lipsium* sequi uidetur auctor, cuius, de *Amphitheatro* liber et *de Amph. quae extra romam*, legi utique merentur.

2) *Lips.* de amphitheatro. c. 13.

duplo latiores aliis gradibus; earumque numerus perinde atque ſcalarum in theatris non ſemper idem erat. Iisdem tandem praecinctionibus ſedes in diverſas claſſes, quas *cuneos* appellabant, diuidebantur.

§. 3. Oppoſitum theatro latus, quod in lineam rectam terminabatur, aedificiis ornatum erat, quae ſcenam cum proſcenio atque pulpito complectebantur. *Scena* magnum erat aedificium, quod ad utrumque theatri cornu pertingebat, ipſumque theatrum ab illa parte claudebat. Variis illa columnis, auro, argento, picturis, aliisque ſimilibus ornamentis, (quae pro varia indole et opibus eorum, qui ludos eiusmodi dabant, admodum erant diuerſa,) plerumque fulgebant. Ante ſcenam erat *proſcenium* orcheſtrae proximum. Proprius actorum et hiſtrionum locus erat *pulpitum* ſeu ſtrues lapidea, ſecundum *Vitruuii* normam quinque pedibus alta, in qua comoedi ſtare et uaria dare ſpectacula ſolebant. Sunt, qui pulpitum hoc in proſcenio ponunt, quum alii idem in ipſa ſcena conſtituant; alii ab utroque ipſum ſeparant. *Laurus* 3) et alii ante illum, pulpitum hoc orcheſtrae propinquius quam proſcenium ſtatuerunt. Quid? quod actores et comoedi, teſtibus nonnullis antiquiorum in proſcenio nonnunquam comparuerint. In ſcena plerunque actores conſiſtebant, antequam in pulpitum ſeſe conferrent, ibique actus ſuos diſponebant. In eadem omnia quoque oſtendebantur parata, quae ad ſpectaculum exhibendum fuerunt neceſſaria. Ceterum *genera ſcenarum*, ſcribit Vitruuius 5, 8. *tria ſunt, unum, quod dicitur tragicum, alterum comicum, tertium ſatyricum. Horum autem ornatus ſunt inter ſe diſſimiles diſparique ratione; quod tragicae deformantur columnis, faſtigiis et ſignis, reliquisque regalibus rebus: comicae autem aedificiorum priuatorum et menianorum habent ſpeciem, Satyricae uero ornantur arboribus, ſpeluncis, montibus, reliquisque agreſtibus rebus, in topiarii operis ſpeciem deformatis.* Locus iam eſſet varia theatrorum ſchemata in medium proferre: verum quum ea, quae dicta ſunt, per ſe pateant et ex ſchemate amphitheatri infra *Tab. C. Fig. 1.* communicandi intelligi facile poſſint, alias theatrorum imagines hic omittimus.

§. 4. Praeter hiſtriones, fuerunt etiam circulatores, ſcurrae atque mimi, qui in theatro comparebant; laruae item diuerſi generis, quarum inuentum Aeſchylo plerumque tribuitur; antea enim uultum uariis coloribus depingebant. Hae autem laruae pro cuiusuis mimi indole horrendos modo vultus exhibebant, modo formoſos. Horrendae, apud graecos μορμολυκεῖα et γοργονεῖα uocabantur; talesque illae praeſertim ſunt, quales *Fig. 12, 13, 16, 17* proferimus. Quae uultus Bacchicos referunt, qualis *Fig. 19.* quae duplex caput profert, aut pampinis coronatae fuerunt, ut *Fig. 18.* aut Fauni auriculas oſtendunt ut *Fig. 16.* illae in ſcena ſatyrica uſurpatae videntur. Aliae laruae gratae fuerunt atque pulchrae, ut illa, quam *Fig. 14.* ex Muſeo noſtro producimus. Ipſi quoque comoediarum tragoediarumque actores tam apud Graecos, quam apud Romanos ſaepius laruas geſtabant; idque inprimis ſi perſonas truces atque horrendas, Batavos ſcilicet ſiue Germanos, item Aethiopas, qualis *Fig. 20.* comparere ſimulabant.

§. 5. Fuerunt porro praeſtigiatores, qui non veris quidem, ſed ſimulatis potius praeſtigiis, oculos fallebant, & celeritate manuum nunquam antea viſa perpetrabant, ſpectatores in admirationem ſui rapientes; quales hodieque paſſim cernuntur. Alii circulatores, qui pharmacorum quorundam vim oſtenſuri brachiis ſuis aſpides admouebant, nihilque mali ex morſu illorum patiebantur. Huiusmodi hiſtoriam refert Aelianus Hiſt. anim. 9, 62. de circulatore, qui ut artificii ſui ſpecimen daret, itidem aſpidem in medio foro ad brachium ſuum admouit, et uulnus poſtea exſuxit; quum uero, quam ſibi parauerat aquam, non exſorbuiſſet, ſiquidem ex inſidiis vas euerſum fuit: veneno non exhauſto poſtero die ſine ullo doloris ſenſu paullatim extinctus eſt. Funambuli quoque ingens Romae praebuere ſpectaculum, eosque iam ſua aetate *Terentius* extitiſſe memorat. M. Aurelius Imperator Capitolino teſte Cap. 13. *funambulis poſt puerum lapſum culcitras ſubiici iuſſit, unde hodieque rete praetenditur* Tiberii tempore res portenti ſimiles uiſae ſunt, elephanti ſcilicet funambuli, etſi ex omnibus animalibus hoc ad eiusmodi exercitium maxime ineptum uideatur. Sed quod magis ſtupendum erat, ſub Nerone (narrat Suetonius c. XI.) *notiſſimus eques Romanus elephanto ſuperſedens* 4) *catadromum* (hanc vocem *Caſaubonus* per extenſum funem interpretatur)

3) *Iac. Lauri*, romani librum, *antiquae urbis Splendor*, 1612. rom e inform oblonga folii prodiiſſe, n t uit *Fabricius* c. 6, n. 9.

4) *Spanheim.* de uſu et praeſt. numismat. tom. 1. p. 169. edit. in fol. excitauit ea de re *Plin.* lib. 8. 2. *Seuerum* epiſt. 85. *Sueton.* Galba, 6. *Dionem*, lib. 56. *Aelian.* de animal. lib. 2, c. 11.

tur) *decucurrit.* Apud Graecos eiusmodi ſpectacula quam maxime uigebant, et funambuli inprimis, ab illis *ſchoenobatae* uocati. Aliud his iungimus circulatorum genus, quos *Petauriſtas* ſeu *Petauriſtarios* nominabant, qui peculiari artificio, certisque adhibitis machinis, per auram uolabant; ceterum illi quoque, qui ſaltus quosdam inuſitatos edebant, eodem nomine nuncupabantur.

§. 6. Ludos eiusmodi atque exercitia, illaque ipſa theatri atque amphitheatri ſpectacula Patres Eccleſiae, 5) ſemper grauioribus rationibus inducti, uituperarunt. Praeterquam enim quod profani Deorum cultores iis quam maxime dediti fuerint, haec vero a Chriſtianae religionis officiis admodum erant remota, et a rei familiaris cura multos facile auertebant, turpiſſima nonnunquam eiusmodi exercitia fuerunt, in quibus circulatorum mimorumque impudentia nullis limitibus erat circumſcripta. Imo Circenſes quoque ludos damnabant, in quibus tamen nihil a pietate alienum videbatur. *Iohannes Chryſoſtomus* aduerſus eiusmodi ſpectacula multas edidit homilias; quum tamen nonniſi currus et equi currentes in iis cernantur. At mihi uidetur, nimium illum quorundam Chriſtianorum erga hos ludos ſtudium, quo ab audiendo uerbo diuino reliquisque religionis officiis auocari ſeſe patiebantur, improbaſſe; quo caſu res etiam ſuapte natura innoxiae uituperabiles euadunt. Idem Doctor ſanctiſſimus ſingulariſſimum circulatoris 6) cuiusdam artificium deſcribit Homil. XIX. ad populum Antiochenum, quod Antiochiae videbatur. Vir nempe elato capite contum praealtum fronti illius inſiſtentem per urbem geſtabat, et ita per uicos incedebat, conto firmo et inconcuſſo ſemper manente; quodque magis mirandum erat, in conti cacumine duo videbantur pueri inuicem pugnantes, dum ille progrederetur.

CAPUT II.

De amphitheatris uariisque, qui in iisdem exhibebantur, ludis.

§. 1.

Amphitheatrum graece locum ſpectaculis deſtinatum ſignificat, et ſecundum Caſſiodorum Var. 5, 42. et Iſidorum Originum 18, 52. ex duobus theatris ſimul iunctis fuit confectum, in quo ſpectatores collocabantur. Vocatur etiam aliter *cauea*, quo uero nomine facies interior, quae caua fuit, proprie ſignificatur; item *arena*, quo nomine hodieque theatrum *Nemauſienſe* inſignitur. Antequam enim ludi in amphitheatro exhibebantur, in area illius arena ſpargebatur; haec autem quum forte mobilior deprehenderetur: area in circo puluere lapidis limati uel ſerrati, nec non detriti conſpergebatur; cuius loco Caligula ex inepta ſtolidaque magnificentia chryſocollam ſpargi curauit: Nero chryſocollæ cinnabarin contritam adiecit.

§. 2. Ab initio lignea tantum condebantur Amphitheatra, deinceps ex lapide conſtruebantur. *Dione* teſte primum Romae imperante Auguſto in campo Martio amphitheatrum ex lapide condebatur à Statilio Tauro; quod deinde ſub Nerone incendio abſumtum, ſed paullo poſt inſtauratum fuit. Veſpaſianus longe maius et magnificentius amphitheatrum conſtruxit, cuius magna pars etiamnum ſupereſt. Quamuis enim aliquoties igne fuerit deletum, ſemper tamen denuo reſtitutum legitur; idque inter omnia amphitheatra, quae uel integra uel confracta ſuperſunt, longe erat ampliſſimum; et cum nullo alio facile comparandum. Aurelius Victor tradit, octoginta ſeptem millia ſpectatorum in eo locum inueniſſe. Area interior, *arena* dicta, formae fuit ouatae, et circa has arenas caueae fornicibus inſtructae, in quibus feras in arena pugnaturas incluſas habebant.

5) *Tertullianus* et *Cyprianus* libros adeo ſingulares ſcripſerunt, de *ſpectaculis.* Et *Cyrillus* Hieroſolym. catech. 1, 4 ad pompam diaboli, cui in baptiſmo nuntius mittatur, refert, amorem theatri, equorum curſus, canum abuſum etc. Iſtarum rerum uanitatem etiam *Ciceronem* contemſiſſe lib. 7, ep. 1. famil. notauit *Fabricius* c. 22, n. 7.

6) Eius generis plura collegit celeber. *Hauber* in *bibliotheca magica*; t. 9. part. 20. ubi eadem ludicra; item particula 22. et part. 18. p. 371. ſeqq. de artibus Sinenſium.

§. 3. Area intermedia muro cingebatur, in quo *podium* erat multis columellis atque cancellis ornatum; in quo senatores aliique magistratus cum sellis suis curulibus, lictoribus aliisque ministris locum suum habebant. Ibidemque Imperatoribus quoque solium parabatur opertum, quemadmodum et ille, qui ludos edebat, tribunal suum in eodem podio ponebat; immo Virgines quoque Vestales honoris caussa ibidem collocabantur. Quamuis autem podium hoc duodecim quindecimue pedibus altum esset: senatores tamen aliique in illo considentes ab elephantorum, leonum, aliarumque ferarum summo furore in area concertantium impetu, non satis tuti fuissent, nisi retia simul atque cancelli circumquaque appositi fuissent; quorum praesidio spectatores sine damno omnia conspicere possent. In extrema quoque huius podii ora ligna erant rotunda et uersatilia, quae feras ascendere tentantes praepediebant. Nihilominus accidit tamen nonnunquam, ut ferae in spectatorum ordines irrumperent; quae caussa fuit, ut deinceps euripi quoque et canales areae circumdarentur, ut ferae ad podium ne accedere quidem possent.

§. 4. Supra podium circulares erant sedilium ordines, eo more concinnati, quem supra de theatris uerba facientes indicauimus, pluribus scalis atque praecinctionibus, nec non uomitoriis intersecti; hoc tamen discrimine, quod amphitheatri, saltem Vespasiani, scalae non omnes graduum ordines, nec omnes praecinctiones secarent et interrumperent; sed ex media tantum praecinctione ad aliam pertingerent; ne forte si gradus illi, qui angusti erant, ex summo theatro ad imum pertigissent, perturbatio inde oriretur. Quumque ab initio promiscue et sine ullo personarum discrimine sederent: lege Roscia, theatrorum loca atque sedilia pro diuersa ibi sedentium conditione atque statu in certas classes erant separata, qui mos sequenti tempore in amphitheatris quoque et circis obseruabatur. Senatorum itaque sedes in podio fuit, in quo ab imperio Caligulae puluinos quoque sub pedibus extensos habuerunt. Sedes siue gradus podio vicini usque ad primam praecinctionem equitibus destinabantur; sique numerus eorum forte maior erat, quam ut quatuordecim illis gradibus, qui huic ordini destinati fuerunt, contineri posset: gradus uicini atque sublimiores ab iisdem occupabantur. Rustici, inopes, ceterique omnes, qui pullati incedebant, in sublimioribus gradibus consistebant. Nonnunquam etiam, si nimia ad singularia spectacula turba confluebat, nulla fere ordinis ratio habebatur. In quibusdam amphitheatri locis tubi erant, per quos liquores odoriferi, ex croco plerumque in uinum infuso confecti spargebantur. Vela quoque obtendebantur, ne spectatores nimio solis aestu uexarentur. Vela haec ex telis vulgo erant concinnata. Verum quum temporibus illis luxus aeque atque hodie ubique emineret: serica, immo purpurea nonnunquam tentoria auro intertexta in amphitheatris extensa passim leguntur. Si uela deerant, Thessalicis galeris, petasis atque pileis aut umbellis sese muniebant ab aeris solisque iniuria. *Pegmata* 1) tandem etiam hic notari merentur, quae secundum Martialem (de Spect. I, 2.) machinae erant theatrales prope amphitheatrum ex pluribus tabulatis, quae arte quadam erigi demittique poterant, constructae, in quibus gladiatores ceterique scurrae singularia edebant spectacula. Alibi pegmatum nomine ueniunt tabulae illae ligneae atque expolitae, quae in bibliothecis ad libros ordine recipiendos affigebantur; immo quicquid alicubi figitur pegma nonnunquam appellatur.

§. 5. Praeter amphitheatra Statilii atque Vespasiani, quorum supra mentio facta est, plurima adhuc alia Romae eiusdem generis fuere aedificia, in quibus Traiani praecipue amphitheatrum, in campo Martio exstructum prae ceteris eminebat. In multis etiam aliis Italiae urbibus celeberrima conspiciebantur amphitheatra, quorum rudera etiamnum passim videntur. Sic Albae in Latio amphitheatrum erat, cuius aliquot uestigia superesse dicuntur. Amphitheatrum *Veronense*, 2) inter maiora pulcherrimaque totius Italiae refertur, totumque est marmoreum; sed paucissimi tantum illius arcus supersunt. *Capuanum*, quod vidi et exploraui, magnificentissimum erat, & unico Romano inferius; quod tamen ornamentis exterioribus longe superabat. *Puteolanum* temporis iniuria ita labefactatum est, ut uix quicquam ornamenti in illo deprehendas. Paucis quaelibet ferme Italiae urbs peculiare suum habebat amphitheatrum; sed omnia fere solo iam aequata sunt, et lapides construendis aliis aedificiis adhibiti. Mirum est, aliqua superesse; usque adeo eiusmodi monumenta saeculis superioribus contemtui fuerunt; ueroque admodum simile est, demoliendi difficultatem quaedam eorum seruasse.

§. 6.

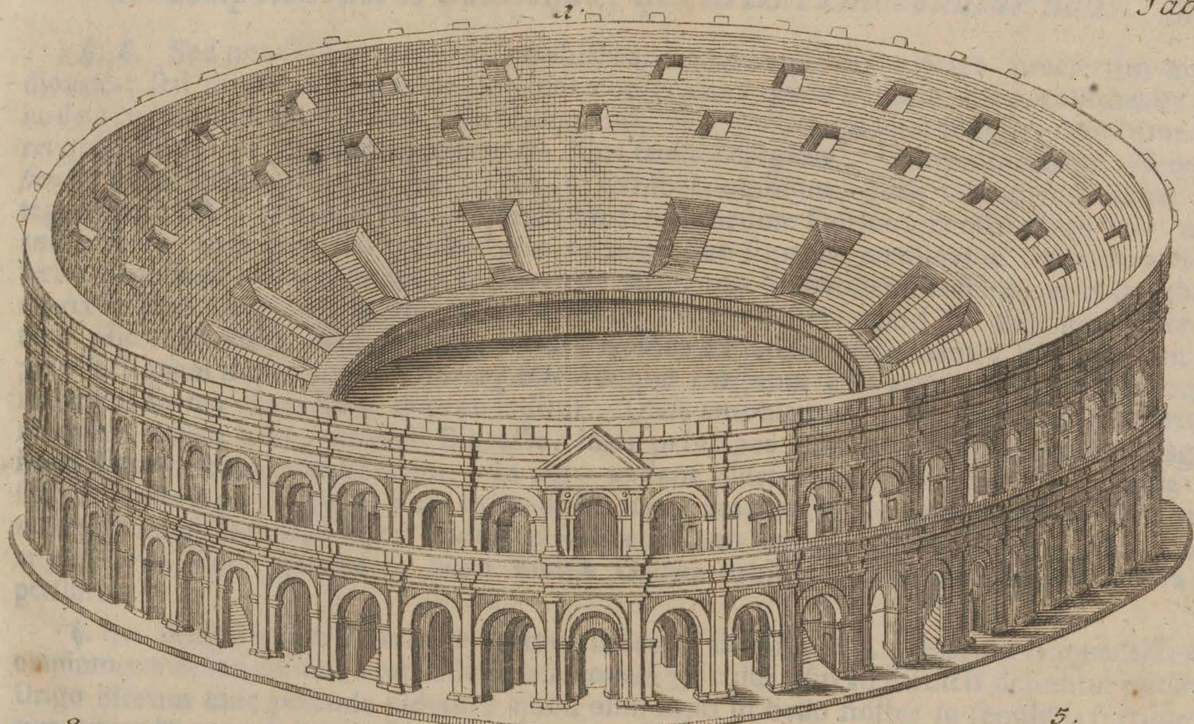
1) Vid. *Lipsius* de *Amphitheatro*. c. 21.

2) Veronensis rationem Marchio *Scip. Maffei* pluribus illustrauit; *Lipsii* descriptio imperfectior est.

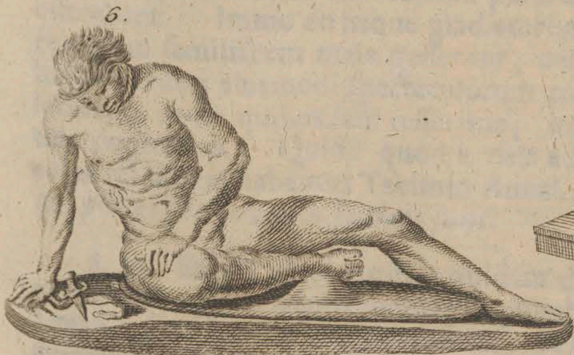

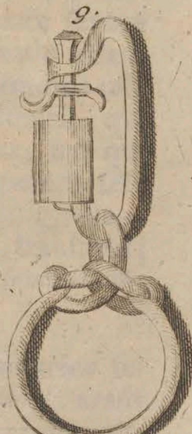

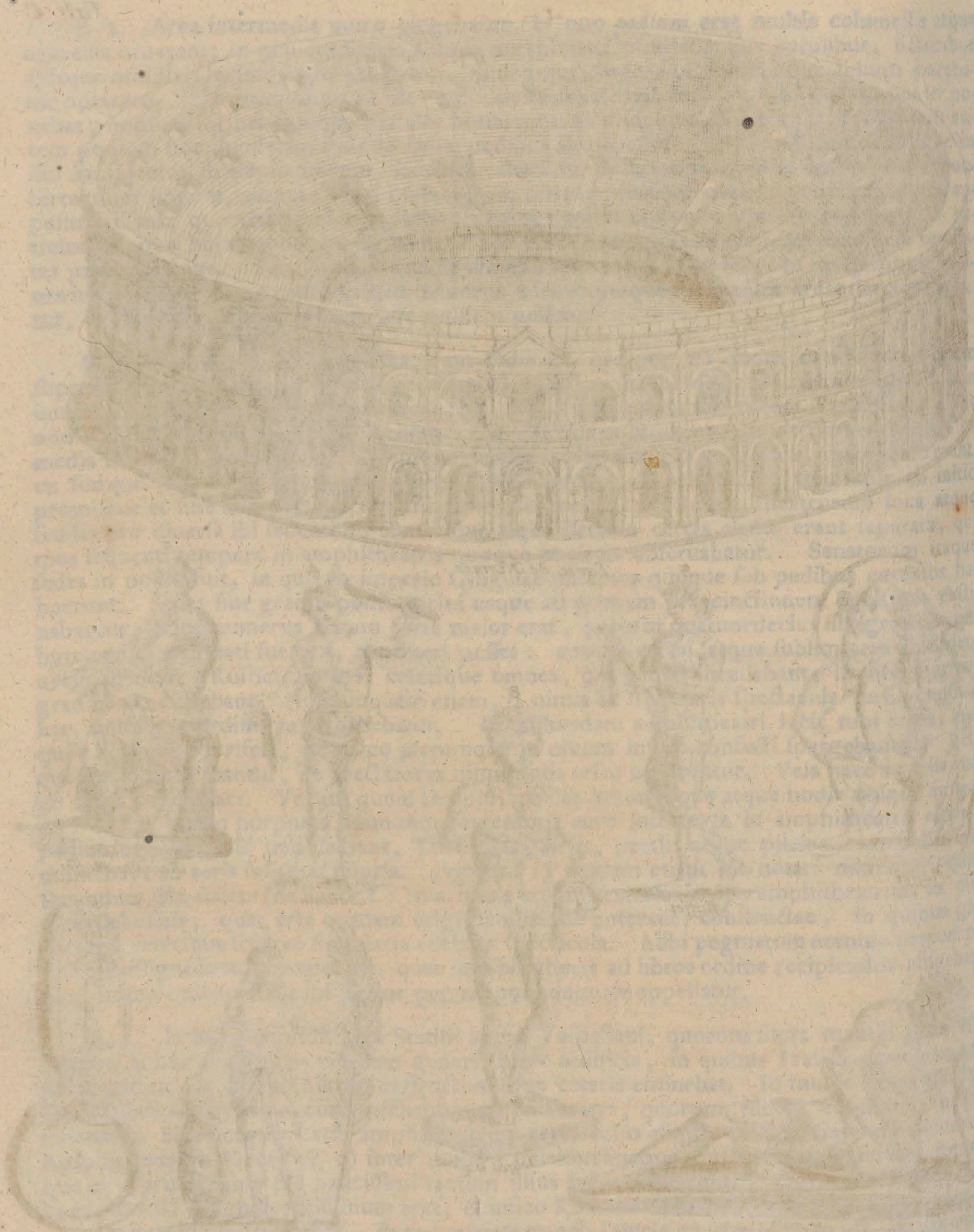

a. Amphitheatrum Nemausiense. 2. Gladiator adversarũ interemti corpus humeris tollens, ut populo ostendat. 3–7. Variæ gladiatorum imagines. 8. Gladiator Etruscus. 9. Compedes, quibus ferarum ferociores coercebant.

§. 6. Sed nec Galliae carebant amphitheatris, in iisque prouinciae praesertim meridionales; sed minori adhuc studio illa sunt conseruata, quam in Italia. Sic amphitheatri cuiusdam rudera supersunt *Foroiulii* in Galloprouincia, *Arelate* quoque magnas Amphitheatri reliquias habet; ex quibus magnificentia illius facile colligitur. Amphitheatrum *Nemausiense*, cuius Orthographiam *Tab. C. Fig. 1.* exhibet, omnium, quae adhuc supersunt, integerrimum est. Duplici hoc columnarum serie, ordine Dorico, constructum est; non annumerato demissiore illo architecturae ordine, quo superne terminatur. Pars theatri interior secundum delineationem a D. Flechier Episcopo Nemausiensi factam, et cum tabula dioecesis illius Geographica excusam, peculiare aliquid habet, quod in aliis non obseruatur. Hic enim nullae conspiciuntur scalae, quibus ad sedilia perueniatur; nec ullam in eo praecinctionem deprehendo. *Burdegalae* quoque magnum erat amphitheatrum, in cuius ruderibus forma ouata facile deprehenditur. Quae amphitheatri *Augustodunensis* supersunt reliquiae, (haec urbs, uetus est Bibracte, inter principes olim Galliae urbes relata) magnificentissimum arguunt aedificium. In agro eodem plurima amphitheatra solo aequata uisuntur; unde liquet, quanta olim urbis huius fuerit amplitudo; id quod etiam ex aliis monumentis atque aedificiis, quae ibidem et in agro uicino fuerunt, comprobatur. *Metis* etiam atque *Arausione*, aliisque in bene multis Galliae urbibus Amphitheatrorum rudera supersunt. Tab. C.

§. 7. Amphitheatris uarios iungimus ludos in iis exhibitos. Horum frequentissimus omniumque cruentissimus erat ludus gladiatorum 3), cuius usus ab Etruscis desumtus putatur. Origo illorum inde petenda uidetur, quod olim capti in bello hostes in sepulcris fortissimorum uirorum necarentur. Ita enim *Seruius* ad Virgilii Aeneid. X, v. 519.; *quod postquam crudele uisum est, placuit gladiatores ante sepulcra dimicare, qui a busti cineribus bustuarii dicti.* Spectaculum gladiatorum Romae coeptum est A. V. C. 490. Appio Claudio et M. Fuluio Coss. Ab initio nonnisi in funere praecipuorum magistratuum atque senatorum edebatur; sed procedente tempore ad priuatos quoque hic mos transiit; qui saepius testamento statuebant, ut gladiatores in funere suo certarent. Quid? quod etiam in mulierum funeribus, nonnunquam gladiatores committebantur. Deinceps inter conuiuia quoque insigniora in tricliniis coram conuiuis dimicabant; usque adeo antiquissimi illi Romani caede atque sanguine delectabantur. Denique tanta erat eiusmodi spectaculorum frequentia, ut pauci dies festi celebriores gladiatorum pugnis essent uacui. Sic die natalium, sique magnum aliquod aedificium dedicabatur, quinquennalibus item, decennalibus, uicennalibusque Romani eiusmodi gladiatorum spectacula edere solebant.

§. 8. Primo quidem captiui tantum et serui gladiatorum munere fungebantur; criminis item rei poenae loco nonnunquam easdem subire uices cogebantur. Si qui etiam seruos haberent fortes atque robustos, numerata ipsos pecunia uenundabant. Aliquando etiam uiri liberi, ut uirtutis sibi famam pararent, sua sponte ad gladiatorium hocce munus sese offerebant. Immo eo usque gladiatorius iste furor processit, ut uiri iuuenes primarii, qui rem suam familiarem male gesserant, uel qui luxui dediti bona sua dilapidauerant, uel qui Imperatoribus eiusmodi spectaculorum amantibus placere uolebant, ad arenae operam sese locarent, notis quibusdam tesserisue, insigniti, quibus a gladiatorum turba distinguebantur, pugnantes. Quid? quod a uiris ad mulieres quoque nefanda haec insania transierit; cuius rei testem habemus Tacitum Annal. XV, 32, qui scribit *feminarum illustrium, senatorumque plures per arenam foedati sunt.*

§. 9. Ex his gladiatoribus quidam dicebantur *Secutores*; illi scilicet, qui retiarios sequebantur, quiue iaculis massisque plumbeis, quibus aduersarii iaculum impedirent, erant armati, et casside clypeoque muniti. *Retiarii* a reticulo, quo aduersarium iaculo ipsos aggredientem declinabant, implicitumque superabant, nomen trahebant, et gladii loco tridentem gestabant; ceterum sine galea et sine clypeo siue contra secutores, siue aliquando contra myrmillonem pugnabant; sed reti tantum effuso fugiebant. *Myrmillonum* nomen a scuto gallico, quod myrmillonicum appellabatur, deriuatur; in eorumque galeis piscis effigies conspiciebatur, et dum contra retiarium pugnaretur, cantabant: *non te peto, piscem peto, quid fugis Galle?*

Ttt §. 10.

3) Hic *Lipsii saturnalium sermonum* libri 2, utiliter conferuntur.

§. 10. Gladiatores, uti iam diximus, ad ſepulcra nobilium primum pugnarunt, dein in triclinia quoque intromiſſi ſunt; in foro item, in circo, viis publicis, aliisque locis, in quibus populi turba confluebat, ſpectacula ſua ediderunt. Proprius uero maximeque ſolitus illis locus erat amphitheatrum, in cuius arena gladiatores magna cum pompa eo perducti bini ſeparari ſolebant. Pugnae ſignum tubae clangor erat. Si qui uulnerati eſſent uel premente aduerſario mortem metuerent, arma deponebant, ut uitam peterent. Si tum populus eos liberandos eſſe clamabat, eo die liberabantur: ſi contra, interficiebantur. Domini plerumque populi ſequebantur placitum, ſique hic *recipe ferrum* clamaret, omnino occidebatur; uictor uero uirga ſeu rude donabatur, et poſtea ab eiusmodi certaminibus omnino liber erat; niſi ſe denuo ad arenam adeundam pecunia conduci pateretur. Caeſi unco protrahebantur in locum, cui nomen *ſpoliarium*. Gladiatores ſpongias gerebant, queis uulnera abſtergerent. Quum gladiator mortuus cadebat, aduerſarius corpus illius humeris tollebat, ut populo illud oſtenderet, quod *Fig.* 2. uidere licet. Alii ferina quaſi rabie incitati, uulnera etiam mortuo infligebant, ut an adhuc ſpiraret, explorarent; nonnulli eo usque furore ſuo ferebantur, ut caeſi gladiatoris ſanguinem ore exſugerent. *Fig.* 3 — 7. alias gladiatorum imagines proferimus, quorum ex *Lipſio* adhuc plures oculis ſubiicere potuiſſemus, ſed ſine ulla marmorum auctoritate; quare ſchemata illius hic offerre noluimus. In his, ille, quem *Fig.* 5. exhibet, ſedet, galeamque ſuam pede premit, manu uero utraque gladii uaginam tenet. Sequens *Fig.* 6. ex marmore Romano expreſſus, peritiſſimi eſt artificis; isque lethali uulnere confoſſus brachio dextro innititur, dum ſanguis ex uulnere promanat; torques quo ornatur, a gladiatoribus uulgaribus ipſum forte diſtinguit. Ultimus *Fig.* 7. tanquam uictor rude donatus uidetur; ubi hoc ſimul notandum eſt, quod gladiatoribus eiusmodi uictoribus teſſerae ſimul eburneae uel ex alia materia confectae dabantur, quibus ius ſpectaculorum ſibi conceſſum prae ſe ferrent.

§. 11. Inter figuras Etruſcas, quae per Italiam ſaepius eruuntur, non pauci ſpectantur uiri Etruſci, qui claua pugnant et ſiniſtra pannum mantili ſimilem geſtant; qualem *Fig.* 4. exhibet. Etruſci quippe ludorum erant amantiſſimi, et *Herodoto* teſte a Lydis oriundi, qui *ludis* ipſis nomen dediſſe putantur. Athletae Etruſci memoria hic ad ſtatuae cuiusdam explicationem uiam pandit, quae in Italia reperta eſt, cuius ſchema *Fig.* 8. profertur. Athletam ſcilicet Etruſcum illa ſiſtit, magno artificio perfectum, lauro coronatum et torque, armillaque ornatum, quae honoris et uictoriae inſignia uirtute ſua meruiſſe uidetur. Torques bullas ab eo dependentes praefert, quae non modo nobilium filiis, ſed et triumphantibus honoris erant indicia. Inſcriptio in femore illius poſita inſolens prorſus nobis uideri poſſet; niſi iam ſimiles tum in ipſis corporibus, tum in ueſtibus exaratis ſupra vidiſſemus. Calceamentum illius admodum eſt ſpectabile, et ocrea eſſe uidetur.

§. 12. Praeter gladiatores uaria quoque animalia certamine ſuo ſpectatores in amphitheatro et circis aliisque locis publicis delectare ſolebant. Quae exercitiis his deſtinatae fuere beſtiae uel erant domeſticae, ut taurus, equus, elephantus; uel ſiluaticae et efferae, ut leo, urſus, tigris, panthera, pardus, aliaeque. Haec animalia uel cum aliis eiusdem ſpeciei pugnabant, uel cum diuerſae beſtiis, ut elephantus cum leone, uel etiam contra homines. Qui contra feras pugnabant homines uel criminibus erant obnoxii, et ad hoc ſupplicii genus damnati; uel certae pecuniae pactione ſponte ſeſe offerentes, qui infames reputabantur; uel denique alii, qui ut roboris artisque ſuae ſpecimen ederent ad genus hoc certaminis procedebant. Ferae in caueis, quae hodieque in amphitheatro circum arenas viſuntur, cuſtodiebantur; ferociores praeterea compedibus uinciebantur, illis ſimilibus, qui in amphitheatro *Auguſtodunenſi* reperti ſunt; quorum ſchema *Fig.* 9. conſpiciendum praebetur. Qui criminis alicuius rei ad beſtias damnati, feram occidebant: liberi tum et abſoluti dimittebantur. Romani Chriſtianos ſaepiſſime ad beſtias damnarunt; hi uero, ueluti oues illis ſeſe lacerandos offerebant, minimeque ſe defendebant, ſanguinisque ſui effuſione imperium Chriſti longius propagabant, quam reges illi atque Imperatores, qui uictoriis ſuis imperii fines longe lateque producere ſtatuerunt.

§. 13. Sed non ad hunc ſolum uſum Graeci atque Romani feras illas intractabiles deputabant, ut uidelicet in amphitheatris aliisque locis publicis decertarent; ſed easdem etiam manſuefaciebant, ut ſub iugum miſſae currus ueherent. Sic non in Deorum tantum ſchematibus, ſed Auguſtorum quoque Auguſtarumque imaginibus paſſim currus uidemus, quibus

bus leones, tigres, pardi, pantherae, lupi, cerui, aliaque animalia iuncta sunt. In spectaculis publicis a Nerone editis camelorum quoque quadrigae uisae sunt. Graeci hac in re Romanos ut in aliis rebus quamplurimis superabant. In sola quippe pompa Ptolemaei Philadelphi currus uiginti quatuor, elephantis; sexaginta, hircis; duodecim, leonibus; septem, orygibus; quinque, bubalis; octo, struthiocamelis; septem, ceruis; & quatuor, onagris iuncti fuere. Imperator Heliogabalus *Spartiano* auctore c. 28. *canes quaternos ingentes iunxit ad currum et sic intra domum regiam uectatus est, idque priuatus in agris suis fecit. Processit in publicum quatuor ceruis et cunctis ingentibus: iunxit sibi et leones, matrem magnam se appellans: iunxit et tigres, Liberum sese uocans; eodemque habitu agens, quo Dii pinguntur, quas imitabatur.* Sybaritae, narrat *Aelianus* Hist. anim. 16 23. uoluptuosi erant et luxui addicti, quae res eis perniciem induxit. Equos suos illi ita instituerunt, ut inter epulas ad numeros saltarent. Quod quum scirent Crotoniatae, qui bellum contra eos gerebant, tubam ceteraque uehementiora signa classica silere iusserunt, et tibicinibus suis, quos in aciem secum adduxerant, quum iam intra sagittae iactum ab hoste abessent, praeceperunt, ut numeros saltationi aptos inflarent. His auditis Sybaritarum equi, saltationis domesticae memores, quasi in mediis conuiuiis uersarentur, excussis sessoribus saltare et tripudiare cœperunt, et confuso Sybaritarum ordine stragis et cladis caussa fuerunt Dominis. *Athenaeus* addit, multos ex his equis sessores suos in castra hostium, ubi tibicines erant deportasse.

§. 14. In amphitheatris alii quoque instituebantur ludi, qui cum Circensibus, theatris atque gymnasiis erant communes; de quibus infra. *Naumachia* etiam aliquando in amphitheatro repraesentabantur, cuius descriptionem infra dabimus.

LIBER TERTIVS.

DE LVDIS GRAECORVM MAIORIBVS, CIRCO ET POMPIS.

CAPVT I.

De ludis Olympicis, Pythiis, Nemeis et Isthmicis 1).

§. I.

Ludi *Olympici* a Joue Olympio nomen traxisse dicuntur. De institutione illorum in uarias itum est sententias. Magna scriptorum pars, Herculem pro Auctore habent, quem in iis instituendis, sumtibus ex Augiae spoliis desumtis usum esse perhibent. At *Strabo* fabulosas hasce origines repudians, ludos istos ante Homeri tempora institutos fuisse ideo negat, quod antiquissimus hic poeta nullibi illorum mentionem faciat. Vulgatior est sententia *Iphytum*, Lycurgi aequalem, ludos hos, qui per aliquod temporis spatium desierint, instaurasse, eosdemque paulo post iterum cessasse; donec a Corœbo denuo restituti fuerint. Pisates autem, Peloponnesi incolae, primi fuisse dicuntur, quibus horum ludorum administratio commissa sit; quibus dein ab Eleis deuictis et paene deletis, ipsi Elei in ludorum cura successerunt, hique, quum Graeci bellis intestinis uexarentur, communi quasi Graeciae consensu tutam tranquillamque pacem traxisse feruntur. Variis tamen sequenti tempore mutationibus ludi hi fuerunt obnoxii. Ad quinquagesimam usque Olympiadem unus tantum illorum praeses erat, deinde duo; quorum numerus Olympiade centesima tertia pro numero duodecim tribuum, in quas Elei diuidebantur, decem aliis adauctus, paullo uero post ad octonarium iterum redactus est; cui tamen postea iterum duo adiecti sunt, ut decem essent horum ludorum praesides, quos *Hellenodicas* siue *Hellanodicas* uoca-

1) Plura collegit *Potterus* in Archaeologia lib. 2, c. 21. seqq.

uocabant; qui omnem fere curam agebant, ut omnia iuſto ordine fierent, in ſpecie *Alytae* nuncupabantur.

§. 2. Mulieribus ludis his adeſſe non licuit; quapropter eo tempore trans Alpheum flumen commorabantur, ſimulque lege cautum erat, ne durantibus ludis flumen hoc tranſirent, indicta pœna, ut, ſi qua legem hanc uiolare auderet, de rupe praecipitaretur. Sola uero Callipatera (alii Pherenicen uocant) legem hanc neglexiſſe legitur; quae tamen ad iudices protracta, deprecantibus conſanguineis ueniam impetraſſe dicitur. Poſthac plures feminas ludos hoſce non tantum ſpectaſſe, ſed in iisdem uaria quoque iniiſſe certamina, quibus nonnumquam uictrices fuerint, relatum legimus. Quibus in Olympiis hiſce certare animus erat, non prius admittebantur, quam per decem menſes in Gymnaſio Elidis exercitiis Gymnaſticis operam dediſſent; uti improbi quoque et ſcelerati ab iisdem plane excludebantur. Praecipua et uſitatiora in ludis hiſce certamina currendo, luctando, aliisque graecorum exercitiis conſiſtebant.

§. 3. *Ludi Pythii* prope Delphos quaternis quibusque annis celebrabantur; deque inſtitutione illorum aeque nihil ſatis certum affirmari poteſt, ac de Olympicis. *Ouidius* Metam. I, 445. ipſum Apollinem Pythium, eos inſtituiſſe perhibet. Praemia uictoribus propoſita poma fuere Apollini conſecrata, et ſecundum *Pindarum* in Pythion. coronae ex auro montis Parnaſſi contextae. Peculiaria horum ludorum exercitia inſtrumentorum muſicorum tractatione, nec non variis ſaltationibus abſoluebantur; haec enim exercitia Apollini inprimis grata fuiſſe conſtat.

§. 4. *Ludi Nemei* a regione nomen trahentes quaternis quibusque annis inſtituebantur. Qui iis praeerant, uel Corintho, uel Argis uel urbe Cleone oriundi fuerunt, iisque in memoriam Opheltae ſiue Archemori, (cuius obitus poſt breuiſſimum, ex quo natus erat, tempus ſubſequebatur, omnium malorum, quibus Athletae Thebani affecti fuere, quaſi prodromus erat,) ueſte lugubri induti in iis comparebant. De auctore illorum non ſatis conſtat. Victoriam reportantibus corona ex apio contexta offerebatur; hac enim herba etiam in funeribus utebantur, eamque ex ſanguine Archemori pronatam eſſe credebant.

§. 5. *Ludi Iſthmici* ab Iſthmo Corinthiaco, in cuius uicinia habebantur, nomen ſortiti ſunt. Inſtituebantur illi uel in honorem Polemonis aut Melicertae, uel ſecundum alios in honorem Neptuni; ab iisque ex omnibus Graeciae populis ſoli Elei ideo abſtinebant, quod Molione, Actoris uxor, Eleos omnes diris deuouerat, qui ludis Iſthmicis intereſſent. Pluribus haec refert *Pauſanias* lib. I, p. 289. Victores in his ludis ramis pineis coronabantur; quorum loco inſequenti tempore apium adhibebatur, ut in Nemeis; hoc tamen obſeruato diſcrimine, quod uictores Nemei apio uiridi, Iſthmici uero ſicco coronarentur.

CAPVT II.

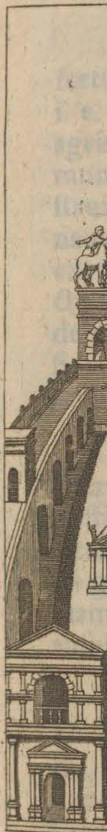
De Circo.

§. 1.

Circi, quem Graeci Hippodromum uocant, origo incerta eſt. Plerique Oenomao 1) et Pelopi eam tribuunt. Quum enim Oenomaus, Rex Elidis, oraculo didiciſſet, ſibi moriendum eſſe, ſimulac filia eius Hippodamia nupta fuiſſet, multi uero matrimonio illam ſibi iungere peterent: pater nuptiis illius palam repugnare dubitans, ut fato ſuo illuderet, uel per longiſſimum ſaltem tempus idem protraheret, quotquot filiam ipſius expetebant, illis eandem ſe conceſſurum eſſe promiſit, ſi curſu equorum currui iunctorum ad Neptuni aram in Iſthmo Corinthiaco inſtituendo ipſum uincerent; addita conditione, ut uictus a uictore ſtatim occideretur: qua ratione equorum ſuorum uelocitate fretus procos ſat multos et uicit et occidit. Sed quum tandem Pelops quoque acceſſiſſet, cuius equi Oenomai equis ex celeritate nihil concedebant, patre ab eo uicto Hippodamia ipſi nupſit. Alii tamen primam ludorum Circenſium Originem Herculi tribuunt.

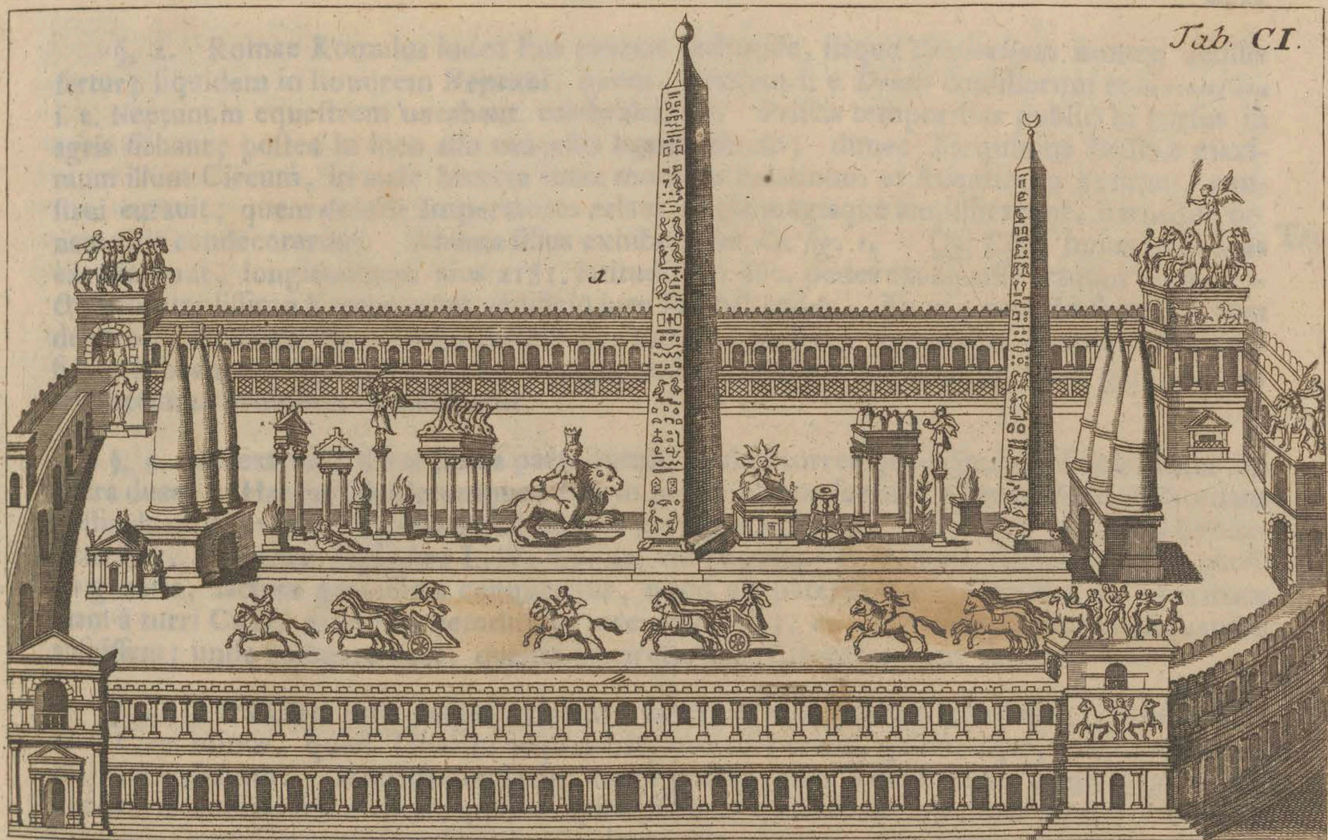
§. 2.

1) Romuli iam tempore. Nomen minime omnium a *Circe*, celebratiſſima iſta uenefica repetendus eſt. Scriptores uarios excitauit *Fabricius* cap. 22. n. 7.

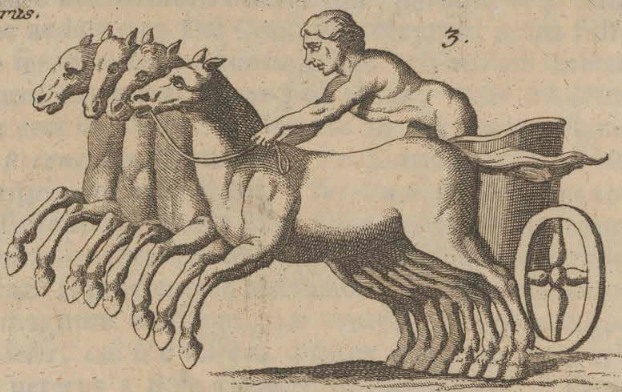

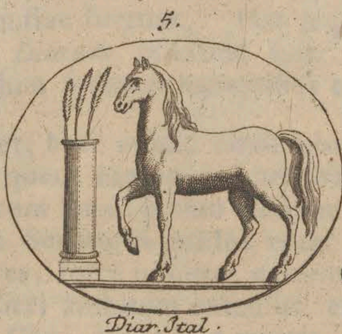

1. *Circus Maximus Tarquinii Prisci.* 2. 3. 4. *Bigarii et quadrigarii equis currui iunctis in Circo decurrentes.* 5. *Equus, qui in Circo decurrendo victoriam reportasse videtur.* 6. *Desultor cum equo suo desultorio.*

§. 2. Romae Romulus ludos hos primus instituisse, iisque *Consualium* nomen dedisse fertur; siquidem in honorem Neptuni, quem, Consum i. e. *Deum* consiliorum et ἱπποκράτορα i. e. Neptunum equestrem uocabant, celebrabantur. Priscis temporibus publici hi cursus in agris fiebant; postea in loco alio cancellis ligneis clauso; donec Tarquinius Priscus maximum illum Circum, in ualle Murcia inter montem Palatinum et Auentinum positum, construi curauit; quem deinde Imperatores etiam magis magisque amplificarunt, uariisque ornamentis condecorarunt. Schema illius exhibet *Tab. CI. fig. 1.* Qui Circi huius mensuras examinarunt, longitudinem eius 2181. latitudinem 960. pedes exaequasse tradunt; quo pacto pro amplissimo Romanorum aedificio iure suo habendus. Ab una parte in semicirculum desinebat, ab altera vero lineam rectam pro norma habebat; si quidem *Onuphrio Panuinio* fidem habeamus. Spectatorum ad trecenta millia capiebat; et exterior illius pars duobus architecturae ordinibus continebatur. Tab. CI.

§. 3. In extrema Circi huius parte rotunda, tres turres quadratae conspiciebantur, in altera duae. Hae turres plerumque, saltem posterioribus saeculis a Senatoribus quibusdam possidebantur, et iure hereditario ad liberos eorum transibant. Hanc ob causam Theodoricus Rex, referente *Cassiodoro* L. IV. Ep. 42. de Marciani et Maximi, adolescentum, patricii generis, iactura grauissima conqueritur, quod ob paterni funeris luctum ac pueritiam suam a turri Circi, quae illis hereditario iure obuenerat, et a loco Amphitheatri aliquandiu abfuissent; unde colligere licet, quanto in pretio illae Circenses olim fuerint.

§. 4. Pars Circi ima, eaque exterior, tabernis mercatorum constabat. Versus latus illud Circi minus, quod Tiberim respiciebat, carceres erant, quibus equi, cursui adhibendi, continebantur. Interius duodecim fuere portae, quas Theodoricus apud *Cassiodorum* duodecim Zodiaci signa vocat, quibus equos sublatis quibusdam machinis emittere consueuerunt. Quod Circum ingredientibus ex latere illo primum offerebatur, paruum erat templum, *aedes Murciae* uocatum. Prope hanc aedem ara Dei Consi siue Neptuni posita fuit; quae tres metas, pyramidum formam prae se ferentes ferme contingebat. Totidem metae ex altera quoque parte conspiciebantur. Intra has metas strues fuit altior, quae mediam Circi aream occupabat, uariisque ornamentis erat instructa. Primum in illa occurrebant duae arae, quarum una *Diis Laribus*, altera *Potentibus* dicata fuit. Proximae his erant duae columnae quae cum fastigio suo templi frontispicium referebant. *Tutelinae* dicatum his appositum erat; eique columna alia uictoriam sustentans, iuncta fuit. Hinc columnae quatuor, epistylio, Zophoro, coronide et tabulato munitae quadratum oblongum efficiebant, cui multi delphini impositi fuere; quod *templum Neptuni* repraesentare uidebatur. Inde sequebatur Cybele, Mater Deûm, leoni insidens prope magnum obliscum, qui centrum Circi occupabat. Hunc obeliscum excipiebat, *templum Solis*, cui hic Circus dicatus erat, una cum tripode, propria Apollinis nota; quem tamen ueteres a Sole saepius distinguebant. Quae porro sequuntur columnae quatuor, aliud aedificium referentes, lapidibus formae ouatae, quos ideo oua curriculorum appellabant, onustae fuerunt. Has sequebatur alia uictoriae statua columnae insistens, cui ara *Magnorum Deorum* proxima fuit. Tandem obeliscus priore illo minor cum tribus metis, pyramidum formam habentibus terminabat.

§. 5. Qui curru uel equis uecti currebant, haec omnia circumibant. In ambitu Circi prope murum riuus erat decem pedes latus, quem *Euripum* appellabant. In muris ipsis Circum ambientibus, et quidem interiori illorum facie, primo podium erat, ut in Amphitheatris, in quo Senatores sedebant. Supra Senatores gradus erant siue scamna, quibus populus reliquus considebat, quorum inferiores, forte similiter equitibus destinati fuerunt. Altior his gradibus porticus erat per totum Circi ambitum extensus, et supra hunc gradus alii ad supremam usque Circi partem. Area Circi, arena erat operta, cuius loco Imperatores quosdam chrysocolla atque cinnabari per luxum usos esse iam supra monuimus.

§. 6. Praeter hunc Circum maximum, adhuc alii tum Romae tum alibi exstabant, quorum rudera quaedam passim supersunt. Talis erat Circus *Flaminius*, ab auctore, Flaminio, qui in pratis suis eum construxit, ita cognominatus, propter uiciniam templi cuiusdam Apollinis, nonnunquam etiam Circus *Apollinaris* dicitur. Idem Circus nonae quoque urbis regioni nomen dedit; ubi obseruandum, si auctores nonnulli forte dicant, templum aliquod in Circo Flaminio positum fuisse, quod hoc non de ambitu huius Circi, sed

de tota illa urbis regione, quae Circi huius nomine inſigniebatur, intelligendum ſit. In ipſo tamen Circo etiam templa quaedam minora conſpiciebantur. In monte Quirinali alius circus erat, *Florae Circus* appellatus. Fuere et alii in urbe, e. c. Circus *Neronis*, alio nomine Agonalis dictus, Circus *Vaticanus*, *Salluſtianus*, aliique; quorum uix rudera quaedam ſuperant. Extra urbem in uia Appia inſignis etiam Circus fuit, cuius ueſtigia quaedam ſuperſunt; eum pro Caracallae Circo uulgo habent; quod tamen *Onuphrius Panuinius* ideo negat, quod in nummo quodam aliam plane Circi Caracallae figuram deprehenderit, quae huic Circo minime conueniat; ſed quis neſcit, aedificia maiora, templa ſcilicet, circos etc. imperfecte admodum in nummis repraeſentari. *Hippodromum* ſeu Circum Conſtantinopolitanum, Septimius *Seuerus* aedificare coeperat, *Conſtantinus M.* abſoluit; isque a Circis Romanis forma non multum differebat. In aliis ſub oriente ſole urbibus plures adhuc fuere Hippodromi. Sic Philoſtratus in uita Apollonii Tyanaei p. 232. Circi mentionem facit, qui Alexandriae fuit. Circus *Antiochenus Iohanni Chryſoſtomo* anſam praebuit conquerendi, quod nimium ludorum Circenſium ſtudium multos a concionibus ſacris retrahat. Qui apud Graecos ludis talibus Circenſibus praeerant et praemia diſtribuebant *Agonothetae* ſ. Athlothetae 1) dicebantur. Praeter eos, qui ludos hos edebant, et ſumtus ſuppeditabant, peculiares quoque erant inſpectores, qui, ut omnia decenti ordine fierent, curam agebant.

CAPVT III.

De uariis ludis et decurſionibus, quae in Circo inſtitui ſolebant.

§. 1.

De Circis quum egerimus, de iudis ipſis et quae in iis inſtituebantur, pauca adferenda ſunt. Circus enim, ut *Onuphrius Panuinius* obſeruat, non curſui tantum equorum et curruum, ſed ludis quoque athletarum gymnicis, pugnis pedeſtribus atque equeſtribus, ludo Troiae, uenationi et naumachiae, immo aliquando etiam ludis ſcenicis inſeruiebant. Curruum tamen praecipuus frequentiſſimusque omnium ludus erat, cuius plurima extant monumenta.

§. 2. Qui eiusmodi decurſionibus adhibebantur currus, admodum exigui erant atque demiſſi, et duobus modo, modo tribus, quatuor uel pluribus equis iungebantur; unde *bigarum*, *trigarum*, *quadrigarumque* nomina ſubnata ſunt. *Bigae* quidem duobus equis iunctae fuere, quorum alter albus, alter niger erat; in iisque albus diem, niger noctem adumbrabat. *Trigae* tribus equis iungebantur, quoniam trium aetatum uiri eſſent, qui ad inferos deſcenderent. *Quadrigae* ſiue quatuor equi currui eadem linea iuncti in honorem ſolis adornati fuere, et quatuor anni tempeſtates denotabant. Praeter has etiam *Seiuges* erant, ſiue currus ſex equis iuxta ſe eadem linea poſitis iuncti; quorum tamen unicum tantum exemplum uidi in arcu *Seueri*, cuius ſchema infra Tab. CXX. communicabimus. Neronem numerum equorum ad ſeptem, immo ad decem usque nonnunquam produxiſſe legimus. *Septiiuges* commemoratos reperimus in inſcriptione *Dioclis* apud *Gruterum*, 337. Bigas et quadrigas elephantorum uidere licet in nummis Fauſtinae matris et Lucii Veri: trigarum exemplum exhibemus *Tab. CXXI. Fig. 3.* Heliogabalus, *Lampridio* teſte, quatuor elephantorum bigis decurrit. Idem camelorum quoque quadrigas fecit, quibus tamen ſimiles in ueteribus monumentis me nunquam uidiſſe fateor.

§. 3. Qui equos agitabant et currus ducebant, *agitatores* dicebantur; in ſpecie uero qui bigas agebant *bigarii*, qui trigas *trigarii*, qui quadrigas *quadrigarii*; iique pro diuerſo ueſtimentorum colore in uarias *factiones* diuidebantur. Primo quidem duae tantum eiusmodi erant factiones, quarum prior a ueſtibus albis, quibus agitatores induti fuerant, *alba*, poſterior a rubro ueſtium colore *rubea*, ſeu *ruſſea*, item *roſea* uocabatur. His poſtea duae aliae factiones adiunctae ſunt, *praſina* ſcilicet ſeu uiridis, et *ueneta* ſeu caerulea; quae quatuor factiones, quatuor anni tempeſtates denotabant; ſiquidem color praſinus 1), tempus uernum;

1) Vid. *Dale* diſſertationes nouem, antiquitatibus inſeruientes, Amſtelodami 1702. 4.

1) Alii interpretantur: praſinum *Cereri* et terrae; uenetum, aquae et *Neptuno* ruſſatum, *igni*; album, *airi* deſignandis inſeruiiſſe.

uernum, rubeus, æſtatem, albus, autumnum, et venetus, hiemem ſignificabat. His Domitianus rurſus duas factiones alias adiecit, *aurati* ſcilicet et *purpurei panni*, ut tradit *Suetonius* in uita illius c. 7. attamen per breue tantum temporis ſpatium in uſu fuere.

§. 4. Circenſes hae factiones procedente tempore ad populum quoque tranſibant; dum alii aliam factionem ſequebantur, ut alborum, rubeorum, praſinorum et uenetorum nomine non modo aurigae uenerant, qui in Circo currebant: ſed et illi ex plebe, qui huic uel illi factioni ſtudebant; et partes illius ſequebantur; id quod grauiſſimis nonnumquam ſeditionibus 2) anſam dedit.

§. 5. *Factionarii*, quos alio nomine aurigarios, bigarios et quadrigarios uocabant, plerumque fuerunt ſerui aut liberti, item extranei; poſteriori tempore nobiles quoque iuniores, et Caligula imperante ipſi Senatores munere hoc, quod alias turpe et infame habebatur, functos eſſe legimus. Imperatorum quoque perditiſſimos, Caligulam, Neronem, Vitellium, Commodum Caracallam et Heliogabalum, aurigas et ipſos ſine pudore in Circo egiſſe conſtat. Omnes autem illi, qui in Circo decurrebant, ad laeuam ſemper currus ſuos detorquebant; quod ipſum in iis circuitionibus, quae apud ſacrificia Suouetaurilia fiebant, iam ſupra obſeruauimus. Locus, ex quo equi curſum ſuum incipiebant, linea fuit alba prope carceres, quorum ex utraque circi parte ſex fuiſſe, iam capite praecedente monuimus. Curſus tamen ab uno tantum latere iniri poterat; et carcerum portae non niſi quatuor ab initio aperiebantur; donec Domitianus duas nouas factiones prioribus addidit, ut ſex ſimul egredi poſſent. Hae quippe factiones uno quidem eodemque tempore prodire ſolebant; ſed paullo poſt dirimebantur, dum quisque agitator caeteros præire conabatur.

§. 6. *Tab. CI. Fig. 2. et 3.* duos aurigas exhibemus, bigarium alterum, alterum quadrigarium; qui nudi ſunt, et ſummum ſtudium prae ſe ferunt; alter uerſus equos ie prorſus inclinat. Auriga ſequens Fig. 4., cui nomen *Scorpus* eſt, manibus coronam et palmam tenet; equorum etiam nomina ſupra cuiusque caput leguntur; lora frenis haerentia circum corpus agitatoris Zonae modo conuoluta ſunt; quod is manus non liberas habet. Liquet autem ex inſcriptionibus uariis, equos olim cum aurigis in pari honore fuiſſe habitos. Equis certe paſſim monumenta erigebantur, illique in gemmis nonnumquam cum palma 3) inſculpebantur; id quod ſignificabat, illos in decurſionibus Circenſibus Victores fuiſſe. Talis forte ille equus eſt, quem Fig. 5. cum tribus palmis uidemus. Ex inſcriptione porro patet, equum hunc ex Germaniae regione, quae Noricum appellabatur, fuiſſe oriundum. In magnis quoque tabulis marmoreis multorum nomina, patriam et colorem conſignare conſueuerant. Non inutile forte uideatur, hic equorum nomina adiicere, quae tum in *Gruteri* inſcriptionibus, tum alibi occurrunt

Abaſcantus.	Aracinus.	Callinicus.	Draucus.	Gemmula.
Abigeius.	Arancus.	Camm - -	Dromus.	Gentilis.
Acceptor.	Arcadius.	Candidus.	Eminens.	Glaphyrus.
Acereus.	Argus.	Catta.	Eutonius.	Hederatus.
Admetus.	Arion.	Celtiberus.	Eutonſus.	Helius.
Adſertor.	Ariſta.	Centaurus.	Exactus.	Hilarus.
Advola.	Armatus.	Chryſippus.	Excellens.	Hirpinus.
Aegyptus.	Atmetus.	Cirratus.	Exoriens.	Inclutus.
Aethereus.	Aunara.	Cotinus.	Felix.	Indus.
Aiace.	Baeticus.	Cupido.	Feliciſſimus.	Ingenuus.
Alcimus.	Balliſta.	Daedalus.	Floridus.	Innocens.
Amor.	Barbarus.	Decoratus.	Frugiferus.	Iuuenis.
Andremon.	Bubalus.	Delicatus.	Gaetulus.	Latinus.
Aquila.	Callidromus.	Derector.	Garrulus.	Licentia.
Aquilinus.	Callidus.	Domitius.	Gelos.	Licentioſus.

2) Erant etiam factiones in theatris; unde in inſcript. *operae a ſcena*, et in Tacito, Ann. I. 16. *dux theatralium operarum*. Clare *Suetonius* in uita Neronis c. 20.: adoleſcentes - - elegit qui diuiſi in factiones, plauſuum genera condiſcerent etc. conf. *Lipſii* epiſtol. quaeſt. lib. 1. ep. 1.

3) de monumentis equorum uid. quae tomo 4to ſupplem. ad hiſtor. uniuerſ. notauimus, §. 16. illuſtrat. numism. Macedoniae, pag. 33.

Lucidus.	Myſticus.	Peculiaris.	Rapax.	Siricus.
Lucinus.	Nicolaus.	Pegaſus.	Raptor.	Smaragdus.
Lupercus.	Nitidus.	Perdix.	Regalis.	Spiculus.
Lupus.	Nobilis.	Petulans.	Romanus.	Superbus.
Lybius.	Noricus.	Phaedrus.	Romula.	Thelo.
Maculoſus.	Notatus.	Piſtus.	Romulus.	Tiberis.
Matron.	Oceanus.	Polynice.	Saeclaris.	Tigris.
Maurus.	Palmatus.	Pompeianus.	Sagitta.	Tuſcus.
Meliſſus.	Palumbus.	Pontifex.	Sanctus.	Tyrrhenus.
Memnon.	Paratus.	Præſidius.	Saturus.	Valentinus.
Menippus.	Pardus.	Pugio.	Sica.	Vaſtator.
Murinus.	Paſſerinus.	Purpurio.	Signifer.	Victor.
Murra.	Patronus.	Pyrallus.	Siluanus.	Virilis.

In quibusdam inſcriptionibus equorum varii annotantur colores; albus ſcilicet, cinereus, badius, rufus, maurus, fuluus, pullus, caeſius; qui colores nonnunquam commixti afferuntur. e. c. rufus-caeſius, niger-caeſius etc. Quod patriam equorum ſpectat, Africa plures equos ſuppeditauit, quam ceterae orbis partes; multi tamen etiam ex Hiſpania, Gallia, Mauritania, Lacedaemone petebantur. Aurigarum nomina rarius occurrunt, quam equorum; aliquot etiam aurigarum nomina ipſis equis indita fuere.

§. 7. Praeter equos curribus iunctos, alii quoque ſine rheda equitem geſtantes decurrebant. Eiusmodi equites currendo alium adhuc equum ducebant, et *deſultores* (etiam κελητες) uocabantur, ut equis ipſis deſultoriorum nomen haeſit; quod poſt decurſum ſepties repetitum ab alio in alium equum expedite inſiliebant; quo ipſo magna certe induſtria et agilitate opus fuit; illo inprimis tempore, quo nullis ſtapedibus utebantur, et equi ephippio carebant, unde ſaltus eo difficilior erat. In exercitibus quoque eiusmodi deſultores erant, qui urgente neceſſitate, ex uno equo in alium inſiliebant; eosque apud Numidas maxime in uſu fuiſſe, uel exinde patet, quod eiusmodi equites, teſtante *Liuio* Dec. 3. Lib. 3. c. 9. alam Hasdrubalis dextram conſtituebant. Sunt, qui putant, nulla deſultoribus praemia fuiſſe propoſita; ſed contrarium probant monumenta, quorum exemplum exhibet Fig. 6. ubi deſultor cum equo deſultorio tanquam uictor palmam geſtat; quamquam palma hoc loco non tam praemium, quam ſignum tantummodo uictoriae eſſe poſſit.

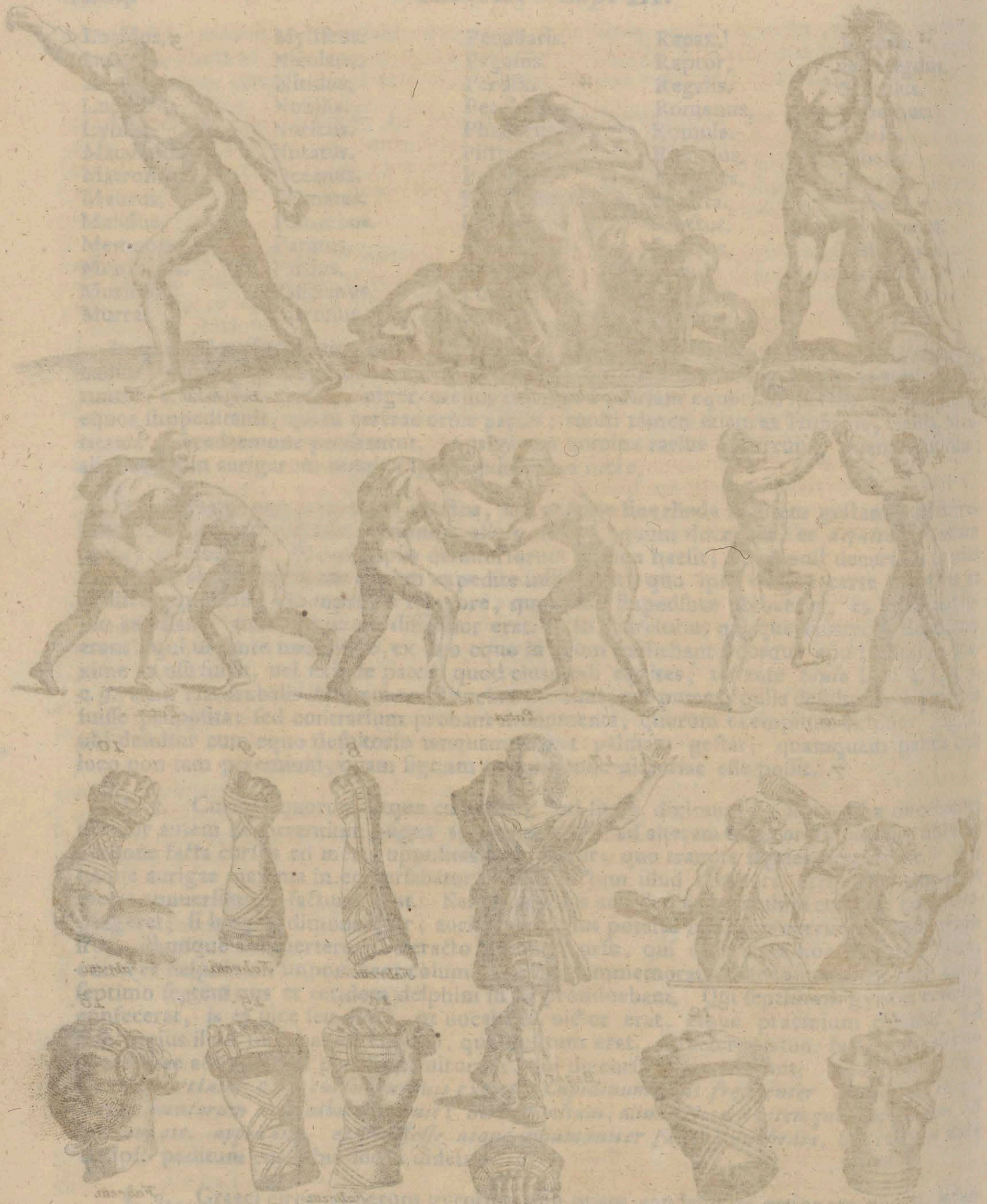
§. 8. Curſus equorum atque curruum, uti ſupra diximus, a linea alba ducebatur; grauior autem decurrentium pugna apud metas erat ad alteram Circi oram poſitas; ubi conuerſione facta curſus ad metas oppoſitas dirigebatur; quo tramite ſepties circuibant. Ars itaque aurigae maxima in eo uerſabatur, ut punctum illud temporis arriperet, quo circa metas conuerſionem facturus erat. Nam ſi propius accederet, periculum erat, ne currus impingeret; ſi longius dimoueretur, auriga proximus poterat inter eius currum et metas tranſire, illumque anteuertere. Peracto quolibet curſu, qui ad munus hoc deputati fuere, ouum et delphinum imponebant columnis ſupra commemoratis; adeoque deſinente curſu ſeptimo ſeptem oua et totidem delphini in iis prominebant. Qui ſeptimum gyrum celerius confecerat, is ea uice ſeu *miſſu*, ut uocabant, uictor erat, eique praemium dabatur, vel ipſe potius illud ſumebat ex eo loco, quo poſitum erat. Praeter quatuor factionum decurſiones aliae adhuc erant peculiares uirorum, qui de curſu contendebant. *L. Aelius Caeſar*, narrat *Spartianus* c. 5. *curſoribus ſuis exemplo Cupidinum alas frequenter appoſuit, eosque ſaepius uentorum nominibus uocauit; Boream alium, alium Notum, itemque Aquilonem uel Circium etc. appellans, et indefeſſe atque inhumaniter faciens curſitare.* Spartianus uero de ipſo peditum curſu hic loqui uidetur.

§. 9. Graeci circa numerum gyrorum non unam eandemque rationem ſecuti uidentur. Homerus unum gyrum ſeu curſum ponit, ſed praelongum. Pindarus duodecim, Sophocles ſex aut ſeptem. Caſſiodori tempore in Circenſibus ludis uiginti quatuor miſſus dabantur. Verſus carceres tria erant maeniana, unde ſignum ad incipiendum curſum dabatur. Ab initio quidem fax erigebatur, cuius loco Nero mappam, qua manus detergebat, ſubſtituit. Reipublicae tempore Conſules ſignum dabant; quod muneris Conſulibus abſentibus Praetores ſibi arrogabant. Imperatorum tempore hoc Praetorum erat. Secundum

Feſtum

1–6. *Varii Luctatorum Pugilumque congressus.* 2. *Cestiphori duo.*
8–15. *Brachia manusque cestibus armatæ.* 16. *Caput laminis et loris contra Cestiphoros munitum.* 17. *Saltator.*

Festum equus dexterior ex iis, qui cursu uicissent, Marti olim immolabatur. Praemia uictoribus proposita aurum erant uel argentum; item coronae aut uestes, nonnunquam etiam equi.

§. 10. Cursus equorum, bigarum, quadrigarumque non sola erant exercitia in Circo exhiberi solita; quod gymnici etiam ludi ibidem exercebantur, quibus corpori robur, uigorem et agilitatem parari credebant. A γυμνός, *nudus*, 4) istis ludis nomen haesit; quod iis operam nauantes uestes deponebant, et nudi, uel paene nudi in palaestra comparebant; uti loca ipsa, in quibus ludi hi peragebantur, a Graecis *gymnasia* uocabantur. Quinque autem potissimum erant exercitia Gymnica, *pugilatus* scilicet, *lucta*, *discus*, *cursus* et *saltatio*; quae Romani uno uerbo *quinquertium*, graeci πένταθλον appellabant; apud Romanos in thermis praecipue fiebant. At quum Circus ad omnes ludos deputatus esset: post cursum equorum atque quadrigarum, pedibus currere incipiebant; quique prior metas attigerat, uictor erat; aliquando uiri quoque *nobiles* ita currebant. Sed Alexander Seuerus, *Lampridio* teste c. 42. cursorem nunquam nisi seruum suum admisit, dicens: ingenuum currere non nisi in sacro certamine non debere. Domitianus, qui Alexandrum Seuerum plus uno saeculo praecessit, uirgines quoque in spectaculis publicis currere jussit.

§. 11. Aliud exercitiorum genus erat lucta, quam antequam athletae adirent, corpus ungebant. Priscis temporibus uestiti erant luctatores, sed postea nudi in palaestram descenderunt; et fere omnes, quot quidem eorum in marmoribus aut tabulis conspiciuntur, nulla operiuntur ueste. Duo eiusmodi luctatores ex alabastrite in museo nostro seruantur; quorum alter prostratus et resupinatus adhuc renititur, et nasum aduersarii impetit; cuius imago *Tab. CII. fig. 1.* apparet. Ex duobus aliis, quos *Fig. 2.* ex marmore Romano proferimus, is, qui in terram proiectus est, adhuc reluctatur, ut alterum prosternat. Tab. CII.

§. 12. Qui pugnis certabant inde *pugiles* uocabantur. Si nudo pugno hoc certamen iniebatur: utique sine periculo tolerari poterat; et eo usque pugnabant, donec alter alterum prosterneret, uel pugnandi finem rogaret. Hoc modo ille pugil pugnare uidetur, quem *Fig. 3.* ex uilla Burghesia (seu *Pinciana*) depromsimus. Varia quoque eiusmodi luctatorum certamina exhibent *Fig. 4, 5, 6.* Sed manus eorum nonnunquam lapide uel globo plumbeo munitae erant; quo pacto certamen uiolentius et pugna breuior erat, quae alterius nece facile terminari potuit. Longe uiolentior erat ludus *Cestuum*, quo *Cestiferi*, (hoc nomine insigniebantur, qui cestibus certabant) pugnum laminis aereis et loris armabant. Hi plerumque admodum erant corpulenti, corpusque summopere curabant, ut excipiendis ictibus pares essent. Duo Cestiferi, quos *Fig. 7.* proferimus, utrumque brachium aeque munitum habent. Brachia manusque reliquae *Fig. 8—15.* cestibus armatae a Raphaele Fabrettio ad fidem marmorum delineatae sunt. Qui cestibus pugnabant, aliquando caput quoque loris laminisque quibusdam muniebant, ut aures inprimis tegerent; qua forma uisitur caput *Fig. 16.* ab eodem Fabrettio in *columna Traiana* publicatum.

§. 13. Aliud pugnae genus claua aut baculo densiore, cui lora, summisque loris globi plumbei haerebant, exerceri solebat. Qui iis pugnabant flagellis sese uerberabant; quomodo Dares et Entellus apud *Virgilium* Aen. V, 362. sqq. pugnasse uidentur. Eodem instrumento martyres Christiani olim excruciabantur; nec ullum tormentorum genus in martyrologiis frequentius legitur, quam *plumbatis* eos *caesos fuisse*. Qui in pugilatu uictus erat, aduersario suo herbam porrigebat, quo signo se uictum, alterum uictorem declarabat.

§. 14. Porro athletae saltibus quoque sese exercebant; et qui saltu longius spatium transiliebat, uictor existimabatur. Huius exercitii exempla quaedam referuntur, quibus uix fides habeatur. Sic Phayllus quidam memoratur, qui sex et quinquaginta pedes uno saltu praetergressus dicitur.

§. 15. Disci quoque ludus athletarum exercitium erat. Discus hodiernis nostris discis parum absimilis fuisse uidetur; rotundus scilicet et planus, ex lapide confectus, aut ex ferro s. plumbo. Qui altius aut longius eum proiecerat uictor habebatur. Hi praecipui athletarum ludi fuerunt, et athletae, qui eos omnes praestabant, *pancratiastae* uel *pentathli* et

4) Vid. pluribus *Petri Fabri* libri de arte gymnastica.

et *quinquertiones* appellabantur. Sunt tamen, qui inter pentathlos et pancratiastas hoc discriminis interfuisse perhibent; quod pancratiastarum nomen, quod ipsum uocis etymon arguit, uictores in iis ludis denotet; pentathlorum uero denominatio iis omnibus competat, qui in his ludis pugnassent, siue uictores, siue uicti.

§. 16, *Saltationum* diuersa fuere genera. Primum eorum, *saltatio* fuit *scenica* in tres iterum species diuisa, quarum una ἐμμέλεια, alia κόρδαξ siue κορδακισμὸς, tertia uero σίκιννις s. σίκιννα dicebatur; earumque prima in scena tragica, secunda in comica et tertia in Satyrica locum habebat. *Emmelia* quippe saltatio grauis erat et seria; qualis argumento tragico conueniebat. *Cordax*, comica erat, quae ob impudicos gestus pro turpissima apud Auctores habetur; ex eaque ab *Athenaeo* L. I. c. 17. Bathyllus saltationem Italicam composuisse dicitur. Foedissima, omniumque turpissima *Phallica* erat, in honorem Bacchi instituta, quam scriptores comica longe peiorem afferunt. *Sicinnis* Satyricis fuit propria; eoque nomine insigniebatur, quod Satyrici inter saltandum uaria dicteria et scommata proferebant, unde saltatoribus ipsis *Sicinnistarum* nomen haesit. Diuitum autem funeribus illi adesse solebant sicinnin saltantes et uerba satyrica effutientes, id quod *sicinnizare* dicebatur. Alia saltationis diuisio complectitur *cubisticam*, *sphaeristicam* et *orchesticam*. Cubistica mira membrorum contorsione erat coniuncta; sphaeristicam pila ludendo exercebant; Orchestica saltationum omnium maxime communis erat, cui proprie hoc nomen competebat.

§. 17. *Plato* adhuc aliam saltationis diuisionem profert, quarum una *militaris*, alia *pacifica*, alia *media* uocabatur. In saltatione *militari* uaria exercitia bellica, oppugnationes scilicet, receptum, iacula uel emissa uel uitata, et alia similia imitari solebant; ut ad rempublicam admouendi ad bella quoque gerenda exercerentur. Saltatio *pacifica* illa fuit, quam nos saltationem ordinariam uocamus, et quam Plato minus distincte et obiter tantum describit; *Media* belli pacisque artibus erat commixta. Aliae porro apud scriptores species saltationum *) occurrunt, quae pro diuersitate regionum populorumque uariabant, quorum sola nomina innotescunt; saltatio scilicet Laconica, Troezenica, Epizephyria, Mantiniaca, Ionica, Gaditana, Cretensis, et aliae, a locis plerumque, in quibus exercebantur, denominatae. Plures species commemorat Athenaeus, *Mactrismam* scilicet, saltationem mulierum, *Molossicam*, *Sicinnin Persicam*, *Nicatismum* Thracicum, *Calabrismam*, *Telesiam* et *Macedonicam*. Saltationes furiosae erant *Cernophoros*, *Mongas* et *Thermantris*. Saltatio popularis *Anthema* fuit, qua saltantes canebant *ubi rosae? ubi uiolae? ubi pulcrum apium? Chitoneas* Dianae fuit saltatio, qua tibiis canebant. *Ionica* et *Angelica* inter scyphos et pocula saltabatur. Aliam saltationis speciem *incendium mundi* uocabant. Saltationum ridicularum species erant *Igdis*, *Mactrismus*, *Opocinos*, *Sobas*, *Morphasmus*, *Noctua*, *Leo*, effusio farinae, *Pinacis*, *Xiphismus*, *Catathismus*, *Callobides*, *Scops* uel *Scopeoma*, qua postrema manus fronti praetendebant; quod illi faciunt, qui aliquid e longinquo spectare uolunt; multaeque aliae, quarum nomina tantum supersunt.

§. 18. In saltationibus notioribus, quorum monumenta supersunt, *Pyrrhichia*, cum Platonis saltatione militari aliquo modo conuenire uidetur; armati quippe saltabant ad cantum tibiarum. Nomen sortita est uel ab inuentore eius Pyrrhichio Lacedaemone, uel secundum Lucianum, a Pyrrho, Achillis filio. Multas eiusmodi saltationes armatorum commemorat *Xenophon* in expeditione Cyri L. 6. p. 371. Thracum e. c. qui saltando lethalia sibi uulnera inferre uidebantur; ita ut quidam caderent ut occisi, etsi nihil incommodi passi essent; qui prostratum percusserat simulatum mortuum spoliabat, peculiarem cantilenam, quam *Sitalcam* uocabant, intercinens; eoque tandem discedente reliqui Thraces corpus interemti efferebant, ut ei parentarent, qui optime ualebat. Tripudium quoque Magnesiorum describit, qui terram arando saltabant, et simul contra fures simulatos arma in promtu habebant. Arator semen iaciebat semper hinc inde prospiciens, quasi praedones metueret. Accedebat praedo, quo appropinquante arator arreptis armis ad iugum defendendum sese parabat, ad uarios tibiarum modulos corporis sui motus adaptans. Praedo tandem aratorem arreptum et uinculis constrictum cum iugo abducebat. Nonnunquam

*) Plerasque enumerat *Athenaeus*; *Pollux* in onomast. lib. 4. cap. 14. ubi uid. *Hemsterhuisii* illustrationes; sequentia *Pollucis* capita etiam hanc caussam illustrant.

quam arator furem alligabat. De Mysorum quoque tripudiis idem auctor mentionem faciens, eos saltando pugnasse et peltas gestasse commemorat, quibus ictus repellerent. *Strabo* Lib. X. p. 331. *Curetum* Cretenses primum saltationem docuisse perhibet, qua armati et arcu tela fibrantes tripudiabant.

§. 19. In saltatione sphaeristica saltantes manibus pilas gerebant, iisque in aerem coniectis ludebant. Graeci pilam [5] *maiorem* et *minorem*, *uacuam* item et *corycum* habebant. Romani etiam diuersas pilarum species denominabant; alias *folles*, alias *trigonales*, *paganicas* et *harpastos*. *Follis* magna erat pila trigonalis, quae inde forte nomen traxit, quod ea ludentes in trianguli forma positi erant. *Paganica* folle erat minor; dum inter follem et trigonalem medium obtinebat. Omnium uero pilarum minima fuit *Harpastus*. Quantum ad pilam Graecorum spectat, magna et parua illorum pila ad Romanorum follem et trigonalem referri possunt, Pila graecorum uacua perquam magna fuit, ut corycum maius, ita ut illo suspenso ludere possent in Gymnasio uel in conclaui aliquo. Farina autem uel arena impleta eos, qui imperite ludebant, in terram saepius decutiebat. Et quia hic pilae ludus cum tripudio aliquo exerceri solebat; a scriptoribus inter species saltationis refertur. De saltatione uulgari pauca supersunt monumenta, ex quibus uerus eorum modus intelligi possit. Hoc certum est, ad instrumentorum musicorum, tibiae, lyrae, citharaeque sonum ueteres saltasse. Saltantes breuibus utebantur uestibus, crinibusque calamistratis; cincinnatorum quippe calamistratorumque saltatorum tum Cicero, tum alii scriptores mentionem faciunt. Quem *Tab. CII. Fig.* 17. exhibemus saltator eo, quo diximus, habitu apparet et calceatus est more minus solito.

§. 20. *Ludus Troiae* in Sicilia ab Aenea institutus perhibetur, ut filium Ascanium, aliosque pueros exerceret, et ab Ascanio in Latium translatus est. Ludus autem hic erat puerorum ex ordine patricio uel equestri, qui in circo decurrebant, simulque ludebant. Qui coetui praeerat *Princeps iuuentutis* uocabatur, quem titulum plurimi ex Imperatorum filiis sibi arrogarunt; quod in nummis Augustorum saepius uidemus. Quum hic ludus per longum temporis spatium obsoletus esset, a I. Caesare eo tempore instauratus est, quo Dictator creatus est; eo quod ab Aenea atque Ascanio originem suam deriuatum ibat. In hoc ludo pueri equis uecti ordines constituebant, et simulatam aliquando pugnam committebant; altera tandem pars alteri cedebat, quae fugientes insequebatur, postea pace composita ludus terminabatur. Non autem pueri tantum simulatum huiusmodi inibant certamen; sed uiri quoque nonnunquam in manipulos ordinati ludendo pugnae simulacrum edebant, dum modo agmen instituebant quadratum, modo urbem quasi oppugnantes testudinem, scutis supra caput positis repraesentabant. Pugnae quoque uisebantur equestres, quibus uiginti nonnunquam elephantos contra quingentos pedites in aciem producebant, quum alia uice uiginti elephanti, singuli in turribus dorso ipsorum impositis sex uiros armatos gestantes contra quingentos equites et totidem pedites pugnarent. Nonnunquam uariarum gentium captiuos committebant, Dacos e. c. cum Sueuis; quod spectaculum pluribus diebus continuabatur. Oppugnationes item, expugnationes urbium, aliaque eiusmodi exercitia bellica repraesentabantur. Carm. Diss. Conv. Czerner

§. 21. *Naumachia* naualis erat pugna, quae loco illi destinato committebatur, qua naues biremes, triremes, quadriremes, classesque Aegyptiae atque Tyriae inter se pugnabant. In eiusmodi spectaculo a I. Caesare edito, *Suetonio* teste in uita huius Imperatoris cap. 39. tanta populi, tum urbanorum, tum extraneorum multitudo confluxit, ut multi conculcarentur. In hac quippe pugna nauali, quater mille remiges erant, et ex utraque parte mille milites. Loco itaque ad capiendas tot naues amplissimo opus erat; quapropter Caesar in campo Martio magnam foueam excauari, et fluuium Tiberim eo deriuari iussit. Augustus in opposita fluminis ora etiam eiusmodi Naumachiam instituit; et quia concurrente ad spectaculum populo urbs ab incolis deserta manebat, per uicos custodes posuit, ne fures interea in aedes irruentes eas spoliarent. Caligula multas aedes diruit, ut Naumachiam nouam pararet. Nero simile spectaculum editurus, aquam marinam, quae fossam impleret, aduehi iussit, in eaque pisces quoque et monstra marina posuit. Domitianus ceteros

5) Scriptores de *Pila* nominat *Fabricius* bibliograph. antiq. cap. 22. n. 6.

ceteros omnes in hoc longe superauit. Huic enim non sufficiebat Naumachiam in amphitheatro dedisse, sed ad radices montis Pincii aliam instituit, cuius hodieque uestigia quaedam supersunt. Qui huius Naumachiae delineationem, qualem *Tab. CIII. Fig. 1.* proferimus Seculo XVI. dederunt, haud dubie ex aliquibus eiusdem ruinis totius structurae rationem diuinasse uidentur. Hoc autem *Domitiani* spectaculum multis exitio fuisse testatur *Dio* his uerbis: *in nouo loco, ubi non modo fere omnes, qui pugnarunt, sed etiam ex spectatoribus multi perierunt; ingens imber tempestasque horrenda populo impedimento fuere, quin secederet, Domitianus penulam mutauit, nec permisit, ut eam spectatores mutarent, quod caussa fuit, ut multi in graues morbos inciderint, compluresque extinguerentur. Vt populum consolaretur, magnum conuiuium nocturnum dedit.* Prorsus cruentum erat hoc spectaculum; quandoquidem maxima pugnantium pars, quos *Naumachiarios* uocabant, qui captiui aut scelesti erant homines, capitalibus criminibus obnoxii, in pugna interibant. Duae partes aduersariae nationum quarundam maritimarum nomina induebant. Rhodii scilicet cum Siculis pugnabant, Athenienses cum Persis, Aegyptii cum Tyriis. *Imperator Claudius*, narrat Suetonius cap. 21. *Naumachiam commisit. Sed quum proclamantibus Naumachiariis, aue Imperator, morituri te salutant, respondisset, auete uos; neque post hanc uocem, quasi uenia data quisquam dimicare uellet, diu cunctatus, an omnes ferro et igne absumeret, tandem e sede sua prosiluit, ac per ambitum lacus non sine foeda uacillatione discurrens, partim minando, partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula et Rhodia concurrerunt, duodenarum triremium singulae, exciente buccina Tritone argenteo, qui e medio lacu per machinam emerserat.* De eadem Naumachia conferatur etiam *Tacitus* annalium XII, 56.

Tab. CIII.

Capvt IV.

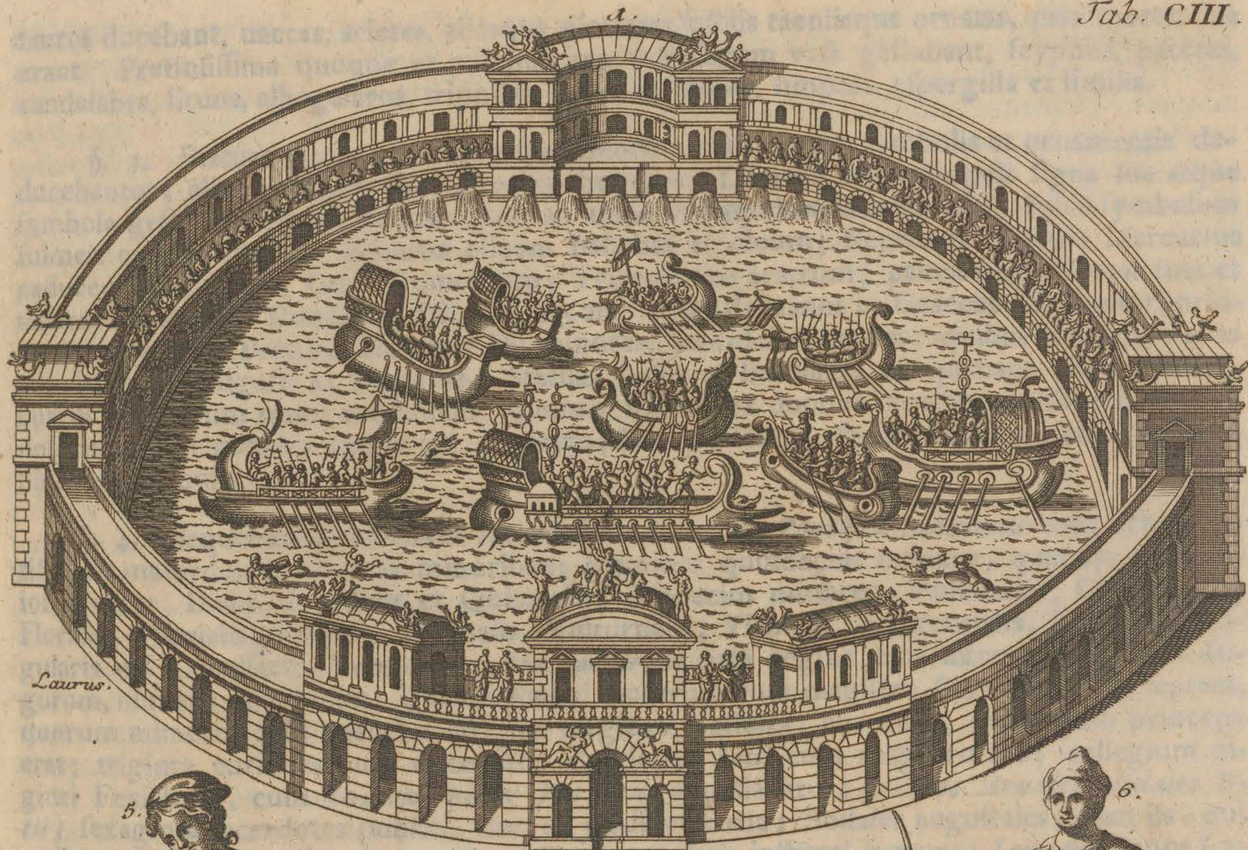
De Pompa Romanorum et Graecorum.

§. 1.

POMPA Romanis solennis erat processio, Romae in memoriam uictoriae de Latinis reportatae, cuius nuncii ipse Castor et Pollux fuisse credebantur, quotannis celebranda. Ab initio id festi Ioui, Iunoni et Mineruae consecratum erat; deinde in honorem omnium Deorum maior festiuitas instituebatur. Tempus ad solennia haec concelebranda statutum erat mensis September. Initium cepit haec Pompa a templo Iouis Capitolini, unde in forum Romanum procedebant, indeque in uelabrum, et porro in Circum maximum, ubi post oblatum sacrificium uaria edebantur spectacula. Qui pompam ducebant, primi magistratus erant, quot quidem eorum tunc in urbe fuerunt. Ut autem *Onuphrius* Panuinius recenset, ipsa pompa hoc modo procedebat. Pueri nobiles primi incedebant, equitum filii, quorum patres censum haberent CL HS equites aderant; alii, quorum facultates tenuiores erant, pedites incedebant, ordinati more militum, diuisique in alas, centurias atque manipulos, ac si ad bellum procederetur. Hos sequebantur bigae atque quadrigae, equitesque, qui desultorii appellabantur, ab aurigis atque agitatoribus ducti. Hos excipiebant athletae, nempe cursores, pugiles, luctatores, nudi exceptis uerendis, saltatores, uiri puerique, tunicis induti puniceis, cincti balteis aeneis, ex quibus gladii et cultri dependebant, et breues hastas ferentes. Viri insuper galeas aeneas gestabant, pulcris iubis instructas.

§. 2. Quaelibet turba a uiro praecedebatur, et qui primos tenebant ordines, ad concinnam saltationem sequentibus praecepta dabant. Ex coetu quispiam bellicum concinebat, qui cantus *proceleusmaticus* uocabatur; haec erat saltatio Pyrrhica, de qua paulo ante dictum. Hos sequebantur Satyrici, ii uidelicet, qui modo Satyrorum saltabant. Eorum quidam uestibus pilosis Silenos referebant, palliaque gestabant omnigenis floribus ornata. Alii tanquam uere Satyri pellibus uestiebantur, quibus etiam caput obtegebant. Hosce Satyricorum choros excipiebant tibicines et citharistae, posteaque ministri sacerdotum, qui thuribula gestabant et acerras aureas, argenteasque, in quibus thus aliaque aromata seruabantur. Hos sequebantur Camilli utriusque sexus, Flamines, et Aeditui, qui templorum erant custodes; scribae publici, qui a commentariis; qui aruspicibus adiuncti; Kalatores sacerdotiorum, Pullarii, popae, uictimarii, lictores Flaminum, praeficae, similesque alii ministri, qui

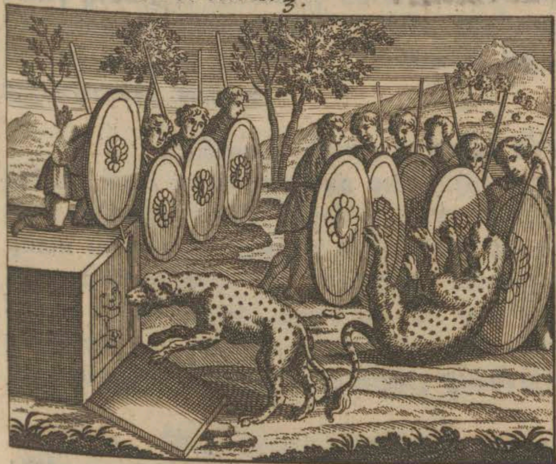
Tab. CIII.

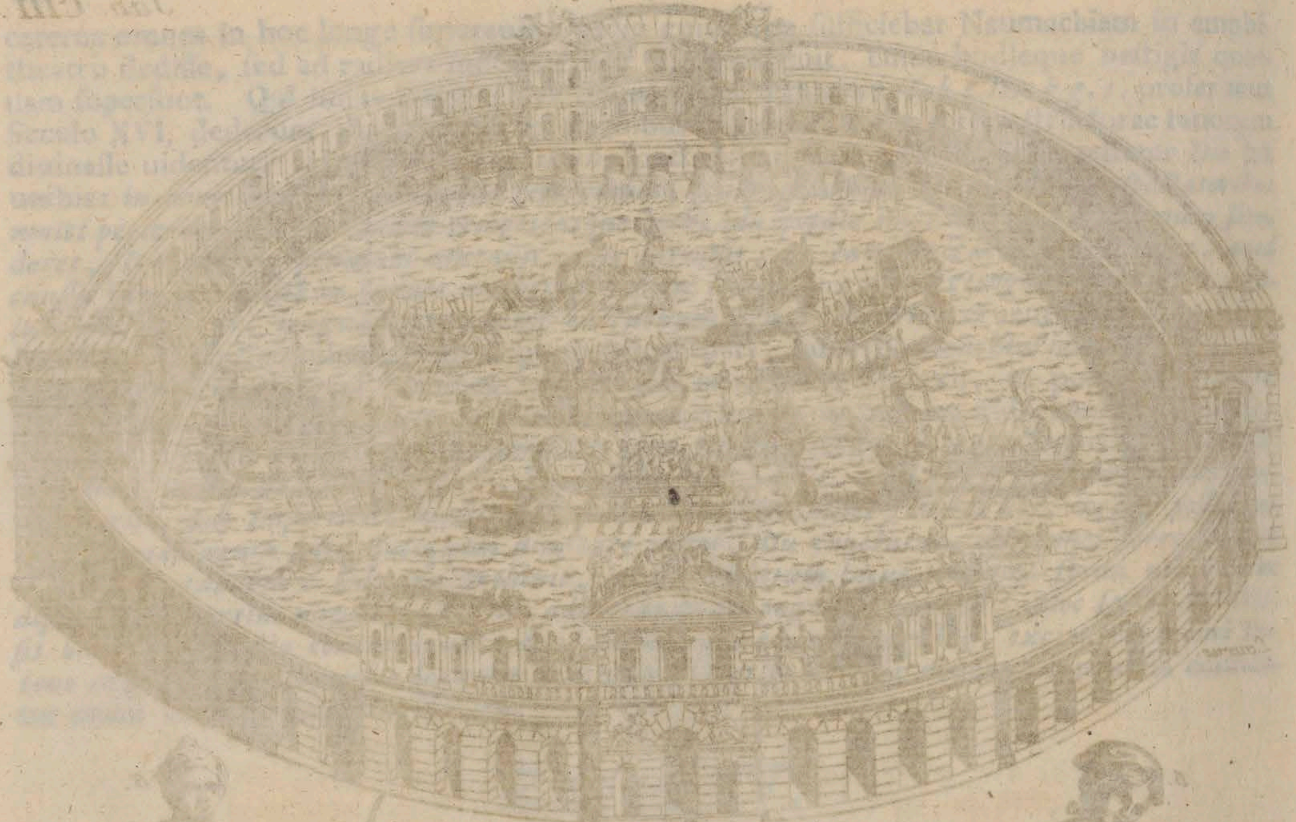

1. Naumachia a Domitiano instituta. 2. Venatores duo aprum deiecturi. 3. 4. Modus venandi tigres atque leones. 5. 6. Piscatores duo hamo sive linea pisces capientes.

tauros ducebant, uaccas, arietes, aliasque uictimas fasciis taeniisque ornatas, quae mactandae erant. Pretiosissima quoque et pulcherrima templorum vasa gestabant, scyphos, pateras, candelabra, lituos, albogaleros, tripodas cultros, secures, simpula, aspergilla et similia.

§. 3. Statuae quoque imaginesque Deorum cum eorum symbolis et ornamentis deducebantur; aliae curribus, aliae uirorum humeris; Deorum etiam singuli signa sua atque symbola gestabant earum rerum, quas ad uitae commodum inuenerant. Iouis symbolum fulmen erat et aquila. Minerua oliuam habebat et oleum; Neptunus equum; Mercurius caduceum et litteras; Ceres frumentum; Triptolemus aratrum; paucis singuli notas suas et tesseras habebant. Duodecim Dii, qui maiores apud Romanos et Graecos dicebantur, priores incedebant. Proximi his erant Dii minores, Semidei et heroes; quibus posteriori aeuo adiiciebantur Augusti et Augustae. Statuas hasce et simulacra excipiebant Harmamaxae, currus Scytharum more concinnati, quorum singuli ex duobus curribus constructi esse uidebantur, qui coronis aureis uel deauratis, loricis, scutis, spoliis hostium, aliisque similibus erant onusti.

§. 4. Sequebantur omnium sacerdotum collegia; *Pontifex maximus* cum octo Pontificibus maioribus et septem minoribus; Flamines quindecim numero, quorum tres maiores erant, Dialis, Martialis et Quirinalis; duodecim minores, Volcanalis, Carmentalis, Floralis, Palatialis, Falacer, Furinalis, Volturnalis, Virbialis, Laurentialis, Lauinalis, Lygularis uel Lucullaris, Pomonalis; *Rex sacrorum* cum regina eius uxore; collegium Augurum, numero quindecim; Quindecimuiri sacrorum cum magistro suo; Epulones septem, quorum numerus dein adauctus est; sex uirgines Vestales, alia duce, quae quasi princeps erat; triginta curiones cum duce suo; duodecim *Salii* cum magistro suo; collegium uiginti Fecialium, cum eo, qui *Pater Patratus* appellabatur; *fratres Aruales*; *sodales Titii;* sexaginta sacerdotes publici, duo ex qualibet curia; Sodales augustales, cum iis, qui postea pro Imperatoribus in numerum Deorum relatis instituti fuerunt; Luperci Panos Lycei; sacerdos graeca Cereris; Galli, sacerdotes Cybeles cum Archigallo suo; sacerdotes uniuscuiusque Dei templis praepositi; haruspices; sacerdotes bonae Deae.

§. 5. Hos sequebantur *Dictator* et *Magister equitum*, tempore reipublicae, uel Imperator cum filiis Caesaribus post extinctam rempublicam; duo Consules uel alii magistratus consulari potestate praediti; Decemuiri legibus scribendis; Tribuni militares; Triumuiri reipublicae seruandae; duo Censores; Praetores, nonnunquam duodecim numero, aliquando quindecim; Praetor peregrinus; Praetores de maiestate, ui, repetundis uel peculatu, crimine inter sicarios, ambitu, ueneficio, falso; Cerealis et Tutelaris praefectus urbi; sex Aediles curules; decem Tribuni plebis; duo Quaestores urbani aut thesauri custodes; tres uiri capitales; tres uiri nocturni; Triumuiri monetae; Quatuoruiri curandarum uiarum; praefecti thesauri; curatores rerum publ. Tiberis et cloacarum; praefectus uigilum; Curatores et Denunciatores XIII. regionum, Magistri uicorum urbis, Aduocatus fisci, Triumuiri legendi senatus; Triumuiri legendorum equitum Romanorum, ministri eorum, apparitores, aliique.

§. 6. Postquam Pompa metas circumierat: Dictator, siue Consul, siue Imperator, uel qui tum haec solennia administrabat, iubebat uictimas immolari Diis, quibus pompa haec destinata erat; idque in strue illa, quae medium circi obtinebat, fieri solebat. Postquam sacerdotes manus abluerant, aquam puram in uictimas coniiciebant, earumque capita aspergebant, ac precibus, uotisque emissis, ministris uictimariisque praecipiebant, ut eas immolarent; quod illi eo, quo supra diximus, modo peragebant. Post sacrificium peractum sacerdotes, magistratus, coetusque totus loca sedesque suas petebant; quo facto ludi circenses a cursu bigarum, quadrigarum, equorumque incipiebant.

§. 7. Graecorum principum pompae pompis Romanis longe erant magnificentiores. *Athenaeus* duas eiusmodi pompas describit; quarum postrema longe elegantior et magnificentior prima. Ambas hic proferre uisum est, quia non solum ob magnificentiam spectabiles sunt, sed etiam multa ad antiquitatem spectantia suppeditant. Prima illarum Antiochi Epiphanis, Syriae Regis erat. Hic enim quum resciuisset, ab Imperatore Romanorum Aemilio Paullo ludos in Macedonia editos esse: magnificentia illum superaturus per

urbes Graeciae legatos misit, qui nunciarent, ipsum ad Daphnen, Antiochiae suburbium ludos exhibiturum esse. Eo itaque ingens hominum multitudo confluxit, pompaque ipsa hoc pacto celebrabatur. Quinque millia iuuenum more Romano armatorum cum loricis hamatis praeibant; quos totidem Mysi sequebantur; hos excipiebant ter mille Cilices leuis armaturae cum aureis coronis, post illos Thraces totidem; hinc Galatarum quinque millia, et Macedonum uiginti millia, quorum quinque millia scuta aenea, alii argentea gestabant. Hos excipiebant ducenta et quadraginta gladiatorum paria; proximi erant equites Nisaei mille, et urbani ter mille, quorum plerique aureis phaleris et coronis, alii argenteis phaleris ornati erant. Horum a tergo socii erant et amici, ἑταῖροι dicti, equites circiter mille, omnes similiter aureis phaleris instructi. His iunctum amicorum (φίλων) agmen, numero et ornatu illis par; postea electi milites numero mille, quorum a tergo τὸ ἄγημα, selectissimum mille equitum agmen uidebatur. Agmen hoc claudebant mille quingenti equites cataphracti. Omnes autem, quotquot hactenus enumerauimus, purpureis chlamydibus erant ornati, quarum plurimae auro intertextae fuere, et uariorum animalium figuris condecoratae.

§. 8. Post hunc equitatum uehebantur centum seiuges siue currus sex equis iuncti; quibus succedebant quadraginta quadrigae et biga elephantorum, cum triginta sex elephantis, qui diuisi incedebant. Horum terga premebant octingenti pueri coronis aureis ornati; boues optimi circiter mille, mensae plus minus trecentae; elephantorum dentes octingenti. Numerus statuarum uix referri potest; omnium enim quotquot apud homines credebantur uel dicebantur esse Dii uel Daemones, uel heroes, statuae aderant; quae idola uel deaurata uel uestibus aureis induta fuerunt. Istic etiam depicta uidebantur omnia, quae ad numinum illorum historiam spectarent; itemque imagines noctis et diei, terrae atque caeli, aurorae et meridiei. Multitudo uasorum et instrumentorum aureorum argenteorumque ex iis quae deinde dicentur, intelligetur. Dionysius, qui regi ab epistolis erat, mille pueros in hac pompa secum habebat, argenteis uasis, quorum minora erant pondo mille drachmarum, onustos. Regii autem pueri sexcenti sequebantur aurea uasa gestantes; mulieres ducentae urnas aureas ferebant, queis aromata effunderent; octoginta mulieres lecticis gestabantur, quarum pedes ex auro concinnati fuere, et quingentae in lecticis, quarum pedes argentei fuere; earumque uestimenta admodum erant magnifica. Haec in eiusmodi pompa erant memoria digniora. *Athenaeus* deinde post Polybium multa his adhuc iungit, quae recensere hic nimis longum esset.

§. 9. Quantumuis magna fuerit haec Antiochi pompa: minime tamen comparanda est cum Ptolemaei Philadelphi pompa, multis ante annis facta, quam *Athenaeus* Antiochi pompae subiunxit. Antequam pompam 6) illam Ptolemaeus instituerет, magnificum construxit tentorium, cui nullum fortasse par fuit. Tam amplum erat, ut centum et triginta lectos in circulum positos contineret; sed hoc misso, ad ipsam pompam ueniamus. Pompa haec, quae per stadium urbis Alexandriae ducebatur, a Luciferi repraesentatione initium ceperat; quoniam summo mane, quo tempore stella haec fulget, pompa coepit. Hanc stellam sequebantur imagines patris atque matris regis Philadelphi, posteaque Deorum omnium cum apparatu et ornamentis ad historiam eorum pertinentibus. Ordo pompae is ipse fuit, quem in ludis Olympicis obseruabant. En speciatim, quid in pompa Bacchica gestum sit. Qui primi incedebant, Sileni erant, purpureis alii, alii puniceis uestibus induti; hique turbae arcendae deputati erant. Hos sequebantur Satyri ad utrumque latus uiginti, lampades hederaceas et deauratas gestantes. His proximae fuere Victoriae, alis aureis instructae, quae thymiateria longitudine sex cubitorum gestabant; haec thymiateria partim deaurata, partim hederaceis foliis erant ornata; earum uestes animalium figurae decorabant, ipsaeque uictoriae auro undique fulgebant.

§. 10. Post has ara sex cubitorum duplex portabatur, hederacea fronde inaurata densius stipata, et coronam habens auream ex pampinis constantem, et albicantibus taeniis undique ornatam. Subsequebantur centum ac uiginti pueri, purpurea tunica amicti, thus, myrrham et crocum in aureis *mazonomis* s. uasculis gestantes. Post hos incedebant quadraginta Satyri aureis coronis hederacea folia referentibus redimiti; quorum corpora ua- riis

6) *Athenaeus* lib. 5. c. 6. in istam pompam 2239. talenta, et 50. minas regem impendisse tradit.

riis coloribus depiƈta erant. Praeter coronam, quam capite geſtabant, auream, aliam item auream pampinis ornatam manibus tenebant. Duo dein Sileni incedebant, aurea chlamyde crepidisque albis inſtruƈti, quorum alter petaſum geſtabat et caduceum aureum, alter tubam. In medio illorum incedebat uir, ſtatura quatuor cubitorum, habitu tragico et larua teƈtus, cornu ſimul copiae aureum geſtans, quem Annum appellabant. Hunc excepit mulier formoſiſſima eiusdem ſtaturae, multo auro aliisque ornamentis condecorata, et altera manu coronam ex foliis Perſeae textam, altera uero palmae ramum geſtans, eaque *Penteteris* ſeu quinque annorum ſpatium uocabatur. Huius ueſtigiis inhaerebant quatuor *Horae* ſeu anni tempeſtates, uario modo exornatae; duo porro thymiateria aurea quatuor cubitorum hederaceis foliis exornata, et in medio eorum ara quadrata aurea. His ſuccedebant Satyri cum coronis aureis, hederacea folia referentibus, puniceis induti ueſtibus, quorum alii uaſa aurea uinacea, alii carcheſium geſtabant. Proximus his erat Philiſcus poëta et Bacchi ſacerdos, et omnes Bacchi artifices. Secundum haec ferebantur tripodes Delphici, illorum praemia, qui certaminibus athletarum neceſſaria ſubminiſtrarent; alter nouem cubitorum pueris, alter duodecim cubitorum uiris erat deſtinatus.

§. 11. Poſt hos ingens quatuor rotarum currus, longitudine quatuordecim cubitorum, latitudine oƈto, a centum et oƈto uiris trahebatur. In hoc ſtabat Bacchi ſtatua cubitorum decem, aurea patera libantis, cum tunica purpurea ad talos defluente, ſupra quam crocota pellucida; amiciebatur autem pallio purpureo auro fulgente. Ante illum iacebat crater aureus Laconicus metretarum quindecim, et aureus tripus, ſuper quo thymiaterium aureum, duae phialae aureae, caſia et croco plenae: ſimulacrum umbraculo circumdabatur ex hedera, uite aliisque arborum frugiferarum frondibus, appenſis coronis, taeniis, thyrſis, tympanis, mitris, perſonisque tragicis, comicis, ſatyricis. In eodem curru erant ſacerdotes uiri feminaeque, orpheoteleſtae, ſeu myſteriorum interpretes, thiaſi uariae formae, et mulieres uannos geſtantes. Haec ſequebantur *Macetae*, quas Mimallonas, Baſſaras ac Lydas uocabant, paſſis capillis, quaedam ſerpentibus coronatae, aliae ſmilace, hedera, uite; manu aliae pugiones, aliae ſerpentes tenebant. Has alius quatuor rotarum currus excipiebat, quem uiri ſexaginta trahebant, cuique effigies Nyſſae uel Nyſae cubitorum oƈto inſidebat; tunica haec crocea, auroque diſtinƈta induta erat, et ueſte Laconica teƈta. Ope machinae ingenioſe fabrefaƈta haec effigies nullo manus admouente ſeſe erigebat, lac ex phiala aurea libabat, et rurſus ſedebat, thyrſum manu laeua tenens, mitris coronatum, et capite coronam auream geſtans, quae hederarum folia referebat cum uuis, ex uariis magni pretii lapillis concinnatis; haec etiam umbraculo gaudebat; ad quatuor currus angulos quatuor lampades inauratae conſpiciebantur. Sequebatur deinde currus alius quatuor rotarum, uiginti quatuor cubitos longus et ſexdecim latus, quem trecenti uiri trahebant: in hoc erat torcular uiginti quatuor cubitorum longum, et quindecim latum, uuis repletum, quas ſexaginta Satyri calcabant, tibia cantilenas uindemiales canentes; praefeƈtus his erat Silenus; per totam uiam muſtum defluebat. Huic currui alius ſuccedebat quatuor rotarum, longitudine uiginti quinque cubitorum, latitudine quatuordecim, quem uiri ſexcenti agebant; in quo uehebatur uter ter mille metretarum uini, ex pellibus pardorum conſutus, unde uinum per uiam paullatim defluebat. Hunc ſequebantur centum et uiginti Satyri et Sileni coronati, quorum alii uini ſcyphos, alii phialas, alii uaſa Thericlea magna, eaque omnia aurea geſtabant. Hinc agebatur crater argenteus ſexcentas capiens metretas in curru quatuor rotarum, a ſexcentis uiris traƈto: ſub crateris huius labris, auribus et baſi uariorum animantium figurae torno fuere inſculptae; medius crater corona aurea atque gemmata cingebatur. Iungebantur huic pocula argentea duo, duodecim cubitorum latitudine, altitudine uero ſex cubitorum, ſuperne acroteriis ornata, et cum ornamentis in uentre; ad pedes eorum animalia, quorum tria unius cubiti, reliqua plura dimidii. Luteres poſtea decem ſequebantur, ſexdecim crateres, quorum maiores triginta metretas, minores quinque capiebant; decem lebetes, uiginti quatuor diotae, ſuper repoſitoriis quinque; duo torcularia argentea, ſuper quibus fuere cululli uiginti quatuor; menſa ex argento ſolida duodecim cubitorum, aliaeque menſae triginta ſex cubitorum: quatuor tripodes, quorum unus circuitum habens ſexdecim cubitorum, totus argenteus erat; tres alii minores in medio gemmis exornabantur. Hos excipiebant tripodes Delphici argentei, numero oƈtoginta, praecedentibus minores, quadratis angulis; hydriae uiginti ſex, amphorae panathenaicae ſexdecim, pſyƈteres centum ſexaginta, quorum maximus

ſex metretas capiebat, minimus duas. Haec omnia argentea fuere. Poſtea incedebant illi, qui aurea uaſa geſtabant; crateres ſcilicet Laconicos quatuor, cum coronis pampineis, Corinthii operis uaſa duo cum animantium figuris tornatis, et in collo atque uentre aliis figuris affabre caelatis; quorum ſingula metretas octo capiebant. Torcular, in quo erant decem cululli; holcea duo, quorum ſingula metretarum erant quinque; cothones duo duarum metretarum ſinguli. Pſycteres uiginti duo, quorum maximus uiginti metretas capiebat, minimus unam. In pompa item ducti ſunt quatuor tripodes magni aurei; magna item theca aurea, reponendis uaſis aureis, gemmis ornata, decemcubitalis, ſex gradibus erecta, in quibus animantium effigies multae fuerunt quatuor palmorum: duo magna pocula; duo pocula uitrea deaurata; duo repoſitoria aurea quatuor cubitorum, minoraque alia; hydriae decem, ara tricubitalis, mazonomi uiginti quinque.

§. 12. Poſt haec incedebant pueri mille ſexcenti, alba induti tunica, coronati partim hedera, partim pino; ex his ducenti et quinquaginta aurea uaſa geſtabant, et quadringenti uaſa argentea, trecenti et uiginti Pſycteres aureos. Hos alii pueri ſequebantur amphoras geſtantes, quibus uinum ad potum funderent: ex amphoris uiginti aureae, quinquaginta argenteae et trecentae uariis coloribus erant decoratae. Hos excipiebant menſae quatuor cubitorum, ubi res multae notatu dignae obſeruabantur. In una earum Semeles lectus, ubi tunicae aureae aliaeque lapidibus pretioſis ornatae. Non omittendus quatuor rotarum currus, uiginti duobus cubitis longus, et quatuordecim latus, à quingentis uiris tractus, ſupra quem antrum erat profundum, hedera pampinisque opertum; unde egrediebantur columbae auolantes, palumbi, atque turtures, pedibus faſcia reuinctis, ut a ſpectatoribus facile caperentur. Ex antro profluebant fontes duo, alter lacte, alter uino, nymphae circa antrum coronis aureis erant ornatae. Aderat etiam Mercurius caduceum aureum geſtans, ac ueſtibus magnificis ornatus.

§. 13. In alio quatuor rotarum curru expeditio Bacchi in Indiam repraeſentabatur. Conſpiciebatur in eo Bacchus duodecim cubitis altus, elephanto uectus, purpurea ueſte, aurea corona, hedera pampinisque ornata, manu thyrſum oblongum aureum tenebat, calceosque aureos geſtabat. Elephanti collo inſidebat Satyriſcus, quinque cubitos altus, aurea corona pineos ramos referente redimitus, dextra manu cornu caprae tenens, quod inflans aduentum Dei ſignificabat. Aureus item elephanti ornatus erat, cum hederacea corona circa ceruicem aurea. Quingentae inde ſequebantur uirgines, tunicis purpureis amictae et aureo cingulo circumdatae. Harum duces erant centum uiginti aureis coronis pini ramos referentibus ornatae. Proximi his erant Satyri centum uiginti, panoplia armati, argentea alii, alii aurea. Horum ueſtigia premebant quinque aſinorum turmae, quibus Sileni atque Satyri coronati inſidebant; aſini aurea partim frontalia cum aliis ornamentis aureis gerebant; alii argentea. His ſuccedebant currus uiginti quatuor elephantis iuncti, hircorum bigae ſexaginta, leonum duodecim, orygum ſeptem, bubalorum quinque, ſtruthiocamelorum octo, ceruorum ſeptem, aſinorum ſilueſtrium quatuor. His inſidebant pueri aurigarum habitu, cum petaſis. His ſe comites addiderant pueruli peltis, longisque thyrſis armati, palliisque auro diſtinctis ornati; illi aurigae pinu, hi puerili hedera coronati. In utroque latere tres erant camelorum bigae; quas carpenta ſequebantur iunctis mulis, quibus barbarorum tentoria uehebantur: in his ſedebant mulieres Indicae, aliaeque captiuarum habitu. Ex camelis quidam trecentas thuris libras portabant; alii croci, caſiae, cinnamomi, iridis et aliorum odorum libras ducentas. Proxime incedebant Aethiopes haſtati, quorum alii dentes elephantorum ſexcentos, alii ebeni ſtipitum duo millia, alii crateres aureos argenteosque ſexaginta et auri ramenta ferebant. Hos ſequebantur Venatores duo cum iaculis inauratis, bis mille et quadringentos canes ducentes, partim Indos, partim Hyrcanos, Moloſſos, aliorumque generum. Qui hos excipiebant uiri centum quinquaginta, arbores portabant, quibus uariae ferae cum auibus alligatae fuere, pſittaci quoque permulti, pauones item, meleagrides, phaſiani, auesque aliae magno numero in caueis portabantur; aderant porro aues Aethiopicae centum triginta, Arabicae trecentae, Euboicae uiginti, boues Indici candidi uiginti ſex, Aethiopici octo, ingens urſus albus unus, pardi quatuordecim, pantherae ſexdecim, lynces quatuor, urſorum catuli tres; camelopardalis una, rhinoceros Aethiopicus unus. Poſt haec Bacchus in curru quatuor rotarum cernebatur, inſectante Iunone ad aram Rheae confugiens: aderat illi Priapus corona aurea hederacea cinctus: Iunonis etiam imago cum diademate aureo uiſebatur.

§. 14.

§. 14. Alexandri et Ptolemaei ſtatuae etiam ibi fuerunt coronis aureis hederacis redimitae. Statua porro uirtutis prope Ptolemaeum coronam auream forma ramorum oliuae geſtantis: his quoque aderat Priapus coronam habens auream, quae hederae folia referebat. Corinthus porro urbs diademate ornata prope Ptolemaeum conſpiciebatur. Iuxta ſingulos uas erat magnum uaſculis aureis plenum, et crater aureus metretarum quinque. Currum illum quatuor rotarum ſequebantur mulieres ueſtitu corporisque cultu perquam pretioſo, quae ciuitatum Ioniae et Hellenidum nomen gerebant, quotquot earum in Aſia et Inſulis Perſis ſubiectae fuerant; omnes aureis coronis ornatae. In alio quatuor rotarum curru thyrſus aureus nonaginta cubitorum, et lancea argentea ſexaginta cubitorum uehebatur; in alio phallus aureus cubitorum centum et uiginti, depictus et ornamentis inauratis uinctus, cum ſidere aureo in uertice illius micante, cuius circuitus ſex cubitos exaequabat.

§. 15. Adhaec magnus equorum et ferarum numerus aderat; leones praegrandes uiginti quatuor; multique alii quatuor rotarum currus, qui non modo Regum ſed etiam multorum Deorum ſtatuas ferebant. Proximus his erat chorus ſexcentorum uirorum, in quibus citharistae trecenti, coronas aureas geſtantes, et citharas inauratas pulſantes concinebant. Bis mille dein tauri colore ſimiles, qui frontalia aurea habebant, quorum in medio etiam corona erat aurea, ſequebantur; ſinguli quoque circa pectus aegide aurea condecorabantur.

§. 16. His ſuccedebat pompa Iouis aliorumque Deorum magno numero, et poſt alias omnes *Pompa Alexandri Magni*, cuius ſtatua aurea in curru elephantis iuncto uehebatur; isque ex uno latere Victoriam, ex altero Mineruam habebat. In hac pompa plurima etiam erant ſolia regia ex auro et ebore confecta; uni illorum diadema aureum impoſitum erat; in alio cornu aureum, et rurſus in alio corona aurea uiſebantur. In ſolio, Ptolemaei Soteris aurea corona iacebat decem mille aureorum. Trecenta quoque thymiateria aurea in hac pompa geſta ſunt; arae porro quinquaginta inauratae cum coronis aureis, quarum uni affixae fuerunt faces quatuor aureae decem cubitorum; foci item inaurati duodecim, quorum unius ambitus duodecim cubitorum fuit; altitudo quadraginta; alius quindecim cubitorum fuit; Producti quoque ſunt Tripodes Delphici aurei nouem, quatuor cubitorum; alii octo, cubitorum ſex; alius cubitorum triginta, ſuper quo erant animalia aurea quinque cubitorum et in circuitu corona aurea pampinea: praeteruectae quoque ſunt palmae ſeptem inauratae octo cubitorum; caduceus inauratus quadraginta cubitorum; fulmen inauratum quadraginta cubitorum; templum inauratum, cuius ambitus erat quadraginta cubitorum; cornu geminum cubitorum octo; magnus etiam animalium inauratorum numerus, quorum plurima erant duodecim cubitorum; ferae quoque enormis magnitudinis et aquila cubitorum uiginti. Coronae aureae in hanc pompam adhibitae fuere ter mille ducentae; aliaque corona ſacra myſticaque aurea, multis exornata lapillis pretioſis octoginta cubitorum; illa enim templi Berenices ualuas circumdabat: ſpectata etiam ſunt multa diademata aurea, quae puellae magnifice exornatae geſtabant, quorum unum altitudine erat duorum cubitorum; aegis item aurea, nec non thorax aureus duodecim cubitorum et alius argenteus octodecim cubitorum, in quo duo fulmina aurea duodecim cubitorum conſpiciebantur; item corona querna gemmis diſtincta; clypei aurei uiginti; panopliae aureae ſexaginta quatuor, ocreae aureae tricubitales; aureae pelues duodecim; phialae numero perquam multae; gutti uinarii triginta ſex; unguentaria uaſa magna decem; hydriae duodecim; mazonomiae quinquaginta; menſae uariae. Haec autem uaſa omnia aurea fuere, praeter ea, quae in Bacchi pompa uiſa ſunt. Quadringenta deinde plauſtra argentea ſupellectile onuſta; aurea uiginti; odoramentis uariis, octingenta procedebant. Agmen claudebant copiae equeſtres et pedeſtres, omnes armis mirum in modum munitae; peditum quidem 57600, equitum uero 23200. Haec itaque Ptolemaei pompa opibus et magnificentia omnia in hiſtoriis commemorata, immo omnem quaſi fidem ſuperat.

LIBER QVARTVS.
DE
VENATV ET PISCATV, NEC NON LVDIS QVIBVSDAM MINORIBVS.

CAPVT I.
De Venatu. 1)

§. 1.

Venationis speciem quamdam inter praecipua amphitheatri et circi exercitia fuisse, iam supra indicauimus. Ibi enim aut bestiae cum bestiis committebantur, aut homines atrociorum criminum rei, et extremo supplicio damnati cum feris pugnabant. Nonnulli etiam pecunia ad eiusmodi certamen redemti; alii, ut roboris agilitatisque suae specimen ederent, ipsi sese ad pugnam offerebant. Iam de uenatu in genere acturi de illius origine non multum disputabimus. Eum paullo post orbem conditum coepisse dubio ideo carere uidetur; quod simulac greges esse coeperunt, feras, quae iis insidiari solent, lupos inprimis, ursos, leones, uenando depellere atque interficere necessarium erat; ne et gregibus nocerent, et progeniem suam in perniciem aliorum animantium nimium augerent. Hoc enim nisi cautum fuisset, ne hominibus quidem securis esse licuisset. De uenatione leporum aliorumque huius generis animalium et aucupio, dubium forte exinde subnasci posset, quod ante diluuium orbis incolas a carnium esu plane abstinuisse multi arbitrantur; sed ideo tamen et huius generis uenationes fuisse institutas, ne nimia quadrupedum et auium copia fructibus terrae noceret, uero admodum simile est. Mythologia uenationis inuentum Diis tribuit; Apollini scilicet atque Dianae.

§. 2. Ad uarios apud ueteres uenandi modos procedentes, notamus, quod pro diuersitate animalium, quae uenando appeti solebant, duplex in genere uenatus occurrat, quorum alter ad aues, alter ad animalia agrestia et feras inprimis fuit directus. Feras uel foueis et cassibus impeditas capiebant, uel septis custodiebant, ut ad libitum uenatus exerceretur; loca etiam, 2) in quibus illae commorabantur, retibus et palorum ordinibus circundabant. Canes fere ubiuis ad uenationem adhibebantur; qui uenandi modus in specie nobilis uocabatur; qui enim cassibus exercebatur uenatus, is apud uillicos maxime in usu erat. Canes comitabantur equites uenabulis et gladiis longioribus instructi; nonnunquam uiri armati sine canibus feras persequebantur. Canes ad uenandnm destinati summo studio instituebantur, et Xenophonte teste, contra quadrupedes non prius mittebantur, quam mensem octauum uel decimum attigerant; eosque uenator longis funibus et loris retinebat, ne nimio impetu laederentur. Secundum eundem scriptorem canes breuibus admodum nominibus appellare solebant, ut facilius uocari possent, e. c. Thymus, Phylax, Taxis, Alce. Romani canes secundum regiones distinguere solebant; ubi omnium audacissimi Molossi putabantur, itemque canes Pannoniae, Britanniae, Galliae, Acarnaniae, nec non canes Indi et Libyci in magno pretio fuerunt. 3) Aliis aptiores credebantur Cretenses, Aetoli, Thusci et Vmbri; uelociores erant Galli, Belgae, Segusii, Sicambri. A graecis aliis praeferebantur canes Indi, Spartiatae, Cretenses et Locri. Inter canes porro alii aptiores erant ad uenandum leones alii ad ursum, alii ad ceruum, leporem etc. Canes Indi, narrat *Strabo*

1) *Venatus*, *Venatio*, e. g. in circo fiunt *uenationes*, ut res ipsa docet, alia significatione hic gaudet, ac cetera esse solet; pugna cum bestiis, uel bestiarum inuicem, hic intelligenda.

2) adde: moris fuisse uenatoribus, ferarum latebras circumdare funiculis appensis *purpureis pennis*, ut perterritae earum conspectu, funes non transilirent, eoque facilius capi possent. Verbis *Ioh. Hartungi* hoc elocuti sumus, decuria 3. locorum memor. c. 8. n. 20.

3) *Henricus Stephanus* schediasm. libro 4. sched. 1. 2. canum quaedam genera illustrat, plura a scriptoribus uenaticis petenda.

Strabo L. XV. p. 481. in perſequendis leonibus aliisque feris adeo acres atque ſtrenui ſunt, ut ſemel morſu correptas minime dimittant, etiamſi crus illis amputares. Inter ueterum canes uenaticos ii potiſſimum magni aeſtimabantur, qui ex lupo uel leone uel tigride mare geniti eſſent. Graeci etiam non colla tantum, ſed lumbos quoque canum circulis muniebant.

§. 3. Qui aucupium exercebant, accipitres et falcones aliasque aues rapaces ad genus hoc uenatus inſtituebant; licet nonnulli prorſus negare audeant, quod aucupium apud ueteres unquam in uſu fuerit; quibus tamen multa ſcriptorum teſtimonia facile opponi poſſunt. Hoc forte concedendum uidetur; genus hoc uenandi apud ueteres admodum fuiſſe rarum. Ex *Ariſtotele* certe Hiſt. Animal. L. X. *Appiano* 4) de uenatione L. 1. *I. Firmico Materno* V, 7. *Aeliano* hiſt. anim. II, 42. aliisque facile efficitur, *homines atque accipitres* (uerba ſunt Plinii) *ſocietate quadam fuiſſe aucupatos.*

§. 4. Apros iam ueteres uenando perſecutos eſſe, uel ex eo patet, quod *Homerus* in Odyſſea ſua Vlyſſem ab apro uulneratum fuiſſe commemorat. Hic obſeruatione digna eſt uenatio Narbonenſis quam *Tab. CIII. Fig. 2.* exhibemus. Immanis hic magnitudinis aper conſpicitur, quem duo uenatores iaculis ſ. uenabulis ſuis inſtructi aggrediuntur, qui ſiniſtra pannum quendam ſeu mantile obtendunt, quo ictus apri, quos fulmineis dentibus infligere ſolet, excipiant. Tigridem qua ratione ueteres uenati ſint *Fig. 3.* repraeſentatur, ubi duae tigres a decem uenatoribus, qui omnes uenabulis et magnis ſcutis inſtructi ſunt, impetuntur. Altera tigris iam corruit, et ſupina iacet; altera ne fugiat ſpeculo de induſtria poſito retinetur; quod in aliam tigridem ſe incidiſſe putat. Hic autem aliquis Venatorum immoratur iaculum in eam uibraturus. Singulariſſimum omnium uenandi modum ex Naſonum ſepulcro eadem exhibet *Fig. 4.* ubi octo uiri praegrandibus ſcutis muniti contra duos leones pugnant. Hic autem cuiuspiam uenatoris ars prae ceteris eminet; dum a leone iam proſtratus clypeo totum corpus ſuum tam apte contegit, ut a leone laedi nullo modo poſſit. Venatio haec in ſepto 5) peragitur; atque ad uenantium tantum uoluptatem inſtituta uidetur. Id quod exinde colligimus, quod uenatores plane inermes ſint, nec uenabulis uel ſagittis utantur.

CAPVT II.

De Piſcatu. 1)

§. 1.

De *piſcatu* ueterum nonniſi pauca nobis innoteſcunt. Retibus illos atque linea fuiſſe piſcatos, dubio caret. De linea *Martialis* III, 58. de uillicis loquens ita canit, *tremulaue captum linea trahit piſcem.* Iuuenis ille, quem *Fig. 5.* ex marmore Romano proferimus, galerum geſtat Mercurii petaſo non diſſimilem; alius *Fig. 6.* a *Bonnanio* proditus rupi inſidet, pileumque geſtat, iſque plurimos, quos iam ceperat, piſces in caniſtro habet. *Aelianus* hiſt. animalium l. 1. c. 29. et lib. 15. adhuc alios piſcandi modos recenſet. Sic e. c. nonnunquam foraminibus in glacie fluminis congelati factis hamos cum eſca demergebant; id quod in Eridano inprimis fieri ſolebat. Thynnos praecipue magnis retibus extenſis eodem, quo hodie, modo capere ſolebant. De piſcatu in prouincia Narbonenſi *Plinius* VIII, 8. rem plane ſingularem commemorat, quod ſcilicet in ſtagno agri Nemauſenſis, quem Latara uocat, delphini in ſocietatem piſcandi mugiles cum hominibus ueniſſe uiſi ſint; quod auctor hic nominatus l. c. pluribus deſcribit.

§. 2. Ampliſſimas quoque Romani habuerunt piſcinas, quibus ob inſignem, qui iis continebantur, piſcium multitudinem uillarum quoque pretium quam maxime adaugebatur. Sed non in uillis tantum, ſed etiam in oris maris magnas habuerunt piſcinas maritimas,

4) *Oppianus* intelligendus, qui uerſibus graecis de uenat. et piſcatu ſcripſit; latinos *rei uenaticae* ſcriptores habemus Lugd. Bat. 1728. cum uariorum notis in 4. editos cum *Kaempheri* obſeruat. in Calpurnium.

5) Septum; quod ſaepe plurium iugerum ſiluam maceria complectebatur, etiam θηριοτροφειον dictum. *Varro* de re ruſtic. lib. 3. c. 12. 13. 3.

1) Vid. *Oppianus* de uenatione et *piſcatu*, graecolat. per *Rittershuſium* Lugd. Bat. 1597.

mas, quae piſcibus marinis erant repletae; immo plures eiuſmodi piſcinae inter ſe iunctae uidebantur. *Hirrius*, (tradit Varro de RR. 2) c. 17.) *circum piſcinas ſuas ex aedificiis duodena millia ſeſtertia capiebat. Eam omnem mercedem eſcis, quas dabat piſcibus inſumebat.* Quae alendis et ſeruandis piſcibus impendit Lucullus, ea omnia fere ſuperant, quae Romanos in hoc genere adhibuiſſe conſtat. De eo enim *Varro* l. c. ita loquitur: *ad Neapolim L. Lucullus poſtquam perfodiſſet montem et maritima flumina immiſiſſet in piſcinas, quae reciprocae fluerent, ipſe Neptuno non cederet de piſcatu: factum enim eſſe, ut amatos ſuos piſces uideatur propter aeſtus eduxiſſe in loca frigidiora, ut Appuli ſolent facere pecuarii; quod propter calorem in montes Sabinos pecus ducunt. In Baiano uero tanta ardebat cura, ut architecto permiſerit, ut ſuam pecuniam conſumeret, dummodo perduceret ſpecus e piſcinis in mare, obiectaculo, quo aeſtus bis quotidie ab exorta luna ad proximam nouam introire ac redire rurſus in mare poſſet, ac refrigerare piſcinas.*

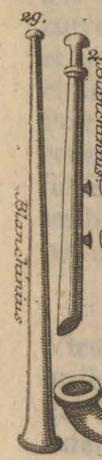

CAPVT III.

De ludis quibusdam minoribus. 1)

§. 1.

Praeter ludos illos maiores, de quibus ſupra pluribus egimus, ludi etiam alii minores, ut ſunt hodie, apud ueteres in uſu fuere. Ludos hos minores uocamus, qui non publice, ſed intra priuatos parietes ſine maiori ſtrepitu exercebantur. Huius generis fuere *tali*, graecis *πεσσοὶ* dicti, qui uetuſtiſſimi ſunt uſus. Illos enim iam ante Homeri tempora in uſu fuiſſe ex eo patet, quod antiquiſſimus hicce poëta ſub initium odyſſeae commemoret, procos Penelopes ante aedium oſtium talis animum oblectaſſe. Tali iſti oſſa fuere ex talis uel potius malleolis pedum educta; ſequiori tempore ex alia quoque materia, auro, argento, ebore conficiebantur. Ex aere confecti ſunt duo illi tali, quos *Tab. CIIII. Fig. 1. et 2.* Tab. CIIII. proferimus, quorum unus ex muſeo clariſſimi Abbatis Fauuelii, alter ex muſeo Brandenburgico Begeri eductus eſt. Quum uero latera ea, quibus tali conſiſtere poterant, prominentias et excauationes quasdam haberent, hae pro numeris habitae fuiſſe putantur; quanquam alii exiſtiment, in talis puncta quaedam et notas fuiſſe; eſt tamen et hoc notandum, quod quatuor tantum in talis latera ualuerint. Praeter hos talos, alias quoque teſſeras habuerunt uariis numeris notatas et noſtris plane ſimiles; quales *Fig. 3. et 4.* exhibemus. In iis autem aliqui in medio numeri quaterni magnum foramen habuerunt; cuius uſus non liquet. Begerus quidem arbitratur, eiusmodi foramina fraude quadam facta fuiſſe, ut argentum uiuum uel aliud quid ad dirigendos iactus, quod hodie a luſoribus fraudulentis fieri nonnunquam ſolet, in iis conderent. Sed cum foramina haec in omnibus fere ueterum teſſeris conſpiciantur, nulla fraude id factum uidetur; et cui uſui fuiſſet fraus toties repetita?

§. 2. Alia item nota teſſera dicta eſt, quadratum ſcilicet oblongum ſolidum quatuor ſuperficierum ex oſſe cuiuſpiam animalis factum; teſſeraeque huiuſmodi inſcriptionibus notatae fuere. Exempla earum exhibent *Fig. 5. et 6.* Teſſera ſequens *Fig. 7.* duorum piſcium illius generis erat, quod *ſortem conuiualem* uocabant; notam ſcilicet illis dari ſolitam, qui in conuiuium admittebantur; ſi quidem Cauceo credamus, qui ad certa Liuii et Lampridii loca rem ita explicat. *Liuius* quippe L. 9. ait, *Conſul teſſeram dari iubet, ut prandeat miles.* Lampridius autem in Heliogabalo plurium teſſerarum mentionem facit, quos hunc Imperatorem diſtribuiſſe refert. Teſſera item leonis *Fig. 8.* eidem uſui deputata uidetur. Teſſeris nonnullis ſententiae inſcribebantur, qualis illa, quam *Fig. 9.* poſt Begerum damus.

§. 3. Alius adhuc ludus apud ueteres in uſu erat, qui ſub *latrunculorum ſiue latronum* 2) appellatione innoteſcebat. In hoc autem ſigna ſeu teſſerae, quibus duae ludentium partes

a) adde lib. 3. eſſe, cuius cap. 17. hic citatur. confer. etiam cap. 3. ubi de piſcinis et *dulcibus* et *ſalſis*, ſeu maritimis plura occurrunt.

1) Conferendi *Io. Meurſius* de ludis graecorum; et *Stukius* antiquitatum conuiualium lib. 3.

2) de ludo latrunculorum uid. *Turrigium* ad inſcriptionem Vrſi togati, tom. 12. theſauri graeuiani,

Tab. CIIII.

1–6. Tali et tesseræ variæ lusoriæ. 7–9. Tesseræ aliæ pro sorte convivali habitæ. 10. Taurocathapsia. 11. Ascoliasmus. 12. Varia instrumenta Architectonica. 13–18. Ascia et scalpra ad poliendos lapides. 19. Choraules cum tibiis. 20–33. Tibiæ formæ variæ 34. Syrinx. 35–42. Tubæ variæ. 43. Tibia utricularis. 44. Idem instrumentum cum Syringe.

partes utebantur, diuerſo colore diſtinguebantur. Ludus ipſe belli erat imago, in quo uaria latrunculorum ex utraque parte pugnantium certamina et oppugnationes locum habebant. In utroque exercitu Rex erat ſeu Imperator multis militibus ſeu latronibus ſtipatus, qui non niſi urgente neceſſitate ex loco ſuo procedebat. Qui aduerſarii ſui milites capere, regemque illorum praeſidio ſuo exuere poterat, is uictor habebatur. Exercebatur hic ludus in peculiari tabula luſoria uariis lineis diuiſa, intra quas ſingulis latrunculis locus ſuus erat aſſignatus, qui a graecis πόλις (urbs) uel χώρη (regio) nuncupabatur. Rex autem cui unicus tantum locus ſupererat, ex quo ulterius fugere non poterat (capi enim per leges ludi nequibat) *ad incitas*, i. e. ad locum, unde moueri non poterat, *redactus* dicebatur. Huic latrunculorum ludo Nero operam dediſſe legitur; hunc enim *Suetonius* in uita ipſius c. 22. quadrigis eburneis in abaco luſiſſe refert. *Ouidius* Triſt. II, 431. peculiaris ludi mentionem iniicit, quem *lapillos* uocat, ita canens.

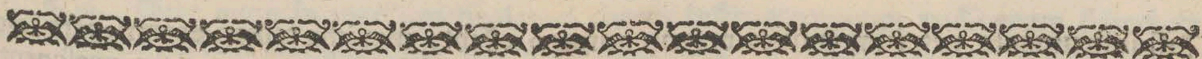
Parua ſedes ternis inſtructa tabella lapillis,
In qua uiciſſe eſt continuaſſe ſuos.

Lapilli hi ſpecies forte teſſerarum erant, quas ludentes ex certo loco in tabellam coniiciebant, ubi is, poſt cuius iactum tres illi lapilli ſeſe mutuo coniungerent ſiue continuarent, uictor abibat. Alea denominatio generica eſſe uidetur, ſub qua omnes illi ludi intelligebantur, in quibus caſus fortuitus locum habet, nec uictoria a ludentium arte praecipue pendet.

§. 4. His ludis duo alios iungimus, quorum ſchemata *Fig. 10. et 11.* ex marmoribus Oxonienſibus educta ſunt. Prior *Taurocathapſiorum* nomine ueniebat, quo eum tauris currebatur, isque per dies plurimos continuabatur. Equites ſcilicet poſt tauros currebant, et cornua manibus prehendentes in terram illos proſternebant. Theſſali, apud quos ludi eiusmodi frequentiores erant a I. Caeſare dictatore inuitati illos primum repraeſentarunt. Poſt I. Caeſarem alii quoque Imperatores idem ſpectaculum dederunt. Haec autem Taurocathapſia a *Tauromachiis*, quae haud dubie pugnam taurorum denotant, longe diuerſa fuiſſe uidetur. Poſterior ludus *Fig. 11.* ſaltatione in utre uino repleto conſiſtebat, quae ueteribus non ignota fuit. Ipſe quippe *Virgilius* L. II. Georg. u. 383. eius mentionem facit his uerbis;

atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos ſalire per utres.

Vtres quippe ungebant, ut ſaltatio lubrica eſſet, et artificium ſaltantium firmiterque in utribus illis conſiſtentium eo magis compareret. Si uter eiusmodi uino repletus erat, is qui in eo ſaltando et firmiter ſtando ceteros antecellebat, et utrem et uinum praemii loco auferebat. Graecis hoc exercitium a uoce ἀσκός, quae utrem denotat, *aſcoliaſmus*, (et ἀσκωλιάζειν) appellabatur. Qui hic in utre tripudiant Satyri ſunt uel potius Fauni uitis foliis coronati. Veteres enim in ludis feſtisque Bacchicis ſaepe uiros ſub forma Satyrorum, Faunorum, Silenorumque repraeſentabant.

LIBER QVINTVS.
DE
VARIIS ARTIVM QVARVNDAM INSTRVMENTIS.

CAPVT I.
De inſtrumentis architectorum uſitatioribus.

§. 1.

De diuerſarum artium inſtrumentis acturi illa prae ceteris notamus, quorum figura in ueterum monumentis obſeruatur. Nulla autem ars maiori inſtrumentorum apparatu

opus habuisse uidetur, quam Architectura. Praeter enim illa, quae cum aliis artibus inferioribus, ferraria scilicet, scriniaria, carpentaria, communia habebat, uariis insuper machinis et organis gaudebat ad stupendas erigendas moles, columnas et obeliscos aptissimis. Quanto scilicet labore nuper eques *Fontana* 1) Architectus egregius sudauerit, ut in platea S. Petri obeliscum, qui nunc ibidem uisitur, erigeret, nemo ignorat. Qua uero ad hanc molem tollendam usus est machina, illius imago adhuc in aere incisa uidetur, et ab Architectis nonnisi cum stupore conspicitur. Hic autem obeliscus, si cum statuis Colossalibus, quarum altitudo plus quam centum pedum erat, Colosso Rhodio et obelisco Lateranensi compararetur; longe maioris illae molis erant, quam hodiernus ille Vaticanus. Obeliscus certe Lateranensis adhuc prostratus iaceret, nisi ruptus et in plures partes diuisus, fragmentis suo loco positis per partes erigi potuisset. Omnes illae machinae nunc sunt amissae et ad pondera insolita extollenda, nouas subinde machinas comminisci et insignes nonnunquam impensas adhibere necesse est. Sola superest machinarum forma, quibus ad erigendum obeliscum aliasque columnas in hippodromo Constantinopolitano usi sunt; sed schema tam rudi manu et tam imperfecte delineatum est, ut structura illius machinae ex eo uix ac ne uix quidem concipi uel intelligi possit.

§. 2. Ad instrumenta ipsa procedentes primum *Tab. CIII. Fig. 12.* ex Grutero et diario Italico uaria instrumenta minora exhibemus, quae ad artes inferiores pertinebant; normam scilicet tum rectam tum rectangulam, circinos, rectis alium, alium curuis uirgulis instructum, forcipem, malleos, perpendiculum, serram, falculas, runcinas aliaque, quorum usum qui has artes exercent, melius internoscere poterunt. *Fig. 13.* ascia conspicienda traditur ex museo illustris D. *Foucault* educta, cui *Fig. 14—18.* *Scalpra* quaedam subiungimus, quibus lapides poliebantur, ex uariis museis desumta; quorum nonnulla aenea sunt; ubi simul obseruandum ueteres aliqua temperatura usos fuisse, qua aes, ut alias ferrum, indurabant; ita ut ex eiusmodi aere multa conficerent, quae ex ferro cudi solebant; clauos scilicet cuspides, aliaque eiusmodi arma. Eiusdem materiae fuerunt ligamina ad asserendos et coniungendos in muro lapides ita adbibita, ut foramine in utroque lapide excauato ligamen illis insereretur; quanquam etiam ex alia materia facta fuisse nullum dubium est. Nonnulli eiusmodi ligamina ferrea fuere et plumbo obducta; immo ex ligno quaedam reperta sunt; assulae scilicet in modum caudae hirundinis concinnatae et ab una parte in unum, ab altera in alterum lapidem immissae. Caeterum ipse aedificandi modus, operae, baiuli conspiciuntur in columna Traiani, Tab. 9. et 10. in Antonini, Tab. 56.

CAPVT II.

De instrumentis musicis.

§. 1.

Etsi instrumenta ueterum musica magno numero essent, maxima tamen eorum pars solo fere nomine nobis innotescit. Quae plurimum conspicimus, ea aut flatu personant, ut tibiae, tuba et syrinx, aut manu uel plectro, ut lyra uel cithara; quibus pro attemperanda modulatione tympana, cymbala, crotala, sistrum et scabilla nonnunquam accedebant. Frequentissimus erat usus tibiarum, quae non in choris tantum musicis, theatris et amphitheatris, sed et in sacrificiis, immo ubique fere locum habebant. Forma illarum ab hodiernis parum erat diuersa; illarumque plurimae ad lineam rectam fuere directae; aliae uero ab altera parte recuruatae. Ceterum tria tibiarum genera traduntur; quum aliae proprie et in specie *tibiae* dicantur, aliae *fistularum* et rursus aliae *auenae* nomen gerant. Quae *tibiae* dicebantur, inde nomen accepisse dicuntur, quod olim ex crure seu tibia cuiusdam animalis, equi, canis, gruis etc. concinnatae fuerunt; *Fistula*, calamus erat ad sonum adornatus; *auena* ex auenae culmo a pastoribus conficiebatur. Certum tamen est, haec nomina promiscue usurpari; quum auenam nonnunquam pro fistula, et pro hac tibiam

1) Horrendae machinae, quibus usus fuit doctissimus eques, describuntur in sumtuosissimo libro *Caroli Fontanae tempio Vaticano*, Romae 1694. fol. libro 3. Discimus hoc ex celeberrimi et longe optimi *Bosii* non uno nomine illustri commentatione epistol. de *Obelisco*, pag. 3. not. b).

biam poni uideamus. Tibiarum, quas in monumentis ueterum obseruamus, plurimae ex ligno confectae uidentur; nec dubitandum quin et maxima illarum pars ex eadem materia fuerit concinnata.

§. 3. In sacrificiis et Bacchanalibus saepe tibicines conspicimus duplicem tibiam inflantes; usus etiam pastoritii tibia erat duplex; nec non in aedibus priuatis frequentissime illa utebantur. *Choraulem* 1) siue chori praesidem duplice tibia canentem *Tab. CIIII. Fig.* 19. sistit, in cuius tibiis hoc peculiare est, quod nullis foraminibus sint perforatae; quum tamen certum sit, tibias singulas olim ad minimum tria habuisse foramina, quorum numerus deinde ad septem, octo, immo decem usque fuit adauctus. Tibia Panos siue syrinx, multis fistulis, quae plerumque septem, aliquando sex calamis compacta fuit; illudque instrumentum saepius in Panos, Siluani, Satyrorumque manibus uisitur. *Panduria* etiam species erat fistulae, quae ore et flatu resonabat. Pollux tamen illam organum trium chordarum uocat; adeoque nec forma nec usus illius satis notus est. Idem affirmandum uidetur de alia tibiarum specie, quae secundum Xenophontem ab *Athenaeo* 4, 23. allatum *gingra* uel *gingrus* dicebatur. Vnius tantum palmae longitudinem illa exaequabat, lugubremque quasi sonum edebat; 2) apud Phoenices in luctu Adonidis, qui ab iis *Gingris* appellabatur, admodum celebris. A Phoenicibus aliud inuentum erat instrumentum musicum, cuius sonum, chordis licet esset instructum, flatu modulabantur; illudque *Nablam* uocabant. Aliud adhuc tibiae species erat *Monaulus*, de quo pluribus *Athenaeus* l. c. *Tuba* uel *buccina*, Graecis σάλπιγξ dicta, usus erat bellici; nihilominus tamen etiam in sacrificiis aliisque actibus publicis, ubi tibiarum sono admiscebatur, adhiberi consueuit. Tubae uero eiusmodi reflexae plerunque et contortae fuere, ut hodiernae. *Hydraulus* organorum species erat, ubi aqua delapsa aeremque mouens sonum indebat tubis pluribus. Simile instrumentum Tusculi uisitur; eiusque inuentum *Vitruuius* 9, 9. *Plinius* 7, 37. atque *Athenaeus* 4, 23. Ctesibio Alexandrino tribuunt. Veteres de illius forma atque usu admodum disputarunt, ut apud Athenaeum uidere est. Haec autem uulgatior erat opinio, uentum ab aqua motum hydraulo sonum indidisse, forma secundum Athenaeum arae rotundae similis erat. *Ammianus Marcellinus* 14, 18. narrat, suo tempore instrumenta hydraulica lyrasque adornatas fuisse, quae currum magnitudine aequarent. *Organa* Iuliani Apostatae tempore inuenta dicuntur, eorumque usus, Pipino regnante, in Gallias inductus est, quum illi a Constantino Copronymo eiusmodi organum missum esset. *Vter symphoniacus* siue *tibia utricularis* uetusti quoque usus uidetur; id quod ex uersibus nonnullis probant, qui *Virgilio* uulgo tribuuntur,

Copa Syrisca caput Graia redimita mitella
Crispum sub crotalo docta mouere latus;
Ebria famosa saltat lasciua tabella,
Ad cubitum raucos excutiens calamos.

§. 3. Quae nunc in medium prolaturi sumus instrumentorum musicorum schemata, ea maximam partem ex collectione clarissimi *Blanchinii*, Antistitis Romani eruditissimi depromta sunt. Quas *Fig.* 20. et 21. exhibemus tibias duplices, illae inferius latiores iisque similes sunt, quas Galli hodie *hautbois* uocant, eaeque plurimis infixis clauis, quibus foramina uel aperiuntur, uel clauduntur, instructae uidentur. Sequens *Fig.* 22. quatuor foramina habet, et tubae ferme formam refert. Proxima *Fig.* 23. hoc singulare habet, quod tubum minorem recuruatum ipsi insertum uidemus; quo id efficitur, ut commode inflari possit, etiamsi deorsum teneatur. Simili tubo instructa est tibia sequens *Fig.* 24. cuius forma omnino insolita est. In suprema quippe tubi parte duos emittit tubos minores, quorum minori tubulus inflandus insertus est; ceterum septem haec tibia foraminibus perforata est, et ad instrumentum illud, quod Gallis *Fagot* dicitur, proxime accedit. *Fig.* 25. et 26. tibias simplices exhibent, quarum posterior sistro Heluetiorum similis creditur. Rimam certe siue foramen oblongum ori admouendum, quale in instrumentis Heluetiis obseruatur, prae se fert. Formam tibiae reflexae seu curuae exhibet *Fig.* 27. Duae tibiae sequentes

Fig.

1) uid. *Gutberlethi* coniectanea ad monumentum Heriae Thisbes *Monodiariae* et T. Cl. Glaphyri *Choraulae*, edita cum dissert. de deorum Cabirorum Mysteriis 1703. et 1704. 8.

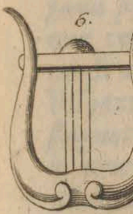
2) uid. *Pollux* lib. 4. c. 14. ubi etiam species saltationis ab ista tibia denominatur.

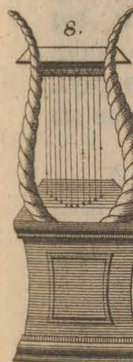
Fig. 28. tenuiore ſui parte maiori tubo infixae a *Bartholino* ex Boiſſardo ſunt eductae, earumque tubus hic maior adhuc minori inſtructus eſt, quem tibicen inflaſſe uidetur. Vero autem ſimile hanc tibiam ideo fuiſſe inuentam, ut incommodum illud uitaretur, quod illi haud dubie experiebantur, qui duas ſimul tibias inflandas ori admouebant. Quae *Fig.* 29-33. offeruntur, tibiae rectae partim, partim incuruatae ſunt, nec ullis inſtructae foraminibus, ut pro tubis potius haberi poſſint. *Fig.* 30. et 33. litui, ſeu ſigni militaris, quo Romani in bello utebantur, formam habent. *Lituus* autem uocabatur hoc inſtrumentum, quod uirgae augurali, quam ſimiliter lituum uocabant, ſimile fuit. Quique in bello lituum hunc inflabant *liticines* appellabantur.

§. 4. *Fig.* 34. *Syringem* nobis ſiſtit ſiue tibiam Panos ex ſeptem fiſtulis compactam. In monumentis hoc inſtrumentum frequentiſſime, ſed non pari ubique fiſtularum numero apparet, nam quinque modo, modo ſeptem, nonnunquam etiam decem fiſtulas continet. Quae *Fig.* 35. ex Boiſſardo proferuntur tibiae ſeu tubae ſimul iunctae, incertum, utrum pro uno tantum, an pro tribus inſtrumentis habendae ſint. Quod *Fig.* 36. uidemus inſtrumentum, illud in multis monumentis occurrit, et ſignum militare, quod lituum uocabant, omnino refert; nihil tamen obſtat, quo minus etiam ad alios uſus adhibitum fuerit. Inſtrumenta ex cochlea oblonga, quae in lineam ſpiralem procedit et in acumen deſinit, confecta, ut *Fig.* 37. uidemus, itidem ualde fuere uſitata. Inſtrumentum ſequens *Fig.* 38. aut tibia eſt, aut tuba, inferiore ſui parte latiſſima. Cornu *Fig.* 39. et 40. non ad uenatum tantum, ſed etiam in bello adhibebantur; quique eiusmodi cornua inflabant, *cornicines* appellabantur; ubi ſimul notandum, cornua haec ex aere, nec non ex cornu uri, qui bouis ſpecies eſt, concinnata, et nonnunquam argento fuiſſe exornata. Inſtrumentum ſequens *Fig.* 41. ex memoriis Brixianis depromſimus; cornu hoc exhibet alio cornu ſeu tubo incuruato transfixum; cetera oculis facilius, quam uerbis diſtingui poſſunt. Ex iisdem monumentis Brixianis quoque deſumtum eſt inſtrumentum proximum *Fig.* 42. quod plane inſolitum eſt, et quale me nunquam uidiſſe recordor. Quis tubae uel tibiae huius uſus fuerit in concentibus, id aliis indagandum relinquimus. Quam *Fig.* 43. proferimus tibiam utricularem uel utrem tibiis coniunctum, graecis ἀσκαυλος dictum, illius uſum apud ueteres frequentiſſimum fuiſſe conſtat. Vtri illi inflato duas tibias longiores inſertas eſſe uidemus, et tertiam ex altero latere breuiorem, quinque foraminibus inſtructam. Longius a ceterorum inſtrumentorum forma recedit *Fig.* 44. Ex una illius parte duas conſpicimus tibias breuiores, ſiue tubos, quorum ſinguli quatuor uel quinque foramina habent; ab altera uero parte decem tubi in ligno quodam eo ordine defixi comparent, ut ſyringis formam prae ſe ferant. Iunctus his eſt uter inflatus, qui uentum receptum machinae muſicae iterum tradere uidetur. Blanchinius machinam hancce ex nummo contornato Neronis deſumtam eſſe refert.

§. 5. A tibiis et tubis, quae flatu ſonabant, ad illas inſtrumentorum ſpecies progredimur, quae uel manibus uel plectro pulſabantur, quorum uel ſola enumerare nomina, nedum eorundem formam deſcribere, perquam eſſet difficile. Nos quidem nomina ſequentia ex uariis auctoribus colligimus: teſtudo, lyra, cithara, baton ſeu barbiton, phorminx, pſalterium, chelys, harpa, trigonum, ſambuca, pectis, phoenix, ſpadix, lyrophoenicium, clapſiambus, pariambus, iambuca, ſyndapſus, epigoneum quadraginta chordis inſtructum, ſimium triginta quinque chordarum, monochordon, Arabum inuentum; trichordon, quod Aſſyriorum panduria eſt, et pentachordon. Forte in his inſtrumentis unum idemque diuerſis nonnunquam nominibus exprimitur.

§. 6. *Teſtudo* ſecundum Mythologos Mercurii inuentum eſt, ex cochlea teſtudinis confecta; qua autem potiſſimum ratione lyra, cithara, chelys, pſalterium et harpa inter ſe differant, non ita facile eſt dictu. Sexcentas in marmoribus uidemus ſeu lyras, ſeu citharas, ubi chordarum ſpatium totum pellucidum eſt, ut harpa illa, quae in manibus Regis Dauidis pingi ſolet. Forma fere ſemper eadem eſt, ſi unam excipias a Sponio publicatam, quae paene triangularis eſt; eam infra proferemus. Haud dubie idem eſt cum trigono, cui ſambuca quoque ſimilis fuiſſe creditur; inſtrumentum ſcilicet triangulare chordis adornatum. Numerus Chordarum in his inſtrumentis non ſemper idem erat, ſed modo paucioribus, modo pluribus chordis conſtare leguntur; unde monochordiorum, dichordiorum, trichordiorum, tetrachordiorum etc. nomina ipſis inhaeſerant. Pauca illorum plectro, ſed plerum-

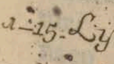
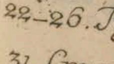
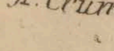

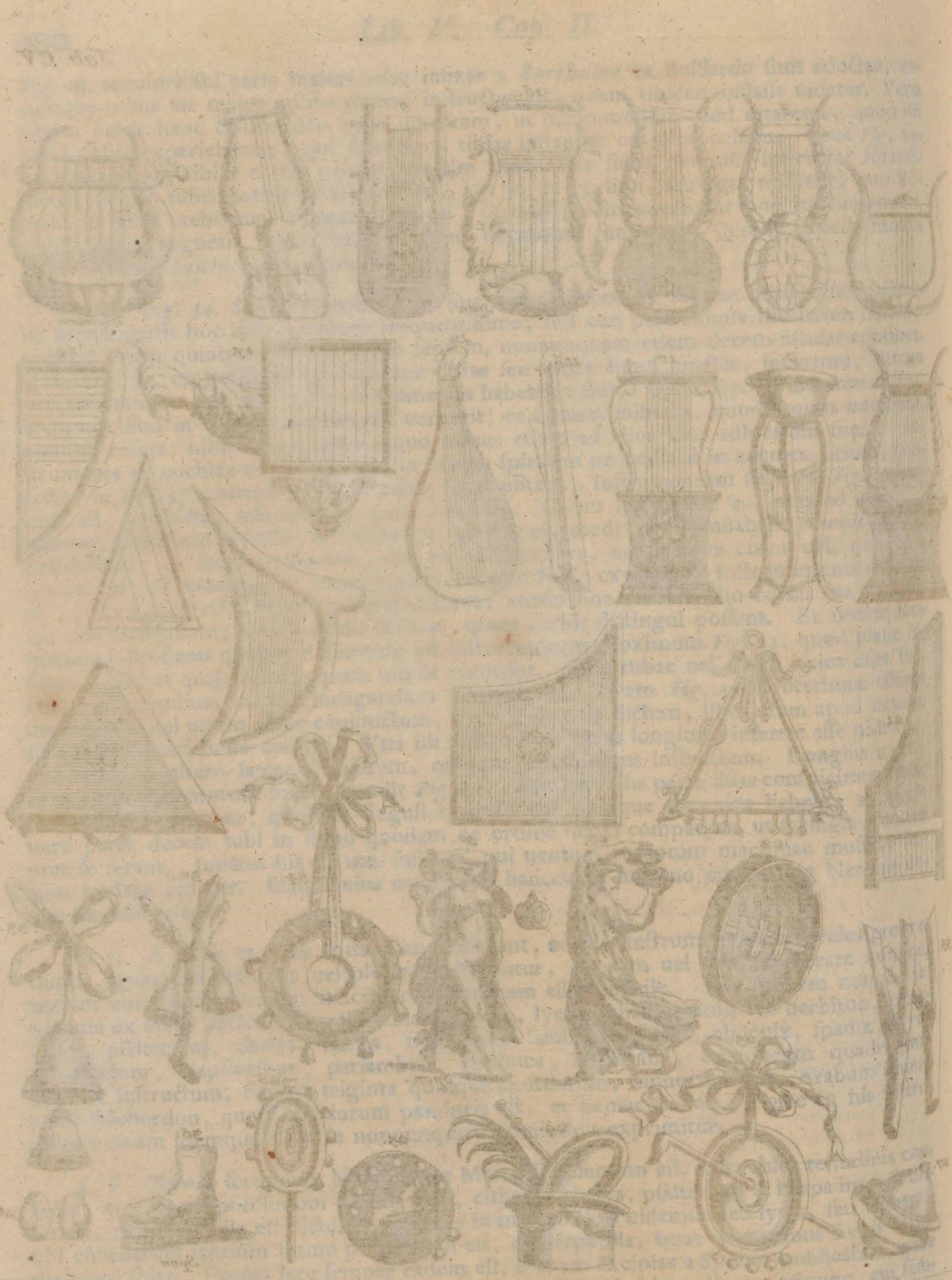

Tab. CV.

1–15. *Lyrae sive Citharae formae variae*. 16. *Plectrum*. 17–21. *Aliae citharae species*.
22–26. *Tympana formae variae*. 27. 28. *Cymbala*. 29. 30. *Puellae cymbala pulsantes*.
31. *Crumata*. 32–34. *Tintinnabula*. 35. *Crotala*. 36. *Scabillum sive crupezium*.

plerumque digitis tangebantur. Ad Citharam atque lyram, tympana pulsantur in monumentis, quae supersunt; aliquando etiam tuba interuenit.

§. 7. *Cymbala* bina erant uasa concaua, quae simul concussa cum modulatione aliqua resonabant. Concaua illa fuisse, tum ex uerbis Clementis Alexandrini in protrept: *ex cymbalo bibi, ex tympano comedi*, tum ex Ouidii uersu *cymbala pro galeis pro scutis tympana pulsant*, a Sponio colligitur, *Crotala* scissae erant arundines, quae motae concussaeque resonabant. Narrant quidam, Herculem ad abigendas aues ex lacu Stymphalidis eiusmodi crotalis usum esse. Species crotalorum erant *crumata* (κρέματα) quibus in partibus Hispaniae meridionalis ludebant, eaque id ipsum fuisse putantur, quod Galli sub uoce *castagnettes* intelligunt. Conficiebantur ea uel ex fragmentis testaceis, uel ex ossibus. Tam in marmoribus quam aliis monumentis nihil frequentius *tympanis*, quae forma nostris admodum erant similia: inprimis iis utebantur in sacrificiis Cybeles; saepius etiam in manu ipsius matris magnae conspiciuntur. In aliis quoque sacrificiis, festis et choris usurpabantur, usisque eorum ex Syria uenisse perhibetur. *Scabilla* et *crupezia* inter saltandum pedibus pulsabantur, sonumque crotalorum strepitui simillimum edebant. De *sistris* quum supra de Iside agentes mentionem fecerimus eiusque formam *Tab. LXXIII. Fig.* 5. 6. distincte exhibuerimus, Lectorem ad illa remittimus.

§. 8. His praemissis ad uaria instrumentorum schemata procedimus, et primo quidem illa exhibemus, quae uel pluribus uel paucioribus chordis erant instructa. Talia fuere lyrae uel citharae uariae formae, *Tab. CV. Fig.* 1—20. Harum prima *Fig.* 1. quatuor chordis, pro basi bouem resupinatum habet; duo latera totidem Delphines referunt. *Fig.* 2. trichordium siue instrumentum trium chordarum exhibet, quod in marmore Romano Apollinis et Clatrae reperitur. Lyra sequens *Fig.* 3. septem chordarum, secundum Virgilium Orphei lyrae similis, ex globo antiquo Farnesiorum, in quo constellationes designatae uidentur, desumta est. Quae hanc *Fig.* 4. excipit lyra, et ipsa septem chordas habet; sed ob hoc notatu dignior, quod chordae infra continuantur supra tabulam rotundam ligneam, ipsam lyram inferne terminantem. Visitur illa in anaglypho in aedibus Cardinalis Spadae, ubi Amphion cum lyra repraesentatur. *Fig.* 5. lyram decem chordarum ex Alexandri mensa eductam nobis exhibet; ornamenta illius admodum sunt spectabilia. Tetrachordon seu instrumentum quatuor chordarum *Fig.* 6. ex Aringhio desumtum est, qui ipsum ex antiqua pictura coemeterii Callisti expressit. Secundum *Macrobium* Saturnalium I, 18. Mercurius eius inuentor erat. Lyra sequens *Fig.* 7. septem chordis instructa, ex ueteri monumento, est ita concinnata, ut partes eius omnes facile perspici possint. Decem chordarum lyra, quae *Fig.* 8. sequitur in plurimis ueterum monumentis inuenitur, et ob grandem, qua nititur basin quadratam spectabilis est. Tab. CV.

§. 9. Quae *Fig.* 9. exhibetur lyra secundum Artemonem, *Athenaeo* teste, Pythagorae Zazynthii *tripus* appellabatur. Delphico enim tripodi hoc instrumentum simillimum erat, et citharae triplicis usum praebebat. Stantibus quippe in basi uersatili pedibus, quomodo sellarum, quae circumaguntur, positus fiunt, per spatia tria intermedia, quae a pede ad pedem pertinent, fides erant extensae, addito supra lebetis ornatu, et quorundam aliorum appensorum, quae pleniorem et elegantiorem sonum edebant, ubi cuiuis interuallo peculiares dispertiti erant modi, Doricus scilicet, Lydius et Phrygius. Sedens igitur Pythagoras in sella a tripode aliquantum distante prolata sinistra manu pulsandis fidibus, et altera plectrum incutiens, in quancunque forte incidisset ex illis tribus modulationis speciem, sedem instrumenti pede in orbem agitabat, tantaque uelocitate manum huc illuc transferre consuetus erat, ut si quis oculis id non usurparet, sed auribus tantum iudicaret, tres se audire citharistas, diuersos modos canentes, facile crederet. At instrumentum hoc in magna licet admirationi fuerit; post eius tamen obitum statim neglectum exoleuit; idque, quod uel tractaturis impeditum nimis et difficile uidebatur, uel ob alias caussas; quapropter multis etiam plane fuit ignotum. Desumtus est hic tripus ex anaglypho Romano Matthaeiae illustris familiae. Lyra sequens *Fig.* 10. ex museo Cardinalis Alexandri Albani producta est. *Dichordium* sequens *Fig.* 11. ex anaglypho ueteris sepulcri excerptum, instrumentum est quadratum et oblongum, quod ex altera parte continuo minuitur et coarctatur. Non desunt, qui dichordium idem esse putant cum instrumento illo, quod ab Athenaeo *pectis* uocatur. De pectide uero *Athenaeus* quid dicat I, 14. legere facile quisque

potest.

poteſt. Pectidem porro plurimi id ipſum inſtrumentum eſſe putant, quod aliter *magadin* appellant. *Fig.* 12. lyram nobis offert a ceteris, quas adhuc uidimus, in eo differentem, quod chordae illius luci et oculis non peruiae, ſed machinae ligneae applicatae ſint, ut lyrae hodiernae. Doctiſſimus Blanchinius illam pro *chely* ueterum habet. Deſumta illa eſt ex anaglypho noſodochii S. Iohannis Lateranenſis. Inſtrumentum ſequens *Fig.* 13. Blanchinius modo nominatus pro Hebraeorum *Nabla* habet, et ut Sopater in Athenaeo tradit, a Sidoniis illud uenerat. Manus uero illa extenſa et cornu pro plectro tenens in imagine huius uaſis non comparet; Lyra ſequens triangularis *Fig.* 14. cuius latus unum inflexum eſt, ex anaglypho uillae Mediceae Romae depromta eſt; et quae *Fig.* 15. ſequitur *harpa* ei, quae a pictoribus Regi Dauid adaptari ſolet, ſimillima eſt; eademque forma in ueterum monumentis reperitur. Ceterum harpa haec utraque manu pulſatur, quum in multis aliis tractandis plectro uterentur, cuius formam *Fig.* 16. exhibet. Quantum ad Trigonum *Fig.* 17. attinet, tres tantum chordas habet, quum ſequens *Fig.* 18. triginta quinque chordis ueſtitum ſit. Sequens inſtrumentum *Fig.* 19. triangulum eſt Iſoſceles ſiue aequicrurum, cuius alteri cruri circulus circumdatus, et ab eiusdem uertice et baſi aliquot fila ferrea cum annexis globulis dependent. *Figurae* ſequentes 20. et 21. ex *Kirchero* deſumtae ſunt; unde uero illas exceperit, nobis quidem non conſtat; certe iis inſtrumentis muſicis, quae nos clauichordia uocamus, admodum ſunt ſimilia.

§. 10. Pergimus ad cetera inſtrumenta chordis deſtituta, in quibus tympana atque cymbala cum uariis tintinnabulis, nec non crotala cum crumatibus, et ſcabillo ſiue crupezio numeranda ſunt. Primum locum obtinent *tympana*, quorum formam *Fig.* 22—26. exhibent. Horum primum *Fig.* 22. ex leuiori materia conſtitiſſe uidetur; circulus forte ligneus erat cum pelle ſubtenſa, quae uel digitis uel radio pulſabatur. Deſumtum illud eſt ex *Bellorii* admirandis antiquitatum Roman. Secundum *Fig.* 23. cum tintinnabulis, Vaſconum tympanis ſimile eſt, et haud raro in monumentis inter coetus Bacchicos obſeruatur. Tertium *Fig.* 24. cum radio ſeu bacillo, quo pulſatur, Blanchinius ſe ex ueteri pictura a Bartolo exhibita imitatum eſſe prodit. Quartum *Fig.* 25. in cuius medio tigris repraeſentatur, ex Begero hauſimus. Quintum *Fig.* 26. quo Armenii in officio ſuo Eccleſiaſtico uti ſolent, ſaepe nominatus Blanchinius nobiscum communicauit. Graeci eiusmodi inſtrumenta ἀναῤῥιπίδια uocant. Eorum officio ipſe Romae aliquando interfui, ubi ἀναῤῥιπίδιοις hisce ſonitum edebant, ut ſacerdotis ſacra celebrantis animum iis excitarent. Tympanis *Fig.* 27—30. *cymbala* iungimus, quorum deſcriptionem et uſum iam ſupra §. 7. indicauimus. *Fig.* 27. et 28. ipſa cymbala *Fig.* 29. et 30. duas puellas ea pulſantes exhibemus. *Fig.* 31. *crumata* uidemus, de quibus ſupra §. 7. iam plura diximus. *Fig.* 32. 33. et 34. uarias *tintinnabulorum* ſpecies repraeſentant. *Fig.* 32. duo tintinnabula de arboris ramo ſuſpenſa uidemus. Inſtrumentum ſequens *Fig.* 33. quo tintinnabulum minus ex maiori dependere uidemus Blanchinius thermarum uſui aptatum putat; ut nimirum ex eorum ſono ſciri poſſet, qua balneum ingredi, eoque rurſus egredi oporteret. Forma ex ueteri anaglypho deſcripta eſt. Inſtrumentum ſequens, quod tympanum tintinnabulis inſtructum prae ſe fert, ad ſtrepitum potius, quam ad harmoniam, concinnatum uidetur. *Crotalorum* formam *Fig.* 35. exhibet; puellae illa tractantes Crotaliſtriarum nomine ueniebant. Denique *Fig.* 36. *ſcabillum* ſiue *crupezium* conſpicimus, de quo ſupra §. 7.

CAPVT III.

De inſtrumentis, quibus ueteres ad ſcribendum utebantur.

§. 1.

Quonam omnino tempore ſcribi coeperit, ſatis certum non eſt. Scriptura ſacra de hoc tacet, et ſcriptores profani ad tempora fabuloſa hanc artem referunt. Nec magis notum eſt, quo foliorum genere, qui primi ſcripſerunt, uſi fuerint. Nos de ueterum ſcribendi ratione breuibus acturi, primo liquorem ad ſcribendum adhibitum, ſecundo folia ſiue chartam, cui inſcribebatur, et tertio ſtylum ſeu calamum, cuius ope ſcribebatur, nobi-

tabimus. In *palaeographia* 1) nostra *graeca* de his omnibus quidem iam fusius egimus; sed quum ibi omnia in medium proferre libuit, quae a scriptionis graecae origine ad extrema usque Christianismi saecula spectarent: multa simul retulimus, quae ad infimum tantum aeuum pertinent, quaeque hic pluribus repetere nihil attinere, ab instituto certe nostro remotum ducimus. Hoc itaque loco de iis tantum agetur, quae priscum aeuum respiciunt.

§. 2. De atramento 2) igitur aliisque liquoribus ad scribendum usurpatis primo notamus, quod atramentum a Graecis μέλαν siue μέλαν γραφικὸν dictum fuerit; qua posteriori denominatione a *Clemente Alexandrino* Strom. 6. insignitur. Latini liquorem ad scribendum adhibitum *atramentum*, nonnunquam etiam a graeca uoce ἔγκαυστον, *encaustum* appellare solent. Atramentum hoc librarium autem, ex succo loliginis uel sepiae, quorum piscium sanguis ater est, fieri solebat. Varios atramenti conficiendi modos refert *Plinius* 35, 6. *Atramentum quoque, inter factitios erit: quanquam est et terra geminae originis; aut enim salsuginis modo emanat, aut terra ipsa sulphurei coloris ad hoc probatur. Inuenti sunt pictores, qui e sepulcris carbones infectos effoderent. Sed importuna haec omnia et nouitia; fit enim ex fuligine, pluribus modis, resina uel pice exustis. Propter quod officinas quoque aedificauere, fumum illum non emittentes: laudatissimum eodem modo fit e taedis: adulteratur fornacum balinearumque fuligine, quo ad uolumina scribenda utuntur. Sunt qui et uini faecem siccatam excoquant: affirmantque, si ex bono uino faex fuerit, Indici speciem id atramentum praebere. Polygnotus et Micon, celeberrimi pictores, e uinaceis fecere, tryginon appellabant. Apelles commentus est ex ebore combusto facere, quod elephantinum uocant. Apportatur et Indicum ex India, inexploratae adhuc inuentionis mihi: fit etiam apud infectores ex flore nigro, qui adhaerescit aereis cortinis: fit et e taedis ligno combusto, tritisque in mortario carbonibus. Mira in hoc sepiarum natura, sed ex his non fit. Omne autem atramentum sole perficitur, librarium gummi, tectorium glutino admixto: quod autem aceto liquefactum est, aegre eluitur.* Libro autem 27. c. 7. atramentum librarium ex diluto absynthii temperatum litteras a muribus defendere asserit.

§. 3. Praeter atramentum, ad titulos 3) et literas maiusculas ueteres saepissime minium adhibebant: unde *Ouidius* Trist. L. I. El. 1. v. 7. ait: *nec titulus minio, nec cedro charta notetur.* In Epistola Ammonii ad Carpianum, quam *Eusebius* refert, dicitur, notas cinnabari scriptas esse. Imperatores quoque ad nomina sua scribenda liquore rubro uel cinnabari utebantur; qui mos a multis historiae Byzantinae scriptoribus commemoratus omnino antiquus fuit; quod Dio L. 40. nomina Imperatorum in uexillis φοινικέοις γράμμασι i. e. *rubris litteris* scripta esse asserit. Mos porro titulos litterasque maiusculas aureis exprimendi litteris, etiam antiqui usus esse uidetur. Vetustissimi certe codices manuscripti hoc ornatu condecorantur. In historia quoque Imperatorum Constantinopolitanorum χρυσογράφους uel χρυσογραφέας (Chrysographos) qui aurum ad scribendum adhibebant, reperimus. Priscis etiam temporibus ea, de quibus in libris agebatur, imaginibus exprimere solebant; quod etiam saeculis posterioribus factum esse deprehendimus; rarius tamen, quam saeculo tertio et quarto. Figuras eiusmodi in singulis fere foliis exhibitas uidemus in libris antiquissimis; in bibliis scilicet graecis Bibliothecae Caesareae, in Virgilio Bibliothecae Vaticanae, et in Codicibus Dioscoridis Bibliothecarum Caesareae, Regiae Gallicae et Augustinianorum Neapoli, et alibi.

§. 4. Materia, 4) cui ueteres inscribebant, sub uario chartarum genere nota fuit; a Graecis quippe folia quaeque ad scriptionem destinata χάρτης appellabantur. Inter uarias uero

1) libro 1. inde a cap. 1. quocum etiam *Mabillonii* liber 1. c. 8. de re diplom. conferendus, et quae Marchio *Maffeius* recens obseruauit, non pauca eiusdem argumenti etiam *C. G. Schwarzius* illustrauit in dissertationibus 3. de *ornamentis librorum*, quae Lipsiae iam recusae sunt, et *Iac. Frider. Reimmannus*, in idea systematis antiquitatis litterariae, Hildesh. 1718. 8.

2) de atramento, palaeogr. lib. 1. c. 1. *Mabillon.* de re diplom. lib. 1. c. 10. *Schwarzii* diss. 1. quorum compendium scire sufficit; *Petri Mariae Caneparii* uerbosum commentarium *de atramentis cuiusque generis* tot inutilibus rebus scatet, ut rarum inuentu esse librum, parum referat.

3) uid. *Schwarzii* dissert. 2dam; et *Reimmannum* p. 593.

4) conf. *Palaeogr.* lib. 1. c. 2. *Mabillonii* de re diplom. lib. 1. c. 8. et *Schwarzii* dissert. 1mam. *Melchior. Guilandini Papyrum*, seu commentarium in *Plinii* de papyro capita; et *Ios. I. Scaligeri* animaduersiones in eum librum; quorum excerpta dedit *Reimmannus* inde a pag. 284. seq.

uero chartae species nullam uetustiorem deprehendimus, quam pelles animantium, quae uel subigebantur, ut aluta et plicabiles fiebant, ut pelles chirothecarum; uel ita conficiebantur, ut pergamenum uel membranae uitulinae. Pelles illae priori modo subactae rarioris usus fuere, et Iudaei inprimis in exaranda lege sua, aliisque Scripturae sacrae libris, iis utebantur; cuiusmodi uolumina in synagogis illorum et Bibliothecis publicis passim conspiciuntur. Posterior pellium ad scribendum parandarum ratio, quam pergamenum uulgo appellamus, antiquissimi usus est. Pergamenum autem, *Isidoro* teste, a Pergami regibus nomen accepit. Quum enim folia ad scribendum apta iis non suppeterent; pelles animantium ita praeparari curarunt, ut scripturae recipiendae idoneae essent. Longe alia de caussa pelles pergamenas inductas fuisse perhibet *Varro* apud *Plinium*; cuius uerba haec sunt: *mox aemulatione circa Bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprimente chartas Ptolemaeo, idem Varro membranas Pergami tradidit repertas. Postea promiscue patuit usus rei, qua constat immortalitas hominum.* Attamen antequam Pergami Reges essent, iam pelles animalium ad scribendum adhibebantur. Iones certe, Herodoto teste, quum folia seu chartae ad scribendum iis non suppeterent, pelles ouium et caprarum subactas huic negotio aptas reddiderunt; nec ullum chartae genus pergameno longius conseruatur. Libri quoque, qui ex saeculo quarto et quinto supersunt, Virgilius sc. Vaticanus, Terentius Florentinus, aliique omnes in membranis scripti sunt. Immo tanta est membranorum antiquitas, ut origo illarum inuestigari nequeat.

§. 5. Si porro animaduertimus, quanta chartarum foliorumque copia ad epistolas, schedas, libros, et quicquid uulgo scribi solet, opus fuerit; facile intelligitur animalium pelles ad omnes eiusmodi usus minime potuisse sufficere, maximeque fuisse necessarium, ut alia chartarum genera excogitarentur. Hinc factum, ut pelliculae illae, quae inter cortices arborum eorumque ligna deprehenduntur, nonnunquam etiam linteamenta atque pugillares ex aere, plumbo et ebore confectae ad hoc negotii adhiberentur. In iis autem arborum plantarumque tunicis, quas *Isidorus* lib. 6. Orig. c. 14. *libros* uocat, papyrus inprimis Aegyptiaca per totum fere terrarum orbem ad epistolas, libros, et quicquid hodie chartae mandari solet, adhiberi coepit. Ipsa papyri planta, *Theophrasto* teste, in Nilo, postquam auctior terras uicinas inundauerat, iis praesertim locis, ubi aqua non plus quam duos cubitos alta fuit, nascebatur. Radices ea multas et admodum tortuosas agebat, quarum quae maior esset, pugni crassitudinem habebat, decemque saepius cubitos longa fuit. Altitudo caulis siue scapi, cuius forma triangularis perhibetur, eodem auctore *Theophrasto*, quatuor plerumque erat cubitorum. Nullo porro ex semine planta haec progerminabat, nec ullos ferebat fructus, tantaque illius copia ad Nili oras crescebat, ut *Cassiodorus* Lib. II. ep. 38. illam siluae compareт; unde apud Aegyptios uarius quoque illius usus fuit. Ex ea quippe calceos parabant, ligamina, stupam lucernis fouendis, storeas, culcitras, stragula, uela nauium etc. Inopes ex eadem uestes sibi consuebant, immo scaphis nauiculisque construendis papyrum adhibebant. Ad medicinam quoque illa apta putabatur, ut ait *Dioscorides* L. I. c. 116. Pauperioribus saepe cibi loco erat, dum illam mandebant, et ceteris abiectis succum tantum deglutiebant. Radix papyri non igni tantum fouendo inseruiebat, sed et ad sculpturae opera nonnunquam adhibebatur.

§. 6. De foliis autem, quae ex papyri philyra 5) conficiebantur, ante omnia notamus, philyram hancce alio nomine βίβλον appellari, unde libris ipsis τῶν βιβλων nomen haesit, graecis χάρτης s. charta dicebatur. Nam licet charta, quod iam supra monuimus, de quouis foliorum genere ad scribendum apto dici possit: Plinius tamen ceterique scriptores uulgo sub chartae nomine papyrum inprimis Aegyptiacam intelligunt, nec conuenit inter scriptores, quo potissimum tempore folia eiusmodi ex papyro ad scribendum parare coeptum sit. *Varro*, quem *Plinius* allegat, hunc usum ad Alexandri M. usque tempora reiicit, postquam Alexandria ab ipso aedificata fuisset; at *Plinius* huius opinionem L. 13. c. 13. refutat, quod *Cassius Hemina*, auctor antiquissimus, in annalibus suis memoriae prodidit, P. Cornelio Lucii filii, Cethego et M. Baebio Quinti filio Tamphilo, Consulibus in agro Ianiculi arcam repertam fuisse, in qua *Numa* Rex Romanorum situs fuisset, in eademque libros

5) uid. praeter *Mabillonium, Salmasii Plinianas* exercitatt. *Reimmanni* antiquitates Aegyptiorum pag. 91. seq. *Guilandinum* membro 7. et 10; cuius excerpta habet *Reimmannus* in *idea* systematis. p. 290. 91.

bros eius in charta ſcriptos fuiſſe repertos. Certiores adhuc habemus auctores, etſi minorem uetuſtatem prae ſe ferant, quibus conficitur, papyrum Aegyptiacam iam ante aeuum Alexandri M. in uſu fuiſſe; quibus citandis hic non immorabimur.

§. 7. Adornandorum eiusmodi foliorum modus a *Plinio* L. 13. c. 11. et 12. pluribus deſcribitur. Tunicae nempe illae ſ. philyrae acu ſeparatae iungebantur et turbida Nili aqua intingebantur; et plagulae hae praelo compreſſae ad ſolem ſiccabantur. Nili enim aqua glutini loco erat. Poſteriori tempore glutino iungi et ut firmius cohaererent, conglutinari ſolebant. Hadriano Auguſto in Epiſtola ſua apud Vopiſcum auctore, Alexandriae imprimis ingens fuit hominum multitudo, quae chartis hiſce conficiendis quaſi diurno quaeſtu ſibi uictum parabat; unde apud eundem Vopiſcum legitur Firmum tyrannum, qui in Aegypto defecerat, *tantum habuiſſe de chartis, ut publice ſaepe diceret, exercitum ſe alere poſſe papyro et glutino.* Papyri certe per totum imperium Romanum quam maximum olim fuit commercium.

§. 8. Ad libros itaque ſcribendos et conficienda diplomata papyrus olim adhibebatur. Adeo fragilis uero illa materia fuit, ut nonniſi pauciſſima eiusmodi monumenta hodie ſuperſint. In hoc chartae genere ſcriptum eſt Euangelium S. Marci Venetiis; ſed adeo putrida ſunt eiusdem folia, ut putredine compacta atque coagulata deterantur iam potius, quam ſeparari poſſint. *Ioſephus* in Bibliotheca Ambroſiana Mediolanenſi papyreis item foliis deſcriptus longe meliori conditione eſt. Sed ſingulariſſimus et ipſa foliorum integritate praeſtantiſſimus omnium liber papyraceus epiſtolae ſunt S. Auguſtini, quarum partem codex ille complectitur; quemque ego ab annis circiter decem Bibliothecae noſtrae San Germanenſi comparaui. Qui hunc librum ſcripſerunt, quum materiae fragilitatem compertam haberent, poſt quaterna uel quina folia papyracea unum uel duo membranacea inſeruerunt, in quibus ſcripturam continuabant; quo factum eſt, ut folia papyracea integra ſanaque manſerint. Quodlibet autem folium papyri duplex eſt, quia folium unicum admittendae ſcriptioni minus fuerat idoneum; id quod *Plinius* etiam innuit, dicens: *transuerſa poſtea crates peragitur*, quae uerba inſpectis foliis hiſce facile intelliguntur. Quodlibet folium ſcilicet ex duobus conſtat, quae longa filamina habent ab ima parte ad ſummam protenſa et ualde conſpicua; ſic autem coniunguntur et coagulantur, ut unius folii filamina recta ab ima libri parte ad ſummam dirigantur, alterius uero transuerſa imponantur; ex quo crates a *Plinio* commemorata emergit; in qua explicanda multi eruditorum magnopere ſudarunt. Haec enim filamina ſic decuſſata cratem quaſi texturamque conficiunt. Ex hiſce quoque foliis papyreis, hodiernae chartae ex detritis pannis confectae nomen inditum; licet ea a uera charta papyrea quam maxime differat.

§. 9. Officinae in quibus charta iſta papyrea conficiebatur, multis iam ſaeculis deſiere; idque uel ideo, quia Aegypto ſaeculo VII. ab Arabibus ſubacta commercium Aegypticum Europa et Imperio Conſtantinopolitano haud ita liberum fuit, uel quod aliud chartae genus inuentum fuerit, quod et ſolidius et ad uſum opportunius eſſet; charta ſcilicet bombycina, quae ex bombyce, uulgo *Cotton*, conficiebatur. Et ad huius chartae bombycinae ſimilitudinem papyrus ſ. charta hodierna ex detritis pannis facta, ſcriptioni adhiberi coepit.

§. 10. Ad inſtrumentum quo ſcribentes utebantur quod attinet, calamus omnium uſitatiſſimus fuit, ſi quidem atramentum adhiberent; et ualde dubito, utrum pennae uſus ſit tantae antiquitatis; licet ex *Iſidoro* l. 6. c. 14. ubi inſtrumenta ſcribentium calamum et pennam eſſe, ex iisque uerba paginis infigi dicit, recte colligatur, pennarum uſum admodum fuiſſe antiquum; eo quod ſcriptor hic de uſu ueterum plerumque loqui ſoleat. *Clemens* item *Alexandrinus* L. 6. de ſacro aliquo ſcriba loquens, *deinde autem*, inquit, *ſacrorum ſcriba procedit, habens pennas ſuper capite, librum in manibus, uaſculum, in quo atramentum ſcriptorium, et iuncum* (hic arundinis quaedam ſpecies fuiſſe uidetur) *quo ſcribere ſolent.* Praeter calamos et pennas alia quoque habuere inſtrumenta, cultellos ſcilicet ſiue ſcalpella temperando calamo, circinum, quo linearum ſpatia metiebantur; item forfices 6)

6) Harum rerum imagines non rarae ſunt in antiquis codicibus; uid. *Palaeographiam* pag. 22. ſeq. de *Pennis*, quas pictores ſcriptoribus antiquis ſuffecerunt, quaedam collegit *Mabillonius* in Supplem. ad diplomat. c. XI. §. VIII.

ad ſcindendam chartam accomodatas; uaſculum plumbeum atramento ſeruando deſtinatum; thecam, calamis cuſtodiendis, et cotem ad ſcalpellum exacuendum.

Tab. CVI. §. 11. Atramentarium antiquitatis uetuſtiſſimae, quod in thesauro *San-Dionyſiano* aſſeruatur *Tab. CVI. Fig. 1.* exhibet. Vſum hoc olim fuiſſe putant S. Dionyſium Galliae Apoſtolum, et primum Epiſcopum Pariſienſem. Tabella eius maior ex ligno Indico forma triangulari concinnata eſt. A medio circiter usque ad imam et anguſtiorem tabellae partem thecae formam repraeſentat quatuor foraminibus inſtructae, et inſerendis totidem calamis adaptatae. Superior et latior tabellae pars utrinque lamina argentea uariis figuris ornata munitur. Suprema quoque et inferior thecae pars ſimili lamina tegitur. Quatuor thecae angulos a ſumma ad imam partem totidem muniunt laminae argenteae minores et clauis argenteis aſſertae. Thecae pars inferior corio ueſtitur ſubnigro et uariis lineamentis exornato. Vaſculum atramentarium ligneum eſt, corio itidem ſubnigro tectum et lamina argentea a ſumma parte munitum. Intus autem aliud habet uaſculum aeneum pro recipiendo atramento. Operculum eius priſcum iam diu periit; quod autem iam extat, et materia et forma diſſimile, ab aliquot ſaeculis ſubſtitutum atque aetate iam ipſum detritum eſt.

§. 12. Stili, quorum acumine ueteres litteras tabellis inſerebant, exemplar unum tantum in palaeographia Graeca 7) dedi, ſed deinde plures reperi, quos hic exhibendos cenſui. *Fig. 2—13.* duodecim ſtilos diuerſae formae proferimus. Primus illorum *Fig. 2.* a Cl. Cauſeo datus; ſecundus *Fig. 3.* ex muſeo RR. PP. Ieſuitarum Veſontionentium depromtus; tertius *Fig. 4.* et nonus *Fig. 10.* eſt ex muſeo Dn. Abbatis Fauuelii. Quinque ſequentes *Fig. 5—9.* a Bonannio dati ſunt; qui hos ſequitur *Fig. 11.* ex muſeo Dn. Boiſot, ſupremae curiae Veſontienſis Praeſidis, proditur, isque ab altera parte cochlearis quaſi uaſculo terminatur, quo ad delenda ea, quae in tabulis ceratis exarata fuere, plerumque utebantur; quum alii, qui in caudam hirundinis deſinebant ad ea eradenda forte adhiberentur. Tabulae eiusmodi, in quibus prius exarata eradebantur, *Palimpſeſta* 8) dicebantur; unde *Cicero* ad Trebatium Ep. L. VII. Ep. 18. *nam quod in palimpſeſto, laudo equidem parſimoniam; ſed miror, quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, niſi forte formulas tuas; non enim puto te meas epiſtolas delere, ut reponas tuas.* Hoc autem, quando conuerſo ſtilo priora delebant, *ſtilum uertere dicebant.* Stilus ille, quem *Fig. 13.* exhibet pro fibula potius habendus uidetur; ut e contrario fibulae multae aliae, quae magno numero in muſeis paſſim conſpiciuntur, a uiris eruditis falſo pro ſtilis ſunt accepti. Etenim minime nobis perſuadere poſſumus, qua ratione aculei illi tam exigui, qui infibulandis tantum ueſtibus inſeruire poterant, brachium totum uiri traiicere potuerint; cuius rei exemplum apud *Suetonium* legimus, ubi C. Iulius Caeſar c. 82. coniuratis inſtantibus necemque ipſi intendentibus brachium Caſſii graphio ſuo traieciſſe dicitur. Stili autem eiusmodi ſeu graphia ex aere olim parabantur, donec inſequenti tempore, quum pueri ludum litterarium frequentantes et inter ſe rixantes ſaepius ſtilis ſeſe mutuo uulnerarent, illi ex oſſe confecti ſunt; unde Atta in ſatyra ita canit: *uertamus aream in ceram, mucroque aremus oſſeo.* Antequam ſtilorum materia mutaretur, ex ſtilorum abuſu multa exorta fuere mala. Sic Antillus apud Plutarchum ſtilo ſauciatus refertur; et Prudentio narrante, Caſſianus martyr ſtilorum uulneribus a diſcipulis ſuis interfectus dicitur.

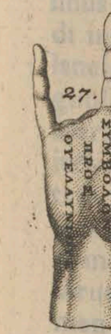
§. 13. Pueri, qui ad ſcribendum inſtituebantur, parua habuerunt ſcrinia rotunda, in quibus inſtrumenta ad ſcribendum neceſſaria et pugillares ſuos ſeruabant. Tabulae, quibus ueteres inſcribebant, ex uaria materia concinnabantur, ex aere ſcilicet, plumbo, ebore. Ex hac poſtrema materia ſunt muſei noſtri tabellae ſ. pugillares, quorum opercula uariis anaglyphis ornata ſunt. Orae foliorum in iis altiores ſunt, ut in excauata tabula, cera ad hunc uſum illi impoſita, ſuperficies plana eſſet. Schemata eiusmodi tabularum exhibent *Fig. 14. 15. 16.* De ſcriniis hoc addendum, quod ea aſſeruandis quoque inſtrumentis ſiue documentis publicis fuerint adhibita; unde ſcribae publici alio nomine etiam *ſcriniarii* uocabantur. In aula tamen Conſtantinopolitana illi ſcriniariorum nomine ueniebant, qui circa cubiculum Imperatoris ſilentium imponebant, ne quies illius interturbaretur.

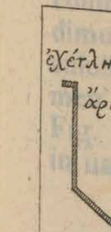
CAPVT

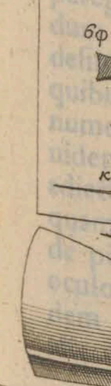
7) pag. 21.

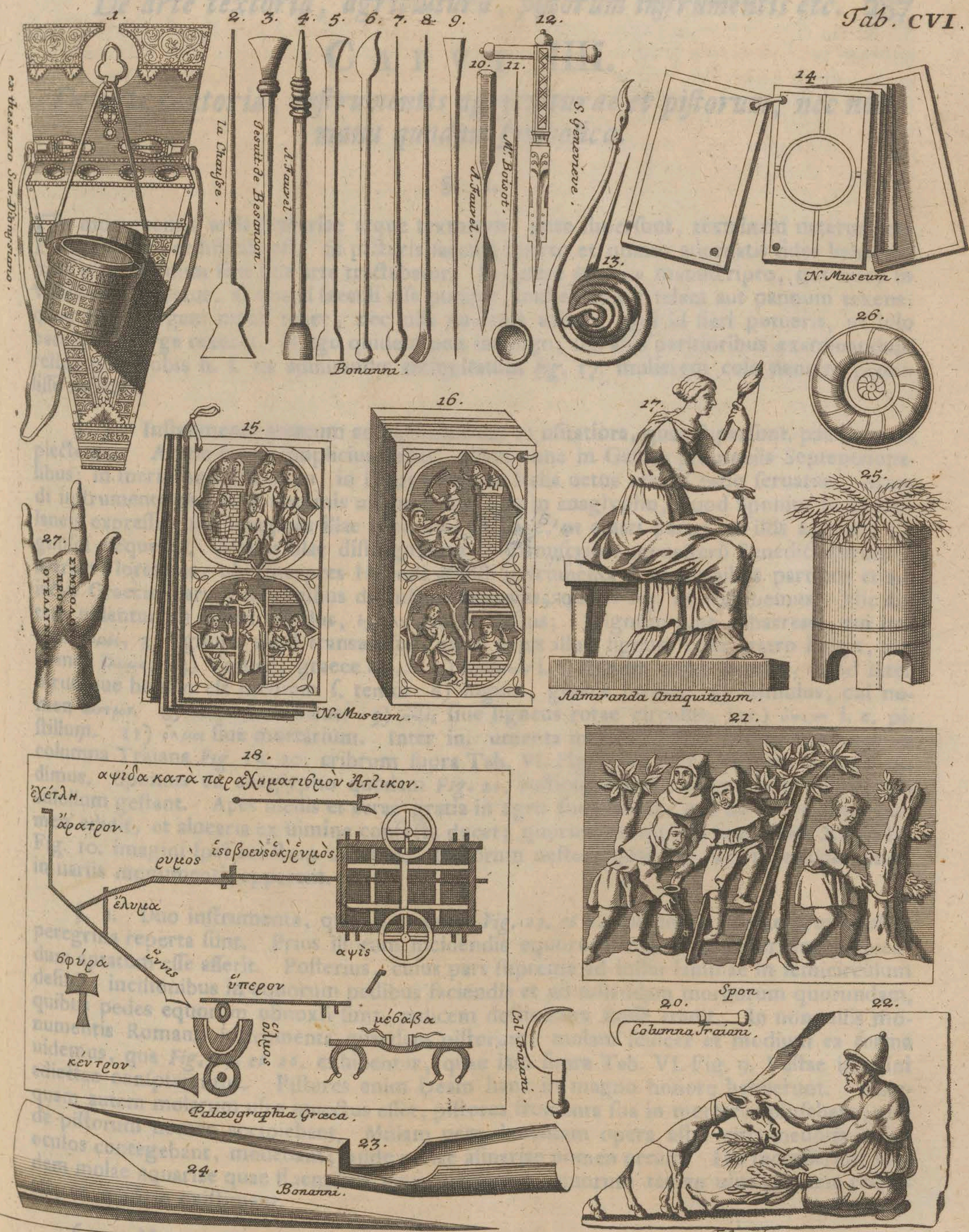
8) de *palimpſeſto* uid. *Pauli Leopardi* emendat. lib. 13. c. 11. tomo 3. *Facis* criticae *Gruteri* et *Montf.* palaeograph. pag. 20; qui et *palinxeſti* meminit p. 19. 20. quod eiusdem rei aliud ſit nomen.

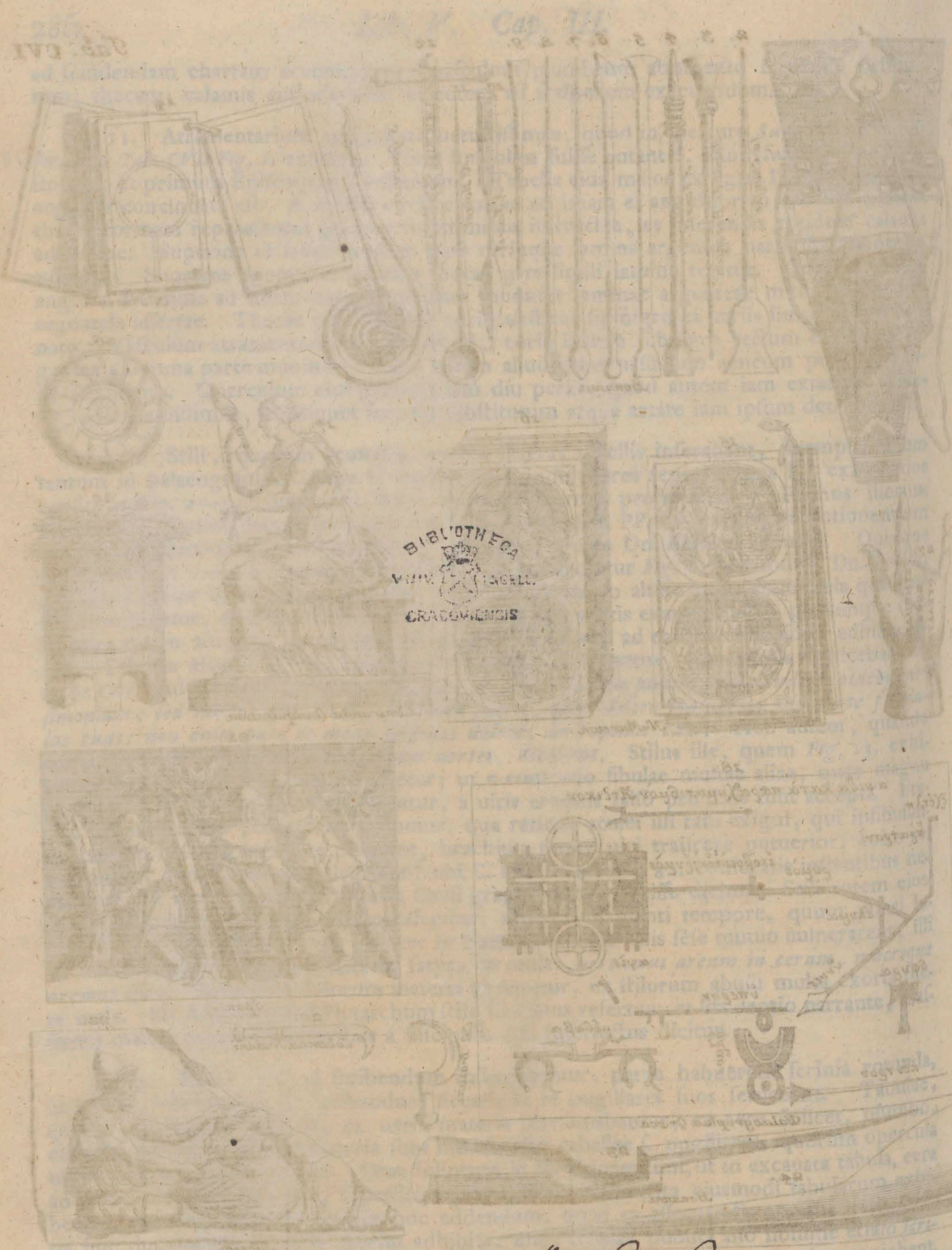

1. Atramentarium. 2–13. Variæ stilorum formæ. 14, 15, 16. Pugillares. 17. Mulier colonens. 18. Aratrum cum variis illius partibus. 19, 20. Falces duæ. 21. Rustici olivas colligentes. 22. Rusticus alius sive pastor. 23, 24. Duo instrumenta ad equorum ungulas incidendas apta. 25, 26. Mola et modius, quibus pistores utebantur.

Carm. Disc. Conv. Czerne

CAPUT IIII.

De arte textoria, instrumentis agriculturae et pistorum, nec non manu quadam symbolica.

§. 1.

Ex monumentis artis textoriae atque textorum, quae supersunt, textrinam ueterum cognoscere perdifficile est. Si picturis saeculo quarto et quinto adornatis fides habenda, haec ars admodum fere sine arte tractabatur. In uetere *Virgilio* manuscripto, qui nunc in Vaticano asseruatur, et quarti saeculi esse putatur, mulier uisitur telam aut pannum texens, quae stans uirgam manu tenet, nec ulla nauicula utitur. Qui id fieri potuerit, ut solo baculo seu uirga texeret, id ego quidem non intelligo; sed aliis peritioribus examinandum relinquo. Nobis h. l. ex admirandis antiquitatum *Fig.* 17. mulierem colo nentem protulisse sufficiat.

§. 2. Instrumenta ueterum ad agriculturam 1) usitatiora, quae supersunt, paucis complectemur. Aratio longe simplicius fiebat, quam nunc in Galliae prouinciis Septentrionalibus; in meridionalibus enim, in Hispania atque Italia uetus arandi ratio seruatur. Arandi instrumenta passim in nummis uidemus nec non in anaglypho, quod Sponius in miscellaneis expressit; sed imagines illae adeo sunt exiguae, ut aratri partes ex illis accurate dignosci nequeant. Melius illae distinguuntur in manuscripto monasterii Benedictinorum S. Mariae Florentiae, ubi interpres Hesiodi arandi instrumenta cum omnibus partibus et adiectis Graecis illarum nominibus distinctius expressit, quales *Fig.* 18. exhibemus. Hic autem uidentur 1) Aratri capulus, ἐχέτλη graece dictus; 2) lignum iugo adhaerens, cui nomen ῥυμὸς, 3) lignum aliud transuersum quod prius illud lignum cum aratro iungit, cui nomen ἔλυμα. 4) Vomer, graece ὕνις. 5) ἱςοβοεὺς i. e. lignum aratri longius, quod inter utrumque bouem est medium s. temo. 6) Iugum, graece μέσαβα. 8) Stimulus, cui nomen κέντρον. 8) σφῦρα s. malleus. 9) ἀψὶς siue ligneus rotae circulus. 10) ὕπερον i. e. pistillum. 11) ὅλμος siue mortarium. Inter instrumenta metendi solam falcem habemus ex columna Traiana *Fig.* 19. 20. cribrum supra Tab. VI. Fig. 5. in manu Virginis Vestalis uidimus. Sponius ex anaglypho quodam *Fig.* 21. rusticos oliuas colligentes exhibuit, qui culullum gestant. Apes mellis et cerae gratia in agro fouebantur, qua de re *Virgilius* carmen edidit, et aluearia ex uimine confecta docet; quorum exemplum supra Tab. XXXVIII. Fig. 10. imagini spei iunctum uidimus. Pastorum uestes, quae *Fig.* 22. repraesentantur, in uariis monumentis apparent.

§. 3. Duo instrumenta, quae Bonannius *Fig. 23. et 24.* protulit, Romae prope castra peregrina reperta sunt. Prius illorum incidendis equorum ungulis et ad ferrum recipiendum aptatum esse asserit. Posterius, cuius pars suprema ad instar laminae in semicirculum desinit, incisionibus in equorum pedibus faciendis et ad tollendam morborum quorundam, quibus pedes equorum obnoxii sunt, radicem destinatum fuisse tradit. In nonnullis monumentis Romanis instrumenta quaedam pistorum, molam scilicet et modium ea forma uidemus, qua *Fig. 25. et 26.* exhibentur, quae iam supra Tab. VI. Fig. 9. Vestae imagini adiectae conspiciuntur. Pistores enim Deam hanc in magno honore habuerunt. Antequam autem molarum usus inuectus esset, pistores frumenta sua in mortariis pinsebant; unde pistorum nomen accipiebant. Molam uero inuentam opera asini circumeuntis cuius oculos contegebant, mouebant; unde molae asinariae nomen ortum. His successerunt tandem molae aquariae quae fluentibus aquis uersantur, quorum tamen usus non tam recens est, ut quidam existimant.

§. 4. Monumentum prorsus singulare offert *Fig. 27.* manum scilicet aeneam, manus humanae formam et magnitudinem prae se ferentem, ex qua duo digiti exciderunt. In uola illius haec uerba leguntur σύμβολον πρὸς Οὐελαυνίους i. e. *symbolum ad Velaunios.* Velaunii Aruernorum confines erant, eorumque regio hodie *le Velai* uocatur. *Symboli* denomina-

1) Exstant etiam in *Palaeographia Montfauconii* lib. 1. c. 1.

tio uarios significatus sustinet. Primo quidem in sensu latiori sumta significat notam seu tesseram rei cuiusque a propria illius imagine distinctam, ut e. c. aquila Iouis, Gallus Mercurii, Aegis Mineruae, pileus libertatis symbola dicuntur; quod genus symbolorum priscis temporibus frequentissimum fuit; quum praeter Deos urbes etiam, mundi partes, flumina, resque innumerae aliae peculiaribus symbolis significarentur; de quibus supra pluribus actum est. 2) Symbolum uel potius *symbola*, genere feminino, siue pecuniam siue quicquid aliud, quod singuli conuiuae ex condicto ad coenam conferebant, denotat; quo sensu illi, qui nihil conferentes conuiuiis nihilominus intererant, *asymboli* nuncupabantur. 3) Symbola etiam sumitur pro re qualibet, quae a pluribus ad eundem usum uel finem colligebatur. 4) Symbola quoque dicebantur arrhae siue pignora quae e. c. sponsus sponsae, uel quiuis alius aliis in signum fidelitatis dare solebat. 5) In iure ciuili sigilla s. insignia, quae actis publicis iungebantur, etiam nonnunquam symbola uocantur. 6) Tesserae uel notae fuerunt, quibus fides uel exhibenda uel iam exhibita significabatur; quales sunt tesserae contractus, itemque pacti uel foederis inter principes uel populos initi; uti manus ipsa seu data dextra sollemne fidei seruandae symbolum est; quare multa eiusmodi symbola passim in nummis uisuntur, ubi modo duae, modo tres manus simul iunctae exhibentur. Minime uero dubitamus, quin haec manus aenea ad postremam significationem pertineat; ut illa pro symbolo Velauniis a conterminis et contribulibus, qui *Strabone* l. 4. teste, Aruerni erant, in fidem pacti uel foederis dato, habeatur.

ANTI-

ANTIQVITATIS EXPLANATIONE ET SCHEMATIBVS EXPLANATAE

TOMVS QVARTVS

OMNIA, QVAE AD REM MILITAREM ET VEHICVLARIAM, VIAS PVBLICAS, PONTES, AQVAEDVCTVS ET NAVIGATIONEM PERTINENT, COMPLECTENS,

EIVSQVE

PARS PRIMA

DE DELECTV MILITVM, VESTIBVS MILITARIBVS, ARMIS, SIGNIS MILITARIBVS, HORREIS, VARIISQVE MILITVM OPERIBVS, PVGNIS ET MACHINIS BELLICIS AGENS.

LIBER PRIMVS

DE

DELECTV MILITVM, VESTIBVS MILITARIBVS, DEQVE ARMIS PEDITVM VARIARVM GENTIVM.

CAPVT I.

De delectu militum apud Graecos. 1)

§. 1.

Quam nunc aggredimur operis huius pars ad intelligenda rerum olim gestarum monumenta apprime utilis nobis uidetur. Quum enim antiquitatis monumenta cum Historicis scriptoribus non ubiuis consentire notum sit; quo pacto id euenerit, intellectu non admodum est difficile. Scriptorum quam plurimos ea praecipue, quae sua aetate gesta fuerunt, referre uidemus. Quum uero paucissimos in narrationibus suis ad singularia illa, quae formam modumque rerum respiciunt, quaeque uariis et temporum et hominum mutationibus obnoxia fuerunt, satis fuisse attentos, sciamus: minime miremur, si pro ingenii sui modulo res nonnunquam antiquas sub schematibus nouis, quae antiquitati minime respondent repraesentant; ut contra scriptores ipsi iustae cuiusque rei formae

1) Praecipua huius capitis argumenta ex antiquitatibus graecis, *laconicis* maxime, illustrari uerbosius possunt. *Meursii Laconica* uolum. 5. Gronouiani thesauri cum aliis huc pertinentibus habeantur; quorsum et *Potteri* facit Archaeologia.

formae et figurae ignari, eiusmodi formam illi induerunt, quae cum temporibus istis, quibus factae sunt, parum conueniunt.

§. 2. De re militari quum hoc libro acturi simus, ut ordine procedamus, remque a primis suis principiis quasi deducamus: quo pacto non Graeci tantum et Romani, sed aliae quoque gentes milites suos conscribere consueuerint, ante omnia paucis edisseremus. Actum ipsum conscribendi militem Graeci στρατολογίαν et καταγραφὴν, Romani *delectum* uel *dilectum* appellabant. Lacedaemoniis quidem nullo militum delectu opus fuisse, quilibet facile intelliget, si meminerit, illos omnes a prima statim adolescentia ad bellum fuisse institutos, quandoquidem *Xenophonte* de rep. Laced. p. 685. teste, Ephoris iubentibus omnes ad bellum proficiscebantur, equites, pedites, aliique, qui commeatibus et operibus incumbebant. Equites tamen eiusdem gentis secundum eundem Auctorem p. 679. certo modo deligebantur. Ephori scilicet ex iis, qui prae ceteris bello strenui existimabantur, tres constituebant, quos *Hippogretas* i. e. equitum collectores nuncupare solebant; quorum quisque centum uiros seligebat, caussamque explicabat, ob quam selectos hosce ceteris anteponeret. Iidem Lacedaemonii ad bellum proficiscentes, eodem *Xenophonte* p. 686. indice, uestibus rubris induti, aeneisque clypeis instructi erant; si qui amisso clypeo ex pugna rediisset, capitali poena plectebatur. Ideo uero, uti *Suidas* refert, uestimento rubro amiciebantur, ne uulneratorum sanguis in uestibus statim comparens, animos frangeret. Bene quoque capillati erant Spartani, quod ex coma non tantum sibi ipsis ornatum comparari, sed aliis terrorem incuti arbitrabantur. Ceterum praeter proprios et indigenas suos milites extraneos quoque et stipendiarios conducebant, quos τροφίμους seu alumnos appellabant, quod impensis publicis alebantur.

§. 3. Vniuersus porro Laconum exercitus ab initio in sex cohortes diuidebatur, quarum quaelibet quingentos pedites atque equites comprehendebat. Singulis cohortibus praeerant 1) *Polemarchus*, 2) *Centenarii* quatuor, 3) *Quinquagenarii* octo, 4) *Praefecti* sedecim, quorum quisque uiginti quinque militibus praeerat. Cohortes nonnunquam etiam, si suadente necessitate, summo belli duci ita uisum erat, in turmas admodum exiguas trium sexue militum diuidebantur. Hic autem militum numerus sequenti tempore adauctus est. Hunc exercitum Rex ipse nonnunquam ducebat; qui, antequam ad bellum proficisceretur, *Ioui* ἀγήτορι i. e. *Ductori*, nec non aliis Diis sacra faciebat. Dei minister quispiam ignem ex sacrificio desumtum non procul ab urbe ad regionis Laconiae fines deportabat, ubi Rex denuo Ioui atque Mineruae sacrificare solebat.

§. 4. Apud alias Graeciae nationes priscis temporibus milites sorte deligebantur. Sed cum ciuitates illae et respublicae exiguae, quibus Graecia constabat, cum uicinis multa bella gererent, eos promiscue conscribebant. Sic Athenienses omnes illos, qui uigesimum annum iam erant emensi, ad militiam adlegebant; immo octodecim etiam annorum iuuenes ad bellum assumebantur; qui tamen urbis tantum et agri praesidiis custodiendis destinabantur. Quumque ab initio aduersus finitimos tantum bella gererent: stipendiarium militem nullum conscribebant; sed qui ad expeditionem bellicam proficiscebantur, suo quique sumtu bellum gerebant; id quod iis non adeo fuit molestum, quod prouincia tum tantae non erat amplitudinis, ut domo suffici a quoque necessaria non potuerint. Pro stipendio uero adire militiam, Atheniensibus turpe uidebatur. Sed sequiora tempora in his quoque alium morem requirebant. Antequam ad bellum proficiscebantur, milites in lyceum conuocabant, ut lustrarent et recenserent, qui ad pugnandum aptiores uiderentur, quos deligerent. Pericles primus militem stipendiarium conscripsit, quod iniquum putaret, pauperes et artifices, qui diurno quaestu familiae suae uix alimenta pararent, ad militares expeditiones abducere. Ex hoc itaque tempore exercitum stipendio cogere coeptum est; uictisque ciuitatibus imperabant, certum militum nauiumque numerum ad bella ingruentia sistendum.

§. 5. Milites, ut tradit (Aelianus) impressa manibus suis signa seu stigmata habebant, quae ipsa nonnunquam Ducum nomina, uel aliud quidpiam exprimebant. Conferatur de his etiam *Vegetius* L. II. c. 5. et *Potterus* in Archaeolog. L. III. c. 2.

CAPVT

CAPVT II.

De delectu militum apud Romanos. 1)

§. 1.

Romae delectus maiores per Consules fiebant; eorum loco nonnunquam *Tribuni militares Consulari potestate*; et si Dictator creatus erat, hoc eidem competebat. Postquam Romanorum dominium Italiae fines excessit; Proconsules quoque, Praetores, aliique Magistratus delectui huic habendo operam dabant. Si Consules militem conscripturi erant, (*Polybius* VI, 17.) Romanos omnes aetatis militaris sese sistere oportebat, capitisque poena iis indicta fuit, qui sese occultantes militiae eiusmodi subducerent; nec, si quis tentaret maxime, id poterat, quod non uiuentium tantum, cum nascerentur, sed defunctorum quoque nomina in tabulis erant conscripta. Aliquae tamen fuerunt caussae, quae absentes excusabant; qua de re *Aulus Gellius* XVI, 4. ita loquitur: *militibus autem scriptis dies praefiniebatur, quo die adessent, et ut citanti Consuli responderent: deinde ita concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce quae causa erit, funus familiare, feriaeue Denicales, quae non eius rei causa in eum diem collatae sint, quo is eo die minus ibi esset; morbus sonticus auspiciumue, quod sine piaculo praeterire non liceat; sacrificiumue anniuersarium, quod recte fieri non posset, nisi ipsus eo die ibi sit; uis hostisue, status condictusque dies cum hoste.* Praeter has caussas adhuc aliae fuerunt, ob quas a militia nonnulli eximebantur, e. c. quando quinquagesimum aetatis annum iam erant emensi; etiamsi per uiginti annos nondum meruissent; annos enim uiginti qui meruerant, a militia erant exemti. His addendi etiam illi, qui magistratum aliquem ciuilem gerebant, qui officio sacerdotum fungebantur, qui a populo et senatu immunitate hac donati, aut qui manci uel mutili corpore erant. Vrgente tamen necessitate nulla erat immunitas; quandoquidem ingruente bello Gallico ipsi quoque sacerdotes ad militiam proficisci iubebantur. E contrario saepius inuenti sunt, qui quum a militia recedere potuissent, sua sponte illi nomen dabant; quos *Liuius* I, 31. *Voluntarios* uocat.

§. 2. In ipso delectu Consules, teste *Cicerone* de diuinatione I, 45. obseruabant, ut primus miles bono nomine fieret; quod *Festus* in uoce *Lacus Lucrinus* ita explicat: *ominis boni gratia in delectu censuue primi nominantur VALERIVS, SALVIVS, STATORIVS; Valerius quidem a ualendo, Saluius a Salute et Statorius a stabilitate* s. firmitate. Porro in delectu hoc uiri a decimo septimo aetatis anno ad quadragesimum sextum usque conscribebantur; prouectiores non nisi urgente necessitate uel deficientibus aliis deligebantur. Pro primis autem legionum cohortibus tales deligebantur, quorum statura sex pedum esset, aut saltem quinque pedes et decem pollices. Hic ex *Vegetio* I, 5. in mentem reuocandum est pedem ueterum Romanorum eundem fuisse ac hodiernum Romanum, qui uno tantum pollice pede nostro regio minor est. Sociarum ciuitatum praefecti certum statutumque militum numerum ad condictum locum mittere iubeantur. Equitum autem numerus pro ratione ad peditum numerum habita deligebatur.

§. 3. Septendecim annorum iuuenes ad militiae exercitia conscribebantur, et per totum hoc tempus, quo exercitiis eiusmodi incumbebant, sumtu reipublicae alebantur, neque prius milites esse censebantur, quam sacramentum militare praestitissent; nec cuiquam licebat sacramento nondum praestito contra hostem pugnare, quae lex adeo seuere et stricte seruabatur, ut Postumius Dictator et L. Manlius Torquatus filios, quod eam uiolassent, necari iusserint; qui enim sacramento nondum praestito hostem occideret, homicida existimabatur. Ideoque, *Cicerone* teste, de officiis I. c. 11. Cato Censor, postquam filius eius sub Paullo Aemilio meruerat, uoluit, ut si in exercitu remaneret, secundo sacramento obligaretur, quod priore amisso iure cum hostibus pugnare non poterat.

1) Plura de *sacramento*, *stipendio*, *uestitu*, *cohortibus*, aliisque, quae hoc et seqq. capitibus occurrunt: collegit *Rath. Hermannus Schelius*; *Salmasius*, *Patricius*, de re militari Rom. scriptores tomo 10 *Graeuii* excusi.

§. 4. Sacramenti forma non una eademque apud ſcriptores occurrit. Nam *A. Gellius* XVI, 4. eam ex Cincio ſic effert: *Decem millia paſſuum prope furtum non facies dolo malo ſolus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies ſingulos. Extra haſtam, haſtile, ligna, pabulum, utrem, follem, faculam: ſi quid ibi inueneris, ſuſtulerisue, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, uti tu ad Conſulem proferas.* Ex T. Liuio autem 22, 38. *iurabant, ſeſe fugae aut formidinis ergo non abituros, neque ex ordine receſſuros, niſi teli ſumendi, aut petendi, aut hoſtis feriendi, aut ciuis ſeruandi cauſſa.* Sub Imperatoribus haec forma mutata eſt.

§. 5. Equitum delectus ex peditibus fieri conſueuit; ſed ii tantum deligebantur, qui pinguiori erant fortuna et probitatis fama clari, hique ab iſtis Equitibus diſtinguebantur, qui equum publicum, reipublicae nomine iis datum, habebant. Qui enim equum eiusmodi publicum non habebant, equo pereunte inter pedites pugnare poterant; illi non item; eo quod quotannis certam pecuniae ſummam accipiebant, qua equum emerent alerentque.

§. 6. In Ordinibus exercitus illi *Socii* dicebantur, qui non eſſent Romani, ſed in aliis Italiae ciuitatibus conſcripti; *auxiliares* uocabantur, qui ex aliis exteriſque nationibus adſciſcerentur. Sociis frumentum tantum ſuppeditabatur, auxiliariis uero ſtipendium; quod tamen non ſemper, nec ubique factum eſt. Exterarum quippe gentium reges auxilia ſaepe ſuo ſumtu mittebant et alebant. Itali quoque ſacramentum praeſtare ſolebant, auxiliarii non item.

§. 7. Porro militum quidam *euocati* dicebantur, Veterani ſc. equites peditesque, ſiue ex Romanis ſiue ſociis adlecti, uiri experientia et ſapientia praediti. *Euocati* uero audiebant, quia precibus denuo ad militiam euocabantur, licet annos militiae iam eſſent emenſi; iique ab operibus et cuſtodiis erant immunes, et aliis ſimul priuilegiis fruebantur. Imperatorum aeuo ii quoque *euocati* dicebantur, qui ad Principis cuſtodiam erant delecti. Euocatio autem fieri conſueuit, emiſſis huc illuc nunciis, qui copias colligerent, uel, ut uerius dicam, euocarent.

§. 8. Militiae ſeu potius delectus ad militiam tria fuerunt genera 1) Sacramentum, 2) Coniuratio, 3) Euocatio. *Sacramentum* eorum erat, qui Duci ſponte ſe offerebant, quique ſacramentum praeſtabant, quod miſſionem, quam *exauctoramentum* uocabant, niſi poſt 20. ſtipendia petere nolint. *Coniuratio* dicebatur, ſi ob temporis anguſtias Dux exercitus in Capitolium adſcendebat, et roſeo vexillo prolato pedites, coeruleo equites ad bellum euocabat, clamans: *qui ſaluam uult rempublicam, me ſequatur.* Tunc quicunque militiae nomen dare uolebant, cum tumultu accurrebant, iuratique fidem dabant; unde *coniuratorum* nomen ſortiebantur.

§. 9. Qui in militia uiginti annos tranſegerant *Veterani* uocabantur; qui ſponte merebant, *Beneficiarii* nuncupabantur; ut nimirum Conſulum, Imperatorumque gratiam ſibi conciliarent, nec non praemio aliquo mactarentur. Hi quidem in cohortibus ſub ſignis militaribus ſtabant, ſed ab excubiis et operibus Valli et caſtrorum, plane erant immunes. Nonnunquam Centurionum quoque officio fungebantur. Beneficiariorum nomen uarios admittit ſignificatus; nec inter ſcriptores ſatis conuenit, qua potiſſimum ratione nomen hoc iis inditum ſit.

CAPVT III.

De uariis militum Romanorum Claſſibus atque Ordinibus.

§. 1.

Poſt militum delectum, uariae, in quas iidem diuidebantur, claſſes cum ipſo militari ordine ratione regiminis conſiderandae ueniunt. Si itaque diuerſas militiae Romanae claſſes reſpicimus: eam primum in *Velites, Haſtatos, Principes* atque *Triarios* fuiſſe diuiſam ſatis notum eſt. *Velites* appellabantur leuis armaturae milites, qui pro infima exercitus parte computabantur, eminusque pugnabant fundis, lapidibus atque ſagittis; uelitationibus

nibus porro, procursationibus et explorandis hostium castris inseruiebant, et a tergo legionum dimicabant. Ad leuis armaturae milites etiam referendi sunt *Rorarii* atque *Accensi*, quorum illi hastis seu iaculis, hi fundis lapidibusque pugnabant. *Hastati* ab hastis, quas gerebant, nomen traxerunt, et plerumque iuniores erant milites, qui pugnantes in fronte legionum stabant, primosque hostium impetus excipiebant. Hastae illorum aeuo Titi Imperatoris ad Theodosii usque tempora uiri staturam non multum excedebant, sex circiter pedes regios longae; ubi hoc simul notandum, quod Duces pariter ac milites eiusmodi hastas habuerint. Post hastatos in acie illi stabant, quos *Principes* uocabant, qui clypeo et gladio erant armati; nec desunt, qui hos perinde atque hastatos hastas habuisse asserunt; quod certe cum monumentis, quae adhuc supersunt, apprime conspirat. Principum in quauis legione quindecim erant centuriae. Tertium ordinem tenebant *Triarii*, unde etiam ita nominati fuere. Hi selectissimum cuiusque legionis robur erant; ueteres scilicet milites, gladio et pilo i. e. hasta breuiori siue iaculo armati, qui in eo, quo stabant loco, scutum pilumque suum defigebant, flexoque genu dextro pugnandi signum exspectabant; a pilo *pilani* quoque nonnunquam appellantur.

§. 2. De legionibus notandum, quamlibet earum 60. centurias, manipulos 30. et decem cohortes complexam esse. Cohortem milites 600, manipulum 200, centuriam centum explebant; ex quo simul apparet, manipulum in duas centurias, quae singulae centurionem suum habebant, fuisse diuisum. Numerus militum, qui legionem complebant, non semper idem fuit. Ab initio legio tria tantum millia comprehendebat: qui numerus subsequenti tempore ad quatuor uel quinque, immo sex usque hominum millia adauctus est. Ita nec legionum, quibus exercitus consistebant, numerus unus idemque semper deprehenditur. In nummis M. Antonii legiones numero triginta uisuntur. Inscriptio a *Fabretto* publicata p. 619. quadragesimam legionem commemorat, et *Appianus* de bello ciuili I, 5. legionum numerum ad 43. usque adauctum, sed ab Augusto rursus minutum esse, commemorat. Vespasiani tempore triginta septem legiones erant, quae secundum eum, quo constitutae fuerunt, ordinem, prima, secunda, tertia etc. nuncupabantur. Ex regionibus non raro, in quibus militabant, nomina iis indita fuere; sic e. c. Gallicae, Italicae, Pannonicae, Hispanicae, Britannicae, Macedonicae, Parthicae, Scythicae etc. nominabantur. Aliquando a Diis nomina sua accepere, ut e. c. alia Martia, alia Apollinaris, Mineruia etc. diceretur; item ex Imperatoribus, unde nomina legionis Augustae, Flauiae, Claudiae, Antoninianae; item ex conditione sua et moribus peculiaria nonnunquam nomina sortiebantur, ut alia Rapax, alia Victrix, Fulminatrix, Ferrea, Pudica, Salutaris etc. nuncuparetur.

§. 3. Equitum alae in turmas decem diuidebantur, et in qualibet turma 30. erant equites, ita ut in ala 300. equites haberentur. Turmarum numerus cohortium numerum in qualibet legione adaequabat; et singulae equitum turmae in tres distribuebantur decurias; decem scilicet equitum, quod ipso nomine significatur. Alas autem auxiliorum plerumque copiae, equites uidelicet et pedites, occupabant; eorumque equitatus Romano semper numero erat maior; eo quod alae ipsorum 600. equites comprehendebant. Quum enim delectus equitum in agris fieret, maior equorum numerus ad manus erat. *Cohortes Praetoriae* auctore Dione I, 55. decem numero fuerunt, quarum singulas mille milites explebant, eaeque ab Augusto erant institutae. Tacitus nouem tantum commemorat; sique perpendimus, non raro mutationem in eiusmodi rebus factam esse, utrique forte credendum; quod quisque talem rerum statum refert, qualis ipsius aetate fuit. Similis dissensus obseruatur in cohortibus, quas *urbanas* uocabant. Dio quippe quatuor eiusmodi cohortes urbanas commemorat, quae simul sumtae sex equitum millia complexae fuerint. Tacitus uero tres tantum recenset. Idem *Tacitus* Hist. L. 2. c. 93. sexdecim cohortes Praetorias refert et quatuor urbanas, quae singulae mille militum fuerint; unde liquet numerum cohortium mutationibus ualde fuisse obnoxium.

§. 4. Ordo militaris ratione regiminis hic erat. *Duces* exercitus reipublicae tempore Dictatores erant, (si quidem necessitate urgente tales essent) Consules, Proconsules, Praetores, Propraetores; hique belli gerendi administratores *Imperatoris* nomine insigniebantur; quod tamen nomen, belli Ducibus etiam tunc dari consueuerat, si praecipue strenuum aliquod in bello facinus ediderant. Hi Duces, principatus sui signum, lictores habebant

cum fascibus; ipsi paludamentum gestabant, quod pallii genus erat. Sed Imperatorum aeuo in his quoque pleraque fuerunt immutata. Ducibus his porro tum a republica, tum ab Imperatoribus certi iungebantur *Legati*, qui ipsis a consiliis essent, iisque absentibus cum insignibus imperii exercitui praeessent. Numerus Legatorum non status erat; nonnunquam enim tot in exercitu erant Legati; ut quisque legioni suae praeesset.

§. 5. Post Duces legionibus imperabant *Tribuni;* quorum in quauis legione sex numerabantur. Ipsum Tribunorum nomen exinde profectum uidetur, quod legio tribus olim militum millibus, ex tribubus Rhamnensi, Luceria et Tatiensi, constiterit. Quum dein legiones ad sex usque militum millia auctae essent, Tribuni sex constituebantur, quorum singuli mille armatis praeerant. Primos Tribunos Romulus instituit; reipublicae tempore a Senatoribus deligebantur; nonnunquam etiam populus per suffragia id muneris dignioribus impertiebat. Ceterum Tribuni alii equites erant, alii plebeii. Belli tempore Tribuni creabantur Senatores, qui *laticlauii* dicebantur, quum contra equites *angusticlauii* uocarentur. Munia Tribunorum erant excubiis signa dare, uigilias custodiasque constituere, de capite cognoscere et sententiam dicere, munitionibus et castris aduigilare. Insigne honoris annulus aureus iis erat, cuius usus equitibus quoque concessus erat; milites ferreo tantum annulo utebantur. Vestis Tribunorum et Centurionum quoque ornatior erat, iisdemque peculiares quoque additi fuerunt apparitores, ut ipsis belli Ducibus, quod honoris signum iis subsequenti tempore sublatum est.

§. 6. A Tribunis consensu Consulum et dein Imperatorum deligebantur *Centuriones*, in quorum delectu natalium aliqua ratio haberi solebat. Sed nonnunquam etiam infimae sortis milites rebus praeclare et strenue gestis ad dignitatem Centurionum prouehebantur; talesque *promotos* appellabant. Ex singulis porro manipulis, quarum in quauis legione triginta fuere, totidem uiri deligebantur, quos *Primipilos* uocabant, qui ceteris, qui secunda eiusmodi electione 30. uirorum eligebantur, aliquo gradu praeeminebant. Insigne Centurionum uitis erat.

§. 7. Centuriones hoc modo electi rursus alios deligebant, qui ab agminis tergo aduigilarent et quasi Centuriones secundi essent; unde *Succenturionum* et *Optionum* nomen iis haesit; eo quod a Centurionibus optarentur s. eligerentur. Obiter hic notandum, quod ex Succenturionum nomine uox *Succenturiatus* orta sit, qua ii significantur, qui ad alius munus simul cum eo exsequendum deputati sunt. Succenturiones isti olim alio nomine etiam *Accensi* dicebantur. Alii uero putant, accensos fuisse milites, qui funda et lapidibus decertabant, atque in militia postremi erant. Hi tamen accensi ab aliis eiusdem denominationis, qui Magistratibus dicto audientes aderant, probe sunt distinguendi. Hi scilicet iidem fere cum iis erant, qui alias *Apparitores* nuncupabantur.

§. 8. Centuriones et Optiones, duo simul *Vexillarios* eligebant, ut altero uel absente uel aegrotante, alter illorum partes expleret. In monumentis passim etiam *Suboptionum* mentio fit, qui iidem cum Optionibus secundis fuisse uidentur. Centuriones primi locum suum habebant in prima legionis cohorte; duo ex illis duorum primorum hastatorum locum occupabant; primus quoque illorum, quos Principes appellabant, Centurio erat. Primipilus siue is, qui Centurio Primipili dicebatur, Centurionum quasi Princeps erat; praeterquam quod centuriae imperabat. Hic enim mandata a Duce uel Tribunis accepta in uulgus edebat; ad nutum illius milites uel procedebant, uel gradum sistebant; isque primam etiam aquilam regebat, atque si proficiscendum erat, eam in terra defixam euellere et signifero tradere solebat, eamque in proelio defendebat.

§. 9. Hi omnes, Tribuni, Centuriones, Succenturiones, aliique olim a ueste distinguebantur; quamuis in columna Traiani nullum in uestibus discrimen appareat, nisi praecipuorum in exercitu et Tribunorum, quibus eadem omnino cum ipsis Imperatoribus uestium forma fuit; ita ut solo colore ab iis distinctae uiderentur. In uestibus tamen grauioris armaturae militum maior exhibetur differentia; de qua infra pluribus agetur. Signiferi et tubicines prae ceteris ex pelle leonis, qua caput tegebant, dignoscuntur.

§. 10. Imperatoribus peculiares etiam iuncti fuere custodes, quos *Spiculatores* uel alio nomine *corporis custodes*, nonnunquam etiam *corpore custodes* appellabant. Alii, qui equos

pro

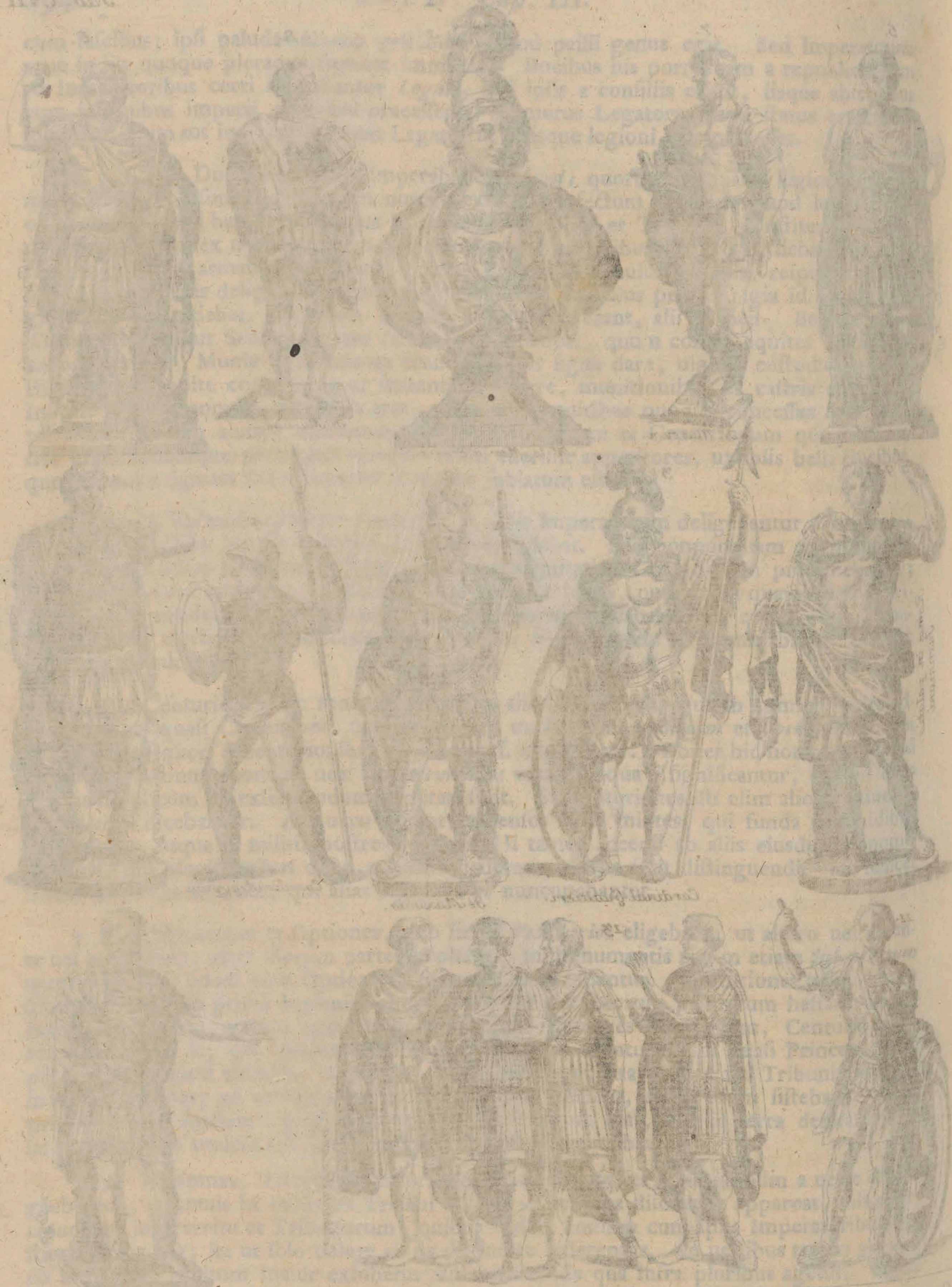

1. Protome Alexandri M. 2. 3. Statuæ Pyrrhi Regis Epiri. 4. Ptolemæus Evergetes. 5. C. Iulius Cæsar. 6. Augustus. 7. 8. M. Aurelius a parte antica et postica. 9. Domitianus. 10. Antoninus Caracalla. 11. Constantinus Versaliensis. 12. Alius Imperator. 13. Traianus cum aliquot Tribunis vel Prætoribus.

pro exercitu comparatum ibant, hos sternebant et tenebant, quum Imperator aut herus equum conscendere uellet: *Stratores* dicebantur; quod munus non tantae dignitatis fuisse uidetur primis Imperatorum seculis, quantae sequioribus temporibus esse coepit.

§. 11. Tandem hoc loco non praetereundum est munus *Magistri Equitum*, quod tempore reipublicae admodum erat insigne. Ingruente scilicet bello, quum periculi quicquam portenderetur, Dictator creabatur, cui Magister equitum iungebatur, idemque a Dictatore, simulac ipse deligebatur, cooptatus fuit, et Dictatorem auctoritate paene aequabat. Hoc autem munus Imperatorum tempore exspirasse uidetur.

CAPVT IV.

De uestibus militaribus atque armis Graecorum et Romanorum.

§. 1.

De uestibus militaribus, deque armis Graecorum pariter atque Romanorum, item aliarum gentium paucis acturi, a Graecis, pro more nostro, ad Romanos procedemus, qui armorum, uestium, aliarumque rerum usum atque formam ab Hetruscis mutuati sunt; quorum magnam partem ipsos Hetruscos a Graecis accepisse notum est; quapropter Pyrrhus, Rex Epiri, quum bellum inferret Romanis, quos Graeci, ut alias nationes omnes, pro barbaris habebant, illorum castra et ordines conspicatus, castra haec barbarorum minime sibi barbara uideri, professus est. Conferri hic meretur *Florus*, qui L. 1. c. 5. *Tarquinius Priscus*, inquit, *Corintho oriundus Graecum ingenium Italicis artibus miscuit. Duodecim namque Thusciae populos frequentibus armis subegit; inde fasces, trabeae, curules, annuli, phalerae, paludamenta, praetexta; inde quod aureo curru quatuor equis triumphatur; togae pictae, tunicaeque palmatae; omnia denique decora et insignia, quibus imperii dignitas eminet.* Quum uero pleraque eorum, quae de uestitu militari dicenda forent, ex ipsis schematibus longe facilius, quam amplo uerborum apparatu dignoscantur, sine omni ambage, praecipuas belligerantium statuas atque imagines ob oculos ponemus.

§. 2. Primo omnium loco *Tab. CVII. Fig. 1.* elegantissima Alexandri Magni protome, quae in museo Domini Mareschalli d'Etrées conspicitur, sese nobis offert. Solum autem caput, collum et cassis a prima illa et antiqua manu profecta sunt; pectus uero et brachia, cum omnibus aliis ornamentis, a Girardonio, sculptore celeberrimo, addita sunt. Caput porphyreticum, insigne opus est; quod omnibus artis summae notis splendet. Materia enim quamuis durissima sit, in uultu tamen animi magnitudinem, ingentemque in periculis quibusuis subeundis audaciam facile perspicies et obstupesces; ita quidem, ut cum celeberrimis illis opificiis, quae omnes ad sui spectaculum euocant, cum Hercule nempe Farnesio, Meleagro Pichineo, Apolline et Laocoonte in aedibus Beluedere dictis, Venere item Medicea, immo etiam cum Ioue Versaliensi, conferri iure suo possit. Nos hic et caput et humeros cum pectore ad fidem imaginis, quam ipse Girardonius aeri incidi curauit; proferimus; quae tamen ad natiuam archetypi elegantiam minime pertingit, immo eam nonnisi imperfecte refert. Summum enim in delineatione artificium requiritur, si quis totum archetypi decus in delineatam imaginem transfundere cupiat. Tab. CVII.

§. 3. Proximus Alexandro esto Pyrrhus *Fig. 2.* qualis in aedibus Marchionis de Maximis Romae uisitur. Huius galea superne tribus auibus exornatur, quarum media cristae locum obtinet, ipsa galea cassidum Graecarum more profunda uidetur. Romani etiam hoc galearum genere nonnunquam usi sunt; praesertim in imaginibus Deae Romae comparet. In thorace illius siue lorica caput Medusae conspicitur, duoque pegasi, quos tutius, pro gryphis accipias. A zona fasciae dependent, quales in uestibus heroicis non raro uidentur. Calceamentum compagus est siue ocrea, graecis κνημις dicta, ut digiti pedum omnes compareant. Clypeus hexagonus est et oblongus; pallium, Romanorum paludamento simile, chlamydis formam refert. Dextra baculum breuem seu sceptrum tenet, sinistra clypeum terrae innixum. *Fig. 3.* aliam exhibemus eiusdem Pyrrhi imaginem, quantum ad uultus lineamenta pertinet priori illi perquam similem, sed cuius armatura cum ornamen-

namentis ceteris admodum dissimilis est. Minime enim putandum, heroas illos uno semper habitu processisse, nullamque unquam armorum admisisse uarietatem. Cassis eius Graeco more concinnata cristam habet ab alterius imagine plane diuersam, sed cassidi Alexandri Magni similiorem. Hic hastam tenet, ille sceptrum, huius lorica et caliga militaris longe simplicior; clypeus hic formae ouatae est, ille hexagonus. His *Fig.* 4. subiungimus schema Ptolemaei Euergetis, quod ex *Cosma* Aegyptio desumtum est. Depictum est ad fidem statuae cuiusdam Ptolemaei prope Axumin in Abessinia positae. Huius uestis militaris praecedentibus longe simplicior est, clypeus formae ouatae, hasta uno pede ipso Ptolemaeo longior. Ceterum a capite ad calcem adeo stricta est uestis, ut fere nudi uiri forma uideatur.

§. 4. A Graecis ad Romanos transimus, quorum uestes militares cum Pyrrhi aliorumque Graecorum habitu in multis ita conueniunt, ut facile credas, Romanos uestes istas a Graecis desumsisse. Sic militaris I. Caesaris uestis *Fig.* 5. praecedentibus omnino affinis est; thorax, cuius medio praecinctus est, uariis figuris, gryphis inprimis, exornatur; paludamentum solito longius est. In Augusti statua *Fig.* 6. lorica ad Zonam usque simplex est, ut corporis forma quasi nuda compareat; paludamentum praecedenti persimile, eaque calceorum forma uterque utitur, qua infima pedis pars non obtegitur; nisi forte pedes, qui nobis nudi uidentur, udonibus tecti sint, in quibus digiti comparent, ut in chirothecis; hoc autem calceamentorum genus *compagum* supra nominauimus. Augustus idem paruum gladium tenet, quem parazonium nominabant; chlamys siue paludamentum I. Caesaris et Augusti longius est, quam aliorum Imperatorum. His *Fig.* 7. *et* 8. Marci Aurelii imaginem ex museo nostro iungimus. Obseruatu illa omnino digna est ex modo, quo paludamentum complicatur; quod facilius oculis perspici, quam uerbis describi potest; quapropter faciem illius anticam et posticam offerimus. Manu haec statua parazonium tenebat, cuius pars delapsa est.

§. 5. Statua sequens Domitiani *Fig.* 9. quae Romae uisitur, omnium pulcherrima est. Declinauit itaque et temporum iniuriam et iustam senatus indignationem, qui secundum *Suetonium* c. 23. scalas inferri, clypeosque et imagines eius coram detrahi et solo affigi iussit, ut monumenta illa aboleret, quae principis huius omnibus postea saeculis ob immanitatem abominandi memoriam seruare possent. Veste militari indutus est, et lorica aliisque ornamentis, explicatu difficilibus, tectus. Eques Maffeius putat, duas mulieres in lorica exhibitas duo esse monstra marina, quomodo pictores hodierni Sirenas repraesentant. Sed Sirenes non in pisces, sed in aues desiisse, supra docuimus. In eadem lorica puellus conspicitur dorso animalis minus noti insidens. Ipse Domitianus sinistra globum, imperii symbolum, tenet; dextra sceptrum erigit; calceamenti forma minus est uulgaris. Antonini Caracallae statua *Fig.* 10. cuius brachium dextrum truncatum est, Romae in aedibus Farnesiis conspicitur, et a loricae ornamentis spectabilis est. Sub Zona duo gryphes sese contra intuentur, et infra eos aquila conspicitur. In semicirculis porro, qui in loricae ora infima comparent, uariorum animalium capita uisuntur; calcei ea forma sunt, quae ocrearum olim nomine ueniebant. Qui *Fig.* 11. sequitur Constantinus, Versaliensis, Romano more armatus, ob plura obseruandus est. Thoracem et paludamentum gestat, ut Imperatores alii omnes, manuque sinistra sceptrum erigit. In thorace uictoria depicta est cum machina, quam uix internoscere possis. Gladius, eius a pectore dependens, adeo breui instructus est lamina, ut, si ex statura Imperatoris mensuram examines, uix unius pedis longitudinem reperias. Calcei eius, quae ad genua fere ascendunt, omnino spectabiles sunt, et a forma uulgari multum recedunt. Clypeus formae est ouatae. Ceterum et clypeus et gladius, ita gestati, inferius aeuum redolere uidentur; nec in imaginibus Imperatorum primi et secundi saeculi hac forma conspici solent. Alius Imperator *Fig.* 12. in lorica duas uictorias praefert, et sinistra parazonium tenet.

Tab. CVIII. §. 6. Schemata sequentia *Fig.* 13. et *Tabula CVIII.* sequente *Fig.* 1—5. obseruatu sunt dignissima; eo quod uestes militares Imperatorum, Tribunorumque a Traiano ad Constantinum usque exhibent. Traiani uestis militaris, qualis *Tab. CVII. Fig.* 13. conspicitur, in columna Traiani saepius uisitur, et a ueste illorum, qui ipsum comitantur, parum differt; hoc uno scilicet discernenda, quod loco fasciarum, in ima loricarum parte dependentium, pannus sit, cuius medium limbo quodam, aut fimbria undique exornatur. Qui illi adstant uel

Tab. CVIII.

1. Traianus. 2. Idem cum Tribunis vel Prœtoribus. 3. M. Aurelius cum Trib. 4. Septimius Severus cum Tribunis. 5. Constantinus M. 6. Levis armaturœ miles. 7. 8. 9. Grœvioris armaturœ milites. 10. Signifer. 11. Tubicen. 12. Miles lorica squammata indutus. 13. Duo milites ex arcu Severi. 14. Miles ex œvo Constantini.

arm. Disc. Cuv. Czerner

1. Miles ex ævo Theodosii. 2–7. Milites Romani vario habitu. 8. Miles commilitonem vel mortuum vel saucium humeris gestans. 9.10. Duo milites Hetrusci ævi vetustissimi. 12. Miles Romanus cum gladio insolito. 11,13,14,15. Milites Hetrusci sequioris ævi.

uel Praetores sunt, uel Tribuni. Traianus imperantis more manum extendit, altera uolumen (seu mappam) tenens, quod etiam alibi non raro uisitur. *Tab. CVIII. Fig.* 1. idem Traianus gladium tenet, cuius lamina uagina tegitur. Alia plane ueste indutum hunc Imperatorem exhibet *Fig.* 2. uestis enim haec duplicata est, et hiberno tempori destinata uidetur. Eiusdem formae uestimentis utuntur, qui ipsum comitantur Tribuni. M. Aurelius Imperator *Fig.* 3. in columna sua eadem forma conspicitur, qua hic exhibetur. Qui lateri eius adstant Praetores uel Tribuni eodem fere, quo Imperator, modo sunt uestiti. Hasta Imperatoris perbreuis est, pilumque forte refert; quae autem sub thorace eius defluunt, iis non omnino similia sunt, quae sub Traiani lorica dependere uidimus. Septimius Seuerus, quem *Fig.* 4. exhibet, ab Imperatore Traiano, uestimenti ratione non multum differt; qui uero illum comitantur Tribuni, uestitu ab eo quam maxime discrepant. Qui *Fig.* 5. sequitur Constantinus Magnus eodem fere, quo praecedentes, uestis militaris cultu ornatus est; clypeum tenet plusquam tripedalem, si cum eius statura comparetur.

§. 7. Praetores atque Tribunos eadem fere ueste, qua Imperatores plerunque usos fuisse, iam aliquoties monuimus. In militibus uero duo inprimis uestimentorum genera obseruantur, uestes scilicet uulgares, et illae, quas, ingruente frigore, induebant; quae ab imperatorum uestibus hiemalibus parum erant absimiles. Vestis forma prior, quam uulgarem appellauimus, in militibus rursus duplex obseruatur. Alii enim loricas habebant simpliciores, breuiores et leuiores, clypeosque gestabant formae ouatae; nec desunt, qui hos pro Velitibus habent. Sed quamuis haec armatura leuior quibusdam uideri possit, omnino tamen grauior erat quam illa, quae Velitibus competebat. Aliud uestis militaris genus est ceterorum militum, qui grauiori armatura instructi fuere, et in quibus robur legionum consistebat. Hi quippe multis loris cingebantur, quae a zona plerumque incipiebant, et ad axillas usque pertingebant. A loris hisce loricae nomen habent. Scuta illi gestabant oblonga et concaua, quae canalem referebant. Signiferi, Tubicines, aliique pauci galeae loco, uel etiam supra galeam, leoninae pellis caput gestabant cum iubis dependentibus, ut hosti formidabiles essent. *Titus Liuius* I, 43. de ueste militari loquens, quam Seruius Tullius Romanis militibus dederat, *arma*, inquit, *his imperata*, *galea*, *clypeus*, *ocreae*, *lorica*, *omnia ex aere*. Sed ab illo tempore non tantum materiae, sed et forte formae ratione, pleraque mutata fuere. A Traiano tamen usque ad Theodosium Magnum mutationes adhuc modicae fuerunt, quod ex sequentibus schematibus apparet.

§. 8. Primus ille miles *Fig.* 6. qui ouatae formae clypeum gestat, ex columna Traiani eductus est, isque non tam grauis armaturae est, ut duo sequentes *Fig.* 7. *et* 8. Limbis, uti uidetur, coriaceis circa pectus cincti et scutis concauis instructi sunt. Militem sequentem, *Fig.* 9. ex columna Antonini, uestis militaris eius generis tegit, quo tempore M. Aurelii utebantur; isque hastam breuiorem seu pilum gestat. Milites duo sequentes *Fig.* 10. et 11. Signiferi et Tubicinis formam prae se ferunt, quorum uterque caput pelle leonis texit. *Fig.* 12. exhibet militem, lorica squammata indutum, quae ab aliis loricis, quas hamatas appellabant, probe distinguenda est; quod hae ex connexis catenulis erant concinnatae. Duo milites *Fig.* 13. sequentes ex arcu Septimii Seueri sunt depromti; eorumque alter clypeum hexagonum, alter oualem gestat. Prioris galea hoc peculiare habet, quod pars illius posterior uersus anteriorem reducta uidetur; in quo tiarae Parthorum, quibus cum Septimius Seuerus tunc temporis bellum gerebat, similis est. Qui *Fig.* 14. sequitur miles, is aeui Constantini est, et a permagno clypeo spectabilis.

§. 9. *Tab. CVIIII. Fig.* 1. exhibemus militem, qui ad aeuum Theodosii M. referendus est; eius paludamentum ab ora extrema fimbriatim decisum est; gladio tam breui cinctus est, ut illius lamina uix manus longitudinem exaequare uideatur; uti eiusdem calceamentum a praecedentibus longe diuersum est. Quos adhuc dedimus milites, certas illi aetatis notas prae se ferunt; qui sequuntur non item. Suspicamur tamen, eum, quem *Fig.* 2. offert, reipublicae romanae tempore factum esse. Vestis eius militaris simplicior est, scutum formae ouatae, et plus quam tripedale. Sequens *Fig.* 3. calceamento spectabilis est. Alius *Fig.* 4. ex museo D. Moreau de Mautour tibialibus instructus est ad malleolos usque pertingentibus, at pes totus nudus est; casſidi cristae loco auis insidet. Miles sequens *Fig.* 5. a lorica tantum conspicuus est; haec enim ita concinnata est, ut corpus nudum esse crederes. Sequens *Fig.* 6. balteum gerit cum parazonio; ceterum nudis ille cruribus est. Tab. CVIIII.

Ffff Alius

Alius *Fig. 7.* Narbonensis imago, singulari modo uestitus est; uestis certe militaris hiberna uidetur; obseruari porro merentur gladius et cassis, calceamentum et tibialia; quae ab imo pede ad femur usque protenduntur. *Fig. 8.* alius commilitonem suum aut mortuum aut saucium humeris gestat. Duo milites Hetrusci sequentes *Fig. 9. et 10.* ab equite Maffeio mihi transmissi sunt, et uetustissimum aeuum redolent. A femore ad pedes usque nudi sunt; nisi forte braccas atque tibialia habeant tam stricta, ut corporis formam retineant. Vterque pari longitudine hastam tenet, gladii figura multum inter se differunt. Alii Hetrusci *Fig. 11, 13, 14, 15.* ex monumentis Etruscis producti sunt, uestesque militares habent Graecis et Romanis similes; clypei eorum ouatae modo, modo rotundae formae sunt cum oris peluium maximarum; excepto primo illo *Fig. 11.* qui pelta munitur. Ceterum pugnantium modo repraesentantur; ex quo simul perspicitur, quomodo arma sua tractauerint. Gladium tenet miles quem *Fig. 12.* exhibemus, quo caesim tantum, non punctim, hostem ferire poterat; contra Romanorum morem; clypeus concauus est et calceamentum ad mediam usque tibiam ascendit, in eoque omnes pedum digiti apparent.

Tab. CX. §. 10. *Tab. CX. Fig. 1. et 2.* duos Veteranos milites uidemus, quos *Boissardus* ex monumento Baiis reperto delineauit. Prior ibi Asamonis Turriani nomen gerit; posterior Cornelii Castoris. Castor hic imberbis est, Turrianus uero barbatus. Vestimento induti sunt plane simili, nisi quod Castoris chlamys atque tunica in ora ima fimbriata sit. Manu dextra hastam inuersam, sinistra uolumen gestat; quod alibi pro magistratus symbolo habetur: forte etiam nonnunquam pro schedula habendum, qua quae per diem agenda essent, consignata fuerunt. Calceamentum utriusque, totum pedem tegit, et totam fere tibiam operit. Turrianus manu dextra instrumentum militare tenet, cuius usum adhuc diuinare non potui; hastae forte cuiusdam species est, cuius summitati signa militaria imponebantur, sinistra clypeo ouato innititur; gladius a medio uentre dependens pro capulo lunam crescentem exhibet. Imago sequens *Fig. 3.* ex monumento quodam Pettauii in Stiria seruato, ab eodem Boissardo proditum est. Lorica huius militis, si quidem loricae nomen meretur, plane singularis est; saltem pro ueste militari habenda; chlamydem gestat humero dextro fibula connexam; clypeus formae ouatae circumquaque circulis ornatus est; calceamentum undique clausum ad cruris usque medium ascendit; manu sinistra hic quoque uoluminis instar tenet. Alium militem exhibet *Fig. 4.* cuius galea a forma illarum solita multum recedit; clypeus eius tantae amplitudinis est, ut ad hominis axillas facile pertingat. Tunica ipsius plicata est modo eodem, quo praecedentis. Miles sequens *Fig. 5.* cassidem gestat formae adeo insolitae, ut uehementer dubitem, utrum huic similis unquam uisa sit; tiarae Phrygiae retrouersae simillima est; hastae et clypei forma cum praecedente conuenit.

CAPVT V.

De uestibus militaribus et armis aliarum nationum.

§. 1.

Orientalium gentium uestes militares Herodotus, qui satis uetusto tempore uixit, describit, ubi de nationibus, quibus maximus ille Xerxis exercitus consistebat L. VII. c. 61. ita loquitur: *Circa capita PERSAE gestabant pileos impenetrabiles, quos uocabant tiaras; circa corpus tunicas manicatas uariis squammis ex ferro consertas in similitudinem piscium; braccis utebantur; pro clypeis gerras gestabant, sub quibus pharetrae; hastas breues, arcus grandes, sagittas arundineas; ad dextrum femur pugiones e balteo suspensos. MEDI eodem armorum genere militabant; immo haec armatura Medica est, non Persica. CISSII in militia cetero ornatu ut Persae sunt armati, sed pro pileis mitras ferunt. HYRCANII eodem uestium et armorum genere utebantur, quo Persae. ASSYRII ferreas capite gestabant galeas barbarico modo formatas, quae non facile describantur; clypeos, hastas, pugiones Aegyptiacis similes; ad haec ligneas clauas ferro armatas lineosque thoraces. Cum Assyriis etiam comprehenduntur CHALDAEI. BACTRII capitis ornatu Medico simili ornati erant, sed more gentis arundineis arcubus et hastis breuibus instructi. SACAE, qui Scythae erant, cristatas cassides gestabant in acumen erectas, braccisque induti erant; sagittis utebantur patrio more confectis, itemque securibus aliisque instrumentis quae sagares* (secundum Xenophontem bipennes erant) *uocabantur.*

§. 2.

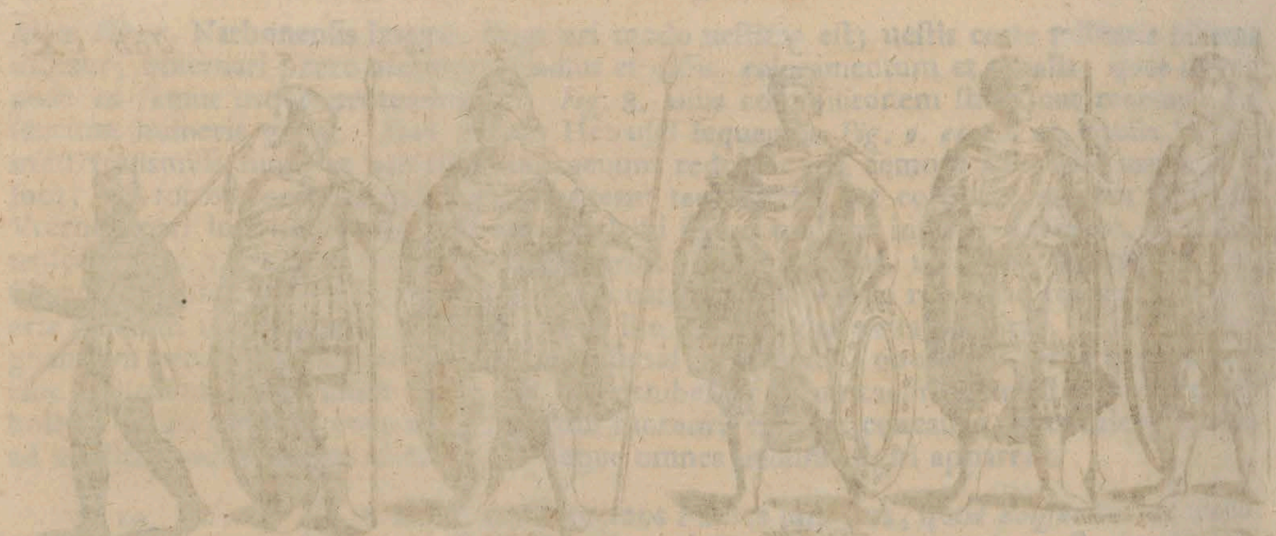

Tab. CX.

1,2. Duo milites Veterani. 3,4,5. Milites dissimili ab aliis veste induti. 6. Miles Aethiops. 7. Amazon. 8. Miles Aegyptius. 9,10. Milites Daci. 11,12. Milites Germani. 13. Miles Germanus cum aliquot Sagittariis. 14,15. Duo funditores.

Carm. Disc. Conv. Czerner

§. 2. *INDI uestiti erant amictu ex lignis confecto; arcus arundineos gestabant, itemque arundineas sagittas ferro munitas. ARII Medicis arcubus muniti erant, in ceteris Bactriis similes. PARTHI, CHORASMII, SOGDI, GANDARII et DADICAE eandem in acie, quam Bactrii armaturam gestabant. CASPII sagis induebantur ex pellibus; arcus ex arundinibus regionis suae confectos habebant et acinaces. SARANGAE uestimentis depictis ornati, caligis genuum tenus extentis utebantur; arma eorum erant arcus et lanceae Medinae. PACTYES siſyras gestabant, et arcus patrio more confectos atque pugiones. VTII, MYCI et PARYCANII eodem, quo Pactyes, modo armati erant. ARABES ziris seu latis zonis praecincti erant, cum arcubusque magnis bisque recuruis militabant. AETHIOPES leonum, pardorumque pellibus amicti arcus ex palmarum spathis concinnatos gestabant, non minus quatuor cubitos longos; arundineae quoque sagittae praelongae erant, pro ferro praefixae eo lapide acuminato, quo sigilla sculpebant; hastae eorum capreae cornu in modum spiculi acuminato munitae; clauae eorundem ferratae erant; quum ad pugnam procederent, dimidiatum corpus gypso, dimidiatum minio illinebant. Aethiopes diuidebantur in Orientales et Occidentales, qui lingua tantum et coma inuicem distinguebantur. Orientales Aethiopes capillos rectos, Occidentales crispos magis quam omnes homines habebant, de his iam locuti sumus; Orientales uero Aethiopes, qui ex Asia erant, in multis eodem, quo Indi, modo armabantur et uestiebantur; pro casside pellem capitum equinorum gestabant cum auribus atque iubis, ut ipsae iubae pro cristis essent, et aures arrectae hinc inde manerent; pro clypeis gruum pelles gestabant.*

§. 3. *LIBYES corio armati erant, et adustis iaculis utebantur. PAPHLAGONES galeas contextas habebant, scuta exigua, hastas haud longas, praetereaque iacula; caligae ad media usque crura protendebantur. Eandem, quam Paphlagones, armaturam gestabant LIGYES, MATIENI, MARIANDYNI et SYRI. PHRYGES proxima Paphlagonicae armatura instructi erant. ARMENII Phrygum cultu armati erant, utpote eorum coloni. LYDI proxime ad Graecorum armaturam accedebant; olim Meones uocati, sub Lydo Atyis filio nomen mutarunt. MYSI galeas habebant secundum morem regionis, clypeosque paruos, iaculisque utebantur adustis. THRACES capitibus uulpes gestabant, tunicis uestiti pluribusque cingulis constricti; calcei, quibus pedes tibiasque tegebant, ex neruis contexti erant; iaculis armabantur, peltis, breuibusque gladiis. Thraces Asiatici instructi erant clypeis paruis ex bubula pelle; duo iacula singuli habebant, ex more Lyciorum; casſides eorum aereae cum auribus et cornubus bubulis item aeneis, atque crista in medio eiusdem materiae; tibiae eorum erant panno rubro opertae; apud illos est oraculum Martis. CABELCES MEONES, qui LASONII uocantur eundem cultum gestabant, quem Cilices, de quibus infra. MILYAE paruas lanceas habebant, uestesque fibulis constrictas; ex iis plurimi Lyciis arcubus instructi erant, et galeis pelliceis. MOSCHI ligneis casſidibus et hastilibus, scutisque breuibus muniebantur, sed longis hastilium spiculis. TIBARENI, MACRONES et MOSINOECI eodem, quo Moschi, cultu erant. MARES galeis more patrio textis utebantur, scutulisque ex pelle confectis atque iaculis.*

§. 4. *COLCHI ligneas casſides scutulaque ex crudo bouis tergore, iacula parua insuperque machaeras gestabant. ALLARODII et SASPIRES perinde atque Colchi erant armati. Insulanae gentes ex mari rubro cultu et armis ad Medos proxime accedebant. PHOENICES galeis more paene Graecorum armati erant, loricisque lineis, clypeis planis et iaculis. AEGYPTII casſides gestabant, quarum uertex bifariam diuidebatur; scuta concaua, quorum pars conuexa in medio admodum prominebat, hastas classicis certaminibus aptas, securesque magnas. CIPRII tunicis uestiti de ceteroque graeco more armati erant. CILICES galeas more patrio concinnatas gestabant, scutula ex crudo bouis tergore, tunicasque laneas. Singuli iacula duo gestabant, et gladios Aegyptiacis similes. PAMPHYLII graeco more armati erant. LYCII loricas et ocreas habebant, arcus e corno factos, arundineas sagittas sine pennis, et iacula; gerentes ex humeris suspensas caprarum pelles et in capitibus pileos pennis coronatos, insuperque pugiones et falces. DORES ex Peloponnesiis orti graeca arma gestabant. CARES etiam Graeco more armati erant, insuperque falces et pugiones gestabant. IONES, AEOLES et HELLESPONTII Graeci erant et Graeco ritu armati.*

§. 5. *Indi*, narrat *Strabo* lib. 15. p. 493. arcu et sagittis tricubitalibus armati erant; iaculis item, peltis, gladiisque latis tricubitalibus; pro ferro utebantur capistro. De *Aegyptio-*

gyptiorum armis, quae *Herodotus* refert, ea cum iis, quae *Xenophon* Cyrop. L. 6. p. 158. de iisdem commemorat, minime pugnant. Scuta, inquit, gestant, quae ad pedes usque pertingunt; hastas habent praelongas breuesque gladios. De *Thracibus* Herodotus supra dixerat, illos uulpes capiti ipsorum imposuisse; sed pro uulpibus Xenophon loco citato p. 408. uulpium pelles ponit, quibus ingruente frigore, quum per niuem glaciemue iter facerent, ad uultum tegendum utebantur. *Strabo* de *Aethiopibus* loquens ab Herodoto non multum recedit. Aethiopes Megabares, inquit, L. 16. p. 534. clauas gestant ferratas, hastas et clypeos habent ex corio non subacto. Alii Aethiopes arcu et lancea utuntur. *Arabes Scenitae*, teste *Ammiano Marcell.* lib. 22. c. 34. qui Saraceni uocati sunt, crinitis, uittatisque erant capitibus, seminudo corpore et laxos arcus uibrantes hastilia longa portabant. Aethiops ille, qui *Fig.* 6. cum lancea breui graditur, et ex Cosmae, Aegyptii libro desumtus est, ex illa Aethiopiae parte fuit, quam Abyssiniam uocabant. *Amazones* non infrequenter in ueterum monumentis uisuntur. *Figura* 7. statuam Amazonis tunica tectae repraesentat; arcum illa tenet, et ad latus pharetram sagittis plenam habet; ad pedes illius galea, pone illam bipennis atque pelta positae iacent.

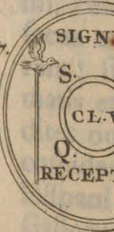
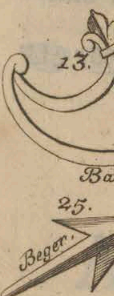
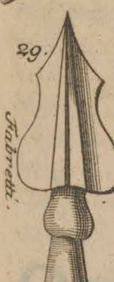
§. 6. *Fig.* 8. antiquissimum exhibemus schema militis, qui Aegyptiorum armaturam, ab Herodoto descriptam, satis referre uidetur. Cassis eius, in conum paene extollitur, et in suprema parte finditur; clypeus rotundus est et concauus; lorica ex filis implexis concinnata uidetur, qualem Herodotus Amasis, Aegyptiorum Regis, thoracem describit; calceamentum atque tibiale usque ad genu protenditur; hasta, quam manu tractauit, temporis iniuria lapsa uidetur.

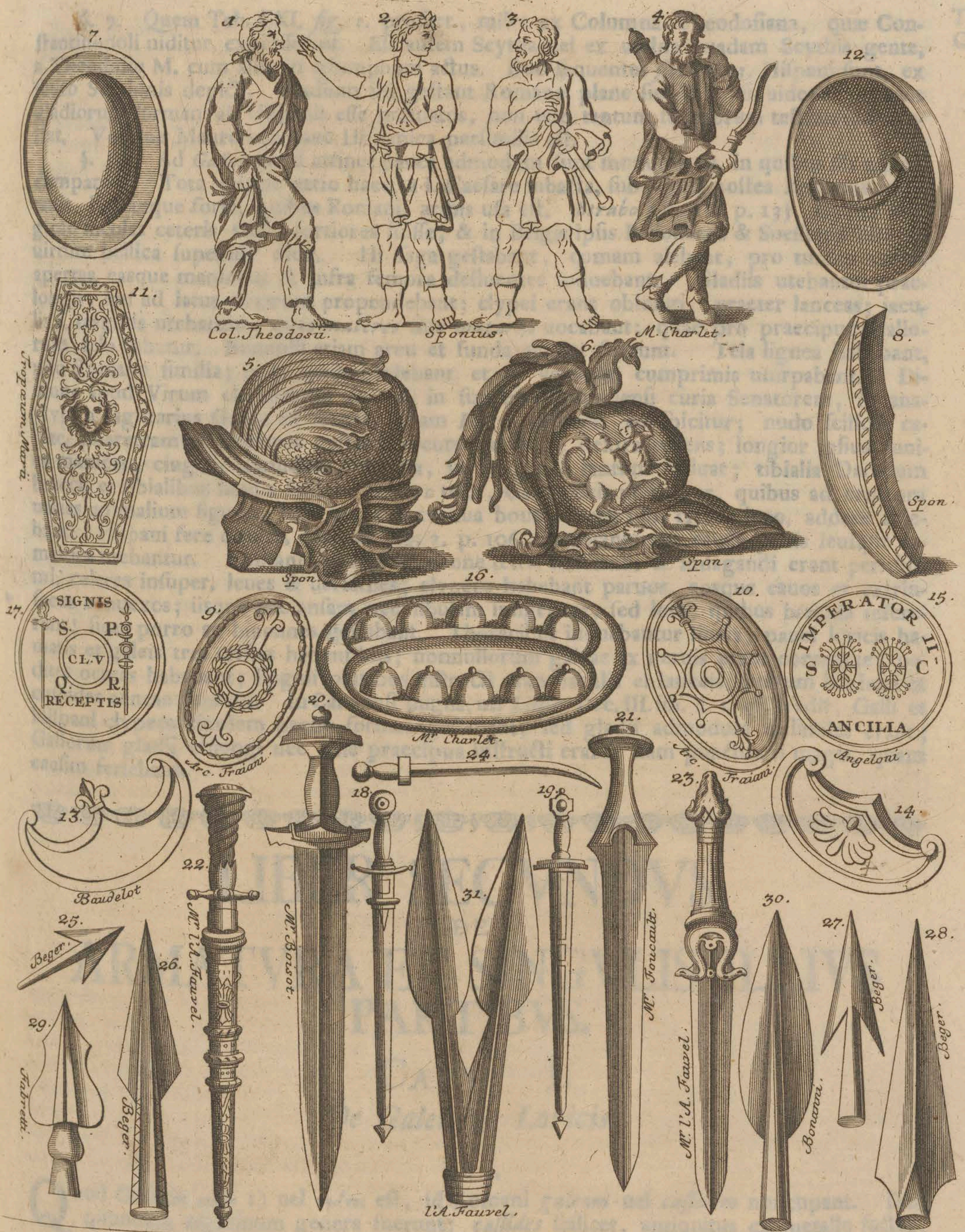
§. 7. *Parthorum* cultus militaris in Septimii Seueri arcu conspicitur. Multi eorum nudo capite incedunt, alii tiara tecti sunt, Phrygum more antrorsum reflexa; tunica uestiuntur ad genua usque defluente, medioque corpore succincta, chlamydeque seu pallio breui, (*Candyn* uocant,) humeros obtegente; braccae seu anaxyrides laxiores circa pedum malleolos peronum more restringuntur; calcei rotundi sunt et clausi. Genus hoc calceorum et tibialium omnibus fere nationibus barbaris, Occidentalibus pariter atque Orientalibus commune est; adeoque in tropaeis captiuos semper hoc calceorum tibialiumque genere instructos uidemus. Parthorum uestis Dacorum uestimento plane similis est; ut infra uidebimus; ubi de equitatu dicendi locus erit. Eademque uestis Germanorum plurimis in usu fuit. Tunicae quippe Dacorum ad genua usque defluentes Zona erant praecinctae. Pallia s. chlamydes habebant breues et plerunque fimbriatas; scutis utebantur ouatis duos et dimidium siue tres pedes longis. Arma fuerunt gladius Romano longior et falcis modo reflexus; multi arcubus quoque et sagittis utebantur; nonnulli praeter gladium etiam pugionem gestabant; quae omnia in arcu Traiani uisuntur, in quo uaria praelia Imperatorum Romanorum contra Dacos repraesentantur. Huiusmodi miles ille est, quem *Fig.* 9. proferimus, cuius palliolum, quod Parthorum candyn refert, in infima parte fimbriatum est. Proximus huic alius miles est *Fig.* 10. qui clypeum oualem et gladium Dacico similem gestat; caput illius tibiaeque nudae sunt; calceum simplicem habet, quem *soleam* uocabant, quo pars pedis superior non tegebatur.

§. 8. Miles sequens *Fig.* 11. qui clypeum magnum praetendit et claua pugnat, ad Germanos referendus uidetur; hic a Zona ad uerticem usque nudus est; braccis indutus est Dacicis similibus, quae ad malleolos pertingunt, et simul tibialium loco sunt. Alium Germanum, cuius claua excidit, offert *Fig.* 12. isque clypeum ouatum praetendit; caput illius pileo superne plano tegitur. Adhuc alium exhibet *Fig.* 13. cui claua similiter excidit; gladium gestat breuem Romano persimilem; braccae infimas corporis partes plane tegunt. Sagittarii, quorum tergo ille inhaeret, singulari plane ratione amicti sunt; praeter cassides quippe hic inprimis notari merentur thoraces, sub quibus tunicam amplam ad malleolos usque defluentem gestant; ita quidem, ut pro tot mulieribus facile habeas. Dextrum eorum latus pharetra et gladio munitum est. Fabrettus putat, sagittarios hosce reuera pro mulieribus habendos; quod apud gentes barbaras uxores non raro cum maritis ad bellum profectas legamus. *Fig.* 14. et 15. duos Germanorum funditores uidemus, quorum primus humeros nudos pallio tegens lapides iacit, secundus pileo plano tectus iridem lapides proiicit. Funditores palliis ideo instructi sunt, quod continendis lapidibus admodum apta fuerunt.

§. 9.

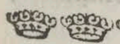

1. Scytha. 2.3. Milites Hispani. 4. Sagittarius Gallicus. 5,6. Duæ galeæ Romanæ. 7.9.10. Clypei formæ ovatæ. 8.11. Scuta oblonga Hexagona. 12. Clypeus rotundus admodum concavus. 13,14. Duæ Peltæ. 15. Ancile. 16. Scutum formæ plane insolitæ. 17. Clypeus Votivus. 18,24. Gladii formæ variæ. 25-31. Varia lancearum s. hastarum ferramenta.

§. 9.
ſtantinopo
a Theodoſ
ſcuto Scip
gladiorum
ſtat. Veſ

§. 10
comparen
tauit, iisd
gicae inco
uirtute be
apertas, ea
longis, qu
lis ſ. tragu
rum telo
pilo Roma
uione apu
glypho ſa
pite, phar
ca manica
braccis et
uarias ani
bant. H
matura ut
mi, celer
ſecus con
rent; ſic
matis et g
dites ocre
cuſpides a
Hiſpani c
Gallorum
caeſim fe

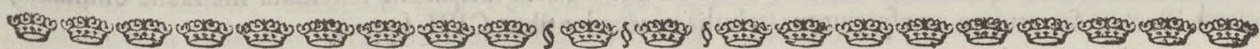
AI

Quod
qu

I) κυνεη
tegun

§. 9. Quem Tab. CXI. *fig. 1.* profert, miles ex Columna Theodosiana, quae Constantinopoli uiditur, expressa fuit. Est autem Scytha uel ex uicina quadam Scythis gente, a Theodosio M. cum aliis in triumphum actus. Duo sequentes *fig. 2 & 3.* Hispani sunt, ex scuto Scipionis depicti. Gladium illi gestant Romano plane similem; siquidem Romanos gladiorum formam ab Hispanis esse mutuatos, non uno tantum scriptorum testimonio constat. Vestibus Maurorum haec Hispanica persimilis est. Tab. CXI.

§. 10. Ad *Gallos* quod attinet pauca admodum sunt monumenta, in quibus illi armati comparent. Tota quippe natio haec, a I. Caesare subacta, sub signis postea Romanis militauit, iisdemque forte, quibus Romani, armis usa est. *Strabo* Lib. IV. p. 135. Galliae Belgicae incolas ceteris Gallis fortiores fuisse, & in Belgis ipsis Bellouacos & Suessones ceteros uirtute bellica superasse dicit. Hi saga gestabant, comam alebant, pro tunicis uestes apertas, easque manicatas & infra femora defluentes induebant. Gladiis utebantur praelongis, qui ad latus dextrum propendebant; clypei erant oblongi, praeter lanceas; iaculis s. tragulis utebantur, quas *materes* siue *mataras* uocabant; quae pro praecipuo Gallorum telo habetur. Nonnulli etiam arcu et funda armati fuerunt. Tela lignea habebant, pilo Romano similia; quae iaculari solebant, et ad venatum cumprimis usurpabant. Diuione apud Virum clarissimum *du Mai* in suprema Diuionensi curia Senatorem, in anaglypho sagittarius Gallus ex forma, quam *Fig. 4.* exhibet, conspicitur; nudo scilicet capite, pharetram ad humeros gestans, arcumque manu dextra tenens; longior ipsius tunica manicata, cingulo admodum restricta, ut ad genua tantum defluat; tibialia Dacorum braccis et tibialibus similia sunt. *Diodoro* teste, Galli galeis utebantur, quibus ad ornatum uarias animalium figuras, item aures & cornua boum, cum iuba cristae loco, addere solebant. Hispani fere omnes, (*Strabo* Lib. 3. p. 106.) latrociniorum caussa peltis leuique armatura utebantur. Lusitani, eodem Strabone teste, insidiandi & indagandi erant peritissimi, celeres insuper, leues & uersatiles; clypeos habebant paruos, eosque cauos et extrinsecus conuexos; iisque nec ansam nec fibulam iungebant, sed lora, quibus brachia insererent; sicas porro ac bipennes gestabant. Thoracibus induebantur lineis, pauci loricis hamatis et galeis tres cristas habentibus; nonnullorum galeae ex neruis erant contextae; pedites ocreas habebant; singuli pluribus instructi erant iaculis et lanceis, quarum laminae et cuspides aeneae fuerunt. In Cannensi pugna, uti *Liuius* Dec. III. lib. 2. c. 46. tradit, Galli et Hispani clypeos eiusdem paene formae gestabant, sed gladii admodum dissimiles erant; Gallorum gladii oblongi nec acie praecipua instructi erant; nam punctim ii magis, quam caesim feriebant.

LIBER SECVNDVS.
DE
ARMATVRA ET SINGVLIS ILLIVS PARTIBVS.

CAPVT I.
De Galeis & Loricis.

§. 1.

Quod Graecis κυνῆ 1) uel κράνος est, id Romani *galeam* uel *cassidem* nuncupant. Duo quondam tegminum genera fuerunt: *cassides* scilicet, antiquitus ex metallo factae, et

1) κυνῆ proprie *canina* pellis, inde in genere protegumento capitis militari, quod alium animalium *vacua ora*, ut *Statius* alicubi cauis, capiti aptata sunt.

et *galeae* 2) ex *corio* concinnatae; quae tamen uoces apud Auctores promiscue usurpantur. Cassidibus nobilium addebantur figurae animalium, leonum, pardorum, gryphum; tota cassis plerumque caput humanum referebat. *Cares*, *Herodoto* lib. I. 71. teste, cristas inuenerunt, quae ab illo tempore galeis imponebantur. Galeae maxime Graecorum, ante uultum demitti, eumque tegere potuerunt; quod et Romanorum cassidibus fiebat. Cassidibus ferreis, animalium nonnunquam pelles imponebantur, quae illas obtegerent, et in humeros defluerent; quod in signiferis, tubicinibus, primipilis aliisque saepius uisitur. Milites porro cassidibus uarie utebantur; inprimis autem ad colligendas, iaciendasque sortes.

§. 2. Cristarum uariae formae fuerunt. Aliquando animal repraesentabant, leonem puta, uulpem, gryphum; aliquando iubam, quae proprie equi esse intelligitur. Nonnunquam tres in una casside cristae conspiciebantur; qualis illa *Turni* fuit, cuius *Virgilius* Aen. VII. v. 785. mentionem facit. Cassidum atque galearum formas iam iam sat multas uidimus: iis tamen *Fig. 5 & 6.* adhuc duas iungimus, forma plane singulari, quarum altera cristae loco gryphem habet immanis magnitudinis. Cetera lectori consideranda relinquimus. Cassides insolitae formae multas in statuis atque protomis Mineruae supra Tab. XVI. et XVII. pluribusque aliis huius operis locis iam prodidimus; unde eas hic denuo repetere superuacuum existimamus.

§. 3. *Lorica* 3) Graecis θώραξ dicebatur, quae vox etiam ad Latinos transiit; usitatius tamen apud Latinos lorica, atque ab eo dicta, quod hae ex loris olim s. pellibus animantium subactis conficiebantur. Hinc etiam gallica huius armaturae denominatio, *cuirasse*, ex uoce *cuire*, quae corium denotat; ex quo infimi aeui thoraces non raro fiebant. Pars loricae legionariorum Romanorum ex loris constabat, quibus milites a zona ad axillas usque praecincti erant. Insequenti tempore loricae ex aluta superpositis laminis ferreis in modum squamarum concinnari solebant; cuiusmodi loricas, quas deinde squamatas uocarunt, in ueterum monumentis multas passim uidemus. Ex annulis item s. catenulis ferreis complicatis et connexis conficiebantur; quod loricae genus ἁλυσιδωτὸν, Latini *loricas hamatas* uocabant. Ex ferro quoque vel aere parabantur; ita ut partem anticam posticamque fibula connecteret, ut hodieque fieri solet. Ceterum hae loricae chlamyde uel sago tegebantur. Plurimas uidimus nationes, quae lineas laneasque loricas habebant, quae uel multiplicatae fuerunt, uel plures aliis suppositae, ut ferri ictum uel frangerent uel imminuerent. De Imperatore Galba, *Suetonius* cap. 19. commemorat, quod loricam linteam gestauerit, quam idem Auctor infirmum omnino contra tot gladios coniuratorum praesidium fuisse arbitratur. De loricis hamatis, ne cum squamatis confundantur, hoc addendum: hamatas ex catenulis complexis fuisse concinnatas, squamatas uero laminis munitas. Varia loricarum schemata hic facile omittimus, quod illarum sat multae conspiciuntur tabulis praecedentibus CVII. sqq. 4)

CAPVT II.

De scutis et clypeis uariae formae.

§. 1.

Scutum 1) *clypeumque* uocamus, ista armorum genera, quae manu brachioue ad corpus obtegendum protendebantur. Clypeum uero a scuto fuisse distinctum, *Liuius* I, 43. apertius nos docet, dum primae classi clypeum cum galea, ocreis & lorica, imperatum esse commemorat; secundae uero *scutum pro clypeo*, et praeter loricam omnia eadem. *Scuta* scilicet, plerumque maiora fuerunt; cetera, quae equitibus et peditibus quibusdam in usu fuere, *clypei* dicebantur. Sed uehementer uereor, ne his quoque uocibus promiscue multi utantur. His aliud genus iungimus, quod *parmam* appellabant, quae clypeo minor erat, et diametrum trium pedum habebat. Quod *peltam* uocabant, ex graeca uoce πέλτη, breuiorem parmam diuersae formae denotat, alioque nomine etiam *cetra* dicitur. De singulis distinctius agemus.

§. 2.

2) De *galeis*, *galeris*, vid. *Lipsium* de militia rom. lib. 3. dial. 1. et 5. γαλεη, *felina* proprie pellis; nec ex corio tantum, licet plerumque. Memorantur etiam κράνη οἰσύϊνα, galeae *vimineae* Parthorum.

3) vid. *Lips.* l. c. dialog. 6; qui haud paulo luculentius illustrat.

4) adde *ocreas* ferreas, siue alteri, siue utrique pedi armando; *Lipsius* lib. 3. dial. 7. occurrunt iam in *Homero* iliad. 18. u. 612.

1) vid. pluribus *Lipsius* lib. 3. dial. 2. et quos nominat *Fabricius* in bibliographia cap. 18, n. XII.

§. 2. Quod Latini *Scutum* Graeci σάκον et θυρεὸν uocabant, immanisque olim magnitudinis erat, ut uirum totum a capite ad calcem uſque tegeret. Duo formae ouatae ſcuta ſupra Tab. LXIIII. uiſuntur, quae uirum totum ab humeris ad pedis uſque plantas tegunt, nec ea geſtantes admodum grauare uidentur. Inter clypeos Graecorum, Macedonum clypei aenei maiori in pretio habebantur; nec admodum concaui illi fuere, octoque palmorum (palmus manus hic latitudinem denotat) diametrum habuerunt. Graeci in clypeis et ſcutis ſuis primam ciuitatis ſuae litteram ſculpebant, Sicyonii ſc. litterarum Σ, Lacedaemonii Λ etc. In Macedonico exercitu, *Plutarcho* teſte, in Eumene p. 593. legio erat, quam *Argyraſpidum* uocabant, quoniam, ut nomen ipſum ſonat, clypeos habebant argenteos, aut ſaltem argenteis laminis obductos. Alcibiadis ſcutum, ſi *Athenaeo* 9, 13. credendum, longe pretioſius erat; ex auro ſcilicet & ebore concinnatum; et pro ſigno habebat Cupidinem, fulmen amplectentem; quod ſymbolum Alcibiadis indolem, qui bellicoſus ſimul et effeminatus erat, optime exprimit.

§. 3. Materia ſcutorum clypeorumque uaria fuit; Demoſthenes Dux Athenienſium, *Thucydyde* lib. 4. p. 247. teſte, exercitui claſſico clypeos ſalignos dedit, quae materia ad ictus excipiendos non ſatis apta fuit. Cares, inquit *Herodotus* I, 171. primi morem clypeos certis ſignis notandi, iisque anſas inſigendi introduxerunt. *Fig. 7. et 8.* duos clypeos exhibemus, quorum prior formae ouatae Telamonis eſt, et amplam peluim refert; poſterior oblongus et hexagonus Pyrrhi clypeum refert.

§. 4. Scutum militum Romanorum concauum erat ad inſtar canalis lateritii ſiue imbricis; quumque ad militum ſtaturam comparatum eſſet, duos circiter pedes cum dimidio longum fuit, et latitudo eius cum tota curuatura unius et dimidii pedis menſuram adaequabat. Si de materia quaeratur, plerumque lignea olim fuerunt. Camillus tamen, celeberrimus Romanorum Dux, ferreis illa laminis obduci curauit; ut ferro reſiſtere poſſent. Scutis uero eiusmodi non in eum tantum finem utebantur, ut in praelio contra impetus hoſtium ſeſe tuerentur, ſed etiam ad alia opera. Ad adornandam ſcilicet teſtudinem in obſidionibus, ad modicam militis ſupellectilem geſtandam, quando ipſe nudus flumen forte traiiciebat. Scuta porro plerumque exteriori aliqua figura condecorabantur. Sic aliqua fulmen gerebant, quod forte legionis fulminatricis ſignum erat; cuiusmodi ſcuta paſſim vidimus, et poſtea uidebimus. *Traiani* tempore maxima militum pars eiusmodi ſcuta habebant; quod ex Columna Traiana facile conſtat. *Seruii Tullii* tempore, cuius rei *Dionyſius* l. 4. teſtis eſt, ſcuta aenea facta ſunt; et ex *Plinio* 34, 7. apparet, omnem olim Samnitum armaturam ex aere fuiſſe; quandoquidem iis deuictis ex armis eorum Coloſſus Iouis aeneus, in Capitolio poſitus conflatus eſt. Praeter ſcuta formae ouatae, quae *Fig. 9. et 10.* uidemus, alia paſſim obſeruantur; hexagona ſcilicet et oblonga, quam formam Romani a Dacis, Germanis et Gallis ſumſiſſe uidentur. Tale ſcutum exhibemus *Fig. 11.* de clypeis rotundis et admodum concauis iam quaedam monuimus; formam illorum praefert *Fig. 12.*

§. 5. Quae *parmae* vocabantur, plerumque admodum paruae erant et rotundae. *Varro* de LL. lib. 4. eiusmodi clypeum ideo parmam uocari aſſerit, quod a medio in omnes partes *par* ſit, ſiue quod a centro ad peripheriam aequaliter extendatur. Secundum Polybium aliquae ex his parmis tres pedes pro diametro habebant. Coriacea eſſe ſolebat. Parmae Thracum longae fuerunt, et ſcutis Romanis perſimiles; quapropter etiam Romae gladiatoribus, quos Thraces vocabant, parmae dabantur. Ex multis porro Hiſtoriae Romanae locis apparet, equites parmis uſos eſſe.

§. 6. Aliud genus clypei leuis in formam lunae dimidiae ſiue ſemicirculi redacti *Pelta* uel *Cetra* dicebatur, quales *Fig. 13. et 14.* uidemus; illae Amazonibus praecipue in uſu fuiſſe dicuntur 2); unde *Virgilius Aen.* I, 494. ita canit: *Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.* Peltam eiusmodi Tabula procedente *Fig.* 7. poſt ſtatuam Amazonis et *Tab. CVIIII. fig. 11.* in manu militis Etruſci uidimus. Peltae in monumentis quoque Romanis nonnunquam inueniuntur; ex quo haud inepte colligitur, hanc peltarum formam apud plerasque nationes in uſu fuiſſe. Ceterum non negandum, quod alii interdum clypei peltarum nomine veniant; ut e. c. Plutarchus ancilia quoque et ſcuta Macedonica, peltas vocat. Peltae itaque uariae fuerunt formae.

§. 7. *Ancilia* 3) etiam ad clypeos ſunt referenda, quorum forma nobis eo accuratius innoteſcere debet, quod non tantum varia illorum monumenta ſuperſunt; ſed et ſcriptores in iis deſcribendis

2) vide P. *Petitum* de Amazonibus cap. 25. 26.

3) vid. *Gutberlethum* de *Saliis* c. 12. qui et figuram ex numis addidit, poſt alios.

bendis inter se pugnare uidentur. Alii scilicet magna illa fuisse dicunt, alii parua; alii rotunda, alii peltis Thracibus similia. Ad formam Ancilis proxime accessisse uidetur, Plutarchus dicens, peltam esse, quae incisionem habeat lineae cochleatim sinuatae, nec circuli illud formam habere. Longitudo ancilium ex comparatione uirorum, qui in monumentis ea gestare uidentur, pedum duorum est cum dimidio. Ceterum clypei erant sacri, qui magna religione seruabantur. Ad Historiam illorum secundum *Dionysium Halicarnass.* Lib. II. haec pertinent: Ancile de coelo decidit; haruspices consulti responderunt, imperium orbis eius urbis futurum, in qua hoc Ancile seruaretur. Numa Pompilius, ne ab hostibus auferri posset, multa similia confici et in templo Martis collocari curauit. Plutarchus in Numa rem alio modo commemorat. *De hoc mira tradunt praedicasse Regem ex Egeria se et Musis accepisse, esse ancile illud ad salutem urbis missum, seruandum cum undecim aliis, quae pari figura, amplitudine et forma facienda erant, ne fur aliquis propter similitudinem aliorum, uerum interuertere ualeret.* Qui ancilia haec fabricatus est, Mamurius, mercedem solam habuit gloriam. Tullus Hostilius Saliorum et Anciliorum numerum duplicauit. Caerimonia Anciliorum ita institui solebat. Salii loco suo ea auferebant, perque urbem salientes et tripudiantes, peculiares simul versus s. carmina canentes, in pompa gestabant. Eaque festiuitas, quae calendis Martiis incipiebat, per triginta dies continuabatur; quo toto tempore rem nullam cuiuspiam momenti aggredi licebat, e. c. matrimonium inire, iter aut expeditionem militarem suscipere, quod priscis illis temporibus religiosissime seruabatur. Si quis legem hanc contemsisset, infausta omnia futura credebant. Eiusmodi ancilia in nummis passim conspiciuntur, quorum exemplum *Fig. 15.* offert.

§. 8. Alia quoque scuti species *Gerrum* 4) erat, quo Persae, aliaeque nationes Orientales utebantur. Ex uimine illud textum erat & pelle bubula opertum. Xenophon illius saepe mentionem facit; Lucianus etiam in Dialogo Philippi et Alexandri M. 5) En tandem scutum insolitae formae *Fig. 16.* tuberibus 6) scilicet uberum formam habentibus plenum.

§. 9. Minime hoc loco praetereundi sunt clypei, quos ueteres *uotiuos* appellarunt, eo quod Diis, Mineruae maxime, dicati essent. *Poeni,* inquit *Plinius* 34, 3. *ex auro factitauere et clypeos et imagines secumque in castris tulere. Certe captis eis talem Asdrubalis inuenit Q. Marcius Scipionum in Hispania ultor, isque clypeus supra fores aedis capitolinae usque ad incendium primum fuit.* Titus Liuius clypeum hunc argenteum fuisse ait, pondo centum triginta et octo librarum, *Marciumque* appellatum fuisse ab eius nomine, qui ipsum ceperat. 7) Graeci in signum pugnae eiusmodi clypeum erigebant, aureum scilicet vel auratum. Clypei uotiui passim in nummis uisuntur, ubi litteris plerumque CL. V. i. e. *clypeus uotiuus* notati sunt. Sic in postica nummi Augusti facie, quam *figura 17.* exhibet, clypeus eiusmodi apparet, cuius medio litterae CL. V. insculptae sunt. Ad utrumque vero huius clypei latus duo uidentur signa militaria, intra quae quatuor litterae S. P. Q. R. cum inscriptione SIGNIS RECEPTIS leguntur; ita ut totius schematis interpretatio haec sit. Clypeus uoto senatus populique Romani oblatus in memoriam signorum sub Augusto ex Parthis receptorum. Parthi enim antea Romanis multa signa in proelio abstulerant.

CAPVT III.
De Gladiis.

§. 1.

Gladiorum, ut rerum ceterarum fere omnium, origo admodum est obscura. Nonnulli usum eorum a Curetibus derivant. Vero autem simile est, eos paullo post orbem conditum fuisse inuentos; utprimum scilicet ferri usus repertus esset; quo tempore statim cultros, gladios, pugiones, aliaque instrumenta ferrea confecta fuisse dubio caret. Nihilominus tamen ex Homero, Hesiodo, Lucretio, aliisque scriptoribus antiquis facile confirmatur, gladios olim ut arma alia quam plurima, postquam ferrum iam erat repertum, ex aere 1) fuisse confectos. In aedificiis quoque, quod iam supra monuimus, claui aenei adhibebantur ea temperatura, ut perinde, ac clauis ferreis iis uti liceret. - *Bernardus Trevisanus*, nobilis Venetus, in museo suo gladium seruat, cuius lamina aenea ferri aciem atque duritiem aemulatur. *Raphael* quidem *Fabrettus* Col. Trai. 109. ex

4) *Gerrum* et *Gerrae* occurrit apud Graecos scriptores.

5) adde ibi scholia graeca.

6) fallendis telis eximie fecisse id uidetur.

7) Liuius lib. 25. c. 39.

1) densari aes temperatura quadam poterat. Hier. *Magii* miscellan. lib. 3. c. 3.

ex multis Auctoribus efficere nititur, ferri uſum tempore Traiani, immo etiam antiquiori aevo adeo fuiſſe uulgatum, ut in cudendis armis gladiorumque laminis nullus eſſet amplius aeris uſus; ſed quum ſatis notum ſit, totum armamentarium ſagittis aeneis plenum, quibus aliquot nauiculae fuerint oneratae, quondam Romae fuiſſe repertum, et multos paſſim in muſeis gladios lamina aenea inſtructos, clauos, et ſimilia videre liceat; haud male inde colligitur, veteres diu aere uſos fuiſſe ad ea conflanda, quae hodie ex ferro tantum parantur.

§. 2. Romani enſem plerumque ad dextrum femur geſtabant; ſed non deſunt exempla, quae contrarium oſtendunt. Milites certe Traiani tum in columna Traiani, tum in arcu Conſtantini gladium dextro femori ita iunctum habent, ut capulus cum eiusdem pila ad humeros illorum pertingat. In arcu *Septimii Severi* et columna *Theodoſii* ſimiliter plerique militum enſem dextro femori affixum habent. Sed *Ioſephus* Lib. 3. de bello Iudaico tradit, quod Romani milites duos gladios habuerint, quorum alterum longiorem femori ſiniſtro, alterum breuiorem, qui unius tantum palmi longitudinem aequabat, dextro iunxerint; ex quo hoc ſequitur, ut mores ſubinde cum tempore mutaſſe credantur. Ceterum gladii iſti longitudine minime inter ſe pares erant. Gladius *Hiſpanienſis*, 2) cuius uſus ad Romanos tranſierat, lata inſtructus erat lamina pedem unum cum duobus vel tribus pollicibus longa. In *Traiani* monumentis omnes ferme gladii eadem forma ſunt atque longitudine. In Columna M. *Aurelii* uero et arcu *Seueri* acutiores ſunt. Longe breuiores gladios Romani tempore *Conſtantini* ac *Theodoſii* M. habuerunt; quorum aetate uix octo pollicibus longi fuerunt. Minime tamen negandum eſt, quod in monumentis nonnullis gladii videantur multo longiores: ſic e. c. Traianus in monumento, quod ipſum urſum uenantem repraeſentat, gladio cinctus uidetur, cuius ſola lamina duos pedes exaequat.

§. 3. *Parazonii* quum ſupra aliquoties mentio facta ſit: monendum, quod ſub hoc nomine proprie gladius breuis ſ. pugio intelligatur, quem Zonae appendebant. Hetruſcorum gladius in quibusdam monumentis longior eſt Romano; Dacorum etiam longior eſt, et falculae more reflexus. *Fig. 18. et 19.* Pruſiae et Telamonis gladios exhibemus, quorum laminae duos circiter pedes longae fuerunt. Amazonum et Graecorum gladii laminas habebant perlongas. Gladii Perſarum *acinaces* appellabantur. Thracum uero enſis *Harpe* dicebatur, eiusque lamina angulum quaſi obtuſum referebat. Gladius ſequens *Fig. 20.* ex muſeo Dn. *Boiſot*, in ſuprema Veſontionis curia praeſidis, eiusdem fere formae eſt, ac gladii Romani, qui in columna Traiana conſpiciuntur, eiusque lamina non ad unius pedis longitudinem pertingit. Alius *fig. 21.* ex muſeo Dn. *Foucault* expreſſus laminam aeneam habet, 13. pollices longam. *Pugionum* uſus, qui Latinis etiam *ſicae* dicebantur, Romae frequens erat. Pro eiusmodi pugione forte habenda eſt ſica *fig. 22*, quam una cum uagina ornatiſſima ex muſeo Dni Abbatis *Favelii* depromſimus. Ex eodem muſeo *fig. 23.* aliam ſicam offerimus longiori capulo, qui capite arietis terminatur. Inſtrumentum ſequens *fig. 24.* Dacorum enſem falcis inſtar recuruatum eſſe putamus.

Capvt IIII.

De pilis variisque haſtis aliis, arcubus atque ſagittis; ſecuribus atque fundis in bello uſitatis.

§. 1.

Pilo Romanorum nihil cognitu difficilius eſt, nec certo dici poteſt, qua in re a ceteris iaculis differat. 1) Iaculum certe diuerſum erat ab haſta et lancea; ſed quid diſcriminis inter tela illa interfuerit, non ita perſpicuum eſt. *Polybius* fragm. 6. de caſtramet: *pili telum lignum habet longitudine plerumque bicubitali, craſſitudine digitali, ſpiculum unius ſpithamae, palmi inquam maioris, eo usque attenuatum et acutum, ut mox primum poſt iactum neceſſario flectatur, ſitque inhabile ad remittendum; aliter vulgare fieret telum.* Et loco alio bina pilorum genera fuiſſe dicit; *quaedam, craſſa erant, quaedam tenuia; e ſolidioribus quae rotunda ſunt palmarem habent diametrum.* Sed quis certam et diſtinctam illius formam ex his eruet? Pilum certiſſime iaculum erat, quod Romani in hoſtes vibrabant, antequam gladios ſtringerent. Nonnunquam tanto

2) de gladio hiſpanienſi uid. *Lipſius* l. c. dialogo 3. punctim maxime feriebat.

1) Compara *Lipſium* l. c. dialog. 4. et *Polioreet.* lib. 4. dial. 4.

to impetu in hostes ferebantur, ut ne tempus quidem iaculandi sibi sumerent, sed abiecto pilo strictis statim gladiis in hostes irruerent. Graeci pilum ὑσσὸν vocabant, eiusque usum Romanis tribuebant. 2) Quatuor illae cuspides aut sagittarum antrorsum et retrorsum acuminatarum aut hastarum, quas *fig. 25-28.* exhibemus, a Begero publicatae sunt. *Verutum* 3) quoque iaculi species erat, cui Polybius longitudinem tricubitalem tribuit; quadratum autem erat et ueru simile, unde etiam nomen accepit. Aliud iaculi genus erat, quo ad ignem immittendum utebantur, *Falarica* 4) dictum, et tres pedes longum.

§. 2. *Hasta* lanceae similis erat, quod nomen *lanceae* a quibusdam Gallicae, ab aliis Hispanicae originis esse creditur. Hoc certum est, Gallos aeque atque Hispanos ad significandam hastam hac denominatione usos esse. Inter hastam tamen et lanceam aliquid discriminis fuisse uidetur; hastam scilicet, ceu pilum iaculabantur; quum contra pedites legionarii, qui hastam uibrabant, eam nunquam dimitterent. 5) Nonnulli putant, hastam originem traxisse ab Etruscis, qui eam *Coris* appellabant. Sabini dein, a quibus postea Romani illam mutuati sunt, alio nomine *quiris* dicentes, unde Romulus tandem *Quirinus*, et Romani *Quirites* dicti sunt, eo quod telo hoc utebantur. Hastarum porro quaedam *amentatae* dictae fuerint; quae scilicet non tantum aliis erant grauiores, sed in medio ligamen quoque habebant coriaceum siue *amentum* 6) cui digitus inserebatur, ne hasta manibus elaberetur. Aliae quoque longiori eiusmodi amento instructae fuerunt, ut emissae retrahi possent. Hastam, quae ferro non munita erat, *puram* uocabant, illaque in signum honoris illis dabatur, qui strenue et fortiter se gessissent. Hastas eiusmodi puras nonnunquam ex argento factas esse P. *Norisius*, Cardinalis in *Cenot. Pisan.* p. 121. asserit.

§. 3. Quae in monumentis supersunt hastae uel lanceae Imperatorum Romanorum, eiusdem fere longitudinis sunt; sex uidelicet pedum circiter cum dimidio, ferro et acumine una comprehenso. *Lanceae Herculianae*, quarum Trebellius Pollio in uita Imperatoris Claudii Gothici mentionem facit, aliis hastis uel longiores uel ornatiores erant. M. Aurelii temporibus hastis utebantur breuioribus, quae una cum ferro militibus non erant altiores. Theodosii tempore longitudo illarum uix quatuor pedes exaequabat. Quod *Gaesum* 7) dicebatur, iaculum erat leuissimum, quo Galli inprimis utebantur; una manu simul duo eiusmodi gaesa gestantes. *Sarissa* contra Macedonum tam immanis erat magnitudinis, ut nonnulli dubitent, reuera aliquem eius usum unquam fuisse; uiginti quatuor enim pedes longa nonnullis dicitur, eoque Macedones utebantur, ut elephantos procul sistere gradum cogerent. Lacedaemones quoque eandem usurpasse perhibetur. Chalybum hastae Macedonicis non multo erant breuiores, quindecim scilicet cubitorum. *Fig. 29.* lanceae ferrum proferimus a Raphaele *Fabretto* publicatum, cui *fig. 30.* aliud ex museo Kircheriano adiicimus; et aliud ferrum duplex *fig. 31.* ex museo Dn. Ab. Fauvelii, quod furcae formam imitatur. Xenophon peculiaris hastae mentionem facit, quae ipsi δόρυ καμάκινον appellatur, de qua uariae sunt eruditorum opiniones. At Leunclauius ostendit, hanc uocem nihil aliud significare, quam hastam eiusmodi fuscinatam. Eadem significatio etiam in Lexico Cyrilli effertur, nec non in Codice regio per D. Cangium allato, qui omnes dicunt, uoces καμαξ et καμάκη *fuscinam* significare; adeoque δόρυ καμάκινον lanceam esse uel hastam fuscinatam vero simillimum est.

§. 4. *Arcus* 8) *et sagittarum* usus, (*Plinius* 7, 56.) *vel a Scythe*, *Iouis filio*, *uel a Perse*, *Persei filio repertus est.* *Diodorus Siculus* Lib. 5. arcus inuentionem Apollini tribuit, aitque Cretenses primum illo usos esse; sed incerta haec omnia sunt et fabulosa. Arcus forma ubiuis fere eadem est; duplici nempe flexu gaudet, ita ut media illius pars, qua tenebatur, dum tela uibrabant, lineam rectam offerat. Paucae gentes erant, quae arcu non uterentur. Romani tamen primo reipublicae aeuo arcu usi non uidentur; quamuis inter milites auxiliarios ex aliis nationibus sagittarios habuerint. Artem tamen sagittandi illos ipsos edidicisse dubio caret. Commodum Imperatorem eius fuisse peritissimum, omnibus notum est. Erant enim Romae peculiares huius artis doctores. Barbari, qui Cyro iuniore deuicto Graecos insequebantur, teste *Xenophonte* p. 322. arcus habe-

2) *Appianus* in celticis: οἱ Ρωμαιοι ὑσσους καλουσι, sed non occurrit apud romanos scriptores. Adde iaculis *Sibynam* uel *Sybinam*, uenatorum proprie sed et bellici usus.

3) Ubi *Liuius uerutum*, ibi Dionysius σαυνιον graece nominat.

4) Scribunt etiam *Phalarica*; a *Falis*, seu turribus, e quibus, aut quibus incendendis missae. uid. *Lipsii* poliorc. lib. 5. dial. 5.

5) eius ima pars ferrea suo nomine σαυρωτης dicta, ut certius figeretur. uid. Hier. *Magii* miscell. lib. 3. c. 2.

6) uid. *Lipsii* poliorcet. lib. 4. dial. 5.

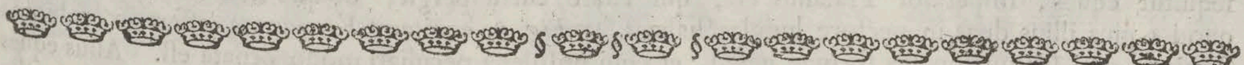
7) uid. *Lipsii* Poliorcetica lib. 4. dial. 4.

8) uid. *Lipsii* poliorcet. lib. 4. dialog. 6. quo augendus *Fabricius* in bibliographia c. 18. XII.

habebant tricubitales i. e. quatuor circiter pedum et dimidii, quod facile credendum, quando scimus barbaros Americanos arcubus, quinque sexue pedum uti. Iidem illi barbari sagittas habebant 2½ cubitorum, et iaculantes pede sinistro alterum arcus latus premebant, adeoque mira dexteritate uibrabant, ut clypeos loricasque traiicerent. Indi non sagittas modo, sed etiam arcus ex arundinibus regionis suae conficiebant. Arabes quoque magnos habebant arcus; sed Aethiopum arcus ceteros omnes magnitudine superabant, ex ramis palmarum concinnati; quatuor pedes longi erant, per ignem praeparati; sagittae laminarum ferrearum loco lapidibus durissimis erant munitae. Lycii arcus suos ex corno conficiebant, et Plinio teste nationes illae Orientales ad arcum tendendum neruo camelorum genitali utebantur. *Begerus* sagittarum hamatarum ferrum protulit; quae sagittae olim admodum erant usitatae. Barbari plerumque sagittis ferri loco osseas apponebant cuspides. Id etiam Germanos deficiente ferro fecisse, Tacitus testis est. *Pharetrae* in monumentis saepissime et eadem ferme forma occurrunt; hoc uno tamen discrimine, quod quaedam opercula habebant, quibus sagittae plane operiebantur; aliae non item. Tanto autem numero ubique uisuntur, uisaeque a nobis antea fuerunt, ut aliquas proferre minime necessarium existimemus. Praeter thecas sagittarum, alias quoque habebant ad reponendum arcum; quas *Corytos* appellabant.

§. 5. *Secures* 9) quoque in bello usitatas fuisse, relatum legimus. Amazones bipennes gestasse iam supra monuimus, illudque securis genus a *Xenophonte* lib. 4. Exped. Cyri *Sagaris* uocatur. Bipenne quoque utebantur Ambrones et Teutones. Ex barbaris nonnulli lapideas habebant bipennes.

§. 6. *Funda* 10) instrumentum erat bellicum nationibus plerisque usurpatum. Haec autem taenia fuit, cuius duo extrema manibus tenebantur, in ima uero complicata funda, lapis ponebatur; in altera taeniae parte extrema foramen fuit digito inserendo aptum, ut funda lapide misso manui semper inhaereret. Baleares inprimis egregios fuisse funditores, apud *Strabonem* Lib. 3. p. 116. relatum legimus, *tribus utebantur fundarum generibus; longo, quod macrocolon uocabant, ad ictus longius dirigendos; breui ad ferienda propinqua; illud erat brachycolon; et mediocri ad mediocres missus. A puero autem ita exercebantur funda, ut non aliter panis daretur, nisi funda scopum attigissent.* Baleares hi funditores saepius erant in exercitibus Poenorum atque Romanorum et non raro ad victoriam reportandam ualuerunt. Inter Graecos Thucydide teste, Acarnanes funditores erant eximii. Achaei triplicis chordae fundas habebant, quibus strenue utebantur; ictus enim fortius dirigebant, quam Baleares, et ex fundae peritia adeo celebres euaserunt, ut *Achaicum* telum diceretur eorum, qui perite et feliciter iacularentur. Erant etiam qui claua pugnabant, in iisque inprimis Germani.

LIBER TERTIVS.

DE EQVITATV NATIONVM NOTARVM OMNIVM ITEM DE SIGNIS ET OPERIBVS MILITARIBVS.

CAPVT I.

De equitatu Graecorum et Romanorum.

§. 1.

Graeci, qui ut in multis aliis, ita etiam equitandi more cum Romanis conueniebant, in modo equos sternendi et instruendi non multum differebant. Quod Xenophon in libro de re eque-

 stri

9) quae etiam missiles fuerunt. *Lips.* poliorcet. lib. 4. dial. 4. P. *Petitus* de Amazonibus c. 32.

10) *Lipsius* l. c. dial. 2. et 3.

ſtri circa formam freni et capiſtri monuit, id in monumentis Romanis paſſim obſeruatur. Graecos etiam equites in nummis ſaepe uidemus, ſed forma plerumque tam exigua, ut ſingulae imaginis partes difficulter dignoſci poſſint. Romani autem equites in columnis atque arcubus per omnes partes accurate diſtinguuntur.

Tab. CXII. §. 2. Equi duo in monte Caballo cum duobus uiris illos ducentibus, quos *Tab. CXII. fig. 1 et 2.* exhibemus, adeo ſimiles ſunt, ut eques Maffeius ſufficere exiſtimauerit, unum tantum equum cum ductore proferre. Alter inſuper equus adeo labefactatus et truncatus eſt, ut iam totus dari nequeat, niſi ex altero ſuppleatur, quod deficit. Ex inſcriptione patet, alterum ex his equis cum equite ſuo opus eſſe *Phidiae*, alterum *Praxitelis*; quoniam haec uerba leguntur: *opus Phidiae*, *opus Praxitelis.* Certe fatendum eſt, haec opificia tantis ſculptoribus eſſe digniſſima, Equi pectus arrigentis, actio prorſus incomparabilis eſt, et ductoris ad illum cohibendum et poſtea conſcendendum modus et conatus plane admirabilis. Quem *fig. 3.* ſiſtimus, eques Lugduni erutus fuit. Qui archetypum aeneum inſpexerunt, mirabilis illum artificii opus eſſe produnt. Fatendum eſt, tum eum, qui monumentum hoc delineauerit, tum eum, qui aeri idem inſculpſerit, opus omnibus modis abſolutum repraeſentaſſe. Multi putauere Curtium eſſe, qui poſtquam pro exercitu Romano ſeſe deuouerat, cum equo in uaraginem praeceps abiit. Sed nihil hic uidemus, quod ad Hiſtoriam Curtii referri poſſit. Hic enim M. Curtius ſemper ſub forma equitis Romani armati repraeſentatur, qui uel mox ſe praecipitaturus eſt, uel qui iam praeceps agitur, qualem iam ſupra *Tab. LXVIII.* uidimus. Hic autem eques nudus nec comam nec barbam habet Romanorum ſimilem; Gallum potius crederem, qui induſtriae ſuae et equi celeritati fidens, conſtituto pignore contendit, ſe equo uectum certo tempore maius aliquod itineris ſpatium emenſurum; qui reportato uelocitatis praemio id meruerit, ut in rei memoriam monumentum hoc poneretur.

§. 3. *Fig. 4.* equitem damus equum habenis ducentem, qualem Raphael Fabretus in columna Traiana p. 226. publicauit. Equus lunam bicornem in pectore geſtat, quod ornamentum in equis Romanis frequentiſſimum eſt. Eques dextra haſtam tenet, eiusque lateri ſiniſtro gladius iunctus eſt, cuius lamina duorum circiter pedum eſt. *Fig. 5.* Alexandrum Magnum Bucephalo uectum exhibet; id quod ex prioribus huius nominis Syllabis BOYKE recte colligitur. Ipſe Alexander uerſus orientem pergit, ſole ſupra imaginem eius fulgente; in oriente quippe uictorias reportauit, uariosque populos domuit; quamobrem etiam lauream coronam dextra tenet. Imago ſequens *fig. 6.* prae ſe fert Imperatorem equo uectum et lauro coronatum, qui peditem haſta transfodere tentat; miles uero ſcuto ſe tegens equitem gladio ſtricto propulſare nititur. Equus lori pectoralis uice pellem habet leoninam in duas partes diuiſam, quae in equi pectore ſine dubio iunguntur. Qui *fig. 7.* ſequitur eques, Imperator Traianus eſt, qui citato curſu pergit; de quo hoc ſolum notandum, quod equus illius duas in pectore lunulas habeat. *Fig. 8.* equitem Romanum offert ex columna Traiana, qui ſcutum ouatae formae geſtat, et equi poſtilena peculiari modo ornata eſt. Alius eques *fig. 9.* qui citato curſu fertur et diſtrictum gladium manu tenet, ſimiliter ex columna Traiana deſumtus eſt. Imperator M. Aurelius *fig. 10.* ex elegantiſſima ſtatua equeſtri, ob uictoriam quandam erecta, et in Capitolio poſita, expreſſus eſt. Eques ſequens *fig. 11.* ex columna Traiana, itidem concitato curſu fertur.

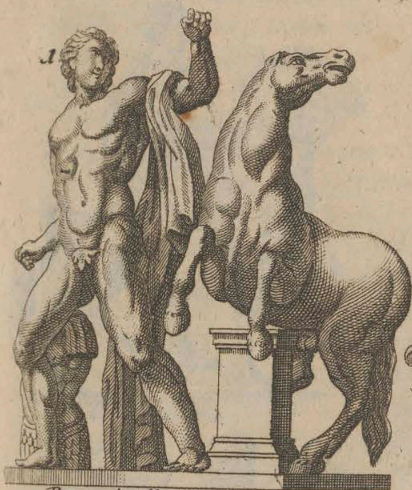

Tab. CXIII. §. 4. Tabula ſequente *CXIII. fig. 1.* equus Imperatoris Traiani a Stratore ductus a latere totus conſpicitur; ita ut omnia, quae ad ornatum pertinent, facillime explorari poſſint; capiſtrum ſcilicet, frenum, lora, duplex funiculus a freno ad ephippium ductus, lorum pectorale, ephippium ex panno ſimplici et, prout uidetur, ſine tomento, poſtilena cum iisdem ornamentis, quibus lorum pectorale conſpicuum eſt. Equus alius *fig. 2.* ex iis eſt, qui equitibus, ut uocant, ſingularibus, in uſu erant. Hi in pugna ad laeuam Imperatoris erant; Praetoriani uero ad dextram. Eques ſequens *fig. 3.* ex columna Theodoſii deſumtus eſt. Veſte hic Romana militari indutus eſt, quae a praemiſſis parum differt; galeae ingens criſta impoſita eſt, ſub qua auis conſpicitur; gladius omnium, quos adhuc uidimus breuiſſimus eſt; equus magnis ſtragulis ſquamatis paene totus opertus eſt; ephippium hodierno non abſimile uidetur.

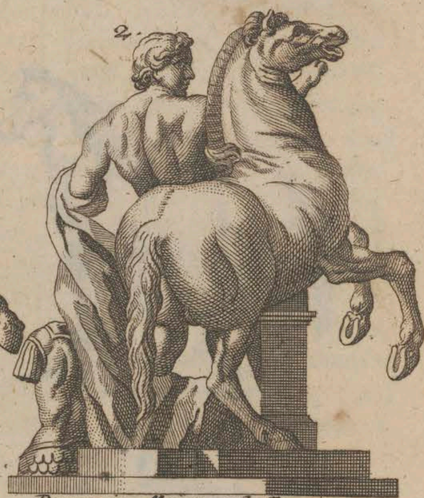

§. 5. Non praetereundi hoc loco ſunt equites *cataphracti* ſeu *clibanarii*, quo nomine, ut tradit *Seruius* ad Aen. II. illi equites uenerunt, qui ipſi ferro muniti, et equos ſimiliter munitos habebant; equis ſcilicet paria erant operimenta, quae linteo ferreis laminis in plumae modum annexuerant. Plumam autem in armatura uocabant, ubi laminam in laminam ſe indere uidemus. Eiusmodi equites undique ferro muniti tempore Conſtantini Imperatoris permulti fuere.

§. 6.

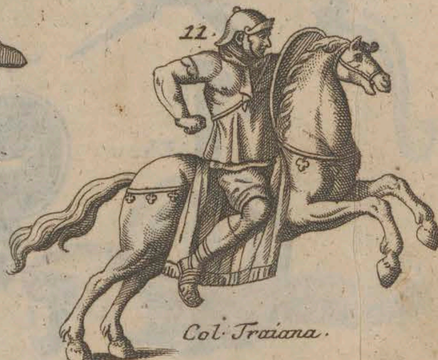

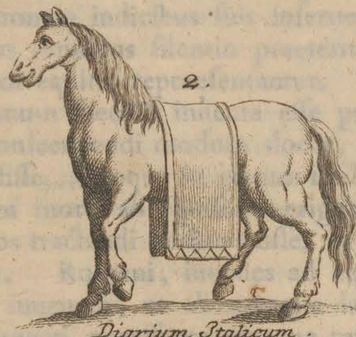

1, 2. Statuæ equestres in monte Caballo. 3. Statua equestris Lugduni eruta. 4. Eques Romanus equum habenis ducens. 5. Alexander M. Bucephalo vectus. 6. Imperator peditem aggrediens. 7. Traianus equo vectus. 10. M. Aurelii statua equestris. 8, 9, 10. Equites Romani.

Tab. CXIII.

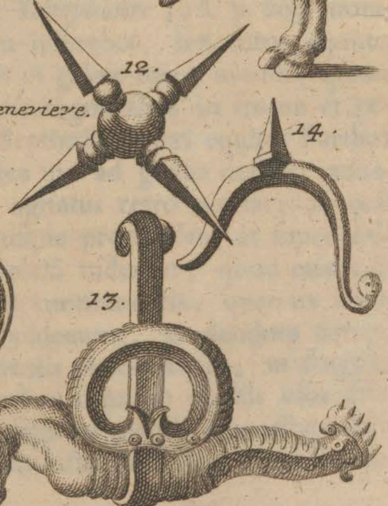

1. Equus Traiani a Stratore ductus. 2. Equitis singularis equus. 3. Eques ex ævo Theodosii.
4. Eques Parthus. 5. Amazon cum pedite Rom. pugnans. 6. Eques Sarmata. 7. Eques Dacus.
8, 9. Equites Germani. 10. Eques Maurus. 11. Eques Numida. 12. Murex. 13. Lupi. 14. Calcar.

§. 6. In his omnibus equitum figuris non ullus usquam conſpicitur ſtapes uel biſtaphia; unde recte colligitur, illius uſum priſcis temporibus fuiſſe ignotum; quod etiam ſilentio tot auctorum Graecorum Latinorumque, qui nullam unquam *biſtaphiarum* mentionem faciunt, ſatis comprobatur. Immo ne illi quidem, qui lexica ſcripſerunt biſtaphiae denominationem indicibus ſuis inſeruerunt. Fieri certe non potuit, ut res tam uulgaris uſus ab illis auctoribus omnibus ſilentio praetermiſſa, nec unquam in marmoribus uel tabulis aeneis expreſſa fuerit, ubi tot equites repraeſentantur. Verba itaque illa *ſtapes*, *ſtapeda*, 1) *ſtapia* et *biſtapia* ſequioribus demum ſaeculis inuenta eſſe putentur, poſtquam ſtapedis uſus inductus eſt: *Xenophon*, qui equum conſcendendi modum docet, pag. 942. ait, equitem dextra iubam equi una cum loris freni apprehendiſſe, adeoque in equum inſiliiſſe. Quum uero eques mole grauis equum inſilire non poſſet, Perſarum more ab equiſone erigebatur. Eodem loco idem Xenophon docet, equiſones quosdam tanta equos tractandi peritia fuiſſe, ut ii ſe inclinarint et demiſerint, ut eques nullo negotio conſcendere poſſet. Romani, iuuenes ad equum conſcendendum inſtituentes, equos ligneos parabant, 2) ac primo iuuenem, ut ab utroque latere, dextro pariter atque ſiniſtro, inermis aſcenderet, docebant; ut urgenti neceſſitate utraque ratione equum conſcendere poſſet. Si iuuenes diuturno exercitio hoc didicerant, armis onuſti id ipſum agebant, immo etiam ſtricto gladio et manu haſtam tenentes. Haec exercitia omnia ſine ſtapede fiebant, et artem in equum inſiliendi, non callere iuueni Romano turpe fuit. Qui autem aetate grauiores erant, neceſſe fuit, ut uel a ſeruis uel ab equiſonibus in equum tollerentur, uel ut ex loco editiore, lapide e. c. truncoue equum conſcenderent.

§. 7. *Ferreas ſoleas* equorum pedibus ſupponere ueteribus non erat ignotum; licet uſus earum non adeo frequens et omnibus communis fuiſſe uideatur. Celeberrimus Fabrettus aſſerit, ſe ex equis omnibus, qui magno numero in ueterum monumentis comparent, quos diligentius explorauerit, unum tantum uidiſſe ſoleis ferreis munitum. De mulis mulabusque ſcriptores non diffitentur, illis huiusmodi ſoleas fuiſſe ſuppoſitas; de quo conferri meretur *Suetonius* in Nerone c. 30. et in *Veſpaſiano* c. 23. *Plinius* item 11, 33, aliique. Xenophon contra in libro de re equeſtri ne uerbum quidem de ferreis ſoleis habet; docet tantum, quo pacto cornu pedum equinorum durandum firmandumque ſit; ex quo apparet ferrearum ſolearum uſum tunc temporis non ita fuiſſe frequentem. Idem auctor L. 4. exped. Cyri p. 333. ait: nationem quandam, cuius equi admodum parui erant, pedes eorum in ſaccis colligaſſe, ne ad uentrem usque in niuem ſeſe demergerent.

CAPVT II.

De aliarum gentium equitatu.

§. 1.

Ad ceterarum nunc gentium equitatum pergentes primo ſtatim ex *Xenophonte* L. I. p. 263. notamus, in exercitu Cyri iunioris, qui fratri ſuo Artaxerxi bellum inferebat, ſexcentos equites circa eum poſitos fuiſſe, qui thoracibus magnis, femorum tegumentis et galeis erant muniti; quum ceteri Perſae nudo capite pugnarent. In eodem exercitu equi ceteri tegminibus in fronte et pectore induti erant, ut caput et totum corpus tegeretur. In arcu Septimii Seueri equites Parthos conſpicimus, quorum tiara more Phrygum a tergo reflexa eſt; tunica uix ad genua defluit, zonaque praecingitur; pallium ſ. candys in pectore fibula nexus a uento agitatus retro uolitat; braccas illi geſtant, quas Strabo Anaxyridas appellat, quaeue ad malleolos uſque propendent et ſupra calceum colligantur. Ex imagine *fig.* 4. fugientes equorum colla amplexi uidentur, quod etiam in quibusdam aliis nationibus obſeruatur. Quamuis uero Parthi in hiſce monumentis, quae ex arcubus et columnis iam ſaepe citatis deſumta ſunt, nulla arma habere uideantur, credendum tamen, illos minime fuiſſe inermes, ſed arma illorum, quae in iſtis monumentis prominebant, ut fragilia, uariis caſibus deleta fuiſſe. Praeſertim quum aliunde ſciamus, Parthos omnino gladiis uſos eſſe, et longioribus quidem quam Romanos, eosdemque arcu pugnaſſe, ſagittas magna dexteritate mittentes; fugiendo item dimicaſſe et quum profligati putarentur pugnam inſtauraſſe et magnas de Romanis uictorias reportaſſe.

§. 2.

1) Confer. praeter Hier. *Magii* miſcell. lib. 2, c. 14. *Lipſium* de militia rom. lib. 3. dial. 7, qui tradit, *Franc. Philelphum* ſtapedam primum nominaſſe; *Budaeum* maluiſſe *ſubiccem* dicere *pedaneum*. Idem quid ſit ἀναβολεύς exponit.

2) Haec *Vegetius* lib. I. c. 17. tradit, ſed aliis uerbis.

§. 2. *Maſſagetae* Herodoto teſte, l. 1. c. 215. Scytharum more uiuentes equo pedibusque militabant, arcubus et haſtis utebantur, ſagaresque ſeu bipennes geſtabant; aurum praeterea et aes adhibebant; hoc quidem ad haſtas, ſagittas et bipennes; illud ad ornamentum capitis, Zonas et alia. Equorum pectora thoracibus aeneis contegebant, et frena cum habenis auro ornabant; auri enim et aeris ingentem uim habebant, argento uero et ferro carebant. *Scythae* magno pollebant equitatu 1) eodem ferme quo Parthi bellandi genere arcu et ſagittis pugnantes. Nullum ſupereſt monumentum, in quo equites Scythae compareant; niſi forte pro Scythis ii habendi ſint, quos infra ſub Sarmatum nomine repraeſentabimus. Nam ſaltem Graecorum more hi quoque Scythae uocari poſſunt; quod Graeci populos omnes uerſus Septentrionem Scythas uocabant; uti Occidentales Celtas, Meridionales Aethiopes, et Orientales Indos uocarunt. *Amazones*, ut Herodotus cum ſcriptoribus multis aliis tradit, bellicoſae fuerunt mulieres prope Scythiam. Res illarum geſtae omnibus notae ſunt. Primo Scythas bello impetiuere, dein Athenienſium regionem inuaſerunt, Alexandrum in Orientem pergentem ſub regina ſua adierunt. Sed multa in his pro fabulis habentur; nec deſunt, qui Amazonas unquam fuiſſe ualde dubitant. Ex monumento Viennae in Auſtria pugnam Amazonum exhibente unam tantum earum depromſimus, quam *fig. 5.* offert. Bipenni haec pugnat, et equus eius ingenti panno tectus eſt, qui et ephippii et pectoralis uicem ſuſtinet. Ceterum iam ſupra monuimus, illas peltis dimidiae lunae forma uſas fuiſſe. De iisdem narratur, illas filiabus teneris mammam dextram aduſſiſſe, ne arcu utentibus obeſſet; ſed omnes, quas in monumentis uidi Amazonas, utramque mammam oſtendunt.

§. 3. Quem *Fig. 6.* exhibemus eques, is ex Sarmatum gente eſt; forma plane ſingulari. Pileus tiarae ſimillimus eſt, ueſtis tota a capite ad calcem uſque corpori ita adſtricta eſt, ut niſi ſquamarum uarietas, quae ad pugnum et pedis digitos usque pertingit, aliud ſuaderet, uiros eos nudos crederes. Quod autem ſummopere mireris, equus eodem tegumento ad imos pedes et nares uſque obductus eſt; immo etiam cauda ſacco quaſi ſquamato incluſa uidetur. Conferatur hic locus *Pauſaniae* in Atticis lib. 1. p. 37. ex quo hoc ſolum monemus, quod quum apud Sarmatas magna eſſet ferri penuria, tegumenta illa ſquamata ex ungulis equorum hoc modo fecerint. *Ungulas*, ſcribit Pauſanias, *perpurgatas atque diſſectas ad ſimilitudinem ſquamarum draconis perpoliunt. Quodſi quis draconem non uiderit, haud errauerit, ſi opus illud ungulis confectum ſtrobili adhuc uiridis lineamentis ſimile eſſe putauerit. Squamas illas perforatas equinis uel bubulis neruis conſuunt, indeque ſibi loricas concinnant, quae neque elegantia neque firmitate Graecorum inferiores ſunt. Ammianus* etiam *Marcellinus* lib. 17. ait Sarmatas et Quados loricas habere ex cornibus raſis et laeuigatis plumarum ſpecie, linteis indumentis innexas.

§. 4. *Daci* equites, quorum exemplum *Fig. 7.* prae ſe fert Parthis fere ſimiles erant. Pileus a tergo reflexus ad inſtar tiarae Phrygiae; nec eiusdem ſemper formae eſt; immo Daci aliquando nudo capite uidentur. Tunica ad genua uſque defluit, pallium breue geſtant, ante pectus annexum, a tergo uolitans; ingruente frigore pallia reducebant. Pro armis gladio mediocri, cuius lamina falcis modo inflexa et clypeo formae ouatae utuntur. Equi apparatus frenum erat, lorum pectorale et poſtilena; plerique ephippio carent. Equites *Germani* multis modis exornati fuere. Alios quippe ſecundum *Fig. 8.* ab humeris ad Zonam nudos pallium breue, quod circa pectus infibulatum retro fertur, geſtare uidemus, braccasque habent Dacorum plane ſimiles. Non pauci ſane prorſus Dacorum more ueſtiti ſunt, et ouatae formae ſcuto inſtructi. Quum enim Germania in plures nationes, quarum ſingulae ſuis legibus et moribus uiuebant, diuiſa eſſet, non eſt, quod ueſtium diuerſitatem miremur. Equi illorum ſolum frenum frenique lora habent, ſine ullo uel pectorali loro, uel ephippio uel poſtilena. Plurimi etiam freno carent; equites uero cum citato curſu feruntur, equorum colla amplectuntur, equis ita adſuetis, ut currentes caput erigant; id quod *Fig. 9.* uidere eſt.

§. 5. Equites *Gallos* licet in ueterum monumentis magno ſtudio quaeſierim, nusquam tamen deprehendi. I. Caeſar in bello contra Pompeium eiusque aſſeclas ſe feliciter iis uſum eſſe ipſe fatetur. Nullos item equites *Hiſpanos*, quibus I. Caeſar in bellis ſuis etiam uſus eſt, adhuc uidi. *Strabo* l. 3. p. 114. ait, Hiſpanos binos eundem equum conſcendere, et ubi dimicandum ſit alterum equo deſilire et peditem pugnare. Equitatum *Maurorum* Traiano in Dacia bellum gerenti adfuiſſe, ex Dione nouimus; et dubio caret, illum eſſe exercitum, qui columna Traiana p. 43 et 44. exhibetur. Hic *Fig. 10.* equitem Maurum damus, qui ex capillorum cincinnis et barba depexa cognoſcitur. *Mauri enim*, docet *Strabo* l. 17. *comas cincinnis exornant et barbam comunt, aurumque geſtant, dentes tergent, unguium incrementa reſecant, ac raro, dum una deambulant, ſe contingunt, ut* capilli

1) equisque optimis, inde *Philippus* 20000 equas Scythicas abduxit. Iuſtinus lib. 9. c. 2.

capilli compositi maneant. Equis insident freno, loris quibuslibet et ephippio carentibus, ut Numidae, Getuli, aliaeque Africae gentes. Hic tamen equus in ima colli parte funiculum contortum habet, quo forte Mauri equum fliterunt, et in quam uellent partem uerterunt. Maurorum uestis erat tunica leuis, duplici cingulo fuccincta, quae ne ad genua quidem descendebat; crura, tibiae, pedesque nuda prorsus conspiciuntur, uti brachia quoque nuda sunt. Scutum sinistro brachio gestant, dextraque aut lanceam aut hastam s. iaculum haud dubie tenebant; sed haec omnia in figuris exciderunt. Imago sequens *fig. 11.* equitem Numidam repraesentat, quem miles Romanus crinibus arreptum in terram prosternere nititur. Hic Numidam omnibus notis probat. Vestis uniuersa palliolum est, quod in aere uolitans totum corpus nudum relinquit; id quod cum Claudiani uersu conuenit, de Numidicis equitibus. *Dextra mouet iaculum, praesentat pallia laeua, cetera nudus eques.* Hic autem eques nec hastam nec iaculum tenet; quod arma delapsa sunt. Equus etiam nec freno, nec ephippio, nec loro ullo instructus est. De Numidarum equis et hoc obseruatum, quod admodum exigui fuerint, sed celeres et adeo mansueti, ut sola uirga gubernarentur, immo nonnunquam canum more dominum sequerentur. Clypeus, qui cecidit, pelta est luniformis.

§. 6. De equitatu antequam dicendi finem faciamus, de *Ismaelitis* siue *Saracenis*, quorum Hieronymus in uita Malchi mentionem facit, pauca monenda sunt. Saraceni in deserto uagabantur, quemadmodum Arabes ab iis prognati; equorum camelorumque sessores erant, corpore seminudo, capite crinito et uittato, laxos arcus uibrantes et hastilia longa gestantes, ex rapto uiuere consueti; tribus post Hieronymum saeculis elapsis imperium maximum stabilierunt, et omnibus fere totius orbis gentibus terrorem incusserunt.

§. 7. Ad calcem eorum, quae de equitatu dicta sunt, *fig. 12.* muricem damus e museo S. Genouefae eductum. Hi murices qua hostium equitatus transiturus putabatur, per agros consperfi pedibus equorum infigebantur, quo ipso ordines turbabantur. Hoc enim instrumentum ita concinnatum est, ut ex quatuor aculeis tres semper terrae innitantur, quartus uero erectus maneat. Conferatur de eo *Valerius Maximus* L. 3. c. 7. n. 2. De stapede iam supra quaedam monuimus; hoc loco illud addimus, quod non adeo mirandum sit, cur ueteres stapedibus ita commodis atque inuentu facillimis tamdiu caruerint, quod ephippium priscis illis temporibus pannus erat, qui nonnunquam utrinque ad terram usque defluebat et fortasse duplicatus erat; cuiusmodi ephippiis stapedes, qui sat firmiter haererent, non adeo facile erat aptare. Nondum enim didicerant, ligneam ephippiis inducere machinam; quod Theodosii demum tempore coepit. Equos ueterum frenis saepius caruisse in schematibus praecedentibus satis abunde perspeximus. Sat tamen multos etiam uidimus, qui frenis utique erant adstricti; quorum tamen forma a nostris aliquantum fuit diuersa. *Fig. 13.* illam freni partem exhibemus, quae in os equi inserebatur. Haec autem formae plane singularis est: ferrum quippe, quod os equi transuersum permeat, ex altera parte in equi caput definit. Quodsi igitur hoc uere sit frenum, clarius forte intelligetur, quid *lupata* ueterum *frena* significent. Uti enim hoc loco frenum uidemus, cuius altera pars in equi caput abit, sic multa quoque fuere frena lupi capite munita; et haec credo lupata fuisse dicta; forte caput lupi ex utraque illorum parte conspiciebatur. *Seruius* tamen ad *Virgilii* Georg. 3, 208. rem alio modo intelligit, dum *frena lupata* a dentibus lupinis, qui inaequales sunt, unde morsus eorum uehementer etiam obest, dicta fuisse, contendit.

§. 8. Tandem calcaria quoque ueteribus in usu fuisse, dubio caret. Calcaris quippe uoce Cicero non semel tantum utitur; qui hoc uocabulum etiam adhibet eo modo, quo dicere solemus, *huic freno, illi calcaribus opus est;* (ille celerius quam par est, hic lento nimis gradu in rebus gerendis procedit.) Virgilius quoque calcar per calcem ferratam exprimit *Aeneid.* XI, 714. *quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.* Attamen in tanto equitum numero, quos adhuc in monumentis conspeximus, ne uestigium quidem calcaris uidi. Calcaria illa ueterum forte aculei tantum erant minuti et ferrei, qui ex lamina ferrea calceo annexa circa calcem ipsam emittebantur; hinc fieri etiam potuit, ut calcaria eiusmodi in monumentis negligerentur. Calcar illud, quod *Fig. 14.* proferimus, aculeus tantum ferreus est, ex eiusdem materiae semicirculo, qui calceamentis aptabatur, emergens.

Capvt III.

De signis militaribus 1).

§. 1.

Priscis reipublicae romanae temporibus simplicitate regnante signorum militarium locum obtinebat fasciculus foeni aut herbarum, conto altiori alligatus; dein uaria animalia, lupi scilicet, minotauri, equi, aprique usurpata fuere; eaque postea *Plinio* 10, 4. teste a Mario ad solam aquilam redacta sunt. Secutis deinde reipublicae et Imperatorum temporibus, tanta signorum militarium occurrit diuersitas, ut cum scriptoribus ea commemorantibus saepius parum conueniant. *Primum signum totius legionis*, scribit Vegetius II, 13. *est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium: sed antiqui, quoniam sciebant, in acie, commisso bello, celeriter ordines aciesque turbari et confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, et singulis centuriis singula uexilla constituerunt. Ita ut ex qua cohorte, uel quota esset centuria, uexillo litteris esset adscriptum, quod intuentes uel legentes milites, in quantouis tumultu a contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii uocantur, transuersis cassidum cristis, ut facilius noscerentur, quos singulas iusserunt gubernare centurias, quatenus nullus error existeret, quum centeni milites sequerentur, non solum uexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea.*

§. 2. Praeter aquilam legionariam, quod signum in monumentis saepe conspicitur, singulae cohortes saltem infimis Imperii temporibus peculiare signum habuerunt. In his rotundae uel ouatae erunt tabulae, in quibus imagines Deorum, Imperatorum, aliorumue ducum conspiciebantur; et in eodem signo militari plures saepe eiusmodi tabulae, aliae aliis superpositae apparent. Nonnunquam etiam in hastae uertice statuae erant paruae uel Numinum uel Imperatorum. Bellica signa Romani summa ueneratione prosequebantur. Per illa quippe iuramenta et sacramenta fiebant, dicit *Tertullianus* Apol. c. 16. illa inungebantur etiam, teste *Plinio* 13, 3. floribusque decorabantur.

§. 3. Vexillum, equitatus signum, alio nomine *cantabrum* uocabatur. Tertullianus illud *siparum uexillatum* appellat. A tempore Constantini M. *labarum* dicebatur; illudque Imperatorum Christianorum aeuo monogramma Christi cum cruce gestabat. Vexillum hoc in summa hastae, quae formam litterae T habebat, affigere solebant, cum panno quadrato, materiae pretiosae, et unum circiter pedem longo atque lato. Inter haec signa militaria quaedam aurea erant, alia argentea; maxima uero pars aenea uel ferrea. Singulae legiones aquilas suas habebant. De ceterorum signorum numero scriptores non consentiunt. Locus, ubi signa haec Romae seruabantur, Martis templum erat, e quo belli tempore rursus petebantur.

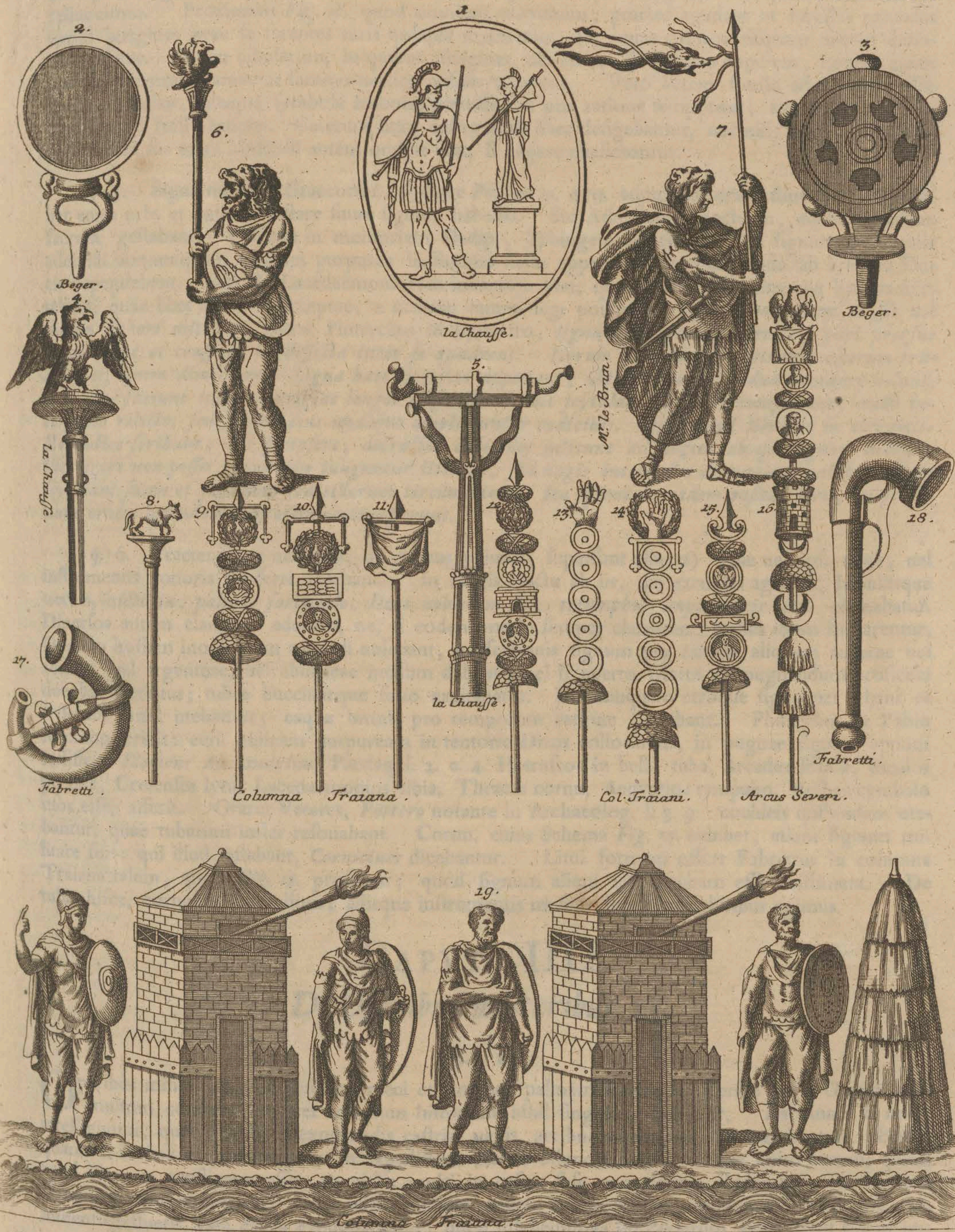
Tab. CXIIII. §. 4. Miles ille armatus, quem *Tab. CXIIII. fig. 1.* ante Bellonam uidemus, a celeb. Cauceo pro *Feciali* habetur, quem Romani ad indicendum bellum mittere solebant. Bellona hic iaculum emittere uidetur, quam caerimoniam ipse aliter Fecialis seruabat, quum populo cuipiam, bellum indiceret. Duae tabulae rotundae *Fig. 2 et 3.* partes tantum sunt signi militaris, in quibus, ut iam supra monuimus, uarias Deorum Imperatorumque imagines ponere solebant. Aquila sequens *fig. 4.* basi rotundae insidens signorum militarium praecipuum erat. Quod *Fig. 5.* sequitur instrumentum, affigendo uexillo destinatum erat. *Fig. 6 et 7. Aquiliferum* et *Draconarium* repraesentat. Aquilifer aquilam basi triangulari insistentem in conto gestat. Draco, unde Draconarii nomen, nonnisi posteriori aeuo inter signa militaria referebatur. Historiae enim Romanae scriptores antiqui nullam eius mentionem faciunt. Draco Parthorum Dacorumque proprie signum erat; quod in arcu Seueri uidere est. Ab his dein Germani idem mutuati sunt; tandem hoc signum ad Romanos quoque transiit. Inter signa militaria sequentia fig. 8-16. primum, lupum effert, secundum et tertium, *fig. 9, 10*, superne sub hastae ferro tribus baculis terminatur, qui dimidium quadrati efficiunt, sub quo aquila circulo inclusa; sub aquila uariae tabulae uisuntur, in quarum aliquibus imagines Numinum uel Imperatorum referuntur. Signum sequens *Fig. 11.* uexillum est. Signum quintum *Fig. 12.* inter tabulas rotundas aliam quadratam habet, in qua urbis porta exhibetur; quo significatur, legionem istam urbi hostium capiendae inseruisse. Signum aliud *Fig. 13.* quinque tabulas rotundas repraesentat, in quarum uertice manus aperta uisitur; quod in signis militaribus admodum frequens est. In

1) Confer pluribus exponentum *Lipsium* de militia rom. lib. 4. dial. 5.

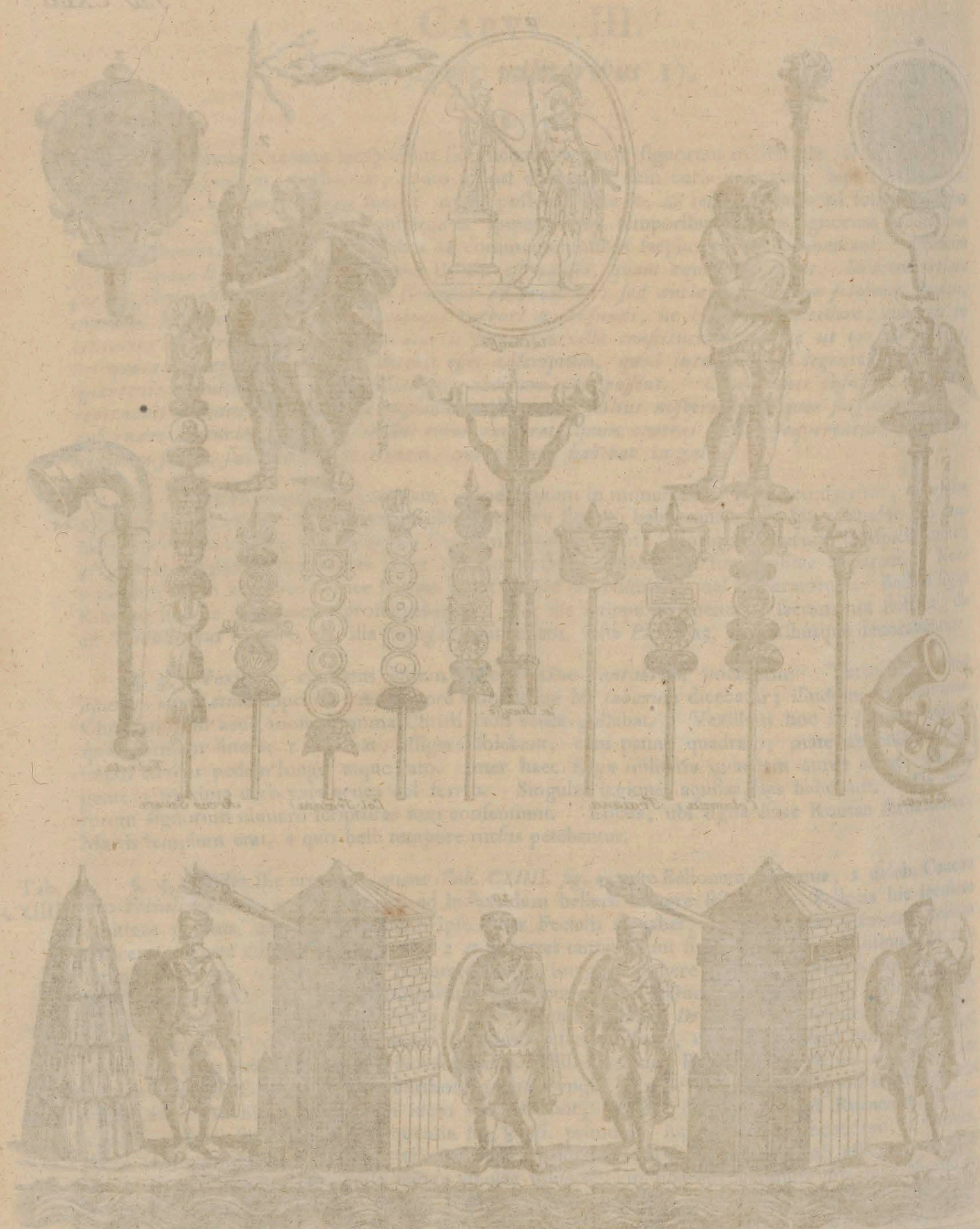

1. Fetialis ad statuam Bellonae. 2. 3. Tabulae signorum militarium. 4. Aquila, signum praecipuum. 5. Fulcrum vexilli. 6. Aquilifer. 7. Draconarius. 8–16. Signa militaria varii generis. 17. Tuba militaris. 18. Lituus. 19. Horrea ad ripam Danubii posita.

Carm. Lisc. Com. Czern

In sequenti *Fig. 14.* manus illa lauro coronatur. Signum sequens *Fig. 15.* lectoribus explorandum relinquimus. Proximum *Fig. 16.* quod omnium maximum, praeter aquilam et tabellas rotundas uarias imagines prae se ferentes turri quoque exornatum est; quae captam aliquam urbem denotare uidetur. Loco tabularum, in quibus imagines numinum ducumque apparent, nonnunquam integras Deorum statuas in summo uertice positas uidemus. Vero autem simile est, omnes illas statuas, tabellas, aliaque symbola amoueri potuisse, et pro ratione temporum, rerumque uicissitudine saepius fuisse mutata. Ceterum intra castra signa haec defigebantur, nec nisi peracto sacrificio illa euellere fas erat. Infausti autem ominis erat, si aegere euellebantur.

§. 5. Signa militaria Graecorum, auctore *Pottero* p. 479. admodum erant diuersa. Quaelibet enim urbs et natio peculiare suum signum habebat. Sic Athenienses noctuam, auem Mineruae sacram, gestabant. Thebani in memoriam Oedipi, Sphingem habebant. In signum certaminis adeundi nonnunquam chlamys purpurea in summa hasta appendebatur; quae signa ab arbitrio Ducis dependebant. *Scytala* Lacedaemoniorum inuentum erat, quo Duces ultro citroque litteras mittebant, quae licet essent interceptae, a nemine tamen legi poterant. *Quum praefectum classis uel ducem Ephori mittunt*, narrat Plutarchus in Lysandro, *ligna bina parant teretia, pari prorsus longitudine et crassitie, ut dissecta inter se quadrent. Horum alterum ipsi retinent, alterum tradunt ei, quem dimittunt. Ligna haec* Scytalas *appellant, ubi arcana et ardua mandare uolunt, codicillos faciunt instar corrigiae longos et strictos: his scytalam suam circumplicant, nullo interstitio relicto, sed faciem eius undique amplectuntur codicillis. Inde quod libuerit in circumiecto codice scribunt; ubi scripsere, detractos codicillos mittunt ad ducem absque ligno: acceptos ille legere non posset, quod non iunguntur litterae, sed uagis interuallis disruptae; adhibet autem scytalam suam et segmento codicillorum circumplicat. Ita spirae in eadem positae serie, in pristinum orbem legendam epistolam oculis offerunt.*

§. 6. Praeter signa militaria, de quibus egimus, supersunt alia, 2) quae uel ipsa uoce, uel instrumentis sonoris proferri solebant. In castris noctu ab iis, qui excubias agebant, his aliisque uerbis, *uictoria*, *palma*, *fortitudo*, *Deus nobiscum sit*, *triumphus Imperatoris etc.* clamabatur. Diuersos autem clamores edebant, ne, si eodem modo semper clamarent, hostes illum imitarentur. Quando hostem inopinatum aggredi uolebant, profectionis signum per notam aliquam tesserae uel aeneae, uel argenteae, uel eburneae incisum dabant; uel si aperto Marte ad pugnandum proficisci debebat exercitus; tubae buccinaeque sono excitabatur. Nonnunquam utroque signo per tubam et tesseram simul utebantur; eaque omnia pro temporum ratione uariabant. Plutarchus in Fabio Maximo scribit: eum tunicam purpuream in tentorio Ducis collocatum, in pugnae signum apponi iussisse. *Clemens Alexandrinus* Paedag. l. 2. c. 4. Hetruscos in bello tuba, Arcadas fistula, Siculos pectide, Cretenses lyra, Lacedaemonios tibia, Thraces cornu, Aegyptios tympano, Arabes cymbalo usos esse, asserit. Graeci Veteres, *Pottero* notante in Archaeolog. l. 3. 9. cochleis quibusdam utebantur, quae tubarum instar resonabant. Cornu, cuius Schema *Fig. 17.* exhibet, etiam signum militare fuit; qui illud inflabant, *Cornicines* dicebantur. Litui formam offert Fabrettus in columna Traiana talem, qualis *Fig. 18.* profertur; quod signum aliqui ipsam tubam esse existimant. De tubis hisce, cornubus atque lituis, aliisque instrumentis musicis supra iam pluribus egimus.

CAPVT IIII.

De Operibus militaribus 1).

§. 1.

Operibus militaribus, in quibus Graeci et Romani palmam ferebant, Persae uero Graecis non multum concedebant, per antiquam historiam nihil singularis reperitur. Ea omnia a nobis intelliguntur, quae tuendis et exornandis castris, uallis, arcibus atque praesidiis parabantur. Persae quantum in hac re praestiterint, in expeditione Xerxis ostenderunt; exercitus enim eorum, quum apud Plataeas profligatus esset, ex uictis multi in castra sese contulerunt, ibidemque adorientibus Graecis tamdiu obstiterunt; donec aduenientibus tandem Atheniensibus, oppugnandis eiusmodi muniментis adsuetis, ipsa castra expugnarentur; quod infelicissimae illi Persarum expeditioni finem imposuit.

2) Adde *Lipsium* de militia lib. 4. dial. 12.

1) Adde *Lipsium* l. 5. de militia, qui est, de disciplina.

posuit. Athenienses autem operibus militaribus exsequendis celeberrimi fuere. Quum urbes obsidebant, illas muris constructis cingebant, quas certo militum numero relicto tuendos defendendosque commendabant; quo facto reliquus exercitus ad alia bella properabat, de obsidionis diuturnitate parum sollicitus; eo quod probe intelligebant, deficiente commeatu atque annona urbem obsessam andem in potestatem suam uenturam. Hac in re Macedones quoque excellebant; unde Liuius illos cum Romanis comparat; quamuis hos illis in multis praeferendos asserat. Macedones, scribit Polybius, in effodienda terra admodum laboriosos, et ad praesidia castraque munienda perquam aptos, et in quouis opere perquam strenuos fuisse; quod eo praecipue tempore animaduertebatur, quo Alexander M. Tyrum, quae tunc insula erat, obsidere cupiens, aggeribus comportatis immenso labore cum continente ita coniungeret, ut ab illo tempore Tyrus orae uicinae iuncta haeserit.

§. 2. At Romani in hac re ceteris omnibus merito praeferendi, quum a nulla unquam expeditione, quantumuis ardua, illos unquam absterritos fuisse legamus. Caius Marius modico temporis spatio adeo castra muniuit contra Cimbros et Teutones, ut inexpugnabilia dein haberentur. I. Caesar paucis diebus murum construxit longitudine nouendecim millium; a Lacu scilicet Lemano, qui flumen Rhodanum recipit, ad montem usque Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidebat; Murum, inquam, in altitudinem pedum sexdecim, eoque opere perfecto fossaque deducta, praesidia disposuit et castella muri muniuit. Quod opus ineunte bello editum fidem omnem superaret, nisi I. Cæsar ipse narraret. 2) Pons item supra Rhenum structus non minus a temporis breuitate quam operis arte et firmitate quam maxime conspicuus erat. Castra eiusdem circa *Alesiam* tam stupendi laboris erant, ut hodie exercitui uel centies mille militum, plurium annorum opus uideretur. 3) Descriptionem illius Libro VII. comment. non sine stupore leges. Et quis cetera artis bellicae miracula omnia referre audeat. Si uero quaeratur, qui fieri potuerit, ut tam stupenda opera tam breui tempore tantaque celeritate perficerentur? in promtu est ratio: negotium enim illud publicum suum quisque esse reputabat, eodemque, quo is, qui rem iusserat, animo manum suam operi admouebat. Contra hodie miles rei susceptae exitum parum curans, segniter agit, et quam minimum potest laboris aggreditur; qui curatoris nomine adest, saepius proprium quaestum, quam Principis sui honorem, exercitusque salutem, respicit: hinc autem accidit, ut uel ingentibus sumtibus opera perquam mediocria construantur.

§. 3. Varia eiusmodi opera militaria quibus milites e. c. 1) caedendis lignis, lignorumque struibus congerendis incumbunt, 2) malleo seu scalpro lapides incidunt, et castra uel castellum aliquot saxis quadratis et politis exornant, aliaque aedificia construunt, 3) frumenta falce demetunt, et spicas in manipulos collectas comportant, horreisque parandis, muniendisque operam dant, 4) construendis castris laborant, et alia similia, in columna Traiana saepissime iam excitata repraesentantur. Nos uero earum rerum schemata huc transferre ideo noluimus, quod nihil fere in iis occurrit, quod peculiari obseruatione dignum existimemus. Horreorum tantum formam *Fig. 19.* Lectori ob oculos ponere placuit, quod a nostris quam maxime differant. Aedium nimirum speciem habent, cum tabulato superiori, in cuius fenestra magnae uisuntur faces seu funalia, ut noctu in Danubio, qui oras hasce praeterfluit, nauigantibus aliquid lucis afferrent. Praeter eiusmodi aedes palearias quoque construxerunt casas, quarum tectum ex stipulis confectum in conum desinebat. Horrea singula hic duorum militum praesidio custodiuntur. Hic tamen ingenue fatendum est, quod peritiorum etiam sculptorum circa scenographiam insignis passim sese prodiderit uel ignorantia uel negligentia. In hoc quippe Schemate quis non uidet, milites eadem cum ipsis aedificiis esse altitudine, portas quoque aedium uix tres pedes altas et usque adeo esse angustas, ut miles adstans ne crus quidem in illas immittere possit. Tabulatum superius, si secundum militum staturam metiaris, uix uno pede altum est, et porticus cum cancellis in circuitu tabulati forinsecus ne quidem quinque pollices altitudine exaequat.

2) lib. 7. de bello gallico.
3) Addatur *Iosephi* narratio de bello iudaico, ubi urbs muro et uallo romano cincta est.

LIBER

LIBER QVARTVS.

DE ALLOCVTIONIBVS, PROFECTIONIBVS EXERCITVS, PVGNIS ET ORDINIBVS MILITARIBVS.

§. 1.

Allocutiones 1) Imperatorum Ducumque ad milites duabus praecipue de caussis fieri solebant. Sive sub initium expeditionis alicuius suscipiendae ad rem strenue gerendam et acriter pugnandum milites excitarent; siue, cum fortiter se gesserunt, gratias agerent. Hoc si fiebat, Imperator plerumque in loco edito consistebat, ex utroque latere tribunis, ceterisque exercitus primoribus, stipatus. Locus hic editior, cui Imperator insistebat *tribunal* uel *suggestus* dici solebat; isque uel lapidibus quadratis extructus, uel congestis cespitibus paratus erat. In columna quidem Traiana haec tribunalia fere omnia ex lapidibus quadratis eleganter constructa uisuntur; ita ut sculptor in suggestibus hisce exhibendis elegantiae potius quam rei ueritati studuisse uideatur. Vero enim uix simile uidetur, exercitum, qui saepius sedem suam mutauit et castra mouebat, tanto temporis spatio usum fuisse, quantum satis esset, ut tanta arte construerent. Si uero simul perpendamus in tanto exercitu magnum militum numerum operibus eiusmodi manum admouisse, modico temporis spatio tribunalia ista lapidea construi potuisse facile credatur. Ceterum fatendum, eundem sculptorem non lapidea tantum, sed etiam cespititia, uel nulla arte constructa tribunalia repraesentare; ita quidem, ut quam plurima illa loca, in quibus tribunalia ista ex cespite constructa leguntur, quam operam Fabrettus impendit, ad culpandum sculptoris nimium studium, nihil efficiant, quod uitio ei dandum sit. Schemata talia Montfauconius noster operi suo quam plurima inseruit, quae nos hic lubentes omittimus, quod Imperatores et Tribunos in altiori suggestu constitutos et militum circumstantium coronam quilibet animo sibi concipere facile potest; nec quicquam uel in uestitu uel armis eorum commemorabile appareat, cuius uel imagines uel descriptionem desiderare quis iure possit.

§. 2. Exercitus Romani profectio res erat eximii spectaculi; eaque duplici modo considerari potest. Alia quippe exercitus proficiscendi ratio erat, si ex castris non mutatis egressus, ad expeditionem siue ad pugnam properabat; ubi milites aut nullo plane, aut paruo commeatu opus habebant, nec cibaria atque supellectilem secum ferebant. Alius contra proficiscendi modus erat, qua exercitus relictis et sublatis omnino castris pergebat, et in longinquiorem regionem belli caussa contendebat; ubi milites cibariis et supellectili onusti itineri sese committebant. In profectionibus hisce Imperatores siue Duces cum Tribunis, comitantibus illos signiferis atque tubicinibus, plerumque praeibant, eosque exercitus omnis sequebatur; agmen claudebant carri, galeis et scutis et hastis onerati; quod postremum tamen non semper fiebat; quod milites ipsi non arma tantum, sed et cibaria cum supellectili portare cogebantur. Milites quippe grauioris armaturae, galeas sub humero dextro anterius appensas una cum scuto gestabant. In hastae uero uertice sarcinas collectas portabant; i. e. cibaria, farina, aut panis bis coctus, lardum seu salsamentum, acetum aqua mixtum ad potum, uascula nonnulla cum cochleari etc. ita ut tota cuiuslibet militis sarcina, non minor quam quinquaginta librarum fuisse putetur; quo ipso exercitus magno commeatus carrorumque onere leuabatur. Caius Marius primus, milites suos ad haec onera adsuefecit; quapropter milites aeuo illo *Mariani muli* uocabantur. Haec uero consuetudo multis postea mutationibus fuit obnoxia. Pescennius Niger, qui postea Imperator factus est, teste *Spartiano* in uita eius c. 10. disciplinae militaris seuerissimus instaurator, praecepit, ut milites uasis ligneis uterentur. Idem iussit uinum in expeditione neminem bibere, sed aceto quemlibet esse contentum. Vbi scilicet potandum erat, tantillum aceti in aquam infudisse putantur, ut haec acumine aliquo inficeretur, isque potus *posca* uocabatur. Idem Niger pistores quoque expeditionem sequi prohibuit, milites aliosque omnes *buccellato* contentos esse iubens.

§. 3. In monumentis Veterum et marmoribus Romanis, columnisque, Traiana inprimis et Antoniniana, arcu Theodosii, aliisque, multae quidem uidentur pugnarum repraesentationes; sed exer-

1) Vide *Lipsis* de militia lib. 4. dialog. 9.

exercitus ordo nullus in iis obſeruari poteſt. Tacemus, quod arma pleraque, quae in anaglyphis ſine dubio prominebant, disrupta ſint, et militantibus exciderint. Quum autem haec monumenta non niſi modicam exercitus partem exhibere poſſint: militantium numerus adeo exiguus in iis apparet, ut nihil eruas, quod ad totius exercitus ſtatum ordinemque pertineat. Idque illo maxime aeuo, quo ars ſtenographiae atque proſpectus, quam hodie barbare *perſpectiuam* uocant, nondum inuenta erat. Nos itaque explicandis ſchematibus illis, quae nihil perfecti prae ſe ferunt, non immorabimur. Variae quippe armaturae milites, quales ſupra ex omnibus gentibus ſigillatim uidimus in ſe inuicem irruentes, aliosque uel fugantes uel caedentes, quum oculis animi perſpicere quilibet poſſit, inſerere his ſuperuacaneum duximus.

§. 4. Quod ad militares exercitus, ſingularumque eius partium Ordines ſpectat, poſt uarios ſcriptores antiquiores, quorum commentarios temporum iniuria maximam partem amiſimus, *Aelianus* inprimis integrum de hac re librum conſcripſit. Hic enim cum Arriano (hic auctor in multis etiam locis non amplius integer eſt) militares Graecorum ordines, copiarumque uarias in partes diuiſiones una cum modo, quo phalanges ordinari ſolebant, item equitatus et peditatus figuras uarias et ſecundum locorum et circumſtantiarum conditionem, aciem inſtruendi rationes, quantum fieri potuit, deſcribit; quanquam quae ſubinde dari conſueuit norma, ex uſu et uariis, qui ſeſe obtulerunt, caſibus, ſaepius iterum mutanda fuit. Tempus enim et locus, nationumque aduerſariarum conditiones, phalangum ordines uarie inſtaurare non raro iubebant. 2)

§. 5. Peditatus in tria plerumque genera diſtribuebatur; quorum primum grauioris armaturae milites, ſecundum *Peltaſtas*, qui pro clypeis peltis utebantur, et tertium leuis armaturae milites ſeu *Velites*, ſub ſe comprehendebat. Grauioris armaturae milites, quos alio nomine *hoplitas* graece, uocabant, ſcutis magnis, iisque rotundis, haſtisque more Macedonum longiſſimis, quae *ſariſſae* nuncupabantur, erant inſtructi. *Peltaſtae*, qui inter Hoplitas et Velites medium quaſi locum tenebant, a peltis, nomen trahebant. His autem ii quoque iungebantur, quos *Argilos* appellabant, qui cum peltis breues lanceas geſtabant. *Velites* nec loricam nec clypeos nec ocreas habebant; ſed telis tantum uel lapidibus, quos uel manu uel funda in aduerſarios mittebant, iaculisque procul pugnabant. Idem diſcrimen in equitatu obſeruare licuit. In his enim alii grauiori armatura erant onerati; quos in ſpecie *cataphractos* 3) appellabant, iisque non ſolum ipſi, ſed et equi eorum loricis undique tecti erant; alii contra leuioris armaturae nullis loricis tegebantur, et lanceis tantum iaculisque, quas eminus uibrabant, pugnare ſolebant, et poſt ſecundum uel tertium iaculum emiſſum cominus dimicabant, ſeu manus conferebant; iique *Tarentini* uocabantur.

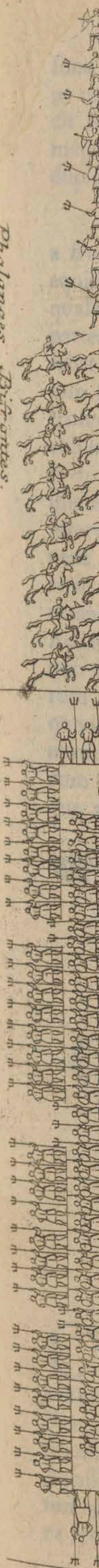
§. 6. Grauioris armaturae pedites phalangis aut exercitus frontem occupabant; leuiores milites, pedites pariter atque equites, agmen claudebant. Nonnunquam tamen, urgente neceſſitate, leues quoque pedites et equites in fronte collocatos fuiſſe conſtat. Phalanges apud Graecos fuiſſe ſingas, quod in noſtris exercitibus *Brigades* uocamus; quae pro magnitudine exercitus, maiores minoresque fuerunt. Tacticorum ſcriptores phalangem numerum ſedecim millium trecentorum et octoginta quatuor militum exaequaſſe dicunt. Singulae autem phalanges in plures partes erant diuiſae, quarum quaelibet peculiarem ducem habebat. Et in fronte ii ſemper ponebantur, qui prae ceteris fortiores exiſtimabantur; quod magno honori ducebatur.

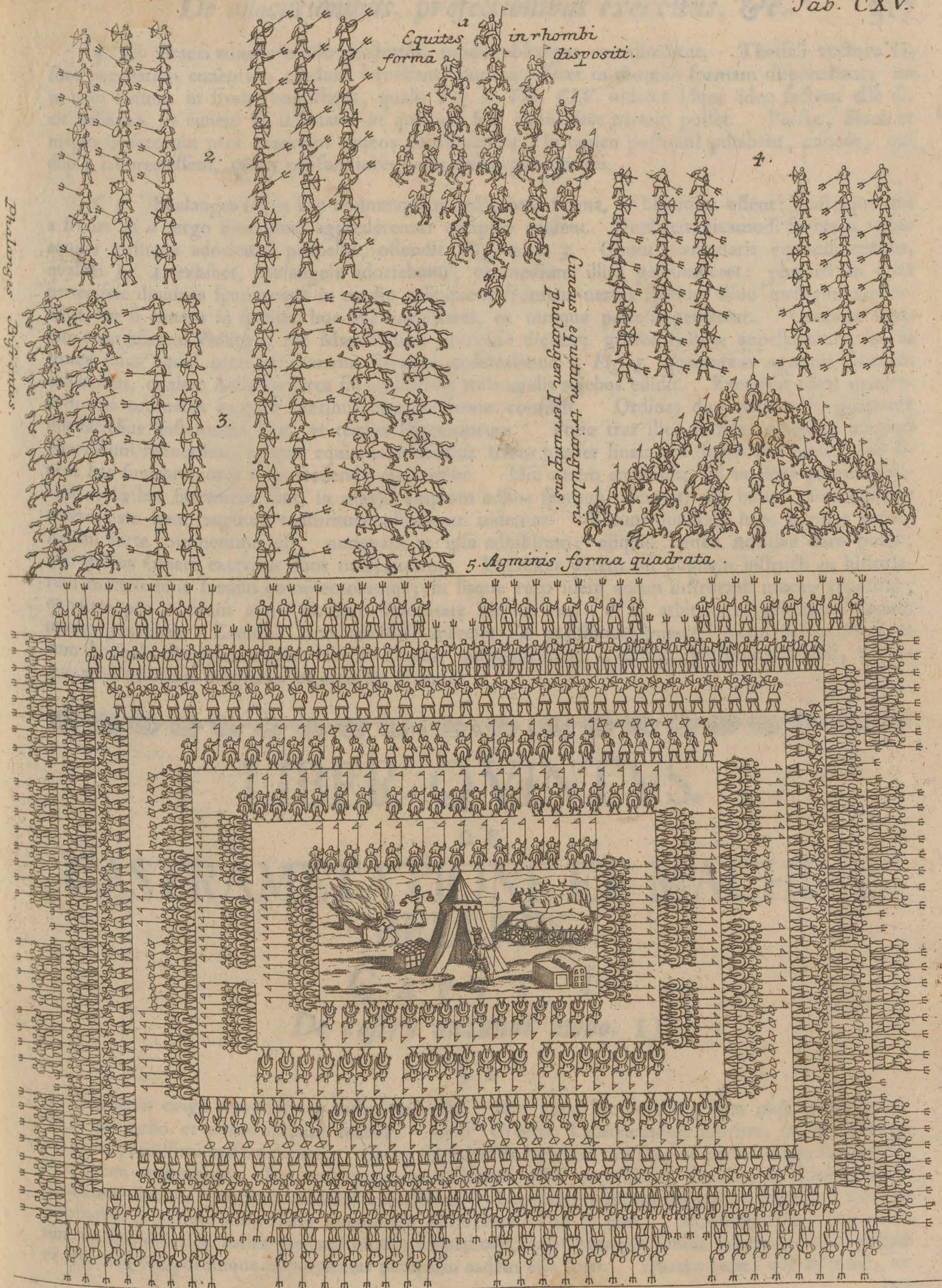
§. 7. Inter phalanges dignitate eminebat Macedonica. In ordinibus quilibet grauioris armaturae miles duorum cubitorum ſpatium occupare cenſebatur. Sariſſae ſedecim plerunque cubitorum erant, uel ad minimum quatuordecim. Sex ordines priores ſimiles omnino haſtas gerebant, ita ut ultimae ſeriei haſtae ſ. ſariſſae primum ordinem duobus adhuc cubitis, penultimi ordinis quatuor cubitis, antepenultimi ſex cubitis, huic proximi, qui ſeriem tertiam conſtituebant octo cubitis, ſecundae ſeriei decem cubitis excederent; quo ipſo phalanx tota ſariſſaram cuſpidibus horrebat; quae cuſpides aliae aliis longius protendebantur. Ordines ſequentes ſariſſas nullas habebant, ne ferrum, priorum militum ordines uulneraret. Aliquando phalanx denſis ordinibus conſtituebatur, ut ſub hoſtium aſpectum non caderet. Leuioris armaturae milites ſic ordinati erant, ut rei praeliique conditio iubebat. Aliquando in phalangis fronte collocabantur, aliquando agmen claudebant; nonnunquam alternis ordinibus inter grauioris armaturae milites ita ponebantur, ut primus ordo grauioris, ſecundus leuis armaturae, eſſet; et ſic porro.

§. 8.

2) Confer. de forma aciei *Lipſium* de militia lib. 4. dial. 6. et 7.

3) *Lipſius* de militia lib. 3. dial. 6. qui et de cetero hoc argumento pluribus agit.

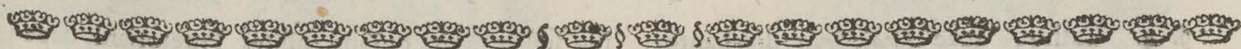

Equites a in rhombi formā dispositi.
2.
Phalanges Bifrontes.
3.
Cuneus equitum triangularis Phalangem perrumpens.
4.
5. Agminis forma quadrata.

§. 8. Graeci cuneos modo quadratos, modo oblongos coordinabant. Theſſali auctore Iaſone peculiarem cuneorum modum ſeruabant; cuneos ſcilicet in rhombi formam diſponebant; ita ut unus tantum in fronte conſiſteret, qualis *Fig. 1. Tab. CXV.* uidetur idque ideo factum eſſe dicit Aelianus, ut cuneus ita ordinatus in quamuis ſeſe conuertere partem poſſet. Perſae, Siculi et magna Graecorum pars quadratos cuneos conſtituebant; hi tamen poſtremi putabant, cuneos, qui duplo latiores eſſent, quam profundiores, aliis eſſe praeſtantiores. Tab. CXV.

§. 9. Phalanges etiam hac nonnunquam ordinabant forma, ut bifrontes eſſent: hoſtesque qui a fronte et a tergo illos ſimul aggrederentur excipere poſſent. Duplicem eiusmodi frontem, quae equites utrinque adorientes propellit, oſtendit *Fig. 2. et 3.* Quum triangularis equitum cuneus, qualem *fig. 4.* exhibet, phalangem adoriebatur, ut medium illius perrumperet: phalanx in duas partes ſeſe diuidens ſpatiumque in medio relinquens frontem uerſus ſpatium illud utrinque conuertebat; ut ſi cuneus in ſpatium hoc ſeſe immitteret, ex utraque parte impeteretur. Cuneum equitum triangularem Philippus rex Macedonum inueniſſe dicitur; graece ἔμβολος appellabatur; et in fronte illius eques omnium maxime ſtrenuus collocabatur. *Fig. 5.* quadratam agminis formam exhibemus, qualem Aelianus circa finem libri de inſtruendis aciebus edidit. Exercitus totus quadrata forma ordinatus quatuor lateribus aduerſa fronte conſiſtit. Ordines duo priores in quaternis illis faciebus haſtatorum ſunt, et tertius ſagittariorum. Pone tres illos ordines magnum aliquod intervallum relinquitur, in quo equitatus ordinatur tribus pariter lineis, ut ſupra peditatus; ſed lineae hae ſunt breuiores et procedendo minuuntur. Hic autem equitatus, cui in linea prima ſagittarii et haſtati intermixti ſunt, in medio amplum adhuc ſpatium relinquit, ubi boues, commeatum et annonam item magnum tentorium collocatum uidemus. Verum quadrata haec agminis forma Aeliani forte commentum eſt, nunquam re ipſa adhibitum; aliquid tamen notitiae dare poteſt, quo ordine Graeci exercitus ſuos ordinauerint. Exercitus autem ad pugnam inſtructi in hiſtoriarum monumentis ſaepius commemorantur; in iisque raro idem aciem inſtruendi modus reperitur; quoniam pro locorum atque hoſtium diuerſitate ille uariabat, et ab arbitrio et prudentia ducum merito pendebat. Exempli loco conferri meretur illa potiſſimum pugna, quam Scipio Aſiaticus cum Antiocho Rege commiſit; ubi *T. Liuius,* qui illam L. 37. c. 38 ſqq. pluribus deſcribit, utriusque aciei ordinem diligenter et accurate recenſet.

LIBER QVINTVS.

DE

CASTRAMETATIONE ET MACHINIS BELLICIS.

CAPVT I.

De caſtra metandi modo. 1)

§. 1.

Caſtrorum origo remotiſſimae antiquitatis eſt. Iam apud Homerum eorum mentio fit, quodque uallo et portis munita fuerint. Inter Graecos Lacedaemonii inprimis caſtra metandi omnium peritiſſimi exiſtimabantur. Caſtra illi rotunda omnium tutiſſima et perfectiſſima iudicabant. Nec tamen credendum, illos caſtrorum rotunditatem adeo neceſſariam duxiſſe, ut ſi locus aliam formam exigeret, a rotunda minime receſſerint. Lacedaemoniorum exemplum Iulianum quoque Apoſtatam imitatum eſſe teſtatur *Ammianus Marcellinus* l. 24 in fine. Scriptores Graeci atque Latini tot fere diuerſos caſtra metandi modos ſuppeditant, quot exempla ſimilia referunt; caſus quippe et locorum temporumque opportunitas nunquam eadem eſſe ſolet. Ducem certe, qui ea ponit, ex ſuo

1) Adde *Lipſium de militia* lib. 5. dialog. 1-4.

ſuo ingenio agere oportet; et periti prudentisque Imperatoris eſt, noua saepe caſtrametationum genera, tempeſtati hoſtiumque rationi conſentanea comminiſci.

§. 2. Romani caſtra quadrata plerunque et oblonga facere eaque turribus et palis ſuperne acutis denſisque munire ſolebant. Sed uero admodum ſimile eſt, hos quoque illa ſecundum locorum ſitum et opportunitatem alia atque alia ſubinde figura adornaſſe. Romanos caſtra metandi artem a Pyrrho Epirotarum Rege didiciſſe (Frontini hoc aſſertum eſt) uſque adeo falſum eſt, ut quum Pyrrhus caſtra illorum primum uidiſſet, formamque et ordinem eorum miratus eſſet, Megazi diceret: *haec barbarorum caſtra minime barbara uidentur.* In obſidione Veiorum primum hiems ſub pellibus agebatur. Si bella procul gerebantur, caſtra ſaepe ex lapidibus quadratis conſtruebantur; qualia in columna Traiana aliquot uidemus. Caſtra uero ita ſtructa non raro oppidis originem dederunt; illa praecipue, quae *ſtatiua* dicebantur; in quibus cohortes, legionesque multo tempore ſtabant, uel in quibus hibernum tempus tranſigebant. Multa eiusmodi ſtatiua olim ad Rhenum erant, quae Germanos a tranſitu illius in Galliam coercerent. Sed praeter hiberna ſtatiua etiam aeſtiua fuerunt, in quibus aeſtatem ſub tentoriis agebant.

Tab. CXVI. § 3. Schemata caſtrorum *Tab. CXVI. fig. 1, 2, 3.*, ex columna Traiana, formam admodum anguſtam prae ſe ferunt; qualis ſc. delineari poterat, nulla prorſus a ſculptore, quod iam ſupra monuimus, proportionis ratione habita. Primum rotundum eſt et tam anguſtum, ut duo tantum tentoria contineat; adeoque parua, ut, ſi miles in maiori decumberet, dimidium corpus extra tentorium eſſet. Duo milites, qui ad introitum caſtrorum excubias agunt, manum dextram cum indice erigunt, cuius rei cauſſam me ignorare fateor. Sunt, qui dicunt, id eos in fidei ſignum facere, alii putant illos certae rei (quam attendant,) indicium dare; quidam forte dicant, eos ut facilius uigilent, nec obdormiſcant, id agere. Pone alterum militem pellis, ut puto, leonina, qua ſigniferi caput obtegebant, iacet. In caſtris figebantur tentoria, quorum quaedam ex auro et ſerico erant concinnata. Ratione formae alia quadrata erant, alia rotunda ſuperne in conum deſinentia. Schema ſecundum *Fig. 2.* caſtra nobis exhibet ex uno tantum latere rotunda, ceteroquin formam quadratam referentia. Captiui in illis Daci ſub militum Romanorum cuſtodia incluſi uidentur. Caſtra ſequentia *Fig. 3.* irregularis prorſus figurae eſſe uidentur; in iisque duo conſpiciuntur tentoria. Inter tres milites excubias agentes unus tantum manum digitumque erigit.

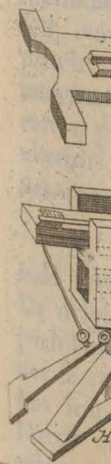
§. 4. Caſtra, quae *Praetoria* dicebantur, illa ſcilicet, in quibus milites Praetoriani degebant, fuere in urbe Roma ad portam Nomentanam, quae hodie ſanctae Agnetae nomen habet, a Tiberio ideo extructa, ne milites Praetoriani per totam urbem diſperſi et ſeparati habitarent. Turribus ea undique munita fuerunt, ut oppidi uel arcis faciem prae ſe ferrent, eaque murorum pars, quae agrum reſpiciebat, ſimul erat pars murorum urbis. Alia fuerunt caſtra, quae *Gentianorum*, *Peregrinorum*, *Miſenatium* et *Rauennatium* nomine ueniebant. *Gentiana* caſtra in ea urbis regione, quae *via lata* uocabatur, poſita erant; nomen erat a Lolliano Gentiano; quorum ne ueſtigium quidem ſupereſt. *Peregrina* eo loco erant, quo hodie hortus eſt Sanctorum Iohannis et Paulli. Ibi enim magni muri lateritii terram aggeratam continentes uidentur, quos alii pro caſtris peregrinis, alii pro Curia Hoſtilia, quae eodem fere loco ſita fuit, habere ſolent. *Miſenatium* caſtra Romae prope porticum Liuiae erant conſtituta, in iisque Claſſiarii maris inferi ſiue Tyrrheni, quorum ſtatio Miſenii erat, continebantur. Pro claſſiariis uero maris ſuperi, ſeu Adriatici, quorum ſtatio Rauennae fuit, caſtra *Rauennatium* conſtructa fuere. Horum caſtrorum omnium, pluriumque aliorum, quae a Victore Rufo, aliisque commemorantur, nulla rudera ſuperſunt.

§. 5. Praeter haec caſtra, quae Romani tam in urbe, quam in prouinciis conſtruebant, arces etiam et praeſidia iis locis aedificabant, quibus neceſſarium uidebatur; idque uel pro coercendis incolis uel ut agros regionesque a finitimarum gentium incurſionibus tutas praeſtarent. Tale e. c. illud praeſidium erat, quod L. Calphurnius Coeleſyriae Praetor ad coercendos Arabes, quos a σκηναῖς ſ. tentoriis, in quibus degebant, *Scenitas* uocabant, conſtruxerat.

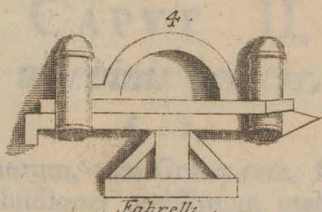
CAPVT

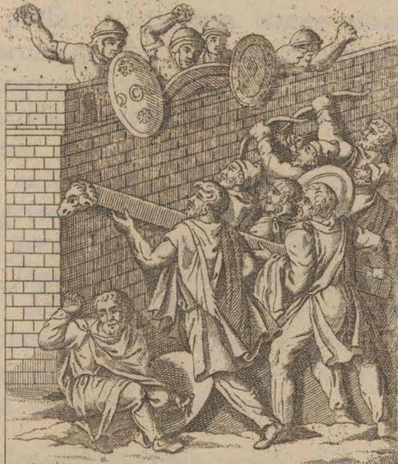

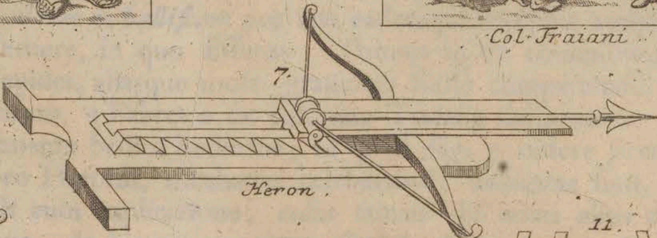

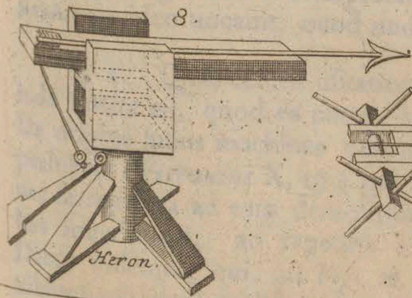

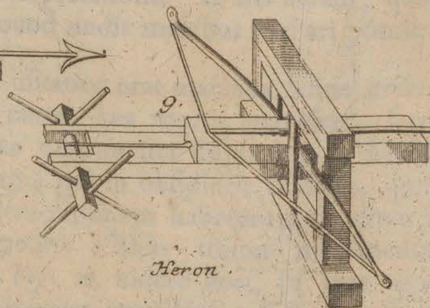

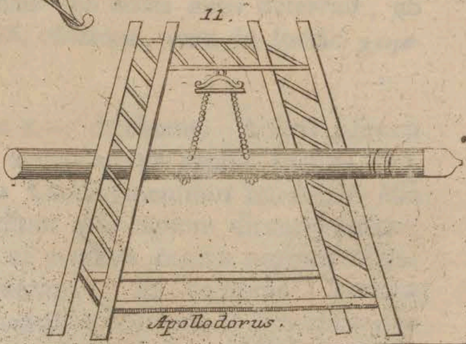

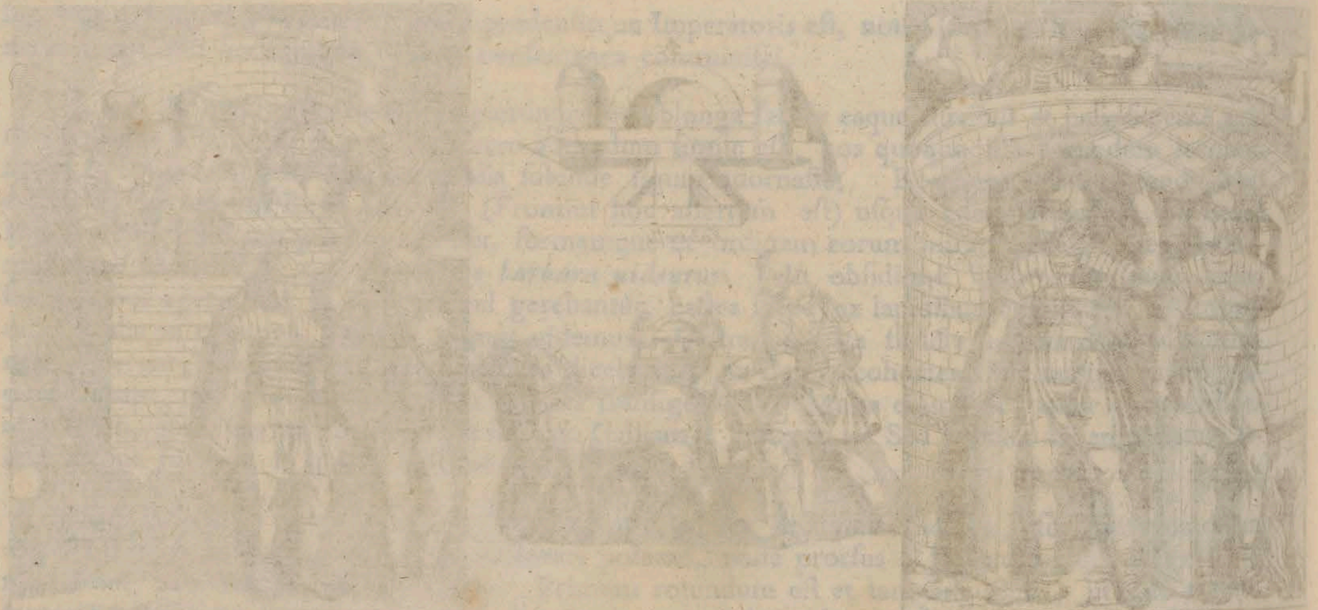

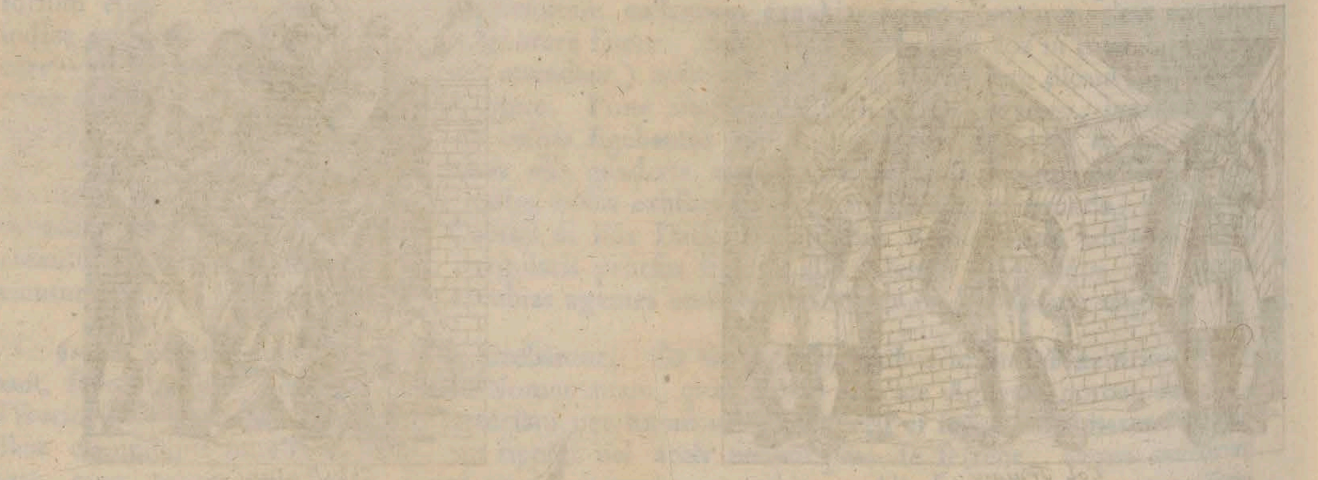

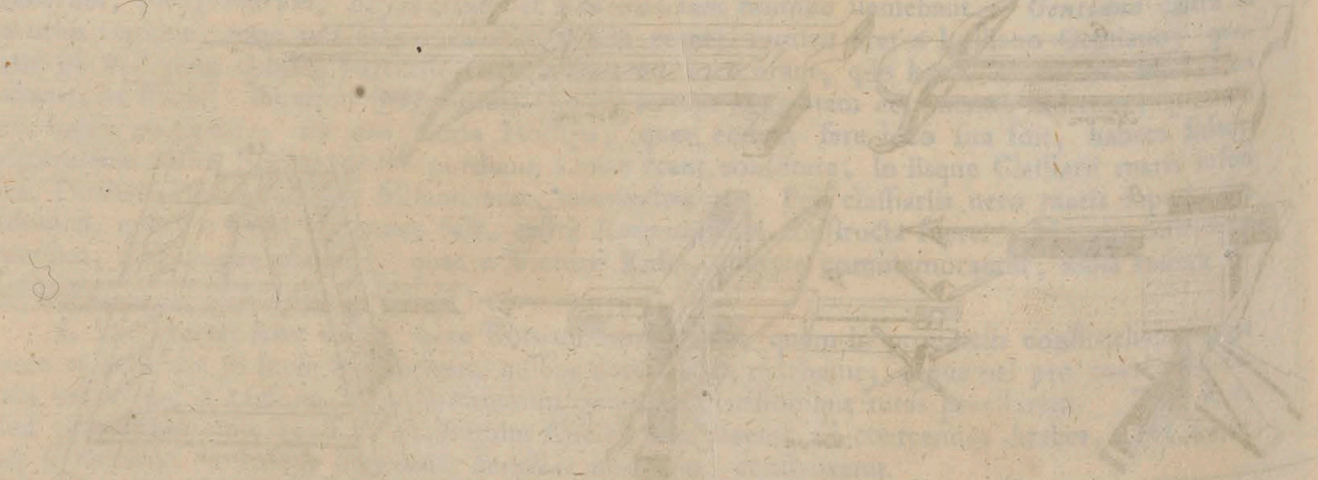

1, 2, 3. Variæ castrorum formæ. 4. Catapulta. 5. Eadem machina curru vecta. 6, 7, 8, 9. Ballistæ variæ formæ. 10. Aries brachiis contra murum impulsus. 11. Aries intra duas scalas suspensus.

Carm. Disc. Conv. [illegible]

Caput II.

De machinis bellicis. 1)

§. 1.

Postquam de castrorum tum Romanorum, tum Graecorum, forma paucis actum est, iam de machinis, quibus ad bellum et ad obsidiones potissimum utebantur, paucis quoque agendum est. *Diodoro Siculo* L. XII. p. 89. teste Pericles primus erat, qui artifice usus Artemone Clazomenio machinas obsidionales inuenit, earumque ope Samum oppugnans moenibus urbis prostratis urbem ipsam expugnauit. Hae autem machinae, quarum formam nobis Scriptores Graeci transmiserunt, intellectu admodum sunt difficiles, earumque explicatio, quam cum figuris quidam ediderunt, parum saepe nos iuuat. Nam praeter difficultatem uocum Graecarum, quae ad figuras referebantur, litterae in textu positae ad indicandas eas machinae partes, quae explicandae fuerunt, ex schematibus plerumque exciderunt. Nos, quantum fieri potuit, organorum illorum schemata talia dabimus, qualia passim occurrunt; explicationem clariorem, quam scriptores suppeditare solent, minime promittentes.

§. 2. In his machinis describendis primum hic locum obtinet *Catapulta* ad emittendas sagittas et lapides destinata. Veram illius formam atque structuram explicare perquam difficile, immo fere ἀδύνατον est. *Vitruuius* quidem X, 15. illam descripsit, sed tanta uerbis illius inest obscuritas, ut ex iis ueram huius machinae ideam concipere nemo facile possit. Magnam tamen eiusdem fuisse uim uel exinde patet, quod immensae molis lapides, quorum pondus centum nonnunquam libras exaequasse dicatur, emiserit; unde *centenariae* quoque nomen sortita est. Consentit cum iis, quae dicta sunt a *Iosepho* de bello Iudaico Lib. 3. c. 16. his uerbis: *Iaculorum et catapultarum ui multi transfigebantur: emissa machinis saxa pinnas murorum auferebant et frangebant angulos turrium; nulla militum series tanta erat, quae non ad extremam usque phalangem et ui et mole saxi tota prosterneretur. Ex iis, quae illa nocte contigerunt, quanta machinae uis esset compertum est. Cuiuspiam ad latus Iosephi stantis uno lapide percussum caput auulsum, et caluaria quasi fundae iactu emissa ad tria usque stadia peruenit; sequenti die mulier praegnans in uentre percussa est, infansque ad dimidium stadium abactus.* Athenaeus in libro de machinis dicit Hegesistratum catapultam fecisse tripalmarem i. e. duobus circiter pedibus regiis paullo longiorem, ad tria usque stadia iaculantem, quae dimidium paene milliare Gallicum complent, aliamque machinam quatuor palmorum ad quatuor stadia impositam ei molem proiicientem.

§. 3. Non desunt, qui *catapultam* et *ballistam* pro una eademque machina accipiunt et omnino difficile est ex scriptorum locis eruere, in quo differat. Omnes in eo consentiunt, utramque machinam ad emittendas sagittas, lapides, aliasque moles grauiores fuisse comparatam. Talis illa fuit, cuius imaginem *Fig. 4.* proferimus, a Fabretto ex columna Traiana delineatam. Nonnullae plaustris quoque uehebantur, ut tormenta bellica hodierna; id quod *Fig. 5.* uidere licet. Ballistae imagines sequentes *Fig. 6-9.* ex libro Heronis, mechanici celeberrimi, desumtae sunt, qui singulas earum partes etiam separatim edidit cum explicatione, cuius tamen obscuritas alios deterruit, ab ulteriori indagatione et interpretatione. In his autem, quam *Fig. 6.* uidemus, eam in specie χειροβαλλίστραν ideo uocauit, quod nudis manibus tractari potuit.

§. 4. Quae ceteris usitatior erat machina latine *aries*, graece Κριος dicebatur. Arietis nomen inde sortita est, quod ea parte, qua muros quatiebat, ferreo uel aeneo arietis capite munita fuit. De origine huius machinae uehementer disputatur. Multi eam a Carthaginensibus inuentam esse perhibent (*Vitruuius* X, 19.) qui in obsidione Gadium, quum castellum a se captum diruere uellent, nec ferramenta ad eam demolitionem haberent, arreptam trabem ui maxima contra murum manibus impulerunt, ac repetitis ictibus totum munimentum diruerunt. In columna Traiana Dacos uidemus, qui, uti *Fig. 10.* uidere licet, in arce quadam Romanos obsident et bracchiis manibusque arietem contra murum impellunt; iique aperte et sine tegmine, ita ut obsessorum telis plane expositi sint, machinam hanc mouent. Tres autem praecipui erant arietem admouendi modi. Primus, quo bracchiis manibusque tantum et sine tecto muros percutiebant; secundus, quum funibus s. catenis suspensum arietem libratione in murum immittebant; tertius, quo aries testudine tegebatur, ut eum impellentes ab obsessorum iaculis tuti essent.

1) Conferendus hic inprimis est integer et luculentus *Lipsii* commentarius, quem *Poliorceticon* siue de machinis, tormentis, telis, inscripsit.

§. 5. *Apollodorus* in editione regia p. 38 et 39. tres alias, easque diuerſas et inter ſe diſſimiles arietum formas tradit; quae tamen omnes in eo conſentiunt, quod arietes ſuſpenſi ſint. Primus aries *fig. 11.* inter duas ſcalas ſuſpenſus eſt; ſecundus *Tab. CXVII. Fig. 1.* per medium rotae uacuae et hauriendae aquae deſtinatae impellitur; ut ſi forte ignis ab obſeſſis in machinam immitteretur, ſtatim extingueretur. In tertio ſchemate *Fig.* 2, quod turris quadratae paene formam refert, arietem duplicem uidemus funibus ſuſpenſum. Quum uero obſeſſis aries machinarum omnium pernicioſiſſima eſſet, multae rationes inuentae ſunt, quibus illi inutiles redderentur. Itaque hoſtis uario teſtudinum genere illos texit; quorum exemplum *fig. 3.* conſpicitur. In hoc autem hoc inprimis notandum, quod ſub hac teſtudine aries non ſuſpenſus, ſed trabibus longioribus nixus uariis machinis propulſus ſit. Teſtudo autem ait Vegetius IIII, 14. a ſimilitudine uerae teſtudinis nomen ſuum traxit; quoniam, ut illa caput ſuum modo profert, modo iterum reducit ita machina trabem ſ. arietem modo propellit, modo retrahit, ut fortius caedat. Sed ne hae quidem teſtudines arietem ſatis tegebant; dum multae aliae rationes inuentae ſunt, quibus illi inutiles redderentur. Ignis quippe tectis iniiciebatur, quo totum aedificium una cum ariete comburebant; quod damnum ut uitaretur circa arietem nonnunquam aedificium ex lapide quadrato conſtruebant. Ad ſedandam porro arietis uiolentiam obſeſſi ſaccos lana uel paleis plenos eo loco de muro ſuſpendebant, quo impetum facturus erat aries, ut ictus illius uel plane inutilis redderetur, uel ſaltem remiſſior euaderet. Ferrum item dentatum, quod *lupum* uocabant, protendebant, quod arietis uim eluderet, aut trabes mobiles quas uel attollebant uel demittebant, ut quo loco machina impellebatur, trabes adeſſent, quae ictum exciperent.

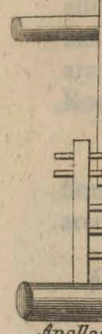
Tab. CXVII

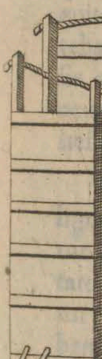
§. 6. Alia machina obſidionalis ea fuit, quam Athenaeus *Helepolin* ſ. urbium expugnatricem uocat. Sex illa rotis uehebatur, quarum ope, quocunque liberet, machina duci poterat. Baſis machinae ex pluribus trabibus erat conſtructa, ex quarum medio denſior trabs erigebatur, cui turris quaſi quadrata inſiſtebat, eamque militibus complebant. Haec autem turris moenibus urbis obſeſſae ſublimior erat, et qua parte urbem reſpiciebat magnum habebat oſtium, ex quo pons ſublicius, in propugnaculum urbis declinatus, uiam parabat obſidentibus, qua in urbem irrumperent. Schema huius Helepolis exhibet *fig.* 4. Similem fere machinam adhibebant ad urbes uel maritimas, uel ad oram fluminum poſitas oppugnandas; dum eiusmodi turrim in naui, tanquam baſi ſua, eundem in finem erigebant.

§. 7. Proxime ad Helepolim aliud accedit organum bellicum, quod *grus* uocabatur, quod cum priori illa machina in multis conueniebat; praeterquam quod loco pontis ſublicii ſuperiori turris parti affixi, hic alius quaſi trames ligneus in baſi ita oblique collocabatur, ut altera illius pars baſi inniteretur, altera uero ad murum ſenſim ſenſimque erigeretur; cuius ope obſeſſis per milites turri huic impoſitos a propugnaculo depulſis, milites alii ad urbem expugnandam aſcendebant. Turres etiam ligneas rotis uectas et mobiles conſtruebant, quarum faſtigio ſimiliter pons aliquis ſublicius inhaerebat, quem ſupra muros urbium et arcium demittebant; quarum exemplum *Fig. 5.* exhibemus. Eiusdem fere uſus erant ſcalae uolubiles, quarum effigiem *Fig. 6 et 7.* prae ſe fert; illarum ope obſidentes urbem introſpicere, uel muros ipſos tranſcendere nitebantur.

§. 8. Machina ſequens *Fig. 8.* quae itidem rotis uehebatur ad muros ſuffodiendos erat comparata et teſtudinis locum obtinebat. Forte illa ipſa machina eſt, quam Caeſar *muſculum* uocat. Ex fortiſſima illa lignorum compage conſtructa eſt, quae ex una parte ad inſtar tecti ſenſim erigitur; ex altera uero parte trabibus ad perpendiculum poſitis ſuffulta fuit. Sub huiusmodi autem tecto milites ad urbis usque muros tuti procedebant, eumque pro lubitu ſuffodiebant. Ad muros uero perforandos magnis nonnunquam terebris utebantur, quarum formam *fig. 9.* perſpicimus. Adiicit Apollodorus, ut impediretur, quo minus ii, qui ſub teſtudine erant, ardenti arena, pice liquida, oleo feruenti, quae omnia ab obſeſſis effundi ſolebant, adurerentur: non pelles modo cum pilis teſtudini fuiſſe obductas, ſed et in compage lignorum, quae tecti uicem obtinebat, magnos infixos fuiſſe clauos, qui tamen in ſuperficie aliquantum eminebant, ut mollem madidamque terram tecto illi impoſitam ſuſtinerent, ne deflueret.

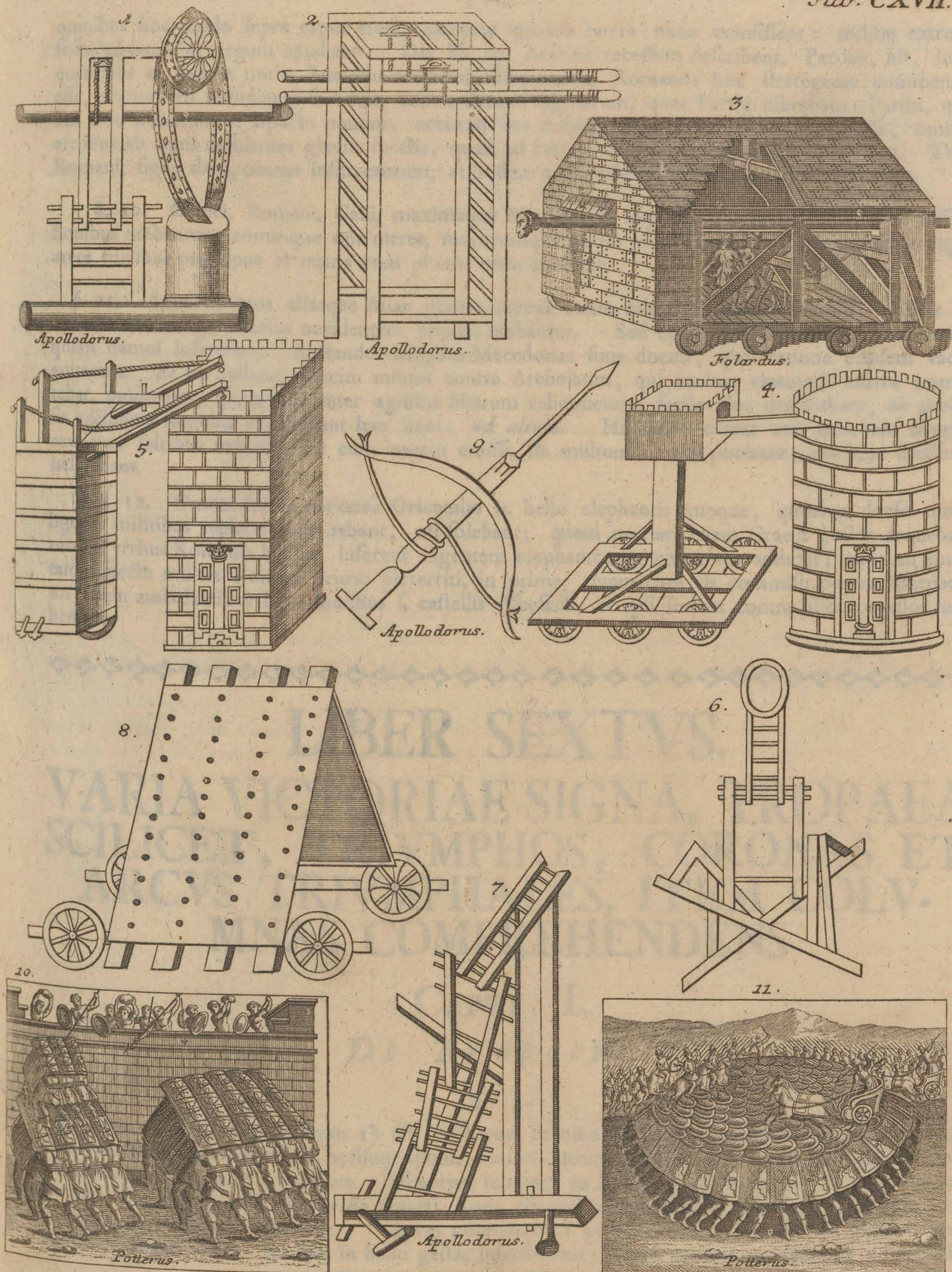
§. 9. Alia plane illa teſtudinis ſpecies erat, quam *Fig. 10 et 11.* repraeſentant, quae militibus armatis conſtabat, et qua Romani in primis in expugnandis urbibus ſaepiſſime utebantur. Conglobati ſcilicet ſcuta ſcutis ita imponebant, et ſupra caput erigebant, ut iis penitus tegerentur; qua in re tam erant exercitati, ut tectum facerent arte tanta, et tam firmiter conſtructum, ut quantascunque machinas obſeſſi intenderent, nec rumpere nec dimouere poſſent. Quum uero ſcutis omnibus

Tab. CXVII.

1, 2. *Duo arietes suspensi.* 3. *Aries testudine tectus.* 4, 5. *Helepoles duæ.* 6, 7. *Scalæ volubiles ad muros transcendendos paratæ.* 8. *Testudo sive musculus eos tegens, qui muros suffodiebant.* 9. *Terebra ad perforandos muros.* 10, 11. *Armati clypeis testudinem formantes.*

omnibus hoc modo supra caput erectis extrema agminis latera nuda mansissent: milites extremi scuta ad latera et tergum aptabant. *Dio* lib. 49. Antonii recessum describens, Parthis, ait, insequentibus et damna multa Romano exercitui inferentibus, Romanos hoc strategema commentos esse, ut uniuersi testudinem facerent, contra damna sagittarum, quas Parthi uibrabant: Parthi, quibus hoc insolitum et aspectu nouum, arbitrati eos defatigatione et uulneribus concidisse, omissis arcubus ab equis desilientes gladiis strictis, quasi ad certam caedem et uictoriam inuaserunt. Tum Romani, signo dato, omnes insurrexerunt, et hostem nihil tale exspectantem adorti fugarunt.

§. 10. Graeci, Romani, Galli, maximeque Bituriges ad expugnandas urbes cuniculis et suffossionibus utebantur; eorumque ope turres, murorumque partes prosternebant. Urbes quippe atque arces turribus praecipue et muris cum pinnis erant munitae.

§. 11. Apud Graecos aliasque Asiae gentes, currus etiam falcati 2) in usu fuerunt; quibus etiam Galli, ceterique uersus occidentem populi, utebantur. Sed currus illi plerumque plus pauoris quam damni inferebant. Alexander Magnus Macedonas suos docuit, qua ratione eosdem facile euitarent. Et in Syllano exercitu milites contra Archelaum, qui multos eiusmodi currus immittebat, pugnantes, spatium iis inter agmina liberum relinquentes, facile illos declinabant, ac profusis cachinnis singulos excipiebant hac uoce, *ad alium.* Hi autem currus axes habebant magnis acutisque falcibus munitas; ita cum impetu emissi, iis multum nocere poterant, qui illos declinare nesciebant.

§. 12. Omnes ferme nationes Orientales in bello elephantis quoque, quorum dorso turres ligneas militibus repletas imponebant, uti solebant; quem morem etiam Graeci postea sequebantur. Pyrrhus Romanis bellum inferens ingentem elephantorum numerum adduxit; quorum inusitato aspectu milites Romani primo perterriti, in prima, quam cum iis commisit pugna, uincebantur; dein ambulantibus hisce molibus s. castellis assuefacti, et ipsi iisdem contra alios populos utebantur.

LIBER SEXTVS.

VARIA VICTORIAE SIGNA, TROPAEA SCILICET, TRIVMPHOS, CORONAS ET ARCVS TRIVMPHALES, ITEM COLVMNAS COMPREHENDENS.

CAPVT I.

De Tropaeis.

§. 1.

Tropaeorum usus antiquissimus 1) est. Tropaei nomine stipes olim uel palus, aut arboris truncus in terram defixus, et hostium spoliis onustus, uenire solebat; ex arboribus ad hunc usum adhibebantur fere, olea et quercus. Insequenti tempore ex lapide illa s. marmore et aere adornabantur; qui tamen mos *Plutarcho* Quaest. Rom. 36. minus probatur; odiosum enim esse haec contentionum signa diu manere. Veteres nonnunquam post uictoriam murum uel lapidem magnum erigebant, quibus res suas in bello gestas inscribebant; cuius generis monumenta a nonnullis etiam

2) vide scriptores a *Fabricio* de iis excitatos, in bibliogr. cap. 17. n. VIII.

1) Si fabulis quidem fides; *Carani* tamen macedonici uetustissimi regis tempore tropaea iam commemorantur; quale diruerit leo aliquis; inde lis orta de numis quibusdam *Philippi*; uide *supplementa* ad histor. uniuers. tom. 4. pag. 56. D.)

etiam *tropaeorum* nomine inſigniuntur. Tropaei autem uocabulum a Graeca uoce τροπὴ, quae conuerſionem in fugam denotat, ſine dubio deriuatur; ſimulque ſignificat, hoſtem ibi in fugam uerſum eſſe. Tropaea, uti diximus, arboris trunci fuere, loricis, galeis, ſcutis, aliisque armis onuſti. Pro trunco arboris aliquando columnam adhibebant. Lorica eodem modo, quo uiri corpori adaptari ſolebat, de trunco ſuſpendebatur, et galea eidem imponebatur; arma reliqua utrique lateri adhaerebant; ita ut tropaeum eiusmodi militem armatum referret. Locus, quo eiusmodi tropaea erigere conſueuerant, idem plerumque erat, quo pugnatum et uictoria reportata fuit; quae conſuetudo apud Graecos inprimis, Herodoto et Thucydide teſtibus, perantiqua fuit.

§. 2. Romani eodem fere cum Graecis modo tropaea conſtruxerunt. Flaminius, deuictis Gallis, Alpium incolis, *Floro* II, 4. teſte, Ioui tropaeum 2) aureum erexit. *Fabius Maximus Aemilianus* (Strabo IIII, p. 128.) quo loco Iſara et Rhodanus fluuii confluunt, ex albo lapide tropaeum ſtatuit, quod ibi cum exercitu minus triginta millium ducenta millia Gallorum cecidiſſet. Domitius Aenobarbus et Fabius Maximus, *Floro* III, 2. teſtante, ipſis, quibus dimicauerant in locis, ſaxeas erexere turres, et deſuper exornata armis hoſtium tropaea 3) defixerunt. Modus hic turres erigendi poſterioribus ſaeculis ſaepius adhibebatur. Columnae quippe Traiana et Antonina, quid aliud ſunt, quam turres rotundae, ad quarum faſtigium cochlearum ope aſcenditur. Tropaea marmoreis etiam nonnunquam tabulis inſculpebantur, inque ima tropaei parte inſcriptiones legebantur, quae tempus et cauſſam eius erigendi deſignabant.

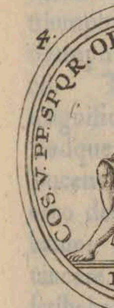
Tab. CXVIII. §. 3. Duo illa tropaea, quae *Tab. CXVIII. Fig. 1.* e columna Traiana eduximus, ad dextram et ſiniſtram Victoriae in clypeo ſcribentis collocantur. Truncis arborum impoſita ſunt, alterum quidem, ad quod Victoria ſeſe conuertit, loricam habet, galeam et brachia, quod militem armatum enſe oblongo cinctum repraeſentat. In extremo brachio dextro Draco conſpicitur, quem Dacorum ſignum militare fuiſſe iam ſupra monuimus; itemque duo ſcuta, tela duo et gladius Dacicus recuruus. In ſiniſtro brachio ſecuris conſpicitur, Draco item, duo clypei, telaque duo. In ima tropaei parte aceruus comparet draconum, ſcutorum, ſecurium, galearum, iaculorum, gladiorum, uexillorumque. In altero tropaeo, pone Victoriam conſtituto, thoracis loco pallium uidetur; cetera cum priori conueniunt.

§. 4. Quae in numis apparent tropaea, diuerſae formae ſunt. Modo enim aceruos armorum, modo captiuos ad pedem tropaei reuinctos, mulieres item ſedentes et plangentes, prouinciarum deuictarum imagines, nobis offerunt; quales numos *fig. 2-5.* nobis exhibent. Aliud tropaeum *fig. 6 et 7.* ex parte antica et poſtica nobis oblatum, inferioris aeui eſſe uidetur, et hoc peculiare habet, quod praeter loricam et galeam genuum quoque atque crurum tegmina repraeſentat. Elegantiſſimum porro tropaeum in marmore quodam inciſum eſt, cuius partem potiorem *fig. 8.* nobis offert. Victorem hic uidemus, quem profligati deuictique populi ſupplices adeunt. Victor, quem multis argumentis inducti pro Imperatore Septimio Seuero habemus, ſedens manu dextra gladium tenet, ſiniſtram uerſus gentes ſupplices (hae ſine dubio pro Parthis habendae) extendit. Victoria capiti illius lauream coronam imponit. Qui ante Imperatorem proſtratus ueniam poſtulat, et tiara Phrygia tectus eſt, ceterorum dux eſſe uidetur; quod ipſum Parthum prodit. Tres porro illi captiui *fig. 9, 10. 11.* quos Brunius, pictor celeberrimus delineauit, elegantiores ſunt, quam ut hoc loco praetermitti potuerint. Singulorum ueſtimenta ita ſimilia ſunt, ut pro eiusdem gentis, Parthicae quidem, uti uidetur, hominibus recte habeantur. Veſtes namque Dacorum Parthicis adeo ſimiles ſunt, ut non niſi aegre diſtingui poſſint. Largas omnes braccas geſtant ad pedis usque malleolos protenſas; tunicam habent alte praecinctam, candynque ſ. pallium. Secundus nudo capite comparet. Primus et tertius paraſtatae inhaerent, eorumque prior capitis ornatum geſtat, quem nusquam alias conſpeximus; poſterior caput pallio tegit, quod ad terram usque defluit.

CAPVT

2) ſuperſunt numismata, nomen huius imperatoris et tropaeum referentia; quod ad Florum iam notarunt eruditi.

3) Eſt res eadem, quae commodum et Strabone narrabatur. *Florus* addit: cum *hic mos* inuſitatus fuerit noſtris; quod uix omnino uerum eſt.

2.

1.

Columna Traiana.

3.

4.

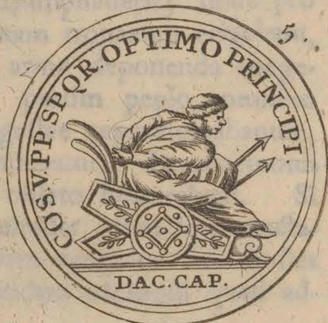

8.

Marmor Rom.

5.

13.

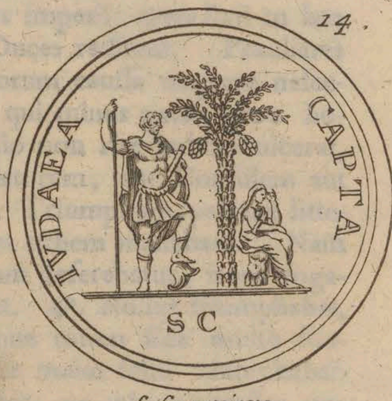
Bartoli.

9. 10. 11.

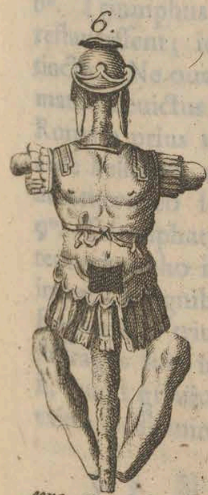
Msc. de Mr. le Brun.

14.

S. Genevieve.

6.

Mr. le Pres. Bon.

12. ex arcu Titi

7.

1. Duo tropaea. 2–5. Tropaea, qualia in nummis efferuntur. 6.7. Tropaeum aliud ex parte antica et postica. 8. Tropaeum elegantissimum marmori incisum. 9, 10, 11. Captivi tres. 12. Triumphus Titi ex arcu illius eductus. 13, 14. Nummi triumphales.

Caput II.

De Triumphis. 1)

§. 1.

Praecipuus post uictoriam honor Triumphus erat, qui non apud Graecos tantum et Romanos, sed etiam alias nationes, ritu licet longe diuerso, actus fuit. Bacchi triumphum post expeditionem Indicam celebratum narrant Mythologi, quod scilicet elephanto uectus triumphauerit; unde pro triumphi auctore habetur. Graeci, qui post uictoriam ab hostibus reportatam tropaeum erigebant, triumphum Duci decernebant, si hostium Ducem occiderat, aut ipsum ad arma deponenda coegerat. Talis autem triumphus aut ingressus in urbem ipsa partim pompa, partim peplo, omnino magnificus erat. Peplum uelum erat, in quo res praeclare et fortiter gestae repraesentabantur, illudque dein in templo, tanquam publicum uictoriae documentum, suspendebatur. Lacedaemonii Ducem, si fortiter dimicasset, tropaei loco Galli gallinacei sacrificio Diis oblato honorabant. Si uero deditione et pacto, nec nimis cruenta uictoria potitus belli damna uitasset, tum bos mactabatur; ut significarent, decere Imperatorem, consilio potius et astu, quam sanguine fuso hostes uincere. In ludis Olympicis, Pythiis, Isthmicis et Nemeis, uictoribus itidem triumphi quasi adscribebantur.

§. 2. Romanorum triumphis nihil par erat, maximeque si finibus imperii, extra Italiam late propagatis, magnisque reportatis uictoriis, multisque populis subactis, Duces redirent. Peculiares autem circa triumphos leges obseruabant, ne dissidium seu perturbatio eorum caussa unquam nasceretur. Primo quidem legibus cautum erat, ne quis triumphum ageret, qui minus quam 5000. hostium uno proelio et bello iusto atque indicto uicisset. Si quis enim bello non rite indicto uicerat, facinus triumpho indignum iudicabatur. 2o. Eum, qui uicerat, Dictatorem, aut Consulem aut Praetorem, uerbo, a republica constitutum Ducem esse oportebat. 3o. Triumphum petituri litteras laureatas Romam ad Senatum mittebant, et SCtum exspectantes extra urbem manebant. Nam penes Senatum haec Auctoritas erat. Senatus consultum dein ad populum deferebatur, isque rogabatur, ut die agendo triumpho definita triumphanti imperium concederet. 4o. Nullus triumphabat, nisi ductu suo et in sua prouincia, non aliena, hostes cecidisset, bellumque totum sine multo suorum sanguine absolvisset; ne laetitiam superaret dolor. 5o. Dux dignitate maior solus triumphabat. Si itaque Dictator cum Consule uel Praetore fuisset, ille solus triumphabat; ne minor potestas maiorem aequare uideretur, neue auspicia Magistratuum maiorum cum minoribus confunderentur. 6o. Triumphus decernebatur illis tantum, qui rem Romanam bello auxissent, non iis, qui collapsam restaurassent; ideoque non triumphabatur de servis, de piratis et fugitivis, nec de bello ciuili extincto. Ne ouatio quidem, nec ullum sacrificium eiusmodi bello peracto permittebatur; nec ullus Romanus deuictus in triumpho unquam agi poterat. 7o. Qui triumphum peteret, exercitum uictorem Romam prius reducebat, prouincia domita successori tradita et pacata. 8o. Senatus extra urbem in aede Bellonae cogebatur, ut Patres res omnes illud bellum spectantes edocti, triumphum petenti decernere eo securius possent; Duci quippe ingressus in urbem ante triumphum interdictus erat. 9o. Triumphaturus tamdiu fasces et lictores laureatos habebat, donec triumphasset. Decreto autem triumpho in Capitolium ascendebant, et sacrificio ibi facto conuiuioque peracto uesperi positis imperii insignibus domum omnino priuatus redibat. Quum Tribuni plebis triumphum petenti non fauebant, triumphus negabatur. Idem accidebat, si Tribuno rogationem ferente, eam populus suffragiis suis improbaret; aut si Tribuno referente unus aut plures de Collegis intercederent; aut si, quod grauius erat, Tribunus, ipsi ob rem in bello secus gestam, diem diceret; quod fiebat, si exitus belli minus faustus erat.

§. 3. Si Imperatori triumphus decernebatur, pompa triumphalis haec erat. Imperator praetexta purpurea auro distincta atque palmata induebatur, muneraque Tribunis, Praefectis, Centurionibus atque militibus largitus, factoque sacrificio, currum triumphalem conscendebat, in haec uerba precatus: *Dii nutu et imperio quorum nata et aucta est res Romana eandem placati propitiatique servate.* Currus turri rotundae plerumque similis, inauratus gemmisque exornatus erat, duabus rotis instructus, et imaginibus Deorum mire decoratus; nec tamen ornatus semper idem erat. Signum fascini sub ea currus parte, qua triumphator sedebat, suspensum erat. Aurigae uicem susti-

 nebat

1) Plures scriptores de triumphis nominat *Fabricius* c. 17. n. X.

nebat triumphator, corona aurea et gemmis distincta redimitus. Pone ipsum aliquis stabat, qui coronam sustentaret, Imperatoremque subinde moneret, ne reliquo uitae spatio superbia intumesceret; his ferme uerbis utens: *respiciens post te hominem memento te.* Coronam, triumpho peracto, in gremio Iouis Capitolini ponebant, uel in aliis templis consecrabant; alio enim in loco illam seruare non licebat.

§. 4. Tintinnabulum praeterea et flagellum, quae instrumenta ultimis adhiberi suppliciis consueuerant, currui triumphali appendebantur, ut triumphator admoneretur, aleam fortunae esse incertam, eumque eo facile deduci posse, ut capitali supplicio plecteretur. Si triumphanti filii fuissent uel filiae atque nepotes, simul cum eo currum triumphalem conscendebant, uel, si iam grandiores essent, equo uecti currum istum comitabantur. Currui iungi solebant equi numero plerumque quatuor, nonnunquam sex, octo, pluresque, quod tamen raro fiebat. Pompeius elephantos pro equis currui suo iunxit, alii ceruos, alii canes; quo cultu Imperator per portam triumphalem pergebat.

§. 5. Ipse triumphator ueste, uti iam diximus, purpurea, auro intertexta induebatur, coronam lauream capite gestans, et altera manu ramum laureum, altera uero sceptrum eburneum tenens, cui nonnunquam aquilam impositam fuisse legimus; faciem, Plinio teste, Assyriorum Medorumque more, minio illinebat.

§. 6. Triumphantem praecedebant primo leuis armaturae milites, quos rorarii excipiebant, montium, fluminum atque urbium bello subactorum simulacra portantes. His succedebant plaustra, spoliis et armis hostium, item signis eorundem militaribus onusta. Proxima his erant tormenta bellica, galeae, loricae, ocreae, clypei, lecticae, uasaque aurea, argentea, aenea, cum omni auro et argento, tam signato quam rudi; ceteraque omnia, quae hostibus abstulerant. Varia porro animalia et plantae, aliaque similia, quae forte minus nota essent, pompam hancce decorabant. Iam tibicines sequebantur coronati tibiis canentes; boues item albi cornibus inauratis, uittis ac sertis redimiti, atque ad sacrificium Ioui destinati. Hos dextra laeuaque popae succincti cum aureis argenteisque pateris comitabantur. Dein Tribuni militum et Centuriones, equites et pedites insigniores exercitus uictoris lauro coronati sequebantur, dona, 2) quibus ob egregia sua facinora aucti fuere, palam ferentes. Hos excipiebant Reges et Dynastae, quos cum aliis uiris nobilioribus in bello ceperant, manibus post terga reuincti; uel si forte mors illos praeoccupauisset, eorum saltem simulacra. Captiui autem, simul ac per forum transierant, in carcerem coniiciebantur, ibique necabantur; quem morem sequenti tempore abrogatum esse, constat. Aureae quoque coronae, 3) quibus urbes sociae populique foederati Imperatorem donauerant, in ferculis gestabantur; qui ea ferebant coronis oleaginis ornati erant. Hae autem coronae, quas ab initio Principes, prouinciae atque urbes sua sponte offerebant, uectigalium deinde naturam induerunt, ita ut pro corona certam argenti summam pendere tenerentur; quae ideo *aurum coronarium* appellabatur. Currum stipabant Senatores, albis uestibus induti.

§. 7. Currum etiam sequebantur captivi, seruitute liberati et libertate donati, rasis capitibus. His proximae erant legiones uictrices per turmas distributae cum sertis laureis, quae Triumphatori Io triumphe! io! acclamantes ipsius simul uirtutes ad modos musicos praedicabant. Alii uaria in eum scommata atque dicteria coniicere non dubitabant; ita, ut quod turpissimum per totam uitam unquam perpetrasset, cantu et carminibus impune proferrent.

§. 8. Via autem per quam triumphus agebatur, aulaeis ad parietes suspensis ornabatur; flores praeterea et suauissimi odores, ubique spargebantur. Ministri baculos inauratos gestantes turbam e medio submouebant, ut transitus liberior esset. Templa, secus uiam posita, patebant, et sertis ornata, nec non suffimentis, quae gratissimum odorem late spargebant, fuere repleta; in iisque non uota tantum et preces fundebantur, sed hostiis quoque immolatis gratiae Diis agebantur.

§. 9. Simulac Triumphator in Capitolium uenit; his uerbis Diis gratias agere solebat; *Gratias Tibi, Iupiter Optime Maxime, tibique Iuno regina, et ceteris huius custodibus habitatoribusque arcis Diis lubens laetusque ago, re Romana in hanc diem et horam per manus, quod uoluistis, meas seruata, bene gestaque, eandem, ut facitis, fouete, protegite propitiati, supplex oro.*

Tunc

2) uide de donis et praemiis militaribus *Lipsium* lib. 5. de militia dialog. 15.

3) de *auro coronario* uide *Lipsium* de magnitud. romana lib. 2. c. 9.

Tunc uiĉtimae caedebantur. Corona uero aurea cum manubiis pretioſioribus et ſpoliis opimis in gremium Iouis proieĉtae conſecrabantur. Hinc epulum publicum, idque ſumtuoſiſſimum, ad quod Conſules quidem inuitabantur, ſed ne uenirent, ſimul rogabantur (hoc ideo faĉtum, ne quisquam triumphante maior uel honoratior in eo compareret) parari ſolebat. Ne uero ſortis humanae in tanto faſtu obliuiſceretur, ſeruulus iuxta eum conſidebat, qui haec ſubinde uerba repetebat: *magis ſeruo tuo pareo quam tibi.*

§. 10. Praeter hunc honorem triumphi, quo certe maior et ſplendidior nullus habebatur, diuturnis quoque honoribus, per totam uitam reliquam duraturis, triumphatores illi afficiebantur. Honeſtiſſimum quippe ubique locum occupabant, in ſpeĉtaculis inſidebant ſellae curuli lauro coronati; ſplendida item iis monumenta erigebantur, quae uiĉtoriae honorem immortalitati commendarent; tropaea ſcilicet, arcus triumphales, columnae, anaglypha uaria etc.

§. 11. De triumphis antequam finem faciamus, Paulli Aemilii de Perſeo, Macedoniae Rege, triumphum ideo hic inſerere lubet, quod non modo inter magnificentiſſimos computatur, ſed etiam pluribus, quam ceteri omnes, a Plutarcho uerbis, hunc fere in modum refertur. Populus Romanus in circis et in foro tabulata fixerat, in aliisque urbis partibus, ubi conſpici poterat; ſpeĉtauerunt autem candidis amiĉti ueſtibus. Omnia templa aperta et coronis ſuffituque plena erant. Multi apparitores liĉtoresque incompoſite confluentem diſcurrentemque turbam de medio ſubmouebant, et uias patentes ac uacuas praeſtabant. Per triduum vero triumphauit.

§. 12. Prima dies, qua ſtatuae captae, tabulae piĉtae et Coloſſi, ducentis quinquaginta uehiculis induĉta ſunt, uix ad hoc ſpeĉtaculum ſufficiebat. Secunda die pulcherrima arma Macedonica plauſtris transueĉta ſunt, aere ferroque nuper exterſo fulgentia, quae quum perquam artificioſo concinnoque eſſent ordine diſpoſita, temere atque fortuito congeſta putaſſes: galeae impoſitae clypeis, loricae ocreis, peltae Creticae, Thracicae parmae et pharetrae cum equeſtribus frenis commixtae, ſtriĉti gladii in medio horum eminentes, atque interieĉtae ſariſſae erant. Haec arma non usque adeo conſtriĉta, ut mutuo taĉtu ſonum ederent aſperum atque terribilem, ut uiĉtorum ſpolia ſine metu conſpicere non poſſent.

§. 13. Plauſtra haec armis onuſta ter mille uiri ſequebantur. Hi numos argenteos in ſeptingentis quinquaginta uaſis, quarum ſingula trium talentorum pondo erant, quaterni portabant. Alii crateras argenteas, cornua, phialas, calices, unumquodque eleganter compoſitum et omnia magnitudine et caelaturae craſſitie conſpicua.

§. 14. Tertia die ſummo mane proceſſerunt tubicines, qui modos canebant, non quales ſolebant in ſupplicationibus et pompis, ſed quibus claſſicum canunt, quum militem ad praelium acuunt Romani. Secundum haec in uiĉtimas boues auratis cornibus centum uiginti, uittis ſertisque redimitos iuuenes ducebant elegantibus cinĉti ueſtibus, comitantibus pueris argenteas aureasque pateras ferentibus. Hos ſequebantur, qui aurum ſignatum geſtabant in uaſis pondo trium talentorum; uaſa autem fuerunt numero ſeptuaginta ſeptem. Deinde illi, qui ſacram phialam ferebant, quam decem talentorum pondo Paullus gemmis ornauerat; illi item, qui Antigonidas et Seleucidas atque Thericleos calices, ceteraque uaſa, quibus Perſeus in conuiuiis utebatur. His ſuccedebat Perſei currus, in quo arma eius, quibus impoſitum diadema. Mox paruo interuallo filii Regis captiui, quos comitabantur nutritii, praeceptores et paedagogi lacrimabundi. Hi manus ad ſpeĉtatores tendebant, puerisque ſuggerebant, ut orarent et ſupplicarent populo. Duo pueruli erant et una puella magnitudinem calamitatis per aetatem non capientes, quo miſerabilior ex uiciſſitudine fortunae ſimplicitas eorum erat, ut paene Perſeus ſpeĉtantium oculos praeterierit. Ita miſeratio Romanorum oculos in infantes conuertebat, multorumque lacrymas excutiebat: omnibus mixtum acerbitate et laetitia ſpeĉtaculum fuit, donec pueri praetergreſſi eſſent.

§. 15. Poſt filiorum comitatum Perſeus pullatus patriis indutus calceis, prae miſeriarum mole ſtupidus et mente attonito ſimilis. Hunc ſequebatur amicorum eius caterua luĉtu aeſtuans; qui quum ſemper defixam in Perſeum aciem haberent, ac perpetuo lacrymarentur, ſpeĉtantibus teſtificabantur, illius ſe lamentari fortunam, de ſua minime ſollicitos. Ille quidem miſerat ad Aemilium deprecatum, ne in triumphum duceretur; qui ignauiam hominis uitam nimium amantis, ut uidetur, irridens reſpondit, id in ſua, et prius ſitum fuiſſe et nunc eſſe poteſtate; ſignificans, dedecus morte praeuertendum fuiſſe.

§. 16. Sub haec coronae aureae quadringentae ferebantur, Aemilio cum legationibus uictoriae caussa missae. Indeque ipse in curru magnifice exornato in urbem inuectus est, uir uel sine tanta uictoriae pompa spectatu dignus, toga picta amictus et lauri ramum dextra protendens. Laureatus insuper erat uniuersus exercitus, per manipulos et ordines currum Ducis sequens; ex iis alii carmina iocis mixta, alii triumphalia et paeana, laudesque in Aemilium concinebant, quem suspiciebant omnes, ut aemulatione dignum; ita tamen, ut nullius probi uiri inuidiam concitaret. Sed aliquod, ut uidetur, numen est, quod hoc muneris habet, ut de insigni et inmodica felicitate detrahat, uitamque misceat humanam, ut ne quis malorum prorsus expers sit; utque, secundum Homerum, bene actum de eo existimetur, si quis utramque fortunam expertus fuerit. Etenim Paullo quatuor filii erant, duo in alias familias per adoptionem dati, Scipio et Fabius; duoque ex altera uxore suscepti, quos adhuc pueros domi seruabat. Horum alter quatuordecim annos natus, diebus quinque ante triumphum eius, alter duodecim annorum, triduo decessit post triumphum. Adiicit Plutarchus, tantum auri argentique a Paullo hoc Aemilio ex subacta Macedoniae prouincia allatum fuisse, ut deinceps populus usque ad Consulatum Hirtii et Pansae censum pendere desierit. Ceterum notandum, Onuphrium Panuinium hunc Paulli Aemilii triumphum secundum Plutarchi narrationem delineari curasse: sed pleraque in illa imagine occurrere, quae a rei ueritate longius recedunt; quapropter schema illud hic referre non libuit.

§. 17. Triumphus Titi, post Hierosolymam captam, in eius arcu triumphali repraesentatur; eumque hic Tab. CXVIII, fig. 12. et Tab. CXVIIII. fig. 1-4. eodem modo atque ordine proferimus, quo Romae publicatus fuit. Tab. CXVIII. fig. 12. Imperator Titus, tanquam triumphator, thensae rotundae, cui quadrigae iunctae sunt, insidet. Victoria pone ipsum collocata, capiti illius coronam lauream imponit; dextra baculum tenet, sinistra uolumen, seu mappam. Urbs Roma cum galea et hasta equum habenis tenet; circa currum hinc inde milites laureati atque lictores
Tab. CXVIIII. conspiciuntur. *Tab. CXVIIII. fig. 1.* milites, tunicis induti et laurea coronati, mensam auream templi Hierosolymitani, duasque tubas ad usum templi eiusdem destinatas gestant. Qui sequuntur, magnum candelabrum aureum septem ramorum humeris ferunt. Baiuli omnes scipiones habent, quibus nituntur. Alii ramos gerunt laureos, tabulas alii, in quibus subactarum urbium nomina forte scripta fuere. *Fig. 2, 3, 4.* Iordani fluuium in triumphum duci uidemus, sub figura senis decumbentis, et urnae inuersae innixi; quo modo flumina plerumque adumbrari solent. Tauri porro comparent ad sacrificium adducti, et latis fasciis inferne fimbriatis ornati. Poparum seu uictimariorum duo canistra fructibus plena gestant. Senatores quoque hic nonnullos conspicimus, et milites formae ouatae scuta gerentes; nec non tabellas, quorum iam supra mentio facta est. His duos numos subiicimus *Tab. CXVIII. fig. 13 et 14.* Prior itidem triumphatorem repraesentat; ubi hoc inprimis notandum, quod supra equorum colla tropaeum cum captiuis erectum uideatur: Triumphator itidem a Victoria coronatur. Numus posterior uictoriam Titi et Vespasiani, qui Iudaeam imperio Romano subiecerunt, significat.

§. 18. Triumphum naualem hunc fere in modum exsequebantur. Imperator primo nauem, laurea coronatam, Romam mittebat. His aliae succedebant spoliis naualibus decoratae, uel ipse etiam ueniebat in naui splendidissime ornata, siue Romanae illa siue classis hostilis esset; captas etiam hostium naues, Romanarum nauium puppibus religatas, spoliisque onustas, secum ducebat. Aduentanti Romani obuiam ueniebant, isque ex naui descendens triumphum petebat; quem si impetrabat, sequenti modo agebat. Lictores praecedebant, aliique sequebantur, atque tibicines, cantilenas classicas canentes, comitabantur. Succedebant illi, qui tabellas gestabant, iis similes, quas in triumpho Titi uidimus, in quibus marium fluminumque, in queis pugna commissa fuisset, nomina designata fuerunt. Hinc arma spoliaque nautica gestabantur, prorae inprimis curribus uehebantur cum aplustribus, ceterisque nauium instrumentis. Pecunia deinde hostibus ablata, et coronae aureae a sociis oblatae ferebantur. Haec excipiebant nautae hostium, nauium Duces, ipseque totius Classis Dux, si quidem ille captus erat. Hos omnes sequebatur Imperator, toga picta indutus; an corona laurea, an alia coronatus fuerit, dubium est; lauream certe gestasse, ex eo recte colligi uidetur, quod milites classiarios, nauiumque patronos, nautas item omnes, laureas gestasse coronas compertum habeamus. Hoc ordine pompa triumphalis per uicos et plateas urbis Romae ad Capitolium usque procedebat; ubi Triumphator sacrificabat, et quaedam ex spoliis Diis consecrabat; quae spolia dein in templo suspendebantur. Alia quoque uictoriae monumenta erigebantur, tropaea scilicet, columnae et similia.

§. 19.

1. ex arcu Titi

2. ex arcu Titi.

3. ex arcu Titi

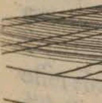
ex arcu Titi. 4.

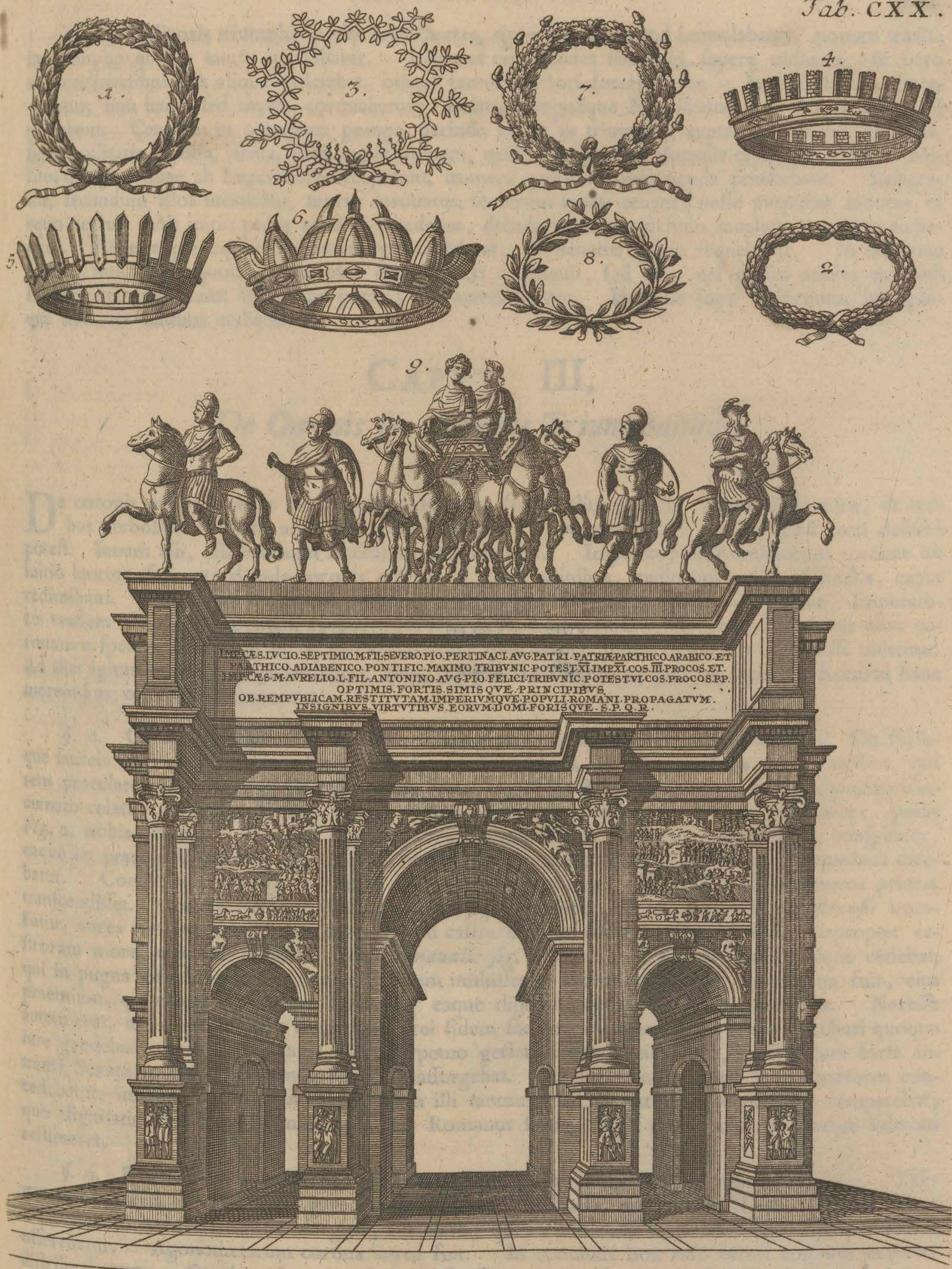

Triumphus Titi Imperatoris post expugnatam Hierosolymam.

Carm. Disc. Conv. Crem.

1. 8. *Coronæ triumphales ex lauro concinnatæ.* 2. *Corona myrtea ovantium.* 3. *Corona obsidionalis s. graminea.* 4. *Corona muralis aurea.* 5. *Corona vallaris sive castrensis.* 6. *Corona navalis sive rostrata.* 7. *Corona civica querna.* 9. *Arcus triumphalis Severi.*

§. 19. Minoris triumphi ſpecies erat *Ouatio*, quae ab oue, quod immolabatur, nomen traxit; in triumpho quippe taurus mactabatur. Leges et conditiones triumphi ſupera uidimus. Si uero ex conditionibus illis aliqua deficiebat, ouatio tantum uictori decernebatur. Is, cui Ouatio concedebatur, non lauro ſed myrto coronabatur; ſenatus, ſingulique Magiſtratuum ordines obuiam illi ueniebant. Ceterum in ouantium pompa, perinde atque in triumpho, captarum urbium ſymbola, ſigna militaria, ſpolia, arma, urbiumque munera, quibus Imperator donatus erat, geſtabant. Milites quoque, quae ab Imperatore acceperant, munera publice conſpicienda praebebant. Imperator, ſecundum illos incedebat, myrto coronatus, ſceptrum manu tenens, ueſte purpurea indutus et equo uectus. Ab initio pedes quidem incedebat, deinde uero conſuetudo inualuit, ut equo ueheretur. Plebs atque equites ouantem praecedebant, et Senatus ipſum ſequebatur. In ouatione tandem non tauri, quod in triumpho tantum fieri conſueuit, ſed oues uel potius arietes coronati Imperatorem anteibant, ut pompa peracta diis immolarentur. Denique loco Tubicinum hic quoque tibicines tantum audiebantur.

CAPVT III.

De Coronis et Arcubus Triumphalibus.

§. 1.

De coronis acturi, non de triumphalibus tantum, ſed et alius generis pauca diſſeremus, de quibus uerboſiores exſtant aliorum 1) commentarii. De coronarum origine nihil certi definiri poteſt. Ianum alii, alii Bacchum Auctorem perhibuerunt. Imperatorum Romanorum coronae ab initio laureae fuerunt; deinde coronis radiatis, i. e. acuminibus, radiorum modo diſtinctis, caput redimibant. Procedente tempore circulos aureos, gemmis diſtinctos, geſtare coeperunt. Imperatores tandem Conſtantinopolitani coronas rotundas et ſuperne clauſas adhibuerunt. Multas alias coronarum ſpecies *Athenaeus* lib. 15. commemorat; quae tamen minus frequentis uſus fuiſſe uidentur. Ad illas igitur potiſſimum procedemus, quas, ob praeclara domi et militiae facinora, Romani bene merentibus offerre conſueuerunt.

§. 2. Corona *triumphalis*, quod iam aliquoties diximus, ex lauro concinnata fuit, filis foliisque laureis intermixta; qualem *Tab. CXX. fig. 1 et 8.* uidemus. Coronae aureae etiam Ducibus, qui rem praeclare geſſiſſent, nonnunquam datae fuere; quod de Aulo Poſtumio et Tito Quinctio Cincinnato relatum legimus. Quibus Ouatio tantum decreta fuit, ii myrtea corona utebantur; qualis *Fig.* 2. nobis offertur. Corona *obſidionalis* ex gramine erat confecta, qualis *fig. 3.* conſpicitur, eaque iis praecipue dabatur, qui ciues ab obſidione aliqua liberaſſent: alio nomine *graminea* dicebatur. Corona *muralis Fig. 4.* aurea fuit, illique tradebatur, qui urbis obſeſſae muros primus tranſcendiſſet. Corona *Valleris*, cuius formam *fig. 5.* exhibet, quae aliter etiam *caſtrenſis* uocabatur, aurea ſimiliter fuit, iisque dabatur, qui caſtra hoſtium fortiter expugnaſſent; quapropter caſtrorum more palis erat munita. Corona *naualis fig. 6.* etiam *roſtrata* dicebatur, eique cedebat, qui in pugna nauali primus in nauem hoſtilem inſiliiſſet. Corona *ciuica fig.* 7. querna fuit, eius praemium, qui ciuem Romanum ſeruaſſet; eaque dignitate ceteris omnibus praeſtabat. Neceſſe autem erat, ut is, qui ſeruatus fuerat, ipſe rei fidem faceret. Corona haec ciuica peculiari quoque iure gaudebat; quod illa donatus, eam perpetuo geſtare poterat, eidemque, ſpectaculum forte intranti, Senatus omnis cum populo Romano aſſurgebat. Ius ſpectaculorum ipſi inter ſenatores concedebatur, itemque uacatio a muneribus non illi tantum, ſed et patri et auo paterno competebat; quo dignitatis et honoris cumulo populus Romanus ſignificabat, quanti ciuium ſuorum ſalutem aeſtimaret. Tab. CXX.

§. 3. Praeter iſtas coronas bellicas, aliae quoque fuere, ludis aliisque rebus deſtinatae. Talis erat e. c. corona ex apio nexa, graece σέλινον; haec iis dabatur, qui in ludis Nemeis uiciſſent, ſicut Victoribus in ludis Olympicis oleagina, illis uero, qui in Iſthmicis ſuperiores erant, pinea corona offerebatur. Agonothetarum corona aurea fuit. In conuiuiis non raro etiam conuiuis coronae diſtribuebantur. Saepius etiam quaedam ex floribus concinnabantur, quibus Lares inprimis coronabant. Corona *plectilis* illa dicebatur, quae ex materia quaelibet plicatili fiebat, hedera ſc. lana, lino, floribus, calamis etc. Corona oleagina nonnunquam etiam iis dabatur, qui, licet bellum ipſi non adiiſſent, triumphum tamen uictori conciliabant.

1) Eos nominat *Fabricius* in bibliogr. c. 14. n. 13.

§. 4. *Arcus triumphales* 2) perpetua erant uictoriarum monumenta, eorumque non pauci adhuc supersunt; plures in numis conspiciuntur. Elegantissimus est arcus *Seueri* ad radices Capitolii erectus, cuius schema *fig. 9.* exhibemus. In supremo illius uertice currus uisitur triumphalis siue thensa, cui seiuges iuncti sunt. Duo Imperatores, Septimius Seuerus et Caracalla triumphant; cetera Lectori obseruanda relinquimus. Arcus tres sequentes *Tab. CXXI, Fig. 1, 2, 3.* ex numis depicti, inter se sunt dissimiles. Primus et secundus in fastigio quadrigas habent; tertius elephantos eodem modo sistit.

Tab. CXXI.

CAPVT IIII.

De Columna Traiana, Antonina 1) *et Rostrata, deque columnis milliaribus.*

§. 1.

Veterum monumentorum elegantissimum est celeberrima illa columna *Traiani*, qua permulta ad antiquitatem spectantia edocemur. Posita illa fuit in medio Fori Traiani, ubi etiamnum conspicitur, et paruae turris speciem refert, ad cuius fastigium per cochleam ascenditur; magna est anaglyphorum uarietas pro diuersitate argumenti. Schema illius offert *Fig. 4.* Inscriptio basi insculpta haec est:

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE
TRAIANO. AVG. GERM. DACICO. PONTIF
MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. PP
AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS
MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS.

§. 2. Columnae huic Traianae *Fig. 5. Antoninam* iungimus, cuius Anaglypha plura itidem in hoc opere saepius uidimus. Haec quoque turris formam habet, cuius fastigium ope cochleae conscenditur. Facies illius exterior Victorias potissimum M. Aurelii Imperatoris aduersus Marcomannos, aliasque Germaniae gentes, repraesentat.

§. 3. Columna sequens *fig. 6.* quam a rostris s. proris nauium, quibus condecorata est, *rostratam* 2) uocant, in honorem C. Duillii, post uictoriam naualem, a Carthaginiensibus reportatam, erecta fuit. Inscriptio illius, temporis aerisque iniuria ita truncata est, ut uix tertia illius pars illaesa compareat. Duo Bibuli numi *fig. 7 et 8.* eum classi praefuisse docent; et tropaeum, prorae nauis impositum, uictoriam naualem significat.

§. 4. Ad *columnas milliares* quod attinet, ex Plutarcho in Gracchis discimus, Caium Gracchum in uiis illis maioribus, de quibus infra pluribus agetur, ad milliaria singula poni curasse columnas, quibus spatiorum mensurae, locorumque interualla, determinarentur. Eiusmodi autem milliare, eodem auctore, octo stadiorum fuit; eaque in Italia a columna illa milliari, 3) quae in medio fori Romani posita fuit, incepisse notum est; et inde per milliaria, itinerum spatia antiquitus metiri solebant. Ad singula quippe milliaria lapides erecti fuerunt, quibus pro numero milliarium signa II, III, V, VIII etc. insculpta fuere. Dicebatur autem *ad secundum, tertium, quintum, octauum etc. lapidem*, quod item erat, ac si diceres, *ad secundum, quintum* etc. *ab urbe milliare.* Sique lapides illi forte fracti, uel euulsi fuissent: protinus alii substituebantur. Imperatorum aeuo, ipsa Augustorum nomina columnis eiusmodi inscribebantur; quales hodieque passim uidentur. Ceterum non in Italia tantum, sed etiam in prouinciis, Gallia scilicet, Hispania, Germania, Pannonia etc. milliares huiusmodi columnas erectas fuisse constat; siquidem magno illae numero uariis in locis e terra erutae sunt, et etiamnum eruuntur.

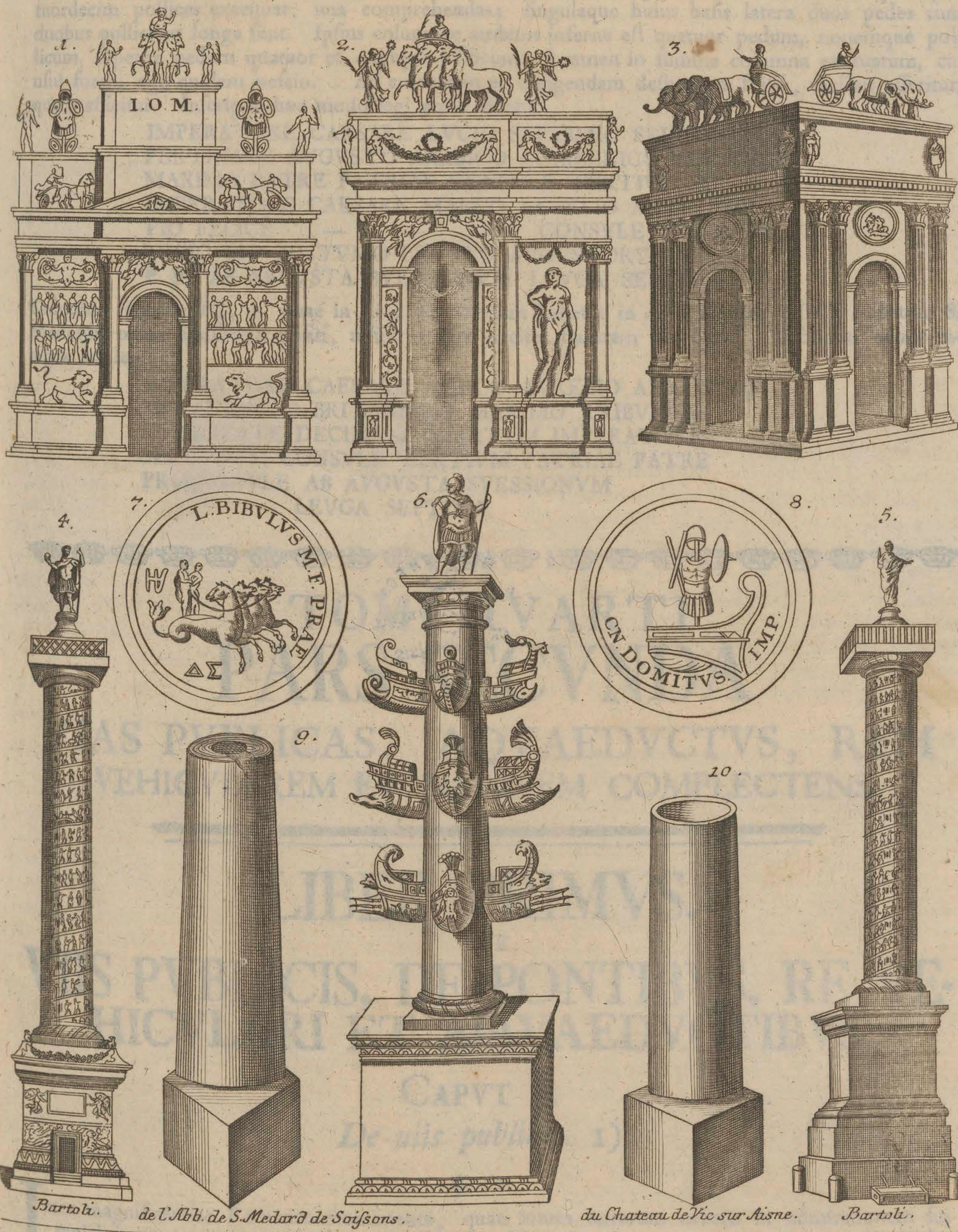
§. 5. *Fig. 9.* proferimus columnam milliarem, quae anno 1709. prope coenobium S. Medardi Suessionensis in agro quodam coenobii detecta est; eaque, ex petra licet durissima fabricata fuerit,

2) Confer. de arcubus *Bergerium* de *uiis publicis* imperii romani lib. 1. c. 40.

1) Scriptores de istis columnis notat *Fabricius* bibliographia c. 6. n. X.

2) quam *Norisius* illustrauit.

3) Ab *Augusto* erecta uid. *Plinium* hist. 3, 5. adde *Holstenii* obseruationem de milliario aureo, notis in *Stephanum* adiectam; qui lapides non ab hac columna numeratos esse, sed a portis ipsis, contendit.

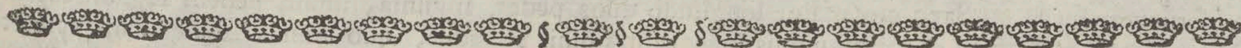
1. 2. 3. *Arcus triumphales, quales in nummis exhibentur.* 4. *Columna Traiani.* 5. *Columna Antonina.* 6. *Columna rostrata.* 7. 8. *duo nummi triumphales.* 9. 10. *Columnae milliares.*

fuerit, temporis tamen quandam experta est iniuriam. Sex illa pedes alta est, si basin, quae quatuordecim pollices exaequat, una comprehendas; singulaque huius basis latera duos pedes cum duobus pollicibus longa sunt. Ipsius columnae ambitus inferne est quatuor pedum, nouemque pollicum, superne pedum quatuor et quinque pollicum; foramen in summa columna excauatum, cui usui fuerit, ego quidem nescio. Ad crucem in eo desigendam destinatum fuisse, facilius asseritur, quam efficitur. Inscriptio hoc modo legi posse uidetur

IMPERATORE CAESARE LVCIO SEPTIMIO SEVERO PIO
PERTINACE AVGVSTO ARABICO ADIABENICO PARTHICO
MAXIMO PATRE PATRIAE CONSVLE TERTIVM ET
IMPERATORE CAESARE MARCO AVRELIO ANTONINO
PIO FELICE — — — CONSVLE CVRANTE
LVCIO PIO POSTVMO LEGATO AVGVSTORVM
P. P. AB AVGVSTA SVESSIONVM LEVGA SEPTIMA.

Columna sequens *Fig. 10.* quae in uico ad Axonam habetur in atrio subdiali castelli Abbatum S. Medardi, prope Suessionas positi, uisitur et uiri circiter staturam exaequat. Inscriptio adhuc integra ita legitur

IMPERATORE CAESARE MARCO AVRELIO ANTONINO
PIO AVGVSTO BRITANNICO MAXIMO TRIBVNICIA
POTESTATE DECIMVM QVARTVM IMPERATORE
SECVNDVM CONSVLE TERTIVM PATRIAE PATRE
PROCONSVLE AB AVGVSTA SVESSIONVM
LEVGA SEPTIMA.

TOMI QVARTI PARS SECVNDA

VIAS PVBLICAS, AQVAEDVCTVS, REM VEHICVLAREM ET NAVALEM COMPLECTENS.

LIBER PRIMVS.

DE VIIS PVBLICIS, DE PONTIBVS, RE VEHICVLARI ET AQVAEDVCTIBVS.

CAPVT I.

De uiis publicis. 1)

§. 1.

Inter magnificentiae Romanae monumenta, quae totum terrarum orbem in admirationem sui rapiebant, primas tenebant uiae publicae, aquaeductus et cloacae; quae ipsis etiam ita dictis mundi

1) Luculentissimus huius, imo fere omnis antiquarii argumenti, commentarius est, *histoire des grands chemins de l' empire romain pancz depuis la ville de Rome, jusques aux extremités de son empire*; latina uersio exstat, tomo X *Graeuii*, adde et *Lipsium* de magnitudine romana lib. 3. c. 10.

mundi miraculis anteponenda multis uidebantur. Verum ſi qui perpendant, quantum uiae illae publicae circumquaque per orbem fuerint extenſae, quam firma ſolidaque ſtructura concinnatae, et quam immenſis ſumtibus ſtratae: hoc Romanae magnitudinis monumentum duobus ceteris longe praeponendum eſſe exiſtimabit. Aquaeductus enim licet plane ſtupendi eſſent, circa Romam tantum et prope magnas quasdam urbes uiſebantur; cloacae uero in ſola urbe Romae erant; at uiae illae publicae a columnis Herculis, traiectis Hiſpania et Gallia, hinc ad Euphratem usque, inde ad meridionales usque Aegypti fines protendebantur.

§. 2. Centrum illarum uiarum lapis erat in medio urbis Romae defixus, quem *miliarium aureum* uocabant, unde uiae in ramos paene innumeros diuiſae, omnes imperii Romani partes peruadebant. *Iſiodorus* Originum L. 5. Carthaginienſes primos eiusmodi uias ſtrauiſſe aſſerit; de Romanis uero perhibet, quod propter itinerum rectitudinem, et ne plebs otioſa eſſet, per uniuerſum fere terrarum orbem uias publicas diſpoſuerint. Ex iis autem, quae hodieque paſſim ſuperſunt, uiarum ſtratarum reliquiis, facile colligitur, uias per Italiam protenſas longe firmius atque ſolidius fuiſſe conſtructas, quam illas, quae per prouincias fuerunt; quod uia Flaminia, Appia atque Aemilia, quae inter Italicas erant praecipuae, facile monſtrant. Sic uia inprimis Appia, licet bis mille circiter abhinc annis ſtructa fuerit, prope Tundos in Campania, per aliquot milliaria adhuc integra ſolidaque conſpicitur; in aliisque locis multis permulta illius ueſtigia ſuperſunt. In aliis quoque locis ſtratum illud firmum et inconcuſſum manet, ſuperne inſtar glaciei perpolitum; unde poſt pluuiam ſaepius equi fallente ueſtigio labuntur, imo uix unquam iter praepropere fieri queat. Saxa, quibus uia iſta ſtrata eſt, ipſo marmore ſunt duriora, forma impari, hexagona alia, alia pentagona. Raphael quidem *Fabrettus* in Columna Traiana p. 229. lapides illos omnes, praeter marginales, quos pentagonos eſſe concedit, hexagonos eſſe contendit; ſed dubito, an hoc conſtanter et ubique obſeruatum fuerit. Saxorum maior longitudo duos pedes, minima, unum pedem regium explet. Haec tamen et formae et magnitudinis inaequalitas nihil impediit, quo minus lapides tam apte et concinne iuncti ſint, ut uix tenuiſſimam cultri aciem inter iuncturas infigere potuiſſes. Lapidum altitudo unius circiter pedis regii; uiaque illis ſtrata ſolo proximo ubique ſublimior eſt. Multis quoque in locis uia haec per montes et rupes exciſas continuatur; id quod e. c. prope Terracinam uidere licet, ubi rupes circiter centum uiginti pedes alta exciſa et inferne complanata, ſed ſulcata ſimul, ut pedes equorum ueſtigia figere poſſint, iter facientibus patet.

§. 3. Haec autem Appiae, ceterarumque uiarum publicarum firmitas, non ex magnitudine tantum et duritie ſaxorum concinne iunctorum, ſed etiam ex ſtrue ſuppoſita naſcitur. In ima ſcilicet illius parte lapides impoliti firmiſſimo caemento coagmentantur. Huic ſtrato aliud impoſitum eſt, glarea minuto lapide ac caemento conſtans, cui ſaxa illa, quae pauimentum ſuperius conſtituunt, ita impoſita ſunt, ut ſi qua in ſaxis his ab ima parte inaequalitas eſſet, ea in ſtrato ſecundo adhuc molli imprimeretur, ſuperficie ſuprema ſemper plana manente. Tota illa ſtructura altitudine ſua tres pedes regios exaequabat. Quibusdam in locis uiae iſtae margines habebant latitudine non prorſus bipedali, altitudine uero circiter pedis unius cum dimidio, iique peditibus deſtinati uidentur, forte etiam equitibus, ut poſtquam ex equis deſilierant, eo potiſſimum tempore, quo ſtapediorum uſus nondum inualuit, equum iterum conſcendere poſſent. Latitudo uiarum, uix ad quatuordecim pedes pertingebat; quod ſpatium omnino neceſſarium erat, ut duo currus aduerſi tranſire poſſent.

§. 4. Aliae extra Italiam uiae non eodem modo ſtructae fuerant. Pars earum adhuc ſupereſt in ea Galliae parte, quae olim Belgica dicebatur; ex qua apparet, uias iſtas Italicis fuiſſe latiores, et ex alia materia confectas. Duo quippe ſulci paralleli, ut tradit *Bergerius*, aratro aperiebantur, et inter illos foſſa, quae uel glarea, uel alia terra firmiore, quae feſtucis aliisque inſtrumentis condenſari poſſet, implebatur; ne, ſi minus ſolida haec baſis eſſet, ſtructura tota concuſſa labefactaretur. In locis depreſſis humidisque aggeres ſtruebant, quos aqua coenumque inundare nunquam poſſent. Plura autem ſtrata, aliud alii ſuperimponebantur. Primo quidem glarea ſternebatur, cui ſaxa plana, imponebantur; ſuperius uero ſtratum ſilicibus calculisque rotundis conſtabat, caemento ita firmatis, ut tota ſtrues per multas aetates ſolida et integra maneret. Ubi ſolum omnino aridum erat, ut ne imbribus quidem emolliri potuerit, nullum apponebatur pauimentum.

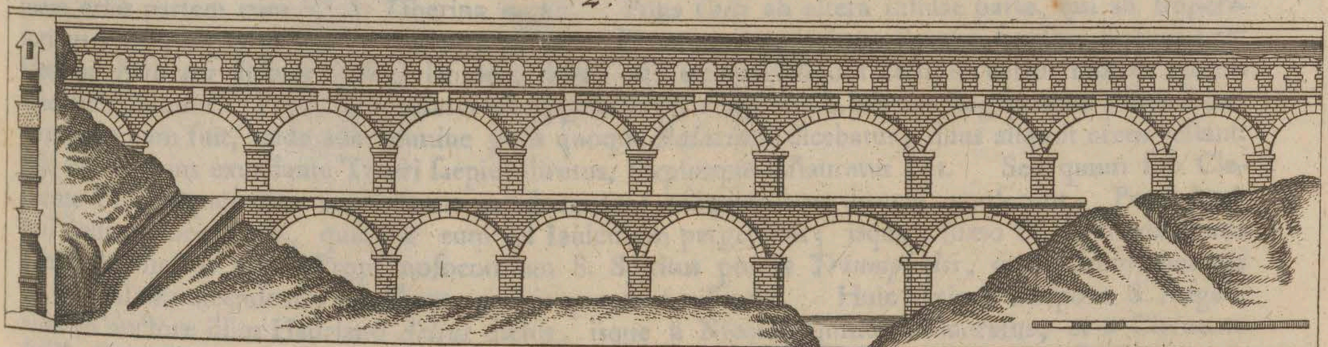
§. 5. In uiis hisce publicis identidem diuerſoria fuerunt, proprio nomine *manſiones* (graece *μοναὶ*) dictae, quae dimidia plerumque diurni itineris parte inter ſe diſtabant. *S. Athanaſius* triginta ſex manſiones ab Alexandria ad Antiochiam usque commemorat; totidemque reuera in Antonini itine-

1.

Agostino Martinelli.

2.

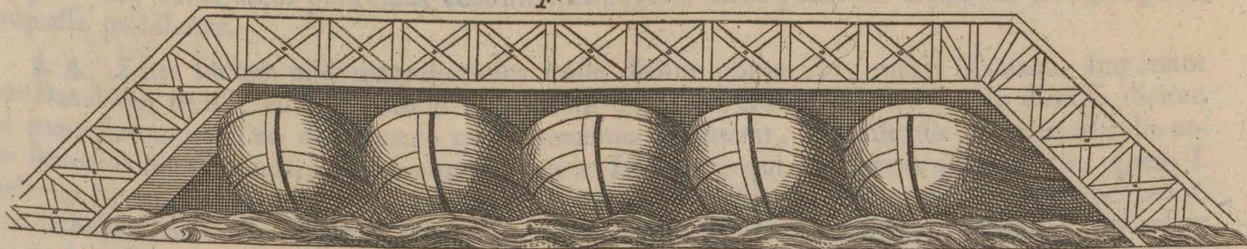
de la Carte de Nismes.

3.

Col. Antonina.

4.

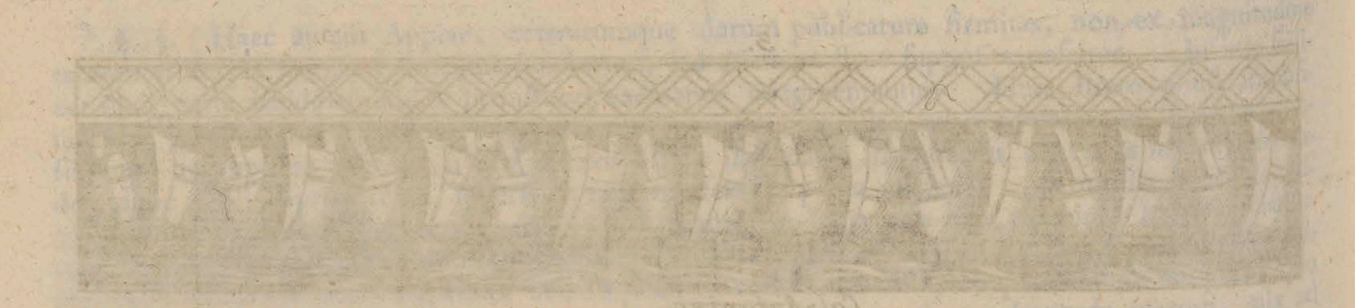

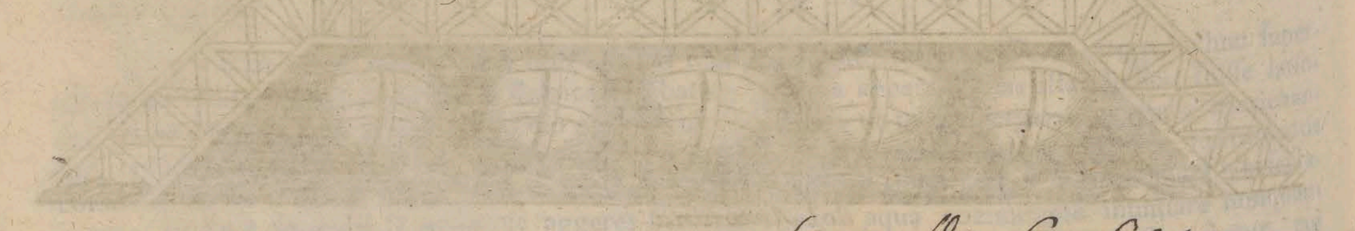
Col. Antonina.

1. Rudera pontis Narniensis. 2. Pons Vardi. 3. 4. Pontes navales.

itinerario reperiuntur. Praeter hasce mansiones etiam *mutationes* erant, ubi cursores publici, quos *ueredarios* appellebant, equos mutabant.

Caput II.

De Pontibus.

§. 1.

In praecipuis antiquitatis monumentis pontes quoque ueterum numerari merentur. Ex iis plurimi adhuc integri supersunt. Quum enim ad commeatum et commercium quam maxime sint necessarii: Si quid detrimenti temporum iniuria forte passi essent, ab incolis plerumque instaurabantur. Multi tamen aut exundantibus fluminibus, uel aliis casibus funditus perierunt, aut uehementer labefactati sunt. Quorundam aliquot arcus supersunt, ex quibus structura cetera colligi potest. Pontes autem ceteris praestantiores et magnificentiores non tam in Italia, quam aliis potius in regionibus exstitisse constat.

§. 2. Romae octo quondam pontes numerabantur. *Fabricius* scilicet, qui hodieque maximam urbis partem cum insula Tiberina iungit. Pons *Cesti* ab altera insulae parte, qui ab Imperatoribus Valentiniano et Valente instauratus fuit. Pons omnium primus Romae structus ligneus erat, ideoque *Sublicius* dictus; postea lapideus factus est, eiusque aliquot uestigia uersus radices montis Auentini uisuntur. Pons, qui *Senatorius* appellabatur, e regione S. Mariae Aegyptiacae prope montem Palatinum fuit, unde alio nomine pons quoque *Palatinus* dicebatur; illius aliquot arcus restant. Hic autem pons exundante Tiberi saepius dirutus, saepiusque instauratus fuit. Sed quum sub Clemente VIII. aliquot illius arcus denuo collaberentur: reliquiae eius dirutae manserunt. Pons *Ianiculi* inde nomen traxit, quia per eum ad Ianiculum pergebatur; isque a Sixto IV. a fundamentis denuo aedificatus est. Prope nosocomium S. Spiritus pontis *Triumphalis*, quem triumphatores ad Capitolium ascendentes transibant, rudera quaedam uisuntur. Huic uicinus est pons S. Angeli, alias ab auctore illius Hadriano *Aelius* dictus; isque a Nicolao quinto instauratus, et a Clemente VIIII. statuis exornatus est, ceterum prae reliquis pontibus Romanis latitudine sua spectabilis est. Extra urbem notari meretur pons *Miluius*, hodie *Ponte Molle* dictus, qui tamen simplicis omnino structurae est. Anienis etiam ripae aliquot pontibus iunguntur, quorum praecipuus ille est, quem *Narsetis* pontem appellant.

§. 3. Pons structura sua prae ceteris omnibus maxime spectabilis ille nobis uidetur, cuius rudera quaedam *Tab. CXXII. fig. 1.* exhibemus; pons scilicet *Narniensis*, quo conditor illius Augustus ad urbem Narniam in uia, qua Roma Lauretum itur, sitam duos montes, quos flumen Nar interfluit, ita iunxit, ut ab urbe in aduersum iugum aequali uia transitus pateret. Quatuor ille arcubus latitudine haud aequali constabat; longitudo illius ab uno in alterum montem 636. pedum Romanorum fuisse dicitur. Ex quatuor arcubus primus angustior adhuc integer est, ceteri rupti dirutique sunt. Primus hic arcus ab altera ad alteram pilam centum palmos habet, altitudo palmos centum et quinquaginta exaequat; ex qua mensura reliquorum magnitudo facile colligi potest. Stupendus sane pons erat, cuius arcus postremus centum quadraginta duos pedes ab altera ad alteram pilam exaequasse perhibetur. Tab. CXXII.

§. 4. Extra Italiam nihil magnificentius fuisse dicitur ponte illo, quem Traianus Imperator trans Danubium fecisse, cuiusue partem superiorem Successor eius Hadrianus iterum diruisse dicitur. Sed quum scriptores in eo describendo quam maxime dissentiant, recensendis uel conciliandis eorum sententiis hic immorari animus non est; uti et Lectores, qui pleniorem alius pontis, quem I. Caesar in Rheno construxit, cognitionem desiderant, ad ipsos huius Imperatoris Commentarios, quos de Bello Gallico adornauit L. IV. cap. 17 sq. remittimus. Descriptio huius pontis a I. Caesare ipso prolata, satis quidem ampla est, sed ita comparata, ut quamplures, qui formam illius delineare ausi sunt, quam maxime inter se dissentiant. Pons *Vardi*, cuius schema *fig. 2.* exhibet, decimo a Nemauso urbe milliari constructus, simul aquaeductus uicem sustinebat. Primus infimusque illius ordo sex arcuum est, qui et pontem efficiunt, et fundamenta simul arcuum superiorum existunt; ita ut pilae inferiores superne continuentur. Secundus arcuum ordo, in accliui utriusque montis parte continuatur, ita ut arcus undecim prioribus illis sublimiores in eo compareant. Secundo huic ordini tertius adhuc, triginta quinque arcus minores complectens, impositus est; canalis tandem aquae, supra tertium hunc arcuum minorum ordinem constitutus, montium uerticem exaequat; ita

ita ut aqua ab uno monte in alterum lapsa, sic per hunc aquaeductum Nemausum usque deflueret. Arcus illius adhuc longa serie supersunt. Pons hic et aquaeductus plane mirabilis ingentis magnitudinis lapidibus constructus est, hique lapides non caemento, sed ferro erant coniuncti.

§. 5. Pontes quoque nauales apud Romanos in usu fuisse constat. Nauiculas quippe, quibus ad construendos pontes opus erat, curribus uehi curabant. Pontes huiusmodi, quos *fig. 3 et 4.* conspiciendos exhibemus, ex columna Antoniniana sunt. Prior nouem constat nauigiis, posterior quinis. Nauigia illa nullo interstitio coniuncta sunt, quo fiebat, ut minus in aquam immergerentur. Vrgente necessitate Romani pontes aliquando ex doliis uacuis confecerant; cuiusmodi pontem Maximinus Imperator, teste *Herodiano* L. VIII, c. 4. parasse dicitur. Alii ex utribus pontes adornauerunt; quod *Zosimo* L. 3. c. 30. testante tempore Iuliani post infelicem contra Persas expeditionem factum est.

CAPVT III.

De re uehiculari. 1)

§. 1.

Currum originem in antiquissima tempora reiiciendam esse, uel ex eo colligere licet, quod iam Iacobi et Iosephi tempore usum eorum in Aegypto inualuisse legamus. Mythologorum alii Vulcano, alii Mineruae, alii aliis originem illorum tribuunt. Id quod Latini sub *carrus* et *carri* 2) nomine in genere intelligunt, apud Graecos ἅρμα, ἁρμάξα et ὄχημα dicebatur. Multae fuerunt species, quae pro diuersitate formae uaria sortiebantur nomina. Ratione numeri equorum, quos curribus iungebant, *bigas* alios, alios *quadrigas* nuncupabant; sique sex equi eidem currui iuncti essent, *seiuges*, si septem *septiiuges* appellabantur, nonnunquam etiam decem eidem currui iuncti fuere. Ubi tamen notandum, quod currus sex, septem et decem equis una linea iuncti, praeterquam in Circis uel triumphis uix locum habuerint. *Birotum* uero uel *Birotam* currum duarum rotarum denotare ipsa denominatio docet.

§. 2. *Thensae*, Deorum imaginibus uehendis destinatae, et in ludis Circensibus, aliisque adhibitae, triumphales quoque Imperatorum currus erant. *Carpentum* currus fuit ad uarios usus, et matronis plerumque aut uxoribus et filiabus Imperatorum uehendis inseruiebat; eique mulae iunctae fuerunt. Ceterum birotum fuisse dicitur, licet nonnulli pro uehiculo quatuor rotarum habeant. Nec mulieribus tantum hoc carpentum in usu fuit; quandoquidem Rex quidam Gallorum, Bituitus nomine, secundum *Flori* III, 2. triumphum agens, carpento argenteo usus dicitur. Equi et muli albi, quos ditiores inprimis curribus suis iungebant, in magno pretio fuerunt. Imperatores curribus aureis uehebantur; et de *Elagabalo Spartianus* c. 21. refert, eum uehiculis auratis, quibus mulieres nudas iunxit, usum esse.

§. 3. *Carruca* etiam nobilioribus fere deputata fuit, eaque, *Plinio* 33, 11. teste, ornatu argenteo fulgebat, quatuorque rotis erat instructa, et mulis plerumque seu mulabus iuncta. Alexander Seuerus Argenteas eiusmodi carrucas etiam Senatoribus permisit. Sed Aurelianus, *Vopisco* c. 36. asserente, easdem uiris quoque priuatis concessit. *Pilentum*, quoque quatuor rotarum fuit, et mulieribus inprimis destinatum. Idem cum pilento hoc nonnulli *Pitoritum* esse perhibent; non aliud inter utrumque discrimen agnoscentes, nisi quod posterior haec Pitoriti denominatio Gallicae originis esse putetur. *Rheda* secundum Quintilianum itidem nomen Gallicum est, et currum quatuor rotarum denotat, cui nonnunquam octo, imo decem equos, frequentius tamen tot mulos, mulasque, eosque non singulos post singulos, sed binos iungebant. *Couini* currus erant falcati, quibus Galli in proeliis utebantur, de quibus iam supra mentio facta est. *Benna*, nomen Gallicum Celticumue, currum uimine superne cinctum significabat, et qui eiusmodi benna uehebantur, eos *combennones* appellabant.

§. 4. *Serracum* secundum Iuuenalem atque Hieronymum itidem Gallicum erat uehiculum, cuius forma plane est ignota. *Cisium* currus erat leuissimus et duabus rotis instructus, in quo lignea

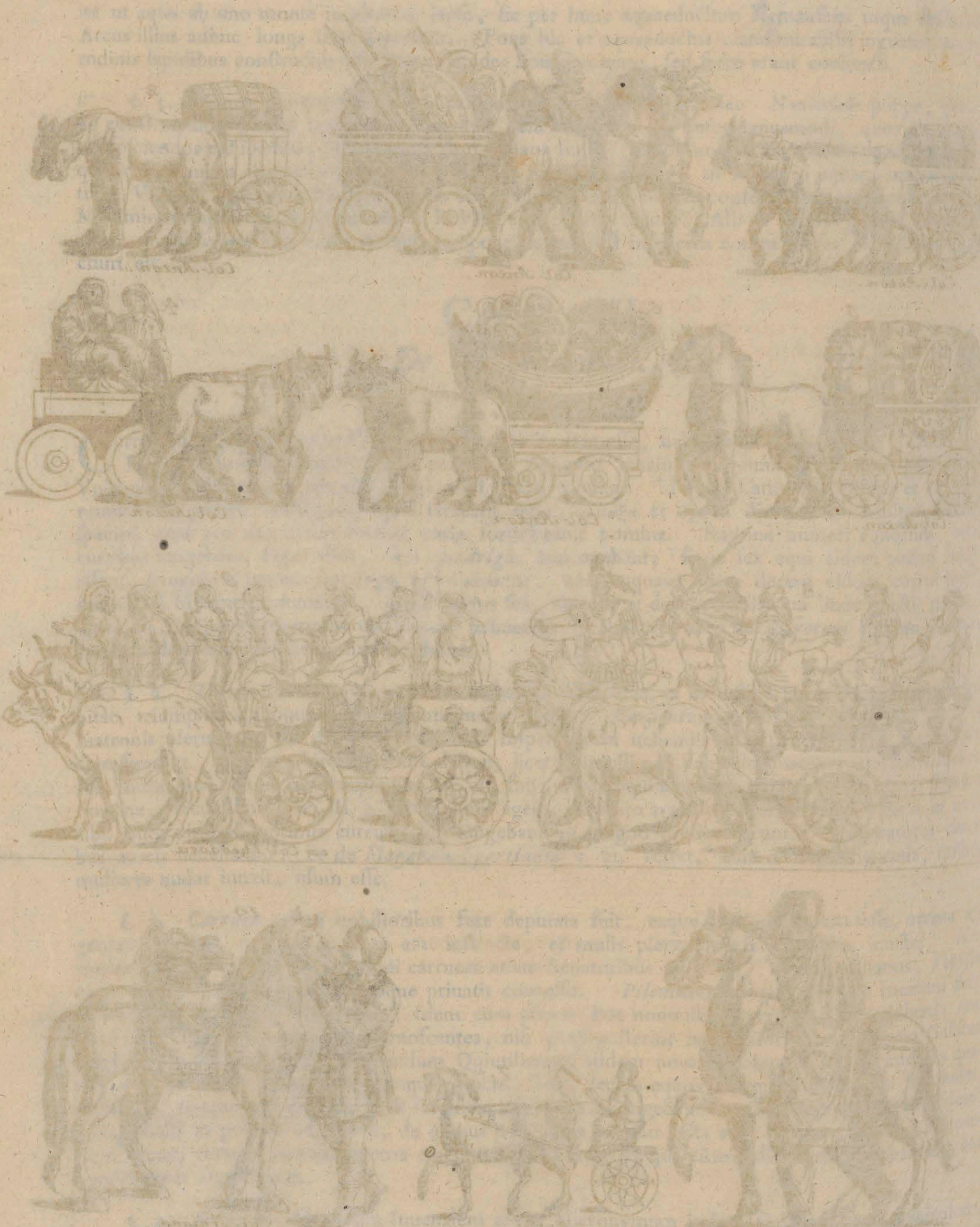
f. uimi-

1) Exstant *Io. Schefferi* libri 2. de *re uehiculari*, 1671. 4. quibus adiecta sunt excerpta ex *Ligorii* de familiis rom. *de uehiculis*.

2) quasi *quadrum* a quatuor rotis dictum quidam uolunt, si placet.

1.2. Currus doliis onusti. 3. Plaustrum maius armis onustum. 4. Currus captivam vehens. 5. Currus altius armis onustus. 6. Currus, cui navis armis repleta imposita. 7. Birotum s. pilentum. 8.9. Duo currus, quibus Principes bello capti in pompa triumphali vehuntur. 10. Equus sarcinarius vasis aureis et argenteis onustus. 11. Equus altius sine onere.

f. uiminea capsa posita fuit, qua sedis loco uectores utebantur; isque tribus plerumque mulabus iunctis iis potissimum usui fuit, qui celeri cursu aliquo pergebant; iisque uiri soli, mulieres nunquam uecti leguntur. *Esseda* uel *essedum* etiam currus Gallicus uel Belgicus erat, qui in Britannia quoque adhibebatur; eiusque axi falces affixas fuisse creditur; sed non in bello tantum, sed etiam pacis tempore sine falcibus iis utebantur.

§. 5. Quod *plaustrum* dicebatur carrus erat duarum, nonnunquam etiam quatuor rotarum; onerarius autem proprie currus erat, ut hodierni carri. Quod a Catone *plaustrum maius* dicitur, id currus quatuor rotarum putatur. Veteres unius quoque rotae uehiculis usi fuere, quae a Gallis *brouettes* dicuntur; eorumque inuentor, secundum Hyginum, Triptolemus fuisse creditur.

§. 6. Quae de curribus, carris, aliisque uehiculorum speciebus diximus, diuersas quidem denominationes arguunt; sed diuersitatem formae exinde dignoscere non possumus. Thensae formam iam supra in triumphis uidimus. *Tab. CXXIII. fig. 1 et 2.* duos currus doliis onustos, quorum bobus alter, alter mulis iunctus est, ex columna Antoniniana proferimus; iique sine dubio pro plaustris habendi sunt. Currus sequens *fig. 3.* ex eadem columna equorum biga trahitur, et quatuor rotis solidis instructus est; unde pro plaustro forte maiori habendus. Arma, quibus onustus est, clypei scilicet, loricae, gladii, hastae, concinno admodum ordine disposita sunt. Currui sequenti fig. 4. ex eadem columna prolato mulier captiua insidet, altiori quodam sedili utens; quod forte pro capsa illa habendum, cuius paullo ante mentio facta est. Qui *fig. 5.* sequitur currus prioribus multo ornatior est, et quatuor rotis, radiis suis distinctis, instructus, galeis ille onustus uidetur, in eoque scutum formae ouatae conspicitur. *Fig. 6.* alium currum quatuor rotis solidis instructum exhibet; supra capsam illius, cui onus imponi solebat, nauigium collocatum uidemus, in quo loricae, galeae et scuta posita sunt; ipsa nauigia pontibus naualibus parandis destinata uidentur. Usus uehiculorum, quae uulgo *caleches* uocantur, antiquior est, quam uulgo existimatur; schema eiusmodi uehiculi *fig. 7.* offert. Tab. CXXIII.

§. 7. *Fig. 8.* magnum currum ex columna Theodosiana duabus rotis instructum, boumque bigis iunctum producimus. Princeps quispiam ex gente Scythica aut Septentrionali quodam populo illi insidet; adest quoque mulier pro uxore illius uel filia forte habenda, uirque alius. In eadem columna currus alius, isque grandior, cuius effigiem *fig. 9.* exhibet, conspicitur. Quatuor is rotis instructus, et duobus itidem bobus iunctus est. Princeps quidam Scytharum in triumphum eo duci putatur; lateri illius assidet amicus in moeroris societatem compulsus. In anteriore currus parte uxor eius sedet infantem ulnis gestans, et in posteriori parte iuuenis quidam, regis forte filius. Ceterum aliae quoque fuere curruum et uehiculorum species, quorum nomina tantum innotescunt; *ploxenum* scilicet, *sirpea stercoraria* egerendo fimo, *arcera* ex ligneis tabulis facta et undique operta, ubi aegris aut senibus in iis decumbentibus uestimenta substernebantur, *claudare* ex cratibus ligneis confectum etc.

§. 8. Sarcinariis quoque iumentis, equis, asinis et mulis, aliquando camelis et elephantis ueteres utebantur. Equum eiusmodi sarcinarium uasis et scyphis, paterisque aureis, uti uidetur, uel argenteis onustum conspicimus *fig. 10* et alius equus *fig. 11.* sine onere a Daco ducitur. Columna Theodosiana sarcinaria iumenta plura habet, ex quibus Tab. CXXIIII, *fig. 1, 2, 3* tres mulos pro duximus hastis, scutis, aliisque rebus onustos; ubi simul notandum, quod tertius eorum fiscellam habeat hodiernis plane similem; muliones a forma petasorum et a marsupiis lateri eorum accinctis conspicui sunt; alter illorum gladio cinctus est, cuius capulus in caput auis terminatur. In eadem columna duo cameli arma uaria aliaque onera portantes uisuntur; quorum schema *fig. 4 et 5.* exhibent. Tab. CXXIV.

CAPVT IIII.

De aquaeductibus et cloacis. 1)

§. 1.

Aquaeductus Romanorum inter mundi miracula computari iure suo possunt. Tantus enim eorum numerus erat, tantisque sumtibus erant constructi, ut sine stupore non facile quisquam illos

(1) Confer. *Lipsium* de magnitudine rom. lib. 3. c. XI. XII.

illos intueri queat. His quippe aquam e locis longe remotis per quadraginta, immo ſexaginta nonnunquam milliaria, excisis paſſim traiectiſque montibus et rupibus, ope arcuum lapideorum in urbem deduxerunt Romani. In agro Romano regionibusque uicinis multae eiusmodi aquaeductuum reliquiae ſuperſunt, ex quibus magna plerunque arcuum ſeries comparet. Arcus illi pro terrae inaequalitate demiſſiores modo, modo altiores ſunt. Multis in locis duplicem arcuum ſeriem, alteram alteri impoſitam, uidere licet. Materia, ex qua arcus illi conſtructi fuere, plerumque lateres, caemento ita firmo iuncti, ut uix particulam illorum excutias. Si, quo minus aqua curſum ſuum habere poſſet, mons aliquis uel rupes impedimento fuit, ea ſecundum altitudinem arcuum ſuperiorum perforabatur, ut aqua exinde ad inferiores aquaeductus deflueret.

§. 2. Quod autem obſeruatu digniſſimum eſt, aquaeductus illi, qui recta linea ad urbem pergere potuiſſent, flexibus ſinuoſis diſpoſiti aquam eo deducunt; cuius rei cauſſa certo definiri nequit; niſi forte ideo factum eſſe credatur, ne aqua nimio impetu defluens ductus illos laederet, et ut ipſae forte aquae flexibus hiſce purgarentur. Simili ratione mirandum, quod aquis in uicinia neglectis, alias e longinquo Romam deduxerint; illas ſcilicet, quas puriores et ſalubriores exiſtimabant. Sic e. c. Anienis aquas, quae Tibure praecipites aguntur, et perquam facile Romam deduci potuiſſent, ideo neglexerunt, quod certis in locis mineralem ſaporem habuerint, adeoque ad potum minus commodae credebantur.

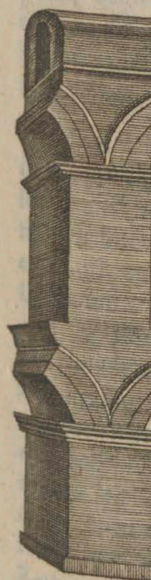
§. 3. Ut autem horum aquaeductuum clariorem ideam pariamus, arcus nonnullos hic proferimus. Sic *fig. 6.* arcum duplicem exhibemus, quales, ut aquarum defluxui proſpiceretur, in locis demiſſioribus et in conuallibus conſtrui ſolebant. Arcus huius ſpatium inter utramque pilam duodecim pedes latum eſt; quae tamen latitudo non ubique eadem occurrit. Pilae ipſae, ſi quadratae prorſus ſunt, ſingula illarum latera octo pedes exaequant. Arcus ſequens *fig. 7.* admodum demiſſus eſt, quoniam in altiori ſolo ſtructus eſt. Hic ſupra aquaeductum foramen quoddam ſeu ſpiramen uiſitur, qualia multa hinc inde relinquebantur; ut ſi aqua fato aliquo curſum ſiſteret, exitum tamen haberet, donec ductus expurgatus eſſet. In aquae hiſce ductibus paſſim etiam putei fuere, quos aqua intrabat, ut limum in iis deponeret; imo et piſcinae ibi reperiebantur, in quas aqua delapſans ſi quid coenoſum forte ferret, deponebat, ut exinde purior ad urbem deflueret. *Fig. 8-10.* aliquas earum formas proferimus ex Fabretto, quorum tamen uſum non perfecte intelligimus. *Fig. 11.* anguſtius portae Maioris Romanae, quam a latiori facie ſupra *Tab. XCVI. fig. 28.* repraeſentauimus, latus offerimus; in cuius parte ſuprema duo canales uiſuntur, quorum ſuperior eſt aquae Anienis nouae, inferior aquae Claudiae. Totius aedificii altitudo eſt ſeptuaginta pedum Romanorum. In aquaeductus ſequentis ſchemate *fig. 12.* tres canales, alii aliis ſuperpoſiti conſpiciuntur; altior aquae eſt, quam *Iuliam* uocabant, medius aquae *tepulae* dictae, et infimus *aquae Marciae*; totius aedificii altitudo eſt quadraginta pedum Romanorum et unius cum dimidio.

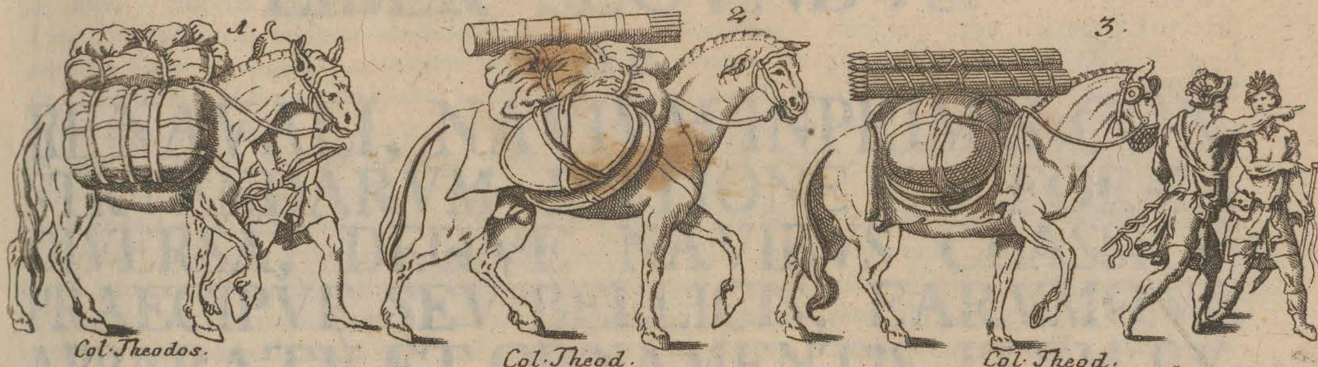
§. 4. Admirandum quoque et magnificentia romana digniſſimum opus erat aquaeductus Metenſis; cuius altiſſimi arcus hodieque magno numero ſuperſunt, qui Moſellam, latiſſimum hoc loco flumen traiiciebant. Si Colmenareio in hiſtoria Segouiae, atque aliis, qui in Hiſpaniam profecti ſunt, credendum eſt, aquaeductus Segouiae inter praeſtantiſſima ueterum monumenta; quot quidem eorum ad noſtram aetatem peruenerunt, referendus eſt; illiusque centum quinquaginta nouem arcus ex magnis quadratiſque lapidibus conſtructi ſuperſunt; iique cum toto aedificio centum et duos pedes altitudine ſua exaequant. Duo uero ſunt arcuum ordines, quorum alii aliis impoſiti ſunt. Aquaeductus totam urbem traiicit, eiusque maximam partem in ſolo demiſſiore poſitam longe ſuperat.

§. 5. *Cloacae* autem Romanae omnes illas intuentes in admirationem ſui rapiunt. Sub urbe quippe tota extendebantur, atque in riuos paene innumeros diuiſae in Tiberim confluebant. Magni autem illae et alti erant fornices, ita ut nauigiis poſſent permeari; unde *Plinius* 35, 15, urbem penſilem dixit. Latitudo atque altitudo canalium tanta fuiſſe dicitur, ut uehem foeni large onuſtam admitterent; hisque fornices uicorum pauimenta ſuſtinebant. In uicis paſſim foramina fuerunt, quibus ſordes omnes in cloacas iſtas ingerebant; qua de cauſſa urbs ſemper munda et nitida fuit. In easdem cloacas ineffabilis illa aquarum colluuies, quae per aquaeductus in urbem deducebatur per uarios riuos de induſtria factos tandem exonerabatur; qua de cauſſa in ipſis quoque cloacis nihil omnino ſordium manere potuit; ſed omnia quam primum in Tiberim deportabantur.

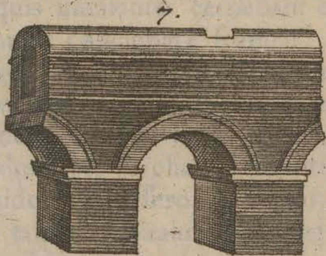
LIBER

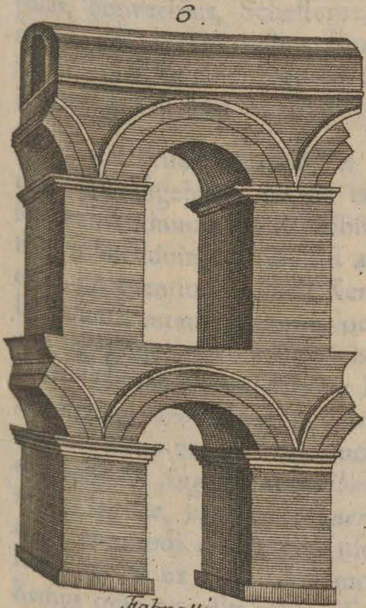

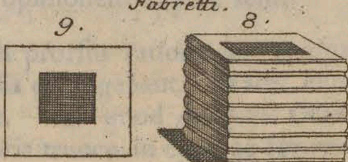

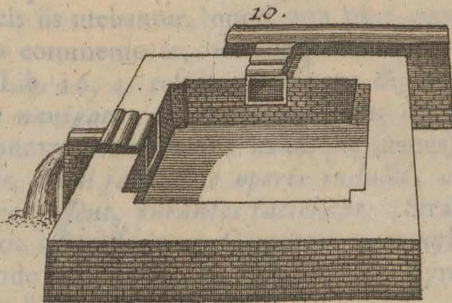

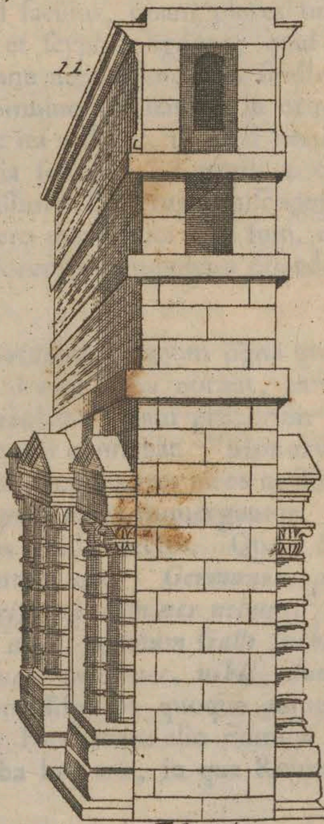

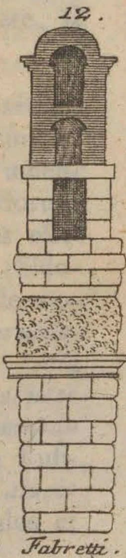

1.2.3. Muli variis sarcinis et armis onusti. 4.5. Cameli duo itidem arma ferentes.
6–12. Arcus suffulciendis aquæductibus destinati.

LIBER SECVNDVS.

DE RE NAVALI, NAVIVM INPRIMIS CONSTRVENDARVM RATIONE ET FORMA DIVERSA, DEQVE NAVIBVS CLASSICIS PRAECIPVE SEV BELLICIS, EARVMQVE APPARATV ET ORNAMENTIS, ITEM PVGNIS NAVALIBVS ET PORTIBVS. (1)

CAPVT I.

De diuersa nauium construendarum ratione.

§. 1.

Inuestigandae rei naualis origini non multum immorabimur. Nonnulli ipso diluuio illam antiquiorem putant, quam maxime dubitantes, artem nauigandi adeo commodam et necessariam, inuentuque tam facilem, per tot saecula, quae ab orbe condito ad diluuium usque effluxere, fuisse ignotam. Cymbas saltem, arbitrantur, scaphasque prioris illius orbis incolas traiiciendis fluminibus atque fretis aptas construxisse credibile esse. Ipsa certe natura ad artis huius notitiam perduxisse uidetur. Fluctuantes in aquis uidebantur trabes atque asseres; quid facilius, quam plures una iungere, ex iisque rates parare? Aquis innatantes cernebant crateres et scyphos ligneos; quid magis in promtu erat, quam cauas eiusmodi concinnare scaphas? Hoc sane uero admodum simile uidetur; nec ausim cum aliis affirmare, ante tempora Noae nullam omnino rei naualis in orbe obtinuisse notitiam. Scriptores profani atque mythologi uera falsis hic ita miscent, ut nihil certi exinde elici possit. De re nauali ex ueteribus uiri docti complures uaria scripsere. Lazarus e. c. Bayphius, Stewechius, Schefferus, Palmerius, Raphael Fabrettus, doctissimus Potterus, Episcopus Oxoniensis, aliique; in quibus ego quidem Scheffero, Fabretto et Pottero ducibus ita usus sum, ut illos in plerisque quidem sequens non tamen dubitauerim a sententia illorum nonnunquam discedere, si argumentorum uim in aliam me opinionem rapere sensi.

§. 2. Priscis temporibus rudi prorsus ratione ars nauigandi exercebatur, quum tigna quaedam trabesque iungebant, easque tabulis contegebant. Rates eiusmodi Graeci σχεδία uocant, earumque inuentum nonnulli Lydis tribuunt. Id quod μονόξυλον Graeci appellabant, etiam priscorum inuentioni tribuendum, et nonnisi arboris trunco in cymbae formam excauato constabat. Monoxylorum eiusmodi mentionem facit Xenophon Hist. Graec. lib. 6. hoc addens, singulis tres uiros uectos esse. In uadosis autem maxime locis iis utebantur, quod non plus uno pede aquis immerguntur. Sidonius Apollinaris in Panegyricis commemorat, nonnunquam equos iis fuisse uectos. Quod de monoxylis Germanorum *Plinius* Lib. 16, 4. refert, obseruatu dignissimum est. *Germaniae praedones singulis arboribus cauatis nauigant, quarum quaedam ad triginta homines uehunt.* Galli quoque *Liuio* 21, 26. teste monoxylis utebantur: *nouasque* (naues) *alias, primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil, dummodo innare aquae, capereque onera possent, curantes faciebant.* Strabo Hispanos quoque atque Lusitanos eiusmodi monoxylis usos esse asserit. Ceterum monoxyla haec etiam alio nomine *alueos* fuisse uocata ex loco Liuii modo citato apparet. Ouidius de Cymba loquens, in qua Romulus et Remus olim expositi erant, similiter alueum appellat.

§. 3. Rates illas, quibus priscis temporibus utebantur, deinde cratibus uimine textis cingere coeperunt. De Sabaeis *Strabo* Lib. 16. mentionem facit, quod illi coriaceis olim nauibus usi fuerint;

(1) uide scriptores a *Fabricio* in bibliographia citatos, c. 17. n. 6.

rint; quod non alio modo intelligendum uidetur, quam quod naues ipsae ligneae fuerint, sed extrorsum corio tectae; cui Sententiae etiam Schefferus fauet, idque non sine ratione. Nam sicut Strabo Sabaeorum naues pelliceas seu coriaceas uocat, ita Xiphilinus nauigia Britannorum, qui I. Caesare teste, nauibus itidem ligneis, sed corio contectis utebantur, δερμάτινα πλοῖα nuncupat. Schefferus etiam putat, id quod Graeci δερμάτινον πλοῖον uocant, id ipsum esse, quod Virgilius Aen. VI, 413. cymbam sutilem appellat. Quod de Aegyptiis *Strabo* L. 17. refert, quod naues nonnunquam ex terra coctili confecerint, incredibile prorsus uideretur, nisi scriptor uerax et sincerus, de rebus, quae suo tempore gesta sunt, loqueretur. Eo quoque fortasse referri potest illud Iuuenalis Sat. XV, u. 126. sq. ubi *imbelle et inutile uulgus paruula fictilibus solitum dare uela faselis*, ait. De iisdem Aegyptiis Strabo, Plinius, Lucanus et Plutarchus, testantur, illos ex planta *papyri* scaphas suas parasse. Quum enim papyri folia latissima essent, longisque filaminibus munita: facile intelligitur, multa consuendo et conglutinando cymbam effici potuisse, quam dein pice illiniuerint, ne aquam folia imbiberent. De nauiculis autem eiusmodi papyraceis Plutarchus rem plane singularem commemorat; quod scilicet crocodili, qui scaphis nauigantes frequenter alias infestauerint, eos nunquam laeserint, qui cymbis papyreis usi fuerint. Caussa huius rei haec fabula traditur, quod Isis aliquando in nauicula papyrea nauigauerit, quo facto metus et reuerentia, qua crocodili erga Isidem affecti sint, eos a laedendis cymbarum papyracearum uectoribus coercuerit.

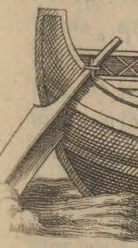
§. 4. Quod uero magis mireris, in India, confirmantibus hoc scriptoribus plurimis, ex arundine unica nauigia parabant. Etenim Indiae illae arundines tantae erant amplitudinis, ut, *Heliodoro* X, 27 teste, quaelibet illarum in duas partes fissarum sectio nauigiolum praebuerit; quarum nauicularum quaedam a *Plinio* 8, 2. duos nonnunquam tresue uiros uexisse dicuntur. Conferri hic meretur *Diodorus*, qui Ant. l. 2. narrat; *In India, magna est uis arundinum, quorum crassitudinem uix ulnis uir complectitur, ex quibus factae naues eximium dicuntur habere usum, quoniam carie non infestantur.* Ex quibus uerbis hoc simul patet, quod, dum nauiculas ex arundinibus istis conficiebant, illae in partes quoque separari potuerint; quo ipso cum Q. Curtii uerbis consentit, ubi de Alexandro M. refert, quod ad flumen Indum milites suos procedere et nauigia, quibus in ulteriora transportari posset exercitus, construi iusserit. Hic autem, quod plurima flumina erant superanda, naues ita fuisse iunctas, ut solutae plaustris uehi, rursusque coniungi possent.

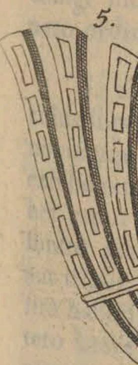
§. 5. Aliud genus nauicularum erat, quas *plicatiles* appellabat, quarum *Plinius* V, 9, mentionem facit, dum *Elephantis*, ait, *insula, ibi Aethiopicae conueniunt naues, namque eas plicatiles humeris transferunt, quoties ad cataractas uentum est.* Naues hae forte (Schefferi haec coniectura est) ex pellibus, quas circulis ligneis affixas extendebant, et pro lubitu iterum soluebant, erant confectae. Herodotus de *Armeniis* loquens L. I. 195. eos nauigiis his fere similibus esse tradit. *Nauigia sunt illis, omnia circulari forma, eaque ex aluta uel corio: ubi enim ligna circularia ex salice coaptarunt, extendunt extrorsum tegumenta ex pellibus, quibus soli uice utuntur, carinaeque loco. Nulla neque puppis neque prorae forma discreta; uerum scuti instar in orbem composita, deinde stipula referciunt, oneraque imponunt; illudque nauigium flumini permittunt. Singula ex his intus habent asinos uiuos, et postquam Babylonem peruenerunt, lignis nauigii atque omnibus stramentis uenundatis pelles asinis imponunt, eosque in Armeniam agunt.* Plinius VIII, 5. narrat, in Nilo nauiculas ex scirpo fieri, qualem illam fuisse putant, in qua Moses infans expositus erat.

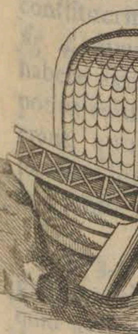
§. 6. Quae adhuc diximus ex ad eiusmodi nauiculas pertinent, quorum uel materia uel forma, nonnunquam utraque minime uulgaris erat. Quantum uero admodum construendarum nauium, quibus Graeci et Romani utebantur, attinet, haec notari merentur. Id primo curabant, ut ex lignis aridis naues suas fabricarent, nec aliis lignis ad hoc opus erat, quam quae nec grauiora, nec leuiora essent; ideoque pinis plerunque atque abietibus in hunc finem utebantur; passim, ornos quoque, ilices, fagum, quercum, aliasque arbores ad construendas naues, uel saltem ad nonnullas earum partes adhibitas esse legimus. Romani uero abiete ideo lubentius usi uidentur, quod siluae ipsis erant, quae ligna eiusmodi abunde suppeditarent; aliquando ab amicis quoque et sociis lignorum copiam accipiebant.

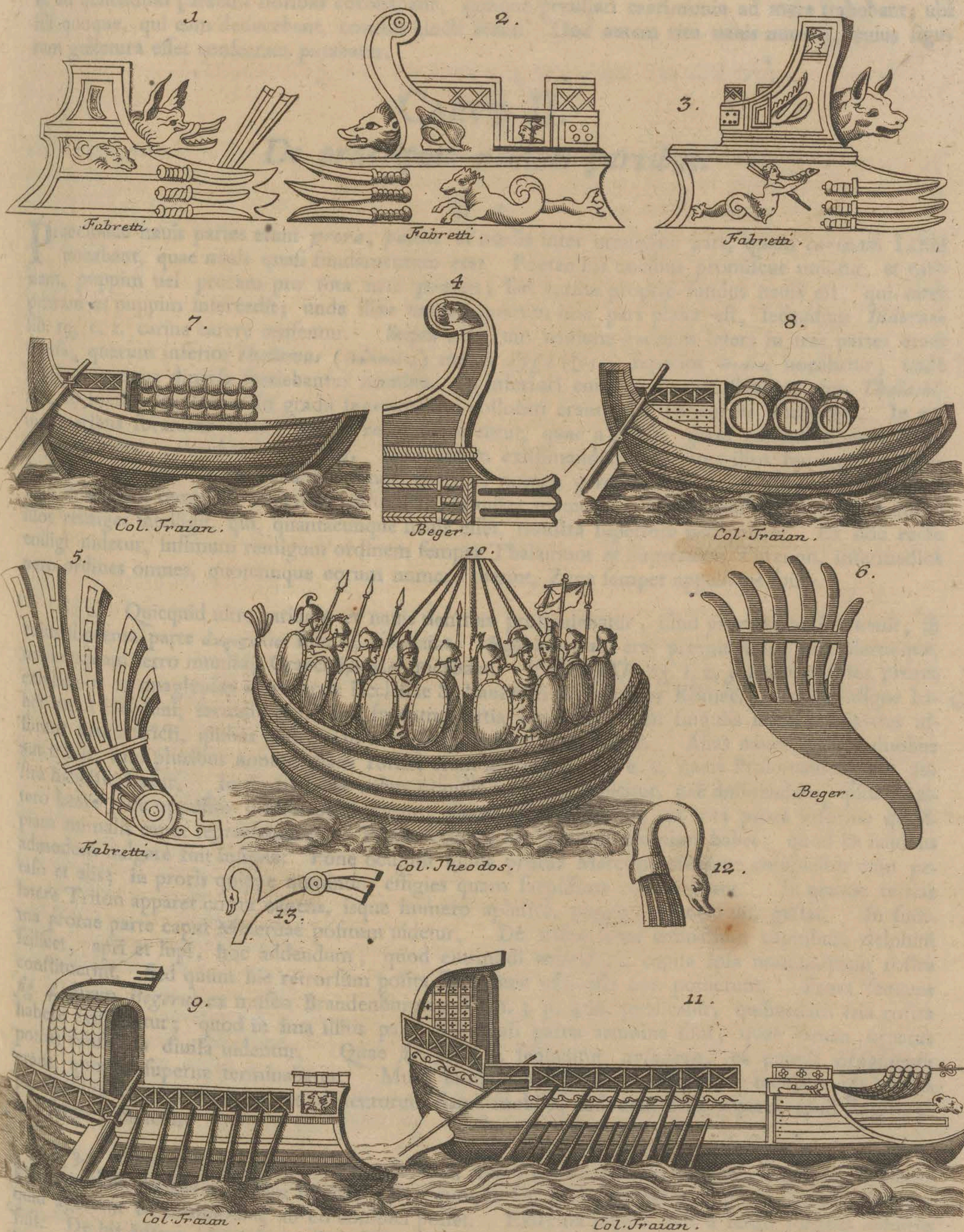
§. 7. Si de modo construendi naues quaeratur ueteres ligna trabesque ad conficiendas naues aptatas clauis ferreis uel aeneis iungebant. Stupa porro utebantur, ut si quid uacui intra trabes et asseres maneret, id implerent. Hoc fine nonnunquam etiam iunci quaedam species adhibebatur, quam *spartum* uocabant. Tandem nauis cera uel pice liquida oblinebatur. Sic denique confectam et

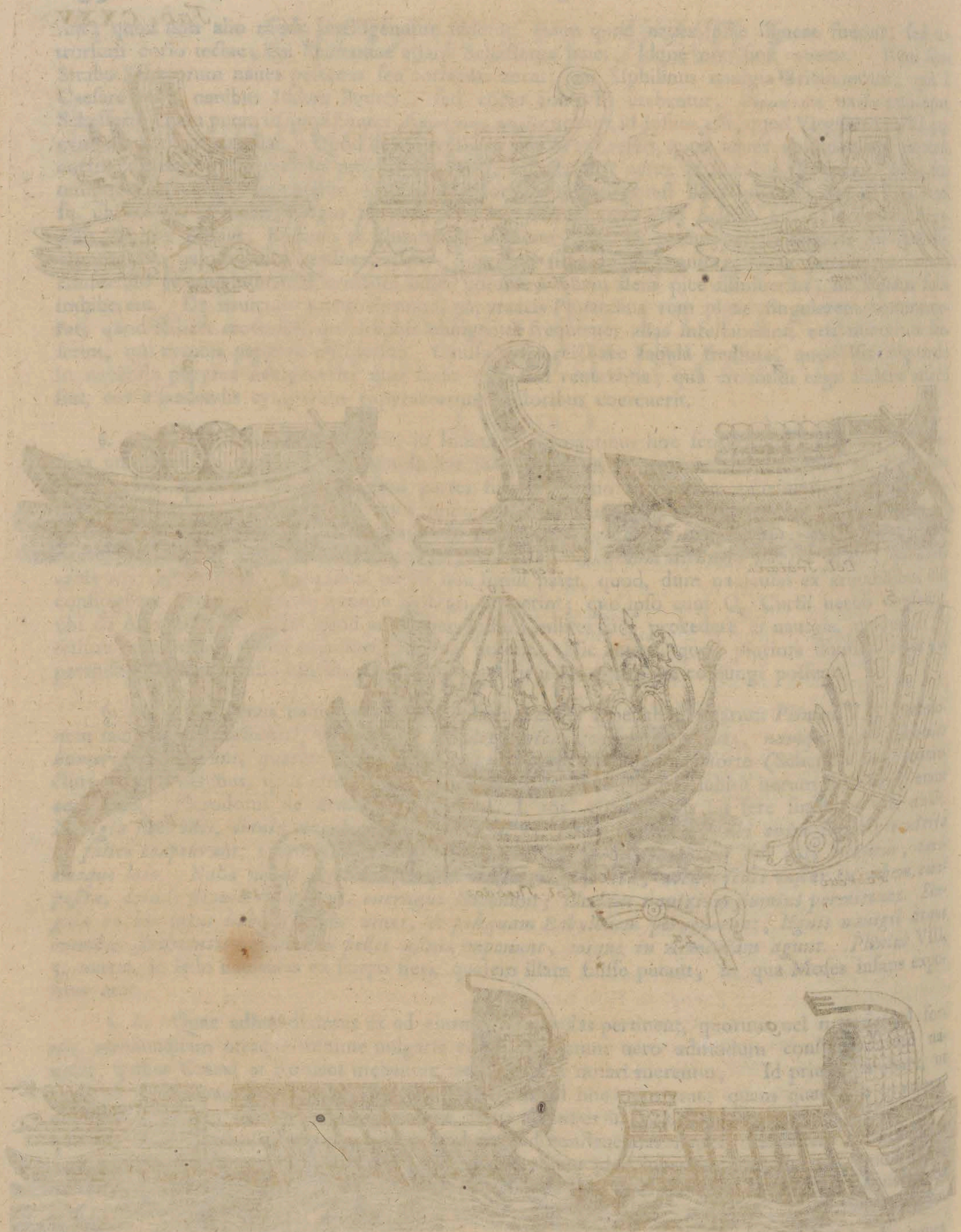

1–4. Rostra navium diversæ formæ. 5. 6. Aplustria. 7. 8. Naves onerariæ. 9. Navis rostro munita. 10. Navis oneraria velis instructa. 11. Navis biremis. 12. 13. Duo Chenisci.

et ad uehendum paratam floribus coronabant, eamque peculiari caerimonia ad mare trahebant; ubi illi quoque, qui eam deducebant, coronis cincti erant. Hoc autem ritu nauis numini, cuius figuram gestatura esset consecrata putabatur.

CAPVT II.

De praecipuis nauium partibus.

§. 1.

Praecipuae nauis partes erant *prora*, *puppis* et media inter utramque pars, quam *carinam* Latini uocabant, quae nauis quasi fundamentum erat. Poetae his uocibus promiscue utuntur, et carinam, puppim uel proram pro tota naui ponunt; sed carina proprie fundus nauis est, qui inter proram et puppim intercedit; unde illae naues, quarum ima pars plana est, secundum *Isidorum* lib. 19, c. 1. carina carere censentur. Supra maiorum nauium carinam latera in tres partes erant diuisa, quarum inferior *thalamus* (θάλαμος) media *Zyga* (ζύγια) superior θρᾶνος uocabatur; unde remiges quoque diuersa sortiebantur nomina. In inferiori enim gradu qui stabant, eos *Thalamitas*, in medio *Zygitas* et in gradu superiori qui collocati erant, eos *Thranitas* uocabant. In nauis lateribus foramina erant, quibus remi insererentur, quae a Festo, quod columbariorum more disposita fuere, *columbaria* dicuntur. Non autem existimandum est, tres illos remigum ordines in solis triremibus locum habuisse; unde triremes nomen gerere putantur. Verum Polybius in naui duodecim remigum ordinibus instructa Thranitas memorat, sub quibus hoc loco sine dubio illos remiges intelligit, qui, quantacunque nauis esset, transtra superiora occupabant. Ex hoc recte colligi uidetur, infimum remigum ordinem semper Thalamum et Supremum Thranon, intermedios uero ordines omnes, quotcunque eorum numero fuerint, Zyga semper appellatos fuisse.

§. 2. Quicquid ultra carinam et nauis uentrem protendebatur, illud *prorae* nomine uenit, in cuius suprema parte ἀκροστόλιον siue κόρυμβον erat. *Rostrum* trabs erat prominentior aere plerunque, nonnunquam ferro munita, Graeci ἔμβολον uocabant. *Tab. CXXV. fig. 1, 2, 3* tres elegantes proras exhibemus ex anaglyphis marmoreis Ecclesiae S. Laurentii extra muros Romae. Prima insigne habet caput Delphini, secunda caput apri furentis, tertia caput lupi. In singulis hisce rostris tres uisuntur gladii stricti, quibus rostrum in tres quasi aculeos subdiuiditur. Alias naues multae duobus aut tribus, imo pluribus nonnunquam rostris erant instructae, ut e. c. nauis Ptolomaei septem rostra habuisse fertur. In proris hisce tribus grandis oculus conspicitur, nec dubitandum, quin in altero latere huic opposito similes oculi lateant; iique id praestabant, ut tota prora informe quodpiam animalis caput repraesentaret. Prora secunda hic equum marinum habet, quod in nauibus admodum uulgare fuit insigne. Pone oculum huius prorae Mercurii protome conspicitur cum petaso et alis; in proris quippe numinum effigies quam saepissime comparebant. In prorae tertiae latere Triton apparet cornu canens, isque humero aplustre, puppis ornamentum, gestat. In summa prorae parte caput Mineruae positum uidetur. De tribus hisce animalium capitibus, delphini scilicet, apri et lupi, hoc addendum, quod eiusmodi animalium capita ipsa nonnunquam rostra constituerint. Sed quum hic retrorsum posita sint, huic usui esse non potuerunt. Prora sequens *fig. 4.* quam *Begerus* ex museo Brandenburgico Tom. 3. p. 406. publicauit, quibusdam tria rostra habere existimatur; quod in ima illius parte tria quasi parua acumina sunt, quae tamen ornatus potius caussa ita diuisa uidentur. Quae *fig. 5. et 6.* sequuntur *aplustria*, ea puppis ornamenta erant, quo ea superne terminabatur. Multi eruditorum putant aplustre esse taeniam aut uelum paruum super puppi erectum, et ad uentorum flatus mobile; sed dubito an uspiam apud scriptores hoc sensu accipiatur. Tab. CXXV.

§. 3. Altera nauis pars extrema puppis erat, quam Graeci πρύμναν uocant. Eo loco nauclerus gubernaculum tenens considere solebat. Dux quoque seu naui praefectus in puppi sedebat, ut quicquid ageretur eo commodius ab eo conspici posset. Extrema puppis pars a tergo surgens aplustre fuit. De his autem, quae de nauibus diximus, hoc monendum est, quod innumeris ea mutationibus obnoxia fuerint; unde ea saltem, quae plerumque in nauibus conspiciuntur, descripsisse nobis suffecerat.

CAPVT III.

De uariis nauium formis atque generibus.

§. 1.

Nauium duo genera fuerunt; primum earum, quae uelis regebantur, alterum eorum, quae remis agebantur. Quae uelis incedebant, *onerariae* erant *naues*, ad negotiationem et commeatum aduehendum paratae; quae remis propellebantur, *classicae* dicebantur, et ad bella naualia potissimum erant destinatae; ubi tamen minime negandum, quod naues classicae nonnunquam uelis et onerariae remis fuerint instructae; unde hae posteriores a Graecis ἐπίκωπαι dicebantur. Naues classicae a scriptoribus saepe dicuntur *naues longae*, quo nomine ab onerariis distinguuntur; et quando classes describunt, tot naues longas et tot onerarias in illis fuisse plerumque indicant. Naues onerariae fuerunt fere rotundae aut ouatae, graece στρόγγυλοι dictae. Hinc factum est, ut scriptores nonnulli naues in longas et rotundas distinguant; quae distinguendi ratio apud *Athenaeum* VIII, 10. occurrit. Naues longae in *actuarias* porro et *longas simpliciter tales* diuidebantur. *Actuariae* expeditae magis et leues erant, quales illae fere sunt, quas *brigantins* appellare consueuimus. Ex his parua quaedam erant nauigia, quae *Cicero* ad Atticum 16, 3. *actuariolas* naues appellat, quas numero scalmorum (erant autem scalmi, in quibus remi distinebantur) distinguit. Ex paruis huiusmodi nauigiis quaedam duos tantum remos habebant, quae ab eodem remige agebantur; et quamuis triremis plerumque accipiebatur de naui longa, triplici remorum ordine instructa; aliquando tamen etiam sumitur pro nauicula, tribus tantum remis acta, quae tres scalmos habet. Et huiuscemodi nauiculae alias etiam *scaphae*, *cymbae*, *acatia*, *celōtia* et *lembi* uocabantur.

§. 2. Erat porro alia nauium Species, quae nec ad longas, nec ad rotundas naues, referri potest, sed ad utramque formam nonnihil accedebat; *phaseli* dicebantur. *Appianus* l. 5. eas ita describit: *Octauia impetrata ab Antonio licentia decem phaselos triereticos fratri dono misit, id est mixtos ex longarum et onerariarum forma.* Quas uero naues hoc loco Appianus phaselos appellat, illas Plutarchus in uita M. Antonii *Myoparonas* uocat. *Cicero* Verr. 5. eas piraticos Myoparonas nuncupat, et sex remorum esse dicit. *Hemiolia*, quae Graece genere neutro ἡμιόλιον et in feminino ἡμιολία dicitur, etiam erat leue nauigium, quo in classibus utebantur, ut hodiernae *fregattes*. Etymologicon asserit piratas hoc nauigiorum genere usos esse, quod ob leuitatem et celeritatem illis quam maxime idoneum uidebatur; quia paucissimis remis, duobus tribusue tantum, instructum erat. Nonnullis id ipsum fuisse putatur, quod alias *Cercurus* dicebatur. Multa certe nauigiorum nomina apud Scriptores deprehendimus, quae eandem non raro nauis speciem denotant. Minora haec nauigia saepe etiam dicuntur *aperta*, quod nulla habebant tabulata; id quod de iis, quas cymbas, scaphas, lintres uocabant, certissimum est. *Polybius*, qui L. 5. naues tabulis instructas *cataphractas*, κατάφρακτα πλοῖα uocat, ad illas quae tabulatis carent, *celoces* refert, quas ille κέλητας uocat. In maioribus classicis magna plerumque leuiorum, uelociorumque nauicularum copia fuit, quae ad speculandum et ad explorandum, aliasque expeditiones, in quibus celeritate opus erat, mitti solebant. Minora nauigia nullis etiam rostris, quibus in pugnis naualibus utebantur, instructa fuere. Lembi tamen maiores etiam rostra habuerunt, quemadmodum etiam myoparones et hemiolia. Ex eorum genere duas illas nauiculas esse puto, quas *fig.* 7, 8 exhibemus, quas Fabrettus e columna Traiana produxit. Prior illarum frumenti saccis, posterior doliis, uino forte repletis, onusta est; adeoque ad naues onerarias sine dubio referendae; utraque rostro caret et aperta est; et quamuis unus tantum remus compareat; non tamen dubitandum, quin altero quoque latere adhuc alius adsit. His *fig.* 9. aliam iungimus, rostro uti uidetur munitam, licet septem remis ab uno latere instructa sit.

§. 3. Nauis sequens *fig.* 10. ex columna Theodosii desumta, catastromate pariter et rostro caret. Oneraria haec nauis est ad deportandos milites deputata; uelis tamen agebatur, sed quum malus et rudentes in ipso marmore ad carchesium non pertingant, uela non comparent. *Liburnae* seu *Liburnicae*, quarum frequens apud scriptores mentio fieri solet, aliam nauium leuiorum speciem efficiunt. Appianus de bello Illyrico agens, illas ex Liburnis, Illyriae populis, qui nauibus leuibus, celeribusque mare Ionicum et Insulas praedabantur, nomen traxisse asserit; siquidem Romani ex hoc tempore nauigia leuia duorum remorum *Liburnicas* s. *Liburnas* appellare coeperint. Aliud nauium leuiorum genus, quod piraticae inseruiebat, illud erat, quod ἐπακτροκέλης, *epactroceles*, appel-

appellabatur; uox composita est, quae celocem praeda onustam significat. Complurium quoque scriptorum testimonio discimus, naues maiores scaphas ad puppim religatas secum traxisse, ἐφολκὶς ideo graece dicta scapha. Has autem scaphas ueteres Noui Testamenti glossae uimine textas, et corio contectas esse docent. Eaedem scalphae nonnunquam ipsis nauibus maioribus imponebantur, quod hodieque fieri solet.

§. 4. Ex nauibus illis, quas supra actuarias appellauimus, nonnullae maiores erant, quarum aliae uiginti, aliae triginta, aliae quadraginta remis agebantur. Quae uiginti remis agebantur, ab utroque latere remos habebant et εἰκόσοροι dicebantur; quae triginta remis instructae erant, τριακόντοροι et qui quadraginta τεσσαρακόντοροι nuncupabantur. Actuariae uero ideo dicebantur, quod remis et uelis simul actae summa celeritate mouebantur. Ceterum non eadem nauium longarum longitudine erant; et piratae, qui naues ueloces amabant, iis utebantur, ut ultro citroque discurrerent; apertae fuerunt et sine tabulato, nec embolos siue rostra in prora habebant; raro tantum rostris quoque armari solitae.

§. 5. Naues longae, quibus in bello utebantur, duplicis iterum generis erant. Aliae unum tantum remorum ordinem in utroque latere habebant; aliae duobus, tribus, pluribusque ad triginta usque, remorum ordinibus erant instructae; sed postremae ad ostentationem potius et spectaculum, quam ad bellicum usum exstructae fuerunt. Ex iis, quae unum tantum remorum ordinem utrinque habebant, aliae quinquaginta remis, aliae pluribus constabannt, ita ut dimidia remorum pars in uno, dimidia in altero latere collocaretur. Quinquaginta remorum naues a Graecis Πεντηκόντοροι, centum autem remorum ἑκατόντοροι nuncupabantur. Naues hae *longae* appellabantur, et medium quasi tenebant inter naues celeres, quae minores erant et maiores, quae pluribus remorum ordinibus erant munitae. Tales longae uno remorum ordine instructae alio nomine *aphractae* i. e. non tectae uel quae nullum tabulatum haberent, dicebantur, eaque denominatione nauibus *cataphractis*, quae tabulatis contectae fuerunt, contradistinguebantur. Aphractae uersus puppim tantum atque proram transtra quaedam habebant, in quibus pugnaturi stabant; non tamen omnes apertae fuerunt, rostris uero cunctae instructae erant.

§. 6. Naues denique *biremes* duos, *triremes* tres remorum ordines habebant, *quadriremes* quatuor, *quinqueremes* quinque, quam Graeci Πεντήρης uocabant. Graecis porro, nauis, quae uno tantum remorum ordine gaudebat, μονήρης dicebatur; quae duobus διήρης; quae tribus τριήρης; quae quinque Πεντήρης; quae sex ἑξήρης; quae septem ἑπτήρης; quae nouem ἐννήρης, et sic deinceps. Nam longe plurium etiam remorum naues habebant.

§. 7. Ingens hoc loco quaestio moueri solet, quo pacto uarii illi remorum ordines dispositi fuerint. Sunt, qui dicunt, omnes illos ordines in eadem superficie plana positos fuisse, Aristophanis potissimum testimonio nixi, qui thranitas in puppi, zygitas in medio, thalamitas in prora remos duxisse asserit, unde recte sibi colligere uidentur, alterum altero non fuisse altiorem. Alii contra cum Scheffero, Scaligero, Palmerio, Fabretto, pluribusque aliis contrariam tuentur opinionem, ordines biremium, triremium, quinqueremium aliarumque nauium ad quadraginta usque, alios aliis fuisse sublimiores; totque nituntur ueterum testimoniis, ut uix alio modo res intelligi posse uideatur; quum monumenta antiqua, in iisque columna praesertim Traiana ordines alios aliis impositos et sublimiores prodat; quanquam nostrates ad unum fere omnes rei nauticae periti, si quidem nauis ordinum triginta uel quadraginta respiciatur, id quasi ἀμήχανον censeant.

§. 8. Alia adhuc mouetur quaestio, num in maioribus illis nauibus remos singulos remiges singuli mouerint; num uero remis singulis remiges plures iis tractandis assederint? Nos sententiis eruditorum hac de re ex utraque parte probe examinatis non possumus non iis adstipulari, qui plures illos remorum ordines alios aliis superiores fuisse autumant, parum curantes, quo pacto in nauibus enormis et stupendae magnitudinis, quas ostentationis potius quam utilitatis caussa constructas fuisse iam supra monuimus, hoc fieri potuerit. Ad plures uero remiges uni remo adhaerentes quod attinet, in biremibus, triremibusque singulis remis singulos quoque remiges admotos fuisse autumo; cuius rei exempla in columna Traiana omnium oculis subiiciuntur. De quadriremibus uero, quinqueremibus, aliisque plurium ordinum nauibus, idem affirmare non ausim, quod scilicet remex unus in superiori thranitarum ordine, quorum remi inferioribus necessario multo longiores, eoque grauiores esse debuerunt, remum eiusmodi solus tractare potuerit.

§. 9. In columna Traiana biremes plurimas uidemus. In his autem illa praecipue obseruari meretur, cuius schema *fig. 11.* exhibemus, in qua remi superiores et inferiores in quincuncem quasi dispositi sunt. Utrique nauis orae cancelli superpositi sunt. Si uero in uno huius nauis latere sex tantum remi superiores totidemque inferiores numerantur, caue putes, integrum hic remorum numerum repraesentari; architectum enim, qui exceptis uiris res alias minoris semper, quam reuera fuerunt molis exprimit, hic quoque partem tantum remorum expressisse uero admodum simile est. Ceterum classica haec nauis est, cuius prora tribus rostris munita est, eorumque medium arietis capite terminatur. In puppi casa concamerata conspicitur; aplustre, quod puppi adhaeret et casam illam complectitur, simplicis formae est. Notandum porro, in supremo prorae rostro, pannum exhiberi, qui ab altera prorae parte ab altero rostro ita haeret, ut a uento inflatus uolitare nequeat; ut taeniae illae, quae nauibus nostris affixae a uento agitantur, quis uentus dominetur, indicant.

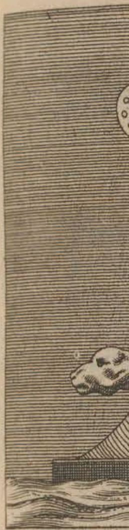
§. 10. Iuuat hoc loco paucis commemorare, quid ueteres *chenisci* et *propidis* nomine denotauerint. *Chenisci* siue τȣ χηνίσκȣ nomen a Graeco χὴν, quod anserem significat deriuatur et peculiare quoddam genus ornamenti indicat, quod collum uel caput anserinum referebat, quod puppibus nauium imponebant: formam illius *fig. 12 et 13.* nobis offerunt. Etymologicon cheniscos eiusmodi in prora positos asserit; quod aliquando forte factum esse non plane negauero. Id autem ominis caussa fieri solebat, ne nauis submergeretur, sed anserum more per fluctus sine periculo nauigaret. *Propis*, graece Πρόπις secundum scholiastem Homeri trabem illam significat, quae in nauis fundo locata fluctus secat et findit. Haec autem trabs maioribus tantum nauibus apponebatur.

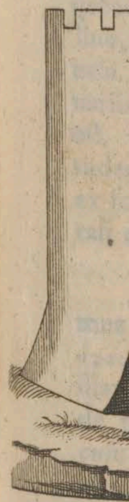
§. 11. Non praetereundae sunt hoc loco Graecorum *Epotides* (ἐπωτίδες), quas Corinthii excogitasse uidentur et Syracusani imitati sunt; de his *Thucydides* Lib. VII ita loquitur. *Instruxerunt autem classem Syracusani, ita ut ex superiori nauali praelio didicerant, se fore meliori conditione, nauiumque proras decurtarunt et firmiores reddiderunt et proris imposuerunt crassas* epotidas, *iisque tigna iunxerunt et intus et extra, quae usque ad latera nauium spatio fere senum cubitorum pertingerent, ad maiorem eorum firmitudinem, quomodo et Corinthii aduersus naues, quae ad Naupactum erant, similibus proris instructi pugnabant.* Ex his uerbis coniicere licet, Epotidas illas trabes fuisse uel tigna, quae ex utroque prorae latere prominebant, ut rostrorum immanes impetus repellerent uel minuerent. Nullam autem uocem Latinam reperimus, quae Epotidas has graecorum satis exprimat; nescioque an Romani iis unquam usi fuerint; nisi forte trabes illae capite arietino munitae et supra rostrum positae illarum loco habeantur.

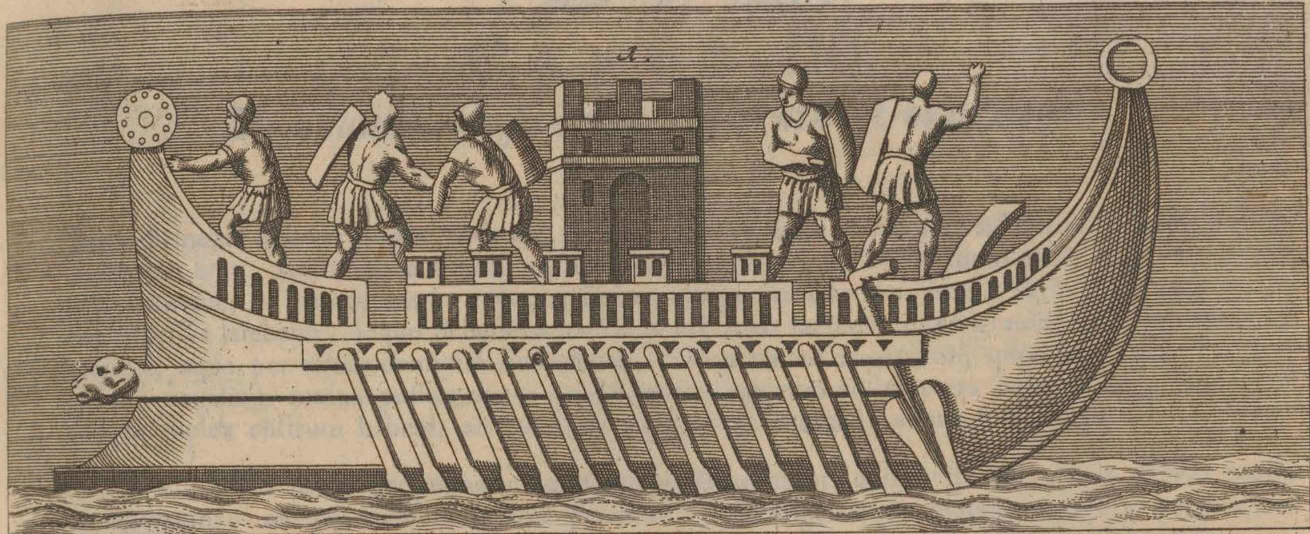
§. 12. Lis quoque inter aliquos eruditorum coorta est circa Deos illos marinos, quae in nauibus olim repraesentabantur, ut nauigantibus non modo patrocinarentur sed et nauibus ipsis nomen darent. Hic enim nonnulli contendunt, illas quidem imagines, quae in proris conspiciebantur, ipsis nomen indidisse; numina uero, quae ad custodiam nauis erant, quae ideo *tutelae* dicebantur, in puppi posita fuisse. Hanc etiam imaginum distinctionem non sine ratione affirmari, nec omnino repudiandam esse, uaria scriptorum testimonia suadent. Virgilius enim postquam *Aeneid.* X, 157 de leonibus ad proram nauis Aeneae depictis dixerat: *rostro Phrygios subiuncta leones*, paullo post v. 171. ubi de tutela nauis loquitur, *aurato*, inquit, *fulgebat Apolline puppis. Ouidius* quoque in Ep. Paridis ita loquitur: *Accipit et pictos puppis adunca Deos.* Clarius idem auctor utrumque complectitur, tutelam scilicet et picturam, nomen naui dantem: dum *Trist.* lib. I. El. 9. statim ab initio ita canit: *Est mihi sitque precor flauae tutela Mineruae, nauis et a picta casside nomen habet;* ex quibus uerbis clarissime patet, Mineruam numen huius nauis tutelare fuisse, nauem ipsam, Cassidem fuisse uocatam.

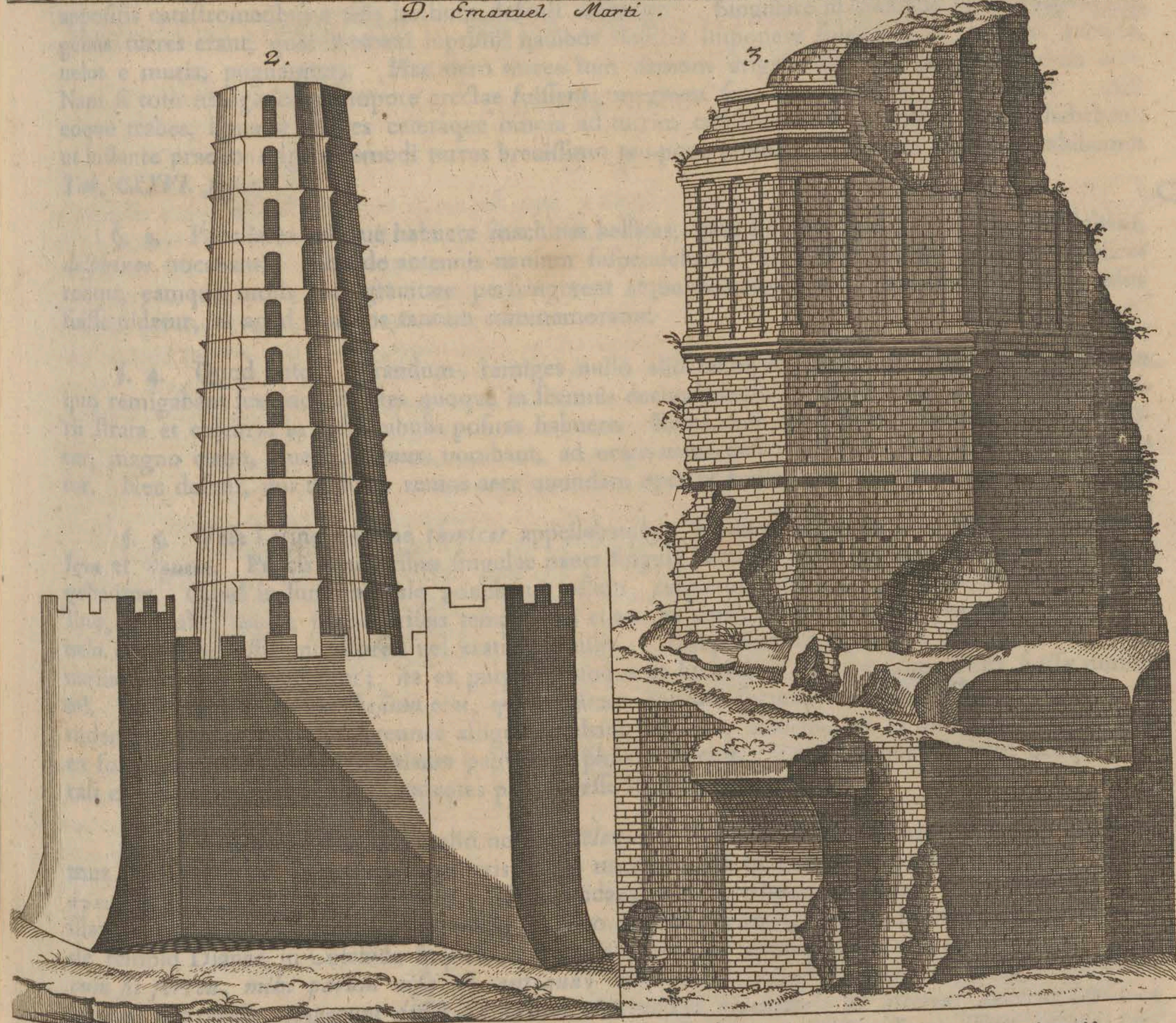
§. 13. Locus hic esset inserendi descriptionem pleniorem nauium stupendae magnitudinis, quas Ptolemaeus inprimis Philopator et Hieron, Rex Syracusarum construi iusserunt. Haec autem, quamuis lectores in admirationem sui facile rapiant; antiquitatis tamen studio parum lucis affundunt, adeoque a nobis quoque facile praetermitti posse speramus. Si quis ea nihilominus legere cupiat, is ipsum Montfauconii nostri opus Tom. IIII, Part. II. Lib. III. c. 6 - 8. adire ne grauetur.

CAPVT

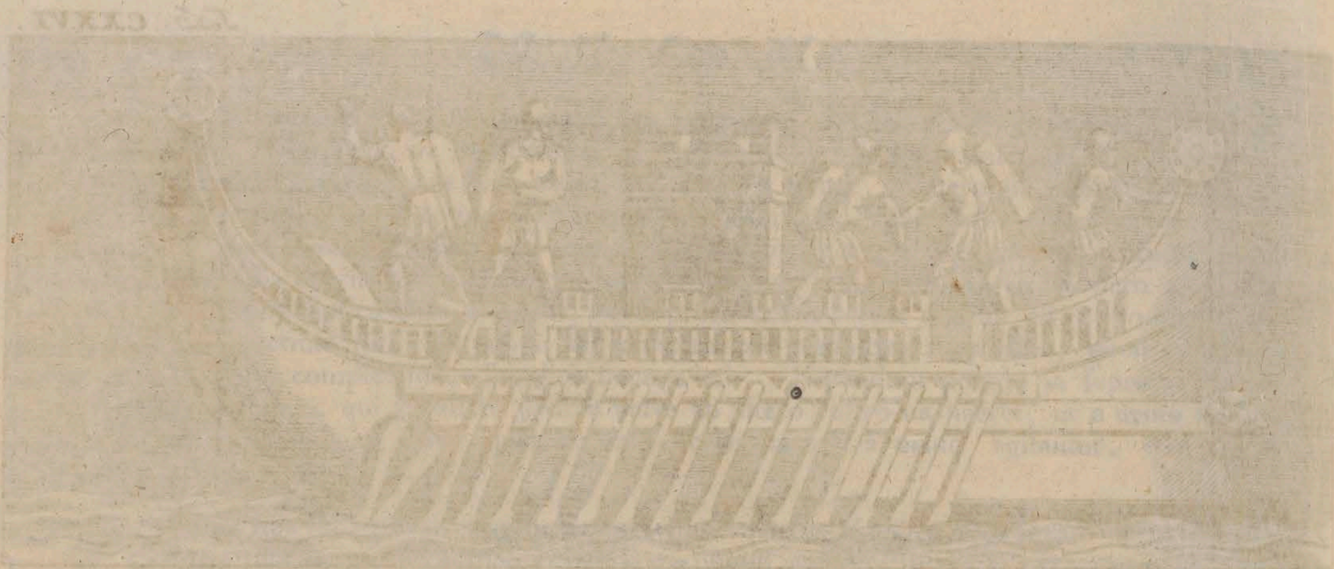

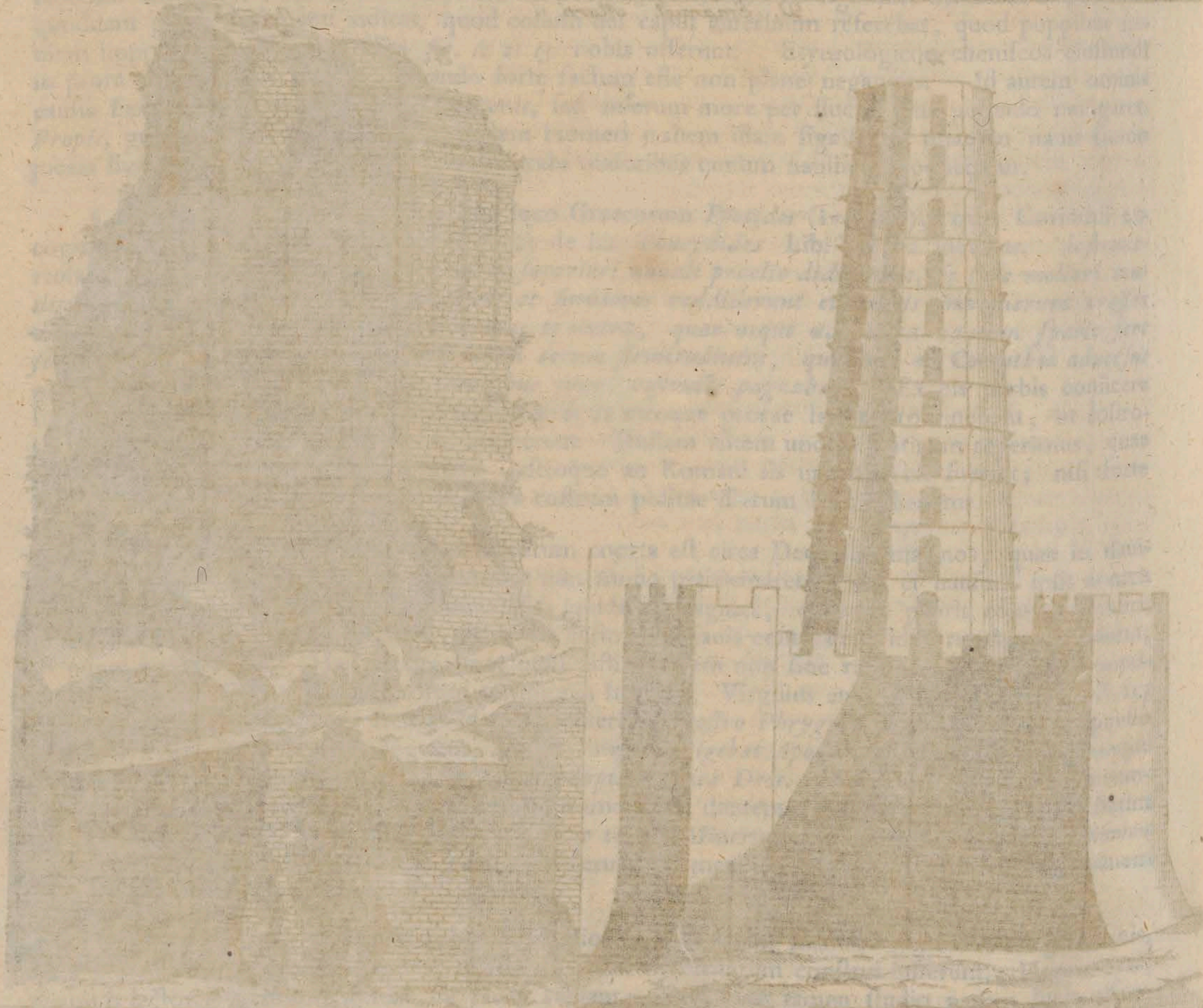

1. *Navis turrita* 2. *Pharus Bononiensis.* 3. *Turris Nemausiensis Magna.*

Carm. Dic. Con. Czernen

Caput IIII.
De nauium classicarum apparatu et ornamentis.

§. 1.

Inter tormenta naualia prorae rostrum, de cuius forma supra iam fusius actum est, omnino praecipuum erat. Rostra haec firmissima nauium arma erant, quibus hostium naues impetebant constringebantque, ut mergerentur; ideoque in ima prora iuxta aquam, immo in ipsa plerunque aqua naui praefixa latebant. Idque Scheffero iudice p. 125 ideo factum, ut eo grauius naues hostiles uulnerarent, aqua per rimas continuo succedente. Non tamen negandum, quod in schematibus pugnarum naualium multae passim naues conspiciantur, quarum rostra extra aquam sunt; nonnullae quoque duplex rostrum habent, alterum altero superius, interuallo aliquo interposito.

§. 2. Circa naues propugnacula quoque construebantur, quibus milites aliquo saltem modo contegerentur, ne toti hostium ictibus paterent. Remiges certe pugnae tempore peculiaribus appositis catastromatibus a telis hostium defensi uidentur. Singulare in nauibus propugnaculorum genus turres erant, quas Romani inprimis nauibus classicis imponere solebant, ut in mari quoque, uelut e muris, pugnaretur. Hae uero turres tum demum erigebantur, quum pugnandum erat. Nam si toto nauigationis tempore erectae fuissent, magnum sane incommodum peperissent. Adeoque trabes, ligna et asseres ceteraque omnia ad turrim construendam necessaria parata habebant, ut instante praelio erigi eiusmodi turres breuissimo tempore possent. Nauem turritam exhibemus *Tab. CXXVI. fig. 1.* Tab. CXXVI.

§. 3. Peculiares quoque habuere machinas bellicas, quas a forma sine dubio, qua constabant, *delphinos* uocabant. Has de antennis nauium suspendebant, ut inde in hostilem nauem coniicerentur, eamque molis suae grauitate perfringerent atque demergerent. Non frequens illius usus fuisse uidetur, et apud Graecos tantum commemoratur.

§. 4. Quod autem mirandum, remiges nullo alio tecto uel cubili utebantur, quam ipso, in quo remigabant scamno; milites quoque in scamnis decumbebant. Duces uero et praefecti classiarii strata et culcitras in ipsis tabulis positas habuere. Remi, qui apud Poetas saepius *tonsae* dicuntur, magno clauo, quem *scalmum* uocabant, ad oram nauis defixo asserabantur, ne loco mouerentur. Nec desunt, qui tradunt, remos aere quondam opertos fuisse, quo firmiores essent.

§. 5. Vela Latine quoque *tumices* appellabantur, eo quod uento inflante tumeant; graece ἱστία et ἄρμενα. Priscis temporibus singulae naues singula habuere uela; postea uni naui plura iungebantur. Quod in summo malo ponebatur uelum, *supparum* dicebatur. Conficiebantur uela ex lino, cannabe, iunco, immo priscis temporibus etiam ex corio. Nili accolae, (narrat *Strabo* l. 4.) uela ex calamo efficiunt, storeis uel cratibus similia. Antiquissimis temporibus illa alba fuere, dein uariis coloribus tingebantur; ita ex purpura quoque et hyacintho nonnunquam parata fuisse notum est. In summo malo *carchesium* erat, quod crateris concaui formam habuisse uidetur. Funes et rudentes, quibus malus et antennae alligari solebant, ex lino, cannabe, et in quibusdam regionibus ex foliis palmarum, immo ex planta papyri seu philyra fiebant. Ex corticibus arborum quoque, cerasi cumprimis, tiliae et uitis, rudentes paratas esse legimus.

§. 6. Gubernaculum Latini alio nomine *clauum*, Graeci οἴακα et πηδάλιον uocant. Erat remus aliis longior et latior, cuius generis plures nonnunquam in eadem naui erant. Ancora Graece ἄγκυρα dicitur, eiusque inuentionem quidam Midae, alii Tyrrhenis tribuunt. Priscis temporibus illas ex lapide uel marmore factas fuisse, ex loco Arriani discimus, quando in periplo Ponti Euxini, de templo Dianae in Colchide loquens, ita pergit: *ibidem ancora nauis Argus ostenditur, quae cum sit ferrea, mihi parum uisa est antiqua: licet magnitudine pariter et forma nonnihil ab ancoris nostrorum temporum differat; tamen uidetur esse recentior; at alterius ancorae lapideae fragmenta peruetusta ibi uisuntur, quae quidem uerisimilius est antiquissimae illius ancorae argonauticae reliquias esse.* Aliquando etiam corbes lapidibus plenae, nec non sacci arena repleti, ancorarum loco nauibus apponebantur. Hoc uero subsidii genere tum demum utebantur, quum aliae ancorae non suppeterent, uel quum in arenoso limosoque fundo ancorarum acumina sisti nequirent.

 §. 7.

§. 7. *Bolis* instrumentum erat, quo fundum seu altitudinem maris, et an loca petrosa uel arenosa essent, explorabant. Aliud instrumentum, quo ad exhauriendam aquam utebantur, *antliam* uocabant. Maiores etiam naues, quum uel malacia esset, uel nauis ad nauigandum nimia sui mole inhabilis esset, remulco trahere solebant.

§. 8. Mos pingendarum siue coloribus ornandarum nauium usque adeo uetus est, ut iam apud Homerum illius mentio fiat. Pictura illa talis erat, ut et soli et imbribus s. aquae resistere posset. In uariis nauium partibus imagines Deorum, tritones, equos marinos, delphines, aliaque animalia pingebant; nec satis illis erat talia pingendo exhibere; statuas quoque atque anaglypha nonnunquam apponebant. In prora praecipue illae pingebantur imagines, quae naui nomen dabant, et quibus naues aliae ab aliis dignoscebantur: et eiusmodi notae latinis *insignia* 1) graece παράσημα dicebantur. Nomen ipsum nauis prorae plerumque inscriptum erat. Taeniae quoque seu fasciae ad uentos dignoscendos e nauibus suspendebantur.

CAPVT V.

De nautis, militibusque classiariis, eorum armis, signis militaribus, exercitiis uariis, ominibus et sacrificiis, item de pugnis naualibus.

§. 1.

Quae adhuc diximus, ad naues ipsas pertinent; iam de nautis atque militibus pauca monenda sunt. Nautas officio suo fungentes nudos fere fuisse, *Schefferus* multis Scriptorum locis ostendit. Si quando tegerentur uestimentis, utebantur e pilis caprinis concinnatis. Id tamen parum constans et stabile fuit. Vestes militares et arma, quibus classiarii milites sese contegebant, secundum Pollucem loricae fuere, galeae et ocreae, eiusdem cum iis formae, quas milites in terra pugnantes usurpasse supra diximus. Tela, quibus hostes impetebant, etiam iis, quibus copiae terrestres utebantur, erant simillima; gladii scilicet, arcus et sagittae, fundae, claui, bipennes etc. Arma classiariis peculiaria, hastae fuerunt longae, quibus ad hostiles naues pertingere poterant; *conti* quoque, in quorum suprema parte falces erant, ad rescindendas nauium hostilium chordas atque rudentes idoneae. Hastae huiusmodi Latine *falcatae* et graece δορυδρέπανα dicebantur. Arietis etiam genus quoddam habebant, cui nomen *asser* erat. Secundum *Vegetium* 4, 46 asser hic trabs erat subtilis ac longa, ad similitudinem antennae in malo pendens, et utrinque capite ferrato munita. Hunc siue a dextra siue a sinistra parte aduersariorum naues sese iunxerint, arietis uice impellebant, eoque ipsi bellatores hostium seu nautas prostratos perimebant, ipsamque nauem saepe concutiebant. Petrariae quoque iis machinae fuerunt, manus item ferreae, quas nauibus hostilibus iniiciebant, illasque detinebant. Manus tamen hae ferreae a *coruis*, qui eandem operam praestabant, quodammodo differre uidentur. Naues porro aduersarias igne in illas coniecto comburere laborabant; siphonibus modo atque tubis hunc in finem utentes, modo uasa igne plena in naues hostium immittentes.

§. 2. Signa militaria atque uexilla, quibus in nauibus utebantur, iis, quos pedestres exercitus habebant, erant simillima. Graecis quoque signa fuere pro regionum ciuitatumque diuersitate diuersa. Apud Romanos prope praefectum aut principem lictores erant. Graeci plerumque scuta pro pugnae signo habuere. Tuba quoque et lituus canebant classicum; *celeusma* autem erat clamor, qui remiges, ut strenue operi suo incumberent, hortabatur. Lapidum interdum concussione pro signo et uoce utebantur. Singulares clamores erant, quibus remiges iubebant, uel simul remos immergere, et fluctus uerberare, uel celerius modo, modo lentius remos mouere; idem tibiis quoque aliisque instrumentis musicis fieri solebat.

§. 3. Modus, quo Graeci Romanique, hique maxime, tam nautas et remiges, quam milites classiarios exercebant, notatu dignissimus est; etenim non nisi diuturno usu eo peritiae ueniebant, ut ex ordine et sine ulla turbatione operam tam difficilem praestarent. *Thucydides* exercitia Syracusanorum, quibus se ad oppugnandos Athenienses, in re nauali Graecos alios longe excellentes, comparabant, accurate et per singula recenset. Modum, quo Romani tum nautas, tum classiarios suos milites exercebant, *Polybius* L. I. c. 21. his fere uerbis describit: *enimuero, dum illi,*

1) *Prorae* adeo propria, cum *tutela* puppis sit.

illi, quibus conſtruendarum nauium cura incumbebat, in paranda claſſe occupabantur, alii ſocios nauales cogere et ad remigandum eos in terra ſolebant exercere. Remiges ſedere ad remigia iuſſos in littore eodem ſeruato ordine, ut ſi in nauium tranſtris conſiderent, hortatore in medio collocato, omnes ſimul reſupinare ſeſe manus adducendo et rurſus incumbere eos propellendo, principio et fine motus ad pauſarii iuſſionem facto aſſuefaciebant.

§. 4. Si naues conſcenſuri eſſent, uaria obſeruabant, quae boni maliue ominis nauigantibus eſſe credebantur. Malum omen erat, ſi quis ad ſiniſtram ſeſe conuertens ſternutaret; bonum, ſi ad dextram ei id fieret. Mali ominis erat, ſi hirundines in naui conquieſcerent, ſeque ſiſterent. Plerumque nauem conſcendebant, Neptuno ceteriſque Diis marinis ſacrificia peragentes; itemque uentis, ſiue omnibus, ſiue aliquibus tantum, quos ſibi praeſto eſſe, uel quos amoueri praeoptarent. Apollini, Tempeſtati et Tranquillitati, nec non Caſtori, Polluci et aſtris uictimas immolabant. Quumque ad naualem ſeſe pugnam parabant, primo naues ad certamen deſtinatas exonerabant, ne nimio onere atque ſarcina ad conuerſiones atque diſcurſus minus agiles et ineptae eſſent. Pugnas prope littora, quantum poterant, declinabant. Ventos ſibi contrarios, quod hodieque fieri ſolet, diligenter explorabant; inter pugnandum uela demittebant, et remigum tantum opera utebantur; nonnunquam tamen uelis maioribus tantum demiſſis, minora expanſa fuerunt.

§. 5. His peractis et obſeruatis, Dux exercitus claſſem ad pugnam diſponebat, ubi non unus idemque ſemper ordo tenebatur; ſed ad praetoris ſolertiam pertinebat, pro loci, temporis, hoſtiumque conditione aciem uarie inſtruere. Si in bicornis lunae formam acies ordinata fuit, quae forma uſitatior erat, Dux medium locum tenebat; ſi in lineam rectam, dextrum exercitus cornu occupabat, et ſi robur claſſis hoſtilis in dextro erat, ipſe ſiniſtrum tenebat. Naues ipſae denſiores modo, modo rariores ordinabantur; ſecundum diuerſam aciei hoſtilis rationem. Milites ſuo quisque loco conſtituebantur; alii quidem ſupra cataſtroma nauis, alii ſub illo; ut inſtante pugna caeſorum uel uulneratorum locum occuparent. Grauioris armaturae milites in extremis lateribus locum habebant; leuioris autem armaturae milites, ſagittarii ſcilicet et funditores, in prora aut in puppi, ſiue etiam in medio cataſtromate locabantur. Sed ne haec quidem ſemper eadem ratione obſeruabantur.

§. 6. Ante pugnam omina rite obſeruabant, quod ſuperſtitionis genus apud ueteres plurimum obtinebat; eiusmodique ominibus hiſtoria Graeca et Romana plena eſt. Ex ominibus hiſce quaedam communi omnium conſenſu bona, mala, exiſtimabantur; fortaſſe longe plura erant, quae ſuum cuiusque ingenium uel metus finxerat. Victimae quoque Diis mactabantur, ut antea, quum naues primum conſcenderent. Ante pugnam quoque Praetor ſeu praefectus claſſi in ſcapham ſiue liburnam conſcendebat, ut claſſem circumuectus claſſiarios ad ſtrenue pugnandum hortaretur. Hinc tuba proelii ſignum dabatur; primo quidem e naui praetoria, deinde e nauibus ceteris omnibus. Signo utrinque dato naues aduerſis proris ad pugnandum utrinque prouolabant, uel etiam ita uertebantur, ut naues hoſtium, qua parte commodius putabant, adorirentur. Naues hoſtiles alias ab aliis ſeiungere conabantur, earumque remos perfringere, quod *remos detergere* dicebatur. Naues ſuas in aduerſas roſtris uehementiſſime impingebant, ut eas perrumperent atque mergerent. Illa uero roſtrorum irruptio, quae in nauium latera fiebat, omnium periculoſiſſima putabatur; eo quod latera haec plerunque minus ſolida erant, debilioraque, quam prora uel puppis. Naues aduerſae ſaepius uno ictu mergebantur: ictus tamen in proram impacti ideo admodum periculoſi fuerunt, quod eius defenſores facillime in mare excuterent, quodque nauem ita labefactarent, ut poſtea ad pugnandum minus expedita eſſet. Ut autem ictus illos uitarent, ii, quorum naues roſtris petebantur, remos obtendebant, quo nauis aduerſae uiolentiam uel reprimerent, uel minuerent. Puppim nauis aduerſae nunquam feriebant, praeſertim quum fugeret.

§. 7. Quando manibus ferreis iniectis naues aduerſae iungebantur, ut manus conſererent: cruenta plerumque pugna fuit; dum utrinque in nauem aduerſam irrumpere, hoſteſque uel occidere uel in mare deiicere conabantur. Itaque pontes nauibus iniiciebant, ut in eas tranſirent; audaciores etiam ſine ponte in hoſtium cataſtromata inſiliebant. Subiunxit auctor noſter aliquot pugnarum naualium hiſtoriam; primo quidem pugnas nauales Graecorum, Salaminienſem contra Perſas: aliamque eiusdem nominis, quae Demetrium inter et Ptolemaeum euenit; dein duas pugnas Romanorum contra Carthaginienſes, quarum altera uicti Romani ſunt ab Adherbale, Poenorum Duce; altera Romani Duce Lutatio uictores diſceſſerunt. Nos uero inſtituti noſtri rationem habentes earum recenſioni hic immorari minus neceſſarium duximus, adeoque ampliorem eiusmodi proeliorum deſcriptionem hic omiſimus.

CAPVT

CAPVT VI.
De Portibus et Pharis.

§. 1.

Adhuc de nauium forma, uariis nauigandi modis et de pugnis naualibus egimus; iam de iis quoque locis, pauca monenda ſunt, in quibus naues receptacula habere ſolent; de portibus ſcilicet, uariaque illarum forma atque ſtructura. Portum uel natura conſtitui, uel arte conſtrui, uel utroque ſimul modo fieri, notum eſt. Naturales portus ii dicuntur, quos natura montibus rupibusque praecinxit, et a uentis atque tempeſtatibus tutos praeſtitit. Artificio conſtructi portus ii erant, qui uel excauando terram fiebant, ut innatare naues poſſent, uel aggeres molesque in mare producendo, quibus ea pars undarum, quae portui deſtinabatur, a procellis tuta eſſet. Portus, utrouis modo facti, ita comparatos eſſe oportet, ut naues non modo a uentis, ſed hoſtium quoque impetu ſatis tutae ſint; ideo portus munimentis quoque et propugnaculis muniendi ſunt, quibus hoſtes arceri poſſint.

§. 2. His omnibus operam dederunt ueteres. Loca deligebant ab ipſa natura aduerſus procellas munita, illaque propugnaculis et praeſidiis inſtruebant; a quibus ii, qui portum ui irrumpere forte conarentur, repelli poterant. Foſſas, quae ad conficiendum portum terram effodiendo fiebant, Feſtus *cotones* uocat, easque ueteres aggeribus, lapidibusque muniebant. Inter moles iſtas ſiue promontoria, quae ab utraque portus parte in mare protendebantur, ſaepius catenas tendebant, et uallo quodam, ex palis et ſudibus conſtructo, ſecuritatem ſibi parabant. Turres quoque ad oſtii defenſionem hinc inde erigebant, in quibus noctu faces accendebantur, ut, ſi quae naues tenebrarum praeſidio ingredi portum forte tentarent, protinus noſcerentur. Hi autem ignes in ſummitate poſiti, non ad defenſionem tantum ſpectabant, ſed nauibus quibusue inſeruiebant, ut ſine periculo uel appellere uel ſoluere poſſent.

§. 3. Turres iſtiusmodi ab antiquiſſimis temporibus in uſu fuiſſe conſtat; illarumque ſtructura ab initio admodum ſimplex erat; ſed Ptolemaeus Philadelphus, Rex Aegyptiorum, architecto uſus Soſtrato, in Pharo inſula, haud procul a continente ſita, turrim tam grandem, tamque magnificam conſtrui curauit, ut multi eam inter ſeptem mundi ſpectacula retulerint. Inſequenti tempore inſula haec ab Aegypti Regibus, aggere facto, continenti iuncta, peninſulae formam induit. Promontorium habebat ſeu rupem, qua maris fluctus frangebantur. In hac rupe Ptolemaeus turrim Pharum ex lapide candido aedificari curauit; opus certe magnificentiſſimum, pluribus tabulatis concameratis conſiſtens. Geographus Nubienſis, ob ignem et flammam ſingulis noctibus ibi comparentem, *candelabrum* hanc turrim appellat, eiusque altitudinem trecentorum cubitorum fuiſſe ſtatuit; quadratam illam fuiſſe, et a magnitudine cum pyramidibus illis Aegyptiacis comparari potuiſſe, ex Scholiaſte quodam *Luciani* Manuſcripto et a *Voſſio* laudato ad Pomponium Melam p. 205. diſcimus.

§. 4. Arabes et quidam peregrinatores de turri hac Pharia multa fabuloſa referunt, quale hoc, quando narrant, Soſtratum prodigioſam hanc molem ſupra quatuor cancros uitreos fundaſſe. Parem illud fidem meretur, quod *Martinus Cruſius* in Turcograecia p. 231. ex Arabibus memoriae prodidit: Alexandrum nempe Magnum in ſummo turris faſtigio ſpeculum poni curaſſe, tanto artificio elaboratum, ut ex quingentis paraſangis, ſiue plus quam centum leucis, aduerſariorum claſſes, quae contra Aegyptum uel Alexandriam accederent, detegerentur, poſt mortem uero Alexandri ſpeculum illud fractum eſſe a milite quodam, cui Sodoro nomen fuerit. Haec enim narratio occupat, Pharum iam Alexandri tempore extitiſſe; id uero eſt, cui omnino hiſtoriarum monumenta repugnant. Ingens turris illius ſublimitas effecit, ut ignis et flamma noctu ad inſtar lunae luceret. Quando procul conſpiciebatur, quum minor lux uideretur, ſtellae inſtar fulgebat; quae res nautas interdum decipiebat, ut aliquam ex ſtellis, quibus ad nauium ſuarum curſum dirigendum utebantur, ſe uidere putantes, proram alio conuerterint et ad arenoſum Marmaricae littus deducti fuerint.

§. 5. Turris haec paullo poſt nomen inſulae accepit, ut et ipſa Pharus appellaretur. Id nomen Aegyptium ſubſequente tempore appellatiuum euaſit; quod nimirum deinde turres aliae omnes, quae ad illius turris Alexandrinae exemplar et ad eundem uſum ſtructae fuerunt, Phari nomine uti coeperunt; ſicut magnificum illud monumentum ſepulcrale, quod Artemiſia Mauſolo

Regi, coniugi ſuo, extrui curauit, tempore ſuccedente ſepulcris aliis a magnificentia celebratis Mauſoleorum nomen indidit. Sed Phari nomen longius propagatum eſt, quam Mauſolei denominatio; quandoquidem uox illa, ſucceſſu temporis, plures ſignificatus admittere coepit. Gregorius Turonenſis in opere ſuo paſſim incendium, *Pharum igneum* uocat. Poſteriori aeuo machinae quoque, in quibus plurimae lampades aut cerei apponebantur, quas Galli *luſtres* appellant, Phari nomine dictae ſunt.

§. 6. Alexandrina itaque Pharus, pharis ceteris omnibus nomen dedit, earumque exemplar fuit, ad quod extruebantur. Herodoto enim ſi fides habenda eſt, Phari omnes eiusdem formae erant. Tabulatis ſcilicet pluribus, illas ita extructas eſſe perhibet, ut quo altiora illa tabulata eſſent, eo ſtrictiora quoque ſiue anguſtiora conſtituerentur, et inferiori aedificio ſemper porticum quaſi relinquerent ſuperiori latiorem et circumquaque prominentem. Id quod etiam in ſtruibus illis funeralibus Auguſtorum, quae in nummis exhibentur, obſeruamus, ubi ſingula tabulata inferioribus anguſtiora ſunt, et coarctata magis apparent.

§. 7. Pharus illa Bononienſis, cuius ſchema Tab. CXXVI. fig. 2 exhibemus, inter eximia plane Romanae magnificentiae monumenta referenda eſt, nec dubitandum, quin ea ipſa Pharus ſit, de qua Suetonius in uita Caligulae, qui inter cetera uitia iactantiae ſtudio ad inſaniam usque tendebat, c. 46. ita loquitur: *quaſi perpetraturus bellum directa in littore oceani acie ac baliſtis machinisque diſpoſitis, nemine gnaro et opinante, quod coepturus eſſet, repente ut conchas legerent, galeasque et ſinus replerent, imperauit; ſpolia oceani uocans Capitolio Palatioque debita. Et indicio uictoriae altiſſimam turrim excitauit, ex qua, ut ex Pharo, noctibus ad regendos nauium curſus ignes emicarent.* Caligula cum exercitu ſuo ibi erat, ubi ex Gallia in Britanniam transmittebatur. Turris haec in promontorio, quod urbis portui quaſi imperabat, ſtructa, octangula fuit, cuius latera ſingula, Bucherio referente, uiginti quatuor uel quinque pedum erant. Tabulata duodecim habebat, quae in ſuperficie exteriori uiſebantur, connumerato quoque tabulato infimo, quod arx eam cingens occultabat. Pharus eadem a multis retro ſaeculis *Turris Ardens* ſeu *Ordenſis* uocata fuit, quae denominatio forte idem denotat, ac turrim ardentem, quod ignis ſingulis noctibus in illa ardebat. *Eginardus* refert, Imperatorem Carolum M. anno 810. claſſem in portu Bononienſi parantem, Pharum hancce ad nauium ſecuritatem inſtauraſſe, et ut ignis ibi noctu accenderetur iuſſiſſe. Angli a. 1545. capta Bononia circa Pharum hanc arcem paruam turribus munitam aedificarunt; ita ut Pharus haec medium illius propugnaculum exiſteret.

§. 8. Quum uero nullum opus unquam extiterit, quod non diuturnitate et iniuria temporum labefactatum fuerit: et Pharus et arx illius anno 1644. collapſae dicuntur. Cauſſa huius ruinae ita effertur: rupis illa pars, quae uerſus mare protendebatur, arci Pharoque contra maris aeſtus et fluctuum impetum quoddam quaſi praeſidium erat. Sed quum Bononienſes lapicidinas in rupem illam inuexiſſent, ut lapides Batauis et uicinis urbibus uenderent: moles haec tandem aqua, nullo obice obiecto, in rupem illam irrumpente ſubruta, et grauitate ſua oppreſſa ſponte ruebat.

§. 9. Pharo huic iungimus turrim Nemauſienſem Magnam, quae licet Phari nomine non gaudeat, in celeberrimis tamen Galliae monumentis locum meretur; et ob inſignem magnitudinem, Magnae quoque cognomen ſortita eſt. Quae ſuperſunt illius rudera *fig.* 3. ob oculos ponimus. Figura illius octangula ad ſollemnem Gallorum morem ſpectat, qui et templorum et turrium forma octangula inprimis delectati uidentur; cuius formae aedificiorum magnus numerus in Gallia paſſim obſeruatur; plura olim numerabantur, quae temporum iniuria dilapſa ſunt. D. Gualterius, architectus peritiſſimus, qui monumenta Nemauſenſia edidit, turrim quoque hanc magnam delineauit, non quidem ut hodie uiſitur, ſed qualem pro ingenii ſui acumine illam fuiſſe exiſtimauit, antequam temporis diuturnitas magnam illius partem deturbauit, ipſamque praecipuo ſuo decore ſpoliauit. Deſcriptione autem illius facta, ipſe fatetur, prima tantum in hoc turre paraſtatarum rudimenta ſupereſſe, impolitis parata lapidibus, quae ſupra primum tabulatum erant. Quae uero ſupra ſecundum tabulatum ordine Dorico adornatae fuerunt columnae, eas prorſus euerſas eſſe; quemadmodum et ſcalam, cuius muri tantum laterales uiſuntur; adeoque ſemirutam hancce turrim plus quam triginta pedes ex altitudine ſua amiſiſſe; ruderaque delapſa et ad pedem turris undique iacentia, duodecim circiter pedes ab ima altitudinis parte tegendo abſtuliſſe. Turris haec, qualis hodie exſtat, quinquaginta ſex pedes altitudine ſua exaequat.

§. 10. Doctissimus Flechier, Episcopus Nemausiensis de hac turri ita loquitur: in cacumine sublimioris ex septem collibus, qui intra urbem Nemausum olim comprehendebantur, turris uisitur semiruta, quam Magnam uocant, quoniam et maior et elegantius structa, sublimiorque fuit turribus ceteris, quae in antiquis moenibus, spatiis suis distinctae, conspiciebantur. Per scalam ascendebatur pluribus iisque disiunctis graduum ordinibus concinnatam, donec ad mediam turris altitudinem perueniretur; ibi nempe cochlea fuit, qua ad supremum usque fastigium ascendebatur. Turris tota Dorico ordine structa est, et ambitus partis infimae ducentorum quadraginta quinque pedum erat. In tota turri tres erant coronides, et supra singulas structura minor et ambitus duobus circiter pedibus uersus centrum imminutus.

§. 11. Cui usui tanta turris fuerit, nonnisi coniecturis sciri potest. Quidam *Phari* turrim appellarunt, dicentes, ignem olim in fastigio illius fuisse accensum, quo ii, qui noctu per itinera et anfractus, quorum exitus paludes et siluae difficiles redderent, ducerentur. Nomen porro *Lampadis*, quod a multis saeculis tractui huic inditum erat, quin etiam census et uectigal, quod totus hic tractus pro buxo et sarmentis, pice et oleo ad ignem seruandum adhibitis hodieque pensare tenetur, eidem sententiae fauere uidentur: lampadem f. ignem per totam noctem ardentem olim ibi fuisse. Sed alio nomine etiam, *Thesauri* f. *Aerarii turris* uocatur, urbem enim Nemausum fiscum olim imperii seruasse, notum est. Situs certe, structura, altitudo et munimenta huius turris ad Aerarii publici tutelam spectare uidentur. Circa molem enim turris maiorem sex conclauia minora erant semicirculi figuram referentia, quae desuper tantum erant aperta; una cum duobus conclauibus aliis. Alii denique *Rogi turrim* et *turrim consecrationis* uocarunt; quod putarunt Hadrianum Apotheosi Plotinae suae istam destinasse; quod tamen nullo antiquitatis testimonio confirmatur.

ANTI-

ANTIQVITATIS EXPLANATIONE ET SCHEMATIBVS ILLVSTRATAE

TOMVS QVINTVS DE FVNERIBVS, SEPVLCRIS ET MAVSOLEIS AGENS;

CVIVS

PARS PRIMA

QVAE DE FVNERIBVS ET SEPVLCRIS, DEQVE INFERNO, DESCENSV AD INFEROS, CAMPIS ELYSEIS ET APOTHEOSI SIVE CONSECRATIONE NOTARI MERENTVR COMPLECTITVR.

LIBER PRIMVS.

DE

IIS AGENS, QVAE CIRCA DEFVNCTOS, PRIVSQVAM IN SEPVLCRVM INFERRENTVR, OBSERVARI SOLEBANT.

CAPVT I.

De diuersis circa moribundos et defunctos ritibus, unctione inprimis, uario cadauerum ornatu et collocatione in uestibulo. 1)

§. 1.

Quod iusta funebria iam antiquitus defunctis fuerunt soluta, et etiamnum soluuntur, pio sine dubio affectui, quem natura hominibus indidit, tribuendum est. Sed postquam sensum hunc uere humanum inualescens hominum nequitia uitiauit, effusis per uniuersum genus humanum religionibus profanis, ritus quoque funebres in superstitionem abierunt; dum pro diuersa illa et maximam partem adulterata de statu post mortem opinione, quaelibet ferme natio peculiares sibi circa defunctos caerimonias praescripsit. Portentiosissimus omnium ritus ille erat, quo ad funera suorum alios quoque homines uiuos aut flammis feralibus comburebant, aut ad tumulos defunctorum trucidabant; qui tamen olim mos apud plerasque nationes obtinuit; quasi uiuorum immolatio in mortuorum honorem cederet atque utilitatem. Diuersos itaque circa defunctos ritus, quoad fieri poterit breuissimis, dum referre animus est, a Graecorum et Romanorum, quorum, ut in aliis multis, ita in hac quoque re mores paene similes erant, caerimoniis initium facientes, ad barbaras inde gentes ordine progediemur.

1) Scriptores huc pertinentes nominat *Fabricius* in bibliographia c. 23. n. 3. 4.

§. 2. Inter Graecos, ſi quis grauiori morbo laborans, animam breui redditurus uidebatur: rhamni laurique ramos ad ianuam apponebant; eo, quod rhamnum ad cacodaemonas abigendos facere putabant; laurum uero Apollini, Deo medicinae, ſacram, eundem forte placare credebant. Filios moribundos parentes oſculabantur, 2) os ori illorum ita applicantes, ut extremum quaſi liberorum ſpiritum excipere uiderentur. Lebetes et uaſa aenea percutiebant, ut ſtrepitu hoc daemonas, malosque genios abigerent. Animam poſtquam moribundus efflauerat, os continuo atque oculos illius claudebant; 3) quod pietatis officium non parentes tantum filiis, ſed et filios parentibus, fratres fratribus et ſororibus, et coniuges coniugibus praeſtitiſſe, ſexcentis exemplis conſtat. Fortaſſis aliae quoque et minus conſuetae apud moribundos adhibebantur caerimoniae, quarum nonnullas
Tab. CXXVII. *Tab. CXXVII. fig. 1.* obſeruare licet. Hic enim puellam lectulo incumbere uidemus, quae extremum commodum halitum emiſit; eidem patrem atque matrem aſſidere obſeruamus; patrem quidem ad caput lecti ſellae plicatili inſidentem, matrem uero ad pedes defunctae in cathedra collocatam. Ambo ueſtis lacinia caput obuelant, et natae obitum moeſti lugent. Alii porro cognati atque domeſtici et geſtu et ſitus modo in partem doloris atque moeroris ſe uenire ſignificant. In extrema tabulae ora ſeruus comparet, barbaro more calceatus; quales ſupra ſaepius uidimus.

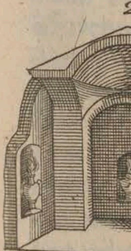
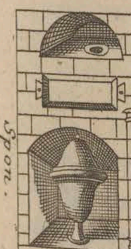
§. 3. Annulos 4) porro mortuis detrahebant, ne in pollinctorum manus deuenirent; ii tamen ad rogum deferendis reddebantur, ut cum iis comburerentur. At non mortuis tantum, ſed et alto ſomno ſopitis annulos religione quadam detrahebant; ad quem ritum dictum illud Spartiani in uita Hadriani Imperatoris ſpectare uidetur; dum *ſigna,* ait, *mortis haec habuit; annulus in quo imago eius ſculpta fuit, ſponte de digito lapſus eſt.* Parentes inde, cognati et uicini ad corpus defuncti conueniebant; plurimi defuncti nomen alta uoce clamabant, ut ſi anima forte nondum exiſſet, aeger aliquod uitae ſignum daret. Eodem animo in lauandis defunctorum corporibus aqua calida utebantur, ut, ſi, quem credebant mortuum forte adhuc uiueret, ſenſus ei reuocaretur; cuiusmodi caſus apud defuncti cognatos magnam parere ſollicitudinem poterant, eosque ad funeris elationem longius protrahendam inducere; quam ob cauſſam cadauera, ad rogum antequam deducerentur, per ſeptem dies domi ſeruabant.

§. 4. Ablutionem excipiebat unctio, qua corpora mortuorum unguentis et aromatibus inungebant, ut uel celerius arderent, uel, ſi non comburenda forent, corruptionem atque foetorem illorum impedirent. Qui corpora hoc modo ungebant, ad Libitinariorum domeſticos referebantur, et *Pollinctores* nuncupabantur. Vnguenta ipſa, ceteraque ad unctionem neceſſaria, in templo *Libitinae* a Libitinariis uendebantur. Ceterum Libitinariorum Pollinctorumque miniſteria pro uilibus ſordidisque muneribus habebantur.

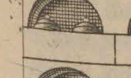
§. 5. Romani defunctos ſuos ſolito ueſtimento, 5) toga ſcilicet, induebant. Graeci pallio operiebant, mulieres conſueta ueſte amiciebant. Erant etiam, qui dum uiuerent, magnificas ad cadauera ſua tegenda ueſtes comparabant; ubi hoc ſimul notandum, quod, quum apud Graecos, tum apud Romanos, ueſtes illae ferales albae fuerint. Spartiatae inſuper illos, qui de patria bene meriti erant, et inter pugnandum occubuerant, ramis oliuae coronare, ueſteque purpurea exornare ſolebant. Mosque hic mortuos coronandi, ad poſteriora quoque florentis antiquitatis tempora protractus, plurimis ſcriptorum teſtimoniis aſſeritur. Immo quas quisque uiuus coronas meruerat, easdem mortuorum capitibus imponebant; auream ſcilicet iis, qui rem melius geſſerant; reliquis alias, pro ſuo cuiusque merito.

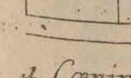
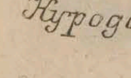
§. 6. Eo, quo diximus, modo exornatum defuncti cadauer in ueſtibulo 6) ſeu aedium ingreſſu ita collocabant, ut pedes ad oſtium pertingerent, quod hodieque fieri notum eſt. Diuites et uiri primarii cypreſſum, arborem feralem et lugubrem, quae ſemel exciſa nunquam renaſcitur, funeri admouebant. Graeci ad portam uas aqua luſtrali, quae ex aliis aedibus funere uacuis afferebatur, repletum collocabant; qua aqua quicunque domum funeſtam intrabant, ſeſe conſpergebant. Crines quoque ex defuncti capite circa ianuam appendebantur. Hanc mortui ad ianuam ponendi caerimoniam *Collocationem* uocabant. Cuſtodes autem cadaueri apponere conſueuerant, ne quis uel quicquam ex ueſtibus illius, uel ipſum corpus auferre conaretur; hoc enim a creditoribus nonnunquam factum eſſe, ut ipſum cadauer pignoris loco raperent, donec a cognatis et propinquis

2) *Kirchm.* lib. I. c. 5. *animam amittere* dicebantur morituri, H. *Magii* miſcell. lib. 1, c. 12.
3) Idem c. 6.
4) Idem c. 5.
5) *Kirchmannus* lib. I. c. 10.
6) *Lipſii* Elector. lib. 1, c. 6. Id iam in Homero occurrit. *Kirchmannus* lib. I, cap. 12. πρόθεσις graece dicitur.

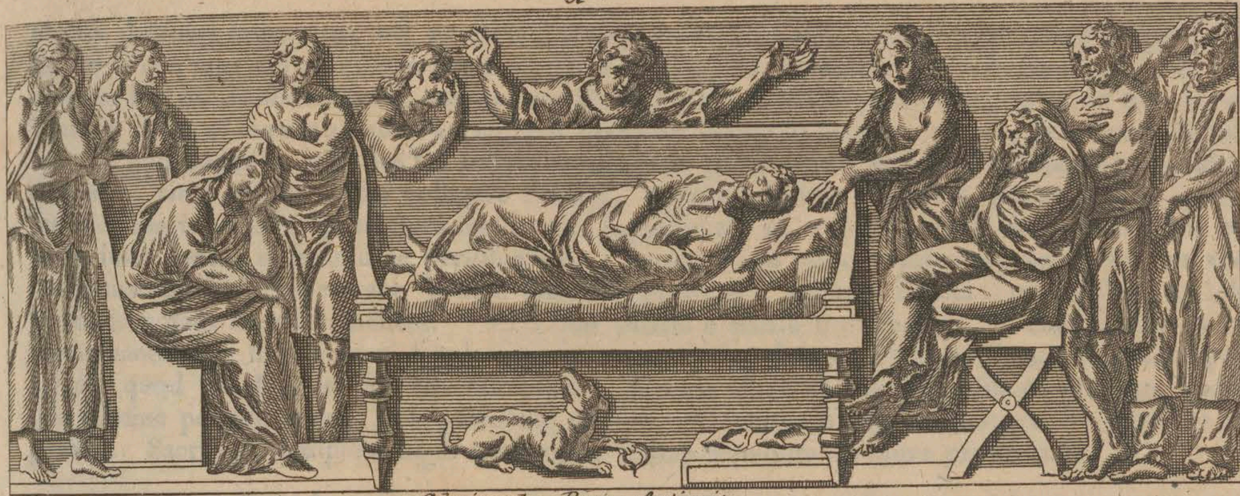

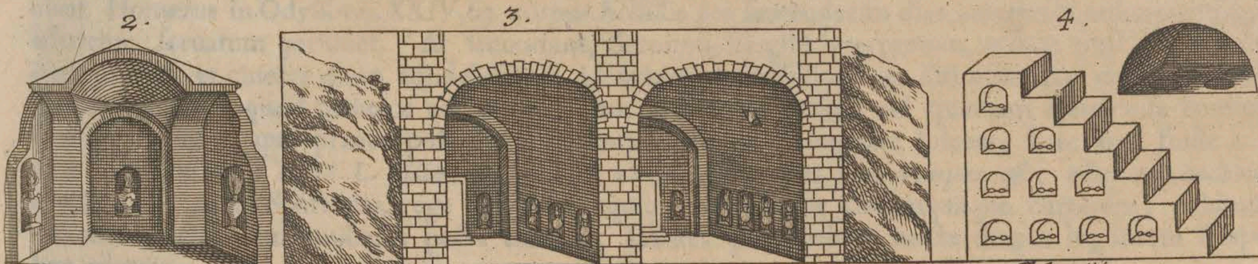

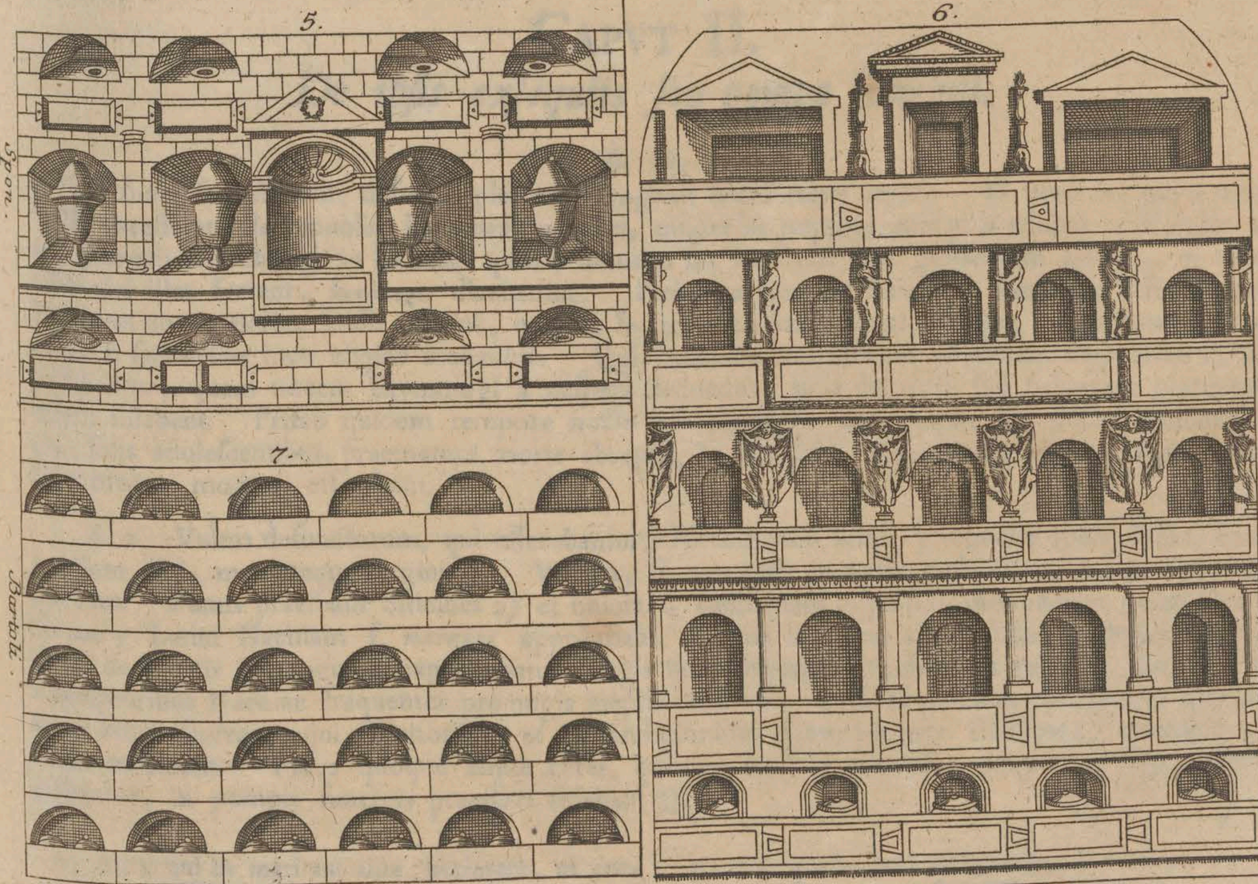

Tab. CXXVII.

1. Cærimoniæ nonnullæ apud defunctos a lugentibus amicis observatæ. 2. Duo Hypogæa. 4—6. Varia Columbaria sive loculi urnarum sepulcralium.

pinquis debitum solueretur, uel ex eo colligimus, quod Cimonis, patris sui abreptum corpus, Miltiadem filium non nisi aere, quo pater multatus erat, soluto, redimere potuisse legamus. Si uero cadauer, hac de caussa ablatum, non redimeretur: sepultura simul priuabatur; id quod pro summa infamiae nota, et maximo, quod ex illorum opinione defuncto accidere potuit, infortunio habebatur. Si quis itaque in mari uectus instans naufragium prospiceret, quicquid habebat opum uel pecuniarum, circa corpus suum colligare solebat, apposito scripto, quo iis, qui in corpus ipsius a fluctibus maris ad littus proiectum inciderent, supplicabat, ut accepta pecunia et in rem suam conuersa, iusta funeris et sepulturae persoluerent. Immo etiam nullo praesente praemio iis, qui cadauer humanum forte repererant, eodem insepulto praeterire, minime licebat; nisi sceleris et inhumanitatis notam incurrere uellent. Et si quis procul a patria moriebatur, 7) cineres eius in eam reportabantur, ut in maiorum sepulcro ponerentur. Qui fulminis ictu peribant, seorsim sepeliebantur; quod eos Diis inuisos esse putabant. Si uero Plutarcho in symposio credendum, eodem, quo fulmine percussi erant, loco putredine consumendi relinquebantur, locusque ille septo 8) cingebatur. Sacrilegi, templorumque uiolatores, itidem sepulturae honore priuabantur.

§. 7. In definiendo tempore, per quod corpus defuncti domi detinebatur, scriptores non conueniunt. Homerus in Odyssea L.XXIV,63. corpus Achillis per septendecim dies, antequam concremandum efferretur, seruatum perhibet. At secundum, Seruium, Virgilii interpretem, octauo post obitum die cremabantur, et cineres nono condebantur; id autem de nobilioribus, ditioribusque tantum intelligendum uidetur; quod plebeios aut postridie aut post diem tertium uel quartum elatos esse constet. Formula solennis, qua praeco post diem septimum exsequias nunciare solebat, haec fere fuisse traditur: *exsequias L. Titio L. Filio, quibus est commodum, ire iam tempus est, ollus ex aedibus effertur.* 9) Apud Spartiatas, rege defuncto, equites per urbem circumquaque currentes, obitum eius nunciabant; tum mulieres passis crinibus, lebetes percutiebant nocte dieque lugubrem strepitum edentes.

CAPVT II.

De ipsis exsequiis seu pompa funebri.

§. 1.

Qui funus sequebantur, defuncti plerunque cognati erant atque amici. Si uero is, qui e uiuis excesserat, de republica bene meritus esset, uniuersus populus exsequiis aderat. Nobiles et uiri primarii efferebantur in lecticis, quae a numero sex uirorum illas gestantium ἑξάφοροι, si uero octo uiri illas ferrent, ὀκτάφοροι dicebantur. Plebeii a quatuor baiulis in sandapila efferebantur. Feretrum uox generica fuisse uidetur, quae et lecticam et Sandapilam denotat. Lacedaemonii lecticae s. sandapilae loco clypeo utebantur. Qui cadauera mortuorum efferebant *uespillones* 1) appellabantur; quam uocem Etymologi a uespera deducunt, quia defuncti sub uesperam plerunque efferri solebant. Prisco quidem tempore noctu efferebantur; mos tamen ille postea mutatus et pro solis adolescentibus, praematura morte abreptis, in usu fuit. Athenienses summo mane, ante solis ortum, mortuos efferebant.

§. 2. Vultus defunctorum, qui efferebantur, Kirchmanno teste, plerunque aperti fuere, colore etiam illiti, maximeque uirginum. Verum, si qua esset in uultu deformitas, uelata facie esse solebant. Funus praeibant Siticines 2) et tibicines, cantilenam lugubrem modulantes, quam Graeci ἰάλεμον, Latini Naeniam s. *naenias* appellabant. Quia uero cantilenae istae, quibus uiuentium dolor de ereptis sibi cognatis exprimebatur, nugis nonnunquam et tricis erant refertae: hinc fit, ut a Scriptoribus Naeniae frequenter pro nugis ineptis dicantur. Praeter tibicines circulatores quoque, mimi atque scurrae, qui saltationibus et gesticulationibus risum mouere studebant, nonnunquam funus anteibant. Faces quoque atque cerei, quorum loco in funeribus pauperum solis candelis utebantur, in pompis funereis praeferri solebant 3).

§. 3.

7) Aliis, qui in mari aut aliter perierant, ut corpus nancisci non liceret, κενοτάφια seu *tumuli honorarii* exstruebantur, quo animas quasi inuocabant.

8) Quod *Bidental* dicebatur, uide *Salmasium* ad Solinum, adde *Kirchmannum* lib. 1. c. 3.

9) uid. *Kirchmannus* de funeribus Romanor. lib. 2. c. 10. Praeco erat funerum *indictiuorum*.

1) *Kirchman.* ib. c. 8. de Sandapila c. 9.

2) uide praeter *Kirchmannum*, H. *Magium* miscell. lib. 1. c. 13.

3) plura ad hunc dabit *Kirchmann.* lib. 2. c. 3. §. 7.

§. 3. Si is, qui efferebatur, magistratum, aut quid strenue in bello gessisset, sique coronas et praemia reportauisset: insignia magistratus una cum praemiis atque muneribus a ciuitatibus acceptis, item uexilla atque spolia, quae hostibus eripuisset, funeri praeferebantur. Vultus defuncti larua cerea repraesentabatur, longaque series auorum, quorum protomae cereae longioribus hastis imponebantur, pompam hanc ornabant, exsequiisque peractis imagines 4) illae in aedium atrio collocabantur. Si Imperatores essent: urbium quoque nationumque subactarum imagines praeferebantur. Si Dux exercitus efferebatur, legiones inuersis armis et hastarum ferro ad terram conuerso funeri aderant; lictores quoque fasces inuertere solebant. Liberti in funere incedentes caput laneo uelo obtegebant. Filii quoque defuncti uelato capite, filiae nudis pedibus passisque capillis, mulieres alba ueste incedebant. Vestis quoque atra a Romanis in funere usurpata deprehenditur. Ad maiorem indicandum dolorem, cognati 5) uestes nonnunquam lacerabant. *Praeficae*, mercede conductae, lamentantes lacrymasque profundentes, defuncti laudes canebant. Praeficarum nomen his mulieribus ideo inditum creditur, quod ad hanc rem essent praefectae. Quum uero quaestus tantum caussa et de industria, nullo ipsae affectae moerore flerent: in prouerbium abiit, ut, qui moerorem doloremque simularent, praeficarum more id agere dicerentur. Praeficae capillum sibi euellebant et id ipsum ceterae quoque mulieres imitabantur. Alii, graecorum more, capillos detondebant 6), eosque in mortui pectore deponebant, siue in rogum ipsum coniiciebant. Equorum adeo crines nonnunquam in luctus argumentum detondebantur. Alexander M. in funere Hephaestionis non equorum tantum mulorumque crines detonderi, sed urbium quoque pinnas decuti et dirui iussit; ut uel muri amici sui obitum lugerent. Aliquando etiam capillis non abscissis ad moerorem testandum puluere atque cinere caput adspergebant. Nonnunquam tanta moeroris uis erat, ut in Deos ipsos, quod amicos sibi et cognatos abstulissent, maledicta profunderent. Immo furor eo usque procedebat, ut templa lapidibus peterent, aras diruerent, et lares in uicos proiicerent. 7)

§. 4. Si defunctus nobilitate generis clarus esset, corpus eius ad rostra deferebatur, ubi in laudem illius orationes funebres haberi solebant; de quo *Polybius* L. VI. c. 51. conferri meretur. Idem mos etiam apud Graecos obtinuit; nec uiri solum, sed etiam mulieres nobilitate insignes, quae aliquid reipublicae caussa fecissent, eiusmodi orationibus laudabantur; quod etiam apud Romanos obseruatum esse legimus.

CAPVT III.

De ipsa sepultura et corpora comburendi consuetudine. 1)

§. 1.

De loco sepulturae, si quaeratur, notandum, maximam Graecorum partem sepulcra extra urbem habuisse. Athenienses inprimis summa hunc morem religione seruabant. In Delo insula quempiam sepelire ideo uetitum erat, quod Apollinis et Dianae natalibus illam sacram esse Graeci omnes putabant. Romae mortuos antiquissimis temporibus intra urbem sepultos fuisse credunt: sed postea illud lege XII. Tabularum uetitum fuit his uerbis: *hominem mortuum in urbe ne sepelito, neue urito.* Haec tamen lex saepius uiolata fuit. Caussae sepulturae in urbe prohibendae duae potissimum afferuntur; primo quidem, quod putabant, ossibus mortuorum loca, in quibus deponerentur, profanari; secundo, quod metuebant, ne cadauera, in urbe sepulta, aërem corrumperent.

§. 2. Corpora comburendi consuetudo apud Graecos Romanosque fere omnes obtinuit; aliquot tamen exempla occurrunt, quorum corpora hodierno more humata perhibentur. Priscis temporibus Athenis mortuorum corpora, secundum legem Cecropis, sepeliebantur, eorumque sepulcra non admodum magnifica fuisse uidentur; quia lege cautum erat, ne plus operae impenderetur, quam decem homines triduo 2) praestare possent. Sunt tamen, qui corpora cremandi morem antiquissimorum etiam temporum in Graecia fuisse contendunt. Ex Homero certe constat, hunc morem tempora Troiana iam praecessisse. Fabrettus ueterum monumentorum auctoritate confirmare nititur, corpora tum cremandi tum humandi ritum uno eodemque tempore Romae in usu fuisse.

4) de *imaginibus Lipsius* elect. lib. 1. c. 29.
5) olim et genas uid. *Kirchman*, lib. 2, c. 11.
6) *Kirchman.* ibid. c. 15.
7) *Kirchmannus* lib. 2. c. 12.

1) de inhumatione uid. *Kirchmannum* lib. 1. c. 1. lib. 2. c. 20. H. *Magium* miscell. l. 3. c. 10. 11.
2) uide *Kirchmannum* l. 3. c. 16.

fuisse. Pyrae, quibus corpora comburenda imponebantur, quarum forma plerunque quadrata fuit in pyramidem desinens, pro hominum conditione maiores minoresque erant, eaeque ex larice, taxo, pino et fraxino, aliisue arboribus, quae igni facile consumi solent, construebantur.

§. 3. Supra corpus defuncti praeterea uinum cum lacte et melle fundebatur; uti pyram quoque uariis rebus cinnamomo scilicet, thure, uino, nec non omni pigmentorum, aromatumque genere, conspergere solebant. *Murrhata* quoque mortuis potio dabatur, quae uel ex myrrha uel lapide quodam pretioso, quem *murrham* uocabant, composita fuisse putatur. Quum uero largior haec aromatum effusio non modo largiores sumtus requireret, sed et ingentem fumum, odoremque grauissimum emitteret: sequiori tempore eam lege XII. Tabularum prohibitam esse legimus. Postquam corpus unxerant, oculos defuncti, quos statim a morte clauserant, rursus aperiebant, nec non ori eiusdem monetam s. obolum, Graecis δανάκη dictam, ingerebant; ut Charonti naulum soluerent; quod transitus pretium postea auctum fuit, ut duo nonnunquam, tresue obolos ori mortuorum imponerent. Immo in ore mumiarum, quas hodieque in Aegypto eruunt, aureos deprehendi numos satis notum est.

§. 4. Pyram 3) accendebant illi inprimis, qui cognatione et natalibus suis defuncto propinquiores erant, idque agentes retro uultum uertebant, ne rem adeo lugubrem aspicerent. Pyra accensa uentos precabantur, ut flatu suo incendium augerent, eoque ipso cadauer citius flammis consumeretur. Incenso rogo uestes quoque et aromata exquisitissima et alia pretiosa, nec non spolia hostibus erepta in ignem coniecerunt. Tauri item et arietes immolabantur, qui similiter in ignem proiiciebantur.

§. 5. Si plures una mortui uel in pugna occisi erant, omnes simul uno tumulo humabantur. Sic unus fuit tumulus Lacedaemoniorum ad Thermopylas occisorum, qui una sepulti eodem quoque epitaphio celebrati sunt, quod apud *Strabonem* Lib. 9. his uerbis legimus:

Ω ξεῖν' ἀπάγγειλον Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
Κείμεθα τοῖς κείνων πειθόμενοι νομίμοις.

h. e. *O Viator, nuncia Lacedaemoniis, nos hic iacere, legibus eorum obedientes.* Nonnunquam Duces a militibus separati et in duobus tumulis constituti separatim cremabantur. Sic Lacedaemonii, post pugnam Plataeensem, teste, *Herodoto*, lib. 9. tribus sepulcris effectis, in uno sacerdotes, in secundo reliquos Spartiatas, in tertio seruos humauerunt.

§. 6. Multos nimia doloris uis eo usque adigebat, ut, defuncti desiderio permoti, uiolentas sibi ipsi manus inferrent. Sic libertus quidam Agrippinae cognomine *Mnestor*, teste *Tacito* Annal.14.c.9. rogo patronae accenso, ferro seipsum transfixit. *Plinius* L. VII. P. Catienum Philotimum patronum suum adeo dilexisse perhibet, ut heres omnibus bonis instructus in rogum eius se coniecerit. Feminarum *Seneca* L. II. controu. decl. 2. quasdam, dicit, maritorum se rogis ardentibus miscuisse; quam consuetudinem apud Banianos Indos etiamnum uigere nemo nescit; ubi, principe licet uetante, multae in funere coniugum flammis sese dedunt. Dubium uero est, an hoc magis tragicum sit, si quis defunctorum desiderio seipsum interficiat, quam si inuitos ad bustum nonnunquam trucidatos esse legamus; sicut e. c. Achilles duodecim Troianos iuuenes, ad rogum Patrocli mactatos, in ignem coniecit. Manibus iste uictimas humanas 4) immolandi ritus non solum apud priscos Graecos, sed et temporibus antiquissimis Romae obtinuit. Hoc autem, quod crudelius plerisque uidebatur, nonnisi raro admodum factum esse, uero simillimum est. Sanguini tamen humano ne omnino parceretur, uentum est ad gladiatorum 5) pugnam, quae ad bustum, seu ad locum, in quo cineres erant, instituebatur; unde gladiatores eiusmodi *bustuarii* dicebantur, et ex illorum sanguine guttas quasdam fundebant in obolum ori defuncti ingerendum. Ab initio quidem gladiatores nonnisi ad funera praecipuorum magistratuum producebantur, postea consuetudo haec ad priuata quoque funera manauit; multique testamento praecipiebant, ut funus suum gladiatoribus cohonestaretur; nec desunt exempla gladiatorum, qui in mulierum funeribus pugnauerunt.

§. 7. Quum corpus in cinerem abiisset, ossa nouae tunc caerimoniae seruabantur. Achilles in rogum iam consumtum 6) uinum effundi praecepit, quod ignis reliquias extingueret; ossa et quicquid adipis supererat, in urnam auream concludi iussit; quem morem postea Romani quoque imitati

3) de Pyra, rogo, busto, *Kirchmannus* lib. 3. c. 1. 2.
4) Imo et uariorum animalium. *Kirchm.* l. 3. c. 4 et 5.
5) uid. *Lipsii Saturnalia*, l. 1. c. 8. et *Kirchm.* l. 4. c. 8 et 9.
6) *Kirchm.* libro 3. c. 7.

imitati ſunt; ſed lex XII. Tabularum ſumtus eiusmodi ſuperuacuos proſcribens uetuit, ne uinum in rogum effunderetur; quapropter dein aqua in hunc finem utebantur.

§. 8. Non praetereunda ſunt hoc loco *Vſtrina*, ſeu loca ampliora, muris circumdata, ubi pauperum ſeu plebeiorum corpora ſine magna caerimonia comburebantur. Vſtrinum uocatur eiusmodi ſeptum, quod comburendis corporibus fuit deſtinatum. Sponius eiusmodi Vſtrinum detectum conſpici putauit in uia Appia, in qua plura, quam in aliis uiis, ſepulcra uiſebantur. Fabrettus contra contendit, uſtrinum non pauperum corporibus cremandis, ſed alium locum ad eorum ſepulturam fuiſſe deſtinatum; puticulos nempe exquilinos, de quibus *Horatius* 1 Serm: Sat. 8.u.10. ita canit; *hoc miſerae plebi ſtabat commune ſepulcrum.* Reineſius uocem *Apparatorium*, quae in multis inſcriptionibus legitur, id ipſum eſſe putat, quod alii uſtrinum uocant. Fabrettus uero multis rationibus uero longe ſimilius efficit, apparatorium, locum intelligendum eſſe, in quo coena feralis apparabatur, et aqua luſtralis ſeruabatur.

§. 9. Pyra conſumta et igne extincto, matres, ſorores et cognatae, atro colore ueſtitae, oſſa defuncti e cineribus collecta 7) ueſtimentis ſuis reponebant. Oſſa parentis filius colligebat; ſi nullus defuncto filius eſſet, cognati alii uel heredes id muneris praeſtabant. Principum et Imperatorum oſſa primores colligebant, eaque ſub linteo reponebant. Sic Imperatoris Auguſti reliquias apud Suetonium in Auguſto c. 101. primores ordinis equeſtris nudis pedibus collegiſſe legimus. Quaeſtio hoc loco moueri ſolet, quo pacto cineres defunctorum, a cineribus rogi, internoſci pouterint? Mea quidem opinione profani illi multis modis cauere ſtuduerunt, ne cineres diuerſi miſcerentur; ubi ille modus omnium aptiſſimus mihi uidetur, quo corpora, antequam flammis darentur, telae cuidam, ex amianto 8) confectae, incluſerunt; amiantum quippe Graeci ἄσβεστον uocant, quod flammis non comburatur.

§. 10. His tandem iuſtis ſolutis, quum diſcederent mortuo ſupremum uale 9) his uerbis dicebant: *Vale, uale, uale, nos te ordine, quem natura permiſerit, cuncti ſequemur.* In iis, quae ueteres mortuis apprecari ſolebant, uſitatiſſimum erat, quum dicebant, *ſit tibi terra leuis*; quae uerba in monumentis ueterum litteris tantum initialibus S. T. T. L. notata deprehendimus. Horum uerborum ſenſus uarie explicari ſolet. Aliis enim idem ſignificat, ac ſi dicatur, ne terra, oſſibus incumbens, pondere ſuo nimis illis moleſta ſit; ex quo haud male colligitur, ueteres omnino putaſſe, aliquem mortuis adhuc ſenſum ſupereſſe. Alii haec uota ideo emiſſa autumant, ut incantationes, quibus mortuos quoque obnoxios eſſe putarunt, depellerentur. Imprecationis genus e contrario erat, ſi cuiquam terram grauem optarent. Immo etiam ſacramenti loco, ut dictis ſuis fidem facerent, eiusmodi formulis utebantur. Sic e. c. *Propertius* II, 16. ita canit:

Oſſa tibi iuro per matris et oſſa parentis,
Si fallo, cinis heu! ſit mihi uterque grauis.

Alia defunctis precandi formula fuit, qua optabant, ut Dii iis aquam frigidam darent; quod ideo factum dicitur, quod animas mortuorum admodum ſitire credebant; quorſum id forte referendum, cum apud Homerum Od. XI, 28. defunctorum animae circa Vlyſſem bibendi cauſſa cucurriſſe feruntur. Has uero ſanguinem potius uictimarum caeſarum ſitiiſſe nouimus. Vir quidam eruditus et rei antiquariae peritiſſimus, aquam frigidam defunctorum animabus ideo datam eſſe perhibet, ut in flammis ultricibus aeſtuantes ea recrearentur.

§. 11. Funera ludis quoque concelebrandi ritus antiquiſſimus eſt, eo quod, *Plinio* VII, 56. teſte, Acaſtus in Iolco, et poſt eum Theſeus in Iſthmo, ludos eiusmodi funebres iam inſtituiſſe credantur. Quid quod celeberrimi iſti Graeciae ludi Olympii, Nemei atque Iſthmii, pro ludis quoque funebribus a quibusdam habeantur. Sed ſtabiles hi ludi erant, et certis temporibus deſtinati; de quibus iam ſupra pluribus egimus. Ludi uero, quos in funeribus nobilium edere ſolebant, ſine dubio iidem erant cum illis, quos ab Achille in honorem Patrocli editos legimus. (*Hom.* Il. XXIII, 257 ſqq.) Initium fuit equorum et curruum decurſio, in qua Diomedes uictor praemium abſtulit; ſecundus pugilatus, in quo Epeus ſuperior euaſit; tertius lucta, ubi Aiax et Vlyſſes cum aequali proemio diſceſſerunt; quartus curſus pedibus, quo Vlyſſes, ope Mineruae, Antilochum uicit; quintus haſtatorum pugna, ubi Aiax et Diomedes uirtute pares, paria quoque abſtulerunt praemia; ſextus fuit diſci ludus, in quo Polypetus, qui diſcum longius, quam ceteri, proiecerat, praemium aſſecutus eſt; ſeptimus ludus

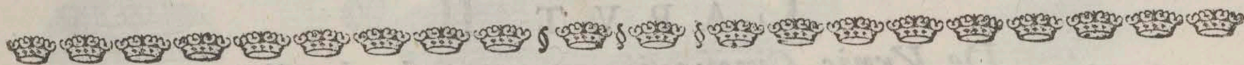
7) *componere* id praecipue dictum, uide *Kirchm.* lib. 3. c. 8.

8) quod rectius iam *Kirchmannus* inter nugas retulit. lib. 3. c. 7.

9) idem ibid. c. 9.

dus arcus, in quo Meriones uictor praemium reportauit. Aeneas in anniuersariis patris sui Anchisis ludos paullum diuersos instituit. Prior pugna fuit naualis, secundus decursio pedibus, tertius arcus et sagittae, quartus caestuum ludus, quintus ludus Troiae, quo Ascanius cum pueris aequalibus lusit. In his tamen ludis nulla fit mentio pugnae gladiatorum, qualem Romani in defunctorum honorem edere solebant; rati Deos Manes humano sanguine delectari, eoque pacto illos mortuis reddi propitios. Romani quasi certatim ludos funebres immensis sumtibus instituerunt.

§. 12. Qui ludis eiusmodi funebribus tanquam spectatores aderant, pullata ueste induebantur, 10) quam paullo post in conuiuio publico, quod ludos istos continuo excipiebat, cum candida commutare solebant; quod tam strenue obseruabatur, ut Cicero Vatinio id uitio uerterit, quod ad conuiuium Q. Arii atratus uenisset. Plebi quoque uniuersae nonnunquam conuiuia publica dabantur; quae alii sua sponte, alii suprema defuncti 11) uoluntate, testamento quasi coacti, dare solebant. In his certum mensarum numerum, quibus omnes omnino excipiendi essent, assignabant. I. Caesar mensarum ad usque uiginti duo millia apparari iussit.

LIBER SECVNDVS.

DE

HYPOGAEIS, COLVMBARIIS ET VRNIS CINERARIIS.

CAPVT I.

De Hypogaeis.

§. 1.

Corpora mortuorum postquam concremata fuerunt, tum Graeci tum Romani cineres ossiumque reliquias in urnis reponebant, ut sepulcro inferrent. Graeci peculiaria habuerunt *hypogaea* seu fornices subterraneos, in quibus urnas ponebant. Haec aedificia subterranea magna nonnunquam domicilia 1) fuere, in multa cubicula et conclauia distincta; qualia uiuentibus aedificari solent. Duo eiusmodi hypogaea uidere licet *fig.* 2. 3. in quibus uariae thecae seu apsidulae ad urnas cineribus plenas locandas conspiciuntur. Conclauia haec, quibus hypogaea saepius diuisa fuere ad diuersas plerunque familias pertinebant. Ceterum non urnae tantum, sed et apsidulae illae peculiaribus inscriptionibus notari solebant; et ut epitaphia eiusmodi firmiora essent, nec auferri omnino possent, ipsi etiam ciuitatis Archiuo inserebantur; qui tamen mos non in omnibus Graeciae ciuitatibus obtinuit.

§. 2. Si quis in alienis monumentis sepulcrisue cadauera suorum ponere, uel ipsi monumento uim inferre, 2) uel eadem plane auferre tentaret, illum non pecunia tantum multare, sed et uaria maledicta et imprecationes in eundem congerere solebant; ubi simul notandum, quod multi uarias imprecationis formulas epitaphiis suis subiunxerint; ut sepulcrorum uiolatores hisce comminationibus arcerent; quod multorum monumentorum auctoritate comprobatur. Sic Smyrnae olim inscriptio eruebatur, cuius uersio Latina ita habet: *Attalus, filius Hermippi, filii Attali, construxit hoc monumentum uiuens sibi et Ammio uxori suae, nec non filiis suis uiuentibus etiamque iis, qui defuncti sunt. Si quis huic monumento uim inferre tentauerit, soluet templo Smyrnensium denarios mille quingentos.* Imprecationes suo quisque modo faciebat. *Fabrettus* pag. 4. sequentem exhibet: *quisquis hoc sustulerit, aut iusserit, ultimus suorum moriatur.* et p. 76. aliam, *si quis hanc aram laeserit, habeat genium iratum populi Romani et numina diuorum:* ubi simul notandum,

10) uel *paenulati* erant. *Kirchm.* lib. 4. c. 9.

11) Non raro occurrunt inscriptiones, quae iubent quotannis uesci in memoriam mortui. uid. Excursiones litter. celeb. *Francisci Antonii Zachariae* uolum. 1. pag. 57.

1) in quae per gradus descendebatur. *Kirchm.* lib. 3, 15.

2) de religione sepulcrorum. *Kirchm.* lib. 3. 21.

dum, quod uox *ara* hic, ut in inſcriptionibus ſepulcralibus aliis bene multis, pro lapide ſepulcrali accipiatur. Aliae imprecationis formulae ſunt: *Mitem Iſidem iratam habeat, ſuorum oſſa cruta et diſperſa uideat: Manes iratos habeat; illi Manium numina irata ſunto.* Imprecationes eiusmodi etiam in eos mittebantur, qui in ſepulcris aluum exonerarent. Sic e. c. in ſepulcro C. Caecilii, referente *Fabretto*, pag. 110. haec uerba legebantur: *qui hic minxerit aut cacarit, habeat Deos inferos et ſuperos iratos.* Si quis porro monumentum ſuum ad aliorum uſum cedere nollet: inſcriptioni has litteras addebat H. M. H. N. S. i. e. *hoc monumentum heredes non ſequatur*, H. A. H. N. S. i. e. *haec ara heredes non ſequatur.* Nec mirandum eſt, ſi ueteres tot maledicta in ſepulcrorum uiolatores congererent; quod monumenta tanquam loca ſacra reſpiciebant; quapropter in lapides illos quadratos, in quibus inſcriptiones ponebant, qui arae plerunque formam referebant, aras uocarunt. Fabrettus quidem illa potiſſimum marmora ſepulcralia arae nomine inſignita fuiſſe memorat, in quas libationes pro defunctis effundebantur. Multi quippe eiusmodi lapides inueniuntur, qui ad recipiendas libationes, quas cognati profunderent, ſuperne perforati fuerunt.

CAPVT II.

De Vrnis Cinerariis 1) *et Columbariis.*

§. 1.

Vrnae ſepulcrales, oſſibus et cineribus defunctorum recipiendis deſtinatae, ex auro nonnunquam, argento, aere, alabaſtrite, porphyretico, marmore parabantur. Plebs infima fictiles plerumque urnas adhibebat. Achillem oſſa Patrocli in urna aurea depoſuiſſe legimus. Pauciſſimae uero huius metalli urnae reperiuntur; ſi tamen alicubi occurrant; et ſi certum atque indubitatum ſit, multos olim uiros diuites nobilesque oſſa ſuorum urnis aureis poſuiſſe. Verum qui in eiusmodi urnas forte inciderunt, illas ad alium plane uſum, quam ad exornanda Muſea, deputaſſe credamus. Pari ratione contigit, ut et urnae argenteae uix occurrant. Ex alabaſtrite et porphyretico lapide paſſim urnae uiſuntur, quanquam rarius. Marmorearum uſus frequentiſſimus eſt. Fictilium, quae plebeiorum oſſibus ſeruandis inſeruiebant, numerus maximus eſt; quanquam in muſeis non tanta cura cuſtodiantur, quanta aliae.

§. 2. Vrnae eiusmodi in duas omnino ſpecies diuidi ſolent. Illarum quippe aliae maiores ſunt et oblongae, in quibus corpora integra uel oſſa ſaltem iuſto ordine ſuo atque ſitu, quantum fieri potuit, ponebantur. Ex Sarcophagis hisce ſeu urnis grandioribus aliae quadratae fuerunt et oblongae, aliae etiam oblongae quidem, ſed utrinque in formam circularem redactae. Eiusmodi Sarcophagorum multi paſſim conſpiciuntur, ſed longe pauciores, quam urnae minores, quibus cineres et oſſa ſeruarunt, quarum non Romae tantum, ſed et multis aliis in locis magnus numerus deprehenditur. Vrnae hae forma maxime inter ſe differunt, earumque in genere aliae quadratae ſunt, aliae rotundae; in quibus illae pluribus plerumque anaglyphis notatae ſunt.

§. 3. Sarcophagi atque urnae plerumque in mauſoleis aut in hypogaeis pro ſpatii & amplitudinis ratione, maiori minorique numero ponebantur. In mauſoleis nobilium hominumque primariorum plurimae erant cellulae, atque conclauia, in iisque quamplurimae apſidulae ſeu thecae, aliae aliis eodem ferme ordine impoſitae, quo nidi columbarum collocari ſolebant; unde *Columbaria* quoque nominabantur. Vrnae nonnunquam etiam ollae appellantur; quae denominatio rotundis inprimis competere uidetur. Schemata eiusmodi columbariorum exhibent *fig.* 4, 5, 6, 7. Primum *fig.* 4. a Fabretto prolatum in uia Aurelia repertum eſt, et ad latus ſcalae cuiusdam, in quo decem apſidulae uidentur, poſitum. In ſingulis hisce apſidulis, quatuor erant urnae cinerariae, eo ordine collocatae, quo in apſidula maiori forma adiecta conſpiciuntur. Ex hoc tamen minime inferendum, quaternis ſemper ollis thecas illas fuiſſe inſtructas. In quibusdam enim apſidulis quatuor urnae uiſuntur, in aliis duae, in nonnullis una tantum; ollaeque hae foraminibus ſuis tam firmiter erant inſertae, ut neque auelli, neque auferri facile poſſent; et ab his ollis ipſa quoque columbaria nonnunquam *Ollaria* nuncupabantur. Columbarium ſecundum *fig.* 5. a Sponio proditum, non tantum thecarum ſeu apſidularum formam, ſed etiam foramina, quibus ollae inſerebantur, nec non uaſa quaedam cineraria conſpicienda tradit. Ea, quae *obrendaria* uocabant, maiora erant uaſa, oſſibus defunctorum reponendis deſtinata. Gruterus uocem hanc corruptam eſſe putat, eiusque loco

1) Scriptores, qui urnas illuſtrarunt, nominat *Fabricius* bibliogr. c. 23, n. 8. dicebantur etiam *oſſuaria*. *Kirchmann.* lib. 3, c. 8. diſcrimen, quod *Gutherius* ſtatuit inter *oſſuaria* et *cineraria*, *Bergero* non probatur, qui et urnas plures exhibet, tomo 3. theſauri Brandenb. p. 466. ſeq. *argenteam* Aem. P. Papiniani illuſtrat H. *Magius* miſcell, 2. c. 11.

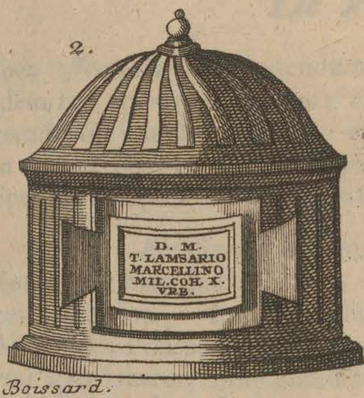

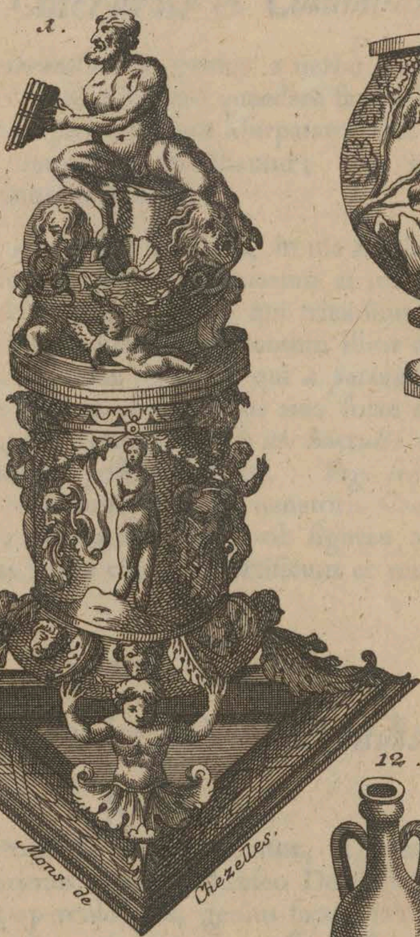

Variæ Urnæ sepulcrales.

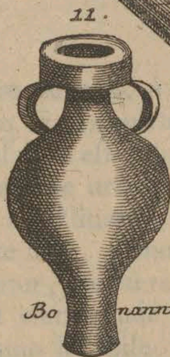

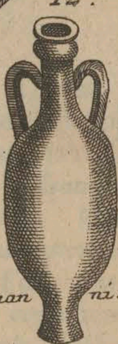

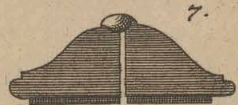

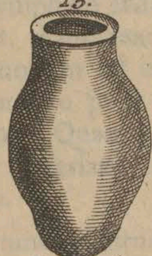

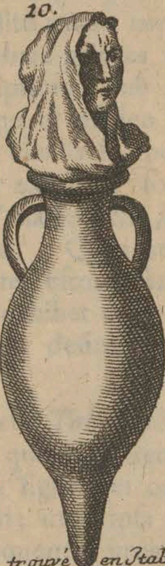

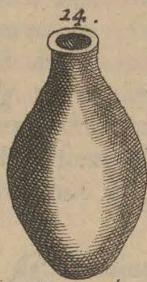

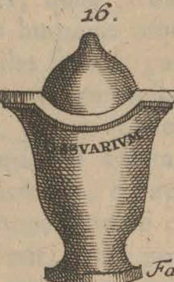

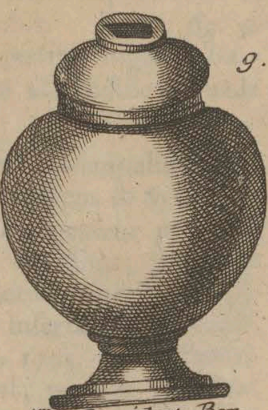

Variæ Urnæ sepulcrales.

loco *offerendarium* ponendum. Sed *obrendarium* potius a uerbo *obruere* deriuari uidetur, ita ut idem sit, ac *obruendarium*; cui etymologiae inscriptio quaedam fauet, quae his verbis, *obritus est*, terminatur; unde intelligas, uocem hanc pro sepultura usurpatam esse. *Cineraria* cellulae erant, in quibus cineres in urnis lapideis seu marmoreis seruabantur; alio nomine *Ossuaria* dicebantur. Sponius cineraria et columbaria pro synonymis habet.

§. 4. Aedificium sequens *fig. 6.* magnifice structum, in uia Appia repertum fuit, et columbariorum formam habet; urnas sepulcrales libertorum, uernarum et ministrorum domus Sexti Pompeii continens. Inter eos aliquis *Tricliniarius* dicitur, qui triclinium et coenationem procurauit. Alius Sexti Pompeii *Exactor* uocatur, qui censum et prouentum illius administrabat. Qui *Sumtuarius* appellabatur, sine dubio sumtus et expensas regebat; qui *a potione*, pocillator erat; qui a *cubiculo*, cubiculi et lecti curam agebat; qui *tonsor*, capillos eius forte detondebat; qui *ab epistolis Latinis*, epistolas Latinas scribebat, ut alii Graecas; qui *ab hortulis Sextianis ad uiam Lauicanam*, ille erat, qui Sexti Pompeii hortos ibi positos colebat. *Fig. seq.* 7. aliud exhibemus columbarium Romae ad portam Capenam repertum, in quo uenatoris Caesaris, tonsoris et unctoris, item medicorum ocularium mentio fit; inscriptiones ipsas ob figurae angustiam addere non licuit. Haud inepte ex eo colligi potest, urnas hasce cineribus artificum et ministrorum Augustalium fuisse repletas uel saltem destinatas.

CAPVT III.

De urnis sepulcralibus rotundis.

§. 1.

Ad urnas sepulcrales procedentes, a rotundis initium facimus, et primo loco *Tab. CXXVIII. fig. 1.* elegantissimam illam urnam proferimus, quae ex Museo Domini Boissot in suprema Vesontionensi curia praesidis, desumta est. In operculo eius, genius facem inuersam extinguit; quo significatur, illum, cuius cineres hac urna continentur, extinctum esse. Genius hic magno artificio elaboratus est, et uultu ad moestitiam composito manu caput sustinet. Quatuor urnae sequentes *fig. 2, 3, 4, 5.* diuersae formae sunt, earumque duae priores nulla inscriptione notatae sunt; tertia, in qua duae sphinges uisuntur, testante inscriptione, ab Asinia Fortunata Lucii Liberta curata est; quarta Vulcanum exhibet cum incude, forcipe et malleo ferrum cudentem; quodque praecipue hic obseruari meretur, Vulcanus hic pileo caret, qualis in monumentis rarissime apparet. Quae *fig. 6.* sequitur urna *Genuciae*, nympham sedentem exhibet; forte Genuciam ipsam, quae coronam, qua post mortem coronata fuit, manu tenet. Vrna sequens *fig. 7.* striata Phaedimi Augustalis est, cuius inscriptio inuersa lectu admodum est difficilis. Quae postea *fig. 8.* sequitur, ouem repraesentat et aues aliquot cum nido, in quo pulli parentes escam ferentes exspectare uidentur. Vrnae *fig. 9.* inscriptionem non intelligo. Quam *fig. 10.* exhibet urna, uas Hetruscum est superficie nigra. *Bartolus*, qui illud publicauit, materiam illius non definiuit; at uerosimile est, uas esse fictile; qualia alia sunt Hetruscorum uasa. Tab. CXXVIII.

§. 2. Singularis omnino est urna sequens *Tab. CXXVIIII. fig. 1.* cuius pes in triangulum concinnatus est. Verticem Deus Pan, cornibus quidem carens, sed pedes caprinos habens & Syringem manu tenens, occupat. Insidet globo uariis figuris et capitibus, quae laruarum speciem praebent exornato. Sub globo hoc tres uisuntur genii; urna ipsa figuris humanis atque capitibus, prioribus illis similibus ornata est. Quae *fig. 2-16.* sequuntur urnae, fictiles sunt et pauperum cineribus destinatae. Quarum ima pars in acumen desinit, illas columbariorum foraminibus insertas fuisse creditur. In his tamen prae ceteris notari meretur urna illa fictilis, *fig. 10.* quae a. 1705. ad Eridanum cum pluribus aliis antiquitatis monumentis detecta fuit. Vtrinque illa ansata est, parsque eius ima in acumen desinit; operculum habet, quod uetulae sursum aspicientis, os aperientis, rugisque foedatae protomen exhibet. Ex oculorum forma et modo, lacrymas fundere colligitur. Coma ceteroquin neglecta, capillique passi in altero tantum latere comparent; uelo porro obtegitur, quo et caput et altera uultus pars paene occultantur, atque a tergo in cuculli formam terminatur. Idem operculum quandam ueluti basin habet, qua in urnam inserebatur, sub qua haec uerba leguntur: HEV FL. QVARTI PRAEFICA V. ANN. LXI. (quum in basi non sat spatii esset, ut postrema inscriptionis linea integra exararetur, supra basin in ipso cucullo posita fuit) quae sic legi debet: *Heu! Flauia Quartilla Praefica. Vixit annos sexaginta et unum.* Praecedentis urnae *fig. 9.* deli- Tab. CXXIX.

neatam imaginem celeberrimus Praeſes Bon mihi transmiſit. Vrna ipſa altitudinem duorum pedum atque dimidii explet; lapis ferrei coloris eſt, duritie marmoris. In ſummo operculo foramen obſeruamus quadratum, idque oblongum, quod ideo adornatum uidetur, ut per illud lacrymae influerent, quibus cineres ac oſſa defunctorum irrigarentur. Vrna huius tabulae ultima *Fig. 16. oſſuarium* in ſpecie dicitur; quod ad oſſa defunctorum ſeruanda deſtinata fuerit.

§. 3. Ad urnas ſepulcrales rotundas, easque maiores, quae pluribus ornamentis refertae ſunt, etiam illae referuntur, quas *Tab. CXXX.* exhibet. In his prior *fig. 1.* hac inſcriptione notata eſt:
Tab. CXXX. DIS MANIBVS OCTAVIAE P. F. CATVLLIAE CELADI DIVI AVG. L. VXORI, quae ita legenda eſt: *Diis manibus Octauiae Publii filiae Catulliae Celadi diui Auguſti Libertae uxori;* Secunda *Fig. 2.* Trophimi cineres complectitur; utrinque duo genii faces inuerſas extinguunt. Vrna *Fig. 3.* quam in diario Italico edidi, a luctu ibidem expreſſo obſeruatu digna eſt. Puella decumbens et reſupinata prae dolore capillos ſibi euellere uidetur; ad pedes comparet Satyrus baculum recurrum tenens; figuras enim bacchicas in monumentis ſepulcralibus haud raro conſpicimus. Vrna ſequens *Fig. 4.* ornatiſſima, facta fuit Athaniae Pieridi, a Cneio Velleio Quarto eius coniuge. Ad latera epitaphii duo genii, cornibus copiae inſiſtentes, magnum ſertum tenent, quod totam inſcriptionem ambiens ſpatium relinquit, in quo tigris ceruum uorans repraeſentatur; ſub ſerto duae lacertae ſimul concertant, auibus hinc inde poſitis; ſummum operculi culmen aquila ſerpentem unguibus arripiens occupat. Vrna alia *Fig. 5.* quam Bartolus Caeciliae Metellae tribuit, et ab eiusdem Caeciliae mauſoleo ad palatium Farneſianum tempore Pauli Tertii erutam aſſerit, tota ſtriata eſt, inque uno illius latere equi, in altero uero pulli equini caput erumpit. Vrna ſequens *Fig. 6.* Minutii Felicis palmitibus pampinis, uuis auibusque ornata eſt. Vrna ſeptima *Fig. 7.* Anniae Florae, quod ipſa teſtamento praeceperat, adornata fuit. Haec autem Bonae Deae conſecrata eſt. Vltima *Fig. 8.* omnium ſingulariſſima eſt. In anaglypho illius repraeſentantur iuuenes duo nudi rupi inſidentes, qui piſcantur et linea piſcem aquis extrahunt; ſub iisdem piſces grandiores natantes conſpiciuntur. In altero latere iuuenis nudus urinator prono ſeſe capite in aquas immergit. Nulla adeſt inſcriptio, quae doceat, cui urna haec parata fuerit; uero tamen ſimile eſt, eam a piſcatore quodam filiis, item piſcatoribus 1) apparatam eſſe. In ima illius parte porta uiſitur, uario ornatu decorata, ſicut operculum quoque multis ornamentis inſtructum eſt. Baſis leones ſunt alati, quibus urna haec ſuſtentatur.

CAPVT IIII.

De urnis quadratis.

§. 1.

Pergimus a rotundis urnis ad quadratas, quae plura anaglyphorum ornamenta prae ſe ferunt. Eiusmodi autem anaglypha artificis modo ab ingenio ſunt, modo eius, qui urnam adornandam curauit, commentum; interdum etiam ad defuncti conditionem et uitae rationem ſpectant. Quum uero ingens eiusmodi urnarum copia, Romae praeſertim, inueniatur, nobis praecipuas illarum, quae uel artificis induſtria, uel ornamentorum copia atque inſcriptionum raritate prae ceteris ſeſe com-
Tab. mendant, repraeſentaſſe ſufficiat. Primae, quam *Tab. CXXXI, Fig. 1.* exhibemus, Liciniae Chryſidi
CXXXI. dicta, ad quatuor angulos columnis tortilibus adornata eſt. Ipſa Chryſis ſub epitaphio lecto decumbens et mortua repraeſentatur cum duobus geniis, quorum alter ad caput, alter ad pedes defunctae poſiti ſunt, et faces contra terram inuerſas extinguunt. In ſuprema urnae parte tres itidem genii conſpiciuntur, qui ſertum ſeu encarpum tenent, cui duo cygni inſident. In alio urnae latere Gryphus, Apollinis ſymbolum, uiſitur. Vrna ſequens *Fig. 2.* eſt Vlpii Martialis Auguſti Liberti a marmoribus, qui uidelicet Imperatoris marmora curaret. Exornata haec eſt columnis tortilibus, magno encarpo et arbore. Encarpo inſidet Pan, altera manu palmam, altera uero fiſtulam tenens, quam mulieri offert. In ima urnae parte duae aues pugnaturae quaſi obſeruantur. In inſcriptione hoc ſingulare uidetur, quod uoci VLPIO littera V praepoſita legatur. Scaliger praenomen eſſe putat, quod a littera V incipiat. Reineſius litteram hanc ante Ruſtiae nomen poſitam per praenomen *Vibiae* explicat. Fabrettus contra multis exemplis nixus litteram hanc *το uiuit*, aut quamuis aliam uocem, quae uiuentem aut ſuperſtitem arguit, ſignificare autumat. Nouum huius aſſerti argumentum inde eruitur, quod haec littera paſſim in inſcriptionibus occurrat, in quibus littera Θ, quae

1) Saepe reperias, ipſa inſignia, inſtrumentaque, quae uitae actae rationem iuuerant, ſimul condita fuiſſe, aut eorum imagines. *Miſeni* tumulo Virgilius *tubam* et *remum* addit, quia *remex* fuerat; idem iam *Homerus* Odyſſ. 12, u. 13. in Elpenoris funere tradit.

2.

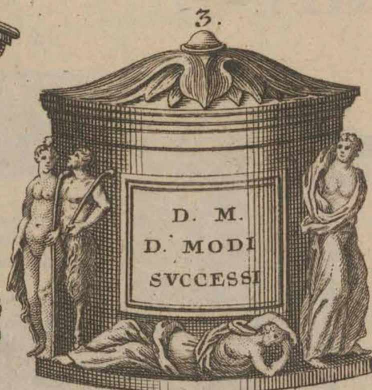
Bonanni.

1.

Boissard.

3.

4.

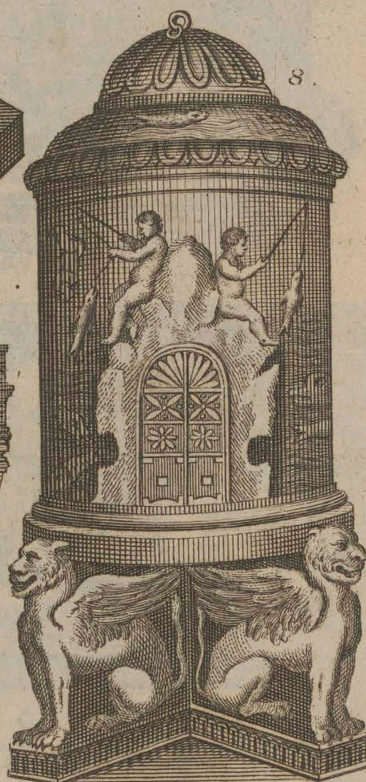
Boissardus.

5.

Bartoli.

8.

Româ missum.

6.

Boissard.

7.

Boissard.

Boiſsard.

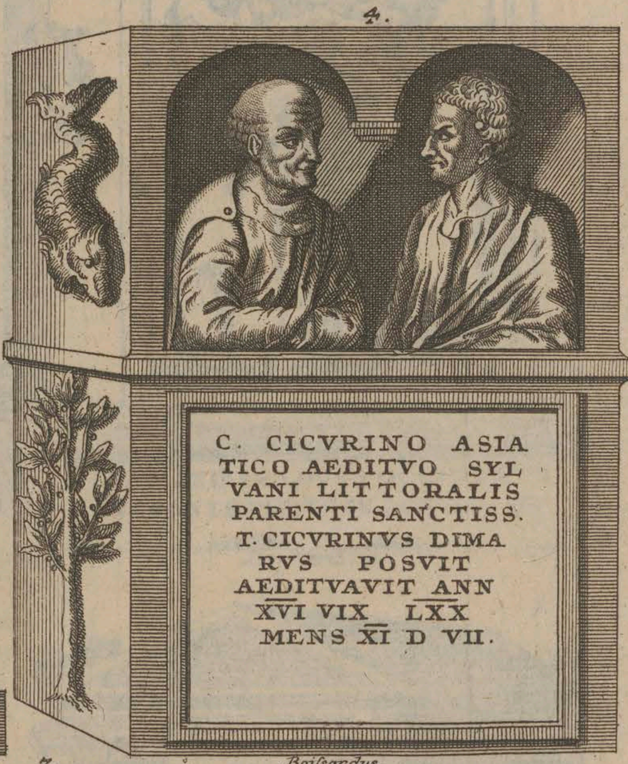

1.
DIS MAN.
LICINIAE
CHRISIDI
L. LICINIVS
FREGELLANVS
LIBERTAE
B. M. F.
Boissard.

2.
D. M.
V. VLPIO MARTI
ALI AVGVSTIL
A MARMORIBVS
Boissard.

3.
DIS MANIBVS
P. EGNATI
NICEPHORI
INFR. P. XVIII. IN AGR. P. XVII.
Boissard.

4.
C. CICVRINO ASIA
TICO AEDITVO SYL
VANI LITTORALIS
PARENTI SANCTISS.
T. CICVRINVS DIMA
RVS POSVIT
AEDITVAVIT ANN
XVI VIX LXX
MENS XI D VII.
Boissardus.

5.
D. M.
M. VIBII. HETERINI
VERNAE FIDELISS.
M. AVR. POLLIO F.
ET M. HETERIO LIB F.
ET M. CASPERIO F.
Boissard.

7.
D. M. T. PLAVIO
IERACI F. EVT
YCHIA CONIVGIS
B. M. F.
Boissard.

6.
D. M.
QVIETORVM
CLYMENES
ET
LIBERTORVM
ET RAPHIS

1.
DIS MANIBVS
C. TERENTIO
TYRANNO
V·A·VIII·M·III·D·I·
FECIT TERENTIA
DONATA MATER
PIISSIM.
Boissard.

2.
Q CAECILIO
FEROCI
CALATORISACERDOTII
TITIALIVMFLAVIALIVM
STVDIOSO
ELOQVENTIAE
VIXITANNISXV
MENSE I DIEBVSXXIIII
FILIO OPTVMO AC
REVERENTISSIMO
M·CAVIVS CHARINVS.
Boissard.

3.
DIIS MANIBVS
LVCCIAE C·F.
TELESINAE
SACRVM.
Boissard.

4.
DIIS MANIBVS
HETERIAE SVPERAE QVAE
VIXIT ANNO I MENSIBVS VI, DIEB·XXV.
FECERVNT PARENTES INFELICISSIMI
FILIAE SVAE,
Q·HETERIVS EPHEBVS ET IVLIA ZOSIME SIBI ET SVIS
DIIS MANIBVS LOCVS OCCVRATVS
IN FRONTE PED·VII·IN AGR·PED·IIII
Boissard.

5.
D· M·
IVLIAE EROIS
CONIVGI CASTISSIMÆ TI
CLAV·LALISVS CVM QVA
VIX·ANN·XXXI·SINE
QVERELA·V·A·XLVIII
SIBI ET SVIS
Boissard.

6.
DIS MAN.
COMICVS ET
AVRIOLA PARENTES
INFELICISSIMI
L·LICINIO SVCCESSO
V·A·XIII·M·I·D·XIX·
Boissard.

quae mortuum denotat ipsi opponitur. Inscriptio itaque haec ita erit legenda. *Dis manibus, uiuenti* uel *uiuo Vlpio Martiali Augusti liberto a marmoribus.*

§. 2. Quae hanc *fig. 3.* excipit urna, itidem pluribus gaudet ornamentis. Duae quippe mulieres alatae, ad quorum pedes aquilae leporem corripiunt, anteriores angulos tenent. Eaedem mulieres magnum encarpum gestant, qui inscriptionem inferne cingit. Intra hunc encarpum res prorsus arcana et mysterio plena uisitur: puer scilicet serpente circumuolutus inuerso capite una cum urna, quam manibus tenuit deorsum praecipitatur; puer porro alius atque puella, tanto casu perterriti, fugam capessere uidentur. Tomo primo, quum de Mithra Deo ageremus, hominem serpente circumdatum solem eiusque cursum per signa Zodiaci denotare uidimus. Homo itaque ille, qui serpente circumuolutus praeceps agitur subindicare uidetur, solem radios suos in hominem defunctum non ulterius immissurum esse, nec mortuum cursu illius porro fruiturum esse. Vrnae operculum singulari ornatu fulget. Ante templum quippe, cuius frontispicium quatuor parastatis decoratur, Diogenes Cynicus e dolio suo egrediens uisitur, e cuius regione canis subsidet. Diogenis forte simulacrum innuit, uitam hanc exemplo illius esse spernendam. Praefericulum ad latus urnae positum in urnis et sepulcris saepissime uidetur, et sine dubio ad libamina et sacrificia inferis oblata respicit. Vrnae sequentis *Fig. 4.* ita legenda est: *Caio Cicurino Asiatico Aedituo Syluani Littoralis parenti sanctissimo, Titus Cicurinus Dimarus posuit. Aedituauit annis sexdecim, uixit septuaginta, mensibus nouem, diebus septem.* In supremo lapide repraesentatur Cicurini pater atque filius; in latere arbor et delphinus, quorum illa, meo quidem iudicio Syluanum, qui semper cum arbore conspicitur, hic Syluanum littoralem, qui in littore maris colebatur, denotare uidetur.

§. 3. In urna sequente *Fig. 5.* non libertos modo, qui plerumque diuitiis et auctoritate pollebant, sed etiam uernas, elegantes admodum urnas posuisse, deprehendimus. Heterini quippe uernae fidelissimi urna statua Heterini patris, item alia statua cuiusdam ex filiis eius exornatur. Fabrettus ex inscriptionibus quibusdam hoc se didicisse perhibet, uernas nonnunquam cum patronis suis sepultos fuisse; de libertis idem satis notum est. Quae hanc *Fig. 6.* excipit urna *Quietorium Clymenes et Libertorum et Raphis* appellatur. Clymene in urnae latere consistens manum capiti imponit, quod alias securitatis signum est, adeoque cum uoce *quietorium* consentit. Genius in latere opposito facem contra terram extinguens frequentissimum urnarum insigne est. Alia urna *Fig. 7.* est *T. Flauii Hieracis*, ab uxore Eutychia posita. Ornamenta illius sunt capita uirorum cornibus arietinis instructa, et sphinges alatae. Aues illae duae quae papilionem, animae symbolum, rostro impetunt, per se intelliguntur.

§. 4. Quae *Tab. CXXXII. Fig. 1.* sequitur urna Caio Terentio Tyranno, qui annos octo, menses tres et diem unam uixerat, a matre Terentia Donata posita fuit. In ima illius parte Terentii protome in cochlea a duobus geniis alatis sustentata exhibetur; ornatus capitis haud uulgaris est. Vrnae sequentis *Fig. 2.* inscriptio ita legitur. *Q. Caecilio Feroci Kalatori Sacerdotii Titialium Flauialium studioso eloquentiae: uixit annis quindecim, mense uno, diebus uiginti quatuor, filio optimo ac reuerentissimo. M. Gauius Charinus.* Iam uero Q. Caecilius Ferox annos tantum quindecim natus calator s. seruus sacerdotum Titialium Flauialium fuisse dicitur. Calatores, Auctore Seruio, ad *Virgil.* Georg. I, 268. illi erant, qui sicubi uiderent sacerdotes assidentes, opus fieri prohibebant, ne negotio et ipsorum oculos et Deorum caerimonias contaminarent. Quod hic obseruatu dignum est in altero urnae latere, uotum est Orestillae filiae Gauii Charini, cuius nomen a filiae nomine prorsus diuersum est; qua de causa, ego quidem nescio. Inscriptio est: *somno Orestillae filiae*, et sub illa genius nudus facem extinguens, qui somnum repraesentat. In altero latere inscriptio sequens legitur: *Fatis Caecilius Ferox filius.* Fatis igitur uotum emittit Caecilius Ferox. Sub hac inscriptione Dea Nemesis, ut puto, cum rota repraesentatur, cuius inuidia Caecilius Ferox ex hac uita tam iuuenis abreptus fuerit. Quod ad uotum attinet ab Orestilla somno factum, somnum aeternum hic intelligas, qui mors ipsa est. Tab. CXXXII.

§. 5. Paucae uidentur urnae tot ornamentis condecoratae, quot in urna *Lucciae Telesinae fig. 3.* conspiciuntur. Ad quatuor urnae angulos inferne tot Sphinges et superne tot capita arietina, ex quorum cornibus magni encarpi dependent, conspiciuntur. In encarpo anteriori sub inscriptione Telesina duo puerulos utroque brachio sustinens uisitur. Ex duabus puellis, quae hinc inde positae et forte pro filiabus Telesinae habendae sunt, altera lugere et plangere uidetur. Sub encarpo eodem iuuenis caprarius cum tribus capris et uno capreolo uisitur. Antica operculi pars tripodem inter duos gryphos, Apollinis symbolum, exhibet. In altera urnae facie praefericulum, uas sacrum, et

ſub illo nidum auiculis plenum, ad quas pater et mater eſcam afferentes aduolant, conſpicimus; quo ipſo forte Teleſinae in liberis alendis diligentia et uigilantia exprimitur. In infima lateris parte Cupido Delphino inſidens merum artificis commentum eſſe uidetur. Heteriae Superbae urna, quam *Fig. 4.* exhibemus, obſeruatu dignum quidpiam praefert. Vixit illa, ex inſcriptione, anno tantum uno, menſibus ſex, et diebus uiginti quinque; quum tamen ſtatua illius in medio lapidis uirginem adultam exhibeat. Dici forte poſſet, matrem illius Zoſimen hic repraeſentari; at duo genii, qui ipſam coronant, duae faces a lateribus poſitae, et quam manibus illa tenet columba, clariſſime indicant, illam ipſam Heteriam Superbam eſſe, quam parentes adultam repraeſentari maluerunt. Ad pedes illius hinc canis, cui uuam offert, inde columba uiſitur.

§. 6. Vrna Iuliae Erois ſ. Eroidis *Fig. 5.* ſequentem habet inſcriptionem: *Dis manibus Iuliae Erois coniugi ſanctiſſimae Tiberius Claudius Laliſus, cum qua uixit annis triginta et uno ſine querela, uixit annis quadraginta octo ſibi et ſuis.* Iuliae protome in cochlea exhibetur; duo capita humana cum cornibus arietinis, quale caput Iouis Hammonis pingitur, urnam ſuperne ornant; duae aquilae in ima parte uiſuntur. Vrna ſequens *Fig. 6.* L. Licinio Succeſſo a patre eius Comico et matre Auriola poſita fuit; uixerat is annos, tredecim, menſem unum et dies nouendecim. Quatuor urnae angulos totidem uiri nudi exornant. Sub inſcriptione equus conſpicitur marinus, quo puer uehitur; forte ipſe hic Lucius Licinius eſt; quo uero cum iumento hoc pergat, haud facile diuinaueris.

Tab. CXXXIII §. 7. In urna ſequente *Tab. CXXXIII. Fig. 1.* Caius Iulius Saecularis chlamydem geſtans, repraeſentatur. Manu dextra papilionem, animae ſymbolum, ſiniſtra columbam 1) quae uitae ſimplicitatem denotare creditur, tenet; ad pedes eius hinc ſimia, cuius caput excidit, inde canis uiſitur. Mos canes in ſepulcris pingendi antiquis illis temporibus admodum uulgaris erat; unde Trimalchio architecto, qui ſepulcrum illius ſtructurus erat, commendauit, ut ſecundum pedes ſtatuae ſuae catellam pingeret, cum coronis et unguento. Ad laeuam huius iuuenis candelabrum eſt, cui fax accenſa alligatur. In ſummo candelabri eiusdem Iulii Saecularis imago denuo uiſitur. Inſcriptio monumenti ſequentis *Fig. 2.* inter nobiliores iure ſuo computanda eſt. Verba ipſa ſunt: *patrem, matrem, liberos una lues ſuſtulit, lacrymis confecta Cypris, filio et nepotibus poſuit.* Mater itaque, Cypris uocata, inferis ſacrificat pro filio, nuru atque nepotibus. Ipſa uelata eſt et patera in ara ignita libat; poſita eſt inter duas cypreſſos, arbores ferales, quae in ſepulcris et mauſoleis ſaepius ponebantur; ramis quoque huius arboris ſandapilas, rogos et urnas ſaepius exornare ſolebant. Sed non hanc ſolum ob cauſſam cypreſſi hic poſitae uidentur; quum enim nomen matronae Cypris ad arboris denominationem proxime accedat, uocum affinitatem ad has arbores hoc loco ponendas auctorem urnae ſimul induxiſſe uero admodum ſimile eſt. Veteres enim quantum iſtiusmodi homonymias ſectarentur, multis exemplis effici poteſt.

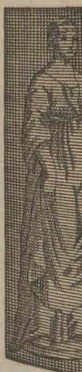
§. 8. Vrnae ſequentis *Fig. 3.* inſcriptio notatu certe digna eſt, et his uerbis legitur: *Diis manibus Primillae Aeſtiones, cui et ſacris domeſticis offerre conceſſerat ollas ſex minores, et liberis eius in auito conditorio indulſit Caius Cincius Primigenius et Aelio Septimillo nepoti et Luciano.* Ollae, de quibus ſupra iam mentionem fecimus, plerumque fictiles erant et in conditorio auito reponendae. Primilla hic matronae ueſtitu repraeſentatur. Nomina numerica hic in propria conuertuntur in eadem familia. Auia quippe *Primilla* dicitur et nepos eius *Septimillus.* Vrnae *Fig. 4.* inſcriptio non minus digna, quae huc tranſcribatur: *Aemiliae Phyllidi filiae manſuetiſſimae et ſupra ſexus ſui captum et aetatem prudenti Iulius Elicius pater infelix et ſibi et Cypriae Athenaidi uxori optumae benemerenti fecit et ſuis fecit poſterisue.* Aemiliae Phyllidis imaginem altera urnae facies repraeſentat. Prorſus inſignis eſt urna ſequens *Fig. 5.* duabus inſcriptionibus, quarum ſuperior ad equos, inferior ad homines ſpectat. Prior inſcriptio ob duos equos duplex eſt; altera ita legitur: *Aquiloni Aquilonis; uicit centies tricies et ſecundo, ſecundas tulit octogeſies, tertias tulit tricies ſepties.* Alterius equi inſcriptio haec eſt: *Hirpinus nepos Aquilonis, uicit centies quatuordecies, ſecundas tulit quinquageſies ſepties; tertias tulit tricies ſepties.* Hirpinus Aquilonis nepos uidetur. Equorum circi tanta fama fuit, ut poetae illam in exemplum uſurparint; unde Martialis ita canit: *Non ſum Andremone notior caballo.* Inſcriptio autem ſepulcralis equorum hic agitatoris inſcriptioni praeponitur; nam, ut ſupra tomo tertio iam diximus, maior ſaepius equis, 2) quam uiris honos exhibebatur; inque ſignum uictoriae monumenta illis erigebantur, ut memoria illorum perennaret. Plurima ſuppetunt illorum exempla, qui equis monumenta erexerunt; de quibus Aelia-

1) Chriſtiana per tempora *columba* animae fere perpetuum et proprium ſymbolum.

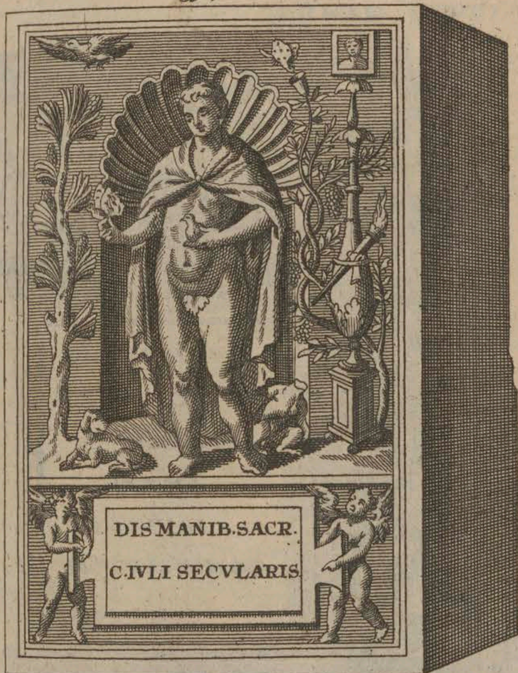
2) Non raro in numis adeo equorum honor ſeruatur: ut *bucephali*, aliorum.

1.

Boissard.

2.

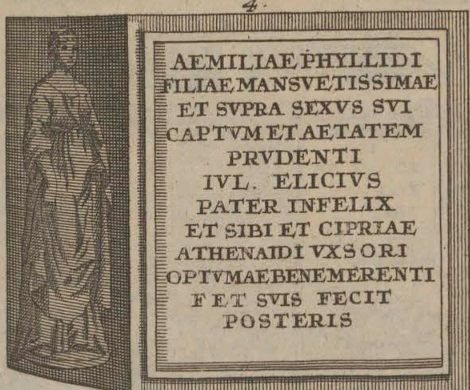
Boissard.

3.

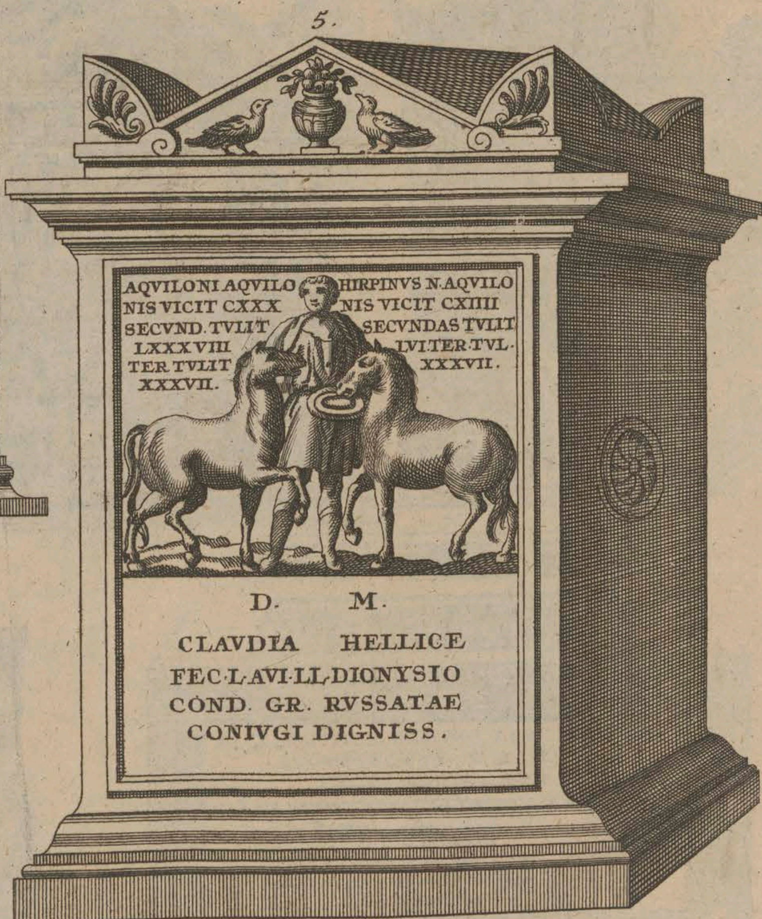
Boissard.

4.

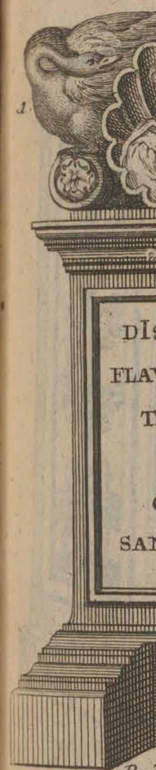

Boissard.

5.

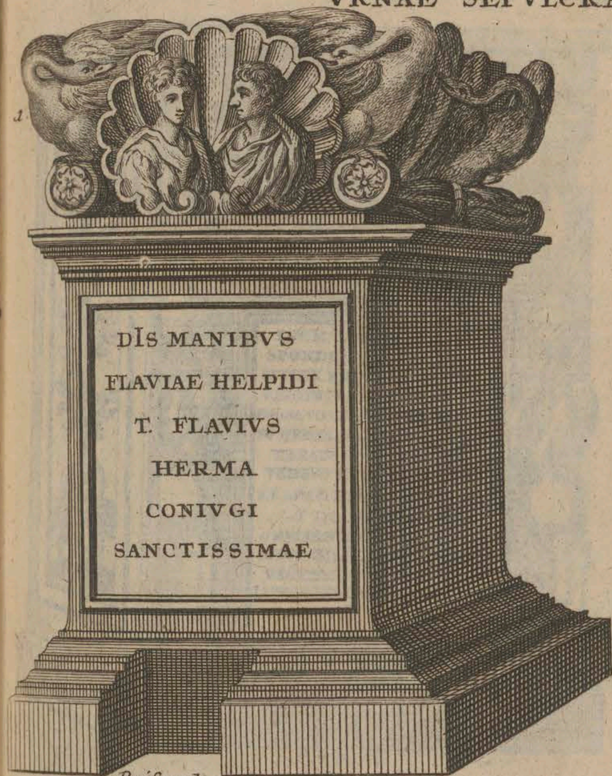
Boissard.

ANNEAE PY
LIDI
L. TROPHI
AVG. LI
AVESTE
A LACV
LOCVMMONV
DEDIT
Boiſsard

1.

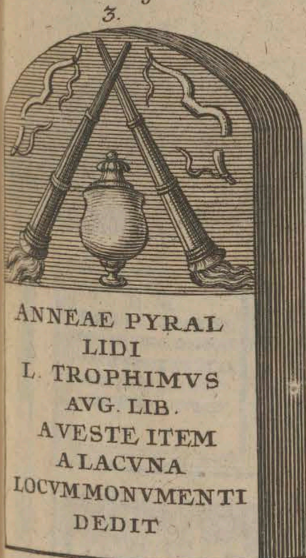
Boissard.

2.

Boissard.

3.

Boissard.

4.

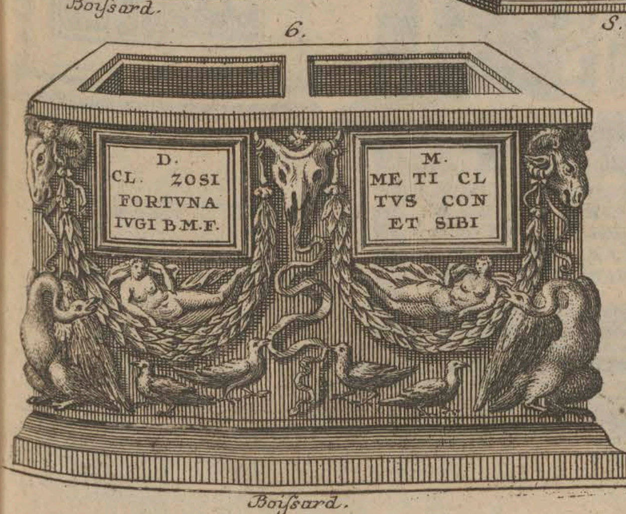
S. Genevieve.

5.

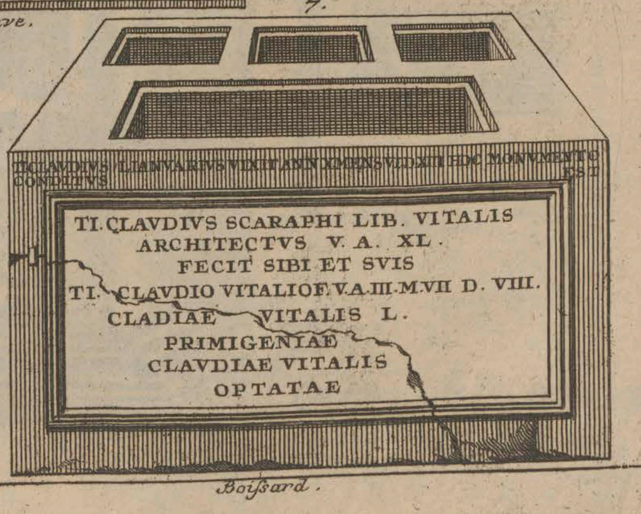
Bonanni.

6.

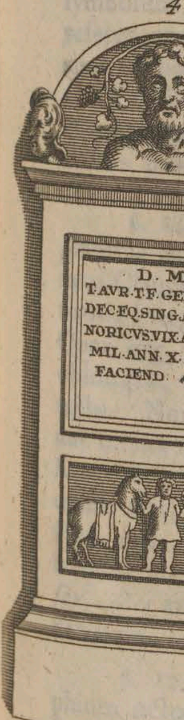
Boissard.

7.

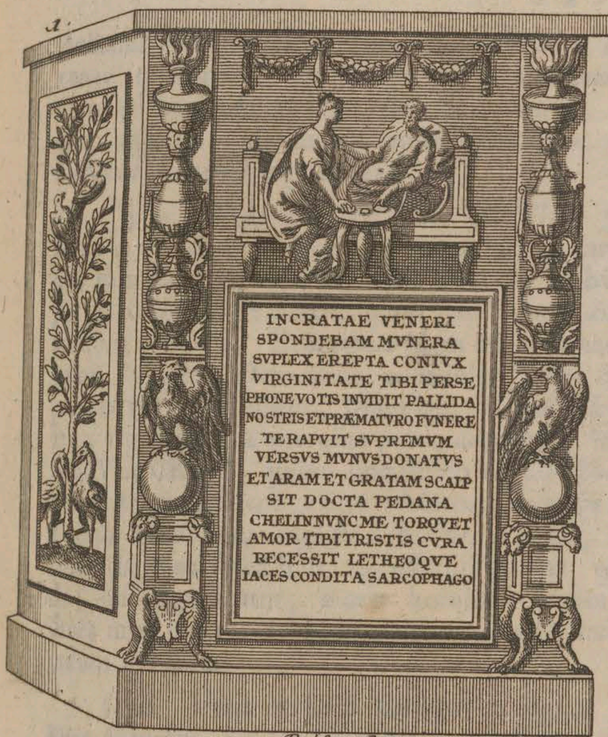

Boissard.

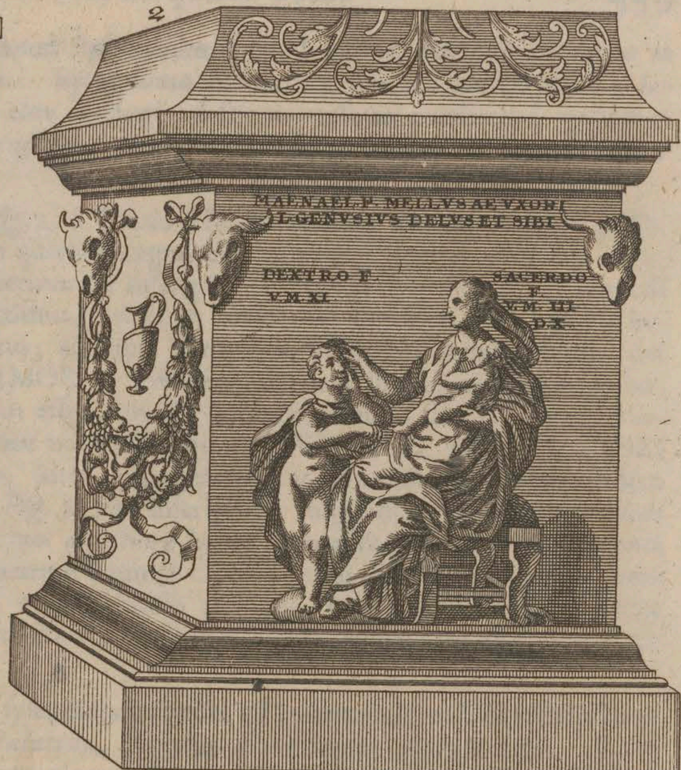

D. M
T.AVR.T.F.GE
DEC.EQ.SING.
NORICVS.VIXA
MIL.ANN.X.
FACIEND

1.

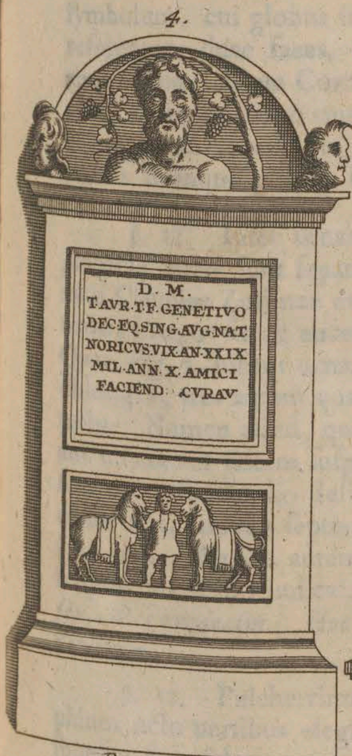
Boissard.

2.

Boissard.

4.

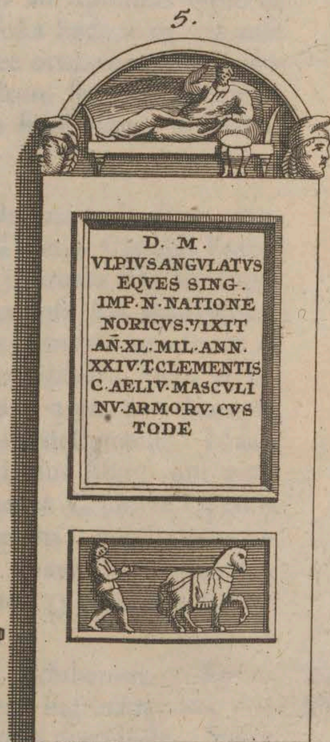
Bartolus.

3.

Boissard. MS.

5.

Bartolus.

Carm. Dise. Carm. Czern

Aelianus, Plinius aliique conferri possunt. Apud Spartianum c. 20. legimus, Hadrianum equos et canes ita adamasse, ut iis sepulcra constitueret. Epitaphium subtus positum a Claudia Hellice factum est Lucio Auito Dionysio Lucii liberto, eius coniugi, factionis russatae conditori s, gubernatori, ut puto. Hic autem legitur *Cond. gr. russatae;* nescio an id *gregis russati* uel *gregariorum russatae factionis* legi debeat.

§. 9. Urna sequens *Tab. CXXXIIII. fig. 1.* a Flauio Herma coniugi Flauiae Helpidi posita fuit, et utriusque protomen exhibet operculum quatuor cygnis conspicuum. Helpis a capitis cultu, qui solo capillitio constat, spectabilis est. Marmor et inscriptio sepulcralis Titi Fundanii Eromeni *fig. 2.* id clarissime efficit, quod paullo ante diximus, imagines scilicet sepulcrorum, ad nomina hominum alludere. Eromenus idem est ac amatus; adeoque Titus Fundanius Eromenus manum dat uxori Poppaeae Demetriae, cum inscriptione AMOR. Putassem iuuenem illum, qui inter ambos paullo remotior uisitur, Maniliam Eromenidem esse, cuius in epitaphio mentio fit; sed capilli puerum arguunt. In margine porro anaglyphi haec uocabula leguntur: VERITAS, HONOR, FIDEI SIMVLACRVM, quibus sine dubio significatur, inter coniuges semper amorem, honorem, fidem et ueritatem esse colendam. Marmor sequens *Fig. 3.* hac inscriptione insignitur: *Anneae Pyrallidi Lucius Trophimus Augusti Libertus, a ueste, item a lacuna locum monumenti dedit.* Ornamenta funebria duae faces sunt, decussatim positae, quarum flamma uersus terram directa, quasi extinguenda; quo significatur, morte hominum uitam eodem modo extingui, quo flamma ignis. Inter faces urna uidetur rotunda cinerea, et ad latera illius arcus ruptis neruis, quibus ruptum uitae funiculum indicatur. Tab. CXXXIV.

§. 10. Urna musei S. Genouefae *Fig. 4.* splendidis instructa est ornamentis et ista inscriptione. *Diis Manibus, Lucius Visellius Lucii filius, Palatina, sedatus uixit annos uiginti duos. Palatina* idem est ac ex tribu Palatina. Ornamenta elegantissimae huius urnae sunt tripus, Apollinis symbolum, cui globus impositus; duo cygni, quae aues etiam nonnunquam ad Apollinis symbola referuntur; duae faces, totidem palmae arbores et in lateribus rami atque folia hederacea ex uase erumpentia. Urna Corneliae Thebaidis *Fig. 5.* hederae foliis, (bacchica haec ornamenta sunt) decoratur, superne duo capita uisuntur. In altero urnae latere cuniculus canistrum floribus et fructibus repletum depascitur. In anteriore operculi parte papilionem, animae symbolum, a duabus auibus utrinque positis laedi uidemus.

§. 11. Inter urnas aliquot etiam reperiuntur, quae plurium cineribus destinatae in duas, tres, pluresue partes sunt separatae, ne cineres commisceantur. Talis est urna a Tiberio Claudio Fortunato Claudiae Zosimae et sibi positae *Fig. 6.* duobus quippe foraminibus haec instructa est; in eaque uxoris imago super encarpis ex cornibus arietum dependentibus utrinque extensa bis conspicitur. Quae *Fig. 7.* uisitur urna, quatuor separatis loculis instructa est, quorum unus grandior quadratus et oblongus, tres autem quadrati minores sunt. Facta est haec urna a Tiberio Claudio Vitali architecto. Nomen aliud, quod post uocem *Claudii* legitur, est *Scaraphi* Libertus, quae uox Scaraphi aut uitiata aut saltem suspecta uidetur. Vitalis itaque hanc urnam et sibi et suis designauit. Maius foramen ipsi Claudio destinatum uidetur; tria reliqua Tiberio Claudio Vitali eius filio, qui uixit annos tres, menses septem, dies nouem; Claudiae primigeniae Vitalis Libertae et Claudiae Optatae filiae eius. Ab illo autem tempore hic etiam depositi sunt cineres pueri cuiuspiam, quod altera inscriptio his uerbis indicat: *Tiberius Claudius Caiae Libertus Ianuarius uixit annos decem, menses sex, dies tredecim. Hoc monumento conditus est. Notum autem est* litteram ɔ inuersam *Caiam* denotare.

§. 12. Pulcherrima est urna illa sepulcralis, quam *Tab. CXXXV. Fig. 1.* exhibemus. Epitaphium octo uersibus elegiacis constat, quibus uir quispiam queritur, Venerem ingratam, cui pro sponsae suae salute uota tulerit, tamen eam a Proserpina paullo post nuptias abripi permisisse. Supra hanc inscriptionem duo coniuges in lecto coenam feralem celebrantes exhibentur; mensae accumbunt rotundae, tribus pedibus nixae. In urna hac elegantissima, sunt duo candelabra urnam utrinque terminantia, quorum imaginem iam supra *Tab. LVI. Fig. 25.* separatim exhibuimus. Urna sequens *Fig. 2.* a Genusio Delo Menae Mellusae uxori, duobusque filiis paruulis facta est. Alter Dexter appellatus, undecim menses uixit; alter Sacerdus nomine, menses tres, sexque dies. Ad matris sedentis genua puerulus maior consistit, minorem mater laeuo brachio tenet. Magnificum, quod *Fig. 3.* sequitur sepulcrum, Praefecto urbis Romae paratum atque sculptum fuit, tantaeque dignitati parem hic magnificentiam obseruare licet. Inscriptio sepulcralis, quae minimam marmoris partem occupat, ita legenda est: *Marco Aurelio, Marci filio Seueriano, Praefecto Vrbis Marcus* Tab. CXXXV.

cus Aurelius Syntychus filius et Flauia Nice parenti optumo fecerunt. Vixit annos quinquaginta, menses tres, diem unum: et Iuliae Zosimae Libertae et Hyllo. Tot iam libertos atque libertas in heroum sepulcris conditos uidimus, ut non mirandum sit, si cum praefecto quoque urbis liberti illius quiescant. Liberti enim non pauci praecipua munera obierunt, et cum nobilissimis familiis iuncti fuerunt. Ipsa Marci Aureliani Seueriani loculamento, quod in cochleam terminatur, inclusa conspicitur. Duabus columnis aquilae insident. Praefectus hic tunicam gestat ad terram usque defluentem et super eam, togam; brachia uetustate exciderunt. Ad unum monumenti latus Sphinx alata uisitur, et infra eam praefericulum cum disco. Praefecti urbis potestas, auctoritasque tanta fuit, ut post Imperatores nihil illam aequaret. Imperatorum tempore ad praefectum urbis deferebatur notitia criminum facinorumque, quae in urbe et ad centesimum usque ab urbe lapidem admittebantur. Huic licebat in exilium ablegare, uel in insulas, uel in prouincias, si facinorum ratio id postularet. Seruorum contra heros querelas audiebat, si uel immaniter afficerentur, uel si ad ministeria iniusta et indigna cogerentur. Ad eundem pertinebat inspectio tutorum et curatorum, an pupillorum bona probe administrarent. A rectoribus prouinciarum ad praefectum urbis appellabatur, et similiter a duobus praetoribus caussarum ad eundem praefectum. Monumenta duo sequentia *Fig. 4 et 5.* ad equites singulares spectant, quo nomine illi equites intelliguntur, qui ad sinistram Imperatorum pugnabant, uti Praetoriani ad dextram. Prius monumentum Tito Aurelio Genetiuo, equitum singularium decurioni, positum erat; qui ex Norico oriundus erat, et annos uiginti nouem natus obiit, quum militasset annos decem. Protome illius in summo lapide repraesentatur; in imo autem lapide seruus equos duo cultu solito ornatos tenet. Monumentum posterius Vlpio Vngulato itidem ex Norico oriundo dicatum est; quadraginta annos natus obiit, et militauit annos uiginti quatuor; unde colligas tum admodum iuuenes in bello meruisse. In ima tabula equus repraesentatur eodem cultu, quo priores illi. Vlpius ipse in suprema lapidis parte lecto incumbit.

Tab. CXXXVI. §. 13. Vrna Liuillae Harmoniae *Tab. CXXXVI. Fig. 1.* inscriptione commendatur. Haec autem ita legitur: *Diis Manibus Liuillae Harmoniae Tiburtianae, pudicitiae incomparabilis, modestiae singularis sacrum. Et Leutoriae Clytoris et suis.* Imago, quae hic offertur singularissima est. Viri duo Harmoniam nudam sustentant; unus eorum coniux illius esse uidetur, quum caput in eum reclinet, ipsoque niti uideatur, postquam nefarii cuiusdam hominis, qui uim forte illi inferre tentauerat, impudicitiam represserat; idem homo temerarius ab alio prostratus, in terramque excussus est. Alius item ad opem ferendam accurrens baculum tenet. Haec ad laudem pudicitiae, cuius in ipso epitaphio mentio fit, alludere quiuis intelligit. Ceterum urna haec, quae etiam Leuteriae Clytoridi et suis parata est, ab utraque parte columnis tortilibus exornata est. In superiori lapidis parte aquila encarpo insidens conspicitur. Vrna sequens Vosusii Saturnini *Fig. 2.* cuius inscriptio aut deficere aut uitiata esse uidetur, nihil peculiare habet, nisi lupam puerulos lactantem; reliqua enim ornamenta iam saepius uidimus. Monumentum *Fig. 3.* in quo Lucii Calpurnii Veientini et uxoris eius protomae repraesentantur, a Boissardo delineatum fuit. Protomae ambae ante et retro integrae comparent, quod in aliis monumentis raro deprehenditur. Inscriptio ita legitur: *Lucio Calpurnio Veientino et Sac. FF.* Duae litterae postremae FF *fecerunt* significant, quid autem per ET SAC indigitetur, non ita facile est diuinare. Postremum illud SAC posset esse initium nominis uxoris. Vrna Domitiae Augurinae *Fig. 4.* a cultu capitis eius spectabilis est. Inscriptio est: *Domitii Caii filiae Augurinae: uixit annos uiginti duos, menses quatuor, dies uiginti duos. Caius Erucianus Theseus maritus coniugi carissimae et Volusia Seuera et Anthemusius Augusti Libertus parentes fecerunt.*

LIBER

1.

Boissard.

2.

Boissard.

3.

Boissard.

4.

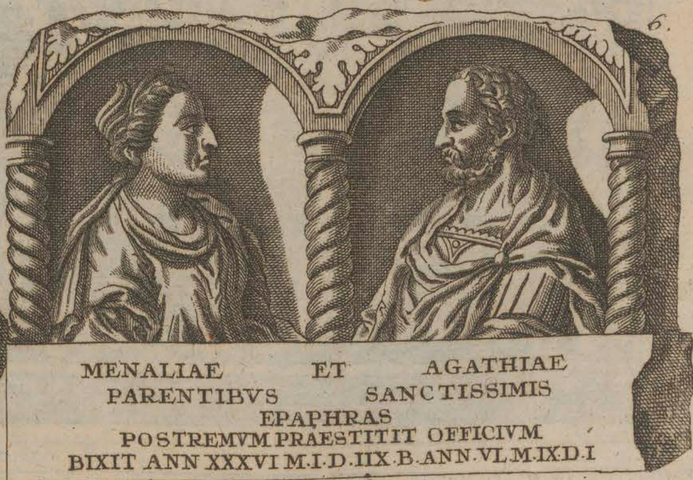
Bartoli.

5.

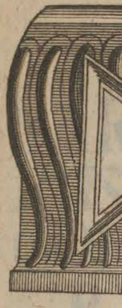

Boissard.

6.

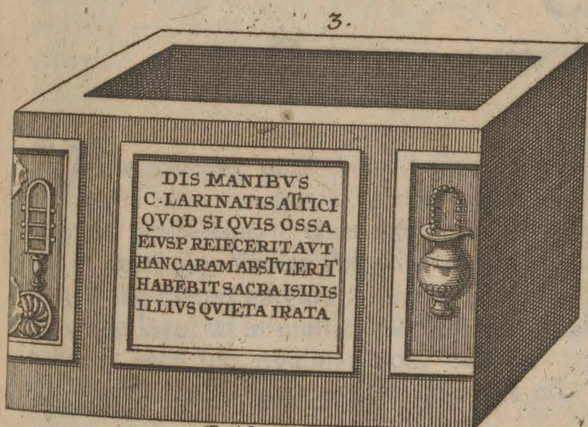
Boissard.

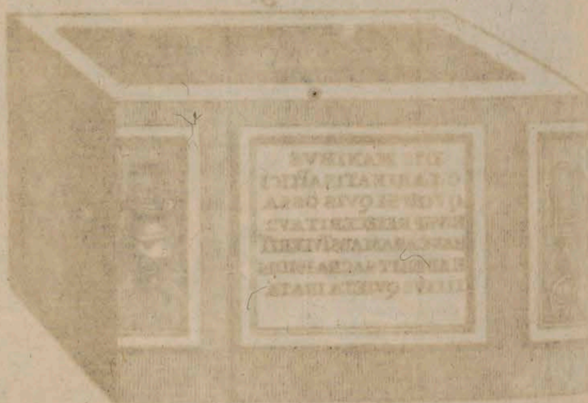

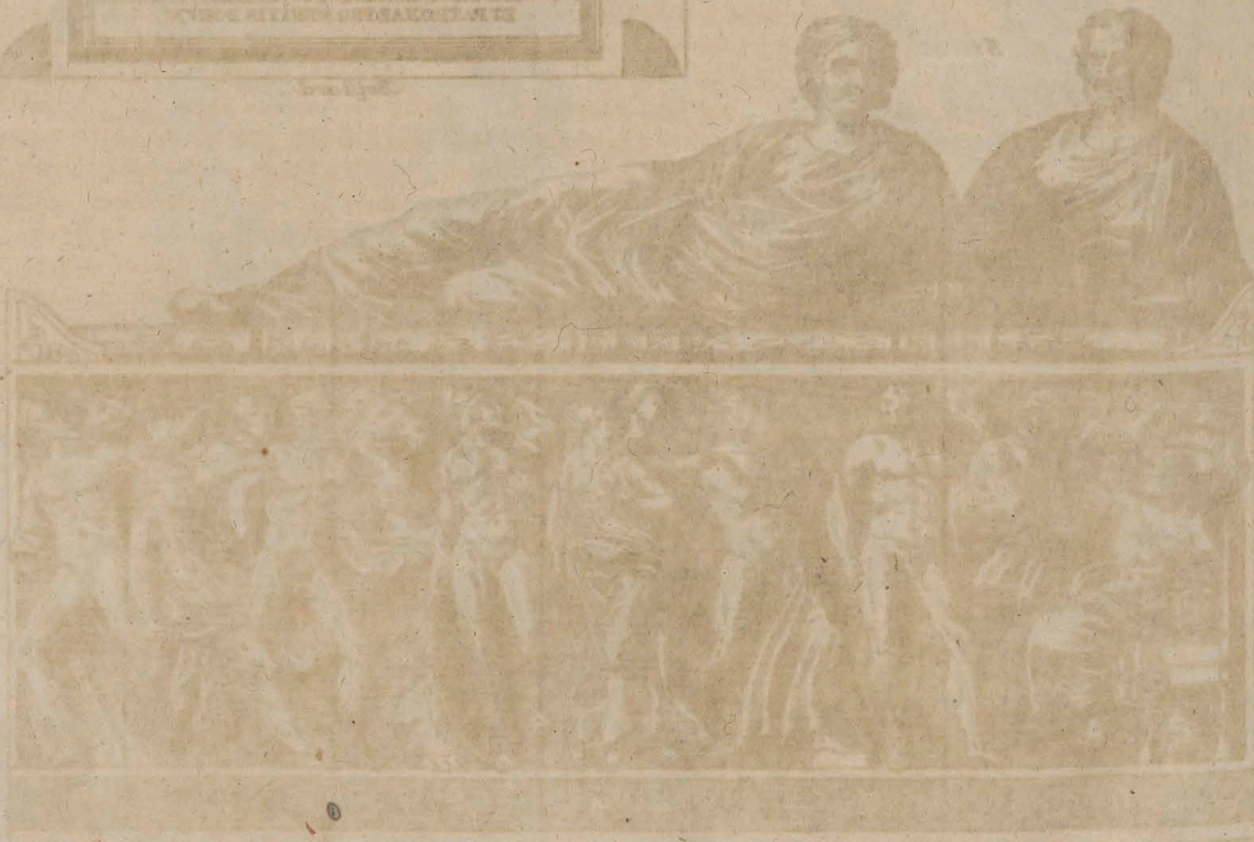
in Capitolio Rom.

LIBER TERTIVS.

DE

SARCOPHAGIS, VRNIS LACRIMATORIIS MONVMENTIS QVIBVSDAM GRAECORVM, GALLORVM ET HETRVSCORVM, NEC NON MAVSOLEIS VARIIS.

CAPVT I.

De urnis maioribus siue Sarcophagis. 1)

§. 1.

Vrnae maiores, quae totum corpus humanum extensum capiebant, sarcophagi dicebantur, earumque aliae quadratae fuerunt, aliae oblongae, aliae ouatae paene figurae, in semicirculum utrinque desinebant. Quem priorem hic *fig. 5.* damus Sarcophagum, a fratre P. Vedii Diogenis ipsi et uxori eius Vediae Feliculae adornatus fuit; in eoque utriusque coniugis protome repraesentatur; ambo manus iungunt. Frater Diogenis uxorem eius Vediam Feliculam *cognatam* uocat, qua uoce hoc loco, ut in multis aliis, affinitas intelligitur. Marmor sequens *fig. 6.* Epaphras matri Menaliae & patri suo Agathiae poni curauit. In epitaphio pro *uixit* legitur *bixit*, quae litterarum commutatio in his monumentis non rara est. Agathias uixit annos 45, menses nouem, diem unum.

§. 2. Sarcophagus sequens *Tab. CXXXVII, Fig. 1.* matri Domitiae Eutychiae a Domitio Eutyche apparatus est; ouatae formae est et striatus. Quae *Fig. 2.* sequitur urna a Seruio Valerio Seueriano, pro filio suo, cuius nomen tacetur, annos autem natus quadraginta obiit, facta est. Inscriptio a duobus geniis sustentatur. Sub illa duo alii genii alati sese amplectuntur; in extremis utrinque lateribus duo alii genii maioris staturae faces contra terram uertunt; ad pedes cuiusque genii arcus neruo remisso conspicitur, quo itidem uitae finis adumbratur. In altera facie laterali caput Medusae comparet. Vrnae sequentis *Fig.* 3. epitaphium obseruatu dignum est: sic enim se habet: *Diis Manibus Caii Larinatis Attici. Quod si quis ossa eius reiecerit, aut hanc abstulerit, habebit sacrae Isidis illius Quieta irata.* Sacra haec Isidis hic sistro denotantur, quod rotae imponitur. In altera ora uas est ansatum. Ceterum imprecationes eiusmodi contra uiolatores sepulcrorum in monumentis saepius occurrunt. Monumentum sequens *fig.* 4. inscriptione sua notabile est. Ea sic legenda est: *Lucius Antistius Caii filius, Horatia tribu sarculo Salius Albanus, idem Magister Saliorum. Antistia Lucii Liberta Plautia. Rufus Libertus, Anthus Libertus imagines de suo fecerunt patrono et patronae pro meritis.* Hae uero imagines Antistii et Antistiae protomae sunt. De Saliis supra actum est. Tab. CXXXVII

§. 2. In pulcherrimis Sarcophagis Romanis numerandus est ille Alexandri Seueri Imperatoris et Mammaeae matris, qui ex *monte del grano* in Capitolium translatus ibidem hodieque uisitur, cuius imaginem *Fig. 5.* exhibet. In operculo Imperator cum matre sedens uel potius decumbens conspicitur; uterque brachio suo puluinari posito innititur. Singula monumenti huius latera peculiaribus exornata sunt anaglyphis. In priori quidem facie quidam sedens exhibetur, qui pro ipso Imperatore habetur; in altera eiusdem lateris ora uir alius sedens e regione priori illi opponitur. Inter utrumque uiri multi alii mulieresue cernuntur. Viri nudi casside muniti equos ducunt, quo ipso ludi funerei significari possunt. Explicationem huius imaginis aliis relinquimus. Qui enim raptum Sabinarum hinc eruere conantur, nulla plane probabili ratione nituntur. Cetera reliquorum laterum anaglypha hic lubentes omittimus, quod nonnisi obscura nobis offerunt.

§. 3.

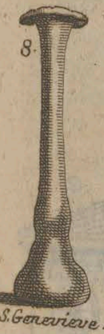
1) vid. *Salmasium* ad *Solinum*. Confer. etiam inscriptiones *Gruteri*.

Tab. CXXXVIII §. 3. *Tab. CXXXVIII. Fig. 1-6.* duos ſarcophagos marmoreos exhibemus, qui Hortae, in ditione Eccleſiaſtica reperti ſunt. Prior *fig. 1.* anaglypha profert admodum prominentia; ita ut etiam, membra integra extra tabulam erumpant; unde mirum non eſt, ſi brachia et crura bene multa uetuſtate exciderunt. Repraeſentatio uero haec prorſus aenigmatica eſt; ad feſtum tamen Bachanalium ea reſpicere quodammodo uidetur. Primus, mea opinione Bacchus eſt, qui iuniori Bacchanti uel Fauno innititur, quod ex pampineis foliis, capillitio illius admixtis colligere licet. Prope Bacchum Faunus eſt, cuius brachium ruptum eſt, ut ſenis illius, qui Fauno proximus eſt. Bacchus autem uerſus nympham cubantem & dormientem procedere uidetur; nympham hanc ſi pro Ariadne habeamus, quam Bacchus a Theſeo relictam uxorem duxerit, haud ſane errauerimus. Prope Ariadnem uidemus Genium exiguum, eumque alatum, cuius brachia itidem exciderunt; forte pro Deo ſomni hic habendus eſt. Senex porro magnis alis inſtructus tempus fortaſſe ſignificat; utrumque hic brachium amiſit remanente tamen dextra, qua uelum Ariadnae retrahere uidetur. Ad dextram ſenis huius alia Bacchans mulier apparet, uas igne plenum tenens et ad ſiniſtram illius Bacchans ſ. Faunus alius facem ingentem ardentem ſiniſtra ferens. Faunus alius ebrius, oculos alio auertens et curioſo ſimilis caput humanum ſ. laruam in flammam immittit. Bacchans contra mulier alia hoc furore conſpecto utramque manum extendit, ut facem illam auertat; eadem uas utrinque anſatum, quod ante pedes illius iacet, ex manibus emiſiſſe uidetur. Alia larua ad aram conſpicitur. Ad pedem Fauni, cuius crus alterum et brachium exciderunt, canis clunibus inſiſtens herum ſuum reſpicit. Pone canem corbis eſt ex qua ſerpens multis gyris egreditur, in ſolennibus Bacchicis frequentiſſima. Alius Faunus uas magnum euertit, ex quo liquor effluit: prope ipſum infans nudus crura et femora amiſit. Faunus alius, cuius media pars capitis una cum uultu excidit, peluim fructibus plenam tenet. Ad aram uidemus mulierem uelatam, quae ſacerdotis forte uicem gerit, adſtantem arietem mox immolaturae. Ibidem ſenex comparet talari ueſte indutus, qui uas modio ſimile oſtentat. In utroque latere minori *fig. 2, 3.* repraeſentatur gryphus magnus alatus, qui pro Apollinis Symbolo habetur. Hi uero ex mero artificis arbitrio poſiti uidentur.

§. 4. Sarcophagus poſterior *Fig. 4.* priore illo magis integer et elegantior eſt. Latera duo extrema a puerulis Bacchantibus occupantur; qui medium tenent quatuor anni tempora, puerorum ſpecie, produnt. Si ad ſiniſtram a dextra incipiatur, puer Bacchans altera manu utrem uino, uti creditur, repletum, altera baculum recurrum paſtoralem, uel etiam lituum ſiue auguralem uirgam tenet. Huic alius ſuccedit Bacchans, altera manu baculum oblongum tenens, altera caprae cornu arripiens. Prope capram panthera uiſitur, quod animal Baccho cariſſimum eſt. Hos quatuor anni tempora ſequuntur. Aeſtas primo per iuuenem nudum exprimitur, brachio ſiniſtro pallium geſtans. Aeſtate quippe in regionibus illis auſtralibus nudi ſaepius incedebant. Aeſtatis hoc ſimulacrum uas magnum ligneum frumento repletum tenet. Aeſtatem excipit Autumnus ſub imagine pueri ueſtiti quidem, ſed cruribus tibiisque etiam nudi. Caniſtrum hic tenet fructibus onuſtum, altera manu auem. Hiems pluribus quam ceteri ueſtibus amictus tunica tegitur, cuius manicae ad carpum uſque protenduntur et braccae ad pedes defluunt. Quod autem nec uas aliquod, nec quicquam aliud teneat, eo reſpicit, quod tempeſtas hiberna nihil fructuum promat. Manus dextra aut obuoluta aut truncata eſt. Tempus uernum puer ſequens, femora tibias et brachia fere nudus exhibet. Altera manu uas floribus onuſtum, altera faſciam tenere uidetur. Inter autumnum et hiemem hircus decumbens conſpicitur, inter hiemen et uer auis. Poſt haec quatuor anni tempora Bacchicus iterum coetus procedit. Primo quidem puer facem ardentem tenens. Secundus eodem ſitu, quo penultimus in dextro latere, terga dat et longum baculum tenet, qui forte pro thyrſo habendus. Ex uaſe autem, quod laeua tenet, liquorem in caput tigris ſ. pantherae effundere uidetur. Poſtremus Bacchans lituum ſ. pedum pro more tenet, et altera manu lagenam humeris impoſitam. Ad pedes illius animal recumbit, quod forte pro capreolo habendum, et in altero latere corbis cum fructibus. In altero minorum laterum *Fig. 5 et 6.* iuuenis quiſpiam boues duos baculo agit; in altero uero puella flagello idem peragit.

CAPVT

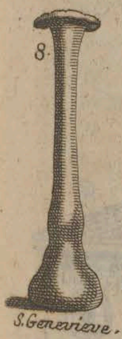

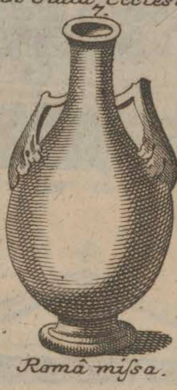

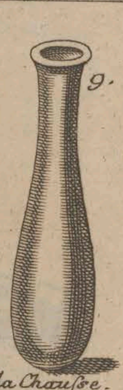
2. Hortæ in Statu Ecclesiastico. 3.

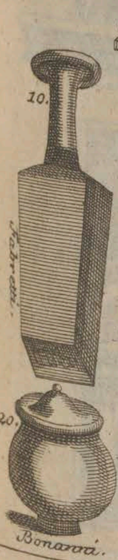

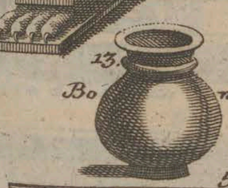

Hortæ in Statu Ecclesiastico.

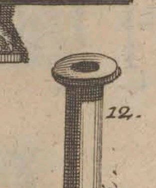

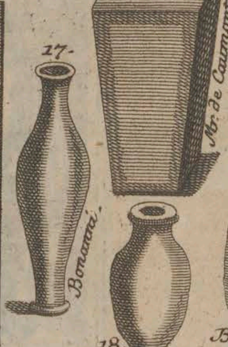

2.
ΦΙΛΙΣΤΑΝ
Marbr

de Belveder à Rome

Marbre d' Oxford.

Marbre d' Oxford.

Marbre d' Oxford.

Marbre d' Oxford.

Marbre d' Oxford.

CAPVT II.
De urnulis ſeu phialis, quibus lacrimae condebantur, quas paſſim ex ſepulcris eruunt. 1)

§. 1.

Sub initium huius Tomi V. monuimus, a ueteribus mercede conductas fuiſſe praeficas, quae in funere conſanguineorum plangerent, lacrimasque largiter profunderent; quod illae, nullo licet moeroris ſenſu affectae, egregie praeſtabant. Hae lacrimae certis quibusdam urnulis ſeu phialis, quarum aliae fictiles erant, aliae uitreae, ſeruari conſueuerant. Nec dubium eſt, quin cognatorum conſanguineorumque lacrimas ſimiliter eiusmodi phialis collegerint. Cognati uero et affines non illo tantum tempore, quo funus efferebatur, ſed aliis etiam temporibus ploratum ueniebant, et lacrymas profundebant, quae in defunctorum cineres defluerent; quo fine in medio plerumque urnae operculo foramen erat, cuius exemplum ſupra *Tab. CXXVIIII. Fig. 9.* iam uidimus. In urnis praeterea cinerariis phialas illas deponebant; uti magnus earum numerus paſſim repertus eſt, et in muſeis fere omnibus conſpici poteſt. Nec ſuas, praeficarumque lacrimas urnulis eiusmodi depoſuiſſe ſatis erat, ſed aromata nonnunquam et unguenta pretioſa lacrimis miſcebant.

§. 2. Magnam hic *fig. 7-21.* eiusmodi phialarum copiam proferimus; quae uariae formae ſunt, nec deſcriptione uerboſiori egent.

CAPVT III.
De Monumentis quibusdam ſepulcralibus Veterum Graecorum, Gallorum et Hetruſcorum.

§. 1.

Ad Graecorum aliarumque gentium monumenta ſepulcralia priusquam accedamus, inſerere hic lubet elegantiſſimum illud Cleopatrae monumentum, quod in aedibus Vaticanis Beluedere dictis uiſitur, cuiusque imaginem *Tab. CXXXVIIII, fig. 1.* exhibet. Antiqua illa et a peritiſſimi artificis manu eſſe uidetur. Viſitur illa in aditu impluuii ſupra fontem hic repraeſentatum decumbens, quo tempore Iulii III. tanquam in Spelaeo a Daniele Volaterrano uariis ornamentis atque picturis decorato, depoſita fuit. Infeliciſſimae huius reginae fata uel in uulgus nota ſunt. Poſtquam coniux illius Marcus Antonius uiolentas ſibi manus intulerat, ipſa quoque aſpide ad brachium admota mortem ſibi procurauit; hinc etiam aſpis hic brachio illius alligata conſpicitur: altero autem brachio caput diademate ornatum obtegit. Plutarchus regiis illam ornatibus inſtructam magnificentiſſimisque ueſtibus indutam expiraſſe ait; Verum magni illi ſculptores atque pictores id arti ſuae prodendae opportunius putabant, ſi partem aliquam corporis nudam relinquerent, in qua artis praeſtantia locum haberet; ideoque hic quoque artifex brachia et ſinum nuda exhibere maluit. Gratioſa illius facies et uultus ad triſtitiam compoſitus quoslibet facile ſpectatores moueat.

Tab. CXXXIX

§. 2. Ex monumentis Graecis primo loco *fig. 2.* ſe hic offert monumentum Philiſtae, ſumtibus publicis factum, quod ex uocibus frontiſpicio inſcriptis facile intelligitur. Verba enim haec ΦΙΛΙΣΤΑΝ ΜΕΜΝΟΝΟΣ Ο ΔΗΜΟΣ commode ita explicantur, *Philiſtam Memnonis curauit populus;* ubi uocem Δῆμος, *populus,* coronae laureae inſcriptam uidemus. Monumentum ipſum templi frontiſpicio perſimile eſt, et non duabus tantum columnis ordine Ionico poſitis, ſed et aliis ornamentis decoratur. Duae rotae ad coronae laureae latera poſitae, hoc loco etiam ad ornatum pertinent. Philiſta tunica induta et pallio inuoluta eſt. Ex duabus puellis ad dextram et ſiniſtram pro more poſitis altera arculam, altera uas ignotum tenet. Catellus inſuper Philiſtae abblanditur. Baſi inſiſtit poculum hodiernis poculis uitreis perſimile. Porro uel Apolloniam uel eiusdem parentes de republica optime meruiſſe opportebat; eo quod ſepulcrum illius etiam ſumtibus populi peractum eſt. Docet hoc inſcriptio, quam *Fig. 3.* in delineatione huius ſepulcri ita legimus: ὁ δῆμος Απολλωνίαν Κηφισοφῶντες h. e. *populus hoc monumentum Apolloniae Cephiſophontis erexit;* uox autem ὁ δῆμος hic ſimiliter laureae coronae inſcripta legitur. Ceterum et hoc ſepulcrum, ut reliqua fere omnia,

 templi

1) Vid. *Bergerum* tomo 3. theſauri Brandenb, pag. 464. ſq.

templi frontispicium refert. Apollonia in medio illius sistitur, altera manu puellae cuidam nendi quoddam instrumentum (tale quidem nobis uidetur) altera aliud ad euoluendum forte filum aptum porrigens. Monumenta eiusmodi illis, qui de re publica bene meruerunt, erecta frequenter occurrunt. Iungimus huic aliud monumentum *fig. 4.* lapidem scilicet sepulcralem Acestimae Demagorae filiae et Artemidori uxoris; id quod ex inscriptione dignoscitur, quae ita legitur Ἀκεστίμη Δημαγόρου, γυνὴ δὲ Ἀρτεμιδώρου χαῖρε h. e. *Acestime Demagori filia, Artemidori autem coniux salue!* Acestime hic sedens conspicitur, ante se puellam habens, quae filo trochleae superinducto tintinnabula in altero angulo pendentia mouere uidetur. Pone illam aliam uidemus puellam, quae cistulam aromatibus forte repletam tenet.

§. 3. Alium lapidem sepulcralem exhibet *Fig. 5.* In hoc uir in lecto recumbens cibum sumere et coenare uidetur; uxor illius sellae nullo dorso instructae insidens, pedemque alterum scabello imponens, non tunica tantum, sed et palla tecta est, qua caput obuelat, humerosque et brachia inuoluit. Vir ille mensae decumbens et seminudus craterem tenet; et cum admodum iuuenis sit; potius pro filio, quam coniuge mulieris habendus erit. Ceterum coena haec sine dubio feralis est. Ad latus uiri decumbentis puerulus consistit, qui caput manu fulcit lugentis specie; pari modo pone mulierem puella conspicitur, quae spiculum sagittae tenet. Aliud monumentum *fig. 6.* equiti defuncto paratum offerimus. Eques hic ex uiris primoribus esse uidetur. In terra recumbit cubito duobus puluinis innixus. Coma longior est, unde pro Graeco potius, quam Romano habendus; Romani enim curto admodum capillo utebantur. Suprema quoque loricae pars oculis patet, reliqua amplissimo pallio tegitur. Galea pone equitem posita, nil nisi uulgare habet; clypei rotundi pars tantum dimidia uidetur; equi illius etiam caput ostenditur. Vir denique sedens, cuius dorsum tantum cernimus equiso forte uel seruus equitis est; manu baculum tenet, cui funiculus, quo equum
Tab. CXXXX. tenet inuolutus est. His monumentis *Tab. CXXXX. fig. 1.* adhuc iungimus lapidem sepulcralem, Nicephori scilicet. In medio huius lapidis, quod ad formam portae excauatum est, ipse Nicephorus forma prorsus iuuenili et tunica indutus, pallioque in humerum reducto comparet. Laeua tenet pateram, dextra crumenae aliquid simile; quidnam sit, aeque nescio ac id, quod in dextro portae angulo erigitur, cui Nicephorus id, quod manu tenet, impositurus uidetur. Inscriptio haec est ΝΙΚΗΦΟΡΕ ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ h. e. *Nicephore, bone, gaude,* uel *uale!*

§. 4. De funeribus Gallorum ueterum praeter ea, quae *I. Caesar* L. VI. c. 19 memoriae prodidit, pauca nobis innotescunt. I. Caesar autem loco citato narrat: *Viri in uxores, sicut in liberos, uitae necisque habent potestatem; et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, et de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quaestionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumtuosa, omniaque, quae uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac paullo supra hanc memoriam serui et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur.* Sic pauca admodum Caesar de Gallorum funeribus tradit, nec docet, quo pacto mortuorum ossa cineresque condiderint. Anno 1710. Blesis monumentum repertum est, quod de Gallorum sepultura multa nobis prodit. Quum enim in monasterio S. Laudomari ad fundamenta quaedam iacienda terram effoderent, et ad decem uel duodecim pedes excauassent: in fornicem perparuum inciderunt, cuius circuitus intus tres pedes exaequabat, altitudo uero sesquipedalis erat. Camerula illa rotunda fuit et in exteriori superficie caemento optime obducta, intus uero gypso munita fuit. Ad latus eius paruum erat foramen, per quod manus immitti commode poterat. Tres autem in hac cauitate figurae deprehendebantur, ex eiusmodi materia confectae, quae aliter ad conficiendos tubos, quibus tabaci fumum haurimus, adhiberi solet. Una ex figuris, illis ceteris praestantior, formam mulieris magnae sellae insidentis effert; qualis *Fig. 2.* ex parte antica et postica exhibetur. Cultus capitis muliebris non inelegans est; sedens autem mulier infantem ulnis tenet, qui mortuus uidetur. Verosimile est mulierem hac figura nobilem indicari, quae infantem enixa mortua est. Alius forte dixerit, mulierem hanc terram esse, quae tanquam mater communis nos omnes nutriat et post mortem in sinu suo recipiat. Verum an Galli ueteres talia schemata in sepulcra mittentes, ita cogitauerint, non facile cognosci potest. Vrna sequens *Fig. 3.* uitrea est, et similiter mulierem sedentem exhibet, priori illi in multis similem. Os urnae supra caput mulieris erectum et utrinque ansatum est. Ipsa Panos tibiam septem fistulis instructam tenet; sub fistulis fimbriae ex ueste pendentes uisuntur.

§. 5. A Gallis ad Hetruscorum monumenta procedentes *Fig. 4.* sepulcrum Hetruscum exhibemus ex museo Eminentissimi Cardinalis Gualterii. Defunctus in eo recubans, pectore et uentre nudo,

VRNAE ET LAPIDES SEPVLCRALES VETERVM GRAECORVM GALLORVM. ET HETRVSCORVM. Tab. CXXXX.

le R. P. Lequien.

Marbre d'Oxford.

Mr. le pr. President Bon.

Cabinet de Monseigr. le Card. Gualteri.

des sepolcri Antichi.

Monseigr. le Card. Gualteri.

des sepolcri Antichi.

nudo, et brachio sinistro puluino innixus repraesentatur; dextra pateram ad sacrificandum tenet. Facies huius monumenti anterior pugnam nobis offert. Eques lanceam, quae iniuria temporis excidit, tenens, peditem deiicit, qui stricto gladio et clypeo, hostem propellit. Pone et ante equitem alios adhuc milites uidemus, qui magnis clypeis sese tegunt. Quod uero inprimis hic notandum est, equus in archetypo huius schematis ferreas soleas habet; quod in monumentis admodum rarum est. Monumentum sequens *Fig. 5.* in quo inscriptio Hetrusca obseruatur inter singularissima referendum est. Mulier in illo defuncta recubans et cubito duobus puluinis innixa repraesentatur. Capilli in cirros immanis longitudinis concinnati sunt. Manu dextra uas tenet, quod unguentarium putaueris. Anaglyphum, quod anteriorem lapidis faciem occupat, rem prorsus insolentem et historiam singularissimam exhibet. Vir galea clypeoque munitus, uiro uel monstro potius, capite canino instructo et ex puteo egredienti, manum porrigit. Inter utrumque uir alius iam prostratus et occisus, uti uidetur, iacet. Miles alius, galea atque thorace tectus, gladium brachio dextro erigens, cynocephalum illum, cuius collum fune ligatum, tenet, percussurus uidetur. In medio eorum uictoria uisitur, quae gladium suum in idem monstrum uibrat. In extrema imaginis parte uir alius sedens et in terra nixus manum capiti admouet, et ad huiusmodi spectaculum obstupescere uidetur. Quo haec omnia respiciant, ignotum est. Ad Mythologiam forte Hetruscam pertinent, quam nos ignoramus. Monumentum tertium *Fig. 6.* iuuenem in sepulcro decumbentem et sinistra pateram tenentem nobis offert. Facies sepulcri anterior pugnam peditum exhibet, qui gladiis et clypeis muniti inter se pugnant. Quod ultimo loco *Fig. 7.* proferimus sepulcrum, ad primarium quempiam uirum pertinere creditur. In suprema monumenti parte recubans duobus puluinis nititur. Lauro coronatus uelo caput tectum habet more sacrificatorum, manu uero pateram tenet ad libationes. Capilli, in cincinnos longissimos redacti, ex occipite in sinum eiusdem defluunt. Sub inscriptione Hetrusca, quae nec legi nec explicari potest, pugna repraesentatur admodum singularis. Duo scilicet uiri armati, quorum unus genu, alter pedem arae coronatae imponit, eoque situ uterque contra duos alios punctim atque caesim pugnant. Priores illi clypeis, aduersarii uero peltis instructi sunt; et pone eos duo alii uulnerati et in genua prolapsi animo deficere creduntur. Extrema monumenti duae puellae seminudae et brachia, uti uidetur, post terga reuinctae occupant; manu tamen uolumina (aut mappulas) tenent. Hoc omne Hetruscorum genium sapit, qui semper ludebant, et in seriis quoque iocari solebant.

CAPVT IIII.

De Mausoleis.

§. 1.

Graeci aeque ac Romani pro facultate sua et defunctorum conditione, nec non pro ratione affectus sui erga parentes mortuos, praeter minora illa monumenta, etiam maiora nonnunquam erigebant aedificia, quibus memoriam defunctorum immortalitati commendabant. Quaedam eorum magnificentia sua reliqua longe superabant, quae ex parte adhuc supersunt; licet temporum iniuria ornamentis prioribus maximam partem spoliata fuerint. Quantumuis autem egregia fuerint, nullo tamen modo cum celeberrimis illis Aegypti pyramidibus comparari possunt; quod et quantitate sua et structurae firmitate ad nostram aetatem integrae peruenerunt. Quod prae ceteris ferme omnibus inter maiora orbis spectacula referebatur, magnificentissimum erat Mausoli, 1) Regis Cariae, sepulcrum, a quo reliqua quoque eiusmodi aedificia sepulcralia, Mausoleorum nomen sortita sunt. Illud *Plinio* 36, 5. teste, uxor Artemisia a summis illius temporis artificibus, Scopa scilicet, Bryaxe, Timotheo et Leochare, in mariti memoriam, immensis sumtibus exstrui curauit; ubi hoc notandum, quod quamuis Artemisia, antequam opus hoc perfectum esset, obierit, artifices tamen illi nonnisi absoluto monumento hoc recesserint; id suae iam gloriae atque artis monumentum facturi. Sed ex superbo hoc aedificio nihil hodie superest. Tantus Artemisiae in maritum amor erat, ut cremati illius corporis cineres potui suo misceret, donec penitus essent consumti. Magnum quoque regina haec summis Graeciae Oratoribus praemium statuit, qui mariti memoriam oratione panegyrica solenni cohonestatum accessuri essent.

§. 2. In excitandis eiusmodi monumentis sepulcralibus siue Mausoleis Romani Artemisia non erant inferiores; nisi eandem superauerint. Mausolea certe Augusti, Hadriani, atque Seueri magnificentia

1) uid. *Leonem Allatium* ad Leonem byzautium, et histor uniuers. ex anglico uersam, item *Baylii* dictionaire.

ficentia ſua aliis pleriſque omnibus palmam praeripuiſſe nemo facile dubitet. Auguſti Mauſoleum, cuius reliquiae Romae in aedibus Florauentorum ſuperſunt, ad cacumen usque arboribus perpetuo uirentibus opertum erat. Monumentum hoc per gradus ita erat conſtructum, ut ſtructura ſenſim ſpatio ſuo et circuitu minueretur, et in ſingulis gradibus tantum ſpatii relinqueretur, quantum terrae ad ponendas arbores, earumque recipiendas radices ſufficeret. In ſupremo cacumine Auguſti ſtatua conſpiciebatur, una cum urnis, quae illius cognatorumque cineres includebant. Ante hoc ſepulcrum obeliſcus erat, qui horologii ſolaris uicem ſuſtinebat. Obeliſcus ſcilicet gnomonis munere fungebatur, horarumque ſigna in pauimento, quod latitudine ſua obeliſci altitudinem exaequabat, aeneis
Tab. CXLI. litteris notata fuerunt. Aliquas ſplendidiſſimi huius Mauſolei reliquias *Tab. CXLI. Fig. 1.* conſpiciendas offerimus; ubi ea tantum uiſuntur, quae ad interiorem ambitum ſpectabant, omnibus ornamentis ſuis ſpoliata; qualia a Petro Santo Bartolo in aere inciſa ſunt. Totum aedificium ex lapidibus in rhombi formam concinnatis erat conſtructum. Haud procul ab eo lucus erat uariis ambulacris diuiſus.

§. 3. Monumentum longe maius et ornatius erat Mauſoleum Hadriani, ex quo unica tantum, ſed immanis magnitudinis turris ſupereſt, quae Romae in caſtello S. Angeli arcis munitiſſimae ſpeciem praebet. Moles haec eſt ſolidiſſima, intra quam exiguum ſpatium uacuum relinquitur; ita quidem, ut contra quamuis temporum iniuriam ſatis tuta uideatur. Olim hoc aedificium ſublimibus undique columnis erat exornatum; quarum hodie octoginta in Eccleſia S. Pauli extra muros conſpiciuntur. Statuae illae tum pedeſtres tum equeſtres fuerunt; ſuperbae ibidem uidebantur quadrigae quibus monumentum hoc condecorabatur. Sed Procopio narrante, pleraeque in bello Gothico confractae ſunt. Quum enim Romanis lapides in hoſtem coniiciendi deeſſent: ſtatuas haſce confregiſſe, earumque fragmenta telorum uice in Gothos immiſiſſe perhibentur. Orthographiam huius Mauſolei, qualem modo laudatus Bartolus depinxit, *Fig. 2.* exhibemus; ingenue tamen fatentes, quod illa cum aliorum delineationibus non omnino conueniat.

§. 4. Quod ad Mauſoleum Seueri, *Septizonium* uulgo dictum, ſpectat, multae de eo controuerſiae mouentur. Quod certiori quadam de illo ratione affirmari poteſt, eo redit. Septimii Seueri ſepulcrum in Septizonii, quod ſeptem architecturae ordines, alterum alteri impoſitos habere, morem concinnatum, et ad uiam Appiam poſitum erat. Sixti V. temporibus tres adhuc architecturae columnarumque ordines ſuperfuiſſe dicuntur, quos Sixtus ideo deiici iuſſerit, ne ruina ſua iam proxima quempiam opprimerent. Columnae quoque Traiana et Antonini Mauſoleorum appellatione haud indigna ſunt; ſiquidem in honorem Principum defunctorum conſtructae fuerunt; ut praeclara eorum geſta inſignibus hiſce monumentis aeternae memoriae traderentur.

§. 5. Mauſoleum Plautiorum *Fig. 3.* magna turris erat, duabus inſcriptionibus notata. Prior illarum ita legenda: *M. Plautius Marci filius, Auli nepos Siluanus, Conſul, Septemuir epulonum. Huic Senatus triumphalia ornamenta decreuit, ob res in Illyrico bene geſtas. Lartia Cneia, filia, Vxor. M. Plautius Marci filius Ungulanius uixit annis nouem.* Mauſoleum ſequens *Fig. 4.* in Pauſilipo ad Neapolim poſito, pro Virgilii ſepulcro uulgo habetur. In camera, quae medium huius monumenti obtinet, nouem olim uidebantur columnae marmoreae, quae urnam itidem marmoream ſuſtinebant, qua cineres celeberrimi huius poetae continebantur; eique hoc diſtichon inſculptum erat, quod Donatus his uerbis repetit:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini paſcua, rura, duces.

Nonnulli Neapolitanos metuentes, ne ſummi poetae oſſa ſibi abriperentur, in Caſtello Nouo illa defodiſſe perhibent: quapropter hodie neque urna, neque marmora ſuperſunt; unde quispiam ſcripſit;

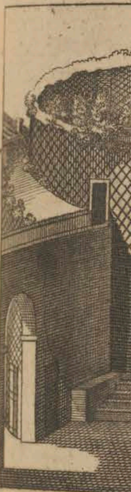
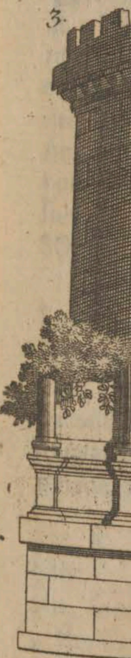
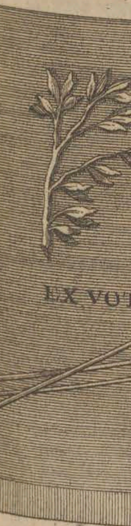
Quod ſciſſus tumulus, quod fracta ſit urna, quid inde?
Sat celebris locus hic nomine uatis erit.

In illa montis parte, qua Mauſoleum intratur, in marmore, quod e terra paullum emergit, haec leguntur:

Quae cineris tumulo haec ueſtigia? conditur olim
Illo hoc qui cecinit, paſcua, rura, duces.

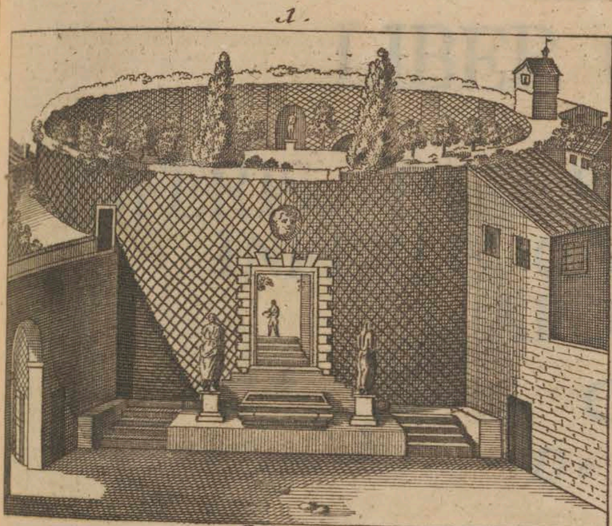
Miraculo proximum uidetur in Mauſolei huius faſtigio, quod a nonnullis templum nuncupatur, lauros pronatas eſſe, quae coronam quaſi efficiebant. Etſi enim duae lauri, quae omnium maximae fuerunt, exciſae fuerunt, circumquaque tamen multi laurorum ſurculi repullulant. Immo myrto quoque et hedera totum hoc Mauſoleum operitur; ita quidem, ut ipſa natura poetae huius memoriam conſeruare uideatur.

LIBER

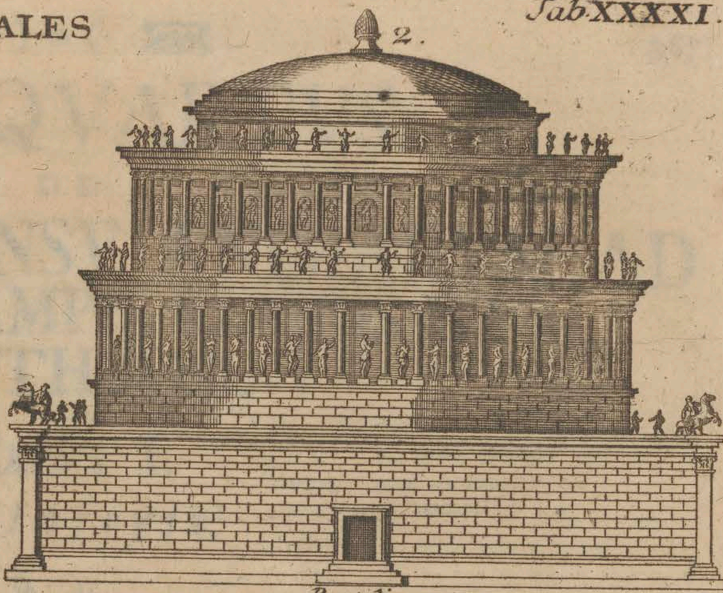
MAVSOLEA ET PORTAE INFERNALES

1.

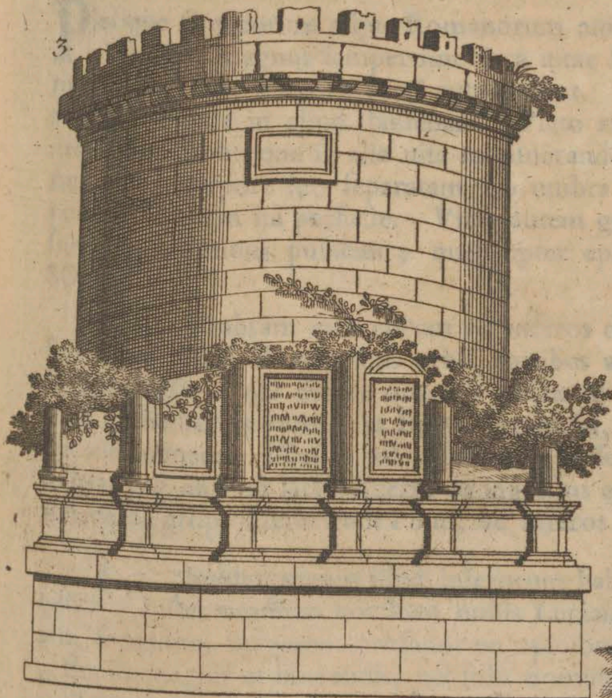
Bellori.

2.

Bartoli.

3.

Bartoli.

4.

Bartoli.

5.

6.

Carm. Disc. Com. Czernen

LIBER QVARTVS.

DE INFERIS, DESCENSV ANIMARVM AD INFEROS, CAMPIS ELYSIIS ET APOTHEOSI.

CAPVT I.

De Inferis.

§. 1.

Plerique Graecorum atque Romanorum animam humanam immortalem arbitrabantur. Inter Philosophos magnus semper fuit circa uitae humanae finem opinionum dissensus. Nonnulli animam simul cum corpore mori autumabant. Alii metempsychosin seu transmigrationem animarum ex uno corpore in aliud statuebant. Plato animam non immortalem tantum credebat, sed et homines bonos probosque in alia uita remunerandos, malos uero atque improbos castigandos asserebat. Animam a corpore suo separatam pro umbra habebant hominis uiuentis, quae et cogitare et loqui possit; licet non ita perfecte. Vitae autem genus, quod demortuorum umbras agere crediderunt, somno simillimum putabant; quapropter epitaphia nonnulla his uerbis incipiant: AETERNALI SOMNO.

§. 2. Vmbram mortuorum ad inferos descendere autumabant. Et quamuis ex mente Philosophorum inferi ab omnibus orbis partibus aequaliter distarent et ipse Cicero *undique tantundem uiae ad inferos esse* dicat: diuersas tamen ad eosdem patere uias putabant. Tales e. c. fuere flumen Lethe uersus Syrtes, in Epiro Acherusia, os Plutonis prope Laodiceam, antrum Taenari prope Lacedaemonem; Ulysses ad inferos descensurus per Oceanum ad Cimmerios contendisse legitur. Aeneas per antrum lacus Auerni eo ingressus est. *Xenophon* p. 377. Herculem per peninsulam Acherusiadem, prope Heracleam Ponti, ad inferos descendisse perhibet.

§. 3. Subterraneum illud inferorum habitaculum diuerso admodum modo ab antiquis describitur. Instar omnium hoc loco nobis Lucianus erit, qui sub initium libri, quem de luctu conscripsit, secundum uulgarem profanorum opinionem de inferis ita loquitur: „ circumluitur haec regio „ fluuiis magnis et horrendis, uel solo nomine formidandis; nam Cocyti, Periphlegethontes et aliis „ id genus nominibus uocitantur. Quodque grauissimum est, praeiacet palus Acherusia, quae pri- „ ma excipit aduentantes, quam non possis transmittere, nec transire sine uectore; nam et profun- „ dior est, quam ut pedibus transiri, et latior spatiosiorque, quam ut tranari queat. In summa hu- „ iusmodi est, ut nec auium manes eam transuolare possint. In ipso descensu et in porta, quae „ est adamantina, Aeacus est, regis patruelis, cui mandata est custodia, et iuxta eum canis triceps, „ admodum saeuus et formidandus, qui aduenientes amice pacateque intuetur; aduersus eos autem, „ qui aufugere conantur, latrat, eosque oris hiatu terret. Iam eos, qui transmissa palude sunt ingressi, „ pratum excipit asphodelo consitum et memoriae hostis aqua, quae ideo Lethes appellatur. Haec „ enim priscis illis mortalibus narrarunt, qui illinc redierant, nempe Alcestis et Protesilaus Thessali, „ Theseus Aegaeo patre natus, atque Homericus Vlysses; testes graues admodum et fide digni, qui „ mihi ex eo fonte non bibisse uidentur; alioquin eorum non meminissent. Pluto itaque et Pro- „ serpina, ut illi narrant, imperium obtinent, rerumque omnium dominatum administrant; quibus „ inseruiunt, et sub imperio ipsorum rempublicam gubernant, ingens turba, Furiae, Poenae, Terro- „ res et Mercurius; quanquam is sane non semper adest. Praefecti autem, satrapae, iudicesque se- „ dent duo, Minos et Rhadamanthus, ambo Cretenses, uterque Iouis filius; atque hi quidem bo- „ nos probosque uiros, qui honeste uitam transegerunt, ubi iam multi collecti fuerint in campum „ Elysium, uelut coloniam quandam inducunt, uitam optimam, felicissimamque ibi uicturos. Quodsi „ malos aliquos ceperint, hos Furiis traditos in impiorum locum, pro ratione malefactorum pu- „ niendos eiiciunt. Quo in loco quid tandem mali non patiuntur? torti, exusti, a uulturibus cor-

„ corrosi, rota circumacti, saxa sursum uoluentes. Nam Tantalus in ipsa palude stat, in periculum „ adductus, ne siti infelix moriatur. Alii mediae uitae, quorum complures sunt, umbrae facti sine „ corporibus in prato uagantur, ut fumus ad tactum euanescentes. Aluntur autem libationibus „ nostris et sacrificiis feralibus, quae ad sepulcra inferuntur; adeo quidem, ut si cui in terra nullus „ reliquus sit cognatus uel amicus, is ieiunus et familicus inter socios suos ibi uersetur. Haec adeo „ ualide uulgi animos peruaserunt, ut simulac familiaris quispiam moriatur, primum obolum ori „ illius inserant, ut portitori traiectionis mercedem pendere possit; nec illud prius explorent, cu- „ iusmodi nummus legitimus sit, utrum apud inferos ualeat, Atticusne Obolus, an Macedonicus, an „ Aeginensis. Nec cogitant, multo satius esse, nihil habere eum, quod portitori soluat, quum fu- „ turum sit, ut a portitore non receptus postliminio in hanc uitam redeat. Posthaec lotos eos, „ ac si infernalis palus iis lauandis non satis sit idonea, et corpore optimis unguentis uncto, tum „ floribus pulcherrimis coronatos et splendide uestitos proponunt, ne uidelicet per uiam algeant, „ neue a Cerbero nudi conspiciantur. „ Sic iocatur Lucianus, ex cuius uerbis arguitur, opinionem omnium fere mortalium communem fuisse, animas cum corpore minime mori, sed et post hanc uitam probos praemia, improbos uero supplicia manere.

§. 4. Loca illa subterranea, animarum habitaculo deputata a nonnullis in tres partes diuiduntur, Inferos scilicet, Tartarum et Campos Elysios. Inferi autem generatim sumti haec omnia complectebantur, atque etiam pro improborum simul habitaculo nonnunquam accipiuntur; sicut Tartarus pro impiorum inprimis et campi Elysii pro beatorum sede habebantur; quatuorque flumina, Acheron, Cocytus, Styx et Periphlegethon regionem hanc alluere putabantur. Quantum uero ad inferos, generatim sumtos, eorumque diuisionem spectat, tantum est opinionum diuortium, ut uix certi quid inde erui possit. Sic inferi, in strictiori significatu, a nonnullis pro peculiari loco habentur, animabus, quae per hanc uitam bona quidem multa, sed malis quoque permixta perpetrarunt, destinato; ut in eo purgentur et expientur, antequam ad Campos Elysios admittantur. Quum contra ea homines impii atque scelesti, quorum crimina expiari nequibant, in Tartarum praecipitarentur; qui secundum Homeri testimonium (Il. VIII, 16.) tantae profunditatis lacus erat, ut ab inferis tantum, quantum hi a coelo distant, distare crederetur. Qui uero totam uitam honeste transegerant, eos continuo ex hac uita ad campos Elysios migrare credebant.

§. 5. Erant porro, qui dicerent, iis qui semel in Tartarum essent praecipitati, nullum expiationis modum, nec ullam inde reuertendi spem superesse, sed impios aeternis ibi cruciatibus affligendos esse. Plato uero docet, eos, qui in maxima crimina prolapsi sint, quibus tamen aliquod remedium superesse uideatur; qui e. c. ira abrepti uiolentas parentibus suis manus iniecerint, quos uero postea facti sui poenituerit, qui caedem etiam commiserint, necessario quidem in tartarum praecipitari, transacto uero anni spatio fluctu quodam ex eodem extrahi; homicidas uero tunc per flumen Cocytum, qui uero patrem matremue occiderit, per Periphlegethonta transire; ex quibus dein in Acherusiam transportantur; ibidemque eos, quos uel occiderunt, uel alio modo laeserunt, nominatim compellant rogantque, ut ex lacu exeundi uenia data in ipsorum consortium admittantur. Hoc si impetrent, illos a cruciatu statim liberari; sin minus, in carcerem denuo praecipitari, et ad flumina ista redire, donec eos, quos laeserint, flectere possint.

CAPVT II.

De Diis Inferis et Manibus.

§. 1.

De Inferis summatim pauca praefati, ad Deos Inferos procedentes, ante omnia monemus, inferorum imperium, communi Mythologorum consensu, Plutoni tribui, cui uxor Proserpina plerumque assidet, aedes illius Cerberus canis, triceps, qui accedentes quosque blande excipiebat, ipsisque adulabatur, sed, si quis exire tentaret, uehementer latrabat, custodire dicitur. Plutoni Iudices erant subordinati, qui de animabus, magno quotidie numero ad inferos detrusis, iudicabant, et pro gestorum ratione improbos ad uarios cruciatus ablegabant; probos uero ad Campos Elysios missos praemiis remunerabant. Princeps inter hos iudices Minos erat, Rex olim Cretensis, et Iouis filius, quem ex Europa susceperat. Secundus Rhadamanthus erat, ex iisdem parentibus natus, qui de sceleribus et furtis in hac uita perpetratis perquirebat. Tertius Aeacus, et ipse Iouis et Aeginae filius, qui quum insulam suam desertam uideret: Iouem rogauit, ut aut incolas insulae daret, aut se ex,

hac

hac uita abriperet. Iupiter ei obſecutus formicas, graece μύρμηκας, in homines mutauit, qui deinde Myrmidones appellabantur. Platonem his inferorum iudicibus Triptolemum quoque iungere legimus.

§. 2. Diis Manibus, a quorum nomine pleraeque ferme urnarum inſcriptiones exordiuntur, anceps ſignificatus eſt; quum hacce denominatione non Dii tantum inferi, quorum iam mentio facta eſt, ſed Parcae quoque, Furiae, nec non ipſae defunctorum animae inſigniri ſoleant; quod fere rationi prorſus repugnare uidetur. Etenim qua ratione ipſae demortuorum animae, quae coram iudicio iſto infernali comparere tenebantur, pro ipſis Diis inferis, a quibus iudicandae erant, haberi poſſint, nemo facile intelliget. Interim minime negandum, quod in inſcriptionibus ſat multis ipſae defunctorum animae Manium nomine nuncupentur; ex quo hoc ſimul euincitur, quod priſci Manes ſiue animas defunctorum in tumulo manere crediderint, ipſumque Manium nomen a *Manendo* originem traxerit. Deos uero inferos ſimiliter pro Manibus accipi, ex inſcriptionibus Graecorum paene omnibus aperte liquet; quod in latinis quoque nonnunquam factum eſſe, uariis exemplis conſtat. Hinc etiam euenit, ut ipſe Pluto, aliusque quis ex Diis Manibus SVMMANVS, h. e. Summus uel princeps Manium, paſſim diceretur. *Ouidius* quidem Faſt. VI, 731. quis Deus ille Summanus fuerit, dubitare uidetur, ita canens:

Reddita, quisquis is eſt, Summano templa feruntur,
Tunc, quum Romano Pyrrhe timendus eras.

Raphael Fabrettus difficultates has perſpiciens, totam controuerſiam perquam commode dirimi poſſe putat, ſi Manes non pro ipſa hominis anima, ſed pro neſcio qua ſeparata ab homine poteſtate ſumantur. Quid uero, ſi pro ſingulorum geniis habeantur? quum profanos illos alias ſexcentas fabulas finxiſſe ſciamus, parumque curarint, utrum commenta inter ſe conuenirent nec ne: mirum non ſit, ſi etiam hoc loco a ſanae rationis tramite aberrauerint.

§. 3. PARCAE tres ſorores erant, quas Iupiter ex Themide ſuſcepiſſe creditur, quarum prima Clotho, ſecunda Lacheſis, tertia Atropos nominari ſolent. De origine illarum Mythologi non conſentiunt; dum Nocte alii, alii Neceſſitate eas natas eſſe fingunt; quae ἀλληγορικῶς accipienda uidentur. Filum illae uitae humanae nere, ſemperque penſa ſua trahentes finem quoque uiuendi cuique hominum definire dicuntur; tantaque illae concordia regi creduntur, ut nihil plane diſſidii inter illas unquam ortum ſit. Ipſa Parcarum nomina cum earundem officiis aliquam affinitatem habere putantur: Clotho nomen a uerbo κλώθω, *neo*, deriuat; quo haec uitae humanae tempus nere uel eiusdem filum atque texturam abſcindere cenſetur. Lacheſis, cuius appellatio a λαγχάνω, *ſortior*, originem trahit, ſortem humanam moderari et diſpenſare creditur. Tertia Atropos ideo dicitur, quod immutabilis ſit, et omnium rerum ordinem ſubuertat; quum uel iuuenes, uel alios, quibus orbis ſaepius uix carere potuiſſet, ineuitabili fato abripit.

§. 4. FVRIAE, aliter Erynnes quoque et Eumenides uocantur, atque pro Noctis et Acherontis filiabus habentur. Orpheus tamen eas Plutonis et Proſerpinae filias perhibet. Heſiodus contra ex terra et Saturni ſanguine illas natas eſſe aſſerit. Earum tres uulgo nominantur, Tiſiphone ſcilicet, Alecto et Megaera; quibus poetae capillorum loco ſerpentes affingunt; quo ipſo ſcelerum, ob quae homines iis excruciandi traduntur, horrorem repraeſentare uidentur. Taedas item ardentes ipſis tribuunt, quibus conſcientiae ſtimulos denotant, qui mortalibus ea exprobrare ſolent, quae occultari praeoptent. Cicerone teſte, Furiae Romae peculiarem lucum, et Athenis templum iis ſacrum habebant. Pauſanias Furias ab Athenienſibus σεμνὰς Θεάς i. e. *Deas uenerandas* appellatas fuiſſe commemorat.

§. 5. Aliud Inferorum numen erat CHARON, Erebi et Noctis filius, notiſſimus ille nauicularius, a quo animas mortuorum per fluuium Acherontem, Stygem et Cocytum transuehi credidit antiquitas. Senex is erat, ſpecie horrendus, cuius mento plurima erat canities et oculi ignem emittebant; omnibus inexorabilis, qui eadem aſperitate et reges et ſubiectos, pauperes et diuites excipiebat. Dumque naulum a cunctis exigere credebatur, ueteres obolum ſ. numum in os mortuorum ponebant, ut traiectus pretium ſoluere poſſent. Athenienſium Magiſtratus aliquando praecepit, ut defunctorum ſuorum ori tres oboli iniicerentur; quo a plebe eo magis diſtinguerentur. Idem mos ab Aegyptiis accuratius, quam ab aliis, obſeruatus dicitur; quandoquidem in ore corporum, quae in arenoſis locis ſaepius eruuntur, *Mumiae* uulgo appellantur, plerumque numus aureus reperiri narratur.

§. 6. LIBITINA 1) quoque pro Dea Inferorum a quibusdam habetur; quae funeribus maxime praeſit. Plutarchus in uita Numae aſſerit, eam a nonnullis pro Proſerpina fuiſſe habitam, quum alii eandem pro Venere haberent. Adeoque eadem Dea, quae hominum natalibus praeerat, eorundem quoque morti praeficiebatur. Poetae nomen Libitinae nonnunquam pro ipſa morte ponunt.

CAPVT III.

De tranſitu animarum ad Inferos, Inferi portis, ſuppliciis infernalibus et Styge.

§. 1.

De tranſitu animarum ad Inferos notandum, quod Mercurius peculiaris huius uiae Dux 1) extiterit, et umbras, quae in hoc itinere ueſpertiIionum more ſtridere ſolebant, ad exilem domum Plutoniam deduxerit. Antiquiſſimis temporibus portae quoque, quibus animae mortuorum ſubterranea illa habitacula intrarunt, confictae fuerunt. 2) Hinc formula loquendi nata eſt, ut, qui uitam cum morte mutarent, ad portas Inferi ſe conferre dicerentur. Haec loquendi ratio etiam in ſacris litteris occurrit; ubi e. c. Eſaiae 38, 10. dicitur: *ego dixi in dimidio dierum meorum, uadam ad portas Inferi* i. e. moriar. In Nouo uero Teſtamento Inferi portae pro tenebrarum poteſtate accipiuntur. Eaedem portae Inferorum nonnunquam in monumentis quoque conſpiciuntur. Sic ſchema illud, quod *Tab. CXXXXI, fig. 5.* exhibet, in Glyconis et Hemerae ſepulcro comparet, eiusque inſcriptio ita ſe habet: Θεοῖς καταχθονίοις Γλύκων καὶ Ἡμέρα, h. e. *Diis Inferis Glycon et Hemera.* Sub inſcriptione hac porta uiſitur, cuius alteram ualuam Mercurius iam ingreſſus animabus ad Inferos tranſituris aperire uidetur. Tres uero haſtae, cum ramis lauri utrinque poſitae, Glyconem uirum bello ſtrenuum fuiſſe indicant, qui bello lauros ſibi collegerit. In ſepulcro Lepidiae Papiriae *fig. 6.* aquilae, ad utrumque portae latus poſitae, eandem cuſtodire uidentur. Encarpus etiam inſignis a ſummo urnae latere utrinque pendens, monumentum hoc haud parum ornat.

Tab. CXLII. §. 2. *Tabulae CXXXXII. fig. 1.* ea ferme omnia, quae ad exitum uel finem hominis pertinent, quae mortem uel praecedunt, uel ſubſequuntur, notata reperiuntur. Quum uero ſchema hoc inſcriptione prorſus careat, explicatu perquam difficile eſt. In medio duae ualuae, quas pro Inferi portis habemus, et ante eas duo coniuges manus mutuo iungentes uiſuntur. Ad dextrum portae latus mulier lecto incumbens extremum ſpiritum exhalare uidetur; illaque forte eadem illa mulier ſiue coniux eſt, quam modo ante portam Inferi uidimus. Ad lecti pedem maritus ſedet, qui moerore confectus uxoris fatum luget. Mulier illa uelata, quae morienti et manum ſibi porrigenti adſtat, forte pro matre illius habenda. Supra mulierem iſtam morituram caput ore aperto cernitur, quod ipſam forte morientis animam ſeu umbram exprimit. Viri porro duo Charontis cymbam conſcenſuri uiſuntur, a quibus nauicularius iſte ſub porta, cymbae inſiſtens, naulum petere uidetur. Ad alterum latus duos itidem uiros uidemus, qui ad Inferos tranſeunt, quos Mercurius ſequitur. Hic autem mulierem ſimul uelatam alloquitur, quae forte alia umbra eſt, eo ductore, ad Inferos contendens. In extrema huius tabulae parte alia cymba uiſitur, ex qua uir, caſſide et clypeo munitus, deſcendit, et Mineruam, quam ex caſſide et clypeo, Meduſae caput referente, cognoſcimus, alloqui uidetur. Iuxta eum uir alius armatus et in terra decumbens pro mortuo forte habendus. Haec imago anteriorem ſarcophagi faciem occupat. In minore eius latere *fig. 2.* uir repraeſentatur, pilum tenens, pallio ſe tegens, qui mulieri uelatae manum porrigit. Bartolus hanc mulierem pro uxore illius habet, quam in Inferis agnoſcere et reperire uidetur. Qui pone eum conſpicitur armatus, forte pro amico illius habendus, quem ibidem offendit. In altero huius ſarcophagi latere minore *Fig. 3.* nonnulla Inferorum ſupplicia repraeſentantur. Hic enim primo Tantalus cernitur, ori utraque manu aquam admouens, quae uero confeſtim iterum defluit, ita, ut bibere nunquam poſſit. Iuxta ipſum Ixion, in rota horrendo modo extenſus, uiſitur. Siſyphus item genu flectens, immanem lapidem humeris geſtat. Imago ſequens *Fig. 4.* in eodem Mauſoleo reperta fuit, et Stygem, celeberrimum inferorum flumen, repraeſentat. Senis admodum barbati ſpeciem refert, qui rupi inſidens, altera manu monſtri marini caudam tenet, altera uero aquam effundit. Ad latus eius temo et ancora et ſupra caput illius κράνιον defuncti poſitum eſt; quod fluuium infernalem certiſſime denotat.

§. 3.

1) De *Libitina* uide Kirchman. lib. 1. c. 9.
1) uid. H. *Magium* miſc. lib. 4. c. 11.
2) Nempe, quia ad humanam huius uitae rationem, et iſta ſub terra fingi ſolebant,

1.

Bartoli.

4.

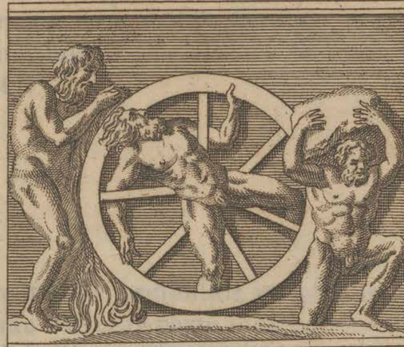
Bartoli.

2.

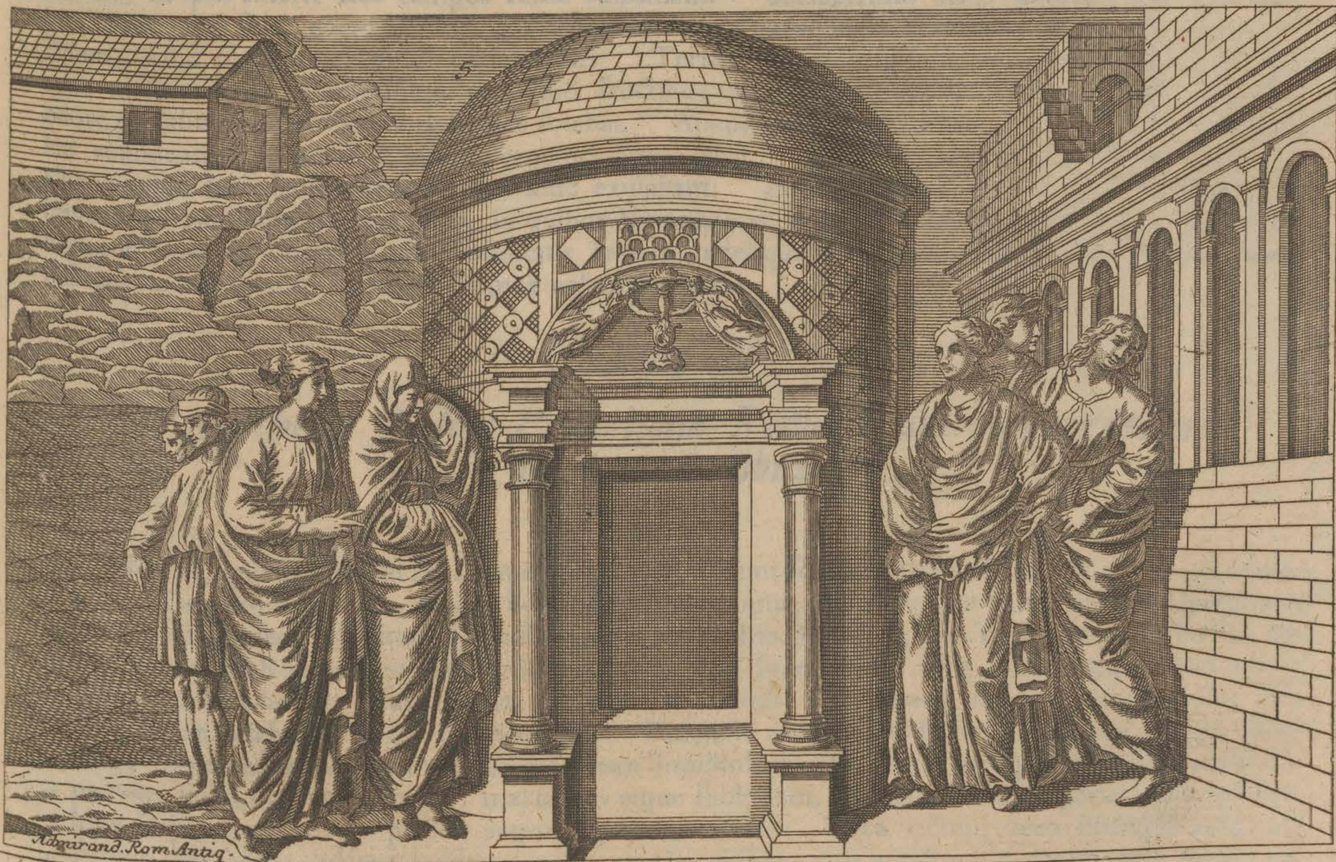
Bartoli.

3.

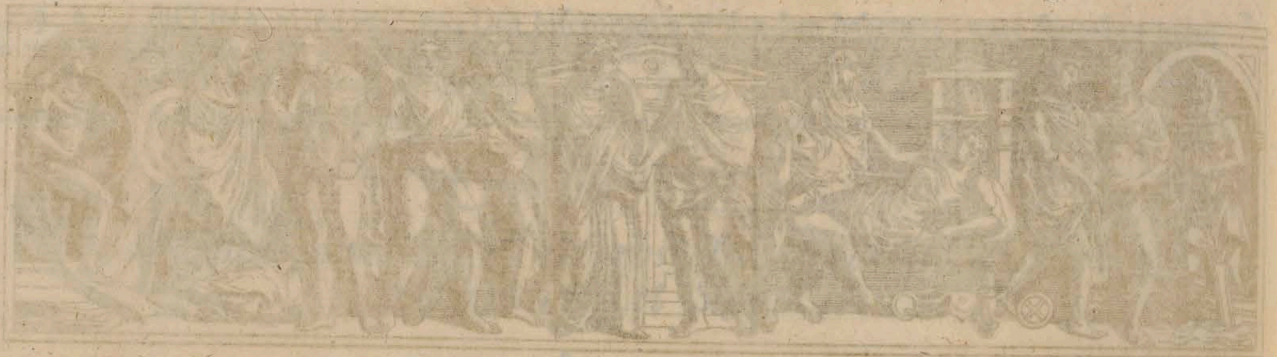
Bartoli.

5

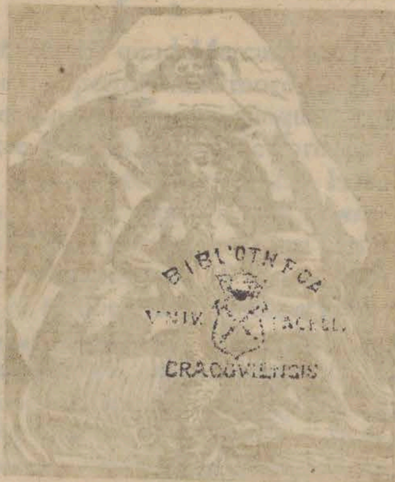

Adgirand. Rom. Antiq.

1 et 2. Descriptio brevis eorum, quæ mortem vel præcedunt, vel sequuntur. 3. Pœnæ infernales. 4. Styx fluvius infernalis. 5. Anniversaria erga defunctos cærimonia.

§. 3. Suppliciorum infernalium quum paullo ante mentio facta fuerit, monendum, quod Homerus illa distinctius recenseat. (Od. XI, 870 sqq.) Orionem scilicet in magno Inferorum prato uenari dicit. De Tityo, terrae filio, qui Latonam, ex Iouis uxoribus unam rapuerat, refert, eum supinum iacere, cuius iecur uultures sine fine lacerent. Tantalum, in lacu ad mentum usque stantem, siti torqueri, nec ullo modo bibere posse narrat. Quum enim caput inclinando aquam petebat, haec continuo diffluebat, ut nigra tantum terra superesset; uti et mali, pyri, ficus et oleae, uirescentes fructus ad caput eius usque inclinabant; sed quum manu porrecta carpere uolebat, iidem a uentis abripiebantur. Sisyphus lapidem ingentem ambabus manibus comprehensum incredibili labore in montis supercilium portare tentabat; sed quoties paene ad cacumen usque montis, sudore diffluens et puluere conspersus, uenisset, uiribus deficientibus lapis ex manibus eius delapsus, ad radices usque montis pondere suo deferebatur; nec ullus erat laboris finis, eaedemque semper uices repetendae. Ixion, Phlegyae filius, uitricum suum Deionem (alii Erioneum appellant) insidiis interfecerat. Quum uero tantum scelus nec Dii, nec homines, expiare uellent; Ixion circumquaque palabundus errabat, quo se uerteret nesciens; donec Iupiter uicem illius miseratus, scelus eiusdem expiauit. Ixion uero, tanti beneficii immemor, ipsam Iunonem, Iouis uxorem, ad adulterium allicere conatus est, qua re comperta, Iupiter Iunonis loco ei Nubem substituit, ex qua Centauros suscepit. In terram uero rursus demissus, quum se Iunoni admodum placuisse iactasset, Iupiter, petulantiam hanc minime ferens, ipsum in Inferos praecipitatum ad rotam alligari iussit, qua perpetuo circumuolueretur.

CAPVT IIII.

De Campis Elysiis.

Campi Elysii, qui probe et honeste uiuentibus destinati fuere, secundum nonnullos in ipso lunae orbe, ubi aer purissimus est, siti fuerunt; alii in aliqua Sphaerae caelestis parte illos collocant; in Hispania prope hortum Hesperidum, alii in insulis fortunatis, alii denique, quorum opinio uulgatior est, in ipsis Inferis hos campos fuisse existimant. Saluberrimo uero amoena ista loca aëre gaudebant, et a sole, quem ab illo, qui orbem nostrum terraqueum illuminat, longe diuersum credidere, nihil plane incommodi patiebantur. Terra quoque frugiferis arboribus consita dicitur, quae nullo colente exquisitissimis perpetuo fructibus onustae fuerunt; sicut aer, suauissimo florum odore perfusus, incolas eximie delectare solebat. Auium porro per aerem uolitantium et in arboribus considentium concentus, aures perpetuo demulcebat. Cupiditas praeterea, ambitio, auaritia, aliique animi turbulenti motus prorsus hinc exulabant. Hinc omnes sorte sua erant contenti, et frequentia concelebrabant conuiuia, in quibus Nymphae et pueri formosi ministrabant. Ipsa uero beatorum corpora Lucianus nihil soliditatis habere, adeoque ossibus et carne prorsus destituta nonnisi animas esse asserit, humanae formae uelamine tectas.

CAPVT V.

De Apotheosi 1) siue Principum Romanorum consecratione, et parentalibus.

§. 1.

Apotheoses, quibus Romani suos Imperatores post obitum solenni ritu consecrabant, eosque in numerum Deorum ita relatos, diuino honore prosequebantur, sat antiquis a temporibus usitatae fuere. Ipsum autem consecrandi ritum Herodianus prae aliis Lib. IIII, c. 3. his fere uerbis distinctius describit: „mos est Romanis consecrare Imperatores, qui superstitibus filiis successoribus moriuntur; » quique eo sunt honore affecti, relati dicuntur inter diuos. Est autem tota urbe quasi luctus qui- » dam, festae celebritati et cultui promiscuus. Defuncti corpus ritu solito magnaque pompa sepe- » litur; cereamqne imaginem defuncto quam simillimam effingunt, eamque in regiae uestibulo » ponunt, supra eburneum lectum maximum atque sublimem, uestibus stratum aureis. Et quidem » haec Imperatoris imago pallida aegroti speciem refert. Circa lectum uero utrinque magnam » partem diei sedent, a laeua quidem senatus omnis, uestibus atris amictus; a dextra uero matronae, „ quas

1) vid. scriptores ap. *Fabricium* in bibliogr. c. 7. n. 24. et comparationem clar. *Heilmanni* cum canonisatione.

„ quas uirorum aut parentum dignitas honeſtat. Harum nulla uel aurum geſtans, uel monilibus „ ornata conſpicitur; ſed ueſtibus albis exilibus indutae, moerentium ſpeciem praeferunt. Haec ita „ per ſeptem continuos dies fiunt; medicis quotidie ad lectum uenientibus, inſpectumque aegrum „ deterius ſe habere pronunciantibus. Deinde, ubi iam diem obiiſſe uiſus eſt, lectum humeris attol- „ lunt, qui ex equeſtri ordine ſunt nobiliſſimi, et ex ſenatorio lectiſſimi iuuenes, perque uiam ſacram „ in uetus forum deferunt, ubi Magiſtratus Romani imperium ſuum deponere conſueuerunt. Vtrin- „ que autem gradus quidam ſunt ad ſcalarum ſimilitudinem exſtructi; in quibus altera ex parte „ puerorum chorus eſt, e nobiliſſimis atque patritiis; altera feminarum illuſtrium, hymnos paea- „ nasque in defunctum canentium uenerando ac lamentabili carmine. His peractis attollunt ite- „ rum lectum, atque extra urbem in Campum Martium perferunt, ubi, qua latiſſime campus patet, „ ſuggeſtus quidam forma quadrangulari lateribus aequis aſſurgit, nulla praeterea lignorum ingen- „ tium materia compactus in tabernaculi formam. Id quidem interius fomitibus aridis impletum, „ exterius autem intextis auro ſagulis atque ſignis eboreis uariisque picturis exornatum. Supra al- „ terum minuſculum poſitum eſt, ſed forma et ornatu priori illi perſimile, portis ianuisque paten- „ tibus. Tertium ibidem et quartum inferiore ſemper contractius; donec ad extremum, quod „ omnium minimum eſt perueniatur. Poſſis aedificii huius formam comparare turribus iis, quae „ portibus imminentes, ignem proferentes, naues in tutas ſtationes dirigunt, et Phari uulgo uocantur. „ Lecto igitur in ſecundum tabernaculum ſublato, omnis generis aromata et ſuffimenta, fructus, her- „ bas, ſuccosque omnes odoratos conquirunt, atque aceruatim effundunt. Quippe neque gens eſt „ neque ciuitas, neque qui honore ullo aut dignitate praecellat, quin certatim ſuprema illa munera „ in Principis honorem mittant. Vbi uero ingens aromatum aceruus aggeſtus eſt, et locus omnis „ repletus; tum circa aedificium illud adequitant, uniuerſis ordinis equeſtris certa quadam lege ac „ recurſu, motuque pyrrichio in orbem decurrentibus. Currus item ordine decenti circumaguntur, „ inſidentibus purpuratis rectoribus, qui perſonas geſtent referentes imagines Romanorum omnium, „ qui glorioſe exercitibus praefuerunt aut imperarunt. Quae ubi celebrata ſunt, facem capit impe- „ rii ſucceſſor, eamque tabernaculo admouet. Tum ceteri omnes undique ignem ſubiiciunt; cun- „ ctaque illico fomitibus illis aridis odoramentisque referta igni ualido corripiuntur. Mox ex ſum- „ mo minimoque tabernaculo, tanquam e faſtigio quodam, ſimul cum ſubiecto igni aſcenſura in „ aetherem aquila dimittitur, quae principis animam in coelum deferre creditur. Ac iam ex illo „ tempore *una cum ceteris numinibus Imperator colitur.* „ Sed aliqua ſunt in Herodiani textu, quae uitiata uidentur. Nam quum e. c. illos tantum in Deorum numerum ſublatos fuiſſe, aſſerit; qui filios ſucceſſores reliquerint, hoc ipſi hiſtoriae repugnat; ſiquidem multi fuere Imperatores, qui anteceſſores ſuos in Deorum numerum retulerunt, etſi nec filii, nec cognati illorum fuerunt.

§. 2. Conſecrationes eiusmodi Imperatorum ſaepius in numis exhibentur; in quibus tabulata iſta, quae multis contignationibus inſurgunt, conſpiciuntur. In numis quoque nonnunquam aquilae comparent, quae auolantes animam Imperatoris extollunt. *Tabula CXXXXIII. Fig. 1.* Imperatoris Claudii, quem Nero, ut irrideret, caelo dicauit, Apotheoſis exhibetur. Protome hic Imperatoris Claudii coronam radiantem et illuſtri nimbo circundatam geſtantis aquilae, mox in caelum auola- turae, dorſo inſiſtit. Aquila altero ungue Iouis fulmen, altero globum, imperii ſymbolum tenet; quo ſignificatur, Claudium mox cum ipſo Ioue in coelo regnaturum eſſe. Auis ipſa in ingenti ar- morum aceruo poſita eſt; ad cuius utrumque latus roſtra quoque nauium uiſuntur. Quibus in- nuitur, Imperatorem hunc, uel potius eius duces, terra marique uictores fuiſſe.

Tab. CXLIII.

§. 3. De Apotheoſi Fauſtinae, uxoris M. Aurelii Imperatoris, Capitolinus 26. ita loquitur: *Fauſtinam uxorem ſuam in radicibus montis Tauri in uico Halalae exanimatam ſubito morbo amiſit. Petiit a Senatu, ut honores Fauſtinae aedemque decerneret, laudata eadem, quum impu- dicitiae fama grauiter laboraſſet; quae Antoninus uel neſciuit uel diſſimulauit. Nouas puellas Fauſtinianas inſtituit in honorem uxoris mortuae. Diuam etiam Fauſtinam a ſenatu appellatam gratulatus eſt; quam ſecum et in aeſtiuis habuerat, ut matrem caſtrorum appellaret.* Anagly- phum, quod conſecrationem huius Fauſtinae exhibet, Romae in Capitolio tale uiſitur, quale *Fig. 2.* depingitur. Hic illa ſub forma matronae uelatae non aquilae, ut Imperatores, ſed dorſo mulieris alatae, quae facem ardentem tenet, inhaerentis et quaſi ex rogo ignito progredientis repraeſentatur. Bartolus mulierem hanc, cuius dorſo Fauſtina fertur, pro Diana Lucifera habet; uerum quum hanc Deam nunquam alis adeo amplis inſtructam deprehendimus; pro Victoria potius nobis habenda ui- detur; idque eo magis, quod nomen *Matris Caſtrorum* ei inditum fuerit; quo ipſo innuitur, eam uictoriarum, quas Aurelius reportauit, aliquo modo fuiſſe conſortem. M. Aurelius hic ipſe ſedens cum alio Romano, et iuuene arae adiacente, conſecrationis ſpectator comparet.

§. 4.

Marmor Rom.

Marmor Rom.

Lapis Reg.

Keysler.

Keysler.

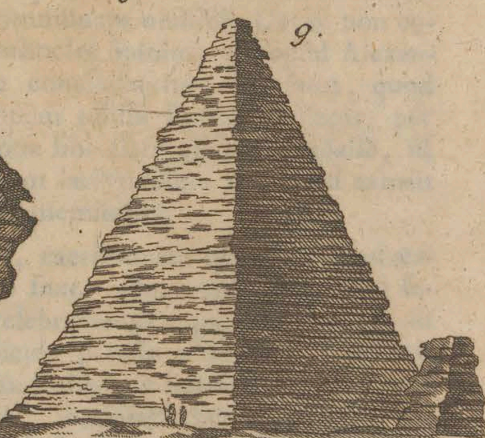
Keysler.

1. Apotheosis Imp. Claudii. 2. Apotheosis Faustinæ uxoris M. Aurelii Imp. 3. Apotheosis Germanici. 10–12. Monumenta sepulcralia populorum quorundam septentrionalium. 4–7. Mumiæ Aegyptiacæ 8. 9. Sphinx et Pyramis Aegyptiaca.

§. 4. Pulcherrimus gazae regiae achates Germanici Apotheosin ita repraesentat, sicut *Fig. 3.* exhibetur. Lapis hic per septingentos ferme annos penes Monachos Benedictinos S. Apri Tullensis fuit, illumque, secundum traditionem illius coenobii, Humbertus Cardinalis, monasterii huius monachus, Constantinopoli, quo sub Leone IX. concesserat, detulisse fertur. Tanta illis temporibus erat rei antiquariae ignorantia, ut hic lapis pro monumento sacro, quod religionem Christianam respiciat, haberetur; siquidem Germanicum hunc, S. Iohannem Euangelistam, ab aquila abreptum, et ab angelo coronatum esse putauerunt. Postquam uero monachi isti S. Apri lapidem hunc a. 1684. regi Galliarum obtulerunt: antiquarii circa imaginem in diuersas abiere sententias. Alii Augustum esse existimauerunt; maior uero numerus Germanicum agnouit. Nusquam quidem legimus, Germanicum Apotheosi fuisse honoratum. Sed monumentum hoc uel Caligulae, cuius pater erat, uel alius consanguinei iussu adornatum esse, dubio caret. Tacito enim teste, insignis monumentorum numerus ab amicis huic Principi, qui dum uiueret, *amor et deliciae populi* appellabatur, paratus fuit. Sed eiusmodi praesertim monumenta ei adornata fuere, quorum moles non maior erat, quam quae Tiberium facile lateret. Quum enim laudatissimus hic Princeps et a virtute et victoriis Tiberio plane inuisus esset, honores illi exhibiti periculo minime vacabant. Huius generis est achates hic, in quo Germanicus aquilae insidens repraesentatur. Pectus illius tegit Aegis Mineruae, virtutis bellicae symbolum. Sinistra cornu copiae, dextra lituum seu virgam auguralem tenet. Illud Deorum beneficentiae insigne fuit; haec auguris dignitatem indicabat. Capiti illius victoria lauream coronam imponit, et aquila palmam unguibus tenet; quae uirtutis bellicae signa in eiusmodi monumentis quam maxime sunt vulgaria.

§. 5. Hic consecrationis seu hominum inter deos referendi ritus a Graecis ad Romanos pertransiit. Sub finem quippe Tomi I. uiros praeclaros sat multos uidimus, qui in Deorum atque Heroum numerum fuerunt relati, qui Heroismus iure suo pro aliqua consecrationis specie haberi potest. Exemplum huius rei profert Thucydides L. VII. p. 350. Postquam Brasidas dux Lacedaemoniorum fortissimus prope Amphipolim occisus erat: milites eum ante illum urbis locum, quo postea forum constitutum est, sepeliuerunt; Amphipolitae uero hoc minime contenti circa sepulcrum eius septum construxerunt, ipsique tanquam heroi parentarunt, et certamina et sacrificia in honorem illius annua constituerunt; ipsumque postea tanquam coloniae suae fundatorem coluerunt. Quae de Hephaestionis, Alexandri amici Apotheosi Lucianus in libro, quem de calumnia scripsit, iocatus fuerit, ea hic omnino locum merentur. Postquam e uiuis excessit Hephaestion, Alexander ad reliquam funeris magnificentiam id additum uoluit, ut mortuus Hephaestion inter Deos referretur. Ciuitates continuo ei templa condiderunt, delubra dedicarunt, aras, uictimas et festa nouo Deo consecrarunt. Eratque nomen Hephaestionis iusiurandum omnium religiosissimum. Si quis autem risisset ad ea quae fiebant, uel non omni studio ipsum colere uisus esset, ei capitalis poena erat indicta. Assentatores uero perspecta hac Alexandri iuuenili cupiditate, ei ignem et fomitem addere coeperunt; somnia narrantes et uisa Hephaestionis, nec non medelas ei attribuentes, eiusque oracula praedicantes, denique assessori, malorumque depulsori Deo, sacra fecerunt. Alexander haec libenter audiebat, tandemque iis, ut ueris, fidem adhibebat, et gloriabatur, quod non modo Dei filius esset, sed quod Deos etiam creare posset. Quot igitur Alexandri amicos putamus ob illam Hephaestionis diuinitatem tum male habitos fuisse, quum accusarentur, quod communem omnium Deum non colerent, adeoque Regis beneuolentia excidisse? Tunc temporis Agathocles Samius, qui apud Alexandrum tribunus et in honore fuit, parum abfuit, quin cum leone concluderetur, accusatus, quod sepulcrum Hephaestionis praeteriens illacrymasset. Verum illi opem tulisse fertur Perdiccas, per Deos omnes, ipsumque Hephaestionem iuratus, ipsum in uenatione sibi clare uisum mandasse, ut Alexandro diceret, Agathocli esse parcendum, qui non ut mortuum lacrymasset, nec quod uanam Hephaestionis diuinitatem crederet, sed quod pristinae familiaritatis meminisset.

§. 6. Ad honores, quibus ueteres defunctos prosequebantur, caerimoniae quaedam anniuersariae, quas *Parentalium* nomine significabant, iure suo referendae sunt. Quotannis scilicet ad sepulcra eorum accedebant, ubi sacrificiis oblatis conuiuia feralia celebrabantur; quo fine ditiores in mausoleis suis et hypogaeis diuersa conclauia, triclinia atque cubicula parasse uidentur. Nonnunquam etiam fossas in terra faciebant, in easque uinum, lac, aquam, aliosque liquores, quibus animas apud inferos uitam producere credebant, infundere solebant. Anniuersariam eiusmodi erga defunctos caerimoniam, ut puto, conspicimus in pulcherrima tabula *Fig. 5.* Tab. CXXXXII. in qua mulier uelata et lacrymabunda, comitantibus filiabus uel cognatis, ad coniugis mausoleum sese confert. Viri duo, qui seruorum speciem referunt, eandem comitantur. Mausolei huius porta inprimis conspicua est; in cuius frontispicio duo genii candelabrum tenent.

§. 7.

§. 7. Praeter anniuersarias istas caerimonias, annuosae luctus, Romae alia adhuc solennitas in usu fuit, quae *Feralium* nomine uenit, quae, *Ouidio* Fast. 2. u. 543. teste, ab Aenea originem traxit. Quid quod non Romae tantum et in Graecia, sed et in Perside et apud alias gentes pro Regibus, Imperatoribus, aliisque uiris insignibus, qui de re publica bene meruerunt, luctus eiusmodi publicus instituebatur. Inscriptione quadam Metensi docemur, peculiare quoddam sacerdotium fuisse pro animabus apud Inferos degentibus. Inscriptio illa his uerbis legitur: *Marcus Antonius Martialis Pontifex Curialis quinqueuir Sacrornm Erebi.* Erebus uero apud ueteres duplici significatu sumitur. Nonnunquam hac uoce noctis uel coniugem uel patrem designant; aliter uero pro Inferorum quadam parte accipiunt; quo sensu etiam in inscriptione modo citata intelligenda uidetur. Ceterum quinque sacerdotum Collegium erat, quos *Quinqueuiros* appellabant; qui pro animabus defunctorum statutis temporibus sacrificia offerebant.

ANTIQVITATIS
EXPLANATIONE ET SCHEMATIBVS ILLVSTRATAE
TOMI QVINTI PARS SECVNDA
DE
BARBARARVM GENTIVM FVNERIBVS,
DE LVCERNIS ET SVPPLICIIS AGENS.

LIBER PRIMVS
DE
BARBARARVM GENTIVM FVNERIBVS.
CAPVT I.
De ritu Aegyptiorum circa funera cognatorum et domesticorum. 1)

§. 1.

H*erodoto* Euterp. 85. teste, Aegyptii cognatorum et domesticorum suorum funera sequenti modo curabant. Quibuscunque aliquis ex domesticis homo alicuius pretii decessit: omnes illius familiae mulieres caput et uultum luto oblinebant; deinde, relicto inter cognatos cadauere, cum omnibus affinibus suis succinctae mamillisque nudatis sese ipsas uerberantes per urbem uagabantur; ex altera parte uiri quoque et ipsi succincti idem faciebant; iisque peractis demum cadauer condiendum deportabant.

§. 2. Qui ad unctionem hanc constituti et artis illius periti erant, iis, qui cadauer ipsis ungendum deferebant, diuersa mortuorum exemplaria in ligno depicta ostendebant; ut, quodnam placeret, eligerent. Si quis autem omnium exquisitissimum nominasset, nefas habebatur. Si de pretio conuenerant, cognati demortui domum redibant. Interim unctores corpus ipsis commendatum diligentissime condiebant. Ante omnia quidem ferro incuruato cerebrum cadaueris per nares extrahebant, eiusque loco uaria pharmaca infundebant. Acutissimo lapide Aethiopico ilia conscindebant

1) Vid. praeter scriptores a *Fabricio* c. 23. n. 7. designatos, *histor. uniuers.* ex anglico uersam tomo I.

debant et totam aluum extrahebant. Hanc ubi repurgarunt, et uino palmeo eluerunt, odoribus contusis, myrrha scilicet et casia, aliisque aromatibus, thure tantum excepto, eandem completam rursus consuebant. Nitro deinde abditum hoc cadauer per septuaginta dies saliebant; quibus exactis corpus hoc denuo ablutum sindone byssina inuoluebant, gummi simul illud illinentes, quo Aegyptii glutinis loco utebantur. Hoc dein recepto propinqui ligneam hominis effigiem faciebant, cui corpus illud conditum includebant, et in loculo repositum ad parietem ita erigebant, ut stare uideretur.

§. 3. Qui sumtibus maioribus ad condiendos mortuos non pares essent, clysterem tantum unguento, quod ex cedro exprimebatur, implebant, eoque aluum nec scindentes nec protrahentes uiae posterioris hiatum inferciebant, et per septuaginta dies sale condiebant. Die septuagesima unguentum illud cedrinum, cuius tanta uis fuisse traditur, ut aluum simul cum intestinis per temporis illud spatium tabefecerit, una cum aluo rursus extrahebant. Nitro autem carnes similiter adeo tabefactae dicuntur, ut cutis tantum et ossa cadaueris relinquerentur. Tertia conditurae ratio, qua illi utebantur, qui tenuiori erant fortuna, haec erat; qua uentrem ablutionibus tantum abstergebant, et per 70. dies sale arefaciebant.

§. 4. Si quis autem Aegyptiorum uel exterorum mortuus deprehensus, siue a crocodilo raptus, seu ab ipso flumine suffocatus fuerat: urbs illa, ad cuius oram cadauer eiusmodi eiectum esset, ad ipsum condiendum et honestissimis exsequiis sepeliendum obstricta erat; idque in sacris loculis, quoniam cadauer cuiquam proximorum aut amicorum ne quidem contingere fas est; sed ipsi Nili sacerdotes manibus illud contrectantes sepeliunt.

§. 5. *Diem exsequiarum*, Diodoro teste, *cognati iudicibus aliisque consanguineis et amicis praenunciant, dicuntque talem, cuius nomen indicant, lacum esse transiturum. Postea uero coactis iudicibus plus quadraginta, atque in quodam hemicyclo considentibus in quodam praeparato ultra lacum consessu nauicula ad hanc rem instructa trahitur, gubernante proreta, quem lingua sua Charontem uocant. Indeque Orpheum in Aegyptum peregrinatum fabulam de Inferis partim imitatum fuisse perhibent. Deducto per stagnum nauigio, priusquam mortui loculus deponatur, quisquis accusare uelit a lege potestatem habet. Quod si quis in medium progressus institutam accusationem probauerit, lata per iudices sententia cadauer sepultura priuatur; sin contra accusator calumniosus deprehendatur, magnae obnoxius est poenae; si inculpatus deprehendatur mortuus, deposito luctu cognati ad laudes eius procedunt, et de genere quidem nihil memorant; quod tamen graeci in more habent; putant enim Aegyptii, se omnes aeque nobiles esse. Sed ut a puero educatus et instructus fuerit, ut Deos, iustitiamque coluerit, recensent, ac Deos Inferos, ut in piorum consortium recipiatur, rogant. Laudes populus excipit, ac defunctum praedicat, ut qui aeternum cum piis aeuum in Ditis regno acturus sit. Cadauera quibus propria sunt monumenta, in designatis locis reponunt. Qui uero sepulcra non habent, domi aediculam construunt, erectumque loculum ad parietem constituunt. Vel ob intentata crimina uel aeris alieni caussa sepultura prohibitos in aedibus suis condunt. Et saepius fit, ut nepotes, quibus aucti maiores debitis aut criminibus exsolutos honorifica sepultura dignentur. Parentes autem et maiores in aeternam habitationem translatos sanctissime colere et in honore habere Aegyptiorum mos est. Haec etiam iis consuetudo est, ut parentum mortuorum corpora pro creditis oppignorent; si qui uero non redimant, ii magnum dedecus consequuntur, ac post mortem sepultura priuantur.*

§. 6. Multa hodieque uisuntur eiusmodi corpora aromatibus condita, et multis cannabinis fasciis constricta; quae trito uocabulo *Mumiae Aegyptiacae* uocantur. In museis passim corpora eiusmodi uisuntur, et in Aegypto fere quotidie noua eruuntur; quorum pleraque, uti narratur, aureum numum in ore habent, Charonti soluendum. Praeter priorem fasciarum cannabinarum saepius replicatarum apparatum, alia in superficie tela est picta, concinne posita, et uariis figuris hieroglyphicis et Numinum Aegyptiacorum imaginibus ornata. Haec corpora condita ligneis plerumque capsis sunt inclusa, quarum superficies itidem uariis hieroglyphis insigniebatur. Tab. CXXXXIII. Fig. 4—7. aliquas eiusmodi Mumias diuerso modo concinnatas exhibemus; quarum prior *Fig.* 4. anno 1692. Lutetiam allata, faciem simul atque manus ostendit; sequentem *Fig.* 5. ex Kirchero mutuati sumus; tertiam et quartam ex Petro de Valle sumsimus.

CAPVT

CAPVT II.

De Pyramidibus Aegyptiorum et Sphinge. 1)

§. 1.

Aegyptii Reges suos magnificis et maxime conspicuis sepulcris tumulabantur. Inter haec aedificia prae ceteris eminebant celeberrimae illae pyramides, quae ad hodiernum usque diem permanserunt, quae ob immanem molis magnitudinem inter septem ista orbis spectacula referebantur. Herodoto narrante, primus hoc opus suscepit Cheopis Rhampsiniti successor, qui nullis non addictus uitiis, templa omnia claudi iussit, et, ne Diis sacrificia offerrentur, uetuit; Aegyptiosque aedificiis, quae ipse susceperat, construendis addixit. Alii in Arabii montis latomiis lapides caedebant, et ad Nilum usque comportabant; ubi in scaphas impositos ad oppositam Nili ripam prouehebant, aliisque tradebant, qui ipsos ad Libyae montem traducerent. Decem myriades seu centum hominum millia labore hoc continuo sese macerabant; quorum ternis quibusque mensibus cuiuis myriadi noua succedebat. Decem totis annis populus transuehendis lapidibus ingenti sudore incubuit; et ad uiae opportunitatem latam uiam construxit, quod opus haud minoris, quam ipsa pyramis sudoris erat. Viae longitudo quinque stadiorum erat, quae sexcentos et uiginti passus Geometricos exaequabant. Latitudo eius decem ulnarum erat; altitudo octo ulnarum, ubi solum erat demissius. Latera huius uiae ex incisis quadratisque lapidibus constabant, uariis hieroglyphis exornatis. Decem quoque anni elapsi erant, dum haec uia strueretur, et loca subterranea in colle, in quo pyramides ipsae erigebantur, pararentur. Locum sepulcro suo ponendo Rex in insula, quam ducto ex Nilo canale effecerat, parari iussit. In construenda pyramide per uiginti annos desudatum est, eiusque latitudo in singulis faciebus octingentorum pedum erat. Lapides, ex quibus haec pyramis construebatur, pedes triginta longitudine exaequabant.

§. 2. Haec pyramis, pergit idem Herodotus, gradibus est instructa. Quod pro raphanis, caepis atque alliis impensum fuit, summam talentorum mille sexcentorum complebat; quod ex inscriptione, Herodoti tempore adhuc superstite, compertum est. Quantum uero pro ferramentis, pane, alioque ciborum genere, et quantum pro uestibus insumtum sit, uix definiri poterit. Pyramis secunda, a Chephrene, Cheopidis illius successore exaedificata, priore minor erat; tertia omnium minima, Mycerinum Chephrenis filium auctorem habuit.

§. 3. Tres hae pyramides, quae hodieque supersunt a multis peregrinatoribus descriptae fuerunt; qui fere omnes cum Herodoto consentiunt. Longe uero accuratior nobis uidetur Cornelii Brunii delineatio. Et licet tres tantum pyramides uulgo numerentur; earum tamen quatuor sunt; sed postrema adeo exigua est, ut ceteris non annumeretur. Quae omnium maxima est, ea sola ad cacumen usque adiri potest, eamque solam per aditum admodum angustum intrare licet. Quamuis autem pyramis haec gradibus instructa sit, ita ut quisque lapidum ordo inferior magno spatio superiorem excedat; tamen non nisi magno conatu, nec sine insigni periculo, illam ascendas; quod lapides non tantum praealti, sed et multis in locis abrupti sunt atque exesi. Brunius asserit, se in maiore pyramide ducentos decem lapidum ordines, alios aliis impositos numerasse, seque in ima illius parte laterum mensura capta deprehendisse, quod singula latera septingentorum quatuor pedum latitudinem exaequent. Mensura uero ascensus exterioris ab eodem Brunio sexcentorum et sexdecem pedum fuisse dicitur. Pyramis porro isthaec, quae in terra illam conspicientibus in acumen desinere uidetur, in uertice tamen spatium quadratum, idque planum habet; quod ad singula latera sedecim pedes longum est, et decem uel duodecim lapidibus permagnis constat.

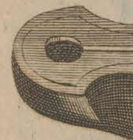
§. 4. Secunda pyramis procul conspecta prima altior uidetur, quod in eminentiori solo posita est; eaque undique clausa est, ut nullus in eam aditus pateat. Putatur tamen olim in illa quoque aliquem fuisse meatum, itemque tramites atque conclauia uacua. Certe, quum illa aeque, ac prima, sepulcrum fuerit, uix est quod dubitetur, quin meatus quoque et camerae in illa constructae fuerint. Quadrata et haec est, et secundum Theuenotium singula illius latera sexcentos et triginta pedes lata sunt. Tertia pyramis, si cum ceteris comparetur, admodum est exigua, et olim tabulis lapideis uestita putatur.

§. 5.

1) Adde descriptiones in historia uniuersali ex anglico; et in *Pocokii* itinerario.

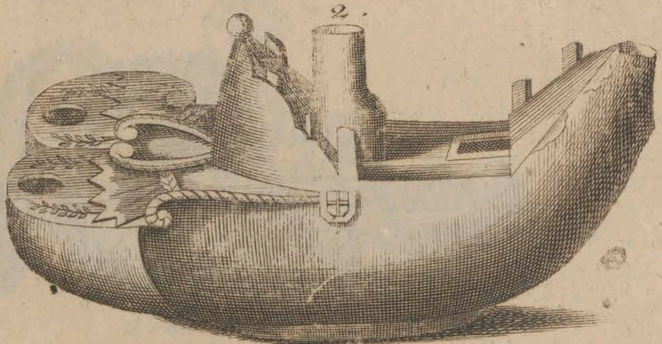

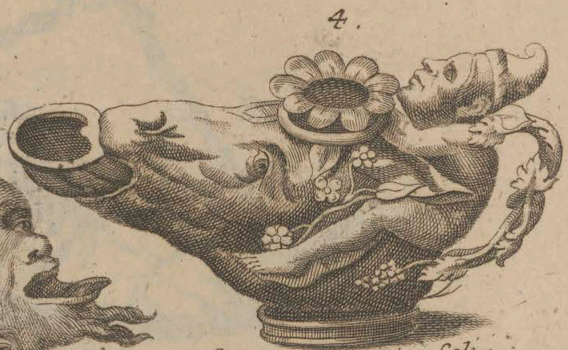

Cab. d

1. N. Mus.

2. Mr. Foucault.

3. Cab. de Medina Celi.

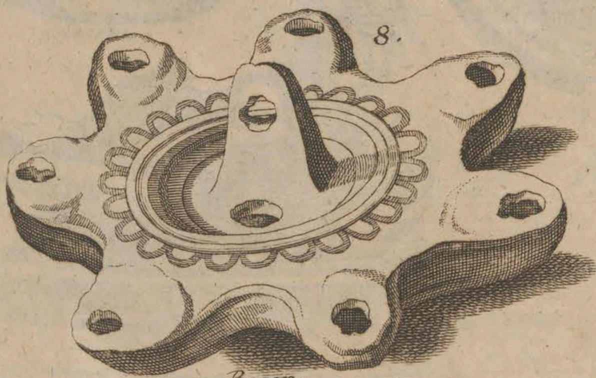

4. Cab. Duc de Medina Celi.

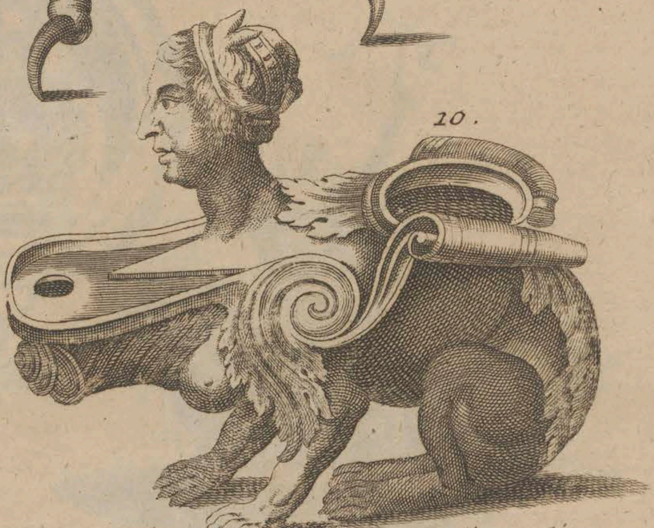

5. L'Abbe Fauvel.

6. Mr. Foucault.

7.

9. Cab. du Duc de Medina celi.

8. Beger.

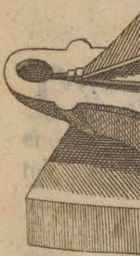

10. Cab. du Duc de Medina celi.

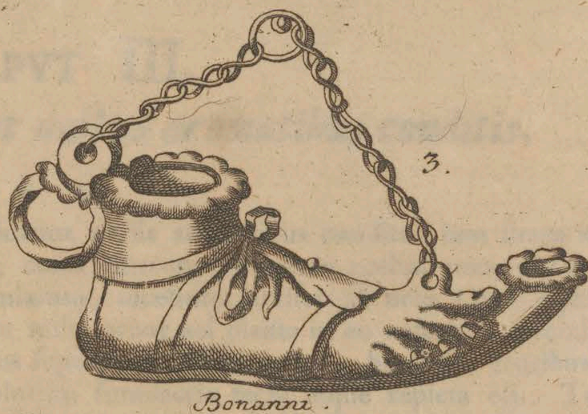

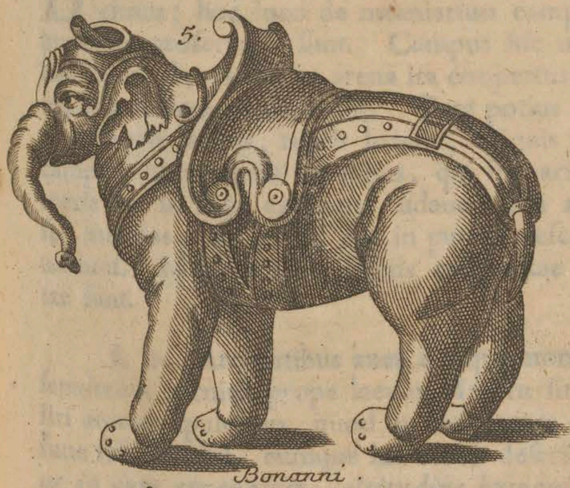
Licet

1.
R. P. Alberti.

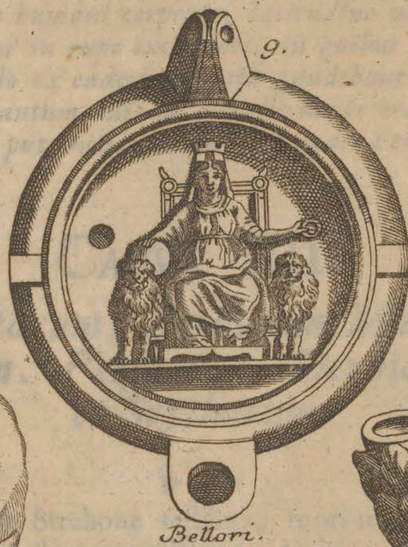

2.
l'Abbé Fauvel.

3.
Bonanni.

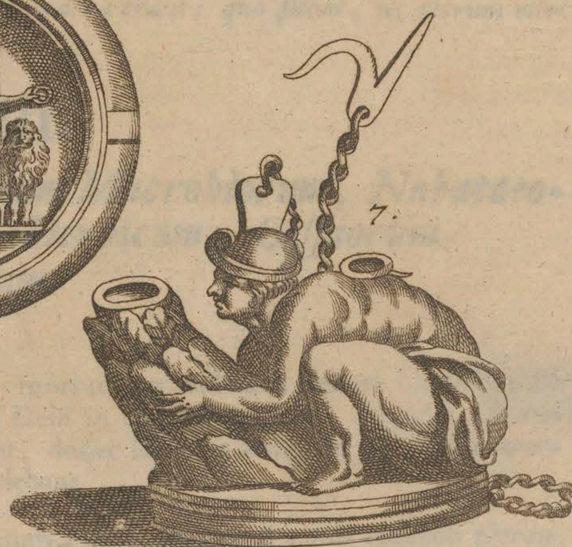

5.
Bonanni.

4.
Thiroux.

8.
Licetus.

9.
Bellori.

6.

7.

Carm. Diss. Conv. Czernen

§. 5. In uicinia harum pyramidarum ſtatua quoque conſpiciebatur in ipſa rupe inciſa, quae Sphingis formam repraeſentabat; cuius uero ſolum caput, mulieris faciem referens, ſupereſt. Corpus huius ſtatuae arena, cuius congerie collis quidam efficitur, ita obrutum eſt, ut ſolum caput et collum huius Sphingis emineat. Ingens uero illius moles uel ex eo colligitur, quod ſolum caput uiginti ſeptem pedum altum dicatur, et ab aure ad mentum usque quindecim pedes numerentur. Plinius hanc molem Amaſis, regis Aegypti ſepulcrum fuiſſe perhibet; idque uero eo ſimilius uidetur, quod eo loco poſita fuit, qui commune quaſi coemeterium erat, ubi pyramides et cryptae ſiue ſepulturae loca fuerunt. Sphingem hanc una cum pyramidum forma externa eaque minima *Fig.* 8. et 9. exhibemus.

CAPVT III.

De Mumiarum campo et auibus aromatibus conditis.

§. 1.

De Mumiis, quae cadauera fuerunt Aegyptiorum, uariis aromatibus condita, iam ſupra uerba fecimus; hoc loco de mumiarum campo, cuius itinerum ſcriptores paſſim mentionem faciunt, quaedam proferenda ſunt. Campus hic mumiarum, uiceſimo circiter ab urbe Cairo lapide ſitus, latiſſimus eſt, planus et arena ita coopertus, ut nulla arbor uel planta in eo naſcatur, nec ulla aedes uel caſa ibidem conſpiciatur. Tota potius illius ſuperficies oſſibus aridis, brachiis, cruribus, caluariis, linteis laceris, ruptis loculis, exiguis idolorum ſimulacris tecta atque repleta eſt. Totus hic campus ſubterraneis meatibus, qui in uarias cameras et conclauia abeunt, innixus dicitur. In cameris his in rupe excauatis cadauera iſta aromatibus condita locabantur. Qui uero cadauera haec ſeu mumias perquirunt, eos in puteos deſcendere oportet, quibus ad ſubterraneas illas cameras deueniunt. Mumiae ipſae faſciis conſtrictae et uariis picturis ornatae, nonnunquam etiam deauratae ſunt.

§. 2. Aromatibus aues quoque nonnunquam condiebantur. Sic *Aelianus* Hiſt. anim. VI, 7. ſepulcrum cornicis prope lacum Moerin ſitum commemorat. Puteum praeterea peregrinatores noſtri auium ſepulcrum, quod in mumiarum campo uiſitur, denotant; in quem Miltonius Anglus ipſe fune ſeſe demiſit, eumque his uerbis deſcribit: *adrepentes ingreſſi ſumus in cryptam ſeu in conclaue in rupe excauatum, altitudine humani corporis, latitudine ulnae, longitudine ingenti. Hinc et inde plurimos meatus offendimus in rupe excauatos, in quibus camerae plurimae figulinis urnis repletae, quarum ſingulae operculo ex eadem materia gaudebant; in quibus urnis aues aromatibus conditae ſeruabantur. Vna tantum auis in ſingulis urnis erat. Oua quoque gallinacea reperimus, quorum integrum quidem putamen; ſed ea intus uacua erant; quo fiebat, ut tetrum odorem non conceperint.*

CAPVT IIII.

De funeribus Troglodytarum, Aethiopum Macrobiorum, Nabataeorum, Aſſyriorum. Perſarum, Derbicum, Caſpiorum et Scytharum.

§. 1.

Troglodytae, Diodoro Siculo et Strabone teſtibus, mortuorum cadauera paliuri uiminibus ita conſtringebant, ut collum cruribus annecterent. Dein in collem quendam conięcta ridentes et cachinnantes lapidibus ingentibus eo usque impetebant, donec lapidum congeſtu plane obruerentur. Caprae denique cornu iis impoſito ludibundi diſcedebant.

§. 2. *Aethiopes*, qui ob uitae longitudinem (centum quippe et uiginti annos uiuendo plerunque tranſigebant) *Macrobii* dicebantur, teſtante Herodoto, eodem paene, quo Aegyptii modo defunctorum corpora curabant. Cadauera quippe exſiccata gypſo quodam oblinebant, et eodem qui uiuis illis erat, colore pingebant. Dein in columna quadam uitrea intus uacua illa ponebant; quo pacto funera haec, homines uiuos referentia, per uitrum ſemper conſpici poterant; nec tetrum unquam

quam odorem emittebant. Hoc autem modo per anni ſpatium ea domi ſeruabant, illisque omnium rerum primitias offerentes, ſacrificiis quaſi uenerabantur. Anno transacto corpora illa circa urbem collocabant. Longiſſime ab hoc honore diſtabat *Nabataeorum* ritus, qui mortuorum corpora ad inſtar fimi uel ſtercoris habentes, re ipſa prope fimum ſepeliebant. Heraclitus dicere ſolebat, mortuos ſtercorum eſſe deterrimum, adeoque quam primum eliminandum.

§. 3. *Aſſyrii* defunctorum corpora in melle deponebant, ſicut Romani quoque melle ſaepius utebantur; quod eo corpus a uermibus et putredine defendi putabant. Caeterum Aegyptiorum quoque circa funera morem ſeruantes, Herodoto teſte, Reges ſuos circa paludes ſepeliebant; qui tamen mos minus conſtans fuiſſe uidetur; ſi quidem, quod idem *Herodotus* in Clio c. 147. de Nitocri Aſſyriorum regina narrat, fidem mereatur. Haec enim regina ſupra portas urbis, frequentiori populo tritas, loco edito et conſpicuo ſepulcrum ſibi exſtrui, eique hanc addi inſcriptionem curauit: *Si cui regum Babylonis poſt me futurorum fuerit pecuniae penuria, aperto ſepulcro ſumat quantumcunque uoluerit pecuniae; nec tamen aperiat, niſi indiguerit; non enim in rem eius fuerit.* Hoc itaque ſepulcrum intactum manebat, donec imperium ad Darium peruenit, qui ſub cadauere tranſire maieſtate ſua indignum iudicabat. Sed ſacra tandem auri fame ductus, ſepulcro hoc aperto, nil plane reperit, praeter aliam inſcriptionem his uerbis expreſſam: *niſi auri inſatiabili cupiditate tenereris, defunctorum ſepulcra non aperuiſſes.*

§. 4. Cruenta prorſus Scytharum funera Herodotus Melpomene 72. his fere uerbis deſcribit: *Regum ſepulcra apud Gerrhos ſunt. Vbi Boryſthenes iam nauigabilis eſt, ibi quum rex eorum deceſſit, ingentem ſcrobem forma quadrata effodiunt. Hoc ubi praepararunt, corpus mortui cera oblinunt, illiusque aluum euulſam atque repurgatam ſilere contuſo, thymiamate, apiique et aniſi ſeminibus repletam rurſus conſuunt, et cadauer hoc ad aliam gentem ferunt. Hoc qui accipiunt, idem agunt, quod Scythae Regii. Auris partem amputant, crinem circumtondent, brachia circumcidunt, frontem naſumque ſauciant, ſiniſtramque manum ſagittis traiiciunt. Regis dein cadauer carpento impoſitum ad aliam gentem, cui imperitant, transferunt; quae eos eodem comitatur, unde primum uenerant. Hoc modo ſi ſingulas gentes, quibus Rex imperauit, cadauer illius luſtrauit, apud eos tandem deponitur, et ſepelitur, qui in extremis Gerrhis habitant. Poſteaquam cadauer ſuper torum in loculo poſuerunt, haſtis utrinque defixis deſuper ligna diſponunt, quae pallio contegunt. In reliquo loculi ſpatio aliquam ex concubinis illius ſtrangulatam ſepeliunt; nec hanc ſolam eo condunt, ſed eum quoque, qui uinum miſcebat, et cocum et equiſonem et miniſtrum; nec non eum, qui a nunciis ipſi erat, equos item et omnium aliarum primitias, quin etiam phialas aureas; argentum enim atque aenea uaſa apud eos non in uſu erant. His peractis omnes certatim humum iniiciunt, cumulum perquam magnum congeſtaturi. Anno elapſo idem agunt. Ex famulis regis intimos ſumunt, ſunt autem Scythae indigenae; nam famuli ſunt, quos rex iuſſerit, nec ullus uenalitius ei miniſtrat. Horum miniſtrorum quinquaginta cum totidem praeſtantiſſimis equis ſtrangularunt, aluosque eorum uacuatas paleisque rurſus repletas conſuunt, et ubi dimidium fornicis ſuper duo ligna reſupinatum ſtatuerint, alterumque dimidium ſuper altera duo ligna et multa alia eiusmodi defixerunt: tum ſuper ea equos, craſſis tignis in longum ad ceruicem uſque traiectos imponunt. Equos autem infrenant, eorumque habenas ad palos alligant. Dehinc ſuper eorum ſingulos ſtatuunt ſingulos quinquaginta iuuenum ſtrangulatorum, per quorum ſpinam ad ceruicem uſque ſtipitem transfigunt. Hisque equitibus ita diſpoſitis abeunt.*

§. 5. *Alios autem Scythas, quum deceſſerunt proximi quique in plauſtris collocatos ad amicos circumferunt. Hos ſinguli amicorum excipientes cadauer comitantibus epulum praebent, et cadaueri tantundem ciborum quantum ceteris omnibus aſſignant. Hunc in modum homines priuati per quadraginta dies circumaguntur; quibus peractis humantur. Scythae uero poſt eiusmodi exſequias ita ſe purgant. Vbi corpus abſterſerunt et lauarunt, tria ligna ſtatuunt mutuo inclinata, circa quae laneos pileos praetendunt et, in medium lignorum atque pileorum lapides ex igne fulgentes coniiciunt.*

CAPVT

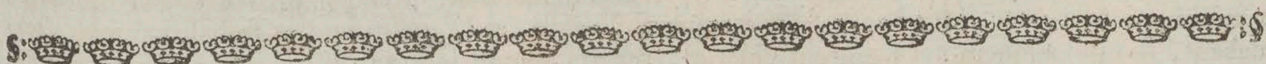
CAPVT V.

De funeribus Germanorum et populis quibusdam septentrionalibus.

§. 1.

De *Germanorum* funere, quum Tacitus de moribus Germanorum c. 27. differit, ita loquitur: *Funerum nulla ambitio; id solum obseruatur, ut corpora clarorum uirorum certis lignis crementur. Struem rogi nec uestibus nec odoribus cumulant; sua cuique arma, quorundam igni et equus adiicitur. Sepulcrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut granem defunctis aspernantur. Lamenta et lacrymas cito, dolorem ac tristitiam tarde ponunt. Feminis lugere honestum est, uiris meminisse.*

§. 2. *Gentes septentrionales*, quorum nomine praeter Germanos Scythas inprimis, Sarmatas, Cimbros, Danos atque Britannos intelligimus, Regibus primoribusque suis defunctis pro conditione demortui maiores minoresue terrae tumulos in sepulcra parabant. Alius sepulcra construendi modus ille fuit, quo ingentes lapides in terram defigebant, et certa inter illos obseruata distantia maiores latioresque prioribus illis imponebant; ita ut spatium illud inter defixos in terram lapides relictum obtegeretur. Inque locis quibusdam monumenta haec barbara multos simul homines recipere et ab aeris iniuria tutos praestare poterant. Non autem in septentrionalibus tantum istis regionibus eiusmodi monumenta comparent; sed in Galliis quoque multa eorum supersunt, et plura forte superessent, nisi ingentes, quibus ea constructa fuere, lapides aliis aedificiis erigendis adhibiti fuissent. Celeberrimus *Keyslerus* in antiquitatibus suis septentrionalibus p. 1. sqq. mentionem facit eiusmodi monumenti, quod in Anglia sexto a Salisburia milliario uisitur. Lapidibus illud ingentibus magis in longitudinem quam latitudinem extensis consistit. Diuersae quoque illi molis sunt; qui medium tenent, reliquis longe maiores sunt. Nonnulli eorum uiginti pedes alti et septem pedes lati sunt. Bini plerumque in terra defixi sunt, quibus alii coronidis quasi siue zophori loco impositi sunt, et erectos illos lapides operiunt. Inter hosce lapides quidam soli, nec aliis tecti, alii plane delapsi conspiciuntur. Ceterum lapides hi omnes admodum duri atque solidi sunt, nec politi, nec scalpro uel malleo concinnati, sed plane rudes. Schema huius monumenti exhibet *Fig. 10.* Plura adhuc in Anglia sunt monumenta huic similia. Immo in Germania quoque, et quidem iis maxime regionibus, quae propius ad Septentrionem sitae sunt, Frisia scilicet, Westphalia, aliisque plurima eiusdem generis sepulcra occurrunt. Hae uero lapidum congeries sedecim uel octodecim, nonnunquam uiginti et plures per passus pertinent. Nonnunquam ad formam rotundam accedunt; ut in monumento quodam Ducatus Brunsuicensis prope Helmstadium, quod *Fig. 11.* ex supra laudato Keyslero pag. 8. proferimus, uideri potest. Huic *Fig. 12.* aliud iungimus, quod circa locum, cui nomen *Artolf* est, in luco uisitur; quod a quibusdam pro ara habetur.

LIBER SECVNDVS DE LVCERNIS VETERVM.

CAPVT I.

De lucernarum origine uariisque illarum speciebus. 1)

§. 1.

Pauca Veterum monumenta numero maiori occurrunt, quam lucernae. His enim omnia ferme per Europam musea repleta uidemus; et magnus etiamnum illarum numerus passim ex terra eruitur. Vsum earum antiquissimum esse, nemo facile negabit; quanquam de prima illarum origine nihil

1) uide plures scriptores de *lucernis sepulcralibus* apud *Fabricium* bibliogr. c. 23. n. 10.

nihil certi affirmari poſſit. Quidam ab Aegyptiis eas inuentas eſſe perhibent; ſed nullo fundamento ſatis firmo innixi. Lucernarum uero neceſſitas, cum inuenti facilitate coniuncta, eas ſub mundi ſtatim primordiis inuentas eſſe ſuadent.

§. 2. Pro diuerſo earum uſu in tria praecipue genera diſtinguere lubet. Primo quidem in eas, quibus in templis et celebrandis ſacris utebantur; ſecundo eas, quae in aedibus adhibebantur, quibus etiam illas annumeramus, quas in nuptiis atque conuiuiis uſurpare ſolebant; et tertio eas, quae in ſepulcris ponebantur; quae ideo in ſpecie ſepulcrales dici ſolent. A prioribus illis, quas in ſacris faciendis adhibebant, feſtum Lucernarum, quod tum apud Aegyptios, tum apud Athenienſes celebrabatur, originem traxit. Lucernas autem diebus feſtis in templis accendendi conſuetudo ab Hebraeis forte ad gentes profanas promanauit. Athenienſes Lucernas in feſtis Mineruae, praecipue Vulcani et Promethei accendiſſe feruntur; quod hic ignem de caelo detulerat, ille ex Mythologorum opinione, faber ipſius ignis et lucernarum auctor erat; iſta uero pro omnium artium inuentrice habebatur. Romanos in templis uaria ſolennia celebraturos lucernas accendiſſe, notum eſt. Immo feſtis quibusdam diebus ianuis atque feneſtris, item arboribus lucernas appendebant. Quae in ſepulcris ponebantur lucernae, a multis eruditorum perpetuae atque nunquam extinctae exiſtimabantur. Ad ſententiam ſuam corroborandam uaria ueterum lucernarum exempla appellant, quae poſtremis hisce ſaeculis paſſim in monumentis adhuc accenſae deprehenſae, ſed aëre ſuperueniente continuo extinctae fuerint.

§. 3. Sed quamuis nemo dubitet, lampades ardentes olim in ſepulcris poſitas fuiſſe, ex illis tamen nonnullas adhuc ardentes fuiſſe inuentas, quae ignem flammamque per tot ſaecula perpetuo ſeruarint, creditu perquam eſt difficile. Exempla quippe, quae uulgo citare ſolent, quae apud Licetum, qui integrum hac de re librum edidit, una cum uariis eruditorum ſententiis legi poſſunt, a uiris ſagacioribus iam diu ſunt exploſa, et ad fabulas poetarum relegata. Sane ſi uel unicum indubitatae fidei exemplum in medium proferri poſſet, ſententiae huic ſubſcriberemus; fieri ſcilicet poſſe, ut reperiatur oleum, quod non conſumatur, et ellychnium, quod ſemper accenſum maneat; etiamſi omnes omnino philoſophi occlamarent.

§. 4. Celeberrimum omnium exemplum eſt Tulliolae, Ciceronis filiae, cuius ſepulcrum Pauli III. tempore detectum eſſe aſſerunt. Iſthaec puella, inquiunt, cum carne reperta fuit, capillique adhuc ſuperſtites aurea lamina colligabantur. Lucerna item adhuc ardens deprehenſa fuit, quae aëre circumfuſo ſtatim extinguebatur. Additam quoque inſcriptionem, TVLLIOLAE FILIAE MEAE, filiam Ciceronis ſatis dilucide declarare. Hoc uero exemplum per omnia falſum eſſe, prae ceteris Alexander ab Alexandro, qui eodem tempore, quo cadauer illud Romae eruebatur, ipſe Romae fuit, ſatis abunde comprobauit. Quis credat, Ciceronem filiam ſuam Aegyptiorum more potius aromatibus condiiſſe, quam cremaſſe? qui mos poſterior apud Patricios Romanos uſitatior erat. Cur etiam filiam ſeorſim et ab auito monumento ſeparatam ſepeliuiſſet? Reliqua uero exempla omnia ex rumore uulgi feruntur. Ex operis ſcilicet atque foſſoribus, qui, quum terram fodiebant atque excauabant, fumum aliquem uel uaporem uiderint, reperta deinde lucerna, illam commodum fuiſſe extinctam et fumum inde promanaſſe, putarunt. Aliis certe teſtibus opus eſſet, ſi eiusmodi prodigio fides adhibenda foret. Pauſanias, quum de lucerna in templo Mineruae loquitur, quae poſtquam ſemel oleum infuſum eſſet, non alio dein oleo addito per integrum annum ardere credebatur: ſacerdotum hoc commentum eſſe fatetur, qui haud dubie oleum denuo infuderint. Hem! quot referuntur eiusmodi ueterum miracula, quibus uiri ſagaces omnem plane fidem negant. Et quid? ſi quidem hoc uerum eſſet; hoc tamen exemplum unicum minime ſufficeret ad lucernarum aeternarum fidem ſtabiliendam. 2)

§. 5. Lucernae magnam partem fictiles erant, multae ex aere, pauciſſimae ex auro uel argento fuere confectae, et in eadem ſaepius lucerna plura erant ellychnia. Si quis autem omnes illas lucernas, quae paſſim uiſuntur, ſecundum diuerſum earum uſum diſcernere et definire audeat, quaenam illarum in templis, quae in aedibus, quaeue ſepulcris adhibitae fuerint, operam ſane difficillimam ſusciperet. Vero tamen ſimile eſt, eas, quae uel pedibus altioribus fulciri, uel catenulis, quibus ſuspendantur, inſtructae uidentur, in aedibus atque templis adhibitas fuiſſe. Quamuis minime negandum, quod eiusmodi lucernae in ſepulcris quoque nonnunquam fuerint inuentae. Licet autem magnam hic lucernarum copiam exhibeamus, longe tamen maior earum numerus eſt, quas ipſe Mont-

2) adde ſcriptores a *Fabricio* de ea re ibidem citatos.

Montfauconius in opere profert, et ſimul fatetur, ſe multo maiorem illarum numerum omiſiſſe, quas adhuc delineatas poſſideret, uel in uariis librorum monumentis paſſim excuſas uiderit. Nobis ſufficiat, ex omnibus lucernarum ſpeciebus aliquas protuliſſe, minime tamen illas omittentes, quae rebus obſeruatu dignis ab aliis differunt. In his autem proferendis hunc potiſſimum ordinem ſeruabimus, ut ab iis, quae ex ſola artificum imaginatione profectae uideantur initium faciendo ad reliquas progrediamur, quae ad mythologiam reſpiciunt.

CAPVT II.

De lucernis, quae ex ſola artificum imaginatione profectae uidentur.

§. 1.

Tabula CXXXXIIII. decem lucernas exhibet forma admodum diuerſa. 1) Illarum prima *fig. 1.* quae in muſeo noſtro uiſitur, ſimplicis formae eſt, et catenula inſtructa, cuius unco ſuſpendi poteſt; domeſtici uſus fuiſſe uidetur. Secunda *fig. 2.* plurimis ornamentis gaudet, et nauiculae ſpeciem prae ſe ferre uidetur. Tertia *fig. 3.* cuius catenula uſum domeſticum forte arguit, gryphi capite exornata eſt. Quarta *fig. 4.* ut multae aliae, per iocum ab artifice inuenta uidetur; uirum ſcilicet tiara phrygia tectum, et in extremo equi capite conſidentem repraeſentat. Lucerna ſequens *fig. 5,* in extremo capulo equi caput exhibet. Quae *fig. 6.* conſpicitur, uolucris pede nititur, et uiri admodum barbati protomen effert; quae forma uſui domeſtico, quo menſae forte imponebatur, apta fuit. Duae lucernae ſequentes *fig. 7. et 8.* fictiles ſunt, earumque prior tribus, poſterior uero, quam ex muſeo Brandenburgico proferimus, ſeptem ellychniis inſtructa eſt. Quae has *fig. 9.* excipit lucerna, tigridem ore aperto exhibet, cuius corpus macularum loco floribus diſtinctum eſt. Lucerna huius tabulae ultima *fig. 10.* ſphingem repraeſentat, et ex muſeo Ducis de Medina Celi depromta eſt. Tab. CXLIIII.

§. 2. *Tabula* ſequens *CXXXXV.* uero eiusdem ſpeciei lucernas nobis offert; quarum prima *fig. 1.* R. P. Alberti plane ſingularis eſt. Caput etenim, uiri admodum barbati, formae ſpectabilis et oris dignitatem referentis effigiem exhibet. Oculi eius argentei ſunt, aures praelongae et ad medium uſque colli demiſſae; caput corona intus uacua cinctum eſt, cui uas ſubiectum eſt, quod ad infimum collum deſcendit, quod uero cum uaſe illo, quo oleum condebatur, nihil commune habet. Elegans hoc caput animalis, cuiuspiam alitis corpori ſuperimpoſitum eſt; cuius pars extrema in Tritonis caudam deſinit. Pedes anteriores leonis eſſe uidentur. Lucerna ſequens *fig. 2.* uiri caput galea muniti exhibet. Quae galea cochleam refert, et iuba exornatur. Lucernae duae ſequentes *fig. 3. et 4.* ſandaliorum ſ. ſolearum formam referunt; earumque priori catenula iuncta eſt, qua ſuſpendi poterat; poſterior anſae loco ſerpentem conuolutum habet. Lucerna quinta *fig. 5.* elephantum ſtratum referens plane ſingularis. Sexta *fig. 6.* uirum lucernae flammam excitantem, quem pro Sileno habeas, repraeſentat. In lucerna proxima *fig. 7.* uir eandem ore ſufflat. Sequens *fig. 8.* aquilam bicipitem exhibens, a Fortunio Liceto eo demum tempore confecta perhibetur, quo Imperium Romanum a *Theodoſio M.* in orientale et occidentale diuiſum erat; eo, quod effigiem eiusmodi aquilae bicipitis, ante illa tempora nondum effictam fuiſſe antumat. Tanta certe priſcis illis temporibus artificum inuſitata quaeuis atque inſolita exprimendi fuit licentia, ut minime mirer, ſi etiam ante illa diuiſi imperii tempora aquilam eiusmodi bicipitem effinxerunt. Tab. CXLV.

CAPVT III.

De lucernis, quae ad Mythologiam reſpiciunt.

§. 1.

Quae ad mythologiam pertinent lucernae, ceteras numero longe ſuperant; nec ingratum Lectoribus noſtris fore putamus, ſi Deos illos rurſus in ſcenam producamus; idque eo minus, quod non paucas hic imagines animaduertent, quae in toto opere nondum uiſae fuerunt. A Cybele itaque,

1) Huius aliorumque generum *Lucernas* exhibet etiam *Begerus* tomo 3. theſauri brandeb. pag. 435. ſeqq.

que, Matre Deum, ordientes, *Tab. CXXXXV. fig. 9.* folio ipſam inſidentem, turrimque capite geſtantem conſpicimus. Altera manu tympanum, altera pateram tenet, duoque leones ad utrumque eius latus illi aſſident; quae uulgaria huius Deae ſymbola ſemper habita ſunt. Quae *Tab. CXXXXVI.*
Tab. CXLVI. *fig. 1.* uiſitur Cybele, Veſtae more concinnata eſt, et forte pro ipſa Veſta, Cybeles habitu effiɛta, haberi poteſt. Veſta quippe perinde nonnunquam pro Tellure habetur, ac Cybele. Turris enim duoque leones Cybeles certe ſymbola ſunt; fax ardens Veſtam ſaepe denotat. Lucernae duae ſequentes *fig. 2. et 3.* Iouis inprimis ſimulacra nobis offerunt. Prior quidem, quae catenula ad ſuſpendendum inſtructa eſt, a Bellorio, ob canem ad Iouis pedes iacentem, *Iouem Cuſtodem* repraeſentare creditur. Cuius ſententiae ueriſimilitudo hoc magis probatur, quod Iupiter hic cum fulmine et haſta in porta ſeu oſtio conſiſtens cuſtodis quaſi officio fungitur. Poſterior, in qua duo ellychnia comparent, Iouem aquilae inſidentem exhibet; eodem ſcilicet modo, quo Imperatores in nummis exhiberi ſolent. Hic uero hoc ſimul notandum eſt, quod non ipſe tantum Iupiter fulmine inſtructus compareat, ſed et aquila aliud fulmen unguibus ſtringat. Lucerna ſequens *fig. 4,* Iouem inter Iunonem et Mineruam conſidentem offert; quales in templo Iouis Capitolini conſpiciuntur. In hoc quippe templo Iupiter atque Minerua haſtam manibus tenent; Iuno uero cornu copiae cum ingenti encarpo, qui ſinum eius complectitur. Iuno hic pro terra ſumitur, quae flores et fructus emittit; quae Iouis influxu fecunda dicitur. Iupiter ſub brachio ſiniſtro fulmen habet, et aquilam a latere. Minerua noctuam caſſidi inſidentem praefert.

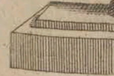
§. 2. Serapidis lucerna *fig. 5.* ex alabaſtrite confecta, quinque ellychniis eſt inſtructa. Monſtrum ſequens triceps *fig. 6.* a quibusdam pro Cerbero habetur. Quae *fig. 7.* ſub forma equi, ex cuius pectore tubus ingens cum ellychnio prorumpit, repraeſentatur lucerna, eam eruditiſſimus Cauceus pro Neptuni lucerna habet. Sequens *fig. 8.* Nereidem exhibet, quae in duas piſcis ſeu monſtri marini caudas terminatur. Tritonem ipſi ſimilem iam ſupra uidimus *Tab. VII. fig. 9.* *Licetus* Sirenem eſſe putat, ſed ſummopere hallucinatur. Tomo quippe primo iam demonſtrauimus, Sirenes aues partim, partim feminas fuiſſe. Triton ſequens *fig. 9.* tuba marina ludit, et in duas piſcis caudas deſinit, humeroque gubernaculum geſtat; ad utrumque eius latus Delphini conſpiciuntur.

Tab. CXLVII. §. 3. *Tabulae CXXXXVII. fig. 1.* aliam uidemus lucernam, quae Nereidem forma humana effictam, et equo marino, quo undas permeat, uectam exhibet. Lucerna ſequens *fig. 2,* a Bonannio publicata, ſolem repraeſentat, catenuliſque eſt inſtructa. Forma illius hoc peculiare habet, quod non tantum duobus ellychniis conſtet, ſed etiam per duos angulos in globos deſinentes terminetur. *Fig. 3.* elegantiſſimam nobis lucernam offert, in qua Pegaſus inter duas Nymphas conſiſtit. Ex Nymphis his altera ope cochleae ipſi potum praebet; altera aquam in eum effundit, qua abluatur. Has uero Nymphas pro duabus Muſis ſumendas eſſe, ex laruis, quibus inſiſtunt, quaeue Euterpes et Thaliae ſymbola ſunt, recte, credo, colligitur. In media hac lucerna uitis folium cum uua cernitur. Lucerna ſequens *Fig. 4.* Mineruam cum Aegide et Meduſae capite oſtendens, a praecedentibus lampadibus forma multum differt. *Fig. 5.* elegans lucerna eſt Deae Epheſinae, ea forma, qua ſaepiſſime eam uidimus; cum triplici ſcilicet mammarum ordine hic comparet, uerubus item et ceruis utrinque ſtipata. Sed quod hic magis ſpectabile eſt, in parte lucernae ſuprema lectiſternium repraeſentatur, ſeu lecti in ſupplicationibus publicis ſtrati, quibus imagines uel ſtatuas Deorum imponebant. In hoc Iſis, Serapis, Diana, aliaque Dea, quam forte pro Venere habeas, conſidere uidentur. Bellorius arbitratur, Venerem in lucerna ſequenti *Fig. 6.* pro Venere Libitina habendam eſſe. Formam certe Veneris habet. Pulcherrima lucerna ſequens *Fig. 7.* Herculem, globum caeleſtem humeris portantem, offert. Hoc autem modo Hercules in templo Iouis Olympii repraeſentatur; quoniam Atlas, coelum ſuſtinens, hoc onus per aliquod temporis ſpatium in Herculis humeros deuoluit. In alia lucerna *Fig. 8.* Bacchus ſedens dextra thyrſum tenet, ſiniſtram uero capiti imponit; pedibus tigris, fera ipſi admodum familiaris, adiacet. Serapidis protome capuli quaſi ſiue anſae uicem ſuſtinet. A Baccho *Fig. 9.* ad Silenum uenimus, qui uas utrinque anſatum tenet. Sileno *Fig. 10.* ſatyrum ſenem iungimus, utre uini grauatum, et prope uitem uuis onuſtam conſiſtentem. In altero latere baculum uidemus recuruum et nodoſum cum tibia ſeptem fiſtulis compacta; quae Pani aliter tribui ſolet.

Tab. CXLVIII. §. 4. *Tab. CXXXXVIII. Fig. 1.* lucernam nobis offert, quam ab utroque latere Satyrus complectitur. Facies antica uariis figuris onuſta eſt, in quibus Cupido mulieri cum aliis aſſidenti manum porrigit, eumque duo inuenes ſequuntur. Lucerna ſequens Mareſchalli d' Etrées *Fig. 2.* Dianam refert, quae manibus ambabus inſtrumentum tenet, quod altero latere in uaſçulum deſinit, ad reci-

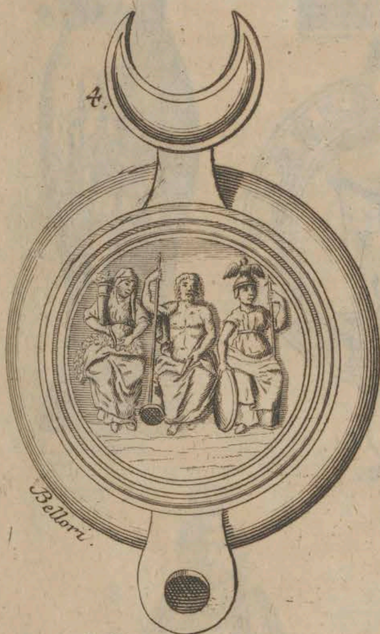

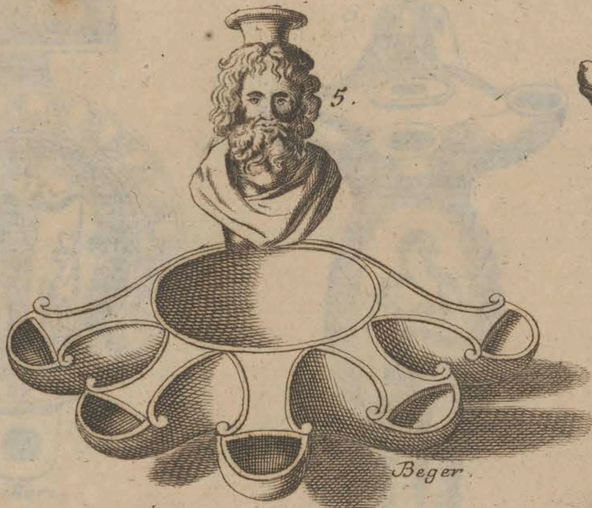

1.
Bellori.

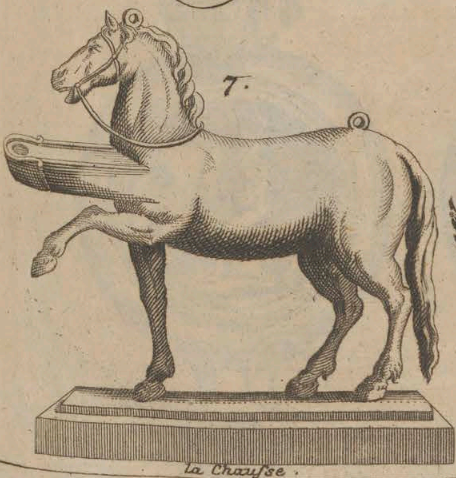

2.
Bellori.

3.
Bellori.

4.
Bellori.

5.
Beger.

6.
Bellori.

7.
la Chausse.

8.
Licetus.

9.
Bellori.

Bellori

1.

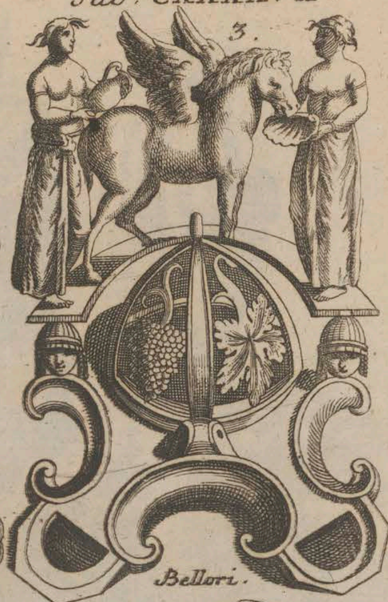
Licetus.

2.

Bonanni.

3.

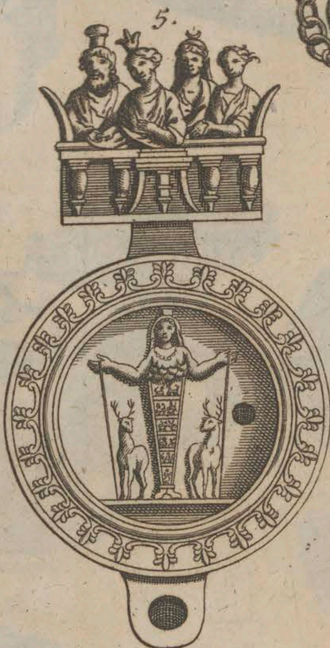
Bellori.

4.

Bellori.

5.

Bellori.

6.

Bellori.

7.

Bonanni.

8.

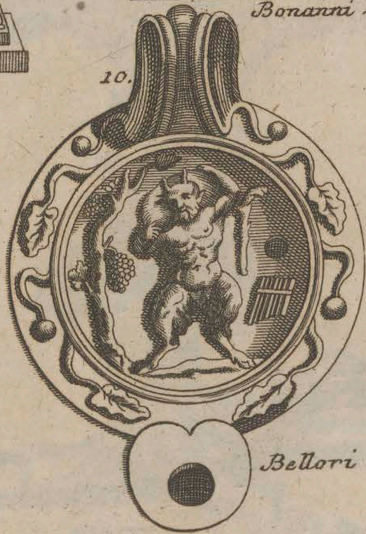
Bellori.

9.

Bellori.

10.

Bellori.

I

2.

Mr. le Mar. d'

Licet

2.
Mr. le Mar. d'Estrees.

1.
Licetus.

3.
Mr. Patin.

4.
Licetus.

6.
la Chausse.

5.
Licetus.

9.
Licetus.

8.
Licetus.

7.
la Chausse.

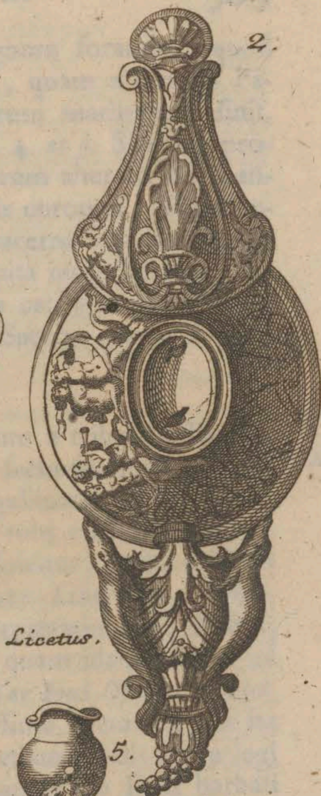

1.
Licetus.

4.

8.
Bellori.

1.
Licetus.

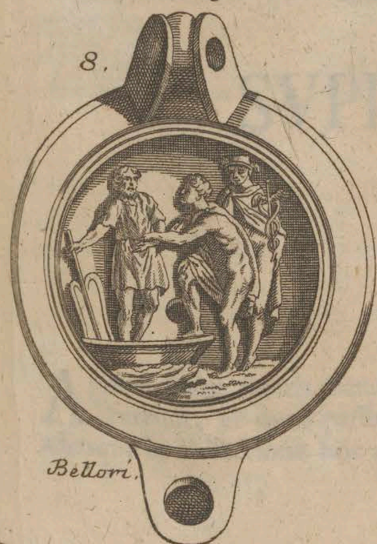

3.
LARIBVS
SACRVM
EFROAMOEN
Licetus.

2.
Licetus.

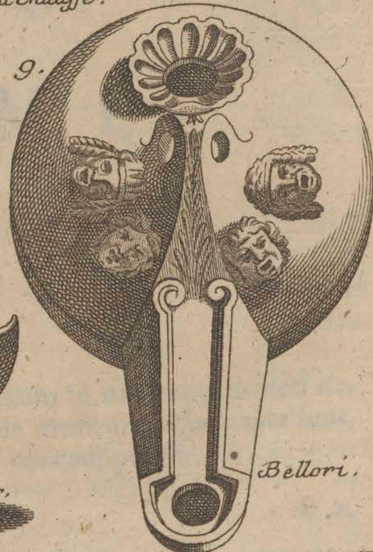

4.
la Chausse.

6.
l'Abbé Fauvel

5.
la Chausse.

8.
Bellori.

7.
Licetus.

9.
Bellori.

recipiendum ellychnium apprime aptum. Oleum in hanc lucernam per magnum foramen, quod intra humeros illius uisitur, immittebatur. Quae hanc *Fig. 3.* excipit lucerna, quam a Carolo Patino accepimus, mulierem refert, manus erigentem, cuius corpus in monstrum marinum desinit. Oleum per os capitis monstrosi promanabat, ibidemque erat ellychnium. *Fig. 4. et 5.* Silenum proferunt. *Fig. 6. et 7.* duo capita, infra in lucernas aptata conspiciuntur; quorum alterum bacchantis est, qui barbae loco uitis foliis tegitur, alterum iuuenis, hedera et corymbis coronati. Haec capita *Fig. 8.* aliud sequitur, Satyri cornuti faciem horridam repraesentans. Lucerna sequens *Fig. 9.* insolitae prorsus formae est. Aquilae illa pede nititur, cui tria satyrorum capita imposita sunt, iisque globus foliis exornatus imminet. Globo insistit testudo, quae ex cochlea caput et pedes emittit. Os aperit, quod ellychnium recipere uidetur. Cochleae tandem insistit Satyrus cornutus pedibus caprinis instructus.

§. 5. *Tab. CXXXXVIIII. Fig. 1. et 2.* lucernam nobis exhibet, sacrificium a tribus mulieribus Priapo oblatum referentem. Vna coronam capiti illius impositura uidetur; secunda flexis genibus supplices ad illum manus extendit; tertia, sacerdotis officio fungens, gallum gallinaceum Priapo mactandum tenet. Latera huius lucernae Tritonibus ornata sunt; quorum alius tuba canit, alii Nereides dorso gestant. Inscriptionum prior L. C. I. qui sub Priapi sacrificio conspicitur, lectu difficilis est, et a Liceto ad I. Caesarem refertur; eam enim ita legendam existimat: *Liberatus captiuitatis Infortunio*, uel *Liberatus Calamitate Insulana*; qua uero ratione interpretatio haec nitatur, ego quidem nescio. Idem fere censendum de posteriori C. I. C. I. O. M. S. quam idem Licetus ad eundem Caesarem respicere autumat; eamque ita legi uult: *Caius Iulius Caesar Ioui Optimo Maximo sacrauit.* Litterae quatuor posteriores I. O. M. S. in monumentis saepissime occurrunt, et ita leguntur, *Ioui Optimo Maximo Sacrum.* Tres uero priores C. I. C. aliis etiam modis facile legi possunt. Lucerna sequens *Fig. 3.* ipsa inscriptione Laribus sacra dicitur et Larem sub senis barbati forma nobis repraesentat. Intra crura uas conicae formae tenet. Inscriptio, in fine uitiata, forte ita legenda est: *Laribus sacrum P. F. Roman.* Lucernae duae sequentes *Fig. 4. et 5.* a Doctissimo Cauceo nobis oblatae, nulla omnino explicatione indigent. Altera magna utrinque uasa exhibet, in quorum uno Iouis aquila conspicitur. Hanc alia excipit *Fig. 6.* equi capite insignita. Lucerna sequens *Fig. 7.* uirum nobis offert, latis foliis opertum. In sequente *Fig. 8.* Charon umbram defuncti, naulo soluto, in nauem suam excipit; iisque Mercurius pro more adest. Vltima, quam *Fig. 9.* proferimus lucerna, quatuor laruas exhibet; nempe in lucernis eiusmodi artifices pro uarietate ingenii luserunt. Tab. CXLIX.

LIBER TERTIVS
DE
SVPPLICIIS VETERVM. 1)

CAPVT I.
De Supplicio Crucis.

§. 1.

Agmen huius operis claudant diuersa ueterum supplicia. Imagines illorum in monumentis non occurrunt, et quae passim publicatae sunt, ad arbitrium auctorum et artificum concinnata sunt, adeoque in collectione hoc monumentorum antiquorum nullus iis locus concedi potest.

1) Plures scriptores de uario suppliciorum, poenarumque genere, uide ap. *Fabricium* in bibliogr. c. 15. n. 15.

§. 2. Pro uaria reos torquendi et cruciandi ratione, ſupplicia in uaria quoque genera diſtingui poſſunt. Cruciandis quippe ſontibus non lignum tantum et laqueos, ſed ferrum quoque, ignem, aquam, lapides, toxica, feras et alia multa adhibebant, quae uel ſcelerum atrocitas uel hominum crudelitas poſtulare uidebatur. Ex his ſuppliciis alia mortem inferebant, alia caſtigandis ſolum et ad meliorem frugem reuocandis hominibus improbis deſtinata fuere.

§. 3. De ſuppliciis his ſingulatim acturi, a cruce, quod ſupplicii genus omnium grauiſſimum exiſtimabatur, et maiorem prae aliis infamiae notam inurebat, exordiemur. Tam uulgaris apud Veteres crux erat, ut poenas fere omnes et cruciatus hoc nomine inſignirent. Quid! quod animi quoque morbos, caſus infauſtos omnes et quasuis afflictiones, eadem denominatione ſignificauerint? Aliquando illi quoque crucem ſubire dicebantur, qui brachiis, pedibusque ligatis de arboribus ſuspendebantur. Graecis crux σαυρὸς ſiue σκόλοψ dicebatur, et cruci quemquam affigere apud eosdem σαυροῦν uel σκολοπίζειν dicebatur.

§. 4. Ad ipſam crucis formam quod attinet, ex trabibus illa compacta erat, et ad litterae T figuram proxime accedebat; quae crucis figura etiam inter ſigna numinum Aegyptiorum non raro conſpicitur. Crux Chriſti a uulgari illa crucis forma in eo differebat, quod palus illius in terram defixus alteram trabem transuerſam decuſſabat, et ſupra litteram T uerticem quaſi emittebat; qualis non in nummis tantum Conſtantini M. ſed quamplurimis etiam Chriſtianorum monumentis comparet. Hac ſcilicet forma, †. Poſterioribus tamen ſaeculis nonnulli fuerunt, qui formam T Seruatoris quoque noſtri cruci tribuebant. Alia crucis forma ad figuram litterae X, quam hodie S. Andreae crucem appellare moris eſt, propius accedit; quae ſupplicio huius Apoſtoli adhibita fuiſſe dicitur. Duas ſcilicet trabes transuerſas oblique ita componebant, ut quatuor quaſi cornua emitterent, quorum ſuperioribus brachia, inferioribus uero pedes damnatorum alligari ſolebant.

§. 5. Crux ſeruorum inprimis, aliorumque infimae ſortis hominum ſupplicium erat, et antequam ii in crucem agerentur, flagris lorisue caedebantur; id quod acerbius et maioris infamiae eſſe cenſebatur, quam ſi uirgis lacerati fuiſſent. Flagris eiusmodi tali nonnunquam, aut alia animantium oſſa erant annexa; ita ut aliquando miſeri homines inter uerbera exſpirarent. Chriſtus, Seruator noſter, columnae alligatus fuit, ut flagellaretur. Quod uero crucem ſuam baiulauerit, id etiam alias uſitatum fuiſſe, ex loco *Plutarchi* efficitur de tarda Dei uindicta, *corpore quidem*, inquit, *quiuis ſceleſtorum damnatorum ſuam portat crucem; nequitia uero ſupplicia ſingula ipſa ſibi fabricatur*. Vulgo moris erat, damnatum in crucem iam defixam et erectam agere; ſed non deſunt exempla reorum, qui cruci in terra iacenti alligari, et dein una cum illa erigi ſolebant. Manus porro atque pedes damnatorum funibus modo cruci alligabant, modo membra haec clauis ferreis perforantes ligno affigebant. Si clauis cruci affigebantur, ſingulas manus ſingulis clauis fuiſſe perforatas dubio caret. Sed quaeritur, utrum ſingulos pedes etiam ſinguli claui, uel unus tantum clauus utrumque ſimul pedem ſuffixerit. Hic haud exigua opinionum ſunt diuortia; maxime circa Seruatorem noſtrum cruci affixum. Gregorius Nazianzenus, aut ſi quis alius carminis de Chriſto patiente auctor eſt, crucem τρίσηλον, i. e. *trium clauorum*, appellat. Alii binis pedes clauis transfixos fuiſſe perhibent. Cyprianus de paſſione Domini loquens *clauis*, ait, *ſacros pedes terebrantibus*. *Iuſtinus* contra Tryphonem, *Irenaeus* II, 42. et alii in crucis medio lignum defixum fuiſſe aſſerunt, quo is, qui cruci affixus erat, quaſi conſidere potuerit. Alii contra eiusmodi lignum ſub pedibus fuiſſe dicunt.

§. 6. Aliquando tituli quoque 1) uel tabellae, quibus ſignificabatur, qua de cauſſa is, qui ſupplicio afficiebatur, damnatus fuerit, uel in ipſa cruce defigebantur, uel reum comitabantur. *Suetonius* in Caligula c. 32. teſtatur, Romae publico epulo ſeruum ob detractam lectis argenteam laminam carnifici confeſtim fuiſſe traditum, ut manibus abſciſſis atque ante pectus a collo propendentibus, praecedente titulo, qui cauſſam poenae indicaret, per coetus epulantium circumduceretur.

§. 7. Corpora ad crucem damnatorum plerumque ad mortem usque affixa manebant; immo nonnunquam cuſtodibus additis, ne ab aliis auferrentur, poſt mortem quoque in cruce relinquebantur. A canibus nonnunquam et auibus diſcerpebantur; immo nondum extinctis quoque leones atque

1) *Elogium* etiam dici ſolet.

que urſos interdum immittebant, qui eos laniarent; cuiusmodi exempla *Suetonius* et *Dio Caſſius* de Nerone referunt. Nec deſunt exempla reorum, qui inuerſo capite cruci affixi fuere. Aliquando etiam ad crucis pedem ignis ſuccendebatur, ut damnatus lentis flammis cremaretur.

CAPVT II.

De infixione ſtipitis, furca, catapulta, cataſta, ſcala, diasphendoneſi et equuleo.

§. 1.

Alius ſupplicii eiusque horrendi, quod hodieque apud Turcos obtinet, ſpecies eſt, qua per podicem medium damnatorum corpus ſtipite transfigebant, cuius exempla iam apud ueteres uſitata paſſim leguntur. *Seneca* de conſolatione: *uideo iſtic, cruces, nec unius generis, ſed aliter ab aliis fabricatas. Alii capite aduerſo in terram ſuspendere, alii per obſcoena ſtipitem egerunt;* et clarius epiſt. 14. *cogita hoc loco carcerem et cruces, et adactum per medium hominem, qui per os emergat ſtipitem.*

§. 2. *Furca*, aliud ſupplicii genus, diuerſo modo accipitur; uel enim ad caſtigationem tantum et emendationem adhibebatur, uel extremum erat ſupplicium. Nonnunquam ignominiae potius, quam ſupplicii cauſſa ſeruorum collo appendebatur; unde *furciferi* nomen pronatum. Si furca extremi ſupplicii loco adhibebatur, tunc caput rei ipſi ita inſerebatur, ut manibus alligatis ultra ſe demittere aut mouere non poſſet; hinc flagris ad necem usque caedebatur. Sub furca ſeruos, nonnunquam etiam liberos, flagris quidem caedebant, ſed non ad necem usque. De forma furcarum uarie disputatur.

§. 3. *Catapulta*, graece καταπέλτης, non bellicam tantum machinam, ſed etiam ſupplicii genus denotat; illamque equulei quandam fuiſſe ſpeciem, uero admodum ſimile eſt. Id quod *cataſtam* appellabant, ſuggeſtus erat uel tabulatum altius elatum, in quod gradibus conſcendebatur, in eoque cruciandi extenſi fuiſſe dicuntur. Eodem uocabulo nonnunquam etiam compedes maiores, quibus ſerui uenales detinebantur, ſignificari ſolent. Si ad inferendum ſupplicium haec machina conſtructa fuit, ego quidem formam illius non intelligo.

§. 4. *Scala*, graece κλίμαξ, Suida teſte, inſtrumentum erat ad cruciatum compoſitum. Reus ſcilicet illi alligatus et ſuspenſus, non flagris tantum caedebatur, ſed in eadem etiam eiusdem membra miſere detorquebantur, acetumque naribus illius infundebatur. Reos etiam torculari nonnunquam eodem, quo uuas ſolemus, modo comprimebant. Apud Carthaginenſes peculiare ſupplicii genus erat, quo reus praegrandi crati alligatus una cum ea in aquam deponebatur; quo facto cratem lapidibus iniectis adeo grauabant, ut cum miſero mergeretur. Immaniſſimi ſupplicii genus erat *Diasphendoneſis*, quo arbores duae modo uiolento inflectebantur, et ad utramque illarum alter damnati pes alligabatur; dein arboribus repente miſſis corpus miſere ſcindebatur, ut utrique arbori pars haereret. *Vopisco* c. 7. teſte, Aurelianus militem, qui cum hoſpitis uxore adulterium commiſit, ita puniuit. Alia machina fuit *equuleus* 1) ad uulgariſſimum ſupplicii genus adornata. Forma illius non ſatis nota eſt; ſed paruo illam equo ſimilem fuiſſe ex ipſa huius machinae denominatione colligitur. Magnum autem et praealtum ſcamnum fuiſſe uidetur, qui reum ad ſupplicium damnatum alligabant, ut uerberibus et ſcorpionibus caederetur.

CAPVT

1) uide ad cap. 4.

CAPVT III.

De rota, ſcapha, ſuspendio, ſtrangulatione et capitis abſciſſione.

§. 1.

Rota in antiquiſſimis ſuppliciis ponitur, quandoquidem Scholiaſtes Ariſtophanis in Pluto iam illius mentionem facit. Damnati uero ad illam alligati, una cum rota uoluebantur; quo ipſo membra illorum quam maxime extenſa dilaniabantur. Hoc ſupplicii genere unus ex Maccabaeis cruciatus fuit, qui, Ioſepho teſte, ad rotam uinctus, membra non tantum admodum extenſa habuit, ſed flammis quoque ilia eiusdem adurentibus miſerrimi hominis coſtae denudatae fuere. Serui, tradit Suidas, ad rotam alligati uerberibus excipiebantur. Rota, cui Ixion 1) affixus inhaerebat, ſecundum Mythologos continuo uoluebatur.

§. 2. *Scaphae* ſupplicium, 2) apud Perſas inprimis uſitatum, omnium erat immaniſſimum. Duas illi ſcaphas parabant, quae corpus rei utrinque conſtringerent. His reus incluſus, ſolum caput cum manibus atque pedibus per anguſta ſcaphae illius foramina protendere poterat. Reo hoc modo undique conſtricto cibum et potum maiori copia, quam ipſe deſiderabat, obtrudebant; et ſi cibum capere nollet, oculos illius fodicando ad comedendum adigebant. Potus loco mel cum lacte ipſi offerebant, eodemque liquore eius quoque uultum perfundebant, et oculis ad ſolem conuerſis eum radiis ſolaribus excruciandum exponebant; ubi ſimul uultus eius melle et lacte perfuſus, ingens muſcarum examen alliciebat; quumque miſero homini aluum non niſi intra ſcapham exonerare liceret; foediſſima hinc putredo et uermes oriebantur, quae miſerrime eum torquebant; donec ipſa praecordia inuadentes necem ipſi afferrent.

§. 3. *Suspendium* iam apud ueteres in uſu erat, apud quos arbores patibuli uicem ſuſtinebant; rei uero caput uelari, et arbor eiusmodi poſtea exſecrabilis infelix haberi ſolebat. Aliquando ſontem altero tantum pede ſuſpendebant, grauia inſuper pondera collo illius alligantes. Alii brachio ſuspenſi flagellis caedebantur, uel aliis cruciatibus uexabantur. Ignominioſiſſimum apud ueteres ſupplicium erat *ſtrangulatio*, ſi collum rei laqueo conſtringentes eum ſuffocarent. Hinc uirgines ſtrangulari nequibant, niſi prius a carnifice uiolatae fuiſſent. *Seruius* in libris Pontificalibus cautum fuiſſe aſſerit, ut, qui laqueo uitam finiſſent, inſepulti abiicerentur. Caput quoque amputandi mos iam apud antiquos admodum frequens erat; ad eamque rem ſecuribus utebantur.

CAPVT IIII.

De forcipibus et ſerris, igne atque aqua, aliisque inſtrumentis ad excrucianda reorum et martyrum 1) corpora adhibitis.

§. 1.

Forcipes item ferreas, easque plerunque candentes, ad excruciandos martyres fuiſſe adhibitas, paſſim legimus. Quaedam dentibus quoque inſtructae erant, ut carnes fortius lacerarent. Vncis etiam ferreis ad eandem carnificinam utebantur. Immo lectos nonnunquam ferreos adhibebant in quibus damnatos miſere cruciabant. Martyrum permulti ſerris ferreis diſſecabantur; quod ſupplicii genus in Veteri Teſtamento in uſu fuiſſe uel Eſaiae exemplum ſatis comprobat. 2)

§. 2.

1) Vnde *Ixionos* amicos legas in *Lampridii* Alexandro. uid. *Pithoei* aduerſaria lib. 2. c. 17. Erat *rota aquaria*; unde in *antliam* condemnari dicebantur. uide *Lipſii* Elector. lib. 2. c. 15.

2) σκαφισμος, σκαφευσις dici ſolitum.

1) de martyrum cruciatu uide *Gallonii* librum ſingularem ſaepius latine excuſum, cuius excerpta adiecta ſunt Hier. *Magii* libello de equuleo per *Iungermannum* edito. Conferenda etiam hic ſunt *martyrum acta* cum editorum notis uariis.

2) ſiquidem ſatis certa niteretur fabula auctoritate.

§. 2. Ignis uariis modis in ſupplicium adhiberi ſolebat. Alii quippe balneis incluſi uapore ualido praefocabantur; alii in caldaria, aqua, oleo, uel pice feruenti plena, coniecti animam efflarunt. Non hic praetermittendus eſt bos ille aeneus Phalaridis Syracuſarum tyranni, cuius inuentor Perillus quidam fuiſſe dicitur. Bos hic igne ſubiecto candefiebat, et ita conſtructus erat, ut ſi damnatus cauitati illius incluſus dolorem gemitu atque clamore exprimeret, ſola bouis mugientis uox audiretur. Ipſe Perillus iuſſu tyranni primus in hunc bouem coniectus, inuenti ſui periculum facere cogebatur.

§. 3. Aqua porro ſontes nonnunquam interemtos fuiſſe conſtat. Romae rei demergendi, in iisque parricidae inprimis, culeo pelliceo inſuebantur, iisque ſimia, gallus et ſerpens, qui eodem culeo concludebantur, addi nonnunquam ſolebant; culeum dein in mare coniiciebant. Martyres interdum in ſtagnum glacie rigidum mittebantur, ut frigore interirent. In Aegypto parricidarum corpora cannarum aculeis confixa, tandem ſupra ſpinarum falces cremabantur. Neronis tempore Chriſtianos aliquando tunicis ſulphure illitis ueſtitos legimus; in quibus accenſis miſerrime peribant. Laminae quoque ferreae, illaeque candentes, membris damnatorum admouebantur; cuius ſupplicii Cicero in Oratione in Verrem quarta mentionem facit. Aliud ſupplicii genus etiam hoc erat, quo miſeros nauibus fractis, et uelis remisque deſtitutis imponebant, et fluctibus permittebant.

§. 4. Multis in regionibus ſontes lapidibus obruebantur; quo ſupplicii genere apud Macedones proditores inprimis afficiebantur. Alii ad lapicidinas et metalla, alii contra ad beſtias damnabantur, ut cum iis pugnarent; quod duplici ratione fiebat. Vel enim armis ad ſe defendendum inſtructi cum iis in amphitheatro congrediebantur, uel plane inermes beſtiis deuorandis obiiciebantur; quo ultimo modo multos Chriſtianorum interiiſſe legimus. Apud Aegyptios ſontibus ſerpentes uenenatos admouebant, quorum morſu interibant. Apud Athenienſes ueneni et cicutae potus locum ſupplicii obtinebat.

§. 5. Crudeliſſimum ſupplicii genus, a Macrino Imperatore excogitatum, *Iulius Capitolinus* c. 12. his uerbis refert: quum quidam milites ancillae hoſpitis pudorem deprauaſſe ſuſpecti eſſent, atque id per quendam frumentarium ille didiciſſet, adduci eos iuſſit, interrogauitque, utrum eſſet factum; quod quum conſtitiſſet, duos boues mirae magnitudinis uiuos ſubito aperiri iuſſit, atque his ſingulos milites inſeri, capitibus, ut ſecum colloqui poſſent, exertis. Aliud genus mortis, a Mezentio excogitatum, omnium immaniſſimum erat, quo uiuorum corpora mortuorum cadaueribus aduerſa iungebant, et ita colligabant, ut ſingula uiuentis membra ſingulis defuncti membris aptarentur.

§. 6. Alia quoque fuere ſupplicia, quae ſontibus quidem mortem non inferebant, ſed miſere tamen illos cruciabant; cuius rei exempla innumera primi Chriſtianorum martyres ſuppeditarunt; quorum conſtantiam et patientiam crudeliſſimi illorum temporum tyranni diris eiusmodi cruciatibus frangere tentabant.

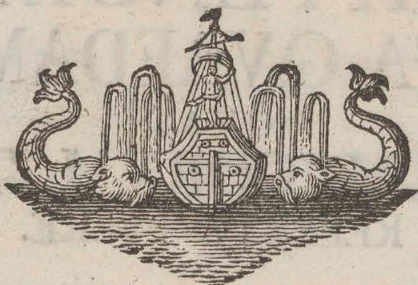
APPENDIX
MONVMENTA QVAEDAM EXHIBENS,
QVAE
IN CALMVCORVM TERRA
REPERTA FVERE.

§. I.

Lectori rem haud ingratam nos facturos putauimus, ſi monumenta illa, quae anno 1721. in Calmucorum ſub Imperatoris Ruſſorum poteſtate, degentium regione reperta ſunt, hic proferremus. Quamuis enim quaedam illorum priſcam illam uetuſtatem non attingant; aliquam tamen antiquitatis remotae ſpeciem prae ſe ferunt. In iis uero enarrandis ipſis doctiſſimi *Schumacheri*; Czaria-

Czarianae maiestatis Bibliothecarii, uerbis nobis uti liceat. *Calmuci*, inquit, *Czarianae maiestatis patrocinio fruentes, illam regionem incolunt, quae inter Siberiam et mare Caspium ad orientem fluminis Volgae siue Rhae interiacet. Istic reperta est subterranea illa domus, nec non manuscripti codices, de quibus diarium publicum ad 18. Octobris mentionem fecit. Hodieque in illorum antris et sepulcris reperiuntur omnis generis instrumenta et ornamenta, quae tum rei diuinae, tum usui peculiari cuiusque deputabantur; secures scilicet, cultri, uasa diuersa, urnae, lucernae sepulcrales, inaures, annuli, fibulae, hominum animaliumque figurae aureae, argenteae, uariique generis, quarum quaedam ad archetyporum fidem delineata, eodemque loco reperta, hic proferimus. Primo quidem duas uel reginas uel Deas Indorum in solio ad modum Orientalium concinnato sedentes. Materia ad flauum colorem accedit, ut aes corinthiacum. Prima illarum duobus dextrae manus digitis et tota sinistra manu mutila est. 2) hominem genu flexum ex materia eadem. 3) Principis Orientalis statuam equestrem aeneam. 4) alium equum aeneum, 5) lucernam sepulcralem, quae itidem statuam equestrem exhibet. 6) Anserem, 7) noctuam, Siberiae idolum et 8) figuram quandam aeneam Sinensem.*

Tab. CL. §. 2. Singula haecce monumenta nos *Tab. CL.* sequenti ordine conspicienda tradimus. *Fig. 1.* Deam aliquam uel reginam Indorum exhibet; quae reuera numinis cuiusdam notas prae se ferre uidetur. Corona illius forma plane singulari in anteriore parte caput hominis barbati offert, cuius capilli in longissimos cirros aptati in humeros usque descendunt. Alterum illius brachium armilla pulcherrima ornatum est. Magnae illa basi insidet, uariis instrumentis et symbolis onustae, quae cultum quendam religiosum indicare uidentur. Pedem dextrum puluillo imponit, ex quo instrumentum aliquod aduncum prominet, eique lepus adiacet. Altera regina *Fig. 2.* eodem fere situ, quo prior illa exhibetur; ornamentis tamen et gestu ab illa priore multum differt. Alteri illius pedi anser subiectus est; id quod aliquam illius regionis superstitionem arguit. Haud insolentior porro situs et figura conspici possit, quam uiri illius Sinensis, quem *Fig. 3.* profert. Pileus, caput, totiusque corporis habitus, nil nisi monstrosum et prorsus inusitatum ostendit. Nil dicam de baculo e regione illius posito, cui uasculum uinarium alligatum est. *Fig. 4.* equitem sistit stapedes habentem, id quod in priscis equitum monumentis uix unquam uideas. Stapedum forte usus in regionibus ad orientem sitis primum obtinuit. Pone hunc equitem puer umbellam tenet, qua heri caput a solis ardore tueatur. Ante ipsum uir, senis speciem referens, et quidpiam humano cordi simile manu tenens, conspicitur. Forte et hic aliquid mysterii subintelligendum. Anser ille *Fig. 5.* cuius rostrum ope uerticuli moueri potest, a barbaris illis gentibus superstitiose forte cultus est. Quod ad noctuam *Fig. 6.* attinet, de cuius pectore tintinnabulum suspenditur, eam libentius uespertilionem esse crederem, nisi illa iam supra noctua uocata fuisset. Duo equites cum uiro genu flectente *Fig. 7, 8, 9.* candelabrorum uicem sustinuisse uidentur. Viri illius dorso non tantum annulus affixus est, quo forte suspendebatur, sed et caput eius magno foramine oleo infundendo instructum est.

Monumenta in Tataria reperta. *Tab. CL.*

1 et 2. Duæ Reginæ vel Deæ Indorum. 3. Figura Viri Sinensis plane singularis. 4. Eques mysterium aliquod arguens. 5. 6. Anser et noctua, aves quas barbaros olim religioso cultu prosecutos esse constat. 7–9. Duo equites cum viri simulacro, quibus lucernarum loco utebantur.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

K.

L.

M.

N.

O.

Princi-

BENEVOLVS LECTOR
hinc inde omissa et commissa sic corrigere uelit.

Pag. 2. not. 5. l. 2. l. Statii.
p. 3. in text. l. 8. l. *tolerari.*
p. 4. not. * post L. 3. add. c. 9. conf. Hygin. fab. 165.
— not. 5. l. 1. Fastor. 4.
p. 5. §. 6. l. 8. pro *Sacrificia* l. *mysteria.*
— in not. 10. l. 2. pro 20. l. 11.
p. 7. l. 3. l. L. II. c. 24. ib. §. 3. l. 3. pro *circumdatur* l. *circumuoluitur.* §. 4. l. 2. l. 43, 1. in not. 4. l. 2. lege 43, 1.
p. 12. in text. l. 12. l. *minima mensura.* not. 32. l. 1. leg. epigr. XXIX, 19.
p. 13. §. 24. l. 15. l. *iconem* pro *aliam.* not. 33. l. 5. *ubi* pro *ibi.*
p. 14. not. 1. l. 2. post. 5. add. v. 81.
p. 16. not. 3. add. c. 11.
p. 17. §. 3. l. 7. post. ait, pone: Od. XI, 314. sq. §. 4. l. 9. l. *imposuerint.* not. 5. l. ult. add. v. 281. sq. not. 6. post. 3. add. v. 578. not. 7. post Astron. 2. add. c. 20. lin. 3. post. lib. 4. add. c. 7.
p. 18. §. 8. l. 6. leg. *consecraret.* c. II. §. 1. l. 4. post. Homer. add. Il. XIV, 200. sqq. not. 13. pro 4. pone 5.
p. 19. §. 3. l. antep. dele colon. not. 2. l. 1. pro 17. pone 15. lin. 2. add. e. not. 3. lege, Homer. not. 11. pro 45. pone 44. lin. 3. post saepius add. e. g. L. XXIV. c. 20.
p. 20. not. 13. l. 4. post Astron. add. L. II. c. 43.
p. 21. c. III. §. 1. lin. antep. leg. *adscriptae.*
p. 22. §. 4. l. 12. post Hesiod. add. Θ. v. 238. not. 4. add. c. 28. not. 5. post Od. 4. pone v. 375. et post Georg. 4. add. v. 440. sqq. not. 7. add. v. 240.
p. 23. not. 11. lege Ταλως.
p. 24. l. 1. lege ἀΐδης, Haides. c. V. §. 2. l. 3. pro *adeo*, pone; *cum ista.* not. 2. C. IV. post. Aen. 4. add. v. 638. not. 4. l. 2. pro 733. lege 731. not. 4. c. V. l. 2. post sexta add. c. 48.
p. 25. §. 4. l. 15. post certum est, add. §. 5. l. 10. l. *Celeus.* l. ult. pro *decernerent* lege *decreuerint.* not. 7. l. Verr. sexta, c. 3.
p. 26. §. 6. lin. ult. lege Verr. sexta c. 57. not. 9. l. 3. 4. lege *Fasoldum.*
p. 27. §. 3. l. 5. post l. 2. add. c. 10. c. 1. not. 8. post 8. add. 482.
p. 29. not. 15. l. 4. leg. *pantheon.*
p. 31. §. 6. l. 2. pro *perhibent* l. consentiunt. l. 8. pro *nam* pone *nisi.* §. 8. l. ult. pro *ab aliis* l. *iuxta alios.*
p. 32. l. 1. pro *abscidi* pone *abscidit*, et dele; *dicitur.* c. IV. §. 1. l. 7. post et add. 2.) not. 3. l. 2. add. Lucian. in Dial. Iou. et Solis.
p. 33. §. 3. l. 6. post Plutarch. add. 8. l. penult. dele: *que.* not. 8. statim ab in init. adde, in Romulo.
p. 34. not. 2. l. 3. pro et 6. pone et 5. not. 3. l. 2. post hymn. add. in Mercur. v. 292. not. 4. l. 1. post Amphitr. add. v. 12. not. 8. post lib. 1. add. v. 8.
p. 35. §. 3. l. 4. lege *positas.* c. VII. lin. penult. dele: *in.*
p. 36. not. * add. u. 96.
p. 39. §. 4. post. Cicer. add. de N. D. II, 27.
p. 42. §. 14. l. antepen. l. *hac* pro *hoc.*
p. 45. §. 8. l. 4. post Lucian. add. in Amoribus T. IV. p. 186. §. 10. l. 8. post L. X. add. v. 503. sqq.
p. 46. not. 1. l. 1. leg. πλάττοντες. lin. 3. post theogon. add. v. 907. sqq.
p. 47. not. 1. l. 1. post theogon. add. v. 201. l. 2. lib. I. add. v. 664. not. 2. lin. 1. post deor. add. c. 23. lin. 4. post od. 2. add. v. 34.
p. 48. §. 4. l. 5. leg. *cap. 6.*
p. 51. §. 14. l. 5. post L. IV. add. v. 520. lin. 9. post Ouid. add. Fast. IV, v. 1.
p. 52. not. 1. lin. 1. post Deor. add. c. 16.
p. 53. not. 5. post L. VII. add. v. 656. sq.
p. 57. not. 1. l. 4. post L. III. add. c. 23.
p. 60. §. 9. l. 1. leg. *quae — Bacchans* not. 11. l. 2. pro *Il.* pone *Od.* Φ. et add. v. 295.
p. 62. not. 5. post ἀφανες pone την φυσιν et post Aelian. add. III, 18. Hist. uar.
p. 63. l. 1. lege *siue* pro *si* §. 6. l. 6. post Horat. add. in arr. poet. v. 285. sq. not. 13. l. 2. pro *ut* l. *et.*
p. 64. n. 19. l. 1. post Horat. add. Epist. L. II. ep. 1. v. 143. not. 21. post Georg. 1. add. v. 20.
p. 67. not. 9. l. 2. post Diuin. add. c. 59.
p. 68. not. 13. l. 2. leg. *groning.*
p. 70. c. III. §. 1. l. 13. pone *erat.* l. 14. leg. *Lynceo.*
p. 72. §. 3. l. 17. post. L. II. add. c. 41. not. 8. l. 1. post Cic. add. in Pison. c. 10.
p. 73. §. 3. l. 5. post Fast. 2. add. v. 612. lin. 11. post. Tibull. add. L. I. El. 1. v. 19. sq. not. 1. l. 2. post Sat. 12. add. v. 87. lin. 4. post Quinct. add. c. 27. lin. 5. post Sc. 2. add. v. 24. not. 2. l. 1. l. *dii.*
p. 74. not. 7. l. 1. post Sat. 5. add. v. 31. not. 9. l. 1. post Sat. 12. add. v. 89. sq. lin. 3. post antea add. v. 87. s. not. 11. post Verr. 5. add. c. 54.
p. 76. not. 2. l. 1. post L. I. add. c. 62. lin. 2. pro *Had.* pone *Illud.*
p. 78. c. II. l. 15. lege *uipereum.* lin. 16. post Virg. add. Aen. VI. v. 280. sq. not. 4. lin. 1. post L. I. add. c. 27.
p. 80. l. ult. post Tibull. add. L. II. El. 1. v. 89. sq.
p. 83. c. IV. lin. pen. del. *a.* lin. ead. lege *nominibus.* c. V. §. 1. lin. ult. l. *Harpyiae.*
p. 84. not. 4. l. 1. post M. add. v. 513. sqq. not. 6. post Theogon. add. v. 267. not. 1. lin. ult. post lib. 8. add. fab. 1.
p. 85. text. l. 5. leg. Odyss. XII. v. 85. sqq. not. 3. l. 1. post Lucian. add. in Dial. Iunon. et Iou. not. 4. lin. 4. post X. add. fab. 1. lin. 5. l. *Eratbostenis.* lin. 6. leg. Catasterism. ead. l. post 24. add. Ouid. Metam. XI. f. 1.
p. 86. l. 6. post Luciano, adde, de Astrologia. Sect. V. §. 1. l. 5. post Il. add. v. 40. sqq.
p. 88. lin. 18. post Homer. add. L. XIV. init. not. * l. 1. post Homer. add. Il. α. v. 11.
p. 90. §. 4. l. 6. l. *plurium.*
p. 92. C. V. §. 1. l. 9. post lib. 10. add. c. 6.
p. 93. l. 6. post l. 7. add. c. 9. §. 4. l. 1. post Liu. add. Dec. I. L. I. c. 20.
p. 94. §. 6. l. 4. post Val. Max. add. L. I. c. 1. §. 2. §. 1. l. 10. post Cicero add. de Diuin. II, 34.
p. 95. §. 3. l. 8. l. *Hetruscis.* §. 2. l. 4. post Lactant. add. Diuin. Instit. L. I. c. 6. §. 8.
p. 96. §. 2. l. 1. post Gell. add. L. I. c. 12.
p. 98. §. 2. l. 1 post Cicer. add. de Legib. II, 9.
p. 99. §. 5. lin. 8. post Cic. add. pro Coel. c. XI. not. 7. l. 2. post Sueton. add. c. 76. not. 9. l. 2. leg. lib. 2. c. 2.
p. 100. §. 1. l. 7. post Val. Max. add. L. I. c. 1. §. 4.
p. 102. l. 3. post Gell. add. L. XIV. c. 7. §. 4. l. 4. lege *Hic.*
p. 104. not. 6. l. 1. lege συνομετρεῖ.
p. 105. §. 1. lin. penult. post Verr. add. c. 44.
p. 106. §. 3. l. 2. post lib. 4. add. c. 53. not. 8. l. 1. post in Aul. add. v. 930. §. 4. l. ult. post. Tiber. add. c. 37. §. 5. l. ult. post Calig. add. c. 5.
p. 109. §. 7. l. 1. leg. *Flaminio.*
p. 110. not. 11. l. 2. leg. *Pincianus.*
p. 112. §. 1. l. 16. l. *omisisse.* not. 16. l. 7. l. *nouumque.*
p. 113. l. 2. l. *fortuito.* not. 5. post Tacit. add. Ann. L. IV, 56.
p. 114. §. 8. l. 6. l. *Malae.*
p. 115. not. 10. l. 1. §. 12. l. 3. post Cicer. add. de N. D. L. III. c. 25. lin. 4. post Val. Max. add. L. II. c. 5. §. 6.
p. 116. §. 1. l. 8. post Maxim. add. L. II. c. 5.
p. 118. not. 2. l. 1. pro *Qui* l. *Quod* et pro *Salinus* l. *Solinus.*
p. 119. not. 14. l. 3. leg. v. 199. sq. lin. 4. l. v. 416. sq.
p. 121. C. II. §. 1. l. 3. l. *omnibus.*
p. 123. not. 6. l. 1. post certe add. de Clar. Orator. c. 11. lin. ult. post Plaut. add. Cistell. II, 1, 46.
p. 124. not. 9. l. 2. post diuers. dele 1, 15. et post 6, 6. adde et de Diuin. I, 15. not. 10. l. 1. 2. pro *Italici* l. *Halic.*
p. 125. not. 14. l. ult. pro 8. l. 18.
p. 126. §. 4. l. 10. post I. add. v. 449. not. 2. l. 6. post lat. add. ling.
p. 127. not. 8. l. 1. post Virg. add. Aen. VII. v. 109. not. 11. l. ult. l. *consecratos.*
p. 137. §. 26. l. 16. pro 6. l. 7.
p. 138. §. 30. l. 7. l. *ueste.*
p. 139. §. 12 l. 7. l. ἀνεσυειν.
p. 140. §. 35. l. 14. dele uerba: *Aliud — denotat.*
p. 143. l. 7. post Liu. pone L. I. c. 5.
p. 147. l. 36. l. *umbella* et *circumferebatur*
p. 154. §. 7. l. penult. post l. 2. add. c. 9. et 10. ult. post August. add. c. 97.
p. 156. §. 1. l. 5. post Prud. add. περιστεφ. hymn X. v. 1061. l. 7. l. *Bellonarios.*
p. 157. l. 1. post L. II. add. c. 57. §. 3. l. 12. pro *unum* l. *lunam.*
p. 158. l. 11. post Vlyss. pone a. §. 6. l. 4. l. Fam. VI.
p. 159. §. 1. l. 5. leg. *magorum.*
p. 160. not. 1. l. penult. l. *commemoratur.*
p. 162. §. 4. l. 2. l. *conueniat.*
p. 166. §. 3. l. antepen. post L. II. add. c. 59.
p. 169. l. 1. pro *in hist. uar.* l. *de Animal.*
p. 179. §. 6. l. 5. post Scripturae add. Apoc. 5.
p. 181. l. 7. l. *inter.* l. 8. dele *su.*
p. 185. l. antepen. post Libri add. c. 2.
p. 186. l. 7. post teste add. c. 40.
p. 192. §. 16. l. 6. post Suet. add. c. 54.
p. 193. l. 3. l. *Gaditani.*
p. 201. c. IV. not. 2. post sumsit add. Suet. in Calig. c. 10.
p. 203. §. 1. l. 3. post πλῖον add. uel.
p. 208. §. 3. l. 9. post Liu. add. L. I. c. 11. ubi uero loco *brachii dextri* legitur *brachium laeuum.*
p. 209. §. 6. l. 3. post Petron. add. c. 82.
p. 210. §. 9. l. 4. post Herenn. add. L. IV. p. 40. Opp. Rhet. edit. Berol.
p. 211. not. 3. l. 1. pro *rob.* l. *nob.*
p. 213. §. 4. l. 10. pro *quem* l. *quam.*
p. 215. §. 3. l. 7. post Plaut. add. in Poen. V, 5. 19.
p. 216. §. 2. l. 3. l. *duo.*
p. 221. l. 1. post e. c. add. Odyss. H, 168. sqq.
p. 223. §. 9. l. 3. post coquus, add. ap. Petron. c. 70.
p. 226. not. 2. l. 3. l. *conuiual.* §. 4. l. 2. pro *alii* l. *aliis.*
p. 233. §. 10. l. 4. post Gell. add. L. X, 6.
p. 254. §. 5. l. 10. post Terent. add. Hecyr. Prol. v. 4. et 34.
p. 275. §. 4. l. 2. post sua add. L. XIX, v. 449.
p. 276. c. III. §. 1. l. 5. post Odyss. add. L. I. v. 107. §. 2. l. 6. l. L. VIII. c. 14.
p. 281. §. 7. l. 3. post Ouidii uersu add. Fast. IV, 213.
p. 286. §. 12. l. 4. l. *Vesontionensium.*
p. 351. §. 7. l. 3. post iussit, add. (*Homer.* Il. XXIII, v. 237. sqq.)
p. 353. §. 11. l. 3. post lusit, add. (*Virg.* Aen. V, 114. sqq.)
— — §. 12. l. 4. post uenisset, add. *Cic.* in Vatin. c. 13.)
p. 354. c. II. §. 1. l. 3. post legimus, add. (*Hom.* Il. XXIII, 243. sqq.)
p. 356. not. 1. l. 4. post Virgil. add. Aen. VI, 233.
p. 360. §. 13. l. 18. lege: *Domitiae* pro *Domitii.*
p. 367. §. 2. l. 2. post Cicero add. Tusc. I, 43.
— — — l. 6. post Aeneas add. *Virgil.* Aen. VI, 42. sqq.
p. 369. l. 2. post Plat. add. in Apolog. Socratis.
— — §. 4. l. 2. post Hesiodus add. Θεογ. 185.
— — — l. 7. post teste add. de Nat. Deor. L. III. c. 18.
p. 380. §. 4. l. 6. post Alexandro, pone Gen. Dier. L. III. c. 2. in fine.
p. 387. §. 3. l. penult. post quarta add. c. 63.

12.000-

